

OSM LET PO VÁLCE

Rok **1953**
v Československu

Jiří Petráš, Libor Svoboda (eds.)

ústav pro studium
totalitních režimů

**JIHOČESKÉ
MUZEUM**
V ČESKÝCH BUDĚJOVICÍCH

OSM LET PO VÁLCE

**Rok 1953
v Československu**

Jiří Petráš, Libor Svoboda (eds.)

Odborní recenzenti:

Mgr. Lukáš Novotný, M.A., Ph.D., doc. PhDr. Lukáš Valeš, Ph.D.

Publikace vznikla za podpory Jihočeského kraje.

© Ústav pro studium totalitních režimů, 2014

© Jihočeské muzeum v Českých Budějovicích, 2014

© ČTK (foto), 2014

ISBN 978-80-87211-98-4 (ÚSTR)

ISBN 978-80-87311-38-7 (Jihočeské muzeum v Českých Budějovicích)

Obsah

Úvod	7
Kamil Nedvědický: Třídní justice a „dělnická třída“	8
Jan Kalous: Rok 1953 v životě ministerstva národní bezpečnosti a ministerstva vnitra	19
Jerguš Sivoš: Reorganizácia bezpečnosti v roku 1953	27
Libor Svoboda: Státní bezpečnost v Českobudějovickém kraji v roce 1953	52
Vladimír Varinský: Rok 1953 – vyvrcholenie krízového vývoja v poľnohospodárstve na Slovensku	78
Lucia Šulejová: Rozpad jednotných roľníckych družstiev v Prešovskom kraji v roku 1953 ako prejav odporu roľníkov voči kolektívizácii	92
Pavla Štorková: Letní agitačně-propagační kampaň pro podporu kolektivizace na Poličsku	101
Ondřej Hladík: Rok 1953 jako vrchol sovětizace vězeňství	105
Jaroslav Rokoský: Amnestie 1953	115
Marek Šmíd: Papež Pius XII. a poválečné Československo	126
Petr Bednařík: Činnost židovských náboženských obcí v českých zemích na počátku 50. let	134
Martin Jindra: Rok 1953 jako jedno z přelomových období v církevní politice státu	142
Denisa Nečasová: „Bude žít věčně.“ Smrt Klementa Gottwalda v konceptu politického náboženství	161
Luděk Vacín: „Zdrčení krutou ranou“ versus „zaplat' pánbůh, že už je po něm“. Smrt Klementa Gottwalda očima československé veřejnosti	170
Dagmar Blümllová: Aby z dítěte vyrůstal socialistický člověk. Nad produkcí Státního nakladatelství dětské knihy v roce 1953	195
Jiří Křesťan: „Rok smrti“ očima Zdeňka Nejedlého. Pokus o pohled zevnitř	207

Marek Krejčí: Rok 1953 ve výtvarném umění	214
Jiří Jindra: Československá akademie věd v roce 1953	221
Prokop Tomek: Letákové operace Svobodné Evropy	236
Jan Mach – Laděna Plucarová: Rok 1953 a prameny ve Státním oblastním archivu v Třeboni	246
Josef Halla: Nedohrané mistrovství světa v ledním hokeji 1953 aneb Jak politika zasahovala do sportu	253
Jiří Pernes: Změna vedení Komunistické strany Československa na počátku roku 1953	276
Milan Bárta: Vedení KSČ a bezpečnostní problematika	285
Jakub Šlouf: Rozvrat lokálního stranického a bezpečnostního aparátu v průběhu plzeňských demonstrací 1. června 1953	295
Dalibor Státník: Revoluční odborové hnutí v roce 1953	306
Drahomír Jančík: Peněžní reforma roku 1953 jako nástroj sociální změny	327
Jakub Rákosník: Měnová reforma a důchodové zabezpečení	340
Pavel Novák: Měnová reforma roku 1953 na Kutnohorsku	348
Petr Blažek: „Jdeme do ulic!“ Historická rekonstrukce protestů proti měnové reformě ve Vimperku 4. června 1953	357
Irena Krčilová: Praxe trestních komisí okresních národních výborů na Pelhřimovsku	382
Jiří Petráš: Kaleidoskop českobudějovických událostí roku 1953	388
Lenka Kaloušová: Krize režimu v kontrastu s akcí „Kulak“ na Lounsku	401
Veronika Halamová: Život malého města na pozadí událostí roku 1953 očima pamětníků	417
Markéta Doležalová: Benešovsko roku 1953 – regionální aneb kronikářský pohled	424
Jiří Cukr: Rok 1953 v zápisech obecních kronik na Českobudějovicku	434
Josef Blüml: Koloděje nad Lužnicí 1953 – kolektivizace zemědělství v jihočeské obci	444
Helena Nosková: Rok 1953 a regiony v pohraničí	450
Summaries	460
Seznam literatury	480
Seznam zkratk	502
Autorský kolektiv	508
Jmenný rejstřík	510

Úvod

Rok 1953 bezesporu patří mezi důležité, přelomové roky prvního období existence komunistického systému nejen v tehdejším Československu, ale i v ostatních zemích bývalého sovětského bloku, především pak v někdejší NDR. A nešlo jen o změny politické, které u nás symbolizovalo úmrtí Josifa V. Stalina a Klementa Gottwalda v únoru a březnu 1953. Události toho roku se dotkly i dalších oblastí života československé společnosti. Alespoň částečně zmapovat děje roku 1953 a jejich dopad na obyvatele tehdejšího Československa se pokusili autoři této kolektivní monografie. Vznikla na základě příspěvků přednesených na mezinárodní vědecké konferenci organizované trojicí pořadajících institucí, Jihočeským muzeem v Českých Budějovicích, Ústavem pro studium totalitních režimů v Praze a Státním okresním archivem v Českých Budějovicích, jež se konala ve dnech 18. a 19. května 2013 v sídle Státního okresního archivu v Českých Budějovicích.

Tato publikace je dokladem toho, že v současné době je doslova „hlad“ po poznání naší moderní historie. Historie nezkreslované, nezjednodušené, která se nevykládá z jediného „správného“ úhlu. Lidský život totiž nelze „sešněrovat“ do obecně platných pravidel a vzorců. Je pestrý, plný zákrut, kladné stránky se střídají s těmi temnými.

Editoři spolu s autory si vytkli za cíl vykreslit obraz státu a jeho občanů v jediném roce. Tomu odpovídají i jednotlivé studie, které popisují stav tehdejší československé společnosti z nejrůznějších stránek. „Velké“ dějiny se zde střetávají s individuálními osudy i dějinami regionů.

Věříme, že čtenář nalezne v knize mnoho nových a zajímavých informací, byť jsou si vědomi, že na tomto poli zůstává ještě mnoho volného prostoru pro objevování.

Jiří Petráš, Libor Svoboda

Kamil Nedvědický

Třídní justice a „dělnická třída“

Úvod

Za jeden ze základů komunistického učení lze označit výlučnou roli dělníků. Tzv. dělnická třída byla považována za vyvolenou část společnosti, která má být osvobozena od nadvlády „vykořisťovatelských tříd“ a pomocí násilné revoluce instalována do pozice neomezeného držitele moci („diktatura proletariátu“). Ze samotných kořenů marxismu-leninismu, aplikovaného v sovětském bloku, vyplývá kardinální fakt nepochopení charakteru dělnické třídy, v důsledku toho se objevovaly výrazné ideologické problémy, které musely vládnoucí struktury řešit. Již Karl Marx a Friedrich Engels, jako teoretikové sledující dělníky zvnějšku, vytvořili mytickou dělnickou třídu, tvořenou proletáři dle jejich mystických představ. Část dělníků přijala víru či se nechala nachytat lákavým tvrzením, že je vyvolena k vládnutí, početná skupina ale odmítla pochybné teze komunistické věrouky a další dělníci prokoukli líbivá hesla a odhalili skutečný charakter systému vlády sovětského typu, kde dělníci slouží jen jako mlčenliví a vždy loajální podporovatelé svého samozvaného předvoje – komunistické strany. Rovněž dogma o třídním boji zavádělo své vyznavače do slepé uličky, a to z toho důvodu, že třídní boj ve smyslu marxistického učení vycházel z mylného předpokladu jednoty tříd. Existoval sice „boj“ mezi příslušníky různých tříd, ale stejně intenzivní byl i mezi příslušníky stejné třídy – úsilí o konkurenční výhody, snaha o zlepšení podmínek na úkor lidí ze stejné vrstvy či následování jiných ideových směrů, nesouladných s komunistickými představami (kromě demokratických a nacionalistických lze zmínit příklad křesťansko-sociálních idejí).

Pokud tedy komunisté hovořili o dělnících, měli na mysli jasně definovanou sociální skupinu odpovídající jejich vizím. Marx a Engels, základní teoretici komunistické nauky, jasně deklarovali pozici dělnictva jako panující třídy.¹ Stejně tak vůdce bolševiků Lenin opakovaně zdůrazňoval „dějinnou“ úlohu proletářů na cestě k vysněné beztřídní společnosti a tvrdil, že jím vedený režim v Rusku bude budován jako dělnický stát.² Stalin vyložil pojem vlády dělníků v SSSR z hlediska komunistické doktríny ve svém díle *K otázkám leninismu*.³ Nepřekvapí, že českoslovenští komunisté se od počátku své „samostatné“ politické existence v roce 1921 deklarovali jako ryze dělnická strana.⁴ Mělo to samozřejmou logiku, neboť se zaměřovali právě na tuto sociální skupinu, již navíc přesvědčovali o jejím dějinném předurčení. Po únoru

1948 se sice složení KSČ poněkud proměnilo,⁵ ale základním dogmatem zůstávalo tvrzení o komunistické straně fungující jako předvoj dělnické třídy.⁶

Již od dob bolševického převratu v Rusku naráželo mesianistické pojetí dělnictva, artikulované komunisty, na skutečnost, že široká škála manuálně pracujících zaměstnanců odmítala komunistické učení či se k němu chovala netečně, případně se dělníci dokonce stavěli na odpor vládnoucímu „dělnickému“ režimu. Tento střet teorie s realitou vyvolával velké aplikační problémy a bylo nutno ho řešit nejen v praxi, ale také v rámci ideologie. Legitimizačním znakem režimu totiž bylo to, že jej podporují dělníci, jejichž jménem vládne komunistická strana, a nepřátelsky vystupují zbytky poražených tříd, tedy především deklasovaní příslušníci buržoazie. Do takto vymezených předpokladů ale odpor dělníků nezapadal. Doktrinálně se k němu vyjádřil Stalin, když konstatoval: *Strana, dříve, než přikročí k rozhodujícím politickým akcím, musí si dlouhou revoluční činností zajistit podporu většiny dělnických mas, alespoň blahovolnou neutralitu většiny třídy. Jinak by leninská poučka, že získání většiny dělnické třídy pro politiku strany je nezbytným předpokladem vítězné revoluce, neměla vůbec smysl. Nu, a co dělat s menšinou, nesouhlasí-li, nechce-li se dobrovolně podříditi vůli většiny? Může strana, má strana, těšit-li se důvěře většiny, přinutit menšinu, aby se podřídila vůli většiny? Ano, může a musí* (zvýrazněno autorem).⁷

Jak to vypadalo s násilným postihem nesouhlasících dělníků v Sovětském svazu, dokládají konkrétní případy, z nichž vybírám hromadné zatýkání dělníků v Petrohradě v létě roku 1918,⁸ tvrdý teror proti protestujícím dělníkům v letech 1919–1920⁹ a konečně potlačení vzpoury v Kronštadtu, která měla výrazně dělnický charakter.¹⁰ Brutální likvidace jakéhokoli nesouhlasu dělníků s „diktaturou dělnické třídy“ byla stabilním chováním komunistického systému v SSSR.¹¹ Je tedy zřejmé, že bez ohledu na teoretické floskule a propagandu lze komunistický režim označit nikoli za vládu dělnické třídy, ale za diktaturu komunistické strany opírající se pouze o část dělnictva loajální k vládě. Za hodné pozornosti považuji to, že již v raných dvacátých letech vnímali někteří demokratičtí politici, reprezentující dělnické voliče, existující represi dělníků v Rusku a veřejně zpochybňovali dělnický charakter bolševické diktatury.¹² Až do února 1948 ale nebyli českoslovenští dělníci konfrontováni s totální vládou strany, jež svou legitimitu odvozuje právě od nich. V letech 1945–1948 se českoslovenští komunisté snažili o ovládnutí dělnických vrstev obyvatelstva, a to nejen mocenskými nástroji,¹³ ale i líbivými sliby a účinnými propagandistickými prostředky.¹⁴ Po únoru 1948 pak začali budovat systém založený na proklamované zásadě neomezené moci dělnické třídy,¹⁵ fakticky ale šlo o nadvládu komunistické strany jako údajné reprezentantky vůle dělníků, která byla vykonávána nejen ve jménu dělnictva, ale i vůči němu.

Třídní justice

Hned po únorovém uchvácení moci se komunistické vedení státu začalo věnovat vytváření soudní sféry, která by plně odpovídala požadavkům zostřeného třídního boje, tedy *odstranění tříd urputným třídním bojem proletariátu*.¹⁶ Přičemž jakousi přípravou před rokem 1948 bylo retribuční soudnictví, kde se ale dalo na zásadní

problémy upozorňovat a pokoušet se je řešit.¹⁷ Základním principiálním východiskem se dle sovětského příkladu stalo třídní pojetí, kdy posuzování původu hrálo dominantní roli při stanovení viny a trestu. Formálně se ale zdůrazňovala zásada rovnosti mezi občany. Ustanovení § 1 ústavního zákona č. 150/1948 Sb., Ústava Československé republiky, zakotvilo, že *všichni občané jsou si před zákonem rovni*. Tvorba nových zákonů, vytvářejících právní podklad pro represii vůči všem skutečným či domnělým nepřátelům komunistické vlády, byla ale programově vedena cílem získat normativní produkty třídního práva, popírajícího ústavně zaručenou rovnost. Zákon č. 231/1948 Sb., na ochranu lidově demokratické republiky, poskytl režimu nástroj k justiční likvidaci odpůrců totalitní vlády KSČ, příslušníků k zániku odsouzených sociálních vrstev a rovněž k postihu osob, jež se staly produktem zvýšeného úsilí bezpečnostních složek o dokladování zostřeného třídního boje na cestě k socialismu, tedy obětí provokací či ze strany státních represivních složek zcela vykonstruovaných kauz. Zákon č. 232/1948 Sb., o Státním soudu, vytvořil nový zvláštní typ mimořádného politického orgánu soudní povahy, jehož smyslem a účelem se stalo dodat totalitním státem řízenému teroru navenek právní formu. Cílem bylo rovněž vybudovat soud, který má komunistická strana zcela pod kontrolou, plní bez odporu všechny stranické příkazy a řídí se zásadou „kabinetní justice“. Existuje řada důkazů o tom, že se předpoklady funkcionářů KSČ naplnily a soudci Státního soudu pokládali vůli vedení strany za nadřazenou právu.¹⁸

K proletarizaci justice a snaze vtisknout jí „dělnický ráz“ měly přispět dva základní prostředky. Kromě čistky mezi soudci, zřízení loajálními komunisty obsazené prokuratury a donucení soudců, soudcovských čekatelů a právních praktikantů přísahat věrnost lidovědemokratickému zřízení a řídit se jeho zásadami (§ 1 a 2 zákona č. 270/1948 Sb., o přísaze soudců) došlo k přijetí zákona č. 319/1948 Sb., o zlidovění soudnictví. Zmíněná norma zajistila v soudních senátech převahu komunisticky smýšlejících laiků nad soudci, u nichž by případně právní vzdělání mohlo být na překážku provedení nespravedlivého pokynu vládní moci. Kontrolu státu zdůraznil § 10 cit. zákona, zakotvující pravomoc režimu oddaně sloužících správních orgánů povolávat soudce z lidu a ustanovení § 11 cit. zákona určující, že za soudce z lidu může být povolán československý občan, který je *státně spolehlivý a oddán myšlence lidově demokratického zřízení*. Majorita soudců z lidu měla mít za výsledek *pronikavé zlidovění soudnictví*.¹⁹ Výsledkem pečlivého stranického výběru bylo to, že většina soudců z lidu patřila k sociální skupině dělníků.²⁰

Druhým způsobem, jak vytvořit dělnickou justici a prokuraturu, se stalo zřízení tzv. Právnícké školy pracujících. Její absolventi, prověřeni komunisté, převážně rovněž „dělnického původu“,²¹ nastoupili na všechny soudy a do prokuratury, převážně na vysoké posty, a usilovali o budování totalitnímu systému sloužícího justičního aparátu, bez ohledu na absenci adekvátního právního vzdělání.²² Samostatnou kapitolou je otázka „třídnosti“. Třídní pojetí práva se stalo neskrývanou a veřejně deklarovanou skutečností. Při přijímání trestních kodexů na půdě zglajchšaltovaného parlamentu²³ se navrhovatelé otevřeně hlásili k názoru, že je nutno opustit princip rovnosti a právo vnímat prizmatem třídní nadvlády diktatury „dělnické třídy“: *Náš nový trestní zákon již se nehalí v hábit nadstranickosti a nadtřídnosti, ale je zákonem,*

v němž všechna ustanovení prostupuje třídní zaměření.²⁴ Obdobně: *Dělnická třída v boji za dobytí moci, stejně jako když se stane vládnoucí třídou, neskrývá nikdy své záměry a cíle. Proto také třídní charakter nového zákona se výrazně projevuje v obecných ustanoveních o trestech a ve vyšších trestních sazbách na přestupky páchané nepřáteli pracujícího lidu.*²⁵ V zákonech komunistického režimu se tak nachází zajímavý vnitřní rozpor, když na jednu stranu se deklaruje, že všichni občané jsou si před soudem rovni (§ 6 odst. 1 zákona č. 66/1952 Sb., o organizaci soudů), na druhou stranu závazné pokyny ministerstva spravedlnosti ukládají soudům zjistit sociální (třídní) původ obviněného²⁶ a soudy podle třídního původu mezi obžalovanými striktně rozlišují.²⁷

Z konkrétních případů aplikační praxe vyjímám rozsudek Krajského soudu v Praze č. j. To I 397/49 ze dne 22. 12. 1949, v němž dotyčný soud jako odvolací instance vyhověl odvolání veřejného žalobce, zvýšil obžalovaným trest a podmíněný odklad jeho výkonu nepovolil. Krajský soud v Praze zkritizoval soud I. stupně za to, že nerespektoval *nutnost uvážít třídní postavení obou obžalovaných, kteří svou činností projeví hlubokou nenávist vůči dnešní republice vedené dělnickou třídou* (jednalo se o neúspěšný (!) pokus zaslat jiným soukromým osobám dopis s kritikou režimu – naplnění práva zaručeného § 6 ústavy, kde okresní soud přistoupil k podmíněnému odkladu výkonu trestu s tím, že obžalovaný – úředník s akademickým vzděláním – a jeho manželka v podstatě nemají příjmů z vykořisťovatelských pramenů, pozn. autora). Aplikace třídnosti byla dobově označována za *vyňikající objev právní vědy*,²⁸ ve svém výsledku ale vedla k jednoznačnému a vědomému porušení klíčové zásady rovnosti všech občanů před zákonem a k zavedení „testu původu“ jako dominantního principu rozhodování československé justice.

Dělnická třída

Úplné ovládnutí státu komunistickou stranou v roce 1948 se v propagandě režimu označovalo jako nastolení diktatury dělnictva.²⁹ Tedy vláda dělníků, ve jménu dělníků a pro dělníky. Výrazným omezením této teoretické premisy ale bylo naplnění jednoho z kánonů marxismu-leninismu, a to „vedoucí úlohy komunistické strany“.³⁰ Jestliže se konstatovalo, že *státní orgány, které jsou důležitým nástrojem dělnické třídy při budování socialismu, rozvíjely svou činnost pod vedením strany, prováděly politiku odpovídající objektivním zájmům pracujících*,³¹ jednalo se o jasné vyjádření faktu, že zájmy dělníků určuje vůle strany, nikoliv oni sami. Stejně tak přesun dělníků do vysokých funkcí ve státní správě, zestátněném hospodářství, justici, prokuratuře či bezpečnostních složkách nebyl automatickým procesem, ale otázkou intenzivního prověřování, kdy za základní předpoklad se považovalo vyznávání komunistického světového názoru, což vedlo k tomu, že ne každý dělník, ale pouze dělník-komunista měl šanci dostat se do pozice v mocenské struktuře.³² Pokud tedy řádově 200–250 tisíc komunistů z řad dělníků přišlo nově na místa, uvolněná čistkami v aparátu státu,³³ nemohlo to mít vliv na charakter režimu, neboť bezpodmínečná poslušnost vůči straně a loajalita k systému byly esenciální podmínkou kariérního vzestupu.

Přesně v intencích sovětského vzoru, ale doktrinálně dosti pochybný, je pak druhý směr, kdy příslušníci „poražených tříd“, čistkami postižení zaměstnanci státní sprá-

vy, odpůrci režimu a další jedinci z různorodých sociálních skupin obyvatel Československa, byli „za trest“ zařazováni do dělnických profesí, stávali se tudíž členy teoreticky vládnoucí třídy, což zpochybňovalo základní propagovaná dogmata režimu.³⁴ Efekt případné převýchovy v dělnickém prostředí neodpovídal realitě, neboť vycházel ze sporného předpokladu naprosto jednoznačné a automatické podpory vlády KSČ ze strany dělníků. Ti sice vnímali propagandu o svém sociálním vzestupu, odstranění nezaměstnanosti, zvrat platové politiky v jejich prospěch, podporu údernictví, na druhé straně na vlastní kůži pocítovali neexistenci práva na stávku, přeměnu nezávislých a za dělníky bojujících odborů v převodní páku režimu, prosazující a vymáhající příkazy komunistické strany. Stejně tak nahrazení nezaměstnanosti pracovní povinností a trestním postihem „osob vyhýbajících se práci“ nelze pokládat za jednoznačnou změnu k lepšímu. Režimem zdůrazňované výrazné povznesení sociálního statusu dělníků naráželo na skutečnost, že dělníci nebyli slepí a viděli rozpor mezi propagandou a realitou. Proklamované držení moci dělnickou třídou: *Výkon státní moci uskutečňuje dělnická třída pomocí státního aparátu, který je nejdůležitější částí mechanismu diktatury proletariátu,*³⁵ naráželo na fakticitu toho, že režim byl založen na *mocenském monopolu jediné politické strany a na jednotném systému státních a nestátních organizací, zajišťujících tento režim. Jsou potlačována všechna politická, kulturní a sociální sdružení a shromáždění činná nezávisle na státu a vládnoucí straně a nahrazena organizacemi a projevy kontrolovanými touto stranou. Pouze ideologii této strany je dovoleno šířit a jejímu prosazování slouží organizace strany, státní i všechny legální nestátní organizace.*³⁶

Lze proto uzavřít, že komunistický režim nevyjadřoval vůli sociální skupiny dělníků, ale opíral se pouze o ty dělníky, kteří vyznávali učení komunistické strany a ve všem se jí podřizovali. Ideálem KSČ byl dělník, který je přesvědčeným komunistou, vždy loajálním úderníkem, sledujícím měnící se linii strany a hájící ji proti všem kritikům. Alegorickým obrazem takového typu člověka je kuň Boxer z Orwellovy *Farmy zvířat*.³⁷ V právní teorii se, méně alegoricky, hovořilo o „povinnosti třídní disciplíny“.³⁸ Pohledem reflektujícím zásadní rozpor mezi teorií a praxí je nutno vnímat represí dělníků ze strany systému vládní moci, který se prezentoval jako jejich diktatura.

Dělníci před soudy

Právní teorie komunistického režimu, ve shodě s idejemi marxismu-leninismu, odmítala nezávislost soudců a nestrannost a apolitičnost soudních rozhodnutí: *Každé rozhodnutí lidově demokratického soudu je rozhodnutím politickým. Soudce se ve svém rozhodování řídí zákony a ostatními předpisy vydanými státem, který má určitou třídní povahu a který usiluje o uskutečnění určitých úkolů. Zákony lidově demokratického státu vyjadřují politiku tohoto státu, politiku výstavby socialismu. Soudce nemůže být politicky nestranný.*³⁹ Na soudce tak byly kladeny nároky, aby ve všech oblastech jejich rozhodování hrála rozhodující úlohu třídní aplikace práva.⁴⁰ Obzvláště při postihu dělníků se soudy dostávaly do situací, jež vyžadovaly vysokou míru kreativity při vymýšlení důvodů, proč se příslušníci vládnoucí třídy staví na

odpor svému režimu, a taktéž odůvodnění trestu muselo obsahovat vysvětlení represe členů sociální vrstvy, o niž režim opírá svou legitimitu. Když nahlédneme v Národním archivu do fondu „Státní soud“, kde jsou uchovány spisy tohoto soudního orgánu politického teroru, na první pohled zarazí skutečnost vyplývající z nutnosti třídního pohledu na jednotlivé případy. Státní prokuratura zkoumala u všech obžalovaných před Státním soudem jejich třídní původ. Až neuvěřitelný počet dělníků mezi osobami stíhanými za politické trestné činy je v diametrálním rozporu s proklamovanou tezí, že *soudy jsou důležitým nástrojem dělnické třídy v boji proti třídnímu nepříteli*.⁴¹ V jednotlivých případech se soudci Státního soudu museli uchýlovat k osvětlení uděleného přísného trestu dělníkovi za spáchaný „protistátní“ trestný čin. Argumentace odůvodnění rozsudku u odsouzeného pak zněla i takto: *Sice pochází z dělnické rodiny, sám je dělníkem, ale vlivem prostředí společnosti své třídy se odcizil*.⁴² Nejvyšší soud, fungující jako odvolací instance Státního soudu, se v jiném případě vypořádal s námitkou odsouzeného, že je příslušníkem dělnické třídy následovně: *obžalovaný se nemůže dovolávat své příslušnosti k dělnické třídě, kterou svým trestným činem zradil*.⁴³ Přestože v citovaných kauzách nezabránil represivnímu soudnímu postihu ani dělnický „charakter“ odsouzených osob, v řadě jiných, nikoliv primárně politických, se zrcadlil rozdílný přístup k pachatelům totožných trestných činů, kteří měli různý třídní původ. Dělník měl šanci, že mu jeho původ zaručí mírnější sankci, příslušník „bývalých tříd“ ale naopak trpěl „předurčením“ k exemplárnímu potrestání.⁴⁴ Statistické údaje ale, z hlediska komunistického režimu paradoxně, jasně dokládají, že převažující sociální skupinou odsuzovanou za „protistátní“ trestné činy byli dělníci.⁴⁵

Rok 1953

Kromě trestání dělníků za aktivní účast na protirežimních aktivitách a postihování jednotlivců z řad dělnictva za projevy odporu, kritiky či nespokojenosti nebyla až do roku 1953 vládnoucí státostrana konfrontována s hromadnými protesty této sociální skupiny. Některé dělníky uspokojovala mzdová preference a třídní zásobování, které je zvýhodňovaly před ostatními vrstvami společnosti, další pak podléhali účinné propagandě komunistů, tvrdící, že právě oni drží v rukou vládní moc, ostatní zastrášíly represe a soudní postih nespokojenců. Likvidace svobodného vyjadřování, nezávislých odborových aktivit a nahrazení „kapitalistických“ majitelů továren ve výsledku totožným tlakem plánovačů však způsobovaly viditelnou dělnickou frustraci. Její kolektivní projevy ale měly až do roku 1953 charakter především sociálních požadavků a snahy o zlepšení pracovních podmínek. Sem patří např. demonstrace dělníků v Brně v roce 1951.⁴⁶

Peněžní (měnová) reforma ale přinesla zajímavý předěl, kdy původně ekonomická a sociální motivace dělnických protestů byla posléze doplněna kritikou nespravedlností režimu a lži, používaných vedením strany a státu, a následovaly ryze politické proklamace a aktivní vystoupení proti komunistické vládě. Rok 1953 a následky měnové reformy vystavily režim velké zkoušce – masivní stávkový a demonstrační dělníci ve Strakoncích, Vimperku, Novém Jičíně, Bohumíně, Praze, horníků v Ostravě či Orlově

a faktické povstání v Plzni, kde dělníci ovládli město a vystoupili zcela v protikomunistickém duchu,⁴⁷ potvrdily, že se režim nelíbí ani „vládnoucí třídě“. KSČ reagovala stylem známým ze SSSR a vlastním komunistickému systému, tedy terorem. Nasazení bezpečnostních, armádních a ozbrojených stranických složek (Lidové milice)⁴⁸ vedlo sice k potlačení dělnické vzpoury, ale třídní justice posléze byla postavena před úkol, který se vzpíral ideologickému schematismu. Tzv. politika silné ruky se projevila v potrestání podněcovatelů a účastníků stávek a demonstrací.⁴⁹ Vedení strany a státu, v čele s Antonínem Zápotockým, se tvrdě vymezilo vůči dělníkům a provedlo kritiku „kultu dělníka“. Jednoznačného vyjádření se tak dostalo tezi, že režim reprezentuje nikoli dělnickou třídu, ale pouze její komunistickou část: *Zde je boj a my se musíme všichni soustředit na to, abychom ten boj vyhráli. A jaké budou oběti, to nesmíme připustit. A že ten na druhé straně, který je také dělník, že bude zabít a podobně, no tak to, soudruzi, bychom žádnou bitvu nevyhráli.*⁵⁰

Legislativní vyjádření represí po peněžní reformě reprezentuje později retroaktivně zrušené vládní nařízení č. 52/1953 Sb., o opatřeních proti fluktuaci a absenci. Konkrétní trestní postih protestujících dělníků prostřednictvím soudní soustavy ale narážel na nutnost vysvětlit fakt, proč se proti svému režimu dělníci vlastně bouří. V ideologické rovině to vyřešilo vedení strany tvrzením, že se vládnoucí skupině na odpor nepostavili opravdoví dělníci, ale ze Západu řízení příslušníci buržoazie, skrývající se mezi nimi. Ústřední tiskový orgán KSČ, prezentující názor strany, tedy deník Rudé právo, uváděl takovouto argumentaci: *Imperialistické kruhy se v boji proti nám pokoušejí maskovat svoji agenturu rovněž dělnickou halenou. Mezi poctivými dělníky v závodech a jinde jsou i bývalí fabrikanti, velkoobchodníci, kulaci, šmelináři, bývalí četníci a důstojníci, zbytky „zlaté“ buržoasní mládeže, bývalí fašisté, zažraní pravíci sociální demokraté, trockisté. O tyto a podobné deklarované zbytky buržoazie a jejich prořídou čeled se snaží opřít zkrachovalá reakce... organisovat ojedinelé protistátní akce, zpočátku s „dělnickými požadavky“ a nakonec s velezrádnými politickými hesly, které ovšem okamžitě prozrazují, kdo jsou její původci a oč jim vlastně šlo.*⁵¹ Soudní orgány třídní justice se řídily stranickými pokyny a „zrádce dělnické třídy“ potrestaly jako třídní nepřátele.⁵² Většina odsouzených účastníků plzeňského povstání tak byla umístěna v zostřené izolaci v kárném táboře Barbora na Jáchymovsku.⁵³

Účastníci protestů proti režimu neunikli kromě soudních postihů ještě i mimoprávní šikaně v zaměstnání, sociální a ekonomické oblasti.⁵⁴ Obecně tedy došlo k jasné deklaraci dosud nepřilíhí akcentované, neboť teoretickým základům režimu odporující, skutečnosti o možnosti přísného trestání dělníků, odmítajících komunistický režim, a to pomocí popsání jejich jednání jako zrady vlastní třídy či naplnění předchozí třídní příslušnosti k nepřátelským vrstvám společnosti. Stejný přístup zaujala stranická propaganda rovněž při hodnocení dělnického povstání v NDR, kdy hovořila o zneužití části dělníků západními imperialisty a roli vyslaných agentů západních mocností mezi nimi.⁵⁵ Protesty dělnického stavu v roce 1953 tak znamenaly otřes režimu a zřetelné potvrzení toho, že dělníci nejsou vládnoucí třídou, ale pouze zástěrkou skutečnosti, že reálnou moc drží v rukou skupinka předních funkcionářů KSČ.

Vývoj po roce 1953

„Nový kurz“, zavedený na příkaz z Moskvy v sovětském bloku, vedl v Československu ke zrušení vládního nařízení č. 52/1953 Sb. a ke snaze o zlepšení životní úrovně „pracujících vrstev“, což mělo být jednoduché vzhledem k obrovským zdrojům, které měl režim „díky“ krádežím soukromého majetku a odčerpání úspor obyvatelstva k dispozici. Ve výsledku tomu tak ale nebylo a zoufalá neefektivita režimu se projevila opakovanými hlubokými ekonomickými krizemi, jež byly trvalého charakteru.⁵⁶ Na druhou stranu ale státní aparát zdánlivě paradoxně vyvíjel intenzivní úsilí směřující k prohloubení třídního vnímání činnosti soudní sféry. Postupem času se oficiálně ještě naléhavěji zdůrazňovala nutnost aplikace třídnosti ve všech oblastech práva, i když se dle oficiální propagandy režim stále více blížil socialismu, a třídní pojetí by tedy mělo být překonaným. Třídnost ale byla vykládána tak, že se nejednalo o zájem *dělnické třídy jako celku, jak by vyplývalo z marxistické teorie práva. Byla daleko více výrazem zájmu mocenského centra a osob, o něž se opíralo.*⁵⁷

Jak se uvedené dogma projevovalo v praxi, je možné nejlépe demonstrovat na konkrétní rozhodovací činnosti soudů. V rozhodnutí pléna Nejvyššího soudu č. j. Pls 1/56 ze dne 12. 3. 1956 („K výkladu zákazu pobytu podle § 23 trestního zákona správního“) se nachází závazný výklad aplikace trestu zákazu pobytu, který měl být ukládán primárně nepřátelům lidovědemokratického řádu, čímž byli míněni příslušníci bývalé vládnoucí třídy (tj. buržoazie). V případech, kdy nešlo o třídního nepřítele, to mělo být opatření výjimečné. V rozhodnutí č. j. 1 Tz 36/56 ze dne 2. 3. 1956 Nejvyšší soud vyložil trest propadnutí jmění dle ustanovení § 47 odst. 1 trestního zákona jako prostředek boje proti zločinnosti buržoazie. S ohledem na dělnický původ obviněného lze pomocí jeho třídního profilu, který je zásadně ovlivněn třídní příslušností, vyloučit jeho nepřátelský postoj k lidovědemokratickému řádu. Dne 11. 4. 1959 vydal Nejvyšší soud „Směrnici pléna Nejvyššího soudu o ukládání trestů“ (č. j. Pls 2/59). V ní je stanoveno, že *pachatele z řad třídních nepřátel, u nichž motivem trestné činnosti je třídní nepřátelství, je nutné postihovat přísnými tresty odnětí svobody a vedlejšími tresty. U dělníků a ostatních pracujících ale dle Nejvyššího soudu dosud v rozporu s třídním obsahem našich zákonů nepoužívají soudy v dostatečné míře podmíněné tresty odnětí svobody nebo trest nápravného opatření. Soudům proto bylo uloženo, aby plnily své úkoly v úseku trestního soudnictví tak, že budou ze správných třídních hledisek posuzovat jak trestný čin, tak i osobu pachatele a možnost jeho nápravy.*

V rozsudcích soudů nižších stupňů se uvedené pokyny dočkaly své realizace. Například Lidový soud Teplice v rozhodnutí č. j. 1 T 84/59 ze dne 7. 4. 1959 při posuzování drobného rozkrádání majetku v socialistickém vlastnictví konstatoval, že při výměře trestu je nutné uvážit, že se jedná o osobu dělnického původu. U způsobení těžké újmy na zdraví rozhodl u obžalovaného jeho dělnický původ, takže mu byl trest podmíněně odložen (rozsudek Vojenského obvodového soudu č. j. 3 T 71/62 ze dne 2. 6. 1961). Třídní hledisko se projevovalo i ve zdánlivě apolitických rozsudcích, týkajících se výchovy dětí. Rozhodnutím Nejvyššího soudu č. j. Cz 658/58 ze dne 28. 1. 1959 byla zrušena rozhodnutí podřízených soudních instancí ve věci rozhodování o výchově dětí, z důvodu neuplatnění třídního hlediska, neboť jimi schválené

svěření výchovy nezletilých osob příslušníkům nepřátelských tříd je vyloučeno. Krajský soud v Praze v rozhodnutí č. j. 21 Co 292/59 ze dne 15. 5. 1959 judikoval zásadu posuzování věci primárně z hlediska třídního a připomněl nutnost zkoumat, zda je rozhodnutí v souladu se zájmy dělnické třídy. Přisuzování relevantnosti výpovědi příslušníka bývalé buržoazie je dle citovaného rozsudku soudu v rozporu *se zásadou správně chápané třídní spravedlnosti*.⁵⁸

U dělníků, kteří byli odsouzeni za politické trestné činy, se v některých případech pracovníci justičního aparátu pokusili aplikovat třídní pohled v jejich prospěch. Za příklad poslouží aktivita krajského prokurátora, navrhuujícího milost prezidenta republiky pro osoby dělnického původu, z dělnických rodin, které již vykonaly sedm let v táborech nucených prací. Kromě zohlednění dělnického původu zmiňoval prokurátor jako cíl svého úsilí snahu získat *tyto lidi pro budování socialistického státu*.⁵⁹

Posílení „dělnického“ charakteru justice sloužily zákonné úpravy typu ustanovení § 1 zákona č. 36/1957 Sb., o volbách soudců a soudců z lidu lidových a krajských soudů a o úpravě některých jejich poměrů, v němž se u soudců z povolání nevyžadovalo právnícké vzdělání, ale „potřebné odborné znalosti“, což umožnilo snadné zařazování „dělnických kádřů“ z právníckých škol pracujících do soudní sféry. Dále zákon č. 38/1961 Sb., o místních lidových soudech, přesunul výkon části soudní agendy do rukou politicky prověřených a stranickými orgány a jejich převodními pákami vybraných laiků z řad dělnické třídy.⁶⁰ Stále platnou ale zůstávala zásada, že pokud se dělníci postavili na odpor režimu, vyslovili svůj nesouhlas s politikou KSČ či se stali jinak nepohodlnými, trestní represe je neminula a dělnický původ je před justiční zvůli, podepřenou právním řádem totalitního státu, neochránil.⁶¹

Závěr

Komunistický režim budoval svou justici jako poslušný nástroj, jehož účelem byla likvidace odpůrců a příslušníků nepohodlných sociálních skupin. Základním stavebním kamenem třídní justice se stala nerovnost mezi jednotlivými obžalovanými a preference dělnického stavu, odporující platné ústavě i mezinárodnímu právu.⁶² To však platilo jen v případě, že zvýhodňovaní dělníci nebyli „nepřáteli lidovědemokratického řádu“. Pokud se dostali do pozice bojovníků proti totalitní vládě KSČ či kritiků nespravedlností systému, byli soudní cestou nemilosrdně likvidováni s vysvětlením, že svou „vyvolenou“ a údajně vládnoucí třídu zradili, případně že jsou bývalými členy poražených tříd v „dělnickém hávu“. Pseudodělnický charakter československé justice v letech nadvlády komunistické strany odhaluje mohutnost represe dělníků, kteří byli nejčastější sociální vrstvou odsuzovanou za protistátní činnost. S ohledem na proklamovanou rovnost mezi lidmi, jež byla porušována zdůrazňovanou privilegovaností dělníků (ale jen loajálních ke komunistickému zřízení), lze tedy uzavřít, že třídní justice byla typickým příkladem zneužití soudního aparátu k udržení a upevnění moci vládnoucí mocenské skupiny. Dělníci, kteří se dostali do soukolí třídní justice jako „protistátní delikventi“, měli jen jedinou záruku rovnosti – rovnosti v bezpráví.⁶³

- 1 MARX, Karl – ENGELS, Friedrich: *Komunistický manifest*. Otakar II, Praha 2000, s. 51.
- 2 LENIN, Vladimír Iljič: *Stát a revoluce. Učení marxismu o státu a úkoly proletariátu v revoluci*. Svoboda, Praha 1949, s. 100.
- 3 STALIN, Josef Vissarionovič: *K otázkám leninismu*. Svoboda, Praha 1949, např. s. 24an.
- 4 RUPNIK, Jacques: *Dějiny Komunistické strany Československa. Od počátků do převzetí moci*. Academia, Praha 2002, s. 89.
- 5 Tamtéž, s. 205.
- 6 Kol. autorů: *Československé státní právo. Určeno pro posluchače fakulty právnické*, díl II, část IV. až VI., SPN, Praha 1957, s. 191.
- 7 STALIN, Josef Vissarionovič: *K otázkám leninismu*, s. 43.
- 8 COURTOIS, Stéphane a kol.: *Černá kniha komunismu I. Zločiny, teror, represe*. Paseka, Praha – Litomyšl 1999, s. 68.
- 9 Tamtéž, s. 83–87.
- 10 Tamtéž, s. 107.
- 11 Srov. NEUTATZ, Dietmar: Nadšení nebo krize? Nálady sovětského obyvatelstva ve stalinských třicátých letech. *Dějiny a současnost*, 2000, roč. 22, č. 4, s. 26–30.
- 12 Výstoupení sociálnědemokratického poslance Astera. Stenoprotokol ze 73. schůze Národního shromáždění RČS, Poslanecká sněmovna, část 6/6, ze dne 15. 7. 1921. Viz <http://www.psp.cz/eknih/1920ns/ps/stenprot/073schuz/s073006.htm> (citováno k 15. 11. 2013).
- 13 RUPNIK, Jacques: *Dějiny Komunistické strany Československa*, s. 212–216.
- 14 RATAJ, Jan: *KSČ a Československo I. (1945–1960)*. VŠE – Oeconomica, Praha 2003, s. 45an.
- 15 DOLEŽAL, Miloslav: *Dějiny státu a práva v Československu 1938–1960. Skripta pro posluchače Právnické fakulty Univerzity Karlovy*. Univerzita Karlova, Praha 1984, s. 71.
- 16 DRESSLER, Alfred: Zostření třídního boje v období přechodu k socialismu. Stalinův přínos k teorii státu a práva. *Právník*, 1949, s. 445.
- 17 Srov. Stenoprotokol z 56. schůze ÚNS RČS 1946–1948, ze dne 10. 6. 1947. Viz <http://www.psp.cz/eknih/1946uns/stenprot/056schuz/s056005.htm> (citováno k 15. 11. 2013).
- 18 Např. Zápis o schůzi KB-5, která se konala dne 11. dubna 1951 na sekretariátě KV KSČ v Olomouci. Cit. z VOREL, Jaroslav – ŠIMÁNKOVÁ, Alena – BABKA, Lukáš: *Československá justice v letech 1948–1953 v dokumentech*, díl II. ÚDV, Praha 2004, s. 212.
- 19 Důvodová zpráva k zákonu č. 319/1948 Sb., o zlidovění soudnictví. Dostupné v ASPI, Modul Literatura, ASPI UX361.
- 20 Informace o soudcích z lidu ze dne 25. 1. 1949. Cit. z VOREL, Jaroslav – ŠIMÁNKOVÁ, Alena – BABKA, Lukáš: *Československá justice v letech 1948–1953 v dokumentech*, díl II, s. 173–174.
- 21 Tamtéž, s. 121–131. Statistický přehled dle sociálního rozvrstvení v POSPÍŠIL, Jaroslav: *Hyeny v akci*. Lípa, Vizovice 2003, s. 543.
- 22 ULČ, Ota: Malá doznání okresního soudce, díl I. In: *Bestseller* č. 2. Art-servis, Praha, 1990, s. 4–5.
- 23 Zákon č. 86/1950 Sb., trestní zákon, zákon č. 87/1950 Sb., trestní řád soudní (trestní řád), zákon č. 88/1950 Sb., trestní zákon správní, a zákon č. 89/1950 Sb., o trestním řízení správním (trestní řád správní).
- 24 Stenoprotokol ze 46. schůze NS RČS 1948–1954, ze dne 11. 7. 1950, část 2/7. Viz <http://www.psp.cz/eknih/1948ns/stenprot/046schuz/s046002.htm> (citováno k 15. 11. 2013).
- 25 Stenoprotokol ze 47. schůze NS RČS 1948–1954, ze dne 12. 7. 1950, část 5/16. Viz <http://www.psp.cz/eknih/1948ns/stenprot/047schuz/s047005.htm> (citováno k 15. 11. 2013).
- 26 *Zjišťování sociálního původu obviněných (ze dne 2. 6. 1949)*. Cit. z VOREL, Jaroslav – ŠIMÁNKOVÁ, Alena a kolektiv: *Československá justice v letech 1948–1953 v dokumentech*, díl I. ÚDV, Praha 2003, s. 375–376.
- 27 Tamtéž, s. 64, s. 143–144an.
- 28 KNAPP, Viktor: *Předmět a systém československého socialistického práva občanského*. ČSAV, Praha 1959, s. 29.
- 29 Kol. autorů: *Československé státní právo. Určeno pro posluchače fakulty právnické*, díl I, část I. až III., SPN, Praha 1956, s. 94.
- 30 STALIN, Josef Vissarionovič: *K otázkám leninismu*, s. 27.
- 31 DOLEŽAL, Miloslav: *Dějiny státu a práva v Československu 1938–1960*, s. 97.
- 32 Srov. např. *Zpráva o průběhu jednotlivých kurzů právnické školy pracujících a o rozmištění dělnických kádru v justici (5. září 1950)*. Cit. z VOREL, Jaroslav – ŠIMÁNKOVÁ, Alena – BABKA, Lukáš: *Československá justice v letech 1948–1953 v dokumentech*, díl II, s. 110–119.

- 33 HÁJEK, Miloš – RYŠÁNKOVÁ, Jarmila a kolektiv: *Svět a Československo ve 20. století*. Horizont, Praha 1990, s. 98.
- 34 Masivní přísun pracovníků z úřadů, živností či zemědělství do dělnické sféry se stal trendem charakterizujícím mocenské změny – akce „77 tisíc úředníků do výroby“, viz VOREL, Jaroslav – ŠIMÁNKOVÁ, Alena a kolektiv: *Československá justice v letech 1948–1953 v dokumentech*, díl I, s. 211. K odhadům počtů „nových dělníků“ srov. RATAJ, Jan: *KSCČ a Československo I. (1945–1960)*, s. 141.
- 35 Kol. autorů: *Československé státní právo*, díl II, část IV až VI, s. 5.
- 36 VEVERKA, Vladimír – BOGUSZAK, Jiří – ČAPEK, Jiří: *Základy teorie práva a právní filozofie*. Codex, Praha, 1996, s. 181.
- 37 ORWELL, George: *Farma zvířat*. Aurora, Praha 2004.
- 38 Kol. autorů: *Základy obecné teorie státu a práva. Část D – K historickým a recentním typům státu a práva*. Ústav státní správy, Praha 1989, s. 95.
- 39 Kol. autorů: *Československé státní právo*, díl II, část IV až VI, s. 232.
- 40 ULČ, Ota: *Malá doznání okresního soudce*, díl I, s. 11an.
- 41 NA, f. ÚV KSČ, Politický sekretariát ÚV KSČ (02/5), k. 21, a. j. 166, Organizační sekretariát ÚV KSČ, Zpráva o hodnocení procesů u Státního soudu ze dne 14. 5. 1952, bod 19.
- 42 NA, f. Státní soud Praha – nezpracováno, sp. zn. Or I 1642/49-28, rozsudek ze dne 28. 12. 1949.
- 43 Rozsudek Nejvyššího soudu č. j. To III. 7/50 ze dne 20. 10. 1950.
- 44 ULČ, Ota: *Malá doznání okresního soudce*, díl I, s. 20–21.
- 45 VOREL, Jaroslav – ŠIMÁNKOVÁ, Alena a kol.: *Československá justice v letech 1948–1953 v dokumentech*, díl I, s. 123–164. Obdobně u Státního soudu, oddělení Brno – KRATOCHVIL, Antonín: *Žalují. Díl III – Cesta k Sionu*. Česká expedice – Dolmen, Praha 1990, s. 141. Že se jednalo o obecný trend, potvrzuje KAPLAN, Karel: *Proměny české společnosti 1948–1960. Část první*. ÚSD AV ČR, Praha 2007, s. 130. Shodně TÝŽ: *Nekrvavá revoluce*. Sixty-Eight Publishers, Toronto 1985, s. 205–206, či: *StB o sobě. Výpověď vyšetřovatele Bohumila Doubka*. ÚDV, Praha 2002, s. 24.
- 46 PERNES, Jiří: *Dělnické demonstrace v Brně v roce 1951. Výběr dokumentů*. ÚSD AV ČR, Praha 1996.
- 47 PERNES, Jiří: Dvě výročí protikomunistického odporu. Československo a Německá demokratická republika v roce 1953. *Revue Politika*, 2003, č. 6. Viz <http://www.revuepolitika.cz/2003/6> (citováno k 15. 11. 2013).
- 48 MENCL, Vojtěch – HÁJEK, Miloš – OTÁHAL, Milan – KADLECOVÁ, Erika: *Křižovatky 20. století. Světlo na bílá místa v nejnovějších dějinách*. Naše vojsko, Praha 1990, s. 253.
- 49 KAPLAN, Karel: *Československo v letech 1953–1966. Část 3 – Společenská krize a kořeny reformy*. SPN, Praha 1992, s. 5.
- 50 PERNES, Jiří: *Dvě výročí protikomunistického odporu*.
- 51 VODA-PEXA, Bedřich: Ideologicky upevnit řady strany. *Rudé právo*, 19. 6. 1953, titulní strana.
- 52 Srov. ULČ, Ota: *Malá doznání okresního soudce*, díl I, s. 40–43.
- 53 RATAJ, Jan: *KSCČ a Československo I. (1945–1960)*, s. 150.
- 54 DRDA, Adam: *1953: Nechceme měnovou reformu, ale svobodné volby! Příběh stávkujícího dělníka Miroslava Hnátky*. In: DRDA, Adam: *Příběhy bezpráví – příběhy vzdoru*. Člověk v tísni, Praha 2009, s. 62.
- 55 Zmařený atentát proti míru. *Rudé právo*, 25. 6. 1953, titulní strana.
- 56 KAPLAN, Karel: *Československo v letech 1953–1966*, s. 103an.
- 57 ZOULÍK, František: *Soudy a soudnictví*. C. H. Beck – SEVT, Praha 1995, s. 91.
- 58 Uvedená kauza se týkala řízení o žalobě o vyloučení věci ze zabavení.
- 59 NA, f. Státní soud Praha – nezpracováno, sp. zn. Or I 1558/49, Přípis Krajského prokurátora v Praze Generální prokuratuře ve věci Kastner Miroslav a spol. – přešetření případu. K č. j. Rk 10/56-Pst I 1526/49 ze dne 5. 7. 1956.
- 60 GRONSKÝ, Ján: *Komentované dokumenty k ústavním dějinám Československa. Sv. 2 – 1945–1960*. Karolinum, Praha 2006, s. 464.
- 61 KAPLAN, Karel: *Československo v letech 1953–1966*, s. 140.
- 62 Čl. 1 a čl. 2 odst. 1 Všeobecné deklarace lidských práv, přijaté dne 10. 12. 1948 III. Valných shromážděním OSN ve formě rezoluce č. 217/III.
- 63 SOBČAK, Anatolij: *Byla jednou jedna komunistická strana*. Absolute a Fleyberk Publishing, Praha 1999, s. 90.

Jan Kalous

Rok 1953 v životě ministerstva národní bezpečnosti a ministerstva vnitra¹

Jeden ze zřetelných mezníků v dějinách studené války mezi Východem a Západem představují události roku 1953. Právě rok 1953 lze považovat za nesmírně dynamický, ovlivňující a určující dění v jednotlivých státech i na poli mezinárodních vztahů na několik dalších let či desetiletí.

Ve Spojených státech amerických byl v lednu 1953 inaugurován nový prezident Dwight Eisenhower. V červenci byla po dlouhém jednání ukončena válka na Korejském poloostrově. Ještě předtím, v červnu, byl v Egyptě svržen král Farúk, ve Velké Británii korunována královna Alžběta II. (taktéž v červnu) a v srpnu v Íránu odstraněn předseda vlády Mohammad Mosaddek.

Pro Československo a sovětskou zónu ve střední a jihovýchodní Evropě představoval rok 1953 významný předěl. V březnu zemřel Josif Vissarionovič Stalin a krátce po něm československý prezident Klement Gottwald, kterého ve funkci nahradil Antonín Zápotocký. Sovětský blok však prožil i další otřesy v rovině politické a mocenské. V květnu a červnu zasáhly ČSR a NDR dělnické nepokoje; první, československé, byly potlačeny „vnitřními zdroji“, druhé, východoněmecké, s aktivní pomocí SSSR. „Boj o následnictví“ po Stalinovi skončil porážkou Lavrentije Pavloviče Beriji; ten byl z politiky nejen odstraněn, ale současně i jako „uznaný pachatel všeho zla“ éry stalinismu fyzicky zlikvidován. O liberalizaci nebo uvolnění poměrů uvnitř komunistických režimů si mohlo obyvatelstvo „jiné Evropy“² nechat pouze zdát. Čas opatrné destalinizace přišel později (Chruščovův referát na XX. sjezdu KSSS v únoru 1956) a měl svá vlastní specifika.

Politické procesy rozpoutané po únorovém puči 1948 v Československu běžely i v roce 1953 dál svým vlastním tempem.³ V listopadu a prosinci 1952 vyvrcholilo hledání nepřátel uvnitř aparátu komunistické strany procesem s bývalým generálním tajemníkem KSČ Rudolfem Slánským a jeho skupinou.⁴ Tyto již dříve proponované a zcela vykonstruované kauzy nešlo z hlediska fungování režimu zastavit. Zpochybnila by se tak totiž oprávněnost dosavadní linie politiky KSČ, o což nikdo z tehdejšího stranického a státního vedení samozřejmě neměl zájem. V průběhu roku 1953 a 1954 tedy „doznívaly“ procesy navazující na případ Slánský a spol.

Hledání, nalézání a odsouzení „zrádců“ se nevyhnulo ani bezpečnostním složkám. Bývalí vysocí představitelé ministerstev vnitra a národní bezpečnosti, pověření vnitra a Státní bezpečnosti (zde lze snad bez nadsázky hovořit o „otcích za-

kladatelích“ StB) byli uvězněni a odsouzeni k dlouholetým trestům odnětí svobody.⁵ Bývalý velitel StB Osvald Závodský byl v březnu 1954 popraven. Provedené čistky se nicméně projeví na výkonnosti a kvalitě činnosti v některých oblastech státněbezpečnostní práce, například v rozvědce.

Ministerstvo národní bezpečnosti 1950–1953

Dne 23. května 1950 bylo na základě vládního nařízení č. 48 zřízeno samostatné ministerstvo národní bezpečnosti (MNB). Do jeho kompetence ze struktury dosavadního ministerstva vnitra přešla Skupina I. – Bezpečnost. Text vládního nařízení měl pouze tři paragrafy: V prvním se oznamovalo zřízení MNB. Druhý paragraf zněl: *1) Ministerstvo národní bezpečnosti plní úkoly národní bezpečnosti, které dosud příslušely ministerstvu vnitra a které na Slovensku byly vykonávány prostřednictvím pověřenectva vnitra. 2) Podrobné vymezení, které z těchto úkolů plní ministerstvo národní bezpečnosti a které nadále přísluší ministerstvu vnitra, provedou ministři vnitra a národní bezpečnosti.* Třetí paragraf konstatoval, že uvedené nařízení vstupuje v platnost dnem vyhlášení a provedou ho všichni členové vlády.⁶

Zřízením MNB došlo k posílení mocenskopolitických zájmů Státní bezpečnosti. Je evidentní, že za touto zásadní systémovou a organizační změnou byl sovětský vzor a vliv. Již tak dost silná pozice sovětských poradců tím byla ještě posílena, což se mj. odrazilo v konstruování dalších politických procesů počátkem 50. let.

V červenci 1950 následovala vyhláška, která přesněji vymezovala působnost ministerstva vnitra a ministerstva národní bezpečnosti. Vyhláška, datovaná 7. července 1950 a signovaná ministry Ladislavem Kopřivou za MNB a Václavem Noskem za MV, nabyla účinnosti dnem vyhlášení. První paragraf vymezoval působnost MNB a druhý působnost MV.⁷

Ministerstvo vnitra v čele s Václavem Noskem se nyní soustředilo téměř výhradně na oblast veřejné správy, správních orgánů a komunálního hospodářství. Z bývalého ministerstva vnitra zůstaly v jeho rámci hasičstvo, zajištění pomoci při živelních pohromách, civilní protiletkecká ochrana, ochrana přírody, potírání alkoholismu, péče o válečné hroby apod. Provázanost národních výborů jako orgánů státní moci s prací bezpečnostního aparátu byla postupně minimalizována a poté zcela odstraněna.

Ministerstvu národní bezpečnosti (v jeho čele byl nejdříve Ladislav Kopřiva a od ledna 1952 Karol Bacílek) příslušela celá agenda Sboru národní bezpečnosti, včetně kompetencí, úkolů a činnosti Státní bezpečnosti. MNB bylo dále zodpovědné za ochranu státních hranic, udržování veřejného pořádku, zajišťování bezpečnosti osob a majetku apod. Ministerstvo spravovalo také agendu evidence obyvatelstva (včetně občanských průkazů), agendu zbraní, pasů a víz, evidenci cizinců, správu Táborů nucených prací (TNP), dopravní bezpečnosti atd. Podle organizačního řádu MNB z října 1950 byly bezpečnostní záležitosti v rukou ministra Ladislava Kopřivy, náměstka Karla Švába a náměstka pro věci kádrové a školské Josefa Nuna.⁸

Pozice ministerstva národní bezpečnosti ve společnosti v průběhu let 1951–1952 dále sílila. Koncentrovaly se v něm totiž represivní nástroje tehdejšího komunistického režimu. Z ministerstva se stal obávaný bezpečnostní monolit s rozsáhlými a zcela

nekontrolovanými kompetencemi s výraznými přesahy do politiky. Po pádu náměstka ministra národní obrany gen. Bedřicha Reicina získalo MNB v dubnu 1951 do své gesce od ministerstva národní obrany vojenskou kontrarozvědku.⁹ Již předtím si podřídilo v roce 1949 vytvořenou Pohraniční stráž.¹⁰ Od květnu 1952 se podílelo na rozvoji nově zřízené Vnitřní stráže MNB¹¹ a o dva měsíce později od ministerstva spravedlnosti převzalo Správu nápravných zařízení.

Podle organizační struktury MNB ze září 1951 si ministr přímo ponechal v řízení sekretariát, ochranu vedoucích stranických a státních činitelů, kontrolní oddělení a velitelství Lidových milicí. Náměstkovi Stanislavu Baudyšovi podléhalo velitelství Státní bezpečnosti, zahraniční zpravodajská služba, vojenská zpravodajská služba, evidenční a registrační odbor a archivní a studijní ústav. Náměstkovi Jindřichu Kotalovi příslušelo řízení velitelství Veřejné bezpečnosti, velitelství Pohraniční stráže, velitelství oblasti Jizera, vězeňský odbor a spojovací odbor. Náměstkovi Antonínu Bínovi byly podřízeny administrativně-hospodářský odbor a odbor pro věci kádrové a školské. Předpokládalo se navíc vytvoření postu náměstka pro politické věci.¹²

Dne 23. ledna 1952 vystřídal Karol Bacílek ve funkci ministra národní bezpečnosti Ladislava Kopřivu. Při přerozdělení kompetencí náměstků ministra vnitřně v únoru 1952 si ministr Bacílek ponechal v přímém řízení sekretariát, velitelství Lidových milicí a ochranu vedoucích činitelů. Bacílek, vyučený zámečník, ministerstvo v podstatě ani neřídil. Dokonce funkci původně ani nechtěl přijmout a nastoupil do ní až na Gottwaldovo naléhání. Agendě však vůbec nerozuměl. Podléhal zcela vlivu sovětských poradců; bez jejich stanoviska nebyl ochoten rozhodnout o ničem. *Jeho práce na ministerstvu měla velmi daleko k systematickému řízení tak důležitého resortu. V podstatě pouze přenášel zadání stranického vedení a nechával volnou ruku podřízeným a především sovětským poradcům. Nesnažil se práci ministerstva a jeho složek skutečně řídit. Bacílkovo působení ve funkci ministra národní bezpečnosti rozhodně nevyřešilo neklidné a mnohdy chaotické poměry na ministerstvu a v StB, naopak je spíše ještě prohloubilo.*¹³

Náměstek Jaroslav Jerman (vyučený zahradník) řídil politickou práci na ministerstvu. Podle svědectví jeho dcery mu ale tato práce vůbec nevyhovovala. V prosinci 1952 z ní proto odešel a působil posléze ve stranickém aparátu (politická škola, Komise stranické kontroly).¹⁴

Náměstkovi Antonínu Prchalovi (neúspěšný student obchodní akademie v Pelhřimově; jako původní profesi uváděl pomocný dělník) byly podřízeny velitelství Státní bezpečnosti, zahraniční zpravodajství, evidenční a registrační odbor, archivní a studijní ústav a technický ústav MNB. V roce 1962 byl Prchal odsouzen na šest let odnětí svobody nepodmíněně za tzv. porušování socialistické zákonnosti (konkrétně však za trestné činy obecného ohrožení a porušování povinností veřejného činitele). V letech normalizace byl pod literárním pseudonymem Ivan Gariš autorem televizních inscenací a filmů.¹⁵

Náměstkovi Stanislavu Baudyšovi (původním zaměstnáním vyučenému zámečníkovi) podléhaly kádrový a školský odbor MNB a odbor organizační a mobilizační. Baudyš se osobně angažoval v přípravě politických procesů, konkrétně v případě Josefa Pavla a slovenské skupiny Oskara Valáška a spol. Později nechtěl o vykonstruo-

vaných politických procesech hovořit a už vůbec ne kritizovat za ně KSČ. K jeho osobě se v českých archívech dochovaly pouze dílčí záznamy. Proslul však zastavováním aut a udělováním pokut na místě za přestupky, čímž ale poutal zbytečnou pozornost a údajně tím snižoval vážnost svého úřadu.¹⁶

Náměstkovi Jindřichu Kotalovi (původně vyučenému kožešníkovi) zůstaly podřízeny velitelství Veřejné bezpečnosti, vězeňský odbor, spojovací odbor a administrativně-hospodářský odbor. Kotal byl nejdéle sloužícím náměstkem na vnitru – působil zde od září 1951 do června 1968. Během pozdějšího šetření inspekce MV vyšlo najevo, že využíval vězně pro stavbu své chalupy. Po odvolání z funkce pracoval jako archivář v tehdejším Státním ústředním archívu (dnes Národní archiv) a později jako referent na hospodářské správě MV (staral se o rekreace a zdravotní rehabilitace). V letech 1970–1976 byl předsedou Československého svazu cyklistiky.¹⁷

Náměstek Oskar Jeleň (původní profesí učitel) byl zodpovědný za velitelství Pohraniční stráže, velitelství vojenské zpravodajské služby a velitelství NB Jáchymov.¹⁸ Jeleň se aktivně podílel na přípravě procesu se slovenskými buržoazními nacionalisty. Po odchodu z MV na konci roku 1954 se vrátil na Slovensko, kde se stal místopředsedou Zboru povereníkov pro oblast školství, vědy a kultury. V 60. letech působil v diplomatických službách; v letech 1960–1967 byl československým velvyslancem ve Varšavě.¹⁹

V červenci 1952 se změnila organizační podoba Státní bezpečnosti. Místo velitelství Státní bezpečnosti vznikla Hlavní správa Státní bezpečnosti, rozčleněná na osm odborů²⁰ a jedno samostatné oddělení. Cílem změn bylo nahradit vojenskou terminologií v dosavadní systemizaci ministerstva (např. velitelství) sovětskou bezpečnostní terminologií (správa) a dále pak kompatibilita systemizace s bezpečnostními strukturami na úrovni krajů a okresů.

Dne 11. září 1953 bylo ministerstvo národní bezpečnosti opět podle sovětského vzoru zrušeno a vše se znovu sloučilo do jednoho celku – ministerstva vnitra v čele s novým ministrem Rudolfem Barákem. Nejednalo se však o návrat do doby před zřízením MNB. Spíše naopak, stará firma dostala novou fasádu. Již předtím, ke konci března 1953, zanikly vyšetřovací sektory VI. A a VI.B, které nahradila správa státní bezpečnostního vyšetřování.²¹ Zřízení jednotného ministerstva vnitra souviselo také s personálními přesuny v mocenských strukturách. Nadále v něm dominovala dosavadní agenda zdůrazňující roli bezpečnostních složek.²² Mocenské postavení Hlavní správy Státní bezpečnosti skončilo v říjnu 1953 rozdělením na několik samostatných správ i odborů a podřízením ministrově a jeho třem náměstkům.

Nové (Barákově) ministerstvo vnitra mělo v polovině listopadu 1953 celkem 99 793 zaměstnanců, z toho: 13 000 příslušníků StB, 26 000 příslušníků Veřejné bezpečnosti, 8000 příslušníků Správy nápravných zařízení, 44 451 vojáků Pohraniční a Vnitřní stráže, 2491 vojáků Civilní obrany a 5133 občanských zaměstnanců.²³

Ministr Rudolf Barák řídil osobně sekretariát, inspekční oddělení, vnitřní správu MV, správu kádrů, 3. oddělení MV (šifranti), VIII. správu MV (ochrana stranických a vládních představitelů) a Rudou hvězdu.

Prvnímu náměstkovi ministra Antonínu Prchalovi podléhaly I. správa MV (rozvědka)²⁴, II. správa MV (kontrarozvědka), III. správa MV (politická kontrarozvědka,

vnitřní zpravodajství), IV. správa MV (ekonomická kontrarozvědka), V. správa MV (kontrarozvědka dopravy a spojů) a V. zvláštní obor MV (východní emigrace).

Náměstkovi Karlu Košťálovi (původní profesí vyučenému modeláři) byly podřízeny VII. správa MV (sledování), IX. správa MV (operativní technika), správa vyšetřování MV, I. zvláštní odbor MV (operativní evidence), II. zvláštní odbor MV (kontrola korespondence) a III. zvláštní odbor MV (pasy a víza). Jeden z hlavních vyšetřovatelů v případě Slánský a spol. se v polovině 50. let ocitl jako zástupce MV v Barákově komisi, která se měla zabývat „přehodnocením“ případů odsouzených komunistů (byl z ní brzy pro evidentní podjatost odvolán). V roce 1963 byl spolu s Antonínem Prchalem odsouzen na 7 let (trestné činy obecného ohrožení a porušení povinností veřejného činitele). Po propuštění na svobodu pracoval od října 1964 v ČKD.²⁵

Náměstkovi Oskaru Jeleňovi podléhaly VI. správa MV (vojenská kontrarozvědka), Hlavní správa Pohraniční a Vnitřní stráže, správa Civilní obrany, správa Požární ochrany a IV. zvláštní odbor MV (mobilizační).

Náměstkovi Jindřichu Kotalovi byly podřízeny Hlavní správa VB, správa nápravných zařízení, správa tiskového dohledu a letecký oddíl MV. Předpokládalo se vytvoření funkce náměstka zodpovědného za hospodářský chod MV (než se tak stalo, řídil tento úsek náměstek Kotal), kterému by podléhaly hospodářská správa, zdravotní správa, archivní správa, hlavní účetní, odbor spojovací, Ústřední dům MV, odbor národních výborů a finanční odbor.²⁶

Proč právě Rudolf Barák?

V souvislosti s vytvořením jednotného ministerstva vnitra v září 1953 se nabízí otázka, kdo byl a kde se v mocenském centru dění vzal Rudolf Barák. Proč právě on byl vybrán na tento post? Nebyla již v době jeho nástupu na MV a v jeho následném mocenském vzestupu přítomna předzvěst jeho pádu?²⁷

Rudolf Barák se narodil 11. května 1915 v Blansku (zemřel 12. srpna 1995 v Praze). V Blansku také absolvoval obecnou a měšťanskou školu a v letech 1930–1934 se ve zdejší obchodní tiskárně vyučil typografem. Poté pracoval v tiskárně, při veřejně prospěšných pracích; v letech 1937–1939 vykonal základní vojenskou službu. Během války pracoval v dělnických profesích ve Škodě Adamov. V květnu 1945 se stal funkcionářem revolučního národního výboru v Blansku. To již byl aktivním členem KSČ. V komunistické straně dále postupoval – nejdříve v letech 1946–1948 na Okresním národním výboru v Boskovicích. V roce 1949 se stal předsedou Okresního národního výboru v Blansku.

Jeho vzestup tím ale nekončil. Z okresní úrovně se posunul na úroveň krajskou. Na konci roku 1950 byl již předsedou Krajského národního výboru v Brně a členem předsednictva Krajského výboru KSČ v Brně. V následujících dvou letech se mu otevřela cesta do ústředního výboru, kam byl v prosinci 1952 zvolen za kandidáta. V březnu 1953 usedl do funkce náměstka předsedy vlády. Dne 14. září 1953 byl jmenován ministrem znovu sjednoceného ministerstva vnitra (byl jím až do 20. června 1961).

Rudolf Barák rozhodně nepatřil k reformním politikům nebo představitelům stranického aparátu, kteří by chtěli oslabovat pozici StB ve společnosti. Naopak, velmi

brzy pochopil podstatu a výhody pozice, v níž se ocitl. Nechtěl (a ani nemohl) StB limitovat nějakými nevhodnými personálními zásahy nebo kritikou jejích postupů v předcházejícím období. Byl to právě on, kdo StB schvaloval rozsáhlé operace namířené proti vůči opozici ať už v ČSR nebo v zahraničí. Za ministra vnitra Baráka byly také dokončeny proponované politické procesy. Moc, kterou ve svých rukou soustředil, se posléze snažil využít pro svůj další mocenský vzestup. Zde však narazil na prvního tajemníka ÚV KSČ Antonína Novotného a na limity svých předchozích kroků (vyšetřované finanční nesrovnalosti uvnitř rezortu MV).

Velmi přesně vystihl povahu Barákova působení na postu ministra vnitra Prokop Tomek: *Sloučení funkcí ministra a člena politbyra bylo neobvyklé a přinášelo Barákovi velmi pevnou politickou pozici a faktickou nekontrolovatelnost. StB pod jeho vedením nadále velmi přísně kontrolovala společnost, potlačovala politická a občanská práva a veškeré pokusy o nezávislé politické, náboženské či ekonomické aktivity. K tomu byly používány nelegální prostředky: odposlechy, kontrola korespondence a totální cenzura médií. Podepisoval rovněž návrhy teroristických akcí rozvědky v zahraničí, jako např. únosů a pumových útoků.*²⁸

Proč se tedy Rudolf Barák stal ministrem vnitra? Myslím si, že šlo o kombinaci několika faktorů, které jsou precizovány v již publikovaných úvahách a zamyšleních na toto téma.

Prokop Tomek správně upozorňuje na snahu komunistického vedení a přítomných sovětských poradců odstavit málo tvrdého ministra vnitra Václava Noska a totálně neschopného ministra národní bezpečnosti Karola Bacílka. Současně musel být zachován dosavadní sovětský vliv na chod ministertva a StB.²⁹

Karel Kaplan upozornil na další velmi důležité aspekty dosazení Baráka na sjednocené ministerstvo vnitra. Barák byl totiž zapojen do tažení proti bývalému brněnskému krajskému tajemníkovi Šlingovi. Projevil se rovněž jako schopný administrátor a hlavně se těšil důvěře v ČSR přítomných sovětských poradců a vrcholných politiků KSČ (např. Antonína Zápotockého). Svou roli snad hrála i úvaha, že Barák je představitelem generace, která by jednou měla převzít nejvyšší pozice ve straně a ve státě od starší generace komunistů. Ukázalo se, že sepětí Baráka s StB bylo velmi těsné a funkční. Rozhodně měl tento ambiciózní ministr pro úkoly a poslání StB pochopení. Navíc nebyl žádný liberál, naopak, patřil k představitelům prosazujícím tvrdá opatření a řešení.³⁰

Podle Jiřího Kociana bylo při Barákově mocenském vzestupu důležité jeho angažmá v roce 1950, kdy se aktivně zapojil do tzv. šlingovštiny, což ho vyneslo do funkce krajského tajemníka KSČ v Brně. Barák byl velmi aktivní, výmluvný, rozhodný ve svých činech a zdálo se, že měl přehled o všech oblastech politiky a že do nich taky zasahoval. Vždy hájil komunistickou Bezpečnost. Podrývání její pozice ve veřejnosti by podle něj vedlo k oslabení KSČ ve společnosti.³¹

Závěr

Otřesy, které Československo v roce 1953 zasáhly, byly překonány také díky bezpečnostním složkám, podléhajícím ministerstvu národní bezpečnosti (od září minis-

terstvu vnitra). Státní bezpečnost představovala samostatnou mocenskopolitickou sílu, která za dozoru sovětských poradců dokázala v předchozím období společnost ovládnout, kontrolovat a zastrašovat. Vývoj v letech 1951–1952 ukázal, že ani komunističtí představitelé nebyli ušetřeni represe a ponížení.

Vytvoření jednotného ministerstva vnitra pod Barákovým vedením tvoří sice předěl, ale nikoliv co do významu změny povahy režimu a jeho nástrojů k ovládnání společnosti. Je zřejmé, že sovětské vzory fungovaly jak při vytvoření samostatného MNB, tak při jeho zrušení. Sovětský vliv na chod a kontrolu bezpečnostních struktur komunistického Československa zůstal zachován a nic na tom nezměnila ani personální výměna na postu ministra.

-
- 1 Ve svém příspěvku se věnuji analýze stavu ministerstva národní bezpečnosti a ministerstva vnitra v roce 1953, od září 1953 znovu spojeného pod hlavičkou MV. Nejde o podrobný popis změn v Bezpečnosti v roce 1953, těmi se konkrétněji zabývá text Jerguše Sivoše. K bezpečnostním složkám v roce 1953 viz také FROLÍK, Jan: Nástin organizačního vývoje státně bezpečnostních složek Sboru národní bezpečnosti v letech 1948–1989. In: *Sborník archivních prací*, 1991, roč. XLI, č. 2, s. 447–510; FROLÍK, Jan: Ještě k nástinu organizačního vývoje státobezpečnostních složek Sboru národní bezpečnosti v letech 1948–1989. In: *Sborník archivních prací*, 2002, roč. LII, č. 2, s. 371–519; KOUDELKA, František: *Státní bezpečnost 1954–1968 (základní údaje)*. Sešity ÚSD, sv. 13. ÚSD AV ČR, Praha 1993; KAPLAN, Karel: *Nebezpečná bezpečnost*. Doplněk, Brno 1999; DVOŘÁKOVÁ, Jiřina: *Státní bezpečnost v letech 1945–1953. Organizační vývoj zpravodajských a státně bezpečnostních složek*. Sešity ÚDV č. 16. ÚDV, Praha 2007; KALOUS, Jan a kol.: *Biografický slovník představitelů ministerstva vnitra v letech 1948–1989. Ministři a jejich náměstci*. ÚSTR, Praha 2009; PEŠEK, Jan: *Štátna bezpečnosť na Slovensku 1948–1953*. Veda, Bratislava 1999; PEŠEK, Jan – LETZ, Róbert: *Štruktúry moci na Slovensku 1948–1989*. Vydavateľstvo Michala Vaška, Prešov 2004, s. 121–253; MEDVECKÝ, Matej – SIVOŠ, Jerguš – JAŠEK, Peter: *V stopách železného Felixa. Štátna bezpečnosť na Slovensku v rokoch 1945–1989*. ÚPN, Bratislava 2012; ŽÁČEK, Pavel: *Nástroj triedneho štátu. Organizácia ministerstiev vnútra a bezpečnostných zborov 1953–1990*. ÚPN, Bratislava 2005.
 - 2 RUPNIK, Jacques: *Jiná Evropa*. Prostor, Praha 1992.
 - 3 K problematice politických procesů v ČSR na konci 40. let a počátku 50. let 20. století viz např. KAPLAN, Karel – PALEČEK, Pavel: *Komunistický režim a politické procesy v Československu*. Barrister & Principal, Brno 2001; PERNES, Jiří – FOITZIK, Jan (eds.): *Politické procesy v Československu po roce 1945 a „případ Slánský“*. ÚSD AV ČR – Nakladatelství P rius, Brno 2005; PERNES, Jiří: *Krise komunistického režimu v Československu v 50. letech 20. století*. CDK, Brno 2008; KALOUS, Jan: KSC jako iniciátor a vykonavatel politických čistek a procesů. In: KALOUS, Jan – KOCIAN, Jiří (eds.): *Český a slovenský komunismus (1921–2011)*. ÚSTR – ÚSD AV ČR, Praha 2012, s. 87–93; *Zločiny komunizmu na Slovensku 1948–1989 I*. Vydavateľstvo Michala Vaška, Prešov 2001.
 - 4 KAPLAN, Karel: *Zpráva o zavraždění generálního tajemníka*. Mladá fronta, Praha 1992; KAPLAN, Karel – KOSATÍK, Pavel: *Gottwaldovi muži*. Paseka, Praha – Litomyšl 2004; KAPLAN, Karel: *Kronika komunistického Československa. Klement Gottwald a Rudolf Slánský*. Barrister & Principal, Brno 2009; PERNES, Jiří – FOITZIK, Jan (eds.): *Politické procesy v Československu po roce 1945 a „případ Slánský“*; KALOUS, Jan: Komunisté před soudem. K některým aspektům politických procesů v Československu na počátku 50. let. *Paměť a dějiny*, 2012, roč. VI., č. 4, s. 3–8.
 - 5 O procesech s příslušníky StB viz KALOUS, Jan: „Nepřítel“ ve Státní bezpečnosti. Procesy s příslušníky StB. In: PERNES, Jiří – FOITZIK, Jan (eds.): *Politické procesy v Československu po roce 1945 a „případ Slánský“*, s. 282–290; KALOUS, Jan: Krize uvnitř bezpečnostního aparátu na počátku 50. let. Kdo byl „zrádce“ podle Štěpána Plačka? *Paměť národa*, 2008, č. 2, s. 50–60; TÝŽ: *Štěpán Plaček. Život zpravodajského fanatika ve službách KSČ*. ÚSTR, Praha 2010.
 - 6 ABS, f, Velitelství Státní bezpečnosti (dále jen 310), sign. 310-5-8.
 - 7 ABS, fond Sbirka různých písemností (dále jen S), sign. S-557-7. Viz též ABS, fond Sekretariát ministra vnitra I. díl, 1948–1959 (dále jen A 2/1), inv. j. 16.
 - 8 ABS, f. 310, sign. 310-23-4.

- 9 K jejímu vývoji srov. POVOLNÝ, Daniel: *Organizační vývoj vojenské kontrarozvědky v letech 1945–1990*. MO ČR, Praha 2009.
- 10 Srov. PULEC, Martin: *Organizace a činnost ozbrojených pohraničních složek. Seznamy osob usmrčených na státních hranicích 1945–1989*. Sešity ÚDV č. 13. ÚDV, Praha 2006.
- 11 Do náplně práce Vnitřní stráž MNB patřila např. ostraha a ochrana objektů zvláštní důležitost (průmyslových podniků, zbrojovek, komunikačních objektů a staveb aj.).
- 12 ABS, f. Organizační a vnitřní Správa federálního FMV III. díl, 1951–1956 (dále jen A 6/3), inv. j. 64.
- 13 KALOUS, Jan a kol.: *Biografický slovník představitelů ministerstva vnitra v letech 1948–1989*, s. 43. K Bacílkovi viz také PEŠEK, Jan a kol.: *Aktéři jedné éry na Slovensku 1948–1989. Personifikácia politického vývoja*. Vydavateľstvo Michala Vaška, Prešov 2003, s. 24–29.
- 14 KALOUS, Jan a kol.: *Biografický slovník představitelů ministerstva vnitra v letech 1948–1989*, s. 75–76.
- 15 CAJTHAML, Petr: Antonín Prchal (1923–1996). *Securitas Imperii*, 2006, č. 13, s. 113–115; KALOUS, Jan a kol.: *Biografický slovník představitelů ministerstva vnitra v letech 1948–1989*, s. 151–153.
- 16 KALOUS, Jan a kol.: *Biografický slovník představitelů ministerstva vnitra v letech 1948–1989*, s. 49–50.
- 17 Tamtéž, s. 102–104.
- 18 ABS, f. A 2/1, inv. j. 337; ABS, f. A 6/3, inv. j. 113.
- 19 KALOUS, Jan a kol.: *Biografický slovník představitelů ministerstva vnitra v letech 1948–1989*, s. 73–74. PEŠEK, Jan a kol.: *Aktéři jedné éry na Slovensku 1948–1989*, s. 166–168.
- 20 K přejmenování sektorů MNB na odbory MNB došlo v dubnu 1951. Viz ABS, f. 310, sign. 310-5-8.
- 21 ABS, f. A 6/3, inv. j. 384.
- 22 Převod agendy národních výborů do působnosti vlády příliš nepodporuje tezi J. Frolíka o přejmenování, resp. převodu starého obsahu MNB pod nový název. Srov. FROLÍK, Jan: *Ještě k nástínu organizačního vývoje státobezpečnostních složek Sboru národní bezpečnosti v letech 1948–1989*, s. 388–391. Dalším potvrzením kontinuity MNB a MV je podle Frolíka rovněž skutečnost, že také Tajné rozkazy MNB pokračují bez přerušení či změny jejich číselné řady jako Tajné rozkazy MV.
- 23 ABS, f. A 2/1, inv. j. 138; TOMEK, Prokop: *Život a doba ministra Rudolfa Baráka*. Vyšehrad, Praha 2009, s. 32–33.
- 24 K jejímu vývoji srov. ŽÁČEK, Pavel: *Menší sestra I. Vznik a vývoj První správy ministerstva vnitra 1953–1959. Edice dokumentů. Prameny k dějinám československého exilu 1948–1989*, sv. 7. ÚSD AV ČR – Nakladatelství Prius, Brno 2004.
- 25 KALOUS, Jan a kol.: *Biografický slovník představitelů ministerstva vnitra v letech 1948–1989*, s. 98–101; TÝŽ: Muž s krví na rukou. Několik poznámek k dvoudílným pamětem Karla Košťála. In: *Solitér. Pocta historikovi Václavu Veberovi*. ÚSTR, Praha 2012, s. 195–204.
- 26 ABS, f. A 6/3, inv. j. 428, Tajný rozkaz MV č. 144 z 1. 10. 1953. Viz též ŽÁČEK, Pavel: *Nástroj triedneho štátu. Organizácia ministerstiev vnútra a bezpečnostných zborov 1953–1990*, s. 13–14.
- 27 Podrobněji k osobnosti R. Baráka viz TOMEK, Prokop: *Život a doba ministra Rudolfa Baráka*; KALOUS, Jan a kol.: *Biografický slovník představitelů ministerstva vnitra v letech 1948–1989*, s. 45–48.
- 28 KALOUS, Jan a kol.: *Biografický slovník představitelů ministerstva vnitra v letech 1948–1989*, s. 45–46.
- 29 TOMEK, Prokop: *Život a doba ministra Rudolfa Baráka*.
- 30 KAPLAN, Karel: *Kronika komunistického Československa. Doba tání 1953–1956*. Barrister & Principal, Brno 2005, s. 139–142.
- 31 KOCIAN, Jiří: Kauza ambiciózního ministra aneb Pád Rudolfa Baráka. In: KOCIAN, Jiří – PERNES, Jiří – TŮMA, Oldřich a kol.: *České průšvihy aneb Prohry, krize, skandály a aféry českých dějin let 1848–1989*. Barrister & Principal, Brno 2004, s. 266–271.

Reorganizácia bezpečnosti v roku 1953¹

*Naše nová lidová moc je tu proto, aby tvrdě postihovala vyloženě nepřátelské živly a aby chránila bezpečnost a svobodu pracujících a každého, kdo ctí naše zákony.*² Aj s týmito slovami predstúpil 15. decembra 1953 minister vnútra ČSR Rudolf Barák pred náčelníkov, politických pracovníkov a stranických funkcionárov rezortu vnútra. Jeho vystúpenie po troch mesiacoch vo funkcii ministra zároveň symbolicky ukončilo rozsiahlu reorganizáciu bezpečnostného aparátu.

Komplexné zmeny v bezpečnostných zložkách predznamenal smrť Josifa V. Stalina a Klementa Gottwalda. Prvými náznakmi prichádzajúcich zmien sa stali zásahy ministra národnej bezpečnosti Karola Bacílka. V apríli 1953 najskôr zrušil obávané odbory vyšetrovania (VI/A a VI/B) a zriadil správu štátnobezpečnostného vyšetrovania, ktorú vyčlenil z Hlavnej správy Štátnej bezpečnosti (ŠtB).³ V polovici mája 1953 následne tvrdo zasiahol proti príslušníkom ŠtB v Bratislave, Žiline a Gottwaldove (dnes Zlín), ktorí neodôvodnene zatýkali, používali fyzické a psychické násilie, ale aj metódu provokácie.⁴

Režim navonok proklamoval boj proti nezákonnostiam príslušníkov ŠtB, najmä jej nižším funkcionárom, v skutočnosti však takéto metódy aj naďalej toleroval. Ich úplné potretie by znamenalo destabilizáciu totalitného systému. Kroky ministra Bacílka, plne ovládaného sovietskymi poradcami, súviseli s riešením vzťahu Komunistickej strany Československa (KSČ) a ŠtB, keď tajná služba začínala v predchádzajúcom období svojho zakladateľa mocensky prerastať. Stranícke vedenie začalo s pozhnaním Moskvy v rezorte ministerstva národnej bezpečnosti pripravovať zásadné zmeny. Smerovali nielen k zrušeniu samotného ministerstva, ale aj k zrušeniu Veliteľstva ŠtB a rozdeleniu ŠtB do viacerých organizačných celkov, ktoré by sa ľahšie ovládali a kontrolovali. Následnú reorganizáciu sprevádzalo posilnenie straníckej kontroly v bezpečnostných zložkách a napokon aj obmedzenie používania pojmu *Štátna bezpečnosť*.

Zmeny vo vedení ministerstva vnútra

Začiatkom septembra 1953 schválilo Predsedníctvo ústredného výboru KSČ reorganizáciu najvyššieho orgánu výkonnej moci. Vláda ČSR následne 11. septembra 1953 rozhodla o „zlúčení“ ministerstva národnej bezpečnosti s ministerstvom vnútra. Zá-

roveň však vzniklo ministerstvo miestneho hospodárstva, ktoré prevzalo úlohy ministerstva vnútra v oblasti miestneho hospodárstva a výstavby obcí, a agenda riadenia národných výborov prešla z pôsobnosti ministerstva vnútra pod vládu ČSR. Do takto vyprázdneného ministerstva vnútra sa následne „presťahovalo“ ministerstvo národnej bezpečnosti. Archivár Jan Frolík aj týmito faktami argumentuje, že nešlo o zlúčenie a zánik, ale o ďalšie pokračovanie ministerstva národnej bezpečnosti pod iným názvom. Zamýšľanú kontinuitu dokladuje aj následnosťou číselného radu tajných rozkazov, keď po tajnom rozkaze ministra národnej bezpečnosti č. 138 z 12. septembra 1953 nasleduje tajný rozkaz ministra vnútra č. 139 z 22. septembra 1953.⁵

Zrušenie ministerstva národnej bezpečnosti a presun bezpečnostných zložiek pod ministerstvo vnútra možno považovať za snahu o vyhranenie sa voči predchádzajúcemu obdobiu. Podobné kroky sa realizovali aj v iných krajinách východného bloku, dokonca priamo v Sovietskom zväze, kde ministerstvo štátnej bezpečnosti (Ministerstvo gosudarstvennoj bezopasnosti, MGB) splynulo s ministerstvom vnútra (Ministerstvo vnutrennich děl, MVD) už v marci 1953. Ministerstvo štátnej bezpečnosti (Ministerium für Staatssicherheit, MfS) dočasne zaniklo po júnovom povstaní aj v Nemeckej demokratickej republike.⁶

O zmenách v organizácii bezpečnostného rezortu a zložiek ŠtB ako aj o posilnení straníckej kontroly sa podľa vzoru iných krajín pravdepodobne uvažovalo už v priebehu roku 1953. Tým by bolo možné vysvetliť rýchlosť, akou boli príslušné návrhy predložené, ich premyslenú koncepciu a tempo, akým sa prerokovali v poradnom zbore ministra.⁷

Vedúce funkcie nového ministerstva vnútra boli bez väčšej diskusie obsadené krátko po jeho vzniku. Už 14. septembra 1953 prezident Antonín Zápotocký odvolal ministra národnej bezpečnosti Karola Bacílka a do funkcie ministra vnútra vymenoval ambiciózneho Rudolfa Baráka.⁸ V rovnaký deň prevzali svoje funkcie aj novovymenovaní námestníci. Z vedenia starého ministerstva vnútra nezostal vo funkcii nikto, naopak svoje námestnícke funkcie si udržali traja zo štyroch námestníkov ministra národnej bezpečnosti – Oskár (i Oskar) Jeleň, Jindřich Kotal, ale aj Antonín Prchal, ktorý vo veku 30 rokov navyše postúpil na novozriadený post 1. námestníka. Z vedúcej funkcie v rezorte odišiel námestník Stanislav Baudyš, ktorého vo vedení ministerstva vnútra nahradil pracovník správy štátno-bezpečnostného vyšetrovania, v tom čase frekventant ročnej operatívnej školy MVD v Moskve, Karel Košťál.⁹

V druhej polovici septembra 1953 prebiehala za účasti sovietskych poradcov diskusia o budúcej podobe ministerstva vnútra a personálnom obsadení jeho organizačných súčastí. Už o dva týždne, 30. septembra 1953, sa konala 1. schôdza kolégia ministerstva vnútra. Okrem ministra vnútra R. Baráka sa na nej zúčastnil hlavný sovietsky poradca na ministerstve Alexej Besčasnov (vo funkcii od októbra 1951 do roku 1954) a jeho dvaja zástupcovia (Fotij a Alexander),¹⁰ traja námestníci ministra vnútra (A. Prchal, O. Jeleň, J. Kotal), náčelník rozvedky a bývalý náčelník Hlavnej správy ŠtB Jaroslav Miller¹¹ a náčelník správy kádrov MV Stanislav Zadrobílek.¹² Na rokovaní sa z dôvodu štúdia na moskovskej operatívnej škole MVD nezúčastnili len námestník ministra Karel Košťál a náčelník II. správy MV Vladimír Matoušek.

Postavenie sovietskych poradcov, ale aj ich úlohu pri reorganizácii bezpečnostných zložiek dokumentuje nielen ich počet na úvodnom stretnutí kolégia, ale aj skutočnosť, že sa v zápise zo schôdze nachádzajú hneď za ministrom vnútra, pred jeho námestníkmi.

Na 1. schôdzi poradného zboru ministra sa hlavná pozornosť, okrem krátkej ústnej informácie R. Baráka o prebiehajúcej reorganizácii, venovala návrhom rozkazov súvisiacich s novou organizáciou – o zlúčení ministerstva národnej bezpečnosti a ministerstva vnútra, o organizácii ministerstva vnútra, o menovaní do funkcií náčelníkov a o návrhu rozmiestnenia útvarov ministerstva vnútra.¹³

Nasledujúci deň vydal minister vnútra R. Barák tri zo štyroch spomínaných rozkazov (rozkaz o umiestnení súčastí ministerstva vnútra vydal o týždeň neskôr)¹⁴ a o 14. hodine privítal vo svojej pracovni, za účasti tajomníkov hlavných výborov KSC a náčelníkov politických oddelení, nových náčelníkov útvarov ministerstva vnútra.¹⁵

V priebehu októbra 1953 sa s krátkym časovým odstupom konalo šesť schôdzi kolégia ministerstva vnútra (8., 13., 15., 20., 23., 29.), kde sa za účasti náčelníkov prerokovávali a schvaľovali návrhy na organizáciu a personálne obsadenie, ako aj krátkodobé plány jednotlivých organizačných súčastí ministerstva. Do polovice decembra 1953 sa kolégium zišlo ešte deväťkrát a okrem schvaľovania systemizácie sa venovalo aj organizácii bezpečnostných zložiek v krajoch a okresoch.

Nová organizácia zložiek ŠtB

Organizačnú štruktúru centrálného aparátu ministerstva vnútra schválil politický sekretariát ÚV KSC 29. septembra 1953. Do platnosti vstúpila začiatkom októbra 1953. Jej vnútorné členenie odzrkadľovalo sovietsky model organizačného rozdelenia bezpečnostných útvarov. Tvorilo ju 42 samostatných organizačných súčastí, vrátane útvarov prevzatých zo starého ministerstva vnútra (ústredná správa požiarného dozoru, hlavná správa tlačového dohľadu, správa civilnej obrany, archívna správa) a rezortných škôl (učilište F. E. Dzeržinského v Prahe, škola MV Veltrusy, škola MV Kroměříž, škola správy nápravných zariadení Řepy, autoškola Brno).

Podstatnou reorganizáciou prešli útvary ŠtB. Hlavná správa ŠtB, ktorá s podriadenými odbormi vytvárala jeden uzavretý celok, riadený povereným námestníkom ministra národnej bezpečnosti, zanikla a jej jednotlivé súčasti sa reorganizovali do samostatných útvarov. Z I. odboru vznikla kontrarozviedka – II. správa MV, z II. odboru politické spravodajstvo (III. správa MV), z III. odboru hospodárske spravodajstvo (IV. správa MV), z ani nie rok starého odboru III/A sa vytvorila kontrarozviedka dopravy a spojov (V. správa MV) a IV. odbor HS ŠtB vytvoril spolu s technickým ústavom MNB správu spravodajskej techniky (IX. správa MV). Z V. odboru, ktorý sa zaoberal sledovaním, ustanovkami a agentúrno-operatívnu prácou v hoteloch vznikla VII. správa MV. Previerku korešpondencie, ktorú spolu s ochranou štátneho tajomstva organizoval VII. odbor HS ŠtB, prevzal v novej organizácii II. zvláštny odbor MV. Odbor navyše zo sekretariátu Hlavnej správy ŠtB prevzal niektoré úlohy prekladateľského oddelenia a agendu vyťažovania odpočívania zahraničného nepriateľského rozhlasu (tzv. MONITOR).

Rozdelenie útvarov ŠtB do samostatných organizačných celkov v rámci reorganizácie na jeseň 1953

Ministerstvo národnej bezpečnosti

↕

Hlavná správa ŠtB

↕

I. odbor (kontrarozviedny)
 II. odbor (politické spravodajstvo)
 III. odbor (hospodárske spravodajstvo)
 III. A odbor (doprava a spoje)
 IV. odbor (spravodajská technika)
 V. odbor (sledovanie a ustanovky)
 VI. (A/B) odbor

VII. odbor (štátne tajomstvo a cenzúra pošty)

Ministerstvo vnútra

↕

samostatné centrálné útvary

↕

II. správa MV
 III. správa MV
 IV. správa MV
 V. správa MV
 IX. správa MV
 VII. správa MV
 správa vyšetrovania MV
 (apríl 1953)
 II. zvláštny odbor

Číselný rad správ a zvláštnych odborov doplnili útvary ŠtB, ktoré už pred reorganizáciou stáli mimo štruktúr Hlavnej správy ŠtB. Správa zahranično-politickej rozviedky sa podľa sovietskeho vzoru stala I. správou MV. Veliteľstvo vojenskej spravodajskej služby sa zlúčilo s oddelením VKR vojenského technického ústavu a vytvorilo vojenskú kontrarozviedku – VI. správu MV. Ochrana straníckych a vládnych činiteľov, ktorá zabezpečovala aj ochranu prezidenta republiky a Mauzólea Klementa Gottwalda, sa reorganizovala do VIII. správy MV a pasový odbor MNB do podoby III. zvláštného odboru MV. Odbor operatívnej evidencie sa spojil s archívnym a študijným odborom do I. zvláštného odboru. Zaujímavosťou je, že mimo číselného radu útvarov ŠtB zostala len Správa vyšetrovania MV, ktorá reorganizáciou prešla už v apríli 1953. Šifrovú službu s nepretržitým rádiovým a ďalekopisným spojením s jednotlivými správami, ale aj so s priateľenými krajinami v ruskom jazyku zabezpečovalo 3. oddelenie MV, ktoré sa osamostatnilo zo sekretariátu Hlavnej správy ŠtB. Organizačné štruktúry jednotlivých útvarov ŠtB z jesene 1953 sa nachádzajú v prílohe č. 1.

Rozkaz o podriadenosti jednotlivých útvarov rezortu vnútra ministrovi a jeho námestníkom vstúpil do platnosti už začiatkom októbra 1953. Z pohľadu riadenia zložiek ŠtB je evidentná najmä snaha rozčleniť zložky ŠtB na viac útvarov a kontrolovať ich činnosť prostredníctvom viacerých funkcionárov ministerstva vnútra. Zatiaľ čo do októbra 1953 bola väčšina zložiek sústredená v Hlavnej správe ŠtB, ktorá spadala pod námestníka ministra národnej bezpečnosti, po reorganizácii zodpovedal za riadenie pätnástich útvarov ŠtB minister a traja jeho námestníci. Výnimku predstavoval len námestník Jindřich Kotal, ktorý dočasne, okrem vlastných útvarov, zodpovedal aj za činnosť hospodárskych súčastí ministerstva vnútra namiesto nevyzmenovaného námestníka.¹⁶ Spisový plán ministerstva vnútra vydal R. Barák vo forme tajného rozkazu 20. októbra 1953.¹⁷ Reorganizáciu ministerstva vnútra formálne zavŕšil

jeho tajný rozkaz z 31. decembra 1953, v ktorom uviedol: *Nová organizační struktura ústředního aparátu ministerstva vnitra a škol byla postupně již provedena a stanovím její účinnost dnem 8. října 1953. K rovnakému dnu zrušil platnosť všetkých rozkazov a výnosov, ktoré doposiaľ upravovali štruktúru MNB.*¹⁸

Riadenie útvarov ŠtB pred a po reorganizácii v roku 1953

Do októbra 1953:

1/ minister národnej bezpečnosti K. Bacílek

- správa ochrany prezidenta,
- správa ochrany stranických a vládnych činiteľov,

2/ námestník ministra národnej bezpečnosti A. Prchal

- hlavná správa ŠtB,
- správa zahranično-politickej rozviedky,
- samostatný odbor evidencie,
- samostatný odbor pasový,

3/ námestník ministra národnej bezpečnosti O. Jeleň

- hlavná správa vojenskej kontrarozviedky.

Po reorganizácii:

1/ minister vnútra R. Barák

- 3. oddelenie MV a VIII. správa MV,

2/ I. námestník ministra vnútra A. Prchal

- I. až V. správa MV, V. zvláštny odbor MV,

3/ námestník ministra vnútra K. Košťál

- VII., IX. správa MV, I. až III. zvláštny odbor MV,
správa vyšetrovania MV,

4/ námestník ministra vnútra O. Jeleň

- VI. správa MV

Personálne obsadenie a číselné stavy

Zánik ministerstva národnej bezpečnosti a reorganizáciu bezpečnostných zložiek nesprievádzala obmena veliteľských kádrov. Personálne obsadenie náčelníckych funkcií schválilo kolégium ministerstva vnútra bez väčšej diskusie už na svojej 1. schôdzi 30. septembra 1953. Vedúce funkcie na operatívnych správach prevzali vysokí funkcionári zrušenej Hlavnej správy ŠtB. Náčelník pražskej centrály Jaroslav Miller sa stal náčelníkom rozviedky. Jeho traja zástupcovia Vladimír Matoušek, František Svoboda¹⁹ a Jiří Rybín²⁰ sa postavili do čela kontrarozviedky, politického spravodajstva a hospodárskeho spravodajstva – teda II., III. a IV. správy MV. Vo funkcii náčelníkov sledovania, spravodajskej techniky a vojenskej kontrarozviedky pokračovali Antonín Kavan, ktorý funkciu prevzal až po návrate z ročnej operatívnej školy MVD v Moskve,²¹ Karel Smíšek²² a Josef Stavinoha²³ (vo funkcii od konca januára 1953 do konca roku 1971). Správu ochrany stranických a vládnych činiteľov prevzal dovtedajší zá-

stupca náčelníka správy Karel Klíma,²⁴ ktorý sa však už začiatkom mája 1954 stal jedným z piatich námestníkov ministra vnútra ČSR.

Zo služieb ministerstva vnútra neodišiel ani náčelník odboru štátnobezpečnostného vyšetrovania Bohumil Doubek, ktorý zodpovedal za brutálne vyšetrovacie metódy a týranie skutočných aj domnelých nepriateľov komunistického režimu. V pôvodnom návrhu náčelníckych funkcií sa jeho meno uvádzalo pri hospodárskej správe MV, kolégium však už na 1. schôdzi 30. septembra 1953 tento návrh odmietlo.²⁵ Napokon sa stal zástupcom náčelníka správy nápravných zariadení. Prakticky do roka však z dôvodu finančných nezrovnalostí a nadmerného požívania alkoholu z ministerstva odišiel.²⁶

Prehľad menovaných náčelníkov jednotlivých útvarov ŠtB z jesene 1953

I. správa MV	pplk. Jaroslav Miller
II. správa MV	mjr. Vladimír Matoušek (v Moskve) ²⁷
III. správa MV	mjr. František Svoboda
IV. správa MV	mjr. Jiří Rybín
V. správa MV	npor. Ludvík Fiala
VI. správa MV	pplk. Ing. Josef Stavinoha
VII. správa MV	mjr. Antonín Kavan (v Moskve) ²⁸
VIII. správa MV	plk. Karel Klíma
IX. správa MV	pplk. Karel Smíšek
správa vyšetrovania MV	pplk. Milan Moučka
I. zvláštny odbor MV	mjr. Václav Jiras
II. zvláštny odbor MV	kpt. JUDr. Milan Doležal
III. zvláštny odbor MV	mjr. Josef Linart
V. zvláštny odbor MV	npor. Jan Vlček ²⁹
3. oddelenie MV	npor. Rudolf Váňa

V priebehu októbra až decembra 1953 rokovalo kolégium aj o plánovanej systemizácii. Návrh na limitované číselné stavy vypracovala správa kádrov MV. Vychádzala pri tom z číselných stavov schválených politickým sekretariátom ÚV KSČ, zo skutočného číselného stavu jednotlivých útvarov a z požiadaviek ich náčelníkov.

Systemizačné tabuľky jednotlivých útvarov ministerstva vnútra schválil ústredný výbor KSČ koncom roku 1953. Celkový systemizovaný stav centrálnych útvarov ŠtB klesol o 913 miest, a to aj napriek tomu, že väčšine útvarov ŠtB počet tabuľkových miest vzrástol. Tento štatistický údaj, ktorý sám o sebe pôsobí skresľujúco, totiž ovplyvnilo podstatné zníženie systemizovaných miest organizačných súčastí správy ochrany straníckych a vládnych činiteľov o 56 % – z 2511 na 1100 (t. j. o 1401). Podstatný početný nárast, a vonkoncom nie posledný, naopak zaznamenali operatívne súčasti ŠtB. Stav rozvedky vzrástol z 360 na 477 miest (+ 117), kontrarozvedky z 210 na 324 (+ 114), politického spravodajstva zo 168 na 210 (+ 42), hospodárskeho spravodajstva zo 151 na 283 (+ 132), kontrarozvedky dopravy a spojov 34 na 82 (+ 48),

sledovania a ustanovky zo 651 na 755 (+ 104). Vojenská kontrarozviedka prišla o 66 miest (z 365 na 299) a správa vyšetrovania o 36 miest (zo 152 na 116). Zvyšné útvary v porovnaní s ich početným stavom prakticky zmeny nepocítili. Výnimku tvorí už len sovietskymi poradcami preferovaný V. zvláštny odbor MV, ktorý spracovával agendu východnej emigrácie. Počet tabuľkových miest útvaru vzrástol z 26 na 44, o 18 miest.

Celkový systemizovaný stav ministerstva vnútra sa mierne zvýšil z 10 352 na 10 385 miest. Skutočne obsadené miesta sa zvýšili o takmer 200, zo 7821 na 8014. Už v januári 1954 však boli opäť prehodnotené početné stavy a vedenie ministerstva rozhodlo o 15 % znížení číselného stavu. Z 8469 obsadených miest navrhovala správa kádrov MV znížiť počet miest na 7217, náčelníci útvarov na 7716.³⁰ Početné stavy centrálnych útvarov ŠtB a systemizačné zmeny schválené ÚV KSČ ku koncu roku 1953 sa nachádzajú v tabuľke.³¹

Početné stavy centrálnych útvarov ŠtB a systemizačné zmeny schválené ÚV KSČ ku koncu roku 1953:

Útvar ŠtB	Číselný stav	Systemizačné zmeny	Rozdiel
I. správa MV	382	z 360 na 477	+ 117
II. správa MV	202	z 210 na 324	+ 114
III. správa MV	166	zo 168 na 210	+ 42
IV. správa MV	160	zo 151 na 283	+ 132
V. správa MV	47	z 34 na 82	+ 48
VI. správa MV	273	z 365 na 299	- 66
VII. správa MV	468	z 651 na 755	+ 104
VIII. správa MV	1301	zo 2511 na 1110	- 1401
IX. správa MV	494	zo 678 na 690	+ 12
správa vyšetrovania MV	109	zo 152 na 116	- 36
I. zvláštny odbor MV	180	z 212 na 208	- 4
II. zvláštny odbor MV	192	z 268 na 280	+ 12
III. zvláštny odbor MV	84	zo 100 na 90	- 10
V. zvláštny odbor MV	28	zo 26 na 44	+ 18
3. oddelenie MV	10	zo 7 na 12	+ 5
Celkove	4096	z 5893 na 4980	- 913

Zmena na krajskej úrovni

Na jeseň 1953 sa uskutočnili organizačné zmeny aj na úrovni teritoriálnych útvarov ŠtB. Ministerstvo vnútra ČSR pod vedením Rudolfa Baráka predložilo politickému byru návrh na zlúčenie dovtedajšej krajskej správy ŠtB, krajskej správy VB a krajského oddelenia nápravných zariadení do jednej bezpečnostnej zložky – krajskej správy ministerstva vnútra (KS MV).

Prvý konkrétny návrh pôsobnosti a organizačnej štruktúry krajských správ ministerstva vnútra prerokovalo kolégium ministerstva vnútra na svojej 6. schôdzi 23. októbra 1953. Návrh vzorovej schémy *organizace krajské správy ministerstva vnútra*, ktorý predkladal náčelník správy kádrov MV mjr. Stanislav Zadrobílek, zaradili do programu schôdze na poslednú chvíľu. Snahu o urýchlenú reorganizáciu bezpečnostných zložiek (nielen na krajskej úrovni) dokumentuje aj skutočnosť, že ešte deň pred zasadnutím kolégia nemali jeho členovia podklady k tomuto bodu v rukách a pravdepodobne sa s nimi zoznámili až priamo na rokovaní.³² Ďalšie pomerne rýchle riešenie otázok súvisiacich s novou organizáciou, ako aj schvaľovanie v orgánoch komunistickej strany, zároveň dokumentuje snahu ministra vnútra pripraviť celú reorganizáciu tak, aby jednotlivé útvary mohli prechádzať do novej organizačnej štruktúry od začiatku roku 1954.³³

Rezortné dokumenty definovali krajskú správu MV a jej hlavné úlohy nasledovne: *Krajská správa ministerstva vnútra vede agenturně-operatívni boj proti agentům imperialistických výzvědných služeb a proti nepřátelům z řad vnitřní reakce. Chrání veřejný pořádek a bezpečnost občanů v kraji, dbá na dodržování zásad socialistického soužití občanů, chrání vlastnictví družstevní a státní, osobní vlastnictví občanů, řídí městskou a silniční dopravu v kraji. Vede boj s kriminálními zločinci, zejména s hospodářskými sabotéry, škůdci a rušiteli veřejného pořádku. Řídí a provádí výkon vazby potrestaných, zajišťuje jejich řádné střežení, účelné pracovní využití a pečuje o jejich převýchovu.*³⁴ Definícia pôsobnosti krajskej správy MV vyjadrovala zlúčenie troch dovedy samostatných bezpečnostných zložiek a zároveň naznačovala dominantné postavenie Štátnej bezpečnosti, ktorej útvary zostali ukryté v štruktúre krajskej správy MV ako jej odbory a oddelenia. Novú organizáciu krajských bezpečnostných štruktúr schválil politický sekretariát ÚV KSČ 9. novembra 1953. Krajské správy MV následne zriadil tajným rozkazom minister R. Barák k 1. januáru 1954.³⁵

Organizácia krajskej správy MV bola takmer identická s organizáciou centrálnych útvarov ŠtB zakonšpirovaných v tajnej a pomerne zložitej štruktúre MV. Jednotlivé organizačné celky krajských správ mali rovnaké zameranie ako správy a odbory na pražskom ministerstve, ktoré metodicky riadili ich prácu (v praxi napríklad III. správa MV zodpovedala za činnosť III. odborov KS MV). Výnimku predstavovala vojenská kontrarozviedka, ktorej teritoriálne útvary, dislokované pri krajských vojenských správach, patrili organizačne priamo pod centrálu a správa ochrany stranických a vládnych činiteľov, ktorej detašované pracovisko v podobe VIII. odboru pracovalo len na KS MV v Bratislave. Práve krajská správa MV v Bratislave do istej miery suplovala absenciu slovenskej bezpečnostnej centrály. Jej špecifické postavenie bolo dané postavením Bratislavy ako politického a kultúrneho centra Slovenska. Štruktúra krajskej správy MV Bratislava je uvedená v prílohe č. 2.

Najnižšou organizačnou zložkou ŠtB sa po reorganizácii z jesene roku 1953 stali okresné oddelenia MV, na ktorých pôsobili operatívne skupiny. Takáto organizačná štruktúra regionálnych útvarov ŠtB vydržala s menšími zmenami, podobne ako na centrálnej úrovni, až do polovice 60. rokov.

Záverom

Reorganizácia ministerstva vnútra a jemu podriadených bezpečnostných zložiek sa začiatkom jesene 1953 uskutočnila pod taktovkou sovietskych poradcov. Aj preto ich vnútorné členenie odzrkadľovalo sovietsky model organizačného rozdelenia bezpečnostných útvarov. Vedenie Komunistickej strany Československa sa snažilo o posilnenie straníckej kontroly. Spreádzalo ju rozdelenie ŠtB do viacerých samostatných súčastí a jej podriadenie štyrom vedúcim funkcionárom ministerstva. Zmenami sa formálne snažila dištancovať od predchádzajúceho obdobia – ministerstvo národnej bezpečnosti sa v podstate len presunulo do ministerstva vnútra, navyše organizačné zmeny nešli ruka v ruke s obmenou veliteľských kádrov.

Zmeny v systemizácii však ukazujú, že zodpovední stranícki funkcionári prehodnocovali metódy boja proti nepriateľom režimu. Potvrďuje to aj ďalší, nemenej dôležitý aspekt. V septembri 1952 vznikla na ministerstve národnej bezpečnosti správa nápravných zariadení, ktorá prevzala z pôsobnosti ministerstva spravodlivosti správu väzenských ústavov, vrátane príslušníkov Zboru väzenskej stráže. Táto zmena, ktorá sa odôvodňovala potrebou zjednotenia výkonu väzby a trestu odňatia slobody, umožňovala ministerstvu národnej bezpečnosti rozhodovať o osobnej slobode občanov. Začiatkom roku 1953 sa v 355 väznicoch a táboroch nachádzalo 46 tisíc väzňov, čo predstavovalo najviac v histórii československého väznenstva.³⁶ Nové stranícke vedenie, na čele s prezidentom Antonínom Zápotockým a 1. tajomníkom ÚV KSČ Antonínom Novotným, premietalo do Štátnej bezpečnosti predstavy Sovietskeho zväzu o pôsobení tajnej služby, ktoré prešli, po zatknutí a poprave Lavrentija P. Beriju, zrušení Ministerstva štátnej bezpečnosti a vytvorení Výboru pre štátnu bezpečnosť, značnými zmenami. Reorganizácia politickej polície a čiastočné prehodnotenie jej pôsobnosti už nemali smerovať ku konštruovaniu veľkých procesov, šíreniu strachu a zatváraniu odporcov do väzníc a táborov. Do popredia sa dostala kontrola opozície, najmä prostredníctvom siete tajných spolupracovníkov. Príkladom je nielen tajný rozkaz o uzatvorení malých väzníc MV zo začiatku roku 1954, ale predovšetkým vznik oddelenia na správe a skupín na krajských odboroch sledovania a ustanovky, ktoré mali za úlohu *vybudování široké agenturně informátorské sítě spolupracovníků ve veřejných objektech, tj. v hotelích, restauracích, kavárnách, zábavních a nočních podnikách, a to jak z řad zaměstnanců, tak i návštěvníků těchto podniků.*³⁷

Snahu nového straníckeho vedenia o vyhranenie sa voči predchádzajúcemu obdobiu, ktoré sa stalo najkrvavejším obdobím v mierových podmienkach novodobých dejín Čechov a Slovákov a ktoré po rokoch historici označili ako zakladateľské obdobie komunistického režimu v Československu, dokumentuje aj vytratenie sa termínu Štátna bezpečnosť. Na centrálnej úrovni Hlavnú správu ŠtB nahradila rozviedna a kontrarozviedne správy, na regionálnej úrovni sa krajská správa ŠtB zmenila na krajskú správu MV a na najnižšej úrovni okresné oddelenia ŠtB nahradili okresné oddelenia MV. Termín Štátna bezpečnosť sa do oficiálnej bezpečnostnej terminológie vrátil až v roku 1966.

Organizácia ministerstva vnútra prechádzala v nasledujúcom období menšími úpravami. Komplexné zmeny sa uskutočnili až v polovici 60. rokov. Podobné zmeny

sa diali aj na vedúcich miestach ministerstva a jeho útvarov. Opätovné posilnenie straníckej kontroly si vynútilo odvolanie námestníkov A. Prchala a K. Košťála v apríli 1956, ako aj ďalších vedúcich funkcionárov operatívnych správ ministerstva vnútra začiatkom 60. rokov, ktorí zodpovedali za nezákonné postupy príslušníkov ŠtB v rokoch 1948–1953. Od polovice 50. rokov preberali náčelnícke funkcie absolventi ročnej operatívnej školy MVD a neskôr KGB v Moskve.

Príloha č. 1

Organizačné štruktúry jednotlivých útvarov ŠtB z jesene 1953³⁸

I. správa MV

Vedenie

náčelník

zástupcovia náčelníka

I. až III. odbor – politická rozviedka – získavanie informácií o plánoch vlád, prenikanie do cudzích spravodajských služieb

IV. a V. odbor – emigrácia

VI. odbor – zahraničná kontrarozviedka

VII. odbor – ilegálne vysielanie spolupracovníkov do zahraničia a udržiavanie kontaktu s nimi

VIII. odbor – spracovanie a hodnotenie získaných agentúrnych správ, navrhovanie ďalších úloh, sústreďovanie poznatkov z celej Bezpečnosti o západných spravodajských službách

kádrový odbor

odbor Z pri KS ŠtB Bratislava – rozviedna činnosť z územia Slovenska

školský odbor

škola I. správy MV

II. správa MV

vedenie správy

náčelník správy

1. zástupca náčelníka správy

2. zástupca náčelníka správy

sekretariát

samostatné oddelenie „preverbovka“ – vypočúvanie agentov kapitalistických rozvedok zadržaných v ČSR

autočata

I. odbor – USA

1. oddelenie – americké veľvyslanectvo, Military Permit Office, Informačná kancelária Spojených národov
2. oddelenie – agenti vysielaní do ČSR zo Západného Berlína a Západného Nemecka
3. oddelenie – agenti vysielaní do ČSR z Rakúska
4. oddelenie – základne americkej špionáže v ČSR – styky

II. odbor – Anglicko, Kanada, India

1. oddelenie – anglické, kanadské a indické veľvyslanectvá v Prahe
2. oddelenie – agenti vysielaní do ČSR anglickou rozvedkou z Nemecka a Rakúska
3. oddelenie – základne anglickej špionáže – styky, londýnska emigrácia

III. odbor – Francúzsko

1. oddelenie – francúzske veľvyslanectvo v Prahe
2. oddelenie – agenti vysielaní do ČSR francúzskou rozvedkou z Nemecka, Rakúska a Francúzska
3. oddelenie – základne francúzskej špionáže – styky

IV. odbor – Západné Nemecko a Rakúsko

1. oddelenie – Rakúske veľvyslanectvo v Prahe, Rakúsky konzulát v Bratislave – iné základne a styky
2. oddelenie – agenti vysielaní do ČSR západonemeckou rozvedkou
3. oddelenie – Nemci žijúci v ČSR – staré nacistické siete

V. odbor – Juhoslavia, Grécko, Taliansko, Izrael, zahraničné vysielanie Čs. rozhlasu

1. oddelenie – juhoslovanské veľvyslanectvo v Prahe, juhoslovanská politická emigrácia v ČSR
2. oddelenie – agenti vysielaní do ČSR juhoslovanskou rozvedkou z Rakúska a Juhoslavia
3. oddelenie – talianske a grécke veľvyslanectvo v Prahe, talianska, grécka a španielska emigrácia v ČSR, zamestnanci zahraničného vysielania čs. rozhlasu
4. oddelenie – izraelské veľvyslanectvo v Prahe

VI. odbor – ostatné kapitalistické štáty, ministerstvo zahraničných vecí,

Čs. ústav zahraničný a hotely pre cudzincov

1. oddelenie – švédske, nórske, dánske a fínske veľvyslanectvo v Prahe, islandský konzulát v Prahe
2. oddelenie – veľvyslanectvá Argentíny, Mexika, Brazílie, Uruguaja, Afganistanu, Egypta, Turecka, Iránu, konzuláty Haiti, Guatemala a El Salvador
3. oddelenie – holandské, belgické a švajčiarske veľvyslanectvo v Prahe
4. oddelenie – ministerstvo zahraničných vecí, Správa služieb diplomatickému zboru, Čs. ústav zahraničný, hotely pre cudzincov

VII. odbor – cezhraničné spoje

1. oddelenie – labsko-oderská a dunajská plavba
2. oddelenie – ČSD, referáty pasovej kontroly, zahraničná automobilová doprava
3. oddelenie – zahraničný personál čs. aerolínií, ďalekopisy, telefóny a telegrafy

VIII. odbor – riadenie a kontrola krajských správ MV

1. oddelenie – kontrola a inštruktáž, návrhy na opatrenia
2. oddelenie – evidenčné a štatistické údaje

III. správa MV

vedenie

- náčelník správy
- zástupcovia náčelníka správy (2)

sekretariát

I. odbor

- náčelník a jeho zástupca
- sekretariát
- 1. oddelenie – trockisti
- 2. oddelenie – sionisti
- 3. oddelenie – buržoázni nacionalisti

II. odbor

- náčelník a jeho zástupca
- sekretariát
- 1. oddelenie – sociálni demokrati
- 2. oddelenie – národní socialisti a ľudovci
- 3. oddelenie – agrárnici, bývalí ľudia, slobodomurári

III. odbor

- náčelník a jeho zástupca
- sekretariát

1. oddelenie – rímsko-katolícka cirkev
2. oddelenie – nekatolícke cirkvi a sekty

IV. odbor

náčelník a dvaja zástupcovia

sekretariát

1. oddelenie – mládež, telovýchova, študenti, ministerstvo školstva
2. oddelenie – kultúra
3. oddelenie – zdravotníctvo, odbory, Zväz protifašistických bojovníkov
4. oddelenie – súdnictvo, ľudová správa, civilná obrana, požiarna ochrana
5. oddelenie – nearmádne ozbrojené zložky

V. odbor

náčelník a jeho zástupca

sekretariát

1. oddelenie – teror
2. oddelenie – letáky

VI. odbor – kontrolný, evidenčný, informačný

IV. správa MV

vedenie

náčelník

zástupcovia náčelníka správy (2)

sekretariát

I. odbor – kľúčový priemysel

náčelník a jeho zástupca

1. oddelenie – bane, uhlie, nafta, energetika
2. oddelenie – huty a rudné bane
3. oddelenie – stavebníctvo, vojenské stavby, stavby civilnej ochrany
4. oddelenie – geologický prieskum

II. odbor – strojárenský priemysel

náčelník a jeho zástupca

1. oddelenie – strojárstvo
2. oddelenie – zbrojná výroba
3. oddelenie – chemický priemysel

III. odbor – štátna správa

náčelník a jeho zástupca

1. oddelenie – Štátny úrad štatistický, Štátny úrad plánovací

2. oddelenie – ministerstvo financií, Štátna banka, ministerstvo pracovných síl, ministerstvo kontroly
3. oddelenie – zahraničný obchod
4. oddelenie – ľahký a drevársky priemysel
5. oddelenie – vnútorný obchod a potravy

IV. odbor – poľnohospodárstvo

náčelník a jeho zástupca

1. oddelenie – jednotné roľnícke družstvá, strojno-traktorové stanice, súkromný sektor
2. oddelenie – ministerstvo poľnohospodárstva, ministerstvo výkupu, štátne statky

V. odbor – urán

náčelník a jeho zástupca

1. oddelenie – Hlavná správa výskumu pri predsedníctve vlády
2. oddelenie – Jáchymov
3. oddelenie – prieskumné vrty a náleziská (České Budějovice, Praha, Košice, Hradec Králové, Plzeň)

VI. odbor – kontrola a inštruktáž krajských správ MV

náčelník a jeho zástupca

1. oddelenie – inštruktáž a kontrola
2. oddelenie – štatistika a evidencia

V. správa MV

vedenie

náčelník správy

1. zástupca náčelníka správy
2. zástupca náčelníka správy

sekretariát

I. odbor – železničná a vodná doprava

1. oddelenie – železničná prevádzka
2. oddelenie – železničná výstavba
3. oddelenie – vodná doprava

II. odbor – automobilová doprava

1. oddelenie – automobilová doprava a autoopravovne
2. oddelenie – cestovný ruch a správa ciest

III. odbor – letecká doprava

1. oddelenie – čs. aerolínie
2. oddelenie – spoje a centrálné úrady

IV. odbor – riadenie krajských správ MV

1. oddelenie – štatistické a evidenčné
2. oddelenie – riadiace, koordinačné a inštruktážne

VI. správa MV

vedenie

- náčelník správy
- zástupca náčelníka správy

sekretariát

inšpekcia náčelníka

kádrový odbor

organizačné a mobilizačné oddelenie

oddelenie operatívnej evidencie

materiálne oddelenie

oddelenie operatívnej techniky

- náčelník a jeho zástupca
- operatívny referát
- technický referát
- foto referát

I. odbor – kontrarozviedny

1. oddelenie – americká agentúra
2. oddelenie – anglická a francúzska agentúra
3. oddelenie – nemecká, juhoslovenská agentúra a agentúra ostatných krajín
4. oddelenie – pre prácu so zahraničnou agentúrou so sídlom v Brne

II. odbor – centrálné úrady

1. oddelenie – ministerstvo národnej obrany
2. oddelenie – generálny štáb
3. oddelenie – nám. min. národnej obrany

III. odbor – tankových, delostreleckých a ostatných druhov vojsk

1. oddelenie – tankové a mechanizované vojská
2. oddelenie – delostrelecké vojská
3. oddelenie – ostatné druhy vojsk

IV. odbor – vševojskový

1. oddelenie – 1. (západný) vojenský okruh
2. oddelenie – 2. (východný) vojenský okruh

V. odbor – letectvo a protiletadlová ochrana štátneho územia

1. oddelenie – bojové letecké jednotky
2. oddelenie – technické a tylové jednotky
3. oddelenie – protiletadlová ochrana štátneho územia

VI. odbor – útvary pohraničnej a vnútornej stráže

1. oddelenie – pohraničná stráž
2. oddelenie – vnútorná stráž

VII. odbor – krajské vojenské veliteľstvá, školy a tylové súčasti

1. oddelenie – školy
2. oddelenie – krajské vojenské veliteľstvá
3. oddelenie – pracovné jednotky

VIII. odbor – vyšetrovací

1. oddelenie – inštruktážne
2. oddelenie – výkonné
3. oddelenie – výkonné
zatýkací referát

VII. správa MV

vedenie

- náčelník správy
- zástupcovia náčelníka správa (2)
- sekretariát
- samostatné zatýkacie oddelenie
- inštruktážne a školské oddelenie (oddelenie výchovy a prípravy kádrov)

I. odbor – sledovanie

- náčelník a jeho zástupca
- 1. – 5. oddelenie
- technické oddelenie – vývoj maskovacích fotografických prístrojov a vysieláčiek, oprava všetkých technických prostriedkov, aj pre krajské správy MV

II. odbor – ustanovka

náčelník a jeho zástupca

1. – 5. oddelenie

III. odbor – sledovanie imperialistických ambasád

náčelník a jeho zástupca

1. – 3. oddelenie

IV. odbor – hospodársky

náčelník a jeho zástupca

1. a 2. oddelenie

autorota

VIII. správa MV

vedenie

náčelník správy

zástupcovia náčelníka správy (2)

sekretariát

samostatný zahraničný referát

kádrové oddelenie

školské oddelenie

I. odbor – ochrana Mauzólea K. Gottwalda

1. oddelenie – vnútorná ochrana

2. oddelenie – technické služby

3. oddelenie – pomocné služby

vodiči

II. odbor – ochrana sídla prezidenta republiky

oddelenie osobnej ochrany

referát priepustiek

referát ochrany

I. autočata

III. odbor – osobná ochrana a trasy

1. oddelenie – osobná ochrana

2. oddelenie – epizodická ochrana

3. oddelenie – trasy

II. autočata

IV. odbor – ochrana objektov

rota ÚV KSČ
rota Úrad predsedníctva vlády
rota ministerstvo vnútra
rota víl

V. odbor – štátno-bezpečnostný odbor

1. oddelenie – spravodajská ochrana prezidenta republiky a jeho sídiel
2. oddelenie – spravodajská ochrana členov politického sekretariátu ÚV KSČ, trasy Praha – Lány, okolie ÚV KSČ a štátneho sanatória
3. oddelenie – spravodajská ochrana členov vlády a úradu predsedníctva vlády, vyčlenených osôb a objektov

VI. odbor – hospodársko-finančný

1. oddelenie – finančné
2. oddelenie – ubytovacie a správy budov
3. oddelenie – materiálne
4. oddelenie – dopravných prostriedkov
5. oddelenie – učtáreň
6. oddelenie – spojovacie
7. oddelenie – zdravotné

IX. správa MV

vedenie

náčelník správy
zástupcovia náčelníka správy (3)

sekretariát

kádrové oddelenie

samostatné šifrovacie, konštrukčné a lúštitelské oddelenie

samostatné oddelenie archívne, vyhodnocovacie, evidenčné a študijné

samostatné oddelenie plánovacie

samostatné oddelenie finančné

sekretariát ÚO KSČ

I. odbor – výkonná operatívna technika

náčelník a jeho zástupca

1. oddelenie – operatívne
2. oddelenie – montáž vývodov
3. oddelenie – nahrávanie
4. oddelenie – fotografovanie, výjem, otváranie zámkov
5. oddelenie – technické
6. oddelenie – telefonické odpočúvanie

II. odbor – špeciálna technika

náčelník a jeho zástupca

1. oddelenie – operatívno-technické
2. oddelenie – chemické (rozbory, uspávacie prostriedky, výroba látok na tajné písmo)
3. oddelenie – falzifikáty

III. odbor – rádiokontrolarozviedka – odpočúvanie a zameriavanie vysielacích staníc

náčelník a jeho zástupca

1. oddelenie – rádiododpočúvanie
2. oddelenie – pátracie
3. oddelenie – vyhodnocovacie

IV. odbor – rádiobrana

náčelník a jeho zástupca

1. oddelenie – prevádzkové
2. oddelenie – technické
3. oddelenie – vyhodnocovacie

V. odbor – technické ústav

náčelník a jeho zástupca

samostatná skupina skúšobne a kontroly

1. oddelenie – vývoj a výskum
2. oddelenie – výroba
3. oddelenie – zvláštne úlohy

VI. odbor – hospodársky

náčelník a jeho zástupca

1. oddelenie – nákupné
2. oddelenie – hospodárske
3. oddelenie – dopravné

Správa vyšetrovania MV

vedenie

náčelník správy

1. zástupca náčelníka správy (súčasne náčelník I. odboru)

2. zástupca náčelníka správy (súčasne náčelník II. odboru)
3. zástupca náčelníka správy (súčasne náčelník inštruktážneho oddelenia)

sekretariát

inštruktážne oddelenie

I. odbor – nepriatelia v Strane a v hospodárstve

1. – 4. oddelenie

II. odbor – špionáž a cirkevná reakcia

1. – 4. oddelenie
- referent pre agentúrne rozpracovanie

I. zvláštny odbor MV

vedenie

1. oddelenie – evidencia agentov
 2. oddelenie – evidencia osôb rozpracovaných v operatívnych zväzkoch
 3. oddelenie – väzby
 4. oddelenie – evidencia závadových osôb štátno-bezpečnostného záujmu
 5. oddelenie – archív
 6. oddelenie – študijné
 7. oddelenie – triediace a vyťažovacie
 8. oddelenie – evidenčné a dokumentačné
- knižnica – závadová literatúra

II. zvláštny odbor MV

vedenie

- náčelník odboru
1. zástupca náčelníka odboru
 2. zástupca náčelníka odboru
 3. zástupca náčelníka odboru

sekretariát

autodružstvo

1. oddelenie – ochrana štátneho tajomstva v ústredných úradoch a orgánoch zbrojnej a kľúčovej výroby, ostatnej výroby a na úseku distribúcie

2. oddelenie – ochrana štátneho tajomstva v ústredných úradoch a orgánoch hospodárskych, zahraničného obchodu, služieb a vojensky dôležitých

3. oddelenie – ochrana štátneho tajomstva v nadrezortných úradoch a orgánoch štátnej administratívy, v ústredných politických a justičných orgánoch a významných orgánoch výskumu a bádania

4. oddelenie – legislatívna činnosť na úseku ochrany štátneho tajomstva, kontrola domácej tlače, ochrana štátneho tajomstva v rezorte vnútra

5. oddelenie – vytriedovanie listových zásielok z vnútorného poštového styku

6. oddelenie – námatková kontrola a vyhodnocovanie listových zásielok vo vnútornom styku

7. oddelenie – rozlepovanie a zalepovanie listových zásielok

8. oddelenie – prevoz materiálu na konšpiračné pracovisko II. správy MV

9. oddelenie – vytriedovanie listových zásielok z obojstranného styku s kapitalistickou cudzinou

10. oddelenie – kontrola a vyhodnocovanie listových zásielok z obojstranného styku s kapitalistickou cudzinou

11. oddelenie – vyťažovanie zahraničnej tlače

12. oddelenie – evidencia žiadostí jednotlivých správ, ich distribúcia na sledovacie skupiny 5. a 9. oddelenia, odovzdávanie záchytovej späť na jednotlivé správy

Samostatná skupina telegramy – kontrola a vyťažovanie telegramov o styku s kapitalistickou cudzinou

Samostatná skupina ochrany budovy – ochrana konšpiratívnej budovy

III. zvláštny odbor MV

vedenie

náčelník odboru

zástupca náčelníka odboru

sekretariát

1. oddelenie – preverovanie žiadostí o cesty do zahraničia

1. skupina – služobné cesty

2. skupina – súkromné cesty

2. oddelenie – preverovanie žiadostí o cesty do ČSR

1. skupina – udeľovanie čs. víz
2. skupina – pobyty cudzincov

3. oddelenie – evidencia a registrácia spisov odboru

1. skupina – evidencia spisov
2. skupina – ukladanie a zlučovanie spisov
3. skupina – kontrola prejazdov hraníc

4. oddelenie – styk s verejnosťou (MZV)

1. skupina – príjem žiadostí
2. skupina – evidencia a výdaj cestovných dokladov
3. skupina – technická

V. zvláštny odbor MV

vedenie

náčelník odboru

1. oddelenie – ukrajinská emigrácia

2. oddelenie – ruská emigrácia

3. zvláštne oddelenie

vedenie

náčelník oddelenia

zástupca náčelníka oddelenia

šifranti

Príloha č. 2

Organizačné súčasti, spisové značky, číselné stavy a náčelníci útvarov krajskej správy MV Bratislava k 1. 4. 1954 (bez hospodárskych a podriadených súčastí a Správy VB)³⁹

Organizačný útvar	Systemizovaný stav	Spisová značka⁴⁰	Náčelník
KS MV Bratislava			
vedenie krajskej správy	4	A	Josef Houska
vnútorné oddelenie	14	Sv	
inšpekcia náčelníka	3	In	
odbor kádrov	12	K	Matúš Predajniansky
sekretariát ÚO KSS	2		Ivan Gašpar
III. zvláštna skupina	3	Ša	

sekretariát Červená Hvězda	3	RH	
II. odbor	32	A/2	Eduard Pařčo
III. odbor	45	A/3	Michal Kasan
IV. odbor	40	A/4	Jozef Hrnčiar
V. odbor	14	A/5	Ladislav Plachý
5. oddelenie VM	8	A/12	Jozef Frajkor
VII. odbor	80	A/6	Jozef Belko
VIII. odbor	97	O	
IX. odbor	111	A/7	Jozef Klembara
odbor vyšetrovania	37	A/8	Jozef Buberník
I. zvláštne oddelenie	18	A/9	Jozef Randík
II. zvláštne oddelenie	32	A/10	
archívne oddelenie	5	Ar	
oddelenie nápravných zariadení	6	NZ	
Spolu	566		

- Štúdiu podobného charakteru – o zániku ministerstva národnej bezpečnosti a podriadení bezpečnostných zložiek ministerstvu vnútra v roku 1953 – pozri: SIVOŠ, Jerguš: Pevně stát na stráží míru a bezpečnosti. Vznik ministerstva vnútra a reorganizácia Bezpečnosti v roku 1953. *Paměť a dějiny*, roč. 7, 2013, č. 3, s. 73–84.
- Z prejavu ministra vnútra ČSR Rudolfa Baráka na celoštátnom aktíve náčelníkov, politických pracovníkov a funkcionárov KSČ ministerstva vnútra 15. decembra 1953. Pozri *ABS*, f. Správa kontrarozvedky (II. správa) I. díl (1947) 1954–1990 (A 34), inv. j. 1991.
- ABS*, f. Organizační a vnitřní správa FMV III. díl 1951–1956 (ďalej len A 6/3), inv. j. 384, Tajný rozkaz ministra národnej bezpečnosti ČSR (ďalej len TRMNB) č. 100/1953 z 24. 6. 1953 „Správa státně-bezpečnostního vyšetřování – zřízení“.
- Tamtiež, inv. j. 363, TRMNB č. 79 z 14. 5. 1953 „Nedostatky ve vyšetřovací práci orgánů Státní bezpečnosti a VKR“.
- FROLÍK, Jan: Ještě k nástinu organizačního vývoje státobezpečnostních složek Sboru národní bezpečnosti v letech 1948–1989. In: *Sborník archivních prací*, 2002, roč. 52, č. 2. OASS MV ČR, Praha 2002, s. 390.
- Júnové povstanie v NDR vyvolala snaha vlády zvýšiť pracovné normy vo fabrikách. Protesty robotníkov prerástli 17. júna 1953 do masového povstania, ktoré rozohnali až východonemecké bezpečnostné zložky a sovietske okupačné vojská. Viac pozri KOOP, Volker: *Der Aufstand vom 17. Juni 1953*. Landeszentrale für politische Bildungsarbeit Berlin, Berlin 2003.
- FROLÍK, Jan: *Ještě k nástinu organizačního vývoje státobezpečnostních složek Sboru národní bezpečnosti v letech 1948–1989*, s. 387–388.
- Rudolf Barák riadil ministerstvo vnútra od 14. 9. 1953 do 20. 6. 1961. Viac pozri TOMEK, Prokop: *Život a doba ministra Rudolfa Baráka*. Vyšehrad, Praha 2009.
- K vyššie uvedeným vedúcim funkcionárom ministerstva vnútra pozri KALOUS, Jan a kol.: *Biografický slovník představitelů ministerstva vnitra v letech 1948–1989. Ministři a jejich náměstci*. ÚSTR, Praha 2009. K osobe I. námestníka MV A. Prchala pozri tiež FROLÍK, Jan: Plukovník Antonín Prchal a jeho doba. In: *Minulostí Západočeského kraje*, 1996, sv. 31. Archiv města Plzně – Albis International, Ústí nad Labem 1996, s. 129–185.
- Ide o krstné mená sovietskych poradcov, ktoré sa používali v internej korešpondencii ministerstva. Priezviská sa nepodarilo dohľadať.
- Jaroslav Miller (1914–1979) nastúpil do služieb MV v decembri 1948. Po vzniku MNB v polovici roku

- 1950 viedol 5. oddelenie II. sektoru (bývalí ľudia), po zatknutí vedúcich funkcionárov ŠtB začiatkom februára 1951 sa stal veliteľom II. sektoru (politické spravodajstvo). Od apríla 1952 pôsobil ako zástupca veliteľa a od júla 1952 ako veliteľ ŠtB. Po reorganizácii bezpečnostných zložiek v roku 1953 sa stal náčelníkom rozvedky. Vo funkcii zotrval až do 22. 11. 1961, keď ho pre jej „nedostatočné riadenie“ odvolali. Následne sa stal zástupcom náčelníka Hlavnej správy tlačového dohľadu MV. Začiatkom decembra 1962 ho z dôvodu používania *nezákonných a nesprávnych metód v práci v rokoch 1949–1953* zbavili funkcie a odňali mu hodnosť. Zdôvodnenie neskôr pozmenili v tom zmysle, že *ako náčelník niesol zodpovednosť za používanie nesprávnych metód v operatívnej práci*. DVOŘÁKOVÁ, Jiřina: *Státní bezpečnost v letech 1945–1953. Organizační vývoj zpravodajských a státně bezpečnostních složek*. ÚDV, Praha 2007, s. 197.
- 12 Stanislav Zadrobilek (1918), člen KSČ od 1. 6. 1945, nastúpil do ZNB začiatkom júna 1945. Pracoval na Zemskom veliteľstve ZNB v Prahe, neskôr na oddelení „F“ pri oblastnej úradovni ŠtB v Prahe, ktoré vykonávalo spravodajskú činnosť proti nekomunistickým stranám a preverovalo osoby s podozrivou minulosťou v KSČ a jej aparáte. Od júna 1948 pracoval na oddelení III/10 (osobné záležitosti Zboru), po reorganizácii nastúpil na Veliteľstvo ŠtB v Prahe. Od januára 1953 pôsobil na kádrovej správe MNB ako náčelník odboru, v apríli sa stal zástupcom a v auguste 1. zástupcom náčelníka správy. Vo funkcii náčelníka správy kádrov MV zotrval od 1. 10. 1953 do 15. 8. 1956. Nasledujúce tri roky pôsobil opäť ako zástupca náčelníka správy. V polovici novembra 1959 sa stal zástupcom ústrednej školy MV, no už v polovici mája 1960 ho premiestnili na oddelenie pre medzinárodné styky (neskôr zahraničné oddelenie) vnútornej správy MV (neskôr aj sekretariátu MV), kde vo funkcii náčelníka pôsobil do 15. 4. 1970. Štyri roky následne pôsobil ako náčelník sekretariátu Telovýchovnej jednoty Červená hviezda a ďalšie dva vo vedúcich funkciách na Správe telovýchovy a vrcholového športu FMV. Vo februári 1976 odišiel do dôchodku. ABS, f. Osobní evidenci karty příslušníků MV, evidenční karta Stanislava Zadrobilka; DVOŘÁKOVÁ, Jiřina: *Státní bezpečnost v letech 1945–1953*, s. 44.
 - 13 ABS, f. Sekretariát ministra vnitra I. díl 1948–1959 (ďalej len A 2/1), inv. j. 128, Zápis z 1. schůze kolegia ministerstva vnitra dne 30. září 1953.
 - 14 Pozri ABS, f. A 6/3, inv. j. 427, Tajný rozkaz ministra vnitra ČSR (ďalej len TRMV) č. 143/1953 z 1. 10. 1953 „Sloučení ministerstva vnitra s ministerstvem národní bezpečnosti v ministerstvo vnitra republiky Československé; tamtiež, inv. j. 428, TRMV ČSR č. 144/1953 z 1. 10. 1953 „Organisace ministerstva vnitra“; tamtiež, inv. j. 429, TRMV ČSR č. 145/1953 z 1. 10. 1953 „Ustanovení náčelníků v souvislosti s novou organizací ministerstva vnitra“ a tamtiež, inv. j. 433, TRMV ČSR č. 149/1953 zo 7. 10. 1953 „Rozmístění součástí ministerstva vnitra“.
 - 15 ABS, f. A 2/1, inv. j. 128, Zápis z 1. schůze kolegia ministerstva vnitra dne 30. září 1953.
 - 16 Funkciu piateho námestníka prevzal 1. 5. 1954 náčelník VIII. správy MV Karel Klíma. Pozri KALOUS, Jan a kol.: *Biografický slovník představitelů ministerstva vnitra v letech 1948–1989*, s. 90–91.
 - 17 ABS, f. A 6/3, inv. j. 436, TRMV ČSR č. 152/1953 z 20. 10. 1953 „Spisový plán ministerstva vnitra“.
 - 18 Tamtiež, inv. j. 480, TRMV ČSR č. 196/1953 z 31. 12. 1953 „Organisace ministerstva vnitra ČSR“.
 - 19 František Svoboda (1909), člen KSČ od 9. 6. 1945, nastúpil na ministerstvo vnitra krátko po návrate z trojročného väzenia (Pankrác, Terezín, Osvienčim, Buchenwald) v júni 1945. Neskôr pracoval na oddelení „F“ pri oblastnej úradovni ŠtB v Prahe, koncom roku 1948 viedol 2. oddelenie (retribúcia, dohľad nad výkonom VI. oddelení krajských veliteľstiev ŠtB) sektoru BAC (tzv. malá štátna bezpečnosť). Po reorganizácii v októbri 1949 sa stal zástupcom prednostu sektoru BAa-VI (správne záležitosti, bývalý samostatný sektor BAc). Začiatkom 50. rokov pôsobil ako veliteľ Krajského veliteľstva ŠtB v Prahe. V polovici februára 1953 sa stal 1. zástupcom náčelníka Hlavnej správy ŠtB. Politické spravodajstvo riadil od októbra 1953 do novembra 1955, keď nastúpil na II. zvláštny odbor MV. Zo ZNB ho prepustili v januári 1964. Pozri ABS, f. Osobní evidenci karty příslušníků MV, evidenční karta Františka Svobody; DVOŘÁKOVÁ, Jiřina: *Státní bezpečnost v letech 1945–1953*, s. 44, 118, 138 a 145.
 - 20 Jiří Rybín (1922–1986) pôsobil od decembra 1945 vo vedúcich funkciách na útvaroch hospodárskeho spravodajstva. Vo februári 1952 sa stal 3. zástupcom veliteľa ŠtB, začiatkom októbra 1953 náčelníkom IV. správy MV. Zo ZNB ho prepustili koncom roku 1962 z dôvodu používania *nezákonných a nesprávnych metód v práci v rokoch 1949–1953*. ABS, f. Personální spisy příslušníků MV, personální spis Jiřího Rybína, evidenční číslo 6028/22.
 - 21 Antonín Kavan (1921) zotrval vo funkcii náčelníka sledovania od 1. 2. 1951 do 31. 1. 1982, s prestávkou v období od 15. 7. 1968 do 15. 3. 1971. Pozri KRETSCHMER, Adam: Antonín Kavan – pilíř socialistické zákonnosti. *Securitas Imperii*, 1994, č. 2, s. 291–298; URBÁNEK, Miroslav: Správa sledování Ministerstva vnitra v letech 1948–89. Stručný nástin organizačního vývoje. In: *Sborník Archivu Ministerstva vnitra*, 2005, č. 3. OASS MV ČR, Praha 2005, s. 222.
 - 22 Karel Smíšek (1893), predvojnový člen KSČ, pracoval v rokoch 1933 až 1941 na technickom úseku sovietskej tajnej polície NKVD. V máji 1945 nastúpil na šifrové oddelenie odboru Z. Od júla 1945 do

- mája 1948 zabezpečoval rádiotelegrafické spojenie medzi Moskvou a Prahou, až do roku 1950 správy sám šifroval a dešifroval. Koncom roku 1945 sa stal prvým predsedom tajnej organizácie KSC na MV. Po vzniku III. odboru „Bezpečnosť“ MV koncom roku 1947 viedol oddelenie operatívnej techniky (III/At). DVOŘÁKOVÁ, Jiřina: *Státní bezpečnost v letech 1945–1953*, s. 97 a 99.
- 23 Ing. Josef Stavinoha (1918), absolvent Vysokiej školy politickej a sociálnej v Prahe, prišiel na ministerstvo vnútra z ministerstva národnej obrany v polovici februára 1952, keď sa stal zástupcom veliteľa vojenskej spravodajskej služby pre veci politickej. Ako veliteľ vojenskej spravodajskej služby a neskôr vojenskej kontrarozvedky pôsobil od 11. 1. 1953 do 31. 12. 1971, keď sa v hodnosti generálmajora vrátil na ministerstvo národnej obrany. ABS, f. Osobní evidenční karty příslušníků MV, evidenční karta Josefa Stavinohy.
 - 24 Karel Klíma (1908–1982) pôsobil od roku 1950 ako príslušník vojenskej kontrarozvedky. Po vzniku Hlavnej správy ochrany MNB v auguste 1952 sa stal zástupcom náčelníka správy, náčelníkom oddielu osobnej ochrany Hrad a osobným ochrancom prezidenta. Od októbra 1953 viedol VIII. správu MV. Od júna 1954 do novembra 1961 pôsobil ako námestník ministra vnútra. KALOUS, Jan a kol.: *Biografický slovník představitelů ministerstva vnitra v letech 1948–1989*, s. 90–91.
 - 25 ABS, f. A 2/1, inv. j. 128, Kolegium ministerstva vnitra. Kádrový rozkaz ministra vnútra č. 1256 – návrh.
 - 26 Pozri KAPLAN, Karel: *Nebezpečná bezpečnost. Státní bezpečnost 1948–1956*. Doplněk, Brno 1999.
 - 27 Do návratu Vladimíra Matouška z Moskvy riadil II. správu MV jeho zástupca mjr. Josef Beran.
 - 28 Do návratu Antonína Kavana z moskovskej školy MVD viedol VII. správu MV jeho zástupca mjr. Václav Urban.
 - 29 Jan Vlček pôvodne pracoval na krajskom veliteľstve ŠtB v Olomouci. Do Prahy ho privedol sovietsky poradca Kosjanov v roku 1951. Hovoril výborne po rusky, navyše jeho matka, Ruska, pochádzala z rovnakého regiónu ako Kosjanov. Z funkcie náčelníka odboru východnej emigrácie ho odvolali začiatkom roku 1954. J. Frolík spája jeho odchod s neúspešnou akciou „ŠKORPIÓNI“, v ktorej sa príslušníci MVD snažili vybudovať kontrolovaný kanál medzi Ukrajinou a ukrajinskou emigráciou v západnej Európe a Severnej Amerike. Pozri FROLÍK, Jan: *Ještě k nástínu organizačního vývoje státobezpečnostních složek Sboru národní bezpečnosti v letech 1948–1989*, s. 404.
 - 30 ABS, f. A 2/1, inv. j. 146, Zápis z 2. schůze kolegia ministerstva vnitra dne 12. ledna 1954.
 - 31 Tabuľka vznikla na základe podkladov z 5., 12. a 14. schůdze kolégia ministerstva vnútra. Pozri tamtiež, inv. j. 132, 137 a 138.
 - 32 ABS, f. A 2/1, inv. j. 133, Program 6. schůze kolegia ministerstva vnitra z 22. října 1953.
 - 33 SIVOŠ, Jerguš – KINČOK, Branislav: Organizačná štruktúra a personálne obsadenie Krajskej správy Ministerstva vnútra Bratislava v rokoch 1954–1966. *Pamäť národa*, 2010, roč. VI, č. 3, s. 39.
 - 34 ABS, f. A 2/1, inv. j. 133, Štruktúra krajskej správy ministerstva vnútra.
 - 35 Tamtiež, f. A 6/3, inv. j. 481, TRMV ČSR č. 197/1953 z 31. 12. 1953 „Organisace krajských správ ministerstva vnitra“.
 - 36 DVOŘÁKOVÁ, Jiřina: *Státní bezpečnost v letech 1945–1953*, s. 231.
 - 37 ABS, f. A 6/3, inv. j. 463, TRMV ČSR č. 179/1953 z 17. 12. 1953 „Zřízení 5. odd. při 2. odboru VII. správy MV a skupin při 2. odd. 7. odborů KS-MV a jejich úkoly“.
 - 38 Prehľad vznikol na základe podkladov z kolégia ministerstva vnútra a štúdie J. Frolíka. Pozri ABS, f. A2/1, inv. j. 129, 131, 132 a 134; FROLÍK, Jan: *Ještě k nástínu organizačního vývoje státobezpečnostních složek Sboru národní bezpečnosti v letech 1948–1989*. Neúplná štruktúra I. správy MV z jesene 1953 je uvedená podľa ŽÁČEK, Pavel: *Menší sestra I. Vznik a vývoj První správy ministerstva vnitra 1953–1959 (Edice dokumentů). Prameny a studie k dějinám československého exilu 1948–1989*, sv. 7. ÚSD AV ČR – Nakladatelství Prieus, Praha – Brno, 2004, s. 19.
 - 39 SIVOŠ, Jerguš – KINČOK, Branislav: Organizačná štruktúra a personálne obsadenie Krajskej správy Ministerstva vnútra Bratislava v rokoch 1954–1966, s. 43.
 - 40 Písmo „A“ označovalo Štátnu bezpečnosť. Z prehľadu spisových značiek sú tak zrejme útvary ŠtB zakonšpirované v štruktúre krajskej správy MV. ABS, f. 6/3, inv. j. 485, TRMV č. 1/1954 z 1. 1. 1954 „Plán spisových značek krajských správ ministerstva vnitra“.

Státní bezpečnost v Českobudějovickém kraji v roce 1953

Výzkum činnosti Státní bezpečnosti (StB) se doposud soustředil především na historii jejích centrálních a řídicích orgánů, personálie vrcholných a vyšších představitelů, roli, kterou sehrála při přípravách politických procesů, a na její správní a organizační vývoj v celostátním měřítku.¹ Nižším složkám tehdejšího bezpečnostního aparátu na krajské a okresní úrovni se prozatím nevěnovala taková pozornost, jakou by si tato problematika dle mého soudu zaslouhovala (stranou badatelského zájmu však pro tuto chvíli zůstávají i některá časová období, např. druhá polovina padesátých a první polovina šedesátých let). Z dnešního pohledu je tento stav o to paradoxnější, že samotné vedení Státní bezpečnosti (hovoříme o padesátých letech minulého století) považovalo krajská velitelství, respektive krajské správy StB za nejdůležitější články státobezpečnostní služby.² Podle Jana Frolíka byly krajské útvary StB v té době dokonce považovány za *jakési frontové útvary třídního boje a z toho důvodu jim také byla věnována patřičná pozornost.*³

Proto jsem se ve své studii pokusil nastínit, jakou podobu měla StB v jednom z příhraničních regionů v přelomovém roce 1953, konkrétně jsem se zaměřil na Krajskou správu StB (KS StB) České Budějovice. Chtěl jsem alespoň částečně nahlédnout do nitra této instituce, zjistit, jací lidé na krajské úrovni byli jejími zaměstnanci, kolik jich bylo a čím a proč se zabývali. Jsem si přirozeně vědom toho, že na omezené ploše, kterou jsem měl k dispozici, nelze podat vyčerpávající obraz takto rozsáhlé problematiky.

StB byla v letech 1948–1989 jednou z nejvýznamnějších opor komunistického režimu a hlavním nástrojem politické perzekuce a politických represí a její vývoj a proměny kopírovaly vývoj, vzestupy i pády komunistického režimu v Československu. Vznikla v roce 1945 jako neuniformovaná složka Sboru národní bezpečnosti (SNB) a oproti obecně rozšířenému názoru nebyla v počátcích plně pod kontrolou KSČ. Jejím hlavním úkolem v prvních poválečných letech bylo vyšetřování a stíhání trestných činů spáchaných v době okupace (váleční zločinci, kolaboranti apod.) a do jejích řad byli v té době povoláváni zkušení kriminalisté, bývalí četníci apod. Jako ostatní bezpečnostní složky se i StB postupně dostávala pod kontrolu KSČ, zejména poté, co byla k 1. 1. 1948 sloučena s bývalým Zemským odborem bezpečnosti II. (ZOB II), který byl od svého vzniku v roce 1945 pod silným vlivem komunistické strany.⁴ V době únorového převratu se již plně postavila za komunistické vedení

a podílela se na upevňování nového politického režimu. Po únorových čistkách prošel počet a sociální struktura příslušníků StB radikálními změnami. Nuceně od ní odešlo mnoho osob shledaných jako „nevyhovující“ a na jejich místo přicházeli noví, mladí příslušníci a zapálení členové KSČ, kteří však často neměli dostatečné odborné vzdělání pro práci v bezpečnostní službě. Počet příslušníků StB se stále zvyšoval. V roce 1949 k ní nastoupilo bezmála 3000 nových zaměstnanců, v roce 1950 dosáhl počet příslušníků 5708. K 1. 1. 1952 sloužilo u StB celkem 8621 lidí, z čehož na velitelství StB (V StB) připadalo 1357, na krajská velitelství StB (KV StB) pak 7264 osob.⁵

V roce 1949 bylo zrušeno zemské zřízení a na základě zákona o krajském zřízení ze dne 21. 12. 1948 (zákon č. 280/1948 Sb.) vzniklo nové krajské uspořádání. Vzniku zákona bezprostředně předcházely plány na vytvoření krajů střední velikosti, kdy každý z nich měl mít rozlohu cca 5000 kilometrů čtverečních, počet obyvatel kolem půl milionu a v každém z nově zřízených krajů mělo být 13 až 14 správních okresů. Po 1. 1. 1949, kdy vstoupilo nové územní členění státu v platnost, vzniklo 19 nových krajů (v českých zemích 13, na Slovensku 6) řízených krajskými národními výbory (KNV), které se dělily na 364 okresů, jež byly řízeny okresními národními výbory (ONV).⁶

Nové struktury státního uspořádání se na nejvyšší i nejnižší úrovni přizpůsobily i bezpečnostní aparát.⁷ Na základě Výnosu MV č. 22 dův./48-BP/6 z 20. 12. 1948 vznikla ke dni 1. 1. 1949 v sídlech nových krajských národních výborů (KNV) krajská velitelství StB (KV StB),⁸ základem pro jejich vznik se staly oblastní úřadovny StB (OÚ StB) a v rámci bezpečnostních referátů KNV vznikla krajská velitelství Národní bezpečnosti (KV NB), od roku 1949 stále častěji označovaná jako Veřejná bezpečnost (VB), pod jejichž správou patřila pořádková, dopravní a kriminální služba.⁹

Změny neprobíhaly nijak překotně a také ne všude stejně rychle. Počítalo se s tím, že se vnitřní struktura jednotlivých KV StB bude měnit postupně během následujících měsíců roku 1949. Výnos ze dne 30. 12. 1948 č. 45 dův./49-BP/6 rušil všechny stávající útvary SNB, které se nestaly součástí nové organizace bezpečnostního aparátu, a na nižších úrovních stanovoval přechodné formy.¹⁰ Podle nové organizační struktury tak od ledna 1949 začala dle plánu fungovat jen dvě nově utvořená KV StB, a to v Brně a v Karlových Varech, zatímco struktura ostatních KV StB zůstala prozatím nezměněna, i po lednu 1949 tak u nich například zůstával referát Z.¹¹

Změny nastaly i na úrovni jednotlivých okresů, kde postupně vznikaly nejnižší organizační složky StB, a to velitelství oddílů StB (VO StB) a ještě níže postavené oddíly StB (O StB).¹² V první fázi byly na VO StB změněny bývalé OÚ StB umístěné ve městech, která se po územněsprávní reformě nestala městy krajskými (např. Tábor, Písek, Mladá Boleslav, Znojmo aj.) a bývalé pobočky OÚ StB (Po StB), které byly kompletně zrušeny až k 31. 3. 1949. Po tomto datu vznikaly VO StB a O StB i v dalších okresech jednotlivých krajů v sídlech ONV, případně pokud to vyžadovala situace, i mimo ně.¹³ Nové územněsprávní struktury se přizpůsobila i NB, v jednotlivých okresech začaly od 1. 1. 1949, respektive od konce března 1949, kdy vyšly prozatímní směrnice (22. 3. 1949) o jejich zřízení a organizaci (týkaly se i VO StB a O StB), fungovat okresní velitelství NB (OV NB) a stanice SNB.¹⁴ Součástí KV StB se od jara 1949 staly i oddíly pasové kontroly (OPK).¹⁵

V květnu 1950 bylo podle sovětského vzoru zřízeno ministerstvo národní bezpečnosti (MNB), které se stalo hlavním řídicím orgánem StB i NB,¹⁶ a další, byť spíše jen kosmetická reforma MNB, proběhla v červnu 1952. Jejím výsledkem bylo přejmenování V StB na Hlavní správu StB (HS StB), KV StB se přejmenovala na krajské správy StB (KS StB) a VO StB na okresní oddělení StB (OO StB).¹⁷

Změny, jež nastaly po lednu 1949 a zejména po květnu 1950, se samozřejmě neomezily pouze na vznik krajských velitelství, ale zasáhly celou StB a určily novou podobu jejímu velitelství, potažmo hlavní správě. Organizační struktura V StB se pak stala vzorem, ne vždy naplněným a téměř vždy s jistými regionálními modifikacemi, pro podobu a organizaci KV StB a KS StB, kdy jednotlivá KV a KS StB svou strukturou kopírovala V StB, respektive HS StB. Jediným rozdílem bylo to, že namísto sektorů v centrále byla na krajích oddělení, náplň jejich činnosti však byla stejná. Z ledna 1951 pochází vzor ideální organizační struktury V StB a KV StB rozdělených na tři typy: A, B a C.¹⁸ Rozdělení V StB ponecháme stranou a nastíníme si jen, jaká byla ideální podoba KV StB, protože přibližně tak vypadala v roce 1953 i KS StB České Budějovice: krajský velitel, sekretariát krajského velitele a jeho zástupci pro operativní a politickou práci, oddělení administrativně-hospodářské a technické, oddělení pro kádrovou práci, oddělení politické a evidenční. Nejzávažnější roli hrál v celé krajské organizaci šest oddělení: 1. kontrarozvědné, 2. vnitřního zpravodajství, 3. hospodářská kontrarozvědka, 4. část vojenské kontrarozvědky (VB, Ozbrojená stráž železnic, Svaz vězeňské stráže, Lidové milice, hasiči), 5. sledování a zatýkání, 6. vyšetřování. Oddělení se pak dále dělila na referáty.¹⁹ V roce 1951 byl ze struktury V StB a tím vlastně i KV StB vyčleněn ve stávající podobě IV. sektor, jenž byl sloučen s vojenskou kontrarozvědkou, a nový IV. sektor se proměnil na sektor operativní techniky. Po změně názvu na HS StB se sektory změnily na odbory. Těsně před koncem roku 1952, dne 1. 12. 1952, vznikl nový, VII. odbor HS StB, který měl na starosti operativní činnost na železnicích a cenzuru. Změny v nejvyšších patrech bezpečnostního aparátu se odrazily i na úrovni krajské, kde se nově zorganizovalo IV. a vzniklo zcela nové VII. oddělení KS StB.²⁰ K zásadním změnám podoby bezpečnostního aparátu došlo v roce 1953. Po zániku MNB byla veškerá státobezpečnostní i veřejnobezpečnostní agenda převedena pod pravomoc ministerstva vnitra (MV), obě agendy se sloučily v jeden celek, což v praxi znamenalo, že došlo ke sjednocení StB a NB v jeden celek, ovšem za jasné dominance státobezpečnostní části MV, která celý systém od nejvyššího vedení až po okresní úroveň řídila. Tyto změny se opět dotkly i krajů a okresů. Zánikem a sloučením KS StB a KS NB vznikly k 1. 1. 1954 krajské správy ministerstva vnitra (KS MV), jejichž náčelníky se zpravidla stali bývalí náčelníci KS StB. V okresech pak místo OO StB a OO VB vznikly okresní správy ministerstva vnitra (OO MV).²¹

Na jihu Čech se do počátku minulého století zformovala tři silná lokální centra. Vedle Českých Budějovic to byly ještě Písek a Tábor, v nichž sídlily krajské úřady. Přírozeným centrem jižních Čech se však na úkor Písku a Tábora postupně stávaly České Budějovice. I když měl především Tábor ještě v roce 1948 silné ambice stát se po lednu 1949 sídlem kraje, centrem nově zřízeného územněsprávního celku se staly

České Budějovice.²² Ještě na sklonku roku 1952 však údajně napětí a rivalita mezi bývalými krajskými městy Pískem, Tábořem a Českými Budějovicemi přetrvávala a neblaze ovlivňovala politickou situaci v kraji.²³

Součástí nově zřízeného Českobudějovického kraje se staly celé bývalé okresy České Budějovice, Český Krumlov, Milevsko, Písek, Prachatice, Třeboň, Týn nad Vltavou, většina území bývalých okresů Jindřichův Hradec, Tábor, Strakonice, menší část okresu Sušice a malá část okresu Dačice. Českobudějovický kraj se svou rozlohou 8967,78 km², jež o polovinu přesahovala průměrnou rozlohu kraje, zařadil na druhé místo mezi kraji v českých zemích a na místo třetí v celostátním měřítku.²⁴ Velikostí sice nadprůměrný, počtem obyvatel však lehce podprůměrný kraj (493 730 obyvatel, 9. v českých zemích, 11. celostátně) byl administrativně rozdělen na 15 okresů: České Budějovice, Český Krumlov, Jindřichův Hradec, Kaplice, Milevsko, Písek, Prachatice, Soběslav, Strakonice, Tábor, Trhové Sviny, Třeboň, Týn nad Vltavou, Vimperk, Vodňany. Nově zřízený kraj náležel k chudším, převážně zemědělským a průmyslově zaostalým oblastem a po této stránce byl jedním z nejslabších územněsprávních celků v západní části státu. Byl to kraj, ze kterého se vždy tradičně za prací odcházelo. Více než polovina pracujících osob (52,7 %) byla ještě v roce 1950 zaměstnána v lesnictví, zemědělství a rybářství.²⁵

Nejvýznamnější průmyslové podniky byly v největší míře soustředěny v centru kraje, v Českých Budějovicích (pivovary, Koh-i-noor, strojírenství), mimo krajské město měl jistý význam průmysl sklářský (Šumava, Novohradské hory), papírenský (jih kraje), potravinářský v Táboře (Madeta), pivovarnický, textilní (Jindřichův Hradec a okolí, Písek), strojírenský (Táborsko, Strakonice). Komunistický režim se od počátku padesátých let pokoušel tento neblahý vývoj změnit a začal jižní Čechy industrializovat, k nepochybným symbolům této epochy patří na jihu Čech především velká vodní díla (Lipno, Orlick), která se budovala v tomto desetiletí.

Kraj České Budějovice byl krajem pohraničním, velká část jeho hranic tvořila zároveň státní hranice mezi Československem a Rakouskem (185 km) a SRN (50 km), v důsledku toho se po roce 1948 stal hraničním pomezím mezi dvěma znepřátelenými mocenskými bloky. Po druhé světové válce došlo i na jihu Čech k velkým demografickým změnám. Po násilném odsunu německého obyvatelstva, který postihl takřka celé okresy či část okresů Prachatice, Český Krumlov, Kaplice, Trhové Sviny, České Budějovice, Třeboň a Jindřichův Hradec, se do uvolněného příhraničí začalo stěhovat obyvatelstvo z vnitrozemí kraje, ale také Slováci, Maďaři, rumunští Slováci, volynští Češi. V roce 1953 žil v příhraničí i značný počet Němců a Rakušanů. Často se jednalo o silně religiozní skupiny obyvatelstva – v případě německy mluvících občanů navíc o obyvatelstvo vnímané jako národnostně nespolehlivé, které bylo po únoru 1948 terčem komunistické represe. Mnozí z nově příchozích a příslušníků zbytku německé menšiny se také aktivně zabývali převaděčstvím, spolupracovali s kurýry a zapojovali se do jimi vytvářených zpravodajských sítí.

Na území budoucího kraje České Budějovice se v letech 1945–1948 nacházely tři oblastní úřadovny (původně odbočky) StB (České Budějovice, Písek a Tábor) a dvě pobočky oblastních úřadoven (Po StB) v Českém Krumlově a v Prachaticích, přičemž Český Krumlov byl pobočkou českobudějovické a Prachatice písecké úřadovny

StB. Rozsah územní působnosti jednotlivých úřadoven před 31. 12. 1948 nebyl totožný s pozdějším územním rozsahem KV StB České Budějovice. Týkalo se to především úřadovny tábořské, pod níž původně spadaly i okresy Benešov u Prahy, Vlašim, Votice, Pelhřimov a Kamenice nad Lipou, které se později staly součástí Jihlavského a Pražského kraje a z hlediska státněbezpečnostního spadaly pod KV StB Praha a KV StB Jihlava.²⁶ Na jihu Čech vzniklo KV StB k 1. 1. 1949 a sídlilo v Českých Budějovicích. Prvním krajským velitelem byl jmenován mjr. Jiří Poláček,²⁷ jehož o rok později vystřídal major Antonín Nový,²⁸ který byl z funkce odvolán koncem května 1951, a na jeho místo nastoupil 1. 6. 1951 poručík Vladimír Bouzek.²⁹

Oblastní úřadovny v Písku a Táboře a pobočky v Českém Krumlově a Prachaticích byly podřízeny KV StB České Budějovice a změněny na velitelství oddílu StB. Další VO StB a v krajské hierarchii nejnižší postavené oddíly StB vznikaly postupně v následujících letech i ostatních okresech kraje České Budějovice.³⁰ Přesná data jejich založení bohužel známe doposud jen v některých případech, můžeme vycházet jen z rámcových údajů a zřízení nových státněbezpečnostních útvarů zařadit pouze do určitého časového údobí. Založení O StB nebo VO StB sice muselo na žádost odboru BA a velitelství StB (V StB) povolit ministerstvo vnitra, personální a materiální zabezpečení nové jednotky však mělo za úkol příslušné KV, což se evidentně neobešlo bez větších či menších průtahů. Některá O StB a VO StB tak začala fungovat s několikaměsíčním, i delším zpožděním oproti původnímu nařízení. Kupříkladu příkaz k okamžitému zřízení VO StB v Kaplici, Jindřichově Hradci, Vimperku a Třeboni padl již počátkem července 1949. V případě Jindřichova Hradce se však realizace nařízení opozdila o půl roku, v případě Třeboně dokonce o více než rok...³¹

Podle dochovaných údajů vznikla od ledna 1949 do konce roku 1951 nová VO StB nejprve ve Strakonících (1. srpna 1949), Jindřichově Hradci (15. listopadu 1949), Vimperku a Kaplicích (jaro 1950),³² Třeboni (září 1950), Trhových Svinech (podzim 1950) a O StB ve Vodňanech (září 1950), Soběslavi a Milevsku (8. prosinec 1950).³³ Jako poslední v kraji bylo v roce 1952 zřízeno VO StB v Týně nad Vltavou.³⁴ V letech 1949–1950 měla VO StB relativně velké pravomoci, nejenže sama vyhledávala případy protistátních a protikomunistických aktivit, ale velice často v rámci okresu prováděla zatýkání a vyšetřování osob stíhaných za státněbezpečnostní trestné činy. Na jihu Čech byla v tomto ohledu velmi aktivní VO StB Písek a Prachatice.

Od června 1952 se všechny VO StB a O StB v kraji České Budějovice přejmenovaly na OO StB, kterých bylo v roce 1953 v kraji celkem 14 (jediný okres, který neměl vlastní OO StB, byly České Budějovice). V roce 1953 byla kromě okresních oddělení další součástí KS StB oddělení pasové kontroly (OPK) v Českých Velenicích a Dolním Dvořišti a také trestní věznice v Českých Budějovicích, Písku a v Táboře.

V roce 1953 stál v čele KS StB České Budějovice již více než dva roky major Vladimír Bouzek. Byl v pořadí třetím krajským velitelem, respektive náčelníkem KS v této pozici. Do funkce byl jmenován počátkem června 1951 a v čele českobudějovické StB a KS MV působil až do roku 1956, kdy byl, již v hodnosti podplukovníka, v souvislosti s kritikou období kultu osobnosti odvolán.³⁵ Ve funkci se tedy udržel celých pět let, podstatně déle než oba jeho předchůdci, a s nepříliš velkou mírou nadsázky se tak dá hovořit o éře Vladimíra Bouzka v Českých Budějovicích. Byl to on, kdo StB v kraji

České Budějovice vtiskl jasnou podobu a nastavil zde pravidla, která platila i po jeho odchodu z jižních Čech v roce 1956. Po svém příchodu do Českých Budějovic se od počátku snažil rozbít stávající personální strukturu na KV a zbavit se všech osob,³⁶ které podle jeho slov byly nějakým způsobem zavázány bývalému veliteli Novému a jeho zástupci poručíku Theodoru Slavíkovi.³⁷ Bouzek věnoval velké množství energie snahám vyhodit tyto lidi od StB nebo je alespoň přemístit na jiná KV, což se mu částečně i povedlo.³⁸ Tak rozsáhlé kádrové změny však nemohl přirozeně provést bez toho, že by mu je schválily nadřízené orgány. Ty sice určité změny odsouhlasily, byly však podstatně menší, než původně navrhoval.³⁹ Bouzek se však nevzdával a jeho útoky na všechny skutečné či třeba jen domnělé spolupracovníky a spojence majora Nového nabývaly stále více osobního rázu a snahy vyřídit si s nimi i své „osobní“ účty trvaly až do roku 1953, přičemž k likvidaci svých „protivníků“ neváhal používat ty nejšpinavější metody.⁴⁰

Odhlédneme-li od instituce jako takové, zdá se, že čistě z technického hlediska znamenal Bouzkův příchod do Českých Budějovic nepochybně zlepšení ve fungování tamního bezpečnostního aparátu. On sám také v žádném případě neopomenul ve svých hlášeních zasílaných po zbytek roku 1951 a ještě po celý rok 1952 nadřízeným orgánům zmínit špatný stav, který zdědil po svém předchůdci, a neustále zdůrazňoval své úspěchy při jeho nápravách. Bouzek nebyl přirozeně žádným reformátorem a lidumilem, jehož cílem by bylo zlepšení a zlidštění práce českobudějovické Státní bezpečnosti. Přišel tam proto, aby prosazoval novou stranickou linii. Byl přesvědčený až fanatický komunista stalinista, autoritář, ve službě zcela nesmířitelný jak vůči „protistátním elementům“, tak vůči veškerým pokleskům svých podřízených, který proslul tvrdým a arogantním chováním, někdy je také napadal a označoval vulgárními výrazy. Sám však k dosažení svých cílů neváhal hrubě porušovat či zneužívat zákony a služební předpisy.⁴¹

Přesvědčenými komunisty byli jistě i jeho vzdělanější předchůdci Nový a Poláček. Avšak na rozdíl od požívačného, bohémského, ale i mocichtivého Nového, který byl původním povoláním úředník, a Poláčka, absolventa reálného gymnázia pocházejícího z bohaté židovské rodiny tvrdě postižené nacistickou rasovou perzekucí, účastníka západního odboje a hrdiny od Dunkerque, kde byl těžce zraněn, byl Bouzek ukázkovým příkladem nového straně oddaného příslušníka. Vyučený strojní zámečnický a automechanik bez jakéhokoliv formálního vyššího vzdělání začínal na ZOB II v Jihlavě a v Brně, posléze sloužil na KV StB Jihlava a před odchodem do Českých Budějovic působil na V StB v Praze.⁴² Patřil ke skupině mladých „nadějných“ příslušníků, kteří kariéru u Bezpečnosti začínali na ZOB II, po roce 1948 svou pozici upevňovali na odboru BA a V StB, případně si „brousili ostruhu“ v nižších řídicích funkcích v krajích, aby po roce 1951 vystřídali první garnituru krajských velitelů a dalších vysokých funkcionářů StB. Abychom zůstali na jihu Čech, lze namátkou uvést tři další příslušníky, kteří patřili do stejné skupiny: Miroslava Maška,⁴³ Antonína Kratinu⁴⁴ a Bohumila Říhu.⁴⁵ První jmenovaný byl krátký čas Bouzkovým zástupcem a poté krajským velitelem v Hradci Králové, další dva se po Bouzkově odchodu v roce 1956 postupně vystřídali ve funkci náčelníka KS MV České Budějovice. Jejich sociální původ, zázemí a vzdělání byly takřka identické se sociálním původem náčelníka

KS StB České Budějovice. Ten však Vladimíra Bouzka nespojoval jen s jeho neblížejšími kolegy, ale i s valnou většinou jeho podřízených. Ze 135 vybraných příslušníků, kteří pod ním v letech 1951–1953 sloužili na některém z útvarů KS StB České Budějovice či na některém z okresních oddělení, pocházela drtivá většina z početných a chudých dělnických rodin či z rodin malých zemědělců, výjimkou však nebyl ani nemanželský původ, a od raného mládí pracovali v dělnických profesích nebo jako čeledíni u sedláků. Jen čtyři z nich pocházeli z rodin živnostníků (Josef Tauš,⁴⁶ Rudolf Ortman,⁴⁷ Miloslav Nezval, původním jménem Neuhort⁴⁸ a Zdena Plívová-Marečková⁴⁹), dva z rodin úřednických a jeden byl před nástupem k StB živnostníkem (holič). Pouze o čtyřech mužích a dvou ženách by se dalo říci, že měli vyšší odborné vzdělání: vyučený nástrojař Jan Kneisl vystudoval v letech 1945–1947 dvouletou strojní průmyslovou školu v Českých Budějovicích,⁵⁰ Josef Smrž byl elektrotechnik s dvouletou průmyslovou školou,⁵¹ Josef Kostečka absolvoval dvouletou mistrovskou školu strojnickou⁵² a František Vyhlídka navštěvoval dvouletou rolnickou školu v Českých Budějovicích.⁵³ Marta Kudláčková-Kubová⁵⁴ a Zdena Plívová-Marečková byly absolventkami dvouleté obchodní školy. Nejvyšším vzděláním u drtivé většiny příslušníků bylo vyučení, nejvíce jich bylo od tzv. černého řemesla (slévači, auto-mechanici, strojní a stavební zámečníci, soustružníci, nástrojaři, kováři, podkováři, klempíři, karosáři), početnou skupinou byli bývalí zedníci, holiči, truhláři, malíři pokojů, řezníci a obchodní příručí. Je však mezi nimi možné nalézt i brusiče skla, typografy, číšníky, kameníky, mlynáře, tiskaře, knihkupce, modeláře, obuvníky, dámské krejčovské.⁵⁵ Jen čtyři osoby pracovaly před nástupem k MV jako úředníci a opravdu pouze výjimečně se mezi nimi vyskytli lidé s maturitou, ve zkoumaném souboru to byli ze 135 osob pouze tři, z toho jedna žena, Marie Soukupová,⁵⁶ dalšími byli náčelník OO StB Kaplice František Pučálka⁵⁷ a náčelník evidenčního oddělení KS StB Miloslav Nezval.⁵⁸ To, že se někdo vyučil určitému řemeslu, však neznamenalo, že je před svým příchodem k StB skutečně vykonával. Je to dobře vidět i na hodnoceném vzorku příslušníků – valná část z nich totiž nakonec stejně pracovala jako stavební nebo zemědělské dělníci či v některé z místních továren. Většinou se jednalo o místa špatně placená, fyzicky náročná, s velmi nízkou společenskou prestiží a s minimální nadějí na sebemenší finanční nebo společenské povznesení. Nástup k StB tak byl pro mnohé z nich nejsnazší cestou k jistému sociálnímu vzestupu.

Počet příslušníků, kteří sloužili v kraji České Budějovice od vzniku KV StB až do konce roku 1953, stále, a to dosti výrazně stoupal. Jestliže k 1. 6. 1950 sloužilo na KV StB České Budějovice 259 příslušníků, o 19 měsíců později, k 1. 1. 1952, jich bylo 343, z toho 17 důstojníků.⁵⁹ Počty rostly i v letech 1952 a 1953. Ještě rychleji však narůstal počet systemizovaných míst, a tak se z KS StB ozývaly neustále nářky nad neplněním směrných čísel. V srpnu 1952 tvořil na KS StB České Budějovice rozdíl mezi plánovaným stavem (680 tabulkových míst) a stavem skutečným (355 plus 19 příslušníků z kádrových záloh) 306 neobsazených míst. Během podzimu 1952 se tento rozdíl postupně snižoval a na prahu roku 1953 klesl také počet systemizovaných míst ze 680 na 672. V lednu 1953 bylo v kraji obsazeno 362 míst a i se započtením kádrových záloh chybělo celkem 272 příslušníků, přičemž nejvyšší počet neobsazených míst byl na OO StB. V průběhu roku 1953 se počet systemizovaných

míst začal znovu postupně navyšovat. V lednu 1953 byl 644 (skutečný 365 plus 45, rozdíl 235), v únoru 1953 665 (361 plus 45, 260), v březnu 1953 665 (374 plus 35, 257) a v dubnu 1953 665 (387 plus 33, 246).⁶⁰

K poslednímu prosinci roku 1953 sloužilo na KS StB České Budějovice celkem 448 příslušníků, 140 jich pracovalo v operativě, 65 na kraji, 75 na jednotlivých okresních odděleních StB.⁶¹ Soudíme-li však podle směrných čísel, celkový počet nebyl ani v té době zdaleka naplněn.⁶²

Pro léta 1949–1952 byla v rámci KV StB České Budějovice typická relativně velká fluktuace příslušníků. Pomineme-li důvody marginální (rodinné, zdravotní apod.), můžeme hovořit o dvou hlavních důvodech, které vedly k odchodům ze sboru. Prvním byly odborné a lidské kvality nových příslušníků. Záhy se totiž ukázalo, že mnozí z nich nebyli schopni dostat požadavkům kladeným na ně v souvislosti s výkonem nového povolání. Vyskytla se i řada případů, kdy se noví příslušníci nedokázali vyrovnat s nabytou mocí a zacházeli s ní, mírně řečeno, velmi svérázným způsobem (alkoholismus, sexuální obtěžování, a dokonce i znásilnění mladé dívky vyšetřovatelem,⁶³ neplnění služebních povinností, zneužívání pravomocí apod.). Ne vždy tyto excesy vedly přímo k propuštění, to už musel být mimořádně velký prohřešek, ale k přesunům příslušníků v rámci kraje. Podotýkám, že zde nemluvím o používání násilí při vyšetřování a dalších nezákonnostech, které se sice také oficiálně dělat nesměly, avšak nad jejich prováděním se zpravidla přivíraly oči.

Důvodem druhým, a to podstatně častějším, bylo to, že se jednalo o bývalé příslušníky starých bezpečnostních sborů (četníky, policisty, příslušníky finanční stráže). První čistky v československé StB začaly hned po únoru 1948 a pokračovaly i v následujících letech. StB i VB se chtěly zbavit zejména lidí, jimž se podařilo přežít velké personální otřesy, které nastaly po roce 1948. Nutno dodat, že v prvních letech po únoru 1948 zůstával počet těchto osob ve službách československého KV StB relativně dosti vysoký. V polovině roku 1950 připadalo na 259 příslušníků 29 mužů, kteří sloužili u některého ze starších bezpečnostních sborů četnictva, policie nebo finanční stráže, a ještě po více než roce a půl, počátkem roku 1952, jich bylo 15.⁶⁴ Z pohledu vládnoucí komunistické moci byla v tomto směru ještě horší situace u VB. Pod KS VB České Budějovice v roce 1953 sloužilo 970 příslušníků, z nichž 47 % byly osoby, které sloužily u některého ze starých bezpečnostních sborů.⁶⁵ Je však pravdou, že mnozí z bývalých příslušníků předválečných bezpečnostních sborů sloužících v roce 1953 u VB působili v prvních letech po únoru 1948 u StB, a to často, alespoň z pohledu krajské a okresní úrovně, i na velmi exponovaných pozicích. Na úrovni Československého kraje byl takovou osobou bývalý četník František Polánský, který u četnictva sloužil bezmála celou první republiku. Vrchol jeho služby v bezpečnostním aparátu přišel až v pounorové době, kdy se stal v roce 1949 na půl roku krajským velitelem StB v nově vzniklém Pardubickém kraji.⁶⁶ Někteří bývalí policisté a četníci se také v prvních pounorových letech velice aktivně podíleli na používání nezákonných vyšetřovacích metod (fyzické a psychické týrání vyšetřovanců, provokace apod.). Tito příslušníci pak byli od počátku padesátých let od StB postupně přerazováni právě k VB, kde v mnoha případech sloužili až do odchodu do důchodu.⁶⁷

S velkou mírou zjednodušení bychom mohli činnost a aktivity StB v regionech rozdělit na dvě hlavní části. Tou první byla činnost preventivní a kontrolní, kam patřila cenzura, kontrola různých oblastí veřejného života, průmyslu, železnice, dopravy, školství, kultury a sportu, tou druhou bylo vyhledávání a vyšetřování trestné činnosti státněbezpečnostního charakteru spáchané v obvodu příslušné KS StB. Preventivní a kontrolní část by bylo ještě možné rozdělit na dva základní okruhy. První byl obecnější a týkal se venkova, velkých organizací a institucí, průmyslu a špionáže. Druhý byl zaměřen na konkrétní skupiny osob a jednotlivce (tzv. bývalí lidé, příslušníci nekomunistických politických stran, sionisté, tzv. bílá emigrace, síť bývalého Gestapa a SD).

Poměry na jednotlivých krajských správách se v tomto směru přirozeně lišily podle různých okolností. Jiná byla situace a tím i jiné priority a úkoly StB na východním Slovensku, na Ostravsku, v Praze, v Hradci Králové, Ústí nad Labem, Jihlavě nebo Českých Budějovicích. Byl rozdíl mezi kraji průmyslovými (Ostrava, Praha, Pardubice) a kraji převážně zemědělskými (Košice), kraji, které byly silně religiózní (Uherské Hradiště, Olomouc, Hradec Králové), a kraji, které byly z velké části po válce nově osídleny (Ústí nad Labem, Liberec, Karlovy Vary).

Poměry v každém kraji tedy byly jiné a jednotlivé KS si na základě jejich vyhodnocení určovaly směr vlastních aktivit a úkolů v daném období. V jihočeském kraji vznikala od počátku padesátých let – ať už pro potřeby krajských velitelů, později náčelníků krajských správ StB, či pro jejich nadřízené na V StB a HS StB – na podkladě statistických dat od podřízených okresních útvarů souhrnná vyhodnocení a zprávy o státněbezpečnostní situaci v kraji. Zprvu za jeden kalendářní rok, o něco později pak za jedno pololetí nebo čtvrtletí. Zprávy obsahovaly počty zadržených osob, rozsah, charakter a vyhodnocení tzv. protistátní činnosti (agenti-chodci, protistátní ozbrojené skupiny, letáky, sabotáže v průmyslu i v zemědělství, odpor proti kolektivizaci). Ve zprávách však nalezneme i informace o agenturní činnosti, o sledování a chování skupin obyvatelstva a institucí označovaných jako nepřátelské. V prvé řadě šlo o církve, hlavně o církev katolickou, šlechtu (Schwarzenbergové, Wratislavové), o příslušníky zakázaných politických stran, v jižních Čechách hlavně o bývalé členy sociální demokracie, národně socialistické a především agrární strany. Z pohledu badatele jsou tyto zprávy, pokud se dochovaly, cenným svědectvím o fungování především StB, ale i VB, v regionech v padesátých letech minulého století. Obsahují vše, co bezpečnostní aparát považoval v daném kraji za důležité, v čem viděl nedostatky, na co zaměřoval nebo naopak plánoval více zaměřit pozornost. Na jejich podkladě pak Krajská správa StB České Budějovice připravovala plány na další časové údobí. Současně jsou také tyto zprávy svědectvím o míře perzekuce a represe na úrovni okresů a krajů v prvních letech po nástupu komunistů k moci.⁶⁸

Na základě situační zprávy z prosince 1952 určené HS StB, ve které byla státněbezpečnostní situace v kraji České Budějovice označena jako velmi špatná, si lze udělat představu, co KS StB České Budějovice trápilo a co považovala za své nedůležitější problémy a úkoly, kterým se v roce 1953 rozhodla přednostně věnovat. Shrnutí obsah zprávy, je evidentní, že dle mínění vedení této správy mohlo za veškeré státněbezpečnostní potíže v kraji několik faktorů. Na jedno z prvních míst kladlo,

možná i poněkud překvapivě, fakt, že velkou část jižních Čech osvobodila v roce 1945 americká armáda, což údajně v regionu vyvolalo a upevnilo mimořádně silné proamerické sympatie a nálady. Dalšími faktory bylo, že v příhraničí zůstával ještě pořád relativně velký počet původního německého obyvatelstva, které v představách a plánech StB nadále zůstávalo jakousi pomyslnou pátou kolonou zahraničních imperialistických rozvědek. S německou otázkou pak úzce souvisely i snahy českobudějovické StB o podchycení a rozkrytí starých bází SD a Gestapa v regionu. Velký důraz byl kladen na sledování a kontrolu členů předúnorových nekomunistických stran, církví, tzv. bývalých lidí a na pátrání po špionech západních, zejména amerických zpravodajských služeb a jejich spolupracovníků.⁶⁹ Na tomto místě je třeba také poznamenat, že se na podzim roku 1952 začala definitivně rozjíždět tzv. akce „K“ neboli akce „Kulak“, tedy vystěhovávání tzv. kulackých rodin z místa jejich bydliště, která vrcholila právě v roce 1953. KS StB byly důležitým článkem k zajištění „zdrábného“ průběhu této akce. Prostřednictvím OO StB byly zjišťovány informace o rodinách určených k vystěhování, o jejich majetku apod. KS StB rozhodovaly, kam budou rodiny vystěhovány.⁷⁰

Z toho vyplývaly celkem tři hlavní okruhy zájmu, které byly KS StB České Budějovice považovány za zcela zásadní a jimž se měla v roce 1953 věnovat pozornost. První okruh se týkal venkova a vlivu římskokatolické církve na venkovské obyvatelstvo,⁷¹ druhý kurýrů, terminologií StB agentů-chodců, třetí pak ochrany dopravy a průmyslu.⁷²

Mít všechny výše uvedené okruhy a skupiny osob pod kontrolou bylo možné jen za předpokladu dostatečného počtu spolupracovníků nasazených mezi obyvatelstvem. Jedním ze základních kamenů působení politické policie bylo vytváření agenturní sítě a práce se spolupracovníky, jejichž prostřednictvím se StB snažila nejen vyhledávat protistátní trestné činy, ale i kontrolovat a ovlivňovat veškeré společenské dění, zjišťovat politické nálady obyvatelstva a jeho názory na různé politické i nepolitické události. Nejstarší údaje o počtu agentů a informátorů v Českobudějovickém kraji máme z počátku padesátých let.⁷³ V polovině roku 1950 tvořilo agenturní síť českobudějovické StB údajně 78 spolupracovníků, z čehož bylo 31 agentů a 47 informátorů. Na přelomu let 1951 a 1952 jich bylo již bezmála jednou tolik, celkem 164. Během roku a půl vzrostl počet agentů oproti roku 1950 o 74 a o více než čtyři desítky se zvýšil i počet informátorů.⁷⁴

Práce s agenturou byla u českobudějovické KS StB dlouhodobě pocitována jako nedostatečná. Podle Vladimíra Bouzka se v prvních letech existence KS StB, respektive KV StB s agenty, až na několik výjimek, takřka vůbec nepracovalo, což ovšem může být do jisté míry zavádějící tvrzení, kterým chtěl Bouzek jen pošpinit své předchůdce a ukázat vedení, jak byli neschopní. Největším problémem při vytváření agenturních sítí byl v prvních letech nízký počet kvalitních spolupracovníků. Opět zde musíme vycházet z Bouzka, jenž ve stejné zprávě píše, že pouhá třetina odpovídala nárokům na dobrého spolupracovníka.⁷⁵

Bouzek měl při hodnocení práce svých předchůdců na vytváření sítí spolupracovníků do určité míry pravdu. Je však třeba vzít v úvahu, že v letech 1948–1951 se základní byrokratická struktura a charakter StB na krajské a okresní úrovni teprve

utvářely. Tato neustálenost, absence jasných pravidel a nedostatečná nebo vůbec žádná evidence a nízká kontrola práce podřízených poskytovaly mnohem větší prostor pro různé improvizace a zneužívání pravomocí, než to bylo možné v pozdějších letech, a metody práce s agenturní sítí a spolupracovníky v prvních letech po nástupu komunistického režimu to jen potvrzovaly. Je také důležité si uvědomit, že podmínky pro vytvoření početné a efektivní agenturní sítě, která by pokrývala všechny části společnosti, v letech 1948–1951 ještě nebyly z pohledu StB zcela ideální. Nejprve bylo nutné si celou společnost podrobit, zbavit se všech skutečných či třeba jen potenciálních nepřátel a vyvolat atmosféru strachu, k čemuž oba Bouzkovi předchůdci, Poláček i Nový, bezesporu důležitým dílem „přispěli“ a připravili mu tak ve všech směrech cestu.

Nejkvalitnější, z pohledu KS StB, byla agenturní síť zaměřená na kurýry, zatímco venkov a církev byly pokryty nedostatečně. V roce 1953 se seznam „nedostatečného pokrytí“ rozšířil ještě o průmyslové závody, bývalé sociální demokráty a lidovou stranu. Za vážný nedostatek bylo považováno, že se do problematiky sociální demokracie a církvi podařilo v roce 1953 získat „jen“ čtyři, respektive pět spolupracovníků.⁷⁶ Náčelník KS StB Bouzek vyvíjel na své podřízené kvůli agenturně-operativní činnosti neustálý tlak. Týkal se nejen počtu spolupracovníků, ale i dalších záležitostí, které s těmito aktivitami souvisely. Jestliže v roce 1952 neměla KS StB České Budějovice k dispozici žádné konspirační byty, v roce 1953 jich získala 24, dva byty byly označeny jako nevhodné. Počet 22 však byl i tak vnímán jako nedostatečný.⁷⁷

Budování a rozvíjení stávající agenturní sítě v roce 1953 vycházelo z úkolů stanovených v již zmiňované a citované „Situační zprávě o práci KS StB“ z prosince 1952. Šlo o vybudování a rozšíření agenturního pokrytí církví, venkova, průmyslu, dopravy a bývalých členů agrární, sociálně demokratické a lidové strany. V roce 1953 bylo zavázáno ke spolupráci celkem 203 spolupracovníků, z čehož bylo 141 agentů a 62 informátorů, mezi nimiž byl i jeden cizinec a jeden agent byl nasazen přímo na práci v zahraničí. Podle údaje z února 1954 měla KS StB společně s okresními odděleními StB v roce 1953 v evidenci 474 spolupracovníků, z nichž 153 připadalo na kraj, 321 na okresy – na jednoho pracovníka tak byl na kraji průměr tři, v okresech pět –, kteří na 907 schůzkách podali 834 zpráv. Nejpočetnější sociální skupinou, ze které byli naverbováni noví spolupracovníci, byli dělníci a inteligence, z jejichž řad pocházelo 68 a 63 „nováčků“, následovali zemědělci v počtu 35 a živnostníci v počtu 33, na posledním místě byli spolupracovníci z řad kulaků, kteří byli jen 4. Nejvíce nových spolupracovníků (71) bylo bezpartijních, 51 bylo členy KSC, národních socialistů 35, sociálních demokratů 15, lidovců 14, členů ČSS 12, agrárníci 4. Největší počet byl zavázán k problematice národní socialisté (35), vesnice (35), průmysl (22), USA (25), bývalí lidé (12), Němci (10), Rakušané (9), Francie (6), lidovci (7).⁷⁸

V roce 1953 ukončila StB spolupráci s 39 osobami. Důvody byly různé, 11 jich bylo zatčeno, což bylo interpretováno jako selhání příslušných útvarů StB, 7 spolupráci odmítlo a samo ukončilo, několik jich onemocnělo, zemřelo či se přestěhovalo. Deset spolupracovníků bylo vyřazeno při kontrole staré evidence. Jednalo se o osoby náležející do staré agenturní sítě, které byly většinou vázány v letech 1949–1951.

V roce 1953 se na KS StB České Budějovice pracovalo na 163 osobních a 96 skupinových svazcích, ve kterých bylo evidováno 631 osob. Na rozpracovávání svazků bylo nasazeno 113 spolupracovníků.⁷⁹ V daném roce bylo založeno 34 osobních a 19 skupinových svazků, ve kterých bylo dohromady evidováno 99 osob. Mimoto přibýlo do starých svazků 104 osob. V roce 1953 se tak počet registrovaných osob zvýšil o 237. Na spolupracovníky bylo vyplaceno celkem 42 037,12 korun nové měny, z toho celé tři čtvrtiny šly na zahraniční agenturu.⁸⁰

Přestože počet spolupracovníků (agentů a informátorů) v letech 1952–1953 výrazně rostl, byl stále shledáván jako nedostačující, stejně jako jejich spolehlivost. I když se měly styky s agenty odehrávat v nejvyšším možném utajení a identitu jednotlivých spolupracovníků měli znát pouze příslušníci, kteří je řídili, a jejich přímí nadřízení, nebylo výjimkou, že o jejich spolupráci s StB věděli i ostatní zaměstnanci odboru, včetně řidičů krajské správy, což bylo jasné porušení základních pravidel konspirace. Jako určitý problém se podle všeho jevila i práce s agenty donucenými ke spolupráci na základě kompromitujících materiálů, např. k majetkové trestné činnosti, kteří zřejmě nebyli příliš spolehliví. V plánech na rok 1954 již proto přímo stálo, aby se k podpisu spolupráce nepoužívalo donucování a spolupracovníci se získávali hlavně přesvědčováním.⁸¹ Činnost StB v kraji narušovala i řevnivost vyšetřovacím odborem StB a operativními odbory, což byl problém, který se v Českých Budějovicích objevil již v letech 1951–1952 a který byl jedním z důvodů konfliktu mezi tehdejšími velitelem VI. oddělení (vyšetřovací) KV StB poručíkem Jaroslavem Hromádkou a novým krajským velitelem Bouzkem (viz výše). Stesky na slabou spolupráci mezi „vyšetřovačkou“ a operativou se však průběžně objevovaly i v letech následujících.⁸²

Bez ohledu na politické uspořádání je primárním údajem o činnosti každého policejního útvaru za určité časové období přehled o počtu spáchaných trestných činů, jejich charakteru, typu, počtu zadržených osob, recidivě, zvýšení nebo snížení trestné činnosti, prevenci a následné vyhodnocení těchto údajů. Ty se samozřejmě liší podle druhu policejní jednotky, podle toho, zda se jedná o útvar regionální nebo o útvar s celorepublikovou působností či takový, který má na starosti jen striktně vymezený typ trestné činnosti, základní předpoklady však zůstávají stále stejné.

Vrátíme-li se na jih Čech, počet osob, které byly v průběhu roku 1953 kvůli své skutečné či jen údajné protistátní činnosti zadrženy, případně vyšetřovány některou ze složek KS StB České Budějovice, se podle dochovaných údajů částečně liší. Je však třeba předeslat, že důvodem, proč jsou závěrečná čísla rozdílná, není to, že by KS StB České Budějovice něco zatajovala nebo prezentovala svou činnost v lepším světle. Každý ze zdrojů totiž vychází z odlišné metodiky a z odlišného přístupu k evidenci. Pravděpodobně na 6. vyšetřovacím oddělení KV StB, později KS StB, postupně vznikala kartotéka obsahující záznamy o jménech, základních osobních údajích, stručném popisu trestné činnosti apod. osob, které byly, byť jen třeba pár hodin, v letech 1951 až 1953 vyšetřovány příslušníky tohoto oddělení. A to i na svobodě. Podle kartotéky bylo vyšetřovacím odborem KS StB v roce 1953 vyšetřováno 266 osob, včetně těch, které byly, jak je uvedeno výše, vyšetřovány na svobodě nebo byly krátce po zadržení a prvotním výsledku postoupeny jinému útvaru StB nebo předány VB.

Základním evidenčním údajem je datum zadržení, což byla většina případů, nebo datum zahájení vyšetřování v rozmezí od 1. 1. do 31. 12. 1953. Pro rok 1953 tak kartotéka eviduje i osoby, u kterých vyšetřování v hlavní míře proběhlo až v následujícím roce (1954), naopak však neeviduje ty, kteří byli zatčeni a převedeni z roku 1952.⁸³

V konfrontaci s dalšími prameny, vyšetřovacími spisy a zejména pak s „Přehledem o osobách, zpracovávaných od roku 1950–1955 včetně“, který dne 30. 11. 1956 předložil náčelník vyšetřovacího oddělení KS MV České Budějovice npor. Rudolf Klíma náčelníku krajské správy,⁸⁴ je však zřejmé, že výše zmiňovaná kartotéka neobsahuje všechny osoby, které byly v Českých Budějovicích v roce 1953 vyšetřovány. Podle „Přehledu“, který je přesně strukturován a pro každý rok rozdělen na čtyři kategorie (Skupiny, Protistátní činnost jednotlivci, Jednotlivci-ilegálníci, Cizinci), bylo roce 1953 českobudějovickým příslušníky StB zatčeno a vyšetřováno 310 osob. Porovnáním záznamů obsažených ve starší kartotéce, jež se vši pravděpodobností vznikala souběžně s vyšetřováním jednotlivých případů, nejpozději pak těsně po jejich soudním ukončení, s údaji v „Přehledu“, který byl na základě dnes již nedochovaných pramenů kompletně sestaven s několikaletým časovým odstupem, se ukazuje, že v kartotéce jsou sice v úplnosti uvedeni členové jednotlivých skupin, avšak většinou zde chybějí záznamy o osobách dopadených v souvislosti s pokusem o nedovolený odchod do zahraničí. Pro rok 1953 jsou v kartotéce uváděny pouze selektivně, což se týká i kategorie případů označených v „Přehledu“ jako „Cizinci“,⁸⁵ obsahující záznamy o cizích státních příslušnících, kteří se dílem pokusili přes jižní Čechy přejít do Rakouska a SRN, dílem pak o relativně početné skupině cizinců, v převážné většině Rakušanů, Němců a Jugoslávců, kteří přešli z Rakouska a SRN do ČSR a žádali zde o povolení k pobytu. Proč jsou záznamy z obou těchto kategorií v kartotéce neúplné a podle jakého klíče bylo v tomto případě postupováno, dnes již nelze zjistit. Zdá se, že většinou nebyly pořizovány karty osob eskortovaných k jiným krajským správám, odsouzených okresními soudy, případně vyhoštěných do Rakouska a SRN. I v těchto případech se však vyskytla řada výjimek. Na druhé straně ani záznamy v „Přehledu“ vázané k roku 1953 striktně neobsahují jen osoby zadržené v tomto roce.⁸⁶

Nejkomplexnější zpráva o veškerých aktivitách KS StB České Budějovice v roce 1953 pochází z 26. 2. 1954 a byla pořizena pro tehdejšího ministra vnitra Rudolfa Baráka. Podle ní KS StB České Budějovice během roku 1953 rozpracovávala celkem 404 osob. Z toho 294 osob bylo zadrženo přímo jejími příslušníky, 18 osob bylo vyšetřováno na svobodě, 10 bylo převzato od jiných útvarů a velký počet zadržených osob, 82, bylo vyšetřováno již z předchozího roku 1952, naopak vyšetřování 47 pokračovalo i v roce 1954. V průběhu roku bylo soudům odevzdáno 258 osob, 46 bylo předáno jiným složkám (nejčastěji VB), 41 osob bylo vyhoštěno do zahraničí, propuštěno na svobodu bylo 11 osob a jeden vyšetřovaneč spáchal sebevraždu. Na jednoho vyšetřovatele připadalo průměrně 27 vyšetřovaných.⁸⁷ Základním nedostatkem této zprávy je, že nejsou uvedena jména zadržených. Jinak však v zásadě doplňuje údaje z obou předchozích zdrojů.

Samotná KS StB České Budějovice brala jako základ pro vyhodnocení za rok 1953 počet vlastních zadržených, tedy 294, který však ještě snížila o 82 osob, mezi něž

zařadila cizince, pokoutníky a *ilegálníky z jiných krajů*, tedy osob, které sice zadržel zatýkácí útvar KS StB, ale učinil tak na žádost jiných KS, případně HS StB nebo přímo samotného MNB. Tito lidé byli zadrženi a v krátké době eskortováni. Jako důvod bylo uvedeno, že *na jejich třídní postihování nemá zdejší KS-MV vliv*.⁸⁸

Celkový počet zadržených, které KS StB České Budějovice brala ve zprávě o své činnosti za rok 1953 jako základní, byl 212 osob, rozdělených do 31 skupin. Sama vyhotovila vlastní třídní a politický rozpis zadržených, v němž stálo, že bylo zadrženo 33 kulaků, 55 živnostníků a bývalých lidí, 3 bývalí velkostatkáři, 57 příslušníků inteligence, 6 duchovních, 4 příslušníci ozbrojených složek, 23 středních zemědělců, 7 malých zemědělců a 24 dělníků. Politicky se jednalo o 23 bývalých členů agrární strany, 60 bývalých národních socialistů, 25 bývalých sociálních demokratů, 65 bývalých lidovců a jednoho stávajícího člena lidové strany, členů KSČ před únorem 1948 bylo 6, pouťoroví 2. Bez politického zařazení a mladistvých (členů ČSM) bylo 30. Z třídního hlediska tak podle zprávy nejvíce protistátních trestných činů spáchali příslušníci středních vrstev, pokus o překročení státních hranic podniklo nejvíce mládeže a bezpartijních (kvůli nízkému věku), mnozí z nich byli z různých učňovských středisek v Ostravě, Mostě, Jáchymově.⁸⁹ Velká část z nich byla zadržena v souvislosti s událostmi kolem měnové reformy.⁹⁰

Podle trestné činnosti rozdělila KS StB zadržené takto: za velezradu bylo zatčeno 66 lidí, za pomoc k velezradě 36 lidí a za špionáž celkem 22 lidí. Za údajné sdružování proti republice bylo zatčeno 32 osob, za pobuřování 35, opuštění republiky 9, sabotáž 4 a za neoznámení státněbezpečnostního trestného činu 5 osob. Zvláštní kategorii tvořila rubrika označená jako „různé“, ve které jsou uvedeny 3 osoby. Byli to se vši pravděpodobností nám již známí bývalí příslušníci StB Kraml, Nebáznivý a Kovář.

Z 31 tzv. protistátních skupin bylo 11, jež měly dohromady 81 osob, bez spojení se zahraničím, 16 skupin, 96 osob, bylo označeno jako členové špionážních rezidentur, 4 skupiny pak byly označeny jako teroristické a měly celkem 35 osob. Kdybychom použili terminologii StB, pak v roce 1953 nebyla realizována žádná sabotážní skupina, což bylo považováno za závažný nedostatek, k němuž se sebekriticky vyjádřilo i samo vedení KS StB, a fakt, že bylo jen málo zatčených za pobuřování a sabotáže, doslova přičítalo *vážnému nedostatku činnosti KS-MV na tomto úseku*.⁹¹

Podle okresů bylo nejvíce skupin (10) zlikvidováno v okrese Písek, dále pak následovaly České Budějovice (4), Strakonice, Tábor (3), Český Krumlov (2) a v ostatních okresech vyjma Milevsko a Soběslav po jedné.⁹² Prvenství Písku není nijak překvapivé, neboť od únorového převratu patřilo město Písek i jeho širší okolí k těm částem jižních Čech, kde se vyskytovaly nejsilnější projevy odporu. Byl to kraj výrazně religiózní, mimořádně pevné pozice v něm před válkou měla agrární strana. Na Písecku měl své síť jeden z nejznámějších a také nejvýkonnějších kurýrů, Josef Hasil,⁹³ označovaný často také jako „král Šumavy“, a od přelomu čtyřicátých a padesátých let zde bylo „jihočeské centrum“ tzv. Křesťanskodemokratické strany (KDS). Právě v souvislosti s KDS byly na Písecku odsouzeny desítky osob a rok 1953 byl jakýmsi pomyslným vrcholem, protože většina z výše uvedených deseti „píseckých“ skupin se nějakým způsobem KDS dotýkala.

Podle dochovaných údajů bylo nejvíce zadržených za velezradu, špionáž, napomáhání k převodům a převádění. Vyplývá to z faktu, že Českobudějovický kraj byl krajem pohraničním, sousedícím s Německem a Rakouskem. Dlouhá, kvůli přírodním podmínkám těžko hajitelná hranice s Rakouskem a SRN, obrovská a řídké osídlená Šumava a Novohradské hory a bažinaté Vitorazsko vytvářely pro přecházení hranic takřka ideální podmínky. V letech 1952–1953 sice pokračovala výstavba plotu z ostatných drátů napuštěného elektrickým proudem vysokého napětí, na řadě míst ještě zesíleného minovými poli, stále však i v roce 1953 zůstávala na jihu Čech místa umožňující volný přechod přes státní hranice.⁹⁴ Jen od února 1948 do prosince 1952 uprchlo z kraje České Budějovice 1126 osob (vrátilo se jich 368) a 147 z nich podle *skromných odhadů* prokazatelně navázalo spolupráci s americkou zpravodajskou službou.⁹⁵

V průběhu roku 1953 a ještě i v následujících letech 1954 a 1955 se v regionu stále pohybovali kurýři, kteří zde měli své základny a spolupracovníky. Dá se říci, že vrcholná éra kurýrů v té době již pomalu odeznívala, stále však bylo vyšetřováno a zatýkáno mnoho osob kvůli stykům s nimi, přestože byly často staršího data a týkaly se hlavně let 1949–1952. Tak tomu bylo například v případě skupiny osob pozatýkaných na podzim roku 1953, které spolupracovaly s kurýry Jaroslavem Kaskou a Janem Maškem (Otakar Coufalík), v té době již dávno zatčenými,⁹⁶ osob spolupracujících mimo jiné s kurýrem Josefem Hasilem a jeho bratry (skupiny kolem vikáře z Vlachova Březí Dominika Nakládala, skupiny Josefa Mergla z Písku),⁹⁷ aktivit tzv. Křesťanskodemokratické strany (KDS) na jihu a jihozápadě Čech (skupiny Jana Tomana a Karla Fialy také z Písku),⁹⁸ kurýrů Vladimíra Lutovského (Soběslavsko, akce „Černá“, tj. Český Krumlov, Jindřichův Hradec, České Budějovice)⁹⁹ či Josefa Lagrona z Vltavotýnska.¹⁰⁰

K nejvýznamnějším případům vztahujícím se k roku 1953, ve kterých figurovali kurýři napojení na zahraniční zpravodajské služby, tady konkrétně na službu francouzskou, patřily dvě velké skupiny osob pocházející v převážné míře z Česko-krumlovska a Kaplicka. První skupina, soustředěná kolem kurýra a spolupracovníka francouzské zpravodajské služby Jana Krále, byla českobudějovickou KS StB rozpracovávána pod názvem akce „Úředník“.¹⁰¹ Druhá skupina patří vedle osudů „krále Šumavy“ Josefa Hasila a případu Dagmar Šimkové k mediálně nejznámějším jihočeským případům té doby. StB ji evidovala jako akci „Doktor“ a bylo při ní od jara do podzimu 1953 pozatýkáno 28 osob. Většina byla převezena na vyšetřování na HS StB do Prahy-Ruzyně a zařazena do procesu „Zenáhlík a spol.“, zbytek byl v roce 1954 souzen Krajským soudem v Českých Budějovicích a Lidovými soudy v Písku a Týně nad Vltavou.¹⁰²

K menším, podle počtu zadržených osob, avšak významným „kurýrským“ případům roku 1953 patřily tzv. akce „Ředitel“, akce „Pošťák“, akce „Lužnice“, částečně pak akce „Gregor“. U všech čtyř se jednalo o napojení na americkou zpravodajskou službu. Akce „Ředitel“ je zajímavá tím, že v ní důležitou roli sehrál Jiří Jirkal, krycím jménem Hotárek, agent StB vysazený v zahraničí, který se na jih Čech vracel jako agent-chodec a vytvářel zde falešné zpravodajské sítě. Jirkal-Hotárek se později podílel na únosu dvou osob z Rakouska do Československa.¹⁰³ Podstatně rozsáhlejší

byl druhý případ, kde se jednalo o skupinu kurýrů Josefa Klečku, Josefa Lažanského, Miroslava Kučerňáka a Jana Zahradníka, kteří v letech 1951 a 1952 pracovali pro Američany a na našem území (Třeboň, Trhové Sviny, České Budějovice) se jim podařilo vytvořit fungující síť.¹⁰⁴

Až v samém závěru roku 1953 proběhlo na Třeboňsku rozsáhlé zatýkání, kterým vyvrcholila operace nazvaná podle vesnice ležící pod hrází rybníka Rožmberk akce „Lužnice“. Celkem 12 lidí, mezi nimi i příslušníci SNB, bylo souzeno až v roce následujícím.¹⁰⁵ Podobným případem byla i akce „Gregor“, ve které StB sledovala pobyt kurýra Václava Vejsady v okolí Trhových Svinů. Vše podstatné se v tomto případě událo mezi říjnem a prosincem 1953. StB však všechny aktéry pozatýkala až v dubnu 1954.¹⁰⁶ V rámci regionu byla velmi významná skupina převaděčská, soustředěná okolo starokatolického faráře Františka Fanty ze Starého Sedla v okrese Písek, jejíž členové byli pozatýkáni v roce 1953 v rámci akce „Orlík“.¹⁰⁷

Nejvýznamnějším případem, který jednoznačně přesahoval hranice regionu a vedle KS StB České Budějovice na něm za úzké součinnosti sovětského poradce pracovaly i KS StB Jihlava, KS StB Brno a HS StB, byla akce „Krematorium“. Na jejím počátku byl v říjnu 1952 únos dvou kurýrů, Karla Bednáře a Karla Grubera, Státní bezpečností z Vídně a jejich následné předání do Českých Budějovic. Gruber s Bednářem převáděli od roku 1950 v prostoru Krabonoš a Rapšach na Vitorazsku uprchlíky do Rakouska a vybudovali zde kanál vedoucí přes Třeboň, Veselí nad Lužnicí, Jindřichův Hradec, Studenou na Moravě až na Jihlavsko a Brněnsko, který sloužil k převádění uprchlíků a kurýrů. Na základě výpovědi se KS StB České Budějovice již na sklonku roku 1952 podařilo zhruba odkrýt podobu celé skupiny, vypátrat jména velké části jejich spolupracovníků a kontaktů na Třeboňsku, zjistit kanál, který vedl z Třeboňska na Moravu, a identifikovat osobu, přes kterou toto spojení procházelo, což byl vedoucí obchodu Pramen Jaroslav Fryč ze Studené. Bylo provedeno tajné zatčení dvou osob a jedna z nich byla vázána jako spolupracovník. StB se rozhodla hrát na druhou stranu zpravodajskou hru a podchytit celou síť, což se jí v průběhu první poloviny roku 1953 v podstatě podařilo. Zatýkání většiny „jihočeských“ spolupracovníků Grubera a Bednáře proběhlo v září 1953, odsouzení pak v roce následujícím, a to k trestům v rozmezí od jednoho roku do 14 let. Gruber byl odsouzen k trestu smrti a popraven, Bednář dostal doživotí.¹⁰⁸

Vedle převaděčů a agentů-chodců a jejich pomocníků z řad domácího obyvatelstva tvořily další velkou skupinu osoby zadržené za trestné činy sduřování proti republice, nedovolené ozbrojování, sabotáž, velezrada, teror aj. Byly rozděleny do skupin, jejichž členové zpravidla neměli vazbu na zahraniční centrály, a pokud ano, spojení se zahraničím netvořilo základ jejich protistátních aktivit. Do této kategorie lze zařadit procesy s představiteli církví, kulaky a členy bývalých politických stran (agrárníci, národní socialisté). V obvodu KS StB České Budějovice se v roce 1953 takovýchto skupin objevilo 12. To, že v regionu působil relativně velký počet skupin bez napojení do zahraničí, bylo podle vedení KS StB způsoben tím, že *v kraji je dosud plodná půda mezi reakcí, vyvíjející snahu škodit naší republice*.¹⁰⁹

K nejvýznamnějším skupinám vyšetřovaným v roce 1953 patřily skupiny Václava Žejdla a Jiřího Maříka na Jindřichohradecku, akce „Řásy“, Šárek a spol., což byla sku-

pina železničářů z Tábora a Pelhřimova, akce „Liberta“ a Křižan a spol. z Bechyňska a Vltavotýnska, akce „Adam“. Svým rozsahem výjimečná (30 zadržovaných a odsouzených osob) byla akce „Satan“, v níž StB „rozpracovávala“ duchovního Stanislava Sasinu obviněného ze špionáže pro vatikánskou rozvědku a další skupiny věřících.¹¹⁰

Asi nejznámějším případem tohoto typu v jižních Čechách v letech 1952–1953 byla skupina osob z Písku a okolí. Její členové byli před únorem 1948 v nekomunistických politických stranách a povětšinou patřili mezi tzv. bývalé lidi. Skupina se měla podílet na přípravách sabotáží, napomáhání k útěku do zahraničí, rozšiřování letáků, někteří členové údajně udržovali kontakty se zahraničím a poskytovali cizím mocnostem špionážní informace. Kromě toho poskytli pomoc a přístřeší dvěma vojenským zběhům, kterým se podařilo uprchnout z vazby vojenského prokurátora, Jaroslavu Daňhelovi a Ladislavu Fialovi, StB proto celou operaci pojmenovala akce „Zběhové“. Jednalo se o případ velice komplikovaný a propletený, oba zběhové spojili dohromady lidi z několika různých skupin, které se pokoušely o různé formy protikomunistické rezistence, včetně několika stávajících i bývalých příslušníků SNB. Nezatýkalo se jen v Písku a jeho okolí, ale zatýkání zasáhlo i Tábor. Mezi zatčenými a odsouzenými, celkem šlo o 16 osob, byla i Dagmar Šimková, která nám zanechala vynikající literárně a informačně cenné svědectví o svém vyšetřování a věznění.¹¹¹ Tím však jako by paradoxně na celý případ padl stín této bezesporu velké a výjimečné osobnosti, která na sebe stáhla veškerou pozornost, zatímco pozadí celé kauzy a osudy jejích aktérů jsou málo známé. Na Tábořsku s akcí „Zběhové“ částečně souvisí případ pěti příslušníků VB obviněných z poslechu nepřátelských rozhlasových stanic, varování lidí, o kterých věděli, že se o ně zajímá StB, apod.¹¹²

Po pěti letech, jež uběhly od února 1948, se již komunistický režim v Československu natolik etabloval, že dokázal překonat i krizové okamžiky přelomového roku 1953. Ten se nakonec stal, ovšem velmi pozvolna, jakýmsi předělem mezi zakladatelskou érou a obdobím celkového zklidnění a stability komunistického režimu, které nastalo až kolem roku 1955. Na první pohled se zdánlivě nic nezměnilo, Šumava a Novohradské hory patřily i v roce 1953 k místům, kde se dalo relativně snadno odejít za hranice a také tudy mohli procházet kurýři, kteří na našem území získávali své pomocníky a budovali zpravodajské sítě, stále zuřil třídní boj, probíhaly politické procesy a jedním z temných symbolů onoho roku se stala akce „K“ neboli akce „Kulak“, řízená právě StB. Doba velkých veřejných monstrprocesů se však již definitivně chýlila ke konci. Co je, minimálně na úrovni kraje České Budějovice, evidentní, je postupné snižování politicky motivované trestné činnosti. Přesněji, politicky motivované trestné činnosti určitého typu. Jestliže v letech 1950–1955 bylo českobudějovickou Státní bezpečností zadrženo a vyšetřováno celkem 1891 osob – nejvíce jich bylo v roce 1950 (473) – následující trend je již sestupný. Roku 1955 šlo již „jen“ o 104 osoby.¹¹³ Tato čísla je přirozeně nutné brát s jistým odstupem, viz výše, jisté vodítka však poskytují. Především ukazují, že se StB pomocí mimořádně brutálních a nezákonných metod podařilo v letech 1948–1953 doslova vybit jakékoli náznaky skutečného nebo jen zdánlivého odporu. StB také zesílila prevenci a podstatně zvýšila počet svých spolupracovníků a kontrolních opatření. Netýkalo se to jen StB

samotné, ale i dalších složek bezpečnostního aparátu, v jižních Čechách konkrétně Pohraniční stráž. Oproti letům 1949–1952 působila českobudějovická krajská StB stabilizovaně, zdárně se jí podařilo přestat i krizi vzniklou v souvislosti s tzv. měnovou reformou. Narostla početně i významově. Z původně poněkud „anarchisticky“ řízeného tělesa se stala klasickou, byrokraticky řízenou součástí bezpečnostního aparátu, aniž však cokoli ztratila ze své pověsti obávané instituce.

- 1 Viz například KALOUS Jan a kol.: *Biografický slovník představitelů ministerstva vnitra v letech 1948–1989. Ministři a jejich náměstci*. ÚSTR, Praha 2009; DVOŘÁKOVÁ, Jiřina: *Státní bezpečnost v letech 1945–1953. Organizační vývoj zpravodajských a státně bezpečnostních složek*. Sešity ÚDV č. 16. ÚDV, Praha 2007; FROLÍK, Jan: *Nástin organizačního vývoje státobezpečnostních složek SNB v letech 1948–1989*. In: *Sborník archivních prací*, 1991, roč. XLI, č. 2, s. 447–510; TÝŽ: *Ještě k nástinu organizačního vývoje státobezpečnostních složek SNB v letech 1948–1989*. In: *Sborník archivních prací*, 2002, roč. LII, č. 2, s. 371–520; KALOUS, Jan: *Instruktažní skupina StB v lednu a v únoru 1950. Zákulisí případu Čihošf*. Sešity ÚDV č. 4. ÚDV, Praha 2001; TÝŽ: *Štěpán Plaček – život a smrt zpravodajského fanatika ve službách KSČ*. ÚSTR, Praha 2010; KAPLAN, Karel: *Nebezpečná bezpečnost*. Doplněk, Brno 1999; TÝŽ: *StB o sobě. Výpověď vyšetřovatele Bohumila Doubka*. ÚDV, Praha 2002; KOUDELKA, František: *Státní bezpečnost 1954–1968. Základní údaje*. Sešity ÚSD AV ČR, č. 13. ÚSD AV ČR, Praha 1993; URBÁNEK, Miroslav: *Správa sledování Ministerstva vnitra v letech 1948–89. Stručný nástin organizačního vývoje*. In: *Sborník Archivu Ministerstva vnitra*, 2005, č. 3, s. 173–232; ŽÁČEK, Pavel: *Nástroj triedneho štátu. Organizácia ministerstev vnútra a bezpečnostných zborov 1953–1990*. ÚPN, Bratislava 2005; TÝŽ: *Odvračená tvář pražského jara. Státní bezpečnost v Praze a srpen 1968*. Svět křídel, Cheb 2010; TÝŽ: *Přísně tajně. Státní bezpečnost za normalizace. Vybrané směrnice a metodické pokyny politické policie z let 1978–1989*. Votobia, Praha 2001.
- 2 *Krajské velitelství Státní bezpečnosti jest základní výkonnou jednotkou služby státně bezpečnostní, kterou pracující lid sleduje úmysly a odráží útoky vnějšího a vnitřního nepřitele, včetně útoků a podvrtných činů zrádců a rozvratníků, kterými má být zasažen nebo ohrožen politický nebo hospodářský základ státu*. Viz ABS, f. Velitelství státní bezpečnosti (1945) 1948–1953 (dále jen 310), sign. 310-10-1, KV-Stb obecně, s. 2a. K tomu také FROLÍK, Jan: *Nástin organizačního vývoje státobezpečnostních složek SNB v letech 1948–1989*, s. 465.
- 3 Viz FROLÍK, Jan: *Nástin organizačního vývoje státobezpečnostních složek SNB v letech 1948–1989*, s. 465.
- 4 DVOŘÁKOVÁ, Jiřina: *Státní bezpečnost v letech 1945–1953*, s. 35.
- 5 Tamtéž, s. 139, 196; FROLÍK, Jan: *Nástin organizačního vývoje státobezpečnostních složek SNB v letech 1948–1989*, s. 479–480.
- 6 HLEDÍKOVÁ, Zdeňka – JANÁK, Jan – DOBEŠ, Jan: *Dějiny správy v českých zemích. Od počátků státu po současnost*. Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2007, s. 447; PEŠEK, Jan: *Přerod jihočeské vesnice. K historii združstevňování zemědělství Českobudějovického kraje v letech 1949–1959*. Jihočeské nakladatelství, České Budějovice 1985, s. 8.
- 7 ABS, f. 310, sign., 310-10-1, KV-Stb obecně.
- 8 Mezi hlavní úkoly KV StB patřila mimo jiné ochrana stávajícího ústavního zřízení a lidovědemokratické formy státního uspořádání, boj proti hospodářskému záškodnictví a hospodářské špionáži, zjišťování státní spolehlivosti určených osob. Současně měla KV StB obstarávat všechny úkoly, které v předcházejících obdobích měla na starosti státní policie (pasy, víza, občanské průkazy, pobyty cizinců, kontrola tisku, rozhlasu apod.). KV StB sledovala bezpečnostní a státněbezpečnostní situaci v kraji, zjišťovala, shromažďovala a evidovala veškeré informace o všech událostech, faktech a osobách, které měly nebo mohly mít jakoukoli souvislost se státněbezpečnostní situací v kraji a vyhledávala a vyšetřovala všechny trestné činy státněbezpečnostního charakteru. Viz ABS, f. 310, sign. 310-10-1, KV-Stb obecně, s. 2–3, 14–15; DVOŘÁKOVÁ, Jiřina: *Státní bezpečnost v letech 1945–1953*, s. 140.
- 9 ABS, f. 310, sign. 310-10-1, KV-Stb obecně, s. 6–23; tamtéž, sign. 310-19-13, Organizace KV NB, s. 1–15. Působnost krajského velitelství státní bezpečnosti a působnost a organizace krajského velitelství národní bezpečnosti, s. 13–15a Organizace a činnost krajského velitelství národní bezpečnosti – hlavní zásady. Viz také KVAPILOVÁ, Iva: *Přehled organizačního vývoje SNB v letech 1948–1950 se zaměřením na veřejně bezpečnostní (resp. pořádkovou a kriminální) složku*. In: *Sborník AMV*, 2003, č. 1, s. 68–90; DVOŘÁKOVÁ, Jiřina: *Státní bezpečnost v letech 1945–1953*, s. 139–140.
- 10 ABS, f. 310, sign. 310-10-1, KV-Stb obecně, s. 14–15.

- 11 Tamtéž, s. 16, 18–23a, 25–28. Viz také DVOŘÁKOVÁ, Jiřina: *Státní bezpečnost v letech 1945–1953*, s. 140–146.
- 12 VO StB měla na starosti jak prevenci státněbezpečnostní trestné činnosti, tak i některé úkony represivní, které jí byly uloženy zvláštním rozkazem velitele KV StB. O StB měly na starosti jen prevenci. Viz ABS, f. 310, sign. 310-10-1, KV-Stb obecně, s. 16; sign. 310-19-13, Organizace KV NB. K tomu také viz DVOŘÁKOVÁ, Jiřina: *Státní bezpečnost v letech 1945–1953*, s. 194–195
- 13 ABS, f. 310, sign. 310-19-13, Organizace KV NB, Výnos MV č. B-88 dův./49-BP/ ze dne 22. 3. 1949. Působnost a organizace okresních velitelství národní bezpečnosti, organizační zásady pro stanice SNB a působnost velitelství oddílů státní bezpečnosti a oddílů státní bezpečnosti, s. 16–23, k VO StB a O StB konkrétně s. 21–23.
- 14 ABS, f. 310, sign. 310-10-1, KV-Stb obecně, s. 6–23; tamtéž, sign. 310-19-13, Organizace KV NB, Výnos MV č. B-88 dův./49-BP/ ze dne 22. 3. 1949. Působnost a organizace okresních velitelství národní bezpečnosti, organizační zásady pro stanice SNB a působnost velitelství oddílů státní bezpečnosti a oddílů státní bezpečnosti. Konkrétně s. 16–21, 25–27a.
- 15 ABS, f. 310, sign. 310-19-9, Organizace OPK, s. 2–4.
- 16 FROLÍK, Jan: *Nástin organizačního vývoje vývoje státobezpečnostních složek SNB v letech 1948–1989*, s. 462–480; DVOŘÁKOVÁ, Jiřina: *Státní bezpečnost v letech 1945–1953*, s. 161–163
- 17 FROLÍK, Jan: *Nástin organizačního vývoje státobezpečnostních složek SNB v letech 1948–1989*, s. 464; DVOŘÁKOVÁ, Jiřina: *Státní bezpečnost v letech 1945–1953*, s. 197–204.
- 18 ABS, f. 310, sign. 310-10-7, Organizace VSTB a KVSTB a jejich početní stav r. 1951; k tomu také FROLÍK, Jan: *Nástin organizačního vývoje státobezpečnostních složek SNB v letech 1948–1989*, s. 465–466. Frolík uvádí jako datum vytvoření vzorového organizačního modelu rok 1950. Tamtéž, s. 465.
- 19 ABS, f. 310, sign. 310-10-7, Organizace VSTB a KVSTB a jejich početní stav r. 1951.
- 20 Viz FROLÍK, Jan: *Nástin organizačního vývoje státobezpečnostních složek SNB v letech 1948–1989*, s. 469–470.
- 21 Změnám bezpečnostního aparátu v roce 1953 se v této kolektivní monografii detailně věnuje Jerguš Sivoš, proto se jimi blíže nezabývám. Je to i z toho důvodu, že na krajské a okresní úrovni začaly tyto změny platit až od ledna 1954, tedy časově mimo rámec tohoto textu (viz SIVOŠ, Jerguš: *Reorganizácia Bezpečnosti v roku 1953*).
- 22 Dominanci Českých Budějovic v rámci jihu Čech konstatovala i „Důvodová zpráva k zákonu o krajských zřízeních“, podle které *jižní Čechy tvoří hospodářsky a sociálně vyhraněný celek, jež nebylo možno dělit, zejména přihlížíme-li k plánované výstavbě této oblasti*. Viz SOA Třeboň, f. Obchodní a živnostenská komora České Budějovice 1850–1949 (1952). Registraturní období 1936–1949. Záležitosti soudní a právní (dále jen OŽK), sign. 3E/44 – Krajské zřízení 1949. K tomu srovnej také PEŠEK, Jan: *Přerod jihočeské vesnice*, s. 8.
- 23 ABS, f. Krajská správa Sboru národní bezpečnosti – Správa StB České Budějovice a útvaru StB v jihočeském kraji (1946–1980), II. díl (dále jen B 2/II), k. 1, inv. j. 3. Situační zpráva o práci KS StB a návrh na usnesení kolegia MNB k práci KS StB, s. 2.
- 24 SOA Třeboň, f. OŽK, sign. 3E/44 – Krajské zřízení 1949.
- 25 Viz PEŠEK, Jan: *Přerod jihočeské vesnice*, s. 11–13.
- 26 DVOŘÁKOVÁ, Jiřina: *Státní bezpečnost v letech 1945–1953*, s. 38–50.
- 27 JUDr. Jiří Poláček (1914–?) pocházel z Benešova u Prahy ze zámožné obchodnické rodiny. Vystudoval práva na PF UK v Praze. Za okupace se velká část jeho rodiny pro svůj židovský původ stala terčem nacistické rasové perzekuce, otec i matka zahynuli v Osvětimi. On sám odjel v říjnu 1939 židovským transportem do Palestiny a po půlroční britské internaci vstoupil v roce 1940 do československé zahraniční armády, nejdříve sloužil na Středním východě a od roku 1943 v Anglii u československé obrněné brigády. Byl těžce zraněn u Dunkerque. Po návratu domů a demobilizaci působil několik měsíců u Úřední komise pro osídlování v Plzni a v polovině listopadu 1945 nastoupil k Zemského odboru bezpečnosti (ZOB II) v Plzni. Zde působil mimo jiné jako přednosta Oblastní zpravodajské odbočky (OZO), což byla organizační složka ZOB II na úrovni kraje. Poté, co došlo v roce 1947 ke sloučení ZOB II a StB, sloužil jako vrchní policejní komisař na Oblastní úřadovně Státní bezpečnosti v Plzni, kde zastával místo vedoucího referátu „Z“ a zástupce velitele. V roce 1949 byl převeden do osobního stavu důstojníků SNB v hodnosti majora s účinností od 7. 9. 1947. K 1. 1. 1949 byl jmenován krajským velitelem KV StB v Českých Budějovicích, odkud byl po necelém roce odvolán, a k 1. 12. 1949 byl nejprve přemístěn ke štábu SNB, útvaru 9600, a 15. 2. 1950 k Odboru VB ministerstvo vnitra. Od SNB odešel na vlastní žádost 2. 5. 1951 k n. p. Gramofonové závody v Praze. Viz ABS, f. Personální spisy příslušníků MV, personální spis ev. č. 1151/14, Jiří Poláček.
- 28 Antonín Nový (1902–1968) se narodil ve Voticích, po osvobození byl bezpečnostním referentem ONV

- v Českých Budějovicích, v roce 1949 vedoucím krajské bezpečnostní pětky. V prosinci 1949 byl jmenován krajským velitelem KV StB v Českých Budějovicích. Z funkce byl odvolán koncem května 1951. Viz ABS, f. Osobní evidenční karty, osobní evidenční karta Antonína Nového.
- 29 Viz DVOŘÁKOVÁ, Jiřina: *Státní bezpečnost v letech 1945–1953*, s. 145.
 - 30 Na návrh MV a KV StB České Budějovice bylo 7. 6. 1949 schváleno zřízení VO StB v Písku, Táboře, Prachaticích a Českém Krumlově a zároveň s okamžitou platností nařídilo zřízení O StB ve Strakonících. ABS, f. 310, sign. 310-12-5, Krajské velitelství státní bezpečnosti – zřízení velitelství oddílu státní bezpečnosti v Prachaticích, Českém Krumlově, Písku a Táboře – zřízení oddílu státní bezpečnosti ve Strakonících, s. 91
 - 31 Tamtéž, Velitelství oddílu státní bezpečnosti ve Vimperku, Kaplici, Jindřichově Hradci a Třeboni – zřízení, ze dne 2. 7. 1949, s. 90.
 - 32 K 1. 6. 1950 existovalo v jižních Čechách prokazatelně sedm VO StB: Český Krumlov, Prachatice, Strakonice, Tábor, Jindřichův Hradec, Vimperk, Kaplice, Písek. Viz ABS, f. 310, sign. 310-12-5, Situace zpráva o početním stavu příslušníků KV-StB České Budějovice z 11. 1. 1952, s. 48.
 - 33 ABS, f. 310, sign. 310-12-5, Připomínky k poradě velitelů – dodatek, 8. 12. 1950, s. 16; Velitelé VO-StB, O-StB a OPK – hlášení, 23. 2. 1951, s. 24–25; Příkaz ke zřízení O-StB Soběslav a Milevsko z 8. 12. 1950, s. 92.
 - 34 KV StB České Budějovice podalo návrh na zřízení VO StB Týn nad Vltavou 3. 4. 1952. O necelý týden později, 8. 4., V StB tento návrh schválilo. K tomu srovnej ABS, f. 310, sign. 310-12-5, Zřízení VO-StB Týn n. Vlt. – návrh, s. 78; Zřízení VO-StB Týn n. Vlt. – návrh, s. 79.
 - 35 Viz DVOŘÁKOVÁ, Jiřina: *Státní bezpečnost v letech 1945–1953*, s. 145.
 - 36 Jednalo se o rozsáhlou skupinu 28 příslušníků StB pocházejících vesměs ze tří obcí v okolí Českých Budějovic – Kněžských Dvorů, Čtyř Dvorů a Mladého. Faktickým důvodem jejich propuštění nebo přemístění na méně významná místa byly jejich skutečné či domnělé úzké vazby na Antonína Nového a podezření (nikdy nepotvrzené, ale také ne zcela vyvrácené) z kolaborace a udávání v době nacistické okupace.
 - 37 Theodor Slavík (1914–?), španělský legionář a příslušník západního odboje, v StB od roku 1948, v letech 1949–1950 velitel VO StB Tábor, od ledna 1951 zástupce velitele KV StB České Budějovice, od StB odešel po nátlaku na vlastní žádost 16. 8. 1951, zatčen byl 12. 9. 1951. Důvodem zadržení byly jeho údajné styky se spolubojovníkem z československé vojenské jednotky na Západě a učitelem z Jindřichova Hradce Antonínem Klementem, který byl na podzim 1951 zatčen plzeňskou KV StB pro styky s americkou CIC. Na základě jednoho náhodného rozhovoru s ním byl Slavík zatčen a na KV StB Plzeň vyšetřován pro podezření ze špionáže. Když se ani po psychickém a fyzickém mučení nepřiznal k tomu, z čeho byl obviňován, a plzeňská StB jej chtěl propustit, vložil se do případu V. Bouzek a pod různými záminkami jej nechal znovu vyšetřovat na KV StB v Českých Budějovicích, Plzni a v Jihlavě. Nakonec byl 29. 6. 1953 odsouzen Nižším vojenským soudem v Praze na 14 měsíců vězení, protože si údajně vymyslel, že ve Španělsku dosáhl hodnosti poručíka, kterou na základě toho dostal i u StB. Počátkem šedesátých let byl plně rehabilitován. Viz ABS, f. Personální spisy příslušníků MV, personální spis ev. č. 2989/14, Theodor Slavík, s. 22–25. Ke Slavíkovo věznění viz ABS, f. Inspekce ministra vnitra ČSSR (A 8), inv. j. 732, Theodor Slavík.
 - 38 Souběžně s „Nového klikou“ měl Vladimír Bouzek konflikty i s dalšími podřízenými. Na jaře 1952 se dostal do sporu s velitelem 6. oddělení (vyšetřovacího), poručíkem Jaroslavem Hromádkou, který si na něho stěžoval přímo na HS StB. Spor skončil vyhozením Hromádky z práce. ABS, f. 310, sign. 310-12-5, Kádrové změny na KS-Stb Č. Budějovice – návrh, s. 65–69.
 - 39 ABS, f. 310, sign. 310-12-5, Návrh personálních změn na KV-StB České Budějovice, 21. února 1952, s. 50–57, Prošetření návrhu na personální opatření změn orgánů krajské správy Stb České Budějovice, 5. července 1952, s. 58–59, Návrh personálních změn na KS-Stb, České Budějovice, 3. 7. 1952, s. 60–64.
 - 40 V roce 1953 byli zatčeni a vyšetřováni příslušníci KS StB České Budějovice Ladislav Kraml (ten jediný byl zatčen již v prosinci 1952), Karel Nebáznivý a František Kovář. Všichni tři byli obviněni ze zneužívání pravomocí ve službě, vyrazování služebního tajemství a napomáhání k umělému přerušování těhotenství příslušnicím StB. ABS, f. Vyšetřovací spisy – České Budějovice (dále jen CB-V), vyšetřovací spis a. č. V-803 ČB, Ladislav Kraml a spol. Vyšším vojenským soudem v Praze byl Ladislav Kraml 6. 1. 1954 odsouzen k odnětí svobody na jeden rok. Kovář s Nebáznivým byli Nižším vojenským soudem v Praze 21. 8. 1953 odsouzeni na 17 měsíců. Kramla, který zastával na přelomu čtyřicátých a padesátých let na KV StB vysoké postavení (byl hlavním kádrovým pracovníkem), evidentně účelově obvinili ze spolupráce s Gestapem. Do jisté míry účelově byli obviněni i zbylí dva. Například Kovářovi se kladlo za vinu, že v roce 1951 odcizil při domovní prohlídce ve Vacově pánský černý oblek. To samozřejmě nelze nijak zpochybnit, protože k plnění při domovní prohlídce ve Vacově skutečně v té době došlo. Kovář však nebyl jediný, kdo se toho zúčastnil,

- věci odsud ukradli i příslušníci zatýkacího a vyšetřovacího oddělení a VB. Byli za to také všichni kázeňsky potrestáni. V době, kdy za to byl Kovář odsouzen, většina z nich sloužila v poklidu dál. Viz také ABS, f. Krajská správa Sboru národní bezpečnosti – Správa StB České Budějovice (1935–1968), I. díl (dále jen B 2/I), k. 6, inv. j. 28, Akce Vacov – soupis zabaveného majetku a zápisy o výsleších občanů z Vacova a okolí.
- 41 ABS, f. Sekretariát ministra, I. díl, (dále jen A 2/1), inv. j. 987, Kádrové návrhy MV – odvolání s. pplk. Vladimíra BOUZKA z funkce náčelníka KS-MV České Budějovice.
 - 42 Viz ABS, f. Personální spisy příslušníků MV, personální spis ev. č. 6105/22, Vladimír Bouzek. Po odvolání z funkce náčelníka KS MV České Budějovice byl Bouzek jeden rok zástupcem náčelníka KS MV Pardubice, rok studoval školu KGB v SSSR a v roce 1958 byl jmenován náčelníkem KS MV Plzeň. Od poloviny šedesátých let, kdy ukončil studium práv na PF UK, až do odchodu do důchodu působil ve vysokých funkcích na MV. V osmdesátých letech vyučoval na VŠ SNB, Fakultě StB. Více o kariéře Vladimíra Bouzka v medailonu Martina Tichého v knize věnované protikomunistické odbojové skupině na Táborsku. Viz TICHÝ, Martin: *Říkali mu dědek. Příběh protikomunistické skupiny Bayer a spol.* ÚSTR, Praha 2011, s. 189–193.
 - 43 Miroslav Mašek (1917–1969) pocházel ze Dvora Králové, z dělnické rodiny. Původně vyučený obchodní příručí později pracoval jako dělník v textilní továrně, od roku 1948 u OÚ StB v Hradci Králové. Zástupcem Bouzka byl od 23. 7. 1951 do konce roku 1952. Od roku 1954 byl náčelníkem KS MV Hradec Králové, od 1. 3. 1955 náčelníkem KS MV Praha. Viz ABS, f. Personální spisy příslušníků MV, personální spis ev. č. 1765/17, Miroslav Mašek.
 - 44 Antonín Kratina (1923–1979) byl pověřen vedením KS MV České Budějovice pouze dočasně poté, co byl odvolán Vladimír Bouzek, od 1. 7. do 31. 8. 1956. V té době působil na IV. správě MV a v jejím stavu kmenově i zůstal. Pocházel z Řeporyjí v okrese Praha-západ a oba jeho rodiče pracovali jako dělníci – otec v lomu, matka v cihelně. Kratina se nejprve vyučil strojním zámečníkem u firmy Kameníček v Praze-Hostivaři, kde také po celou dobu okupace, ale i nějaký čas po osvobození až do nástupu na základní vojenskou službu v říjnu 1945 pracoval. Do uvedené firmy se vrátil i po vojně, to se již jmenovala TOS Hostivař, a pracoval v ní až do nástupu k StB, kam byl navržen dílenským výběrem KSČ. K StB v Praze nastoupil 10. 1. 1949 a po ukončení základního kurzu SNB v Jeseníkách sloužil jako referent na 2. oddělení KV StB Praha, od 1. 12. 1950 byl pověřeným velitelem nově zřízeného O StB Vlašim. V lednu 1951 se vrátil do Prahy, kde postupně působil jako velitel evidenčně-registračního oddělení (24. 1. 1951), velitel 2. oddělení (4. 6. 1951), druhý zástupce náčelníka KS StB Praha (1. 2. 1953) a náčelník KS StB Praha (1. 7. 1953). Po návratu z roční školy KGB v SSSR byl 15. 4. 1955 jmenován prvním zástupcem náčelníka IV. správy MV. V prosinci 1962 odešel na I. správu MV jako náčelník 6. (kontrarozvědného) odboru, později byl náčelníkem odboru zvláštních záloh I. správy MV. V listopadu 1964 se stal poradcem na rezidentuře v Nairobi v Keni. Zpět do ČSSR se vrátil v létě 1966. Po návratu sloužil, mimo jiné, na inspekci II. správy FMV. Kvůli nemoci, kterou se nakazil v době svého pobytu v Africe, odešel v roce 1974 předčasně do invalidního důchodu. Viz ABS, f. Personální spisy příslušníků MV, personální spis ev. č. 4421/23, Antonín Kratina. K jeho dočasnému působení ve funkci náčelníka KS MV České Budějovice viz ABS, f. A 2/1, inv. j. 987, Kádrové návrhy MV – odvolání s. pplk. Vladimíra BOUZKA z funkce náčelníka KS-MV České Budějovice, příloha III., s. 2.
 - 45 Bohumil Říha (1921–1979) pocházel z Kolínska, vyučil se soustružníkem, pracoval až do nástupu k SNB jako tovární dělník. Začínal na Královéhradecku v různých velitelských funkcích, od roku 1954 byl náčelníkem KS MV a KS SNB v Hradci Králové, Žilině, Českých Budějovicích, Praze, od 1. 2. 1969 náčelníkem HS StB ČSR, později zástupcem náčelníka II. a VI. správy FMV. V čele KS MV České Budějovice stál od 1. 9. 1956 do 31. 8. 1962. Viz ABS, f. Personální spisy příslušníků MV, personální spis ev. č. 5404/21, Bohumil Říha.
 - 46 Synem živnostníka (krejčí) byl Josef Tauš (1921–?), který se u svého otce vyučil krejčovskému řemeslu. V roce 1953 byl referentem na OO StB Milevsko, v letech 1954–1962 postupně zástupcem náčelníka a náčelníkem OO MV Milevsko a Jindřichův Hradec a zástupcem OO MV Strakonice a Tábor. ABS, f. Personální spisy příslušníků MV, personální spis ev. č. 4297/21, Josef Tauš.
 - 47 Otec Rudolfa Ortmana byl truhlář a tomuto řemeslu vyučil i svého syna. Mladý Ortman (1915–?) však u svého otce nepracoval, protože ten svou živnost zrušil už v roce 1934, a byl až do nástupu k StB zaměstnán jako truhlář u Jihočeských elektráren. V roce 1953 zastával funkci náčelníka OO StB Tábor. Od StB odešel na vlastní žádost v roce 1954. ABS, f. Personální spisy příslušníků MV, personální spis a. č. 1584/15, Rudolf Ortman.
 - 48 Miloslav Nezval, původním jménem Neuhort (1922–?), byl synem řezníka. ABS, f. Personální spisy příslušníků MV, personální spis ev. č. 3820/22, Miloslav Nezval.
 - 49 Zdena Plímová-Marečková (1926–?) byla dcerou majitele obchodu s hračkami a výrobce hraček. Po

- ukončení dvouleté obchodní školy pracovala v jeho firmě. Před nástupem k StB byla úřednicí na JNV České Budějovice. U StB pracovala na 5. oddělení, od roku 1953 v sekretariátu náčelníka 5. odboru. ABS, f. Personální spisy příslušníků MV, personální spis ev. č. 727/26, Zdena Marečková.
- 50 Jan Kneisl (1925–1980) pocházel, stejně jako významná část příslušníků českobudějovické StB v prvních poúnorových letech, z česko-německé obce Mladé u Českých Budějovic. Rodina byla německého původu. Jak sám uvedl ve svém životopise, někteří blízcí rodinní příslušníci (dědeček z otcovy strany a jeho sestry, strýc a tety z matčiny strany) se za okupace „přihlásili“ k Němcům a byli po roce 1945 odsunuti do Německa. V roce 1940 nastoupil do učení k firmě Antonín Přenosil nástrojařství v Českých Budějovicích, kde po vyučení pracoval až do roku 1945. Po osvobození byl krátce zaměstnán ve svém rodišti na MNV a od 1. 9. 1945 začal studovat dvouletou střední školu strojní, po jejímž ukončení absolvoval prezenční vojenskou službu. K SNB nastoupil 25. 8. 1949 a první dva roky služby vykonával převážně stranické funkce. V letech 1949–1951 působil krátce na KV StB České Budějovice, na MV, odkud byl vyslán na stranickou praxi na OV KSČ Praha-Libeň, studoval na tříměsíční politické škole v Litoměřicích a nejdéle pak (duben 1950 – srpen 1951) působil na politickém sekretariátu MNB jako instruktor pro stranické vedení na KV StB. V letech 1951–1954 sloužil v Českých Budějovicích jako zástupce velitele III. oddělení (1. 4. 1951), velitel III. oddělení (1. 8. 1951) KV StB, náčelník IV. odboru KS MV České Budějovice. Od 1. 9. 1954 byl z osobních důvodů přeřazen ke KS MV Hradec Králové (manželka pocházela z tohoto kraje a chtěla se vrátit domů) jako náčelník 4. odboru, pracovník inspekce náčelníka KS MV, náčelník II. a III. odboru, zástupce náčelníka kontrarozvědného odboru, zástupce náčelníka S StB Hradec Králové. Vrcholem jeho kariéry v bezpečnostním aparátu byla léta 1970–1972, kdy vykonával funkci náčelníka S StB KS SNB Hradec Králové. Viz ABS, f. Personální spisy příslušníků MV, personální spis ev. č. 4586/25, Jan Kneisl.
- 51 Josef Smrž (1920–?) pracoval po návratu z totálního nasazení jako technický zaměstnanec u telegrafního úřadu v Českých Budějovicích. Po nástupu k StB v roce 1950 byl zařazen na 3. oddělení KV StB (pozdější IV. odbor KS StB). V letech 1954–1959 byl náčelníkem OO MV Tábor, poté zástupcem náčelníka OO MV Strakonice. ABS, f. Personální spisy příslušníků MV, personální spis ev. č. 3694/20, Josef Smrž.
- 52 Josef Kostečka (1921–?) pracoval po absolvování školy v závodě JIKOV ve Velešíně jako dílenský a později vrchní kontrolor, od roku 1949 v též závodě jako bezpečnostní referent. Velmi schopný operativní pracovník (pracoval na referátu agentů-chodců), který přivedl během krátké doby své služby u StB – sloužil v letech 1949–1953 – do neštěstí celou řadu lidí. ABS, f. Personální spisy příslušníků MV, personální spis ev. č. 1443/21, Josef Kostečka.
- 53 František Vyhlička (1911–?) vstoupil k StB až ve zralém věku 38 let. Pocházel z rodiny středního zemědělce z vesnice Dvory nedaleko Trhových Svinů. Po absolvování rolnické školy byl zaměstnán jako čeledín a vedoucí drůbežárny a řidič při stavbě pohraničních opevnění. V té době se i politicky angažoval, v letech 1936–1938 byl v rodné obci předsedou agrárního dorostu. V letech 1939–1945 byl zaměstnán jako šafář u Bohumila Fencla v Jarošově nad Nežárkou. Před nástupem k StB v roce 1949 pracoval v mlékárenském družstvu v kanceláři sběrný vajec v Jarošově nad Nežárkou. V StB sloužil postupně na VO StB Český Krumlov, pět let jako vyšetřovatel 6. oddělení KV StB České Budějovice, starší referent zvláštní inspekce odboru kádrů KS MV, starší referent oboru kádrů KS MV České Budějovice a nakonec před odchodem do důchodu v roce 1968 jako starší referent OPK Horní Dvořiště. ABS, f. Personální spisy příslušníků MV, personální spis ev. č. 1358/11, František Vyhlička.
- 54 Marta Kudláčková (1931–?) sloužila u StB od roku 1950 a postupně zde působila na 5. oddělení KV StB a jako sekretářka krajského velitele Antonína Nového. Od 1. 6. 1951 až do odchodu do důchodu byla zařazena v kádrovém odboru KS MV. Před nástupem k StB pracovala jako korespondentka v ČZ Strakonice. V materiálech z první poloviny padesátých let se ještě objevuje pod svým dívčím jménem Kubová. Viz ABS, f. Personální spisy příslušníků MV, personální spis ev. č. 3094/31, Marta Kudláčková.
- 55 Ve skupině bylo celkem 10 bývalých zedníků, 20 strojních zámečníků, 3 soustružníci, 1 stavební zámečnický, 12 truhlářů, 2 kováři, 2 klempíři, 6 malířů pokojů a lakýrníků, 3 nástrojaři, 3 automechanici, 3 elektrotechnici, 2 karošáři, 5 holičů a kadeřníků, 2 pekaři, 3 obchodní příručí, 4 krejčí, 2 tesaři, 2 čísníci, 2 řezníci, 2 bednáři, 2 instalatéři, 1 kameník, 1 vyučený mlynář, 1 zahradník, 1 knihkupec, 1 knihtiskař, 1 knihař, 1 podkovář, 1 sedlář, 1 kolář, 1 obuvník, 1 brusič skla, 1 hodinář, 1 čalouník, 1 slévač, 1 typograf, 1 dámská krejčová. Zbytek byly osoby nevyučené, které před nástupem k Bezpečnosti pracovaly jako pomocní dělníci v továrnách i v zemědělství, na dráze, jako horníci či topiči.
- 56 Marie Soukupová, rozená Zimová (1923–?), absolventka klasického gymnázia v Písku (1942), byla původní profesí učitelka. ABS, f. Personální spisy příslušníků MV, personální spis ev. č. 2606/23, Marie Soukupová.
- 57 František Pučálka, (1918–?) byl absolventem obchodní akademie s maturitou a poté až do nástupu k MV poštovním úředníkem. ABS, f. Personální spisy příslušníků MV, personální spis ev. č. 1487/18, František Pučálka.

- 58 Miloslav Nezval, původním jménem Neuhort (1922–?) byl absolventem reálného gymnázia s maturitou v Jindřichově Hradci, poté nastoupil do družstevní mlékárny v Jarošově nad Nežárkou jako laborant, později zde pracoval do nástupu k MV jako technický vedoucí sběrný vajec. Viz pozn. 48.
- 59 ABS, f. 310, sign. 310-12-5, Situační zpráva o početním stavu příslušníků KV-StB České Budějovice z 11. 1. 1952, s. 47. Jan Frolík uvádí, že v říjnu 1950 měl KV StB České Budějovice 2218 zaměstnanců přímo na KV, 120 na VO StB a O StB. Celkový počet tak činil 341. Viz FROLÍK, Jan: *Nástin organizačního vývoje státní bezpečnostních složek SNB v letech 1948–1989*, s. 479.
- 60 ABS, f. Kádrové rozkazy (dále jen KR), rok 1953, Měsíční hlášení o početních stavech příslušníků SNB u Krajské správy Státní bezpečnosti České Budějovice 1952–1953.
- 61 ABS, f. B 2/II, k 1, inv. j. 7, Zpráva o činnosti KS MV za rok 1953; Úlohy KS MV na rok 1954, s. 13.
- 62 Tamtéž, s. 13–14. K tomu srovnej také kádrový rozkaz náčelníka KS MV České Budějovice z roku 1954, který jako první uvádí všechna tabulková místa, včetně neobsazených u státní bezpečnostní části KS MV České Budějovice, a to i se jmény a základními osobními údaji příslušníků u občanských zaměstnanců. Viz ABS, f. KR, 1954, Kádrový rozkaz náčelníka KS MV v Českých Budějovicích č. 14.
- 63 Jednalo se o příslušníka vyšetřovacího oddělení KV StB České Budějovice, který na sklonku roku 1951 přinutil k souloži mladou dívku zatčenou a vyšetřovanou kvůli nelegálnímu přechodu do Rakouska. Autor, který sám na tento případ narazil náhodou při studiu personálních spisů příslušníků KV StB České Budějovice, zná shodu okolností blízké příbuzné postižené paní, jež doposud žije v jednom příhraničním městě, a ví, že se o tomto svém zážitku nikdy nikomu ze svých blízkých nezmínila. Její rodině je známo pouze to, že byla v padesátých letech vězněna. Z těchto důvodů autor nezveřejní jméno oběti a ani jméno pachatele, ne proto, že by ho chtěl chránit, ale proto, že jméno dotyčné paní figuruje v jeho personálním spise. Příslušník nebyl postaven před soud, na návrh velitele KV StB Bouzka mu velitel StB mjr. Antonín Prchal udělil trest 20 dní vězení a po jeho odpykání byl 31. 1. 1952 propuštěn ze služeb MNB.
- 64 ABS, f. 310, sign. 310-12-5, Situační zpráva o početním stavu příslušníků KV-StB České Budějovice z 11. 1. 1952, s. 47–48.
- 65 ABS, f. B 2/II, k 1, inv. j. 7, Zpráva o činnosti KS MV za rok 1953; Úlohy KS MV na rok 1954, s. 13.
- 66 František Polánský (1897–1982) byl jihočeský rodák, pocházel od Vodňan, původním povoláním byl zedník. V červnu 1921 nastoupil k četnictvu jako četník na zkoušku. Během předválečné služby u četnictva absolvoval školu pro výcvik velitelů stanic v Praze (1935–1936) a pátrací kurz (1937). V listopadu 1945 byl pověřen vedením ZOB v Písku, od 1. 1. 1948 do 15. 9. 1948 byl přednostou Oblastní úřadovny StB v Písku. Poté byl přemístěn na III. odbor MV, od 1. 1. do 6. 4. 1949 byl pověřen velením IV. oddělení KV StB Praha, poté byl až do 15. 10. 1949 krajským velitelem StB v Pardubicích. Od října 1949 do 31. 3. 1951 byl zástupcem krajského velitele KV StB České Budějovice. K poslednímu březnu 1951 byl v hodnosti nadporučíka SNB odeslán do trvalé výslužby. Viz ABS, f. Osobní evidenční karty, osobní evidenční karta Františka Polánského.
- 67 Typickým příkladem příslušníka, který dokázal ve službě přežít válku i komunistický převrat a v řadách StB zastával exponované místo, byl Josef Kubovec (1912–?), jenž od roku 1936 sloužil nepřetržitě u státní policie v Praze a v Plzni a po válce u SNB v Prachaticích. Jako osvědčený kádr byl v počátcích únorové krize 22. 2. 1948 přeložen na místní PO StB! Zde působil od října 1948 nejprve jako zástupce velitele, později od 1. 1. 1950 až do 1. 12. 1951 jako velitel VO StB. Velel tedy StB v Prachaticích v době, kdy byli její příslušníci neblaze proslulí brutálními vyšetřovacími metodami. Poté byl přeložen k VB Prachatic, kde sloužil až do roku 1967. Viz ABS, f. Personální spisy příslušníků MV, personální spis ev. č. 2628/12, Josef Kubovec.
- 68 Pro jižní Čechy viz ABS, f. B 2/I, k 1, inv. j. 1, Politická a bezpečnostní situace v kraji 1950–1951; tamtéž, inv. j. 2, Nepřátelská činnost v jihočeském kraji – situační zpráva. 1955; ABS, f. B 2/II, k 1, inv. j. 3, Situační správa o práci KS StB a návrh na usnesení kolegia MNB k práci KS StB, 1952; tamtéž, inv. j. 4, Zpráva o činnosti KS MV za rok 1954; tamtéž, inv. j. 6, Agenturně-operativní práce a nepřátelská činnost na úseku polnohospodářství – zpráva, rozpracování nepřátel v polnohospodářských objektech, 1954; tamtéž, inv. j. 7, Zpráva o činnosti KS MV za rok 1953; Úlohy KS MV na rok 1954.
- 69 ABS, f. B 2/ II, k 1, inv. j. 3, Situační správa o práci KS StB a návrh na usnesení kolegia MNB k práci KS StB, 1952.
- 70 JECH, Karel: *Kolektivizace a vyhnání sedláků z půdy*. Vyšehrad, Praha 2008, s. 118–140; ROKOSOVÁ, Šárka: Administrativní opatření – jedna z forem perzekuce sedláků komunistickým režimem. *Securitas Imperii*, 2003, č. 10, s. 147–195, konkrétně s. 163–169. Dále pak JECH, Karel (ed.): *Vystěhování selských rodin v Akci K („kulaci“) 1951–1953. Seznamy a vybrané dokumenty*. Dokumenty o perzekuci a odporu, sv. 3. ÚSD ČSAV, Praha 1992.
- 71 V letech 1952–1953 se po celé ČSR masově rozkládala a zanikala jednotná zemědělská družstva (JZD),

- a není proto nikterak překvapivé, že zcela v souladu s pohledem tehdejších stranických a státních orgánů a vedení bezpečnostního aparátu byl podle KS StB na vině údajně mimořádně velký vliv bývalých členů a funkcionářů agrární strany v JZD, československých státních stanicích (ČSSS), strojních a traktorových stanicích (STS), krajských a okresních výkupních družstev a dalších institucích. S bývalými agrárníky měly také souviset „potíže“ s bývalými kulaky a jejich rodinnými příslušníky, kteří údajně takřka ovládli celou řadu JZD v kraji. Poměry na jihočeském venkově prý zásadním způsobem ovlivňovala z pozadí římskokatolická církev, která švala lidi proti kolektivizaci a novému komunistickému systému jako celku. Příčina toho stavu byla podle „Zprávy KS-StB“ jednoznačná, 90 % veškerého obyvatelstva jižních Čech bylo v té době silně nábožensky založeno a vliv katolické církve se nevyhnul ani členské základně KSC, protože 83 % jejích členů bylo v církvi. Tato čísla není přirozeně možné dokázat. I když o silné religiozitě v tomto regionu nelze mít pochyb, autor je považuje za velmi nadsazená. Členství v církvi také nevyovídá nic o tom, nakolik byli dotyční členové aktivní nebo spíše jen matrikovi, to se týká především oněch 83 % komunistů registrovaných v církvi. Viz ABS, f. B 2/II, k. 1, inv. j. 3, Situační správa o práci KS StB a návrh na usnesení kolegia MNB k práci KS StB, s. 6.
- 72 Nejvyšší počet nepřátel komunistického zřízení byl údajně zaměstnán v dopravě, jednalo se hlavně o bývalé sociální demokraty a národní socialisty. Nejkritičtější situace měla být na železnici, jejíž význam ještě zvyšoval fakt, že na území kraje ležely dva železniční hraniční přechody, České Velenice a Horní Dvořiště. Objektem zájmu StB v roce 1953, ale vlastně i v letech předcházejících a následujících, byly velké průmyslové podniky a stavby. Zejména Kovosvit v Sezimově Ústí, Papírny Rudé právo – Závod Větrní, ČZ Strakonice, Motorlet Velešín, Motor České Budějovice, Vodní nádrž Lipno. Velkým nebezpečím podle KS StB bylo, že v těchto továrnách byli zaměstnáváni vyhození příslušníci armády, SNB, bývalí soudci, prokurátoři a další tzv. bývalí lidé, tj. všechny osoby spojené s předúnorovým politickým režimem. Všichni tito lidé údajně narušovali komunistický budovatelský program, a to nejen sabotážemi, ale i zesměšňováním údernického a novátorského hnutí, např. rozšiřováním zpráv, jež zaslechli v zahraničním rozhlasu, a kazili tak pracovní morálku i ostatním. Viz ABS, f. B 2/II, k. 1, inv. j. 3, Situační správa o práci KS StB a návrh na usnesení kolegia MNB k práci KS StB, s. 6.
- 73 K 1. 1. 1952 bylo na V StB na sektorech 1, 2 a 3 celkem 578 agentů. Viz FROLÍK, Jan: *Nástin organizačního vývoje státobezpečnostních složek SNB v letech 1948–1989*, s. 482–483.
- 74 ABS, f. 310, sign. 310-12-5, Situační zpráva o početním stavu příslušníků KV-StB České Budějovice z 11. 1. 1952, s. 47. Poněkud odlišný údaj o stavu agenturní sítě z prosince 1952 uvádí, že za uplynulé období (míněn pravděpodobně rok 1952) se situace po stránce agenturní zlepšila v počtu agentů z 20 na 170 spolupracovníků vyššího typu. Viz ABS, f. B 2/ II, k. 1, inv. j. 3, Situační správa o práci KS StB a návrh na usnesení kolegia MNB k práci KS StB, s. 7.
- 75 ABS, f. B 2/II, k. 1, inv. j. 7, Zpráva o činnosti KS MV za rok 1953; Úlohy KS MV na rok 1954, s. 5–6.
- 76 ABS, f. B 2/II, k. 1, inv. j. 3, Situační zpráva o práci KS StB a návrh na usnesení kolegia MNB k práci KS StB, s. 7; tamtéž, inv. j. 7, Zpráva o činnosti KS MV za rok 1953; Úlohy KS MV na rok 1954, s. 4, 7.
- 77 ABS, f. B 2/II, k. 1, inv. j. 7, Zpráva o činnosti KS MV za rok 1953; Úlohy KS MV na rok 1954, s. 5–6.
- 78 Tamtéž, s. 4–5.
- 79 Jedno z důležitých a vykazovaných kritérií při členění svazků vycházelo z třídního původu osob, na které byly zavedeny nebo které se v nich vyskytovaly. Třídní složení svazků vedených v roce 1953 KS StB České Budějovice bylo následující: 9 bývalých továrníků, 8 bývalých velkostatkářů, 69 kulaků, 150 živnostníků a tzv. bývalých lidí, 197 příslušníků inteligence, 8 svazků bylo vedeno na příslušníky ozbrojených složek, 29 na duchovní, 66 na střední zemědělce, 9 na dělníky a 86 na ostatní. Viz ABS, f. B 2/ II, k. 1, inv. j. 7, Zpráva o činnosti KS MV za rok 1953; Úlohy KS MV na rok 1954, s. 5.
- 80 Podle problematiky bylo založeno 10 osobních a 11 skupinových svazků na špionáž, na ilegality národních socialistů 1 osobní a 1 skupinový, ilegality lidovců 1 osobní a 1 skupinový, ilegality sociálních demokratů 1 skupinový, ilegality agrárníků 1 skupinový, sabotáž 7 osobních a 1 skupinový, letáky 1 osobní a 2 skupinové, uprchlíci 2 osobní, nacionalisté (blíže nespecifikováno) 7 osobních, československá církev 1 osobní. Viz ABS, f. B 2/ II, k. 1, inv. j. 7, Zpráva o činnosti KS MV za rok 1953; Úlohy KS MV na rok 1954, s. 5.
- 81 Tamtéž, s. 7, 8.
- 82 Tamtéž.
- 83 Viz ABS, Přírůstek ze S-StB České Budějovice z 2. 2. 1994, Vyšetřování StB – akce, přechody hranice 1951–53, kartotéka.
- 84 Viz ABS, Přírůstek ze S-StB České Budějovice 30. 1. 2008, Přehled o osobách, zpracovávaných od roku 1950–1955 včetně.
- 85 Jedná se o desítky osob, namátkou lze uvést: Zdena Bílková z Českých Budějovic, která se ve společnosti Marie Hoffmanové a Dagmar Kropáčkové pokusila o útěk do zahraničí, v kartotéce uvedena není,

- zatímco obě její spolpěnice ano; Josef Kettner, vyšetřován na svobodě; Karel Čapl, Milan Mácha, Vlastimil Švarc, všichni tři zatčeni 1. 5. 1953; Vojtěch Sova, zatčen 23. 5. 1953; Jaroslav Matuška, zatčen 23. 12. 1953; Oldřich Hatina, zatčen 12. 6. 1953; Gustav Kašpar, zatčen 24. 8. 1953; Erich a Gabriela Biedermannovi. Všichni byli zadrženi v souvislosti s pokusem o přechod státních hranic. K tomu srovnaj také ABS, f. CB-V, vyšetřovací spis a. č. V-400 ČB, Gustav Kašpar, a vyšetřovací spis a. č. V-745 ČB, Erich Biedermann; tamtéž, f. Vyšetřovací spisy – Centrála (dále jen MV-V), vyšetřovací spis a. č. V-1317 MV, Jaroslav Matuška a spol., vyšetřovací spis a. č. V-1834 MV, Oldřich Hatina.
- 86 Jednalo se o Karla Glanze (akce „Zběhové“), zatčen 31. 12. 1952, Karla Grubera a Karla Bednáře (akce „Krematorium“), oba zatčeni 18. 10. 1952, Karla Fialu (akce „KDS“), zatčen 7. 11. 1952, Josef Lažanského a Josefa Klečku (Lažanský a spol.), oba zatčeni 21. 12. 1952.
- 87 ABS, f. B 2/II, k. 1, inv. j. 7, Zpráva o činnosti KS MV za rok 1953; Úlohy KS MV na rok 1954, s. 1–2.
- 88 Tamtéž, s. 1.
- 89 Tamtéž, s. 2.
- 90 Měnové reformě je v této v této kolektivní monografii věnována dostatečná pozornost na jiných místech. Proto jsem tuto kapitolu z historie českobudějovické StB víceméně pominul.
- 91 ABS, f. B 2/II, k. 1, inv. j. 7, Zpráva o činnosti KS MV za rok 1953; Úlohy KS MV na rok 1954, s. 2.
- 92 Tamtéž, s. 3.
- 93 Josef Hasil (nar. 1924) je šumavským rodákem. Po druhé světové válce sloužil u SNB a po únoru 1948 využil toho, že sloužil na hranicích ve Zvonkové na Šumavě, a stal se převaděčem. Po dopadení v říjnu 1948 byl odsouzen na 9 let, v létě 1949 však z výkonu trestu uprchl do zahraničí a vstoupil do amerických služeb. Stal se mimořádně výkonným kurýrem a převaděčem, kterému se podařilo vytvořit velmi rozsáhlou síť spolupracovníků v Českobudějovickém (hlavně na Písecku, Prachaticku, Vodňansku a Strakonicku) a Plzeňském kraji (Blatná, Horažďovice, Sušice, Klatovy). Svou činnost ukončil v roce 1953 a od té doby žije v USA. Již za jeho života se o něm a o některých dalších kurýrech a převaděčích začalo hovořit jako o „králích Šumavy“.
- 94 ABS, f. B 2/II, k. 1, inv. j. 3, Situační správa o práci KS StB a návrh na usnesení kolegia MNB k práci KS StB, s. 4.
- 95 Tamtéž.
- 96 Kaska s Maškem byli zatčeni v Rakousku vojáky RA v srpnu 1951 a odvezeni do SSSR. Zpět do Československa byli vráceni až v květnu 1952. Velká část jejich spolupracovníků byla zatčena a odsouzena ještě v době, kdy byli v SSSR. Po jejich návratu je StB začala znovu vyšetřovat a zatýkat lidi, kteří s nimi spolupracovali v letech 1949–1951 v jižních Čechách a v Praze. Viz ABS, f. CB-V, vyšetřovací spis a. č. V-805 ČB, Jaroslav Kaska, a vyšetřovací spis a. č. V-884 ČB, Jan Mašek a spol. K tomu také ABS, f. Historický fond MV (dále jen MV-H), svazek a. č. H-374.
- 97 Viz ABS, f. CB-V, vyšetřovací spis a. č. V-768 ČB, Dominik Nakládal a spol., a vyšetřovací spis a. č. V-824 ČB, Josef Mergl a spol.; tamtéž, f. MV-H, svazek a. č. H-365.
- 98 ABS, f. CB-V, vyšetřovací spis a. č. V-808 ČB, Jan Toman a spol. a vyšetřovací spis a. č. V-451 ČB, Karel Fiala; tamtéž, f. MV-H, svazek a. č. H-341. Některé skupiny, které byly součástí KDS, spolupracovaly s Josefem Hasilem a jeho bratry.
- 99 ABS, f. CB-V, vyšetřovací spis a. č. V-563 ČB, Felix Peřka a spol.; tamtéž, f. MV-H, svazek a. č. H-385.
- 100 ABS, f. CB-V, vyšetřovací spis a. č. V-772 ČB, Josef Lagron a spol.; tamtéž, f. MV-H, svazek a. č. H-325.
- 101 K akci „Úředník“ srovnaj ŘEZNIČEK, Jiří: Konec kurýra francouzské zpravodajské služby Jana Krále. Příspěvek k činnosti kurýrů západních zpravodajských služeb v 50. letech 20. století. *Výběr, časopis pro historii a vlastivědu jižních Čech*, 2010, roč. 47, č. 1, s. 44–51; TÝŽ: Spojte se všichni utlačovaní a svrhněte tu bolševickou sebranku! *Paměť a dějiny*, 2010, roč. 4, č. 3, s. 109–119; TÝŽ: Tajný úkryt Františka Ondráška ze samoty Benák na Velešínsku. *Výběr, časopis pro historii a vlastivědu jižních Čech*, 2011, roč. 48, č. 1, s. 38–46.
- 102 ABS, f. CB-V, vyšetřovací spis a. č. V-831 ČB, František Keš a spol.; tamtéž, f. MV-V, vyšetřovací spis a. č. V-2771 MV, Josef Zenáhlík a spol. a tamtéž, f. MV-H, svazek a. č. H-384.
- 103 ABS, f. CB-V, vyšetřovací spis a. č. V-787 ČB, Jan Svoboda a spol.; tamtéž, f. MV-H, svazek a. č. H-333.
- 104 ABS, f. CB-V, vyšetřovací spis a. č. V-771 ČB, Jan Zahradník a spol., tamtéž, f. MV-H, svazek a. č. H-378.
- 105 ABS, f. CB-V, vyšetřovací spis a. č. 444 ČB, Viktor Smrž a spol., vyšetřovací spis a. č. 468 ČB, Václav Maděra a spol., vyšetřovací spis a. č. 810 ČB, Miloslav Štěch a spol.; tamtéž, f. MV-H, svazek a. č. H-379.
- 106 ABS, f. CB-V, vyšetřovací spis a. č. V-834 ČB, František Fiala a spol.; tamtéž, f. MV-H, svazek a. č. H-366.
- 107 ABS, f. CB-V, vyšetřovací spis a. č. V-821 ČB, František Fanta a spol.; tamtéž, f. MV-H, svazek a. č. H-309.
- 108 ABS, f. CB-V, vyšetřovací spis a. č. V-836 ČB, František Hajna a spol.; tamtéž, f. MV-V, vyšetřovací spis a. č. V-2278 MV, Antonín Kandrač a spol., a tamtéž, f. MV-H, svazek a. č. H-383.

- 109 Viz ABS, f. B 2/II, k. 1, inv. j. 7, Zpráva o činnosti KS MV za rok 1953; Úlohy KS MV na rok 1954, s. 3.
- 110 ABS, f. CB-V, vyšetřovací spis a. č. V-685 ČB, Stanislav Sasina a spol.; tamtéž, f. MV-H, svazek a. č. H-337.
- 111 Viz ŠIMKOVÁ, Dagmar: *Byly jsme tam taky*. Monika Vadasová-Elšíková, Praha 2011.
- 112 ABS, f. CB-V, vyšetřovací spis a. č. V-806 ČB, František Mácha a spol., a vyšetřovací spis a. č. V-815 ČB, Jaroslav Šíp a spol.; tamtéž, f. MV-H, svazek a. č. H-328.
- 113 Viz ABS, Přírůstek ze S-StB České Budějovice 30. 1. 2008. Přehled o osobách, zpracovávaných od roku 1950–1955 včetně.

Rok 1953 – vyvrcholenie krízového vývoja v poľnohospodárstve na Slovensku

Rok 1953 vošiel do dejín ako medzník vo viacerých významoch. Ak z hľadiska vývoja medzinárodných vzťahov priniesol prvé povojnové uvoľnenie studenovojnového napätia, tak z hľadiska vnútropolitického vývoja v Československu predstavoval vyvrcholenie krízového vývoja vo všetkých oblastiach spoločenského pohybu. Po februárový totalitný režim vládnutia s charakteristickou snahou normativisticky¹ riadiť a plánovať priviedol spoločnosť na pokraj jej existencie. Päťročné úsilie, ktoré malo vyústiť do vzniku novej blahobytnej socialistickej spoločnosti, naplno odhalilo rozpor medzi pôvodnými sľubmi a dosiahnutými výsledkami. Tento rozpor sa v najväčšej miere prejavil v poľnohospodárstve, čo sa negatívne podpísalo na dosiahnutej úrovni výživy obyvateľstva a tým, spätne, aj na postoji obyvateľstva k režimu.

V početnej literatúre venujúcej sa problematike poľnohospodárstva v tomto období sa najčastejšie za príčinu neúspešného napĺňania výrobných úloh v poľnohospodárstve považuje už spomínané normativistické, t. j. bez ohľadu na možnosti nastavené plánovanie úloh a nekomplexne realizovaná socializácia poľnohospodárstva, čo ju predurčilo zostať len malovýrobou vo veľkom. Nesporne aj tieto skutočnosti zohrali svoju negatívnu úlohu, ale zďaleka neboli jedinými a hlavnými príčinami. Pôsobil tu aj celý rad ďalších faktorov, ktoré sa vzájomne ovplyvňovali a spolu vytvárali uzavretý kruh, z ktorého sa nedalo vyjsť. Z nich najdôležitejšia bola ideologicky motivovaná predstava, že nová socialistická spoločnosť bude úplne organizovaná a usmerňovaná spoločnosť, zbavená akéhokoľvek živelného vývoja, čo predurčovalo súkromnú iniciatívu ako zdroj živelnosti spoločenského pohybu na jej úplnú elimináciu. Obmedzovanie súkromnej iniciatívy v poľnohospodárstve sa odôvodňovalo aj tým, že táto vzhľadom na svoje výrobné možnosti už bola za zenitom svojich možností, a preto objektívne nemohla splniť plánované zvýšenie výroby.² V skutočnosti tento sektor na Slovensku napriek všetkým obmedzeniam, ktoré boli voči nemu vykonané (odobratie mechanizácie, ruinovanie cenovou politikou v rámci dodávkovej povinnosti, znevýhodňovanie pri nákupe priemyselných hnojív a produktov a pod.), počas kolektivizácie prejavoval značnú mieru životaschopnosti. Ak porovnáme údaje ukryté v oficiálnych štatistikách, ukáže sa, že relatívne, t. j. v pomere k veľkosti pôdy, v tomto sektore jeho podiel na hrubej poľnohospodárskej produkcii po celé päťdesiate roky sústavne stúpал a do roku 1956 aj v tržnej produkcii, a to napriek tomu, že v tomto smere sa súkromný sektor choval veľmi rezervovane.³

Jednostranné preferovanie zospoločenšteného sektora, t. j. jednotných roľníckych družstiev (JRD) a štátnych majetkov (ŠM) sa odôvodňovalo poukazovaním na ich vyššiu tržnosť,⁴ keďže práve v tomto ukazovateli dosahovali JRD a ŠM vyšší podiel ako súkromný sektor.⁵ Súčasťou tejto argumentácie bolo zámerné obchádzanie už spomínanej skutočnosti, že na Slovensku, a platilo to aj v celoštátnom rozmere, JRD ako aj ŠM mali v porovnaní so súkromným sektorom zanedbateľný podiel na hrubej poľnohospodárskej produkcii, pričom vyrovnaný podiel v tomto smere sa dosiahol až v roku 1959.⁶ Podobné výsledky sa dosahovali v podiele jednotlivých sektorov na trhovej produkcii, pričom vyrovnaný podiel sa dosiahol až v roku 1958.⁷ Tieto údaje sa zámerné ukrývali, a to aj v neskôr zostavených štatistikách. Ekonómovia tento konflikt medzi ideologicky nastavenou teóriou a praktickými výsledkami odôvodňovali tým, že v období kolektivizácie novozaložené JRD nedosahujú ihneď priaznivé ukazovatele výroby.⁸ V skutočnosti tieto údaje ukazovali, že lepšie výsledky JRD a ŠM v tržnosti sa nedosahovali na základe lepších hospodárskych výsledkov, ale vznikli ako dôsledok politického tlaku riadiacich štruktúr uplatňovaného voči všetkým subjektom poľnohospodárskej výroby. Zároveň však potvrdzovali väčšiu „ochotu“ družstiev ustupovať tomuto tlaku a ponúkať na výmenu (formou povinných dodávok, štátneho nákupu a voľného predaja) väčší objem produktov ako súkromný sektor, a to najmä na úkor vlastnej naturálnej spotreby. Je nutné však vziať do úvahy, že trhová produkcia poľnohospodárskych výrobcov sa realizovala takmer výlučne formou povinného výkupu za neekvivalentné ceny, ktoré zámerné nezohľadňovali výrobné náklady, čo spolu s vysokými dodávkami spôsobovalo, že poľnohospodárski výrobcovia, tak súkromne hospodáriaci roľníci, ako aj JRD často nedosahovali ani jednoduchú reprodukciu. Potom vynútená „ochota“ JRD ponúkať do štátnych fondov väčší objem produktov pôsobila osobitne sebazničujúco práve v tomto sektore. Paradoxne tak práve narastajúci tlak riadiacich štruktúr voči JRD, aby tieto zvyšovali tržnosť bez ohľadu na dlhodobu stagnujúcu hrubú poľnohospodársku výrobu, pôsobil kontraproduktívne v úsilí o prednostný rozvoj družstevnej veľkovýroby, keďže značne limitoval možnosti rozvoja poľnohospodárskej výroby v tomto sektore. Politická prax, ktorá pri riešení výrobných úloh stavila všetko na JRD, spätne negatívne ovplyvňovala rozvoj výroby a v konečnom dôsledku stala sa jednou z príčin stagnácie poľnohospodárskej výroby na Slovensku v tomto období a to aj v celoštátnom rozmere.

Situácia, v akej sa JRD na Slovensku na prelome rokov 1952 – 1953 nachádzali, bola katastrofálna. Byrokratický systém riadenia a plánovania poľnohospodárstva urobil z bezprostredných výrobcov len obyčajných vykonávateľov úloh stanovených riadiacim centrom (resp. po čiastočnej decentralizácii nižšími článkami riadenia), ktoré často protirečili skúsenostiam overeným ich životnou praxou z poľnohospodárskej výroby. Príkazy a nariadenia publikované v dennej tlači prichádzali v podobe vojenských rozkazov. Systém riadenia tak odsunul osobnú zainteresovanosť na vedľajšiu koľaj. Pritom každé zvýšenie výroby spojené so zvýšením trhovej produkcie viedlo spravidla aj k zvýšeniu dodávok. Samozrejme takáto prax objektívne znižovala záujem o zvyšovanie poľnohospodárskej výroby⁹ a spolu s dlhodobým ignorovaním hmotnej zainteresovanosti sa logicky začala prejavovať v celkovom nezaujme o prácu v družstvách a v poklese pracovnej morálky. Záujem družstevníkov pracovať sa

presúval na vlastné záhumienky.¹⁰ Problémy tohto druhu vznikali už od roku 1951, okrem iného ako dôsledok sprísnenia zásad vydávania potravinových lístkov a na niektoré druhy priemyselného tovaru, čo postihlo 95 % JRD,¹¹ no najvýraznejšie sa prejavili na jeseň 1952 a začiatkom roku 1953. Rozhodnutie politických miest z júna 1952 o urýchlennom zakladaní predovšetkým vyšších typov družstiev znásobilo všetky dovtedajšie problémy družstiev.¹² Tie sa najvypuklejšie prejavili v problémovom Prešovskom kraji, kde kolektivizačný ošial zrodil 297 nových družstiev III. a IV. typu. Vo väčšine novovzniknutých družstiev sa členovia odmietali zapojiť do práce, čo znemožnilo vykonať jesenné práce v agrotechnických termínoch. V živočíšnej výrobe chýbali kŕmiči a dojičky, a ak aj niektorí v družstvách zostali, do maštali prichádzali nepravidelne, až po práci na svojom záhumienku. Nevyhovujúce ustajňovacie podmienky v mnohých družstvách vyústili do masového úhynu dobytka. No nezaujím o prácu sa prenášal aj do skôr založených družstiev, v dôsledku čoho tržby klesali a pracovné jednotky sa prestali vyplácať aj tým, ktorí sa do práce zapojili, hoci práca v družstve bola jediným zdrojom ich príjmu.¹³ V tejto situácii družstvá v mnohých obciach na Slovensku nemohli vykonať jesenné práce v roku 1952 a jarné práce v roku 1953 bez masívneho nasadenia brigád, pričom dve tretiny členov družstiev sa na jarných prácach vôbec nezúčastnili.¹⁴ Súčasne, napr. v Prešovskom kraji, a to už v roku 1951, sa objavovali prípady, keď okresné národné výbory (ONV) v snahe zabezpečiť plynulosť prác v JRD ukladali roľníkom výmerom povinne vykonať práce v družstvách a určovali najnižší počet pracovných jednotiek, ktoré museli družstevníci odpracovať.¹⁵

V tejto situácii sa poľnohospodárstvo dostalo na rázcestie. Poľnohospodárska výroba namiesto očakávaného zvýšenia už nielen stagnovala, ale začala rapídne klesať. V roku 1952 celoštátne hrubá poľnohospodárska výroba klesla v porovnaní s rokom 1951 takmer o 3 %, zo 47 412 000 Kčs na 46 145 000 Kčs. Pokles výroby oproti roku 1951 nastal aj v poslednom roku päťročnice, v roku 1953, napriek tomu, že išlo o úrodný rok, v dôsledku čoho neboli splnené zvýšené úlohy päťročnice v roku 1951, ale ani úlohy pôvodného plánu, a hrubá poľnohospodárska produkcia nedosiahla ani úroveň z roku 1936.¹⁶ Rovnako aj na Slovensku došlo v roku 1952 k poklesu výroby, ale tento pokles nebol taký výrazný ako v českej časti republiky a v roku 1953 už bol zaznamenaný mierny vzostup, ktorý však stále bol len pretrvávajúcou stagnáciou. Tento relatívne lepší stav v číselných ukazovateľoch v žiadnom prípade nebol spôsobený výrobnými výsledkami JRD, keďže tieto v roku 1952 nedosiahli plánované hektárové úrody takmer pri žiadnej plodine a živočíšna výroba výrazne zaostávala.¹⁷ Konečne, ako sme už vyššie naznačili, celkový podiel tohto sektora na hrubej poľnohospodárskej výrobe až do roku 1960 relatívne, t. j. v pomere k veľkosti obhospodarovanej pôdy, sústavne klesal. Naopak podiel súkromného sektora, napriek rôznym obmedzeniam a stratám perspektívy z podnikania, sa sústavne zvyšoval. Aj keď ťažko možno predpokladať, že tieto výsledky boli verejnosti známe, už pohľad na hospodárenie vo viditeľných družstvách musel výkonného roľníka, uvažujúceho v ekonomických kategóriách, presvedčiť o tom, že JRD nepredstavujú jedinou cestu k zvýšeniu poľnohospodárskej výroby. Aj výsledky tých najlepších, ktoré propagátori združstevňovania ukazovali ako vzorové, len potvrdzovali, že aj v družstvách

to môže ísť, ale nielen v družstvách. Pochybovanie o nastúpenej ceste sa postupne zmocňovalo aj pôvodne ortodoxných stúpencom kolektivizácie, čo potvrdzuje vývoj členskej základne KSS v tomto období. Ak ešte v prvých dvoch mesiacoch v roku 1953 sa počet roľníkov v strane absolútne zvyšoval¹⁸ (pri súčasnom relatívnom poklese, t. j. v pomere k stavu členstva), tak v nasledujúcom období do 31. 1. 1954 sa ich počet v strane znižoval nielen relatívne, ale aj absolútne.¹⁹ Osobitne závažné bolo, že zo strany vystupovali prevažne družstevníci. Z celkového počtu 19 259 sa ich počet znížil na 13 748,²⁰ čo signalizovalo, že komunisti strácajú vplyv na dedine.

V tejto situácii ďalšie zakladanie JRD neprichádzalo do úvahy. Naopak, proces sa zastavil a v mnohých prípadoch sa nekontrolovane začal vracaf späť. Prvé signály o spätnom procese prichádzali z problematického Prešovského kraja. Tu roľníci už na jeseň 1952 brali z JRD kravy a ťažný dobytok aby ich uchránili pred uhynutím.²¹ Masové podávanie odhlášok z JRD sa však začalo až počas jarných prác v roku 1953. Po prijatí menovej reformy 1. júna 1953 sa situácia v JRD ešte zhoršila, keďže tieto po zrušení viazaného trhu prišli o výhody nízkych cien za tovar na poukazy a v čase pred žatvou nemali výrobky, ktoré by mohli predať na voľnom trhu. Družstvá nemali prostriedky na vyplatenie záloh pre svojich členov, v dôsledku čoho sa proces rozpadu JRD vo väčšej či menšej miere začal prejavovať vo všetkých krajoch Slovenska a do konca roka viedol k rozpadu približne 290 JRD II. až IV typu.²²

Paradoxne, istú legitimitu rozkladnému procesu JRD dali vyhlásenia novozvoleného prezidenta republiky Antonína Zápotockého, ktorý pri príležitosti otvorenia priehrady na Klíčave v auguste 1953 a 27. 9. 1953 v obci Stěžery pripustil opodstatnenosť odchodu roľníkov z JRD, pokiaľ ich vstup do JRD bol vynútený.²³ Zďaleka však nešlo o náhle prebudenie sa resp. vytriezvenie z línie budovania socialistickej veľkovýroby v poľnohospodárstve. Bol to len prejav politicky neuváženého kroku, možno motivovaný aj snahou vylepšiť si reputáciu po menovej reforme. Každopádne signalizoval zmenu politického ovzdušia, v akom sa nachádzali štáty sovietskeho bloku v súvislosti s nastúpeným kurzom nového vedenia Komunistickej strany Sovietskeho zväzu (KSSZ) po Stalinovej smrti. Po septembrovom zasadnutí ÚV KSSZ bola z prejavov samozvaných politikov Sovietskeho zväzu badateľná snaha prejsť vo vzájomných vzťahoch so Západom od politiky konfrontácie k politike mierového súžitia, pričom nevyhnutný triedny zápas mal prechádzať do súťaže o uspokojovanie potrieb obyvateľstva. Zásada hmotnej stimulácie sa tak z večera do rána stala základnou zásadou socialistickeho hospodárenia.²⁴ Aj v Československu sa tak vytvoril priestor na hľadanie nových prístupov na riešenie aktuálnych problémov nielen v poľnohospodárstve, a to, ako to povedal A. Zápotocký v Stěžeroch, už nielen presvedčaním, ale aj zainteresovaním družstevníkov a súkromne hospodáriacich roľníkov na zvyšovaní výroby poskytnutím hmotného prospechu.²⁵

Na nutnosť riešiť vzniknuté problémy v intenciách naznačených možnosťmi poukazuje celý rad následne prijatých dokumentov. Už v auguste 1953 vypracoval politický sekretariát ÚV KSČ Tézy o súčasnej hospodárskej a politickej situácii v ČSR a úlohách strany a vlády v najbližšom období, ktoré sa stali podkladom pre návrh opatrení na ďalší rozvoj poľnohospodárskej výroby, prijatých na zasadnutí ÚV KSČ v septembri 1953. Tieto opatrenia boli potom ďalej konkretizované vo vládnom uznesení

z 15. 9. 1953. Z obsahu dokumentov je badateľná snaha uvoľniť Stalinom nastavenou optikou zväzovaný priestor pre analýzu príčin krízového stavu v poľnohospodárstve, no na druhej strane prijaté opatrenia na zlepšenie situácie potvrdzovali stálu prítomnosť ideologických limitov selektujúcich možnosti riešenia.

Tak septembrové, ako aj následné decembrové zasadnutie ÚV KSČ v roku 1953 a rovnako X. zjazd KSČ v júni 1954 opätovne potvrdili, že základným predpokladom mohutného rozvoja poľnohospodárskej výroby je socialistická veľkovýroba. To, že táto doposiaľ nepreukázala svoje prednosti, vyhodnotila analýza príčin krízového stavu na rozdiel od rokov 1951 - 1952 ako dôsledok celkového nedocenenia významu poľnohospodárskej výroby, a to už pri tvorbe prvého päťročného plánu,²⁶ čo sa v porovnaní s priemyslom prejavilo v niekoľkonásobne nižšej investičnej činnosti v poľnohospodárstve. Pritom ak investičná činnosť v socialistickom sektore bola neuspokojivá, tak v súkromnom sektore úplne prestala. Konečne sa týmto uznala existencia objektívnych príčin stagnácie poľnohospodárskej výroby spočívajúcich v nízkej úrovni výrobných síl, najmä nedostatočnej úrovni mechanizácie poľnohospodárskych prác.²⁷ Významne pôsobila aj skutočnosť, že sa prehodnotili pôvodné predstavy o spôsoboch zvyšovania výroby v poľnohospodárstve. Už v predchádzajúcich rokoch sa zakladanie družstiev zdôvodňovalo nielen sociálno-politickými, ale najmä sociálno-ekonomickými zámermi. Prevládal však názor, že už samotné zavedenie novej organizácie výroby a zospoločnenie výrobných prostriedkov v poľnohospodárstve povedie k mohutnému rozvoju výroby. Rozvoj výrobných síl v poľnohospodárstve sa chápal len ako alternatívna forma zvyšovania výroby. Nadobudnutá skúsenosť viedla postupne k prehodnoteniu tejto predstavy. Družstevná forma organizácie sa síce naďalej považovala za hlavný predpoklad rozvoja výroby, ale za určujúci sa pokladal rozvoj výrobných síl v poľnohospodárstve.²⁸

Novým reálnejším spôsobom bol predstavovaný aj podiel socialistického a súkromného sektora na plnení výrobných a výkupných úloh. Vychádzajúc z poznania o prevažujúcom podiele súkromnej malovýroby na plnení týchto úloh, bola v zásade prehodnotená myšlienka, ktorá už samu existenciu malovýroby stotožňovala s príčinou pomalého rozvoja poľnohospodárskej výroby. Tvrdá realita, v akej sa spoločnosť nachádzala, prinútila zodpovedných za situáciu priznať, že bez podpory aj súkromného sektora nemožno v najbližšej dobe očakávať zvýšenie výrobných a výkupných úloh. Uznesenie vlády z 15. septembra 1953 už obsahovalo aj opatrenia na podporu výrobného úsilia malých a stredných roľníkov. Bolo im umožnené v širšej miere nakupovať umelé hnojivá, osivo, sadbu, menšie stroje a využívať mechanizačné prostriedky Strojno-traktorových staníc (STS). Spolu s poskytnutím prevádzkového úveru sa tak mali aj v súkromnom sektore vytvoriť materiálne predpoklady na zvýšenie hektárových úrod a úžitkovosti.²⁹ Následne už decembrové zasadnutie ÚV KSČ v roku 1953 zrušilo zostavovanie zoznamov tzv. dedinských boháčov a tým aj zvyšovanie ich dodávok o 10 %.³⁰ Súčasne vo februári 1954 ÚV KSČ zaslal list stranickým organizáciám, ktorým zrušil smernice z 22. 10. 1951 o úprave pomerov rodinných príslušníkov odsúdených dedinských boháčov, ktoré po doplnení 23. 9. 1952 fakticky odštartovali ich likvidáciu. V línii tak povediac vyváženej podpory súkromného ako aj socialistického sektora pokračoval aj X. zjazd KSČ, keď v prijatých

smerniciach úlohu upevňovať existujúce JRD a zakladanie nových družstiev postavil do jednej roviny s úlohou účinne zvyšovať produkciu aj u jednotlivu hospodáriacich roľníkov.³¹ Takéto postavenie úloh pôsobilo veľmi kontraproduktívne a vytváralo falošné zdanie, akoby súkromný sektor s podporou štátu mohol koexistovať popri družstevnej veľkovýrobe.

Uvedené prehodnotenie postoja k súkromnej malovýrobe však v žiadnom prípade nepočítalo s jej koexistenciou ako alternatívy družstevnej výroby. Už podľa vyjadrenia Zápotockého v Stěžeroch sa s podporou súkromnej malovýroby počítalo len ako s momentálnym konjunkturálnym opatrením, t. j. len na obdobie, pokiaľ socialistický sektor nebude schopný zabezpečiť zvyšovanie životnej úrovne pracujúcich. Aj z vystúpení politických špičiek na septembrovom zasadnutí ÚV KSČ jednoznačne vyplývalo, že s podporou sa počíta najmä pre socialistický sektor. Súčasne sa zdôrazňovala potreba nezabúdať, že podpora malovýrobného sektora nie je samoučelná, ale okrem ekonomických dôvodov sleduje aj politické dôvody, získať roľníkov pre družstevnú formu organizácie poľnohospodárskej výroby. Z dokumentov je teda zrejmé, že proklamovaný obrat režimu voči súkromnému sektoru sledoval dva ciele – ekonomický a politický, ktoré v konečnom dôsledku predstavovali dvojediný cieľ. S pomocou štátom stimulovaného súkromného sektora mal tento pomôcť vyriešiť zložitú situáciu vo výžive obyvateľstva, od čoho sa očakávali zmeny v postoji roľníkov k režimu, čo sa začalo považovať za nutný politický predpoklad ich opätovného získavania pre družstevnú myšlienku. Pritom sa vytváralo zdanie, akoby ekonomické zábery boli prioritné, ktoré až následne, t. j. sekundárne, mali vyústiť do očakávaných politických zmien. V skutočnosti išlo len o neohrabaný propagandistický ťah, ktorý mal vytvoriť zdanie návratu do počiatkov kolektívizácie, keď bolo roľníkom sľubované alternatívne pôsobenie dvoch foriem organizácie výroby. Nakoniec už prvé kroky na pomoc poľnohospodárstvu ukázali, v akom rozsahu sa proklamovaná pomoc súkromnému sektoru mala realizovať.

Výrazom úsilia o hodnotové stimulovanie práce v poľnohospodárstve bolo prijatie opatrení, ktoré mali pôsobiť na rozvoj poľnohospodárskej výroby spätne, t. j. opatrení v oblasti výmeny. Ešte v roku 1953 sa zvýšili ceny niektorých poľnohospodárskych výrobkov o 24 až 46 %, ktoré sa uplatnili už pri výkupe obilia z úrody v roku 1953.³² Následne decembrové zasadnutie ÚV KSČ stanovilo všeobecne znížiť normy povinných dodávok a plán kontraktácie technických plodín a to diferencovane, osobitne pre JRD a pre súkromne hospodáriacich roľníkov tak, aby bola zabezpečená krmná bilancia v týchto poľnohospodárskych závodoch. Vládne nariadenie č. 114/1953 Zb. potom diferencovane znížilo normy povinných dodávok JRD v priemere o 26,7 %, ale súkromnému sektoru len o 14,3 %.³³ Od výrazného zníženia noriem pre JRD sa očakávalo, že tieto budú rýchlejšie zvyšovať výrobu a trhovú produkciu, aby mohli využiť možnosť predaja produktov formou výhodnejšieho štátneho nákupu, čím si mali zabezpečiť príjmy na akumuláciu a odmeny družstevníkom. Predchádzajúca skúsenosť totiž ukázala, že vysoké normy povinných dodávok a kontraktácie väčšine poľnohospodárskych podnikov, a to najmä JRD pre ich väčšiu „ochotu“ naplňať štátne fondy, neumožňovali získať výhody štátneho nákupu a nadzmluvného výkupu, a tým viedli k vzniku dodávkových dlhov, nízkej zainteresovanosti na ich plnení

a stali sa jednou z príčin narastajúceho sociálneho napätia na dedine. Znížením dodávkových noriem za súčasného zvyšovania výkupných a nákupných cien a znižovania cien priemyselného tovaru, ktorých prvá etapa sa uskutočnila ešte v roku 1953, sa mal vytvoriť systém, ktorý bude regulované, t. j. plánovane zohľadňovať pôsobenie zákona hodnoty, čo sa malo premietnuť do rýchlejšieho rastu objemu trhovej produkcie. Ako však ukázal ďalší vývoj, tieto očakávania nenašli svoje naplnenie.

Problém bol v tom, že v snahe eliminovať živelnosť vo výrobe, plánovité využívanie zákona hodnoty ignorovalo reálne náklady, ktoré vytvárali hodnotu tovaru, ale používali sa len štatistické prepočty, ktoré sa odvodzovali od plánovaného rastu výroby. Základom pre stanovenie cien poľnohospodárskych výrobkov sa tak stali smerné čísla plánu, z ktorých sa robili závery na znižovanie nákladov aj na určovanie cien. A keďže normativistické ponímanie plánovania naďalej pretrvávalo, plánované úlohy boli aj v ďalšom období nastavované nereálne vysoko, od čoho sa odvodzovalo znižovanie nákladov a určovali sa ceny poľnohospodárskych výrobkov. V dôsledku toho vývoj priemerných realizačných cien poľnohospodárskych výrobkov po menej reforme a zvýšení maloobchodných cien v roku 1953 opäť zaostával za rastom cien spotrebného tovaru a poľnohospodárskych potrieb a za rastom nákladov na poľnohospodársku výrobu. Ceny poľnohospodárskych produktov napriek ich optimalizácii v tomto období často nezabezpečovali ani jednoduchú reprodukciu, a preto sa nemohli stať ekonomickým nástrojom stimulujúcim zvyšovanie poľnohospodárskej výroby.³⁴

Ďalší problém, ktorý negatívne ovplyvňoval rozvoj poľnohospodárskej výroby, bol direktívny a administratívny systém plánovania a riadenia nielen poľnohospodárstva. V podstate išlo o, tak povediac, chrbtovú kosť totalitného režimu, kde sa akceptovala len riadená aktivita. Jeho charakteristická príkazovosť sa premietala do detailného rozpisovania často nereálnych úloh, čo spolu s nerentabilne nastavenými cenami pôsobilo na výrobcov demobilizujúco. Pasívna rezistencia, vyprovokovaná samotným systémom, sa tak stala aj najslabším článkom direktívneho systému riadenia. Ak na začiatku výstavby totalitného režimu sa táto skutočnosť vnímala pozitívne, tak v neskoršom období sa stala jednou z hlavných príčin problematického prechodu ekonomiky od extenzívneho k intenzívnemu hospodáreniu. Už v čase hľadania príčin zaostávania poľnohospodárstva bolo nutné vykonať aj v tomto smere isté korektúry, ktoré by podnecovali iniciatívu „zdola“. Aj v tomto prípade však ideologické mantinely bránili vytvoriť reálny priestor stimulujúci osobnú zainteresovanosť výrobcov. Riešenie sa našlo len v čiastočnej decentralizácii systému riadenia a plánovania. Smernice X. zjazdu žiadali podstatne obmedziť počet centrálnych stanovených ukazovateľov štátneho plánu rozvoja poľnohospodárstva a v budúcnosti určovať len základné ukazovatele.³⁵ Vlastná konkretizácia úloh sa presunula na národné výbory, ktoré mali nastaviť úlohy tak, aby JRD a súkromní roľníci mohli využiť výrobné podmienky a svoje skúsenosti na zvyšovanie výroby. Súčasne bolo zrušené plánovanie úloh pre záhumienky a podniky s výmerou do 0,50 ha. Samozrejme, že výkupu sa to netýkalo.

Nesporne to bol prvý pokus o vytvorenie priestoru pre vznik osobnej zainteresovanosti bezprostredných výrobcov, od ktorej v mnohom závisel budúci rozvoj poľ-

nohospodárstva. Avšak riešenie, ktorým sa mal tento priestor vytvoriť, potvrdzovalo, že tvorcovia si uvedomovali jeho kontraproduktívnosť so systémom totalitne organizovanej spoločnosti. Aj pre tieto ideologické dôvody mal tento pokus len nesmelú a v ďalšej praxi neúčinnú podobu. Predovšetkým nezmenený systém plánovania úloh podľa potrieb aj naďalej nastavoval výrobné úlohy nereálne vysoko. Strach z neriadenej iniciatívy spôsobil, že priestor na zohľadňovanie regionálnych špecifik a skúseností roľníkov sa vytváral len v podobe „zhora“ stanovených limitov tzv. krajských stredných noriem, ktorých splnenie bolo nutné.³⁶ To znamená, že ísť pod nastavené limity nebolo možné. Naopak, prekročenie stanovených limitov sa okamžite premietlo do zvýšenia výrobných a dodávkových úloh na ďalší rok. Najväčším problémom ale bolo, že poľnohospodárske výrobky sa realizovali za byrokraticky nastavené nerentabilné ceny, ktoré, ako sme už vyššie ukázali, napriek ich zvýšeniu nezodpovedali cenám, za ktoré by sa predávali na voľnom trhu. Dôsledkom bolo, že aj keď napr. v roku 1954 sa družstvám na Slovensku napriek nesplneniu plánovanej hektárovej úrody obilnín vynúteným výkupom podarilo stanovené dodávkové normy splniť na 103,2 %, malo to negatívny dopad na zabezpečenie odmien za prácu STS (tzv. naturoplaty), osivových fondov, na výšku naturálnych odmien družstevníkov ako aj na hodnotu pracovnej jednotky.³⁷ V takomto hodnotovom prostredí mala každá snaha o zvýšenie výroby aj naďalej sebazničujúci charakter. Praktická neúčinnosť nového systému plánovania a riadenia sa však neodvodzovala z jeho imanentných nedostatkov, ale pripisovala sa na margo „oportunistického a pasívneho“ zavádzania do praxe. Napr. v Žilinskom, Prešovskom a v niektorých okresoch Košického kraja sa nová metodika nevyužila a rozpis úloh sa v roku 1955, ba aj v roku 1956 uskutočnil nediferencovane, bez ohľadu na výrobné možnosti.³⁸

Z naznačených skutočností vyplýva, že opatrenia prijaté v rokoch 1953 -1954 zďaleka nešli na úroveň potrieb a boli len kozmetickou úpravou predseptembrovej línie. Na jednej strane zníženie noriem povinných dodávok a zvýšenie cien pomohlo zlepšiť finančnú situáciu poľnohospodárskych výrobcov, ale nie do takej miery, aby ich táto stimulovala k zvyšovaniu výroby. Väčšina autorov zaoberajúcich sa touto problematikou napr. zvýšenie príjmov v JRD jednostranne vyzdvihovala a touto skutočnosťou odôvodňovala údajný obrat v postoji súkromných roľníkov voči JRD.³⁹ Tejto interpretácii však chýba širší kontext a prinajmenšom odpoveď na otázku, prečo potom družstvá nezvýšili výrobnú iniciatívu. Odpoveď môže byť len jedna. Všetky opatrenia, ktoré sa vykonali v oblasti výmeny s cieľom vytvoriť priestor pre hodnotové stimulovanie, namiesto stimulovania rozvoja výroby a trhovej produkcie paradoxne viedli len k zvýšeniu tržieb⁴⁰ poľnohospodárskych výrobcov, pričom tak hrubá výroba ako aj trhová produkcia aj v ďalších rokoch stagnovali. Dôsledky zreformovaného systému výmeny sa pritom prejavovali v družstvách inak ako v súkromnom sektore.

V ekonomicky silných družstvách, a tých bolo na Slovensku poskromne, negatívne pôsobilo práve zvýšenie ich príjmov, v dôsledku vytvoreného priestoru umožňujúceho predávať väčšinu svojej produkcie formou štátneho nákupu za vyššie ceny. Keďže tieto ignorovali reálne náklady, nestimulovali družstevníkov k ich znižovaniu a k investovaniu do vlastnej reprodukcie najmä preto, že v systéme pretrvávajúceho centralizovaného riadenia sa zodpovednosť za realizáciu výrobných úloh presúvala

na riadiace centrum.⁴¹ Inak povedané systém nevytváral podmienky na vytvorenie rentabilných hospodárstiev, ale len podnecoval k výrobe za každú cenu, ako aj k snahe získať od riadiaceho centra aj bezpráčne príjmy. V tejto situácii si problém hospodárskej konsolidácie družstiev potom sústavne vyžadoval zvyšovať ceny, resp. znižovať normy povinných dodávok.⁴²

Naopak v ekonomicky slabých družstvách nemalo zníženie noriem povinných dodávok a zvýšenie cien žiadny dopad na zlepšenie situácie, v akej sa nachádzali pred prijatím opatrení. Aj naďalej predávali takmer celú trhovú produkciu za nižšie ceny formou povinných dodávok, ktoré väčšinou nepokryli ani stúpajúce náklady na výrobu. Družstevníci sa preto aj naďalej radšej venovali práci na svojich záhumienkoch, kde produkciu realizovali za vyššie ceny formou štátneho nákupu. Nedostatok financií družstvá potom riešili neúmerným zvyšovaním časti naturálnej odmeny za odpracované pracovné jednotky, čo viedlo k zníženiu krmovinových a osivových zásob. Vznikal tak klasický uzavretý kruh, z ktorého sa družstvá sami nedokázali dostať. Opatrenia prijaté v rokoch 1953 – 1954 viedli teda len k čiastočnému zlepšeniu finančnej situácie ekonomicky silných družstiev, ale nie k ich očakávanému zvýšenému záujmu na zvyšovaní hrubej a trhovej produkcie. Vo väčšine ekonomicky slabých JRD nevedli ani k zlepšeniu finančnej situácie a na svoje prežitie aj naďalej potrebovali od štátu priamu finančnú pomoc.⁴³ V dôsledku tejto situácie pretrvával u roľníkov na Slovensku nezáujem o družstevnú formu výroby, a ak koncom roku 1954 bolo 5 720 nevyriešených odhlášok z JRD,⁴⁴ tak v prvej polovici roku 1955 podalo odhlášky ďalších 12 000 družstevníkov a rozpadlo sa ďalších 12 družstiev.⁴⁵ Ani pokles roľníkov, najmä družstevníkov v strane, sa nepodarilo zastaviť.⁴⁶

Odlíšne sa v novej situácii správal súkromný sektor. Napriek svojej existenčnej neistote a viac-menej len proklamovanej podpore zo strany štátu z prijatých opatrení prednostne sledujúcich rozvoj socialistického sektora v značnej miere profitoval.⁴⁷ Svoj prevažujúci podiel najmä v živočíšnej výrobe využil na zlepšenie finančnej situácie predajom značných prebytkov formou štátneho nákupu. Súčasne preukázal značnú prispôsobivosť novým podmienkam. Rozpis povinných dodávok formou pevných dodávkových noriem podľa veľkosti poľnohospodárskej alebo ornej pôdy znevýhodňoval hospodárenie vo väčších veľkostných skupinách. Preto v snahe zbaviť sa štátom znevýhodňovaného hospodárenia usiloval sa dostať do štátom tolerovanej veľkostnej skupiny. Dôsledkom bolo drobenie pôdy a značný nárast malých hospodárstiev s výmerou pôdy do 3,5 ha.⁴⁸ Samozrejme, tento proces nebol v prospech rozvoja poľnohospodárskej výroby, len umožňoval súkromnému sektoru prežívať a svojím spôsobom, v porovnaní s vývojom v socialistickom sektore, aj profitovať.

Dosiahnuté výsledky boli preto výrazne odlišné od pôvodných zámerov. Namiesto konsolidácie družstiev pokračoval proces ich rozpadu, a čo bolo najhoršie, finančné zvýhodnenie poľnohospodárskych výrobcov v značnej miere znížilo podiel poľnohospodárstva na krytí celospoločenských potrieb. Kontraproduktívne vo vzťahu k pôvodným zámerom boli najmä výsledky, ktoré dosahoval súkromný sektor. Tento aj vďaka relatívnej nezávislosti na rigidnom systéme riadenia a plánovania mohol operatívnejšie meniť podmienky svojej výroby a tak dosahovať situácii primerané, ale v porovnaní s výsledkami JRD lepšie výsledky. Osobná zainteresovanosť súkrom-

ne hospodáriacich roľníkov, režimom vnímaná ako pretrvávajúca istota živelnosti vo vývoji spoločnosti aj tým, že ich záujem o prácu nebol determinovaný len výškou finančnej odmeny, ukázala svoje. Kontraproduktívne to potom pôsobilo najmä v súvislosti s úsilím o dosiahnutie politických zámerov opatrení, t. j. opätovne získať roľníkov pre družstevnú myšlienku. Aj z týchto dôvodov (okrem potreby zvýšiť podiel poľnohospodárstva na krytí celospoločenských potrieb) sa v roku 1957 znížili nákupné ceny niektorých výrobkov a zvýšili dodávkové normy JRD a súkromným roľníkom s výmerou pôdy do 3,5 ha. Opätovné znevýhodnenie tejto veľkostnej skupiny sa síce odôvodňovalo ekonomicky, ale s jasne politickým podtextom, t. j. tým, že hospodárenie sa pre túto veľkostnú skupinu stalo mimoriadne výhodným.⁴⁹ Neaplnenie očakávaných výsledkov nútilo opätovne hľadať „účinnnejšie“ prostriedky na realizáciu úloh dňa, čím sa však vytváral aj priestor pre recidívu chýb minulosti, pôvodne odsúdených už na septembrovom zasadaní ÚV KSC v roku 1953.

Diskusia spojená s úsilím o hľadanie účinnejších prostriedkov pri realizácii úloh v poľnohospodárstve, realizovaná na stránkach straníckych časopisov, vyústila do vzniku dvoch vyhranených názorových skupín. Prvú skupinu predstavovali hlasy, ktoré sa dovoľávali výraznejšej materiálnej a finančnej pomoci družstvám a širšieho uplatňovania ekonomických nástrojov.⁵⁰ Na celkové docenenie významu tohto spôsobu realizácie úloh v istom zmysle negatívne vplývala aj príprava druhého päťročného plánu, keď plánované vysoké tempo extenzívneho rozvoja priemyslu do značnej miery limitovalo možnosti zvýšenia investícií do poľnohospodárstva. Rozhodne najväčší podiel na odmietnutí tejto alternatívy mali niektoré krajné názory v tejto skupine, ktoré upozorňovali na neúčinnosť implantácie hodnotových stimulov v rámci administratívneho systému riadenia a plánovania, a preto sa dovoľávali zrušenia plánovania v poľnohospodárstve a ponechania jeho riadenia živelnému pôsobeniu zákona hodnoty.⁵¹

Nositelmi druhej skupiny názorov boli zväčša tí pracovníci riadiacich štruktúr, ktorí boli bezprostredne zodpovední za realizáciu úloh na dedine. Reagujúc na časté neúspechy v presvedčovacej práci medzi roľníkmi, dovoľávali sa, ale aj vyvíjali administratívno-ekonomický nátlak na roľníkov s cieľom urýchliť ich vstup do JRD.⁵² Stranícku líniu dosiahnuť rozhodujúci obrat v hospodárení JRD a na tomto základe získať roľníkov pre kolektívne formy hospodárenia – obracali hore nohami. Keď nebolo možné v relatívne krátkom čase zlepšiť hospodárske výsledky JRD tak, aby sa stali príťažlivými pre súkromne hospodáriacich roľníkov, zdalo sa, že je možné ten istý cieľ dosiahnuť ekonomickým znevýhodnením individuálnej malovýroby. Takéto hľadanie účinnejších prostriedkov realizácie úloh na dedine, aj keď nebolo „zhora“ posvätené, v dôsledku odmietnutia prvej alternatívy, zodpovedalo potrebe „praktického“ riešenia úloh. Tak sa opäť bežným javom stávali prípady ako napr. v okrese Krupina, kde okresní funkcionári predpisovali súkromným roľníkom nesplniteľné dodávky, STS odmietali súkromným roľníkom poskytnúť prácu, a to aj vtedy, keď tieto boli v STS zmluvne zabezpečené a stroje boli pracovne nevyužitú.⁵³

Analýza príčin pretrvávajúcej stagnácie hrubej a trhovej poľnohospodárskej produkcie na Slovensku, najmä jej celkového poklesu v roku 1954⁵⁴ by bola neúplná,

pokiaľ by sme nepoukázali na nedostatky v realizácii investičnej politiky štátu, realizovanej v rozpore so smernými číslami štátneho plánu rozvoja národného hospodárstva. Prvýkrát bolo rozhodnuté zdvojnásobiť investície do poľnohospodárstva v roku 1951, a to v rámci zvýšených úloh 1. päťročného plánu. K zvýšeniu došlo ale len v českej časti republiky. Na Slovensku sa investície zvýšili len nepatrne, no v skutočnosti, v pomere k investíciám do ostatných odvetví národného hospodárstva, zaznamenali pokles. Aj štátny plán rozvoja národného hospodárstva na rok 1954 ukladal v porovnaní s rokom 1953 zdvojnásobiť investície do poľnohospodárstva. Vysoko nastavené smerné čísla rozvoja poľnohospodárskej výroby na Slovensku sa mali dosiahnuť najmä rozšírením mechanizácie, ktorej podiel na poľnohospodárskych prácach v JRD sa mal zvýšiť na 64 %.⁵⁵ V skutočnosti investície do poľnohospodárstva v tomto roku oproti roku 1953 celoštátne poklesli a len na Slovensku došlo k ich miernemu zvýšeniu. Dvojnásobné zvýšenie investícií sa uskutočnilo až v roku 1955, ale len na Slovensku.⁵⁶ Avšak ani toto zvýšenie investícií nemohlo zásadne ovplyvniť výrobné výsledky v slovenskom poľnohospodárstve, keďže ich podiel na rozšírení strojového parku zostal na úrovni roku 1954. Celkom 76,7 % z investovaných prostriedkov bolo použitých na výstavbu budov a stavieb v socialistickom sektore.⁵⁷

Uvedené skutočnosti potvrdzujú, že opatrenia prijaté v rokoch 1953 – 1954 nepredstavovali medzník z hľadiska realizácie strategických cieľov poľnohospodárskeho režimu v poľnohospodárstve. Nesporne však predstavovali prvý pokus o hľadanie účinnejších prostriedkov ich naplnenia. Evidentný neúspech tohto hľadania a najmä ideologicky podmienená nechota vytvoriť všetky nevyhnutné podmienky pre vznik osobnej zainteresovanosti na realizácii úloh nútili k návratu k starým postupom a tým aj k recidíve chýb z minulosti. Tento návrat bol evidentný najmä v spôsobe získavania roľníkov pre vstup do JRD.

-
- 1 Normativistická koncepcia plánovania v chápaní plánu jednostranne zdôrazňovala príkazovú stránku plánu, prostredníctvom ktorého si spoločnosť ukladá úlohy na zabezpečenie svojich potrieb. Plán sa tak chápal ako uzákonenie vôle spoločnosti, preto určujúcim kritériom pri tvorbe úloh sa stali potreby spoločnosti a nie možnosti. Túto myšlienku zostavovať plán podľa potrieb spoločnosti presadzoval aj V. Široký na zasadnutí ÚV KSS v novembri 1949. Porovnaj ŠIROKÝ, Viliam: Pomocou JRD zvýšime poľnohospodársku výrobu. (Výňatky z referátu predsedu KSS Viliama Širokého a generálneho tajomníka KSS Štefana Baššovanského) *Roľnícke družstevné noviny*, Ústredný orgán povereníctva pôdohospodárstva, Bratislava 1. decembra 1949, s. 572. Opakom neskôr presadzovaného plánovania bolo pozitivistické chápanie plánu, pri tvorbe ktorého mali byť rozhodujúce výrobné možnosti.
 - 2 Porovnaj VYDRA, Vladimír: *Úloha výkupu v ekonomickom svazku ťelnickej triedy a roľníctva*. ČSAV, Praha 1963, s. 167. V roku 1951 sa úlohy päťročného plánu po prvýkrát rozpisali aj v pláne zvýšenia výroby pre súkromne hospodáriacich roľníkov. VOJÁČEK, Alois: *Vývoj socialistického poľnohospodárstva na Slovensku*. Príroda, Bratislava 1973, s. 554.
 - 3 Porovnaj podľa VOJÁČEK, Alois: *Vývoj socialistického poľnohospodárstva na Slovensku*, Tab. P 186, P 187, P 236, P 237, P 265, P 266, P 204, P 25.
 - 4 Ide o kategóriu, ktorá vyjadruje percentuálny podiel trhovej produkcie z celkového objemu hrubej poľnohospodárskej produkcie.
 - 5 V roku 1953 JRD dosahovali v tržnosti podiel až 48,6 %, ŠM 78,4 % a súkromný sektor 36,5 %. Údaje sú vypočítané podľa VOJÁČEK, Alois: *Vývoj socialistického poľnohospodárstva na Slovensku*, Tab. P 186, P 187, P 236, P 237, P 265, P 266.
 - 6 Napr. na Slovensku v roku 1953 podiel jednotlivých sektorov na hrubej poľnohospodárskej produkcii

- bol nasledovný: JRD 25,8 %, súkromný sektor 65,7 %, ŠM 8,4 %. Údaje boli zostavené podľa VOJÁČEK, Alois: *Vývoj socialistického poľnohospodárstva na Slovensku*, Tab. P 186, P 236, P 265. V celoštátnom rozmere bol v tomto roku podiel nasledovný: JRD 23,8 %, súkromný sektor 65,3 %, ŠM 10,9 %. VYDRA, Vladimír: *Úloha výkupu v ekonomickom svazku dělnické třídy a rolnictva*, Tab. TP 14, s. 197.
- 7 V roku 1953 na Slovensku podiel jednotlivých sektorov na trhovej poľnohospodárskej produkcii bol nasledovný: JRD 29,1 %, súkromný sektor 55,5 %, ŠM 15,5 %. Údaje boli zostavené podľa VOJÁČEK, Alois: *Vývoj socialistického poľnohospodárstva na Slovensku*, Tab. P 187, P 237, P 266.
 - 8 Porovnaj VYDRA, Vladimír: *Úloha výkupu v ekonomickom svazku dělnické třídy a rolnictva*, s. 110.
 - 9 VYDRA, Vladimír: *Úloha výkupu...*, s. 57.
 - 10 Správa pre Predsedníctvo ÚV KSS uvádza, že záhumienky a individuálna živočišna výroba sa stali hlavným zdrojom príjmov niektorých pracovníkov JRD III. a IV. typu, v dôsledku čoho zanedbávali prácu v JRD. *Slovenský národný archív* (ďalej len SNA) Bratislava, fond Predsedníctvo ÚV KSS, archívna škatuľa (ďalej len a. š.) 810, Zasadanie Predsedníctva ÚV KSS dňa 22. decembra 1951.
 - 11 Členovia JRD, ktorých družstvá nespĺnili niektoré dodávky na 100 %, napr. v mäse alebo vajciach, aj keď vysoko prekročili dodávky obilnín, nedostávali lístky na cukor a tzv. šatenky. SNA Bratislava, fond Predsedníctvo ÚV KSS, a. š. 815, Zasadanie Predsedníctva ÚV KSS dňa 1. apríla 1952; SNA Bratislava, fond Sekretariát ÚV KSS, a. š. 33, Zasadanie Sekretariátu ÚV KSS dňa 16. mája 1952.
 - 12 Tri mesiace po prijatí uznesenia bolo na Slovensku založených 403 JRD III. a IV. typu. Do konca roka sa ich počet zvýšil na 872. SNA Bratislava, fond Predsedníctvo ÚV KSS, a. š. 822, Zasadanie Predsedníctva ÚV KSS dňa 30. augusta 1952; SNA Bratislava, fond Sekretariát ÚV KSS, Údaje o JRD k 1. 1. 1953. Sekretariát ÚV KSS 21. 1. 1953. Citované podľa CAMEL, Samuel: *Päťdesiate roky na slovenskej dedine. Najťažšie roky kolektívizácie*. Universum, Prešov 2005, s. 269.
 - 13 CAMEL, Samuel: *Päťdesiate roky na Slovenskej dedine*. s. 276.
 - 14 Pozri CAMEL, Samuel – SKRIP, Vasiľ – VANKO, Augustín: *Roľnícka politika KSČ v období výstavby socializmu na Slovensku*. Pravda, Bratislava 1978, s. 65.
 - 15 SNA Bratislava, fond Predsedníctvo KV KSS, a. š. 806, Materiál o výsledkoch JRD v Prešovskom kraji prednesený na rokovaní Predsedníctva KV KSS v Prešove dňa 1. augusta 1951.
 - 16 Pozri VOJÁČEK, Alois: *Vývoj socialistického poľnohospodárstva na Slovensku*, Tab. P 184. V roku 1953 poľnohospodárska výroba v Československu dosiahla len 87,5 % predvojnovej úrovne. VYDRA, Vladimír: *Úloha výkupu v ekonomickom svazku dělnické třídy a rolnictva*, s. 87.
 - 17 Porovnaj VOJÁČEK, Alois: *Vývoj socialistického poľnohospodárstva na Slovensku*, Tab. P 186, P 187.
 - 18 K 12. 1. 1952 bolo v KSS organizovaných 23 304 roľníkov. K 30. 6. 1952 sa ich počet zvýšil na 25 510 a k 28. 2. 1953 na 30 009. SNA Bratislava, fond Predsedníctvo ÚV KSS, a. š. 812, Zasadanie Predsedníctva ÚV KSS v dňoch 12. 1. 1952, a. š. 822, Zasadanie Predsedníctva ÚV KSS 6. 9. 1952.
 - 19 Počet roľníkov v strane sa znížil o 5 945 členov a kandidátov a dosiahol stav 24 064 roľníkov. Z nich iba 1 245 bolo vylúčených, alebo zomrelo. SNA Bratislava, fond Predsedníctvo ÚV KSS, a. š. 865, Zasadanie Predsedníctva ÚV KSS dňa 10. 6. 1954.
 - 20 SNA Bratislava, a. š. 865, Zasadnutie Predsedníctva ÚV KSS dňa 10. 6. 1954.
 - 21 Porovnaj CAMEL, Samuel: *Päťdesiate roky na slovenskej dedine*, s. 277.
 - 22 Údaje o počte rozpadnutých družstiev sa v jednotlivých prameňoch rozchádzajú. Náš údaj pochádza z prameňov ÚV KSS. Citované podľa CAMEL, Samuel – SKRIP, Vasiľ – VANKO, Augustín: *Roľnícka politika KSČ v období výstavby socializmu na Slovensku*, s. 124.
 - 23 Prejav prezidenta republiky A. Zápotockého na kľúčavsej priehrade. *Roľnícke noviny*, 4. 8. 1953, s. 1, 2; Prejav prezidenta republiky A. Zápotockého. *Roľnícke noviny*, 29. 9. 1953, s. 1, 2.
 - 24 Pozri Vystúpenie N. S. Chruščova na zasadaní ÚV KSSZ 3. IX. 1953. N. S. Chruščov o zemědělství. *Díl 1, září 1953 – únor 1958*. Nakladatelství politické literatury, Praha 1963, s. 9 – 83.
 - 25 Prejav prezidenta republiky A. Zápotockého. *Roľnícke noviny*, 29. 9. 1953, s. 1, 2.
 - 26 Aj keď s takouto formuláciou otázky sa vystúpilo až na X. zjazde KSČ v júni 1954 (*Protokol X. řádného sjezdu KSČ. Praha 11. – 15. června 1954*, s. 5), myšlienka o nedostatočnej pomoci štátu poľnohospodárstvu sa objavuje už vo vystúpeniach A. Zápotockého na septembrovom zasadaní ÚV KSČ, ďalej vo vládnom vyhlásení z 15. 9. 1955. (Uznesenie vlády Československej republiky o hlavných úlohách v odbore hospodárskej politiky v najbližšom období. *Roľnícke noviny*, 19. 9. 1953, s. 5.) a vo vystúpení J. Uhera na zasadaní ÚV KSČ v dňoch 15. – 17. 12. 1953 (Za ďalší rozmach našej poľnohospodárskej výroby. *Roľnícke noviny*, 22. 12. 1953, s. 7 – 12).
 - 27 Podľa Zápotockého v roku 1951 dosiahla mechanizácia v JRD a v súkromnom sektore úroveň 26 % a v roku 1952 30 %. Orba bola mechanizovaná len na 22 %, osev na 13 % a kultivačné práce pri okopaných na 0,08 %. *Politická situácia a úlohy strany. Referát A. Zápotockého na zasadaní ÚV KSČ 4. 9. 1953*. Ústredný výbor KSČ, Bratislava 1953, s. 22.

- 28 KRUTINA, Václav: Rozvoj zemědělské výroby – podmínka růstu životní úrovně pracujících. *Nová mysl*, 1953, č. 10, s. 747. Porovnaj tiež ŠIROKÝ, Viliam: Správne chápat politické a ekonomické otázky rozvoje zemědělství. *Nová mysl*, 1955, č. 5, s. 458.
- 29 *Uznesenie strany a vlády o niektorých otázkach budovania socialistického hospodárstva (november 1952 – september 1953), II. časť*. Bratislava 1953, s. 196 – 207; ďalej Uznesenie vlády Československej republiky o hlavných úlohách v odbore hospodárskej politiky v najbližšom období. *Rolnícke noviny*, 19. 9. 1953, s. 3 – 6.
- 30 *Plenárni zasedání ÚV KSČ v dnech 16.–17. prosince 1953*. ÚV KSČ, Praha 1953, s. 76.
- 31 Porovnaj *Protokol X. řádného sjezdu KSČ*, s. 532; tiež VOJÁČEK, Alois: *Vývoj socialistického poľnohospodárstva na Slovensku*, s. 562.
- 32 Už 1. 9. 1953 boli zvýšené výkupné ceny niektorých najdôležitejších poľnohospodárskych výrobkov. VOJÁČEK, Alois: *Vývoj socialistického poľnohospodárstva na Slovensku*, s. 561.
- 33 *Základní předpisy o výkupu 1954*. MV, Praha 1954, s. 9 – 10. Citované podľa VOJÁČEK, Alois: *Vývoj socialistického poľnohospodárstva na Slovensku*, s. 560.
- 34 Porovnaj VOJÁČEK, Alois: *Vývoj socialistického poľnohospodárstva na Slovensku*, s. 564; tiež V boji za splnenie smerníc X. zjazdu pozdvihnúť prácu kádrov na vyššiu ideologickú úroveň. *Život strany*, 1955, č. 6, s. 17.
- 35 Porovnaj *Protokol X. řádného sjezdu KSČ*, s. 299, 533.
- 36 Zjednodušená metodika zostavovania plánu bola prvýkrát použitá v roku 1955. V centrálne stanovenom pláne chýbala celá štvrtina pôvodných centrálne nastavených ukazovateľov. Centrálne boli stanovené len základné výrobné a dodávkové úlohy pre jednotlivé kraje, ktoré mali uskutočňovať ich diferenciaciu pre jednotlivé okresy. Podobne okresy mohli diferencovať úlohy pre jednotlivé obce, pričom normy obcí sa mohli odchyľovať od okresnej $\pm 30\%$. Neskôr, v roku 1957, bolo zrušené aj toto obmedzenie. Porovnaj VYDRA, Vladimír: *Úloha výkupu v ekonomickém svazku dělnické třídy a rolnictva*, s. 72.
- 37 Namiesto plánovanej hodnoty pracovnej jednotky 16 Kčs dosiahli družstvá na Slovensku v roku 1954 hodnotu pracovnej jednotky 8 Kčs. *SNA Bratislava*, fond Byro ÚV KSS, a. š. 880, Zasadanie Byra ÚV KSS dňa 31. 12. 1954.
- 38 *SNA Bratislava*, fond ÚV KSS, a. š. 1832, Zasadanie ÚV KSS v dňoch 18. – 19. 8. 1955.
- 39 Napr. Michal Barnovský uvádza, že v roku 1955 bol priemerný čistý dôchodok JRD takmer šesťnásobne vyšší a finančná odmena za pracovnú jednotku dvojnásobne vyššia oproti roku 1952. Pritom sa zvyšovala kúpna sila peňažných príjmov znižovaním maloobchodných cien. BARNOVSKÝ, Michal: K niektorým otázkam vývoja životnej úrovne v prvej polovici päťdesiatych rokov na Slovensku. In: VARTÍKOVÁ, Marta (ed.): *Generálna línia výstavby socializmu*. Pravda, Bratislava 1975, s. 227, 237.
- 40 Podľa Vydra sa celoštátne tržby v roku 1956 oproti roku 1954 zvýšili o 43,2 %. Porovnaj: VYDRA, Vladimír: *Úloha výkupu v ekonomickém svazku dělnické třídy a rolnictva*, s. 169; Naproti tomu objem hrubej poľnohospodárskej výroby a trhovej produkcie stúpil v rovnakom období len o cca 12,5 %. Na Slovensku boli tieto výsledky len nepatrne odlišné. Hrubá poľnohospodárska výroba sa zvýšila len cca o 10,7 %, avšak trhová produkcia až o 13,4 %. Údaje sú vypočítané podľa údajov Štátneho štatistického úradu a Štatistickej ročenky Československa. Citované podľa: VOJÁČEK, Alois: *Vývoj socialistického poľnohospodárstva na Slovensku*, Tab. P 184.
- 41 Po roku 1953 družstvá, ktoré plnili dodávky a hospodárili podľa tzv. vzorových stanov dostávali od štátu priamu finančnú pomoc. Pozri referát Štefana Gažíka na celoslovenskej konferencii pôdohospodárskych pracovníkov národných výborov 6. 11. 1953. *Rolnícke noviny*, 18. 11. 1953, s. 5, 6. Tiež *SNA Bratislava*, fond Predsedníctvo ÚV KSS, a. š. 855, Zasadanie Predsedníctva ÚV KSS dňa 23. januára 1954.
- 42 Dodávkové normy boli od roku 1953 každoročne znižované až do roku 1958. Porovnaj VYDRA, Vladimír: *Úloha výkupu v ekonomickém svazku dělnické třídy a rolnictva*, s. 156.
- 43 Len na vyplatenie záloh družstevníkom koncom roku 1953 žiadalo 840 družstiev od štátu 100 miliónov Kčs. Porovnaj VANKO, Augustín: *Príprava, priebeh a výsledky druhej etapy združstevňovania na Slovensku*. In: *Slovensko v období dobudovania základov socializmu (1956 – 1960)*. Pravda, Bratislava 1978, s. 101. Samotný Žilinský kraj žiadal ešte na jar 1954 niekoľko miliónov korún, aby mohol konsolidovať napätú situáciu v JRD. *SNA Bratislava*, fond ÚV KSS, a. š. 1831, Zasadanie ÚV KSS v dňoch 24. – 25. 2. 1955.
- 44 *SNA Bratislava*, fond Byro ÚV KSS, a. š. 880, Zasadanie Byra ÚV KSS dňa 31. 12. 1954.
- 45 *SNA Bratislava*, fond Byro ÚV KSS, a. š. 900, Zasadnutie Byra ÚV KSS dňa 17. 8. 1955.
- 46 Ak k 31. 1. 1954 bolo v KSS 24 064 roľníkov (z toho 13 748 družstevníkov), tak k 1. 1. 1955 sa tento stav znížil na 22 424 (z toho 12 609 družstevníkov). *SNA Bratislava*, fond Byro ÚV KSS, a. š. 896, Zasadanie Byra ÚV KSS dňa 3. 6. 1955.
- 47 Súkromný sektor sa podieľal na plnení dodávok väčšou mierou ako JRD, hoci tieto už obhospodarovali

- 50 % ornej pôdy, a to na dodávkach mäsa o 76 %, vajec a mlieka o 75 % a obilia o 62 % viac ako JRD. VANKO, Augustín: *Priprava, priebeh a výsledky druhej etapy združstevňovania na Slovensku*, s. 107.
- 48 Celoštátne sa v období od 15. 2. 1954 do 15. 12. 1955 zvýšil počet hospodárstiev do 3,5 ha poľnohospodárskej pôdy o 66 325, t. j. o 7,8 %. Porovnaj VYDRA, Vladimír: *Úloha výkupu v ekonomickom svazku dělnické třídy a rolnictva*, s. 169.
- 49 Porovnaj VYDRA, Vladimír: *Úloha výkupu v ekonomickom svazku dělnické třídy a rolnictva*, s. 169.
- 50 V boji za splnenie smerníc X. sjazdu pozdvihnúť prácu kádrov na vyššiu ideologickú úroveň. *Život strany*, 1955, č. 6, s. 17.
- 51 ŠIROKÝ, Viliam: Správne chápat politické a ekonomické otázky rozvoje zemědělství. *Nová mysl*, 1955, č. 5, s. 461.
- 52 ŠIROKÝ, Viliam: Správne chápat politické a ekonomické otázky rozvoje zemědělství, s. 457 – 459.
- 53 SNA Bratislava, fond ÚV KSS, a. š. 1831, Zasadanie ÚV KSS dňa 24. II. 1955.
- 54 Hrubá poľnohospodárska produkcia bola v roku 1954 celoštátne o 1,6 % a na Slovensku o 3,6 % nižšia ako v roku 1953. Pokles zaznamenala aj rastlinná výroba, a to celoštátne o 11,9 % a na Slovensku o 16,2 %. Zvýšenie sa dosiahlo len v živočíšnej výrobe celoštátne o 11,9 % a na Slovensku o 16,2 %. Toto zvýšenie sa dosiahlo rozšírením stavov hospodárskych zvierat, čo v podmienkach zaostávajúcej krmovínovej základne viedlo k znižovaniu úžitkovosti. Porovnaj VOJÁČEK, Alois: *Vývoj socialistického poľnohospodárstva na Slovensku*, s. 561.
- 55 VOJÁČEK, Alois: *Vývoj socialistického poľnohospodárstva...*, s. 561.
- 56 VOJÁČEK, Alois: *Vývoj socialistického poľnohospodárstva...*, Tab. P 85.
- 57 VOJÁČEK, Alois: *Vývoj socialistického poľnohospodárstva...*, Tab. P 86.

Lucia Šulejová

Rozpad jednotných roľníckych družstiev v Prešovskom kraji v roku 1953 ako prejav odporu roľníkov voči kolektívizácii

Proces kolektívizácie, dobovo označovaný ako združstevňovanie¹, predstavoval štrukturálnu premenu² poľnohospodárstva, keď sa likvidovalo súkromné hospodárenie a vytvárali sa poľnohospodárske (výrobné) podniky – jednotné roľnícke družstvá (JRD). Postupne sa vyprofilovali štyri typy JRD. JRD I. typu bolo počiatočnou formou poľnohospodárskeho výrobného družstva, v ktorom roľníci pracovali spoločne predovšetkým v rastlinnej výrobe, kde však ešte nedošlo k sceleniu pôdy. JRD II. typu bolo charakteristické spoločnou rastlinnou výrobou na scelených pozemkoch po predchádzajúcej hospodársko-technickej úprave pôdy. Vstupom roľníkov do JRD I. a II. typu nedošlo k zmene ich vlastníckych vzťahov k pôde a výsledky hospodárenia sa rozdeľovali podľa rozlohy vnesenej pôdy. V JRD III. typu sa uskutočnilo úplné zospoločnenie rastlinnej aj živočíšnej výroby, pričom družstevníkom zostala časť pôdy ako záhumienkové hospodárstvo. Hlavná časť odmeňovania družstevníkov závisela od výsledkov spoločného hospodárenia a len menšia časť bola odvodená z rozlohy pôdy vnesenej do družstva. V JRD IV. typu už odmena nebola vôbec viazaná na vnesenú pôdu.³ V praxi vznikali v prvých rokoch kolektívizácie často družstvá uvedených typov buď ako menšinové, alebo ako väčšinové. Menšinové družstvá tvorila menšina roľníckeho obyvateľstva dediny alebo pôda vnesená do takéhoto družstva predstavovala menšinu poľnohospodárskej pôdy dediny.

Jednou z významných prekážok, brániacich roľníkom dobrovoľne sa podieľať na kolektívizácii, bola hlboko zakorenená predstava o vlastníctve pôdy ako najväčšej sociálnej istote. Považovali ju za základnú podmienku svojej obživy. Na Slovensku, a obzvlášť v Prešovskom kraji, kde väčšinu obyvateľstva tvorili roľníci, resp. obyvateľstvo živiace sa prácou v poľnohospodárstve, bolo vlastníctvo pôdy dôležitým faktorom, ktorý ovplyvňoval konanie a rozhodovanie ľudí.

Podstatou kolektívizácie bolo zaberanie pôdy v prospech vznikajúcich JRD alebo štátnych majetkov (ŠM) a to aj násilnou formou. Keďže kolektívizácia bola jedinou⁴ možnou cestou socializácie dediny a v sledovanom období mať na prebiehajúce politické, hospodárske a spoločenské procesy iný ako oficiálne proklamovaný názor bolo neprípustné, dokonca trestné, preto hodnotím aktivity roľníkov smerujúce proti agrárnej politike KSČ, resp. smerujúce k zotrvaní na pozícii súkromne hospodáriaceho roľníka ako prejav nesúhlasu, odporu. Vyplýva to aj zo stereotypného⁵ vnímania roľníkov komunistickými ideológmi, ktoré čerpalo jednak z triednej diferenciacie

rolníctva, jednak z triedneho boja. Roľníci tak nepredstavovali jednoliaty celok, ale boli diferencovaní od najbohatších, cez stredných, malých roľníkov a kovorolníkov, až po bezzemkov, ktorí pracovali ako poľnohospodárski robotníci na veľkostatkoch. Z takéhoto rozčlenenia roľníkov sa odvíjal charakter triedneho boja, keď bohatí roľníci (kulaci) boli nepriateľom, proti ktorému bolo treba bojovať až po jeho likvidáciu a ostatných roľníkov zase získať pre myšlienku spoločného hospodárenia a vytvoriť s nimi robotnícko-roľnícky zväzok.

Sociálna diferencácia roľníkov ovplyvňovala aj ich postoj ku kolektizácii, ktorý osciloval od kladného u tých chudobnejších k negatívnemu u stredných a bohatých roľníkov, samozrejme s výnimkami u jednotlivých skupín roľníctva. To isté platí aj o motívoch konania roľníkov, keď sa ich vstúpenie do JRD, zotrvanie v ňom, resp. vystúpenie z JRD odvíjalo v mnohých prípadoch od toho, či to bolo pre nich výhodné. Takéto konanie v sledovanom období však znamenalo riziko, že bude označené za protikomunistické, vyjadrujúce odpor voči politike strany a pre jeho aktéra hrozbu trestného postihu. Napriek tomu časť roľníkov neváhala pod tlakom konkrétnych podmienok roku 1953 takto konať a vyjadriť svoj postoj – odpor, nesúhlas so zlou finančnou situáciou v mnohých JRD, ktorá následne existenčne postihovala roľnícke rodiny.

Poľský historik Łukasz Kamiński v jednej svojej štúdií zaviedol pojem spoločenský odpor, ktorý vymedzil ako *rôzne neinštitucionalizované a živelné činnosti jednotlivcov alebo spoločenských skupín v politickej, spoločenskej alebo ekonomickej oblasti, majúce objektívny alebo subjektívny charakter odporu proti vláde*.⁶ Obsahom pojmu odpor je tiež opozícia. Tá môže byť aktívna, pasívna, skrytá, pripisovaná a odvodená. Najviditeľnejší druh odporu, aktívna opozícia, zahŕňa povstania, vzbury a nepokoje, demonštrácie a protestné mítingy, štrajky a prerušovanie práce, rozširovanie letákov vyzývajúcich k protestu, ale aj výhražné listy, petície, podpaľačstvo, urážky a vraždy.⁷ Pasívny odpor možno charakterizovať ako endemické a hlboko zakorenené správanie sa podriadených tried, ktoré sa môže stať až virtuálnym spôsobom života. Pasívny odpor možno tiež identifikovať ako prešľapovanie na mieste, nedbanlivosť, sabotáže, krádeže a rôzne formy úniku.⁸ James C. Scott ho ešte rozširuje o označenie „zbrane slabých“ alebo „každodenné formy odporu“. Okrem už spomenutých foriem medzi ne zaraďuje subjektívnejšiu oblasť ľudovej kultúry, rituálov, fiktívnej ignorancie, pretváranky a falošného súhlasu, čo nazýva ľudovými spôsobmi odporu.⁹

Skutočnosti, ktoré môžeme dnes vyhodnotiť ako prejav protestu či odporu obyvateľov voči komunistickému režimu (alebo aj vo všeobecnosti), v skutočnosti nemuseli byť takto zamýšľané. Mohol to byť jednoducho len skutok vynútený danou situáciou, na ktorú ľudia reagovali. Ich konanie teda nebolo mienené ako protest proti režimu, len museli v meniacich sa podmienkach nejako existovať a žiť ďalej. Na tomto mieste možno uvažovať napríklad aj o tom, či obyvatelia dávali najavo svoj nesúhlas s vládou KSČ ako jednej strany, alebo im prekážal len spôsob, akým strana svoje predstavy o riadení štátu uvádzala do praxe. Aj keď toto nie je možné objektívne posúdiť, napriek tomu si myslím, že sa to dá chápať a definovať ako prejav odporu, pretože novovznikajúca moc menila podmienky, nastavovala nové parametre „normálnosti“, na ktoré ľudia museli reagovať, prispôbovať sa, meniť štýl a spôsob svojho života v záujme zachovania určitého životného štandardu. Vynára sa

tiež otázka, či akty odporu (najmä tie, ktoré hodnotím ako pasívne prejavy protestu) nemožno považovať iba za obranu seba, svojej rodiny. Myslím si, že nie, pretože keď táto obrana – povedzme zatajenie hospodárskych zvierat, zatajenie zásob, neplnenie dodávkových povinností – bola vyhodnotená ako trestný čin ohrozovania jednotného hospodárskeho plánu (ide o zákon č. 231/1948 Zb. na ochranu ľudovodemokratickej republiky), roľník bol za to náležite potrestaný.

Kolektivizáciu v Prešovskom kraji v roku 1953 ovplyvnilo hneď niekoľko faktorov. Bolo to predovšetkým dianie v roku 1952 – dôraz na zvýšené tempo zakladania JRD, najmä JRD vyšších typov, prechod existujúcich JRD na vyššie typy a sústreďovanie hospodárskych zvierat ako základu živočíšnej výroby a v roku 1953 to bolo zavedenie nového výkupného systému v januári, zrušenie lístkového systému na potravinové a priemyselné tovary a menová reforma v júni 1953. Cieľom príspevku je zmapovať reakcie roľníkov na bezohľadné presadzovanie kolektívneho hospodárenia, zistiť, či a ako mohli roľníci vyjadriť svoj nesúhlas a nespokojnosť. Dôvodom pre geografické vymedzenie na Prešovský kraj sú jeho špecifiká v skúmanom období. Spočívali v hospodárskej a kultúrnej zaostalosti¹⁰, zvýšenej miere religiozity a konzervativizme, z ktorých vyplývala nedôvera v akékoľvek novoty.

Prešovský kraj vznikol v rámci územnej reorganizácie podľa zákona č. 280/1948 Zb., o krajskom zriadení dňa 1. januára 1949. Svojou rozlohou 8 427,9 km² bol druhým najväčším na Slovensku. Členil sa na 15 okresov, tvorených 757 obcami s 425 494¹¹ obyvateľmi.¹² Tretinu plochy zaberali lesy na severovýchode kraja (okresy Spišská Stará Ves, Stará Ľubovňa, Sabinov, Bardejov, Giraltovce, Svidník, Stropkov, Medzilaborce, Snina), ktoré určovali charakter poľnohospodárstva zameraný na chov oviec, hovädzieho dobytku a koní a pestovanie kŕmnych obilnín a zemiakov. Väčšina ornej pôdy sa tak nachádzala v okresoch Prešov, Vranov, Humenné, Sobrance, Michalovce a Veľké Kapušany. Pomer poľnohospodársky činného obyvateľstva k celkovému počtu v roku 1948 predstavoval 72,6 %, avšak v štyroch okresoch bol nad 80 % (Svidník – 90,4 %, Snina – 90,4 %, Spišská Stará Ves – 85,7 % a Sabinov – 83 %). Pre porovnanie celoslovenský pomer v poľnohospodárstve pracujúceho obyvateľstva k celkovému počtu z roku 1946 bol 48,1 %.¹³ Aj preto sa akékoľvek zmeny ovplyvňujúce poľnohospodárstvo v Prešovskom kraji prejavovali živelné a búrlivo.

Vládne uznesenie z 3. júna 1952 o upevnení a ďalšom rozvoji JRD síce zdôrazňovalo potrebu upevniť jestvujúce JRD, dať im pevný hospodársky základ, naučiť družstevníkov správne organizovať a spravovať majetok JRD, avšak formuláciou *ísť smelšie vpred po ceste budovania JRD* nabádalo zakladať nové JRD. Bezprostredne potom 17. júna 1952 zasadalo v Prešove plénum Krajského výboru Komunistickej strany Slovenska (KV KSS). Vedúci tajomník KV KSS vo svojom referáte zdôraznil otázku zaostávania Prešovského kraja za inými v socializácii dediny – 402 JRD vrátane prípravných výborov JRD (PV JRD), 20 503 družstevníkov a 10,63 % poľnohospodárskej pôdy. Plénum následne určilo za hlavnú úlohu čo najrýchlejšie uskutočniť kolektivizáciu, založiť čo najväčší počet JRD, získať čo najviac pôdy pre socialistický sektor a takto sa vyrovať v združstevňovaní iným krajom.¹⁴

Už o necelý rok neskôr sa Prešovský kraj mohol „pochváliť“ počtom 491 PV JRD a JRD, teda nárastom až o 89 PV JRD a JRD, čo predstavovalo približne 18 %.¹⁵

V niektorých okresoch sa však už koncom roku 1952 začali prejavovať nedostatky družstiev založených rýchlo a pod nátlakom. Jednoznačne o tom vypovedajú správy z okresu Sobrance vypracované Štátnou bezpečnosťou (ŠtB) z októbra 1952, ktoré informujú o zlej pracovnej morálke práve v tých JRD, ktoré vznikli v druhej polovici roku 1952 v dôsledku agitačnej a masovo-politickej práce predstaviteľov straníckych organizácií a zamestnancov ľudovej správy. Takto založené JRD zápasili najmä s nedostatkom pracovných síl a finančnými ťažkosťami. Išlo predovšetkým o družstvá menšinové, teda také, ktoré buď založila menšina obyvateľov dediny, prípadne pôda vložená do JRD nepatrila jeho členom (čiže bola to pôda farská, americká, konfiškovaná a pod.), ako to bolo v JRD Jovsa, kde zo 118 roľníckych usadlostí do JRD vstúpilo 26 a členovia do neho vložili 27 ha. Členovia JRD sa do práce aktívne nezapájali a nemali kladný vzťah k spoločnej práci, čo vyplývalo aj z toho, že v družstve bol malý počet výkonných roľníkov.¹⁶ Bezproblémová situácia však nebola ani vo väčšinových JRD. Mnohí družstevníci v družstvách odmietali pracovať, keďže za svoju prácu nedostávali odmenu a často ani nevedeli, akú hodnotu má jedna odpracovaná pracovná jednotka, ako napríklad v JRD Vyšné Revištia, JRD Blatné Revištia, JRD Blatná Polianka či JRD Nižná Rybnica. V poslednom spomenutom JRD III. typu v Nižnej Rybnici sa družstevníci odmietali zapájať do práce a poukazovali na to, že *pracovali pri jesenných prácach a im nebolo vyplatené (za ich prácu, pozn. aut.), tak preto zadarmo robiť nebudú*. Tiež boli nahnevaní na to, že *jednotliví občania stojaci mimo JRD chodievajú na TD (Trať družby, pozn. aut.), kde zarábajú 8-9 tisíc korún a oni (družstevníci, pozn. aut.) na mesiac ani nie celých 800 Kčs*.¹⁷

Neoddeliteľnou súčasťou založenia JRD vyššieho typu (II. až IV. typu) bolo vykonanie hospodársko-technickej úpravy pôdy (HTÚP), čo sa často stretávalo s odporom roľníkov či roľníčok. Pri HTÚP išlo, zjednodušene povedané, o scelenie množstva rozlohou malých plôch pôdy do väčších lánov. Počas HTÚP dochádzalo jednak k čiastočnej výmene pôdy, keď roľníkom nesúhlasiacim s kolektivizáciou bola pridelená pôda (ako náhrada za pôdu zabratú na hospodárenie JRD) horšej bonity a často na okraji chotára dediny, jednak sa sceľovaním pôdy rušili hranice jednotlivých pozemkov. To zase predstavovalo problém pre tých roľníkov, ktorí ráтали s krátkym trvaním kolektivizačných pokusov a zaoranie medzí/hraníc tak mohlo v budúcnosti predstavovať komplikácie pri návrate k súkromnému hospodáreniu na svojom pozemku, ktorého hranice kvôli HTÚP už prakticky neexistovali. Nesúhlas s HTÚP sa prejavoval aj počas prvých prác na scelených pozemkoch. Takto sa traktoristi v JRD Porostov stali terčom „zhluknutých zúrivých žien“, ktoré sa im vyhrážali, že *kto sa opováži vstúpiť na pozemok, tej-ktorej žene, že mu odrúbe motykou hlavu*. Keď sa traktoristi rozchádzali na im pridelené jednotlivé úseky pôdy, pokúsili sa ženy *pri veľkej zúrivosti hádzať aj kamene a hlinu do niektorých traktoristov*, aby ich odradili od rozorávania medzí.¹⁸

Takto napätú situáciu v poľnohospodárstve ešte viac vyhroutil zavedenie nového výkupného systému v januári 1953, zrušenie lístkového systému na potraviny a priemyselné tovary a menová reforma v júni 1953. Uvedené opatrenia nepriaznivo ovplyvnili najmä hospodársky slabé JRD a dočasne zvýhodnili súkromne hospodáriacich roľníkov. Zrušením viazaného trhu družstevníci stratili výhody, ktoré získavali nízkymi cenami za tovary na poukazy.¹⁹

Prejav prezidenta A. Zápotockého na Klíčavskej priehrade, v ktorom odznili slová: *tým, ktorí si myslia, že si pomôžu, keď z družstiev utečú, tým môžeme celkom otvorene povedať: nič si nepomôžete. O niekoľko rokov budete musieť družstvá, z ktorých, povedzme, dnes utečiete, znovu budovať. My vám nebudeme brániť, ale berte na vedomie, že poľnohospodársku výrobu zvýšiť musíme,*²⁰ v kontexte zlej hospodárskej situácie mnohých družstiev založených v druhej polovici roku 1952 v Prešovskom kraji vyvolal okamžitú a búrlivú reakciu. V okrese Svidník pravoslávny farár Alexij Omelianovič z Vyšného Orlíka a vedúci OSD Ján Novák, ako aj bývalá učiteľka Mária Ozarčíková *rozšírili poplašnú správu vyplývajúcu z prejavu prezidenta republiky, že JRD sú rozpustené a že kto nechce byť v JRD, môže dobrovoľne vystúpiť.*²¹ V podobnom duchu argumentovali aj zhromaždení roľníci vo Vyšnom Nemeckom, ktorí protestovali proti sústredeniu dobytku, keď kričali, že *sám prezident súdruh Zápotocký vo svojom prejave vyhlásil, že v družstve môže byť len ten, kto chce a že tieto sa zakladajú na základe dobrovoľnosti a nie, ako oni vstúpili z donútenia.*²² Už 4. augusta 1953 hlásil okres Medzilaborce „rozobratie kráv“ z jednotlivých JRD,²³ okres Prešov zasa konania členských schôdzok JRD, na ktorých sa družstevníci dohodli vystúpiť z JRD a jesenné práce vykonávať samostatne na svojich pozemkoch.²⁴

Pri rozpade JRD často preberali iniciatívu ženy. Dňa 4. augusta v obci Jakubova Voľa, okres Sabinov, *v ranných hodinách manželka Jána Štetinu na čele 20 žien vošla do spoločnej maštale JRD, odkiaľ prvá zobrala svoj predtým ustajnený dobytok a ju začali nasledovať aj ostatné ženy.*²⁵ Na JRD Volice, okres Medzilaborce, *manželky členov JRD začali rozoberať dobytok zo spoločných maštali.*²⁶ V obci Bánovce nad Ondavou, okres Michalovce, došlo dňa 6. augusta k *zhluknutiu pred budovou MNV asi 60 žien a mládeže, ktorí sa dožadovali vrátenia prihlášok, ktoré podpísali pri vstupe do JRD.*²⁷ Dňa 10. augusta o 21. hodine v obci Veľký Šariš sa ženy pred bytom predsedu JRD *dožadovali vrátenia prihlášok do JRD a hádzali kamene do okien predsedu a rozbili mu okná.* V ten istý deň v ranných hodinách v Kapušanoch pri Prešove *asi 50 žien prepadlo brigádnikov na autách a hádzali po nich kamene.*²⁸ V JRD v Blatných Revištiach v júni 1953 sa viac ako 80 % členov JRD nezapájalo do práce, až hrozil jeho rozpad. Na zlepšenie situácie bola zvolaná členská schôdza. *Účasť na schôdzi bola predtým nikdy nevidaná. No na túto prišli iba väčšinou ženy a svojimi krikmi a nadávkami znemožnili vedúcemu schôdze docieľiť to, čo sa skutočne plánovalo.* Počas schôdze ženy vykrikovali, aby ich vypustili z družstva, že *oni chcú súkromne hospodáriť a že v JRD nikdy pracovať nebudú a ani svojich manželov nepustia.*²⁹ Obdobne v Blatnej Polianke sa na zvolanej verejnej schôdzi družstevníkov zúčastnili *výlučne iba ženy a to v počte asi 40 (osôb, pozn. aut.), ktoré na schôdzku došli, vopred organizované a svojimi výkrikmi a neprístojným chovaním znemožnili jej konanie.* Počas „schôdze“ od jednotlivých žien odznili poznámky, že *hoci ich postrieldajú, povešajú, aj tak pracovať na JRD nebudú a pokosené seno pôjdu si zväzať samostatne pre seba.*³⁰

Zvýšenú aktivitu žien v procese rozpadu JRD, resp. odporu roľníkov proti kolektizácii možno vysvetliť vývojom zamestnaneckej politiky v období prvej päťročnice. Nedostatok pracovných síl v priemysle, najmä preferovanom ťažkom priemysle, bol kompenzovaný na úkor ľahkého priemyslu, textilného priemyslu, dopravy, poľnohospodárstva a pod. V týchto odvetviach potom chýbajúce pracovné sily nahradzovali

ženy dovedy pracujúce predovšetkým v domácnosti a na vlastnom hospodárstve.³¹ Odchodom roľníkov do práce v priemysle sa posilnilo postavenie žien v poľnohospodárstve, či už štátnom (JRD) alebo súkromnom, vlastnom a tým aj ich rozhodovanie v tejto sfére. Druhým možným vysvetlením môže byť určitá miera kalkulácie mužov, že ak nespokojnosť s kolektivizáciou či hospodárskou situáciou v JRD vyjadria ženy, bude riziko postihu rodiny menšie, akoby tak spravila „hlava“ rodiny. Túto tézu podporuje aj skutočnosť, že mnohí muži prišli v procese znárodňovania o dovtedajší zdroj svojej dominancie a sebadôvery – o majetok, možnosť podnikat', slobodne sa realizovať. Naopak, v porovnaní so ženami boli muži oveľa väčším objektom politického prenasledovania a každodenného vydierania.³²

Počas rôznych prejavov nesúhlasu s existenciou JRD, resp. skutkov, vedúcich k ich rozkladu či oslabeniu, roľníci vyjadrovali aj svoje názory na družstvo ako také. Istá roľníčka z Vyšného Nemeckého pri vypočúvaní povedala, že *hoci ju zabijeme, do družstva pracovať nepôjde, hoci radšej bude čistiť záchody*.³³ V podobnom duchu sa vyjadrili aj ženy z Blatnej Polianky, že *hoci ich postrielajú, povešajú, aj tak pracovať na JRD nebudú*.³⁴

Vo všeobecnosti sa roľníci odmietali zapájať do prác v JRD, pokúšali sa kosiť družstevné lúky pre svoje súkromné potreby, rozkrádali družstevný majetok – seno, dobytok, stavebný materiál, vydávali družstevné kravy pre vlastnú spotrebu a pod.

Pri prejavoch odporu proti kolektívnemu hospodáreniu v JRD stáli aj jednotliví funkcionári. Napríklad vo Vyšnom Nemeckom v auguste 1953 pri sústredení dobytka zamestnancami ľudovej správy za asistencie Zboru národnej bezpečnosti (ZNB) došlo k zhluknutiu asi 40 občanov – členov JRD, ktorí proti tomu protestovali. *V dave išla na čele s deckom v ruke aj príslušníčka ZNB Margita Kamencová v občianskom odeve, ktorá [...] sa pri tom mala vyhrážať príslušníkom ZNB. Svojím konaním dodala smelosti ostatným občanom, ba dokonca povzbudzovala členov JRD k tomu, aby sa postavili proti zamestnancom ľudosprávy ako aj príslušníkom ZNB*.³⁵

Správu JRD v Blatných Revištiach podľa hlásenia ŠtB tvorili: Ján Vinc, predseda JRD, nestraník, ktorého manželka ako *prvá narušila rajónové sústredenie dobytka v JRD, kde zobrala dobytok zo spoločného chovu*. Ján Krašňák, vedúci rastlinnej výroby, nestraník, *typický rozbíjač JRD*, ktorý sa *pokúšal kosiť na družstevnom poli* (pre súkromnú potrebu, pozn. aut.), Michal Baláž, pokladník, ktorý sa stal *pasívnym funkcionárom a dokonca nesúhlasí so spoločným hospodárením na JRD*, a Ján Godovčík, člen správy JRD a vedúci živočíšnej výroby, ktorý bol *proti socializácii JRD a dokonca sa snaží o zánik JRD*.³⁶ Uvedené stručné a výstižné charakteristiky týchto členov vedenia JRD vypracované pracovníkmi ŠtB presvedčivo ukazujú ich postoj ku kolektivizácii.

Situáciu v JRD vo Vyšných Revištiach zase ovplyvňovala spolupráca medzi predsedom JRD a predsedom MNV, keď *predseda MNV Ilko* (v predchádzajúcom texte správy charakterizovaný ako pijan, pozn. aut.) *ignoruje predsedu JRD a nepomáha v žiadnej práci. Dokonca sa vyslovil, že on nemá čo do činenia s JRD, lebo on nepoberá požitky z JRD a [...] ako predseda MNV je tu preto, aby pomáhal súkromne hospodáriacim roľníkom*.³⁷

Hoci odpor roľníkov voči kolektivizácii zasiahol celý Prešovský kraj a bol veľmi živelný, nikdy neprešiel do nejakej väčšej organizovanej ozbrojenej akcie. Ojedinele

však dochádzalo aj k násilnostiam, ako o tom svedčí správa z augusta 1953 z obce Kristy, kde pri nútenom výkupe u dedinského boháča tento *kosou útočil proti vykupujúcim orgánom, a keď príslušník ZNB proti tomu zakročil, nahnal sa aj na neho kosou a nebyť jeho šikovnosti (príslušníka ZNB, pozn. aut.), bol by mu utáľ kosou do hlavy.*³⁸ Ďalej napríklad dňa 8. augusta 1953 v obci Pakostov vo večerných hodinách *niekoľko občanov v podnapitom stave [...] zobrali kamene a koly z plotov a začali rozbíjať okná na domoch a to predsedovi MO KSS, predsedovi JRD, tajomníkovi MO KSS, vedúcemu OSD a krmáčovi dobytky. Pri útoku na dom tajomníka tento v úmysle, že odstráni útočníkov, vystrelil do vzduchu z poľovnej pušky. Hneď na to bola strelba opakovaná zo strany útočníkov, ktorí vystrelili 5 krát z vojenskej pušky.*³⁹

Záverom možno konštatovať, že roľníci využívali celú škálu možností na vyjadrenie svojich postojov voči kolektivizácii a samotným JRD. Či už to bolo čo najmenej bolestivé zvládnutie nezvratiteľne sa javiacej situácie na jeseň 1952, keď roľníci museli do družstiev vstúpiť pod nátlakom, čo sa potom odzrkadľovalo v ich pracovnej činnosti v JRD, ktoré zápasili s mnohými problémami, ako bol nedostatok pracovných síl, zlá finančná situácia JRD, rozkrádanie družstevného majetku, resp. využívanie hospodárskych výsledkov družstva na súkromné potreby roľníkov a pod. Niektorí roľníci sa nezastavili ani pred násilím, ktoré nasmerovali proti vedúcim funkcionárom JRD, proti priamym vykonávateľom nepopulárnych opatrení (napr. traktoristom pri rozorávaní medzí, či asistujúcim zložkám ZNB pri zhromažďovaní dobytky do družstevných chovov a pod.). Rozpad JRD postihol všetky okresy Prešovského kraja. Od októbra 1952 do konca roku 1953 sa rozpadlo 213 JRD III. a IV. typu, 68 JRD I. typu, prestalo existovať 24 JRD II. typu a rozišlo sa aj 102 PV JRD.⁴⁰ Rok 1953 bol v procese kolektivizácie rokom krízy, ktorá v Prešovskom kraji vyvrcholila rozpadom 407 PV JRD a JRD, čo bolo takmer 83 % a iba 84 PV JRD a JRD fungovalo naďalej.

- 1 Pojmy družstvo, družstevník, združstevňovanie a družstevný budú v práci použité ako synonymá pojmov JRD a kolektívizácia, hoci som si vedomá diskutabilnosti obsahu jednotlivých pojmov.
- 2 BUREŠOVÁ, Jana: Kolektívizace jako destrukční proces v životě venkova. In: BLAŽEK, Petr a KUBÁLEK, Michal (eds.): *Kolektívizace venkova v Československu 1948–1960 a středoevropské souvislosti*. Česká zemědělská univerzita – Dokořán, Praha 2008, s. 110. Autorka v texte označuje proces zavádzania kolektívizácie ako reštrukturalizáciu poľnohospodárstva a uvádza argumenty, prečo nemôžeme hovoriť o združstevňovaní.
- 3 PEŠEK, Jan: V poľnohospodárstve inou cestou. In: HOLEC, Roman (ed.): *150 rokov slovenského družstevníctva. Víťazstvá a prehry*. Družstevná únia SR, Bratislava 1995, s. 164.
- 4 RYCHLÍK, Jan: Kolektívizace ve střední a východní Evropě. In: BLAŽEK, Petr a KUBÁLEK, Michal (eds.): *Kolektívizace venkova v Československu 1948–1960 a středoevropské souvislosti*, s. 16. Autor argumentuje tým, že stránice a štátne vedenie nemalo vypracovanú nejakú stálu alternatívnu politiku pre tých roľníkov, ktorí by s kolektívizáciou nesúhlasili. Ako argument z druhej strany môže poslúžiť dobové hodnotenie vývoja v Poľsku, kde s prechodom k socializmu otáľali, *dostatočne nečelili súkromnovlastníckym malovýrobným tendenciám a riešenie nahromadených problémov a protirečení odložili na príhodnejší čas, umožnili konsolidáciu súkromnokapitalistického hospodárenia*. Toto hodnotenie jasne ukazuje, ako vážne sa brala v praxi zásada dobrovoľnosti pri presadzovaní kolektívizácie. Pozri CAMBEL, Samuel: Princípy a teoretické východiská Leninovho družstevného plánu. In: CAMBEL, Samuel (ed.): *Leninov družstevný plán v politike KSČ. Kapitoly z dejín socialistického poľnohospodárstva v Československu*. Pravda, Bratislava 1983, s. 45. Do tretice nemožnosť vlastnej cesty určovala medzinárodná politická situácia, ktorej vyjadrením bola Rezolúcia Informbyra z júna 1948.
- 5 Vyčerpávajúcu charakteristiku jednotlivých skupín roľníctva pozri napríklad CAMBEL, Samuel: *Slovenská agrárna otázka 1944–1948. O dvoch polohách agrárnej revolúcie na Slovensku, v českých krajinách a problém generálnej pozemkovej reformy*. Pravda, Bratislava 1972, s. 15–20. Pre ilustráciu uvádzam, ako boli v tomto texte opísaní strední roľníci: *V hospodárskom zmysle sú to roľníci, ktorí môžu okrem obživy svojej rodiny spraviť ešte ziskat určitý prebytok, ktorý môžu v priaznivejších rokoch premieňať na kapitál. Na svojom hospodárstve pracuje stredný roľník sám aj so svojou rodinou a trvale nevykondičuje cudzie pracovné sily. V oblastiach s intenzívnymi plodinami, ktoré vyžadujú v špičkových prácach veľa ručnej práce, dočasne najímajú aj cudziu pracovnú silu. Za kapitalizmu má teda stredný roľník dvojakú tvár: dôchodok získava vlastnou prácou (podobne ako každý proletár), ale realizuje ho na trhu (tak ako kapitalista realizuje svoj vykorisťovateľský zisk). Za hospodárskej konjunktúry, v čase vojny alebo tesne po nej, keď je nedostatok potravín a ich cena na trhu stúpa, je časť stredných roľníkov schopná akumulácie, môže si zabezpečiť rozšírenú reprodukciu vo svojom hospodárstve a stať sa de facto dedinským boháčom. Táto snaha je vlastná každému majiteľovi poľnohospodárskeho majetku, preto stredný roľník pozerá po kapitalistickom spoločenskom poriadku*. Tamtiež, s. 18.
- 6 BLAŽEK, Petr: Typologie opozice a odporu proti komunistickému režimu. Přehled koncepcí a limity bádání. In: BLAŽEK, Petr (ed.): *Opozice a odpor proti komunistickému režimu v Československu 1968–1989*. Ústav českých dějin FF UK – Dokořán, Praha 2005, s. 14.
- 7 LYNNE, Viola: Popular Resistance in the Stalinist 1930s. Soliloquy of a devil's Advocate. In: LYNNE, Viola (ed.): *Contending with Stalinism. Soviet Power and Popular Resistance in the 1930s*. Cornell University Press, Ithaca and London 2002, s. 18.
- 8 Tamtiež, s. 19.
- 9 Tamtiež, s. 20.
- 10 SKRIP, Vasil: *O socialistickej prestavbe východoslovenskej dediny v rokoch 1949–1953*. SPN, Bratislava 1967, s. 4.
- 11 *Statistická ročenka republiky Československé 1957*. Orbis, Praha 1957, s. 36. Pre porovnanie v roku 1946 bol počet obyvateľov 429 638.
- 12 MICHNOVIČ, Imrich: Začiatky socialistického združstevňovania poľnohospodárstva v bývalom prešovskom kraji (1948–1950). *Nové obzory*, 1984, č. 26, s. 5.
- 13 Tamtiež, s. 6–7.
- 14 SKRIP, Vasil: Kolektívizácia poľnohospodárstva v bývalom Prešovskom kraji v rokoch 1951–1953. In: *Nové obzory*, 1984, č. 26, s. 37 – 38.
- 15 Tamtiež, s. 38. K 1. 4. 1953 bolo v Prešovskom kraji 102 PV JRD, 68 JRD I. typu, 24 JRD II. typu, 282 JRD III. typu a 15 JRD IV. typu.
- 16 *A ÚPN*, f. B 10/5-1, inv. j. 1, Poľnohospodárstvo – akcia AUGUST – rozbor situácie 1952 – 1953. Priebeh prác a situácia na JRD III. typu v Jovse, okres Sobrance.
- 17 Tamtiež, Priebeh prác a situácia na JRD III. typu Nižná Rybnica.

- 18 Tamtiež, Zhluknutia v obci Porostov pri prevádzaní rozorávania medzi traktoristami STS na novozaloženom JRD III. typu po úprave HTÚP.
- 19 CAMBEL, Samuel: *Päťdesiate roky na slovenskej dedine. Najťažšie roky kolektívizácie*. Universum, Prešov 2005, s. 296.
- 20 KOZÁK, Jan: *Na ceste... (ako sa združšťevňoval Michalovský okres)*. Vydavateľstvo politickej literatúry, Bratislava 1963, s. 107.
- 21 ŠA v Prešove, f. KNV – Predseda/Sekretariát (ďalej len P/S), Spisy tajné a prísne tajné 1953, k. 27, k. č. 165.
- 22 A ÚPN, f. B 10/5-1, inv. j. 1, Situácia v JRD III. typu Vyšné Nemecké, dodatok – hlásenie.
- 23 ŠA v Prešove, f. KNV – P/S, Spisy tajné a prísne tajné 1953, k. 27, k. č. 163.
- 24 Tamtiež, k. č. 165.
- 25 Tamtiež, k. č. 166.
- 26 Tamtiež, k. č. 167.
- 27 Tamtiež, k. č. 169, Správa o udalostiach č. 2046.
- 28 Tamtiež, Správa o udalostiach č. 2081.
- 29 A ÚPN, f. B 10/5-1, inv. j. 1, JRD III. typu Blatné Revišťa – ďalšie poznatky.
- 30 Tamtiež, Maxim (Sičko) Michal z Bl. Polianky – predloženie zápisu výpovedi.
- 31 PERNES, Jiří: *Krize komunistického režimu v Československu v 50. letech 20. století*. CDK, Brno 2008, s. 47.
- 32 VODOCHODSKÝ, Ivan: Patriarchát na socialistický spôsob: „superženy“ a „velké děti“. In: DUDEKOVÁ, Gabriela a kol.: *Na ceste k modernej žene. Kapitoly z dejín rodových vzťahov na Slovensku*. Veda, Bratislava 2011, s. 142.
- 33 A ÚPN, f. B 10/5-1, inv. j. 1, Situácia v JRD III. typu Vyšné Nemecké, dodatok – hlásenie.
- 34 Tamtiež, Maxim (Sičko) Michal z Bl. Polianky – predloženie zápisu výpovedi.
- 35 Tamtiež, Situácia v JRD III. typu Vyšné Nemecké, dodatok – hlásenie.
- 36 Tamtiež, Situačná správa o činnosti JRD III. typu v Blatných Revištiach.
- 37 Tamtiež, Situačná správa o činnosti JRD III. typu vo Vyšných Revištiach.
- 38 Tamtiež, Akcia August – hlásenie.
- 39 ŠA v Prešove, f. KNV – P/S, Spisy tajné a prísne tajné 1953, k. 27, k. č. 169, Správa o udalostiach č. 2068.
- 40 VOJÁČEK, Alois: *Vývoj socialistického poľnohospodárstva na Slovensku*. Príroda, Bratislava 1973, s. 265.

Pavla Štorková

Letní agitačně-propagační kampaň pro podporu kolektivizace na Poličsku

Tento text se zabývá letní propagační kampaní na pomoc žním uskutečňovanou na československém venkově v roce 1953 a snaží se zmapovat agitační aktivity pardubických funkcionářů krajského národního výboru (KNV) za účelem přesvědčení zemědělců ke vstupu do jednotného zemědělského družstva (JZD). Funkcionáři, kteří dostali tuto činnost na starost, měli využít všech dostupných forem, jako je tisk, rozhlas, film, práce s dětmi, lidová umělecká tvořivost či vědecko-osvětová propagace. Zaměříme se na bývalý poličský okres a především na obec Rohozná na Svitavsku, jež dříve patřila pod okres Polička a v níž nebylo ještě v roce 1953 jednotné zemědělské družstvo založeno. Bylo tedy žádoucí občany ke spolupráci získat agitací. Text vychází především z archivních materiálů uložených ve Státním oblastním archivu v Zámrsku a ve Státním okresním archivu v Litomyšli.

Celou propagačně agitační kampaň na podporu kolektivizace měl v pardubickém kraji na starosti krajský národní výbor, jehož náplní bylo zajistit jak přípravu žní, tak i následné podzimní práce. Význam a důležitost kampaně a žňových prací zdůraznil na krajském setkání v Pardubicích i náměstek ministra školství a osvěty Zdislav Buřival, který ve svém příspěvku na III. krajské konferenci osvětové besedy v Pardubicích přirovnal žně k bitvě, jejíž úspěšné ukončení dává občanům nejen obživu, ale připravuje je i na dosažení politicko-stranických úkolů k vybudování socialismu na vesnicích.¹

Vypracované směrnice obsahovaly politické, organizační, metodické a kontrolní opatření pro přípravu a provádění letní osvětové kampaně. Struktura organizace měla sestupnou tendenci. Kraj měl za úkol řídit osvětová zařízení (výbory, besedy, jizby) a ty následně organizovaly práce na vesnicích a ve městech. Řízení těchto orgánů se uskutečňovalo podle sovětského vzoru. Plán osvětových kampaní měl stanovit hlavní politický cíl, což byl rozvoj a upevnění jednotného zemědělského družstva, splnění výrobního úkolu a výchova pracujících k trvalému zvyšování socialistického uvědomování. Součástí této kampaně bylo i politicko-odborné proškolení kádrových pracovníků osvětové besedy a jizby na několika seminářích.² Do kampaně byli zapojováni jak členové a funkcionáři komunistické strany, tak i příslušníci místních národních výborů, Lidových milic, bezpečnostních složek a dokonce i pedagogové.³

Veškeré přípravy na kampaň ovšem vycházely z minulých ročníků, kdy agitačně-propagační činnost stále nevykazovala kýžené výsledky. Straničtí funkcionáři si uvě-

domovali nedostatky, které brání jejich představě o socializaci vesnic, v následujícím roce proto již nic neponechali náhodě a do propagace zapojili také místní národní výbory (MNV), jež do té doby své povinnosti vůči osvětovým besedám a osvětovým jizbám plnily jen velmi vlažně. Na tento laxní přístup si ve svém příspěvku stěžoval i František Bečka. Na aktivu o žních konaném 27. května 1953 agitoval především za daleko důkladnější a účinnější politicko-výchovnou přípravu všech pracovníků na vesnici. Minulé zkušenosti ukázaly, že největším problémem se jevila nedostatečná informovanost zainteresovaných. *Pracujícím na vesnici – družstevníkům, drobným a středním rolníkům a všem funkcionářům především musí být výrobní úkoly jasně vysvětleny, plán musí stát se jejich majetkem, aby jej vůbec bylo možno dobře splnit.*⁴ Nedostatky podle něho vyplývaly také z toho, že vedení místního národního výboru neukládalo úkoly osvětovým besedám a jizbám, a proto jejich činnost na úseku zemědělské propagace a politicko-výchovné pomoci při výrobních úkolech nebyla dostatečně konkrétní. Příprava plánu letní osvětové činnosti proto měla být více zacílena na propojení místních národních výborů s osvětovou besedou či jizbou. V tomto plánu byly zahrnuty denní politické informace prostřednictvím místního rozhlasu, názorné prostředky jako diagram, tabule cti a soutěžení, nástěnné noviny, kulturní pořady při besedách se zemědělci, při slavnostním zahájení žní a dožínkách, široké využití odborných zemědělských filmů, ale také organizování kulturního oddechu družstevníků po práci za účasti souborů lidové umělecké tvořivosti i lidových hu-debníků.⁵

Agitačně-propagační kampaň se v rámci kraje velmi lišila. Okres Polička byl podle krajských straníků hodnocen jako příkladný, na rozdíl například od okresu Ústí nad Orlicí, kde byla zjištěna velmi slabá názorná propagace jak pracovníků osvětových besed, tak i učitelů. Ovšem i přes vzorné plnění kampaň se výsledky nedostavily. Masivní přesvědčovací činnost zemědělce nezískala ke vstupování a zakládání jednotných zemědělských družstev. Komunisté stále naráželi na fakt, že se rolníci odmítají vzdát svého vlastnictví, jež jim zajišťuje základní jistoty. Strana se jim proto rozhodla soukromé vlastnictví ztížít, aby do JZD museli nakonec vstoupit.⁶

Vzorová jednotná zemědělská družstva byla zakládána již v roce 1949 a měla zemědělce přesvědčit o výhodách společného vlastnictví. Dobrovolný vstup do JZD brzy nabral opačný směr. Vstupovalo se do nich především na základě nátlaku, zastrahování a zabavení soukromého vlastnictví.⁷

Na Poličsku bylo jednotné zemědělské družstvo založeno v obci Modřec počátkem roku 1950. O rok později vzniklo družstev již dvacet, ovšem o půl roku později se již sedm z nich odhlásilo. Špatné výsledky kolektivizace měla zlepšit právě větší aktivita v oblasti agitace, což mělo být hlavní přesvědčovací metodou pro váhající zemědělce. Výsledek se ovšem opět nedostavil. Koncem roku 1952 bylo na Poličsku 26 obcí, kde bylo buď založeno jednotné zemědělské družstvo, nebo existoval přípravný výbor. V roce 1953 se rozpadla další JZD. I tak se znovu krajští a okresní funkcionáři nezdávali a zaměřili svoji činnost na neefektivní agitačně-propagační činnost.⁸

Smrt Stalina a Gottwalda a následná měnová reforma otřásla důvěrou občanů v komunistický režim natolik, že se nátlak na kolektivizaci venkova na nějakou dobu uklidnil. V roce 1953 se tak i nadále rozpadala další jednotná zemědělská družstva,

dokonce i v samotné Poličce. Vychvalovaná agitace a propagace, jež byla ceněna i na kraji, zde narazila na fakt, že zemědělci neměli k družstvu ten *správný poměr*.⁹ Poličský kronikář zaznamenal, že tu docházelo k výměnám předsedy, k finančním přehmatům, které musel řešit dokonce soud, a nebyla plněna různá ustanovení samotným představenstvem družstva. Práce byla v tomto družstvu naprosto nedostatečná a pracovní morálka špatná. *Vzmáhala se nepoctivost a lajdáctví*, a proto se družstvo koncem roku 1953 rozpadlo.¹⁰

Nesouhlas se vstupem do JZD vyjádřili také obyvatelé obce Rohozná. Ta i v roce 1953 odolávala a do zakládání družstva se nehrnula. Krajský národní výbor v Pardubicích dokonce nechal vypracovat na tuto obec příkladový plán, jak propagovat založení JZD i v ostatních obcích, kde družstvo dosud není. Plán obsahoval především organizaci činnosti agitačně-propagační kampaně při žňových pracích, kde se v závěru textu naléhalo na založení družstev po žňových pracích.¹¹

Hlavním cílem celé letní osvětové a propagační činnosti Osvětové besedy Rohozná bylo pomoci rychle a kvalitně zvládnout žňové práce ve výmlatu, výkup a nástup na podzimní práce a zejména pak přispět k založení jednotného zemědělského družstva a provedení hospodářsko-technické úpravy půdy ještě před zahájením podzimních prací. Jako prostředky pro kampaň vybrali organizátoři akce místní rozhlas, vývěsní prostory, film, knihy a tisk. Formy agitace zahrnovaly denní politické informace, besedy se zemědělci, masové podniky (zahájení žni a dožínky), kulturní oddech (besedy na návsi), práci se čtenářem, knihou a tiskem, exkurze do vzorného JZD Ranná na Hlinecku a práci s filmem. Pravidelné hlášení o průběhu kampaně vypovídá o řádném plnění všech agitačně-propagačních povinností, především osvětové besedy v obci, která byla značně aktivní.¹² Také zde vynikala práce lidové knihovny, jež měla i určitý podíl na založení jednotného zemědělského družstva. Konaly se v ní besedy se zemědělci a poslední z nich těsně před založením družstva na téma „Z praxe pro praxi“, měla značný vliv na založení JZD v obci Rohozná. Nebylo proto náhodou, že ustavující schůze a ještě několik dalších se odehrálo právě v knihovně.¹³

Zemědělci z Rohozné ovšem i přes úspěšně provedenou kampaň v roce 1953 do jednotného zemědělského družstva nevstoupili, to bylo v Rohozné založeno na nátlak až v roce 1957. Místní se totiž obávali o své i tak chatrné vlastnictví, jelikož přírodní podmínky v této oblasti nejsou pro zemědělství ideální. Dokonce i kronikář obce Ludvík Škranc popisoval velkou rozdrobenost půdy (v Rohozné bylo 336 zemědělských závodů, z nich převážná většina v padesátých letech do 2 ha, 33 nad 5 ha a jen jeden přes 20 ha) a nedostatek tažného dobytka, kdy koně nahrazovaly i krávy. Rodiny si tak musely hledat výdělek ještě jinde. Rohozenští občané se proto kolektivizaci bránili, a protože se nenechali přesvědčit především největší zemědělci o výhodách kolektivního hospodaření, zajížděli do obce i příslušní činitelé z Prahy, kteří místním nabízeli výstavbu zemědělského areálu, přestavbu vesnice, a dokonce i vylepšenou komunikaci. Lákovou nabídku zemědělci i tentokrát odmítli, a jak se dočteme v kronice obce, nedali si tehdy místní prostě říci. V Rohozné tak bylo zřízeno jen strojní družstvo a teprve po jeho zániku došlo k založení jednotného zemědělského družstva, a to v srpnu 1957. Kronikář uvádí, že přesvědčovací akce místních

i okresních činitelů si vyžádaly mnoho času. *Do založeného družstva nechtěli pak vstoupit ani malí zemědělci, kteří si přivydělávali v průmyslu.*¹⁴

I přes snahy a detailní připravenost kampaně nesplnila tato činnost v obci Rohozná svůj účel a ani v jiných obcích nebyla výrazně úspěšná. Záleželo i na postoji místních národních výborů, osvětových besed a jizeb, jak kampaň pojal. Samotná kampaň působila na vesničany spíše vlašně, agitátoři sice použili většinu oficiálních propagačních prostředků, jako byl rozhlas, noviny, diagramy, tabule cti, veselice, filmy, divadlo či dožínkové slavnosti, ovšem pouhá přesvědčovací metoda v tomto ohledu nemohla rolníky přesvědčit ke vstupu do jednotného zemědělského družstva či upevnit v nich kolektivizační myšlení. Ke vstupu do těchto družstev je tak nepřiměřená agitačně-propagační kampaň, jak straničtí funkcionáři očekávali, ale především násilné donucování.

-
- 1 Soudruh Buřival na III. Krajské konferenci OB v Pardubicích. *Osvětová beseda*, 1953, roč. IV, č. 6., s. 1.
 - 2 SOA Zámorsk, f. KNV Pardubice, k. 377, inv. č. 1313, Letní propagační kampaň.
 - 3 BŘEZINA, Vladimír: Kolektivizace zemědělství v Československu v letech 1955–1960. In: BLAŽEK, Petr – KUBÁLEK, Michal (eds.): *Kolektivizace venkova v Československu 1948–1960 a středoevropské souvislosti*. Česká zemědělská univerzita – Dokořán, Praha 2008, s. 128–135.
 - 4 SOA Zámorsk, f. KNV Pardubice, k. 377, inv. č. 1313, Letní propagační kampaň.
 - 5 Tamtéž.
 - 6 Tamtéž.
 - 7 NOVOTNÁ, Lucie: *Kolektivizace v okrese Polička* (bakalářská práce). FF UPCE, Pardubice 2011. s. 9–11. V jednotném zemědělském družstvu nebyly řešeny podíly, jež do něj členové vložili. Rolníci se tak ocitli v roli pouhých zaměstnanců, a proto ztráceli původní zainteresovanost k vlastní půdě, což se nakonec odrazilo ve výsledcích hospodaření. Tamtéž.
 - 8 Tamtéž. s. 38–39.
 - 9 Hlášení agitační komise uvádí, že v Poličce se projevuje jeden zásadní klad celé práce. *Okresní složky totiž pracují skutečně společně. Osvěta okresního národního výboru je neustále ve styku s 9. referátem, a také především OV KSČ, OV ČSM i OV SČSP společně plánují zájezdy a všechny akce, jež mají kladný účinek.* Viz SOA Zámorsk, f. KNV Pardubice, k. 377, inv. č. 1313, Letní propagační kampaň.
 - 10 SOKa Svitavy se sídlem v Litomyšli, f. MNV Polička. Kronika města Polička, k. 461.
 - 11 SOA Zámorsk, f. KNV Pardubice, k. 377, inv. č. 1313, Letní propagační kampaň.
 - 12 *V propagaci zemědělských prací v šetřené době* (zpráva ze 17. července 1953 – pozn. autorky) bylo vykonáno toto: *doplňován diagram senoseče, příprava strojů a) názorný obraz s legendou, b) mobilizační hesla. Strniskové směsky – názorný obraz s legendou. Stálá výstava zemědělské literatury – otevřena vždy v neděli od 9-12 hod., rozhlasové relace o společné práci, o četbě zemědělské pokrokové literatury s poukazem na stálou výstavu zemědělských knih a brožur (nadplán), vyvěšen všechen propagační materiál získaný na aktivu v Poličce, kulturní oddech konán 1-2 týdně. Další hlášení o osvětové a propagační činnosti následovalo v týdnu od 3. do 9. srpna 1953. V propagační činnosti v týdnu od 3.-9. srpna bylo v Rohozné vykonáno toto: 3 agitky v MR: a) propagace nočního výmlatu, orání za kosou, nezapomínejme na mandelinku ani o žních! Ve výloze Jednoty vyvěšen obrazový plakát: Nemlatte všichni najednou!, vyvěšeny 3 mobilizační nápisy vybízející k rychlé sklizni a výmlatu, vyvěšen získaný propagační materiál, stálá výstava zemědělských knih a brožur, proveden jeden kulturní oddech, Vykonána jednou hledačka mandelinky bramborové. Grafické znázorňování sekání obilí, svozu a výmlatu na obou místech. V Obci Rohozná byly zřízeny 2 svépomocné zdravotní kroužky á 3 členech, celkem 6 členů. Tamtéž.*
 - 13 SOKa Svitavy se sídlem v Litomyšli, f. MNV Rohozná, Kronika obce Rohozná 1948–1976. k. 426.
 - 14 Tamtéž.

Ondřej Hladík

Rok 1953 jako vrchol sovětizace vězeňství

V názvu tohoto příspěvku avizovaná sovětizace československého vězeňství, která vrcholila na počátku roku 1953, nebyla jednorázovým činem mocenského aparátu. Právě naopak, vývoj k ní směřoval již od roku 1948, kdy nová vládnoucí garnitura začala tu část vězeňství, která ještě spadala do rezortu justice, plně přizpůsobovat vlastním potřebám. Tuto skutečnost je proto nutné zohlednit i v předkládaném příspěvku, jenž by jinak nemohl plně reflektovat kontext událostí.

Dosažení uvedeného cíle sledovaly právní normy přijaté po únorovém převratu, které byly zaměřeny na reorganizaci justice a vězeňství. Základem změn se staly zákon č. 319/1948 Sb., o zlidovění soudnictví, a zákon č. 321/1948 Sb., o Sboru uniformované vězeňské stráže (SVS). V jejich důsledku převzalo povinnosti dosavadního III. odboru ministerstva spravedlnosti nově zřízené velitelství SVS.¹

Z jednotlivých paragrafů je zřejmé, že tato ustanovení měla stát na počátku cesty k přeměně vězeňského personálu v ozbrojený pilíř nové moci. Příslušníci SVS proto byli vybaveni pravomocemi příslušníků Sboru národní bezpečnosti (SNB) při použití zbraně (§ 7, zák. 321/1948 Sb.), podléhali vojenským soudům a platily pro ně stejné kázeňské předpisy jako pro armádu (§ 8, zák. 321/1948 Sb.). Norma obsahovala i nařízení, která dávala právní rámec čistkám probíhajícím v SVS již od únorového převratu: *Úředníci SVS se doplňují ze zvláště spolehlivých a lidově demokratickému zřízení oddaných československých státních občanů.*²

Zároveň došlo k izolaci vězeňství jako celku od vlivu justice, jejíž konzervativnost se jevila jako kontraproduktivní vůči snahám bezpečnostních složek, jejichž potřebám měl být SVS co nejvíce přizpůsoben. Velitelé věznic tak představovali protiváhu k vedoucím pracovníkům soudů. Již nespádali do jejich přímé pravomoci a z hlediska služebních povinností se zodpovídali pouze pražskému ústředí.

Nové právní normy měly rovněž za úkol poskytnout nástroj k potlačení všech projevů nesouhlasu s nastolenou politikou a k účinné likvidaci odpůrců. Do vězeňství zavedly kategorii vězňů nazývaných „třídní nepřítel“, což v praxi znamenalo zcela neadekvátní přístup k odsouzeným spadajícím do této skupiny. Oproti běžným kriminálním delikventům se ocitli v naprosto bezprávném postavení a zpravidla zažívali jen nelidské zacházení či přímo týrání.

Jak vyplývá z předchozích odstavců, neslo se období let 1948–1952 ve zname- ní úpadku odbornosti personálu, celkového ústupu od humanizace výkonu trestu

a přehlížení penitenciárního přístupu k odsouzeným. Do popředí se naopak dostala ideologická hlediska doprovázená nenávistí k třídním nepřítelům, což se projevilo zejména vydáním zákona č. 319/1948 Sb. Po jeho přijetí přestal být brán ohled na již beztak opomíjený systém kontroly poměrů ve vězeňských ústavech, jenž v předúnorovém období zaručoval ochranu práv i lidské důstojnosti odsouzených.³ Vznikla tak kategorie nazývaná „mukl“ (muž určený k likvidaci), zahrnující jak všechny skutečné odpůrce režimu, tak i nevinně odsouzené oběti perzekucí. Součástí nově zaváděných způsobů zacházení s odsouzenými se stala rovněž agenturně operativní práce, což ve zkratce znamenalo využívání agentů ve vězeňském prostředí.⁴

Směřování k sovětizaci systému se projevilo i v konání dvou politických procesů, jejichž účelem bylo zastrašit nejen odpůrce režimu v řadách SVS: *Bylo vynaloženo úsilí poučit ve veřejných hlavních líčeních na souzených případech širokou veřejnost o nutnosti bdělosti a ostražitosti, přesvědčit nestraníky a ukázat skryté reakci, že každý pokus o rozvracení lidově demokratického řádu bude tvrdě rozdrčen.*⁵ V letech 1950 a 1951 proto byli popraveni dva dozorcí, Čeněk Petelík spojený se známou Borskou vzpourou a Jan Horáček obviněný z vyzvědačství. Předchozí citace rovněž zřetelně dokládá akceptaci postupů zaváděných s pomocí sovětských poradců působících ve Státní bezpečnosti (StB).

Jedním z průvodních jevů uvedeného odmítání prvorepublikové praxe spojené s řízením vězeňství a dohledem nad průběhem výkonu trestu bylo mimo jiné i odstranění učitelů a duchovních z řad odborného personálu. Tehdy na dlouhou dobu skončila odborná pedagogická činnost i angažmá kněží, kteří se snažili pečovat o duševní zdraví odsouzených. Tyto osvědčené dlouholeté zaměstnance začali nahrazovat lidé oddaní novému režimu, kteří navíc zastávali do té doby neznámé funkce, lépe odpovídající potřebám třídního boje. V *Zatímním služebním řádu SVS* z roku 1949 se poprvé objevuje pozice osvětových instruktorů, kteří nastupovali na místa zástupců velitelů oddílů SVS v oboru výchovy a osvěty.⁶ Jejich řídicím orgánem se stal referát osvěty, výchovy a školení příslušníků SVS. Ti ale neměli pracovat s odsouzenými. Naopak, hlavní úkol těchto takzvaných „osvětářů“ shrnuje dobová norma takto: *Aby mezi příslušníky SVS byl vypěstován a udržen lidově demokratický duch...*⁷

Dosavadní vývoj našel oporu v novém trestním zákoně č. 86/1950 Sb. a zákoně o trestním řízení (trestním řádu) č. 87/1950 Sb. Došlo tak i k úpravě výkonu trestu odnětí svobody, přičemž hlavním cílem byla ochrana totalitního státu. Na obě normy navázal Vězeňský řád, označený zkratkou S-4, z roku 1951, vydaný na základě § 123 zákona č. 319/1948 Sb., o zlidovění soudnictví, který nahradil předpisy vydané ještě před druhou světovou válkou.⁸ Současně se v něm objevují funkcionáři SVS, jimž měl mimo další povinnosti příslušet i dohled nad ideologizací výkonu trestu. Jednalo se o tyto příslušníky:

- zástupce velitele oddílu SVS pro politické věci, jehož hlavní pracovní náplní bylo *spoluodpovídat za řádný výkon vazby a trestu a za politickou a odbornou výchovu vězňů,*
- vedoucí výchovy, který *organizuje a provádí politickou, odbornou a tělesnou výchovu vězňů a odpovídá za ni [...] a sleduje postup výchovy jednotlivých vězňů.*⁹

Cesta ke sloučení vězeňství a jeho důsledky

Jak již bylo naznačeno v úvodu, vězeňství na počátku 50. let nespadlo jen do pravomoci ministerstva spravedlnosti. Jeho významnou část, která do té doby patřila pod ministerstvo vnitra, převzalo společně s SNB nově zřízené ministerstvo národní bezpečnosti (MNB), jež vzniklo právě podle sovětského vzoru (v SSSR existovalo od roku 1946 ministerstvo státní bezpečnosti) a stalo se působištěm výše zmíněných zahraničních poradců. Na počátku roku 1952 pak MNB předala své dosavadní věznic armáda, respektive ministerstvo národní obrany. O dohled nad 335 ústavy se tedy v roce 1952 dělila dvě jmenovaná ministerstva s tím, že v rezortu justice jich zůstalo 226 a MNB spravovalo 109 zařízení určených k výkonu trestu. Opomenout nelze ani pracovní tábory: z celkového počtu 107 jich patřilo 87 ministerstvu spravedlnosti a 20 MNB.¹⁰

Tento stav ale nemohl vyhovovat představám o vězeňství jako vrcholné složce jednotného represivního aparátu. Od počátku roku 1952 proto probíhaly přípravy ke sloučení vězeňství, jehož cílem bylo předání SVS, který do té doby podléhal ministerstvu spravedlnosti, do pravomocí MNB. Takto důležitý krok ale nebylo možné provést bez vědomí nejvyššího stranického orgánu v zemi. Souhlasné stanovisko vydal politický sekretariát ÚV KSČ¹¹ a lze předpokládat, že k tomu došlo bez větších komplikací, neboť popsané kroky vycházely právě z potřeb mocenských elit. Rovněž vláda ČSR schválila na základě zprávy podané zainteresovanými ministerstvy dne 26. srpna 1952 usnesení č. 206/1952 Sb. s podmínkou, že vše bude legislativně zakončeno v připravovaném zákoně o nové organizaci soudů.¹²

Bylo však potřeba zajistit nejen souhlas nejvyšších stranických a vládních kruhů. Reorganizace nemohla proběhnout bez předchozích příprav v obou rezortech. Ministr národní bezpečnosti proto v červnu téhož roku přikázal svým podřízeným provést řadu předběžných kroků. Zaúkoloval celkem šest úseků ministerstva. Nejvíce povinností připadlo odboru vězeňskému, kterému do té doby podléhaly všechny věznic a tábory spadající do jejich rezortu. Náčelník tohoto úseku MNB musel v součinnosti s velitelem SVS zajistit převzetí a vypracovat návrh na *přebudování dle požadavku bezpečnosti státu*. Specifické zadání pak měla například kádrová a hospodářská správa a zdravotní a spojovací odbor.¹³

K vlastnímu převedení vězeňství do pravomocí MNB došlo k 1. září 1952. Na konci srpna proto vyšly dva tajné rozkazy, v nichž byl tento krok oficiálně vyhlášen. První z nich jej zdůvodňoval takto: *Dosavadní roztržštění správy vězeňských ústavů mezi ministerstva [...] mělo některé nepříznivé důsledky. Tak zejména nebylo možné v celostátním měřítku a z jednotného hlediska uplatňovat při výkonu trestu odnětí svobody nové metody sledující nápravu vězně společnou a pro celek užitečnou práci. Důraz na pracovní nasazení tak konvenoval s potřebou velkého množství výrobních sil v průmyslu a zejména v uranových dolech. Z hlediska StB se jako zcela zásadní jevil až následující odstavec: Dále pak nebylo možné dbát do všech důsledků zájmů státní bezpečnosti při střetnutí zvláště nebezpečných pachatelů protistátní činnosti.*¹⁴

Druhý rozkaz předchozí proklamativní prohlášení doplňoval nezbytnými podrobně rozepsanými organizačními pokyny. Došlo jím ke zřízení nové Správy ná-

pravných zařízení (SNZ), do níž přešli jak dosavadní příslušníci SVS, tak dozorcí vězeňského odboru MNB. Obě jmenované složky byly tímto krokem zrušeny, což přineslo i poměrně problematické převzetí agendy týkající se vysídlování tzv. vesnických boháčů, která s vězeňstvím nijak nesouvisela. Přestože výsledky této činnosti v prvním pololetí roku 1953 byly hodnoceny velmi pozitivně: *...jejich počet se v nedávno minulé době, pokud jde o počet případů, které byly řešeny, značně rozšířil, počítalo se kvůli jejímu odlišnému charakteru s postupným omezováním.*¹⁵

Změny samozřejmě zasáhly celou strukturu vězeňství, včetně užívaných oficiálních názvů. Místo dosavadních velitelství oddílů SVS vznikla krajská oddělení nápravných zařízení (KONZ) a stanice SVS (okresní soudní věznice) se přejmenovaly na útvary nápravných zařízení (ÚNZ). Současně se začaly věznice rozlišovat podle velikosti (A – krajské věznice, B – větší okresní věznice, C – zbývající věznice ve všech okresních městech). Současně vznikla kategorie nazvaná Zvláštní útvar nápravných zařízení (ZÚNZ), která byla vyčleněna ze systému krajských oddělení a podléhala přímo SNZ. Jednalo se Mírov, Valdice, Opavu, Prahu-Ruzyni, Leopoldov, Pardubice, Olomouc a Ilavu. Dále vznikly útvary přechodných nápravných zařízení z bývalých TNP a pracovní útvary nápravných zařízení (PÚNZ).¹⁶

Souběžně s řešením praktických otázek sloučení vězeňství se připravovalo i přijetí právních norem upravujících organizaci soudnictví, které měly legitimizovat probíhající změny. Vládní návrh byl však publikován parlamentním tiskem v polovině září 1952, tedy dva týdny po zahájení reorganizace.¹⁷ Zákon č. 66/1952 Sb., o organizaci soudů, byl pak přijat až na konci října. Během projednávání mu poslanci Národního shromáždění na 67. schůzi věnovali náležitou pozornost, přičemž řečník Jan Sova poukazoval především na „barbarské metody“ anglického a všeobecně „imperialistického“ vězeňství založeného na fašistických základech. Naopak vyzdvihl přednosti socialistického soudnictví: *Jenom soud socialistického státu je schopen nejen zkrotit a potlačit zločinné elementy, ale on také pomáhá státu při jeho budovatelské práci. Svě vystoupení zakončil odkazem na nutnost využívat ve vězeňství sovětské zkušenosti: Snažíme se o to i u nás, učíme se od velikého vzoru prvního socialistického státu světa, od Sovětského svazu. I ve výkonu soudních trestů a ve vězeňství řídíme se humanitními vzory, jaké nám ukazuje soudnictví a vězeňství Sovětského svazu.*¹⁸ Definitivní sovětskému výkonu trestu tedy již nic nestálo v cestě.

Přijetí citovaného zákona dne 30. října 1952 s platností od 1. ledna 1953 však způsobilo jednu paradoxní situaci. Zatímco dosavadní SVS přestal fakticky existovat na základě tajného rozkazu ministra národní bezpečnosti již 1. září 1952 a jeho úkoly převzala SNZ, de iure došlo k jeho zrušení až po dalších čtyřech měsících. Druhým důležitým krokem, který tato norma přinesla, bylo zařazení příslušníků SVS do SNB, avšak rovněž od počátku roku 1953. V poslední třetině roku předchozího tedy nastala poněkud neobvyklá situace, která však poukazuje na to, jakou důležitost přikládala totalitní stát na počátku 50. let zákonům, jež v té době nezářila nahrazovaly vyhláškami a rozkazy.

K počátku roku 1953 je tedy možné datovat zásadní zlom v procesu sovětizace vězeňského systému, jak anticipuje název tohoto příspěvku. Dozorcí, kteří až do září předešlého roku spadali do rezortu ministra spravedlnosti (zároveň však měli pra-

vomoci příslušníků SNB při výkonu služby a řešení jejich přestupků i trestných činů připadalo vojenským prokurátorům), se stali plnohodnotnými členy SNB, což je definitivně vřadilo do komunisty kýženého jednotného represivního aparátu.

Jak se však tato skutečnost projevila v praxi? Nové úkoly stanovil náčelníkovi SNZ výše uvedeným tajným rozkazem č. 126 z konce srpna 1952 ministr národní bezpečnosti Karol Bacílek. Jednalo se především o vypracování nových směrnic (kázeňské, poplachové, obranné apod.), které by lépe vyhovovaly aktuálním potřebám Bezpečnosti. Zvláštní důraz byl proto kladen na nařízení upravující agenturně operativní práci společně s úpravou dosavadního služebního řádu SVS. Od počátku ledna 1953 pak měla probíhat důsledná reorganizace systému výkonu trestu. Důvod, proč bylo zvoleno toto datum, je zřejmý, na základě citovaného zákona již do dalších kroků nemohli zasahovat představitelé justice. Za účelem rozpracování stanovených úkolů směřujících k definitivnímu přebudování vězeňství podle představ vrcholných složek KSC přelze proběhla ve dnech 5. a 6. prosince 1952 celostátní konference.

Za jeden z nejzásadnějších požadavků bylo pokládáno vyřešení vnitřní struktury vyšetřovacích věznic, které nově vyčlenily od krajských správ StB. Počítalo se proto s tím, že výkon trestu se z větší části bývalých soudních věznic přesune do pracovních útvarů, zejména na Jáchymovsko, kde počet odsouzených koncem února 1953 překročil číslo 16 000. Měl tak být vyřešen nedostatek místa, na který si stěžovaly jednotlivé složky (StB, Vojenská kontrarozvědka, Veřejná bezpečnost, prokuratury a vojenské prokuratury) přičemž došlo *k odlehčení v úkolech, jež operativním bezpečnostním orgánům nenáleží, jako starost o výživu a ostatní zaopatření obviněných*.¹⁹

Akcentování tzv. pracovní výchovy v rámci výkonu trestu vedlo jednak k velkým přesunům odsouzených, kteří byli alespoň trochu schopni pracovat v těžkých podmínkách uranových dolů, jednak k úplnému utlumení jakýchkoliv pokusů o dodržování zásad moderní penologie. Přesněji jejich znedostupnění především politickým vězňům. Očividně tak vyšla najevo marginalita dřívější humanizace výkonu trestu, což ještě umocňuje ta skutečnost, že na předních místech ve vězeňské hierarchii tehdy stáli výhradně odsouzení kriminální a retribuční. Ti také dohlíželi na to, kdo bude moci navštěvovat promítání filmů s budovatelskou tematikou a případné zájmové kroužky, což se ovšem netýkalo perzekvovaných odpůrců režimu.

Nelze pochybovat o tom, že politickým vězňům po nástupu do výkonu trestu zbývalo jen doufat v zařazení na pracoviště, kde budou přece jen lidštější podmínky než při těžbě uranu. Zpravidla však toto „štěstí“ potkalo pouze odsouzené se sníženou pracovní schopností, a to ještě ne vždy.²⁰ Především pro ně se na počátku roku 1953 počítalo se stavbou výrobních hal v Plzni na Borech a v Leopoldově, protože do té doby vykonávali z hlediska velitelství SNZ ekonomicky nerentabilní práce jako draní peří či loupání slídy.²¹

Předchozí řádky uvádějí rovněž to, že další upřednostňovanou činností ve vězeňství se stala agenturně operativní práce, k níž bylo podle hodnocení velitelství SNZ poprvé možné přistoupit *soustavně*. Přesto si pracovníci I. odboru SNZ v první polovině roku 1953 vysloužili kritiku zaměřenou na způsob využití spolupracovníků z řad odsouzených. Údajně se totiž soustředili hlavně na „dotěžování“ trestné čin-

nosti a stranou ponechávali otázky bezpečnosti ústavů, čímž bylo myšleno například plánování pokusů o útěk nebo příprava vězeňských vzpour.²²

Převedení vězeňství do kompetence MNB a velký důraz na využívání sovětských zkušeností, které by pomáhaly ke zkvalitnění vězeňství,²³ usnadnily vznik Technického ústavu vězňů v Opavě. Postupný úbytek kvalifikovaných pracovních sil ve výzkumu v rámci „třídního boje“ totiž začal působit obtíže, které musely řešit i vrcholné stranické orgány. Řešení nabízely tzv. šarašky (šaragy) existující v SSSR již od 20. let. Jednalo se o pracovní tábory plnicí úkoly výzkumných a projekčních ústavů. O zřízení ústavu na území Československa jednal ÚV KSČ na základě návrhu ministra Bacílka již v květnu 1952, návrh však byl realizován teprve v lednu 1953. Od počátku své existence dosahoval tento ústav pozoruhodných výsledků.²⁴ Je pravděpodobné, že vybraní techničtí odborníci nejrůznějších profesí plně využili možnosti ulehčit svému osudu. Nově zřízený ústav jim totiž skýtal nesrovnatelně lepší životní podmínky.

Změny probíhající od září 1952, které nabyly na intenzitě především od počátku roku 1953, se samozřejmě nedotkly jen struktury vězeňství, ale vedle odsouzených dopadly i na dozorce. Dalo by se hovořit o řadě aspektů, nejprve se však nový příslušník SNZ po nástupu služby setkal se základní odbornou přípravou. Její obsah se příliš nezměnil, k dosavadní politické, vojenské a služební přípravě přibyla pouze tělovýchova, bylo však zrušeno dosavadní výcvikové středisko SVS v Řepích. Nastupující dozorcí se proto – již jako příslušníci SNB určení ke službě v nápravných zařízeních – připravovali na nové povinnosti ve školicím středisku Národní bezpečnosti ve Slapech nad Vltavou.²⁵

Řada věcí se začala měnit i pro příslušníky SNZ v činné službě. Velkou kritiku sklidila například politická práce, jež měla být nadále ve středu zájmu, protože kontakt s odsouzenými vyžadoval zvláště zocelených kádrů.²⁶ Je však zřejmé, že nařízení se dotkla i každodenních služebních záležitostí. Již od září 1952 vycházely tajné rozkazy náčelníka SNZ, které upravovaly například výměnu služebních průkazů, bojovou přípravu příslušníků, vypracování plánu vnitřní a vnější obrany či cenzuru korespondence. Ty se prostřednictvím jednotlivých KONZ dostávaly až k nejnižším organizačním složkám, jimiž byly bývalé okresní soudní vězňice přeměněné na ÚNZ, případně na okresní útvary výkonu vazby (OÚVV). Všichni vězeňští dozorcí se touto cestou dozvídali například to, že je čeká přestup do útvarových organizací KSČ místních okresních oddělení VB, kde nadále absolvují příslušná politická školení.

Změny doznala i organizace tělovýchovy, a to v souvislosti se zrušením dosavadních sokolských jednot SVS s tím, že jejich členové budou přeřazeni k okresním oddílům Rudá hvězda.²⁷ Zároveň byli všichni příslušníci na základě projevu ministra Alexeje Čepičky o spolupráci se Svazarmem informováni o nutnosti převzít povinnosti dobrovolných instruktorů pro práci s veřejností.²⁸ Měli tak pomoci při odstranění roztříštěnosti branné výchovy a jejímu sdružení v masových organizacích,²⁹ což směřovalo k větší kontrole společnosti.

Opomenuto nezůstalo ani ideologické zaštitění popsanych změn. Vzápětí po převodu vězeňství do pravomocí MNB byla vyhlášena akce bdělosti a ostražitosti příslušníků SNZ pod heslem *Boj proti agentům imperialistů a škůdců našeho hospodářství je*

*neoddělitelnou součástí boje za mír.*³⁰ MNB rovněž pamatovalo na dostatečné politické proškolení dosavadních dozorců. V polovině října 1952 proto vydalo instruktážní text vysvětlující ideologické a politické důsledky probíhajících organizačních změn,³¹ s nimiž se samozřejmě všichni museli podrobně seznámit. Lze předpokládat, že mělo následovat společné prohlášení příslušníků SVS z jednotlivých věznic. Na tuto skutečnost poukazuje mimo jiné i sdělení odeslané z ÚNZ Český Krumlov nadřízenému KONZ v Českých Budějovicích, informující o usnesení, podle něž pochopili provedené změny *jako pevnou záruku k vybudování socialismu v naší vlasti.*³²

Na „správné“ ideologické postoje dohlížely především útvarové organizace (ÚO) KSČ, jejichž členové na schůzích podrobně projednávali, jak by se příslušníci SVS coby komunisté a členové SNB měli chovat. Kupříkladu v neblaze proslulé věznici v Uherském Hradišti dospěli k několika „zásadním“ rozhodnutím. V rámci kritiky chování příslušníků při výkonu služby na Silvestra roku 1952 se usnesli, že *si budou všichni komunisti organizace ve službě vykat [...] a svým příkladem budou vést k tomuto i nekomunisty.*³³ Po novoročních oslavách nelenili a ve vyhledávání nešvarů pokračovali. Do středu zájmu se tehdy mimo jiné dostal i blíže nespecifikovaný Pavelka, který si nemohl odpustit čtení tzv. krváků. Jeho „problém“ byl vyřešen slibem, že *již opravdu nebude číst tuto nevhodnou četbu pro příslušníka SNB a bude se věnovat četbě, která má svůj účel.*³⁴

Na schůzích ÚO KSČ Uherské Hradiště se na počátku roku 1953 věnovali i záležitostem zásadnějším, které přímo ovlivňovaly službu i soukromý život vězeňských dozorců. Trnem v oku byla náboženská příslušnost. Situace v Gottwaldovském kraji byla všeobecně zhodnocena tak, že existují již jen tři případy, s nimiž je potřeba *zabývat se individuálně.*³⁵ Je však otázka, jak bylo toto v podstatě výhrůžné usnesení naplněno.

Všechny nastíněné změny zastřešil v dubnu 1953 nově vydaný Řád nápravných zařízení,³⁶ který nahradil Vězeňský řád z roku 1951. K tomu je potřeba podotknout, že stejně jako u většiny normativů tehdejší doby je zřetelný rozchod mezi stanovenými povinnostmi a skutečností. Tato dichotomie počínání komunistického režimu ale patřila k běžné praxi po celé období jeho existence, podobně jako v jiných totalitách. Proto uvedme jen jeden příklad, který lze při současných znalostech podmíněk věznění v 50. letech považovat za nejmarkantnější. Hned na první stránce v obecných ustanoveních tvořících jakousi preambuli si můžeme přečíst tuto větu: *Výkonem trestu nesmí být způsobovány tělesné útrapy a ponižována lidská důstojnost odsouzeného.*³⁷

Doposud bylo analyzováno pozadí převodu vězeňství, zákony a nařízení, které se ho přímo dotýkaly, a částečně i jejich dopad na každodenní výkon služby. Zůstává však otázka, jak nastalé změny přijali dozorcí. Zachovala se hromadná prohlášení o tom, že považují za čest být zařazeni do SNB. U řady z nich tomu tak doopravdy mohlo být, nicméně prameny zachycují případy poukazující i na opačný postoj. V již citovaných zápisech z činnosti ÚO KSČ věznice Uherské Hradiště je zachycen kázeňsky a stranicky řešený případ strm. Františka Janečka, který působil jako náčelník OÚVV Gottwaldov (bývalá okresní soudní věznice). Když měl být kvůli nesrovnalostem v manželství odvolán (jeho žena si stěžovala, že má milenkou), reagoval velmi

důrazně. Jeho nadřízení v uvedených dokumentech informovali o dosti hrubé odpovědi, kdy prohlásil, že *není boha, který by ho donutil ke službě v Uherském Hradišti*. Když byl napomenut, aby se choval jako správný komunista, vygradoval situaci a řekl že *se to nepodaří a on se z SNB dostane, i kdyby měl někomu dát přes hubu*. Následně si vyslechl výtku směřující k tomu, jak se má chovat příslušník SNB. V tu chvíli se pravděpodobně přestal ovládat, což dokazuje další zápis v protokolu. Nejenže zatratil SNB i KSČ, ale navíc *praštil o zem služební čepicí, při tom se tvářil jako šílený a řekl, že kašle na všechno*.³⁸ Jeho „provinění“ posléze řešil okresní výbor KSČ.

Tolik tedy k absurditám služby tehdejších dozorců, které byly mimo jiné spojeny i s jejich převodem do SNB, a v závěru ještě k závažnějším událostem. V roce 1953 se vězeňství dotkla ještě jedna organizační změna. Souvisela se zrušením MNB, respektive s převedením Bezpečnosti zpět do pravomocí ministerstva vnitra. Listopad roku 1953 je pak možné považovat za skutečný vrchol sovětizace. Tehdy na SNZ přišel sovětský poradce Ponomarenko, který stál za dalšími úpravami služebních předpisů a důslednějším uplatňováním zkušeností importovaných ze SSSR. V ideologické publikaci *Věrní straně a lidu* z počátku 80. let., vydané Sborem nápravné výchovy ČSR, bylo jeho působení zhodnoceno následovně: *Centrála od něho převzala zásady řídicí činnosti a správného systému práce*.³⁹

V úplném závěru tohoto příspěvku je na místě přehledně zopakovat, co vlastně popisovaná sovětizace vězeňství znamenala, respektive co změnila na dosavadních podmínkách výkonu trestu. Historik Aleš Kýr tyto změny shrnul do několika bodů:

- hrubé porušování presumpce nevinu u obviněných ve výkonu vazby,
- ideologizace principů klasifikace a diferenciací odsouzených ve výkonu trestu,
- uplatňování militantních a agenturně operativních prvků k zajišťování kázně vězňů,
- z ekonomického hlediska účelové a represivní pojetí pracovní činnosti vězňů,
- zneužívání výchovných a vzdělávacích prostředků k politické indoktrinaci a diskriminaci vězňů.⁴⁰

Nejednalo se však o nastolení nové a do počátku roku 1953 zcela neznámé praxe. Jak bylo řečeno v úvodu, sovětizace vězeňství byla dlouhodobějším procesem, jehož počátek je možné datovat k únoru 1948 s tím, že komunisté s ní bezpochyby počítali již dříve a v rámci infiltrace ozbrojených složek se pokoušeli postupně připravovat půdu k jejímu uskutečnění i před vlastním převzetím moci.

1 KAFKOVÁ, Alena: Cesta ke vzniku Generálního ředitelství VS ČR (1865–1965). In: *Historická penologie*. 2010, č. 1, Praha 2010, s. 13, 14.

2 Zák. 321/1948 Sb., § 4, odst. 3.

3 KÝR, Aleš: Zacházení s vězni na území ČSR v letech 1945–1955. In: *Vězeňství ve střední Evropě v letech 1945–1955*. Vězeňská služba ČR, Praha 2001, s. 61, 62.

4 TOMEK, Prokop: Dvě studie o československém vězeňství 1948–1989. In: *Sešity ÚDV*, č. 3, Praha 2000, s. 8.

5 *Kabinet dokumentace a historie Vězeňské služby ČR (KDH)*, Výroční zpráva o činnosti soudů a prokuratur (včetně finančních prokuratur) za rok 1950.

6 Velitelství oddílů SVS byla zřízena v krajských soudních věznicích po vydání zákona č. 319/1948 Sb., o zlidovění soudnictví. Od 1. 2. 1949 jim podléhaly stanice SVS, které vznikly ve věznicích okresních soudů. JANÁK, Dušan: Organizace a řízení československého vězeňství v letech 1945–1955. In: *Vězeňství ve střední Evropě v letech 1945–1955*, Vězeňská služba ČR, Praha 2001, s. 7.

- 7 KDH, Zatímní služební řád SVS z roku 1949, § 5, s. 6.
- 8 KÝR, Aleš: *Zacházení s vězni*, s. 41.
- 9 KDH, Vězeňský řád z roku 1951, odst. 50 a 51, s. 14.
- 10 KARLÍČEK, Jiří: *Věrní straně a lidu*. Sbor nápravné výchovy ČSR, Praha 1980, s. 32.
- 11 JANÁK, Dušan: *Organizace a řízení vězeňství*, s. 8.
- 12 ABS, f. SB 2, inv. j. 351, usnesení vlády č. 206/1952 Sb. z 26. 8. 1952.
- 13 ABS, f. A 6/3, inv. j. 192, Tajný rozkaz ministra národní bezpečnosti (TRMNB) č. 95/1952 z 18. 7. 1952.
- 14 ABS, f. A 6/3, inv. j. 222, TRMNB č. 125/1952 z 28. 8. 1952.
- 15 KDH, Zpráva o činnosti SNZ v době od 1. 9. 1952 do 31. 7. 1953.
- 16 ABS, f. A 6/3, inv. j. 223, TRMNB č. 126/1952 z 28. 8. 1952; KARLÍČEK, Jiří: *Věrní straně a lidu*, s. 33.
- 17 Digitální depozitář Poslanecké sněmovny Parlamentu ČR, Národní shromáždění republiky Československé, tisk 632, (podle stavu ke dni 13. 2. 2013), http://www.psp.cz/eknih/1948ns/tisky/t0632_01.htm
- 18 Digitální depozitář Poslanecké sněmovny Parlamentu ČR, Národní shromáždění republiky Československé, stenoprotokol schůze z 30. 10. 1952, (podle stavu ke dni 13. 2. 2013), <http://www.psp.cz/eknih/1948ns/stenprot/067schuz/s067004.htm>.
- 19 KDH, Zpráva o činnosti SNZ v době od 1. 9. 1952 do 31. 7. 1953.
- 20 Od března 1951 byly kategorie zdravotní způsobilosti odsouzených následující: A1 – těžba uranu, A2 – ostatní důlní práce, B – hutnictví, kamenolomy, cementárny, vápenky, cihelny, C – textilní a chemický průmysl, sklářství, D – práce neschopní. KARLÍČEK, Jiří: *Věrní straně a lidu*, s. 36.
- 21 KDH, Zpráva o činnosti SNZ v době od 1. 9. 1952 do 31. 7. 1953.
- 22 Tamtéž.
- 23 Tamtéž.
- 24 KÝR, Aleš: Odborná činnost odsouzených v technických odděleních ministerstva vnitra. In: *Historická penologie*, 2010, č. 1, Praha 2010, s. 49–51.
- 25 KÝR, Aleš – KAFKOVÁ, Alena: Proměny odborné přípravy vězeňského personálu. In: *Historická penologie*, 2010, č. 2, Praha 2010, s. 7, 8.
- 26 KDH, Zpráva o činnosti SNZ v době od 1. 9. 1952 do 31. 7. 1953.
- 27 SOKA Český Krumlov, f. Věznice okresního soudu Český Krumlov, neuspořádáno, k. 1.
- 28 Tamtéž.
- 29 Za další rozvoj branné výchovy, projev ministra národní obrany armádního generála dr. Alexeje Čepičky, *Rudé právo*, 12. 10. 1952.
- 30 SOKA Český Krumlov, f. Věznice okresního soudu Český Krumlov, neuspořádáno, k. 1.
- 31 Tamtéž.
- 32 Tamtéž.
- 33 SOKA Uherské Hradiště, f. Okresní výbor KSČ (dále OV KSČ) Uherské Hradiště, inv. č. 370, k. 208, Usnesení ze schůze z 31. 12. 1952.
- 34 Tamtéž, Zápis z členské schůze ze 7. 1. 1953.
- 35 Tamtéž, Zápis z členské schůze z 24. 6. 1953.
- 36 Jeho přijetí bylo nařízeno zákonem č. 67/1952 Sb., kterým se mění a doplňuje trestní řád. V čl. III., odst. 2) je k tomu uvedeno: *Předpisy o tom, jak se vykonává trest v ústavech ministerstva národní bezpečnosti, vydá ministr národní bezpečnosti v dohodě s generálním prokurátorem; tyto předpisy o výkonu trestu ve vojenských kárných útvech vydá ministr národní obrany po dohodě s generálním prokurátorem.*
- 37 KDH, Řád nápravných zařízení, NZ-zákl-I-1, hlava 1., stať 1., odst. 3.
- 38 SOKA Uherské Hradiště, f. OV KSČ Uherské Hradiště, inv. č. 370, k. 208, Zápis ze schůze z 15. 1. 1953.
- 39 KARLÍČEK, Jiří: *Věrní straně a lidu*, s. 48.
- 40 KÝR, Aleš: *Zacházení s vězni*, s. 52.

TAJNÝ ROZKAZ

MINISTRA NÁRODNÍ BEZPEČNOSTI

Ročník 1952

V Praze dne 28. srpna 1952

Číslo 125

OBSAH: 138. Převzetí vězeňství ministerstvem národní bezpečnosti.

138

Převzetí vězeňství ministerstvem národní bezpečnosti

Dosavadní roztržství správy vězeňských ústavů mezi ministerstvem národní bezpečnosti a správním úřadem mělo některé nepříznivé důsledky. Tak zejména nebylo možno v celostátním měřítku a zjednotěného hlediska uplatňovat při výkonu trestu odnětí svobody nové metody sledování správy vězňů společnou a pro celek užitečnou práci. Tyto nové metody mají vězňům umožnit, aby se po rozpuštění začlenili do společnosti pracujících jako její platný člen.

Dále nebylo možno dbát do všech důsledků zájmu státní bezpečnosti při střežení zvláště nebezpečných pachatelů protistátních trestných činů.

Primo se vláda usnesla, aby výkon vazby a trestu odnětí svobody byl sjednocen a správa všech vězeňských ústavů přejala na ministerstvo národní bezpečnosti dnem 1. září 1952.

K provedení tohoto vládního usnesení nařizujeme: Od 1. září 1952 bude správa všech vězeňských ústavů sjednocena v ministerstvu národní bezpečnosti a příslušníci Sboru vězeňské stráže budou podřízeni ministru národní bezpečnosti.

Rozpočtové prostředky, které jsou určeny na úhradu vězeňských nákladů a zařazený v kapitole rozpočtu ministerstva spravedlnosti na r. 1952, budou vázány ke dni 1. září 1952 ve prospěch ministerstva národní bezpečnosti.

Ministr národní bezpečnosti
arm. gen. **KAROL BACÍLEK** v. r.

Ministr spravedlnosti
dr. **Štefan Rais** v. r.

Obdrží:

Sekretariát ministra NB,
Sekretariáty náměstků ministra NB,
Hlavní správy, správy, samostatné útvary a ústavy MNB,
Krajské správy Stb a VB,
Okresní oddělení Stb a VB.

Tiskárna ministerstva národní bezpečnosti v Praze — Redakční a administrativní záležitosti vyřizuje sekretariát ministerstva národní bezpečnosti, pošt. úř. Praha 19, schránka 19100

Amnestie 1953

Vězeňské poměry na počátku roku 1953 byly drsné, hlad a zima nebyly ničím neobvyklým. Společenství odsouzených bylo navíc neuvěřitelně pestré. Osudy, povahy a názory odsouzených byly natolik rozdílné, že za běžných okolností by se jen stěží potkali, nyní se protnuly v těžkých vězeňských podmínkách. Na společné cele spolu žili, či spíše přežívali muži, kteří bojovali na frontách nebo se účastnili domácího odboje, demokratičtí politici, kněží, univerzitní profesori, obyčejní lidé nejrůznějších profesí, ale i kolaboranti, udavači a vrazi. Dřívější váleční nepřátelé na život a na smrt měli slamníky jen kousek od sebe, a to do věznic doputovali také komunisté, takže pronásledování poznávali pronásledovatele, oběti své trýznitele. Koexistence politických vězňů s kriminálníky, které režim preferoval, a retribučními vězni měla různá úskalí. Přinášela konflikty, spory a neshody, ale vznikala i neobvyklá tichá spojení, obušovaly se hrany nevráživosti. Každodenní soužití mnohé vězně dokázalo sblížit, stíraly se věkové rozdíly, do pozadí ustupoval ohled na profesi, vzdělání, národnost a charakter trestu. Všichni se stali pouhými čísly, všichni se chtěli především „udržet nad vodou“.¹ Početní stav vězeňské populace dosahoval v lednu 1953 v ČSR 46 021 odsouzených osob.²

V duchu tradice a po sovětském vzoru

Pro komunistický režim nebyla kupodivu amnestie buržoazním přežitkem, ale snad kvůli zdůraznění legitimacy své vlády navazovali komunisté na tradici z dob první republiky a habsburské monarchie. Komunističtí prezidenti neopomíjeli udělovat amnestii vězňům obvykle při inauguraci nebo kulatých výročních významných událostí. První amnestii vyhlásil Klement Gottwald při příležitosti nástupu do prezidentské funkce 19. června 1948. Byli do ní zařazeni pachatelé, kteří byli odsouzeni do výše jednoho roku odnětí svobody. Amnestie se nevztahovala na zločiny podle zákona č. 50/1923 Sb., na ochranu republiky, podle retribučního dekretu č. 16/1945 Sb. a trestné činy podle zákona č. 15/1947 Sb., o stíhání černého obchodu a podobných pletich. Vůbec se netýkala osob německé národnosti.³ Probíhala ve značném spěchu a v kompetenci ministerstva spravedlnosti.

Po nástupu Antonína Zápotockého do prezidentského úřadu 21. března 1953 se amnestie očekávala. Tím spíše, že Zápotocký měl s vězeňským prostředím své zkuš-

nosti (devět měsíců za první republiky a především za okupace).⁴ Naděje ještě posilovalo Stalinovo úmrtí. Mocenský zápas uvnitř KSSS byl nepřehledný, českoslovenští komunisté nevěděli, co se tam děje, natož pak jak to dopadne. Lavrentij Berija, první náměstek předsedy vlády a ministr spojených ministerstev bezpečnosti a vnitra, navrhl amnestii a předsednictvo Nejvyššího sovětu ji schválilo 27. března. Vztahovala se na odsouzené k trestu nižšímu než pět let. Vězňům, kteří si odpykávali trest za protistátní činnost, se zbytek trestu snižoval o polovinu. Gulagy opustilo 1,2 milionu amnestovaných osob (amnestie se týkala pouze nepolitických vězňů).⁵

Jak vznikala amnestie

Návrh na amnestii prezidenta republiky předkládalo ministerstvo spravedlnosti.⁶ První porada, jíž se dále zúčastnili zástupci ministerstva vnitra, národní obrany a generální prokuratury, se konala 14. dubna. V popředí jejich zájmu byla zejména problematika retribučních vězňů a kulaků. Zástupci generální prokuratury navrhovali, aby z amnestie byli vyňati kulaci, a to takovým způsobem, že by se amnestie nevztahovala na případy, u nichž jako vedlejší trest bylo vysloveno propadnutí jmění. Setkalo se to však s nesouhlasem všech ostatních účastníků porady. Převážily argumenty proti: a) úprava by postihla nejen kulaky, nýbrž, zejména při částečném propadnutí jmění, též střední rolníky, a to hlavně na Slovensku; b) bylo by třeba stanovit výjimku pro věci retribuční, protože propadnutí jmění bylo obligatorním trestem; c) vynětí právě tohoto trestu z amnestie by působilo nevhodně, kdyby se tak mělo stát výslovným ustanovením. V případě retribučních vězňů se zástupci shodli, že přenášet rozhodování o amnestii na jiný orgán, než ten, kterému přísluší rozhodování podle zákona, není možné.⁷

Na příštím jednání, které se konalo 16. dubna, zástupci ministerstva národní bezpečnosti upozorňovali, že *navržená amnestie se vztahuje na 40% všech, kteří si právě odpykávají trest odnětí svobody v nápravných zařízeních ministerstva národní bezpečnosti. Uskutečnění amnestie v navrženém rozsahu by znamenalo, že by bylo ohrožení plnění výrobních úkolů zejména v dolech, hutích, lomech, cihelnách a opatření by zejména dost citelně postihlo plnění úkolů nápravného zařízení v Ostrově u Karlových Varů.*⁸ Ministerstvo rovněž doporučilo v širším měřítku, než bylo navrženo, amnestovat odsouzené osoby práce neschopné. Náměstkovi předsedy vlády Zdeňku Fierlingerovi mělo poskytnout podklady se statickými údaji, jak by se amnestie dotkla početních stavů v nápravných zařízeních, pokud by se na jejím základě promíjely tresty odnětí svobody do jednoho roku, z delších jedna třetina nebo jedna čtvrtina. V návrhu amnestie se pak vypustilo označení „práce neschopný“ a místo toho se uvádělo označení „muži starší 60 let, ženy starší 55 let“.⁹

Návrh amnestie posoudilo rovněž ministerstvo pracovních sil, kterému se nezamlouval odliv pracujících vězňů. Nicméně se zavázalo, že se *bude snažit nahradit chybějící pracovníky nábořem z řad propuštěných, dále se bude snažit umístit ostatní, kteří se nedají nábořem získat pro dosavadní pracoviště, na pracoviště v podobném oboru, ale poblíž místa jejich bydliště.*¹⁰ Ministr národní bezpečnosti Karol Bacílek dostal za úkol učinit opatření k doplnění stavů vězňů v jáchymovských dolech tak,

aby běžný chod závodu nebyl ohrožen.¹¹ Pracovní chod skutečně nebyl narušen, amnestované osoby nahradil přísun nových politických vězňů.

Konečný návrh amnestie schválila vláda 28. dubna a poté tento dokument předložil předseda vlády Viliam Široký k podpisu prezidentu republiky Antonínu Zápotockému.¹²

Pohled vězeňské populace byl pochopitelně odlišný. O čem mluví vězni víc než o amnestii? Nekonečné hovory, sny, naděje. Jenže po zvolení Antonína Zápotockého se zprvu nic nedělo a mezi vězni vzrůstala nervozita. Když minuly i Velikonoce, nálada se zvrátila do stavu beznaděje a zlosti. Prezidentu Zápotockému muselo v té době *ustavičně zvonit v těch velkých uších, neboť se na jeho hlavu snášela mnohá nepísavná adjektiva*.¹³ Zklamání se rozhostilo nejen v NPT a vězeňských ústavech, ale i v rodinách, které čekaly na návrat někoho ze svých blízkých. Prezident nakonec amnestii přece jen udělil 4. května 1953.¹⁴

Znění amnestie a její dopad

Amnestie měla aboliční, agraciační a rehabilitační charakter. Skládala se z preambule a deseti článků. V preambuli se reflektovalo úmrtí Klementa Gottwalda, coby moudrého vůdce pracujícího lidu na cestě k socialismu, a jednota „čs. lidu“, která skýtala záruku, že základy státního a společenského zřízení budou ještě více upevněny, jestliže se těm, kteří se provinili proti zákonům, poskytne příležitost, aby se *jako svobodní občané zapojili do budovatelského úsilí všeho lidu*.¹⁵

Kolik odsouzených osob se amnestie týkala? Prominutí, snížení nebo změna trestu se vztahovala na tresty, které dosud nebyly zcela vykonány a které byly pravomocně uloženy do 4. května 1953, tj. do dne amnestie (týkalo se 12 033 osob). Dále na tresty, které byly ukládány po 4. květnu 1953, tj. po dni amnestie, ovšem za činy spáchané přede dnem prohlášení amnestie (týkalo se 985 osob). V součtu na celém území ČSR tedy 13 018 osob. Z nich 65,5 % tvořili dělníci, 17,5 % jiní zaměstnanci, 17 % úředníci, osoby se samostatným povoláním, zemědělci a členové JZD a jen v 18 případech kulaci.

Prominutí jedné třetiny pravomocně uloženého trestu, nejméně však jednoho roku, u mladistvých dvou let, a nepřevyšoval-li takový trest 1 rok, resp. 2 roky, se vztahovalo na 44 814 odsouzených. Tento údaj zahrnoval počet amnestovaných těhotných žen a žen, které pečovaly o dítě mladší než 10 let (týkalo 2418 žen), a zahrnoval amnestii pro osoby, které trpěly těžkou, nevyléčitelnou chorobou nebo které byly starší než 60 let (muži) a 55 let (ženy), což se týkalo 361 osob. Největší počet amnestovaných se rekrutoval opět z dělnického prostředí, na jednoho amnestovaného dělníka připadá v průměru pět měsíců 10 dní.

Podle čl. III. amnestie byl trest odnětí svobody na doživotí snížen na trest dočasněho odnětí svobody na 20 let, což se týkalo 140 osob.

Účinky zahlazení podmíněně uložených trestů, a to v posledních pěti letech, se vztahovaly na 71 389 odsouzených. Amnestie bylo podle prvních čtyř článků rozhodnutí účastno 129 361 osob.

Podle čl. V. amnestie byly prominuty peněžitě tresty nepřevyšující 20 tisíc Kčs. Byli-li takový trest zčásti zaplacen, byl prominut dosud nezaplacený zbytek trestu. Vztahovalo

se to celkem na 20 630 osob, jimž bylo prominuto celkem 78 035 726 Kčs ve staré měně a 418 000 Kčs v nové měně, tj. na osobu 3879 Kčs staré měny a 167,13 Kčs nové měny. Počet 20 630 osob nerozšiřoval počet amnestovaných osob, byl zahrnut již v prvních čtyřech člancích amnestie (tedy 129 361 osob).

Trestní řízení bylo zastaveno, a to podle čl. VII. amnestie, proti 35 198 osobám na celém území Československa.

Pro politické vězně byl klíčový čl. IX., v němž se uvádělo, že amnestie se nevztahuje na velezradu, sabotáž, vyzvědačství a obdobné trestné činy. Nevztahovala se ani na rozkrádání a poškozování národního majetku a majetku lidových družstev, pokud byl za ně uložen trest více než pět let. Vyloučeny byly z amnestie také trest smrti a tresty vedlejší, kromě peněžitých trestů do 20 tisíc Kčs.¹⁶

Příkladem politického vězně propuštěného na amnestii může být vynikající novinář, který po válce začínal v liberecké *Stráži severu*, a sociální demokrat staré školy Jiří Loewy. Ten byl jako osmnáctiletý v listopadu 1948 odsouzen za „pobuřování“ a „sduřování proti státu“ k šesti letům odnětí svobody. *Na 1. máje nám až do světnice [do vězeňského oddělení brněnské Nemocnice u svaté Anny] doléhalo vyhrávání kutálky „modré a bílé průvody mužů a žen, červené šátečky pionýrů“; v refrénu toho Poděšťova chorálu se tvrdilo, že mladý je každý komunista*, vzpomínal Jiří Loewy, jenž byl o tři dny později převezen do věznice na Mírově. *Znali jsme pravidla hry, že nikoho nepouštěli do civilu neoholeného. A tak jsme druhého dne, 5. května 1953, pořád očekávali holiče [na dvacet vězňů na společné cele]. Ten se nedostavoval, což nás utvrzovalo v domněnce, že jde o nějaký podraz. Pak nás dovedli do skladu, a protože jsme už většinou neměli uložené civilní šatstvo, hodili nám na pult všelijaké kusy oblečení – zřejmě po zemřelých vězních – s výzvou, abychom se do nich navlékli. Když mi dali podepsat, že to musím do týdne vrátit, začal jsem pomalu věřit, že nás snad přece jen hodlají propustit. Očekávání ještě zesílilo, když nám vyplatili na ruku naše krvavě vydřené „úspory“ – v mém případě něco přes tisíc korun ve staré měně.* Odvezli je autobusem na šternberské nádraží, a když jim chtěl v autobuse na nádraží jakýsi mírovský lampasák ještě cosi vykládat, *ozvalo se mručení tak výhrůžné, že toho raději nechal.* Lidé v Chřibské, kde bydlel, ho přijali vřele a laskavě, nekomunisté i komunisté. Když se vracel domů, tak vážil pouhých 50 kilogramů. Po roce stonání byl přerazěn mezi invalidní důchodce, avšak bez nároku na důchod. *Nebyl jsem dobrá partie – čtyřiaadvacetiletý penzista bez penze není žádná solidní existence*, vzpomínal Loewy.¹⁷

Retribuční vězni

Amnestie se nevztahovala ani na retribuční trestné činy. Výjimku tvořily osoby, u nichž ministr spravedlnosti po přezkoumání odsouzení shledal, že jsou vzhledem k menší míře nebezpečnosti a se zřetelem na jejich chování ve výkonu trestu uznány ke snížení trestu. V takových případech mohl toto snížení navrhnout prezidentu republiky k individuálnímu rozhodnutí.

Ve věcech retribučních tedy probíhala individuální amnestie. Ministr spravedlnosti se měl řídit doporučením komise, jejíž členy jmenovali ministři spravedlnosti, národní

bezpečnosti a generální prokurátor. V praxi to vypadalo tak, že komise byla ustavena koncem května 1953 a začátkem června začala návrhy projednávat. Materiály pro návrhy komise připravoval referát pro věci retribuční, který byl zřízen ihned po vyhlášení amnestie při ministerstvu spravedlnosti z pracovníků justice. Při projednávání návrhů se komise řídila především třemi hledisky: 1) míra zavinění a společenské nebezpečnosti trestné činnosti odsouzeného se zřetelem na poměry z pohledu roku 1953; 2) třídní profil odsouzeného; 3) chování odsouzeného a stupeň převýchovy ve výkonu trestu. Posudky o tom podávalo velitelství ústavů nápravných zařízení.

Jak přezkoumávání trestů retribučních vězňů dopadlo? Do konce října 1953 projednala komise 4527 případů. Z toho bylo 3772 doporučeno k udělení milosti a v 755 případech nebyly shledány důvody k doporučení milosti prezidenta republiky.¹⁸

Podívejme se na konkrétní příklad z Českých Budějovic, kde byli v týdnu od 16. srpna do 22. srpna propuštěni dva retribuční vězni. Čtyřiatřicetiletý Jan Dráždil, odsouzený mimořádným lidovým soudem v Českých Budějovicích pro trestný čin členství v organizaci SA k trestu odnětí svobody na 12 let, byl propuštěn 19. srpna v 15 hod. Bydliště propuštěného bylo v obci Větrná u Českého Krumlova. Zaměstnán měl být v závodě Rudého práva ve Větrní. Při propuštění byl vybaven penězi, oblekem a prádlem zakoupeným z vlastních prostředků. Jedinou uvedenou příbuznou byla Erna Dráždilová z Wasserburgu am Inn v Horním Bavorsku. Nešlo o osobu prominentní. Druhou propuštěnou byla šestačtyřicetiletá Marie Wölflová, odsouzená mimořádným lidovým soudem v Českých Budějovicích pro trestný čin udavačství k trestu odnětí svobody na 12 let. Propuštěna byla 21. srpna v 6.30 hod. Bydliště měla v obci Čtyři Dvory. Prozatím nebyla zařazena do práce pro špatný zdravotní stav, ale českobudějovická Státní bezpečnost jí nařídila, aby se hlásila 24. srpna na referátu pracovních sil v Českých Budějovicích. Byla vybavena vlastním oblekem a penězi. Její příbuzní, rodiče a dva synové, žili v Spessartu, okrese Ittlingen, kraj Karlsruhe. Nešlo o osobu prominentní. Nedílnou součástí propouštěcího aktu byl i pohovor s náčelníky věznic a příslušníky Státní bezpečnosti.¹⁹

Z doporučených návrhů na udělení milosti připadlo 2493 na Němce, 1161 na Čechy, 82 na Slováky, 11 na Maďary a 25 na jiné národnosti. Do skupiny Němců byly zahrnuty všechny osoby, které byly německé národnosti nebo za okupace se k Němcům přihlásily. Z celkového počtu lidí navržených k udělení milosti bylo 66 % německé národnosti. Je třeba ještě dodat, že bylo nutné ještě projednat na 150 případů, k nimž komise do konce října 1953 nedostala potřebné podklady.

Jiná, a to ještě naléhavější potíž byla: Co s amnestovanými Němci? Odsunout je, nebo zařadit do pracovního procesu či zdravotnických zařízení? Řešilo se to na poradách mezi ministerstvy zahraničních věcí, vnitra, pracovních sil a zdravotnictví. Jednání se vlekla, což brzdilo dokončení této části amnestie. Problém odsunu se netýkal pouze amnestovaných osob. Ve středisku v Kunčicích byli soustředěni Němci, kteří si tresty již odpykali a čekali na odsun déle než rok. Domáhali se provedení odsunu dokonce i pohružkou stávkou. Většina, podle retribučních předpisů odsouzených Němců, neměla zájem na setrvání v ČSR, poněvadž měla rodinné příslušníky v NDR, nebo jako tomu bylo ve většině případů, v NSR. Situaci komplikoval fakt, že amnestie nepromíjela ztrátu čestných práv občanských, u většiny z nich vyslove-

nou. Vzhledem k vysokému průměrnému věku retribučních vězňů a jejich poměrně špatnému zdravotnímu stavu to byla překážka k dosažení důchodu. Ministerstvo spravedlnosti muselo řešit tyto případy individuálními návrhy na udělení milosti prominutím této části trestu v jednotlivých, zvláštěního zřetele hodných případech, pokud si ovšem odsouzený o prominutí požádal. Skutečnost, že amnestie nebyla ještě ve všech případech skončena, vedlo někde k roztrpčení dosud nepropuštěných vězňů a ve vězeňském ústavu v Ostrově k zahájení hladovky u šesti odsouzených.²⁰

Slovo závěrem

Průběh amnestie hodnotil komunistický režim vcelku kladně, považoval ji za doklad toho, že *poměry u nás jsou naprosto konsolidovány*.²¹ K průtahům docházelo jen ojediněle, hlavně u případů, u nichž byly uloženy úhrnné nebo dodatkové tresty (několik trestných činů jedné osoby, z nichž některé podléhaly, jiné nepodléhaly amnestii, a několik rozsudků proti jedné osobě). Potíže nastaly u starých lidí, kteří spáchali čin před 4. květnem, ale rozsudek byl pravomocný až po tomto dni (týkalo se 47 osob). Byli účastni amnestie, ztráceli však výhodu okamžitého propuštění, kterou by měli, kdyby došlo k rozsudku před 4. květnem. Případy byly sice řešeny individuálně, ale dosti zdoluhavě. Nepříznivě se projevila amnestie u osob potrestaných pro zanedbání výživy a výchovy (tedy notorických neplatičů alimentů). Bývali odsuzováni nejčastěji k podmíněným trestům, zahlazení odsouzení v důsledku amnestie je většinou nepolepšilo a jako na amnestované osoby si na ně stěžovaly matky jejich dětí.

Početní stav vězňů v ČSR se po amnestii snížil přibližně na 32 000.²² V časech zos-
trujícího se třídního boje se amnestie politických vězňů příliš nedotkla, pokud tedy nebyli těžce nemocní s kratšími zbytkovými tresty. Většina politických vězňů to brala jako holý fakt, nadále pevně věřila, že přijde zvrát a komunistický režim se zhroutí.

Zatím jim zůstala jediná, ale hlavní satisfakce: přežili Stalina a Gottwalda!

-
- 1 GAĎOUREK, Ivan – NEHNĚVAJSA, Jiří: *Žalářování, pronásledování a zneuznaní. Svědectví ještě žijících obětí stalinismu v českých zemích*. Masarykova univerzita, Brno 1997.
 - 2 NA, f. Správa sboru nápravné výchovy (dále jen SSNV) – nezpracováno, k. 527, Přehled o vývoji početního stavu vězňů v letech 1938–1966. Podrobněji viz STANĚK, Tomáš: *Retribuční vězni v českých zemích 1945–1955*. Slezský ústav Slezského zemského muzea, Opava 2002.
 - 3 Rozhodnutí č. 1178/1948 Ú. I. Rozhodnutí presidenta republiky o amnestii v oboru občanského trestního soudnictví ze dne 19. června 1948. Viz <http://portal.justice.cz> (citováno k 30. 10. 2013).
 - 4 Antonín Zápotocký byl vězněn po kladenské rebelii v roce 1921 (devět měsíců), především ho však věznilo Gestapo v Praze na Pankráci po vyhlášení Protektorátu Čechy a Morava. Od roku 1940 až do konce války pobýval v koncentračních táborech Sachsenhausen a Oranienburg.
 - 5 Za perestrojky natočili Sověti film *Chladné léto roku 1953*. Děj se odehrává na Sibíři, kde v jedné osadě proti sobě stojí banda amnestovaných kriminálních a dva političtí vězni.
 - 6 NA, f. Úřad předsednictva vlády, tajná spisovna (dále jen ÚPV – T), k. 527, Zpráva o návrzích na udělení amnestie z 20. dubna 1953.
 - 7 Tamtéž, Informace pro s. dr. Krále z 15. dubna 1953.
 - 8 Tamtéž, Záznam o poradě o návrhu amnestie, konané 16. dubna 1953.
 - 9 Tamtéž.
 - 10 NA, f. ÚPV – T, k. 527, Zpráva o dalším jednání o návrhu amnestie ze dne 17. dubna 1953.

- 11 Tamtéž.
- 12 *A KPR*, f. KPR, sign. 0011/73, č. j. T-3023/53.
- 13 LOEWY, Jiří: *Kolik druhů syra potřebuje člověk?* Akropolis, Praha 2004, s. 162.
- 14 Rozhodnutí UL01/53 Prezidenta republiky a vlády o amnestii ze dne 4. května 1953. Viz <http://portal.justice.cz> (citováno k 30. 10. 2013). Srov. PETRÁŠOVÁ, Ludmila: Vězeňské tábory v Jáchymovských dolech 1949–1961. In: *Sborník archivních prací*, 1994, roč. XLIV., č. 2. Archivní správa MV ČR, Praha 1994, s. 335–347.
- 15 Rozhodnutí UL01/53 Prezidenta republiky a vlády o amnestii ze dne 4. května 1953. Viz <http://portal.justice.cz> (citováno k 30. 10. 2013).
- 16 NA, f. SSNV – nezpracováno, k. 52, Předběžná zpráva o výsledcích rozhodnutí prezidenta republiky ze dne 4. května 1953 o amnestii ke dni 10. října 1953.
- 17 LOEWY, Jiří: *Úseky polojasna. Vzpomínky Jiřího Loewyho*. NLN, Praha 2005, s. 208–209.
- 18 NA, f. SSNV – nezpracováno, k. 52, Předběžná zpráva o výsledcích rozhodnutí prezidenta republiky ze dne 4. května 1953 o amnestii ke dni 10. října 1953.
- 19 Tamtéž, Hlášení Krajského oddělení nápravných zařízení České Budějovice ze dne 22. srpna 1953.
- 20 Podrobněji viz STANĚK, Tomáš: *Retribuční vězni v českých zemích 1945–1955*. Slezský ústav Slezského zemského muzea, Opava 2002, s. 135–137.
- 21 NA, f. SSNV – nezpracováno, k. 527, Předběžná zpráva o výsledcích rozhodnutí prezidenta republiky ze dne 4. května 1953 o amnestii ke dni 10. října 1953.
- 22 NA, f. SSNV – nezpracováno, k. 527, Přehled o vývoji početního stavu vězňů v letech 1938–1966.

Listina přítomných.

Poreďa dne 16. dubna 1953 v 9 hod. v ÚPV.

Kancelář presidenta republiky: *Walm* *de Faber*

ÚV KSČ:

Státní úřad pro věci církevní:

Ministerstvo národní obrany: *plk. Petránek* *plk. D. Chloupek*

Ministerstvo národní bezpečnosti: *na m. j. Majdr* *plk. O. Majdr*
st. m. j. Majdr
kurier

Ministerstvo spravedlnosti:

Ministerstvo vnitra: *plk. Hájek* *plk. D. Chloupek*
plk. Dilung *plk. Byjanský*
plk. Hájek *plk. Turek* *plk. Tamárek*
plk. Štěrba

Generální prokuratura: *plk. Klobouk*

Úřad předsednictva vlády: *plk. Štěrba*

Státní úřad pro věci církevní: *plk. Štěrba*

Prezenční listina představitelů komunistického Československa, kteří připravovali amnestii z 4. května 1953.
Zdroj: NA

Čl. X.

/1/ Tresty dodatkové v poměru k trestům dříve uloženým, jakož i jiné tresty postupně uložené, se pro účely tohoto rozhodnutí posuzují jako trest jediný.

/2/ Kde je použití zákona závislé na délce trestu odnětí svobody, rozhoduje délka trestu sníženého nebo jinak zmírněného podle tohoto rozhodnutí.

30. dubna 1953.

*Nejvyšší
v. Široký*

S e z n a m
osob propuštěných na základě udělené amnestie a bydlících v okrese Svitavy.

Jméno a příjmení	Data narození	Bydliště
1. Adamek Miroslav	16.5.1921	Svitavy Brnec 49.
2. Beneš Jindřich	17.3.1915	" Vítějeves 142.
3. Coufal Josef	23.3.1921	" Na Cervenici 11.
4. Čejka Hubert		" Koclířov 42.
5. Čepek Josef	17.10.1915	" Bělá n/Sv. 158.
6. Červená Květa	16.1.1929	" Rokycanova 17.
7. Gramlíčka Jan	11.1.1904	" Kamenná Horka 125.
8. Hostáňka Karel	25.12.1909	" Dimitrova 49.
9. Josefí Jindřich	15.7.1920	" Hradec n/Sv. 97.
10. Kopecká Arnošta	9.11.1899	" Hřbitovní 2.
11. Kaplan Jan	26.3.1933	" Seifertova 10.
12. Kocí Josef	29.9.1911	" Hradec n/Sv. 4.
13. Kříž Antonín	26.5.1912	" Marxova 21.
14. Medvědík Arnošt	23.5.1892	" Koclíř, Hřebeč 16.
15. Michlová Libuše	12.7.1924	" Svabinského 5.
16. Milford Bill		" J. Fučíka 18.
17. Menšík Josef	18.8.1921	" Radiceř 270.
18. Olšanský Vladislav	9.5.1933	" Čtyř. Lánu 174.
19. Rouchal Josef	21.4.1898	" Hradec n/Sv. 199.
20. Rochoř Josef	15.2.1924	" Rosevltova 15.
21. Skřípala Lorenz		" Opatov 58.
22. Stejskal Adolf		" Hradec n/Sv. 39.
23. Škranc Josef	10.6.1917	" Pohledy 69.
24. Šimek Josef	23.2.1927	" Brněnská 18.
25. Svorec Jiří	25.10.1924	" Alešova 5.
26. Šenkýř Adolf	8.2.1932	" Rovečná
27. Šimková Gertruda	20.1.1923	" Brněnská 18.
28. Štreit Jaroslav	21.5.1923	" Kam. Horka 8.
29. Tomásek Jaroslav	31.3.1923	" Měnesova 18.
30. Vavřín Antonín	14.11.1904	" Vítějeves 152.
31. Vojtůšek Josef	26.1.1913	" Kam. Horka 34.
32. Vávra Leopold	25.9.1904	" Václavská 12.
33. Kotoulek František	23.6.1916	" Slovenská 16.
34. Kubjána Josef	20.1.1927	" Doubravice n/Sv.

Podpisy prezidenta Antonína Zápotockého a předsedy vlády Viliama Širokého pod amnestií. Zdroj: NA
Kdo půjde? Seznam propuštěných vězňů z okresu Svitavy. Zdroj: ABS

ts 606 ustreuna mnb 12/5 1645 =

91

vsem ks stb ,
obdil stb jachymov . =
=====

vec: amnestie presidenta republiky - podavani hlaseni- zruseni.

rozkazem nacelnika hlavni spravy stb c. 22 bylo narizeno provadet pruzkum verejného mineni a nalady obyvatelstva v sou-
=8'0'58 s udelenim amnestie prezidentem republiky. o vysledku bylo denne podavano hlaseni.

s okamzitou platnosti rusim toto opatreni a zastavuji po-
davani zprav o pruzkumu. =

mnb hs stb .
cj: a-1005/01- taj-53
ze dne 12/5 1953 .

nacelnik hlavni spravy stb .
oplk. m i l l e r v. r. +

r	606	ks stb	budejky	12/5	1835	hořbauerova ++
r	606	ks stb	praha	12/5	1835	kucerova ++
r	606	ks stb	vary	12/5	1830	suchmanova ++
r	606	sks stb	jihlava	12/5	1910	robovska ++
r	606	ks stb	liberec	12/5	1910	riskova ++
r	606	ks stb	jachymov	12/5	1910	hazukova +
r	606	ks stb	pardubice	12/5	2105	heuba ++
r	606	ks stb	hradec	12/5	2105	kostalova ++
r	606	ks stb	plzen	12/5	2105	cajthamlova ++
r	606	ks stb	usti	12/5	2105	rohan ++
r	606	ks stb	brno	12/5	1935	chlubna ++
r	606	ks stb	olomouc	12/5	1935	skurkova +
r	606	ks stb	gottalov	12/5	1935	zdarkova ++
r	606	ks stb	ostrava	12/5	1935	gieckova ++
r	606	ks stb	zilina	12/5	12000	lindovska ++
r	606	ks stb	kosice	12/5	2000	vaskova ++
r	606	ks stb	presov	12/5	2000	suchanicova ++
r	606	ks stb	b bystrica	12/5	2000	lindovska ++
r	606	ks stb	blava	12/5	1830	vavricova ++
r	606	ks stb	nitra	12/5	2105	zvarikova ++

Dne 12. května 1953 bylo zrušeno nařízení, podle něž musely krajské správy StB denně podávat zprávy o průzkumu veřejného mínění a náladách obyvatelstva. Zdroj: ABS

45. *1. Fuchs* 41

MNB-HLAVNÍ SPRÁVA STÁTNÍ BEZPEČNOSTI

C. A-0045/01-53.

Dne 17. června 1953.

Pr odpovědi uvěšte vždy toto číslo jednací

Všem krajským náčelníkům Stb,
Odbor 1, 2, 3, 5A NS - Stb,
Samostatné oddělení Vlt.

Přísně tajno!

Správa NS - Václavské nám. 7/7-53
na Stb.

dobry den
Blask!

Věc: Předložení seznamů osob odsouzených na základě retribučních dekretů.

Vládní usnesení ze dne 20. a 26. dubna 1953, kterým se doplňuje rozhodnutí prezidenta republiky ze dne 4. května 1953 o amnestii, uložilo ministerstvu spravedlnosti, aby byly předloženy návrhy na udělení milosti osobám, odsouzeným podle retribučních předpisů (článek IX, odst. 2 amnestie).

7/7-53
Nafixují, aby do 27. června 1953 (nejpozději) byly předloženy náčelníku Hlavní správy Stb seznamy osob, které byly odsouzeny v retribučním řízení k trestům odnětí svobody a tyto tresty dosud odpykávají, a to jen těch osob, o jejichž propuštění by byl ze strany státní bezpečnosti agenturně operativní zájem. Údaje o každé takové osobě musí obsahovat jedno, příjmení, datum narození, kterým MNS byla osoba odsouzena, pro jakou činnost, na jak dlouho a hlavně zdůvodnění, proč je zájem na propuštění. Ze opodstatněnost žádosti odpovídají náčelníci odborů a krajských správ Stb.

31. VI. 1953 1002. Kos.
A9U
dne 31. 19. hod. 1/2
116.566/1953 Vlt. 1853/1
za správnosti

Náčelník Hlavní správy Stb:
plk. Miller v.r.

no by - Fuchs 8'

Marek Šmíd

Papež Pius XII. a poválečné Československo¹

Tématem této studie je osobnost papeže Pia XII. a jeho vztah k poválečnému Československu. Text se zabývá proměnou politicko-nábožensko-duchovního ovzduší v Československu od poloviny 40. let do začátku 50. let. Důraz je kladen na postoj papeže Pia XII. k poválečné československé společnosti. Studie přibližuje obnovené československo-vatikánské vztahy a vysvětluje, proč se předválečný apoštolský nuncius v Praze Saverio Ritter po druhé světové válce již nevrátil do ČSR jako řádný nuncius, ale pouze v hodnosti internuncia. Pozornost je zaměřena na mezinárodně-politickou situaci, pronásledování věřících a nezákonné věznění církevních hodnostářů na přelomu 40. a 50. let, což vhodně dokresluje pohled Svatého stolce na naši zemi v těchto letech těžkých zkoušek.

Papež Pius XII. (1876–1958, papežem 1939–1958) usedl na svatopetrský trůn dne 2. března 1939. Eugenio Maria Giuseppe Giovanni Pacelli, jak znělo jeho plné civilní jméno, byl mužem podobných povahových rysů jako jeho předchůdce Pius XI. (1857–1939, papežem 1922–1939), ale zcela jiného temperamentu. Na památku papeže Pia X. (1835–1914, papežem 1903–1914) a k počtě papeže Pia XI. přijal jméno Pius (XII.). Byl zvolen v den svých 63. narozenin osmačtyřiceti hlasy z třiapadesáti přítomných kardinálů. Téměř celý svůj život strávil E. Pacelli ve službách apoštolského stolce a v posledních deseti letech zastával post kardinála – státního sekretáře, jakéhosi předsedy vatikánské vlády, což z něj v této neklidné době činilo jednoho z nevlivnějších mužů katolické církve. Jeho zvolení bylo s povděkem přijato většinou křesťanského světa, dokonce i samotným B. Mussolinim (1883–1945) či A. Hitlerem (1889–1945).² Budoucí papež Pius XII. prožil 20. léta v Německu, kde se stal upřímným a hlubokým obdivovatelem německého lidu, nikoli však nekritickým germanofilem.³ Jeho dokonalá znalost německého prostředí a němčiny, významný podíl na papežské politice ve střední Evropě a důležitý post, jež ve Vatikánu v letech 1930–1939 zastával, z něj činily nejvhodnějšího pretendenta o svatopetrský trůn; rychlost konkláve v březnu 1939 svědčí o skutečnosti, že E. Pacelli byl jasným favoritem volby. Jeho postoj v době předchozího konfliktu připomínal postoj papeže Benedikta XV. v době světové války – nestrannost Svatého stolce po propuknutí druhé světové války pochopitelně neznamenala morální neutralitu, avšak v očích mnohých jeho kredit „nečinnosti“ bezpochyby utrpěl, ačkoliv absenci razantních kroků vůči pronásledované církvi a věřících rozhodně nemůžeme označit za mlčení.⁴

Po druhé světové válce, v září 1945, byly sice obnoveny diplomatické styky Československa s Vatikánem, nikoli však na předválečné úrovni v podobě apoštolské nunciatury, ale apoštolské internunciatury. Bezprostředně po obnovení vztahů zastupoval Svatý stolec dočasně italský kněz a diplomat Raffaele Forni (1906–1990) ve funkci chargé d'affaires, trvale pak Saverio Ritter (1884–1951), čtvrtý apoštolský nuncius v Československu v letech 1935–1939, který se stal apoštolským internunciem v Československu.⁵ Pokud bychom se mohli stručně vrátit do předválečné doby, uvedli bychom, že S. Ritter přicestoval do Prahy dne 16. října 1935, kdy oficiálně zahájil svou československou misi. Byl to rovněž apoštolský nuncius S. Ritter, kdo přispěl k bezproblémovému zvolení Edvarda Beneše prezidentem v roce 1935. Po Mnichovu, kdy stál Svatý stolec pevně na pozicích demokratického Československa, byl apoštolský nuncius S. Ritter donucen Prahu opustit a vrátit se do Itálie.⁶ Jeho „povinnosti“ převzal apoštolský nuncius v Berlíně Cesare Orsenigo (1873–1946) a do jisté míry i vatikánský chargé d'affaires v Bratislavě Giuseppe Burzio (1901–1966).⁷ Vatikán výběrem osobnosti S. Rittera naznačil, že mu na dobrých vztazích s ČSR skutečně záleží.⁸

Po druhé světové válce se sice S. Ritter do Prahy vrátil, jak již bylo řečeno, ale pouze v hodnosti internuncia (oficiálně až od léta 1946), což souviselo s celkovou změnou politického ovzduší v Československu, kde se vatikánské zastoupení změnilo z nunciatury na pouhou internunciaturu a doyenem diplomatického sboru se stal sovětský vyslanec Valerian Zorin (1902–1986).⁹ Československým vyslancem u Svatého stolce se na počátku roku 1946 stal František Schwarzenberg (1913–1992), mladý zkušený diplomat a účastník domácího odboje, již v srpnu 1946 jej však nahradil Artur Maixner (1889–1971). Dne 13. srpna 1946 odevzdal československý zástupce papeži Piu XII. pověřovací listiny a vyslovil přání udržovat s Vatikánem ty nejlepší diplomatické styky.¹⁰

Dne 8. února 1947 přijal papež Pius XII. ve Svatém městě nového pražského arcibiskupa Josefa Berana (1888–1969). Během audience vyjádřil Svatý stolec obavy nad budoucím směřováním demokracie v Československu, kriticky se vyslovil zejména k účasti komunistů ve vládě a orientaci republiky na Sovětský svaz.¹¹ Josef Beran, který se nechtěl dostat do hlubšího konfliktu s československou vládou a věřil, ostatně jako mnozí jiní, v možnost spolupráce s komunistickým režimem, proto všechny papežovy obavy rozptýlil a ujistil jej o dodržování náboženské svobody v Československu. Již závěr roku 1947 však Beranův optimismus vyvrátil. Proti totalitní zlovůli se opětovně vyjádřil během vládní krize dne 24. února 1948 pastýřským listem *Nemlč, arcibiskupe, nesmíš mlčet!*, jímž se jednoznačně postavil na stranu československé demokracie.¹²

Měsíc předtím, v lednu 1948, odcestoval apoštolský internuncius S. Ritter, jež vleklá nemoc vzdalovala na dlouhé měsíce z Československa, na léčení do Říma a do Prahy se již nevrátil.¹³ Na postu apoštolského internuncia jej nahradil chargé d'affaires Gennaro Verolino (1906–2005).¹⁴ V létě 1949 byl jako nežádoucí osoba odvolán, poté co prosazoval jednání československé vlády přímo s Vatikánem, nikoli rokování mezi komunisty protežovanou „novou“ církevní hierarchií a Národní frontou.¹⁵ Jeho nástupcem se stal Ottavio De Liva (1911–1965),¹⁶ který však již nebyl uznán

ani chargé d'affaires. Dne 16. března 1950 byl obviněn ze zinscenování číhoštského zázraku a jako pokračovatel nepřátelské politiky Vatikánu vypovězen z Československa. Po jeho odjezdu ze země již nebyla internunciatura obsazena a jeho nástupcům nebyla udělena ani vstupní víza.¹⁷ Komunistický režim považoval konflikt s církví za nevyhnutelný, proto k ní přistupoval jako ke svým politickým odpůrcům. Současně komunisté věřili, že katolicismus (a křesťanství vůbec) je dávno překonán a postupně zanikne.

Pius XII. se složitou situací střední Evropy zabýval rovněž během papežského požehnání *Urbi et orbi* dne 28. března 1948, kdy zareagoval na události v Československu: *Veliká hodina křesťanského svědomí udeřila. Buď se toto svědomí probudí k plnému a mužnému uvědomění si svého poslání pomáhat zachránit lidstvo znamená uskutečnění jasného slibu Vykupitelova: „Důvěřujte, já jsem přemohl svět“ (Jan 16,33), anebo, nedej Bůh, se toto svědomí probudí jenom napůl, nedá se statečně Kristu, a pak rozsudek, jeho strašlivý rozsudek, není méně jasný: „Kdo není se mnou, je proti mně“ (Mt 12,30) [...] Ve vašem svědomí není místa pro strach, pro pohodlnost, pro nerozhodnost těch lidí, kteří v této rozhodující hodině si myslí, že mohou sloužit dvěma pániům. Vaše svědomí ví, že uskutečnění sociální spravedlnosti a míru mezi národy se nemůže nikdy dosáhnout a zabezpečit, zavírají-li se oči „světlu Kristovu“ a otevírají-li se naopak uši bludnému slovu agitátorů, kteří popřením Krista a Boha kladou [...] vratký základ své činnosti.*¹⁸ V polovině května 1948 pak papež Pius XII. zaslal československým biskupům dopis, v němž jim poděkoval za blahopřání k desátému výročí jeho pontifikátu a vyzval je ke statečnosti a pevnosti v této těžké době. Svůj list uzavřel starostlivým přáním: *My pak v otcovské starostlivosti v mnohých modlitbách vyprošujeme milovaným národům Československa nebeskou pomoc a bedlivě sledujeme všechno, co se u Vás děje, přejíce si jen to, co je spasitelné pro Vaše drahé...*¹⁹ Neměli bychom však na události v Československu pohlížet bez dobového kontextu.

V dubnu 1948 se v Itálii konaly parlamentní volby, přičemž výrazným favoritem nadcházejícího politického klání byla Komunistická strana Itálie. Dne 28. března, na Velikonoční neděli, proto papež vystoupil před italskou veřejností s tvrdým projevem plným obav o budoucnost²⁰ a vyzval obyvatele země, aby se rozhodli buď pro Boha, či proti němu.²¹ Volby tak skončily jasným vítězstvím Křesťanskodemokratické strany s volebním ziskem téměř poloviny všech odevzdaných hlasů, zatímco levice, sdružená do lidovědemokratického bloku, utrpěla porážku a nezískala ani třetinu hlasů. Od posledních voleb v roce 1946 došlo k značnému posílení křesťanského politického tábora (1946: 35,2 % hlasů) a oslabení komunistické strany, která se v prvních poválečných volbách umístila na třetím místě (18,9 % hlasů).²² Volby v roce 1948 byly současně plebiscitem o poválečném směřování Itálie – právě vítězná křesťanská strana potvrdila její místo v západním, nikoli východním bloku poválečného uspořádání v Evropě.

Papežův varovný hlas nebyl izolovanou obavou Svatého stolce z moci Moskvy, ale měl rovněž oslovit obyvatele zemí východní Evropy. Sovětizace této části by totiž znamenala – zde věřil Svatý stolec přímočarosti sovětské politiky a ráznosti komunistických hesel – konec existence katolické církve. Postup SSSR nenechával Vatikán na pochybách: pronásledování pravoslavné církve, vyhánění apoštolských nunciů či

jiných zástupců Svatého stolce z míst jejich působnosti, vypovídání konkordátů, věznění a tvrdé rozsudky nad církevními hodnostáři to jasně potvrzovaly.²³ Proto se také Svatý stolec uchýlil k tak rychlým a tvrdým postupům proti komunismu. V únoru 1948 kritizoval papež liknavý postoj Západu ke komunistickému puči v Československu.

Papežův výrazný úspěch při střetu s komunistickou politikou v Itálii však nenalezl adekvátní ozvěny ve střední a východní Evropě a Pius XII. byl postupně informován spíše o neúspěších politického katolicismu, čímž se zužoval prostor k manipulaci východoevropského katolicismu: záhřebský arcibiskup a kardinál Alojzije Stepinač (1898–1960) byl zatčen a odsouzen k šestnácti letům nucených prací, ukrajinský metropolita Josyf Slipyj (1892–1984) odvezen do sovětského Gulagu, ostrihomský arcibiskup a kardinál József Mindszenty (1892–1975) odsouzen na doživotí, byli internováni další východoevropští biskupové apod.²⁴ Svatý otec se rozhodl pro okamžitou reakci a dne 1. července 1949 exkomunikoval všechny křesťany, kteří *vyznávají materialistickou a protikřesťanskou ideu komunismu [...] Zejména ti, kteří ho hájí nebo propagují, narazí jako odpadlíci od katolické víry na exkomunikaci, vyhrazenou zvláštním způsobem Apoštolskému stolci.*²⁵ Sekretář Kongregace pro mimořádné církevní záležitosti Domenico Tardini (1888–1961),²⁶ jakýsi vatikánský ministr zahraničí, údajně prohlásil: *Pokud skutečně k exkomunikaci dojde, budeme mít v Itálii sedm milionů exkomunikovaných.*²⁷

Papež pochopitelně nezastíral, že sdílí názory svého předchůdce Pia XI. Ten odsoudil komunismus v četných encyklikách ve 20. a 30. letech (1928, 1931, 1932), nejrozhodněji však encyklikou *Divini Redemptoris* v roce 1937.²⁸ Ostatně již Lev XIII. (1878–1903) jasnozřivě v prosinci 1878 v encyklice *Quod Apostolici Muneris* označil komunismus za *zhoubný mor, který zasahuje morek lidské společnosti a vedl by ji do zkázy.*²⁹ Papež meziválečného období Pius XI., jenž osobně poznal hrůzy komunistického experimentu během svého působení na postu apoštolského nuncia ve Varšavě, v encyklice *Divini Redemptoris* prohlásil: *Dnešní komunismus, ve vyšší míře než jiná podobná hnutí v minulosti, skrývá v sobě bludnou myšlenku vykoupení. Lživý ideál spravedlnosti, rovnosti a bratrství v práci prozařuje jako žhavý žár všecku jeho nauku a všecku jeho činnost jakýmsi bludným mysticismem, který vsugeruje davům získaným klamnými sliby strhující nadšení a zápal.*³⁰ Vyčetl mu boj proti náboženství a církvi: *Poprvé v dějinách lidstva jsme svědky chladnokrevně uváženého a do podrobností připraveného boje člověka proti všemu, co je božské. Komunismus je protináboženský svou podstatou a pokládá náboženství za „opium pro lid“, protože prý náboženské pravdy, odkazující za hrob, odvádějí proletáře od úsilí o dosažení ráje sovětského, jenž je na této zemi.*³¹

Krátce po únoru 1948 se komunistický režim rozhodl zaútočit proti Svatému stolci a kněžím v Československu. Byl ustaven Státní úřad pro věci církevní; vykonávat svá povolání směli pouze ti kněží, kteří dostali státní povolení a složili přísahu státu. Současně bylo založeno „hnutí pokrokových katolíků“ s označením Katolická akce,³² jež se mělo stát hlavním mluvčím církve, partnerem státu pro jednání a v budoucnu základem národní církve odtržené od Vatikánu. Státu se však nepodařilo vytvořit reprezentativní a důvěryhodný sbor a příspěvek k rozdělení církve, jejíž část by mohla hovořit jménem celého katolického kléru v Československu, takže se do vedení Ka-

tolické akce dostali pouze laici.³³ Po výhrůžkách a zastrašování podepsalo její úvodní prohlášení na 1500 československých kněží a tisíce věřících.

Reakce hierarchie byla téměř okamžitá – biskupové, kteří v lednu 1949 neuspěli svým protestním memorandem u prezidenta republiky Klementa Gottwalda (1896–1953), vydali dne 15. června pastýřský list *Hlas československých biskupů a ordinářů věřícím v hodině velké zkoušky*,³⁴ v němž reagovali na snahy komunistického režimu církev přehlížet a její jednotný hlas oslabovat, přičemž současně odsoudili režimem organizovanou Katolickou akci, již označili za lživou. Dále v něm uvedli: *Všichni jste v poslední době svědky široce založené akce, jejímž cílem je přinutiti československé biskupy k uzavření dohody mezi církví a státem. Sdílíme s naší veřejností názor, že poměr církve a státu je opravdu neutěšený a bolestný. Tento stav je jistě nepřirozený, neboť obě společnosti se mají vzájemně doplňovati a nepřispívá ani k všeobecnému veřejnému a vnitřnímu klidu věřících. Nejhorší na tom je, že i přemnozí věrní katolíci duševně trpí, neboť milují jistě upřímně svou církev i svůj stát a jsou plni obav o jejich budoucnost.*³⁵ Nejvyšší Posvátná kongregace Svatého oficia Svatého stolce rozhodla dne 20. června 1949 o exkomunikaci těch československých věřících, kteří do Katolické akce vstoupili na základě dobrovolného a vědomého členství.³⁶

Druhá a daleko širší exkomunikace následovala o dva týdny později: dne 1. července 1949 zopakoval Svatý stolec své dávné výhrady vůči komunismu a prohlásil, že ti věřící, kteří hájí a podporují materialistické a protikřesťanské komunistické zásady, mají být exkomunikováni.³⁷ Třebaže nemohly být papežské dekrety v Československu plně realizovány, jejich veřejné čtení třetinou duchovních během nedělní mše dne 19. června 1949 se stalo významnou kritikou komunistického panství v etapě nastupujícího totalitarismu. Pod hrozbou těch nejpřísnějších církevních trestů většina duchovních svůj souhlas s Katolickou akcí následně odvolala. Katolická akce se tak ukázala být neúčinným propagandistickým nástrojem režimu, který na její podporu postupně rezignoval a v roce 1951 její činnost ukončil.³⁸

Režim se však rozhodl postupovat proti církevní opozici jinými prostředky. Dne 14. října 1949 schválilo Národní shromáždění církevní zákony, které zásadním způsobem ztěžovaly fungování církve. Vznikl též úřad církevních tajemníků, kteří se stali nástrojem kontroly ze strany státní moci a vykonavateli dohledu nad celou církví.³⁹ Komunistický režim následně přistoupil k internaci českých a slovenských biskupů, během krátké doby tak byli internováni pražský arcibiskup Josef Beran, královéhradecký biskup Mořic Pícha (1869–1956), olomoucký arcibiskup Josef Karel Matocha (1888–1961), českokobulevický biskup Josef Hlouch (1902–1972), brněnský biskup Karel Skoupý (1886–1972), litoměřický biskup Štěpán Trochta (1905–1974) a mnozí další kněží, jako např. Karel Otčenášek či František Tomášek. V lednu 1951 byli tři slovenští kněží – spišský biskup Ján Vojtaššák (1877–1965), pomocný trnavský biskup a vojenský vikář Michal Buzalka (1885–1961) a prešovský biskup (eparcha) Pavol Gojdič (1888–1960) – odsouzeni k vysokým trestům za velezradu.⁴⁰ Vláda iniciovala vytvoření nové církevní hierarchie, sestavené z kapitulních vikářů, jež měla nahradit původní biskupský sbor.

Od března 1950 docházelo k nekompetentním zásahům komunistického státu i do církevního školství. Teologické fakulty byly vyjmuty z rámce univerzit, jejich činnost

omezována, přičemž docházelo k personálním změnám na všech katedrách. Současně byly zrušeny i diecézní semináře a bohoslovecká učiliště a počet studentů teologie zredukován.⁴¹ V polovině dubna 1950 zahájily komunistické bezpečnostní orgány tzv. akci „K“. Šlo o předem naplánovanou a promyšlenou násilnou likvidaci klášterů a mužských řeholních řádů. Během krátké doby bylo zlikvidováno 219 řeholních domů a internováno 2376 řeholníků. Po této bezprecedentní agresi pokračoval režim v boji proti církvi tzv. akcí „R“, jež měla likvidovat ženské řeholní řady. Represivní postup komunistického režimu byl vyvrcholením dlouholetých aktivit, které měly směřovat k likvidaci nejtěžšího a nejvytrvalejšího nepřítele, katolické církve. Proto byla likvidace církevního majetku provázena též fyzickou likvidací jeho elit: během tzv. procesu Machalka a spol.⁴² byli v únoru a březnu 1950 pozatýkáni významní církevní představitelé – provinciál jezuitů František Šilhan (1905–1985), šéfredaktor časopisu *Katolík* Adolf Kajpr (1902–1959), publicista a šéfredaktor revue *Na hlubinu* Silvestr Maria Brait (1898–1962) a mnozí další.⁴³

Ve snaze zajistit kontinuitu biskupských úřadů bylo na přelomu 40. a 50. let v Československu tajně vysvěceno několik nových biskupů. Prvním tajně vysvěceným se stal dne 17. září 1949 světící biskup pražské arcidiecéze Kajetán Matoušek (1910–1994), farář u sv. Vojtěcha v Praze. O měsíc později, dne 14. října 1949, vysvětil olomoucký arcibiskup Josef Karel Matocha na biskupa Františka Tomáška (1899–1992). Na začátku listopadu vysvětil spišský biskup Ján Vojtaššák na svého pomocného biskupa Štefana Barnáše (1900–1964). Dalším se dne 30. dubna 1950 stal Karel Otčenášek (1920–2011), jehož v kapli své biskupské rezidence konsekroval na svého světícího biskupa s právem nástupnickým královéhradecký biskup Mořic Pícha. V roce 1951 se rozběhla tato linie tajných – bez vědomí Svatého stolce – biskupských svěcení, která se rozvíjela až do 80. let. Svou funkci však tyto tajně vysvěcení biskupové veřejně vykonávat nemohli.⁴⁴

Tažení proti církvi v Československu v poválečných letech bylo logickým a dobře promyšleným plánem agresivní komunistické politiky směřujícím k uchopení moci. Přístup k církvím, zejména katolické, se proto nelišil od přístupu k jiným politickým seskupením. Avšak poté, co se levicová hesla o spravedlivé společnosti ukázala jako prázdná, kolaborantská Katolická akce, jejíž prestiž v církevních kruzích prudce klesala, jako neúčinná a rozkol v církevních kruzích jako nedostatečný, rozhodl se režim demonstrovat svou sílu, jež primárně vycházela z iracionální argumentace (církve jako protikomunistická a imperialistická instituce či špionážní síť Vatikánu) a odrážela pouze aktuální mocenskou převahu státního aparátu. Těžké zkoušky však měly teprve přijít...

1 Tento text vznikl v rámci projektu OP VK *Rozvoj postdoktorandských pozic na JU* (CZ.1.07/2.3.00/30.0049), spolufinancovaného Evropským sociálním fondem a státním rozpočtem České republiky.

2 Italský vůdce B. Mussolini byl spokojen, že se římským pontifikem stal méně konfliktní muž, než byl Pius XI., a německý vůdce A. Hitler věřil v Pivo pro německé citění. O'SHEA, Paul: *A Cross Too Heavy. Pope Pius XII and the Jews of Europe*. Palgrave Macmillan, New York 2011, s. 170.

3 O Pacelliho pobytu v Německu podrobněji WOLF, Hubert (ed.): *Eugenio Pacelli als Nuntius in Deutschland. Forschungsperspektiven und Ansätze zu einem internationalen Vergleich*. Ferdinand Schöningh, Paderborn – München – Wien – Zürich 2012; WOLF, Hubert – UNTERBURGER, Klaus (eds.): *Eugenio*

- Pacelli. Die Lage der Kirche in Deutschland 1929.* Ferdinand Schöningh, Paderborn – München – Wien – Zürich 2006.
- 4 CHENAUX, Philippe: *Pius XII. Diplomatico e pastore.* San Paolo Edizioni, Milano 2004, s. 81; LUX-MOORE, Jonathan – BABIUCHOVÁ, Jolanta: *Vatikán a rudý prapor. Zápas o duši východní Evropy.* Volvox Globator, Praha 2003, s. 11; PETRÁČEK, Tomáš: Papež Pius XII. a komunismus. In: KUBÍN, Petr (ed.): *Brány pekelné ji nepřemohou. Kapitoly z pronásledování církví v Československu kolem roku 1950.* Karolinum, Praha 2013, s. 110–119.
 - 5 A MZV, f. Politické zprávy, Vatikán 1935, zpráva č. 3 z 12. října 1935.
 - 6 MACHULA, Jaromír: *Vatikán a Československo (1938–1948). Paměti.* ÚSD AV, Praha 1998, s. 38.
 - 7 ZLÁMAL, Bohumil: *Příručka českých církevních dějin VII. Doba československého katolicismu (1918–1949).* Matice cyrilometodějská, Olomouc 2010, s. 75.
 - 8 ZAPLETALOVÁ, Jarmila: Norbert Klein – poslední německý biskup v Brně a první klerikální velmistř Řádu německých rytířů. In: MAREK, Pavel a kol.: *Jan Šrámek a jeho doba.* CDK, Brno 2011, s. 350.
 - 9 BALÍK, Stanislav – HANUŠ, Jiří: *Katolická církev v Československu 1945–1989.* CDK, Brno 2007, s. 18.
 - 10 VAŠKO, Václav: *Neumlčená. Kronika katolické církve v Československu po druhé světové válce, I. díl.* Zvon, Praha 1990, s. 139.
 - 11 VODIČKOVÁ, Stanislava: *Ať si Berana vezmou, doma je nebezpečný. Paměť a dějiny,* 2008, roč. 2, č. 4, s. 92.
 - 12 KAPLAN, Karel: *Stát a církev v Československu 1948–1953.* ÚSD AV ČR – Doplněk, Brno 1993, s. 22–24; VODIČKOVÁ, Stanislava: *Ať si Berana vezmou, doma je nebezpečný,* s. 93.
 - 13 Krátce poté zastával post úředníka státního sekretariátu Svatého stolce. Zemřel dne 21. dubna 1951 v Římě ve věku 67 let.
 - 14 BALÍK, Stanislav – HANUŠ, Jiří: *Katolická církev v Československu 1945–1989,* s. 19. Po skončení československé mise jej papež Pius XII. dne 5. září 1951 jmenoval apoštolským nunciem v Salvadoru a Guatemala a 7. října téhož roku titulárním arcibiskupem v Korintu.
 - 15 KAPLAN, Karel: *Stát a církev v Československu 1948–1953,* s. 50.
 - 16 Ottavio De Liva byl italským knězem, jenž od 30. let působil v severoitalském městě Udine. V roce 1962 byl jmenován titulárním arcibiskupem v městě Heliopolis a stal se apoštolským nunciem v Jakartě (Indonésie). Zde také v roce 1965 zemřel.
 - 17 BALÍK, Stanislav – HANUŠ, Jiří: *Katolická církev v Československu 1945–1989,* s. 19; VAŠKO, Václav: *Neumlčená. Kronika katolické církve v Československu po druhé světové válce, II. díl.* Zvon, Praha 1990, s. 61.
 - 18 VAŠKO, Václav: *Neumlčená, II. díl,* s. 16–17; VAŠKO, Václav: *Dům na skále II. Církev bojující 1950 – květen 1960.* Karmelitánské nakladatelství, Kostelní Vydří 2007, s. 73.
 - 19 VAŠKO, Václav: *Neumlčená, II. díl,* s. 17.
 - 20 Ze států západní Evropy byla komunistická strana nejsilnější právě v Itálii.
 - 21 BIZZARRI, Luigi: *Il Principe di Dio. La vera storia di Pio XII.* Ancora, Milano 2004, s. 107; CHENAUX, Philippe: *Pius XII. Diplomatico e pastore,* s. 106.
 - 22 Voleb se zúčastnilo 29 117 554 italských voličů. 48,51 % (12 740 042, zisk 307 z 574 křesel v poslanecké sněmovně) z nich odevzdalo volební hlas Křesťanskodemokratické straně (předseda Alcide De Gasperi), která ve volbách zvítězila. Za ní se umístila Lidově demokratická fronta (předseda Palmiro Togliatti; 30,98 %, 8 136 637 hlasů). Na třetím místě skončila Socialistická jednota, již nechaly obě vítězná seskupení daleko za sebou. Získala pouhých 7,07 % hlasů (1 858 116). K volbám v roce 1948 podrobněji: TORNIELLI, Andrea: *Pio XII. Eugenio Pacelli – un uomo sul trono di Pietro.* Mondadori, Milano 2009, s. 465; PETRÁČEK, Tomáš: *Papež Pius XII. a komunismus,* s. 118.
 - 23 CHENAUX, Philippe: *Pius XII. Diplomatico e pastore,* s. 318.
 - 24 BIZZARRI, Luigi: *Il Principe di Dio. La vera storia di Pio XII,* s. 107; LUXMOORE, Jonathan – BABIUCHOVÁ, Jolanta: *Vatikán a rudý prapor. Zápas o duši východní Evropy,* s. 102–103.
 - 25 O latinském textu exkomunikace podrobněji *Acta Apostolicae Sedis. Commentarium Officiale.* Annus XXXXI, series II, vol. XVI, Vaticano 1949, s. 334; o italském pak TORNIELLI, Andrea: *Pio XII. Eugenio Pacelli – un uomo sul trono di Pietro,* s. 469.
 - 26 Domenico Tardini byl italským knězem, hodnostářem Svatého stolce a v letech 1958–1961 státním sekretářem Vatikánu. Zemřel v Římě v roce 1961 ve věku 73 let.
 - 27 BIZZARRI, Luigi: *Il Principe di Dio. La vera storia di Pio XII,* s. 107.
 - 28 Její české znění je publikováno v *Encyklyce Pia XI. Encyklyky Divini Redemptoris (O bezbožeckém komunismu) a S palčivou starostí (O postavení katolické Církve v Německu).* Lidové nakladatelství, Olomouc 1937, s. 7–46; italské a latinské v *Enchiridion delle Encicliche,* 5 (Pio XI), Edizioni Dehoniane Bologna, Bologna 1995, s. 1128–1205.

- 29 *Encykliky Pia XI. Encykliky Divini Redemptoris a S palčívou starostí*, s. 8.
- 30 Tamtéž, s. 10.
- 31 Tamtéž, s. 17.
- 32 Katolická akce byla založena za pontifikátu papeže Pia XI. v roce 1922 v Itálii a odtud se šířila do celého světa. Do Československa byla „vnesena“ o pět let později, kdy její založení schválili a její zásady zveřejnili ve svém společném listu českoslovenští biskupové v říjnu 1927. Komunistická Katolická akce byla založena dne 10. června 1949 v Praze.
- 33 BALÍK, Stanislav – HANUŠ, Jiří: *Katolická církev v Československu 1945–1989*, s. 23.
- 34 Tamtéž, s. 72.
- 35 Tamtéž.
- 36 Na ty, kteří do ní vstoupili pod nátlakem či z nevědomosti, se exkomunikace papeže Pia XII. nevztahovala. Pro papežův exkomunikační dekret o schizmatické Katolické akci podrobněji *Acta Apostolicae Sedis. Commentarium Officiale. Annus XXXXI, series II, vol. XVI, Vaticano 1949*, s. 333.
- 37 Kritika komunismu a socialismu z pozic Svatého stolce nebyla záležitostí 20. století, ale papeži vystoupili proti jeho mylným představám a nekřesťanským hodnotám již v 19. století. V roce 1864 hnutí socialismu a komunismu odmítl papež Pius IX. v tzv. seznamu *Syllabus errorum*, když je odsoudil společně s naturalismem, racionalismem a liberalismem jako mylné bludy, poněvadž v nich spatřoval jedny z největších nepřátel církve, jež popírají samotnou existenci Boha, usilují o vyvlastnění soukromého majetku a podporují revoluci. Vyvrcholením kritických hlasů proti zlu komunismu bylo vydání encykliky papeže Pia XI. *Divini Redemptoris* v roce 1937. Pro text druhé exkomunikace podrobněji *Acta Apostolicae Sedis. Commentarium Officiale. Annus XXXXI, series II, vol. XVI, Vaticano 1949*, s. 334.
- 38 BALÍK, Stanislav – HANUŠ, Jiří: *Katolická církev v Československu 1945–1989*, s. 23.
- 39 VODIČKOVÁ, Stanislava: *Ať si Berana vezmou, doma je nebezpečný*, s. 96.
- 40 Jan Stříbrný uvádí, že v letech 1948–1960 bylo popraveno, umučeno či zemřelo při výslechu nejméně 56 katolíků, z toho dva kanovníci, 26 diecézních kněží, 13 řeholníků, dvě řeholnice a 13 věřících. STŘÍBRNÝ, Jan: *Katoličtí mučedníci a oběti v padesátých letech 20. století*. In: KUBÍN, Petr (ed.): *Brány pekelné ji nepřemohou. Kapitoly z pronásledování církvi v Československu kolem roku 1950*, s. 15.
- 41 K represím proti církevnímu školství podrobněji VAŠKO, Václav: *Dům na skále*, II., s. 229an.
- 42 K procesu s představiteli církevních řádů podrobněji VAŠKO, Václav: *Dům na skále*, II., s. 37an.
- 43 Akci „K“ se ve svém díle *Dům na skále II. Církev bojující 1950 – květen 1960* podrobně věnuje V. Vaško.
- 44 BALÍK, Stanislav – HANUŠ, Jiří: *Katolická církev v Československu 1945–1989*, s. 68–69; CHENAUX, Philippe: *Pius XII. Diplomático e pastore*, s. 182.

Činnost židovských náboženských obcí v českých zemích na počátku 50. let

Z původního počtu 208 židovských náboženských obcí v českých zemích v roce 1938 se jich podařilo po válce obnovit pouze 53 (34 v Čechách a 19 na Moravě). Často nemohla být ani dodržena dosavadní zásada, že každá obec musí mít minimálně 100 členů.¹ Po skončení války se vraceli do Československa Židé z koncentračních táborů a částečně i ti, kterým se podařilo před vznikem Protektorátu nebo v prvních měsících jeho existence odjet do emigrace. Rok po osvobození, v květnu 1946, uveřejnilo evidenční oddělení Rady židovských náboženských obcí informaci, že v evidenci pražské židovské obce je 9156 osob, které za Protektorátu podléhaly rasové perzekuci. Z toho dvě třetiny byly mojžíšského vyznání a další třetinu tvořili katolíci, evangelíci a osoby bez vyznání. U mimopražských obcí bylo v evidenci 6700 Židů. Na Slovensku žilo 30 000 osob, které byly rasově perzekvovány, z nich pět šestin bylo mojžíšského vyznání.²

Přípravný výbor zorganizoval první sjezd židovských náboženských obcí, který proběhl ve dnech 1. a 2. září 1945 v Praze. Jejich zástupci na sjezdu vytvořili jednotnou organizaci a zvolili Radu židovských náboženských obcí v zemích České a Moravskoslezské (RŽNO), která měla řídit veškeré záležitosti obcí. Předsedou RŽNO delegáti jednohlasně zvolili ing. Arnošta Frischera, který za války působil ve Velké Británii. Židé se po válce potýkali s různorodými problémy, mezi něž patřily velké komplikace při restituci majetku, otázka tzv. Terezínské podstaty (majetek odebraný Židům při příjezdu do ghetta), komplikované postavení německých Židů u nás, projevy antisemitismu v běžném životě, nedostatek duchovních pro obnovu náboženského života, nedostatek financí na údržbu synagog a židovských hřbitovů. Židovské obce měly velké úkoly v sociální oblasti. Velmi důležitá byla zahraniční finanční i materiální pomoc, kterou pro Židy v Československu zajišťovala organizace American Joint Distribution Committee.

Po skončení války přišlo do českých zemí zhruba 12 000 Židů z Podkarpatské Rusi. Usazovali se hlavně v severních a západních Čechách, kde nacházeli po odsunu Němců bydlení a pracovní místa. Nemohli ovšem většinou získat čs. státní občanství. Podle smlouvy ze dne 29. června 1945 odstoupilo Československo území Podkarpatské Rusi Sovětskému svazu. Do 1. ledna 1946 měli tamní občané právo podat opční prohlášení k získání čs. státního občanství. Jenže toto právo opce náleželo pouze lidem české nebo slovenské, případně ruské a ukrajinské národnosti, pokud bojovali

v čs. armádě. Židé však měli převážně židovskou národnost. RŽNO vítala příchod těchto Židů do severních Čech, protože tak vznikla možnost obnovit židovské náboženské obce (Liberec, Ústí nad Labem, Děčín-Podmokly, Teplice-Šanov), které zanikly již při obsazování Sudet v roce 1938. Díky příchodu Židů z Podkarpatské Rusi měly tyto obce dokonce někdy více členů než ve 30. letech. Příchozí Židé byli převážně sionisté, u nichž se nedalo počítat s tím, že se budou chtít asimilovat. Vzhledem k této napjaté situaci přešlo 6000 těchto Židů do americké zóny v Německu. Dalších 6000 ovšem v českých zemích zůstalo a při svém počtu výrazně posílili zastoupení sionistů v židovských náboženských obcích. RŽNO se snažila přesvědčit čs. úřady, aby tato skupina Židů měla možnost získat čs. státní občanství, ale úřady k řešení tohoto problému přistupovaly velmi liknavě.³

Únor 1948 velmi rychle a velmi významně ovlivnil podobu Rady židovských náboženských obcí. Dne 27. února byly ustanoveny akční výbory zaměstnanců RŽNO a ŽNO v Praze, které dále splynuly v akční výbor RŽNO. Akční výbor rozhodl o politické nepřijatelnosti dosavadní RŽNO a nutnosti její obměny. Do jeho čela se postavila Laura Šimková, pracovnice kádrového oddělení ÚV KSČ. Vedoucím tajemníkem RŽNO se stal dr. Alexandr Knapp. Dosavadní předseda RŽNO Frischer a tajemník dr. Kurt Wehle odjeli do zahraničí.⁴

Akční výbor RŽNO dokončil 25. března 1948 personální změny ve vedení Rady židovských náboženských obcí. Do funkce předsedy nastoupil dr. Emil Ungár, odborový přednosta ministerstva zdravotnictví. Prvním místopředsedou se stal Ing. František Fuchs a druhým dr. Edmund Schwarz. Dosavadní předsedkyně akčního výboru RŽNO Laura Šimková byla členkou představenstva a výboru RŽNO. Dalšího člena akčního výboru, dr. Alexandra Knappa, výbor potvrdil ve funkci vedoucího tajemníka RŽNO.⁵ Již ve druhé polovině roku 1947 vznikla při ÚV KSČ komise pro židovské záležitosti, která měla *sledovat židovské záležitosti a zajišťovat paralyzování sionistického vlivu v jednotlivých institucích a organizacích*.⁶ Ve své činnosti pokračovala i po únoru 1948. Spadala pod mezinárodní oddělení ÚV KSČ, které vedl Bedřich Geminder.⁷

Rada židovských náboženských obcí vyzvala židovské občany, aby volili v parlamentních volbách v květnu 1948 jednomyslně Národní frontu. Podle jejího vedení měla být socialistická společnost jediná, která mohla zajistit rovnost občanů. Vláda Klementa Gottwalda prý prosadila ústavu, jež zakazuje jakékoliv projevy antisemitismu. Naopak reakce se spojuje se západními zeměmi i s Německem, kde nacisté nebyli dostatečně potrestáni. Zvítězí-li reakce, může se opět vrátit fašismus a antisemitismus. Těmito argumenty byli Židé přesvědčováni, že musí volit kandidáty Národní fronty.⁸

Židé opakovaně vyjadřovali vděčnost, že se Československo v roce 1947 diplomaticky zasazovalo v Organizaci spojených národů o schválení vzniku Státu Izrael. V roce 1948 pak prodejem zbraní a výcvikem izraelských vojáků nově vzniklý stát výrazně podpořilo. Zdálo se tedy, že vztah zemí východního bloku ke Státu Izrael bude pozitivní.

RŽNO publikovala v létě 1948 přehled o počtu členů jednotlivých židovských obcí k 30. červnu 1948. Vždy byla uvedena tři čísla: osoby mojžíšského vyznání – osoby

nemojžišského vyznání – celkem. Pražská nadále dominovala (7572 – 3188 – 10 760). K největším židovským obcím v Čechách dále patřily: Teplice-Šanov (1185 – 12 – 1277), Liberec (1105 – 2 – 1107) a Karlovy Vary (945 – 26 – 971). Při pohledu na čísla je nutno vzít v úvahu, že hlavně do těchto lokalit se stěhovali židovští přesídlenci z území Podkarpatské Rusi. Na Moravě byly nejsilnější obce v Brně (1033 – 365 – 1398), v Ostravě (528 – 121 – 649) a v Olomouci (246 – 108 – 354). V Čechách bylo celkem 9694 (8547 – 1147) a na Moravě a ve Slezsku 3941 (3004 – 937) registrovaných členů u židovských obcí. Souhrnně tedy měly obce v Čechách a na Moravě včetně Prahy 24 395 členů (19 123 – 5272).⁹

Důkazem pozitivních vztahů KSČ k Izraeli byl v listopadu 1948 vznik Svazu československo-izraelského přátelství. Jeho předsedou byl zvolen komunistický politik Karel Kreibich. Vedle výkonného výboru existoval také čestný výbor, jehož členy byli vedle ministra informací Václava Kopeckého také například ministři Josef Plojhar, Július Ďuriš a Emanuel Šlechta, místopředsedkyně Národního shromáždění Anežka Hodinová-Spurná, primátor města Prahy Václav Vacek, vrchní rabin Gustav Sicher, major Antonín Sochor, umělci Emil František Burian a Ivan Olbracht. Výbor měl tedy reprezentativní složení, jeho členy byli ministři, poslanci, vojenští činitelé i významní představitelé kultury.¹⁰

V Izraeli ovšem ve volbách v roce 1949 výrazně propadli izraelští komunisté (získali pouze 3,51 %), což ovlivnilo vztah Sovětského svazu ke Státu Izrael. Ještě před vyhocením napětí mezi zeměmi východního bloku a Izraelem proběhla výrazná vystěhovalecká vlna z Československa do Izraele. Izraelský vyslanec v Československu Jehuda Ůberall-Avriel požádal 15. listopadu 1948 osobním dopisem ministra zahraničí Vladimíra Clementise, aby byl během následujících čtyř měsíců umožněn odjezd 20 000 Židů z Československa do Izraele. Bylo rozhodnuto žádosti vyhovět. Státní orgány se nesnažily bránit Židům v odchodu do Izraele. Komplikace ovšem nastávaly při převodu majetku, který státní orgány neumožňovaly Židům převést v požadované plné výši.¹¹ V průběhu let 1948 a 1949 se v českých zemích i na Slovensku výrazně snížil počet členů židovských obcí, protože z Československa se do Izraele vystěhovalo cca 19 000 Židů.¹² Od roku 1950 bylo ovšem vystěhování povoleno pouze jednotlivcům.

V roce 1949 přijalo Národní shromáždění zákon č. 217/1949, o zřízení Státního úřadu pro věci církevní, v jehož kompetenci byl dohled nad církevním a náboženským životem v Československu. Zároveň byl Národním shromážděním schválen zákon č. 218/1949, o hospodářském zabezpečení církví a náboženských společností státem. Z tohoto zákona vyplývalo, že stát hradí platy duchovních všech církví a náboženských společností. Duchovní se tedy stali státními zaměstnanci a potřebovali ke svému působení státní souhlas. Zároveň stát financoval věcné náklady spojené s výkonem bohoslužeb, náboženskými úkony a církevní administrativou. Církev měly povinnost předkládat své rozpočty a závěrečné účty Státnímu úřadu pro věci církevní (SÚC) ke schválení. Stát také platil náklady na činnost teologických fakult. Matriční agenda byla převedena na státní úřady. Na fungování církví vedle SÚC zároveň dohlíželi na krajské a okresní úrovni církevní tajemníci národních výborů. Duchovní a pracovníci ŽNO byli tedy placeni státem, který však mohl určovat, kolik

lidí bude v ŽNO působit. Rada židovských náboženských obcí vypracovávala rozpočet na fungování obcí, ale záleželo na rozhodnutí SÚC, kolik peněz obcím opravdu přidělí.¹³ Rada ovšem potřebovala značné finanční prostředky na svoji rozsáhlou sociální činnost. Zde stále spoléhala na finance, které získávala od organizace American Joint Distribution Committee. Rada rovněž zajišťovala prostředky na opravy synagog a židovských hřbitovů. Finanční situace židovských náboženských obcí se ovšem výrazně zhoršila v lednu 1950, kdy byla v Československu organizaci American Joint Distribution Committee zakázána činnost. Posléze byla státem zastavena rovněž činnost sionistických organizací. K tomu přibyl od začátku roku 1950 zákaz dovozu potravinových balíčků z ciziny. Židovské náboženské obce se tak staly výrazně finančně závislé na státu. Sociálně slabí měli žádat o podporu na národních výborech. Vzhledem k napjaté mezinárodní situaci začaly být kontakty Židů v Československu se Židy v zahraničí komplikované.

Na počátku 50. let byly vztahy mezi zeměmi sovětského bloku a Státem Izrael velmi složité. Také československá vláda značně zredukovala své kontakty s izraelskou vládou, která přitom přicházela s nabídkami na hospodářskou spolupráci. V roce 1951 byli v Československu zatčeni izraelsští občané – odborář Mordechaj Oren a diplomat Šimon Orenstein. Izraelské velvyslanectví v Praze se marně dožadovalo informací, proč byli oba zatčeni. Také v jiných záležitostech izraelsští diplomaté naráželi na to, že s nimi československé úřady odmítaly komunikovat. Vše vyvrcholilo v prosinci 1952, kdy československé ministerstvo zahraničních věcí prohlásilo izraelského vyslance Arieha Kubového za nežádoucí osobu a požadovalo jeho odvolání. Tou dobou eskalovala v zemi antisemitská nálada a propagandistické tažení proti sionismu při procesu s Rudolfem Slánským a dalšími vrcholnými komunistickými činiteli. Izraelská vláda odmítala obvinění izraelských občanů v Praze ze špionáže a dalších trestných činů. Označovala je za vyhaná. V roce 1953 byl Oren odsouzen na 15 let a Orenstein na doživotí. Následovala složitá diplomatická jednání, při nichž izraelská vláda opakovaně intervenovala za oba vězně. Orenstein byl propuštěn v roce 1954, Oren v roce 1956. Přetrvávaly také ekonomické problémy v rámci československo-izraelských vztahů. Komplikaci představovala úhrada vzájemných pohledávek z let 1948–1950. Izrael také požadoval uvolnění účtů sionistických organizací u československých bank.¹⁴

Židovské náboženské obce musely tedy fungovat v situaci, kdy byli občané státu přesvědčováni o nebezpečí sionistického spiknutí. Řada Židů se setkávala s perzekucí v zaměstnání. RŽNO se po velké vystěhovalecké vlně musela zabývat velkým problémem s úbytkem členstva. Státní úřad pro věci církevní měl ideální pozici pro vyvíjení tlaku na RŽNO, aby se výrazně snížil počet obcí, když klesl počet jejich členů. SÚC navrhl obcím model synagogálních sborů (s omezenou funkcí přenesením administrativní činnosti na nadřazenou mateřskou obec). Synagogální sbor měl mít autonomii v náboženských (košerování, rituální stravování, rituální lázeň, pohřbívání) a kultových záležitostech. Sbor měl být v místě, kde bylo minimálně deset souvěrců. Sídla mateřských židovských obcí by odpovídala krajskému zřízení.

Z dochovaných dokumentů je zřejmé, že jednání o počtu obcí byla složitá. Podle zprávy Státního úřadu pro věci církevní z března 1952 navrhla nejdříve Rada židov-

ských náboženských obcí, aby v českých zemích působilo 29 mateřských a 24 filiálních obcí. Návrh dostali na stůl krajští církevní tajemníci, kteří rozhodli o koncepci 15 mateřských a 19 filiálních obcí. SÚC ale protestoval, že tento počet je příliš vysoký. Mělo se více vycházet ze skutečného počtu židovských věřících a z nákladů na administrativu. Podle SÚC nebylo nutné mít v každém kraji židovskou náboženskou obec. Například pro kraje Hradec Králové a Pardubice měla stačit jedna obec.¹⁵

V březnu 1952 jednali na Státním úřadu pro věci církevní vrchní rabín Gustav Sicher, místopředseda RŽNO František Fuchs a ústřední tajemník RŽNO Erich Kohn. Stěžovali si, že otázka sloučení se vyřizuje již velmi dlouho. Pochybovali, že by mohla být vyřešena v brzké době. Na poradě bylo dohodnuto, že zástupci Rady židovských náboženských obcí předloží do 9. dubna 1952 Státnímu úřadu pro věci církevní mapu, v níž bude zaznamenáno, kolik občanů židovského vyznání kde bydlí. Po předložení mapy se měl SÚC záležitostí znovu zabývat.¹⁶

RŽNO mapu s vyznačenými obcemi a počtem členů ve stanovené lhůtě skutečně předložila. Přišla s návrhem, aby se nové uspořádání židovských náboženských obcí krylo s krajským zřízením. Pouze kraj Jihlava měl být přiřazen ke kraji Pardubice. V kraji Ústí nad Labem a Gottwaldov nebylo zatím určeno, která obec se stane mateřskou náboženskou obcí.¹⁷

Dne 29. června 1952 se v Praze konal 3. sjezd delegátů židovských náboženských obcí, na něm byla zvolena komise pro reorganizaci obcí. Návrh byl zřídit devět obcí – Ostrava, Olomouc, Brno, Ústí nad Labem, Plzeň, Kyjov, Liberec, Karlovy Vary a Praha. Na funkci předsedy RŽNO rezignoval Emil Ungár, výkonem jeho pravomocí byl dočasně pověřen místopředseda RŽNO Emil Neumann, obchodník z Poděbrad. Reorganizace obcí byla provedena k 1. lednu 1953. V českých zemích tedy existovalo devět obcí, ostatní dřívější obce byly přeměněny v synagogální sbory. V čele obcí bylo představenstvo, administrativní práce zajišťoval tajemník. Vrcholným orgánem byla Rada židovských náboženských obcí, která měla širší výbor a představenstvo. Mezi členy představenstva patřili také vrchní rabín Gustav Sicher a vedoucí tajemník RŽNO Rudolf Iltis.

Podle situační zprávy SÚC z 27. května 1953 mělo představenstvo RŽNO celkem 11 členů (z toho 9 členů KSČ) a širší výbor 25 členů (z toho 19 členů KSČ). Také místopředseda Neumann, který při neobsazené funkci předsedy vedl Radu, byl členem strany, stejně tak vedoucí tajemník Iltis. Státní úřad pro věci církevní činnost vedoucích představitelů židovských náboženských obcí chválil: *S. Neumann zastává funkci podle našich směrnic a proto nijak nespěcháme s obsazením funkce předsedy. Vedoucí tajemník dr. Iltis plní úkoly dobře, přesně v linii SÚC. Je též členem strany. Vrcholným kultovým orgánem je sbor rabínů, jehož předsedou je vrchní rabín dr. Gustav Sicher. Dr. Sicher měl v době procesu se Slánským mnoho rozhovorů s dopisovateli zahraničního tisku a s cizími novináři, v nichž dobře čelil západní propagandě o antisemitismu. Některé jeho rozhovory byly velmi pěkně využity pokrokovými elementy na západě, především v Anglii.*¹⁸

Citovaná zpráva také ukazuje, jak byl neustále snižován počet pracovníků RŽNO (v roce 1952 z 28 na 14). Ve snižování početního stavu pracovníků RŽNO i pražské ŽNO se mělo pokračovat. V českých zemích působily tři ústavy pro staré lidi s cel-

kovou kapacitou 160 osob: v Praze, Poděbradech a Brně, přičemž ale ústav na pražském Hagiboru měl být přestěhován do Mariánských Lázní. SÚC se dohodl s ministerstvem potravinářského průmyslu, že bude i nadále povoleno košerování zvířat. Židovské hřbitovy měly být předány do správy národních výborů. RŽNO předložila návrh nové ústavy, která stanovovala organizační strukturu židovských náboženských obcí.

RŽNO se ovšem potýkala s nedostatkem duchovních. V českých zemích působili jen čtyři rabíni. Vrchním zemským rabínem byl Gustav Sicher¹⁹, jeho zástupce Emil Davidovič zajišťoval kraje Praha, Plzeň, Pardubice a České Budějovice. Richard Feder byl rabínem pro celou Moravu. Bernard Farkaš měl působnost v krajích Karlovy Vary, Ústí nad Labem, Liberec a Hradec Králové. Dále působili tři vrchní kantoři, dva kantoři a čtyři pomocní duchovní, další místa zůstávala neobsazena. Výuky náboženství v Praze a Ostravě se účastnilo 50 dětí.²⁰

Dne 22. listopadu 1953 proběhl na židovské radnici v Praze 4. sjezd delegátů židovských náboženských obcí v českých zemích. Z 96 přítomných bylo 46 volených delegátů z 9 náboženských obcí. Jako hosté přijeli zástupci slovenského Ústředného svazu židovských náboženských obcí, předseda Józef Lipa a vrchní rabín Eliáš Katz. Delegáti zvolili čtyřiadvacetičlenný výbor RŽNO, jehož členy byli zástupci rabínského sboru a všech náboženských obcí. Výbor se měl scházet jednou ročně a schvalovat usnesení představenstva, které mělo 15 členů. Sjezd vybral členy představenstva, které se hned sešlo na své první schůzi a zvolilo předsedou RŽNO dosavadního místopředsedu Emila Neumanna.

Sjezd schválil novou Ústavu židovské náboženské společnosti v krajích českých, podle níž byly základními náboženskými a správními jednotkami tyto židovské náboženské obce: Praha pro kraj Pražský a Pardubický, Brno pro Brněnský a Jihlavský, Karlovy Vary pro Karlovarský, Kyjov pro kraj Gottwaldovský, Liberec pro Liberecký a Královéhradecký, Olomouc pro Olomoucký, Ostrava pro Ostravský, Plzeň pro Plzeňský a Českobudějovický a Ústí nad Labem pro Ústecký. V místě s deseti osobami židovského vyznání bylo možné zřídit synagogální sbor jako nejnižší náboženskou jednotku.

Podle zprávy Státního úřadu pro věci církevní účastníci v diskusi vyzdvihli, že je to současný lidovědemokratický stát, který opravdu zrovnoprávnil postavení všech církví. Delegáti zaslali pozdravné telegramy prezidentu Antonínu Zápotockému a předsedovi vlády Viliamu Širokému. Byla rovněž přijata rezoluce vyzývající Židy doma i v zahraničí k boji proti světovému fašismu a remilitarizaci západního Německa jako ohniska nové fašistické agrese.²¹

Při čtení telegramů a rezoluce je nutné mít na paměti, že postavení Židů v Československu v první polovině 50. let bylo komplikované. Jak již bylo uvedeno, ve vztazích Československa a Státu Izrael panovalo velké napětí, propaganda u nás stále zdůrazňovala nebezpečí sionismu. A v této složité situaci musely fungovat židovské obce.

Již z následujícího roku ale máme příklady, že se představitelé židovských obcí dovedli důrazně zasadit za svá náboženská práva. Židovská náboženská obec v Praze v roce 1953 požádala Obvodní národní výbor v Praze 1, aby byla obnovena rituální

lidová kuchyně, jejíž činnost byla zastavena v roce 1949. Státní úřad pro věci církevní vyslovil svůj souhlas. Ovšem místní orgán žádost 1. března 1954 zamítl. ŽNO v Praze poslala 8. dubna 1954 Ústřednímu národnímu výboru v Praze čtyřstránkový rozklad, v němž se proti tomuto rozhodnutí důrazně ohradila. Upozornila, že žádost byla zamítnuta po více než ročním řízení. Zdůraznila, že podle paragrafu 17 Ústavy ČSR má každý občan volnost provádět úkony spojené s jakýmkoliv náboženským vyznáním, pokud jsou ve shodě s veřejným pořádkem a dobrými mravy, a že tedy nevidí důvod, proč by provozování rituální kuchyně mělo být v rozporu s tímto paragrafem. Ve svém rozkladu uvedla i další argumenty proti zamítnutí své žádosti. Razantní protest měl rychlý výsledek. Již 16. dubna 1954 zrušil Ústřední národní výbor své zamítavé rozhodnutí a otevření rituální kuchyně povolil.²²

Druhý příklad je z léta 1954. Povereníctvo pre vnútorný obchod v Bratislavě zastavilo v červnu přiděl masa pro židovské náboženské obce na Slovensku. Poté byl vydán zákaz košerování masa. Obdobný zákaz byl přijat ministerstvem potravinářského průmyslu pro české země. Instrukce argumentovaly, že zatímco v normálních obchodech je masa nedostatek, v židovských řeznictvích je k dostání po celý týden. Židovské náboženské obce v celém Československu začaly proti zákazu košerování velmi důrazně protestovat. Vrchní rabín Sicher, oblastní rabín Davidovič a tajemník RŽNO Iltis jednali 29. července 1954 na Státním úřadě pro věci církevní. RŽNO sepsala proti zákazu košerování protest. Rabín Sicher uvedl, že půjde i k prezidentovi, protože tento zákaz považuje za protiústavní omezování náboženské svobody. Protesty měly výsledek. Dne 16. srpna 1954 se zástupci ministerstev výkupu, vnitřního obchodu a potravinářského průmyslu usnesli, že košerování masa bude obnoveno. Ministerstva slíbila zajistit obcím 60–70 procent dřívějších přidělů masa. Židovské náboženské obce měly mít opět možnost košerování masa přímo na jatkách. Obdobná nařízení měla být přijata i na Slovensku.²³

Židovské náboženské obce se po celá 50. léta snažily pokračovat ve své činnosti. V roce 1959 měly následující počet členů: Praha 5000, Ústí nad Labem 1100, Brno 900, Karlovy Vary 500, Olomouc 450, Ostrava 500, Liberec 400, Plzeň 350, Kyjov 300.²⁴ Jejich situace byla stále značně komplikovaná. Ve druhé polovině 50. let se přece jen ale uvolňovalo napětí ve vztahu s Izraelem. V tomto období se také již mohlo více mluvit o holocaustu, což se projevilo i v kultuře. Příkladem může být vydání novely Jana Otčenáška *Romeo, Julie a tma* a následná filmová adaptace režiséra Jiřího Weisse nebo první publikování povídek Arnošta Lustiga.

1 Zpráva sekretariátu ŽNO. *Věstník Židovské náboženské obce v Praze*, 7 (1945), č. 1, s. 5; WEHLE, Kurt: The Jews in Bohemia and Moravia (1945–1948). In: DAGAN, Avigdor – HIRSCHLER, Gertrude – WEINER, Lewis (eds.) *The Jews of Czechoslovakia*, Volume III. Jewish Publication Society of America and the Society for the History of Czechoslovak Jews, New York – Philadelphia 1984, s. 531–546.

2 Osudy židů v Čechách a na Moravě. *Lidová demokracie*, 1, 22. 5. 1946, č. 118, s. 5.

3 K otázce Židů z Podkarpatské Rusi viz JELINEK, Yeshayahu: Carpatho-Rus' Jewry: The last czechoslovakian Chapter 1944–1949. In: *Studies in Russian and East European, Jewish History and Culture*. Tel Aviv University, Tel Aviv 1995, s. 531–549; TÝŽ: The Jews in Slovakia 1945–1949. In: *The Jews of Czechoslovakia*, volume III. Jewish Publication Society of America and the Society for the History of Czechoslovak Jews, New York – Philadelphia 1984, s. 531–549; KUKÁNOVÁ, Zlatuše – MATUŠÍKOVÁ, Lenka: Demo-

- grafická struktura židovských náboženských obcí v severních Čechách v letech 1945–1949. Mikrosonda na základě matrik obnovených obcí v Děčíně-Podmoklech, Liberci, Teplicích a Ústí nad Labem. In: *Tereziánské studie a dokumenty*. Nadace Tereziánská iniciativa v nakladatelství Academia, Praha 1997, s. 89–98.
- 4 Akční výbor RŽNO se představil. *Věstník Židovské obce náboženské v Praze*, 10 (1948), č. 11, s. 117–118.
 - 5 Složení nového výboru RŽNO. *Věstník Židovské obce náboženské v Praze*, 10 (1948), č. 14, s. 154.
 - 6 KAPLAN, Karel: Československo a Izrael v letech 1947–1953. In: DUFEK, Jiří – KAPLAN, Karel – ŠLOSAR, Vladimír: *Československo a Izrael 1947–1953*. Studie. ÚSD AV ČR v nakladatelství Doplněk, Brno 1993, s. 20.
 - 7 Tamtéž
 - 8 UNGÁR, Emil: K třetímu výročí vítězné revoluce. *Věstník Židovské obce náboženské v Praze*, 10 (1948), č. 19, s. 217; LUSTIG, Arnošt: Osvobození židů. *Věstník Židovské obce náboženské v Praze*, 10 (1948), č. 20, s. 234; Výzva k židovským občanům k 30. květnu 1948. *Věstník Židovské obce náboženské v Praze*, 10 (1948), č. 21, s. 241.
 - 9 Kolik je židů v zemích České a Moravskoslezské. (-opo-) *Věstník Židovské obce náboženské v Praze*, 10 (1948), č. 32–33, s. 356.
 - 10 ILTIS, Rudolf: Založení Svazu československo-izraelského přátelství. *Věstník Židovské obce náboženské v Praze*, 10 (1948), č. 47, s. 515; z denního tisku např. Svaz čs.-izraelského přátelství. (ek). *Lidová demokracie*, 11. 11. 1948, č. 262, s. 2.
 - 11 KAPLAN, Karel: Československo a Izrael v letech 1947–1953. In: DUFEK, Jiří – KAPLAN, Karel – ŠLOSAR, Vladimír: *Československo a Izrael 1947–1953*, kapitola Emigrace (vystěhovalectví) do Izraele, s. 23–39.
 - 12 Tamtéž, s. 28.
 - 13 NA, f. Státní úřad pro věci církevní (dále jen SÚC), k. 3, zpráva Státního úřadu pro věci církevní ze 14. 2. 1953 o postavení církví v Československu.
 - 14 KAPLAN, Karel: Československo a Izrael v letech 1947–1953. In: DUFEK, Jiří – KAPLAN, Karel – ŠLOSAR, Vladimír: *Československo a Izrael 1947–1953*, kapitola „Od přátelství k nepřátelství“ o proměně československo-izraelských vztahů od spolupráce k nepřátelství, s. 81–103.
 - 15 NA, f. SÚC, k. 210, návrh SÚC z 20. března 1952 zasláný církevním oddělením krajských národních výborů v Čechách o úpravě obvodů židovských náboženských obcí.
 - 16 Tamtéž, úřední zápis o jednání na SÚC dne 28. března 1952.
 - 17 Tamtéž, dopis RŽNO s mapou zasláný dne 8. dubna 1953 Státnímu úřadu pro věci církevní.
 - 18 Tamtéž, situační zpráva Státního úřadu pro věci církevní z 27. května 1953.
 - 19 Gustav Sicher (1880–1960) vystudoval filozofii na Karlově univerzitě a začínal jako rabín v Náchodě. Po 1. světové válce se stal rabínem v Praze na Královských Vinohradech, od počátku 30. let byl hlavním pražským rabínem. V roce 1939 odešel do emigrace. Vrátil se v roce 1947 a působil jako pražský a zemský rabín. Přeložil do češtiny všech pět knih Pentateuchu. Rudolf Iltis připravil výbor jeho úvah: *Volte život. Sborník prací a úvah Gustava Sicha*. Ústřední církevní nakladatelství, Praha 1975.
 - 20 NA, f. SÚC, k. 210, situační zpráva Státního pořadu pro věci církevní z 27. května 1953.
 - 21 Tamtéž, zpráva o sjezdu delegátů židovské náboženské společnosti ze dne 3. prosince 1953.
 - 22 Tamtéž, složka dokumentů o povolení rituální kuchyně v Praze.
 - 23 Tamtéž, složka dokumentů o opětovém povolení košerování masa v roce 1954.
 - 24 ILTIS, Rudolf: *Die aussäen unter Tränen, mit Jubel werden sie ernten. Die jüdischen Gemeinden in der Tschechoslowakischen Republik nach dem zweiten Weltkrieg* Ústřední církevní nakladatelství, Praha 1959.

Martin Jindra

Rok 1953 jako jedno z přelomových období v církevní politice státu

Jedním ze zlomových období v církevní politice komunistického Československa¹ se stala léta 1952–1953, která by se také dala označit jako počátek etapy zápasu o věřící, potažmo i o duchovní jednotlivých církví. Dne 21. června 1952 byl ve Smetanově síni Obecního domu v Praze zahájen celostátní ustavující sjezd Československé společnosti pro šíření politických a vědeckých znalostí. Sjezd se konal pod heslem „Světlo pokroku a vědecké pravdy do služeb lidu, míru a socialismu“ a do jeho čestného předsednictva byli mimo jiné zvoleni Josif Vissarionovič Stalin, Klement Gottwald či Mao Ce-tung. Komunistický režim na něm ústy ministra Václava Kopeckého otevřeně deklaroval boj proti *náboženskému tmářství, náboženským pověrám a proti reakčnímu klerikalismu*.² Do popředí zájmu se tak začal dostávat boj proti náboženství jako takovému, jehož důsledky v mnohem větší míře než dříve dopadaly rovněž na nekatolické církve v Československu, kterým tak skončila „doba hájení“.³

Hlásání pokory a láska k nepříteli jsou v příkrém rozporu s komunistickým světovým názorem

Až do druhé poloviny roku 1953 se ve vztahu státu a církví uplatňovaly úkoly vyplývající ze zprávy, kterou v červenci 1952 vypracoval Zdeněk Fierlinger pro politický sekretariát ÚV KSČ. Ze závěrů této zprávy je patrné uspokojení nad dosavadním prováděním církevní politiky. Z vedoucích míst v jednotlivých církvích byli vesměs odstraněni nepoddajní pastýři, represivní aparát vytvářel neustálý tlak na neloajální část duchovenstva i laickou základnu, státní moc ovládala církve hospodářsky, zatlačovala je do ghetta kostelů. Stát svým postupem eliminoval bezprostřední nebezpečí, které by mohlo ze strany církví hrozit, a vydobyl si tak přední postavení mezi lidově-demokratickými režimy.⁴ Na druhou stranu ovšem zpráva odhaluje i některá slabá místa, na která je třeba se důsledněji zaměřit. Hlavní problém autor spatřoval zejména ve stále vysoké religiozitě obyvatelstva, kterou dokládal několika souhrnnými čísly. V roce 1951 v českých krajích vystoupilo z církví pouze 13 485 osob; více než 50 % sňatků bylo uzavřeno nejen úředně, ale následně i církevně; výuky náboženství na školách I. a II. stupně se ve školním roce 1951/1952 účastnilo v českých krajích 1 066 834 dětí, tj. 91,62 % všech školou povinných žáků.⁵ Je tedy celkem jasné, jaký směr a jaké úkoly si KSČ v církevní politice pro další období vytyčila. Osu progra-

mu tvořilo sedm základních bodů: 1. zjednáni pořádku ve straně ve vztahu k věřícím členům, 2. důsledné zaměření na výchovu dětí a mládeže, 3. odstranění účasti představitelů státní správy na církevních akcích, 4. prohlubování diferenciacce mezi duchovními, 5. odstraňování řeholnic z nemocnic, 6. boj proti Vatikánu a domácí církevní opozici, 7. šíření vědeckého světového názoru mezi věřícími.⁶

Zastavme se nyní u konkrétních praktických kroků vyplývajících z nastíněného harmonogramu a u výsledků, kterých se podařilo v jednotlivých oblastech dosáhnout. Stranické vedení si ve sledovaném období jasně uvědomovalo, že ochrnuté církve mají již značně omezený pastorační prostor, a že tudíž nastal pravý čas nastolit pořádek v samotné KSČ, jež měla být „očistěna“ od věřících. Straníci byli přesvědčováni o neslučitelnosti víry s ideologií marxismu-leninismu. Státní úřad pro věci církevní (SÚC) zařídil, aby vystoupení z církve nemuselo být jako dříve oznamováno farním úřadům a vystoupivší členové KSČ tak nebyli terčem útoků kněží a věřících. Se zvláštní citlivostí měl být problém řešen především v religióznějších oblastech Moravy a Slovenska.

Přes zvýšenou agitaci směřovanou zejména k novým a nižším funkcionářům KSČ křivka výstupů z církvi nijak rapidně nestoupala. Dosažené výsledky do značné míry ovlivňovala kvalita spolupráce stranických orgánů s církevními tajemníky a osvětovými pracovníky. První viditelnější rezultáty se projevíly na přelomu let 1952/1953. Zatímco v prvním čtvrtletí roku 1952 z církvi vystoupilo pouze 3429 osob, v prvním čtvrtletí následujícího roku to bylo již 46 245 osob. Celkem za rok 1952 opustilo církve 87 480 osob, z toho jen ve čtvrtém čtvrtletí 42 408.⁷

K ideologickému upevnění stranických pozic a k vysvětlování poměru KSČ k náboženství byl samozřejmě využíván i tisk. Koncem června 1952 pověřilo předsednictvo ÚV KSČ politického pracovníka, novináře a komunistického funkcionáře Bedřicha Vodu-Pexu vypracováním článku pro *Novou mysl*. Autor tak navázal na svůj úvodník z *Rudého práva*, ve kterém se čtenáři mohli mimo jiné dozvědět, že *se dosud málo dělá pro překonání pozůstatků náboženského přesvědčení příslušníků strany, ačkoli je jasné, že každé náboženství s jeho vírou v nadpřirozený život a jeho hlásáním pokory, trpného odevzdávání se osudu, lásky i k nepříteli a jeho zavrhováním aktivního boje pracujících za opravdové štěstí na zemi je v naprostém příkrém rozporu s komunistickým světovým názorem*.⁸

S rozhodnutím „buď církev, nebo strana“ byli konfrontováni i duchovní. Nejvýrazněji byla odchody farářů (i laiků) zasažena Církev československá (husitská) CČS(H) s nejvyšším počtem duchovních, kteří byli členy KSČ.⁹ V letech 1952–1953 její služby opustilo hned několik desítek duchovních. Oproti roku 1951 se počet duchovních této církve snížil k počátku roku 1954 o 23 osob.¹⁰ Prorežimně orientovaná část duchovenstva CČS(H) i profesorského sboru Husovy čs. bohoslovecké fakulty byla odchody příslušníků KSČ z církve oslabována. Zároveň si pořád větší počet duchovních uvědomoval, že komunistický režim se stále výrazněji staví přímo proti samotnému náboženství.¹¹ Pravda Boží dlící nad církvi se opět dostávala v části CČS(H) do popředí, což mělo za následek zvyšující se napětí mezi konformním vedením církve a teologicky i prakticky nově se orientujícím uskupením uvnitř církve: *Dnes roste v církvi počet těch, kteří myslí, že směr církve od roku 1945 je pochybný, že*

církev jím nic nezískala, ale mnoho ztratila a že je lépe stáhnout se jen na pole teologické a věroučné a nevíšmat si ničeho. [...] Také jsem musel ujasňovat, co znamenala bývalá ústřední národní správa pro církev – revoluční, neústavní počin, ale pro vývoj církve a tehdejší živel potřebný a zdravý.¹²

V souvislosti s novou realitou se ze strany ČČS(H) začaly objevovat první náznaky ekumenického sblížení s Českobratrskou církví evangelickou a římskokatolickou církví. Na počátku roku 1953 si například okresní církevní tajemník v Náchodě všiml, že ustaly dříve časté hádky mezi věřícími různých vyznání, katolíci prý dokonce navštěvují biblické hodiny ČČS(H), a naopak příslušníci ČČS(H) v místech, kde nemají vlastní bohoslužby, chodí na katolické. V této době se pokusil o spolupráci s katolíky i československý farář Jaroslav Pleskot v Žamberku. Ovšem vybral si k tomu špatného partnera, P. Jana Šimka, kterého prý přesvědčoval slovy: *Pane kolego, je nutno spolupracovat, podívejte, jaké trosky nám tu nechali*. Šimek však o podobnou spolupráci nestál a jednání Pleskota oznámil církevnímu tajemníkovi.¹³ Snaha o navázání bližších kontaktů byla patrná také mezi ČČS(H) a evangelickými církvemi. Například v okrese Rakovník si faráři ČČS(H) a Jednoty českobratrské začali navzájem vypomáhat při kázáních.¹⁴

Řešením otázky členství kněží v KSČ se stranické vedení znovu zabývalo v roce 1955. Podle údajů SÚC bylo v té době vedeno v KSČ 120 kněží různého vyznání.¹⁵ Politické byro ÚV KSČ rozhodlo, že po osobních pohovorech s jednotlivými duchovními, které měly být vedeny nanejvýš obezřetně a taktně, budou tito postupně vyškrtnuti z evidence členů. Duchovním, kteří by dali přednost členství v KSČ před svou kněžskou službou, pak měla být poskytnuta pomoc při jejich zařazení do občanského zaměstnání. Jednání však směřovala k tomu, aby kněží, kteří byli členy KSČ, setrvali v duchovní službě a vzdali se členství ve straně, čímž by mohlo být využito jejich potenciálu pro usměrňování církve požadovaným směrem.¹⁶

S vystupováním straníků z církve bezprostředně souvisela snaha o omezování jejich účasti na církevních slavnostech, průvodech a poutích. Prvním větším průběžským kamenem se staly velikonoční průvody na Vzkříšení roku 1953. V této souvislosti bych jako perličku zmínil skutečnost, že krátce po svém zvolení prezidentem a několik dní před Velikonocemi (29. března 1953) navštívil významné mariánské poutní místo Hostýn Antonín Zápotocký, čímž nejenže „porušil“ stranický kurz, ale vzbudil novou naději mezi římskokatolickým duchovenstvem a věřícími.

Církevní tajemníci ve svých zprávách vesměs konstatovali úbytek počtu účastníků, mezi nimi i funkcionářů KSČ a zaměstnanců státní správy, ve velikonočních průvodech, ale druhým dechem dodávali, že byl způsoben zejména nepříznivým počasím. Jen v menší míře se na celkově nižší účasti podepsala připravovaná protiopatření, například na stejný termín zorganizované sportovní akce. Přesto se zejména na Moravě v průvodech objevovali například uniformovaní hasiči, kteří navíc stáli stráž u Božího hrobu. Došlo i k excesům, když v obci Blovice vjel opilý traktorista do průvodu, načež byl zbit. Posléze měli kněží v okolí šířit zprávu, že to traktorista udělal za úplatu 1000 Kčs.¹⁷

Kněží dokázali umně využít neobratnosti a nevdělanosti místních funkcionářů. O některých jejich bizarních zákazech informovali své věřící. Tak například ONV

v Blatné zakázal konání slavnostní přímlyvy za úrodu, odporující vědeckému názoru a metodám uplatňovaným v zemědělství.¹⁸ Jinde naopak byly tradiční církevní poutě povoleny po osobních pohovorech s kněžími, kteří jako protislužbu přislíbili pomoc svých farníků při žňových pracích. Mnoho farností naopak přistoupilo k omezení průvodů pouze na okolí kostelů či k jejich úplnému zákazu,¹⁹ jako se to stalo při tradiční slavnostní Korunovaci 14. června 1953 na Svaté Hoře v Příbrami.²⁰

Omezovány byly i veřejné slavnosti nekatolických církví. Patriarcha CČS(H) František Kovář si například ve svém deníku postěžoval na zákaz propojování oficiálních Husových a církevních oslav, na zneužívání Husova dne k politickým a tzv. mírovým cílům a na informační embargo, které bylo uvaleno sdělovacími prostředky na slavnosti CČS(H) v Husinci a Táboře.²¹

Boj „o duši dítěte“

Zásadní změny nastaly ve sledovaném přelomovém období v přístupu k výchově dětí a mládeže. Režim se snažil společně s rodiči získat na svoji stranu i jejich děti. Církvi se dotkly zejména legislativní změny omezující výuku náboženství. Výnosem z 23. června 1952 a zákonem č. 31/1953 Sb. se náboženství stalo nepovinným a nekласifikovaným předmětem, k jehož výuce bylo třeba se individuálně přihlásit. Přihlášky dětí navíc museli podepsat oba rodiče a možnost jejich podání byla časově omezena. Výuka náboženství probíhala pouze ve 2.–7. ročníku základních škol a byla záměrně zařazována až na závěr vyučování. Průběh výuky dozoroval na místní a regionální úrovni ONV a KNV, na celý systém dohlížel SÚC. Na přihlášené žáky a jejich rodiče byl stupňován tlak, děti byly nezdřídka vystavovány posměchu spolužáků i učitelů, zavírala se jim pomyslná brána k dalšímu studiu. Přijatá opatření navíc provázely kádrové prověrky učitelů a ředitelů škol, konala se politická školení a besedy s laickými učiteli (učitelkami) náboženství,²² počítalo se s podporou a zapojením Pionýra a ČSM, které však byly nejslabším článkem celé kampaně.²³ To vše mělo za následek poměrně masivní úbytek přihlášených dětí, který značně zaskočil všechny tzv. velké církve v Československu.²⁴

Duchovní i členové vedení některých církví²⁵ se přirozeně snažili státnímu tlaku na výuku náboženství různými způsoby čelit a protestovali proti němu.²⁶ Řada měsíčních situačních zpráv SÚC za rok 1953 upozorňuje na zvýšené návštěvy duchovních v rodinách s dětmi, přesouvání výuky u nekatolických církví na půdu sborů (nedělní škola, besídka jednot mládeže, dětské besídka), rozesílání oběžníků, informování rodičů prostřednictvím vývěsních skříněk na farních úřadech, na některých místech dokonce místním rozhlasem. Bez odezvy věřících zvláště v tradičně religiózních krajích nezůstalo ani odstraňování křížů ze škol. Ve Velkých Bílovicích si dokonce musel školský referent prokřestit cestu rozvášněným shromážděním asi 400–500 osob až pomocí pistole.²⁷ Přesto církve nedokázaly masivnímu odlivu dětí úspěšně čelit.

První hmatatelné výsledky boje „o duši dítěte“ se dostavily již ve školním roce 1952/1953. K výuce náboženství na školách I. a II. stupně se v tomto roce v celém Československu nepřihlásilo 29 % všech dětí, odhlašování pokračovalo i v průběhu školního roku – v dubnu 1953 dosáhlo průměrné výše 3–4 %. K tomu je třeba vzít

v úvahu fakt, že část přihlášených dětí nenavštěvovala výuku náboženství z řady důvodů pravidelně.²⁸ Změněné situaci byl přizpůsoben počet učitelů náboženství (z dosavadních 1245 učitelů jich bylo 690 propuštěno).²⁹

Podíváme-li se na čísla z pozdějších let a vlastně i na současný stav, nelze než konstatovat, že administrativně-represivní politika státu přinesla v této oblasti své ovoce. Pakliže ještě ve školním roce 1955/1956 bylo na hodiny náboženství přihlášeno 43,2 % školou povinných dětí, na konci 70. let je oficiálně navštěvovalo již jen 5 % žáků.³⁰

Neutuchající perzekuce

Přestože stát již nekladl v letech 1952–1953 takový důraz na přímou represi směrem k církvím³¹ a na snahu rozbít vztah mezi hierarchií a duchovními, potažmo věřícími jednotlivých církví, doposud se projevující zejména vůči římskokatolické církvi,³² ani v tomto období zdaleka neustávala trestní perzekuce a diferenciacie duchovních (laických činovníků). Hned 16. ledna 1953 byl zatčen a do ruzyňské věznice převezen římskokatolický biskup Štěpán Trochta, který byl v červenci 1954 odsouzen pro údajnou velezradu a vyzvědačství k 25 letům těžkého žaláře.³³ V souvislosti s jeho uvězněním bylo zatčeno několik dalších kněží, včetně Trochtou jmenovaného tajného oblastního vikáře P. Josefa Kušky. Ve vyšetřovací vazbě strávil tento osmdesátiletý kněz pouhých devět dní. Dne 25. ledna 1953 v důsledku špatného zdravotního stavu a krutého a nelidského zacházení v cele zemřel.³⁴ V květnu 1953 rozhodla Okresní prokuratura v Brně o internaci římskokatolického biskupa Karla Skoupého mimo obvod jeho diecéze.³⁵ Od konce roku 1952 až do ledna 1954 probíhalo zatýkání členů katolické Rodiny, která usilovala o prohlubování křesťanských hodnot ve společnosti, působila na její sebevzdělávání a udržovala vědomí živé víry především mezi mladými lidmi. V roce 1954 byli členové Rodiny v rámci politických procesů Hošek Josef a spol. a Malíková Jitka a spol. odsouzeni k mnohaletým nepodmíněným trestům.³⁶ V roce 1953 proběhly politické procesy se členy kroužků Katolické akce pojmenované Bradna Antonín a spol. a Hofmanová Antonie a spol.³⁷ Úhrnem bylo v roce 1952 a 1953 odsouzeno 65, respektive 73 duchovních.³⁸

Na rok 1953 byla přijata celá řada dalších restriktivních opatření, která měla oslabit vliv římskokatolické církve. Již v létě 1952 bylo několik desítek představených ženských řeholí internováno v Hejnicích. K 1. červenci 1953 se připravovalo úplné zrušení ženských řeholí. Tzv. „B“ však byla nakonec z vnějších (změna politické situace po smrti Stalina) i vnitrostátních (nedostatek ošetřovatelek) důvodů odvolána a režim zvolil způsob postupného vytlačování řeholnic ze společnosti. Za nejproblematictější skupinu byly považovány řeholnice působící v nemocnicích (na konci roku 1953 se jednalo o 4545 řeholnic). Ty se měly postupně převádět do charitativních ústavů, kde ošetřovaly *převážně osoby přestárlé a debilní, nebo imbecilní mládež i dospělé a celkem nám nepůsobí starosti*.³⁹ Z dalších opatření bych zmínil alespoň vystěhování Cyrilometodějské bohoslovecké fakulty z Prahy do Litoměřic, které bylo spojeno s odstraněním některých profesorů a propuštěním sedmi bohoslovců,⁴⁰ omezení výroby devocionálií, kdy jen za první čtvrtletí roku 1953 zrušilo Chrámové družstvo šest svých výroben a osm prodejen,⁴¹ využívání

„vlasteneckých“ duchovních a tzv. mírových výborů,⁴² které měly nahradit v roce 1953 silně tlumenou a zmírající státní Katolickou akci⁴³ či omezování křtů v porodnicích.⁴⁴

Architekti státní církevní politiky v souladu s novou linií rovněž výrazněji omezovali a brzdili činnost dvou největších nekatolických církví v českých zemích, CČS(H) a ČCE. Výstupy členů (od června 1952 do února 1954 církev opustilo téměř 70 000 osob)⁴⁵ a odhlašování dětí z výuky náboženství nejvíce zasažená CČS(H), kterou se komunistický režim pokusil neúspěšně využít k prosazení plánu tzv. národní katolické církve, byla bržděna zejména v nově se probouzejících aktivitách s dětmi a mládeží, dotkly se jí i finanční škrtky. Dění v CČS(H) chtěl SÚC ovlivňovat rovněž soustavnějším usměrňováním jejich představitelů, k čemuž napomohlo i znovuzvolení Miroslava Nováka pražským a Bohumila Skalického královéhradeckým biskupem.⁴⁶ U ČCE se SÚC zaměřil především na příznivý průběh 11. synodu,⁴⁷ který se konal ve dnech 29. října až 1. listopadu 1953 v pražském sboru na Vinohradech. Na něm byla přijata nová církevní ústava, schválena ordinace žen a provedeny doplňující volby do synodní rady. Zahraničním protestantským církvím bylo z podnětu Josefa Lukla Hromádky rozesláno mírové poselství. Hodnocení synodu tak vyznělo celkem příznivě.⁴⁸

Z hlavních opatření, která SÚC v roce 1953 uplatňoval ve vztahu k nekatolickým církvím, bych zmínil: 1. omezování veřejného působení duchovních, 2. průzkum množství konaných bohoslužeb, 3. průzkum nedělních besídek mládeže, na jehož základě se mělo přistoupit k omezení činnosti dětských shromáždění v církvích, 4. dokončení „překádrování“ všech duchovních,⁴⁹ 5. snižování počtu profesorů na nekatolických fakultách, přičemž v porovnání s předchozím rokem bylo rozhodnuto o přijetí polovičního počtu studentů na tyto fakulty. Na obou církvích se rovněž podepsala měnová reforma, která je ještě více hospodářsky připoutala ke státu. Potýkaly se rovněž s nedostatkem duchovních. Mimo jiné byl způsoben povoláním farářů k výkonu vojenské prezenční služby.⁵⁰

Pozornost SÚC a bezpečnostních orgánů se začala mnohem více zaměřovat také na malé protestantské denominace. Již jsem zmiňoval, že k 1. říjnu 1952 bylo rozhodnuto o zastavení činnosti CASD.⁵¹ Ústředí a všem kazatelům včetně laických byl odebrán státní souhlas pro výkon duchovenské služby, stejně bylo postupováno i v případě církevních sborů. Rozpuštěna byla staršovstva sborů, zmocněnci byli pověřeni správou veškerého movitého i nemovitého majetku CASD.⁵² Bezprostředně po zastavení činnosti církve začali adventisté podnikat kroky k zachování své existence. Zástupci církve se připravovali na jednání se státními orgány⁵³ o opětovném povolení CASD. Paralelně se hned od roku 1952 vytvářela ilegální struktura církve, ve které mnohem významnější postavení začali zaujímat také laici. Organizovala se tajná setkání menších skupin v soukromých bytech, které navštěvovali kazatelé, nadále se vybíraly desátky, které měly být využity pro účely ilegální církve a pro potřebné z řad adventistů.⁵⁴ Řada adventistů rovněž nadále pevně setrvala u svého postoje ohledně svěcení soboty a neposílala své děti na sobotní vyučování. Organizovaly se nejen mládežnické pobožnosti, ale dokonce i ilegální mládežnická setkání. SÚC byl nucen zhodnotit zvolený postup proti CASD jako neúspěšný. Církev dále žila v podzemí,

takže stát nad ní měl jen omezený dohled (např. prostřednictvím agenturní sítě), což bylo dále neudržitelné. Orgány ministerstva vnitra začaly také postupně rozkrývat a trestně stíhat duchovní za jejich podzemní kazatelskou činnost. Odsouzen byl kazatel Oldřich Drápal, Alois Žurek (podmínečně), skupina kolem Adolfa Šlosárka či Pavla Rašky. Jejich trestná činnost byla vesměs kvalifikována jako sdružování proti republice.

Poučení nezdařem s CASD přistupovaly státní orgány k řešení situace v další z protestantských denominací – Bratrské jednotě baptistů (BJB). Od podzimu 1952 bezpečnostní orgány činnost této církve v podstatě paralyzovaly. Zásah vyvrcholil v červnu 1953, kdy Krajský soud v Pardubicích odsoudil k mnohaletým nepodmíněným trestům čtyři bývalé čelné představitele této církve (ředitele baptistického semináře PhDr. Jindřicha Procházku, předsedu BJB v ČSR Jana Říčaře, sekretáře ústředí BJB v ČSR Cyrila Burgeta a předsedu BJB na Slovensku Michala Kešjara).⁵⁵ Po skončení procesu stál SÚC před otázkou, jaká opatření v BJB učinit: *Řešení, aby celá církev byla úředně rozpuštěna, její kazatelé zbaveni státního souhlasu a majetek církve aby propadl ve prospěch státu, nemůžeme doporučit. Po neblahých zkušenostech s rozpuštěním církve adventistů, která v podzemí žije dál a dokonce ještě sílí. Následek tohoto administrativního opatření by byl ten, že věřící by přešli hromadně do ilegality a posilovali by se ve svém fanatickém náboženském životě a odporu proti našemu zřízení ještě pocitem „mučednictví pro víru“.*⁵⁶

Kauza BJB byla nakonec „vyřešena“ dohodou SÚC s dosazeným zmocněncem Václavem Tomešem o vydání nové církevní ústavy a uskutečnění církevní konference. Na té mělo být zvoleno nové vedení církve právě v čele s Tomešem a provedeno obsazení sborů laickými kazateli, což se nakonec také stalo.⁵⁷

Poslední bod, který si vládnoucí moc v zápasu o věřící vytyčila, se týkal šíření oficiální státní a stranické ideologie (marxismu-leninismu). Do procesu ateizace společnosti a boje s náboženskými předsudky věřících měla být v mnohem větší míře zapojována i tzv. masově politická a propagační práce. Církevně političtí pracovníci se pokoušeli o převýchovu věřících v podobném duchu, v jakém se Antonín Zápotocký v jednom ze svých nejslavnějších projevů snažil dětem vysvětlit proměnu malého „otrhaného“ Ježíše, který měl pracujícím připomínat, že patří do chlěva, na v beranici a kožichu pěkně oblečeného dědu Mráze. Dosud málo přitažlivá osvětová činnost byla neúčinná. Proto bylo rozhodnuto o založení již zmiňované Československé společnosti pro šíření politických a vědeckých znalostí. Na začátku roku 1953 se osvětová práce začala celkem úspěšně rozbíhat. Na řadě míst se konaly přednášky, okresní církevní tajemníci (OCT) získali členstvím v osvětových komisích větší manévrovací prostor k ovlivňování přednáškové činnosti, ale i divadla, filmu a dalších nástrojů osvětové práce. Na aktivu ředitelů a dramaturgů profesionálních divadel v únoru 1953 byla ze strany SÚC iniciována užší spolupráce divadel s OCT při výběru repertoáru.⁵⁸ Slibný rozjezd však neměl dlouhé trvání. Situační zprávy SÚC z následujících měsíců vesměs lakonicky konstatují, že spolupráce při poučování pracujících skřípe, nemá pevně daný systém, někde se v tomto směru dokonce nepracuje vůbec. Kudy by se mohla osvětová práce ubírat a s jakými riziky je třeba počítat, demonstroval pracovník SÚC na příkladu Dačic: *Soudruzí zařídili promítání v kině na*

neděli dopoledne, kdy jsou bohoslužby. Kino bylo pěkně navštíveno a podstatnou část návštěvníků tvořila mládež z okolí, která přišla do Dačic do kostela. Potvrzuje to tezi, že dokud nedokážeme dát venkovu hodnotný kulturní a zábavní program, do té doby bude středem života vesnické mládeže kostel a hospoda.⁵⁹ Změna, související s novým vládním prohlášením z 15. září 1953, nastala až ke konci roku 1953. Své role se výrazněji ujala Československá společnost pro šíření politických a vědeckých znalostí, avšak její působení bylo více zaměřeno do měst a vesnice zůstávala poněkud stranou.

Změna strategie církevní politiky

Přesně den před přijetím nového vládního prohlášení,⁶⁰ které mělo výrazný dopad na změnu strategie církevní politiky, nastoupil na SÚC jako jeho předseda nikoli již s postavením na úrovni ministra Jaroslav Havelka.⁶¹ Na SÚC byla provedena reorganizace a jako poradní orgán předsedy zřízeno kolegium. Nová garnitura na SÚC⁶² měla za úkol držet nastoupenou státní linii, ale mnohem efektivněji ji realizovat a zajistit co nejmenší procento přehmatů na místní úrovni při jejím naplňování.

Základní úkoly, které si SÚC na základě programového prohlášení vlády vytyčil, lze shrnout do následujících šesti bodů: 1. upevňovat svazek mezi dělníky a rolníky, aby mohla být zvyšována zemědělská výroba a zdárně budována JZD, 2. ze všech sil upevňovat důvěru věřících ve vládu a státní zřízení, 3. upevňovat bdělost a ostražitosť vůči „reakčním“ duchovním, 4. hledat lepší formy, jak se přiblížit k věřícím a duchovenstvu, 5. dále upevňovat výsledky měnové reformy a zabráňovat nešetrnému hospodaření duchovních se státními příspěvky, 6. zlepšit práci samotného SÚC.⁶³ Všechny nastíněné úkoly měly v podstatě jeden společný cíl – neznepokojovat věřící nad únosnou mírou, aby nevznikaly situace jako například ve Valašských Kloboukách, kde mnozí členové KSČ byli nuceni vystoupit z římskokatolické církve. *Mnozí se pak rozhorlí a prohlašují, že s tím raději praští, než by měli doma peklo pro poslechnutí stranické linie.⁶⁴ U farářů ČCE se pak několikrát objevovala upozornění na jejich nezájem při kolektivizaci vesnice. Za zmínku stojí například reakce opatovského faráře Jiřího Rumla na dopis předsedy KNV v Jihlavě ohledně pomoci při odvádění dodávek: *Vybízet k dodávkám, třebas mimo kostel, věru netřeba; pokud vím, každý soukromník i družstevník ve vlastním zájmu hledí předpis splnit. I za cenu, že sám bude obilí všelijak shánět. Stát má přece účinné prostředky, aby si splnění dodávek vynutil. Proto na nás spíše jest, abychom představitelům státu příležitostně připomínali, že jejich povinností jest, hledět ve všem všady spravedlnosti dřív než moci nad lidmi, která jim nepřísluší. Učení, jemuž Vy věříte, ovšem vede v posledku k spoléhání na silnou pěst, na hmotu, na ocel. Je to však pohanský blud, který se i v tomto pokolení bludem ukáže.⁶⁵**

V podrobnějším rozboru jednotlivých cílů nastíněné církevní politiky můžeme nalézt formulace, které jsou zcela v rozporu s dřívějším tvrdým kurzem boje proti náboženství, jak jej nastínil v roce 1952 stranický ideolog Václav Kopecký. Zmíním alespoň některé: *K věřícímu člověku musíme přistupovat jako k příteli, vidět v něm rovnoprávného občana, nevysmívat se jeho náboženským předsudkům, nediskutovat s ním o církevních dogmatech, nezabráňovat mu v účasti na bohoslužbách a nezne-*

možňovat mu, aby posílal své děti do vyučování náboženství. [...] Musíme vycházet z toho, že náboženské cítění vyplývá ze současného stavu vývoje společnosti, z ekonomické a třídní situace a že vliv náboženství mezi naším lidem se ještě udrží dlouhou dobu. [...] Splnění našich úkolů předpokládá, že budeme chodit mezi kněze, taktně s nimi jednat, pomáhat jim odstraňovat jejich těžkosti, nenarušovat chod náboženských obřadů. [...] Naše propagační práce mezi věřícími bude mít výhradně pozitivní obsah, bude se zabývat přednostmi a vymoženostmi lidově demokratického zřízení. Naši církevní tajemníci nesmějí se přímo exponovat v protináboženské propagandě. [...] Umožníme provádět šířeji sbírky mezi věřícími, aby tak byly snižovány nároky na státní pokladnu.⁶⁶ Růžový obraz téměř dokonalé symbiózy přeci jen narušují pasáže o ostrážitosti a bdělosti vůči „reakčním“ kněžím, aby neškodili a nepopouzeli zemědělce proti budování JZD. Církevní tajemníci měli dále pozorně sledovat činnost „vesnických boháčů“ a jiných třídních nepřátel a provokatérů, kteří se údajně snažili vyvolávat neklid mezi věřícími.

Při příležitosti čtvrtého výročí přijetí církevních zákonů (říjen 1953) přistoupil SÚC k zhodnocení dosavadních úspěchů své církevní politiky. Znovu konstatoval, že linie strany a vlády při řešení církevně politických otázek byla a je linií správnou a že bilanci čtyř let lze označit za radostnou a pozitivní, k čemuž přispívá obsazení vedoucích míst v církvích osobami s kladným poměrem k lidovědemokratickému zřízení.⁶⁷

Nastoupená linie již do konce roku 1953 nedoznala výraznějších změn. V závěrech z prosincového plenárního zasedání ÚV KSČ se v popředí znovu objevuje boj proti náboženskému tmářství. Tento úkol však KSČ vytyčuje pro stranické organizace, zatímco stát a jeho správní orgány mají nadále důsledně dodržovat náboženskou svobodu a socialistickou zákonnost,⁶⁸ která však, jak všichni víme, byla sama o sobě nedemokratická a náboženskou svobodu oklešťující.

Závěr

Mezi prokazatelné úspěchy (proti)církevní politiky v letech 1952–1953 lze počítat zejména postupný pokles počtu dětí přihlášených k výuce náboženství, poměrně konsolidovanou situaci ve vedení většiny církví i mezi duchovenstvem nebo sílící hospodářskou závislost církví na státu. Na druhou stranu se nepodařilo nastartovat masivní odliv věřících z církví. Od roku 1951 až do konce září 1953 vystoupilo v ČSR podle záznamů SÚC z církví jen 292 418 osob⁶⁹ a asi jen 7 % obyvatelstva se nehlásilo k žádnému vyznání.⁷⁰ Často vážla osvětová práce, spolupráce s církevními tajemníky, místními funkcionáři a loajální částí duchovenstva, nepodařilo se vyřešit otázku ženských řeholí.

Sílící ateizační tlak a proticírkevně zaměřená administrativní opatření ze strany státní moci vedly v jednotlivých církvích k vnitřní diferenciaci. Vedle oficiálního vedení, které se více či méně přizpůsobovalo dané situaci v domnění, že projevy dobré vůle z jeho strany zmírní administrativní tlak, se rodila uprostřed církví společenství autentických křesťanů, která se vracela ke kořenům své víry, odmítala propad do průměrnosti a nekritické přijímání mocenských postupů. Začala se probouzet živá ekumenická spolupráce.

- 1 Text se vzhledem k omezenému rozsahu podrobněji nezabývá situací na Slovensku. Více např. Kol. autorů: *Zločiny komunizmu na Slovensku 1948–1989*. Vydavatelstvo Michala Vaška, Prešov 2001.
- 2 KOPECKÝ, Václav: Vědu a umění do služeb lidu, míru a socialismu. *Rudé právo*, 1952, č. 160, s. 3. Srov. NA, f. Václav Kopecký, k. 3, a. j. 126, projev na ustavujícím sjezdu Československé společnosti pro šíření politických a vědeckých znalostí.
- 3 Kopeckého projev rozpoutal pozdvižení zejména v Církvi československé (husitské) (CČS(H)) a Česko-bratrské církvi evangelické (ČCE), jak o tom vypovídá např. deník patriarchy Františka Kováře či zápisy z evangelických pastorálek z této doby. *APD CČSH*, f. František Kovář, deníkový záznam z 1. července 1952. Srov. MATĚJKA, Ondřej: Čestí evangelíci a KSČ (30.–60. léta 20. století). In: *K svobodě je dlouhé putování* (připravil O. Ruml). EMAN, Benešov 2010, s. 17.
- 4 Více viz NA, f. SÚC 1949–1956, k. 3, inv. č. 51, přehled církevně politického vývoje v ČSR z 6. února 1953. Srov. KAPLAN, Karel: *Stát a církev v Československu 1948–1953*. ÚSD AV ČR – Nakladatelství Doplněk, Brno 1993, s. 163.
- 5 Na Slovensku byl počet dětí odhadován dokonce na 98 %. NA, f. ÚV KSČ, Politický sekretariát 1951–1954 (dále jen 02/5), k. 33, a. j. 106, Fierlingerova zpráva o církevní politice a jejich bezprostředních úkolech z 23. července 1952.
- 6 Tamtéž.
- 7 NA, f. SÚC 1949–1956, Zasedání kolegia ministra – předsedy 1953–1956, k. 13, inv. č. 93, zpráva ze 17. porady kolegia konané 29. dubna 1953.
- 8 VODA-PEXA, Bedřich: Ideologicky upevnit řady strany. *Rudé právo*, 1953, č. 169, s. 1.
- 9 V roce 1952 bylo v KSČ z trojice nejpočetnějších církví evidováno 88 duchovních CČS(H), 6 duchovních ČCE a 1 duchovní římskokatolické církve. Tito kněží nebyli po stranické linii již dříve oficiálně úkolováni. Tamtéž. Srov. *APD CČSH*, f. František Kovář, deníkový záznam ze 4. září 1952.
- 10 CČS(H) například opustili: Zdeněk Roháč, Karel Svoboda ml., Otakar Struž, Jan Just, Dobroslav Kopecký, Jan Mráz, Václav Černožský, dr. Bohumil Pešek, dr. Olga Pešková-Kounovská, František Fousek, Jaroslav Světlý. Poslední čtyři jmenovaní v době svého odchodu z církve nepůsobili přímo v duchovní službě, ale na Husově čs. bohoslovecké fakultě v Praze (HBF). K 1. lednu 1951 SÚC evidoval 474 a na počátku roku 1954 451 duchovních CČS(H). NA, f. SÚC 1949–1956, Zasedání kolegia ministra – předsedy 1953–1956, k. 22, inv. č. 93, zpráva o situaci v nekatolických církvích a návrh na paralyzování snah duchovních těchto církví z 22. března 1956.
- 11 Srov. CUHRA, Jaroslav: *KSČ, stát a římskokatolická církev (1948–1989)*. *Soudobé dějiny*, 2001, roč. VIII, č. 2–3, s. 275–276.
- 12 *APD CČSH*, f. František Kovář, deníkový záznam z 13. listopadu 1952. Srov. HRDLIČKA, Jaroslav: *Život a dílo prof. Františka Kováře. Příběh patriarchy a učence*. Nakladatelství L. Marek, Brno 2007, s. 401–406.
- 13 KAVKA, Jan: Církevní politika KSČ v severovýchodních Čechách v letech 1949–1960. In: KUBÍN, Petr (ed.): *Brány pekelné ji nepřemohou. Kapitoly z pronásledování církví v Československu kolem roku 1950*. Karolinum, Praha 2013, s. 47.
- 14 NA, f. SÚC 1949–1956, k. 36, inv. č. 100, hodnotící zpráva o církevně politické situaci podle krajských církevních tajemníků (KCT) za červen 1953.
- 15 V roce 1955 se počet straníků z řad farářů CČS(H) snížil na 56 osob, v římskokatolické církvi bylo v KSČ evidováno 7 duchovních, v ČCE 4, v pravoslavné církvi 30, ve Slovenské evangelické církvi a. v. 15 duchovních. V ostatních méně početných církvích se jednalo pouze o jednotlivce. NA, f. SÚC 1949–1956, k. 4, inv. č. 53, seznam duchovních – členů KSČ v ČSR ze 4. března 1955.
- 16 NA, f. ÚV KSČ, Politické byro 1954–1962 (dále jen 02/2), k. 65, inv. č. 81/9, zápis z 80. schůze politického byra ÚV KSČ konané 3. října 1955. Další vlna odchodů související s výsledky 11. sjezdu KSČ zasáhla církve v roce 1958 a projevila se především masivním odlivem členů.
- 17 Tamtéž, f. SÚC 1949–1956, k. 36, inv. č. 100, hodnotící zpráva o církevně politické situaci podle KCT za duben 1953.
- 18 Tamtéž, hodnotící zpráva o církevně politické situaci podle KCT za květen 1953.
- 19 Někteří zázaky dotčení věřící se povolení průvodů dožadovali přímo na SÚC. NA, f. SÚC 1949–1956, k. 32, inv. č. 97, periodická situační zpráva za duben 1953.
- 20 Tamtéž, periodická situační zpráva za červen a červenec 1953.
- 21 *APD CČSH*, f. František Kovář, deníkový záznam z 6. července 1952.
- 22 Besedy občas nepřinesly kýžený výsledek. Zejména učitelky náboženství se naopak sjednotily a navzájem podpořily v argumentaci proti přítomnému církevnímu tajemníkovi, takže od besed bylo na některých místech upuštěno.
- 23 NA, f. SÚC 1949–1956, k. 36, inv. č. 100, hodnotící zpráva o průběhu výuky náboženství ze září 1953.

- 24 Myšleny jsou římskokatolická církev, CČS(H), Evangelická církev augsburského vyznání na Slovensku a ČCE.
- 25 Někteří biskupové (např. František Sedláček a Rudolf Horský z CČS(H)) nabádali duchovní ke zvýšené pastorační péči v rodinách s dětmi.
- 26 Proti zavedeným opatřením např. protestovali představitelé CČS(H) i ČCE během jednání na SÚC 22. září 1953.
- 27 NA, f. SÚC 1949–1956, k. 36, inv. č. 100, hodnotící zpráva o průběhu výuky náboženství ze září 1953.
- 28 Tamtéž, f. SÚC 1949–1956, Zasedání kolegia ministra – předsedy 1953–1956, k. 13, inv. č. 93, zpráva o vyučování náboženství na školách I. a II. stupně ve školním roce 1952/1953 z 29. dubna 1953.
- 29 Tamtéž, f. SÚC 1949–1956, k. 4, inv. č. 53, návrh na vyučování náboženství ve školním roce 1954/1955 z 31. května 1954.
- 30 JANČAROVÁ, Markéta: Právní úprava výuky náboženství v Českých zemích v 19. a 20. století. *Revue církevního práva*, 2008, roč. XIV, č. 1, s. 52.
- 31 Záměrně jsem použil plurálu, protože násilnými represemi a administrativními zásahy ze strany státu byly vedle římskokatolické církve výrazně postiženy i další církve, z nichž uvedu alespoň dvě. „Návratem“ do pravoslavné církve byla v květnu 1950 oficiálně zlikvidována řeckokatolická církev (akce „P“), v říjnu 1952 došlo na čtyři roky k zastavení činnosti a rozpuštění Církve adventistů sedmého dne (CASD byla oficiálně opět povolena 18. září 1956).
- 32 Internována byla postupně většina českých a moravských biskupů v čele s českým primasem a pražským arcibiskupem Josefem Beranem. Přerušené internaci se nevyhnuli ani někteří slovenští biskupové. V politických proticírkevních procesech byl odsouzen například olomoucký světitel biskup Stanislav Zela (proces Zela a spol., někdy také označovaný jako proces s pomocníky biskupů) či v obdobném slovenském procesu spišský biskup Ján Vojašašák, trnavský světitel biskup Michal Buzalka a řeckokatolický biskup Pavol Peter Gojdič (proces Vojašašák a spol.). U nekatolických církví byla administrativní opatření postihující episkopát uplatněna například v případě moravského biskupa CČS(H) PhDr. Bohumíra Cigánka, který po nátlaku ze strany státních orgánů a vyšetřování Státní bezpečnosti v březnu 1950 rezignoval na svůj biskupský úřad. Více viz JINDRA, Martin: Životní putování moravského biskupa Církve československé PhDr. Bohumíra Cigánka. In: *Solitér. Pocta historikovi Václavu Veberovi*. ÚSTR, Praha 2012, s. 157–171.
- 33 ABS, f. Vyšetřovací spisy – Centrála (dále jen MV-V), vyšetřovací spis a. č. V-2309 MV.
- 34 Odboj a perzekuce křesťanů v době nacismu a komunismu (1939–1989), životopisný medailon P. Josefa Kušky (autor Vojtěch Vlček), viz <http://www.ustrcr.cz/cs/josef-kuska> (citováno k 12. 11. 2013).
- 35 NA, f. SÚC 1949–1956, k. 32, inv. č. 97, periodická situační zpráva z přelomu května a června 1953.
- 36 ABS, f. MV-V, vyšetřovací spisy a. č. V-1716 MV a V-2298 MV. V únoru 1954 byl zatčen a v červenci téhož roku odsouzen další člen Rodiny Ing. Miloslav Čemus. Tamtéž, vyšetřovací spis a. č. V-1711 MV.
- 37 Tamtéž, f. Vyšetřovací spisy – Ostrava (OV-V), vyšetřovací spis a. č. V-743 OV a f. Vyšetřovací spisy – Hradec Králové (dále jen HK-V), vyšetřovací spis a. č. V-190 HK.
- 38 NA, f. ÚV KSČ, 02/2, k. 65, inv. č. 81/9, zápis ze 128. schůze politického byra ÚV KSČ konané 23. července 1956.
- 39 Tamtéž, f. ÚV KSČ, 02/5, k. 33, a. j. 106, Fierlingerova zpráva o církevní politice a jejich bezprostředních úkolech z 23. července 1952.
- 40 NA, f. SÚC 1949–1956, k. 32, inv. č. 97, periodická situační zpráva ze září 1953.
- 41 Tamtéž, k. 36, inv. č. 100, zpráva o činnosti SÚC za 1. čtvrtletí roku 1953.
- 42 Ty byly zakládány rovněž v nekatolických církvích.
- 43 NA, f. SÚC 1949–1956, k. 32, inv. č. 97, periodická situační zpráva z dubna 1953.
- 44 Opatření, které povolovalo křty dětí pouze při odchodu z porodnice a ve zvláštních místnostech, se dotklo všech církví.
- 45 NA, f. SÚC 1949–1956, k. 4, inv. č. 53, zpráva o situaci církví v ČSR z 8. února 1954.
- 46 NA, f. SÚC 1949–1956, Zasedání kolegia ministra – předsedy 1953–1956, k. 13, inv. č. 93, zpráva o činnosti SÚC za 2. čtvrtletí roku 1953.
- 47 Přístup SÚC k ČCE byl samozřejmě mnohem komplexnější. Více např. MATĚJKA, Ondřej: „Jsou to berani, ale můžeme je využít.“ Čeští evangelíci a komunistický režim 1948–1956. *Soudobé dějiny*, 2007, roč. XIV, č. 2–3, s. 305–340.
- 48 NA, f. SÚC 1949–1956, k. 32, inv. č. 97, periodická situační zpráva z listopadu 1953.
- 49 Více k prověřování spolehlivosti duchovních CČS(H) viz např. JINDRA, Martin: *Z milosti trpět pro Krista. Životní příběh faráře CČS(H) Václava Mikuleckého*. Blahoslav ve spolupráci s NO CČSH Praha-Staré Město, Praha 2011.
- 50 Řada kněží a bohoslovců napříč církvemi byla povolána k Pomocným technickým praporům. Na rok

- 1954 byl plánován návrat 682 duchovních. NA, f. SÚC 1949–1956, k. 2, inv. č. 47, program porady pracovníků SÚC z 2. listopadu 1953.
- 51 Tamtéž, f. SÚC 1949–1956, Dodatky 1949–1956, k. 204, inv. č. 186, směrnice k zastavení činnosti adventistů adresované KCT z 6. 9. 1952.
- 52 Pro zmocněnce byla SÚC vypracována směrnice pro správu majetku CASD.
- 53 Různí zástupci CASD se opakovaně snažili dojednat opětovné povolení činnosti. Viz např. NA, f. SÚC 1949–1956, Dodatky 1949–1956, k. 204, inv. č. 186, žádost o povolení činnosti CASD adresovaná předsedovi vlády ČSR Viliamu Širokému z 14. 11. 1954.
- 54 NA, f. SÚC 1949–1956, k. 93, inv. č. 118, zpráva Ministerstva národní bezpečnosti adresovaná Zdeňku Fierlingerovi z 20. 12. 1952.
- 55 ABS, f. HK-V, vyšetřovací spis a. č. V-1170 HK.
- 56 NA, f. SÚC 1949–1956, k. 4, inv. č. 54, návrh opatření proti BJB z 4. července 1953.
- 57 Tamtéž, k. 32, inv. č. 97, periodická situační zpráva za září 1953. Srov. tamtéž, k. 4, inv. č. 53, zpráva o situaci církví v ČSR z 8. února 1954.
- 58 Tamtéž, k. 32, inv. č. 97, periodická situační zpráva z přelomu ledna a února 1953.
- 59 Tamtéž, k. 36, inv. č. 100, hodnotící zpráva o církevně politické situaci podle KCT za únor 1953.
- 60 Vládnímu prohlášení předcházely dva zásadní projevy z úst prezidenta Antonína Zápotockého a předsedy vlády Viliama Širokého.
- 61 Bývalý ministr pracovních sil působil na SÚC od 14. září 1953 až do zrušení úřadu v roce 1956.
- 62 Shodou okolností byli právě v září 1953 zatčeni v souvislosti s šetřením akce „K“ bývalí představitelé SÚC František Hub (přednosta III. odboru), Vladimír Ekart (přednosta I. odboru) a Karel Böhm (vedoucí revizního odboru).
- 63 NA, f. SÚC 1949–1956, Zasedání kolegia ministra – předsedy 1953–1956, k. 14, inv. č. 93, základní úkoly SÚC vyplývající z programového prohlášení vlády z 8. října 1953.
- 64 Tamtéž, f. SÚC 1949–1956, k. 36, inv. č. 100, hodnotící zpráva o církevně politické situaci podle KCT za únor 1953.
- 65 Tamtéž, hodnotící zpráva o církevně politické situaci podle KCT za srpen 1953.
- 66 NA, f. SÚC 1949–1956, Zasedání kolegia ministra – předsedy 1953–1956, k. 14, inv. č. 93, základní úkoly SÚC vyplývající z programového prohlášení vlády z 8. října 1953. Srov. např. NA, f. SÚC 1949–1956, k. 3, inv. č. 51, zpráva o aplikaci projevů s. Zápotockého a Širokého na naši církevně politickou práci z 26. září 1953.
- 67 NA, f. SÚC 1949–1956, k. 3, inv. č. 51, čtyři roky církevních zákonů a naše další úkoly (nedatováno).
- 68 NA, f. SÚC 1949–1956, Zasedání kolegia ministra – předsedy 1953–1956, k. 14, inv. č. 93, závěry z plennárního zasedání ÚV KSČ konaného ve dnech 3.–5. prosince 1953.
- 69 Nejméně zastoupeni byli rolníci a dělníci, z církví převážně vystupovali funkcionáři strany, učitelé, úředníci nebo příslušníci ozbrojených složek.
- 70 NA, f. SÚC 1949–1956, k. 4, inv. č. 53, zpráva o situaci církví v ČSR z 8. února 1954. Po negativní zkušenosti s kampaní za odhlašování z církví byla po vzoru SSSR zrušena evidence příslušnosti k církvím a evidence výstupů z církví. V mnohem větší míře byli naopak sledováni věřící, kteří se pravidelně zúčastňovali církevního života. Tamtéž, návrh na zrušení hlášení o výstupech z církví z 18. března 1954.

čedseďa MOKSČ jako kostelník s kadílcem, rovněž ve ~~š~~ Sternberském
okrese šifunkcionáři i členové strany s baldachýnem.

V Blovicích vjel ~~na~~ traktorista, který byl v podnapilém stavu
ze průvodu, našež byl zbit. Je příznačné, jak faráři dovedou takové
věci využít. V sousedních okresích si navzájem vykládali, že v Blo-
vicích měli motorisované vzkříšení a dokonce šifili řámu, že trakte-
rista prý řekl, že dostal 1.000 Kčs, aby takto narušil průvod.

Píseňský a jihlavský kraj upozorňuje na závadu s naší strany,
~~na~~ totiž na nejednotnost praxe na okresích při povolování průvodů,
tehož faráři využívají proti nám. ~~na~~

~~na~~ jako celkem klidně bylo přijato omezení na vzkříšení, tak
zpěpák zákazů průvodů do polí za úrodu na sv. Marka vyvolal roztrpění
u věřících, hlavně v religiošních místech /gotwaldovsko, olomoucko/ a
věřící toto opatření skutečně nelibě nesli. OCT z Kyjova uvádí ve
zprávě, že „~~na~~“ předmětem hovorů jsou obavy ze
sucha, po případech z neúrody. Věřící přijali omezení průvodů do polí
jako porušení ústavy a omezování svobody. Věřejně sice hovoří o po-
dobných záležitostech neradi, je však cítit z hovorů před kostelem
nespokojenost. "KCT Olomouc upozorňuje, že věřící v důsledku zákazu
průvodů do polí na některých místech odmítali účast na 1.máje. Obdob-
ná nespokojenost se vyskytla místy i v jiných silně religiošních ~~na~~
krajích.

Duchovní se již začínají zajímat o to, jak bude vypadat boží tělo
ale podle celkového tónu situačních zpráv se zdá, že omezení na vzkří-
šení vytvořilo precedent i pro další podobné církevní slavnosti.
Velmi dobrý návrh, jak snížit atraktivnost připravovaného božího těla
dává OCT z Nymburka. Navrhuje, aby ŠOG upozornil šs.státní lesy, aby
v rámci hesla „šetřte naše lesy“, nedovolovaly vysakávat pro tuto
slavnost mladé stromky, čímž by boží tělo ztratilo jednu atrakci - ho-
bu za povznesenými větévkami.

Někdy až úsměvné zprávy církevních tajemníků dotýkající se omezování slavností, průvodů a poutí v roce 1953.
Zdroj: NA

II. Základní úkoly SÚC vyplývající z programového prohlášení vlády:

Před SÚC stojí v tomto roce a v roce příštím tyto hlavní úkoly:

- 1) Ve své další práci musíme mít stále na mysli upevňování svazku mezi dělníky a rolníky. Je nesprávné pohlížet na věřící jako na jednotnou reakční masu. Mezi věřícími je mnoho nadšených budovatelů socialismu a je třeba tyto poctivé pracující podchytit, získat si jejich důvěru a zpevňovat tak morálně politickou jednotu dělníků a rolníků. Aby mohla být zvyšována zemědělská výroba bude třeba zabezpečit, aby na náboženském poli byl zachován klid a pozornost věřících, aby byla upjata k zvyšování pracovní produktivity zemědělské výroby, k zdárnému budování JZD, k upevňování pracovní morálky. Proto budeme řídit naši církevní politiku tak, aby nejitřila masy zemědělského lidu neuváženými administrativními opatřeními. K věřícímu člověku musíme přistupovat jako k příteli, vidět v něm rovnoprávného občana, nevysmívat se jeho náboženským předpoklům, nediskutovat s ním o církevních dogmatech, nezabráňovat mu v účasti na bohoslužbách a neznemožňovat mu, aby posílal své děti do vyučování náboženství jestliže si to výslovně přeje. K tomu musíme vésti nejen naše církevní tajemníky, ale i naše osvětáře, školské orgány, ČSM a jiné masové organizace, které nám mohou naší práci hodně pomoci.
- 2) Budeme ze všech sil upevňovat důvěru věřícího lidu k vládě a státnímu zřízení a střežit socialistickou zákonitost. Musíme vycházet z toho, že náboženské citění vyplývá ze současného stavu vývoje společnosti, z ekonomické a třídní situace a že vliv náboženství mezi naším lidem se ještě udrží dlouhou dobu. Není v našich silách likvidovat náboženství, nebo odstranit vliv duchovenstva mezi věřícími během krátké doby. Náboženské citění lidu je možno odstranit pouze vybudováním nové ekonomické základny zejména na vesnicích a usilovnou dlouholetou výchovou mas v materialistickém duchu. Z toho vyplývá, že musíme ještě dlouhá léta počítat nejen s náboženstvím, ale i

13. LISTOPADU 1952 — ČTVRTEK

Druhý kámen v métní přírodní vidy z soluje
ca ubra, která znamenají, které upněti v.
pauz sklize lva. křemenní má ubra
z q to sth a podobně jsem na mlne
jme, me podobně podobně cirkus (y)
vst. společen - solením vna první pro sou-
cinnost i bntuacost a podobně vst.
me, vst. ale i sth a vst. vst. a vst.
V řízení se pak ukázalo, že zprávy
křemenní mezi tuchov, jak dnes hoře
v cirkus počal tch, který mýslí, že cirkus
cirkus v r. 1945 je podobně, že cirkus jme
mí mýslí, ale mnoho strážila a to
je lépe obdržet se, jen me pole tch. a
vst. a vst. a vst. a vst. a vst. a vst.
přes tch, že vst. a vst. pro vst. a vst.
obdržet. Také, jsem mýslí, co
znamenala lva. dlt. vst. pro cirkus
- vst. a vst. a vst. a vst. a vst. a vst.
a vst. a vst. a vst. a vst. a vst. a vst.

Patriarcha Fr. Kovář ve svém deníku reflektuje změnu nálady vůči revolučním národním správcům a jimi nastolenému směřování církve. Zdroj: APD ČČSH

Za tyto trestné činy bylo 433 duchovních odsouzeno takto:

6 osob	k trestu	odnětí	svobody	do 2 let
29 "	"	"	"	5 let
148 "	"	"	"	10 let
148 "	"	"	"	15 let
63 "	"	"	"	20 let
39 "	"	"	"	nad 20 let.

Uložení velkého počtu vysokých trestů v letech 1949-1954 bylo převážně způsobeno závažností a rozsáhlostí trestné činnosti. V uvedených letech byl počet odsouzených osob s výjimkou r.1949 z řad kněží poměrně velmi vysoký, jak vyplývá z tohoto přehledu:

v r.1943	byla odsouzena	1 osoba	/pro kriminální trestné činy/
v r.1945	"	1 osoba	/poile retribuč. dekretu/
v r.1947	"	1 osoba	/ " " " /
v r.1948	bylo odsouzeno	7 osob	
v r.1949	"	26 osob	
v r.1950	"	70 osob	
v r.1951	"	74 osob	
v r.1952	"	65 osob	
v r.1953	"	73 osob	
v r.1954	"	60 osob	
v r.1955	"	46 osob	
v r.1956	"	9 osob	

Z církevních hodnostářů je dosud ve výkonu trestu: H. Tyl, převor kláštera, V. Nermut, profesor náboženství, M.Navrátil, děkan, J.Fuks, převor, Š. Trochta, biskup, Š. Barnáš, biskup, S. Zéle, biskup, V. Dacík, prof. theologie, J. Kuchta, děkan, V. Poláčik, děkan, S. Schneweis, děkan, J. Tomanoczy, kanovník, P.Štěpánek, děkan, V.Jelínek, vikář, K.Šupa, profesor náboženství, M. Buzálka, kanovník, P. Gojdič, biskup, V. Hopko, profesor bohosloví, A. Jarolímek, kanovník, J.Kulač, kanovník, J.Limpouch, profesor náboženství, J. Mstilák, prof. theologie, A. Michálek, biskup, A. Pozdech, děkan, J. Vojtaššák, biskup, J.Špiess, profesor theologie, M. Štern, učitel rabínské školy, M.Bojss, profesor bohosloví, A. Tumlíková, představená řeholních sester.

Případy J. Vojtaššáka, M.Buzalky, Š.Trochty, S.Zoly a Š. Barnáše byly již vyřešeny usnesením politického byra ÚV KSČ ze dne 21.května 1956.

5/ Postupné odstraňování řeholnic z nemocnic:

V nemocnicích působí jako ošetrovatelky stále ještě řeholnice a to v českých krajích /dle stavu 15/3.t.r.	2.460 řeh.
na Slovensku	" " 15/3.t.r. 1.685 "
celkem	4.145 řeh.

Kromě toho jsou řeholnice zaměstnány v charitních ústavech v počtu 1.442, kde však ošetřují převážně osoby přestárlé a debilní, nebo imbecilní mládež i dospělé a celkově nám nepůsobí starostí.

Počet kněží odsouzených v roce 1953 jasně ukazuje, jak realizátoři církevní politiky v ČSR pomáhali duchovním odstraňovat jejich těžkosti. Zdroj: NA
Výňatek z Fierlingerovy zprávy o úkolech státní církevní politiky z července 1952 lakonicky charakterizuje vztah představitelů SÚC k zdravotně postiženým a seniorům. Zdroj: NA

bohoslužebných místností na venkově. Jsou vykazováni ze škol a náhradní místnosti nedostávají. KCT Pardubice v souvislosti s touto otázkou již upozorňuje, že někteří věřící ČČS již proto začínají navštěvovat katolické kostely. Obdobnou situaci hlásí KCT Brno.

Církev československá evangelická:

svou činnost omezují nejraději na modlitebnu a pastorační. Ostatní dění je nezájímá. Jsou neúnavní v pastorační, především v pastorační do rodin a neustále, jak hlásí KCT Pardubice a Plzeň, se snaží rozepisovat různé pastorační dopisy.

Již dlouho pozorujeme skrytě odmítavý postoj evangeliků vůči našemu společenskému řádu. Jasně se nám tento postoj projevil v Jihlavě. Předseda KNV Jihlava s. Hons poslal všem duchovním všech církví v kraji dopis, v němž je žádal, aby působil k urychlení dodávek. Požádal všechny duchovní o odpověď. Čbr.ev. farář Ruml z Opatova/okr. Humpolec/ mu odpověděl: „ ...'ybízeti k dodávkám trebas mimo kostel věru netreba; pokud vím, každý, soukromník i družstevník ve vlastním zájmu/ hledí předpis splnit. I za cenu, že sám bude obilí všelijak shánět. Stát má přece účinné prostředky, aby si splnění dodávek vynutil. Proto na nás spíše jest, abychom představitelům státu příležitostně připomínali, že jejich povinností jest, hleděti ve všem vsady spravedlnosti dřív než moci nad lidmi, která jim nepřísluší. Učení, jemuž Vy věříte ovšem vede v posledu k spoléhání na silnou pěst, na hmotu, na ocel. Je to však pohanský blud, který se i v tomto pokolení bludem ukaže..” Podobný dopis napsal předsedovi KNV i vikář čbr.ev. Frchaň z pelhřimovského dopisu. Doufejme jen, že si oba uschovali kopie, aby až to „ praskne „ mohli ukázat svůj nekompromisní postoj.

Podle biblického „Vaše slovo buď ano, ano – ne, ne“ zformuloval opatovický evangelický farář Jiří Ruml svou odpověď na žádost předsedy KNV v Jihlavě. Zdroj: NA

4. ZÁŘÍ 1952 — ČTVRTEK

Všiml jsem si, že bylo ve zpravě
přehledně s listy v předání až do konce
června a čer. referovali o sedutí a
svatosti o vyř. nábo. Ve školách pro-
blém s předem přírodních dětí natíci v
vyř. nábo. a děj. a vě, aby byl vyř.
pro zela nepatrný počet. Sice se vymělo na
na MŠDV a to zase na 5. úř. S rozšířením
přesně o uměleci parady přístroji
o přístroji ač na pracovníci.
Přib. a. 4. v Vyprávě list měl mnoho
opráv. z nábo. obor. A Kuzka mluvil
o odchodu dvou dětí duchovních
o odchodu se služeb církvě do polit. život.
důvěr se záte a svoboda z Lovoří.
S list. svatosti dohodnutí přípravy pro
selvíce přístroji list. Red. Lohmický
nabízí obrázky malířů, kteří mají malý
odbyl se v. díla.

O mládež však se starají právě tak intensivně jako o dospělé, takže možno říci, že kolem kazatele vytváří se pevně stmelný kolektiv fanaticky věřících lidí.

Po skončení procesu proti baptistům, byl SÚC postaven před otázku, jaká opatření učinit vůči církvi a jejím příslušníkům. Řešení, aby celá církev byla úředně rozpuštěna, její kazatelé zbaveni státního souhlasu a majetek církve, aby propadl ve prospěch státu, nemůžeme doporučiti, po neblahých zkušenostech s rozpuštěním církve adventistů, která v podzemí žije dále a dokonce ještě sílí. Následek tohoto administrativního opatření by byl ten, že věřící by přešli hromadně do illegality a posilovali by se ve svém fanatickém náboženském životě a odporu proti našemu zřízení ještě pocitem " mučednictví pro víru ".

Uvažujeme o dvou alternativách v řešení otázky baptistické církve:

a) Státní úřad pro věci církevní projednal by s dnešním vedením církve, v jehož čele stojí jako zmocněnec námi dosazený laický kazatel Tomeš z Prahy, aby vyzvalo své příslušníky k dobrovolnému přechodu do jiných protestantských církví, což by odůvodnilo tím, že baptističtí kazatelé zrazovali náš stát prováděním dlouholeté špionáže a sváděli k tomu i prosté členy církve. Svým příslušníkům by vedení církve doporučilo, aby vstoupili v českých krajích především do církve čsbr. evangelické, na Slovensku do křesťanské reformované církve. Náš důvod pro vstup do těchto církví je ten, že z protestantských denominací jsou to největší církve s poměrně vlažným náboženským postojem. Nemohli bychom ovšem zabránit tomu, kdyby baptisté přestupovali též k menším protestantským denominacím, ke kterým mají věroučně blízko. (Jedn. bratrská, Jednota českobratrská, Metodisté). Tímto způsobem by se příslušníci baptistické církve nenásilně rozplynuli do jiných protestantských denominací. Nynější baptističtí kazatelé by byli zařazeni do výroby a byl by jim odňat státní souhlas k výkonu duchovenké činnosti. Majetek církve by byl předán těm církvím, do kterých by sbory baptistů ve své většině přešly.

b) Druhá možnost by byla, nechat církev existovat dále pod dosavadním názvem, při čemž bychom prosadili nové vedení v čele s nynějším zmocněncem církve - laickým kazatelem Tomešem z Prahy. Tomu bychom k ruce dali několik nových prověřených kazatelů - laiků, z řad věřících, kteří by vykonávali bohoslužby v baptistické

Denisa Nečasová

„Bude žít věčně.“ Smrt Klementa Gottwalda v konceptu politického náboženství

Nesmírnou bolestí je naplněno srdce lidu naší republiky. Zemřel prezident republiky Klement Gottwald, muž, který byl nejdražší a nejbližší každému horlivému pracovníku a budovateli našeho nového života. Ještě nikdy v našich dějinách nestála na nejpřednějším místě osobnost tak významná, která by tolik ovlivnila historický vývoj našeho národa jako náš prezident Klement Gottwald. Celý svůj život zasvětil obětavé službě národu, velikému dílu osvobození pracujícího člověka.¹

Takto adoračně začínal jeden z mnoha článků v denním tisku 15. března 1953 k úmrtí Klementa Gottwalda. Smrt tehdejšího prezidenta patřila k významným (vzato z tehdejšího pohledu možná i nejméně významným) událostem roku 1953 a představuje hlavní téma mého příspěvku. Na následujících stranách se nebudu věnovat politickým, organizačním, ekonomickým a podobným aspektům, které s touto událostí nutně souvisely. Prostřednictvím kulturně historické analýzy se zaměřím na podoby reflexe celé „tragédie“ v dobových periodikách. Využiji k tomu koncept politického náboženství, který považuji v tomto kontextu za velmi přínosný. Umožňuje totiž jiný pohled na „tradičně“ politické události a jevy. Poukazuje na prvky a procesy sakralizace politiky a jejich hlavních aktérů, čímž přináší novou dimenzi do interpretace daného období a zároveň zplasticňuje jeho výsledný obraz.

Tento text se skládá ze dvou na sebe navazujících částí. V první z nich nejdříve stručně nastíním koncept politického náboženství a ve druhé jej budu aplikovat na konkrétní událost. V našem případě na způsob prezentace smrti Klementa Gottwalda v dobových denících. Konkrétně budu vycházet z textů čtyř tehdejších nedůležitějších periodik – *Rudého práva*, *Lidové demokracie*, *Svobodného slova* a *Mladé fronty*.

Koncept politického náboženství provází, stejně jako další obecné odborné pojmy, řada terminologických nejasností a relativně bouřlivých debat. Pro „politické náboženství“ proto neexistuje žádná závazná jednotící definice a většina autorů a autorek se uchyluje spíše k výčtu konkrétních charakteristických znaků.² Někteří dokonce koncept politického náboženství z principu odmítají.³ Podle těchto badatelů a badatelek žádný politický systém neobsahuje prvky transcendentna, v tom smyslu, že neodkazuje k nadpozemské entitě a nesplňuje tak určující charakter náboženství či náboženskosti.⁴ Terminologická nejasnost se také projevuje tím, že pojem politické náboženství bývá někdy používán synonymně s pojmy občanské náboženství, světské náboženství apod. Posledně jmenované však podle mého názoru předsta-

vují obecnější metakategorie, jejichž součástí je mimo jiné i politické náboženství.⁵ Odkazují totiž k procesu sakralizace určitého systému, úzce nebo široce pojatého, a politika tvoří pouze jeden z nich.

Téma sakralizace politiky se objevuje v textech autorů již v 19. století, zejména v kontextu nacionalismu a sekularizace. Zajímavé jsou analýzy např. Alexise de Tocquevilla či Émila Durkheima. V meziválečném období však nalzáme určitý rozkvět těchto úvah v souvislosti s tehdejšími debatami o charakteru nových diktatur v Evropě a způsobu jejich pojmenování. Týkalo se to především fašismu a komunismu. Za dnes již klasickou práci je považována kniha *Die politischen Religionen* Erica Voegelina z roku 1938, který zde pojem politického náboženství poprvé použil.⁶ Voegelin nachází v komunismu a fašismu styčné body v procesu sakralizace politiky. Daný proces je patrný ve snaze těchto režimů vytvořit soudržný politický systém na základě vyzdvižení určité rasy, třídy nebo státu na nejvyšší stupeň bytí, připsat mu nejvyšší možnou hodnotu a tím danou entitu „zbožštit“. Náboženské rysy se neomezují jen na vybranou oblast, ale stávají se součástí celého politického systému. Voegelin vychází ve své analýze z křesťanské antropologie a tvrdí, že komunismus a fašismus mají gnostický charakter. Nabízejí totiž jedinci nalezení jistoty ve vlastní ideologii, a tím i naplnění smyslu existence v rámci tohoto světa.⁷

Záhy následovali další autoři a autorky, zejména Raymond Aron.⁸ Tento významný francouzský filozof 20. století se však ve své analýze politického náboženství ubíral jiným směrem. Vycházel z tradiční liberální kritiky totalitarismu. Pro moderní politické systémy jako komunismus a fašismus je podle něj charakteristická všudypřítomnost ideologie, která má absolutní hodnotu a určuje i ospravedlňuje zároveň veškeré jednání i systém jako takový. Aron hovoří o marxistické eschatologii, jejíž narace (poslání proletariátu – ukončení prehistorie Revolucí – vláda svobody) má stejnou strukturu jako chiliastické názory (Mesiáš – zlom – království Boží).⁹ Podle Arona *beztrádní společnost, v níž bude docházet k sociálnímu pokroku bez politické revoluce, se dá srovnat s tisíciletým královstvím [...] utrpení proletariátu je důkazem jeho poslání a komunistická strana se stává církví, proti níž stojí pohané, kteří odmítají slyšet dobrou zprávu o příchodu spasitele.*¹⁰ Jak je z citátu patrné, náboženské rysy se ani u Arona neomezují pouze na jednu část systému, ale jsou charakteristické pro celek – zahrnují také kulturní, organizační a institucionální aspekty. Aron považuje komunismus a fašismus za nové moderní tyranie slučující náboženský fanatismus, demagogický cynismus a politický realismus.¹¹

Debaty o konceptu politického náboženství neutichly ani v druhé polovině 20. století, spíše naopak. A to především kvůli studené válce a rozšiřujícímu se počtu zemí, kde komunismus nabyl dominantních pozic. Mezi badatele a badatelky věnující se dané problematice výrazněji v tomto období (včetně současnosti) můžeme zařadit např. Hannah Arendtovou, Hanse Maiera, Emilia Gentila, Heinricha Scholze, Michaela Rohrwassera, Juana J. Linze apod. Jak již bylo uvedeno výše, ani v publikacích nesoucích tato jména nemůžeme hledat jednotné závěry a definice, každý z autorů naopak vychází z trochu odlišného pojetí.

Výše uvedený stručný přehled bádání o politickém náboženství odkazuje k důležité skutečnosti, že tento koncept je spojen s moderními dějinami.¹² Znamená to,

že sakralizace politiky je v tomto pojetí možná pouze za předpokladu existence fenoménu této epochy. V této souvislosti se nejčastěji hovoří o sekularizaci a snaze nových ideologií zaujmout pomyslné uvolněné místo po tradičních podobách a projevech náboženství (v našem kulturním okruhu křesťanství). Zdůrazňována bývá také krize moderní společnosti a člověka umocněná zlomovým zážitkem 1. světové války, kdy dochází k evidentní ztrátě jistot, zázemí a stability. Vykořeněný jedinec však neztratil potřebu náboženského přesahu, jasných pravidel a vedení ani vize optimistické budoucnosti. Nové ideologie a konkrétní politické systémy, které je realizují, tak v jistém smyslu využívají tyto převládající konstelace a nabízejí jedincům lákavé východisko z neutěšeného stavu. V tomto kontextu přináší koncept politického náboženství jedno z možných vysvětlení, proč se mnohé politické systémy, zejména totalitní, těšily ze strany nemalé části obyvatel autentické podpory či loajálnosti hraničící se sebeobětováním.¹³

I přes zjevné definiční nejasnosti a stále debaty považují za nutné – minimálně pro potřeby této studie – pokusit se koncept politického náboženství stručně vymezit.¹⁴ Za politické náboženství je považován takový politický systém, který v teorii i praxi vykazuje silné náboženské znaky. Podle italského historika Emilia Gentila se náboženský rozměr projevuje tím, že systém si osobuje právo (dodejme, že často výlučné a nezpochybnitelné) *definovat význam a základní cíl lidské existence týkající se jedince i společnosti*.¹⁵ Čistě politická entita se tak stává něčím nedotknutelným, nepopíratelným, absolutním a tvoří základ celé soustavy přesvědčení, mýtů a hodnot, stejně jako symbolů, rituálů a struktury.¹⁶ Náboženská dimenze politického systému se pak většinou projevuje v mnoha oblastech a netvoří jen její vnějškovou či instrumentální část. Naopak je položena v onom výše naznačeném základě, jádru celého systému. Pravděpodobně nejsnadněji ji nalezneme v terminologické oblasti díky užívání náboženských kategorií. Důležité jsou rovněž mýty obsahující mesianistické modely tradičních náboženských příběhů, a tím i nezpochybnitelné absolutní pravdy, jejichž existence a „poznání“ předurčuje daný politický systém k jeho dominanci a zároveň ospravedlňuje jakékoli nástroje, které používá k prosazování vytčeného cíle a „spásy“. Integrální součástí je proto i způsob „sektářského“ myšlení, kdy na základě několika kategorií – členství ve straně, dodržování určitých „dogmat“ apod. – se příslušníci vymezují vůči okolí, které je chápáno naprosto nesnášenlivým způsobem ve smyslu hesla „Kdo nejde s námi, jde proti nám“. Zároveň členové (tedy ti, kteří poznali onu „Pravdu“) musí prokazovat silnou loajalitu politickému systému a opakovaně sebe i ostatní utvrzovat ve svém přesvědčení, víře. Děje se to především prostřednictvím mnoha rituálů, kde můžeme sledovat procesy přijímání a vyloučení, sliby věrnosti, sebekritiky – pokání apod., jež se realizují na individuální i celospolečenské úrovni. Tyto rituály provázejí jedince celým životem, některé bývají náhradou za tradiční obřady a rituály tradičních náboženství, např. místo křtu vítání občánků, místo biřmování vstup do Jisker či Pionýra apod. Náboženská dimenze se však neobjevuje pouze v těchto aspektech, můžeme ji sledovat v samotné struktuře systému. Nejčastěji bývá připomínána strana jako nová církev spravující posvátnou ideologii – „dogma“ prostřednictvím své hierarchie. Na nejvyšším stupni této hierarchie stojí osoba vůdce, vyvoleného. Ten oplývá neomylností, nezpochybnitelností svých činů,

dokonalými vlastnostmi apod., představuje předmět posvátné úcty a lidové náboženské víry. V rámci politického náboženství bývá toto divinizované postavení nejvyššího představitele politického systému spojováno s kultem osobnosti.¹⁷

V prostředí pounorového Československa připadla role zbožštělého vůdce Klementa Gottwaldovi jako nejvyššímu představiteli státu a strany. Na následujících stranách se pokusím ukázat, jaké konkrétní podoby a projevy onoho zbožštění, které dosahovalo jednoho z vrcholů právě v době Gottwaldova úmrtí, můžeme v tehdejší denním tisku sledovat.

Již první známkou významnosti a naprosté výsadnosti postavení Klementa Gottwalda, které mu oficiálně v tehdejší společnosti bylo přisuzováno, může být prostá skutečnost, že všechny sledované deníky věnují jeho smrti několik celých vydání, většinou od 15. do 21. března 1953. Všechna tato čísla obsahují pouze texty spojené se smrtí prezidenta, obvyklé zprávy ze zahraničí i domova zcela chybějí. Čtenáři a čtenářky jsou tak konfrontováni pouze s touto událostí, která dosahuje nejvyšší priority, vše ostatní je naprosto podružné. Zároveň jako by se na tento necelý týden zastavil čas a nic jiného se nedělo. Minimálně z hlediska obsahu periodik se Gottwaldova smrt stala ústředním bodem veškerého světového dění.

Stránky novin v uvedeném časovém rozmezí zaplnily různorodé texty, jejichž společným jmenovatelem byla zidealizovaná (a můžeme předeslat, že i zbožštělá) postava Klementa Gottwalda. Nalezneme zde prezidentovy životopisy, výbory z jeho projevů, vzpomínky na něj od „běžných občanů“ i významných představitelů strany a státu, oslavné básně, smuteční telegramy apod. Některé z těchto textů byly v nezměněné podobě přetiskovány ve více denících.

Nejvíce pozornosti bylo věnováno samotné osobnosti Klementa Gottwalda. Líčení jeho života a charakteru jeho osobnosti bylo velmi oslavné. S jeho jménem se pojilo mnoho skvělých přívlastků – „největší člověk na zemi“, „hrdina“, „otec nás všech“ apod. Pokusím se zasadit přehršel těchto adorací do celkového příběhu, v němž figuroval a který vykazuje náboženské rysy. Tehdejší prezident byl v bezpočtu životopisů a vzpomínek na něj líčen jako člověk, který byl již od mládí věrný marxisticko-leninské myšlenky. Jeho životním předsevzetím bylo *zničení pořádku, který lidstvo uvrhl do neskonale bídý a z této země udělal peklo*.¹⁸ Svými činy a myšlenkami se stal bojovníkem za lepší svět a nový život. Díky němu společnost měla vkročit do *kvetoucí zahrady socialismu*.¹⁹ Gottwald je zde díky svému odhodlání zničit špatný sociální řád představován jako aktivní činitel proměny společnosti s jasnými etickými konotacemi. Zároveň je nositelem naděje lepšího světa, nového života. Nabízí možnost vykoupení z bídý a pekla na zemi spojenou s prvky transcendence v podobě nového života. V tomto kontextu můžeme hovořit o Gottwaldovi jako spasiteli, který přináší vysvobození a spásu. Ona kvetoucí zahrada socialismu je pak příslibem ráje, do kterého celá společnost spolu s ním vkročí. Zde také nacházíme jasnou terminologickou analogii s biblickým rájem. V mnoha textech rezonuje také celkový význam Gottwalda pro dějiny. *Stvořil nejslavnější epochu národních dějin*, dokonce se stal *vítězem historie*.²⁰ Gottwald v této interpretaci pokořil dějiny, přemohl stávající řád. Je silnější než jedna z nejmohutnějších pozemských rovin a odkazuje tak k transcendenci, v přímém srovnání pak k Ježíšovi. Celkový charakter životního příběhu Gottwalda

vykazuje jasné náboženské rysy. Je konstruován za pomoci velmi obdobných prvků jako tradiční křesťanská narace. Na tento moment upozorňuje např. již zmíněný Raymond Aron ve svých úvahách o politickém náboženství. Výše nastíněná trojčlenka (poslání proletariátu – ukončení historie Revolucí – vláda svobody) tvoří základní strukturu i Gottwaldových životopisů.

Uvedené přísliby však nejsou uplatňovány pouze v rámci kolektivu, ale i na individuální úrovni. Podle tehdejších textů si zesnulý prezident vždy našel čas pro obyčejného člověka a zároveň *každému člověku dokázal být majákem bezpečí a dát mu pevnou půdu pod nohama*.²¹ Charakteristická pro něj byla i „láska k lidu, láska k člověku“. Gottwald je zde nepřímě připodobňován k Ježíši nejen kvůli jeho dějinnému významu, jenž přináší zlomovou spásu a naději, ale také kvůli jeho zájmu o každého jedince. Pro Gottwalda, stejně jako pro Ježíše, byl důležitý každý člověk. Všem potenciálně mohl nabídnout pocit vlastní hodnoty a přijetí. Tím, že byl nazýván majákem bezpečí dávající pevnou půdu pod nohama, zároveň poskytoval zázemí, jistotu a bezpečí. Zde nacházíme konkrétní příklad pro jeden z momentů uvedených v obecnější části věnující se politickému náboženství. Politické systémy se cíleně snažily poskytnout vykořeněnému člověku východisko z nejistoty a hodnotového relativismu, způsobených ztrátou či ochabnutím náboženské víry v důsledku sekularizace a krize moderní společnosti.

V této souvislosti je rovněž zajímavé sledovat reakce „obyčejných“ lidí na Gottwaldovu smrt, které byly v denících otiskovány.²² Mezi nimi vyniká článek s názvem „Soudruh Gottwald mi vrátil ruce“.²³ Jaromír Čermák z Katusic ho psal dle svých slov s *nevýslovnou a nejtěžší bolestí* a vyznáním *veliké lásky*, kterou k prezidentovi chová. Autor píše, že za války ztratil obě ruce a své poslání našel v JZD jako traktorista. Rozhodl se totiž naplňovat Gottwaldovu výzvu – „traktoristé, staňte se apoštoly nové socialistické vesnice“. Díky tomu získal možnost opět pracovat a začal být hrdý na své výkony. V kapitalismu za Masaryka a Beneše by byl jen žebračkem. Gottwald však vytvořením *svobodné vlasti* vše změnil a *vrátil mu ruce*.²⁴ Zesnulý prezident v tomto článku opět figuruje jako osobní inspirace a cesta ke spasení z neblahého údělu. Výjimečná je však jeho popisovaná schopnost činit zázraky, uzdravovat, kterou v novozákonních příbězích oplývá Ježíš. Navrácení rukou – v doslovném a/nebo symbolickém významu – přesně k tomu v daném textu odkazuje.

Stránky tehdejších periodik však neplnila jen líčení života a charakteru Klementa Gottwalda. V nemalé míře se noviny věnovaly optimistickému výhledu do budoucna a nabízely tak pozůstalým naději a cestu, jak ztrátu vyvoleného spasitele překonat. Smrtí prezidenta podle dobových textů totiž nic nekončí. V jistém smyslu nekončí ani jeho život. V této souvislosti můžeme sledovat dvě vzájemně se prolínající linky. První z nich čtenáře a čtenářky ubezpečuje o tom, že Gottwald je věčný a nesmrtelný. Oba tyto přívlastky se hojně v textech objevují a odkazuje k nim i název této studie. Podle jednoho z nich je zesnulý prezident *věčný, nesmrtelný, veliký jako sám život*.²⁵ V této linii dobové interpretace Gottwald vykazuje ještě zjevnější atributy božství, zejména nesmrtelnost. Zároveň uvedené přirovnání k životu jasně evokuje novozákonní odkazy na Ježíše. Druhá linka směřuje ke Gottwaldovu odkazu. Prezident nezemřel, jeho posvátný odkaz, i on sám, žije dál. Jeho nesmrtelnost je zajímavě po-

jata v článku „Zůstal v každém z nás“. Píše se v něm, že Gottwald *své srdce kapku po kapce rozdával všem, takže celá vlast je ho plničká. Odešel nám hrdina, ale každému z nás nechal kapku své krve a svého ducha. V každém z nás je ho kus.*²⁶ V každém člověku i v celé republice je stále přítomen Gottwald a jeho odkaz. Zde se setkáváme s panteistickým pojetím propojení světského a posvátného. Svým rozplynutím do tohoto světa mrtvý státník posvěcuje jeho charakter a usnadňuje pozůstalým jejich další fungování. Překonává tak i samotnou smrt a je silnější než tato nevyhnutelnost.

Tak jako Ježíš zanechal svým učedníkům svůj odkaz a svou stálou „přítomnost“, byt' v jiné sféře bytí, tak i Gottwald zanechal svým následovníkům odkaz, který je nutné naplňovat. Pozůstalí, tedy v dobových textech všechen československý lid, jsou nazýváni nejčastěji „gottwaldovci“, místy (např. v projevu budoucího prezidenta Antonína Zápotockého) „bratry a sestrami“. Tato oslovení vytvářejí iluzi jednotného celku, semknutého kolektivu a především odkazují k tradičním termínům náboženských komunit. Úkolem pozůstalých není podlehnout žalu, ale naplňovat a nezradit Gottwaldův „posvátný odkaz“. Nejčastěji je v textech zdůrazňována dvojí cesta. První z nich tvoří usilovná práce. Periodika jsou zaplněna obecnými výzvami k pracovní aktivitě, vyhlášeními pracovních závazků, dobrovolných brigád a zvýšení plánovaných norem. K přiblížení může posloužit článek „Proměníme svůj zármutek v ocel“, který vlastním příkladem vybízí ke zvýšení produkce práce v hutích. Svým emočním zabarvením, razancí i obsahem se příliš nevyvíká z řady dalších. Líčí smutnou, bolestnou náladu v kolektivu ocelářů, jež je „přetavena“ v horečné pracovní tempo: *Společné neštěstí a společná láska k soudruhovi Gottwaldovi je vedly k pracovnímu hrdinství [...] aby žhavá ocel novým ještě hojnějším proudem plnila pánve. V pevnou tvrdou ocel proměníme náš zármutek. Aby váleční paliči ještě tvrději pocítili gottwaldovské údery.*²⁷

Druhou cestou, jak naplnit Gottwaldův odkaz, je sjednotit se kolem komunistické strany. Samo sjednocení nestačilo, mělo být ze všech nejpevnější. Termíny „žulová jednota“, „semkneme se“ ve sledovaném týdnu postupně gradovaly. Autoři textů psali o *ještě těsnějším spojení*, o tom, jak se lid *ještě více semkne* apod.²⁸ V daném kontextu je však důležitější role komunistické strany jako jádra tohoto semknutí. Podle výše uvedeného panteistického pojetí Gottwaldovy nesmrtelnosti a jeho odkazu právě bývalý prezident žil stále i v komunistické straně. Několikrát je to ale také explicitně vyjádřeno, např. *bude věčně žít ve vůli a díle Komunistické strany Československa.*²⁹ Strana je v dobovém tisku prezentována jako *pevná záruka vítězství, vůdce do budoucna*. Je považována za *jádro naší vlasti.*³⁰ V článku „Strana Klementa Gottwalda nás vede vpřed!“ se dokonce píše, že *strana je všechno!*³¹ Tato interpretace charakteru a role strany po prezidentově smrti koresponduje s dosavadními pojetími v rámci koncepce politického náboženství. Strana je interpretována jako nová církev – společenství, které je nositelem posvátného odkazu a společnost vede dál po odchodu zbožštělého vůdce. Její pravověrnost je dána výše uvedenými panteistickými odkazy a zároveň i tím, že Gottwald stranu vychovával a „vykoval ji“. Je tedy jeho dílem, o kterém není možné pochybovat. Komunistická strana se opírá o *moudrá učení Klementa Gottwalda, o ryzost jeho myšlení*. Gottwald podle tehdejších deníků *pochopil podstatu všeho.*³² Zdeněk Nejedlý ve svém kondolenčním projevu uvedl, že

*v Gottwaldovi věda ztrácí průkopníka, který vědecky pronikl k zákonitostem společenského vývoje a ve smyslu těchto zákonů ukázal všemu pracujícimu lidu cestu.*³³

Studium Gottwaldových spisů, které byly publikovány v ohromných nákladech, tak jedinci mělo rovněž ukázat východisko a správnou cestu, kudy se dále ubírat. Gottwaldovo učení vycházející z marxismu-leninismu je tedy dalším nástrojem k uskutečňování posvátného odkazu. V kontextu politického náboženství můžeme sledovat zřejmou paralelu s texty svatých či s Biblií. Spisy velikánů socialismu, k nimž Gottwald bezesporu podle dobového pojetí patří, fungují jako kanonické texty, na něž se stále za každých okolností odkazuje. Tvoří nezpochybnitelný základ každého projevu, studie a zároveň se stávají vodítkem pro každodenní život člověka.

Způsoby zobrazování Klementa Gottwalda v nejdůležitějších periodikách, která mu po jeho smrti věnovala veškerý prostor v období 15.–21. března 1953, vykazují zřejmé náboženské rysy. Zesnulý prezident byl v mnoha variacích zbožštěn, přináležela mu role spasitele. V dobových textech byl spojován s atributy božství, nejčastěji pak s nesmrtelností a věčností. Zdůrazňování právě těchto charakteristik je do značné míry dáno kontextem analyzovaného materiálu – smrti Klementa Gottwalda. Náboženské rysy však v tehdejším tisku nevykazovala jen postava prezidenta, ale celý politický systém Československa. Jeho ústřední bod tvořil mýtus boje s kapitalistickým zlovolným řádem, vykoupení a spasení prostřednictvím únorové revoluce, završené vizí kvetoucí zahrady socialismu, ráje na zemi. Struktura tohoto mýtu je totožná s křesťanskou narací. Sakralizace tehdejšího politického systému se však projevovala i v dalších rovinách. Výše byla tematizována role KSČ, která představovala novou církev pečující o Gottwaldův posvátný odkaz a vedoucí společnost správným směrem, stejně jako analogie s jeho spisy a texty svatých či Biblií.³⁴ Náboženskou dimenzi způsobu zobrazování Klementa Gottwalda a celého politického systému v dobových periodikách můžeme sledovat především ve struktuře a celkovém pojetí, explicitně se tato terminologie v textech objevuje minimálně. Využívání religiózních znaků a modelů vykazuje zároveň určitou účelovost. Texty měly po smrti vůdčí postavy státu a strany dodat československé společnosti jistotu, ukázat další cestu a potvrdit legitimitu nového vedení i celého dosavadního vývoje. Patrné je to zejména v důrazu na roli strany, semknutost lidu, motivování ke zvýšení práce apod. Podle Emilia Gentila odkazy na tradiční náboženství – v případě Československa na křesťanství – mají svou důležitost. Tradiční víra, religiózní narace, formy reprezentace apod. podmiňovaly a ovlivňovaly způsob, jakým bylo nové politické náboženství vnímáno a přijímáno lidovými masami. Proto ve většině nových režimů došlo k synkretickému sloučení komunismu a tradičního náboženství zejména prostřednictvím sakralizace vůdce zosobňujícího principy, hodnoty a příkázání nové ideologie.³⁵ Na základě výše uvedené analýzy můžeme tuto skutečnost sledovat i v poúnorovém Československu.

- 1 PLOJHAR, Josef: Odešel pravý otec naší svobodné vlasti. *Lidová demokracie*, 15. 3. 1953, s. 3.
- 2 Tento přístup se stal nakonec nejčastějším také v souvislosti s konceptem totalitarismu. Srov. BALÍK, Stanislav – KUBÁT, Michal: *Teorie a praxe totalitních a autoritativních režimů*. Dokořán, Praha 2004; KUBÁT, Michal: Nedemokratické politické režimy. In: NOVÁK, Miroslav a kol.: *Úvod do studia politiky*. Sociologické nakladatelství, Praha 2011, s. 724–749.
- 3 Srov. GENTILE, Emilio: *Politická náboženství. Mezi demokracií a totalitarismem*. CDK, Brno 2008, s. 25–26.
- 4 Zde je však rozhodující způsob vymezení náboženství. Ti, kteří odmítají koncept politického náboženství, vycházejí primárně ze substanciální (exkluzivní) definice, která opravdu transcendentno považuje za jádro či podstatu náboženství. Naopak pokud se uchýlíme k funkcionalistické (inkluzivní) definici, ta sleduje spíše způsoby projevů náboženství, jeho roli a funkci ve společnosti a zcela rezignuje na zkoumání transcendentních entit, které považuje z principu za vědecky neuchopitelné. Srov. VÁCLAVÍK, David: Definice náboženství. In: NEŠPOR, Zdeněk R. – VÁCLAVÍK, David a kol.: *Příručka sociologie náboženství*. Sociologické nakladatelství, Praha 2008, s. 119–129.
- 5 Světským náboženstvím se např. v moderní společnosti může stát věda, zjevné náboženské rysy vykazují např. projekty tzv. multilevelmarketingu apod. Srov. NEŠPOR, Zdeněk R.: Sekularizace, implicitní náboženství. In: NEŠPOR, Zdeněk R. – VÁCLAVÍK, David a kol.: *Příručka sociologie náboženství*, s. 296–305.
- 6 Emilio Gentile sice upozorňuje, že jako první pravděpodobně tento termín užil již Condorcet, ale Voegelin s ním jako první pracoval v analytickém slova smyslu a snažil se ho definovat.
- 7 MAIER, Hans: *Politická náboženství. Totalitární režimy a křesťanství*. CDK, Brno 1999, s. 25–28; HERZ, Dietmar: Concept of „political religions“ in thought of Eric Voegelin. In: MAIER, Hans (ed.): *Totalitarianism and Political Religions*, vol. I. Routledge, London – New York 2004, s. 149–166.
- 8 Aron ve svých textech sice používá pojem světské náboženství, směřuje ho ale primárně na oblast politiky. Proto kvůli zjednodušení budu v souvislosti s Aronem užívat pojem politické náboženství.
- 9 ARON, Raymond: *Opium intelektuálů*. Mladá fronta, Praha 2001, s. 79.
- 10 Tamtéž, s. 280.
- 11 GENTILE, Emilio: *Politická náboženství. Mezi demokracií a totalitarismem*, s. 90.
- 12 Ačkoli stejně jako u debat o totalitarismu existují výklady zasazující tento koncept i do starších období, např. starověkého Řecka, uvedená interpretace v současnosti jednoznačně převažuje a osobně ji rovněž považují za adekvátnější.
- 13 Tento prvek se nezdíka objevuje např. v retrospektivních pamětech řady komunistů a komunistek, kteří se podíleli na budování nového zřízení a později byli v rámci politických procesů perzekvováni a strávili určitý čas ve vězení. Píší o neotřesitelné víře ve stranu a její vůdce, např. bývalý člen ÚV KSSS Arnošt Kolman: *moje slepá, jako kámen tvrdá, přímo nábožná víra v dokonalého velikého vůdce a učitele či manželka popraveného Rudolfa Slánského Josefa Slánská, která vstoupila do KSČ ve velmi mladém věku: Žila jsem v přesvědčení, že co ode mne žádá strana, je vždy správné a musím to bez odporu, ba i s nadšením provádět [...] víra ve stranu, víra ve Stalina*. KOLMAN, Arnošt: *Zaslepená generace. Paměti starého bolševika*. Host, Brno 2005, s. 308; SLÁNSKÁ, Josefa: *Zpráva o mém muži*. Svoboda, Praha 1990, s. 171.
- 14 Následující pokus o vymezení pojmu politického náboženství tvoří sumarizace především těchto tří textů: GENTILE, Emilio: *Politická náboženství. Mezi demokracií a totalitarismem*; MAIER, Hans: *Politická náboženství. Totalitární režimy a křesťanství* a LINZ, Juan J.: The religious use of politics and/or the Political Use of Religion: Ersatz Ideology Versus Ersatz Religion. In: MAIER, Hans (ed.): *Totalitarianism and Political Religions*, vol. I, s. 102–120.
- 15 GENTILE, Emilio: *Politická náboženství. Mezi demokracií a totalitarismem*, s. 10.
- 16 Tamtéž.
- 17 Teoretická reflexe kultu osobnosti však není bez problémů. Nejčastěji bývá upozorňováno na skutečnost, že tento pojem býval používán již v rámci komunistické ideologie i praxe, a to v konkrétním relativně úzce vymezeném kontextu. Kult osobnosti zde měl jednoznačně negativní konotaci, představoval vždy nástroj kritiky či dehonestace mocenského postavení určité osoby. Ačkoli se s touto praxí setkáváme již od leninské éry, nejznámějším příkladem je Chruščovův projev na XX. sjezdu KSSS v roce 1956. V rámci politického náboženství je ale daný pojem užíván v analytickém slova smyslu jako neutrální – byť skrytě normativní – kategorie zahrnující podstatně širší škálu problémů. Podoby a procesy sakralizace významných představitelů strany, které bývají prostřednictvím pojmu kult osobnosti reflektovány, nebyly nikdy v komunistické ideologii ani praxi takto označovány. Srov. COHEN, Yves: The Cult of Number One in an Age of Leaders. In: *Kritika: Explorations in Russian and Eurasian History*, 2007, vol. 8, nr. 3, s. 597–634; APOR, Balázs: Communist Leader Cults in Eastern Europe: Concepts and

- Recent Debates. In: HALMESVIRTA, Anssi (ed.): *Cultic Revelations: Studies in Modern Historical Cult Personalities and Phenomena*. Spectrum Hungarologicum, Vol. 4. University of Jyväskylä, Jyväskylä – Pécs 2010, s. 37–63. Za poskytnutí těchto textů děkuji Ludku Vacínovi.
- 18 VOJANEC, Emil: Vše pro splnění Gottwaldovy pětiletky. *Lidová demokracie*, 18. 3. 1953, s. 2.
 - 19 Ještě odhodlaněji vpřed. *Mladá fronta*, 18. 3. 1953, s. 1.
 - 20 Život a dílo Klementa Gottwalda. *Mladá fronta*, 15. 3. 1953, s. 3.
 - 21 POSPÍŠIL, Antonín: Zemřel veliký a prostý člověk. *Lidová demokracie*, 16. 3. 1953, s. 2.
 - 22 Tato linie je v této kolektivní monografii více sledována ve studii Ludka Vacína.
 - 23 ČERMÁK, Jaromír: Soudruh Gottwald mi vrátil ruce. *Mladá fronta*, 19. 3. 1953, s. 3.
 - 24 Tamtéž.
 - 25 Gottwald bude věčně s námi. *Mladá fronta*, 19. 3. 1953, s. 1.
 - 26 PROKOŠ, Bedřich: Zůstal v každém z nás. *Mladá fronta*, 16. 3. 1953, s. 5.
 - 27 TŮMA, Jiří: Proměníme svůj zármutek v ocel. *Rudé právo*, 16. 3. 1953, s. 4.
 - 28 Srov. např. *Rudé právo*, 16. 3. 1953, s. 3; *Rudé právo*, 18. 3. 1953, s. 1, 3; *Mladá fronta*, 18. 3. 1953, s. 1.
 - 29 *Gottwald bude věčně s námi*, s. 1.
 - 30 Smuteční zasedání ČS. akademie věd. *Lidová demokracie*, 17. 3. 1953, s. 3.
 - 31 Strana Klementa Gottwalda nás vede vpřed! *Mladá fronta*, 16. 3. 1953, s. 2.
 - 32 POLANSKÝ, Dionysius: Náš nejlepší žák Lenina a Stalina. *Lidová demokracie*, 19. 3. 1953, s. 2.
 - 33 *Smuteční zasedání ČS. akademie věd*, s. 3.
 - 34 Uvedené oblasti však netvoří ucelenou analýzu politického náboženství v Československu. Další zaji-
mané roviny zde nebyly explicitně tematizovány, např. podoby rituálů.
 - 35 GENTILE, Emilio: *Politická náboženství. Mezi demokracií a totalitarismem*, s. 157.

„Zdrcení krutou ranou“ versus „zaplat' pánbůh, že už je po něm“. Smrt Klementa Gottwalda očima československé veřejnosti

Před šedesáti lety zemřel krátce po návratu z pohřbu J. V. Stalina prezident ČSR a předseda KSČ Klement Gottwald. Pro většinu obyvatel Československa, kteří neznali jeho zdravotní stav, přišla zpráva o jeho smrti jako blesk z čistého nebe. Ponurou atmosféru začátku jara 1953 charakterizovala trvalá hrozba války, vleklé hospodářské obtíže a živé vzpomínky na děsivý proces se „spikleneckým centrem“ Rudolfa Slánského. Do krajnosti ji vybičovalo již úmrtí a oficiální oplakávání sovětského diktátora.

S odchodem „otce a vůdce československého lidu“ ztratili otřesení komunisté další ze zdánlivě skálopevných jistot, symbolickou postavu garanta oprávněnosti svého počínání a legitimacy režimu jako takového, zatímco postoje nekomunistů oscilovaly mezi nelíceným smutkem, lhostejností a vírou v brzkou změnu poměrů, kterou někdy doprovázela vzdorovitá gesta.

Téměř všichni však v polovině března toho roku živě diskutovali o možné příčině Gottwaldova skonu a uvažovali o jeho důsledcích. V tomto příspěvku si přiblížíme názory československé veřejnosti na stav a budoucí vývoj společnosti, jak se odrážejí ve výrocích a činech souvisejících s prezidentovou smrtí. Využijeme k tomu jak oficiálních, písemných vyjádření určených ÚV KSČ, tak i záznamů incidentů, prohlášení a rozhovorů, které neunikly pozornosti příslušníků, agentů a donašečů Státní bezpečnosti a Vojenské kontrarozvědky.

Fakta o smrti a pohřbu Klementa Gottwalda

Smrt dostihla K. Gottwalda 14. 3. 1953 v 11 hodin, po čtyřdenním dramatu, jež následovalo bezprostředně po pohřbu prezidentova mentora, sovětského vůdce Josifa Vissarionoviče Stalina. Průběh událostí podrobně zaznamenal ve svém deníku brilantní internista Josef Charvát, který Gottwalda na jeho výslovné přání v oněch posledních dnech také léčil.¹ Podle jeho líčení prezident na Stalinově pohřbu velmi prostydl a z dlouhého stání mu otekly nohy, což prohloubilo chřipkové příznaky, které pociťoval již před přiletem do Moskvy. Následujícího dne byl důkladně vyšetřen v kremelské nemocnici, přičemž sověští lékaři naléhali na jeho okamžitou hospitalizaci. To Gottwald příkře odmítl, a byl tedy vyzván k tomu, aby zpět rozhodně necestoval letadlem, nýbrž vlakem. Ani toto doporučení však neakceptoval, a tak mu

kremelští odborníci alespoň podali 10. a znovu 11. 3. před odletem velkou dávku penicilinu.²

V závěru zpátečního letu si Gottwald stěžoval na bolest v levém rameni, nicméně po přistání se věnoval běžným úředním povinnostem. Ve čtvrtek 12. 3. se však jeho stav zhoršil a přivolání lékaři usuzovali na počínající zápal plic, takže podali penicilin. Stejnou diagnózu stanovil i J. Charvát, když večer u pacienta, který měl stále ještě „skvělou náladu“, shledal normální hodnoty krevního tlaku i tepu, klidné dýchání, žádný kašel a pouze zvýšenou teplotu.³

V pátek 13. 3. ráno již byla situace zcela jiná. K. Gottwald zkolaboval, začal modrat, vyrazil mu studený pot, měl studené ruce a téměř nehmatný puls. Tým lékařů u prezidentova lůžka se rozšířil o další české a záhy i sovětské specialisty. Mezitím se Charvátovi dostaly do rukou starší rentgenové snímky, z nichž ihned vyčetl rozsáhlou vřetenovitou výduť hrudní aorty a kulovitou výduť levé plicní tepny. Další snímky dorazily brzy nato z Moskvy s profesorem Markovem a potvrdily závěry kolegia českých lékařů. Ti se nyní také dozvěděli, že v Moskvě již před časem nasadili Gottwaldovi vydatné dávky penicilinu k léčbě syfilidy.⁴

Vznik výdutí, zejména na srdečnici, je jedním z příznaků kardiovaskulární formy třetího stadia této choroby a podávání penicilinu je od 40. let minulého století běžným způsobem její léčby. Výsledek punkce dutiny hrudní posléze prokázal, že luetická výduť praskla a prezidentův stav způsobilo krvácení do dutiny hrudní a následná oběhová slabost.

Toho dne bylo vydáno několik stručných tiskových zpráv o Gottwaldově onemocnění, které na druhý den vyšly v novinách.⁵ Opatrně popisují postupné zhoršování prezidentova stavu, se kterým zápasila stále větší skupina českých a sovětských lékařů, k nimž večer 13. 3. přibyli i proslulí chirurgové Arnold Jirásek a Jiří Diviš. Dvě hodiny po půlnoci se k nim připojil hrudní chirurg Alexandr N. Bakulev, jenž právě přiletěl z Moskvy.⁶ Jelikož Bakulev hodlal otevřít prezidentův hrudník a šit prasklou výduť, probíhaly již během jeho cesty do Prahy na Hradě horečné přípravy k operaci. Jedna z koupelen se změnila v improvizovaný operační sál, na Hrad se z několika nemocnic stěhovalo množství lékařského vybavení od operačních stolů po krevní konzervy, přijížděli anesteziologové, sestry, zatímco se čeští a sovětské specialisté s vypětím sil snažili udržet Gottwalda při životě. Když Bakulev dorazil, vše a všichni byli připraveni operovat.⁷

Po konziliu s přítomnými lékaři, kteří byli od počátku proti operaci, se však i on rozhodl neoperovat, riziko bylo příliš vysoké a naděje na záchranu pacienta mizivá. Byla tedy provedena alespoň odlehčující punkce dutiny hrudní a krevní transfuze. Gottwald dostal nespočet injekcí, vypotřebovaly se desítky kyslíkových bomb. Po mírné stabilizaci brzy ráno 14. 3., kdy prezident nakrátko usnul, nastoupilo bezvědomí, křeče, prohloubil se celkový kolaps. Pokusy udržet při životě pacienta, jehož stav byl již zcela beznadějný, trvaly až do 11 hodin, kdy byla ukončena podpora dýchání z kyslíkové masky, a K. Gottwald zemřel.⁸

Pitva proběhla 15. 3. v prostorách II. patologicko-anatomického ústavu Fakulty všeobecného lékařství UK.⁹ Odehrála se zcela v režii sovětských patologů, kteří toho dne přiletěli z Moskvy. Byli mezi nimi i Jurij A. Romakov, Boris N. Uskov a Alexandr

S. Pavlov, experti z vědecko-výzkumné laboratoře při mauzoleu V. I. Lenina v Moskvě, kteří posléze až do října prováděli dlouhodobé balzamování Gottwaldova těla.¹⁰ S dočasnou úpravou mrtvoly pro pohřeb však začali ihned.¹¹ Poslední dva jmenovaní se rovněž podepsali pod závěrečnou lékařskou zprávu o příčině prezidentovy smrti vydanou ČTK 16. 3.¹²

Čeští lékaři se pitvy zúčastnit nesměli, byly jim pouze ukázány vnitřní orgány. Přesto jsou pod pitevní zprávou předloženou veřejnosti uvedena i jména Václava Jedličky (přednosta ústavu, v němž pitva proběhla), jeho asistenta Rudolfa Vaněčka a ředitele Státního sanatoria F. Závodného. Zpráva sice hovoří o výrazných změnách na aortě, které způsobily trhlinu této tepny s následným vnitřním krvácením a selháním oběhového systému, ale místo skutečné příčiny (syfilis) uvádí cévní sklerózu. Nehledě na to, že Gottwald trpěl ještě přinejmenším dvěma dalšími vážnými chorobami. Při prohlídce jeho orgánů totiž čeští lékaři nejenže potvrdili původ výdutě na srdečnici jako jednoznačný následek postupující příjice, ale našli i čerstvá tuberkulózní ložiska na plicích a cirhózu jater, zjevně důsledek prezidentovy náklonnosti k alkoholu.¹³

Gottwaldův zdravotní stav byl tedy v každém případě dlouhodobě neudržitelný. Nebýt prasknutí výdutě aorty, které si způsobil v podstatě sám, když sveřepě trval na cestování do Moskvy a zpět letadlem, jeho těžké nemoci by ho zanedlouho stejně dohnaly. Ačkoli lze pochybovat o kvalitě péče poskytované prezidentovi především v kremelské nemocnici, kde byl jeho skutečný stav znám o mnoho lépe než mezi českými specialisty, nic nenasvědčuje tomu, že by jeho smrt mohl uspišit nějaký zlý úmysl nebo přímo cizí zavinění.¹⁴ Právě to však bylo velmi častým předmětem spekulací, o nichž bude řeč níže. Šeptanda mezi lidmi bujela zjevně v důsledku časové blízkosti Gottwaldova skonu se smrtí Stalina a nedostatku informací. Dodnes významně ovlivňuje chápání okolností prezidentovy smrti.

Tři čtvrtě hodiny po Gottwaldově skonu zasedl na Hradě politický sekretariát ÚV KSČ, který přijal patričně vznosné „provolání všemu pracujícimu lidu Československa“, schválil lékařskou zprávu o úmrtí prezidenta, dále vyhlásil státní smutek až do dne pohřbu, jehož organizaci dostala na starost komise ve složení Zápotocký, Široký, Bacílek, Čepička, Novotný, Plojhar, Šlechta, Kliment, Köhler a Hradec, přičemž vlastní organizace smutečních aktů v Praze byla svěřena technicko-organizační komisi, složené ze zástupců strany, armády a Bezpečnosti. Ministr informací Kopecký měl zajistit sejmutí posmrtné masky zesnulého a ministr národní obrany Čepička se měl v součinnosti s Kopeckým postarat o provedení pitvy a balzamace jeho těla.¹⁵

Věci se záhy daly do pohybu. V souvislosti se státním smutkem byla zakázána veškerá divadelní a filmová představení, koncerty, kulturní a sportovní podniky, zábavy a slavnosti.¹⁶ Od rána 15. 3. byly na Hradě a v klíčových vládních a stranických úřadech v Praze a Bratislavě vyloženy kondolenční podpisové archy,¹⁷ tentýž den stanovila komise pro organizaci pohřbu datum hlavního smutečního aktu na 19. 3. ve 13 hodin. Rovněž vyhlásila vystavení Gottwaldova těla ve Španělském sále Pražského hradu od 16. 3. a pět minut ticha ve 13 hodin v den pohřbu.¹⁸

Československá města i vesnice zaplavila smuteční výzdoba, tisk ve dnech mezi prezidentovým úmrtím a pohřbem publikoval téměř výlučně pojednání o jeho ži-

voťe a díle, kondolence sovětské strany a vlády i institucí stejně jako jednotlivců z dalších zemí tzv. lidové demokracie, soustrastné telegramy krajských, místních a závodních organizací KSČ, ČSM, výboru obránců míru a nekomunistických stran sdružených v Národní frontě. Dále vycházely texty zabývající se nutností uchovat Gottwaldův odkaz, sliby a přísahy v tomto smyslu od různých skupin obyvatelstva, pracovní a ideové závazky pracujících, kondolence komunistických stran, ale i jednotlivců, z tzv. lidovědemokratických i západních států, mezi nimiž nejvíce vyčnívá Soustrastný telegram australských námořníků,¹⁹ články ze zahraničních komunistických tiskovin velebící Gottwalda, poezie oslavující jeho život a heroizující jeho smrt.²⁰

Do Španělského sálu mezitím proudily davy lidí. Na dochovaných snímcích i filmových záběrech se v jejich tvářích často zračí nelíčený smutek,²¹ ačkoli vzhledem k počtu návštěvníků stěží mohlo jít pouze o komunisty. Je však třeba mít na paměti, že úřad prezidenta se v ČSR těšil obrovské vážnosti v podstatě bez ohledu na to, kdo ho právě zastával. Navíc v tehdejším politickém a společenském klimatu byl Gottwald minimálně pro ty nestraníky, kteří se mu přišli poklonit, přes všechna negativa doby stále jakýmsi příslibem lepší budoucnosti, neboť minulé společenské uspořádání si lidé obecně spojovali s válkou, bídou, nerovnostmi. Jejich názory byly poznamenány nedávnými traumaty Mnichova a okupace,²² s nimiž velmi obratně pracovala komunistická propaganda. Také všudypřítomné oslavování Gottwalda, které již dávno dosáhlo vpravdě kultických rozměrů, zde nepochybně sehrálo svou roli.

Ritualizovaný smutek těchto dnů, který měl dokazovat údajnou jednotu všech sociálním původem a politickým názorem vyhovujících Čechoslováků a jejich neochvějnou podporu komunistickému režimu, vyvrcholil prezidentovým pohřbem. Ten se připravoval v součinnosti stranických orgánů, ministerstva národní obrany a ministerstva národní bezpečnosti.²³ Byl koncipován jako *rite de passage* nevidaných rozměrů, s bezprecedentní účastí vojska. Proto je v armádních materiálech označován za vojensko-civilní.²⁴ Mimořádný podíl ozbrojených složek na obřadu, a to nejen vojska, nýbrž také bezpečnostních sborů a Lidových milicí, měl ujistit domácí i zahraniční veřejnost, že KSČ třímá otěže moci pevně ve svých rukou i přes vážné politické a ideologické otřesy, jako byly proces se Slánského „centrem“, smrt Stalina a záhy poté Gottwalda, ale i navzdory prohlubující se hospodářské krizi, jež vyvrcholila o několik měsíců později drastickou peněžní reformou.²⁵

Průběh smutečního rituálu 19. 3. byl naplánován do nejmenších podrobností. Od vyzvánění zvonů ve všech československých kostelích v pravé poledne přes obřad ve Španělském sále až po poslední cestu Prahou v doprovodu vojenského pluku, jednoho praporu SNB, praporu Lidových milicí,²⁶ a samozřejmě zástupu oficiálních hostů rozdělených do 23 skupin podle relativního významu.²⁷

Při přehlídce na Letné se před zpola prosklenou rakví s tělem vrchního velitele předvedly šiky nového „husitsko-gottwaldovského“ vojska,²⁸ před zaplněným Václavským náměstím promluvil Antonín Zápotocký a sovětský host, maršál Nikolaj A. Bulganin. Již za setmění proběhlo v Národním památníku na Vítkově opravdu poslední rozloučení v úzkém kruhu rodiny, stranických špiček a vedoucích členů nejvýznamnějších zahraničních delegací.

Zatímco hlavní město žilo Gottwaldovým pohřbem v obležení armády, Lidových milicí, SNB a tajné policie, v ostatních městech a obcích probíhaly organizované smuteční tryzny. Tímto způsobem měl pokud možno každý občan, včetně dětí školního věku, prokázat svou sounáležitost s režimem. Dějištěm tryzny bylo vždy ústřední místo v obci, kde pro tento účel stál kenotaf s Gottwaldovou sochou či alespoň bustou, obklopený kromě květinové výzdoby symboly KSČ a republiky a neustále se střídajícími čestnými strážemi členů strany, vojska, SNB, Lidových milicí, ČSM. Sem již ve dnech státního smutku směřovaly delegace z místních a okolních továren, družstev a masových organizací, ale i jednotlivci a skupinky obyvatel s věnci a kyticemi.

Tak třeba v *Rokycanech mezi 114 delegacemi položila svůj věnec také skupina cikánů, kteří děkovali soudruhu Gottwaldovi, že již „nemusí žít jako psi“, že soudruh Gottwald se postaral o jejich lepší život.*²⁹

V den prezidentova pohřbu nastupovali občané ze svých pracovišť a škol na shromaždiště před symbolickým náhrobkem v seřazených útvarech. Procesí k oltářům zesnulého vůdce měla znovu dokládat jednotu a odhodlání Čechoslováků v těžké chvíli. *V průvodech bylo nesenno množství vlajek, obrazů soudruha Gottwalda a mnoho hesel, vyjadřujících slib, že naši pracující půjdou dále a směleji gottwaldovskou cestou k socialismu. Mnoho lidí přicházelo na shromaždiště již dlouho před započetím smutečních tryzen.*³⁰ Jejich podíl na kultické realitě velkolepého pražského obřadu, která se ve všech místech země zhmotňovala v projevech místních funkcionářů při zahájení tryzny, v pěti minutách ticha, rozhlasovém přenosu projevů z pohřbu, provolávání hesel, přísahání u kenotafů s písmeny KG, měl dále dosvědčovat neochvějnou podporu obyvatelstva vládě KSČ.³¹

Jak uvádí konečná zpráva o průběhu tryzen, režimem vyžadovaná účast obyvatelstva na smutečních rituálech byla mohutná. V českých zemích se zúčastnilo celkem 4 370 000 lidí, na Slovensku 1 636 800 občanů. V okrese Praha-město to bylo 950 000 lidí, v Bratislavě 468 900 atd.³² Vedení strany a státu jistě mohlo být s těmito čísly spokojeno. Ukazují, že se KSČ díky kombinaci propagandy a represe úspěšně dařilo udržovat iluzi jednoty a „spontánní“ podpory její vlády i v krizových okamžicích.

„Zdrceni krutou ranou“: ohlasy, rezoluce, závazky

K rituálním aktivitám ve vyhrocené atmosféře poloviny března 1953 patřily také schůze pro straníky i bezpartijní takřka ve všech průmyslových i zemědělských podnicích, na úřadech a dalších pracovištích, veřejných a vzdělávacích institucích i všech masových organizacích po celé republice. Byly svolávány na pokyn ÚV KSČ okamžitě po Gottwaldově smrti a zástupci strany na nich vehementně velebili zesnulého vůdce, oplakávali tuto ztrátu, na místních národních výborech se podepisovaly kondolenční archy, přísahalo se, že bude splněn jeho odkaz, zachována jednotu, že budou ubráněny a dále rozšířeny vymoženosti lidovědemokratického zřízení atd.³³

Výsledkem takových setkání byly soustrastné dopisy, telegramy, rezoluce a závazky širokého spektra občanů, zejména však „pracujících“, následně odesílané ústřednímu výboru KSČ. Z těchto dokumentů a jejich souhrnů v informačních bulletinech pro

ÚV je zřejmé, že většina společnosti se ke dni Gottwaldova úmrtí již dokonale naučila „mluvit po bolševicku“.³⁴ Měla k tomu ostatně jen za pouhý půlrok od podzimu 1952 hned několik významných příležitostí, naposledy po smrti J. V. Stalina. Lidé si však již od konce války osvojovali „bolševický“ kánon formalizovaných výroků přejímaných ze sovětského veřejného diskurzu, na nějž se v období vrcholného stalinismu omezovala v podstatě veškerá veřejná komunikace mezi režimem a občanstvem.³⁵

Režim v rámci takovéto interakce s občany ujišťoval o brzkém příchodu kýžených šťastných zítřků, případně obřadním způsobem vysvětloval, proč tato budoucnost ještě nenastala, identifikoval viníky a pomocí příslušné rétoriky je vylučoval nejen za hranice „tábora míru“, nýbrž přímo mimo veškeré lidské kategorie. Ze strany občanů šlo zpravidla o potvrzování věrnosti režimu, jednoty národa a připravenosti k ještě intenzivnějšímu budování nového světa a k jeho obraně až za hrob bez ohledu na okolnosti.

V tomto duchu se nesou i texty, které ÚV KSČ obdržel v souvislosti s úmrtím předsedy strany a prezidenta republiky. Jistě stojí za zmínku, že již 14. 3. do 22 hodin přišlo takových dopisů a telegramů 970, celkem za celé období smutku 29 622.³⁶

Od pracujících ze závodu Západočeská Prefa v Hýskově se například dozvídáme, že *krutá bolest postihla naše srdce ještě nezahojené ztrátou soudruha Stalina, ale tím tvrdší je naše odhodlání s gottwaldovské cesty neustoupit ani o krok. Odešel náš učitel, odešel náš otec, ale jeho duch zůstane s námi v naší práci.*³⁷

Žáci a učitelé hornického učiliště pracovních záloh č. 4 ze Šenbachu píší: *Ještě se nezahojila jedna rána po odchodu J. V. Stalina a již nová zraňuje naše srdce. Jsme si vědomi těžkosti této chvíle, a proto slibujeme Ústřednímu výboru Komunistické strany Československa, že se nyní ještě více semkneme kolem naší komunistické strany a Ústředního výboru, že neporazitelnou se stane naše jednota a jako gottwaldovští havíři slibujeme, že veškeré úkoly gottwaldovské pětiletky rádně splníme a vysoce překročíme.*³⁸

Na závěr úryvek z dopisu útvarové organizace KSČ a útvarové skupiny ČSM při posádkové správě 1030 Praha, který je podle očekávání patričně bojovný: *Zrceni krutou ranou, která v této chvíli postihla všecken československý lid a naši Komunistickou stranu Československa úmrtím našeho milovaného soudruha Klementa Gottwalda, uvědomujeme si vážnost vnitropolitické situace. Věrní zásadám a učení velkého Stalina a jeho věrného žáka soudruha Gottwalda slibujeme bezvýhradnou oddanost dělnické třídě, Komunistické straně Československa a gottwaldovskému Ústřednímu výboru. [...] Bude-li třeba, jsme připraveni s nasazením našeho vlastního života chránit naši vlast.*³⁹

Stejně, často až na samé hranici tragikomičnosti balancující výrazové prostředky byly použity i v rezolucích kolektivů nejrůznějších závodů, institucí a organizací a v úvodních pasážích seznamů pracovních závazků, slibujících další překračování již tak drastických norem. Kupříkladu zaměstnanci bohumínských Železáren Gustava Klimenta v preambuli svých pracovních závazků uvádějí: *Odešel od nás člověk. Odešel od nás Ten, který celý svůj život věnoval pracujícím lidu. Odešel od nás nejdražší otec, laskavý učitel, nejlepší přítel, odešel od nás námi všemi milovaný předseda Komunistické strany Československa a president naší vlasti, soudruh Klement Gottwald. Hluboký je náš žal, nesmírné je naše hoře. Soudruh Gottwald nás však učil, že*

*byť by náš zármutek byl sebevětší, byť by naše hoře bylo sebedlubší, byť by naše bolest byla sebetěžší, nesmíme nikdy zapomenout na náš velký úkol: vybudovat našim pracujícím nový, lepší život, vybudovat našim dětem krásnou a světlou budoucnost, zajistit a upevnit světový mír.*⁴⁰

Je zajímavé, že i když rezoluce bez výjimky „mluví po bolševicku“, občas v nich narážíme na prvky prvorepublikové politické symboliky, jako například v rezoluci z ostravské Teplotechny s názvem „Věrní odkazu KG zůstaneme“.⁴¹ Použité sousloví kopíruje titul protinacistického manifestu z roku 1938 i název pozdější odbojové organizace „Petiční výbor (odkazu presidenta Masaryka) Věrní zůstaneme“, a tím současně i výrok Edvarda Beneše nad rakví Masarykovou 21. 9. 1937: *Presidente Osvoboditeli, odkazu, který jste vložil do našich rukou, věrní zůstaneme*. Také zkracování jmen významných představitelů veřejného života na iniciály má svůj předobraz v předválečném období (TGM). Tyto prvky byly začleněny do symbolického jazyka nové doby, neboť svou formou odpovídaly potřebám Gottwaldova kultu, zatímco svým novým obsahem potlačovaly vzpomínky na prvního československého prezidenta.

Výroky v dopisech, telegramech, rezolucích a závazcích pochopitelně mnoho nevypovídají o smýšlení těch, kteří je pronesli či napsali. Pouze dokládají, do jaké míry byli lidé schopni a ochotni pomoci vyžadovaného, takřka mantrického metajazyka vyhovět očekáváním režimu a uspokojit jeho potřebu sebepotvrzení a posílení oslabené legitimacy.

Co si občané, ať už straníci či bezpartijní, mohli ve skutečnosti myslet, se z těchto dokumentů nedozvíme. Koneckonců ve veřejném diskurzu společenského zřízení, jehož legitimita se opírala o utopický příslib šťastné budoucnosti, nebyla skutečnost příliš podstatná. Šlo pouze o to, za všech okolností proklamovat směřování k ideálu zítřka, jehož příchod ovšem bylo možné očekávat jen v rámci komunity hovořící právě takovýmto jazykem. Většina společnosti tuto komunikační spirálu přijala, komunisté z přesvědčení, ostatní z existenční nutnosti.

Skutečnost byla vykázána do kouta soukromého prostoru a její občasně probublávání na povrch veřejného diskurzu, jako třeba při procesu se Slánským nebo při peněžní reformě, bylo zažehnáno nejen rétorickými, ale též represivními prostředky. Stejně tomu bylo i v případě „negativních“ reakcí na Gottwaldovu smrt.

„Zaplat' pánbůh, že už je po něm“: dohady, vzdor, marné naděje

Výše řečené samozřejmě neznamená, že by skutečné smýšlení obyvatelstva režim nezajímalo. Naopak. Kontrola veřejného mínění byla považována za důležitý nástroj dalšího profilování komunity ideálních lidí zítřka, tedy těch, kdo zcela podléhali působení komunistické propagandy a režimním metajazykem hovořili v podstatě neustále, oproti „živlům“, „škůdcům“, „bývalým lidem“, „reakcionářům“ a dalším odrodilcům, jejichž smýšlení zůstávalo především kvůli jejich sociálnímu původu zakotveno v temné minulosti a pro něž tak nebylo ve světlé budoucnosti místo. Záporné ohlasy ze strany dělníků si režim vysvětloval jako jakési (přechodné) pomýlení kolísavých jednotlivců.

Z ideologického hlediska šlo o to, dosáhnout co možná nejuplněnější kontroly smýšlení lidí a přísně trestat jakékoli odchylky od stanoveného ideálu. Ty totiž mohly zna-

menat skutečné nebo alespoň potenciální nebezpečí pro stabilitu režimu a zbrzdit nebo přímo zhatit nastoupenou cestu ke komunismu. Z praktického hlediska byla kontrola veřejného mínění klíčová pro usměrňování politických a hospodářských opatření tak, aby nespokojenost obyvatelstva nepřesáhla únosnou mez.

Státní bezpečnost i Vojenská kontrarozvědka disponovaly v březnu 1953 již rozsáhlou sítí agentů a informátorů, jejichž zprávy o chování a náladě občanů přicházely přes okresní oddělení a krajské správy StB a VB i příslušné složky VKR na Hlavní správu StB, a následně ve formě svodků a souhrnů k rukám náměstka ministra národní bezpečnosti plk. Antonína Prchala. Vybrané úryvky ze zpráv především o „negativních“ reakcích na úmrtí K. Gottwalda se poté dostaly i do informačních bulletinů pro členy ÚV KSČ.⁴²

Zdroje tohoto druhu se v posledních dvou desetiletích těšily značnému zájmu badatelů zabývajících se především sovětským stalinismem. Často jsou považovány za odraz každodenní reality v totalitních systémech sovětského typu, jež se skrývá za maskou oficiální propagandy a vzájemného utvrzování vládnoucích a ovládaných o správnosti nastoupené cesty pomocí kánonu pseudonáboženských frází.⁴³ Při studiu československého stalinismu byl tento materiál využit zatím jen sporadicky.⁴⁴

Ke zprávám o náladě obyvatelstva jistě nelze přistupovat nekriticky. Výběr událostí a rozhovorů, které se dostaly do hlášení agentů i příslušníků StB, VB a VKR, byl ovlivněn mnoha faktory, včetně individuálních motivací všech těch, jejichž rukama tato hlášení prošla, než byla zkompileována do souhrnů pro vyšší orgány Bezpečnosti a KSČ. Bývá upozorňováno na to, že tyto prameny mohou vypovídat mnohem spíše o náladě těch, kdo je sestavovali a posílali výše. Nepochybně se při výkonu této služební povinnosti horlivě snažili doložit svou aktivitu, zavděčit se nadřízeným, dát jim to, co chtěli slyšet, tedy zaměřit se na témata, která mohla vyšší představitele režimu zajímat nejvíce.⁴⁵

Rozhodně je třeba mít na paměti, že hlášení o veřejném mínění neposkytují plastický obraz nálad československé společnosti v zakladatelském období režimu. Mnohé se do zpráv nedostalo vůbec, mnohé se z nich vytratilo cestou „nahoru“. Porovnání původních hlášení agentů se svodkami a souhrny pro ústřední orgány StB a KSČ by bylo jistě užitečné pro lepší pochopení toho, jakými mechanismy byly události, výroky a rozhovory do zpráv vybírány, které zejména „negativní“ jevy byly považovány za důležité, potažmo skutečně nebezpečné atd. Mohlo by to přinést zajímavé poznatky nejen o fungování sledovacího aparátu StB v té době, ale i o mínění vládnoucí skupiny ohledně její vlastní pozice v tehdejších krizových momentech.

Jelikož takové srovnávání by šlo daleko nad rámec této studie, soustředíme se zde pouze na témata, která byla ve dnech kolem Gottwaldovy smrti zjevně považována za klíčová jak z pohledu veřejnosti, tak i vládnoucí mocenské skupiny. Svědčí o tom jejich opakovaný výskyt v dokumentech ze všech úrovní bezpečnostního aparátu (hlášení agentů, OO StB, KS StB, VKR, HS VB) a zvýšená pozornost, která je jim v dochovaném materiálu věnována.

Prvním tématem jsou dohady o příčině Gottwaldova úmrtí a o dalším politickém uspořádání. Není bez zajímavosti, že v případech spekulací o příčině smrti se v dobo-

vých hlášeních často setkáme s výroky, které v souvislosti s koncem „prvního dělnického prezidenta“ zaznívají v českých médiích i dnes.

Dozvíme se například, že loňského roku prý dali v Moskvě všem lidově-demokratickým státníkům omlazovací injekce, které za rok měly působit. A působit prý již začínají. Zemřel prezident, onemocněl těžce prezident Pi[e]ck, Červenkov.⁴⁶ A dále, že převážná část zachycených a vyslechnutých rozhovorů z řad obyvatelstva všech možných povolání svým obsahem ukazuje překvapení těchto vrstev z úmrtí prezidenta republiky, zvláště když jest ještě v živé paměti nedávné úmrtí s. J. V. Stalina. Krátké údobí mezi úmrtími těchto dvou významných státníků jest příčinou, že začínají ve veřejnosti v stále zvyšující se míře kolovati ty nejjantastičtější pověsti o příčinách úmrtí těchto dvou státníků. Rovněž značně jest rozšiřována zpráva o onemocnění dalších vedoucích činitelů mírového tábora jako na př. soudruhů Wilhelma Piecka, Mao-Ce-tun[g]a, Malenkova, Rákosiho a z domácích pak s. Zdeňka Nejedlého.⁴⁷ Stejná zpráva také uvádí, že byl odposlechnut rozhovor dvou žen – manželek úředníků, které si vyprávěly, že je nemocen též Mao-Ce[-]tun[g] a prezident NDR s. Pieck. Uváděly dále, že s. Gottwaldová má rakovinu a s. Nejedlého prý ranila mrtvice, když se dozvěděl o onemocnění s. Gottwalda. Konečně podotkly, že s. Gottwald se zhroutil již při přehlídce v Ruzyni.⁴⁸

Poměrně časté bylo spojování Gottwaldova úmrtí s činností „bandy Slánského“ či se skupinou kremelských „lékařů-vrahů“, „odhalenou“ krátce před smrtí J. V. Stalina a K. Gottwalda, což dokládá účinnost propagandy doprovázející pražský proces i tažení proti „zrádcům“ obecně. To poněkud paradoxně svědčí i o úspěchu základního záměru procesu, poskytnout veřejnosti univerzálního viníka všeho zlého. Co na tom, že Slánského údajné úklady o Gottwaldův život byly včas „odhaleny“? Znepokojivé je zjištění, že antisemitská struna v československé společnosti, na kterou Slánského proces tak mocně zahrál, zněla ve výrocích občanů i nadále velmi hlasitě.

Vojská kontrarozvědka například hlásila, že rovněž u jednotek 8. mech. divise se debatuje o tom, že s. Gottwald nezemřel přirozenou smrtí a jeho úmrtí je spojováno s činností bandy Slánského.⁴⁹ Podobné názory kolovaly samozřejmě i mezi civilisty. Straníci i nestraníci ve velké míře pochybují o normální smrti s. Gottwalda. Objevuje se stále častěji spojitost mezi smrtí s. Stalina a Gottwalda a nedávným odhalením lékařů-škůdců v SSSR. [...] Často je vyvozováno, že obě úmrtí jsou prací sionistů a zednářů.⁵⁰ Smutně v této souvislosti působí vyjádření jednoho Pražana židovského původu, plně naivní důvěry v zemřelého prezidenta: Jiří FREL (Žid) Praha-Vršovice, 30 letý: Neočekává zlepšení protizidovského ovzduší, které bylo vytvořeno během procesu se Slánským a jeho druhy. Obává se, že v ČSR Židé nebudou mít lehkou situaci, neuciní-li nová vláda a nebo nový prezident rázná opatření proti tomu, aby se antisemitismus stal zbraní proti naprosto nevinným Židům jak v rukou reakce, tak i v rukou neuvědomělého dělnictva. Přítomnost Gottwalda na Hradčanech byla zárukou, že se přestřelky trpět nebudou. Co bude po jeho smrti, si FREL nedovede představit.⁵¹

Pokud jde o úvahy nad dalším politickým uspořádáním země, nejvíce se přirozeně spekulovalo o tom, který z členů komunistické elity nastoupí na Gottwaldovo místo (Zápotocký, Široký nebo Čepička?). Diskutovalo se i o případném zrušení úřadu prezidenta, nebo dokonce o připojení republiky k SSSR, ojedinele šlo přímo o volání po takovém kroku. Nepřekvapí, že tyto názory zaznívaly z úst komunistů ze základ-

ních organizací, jejichž fanatismus byl však pro vyšší orgány strany příliš, takže byla podniknuta opatření na jeho zmírnění.

Těž je hovořeno o nastávající vnitropolitické situaci v tom smyslu, že by nebylo nutno voliti nového presidenta a vedení státu provésti po způsobu SSSR a jiných lidově demokratických zemí.⁵² Ve spojitosti s osobními změnami se stále častěji vyskytují hlasy, doporučující připojení k SSSR.⁵³ Dne 14. 3. 1953 po vyhlášení zprávy o úmrtí s. Gottwalda byla v n. p. Kovosvit Sezimovo Ústí svolána mimořádná členská schůze dílčí organizace KSČ – slévárna. Po přečtení prohlášení ÚV KSČ, vlády a ÚAV NF navrhovali někteří členové – dělníci této organizace, aby [Československo] bylo připojeno k SSSR. Členové hlavního výboru ZO KSČ ve spolupráci s OV KSČ tento názor soudruhům vyvrátili a zdůvodnili, takže nedošlo k žádným rušivým zjevům.⁵⁴

Druhým tématem, jemuž je ve zprávách o veřejném mínění věnován značný prostor, jsou vzdorovité reakce na Gottwaldovu smrt. Vesměs se jednalo o bezzubé slovní projevy rozladěnosti a znechucení z úst „reakcionářů“, ale i osob s bezvadným sociálním původem, případně šlo o symbolické skutky odporu vůči režimu. Je pozoruhodné, s jakou otevřeností byly vyjadřovány, ačkoli dotyční si stěžovali, že se tak vystavili hrozbě tvrdého postihu, který také bez výjimky následoval.

Při sdělení, že s. Gottwald zemřel, prohlásil dne 14. 3. 1953 svob. PEŠEK František, přísl. 98. RMO: „Zaplať pán Bůh, že už je po něm.“ Podíval se při tom na obraz s. Gottwalda a říkal, že s. president bude „fajtrem“, protože dostane jednu pásku – smuteční. PEŠEK je syn živnostníka s negativním poměrem k lid. dem. zřízení. Bude zadržen, proveden výslech a podáno trestní oznámení.⁵⁵ Žák II. ročníku svob. KVASNIČKA Václav, když byl vyzván, aby dobrovolně nastoupil do čestné stráže, odpověděl před příslušníky setniny: „Tak nějakého chuja.“ Po chvíli dodal: „Do pr..., mě to se..., kurva, já se na to vys...“ Ptal se, je-li to rozkaz, a když se dozvěděl, že ne, tak nešel. Bude rovněž urychleně propuštěn z učiliště a předán do PTP.⁵⁶ Dále bude oznámena Miroslava Čapková, nar. 1921, dělnického původu, matka 5 dětí, osoba práce se štitíci, bytem v Žandově, okr. Teplice, pro rozšiřování nepravdivých zpráv.⁵⁷ V Praze I. byl zadržen a dán do soudní vazby dělník Štefan Malát, nar. 1900, slovenské národnosti, který v podnapilém stavu hanobil soudruha Gottwalda.⁵⁸ Kraj Nitra: OO-VB Nitra byl dne 14. 3. 1953 zatčen Ferdinand Magula, nar. 1914, zaměstnanec KNV, dělnického původu, pro protistátní výroky, pronesené v podnapilém stavu v hotelu Slovan.⁵⁹ Některé záporné reakce na úmrtí K. Gottwalda působí z dnešního pohledu úsměvně. Dne 15. 3. 1953 mezi 6. a 7. hod. ranní byl nalezen v obci Rovná, okr. Strakonice na dřevěném [?] zavěšený tuhý lístek, vedle něhož visela na provázku mrtvá pěnkava. Na lístku bylo hůlkovým písmem tužkou napsáno: „Tak to dopadne s Klemou G. a Tondou ušatým.“ Případ vyšetřuje OO VB Strakonice ve spolupráci s OO StB.⁶⁰ Kraj Pardubice: [...] Dne 19. 3. 1953 ráno bylo zjištěno, že neznámý pachatel znečistil lidskými výkaly obrazy s. Stalina a s. Gottwalda, které byly umístěny ve vývěsní skřínce v Semíně, okr. Přelouč.⁶¹ Jiné nesly závažnější poselství. Na železniční stanici v Šaštíne v záchode bol napísaný červenou tužkou tlačeným písmom nápis „Komunisti pozor, šibenica je tu“, pri tomto nápisu bola nakreslená šibenica a na provaze visel človek, pri ktorom bolo napísané Gottwald.⁶² Kraj Olomouc: [...] Ve Smetanových sadech v Olomouci byl nalezen hlídkou SNB plakát psaný ručně na baličím papíře s heslem „Pravda vítězí, pryč s bolševiky.“⁶³

S ohledem na represe, které následovaly po pronesení uvedených výroků či po dopadení pachatelů zmíněných „protistátních činů“, je nutné připomenout, že silové složky neřešily pouze aktivní „hanobení“ K. Gottwalda a související vyjádření odporu proti režimu jako takovému, ale postihovaly i občany pasivní, kteří se o veřejné dění buď nezajímali, nebo mu nevěnovali patřičnou pozornost. Politika byla v této zmobilizované době všudypřítomná a nechuť adekvátně se na ní podílet byla trestána zcela v duchu hesla „Kdo nejde s námi, jde proti nám“. Z pohledu režimu se politikou pasivitou a nezájmem vyznačovali pochopitelně především ti, jejichž sociální původ je k takovému postoji předurčoval. *Kraj Praha: OO-VB Mělník byl zatčen Václav Popelář, nar. 1901, rolník o výměře 15 ha, který v době smutečního klidu při pohřbu s. Gottwalda vozil na pole močůvku.*⁶⁴ *Kraj Praha: Majitel činžáku a soukromý podnikatel Jan Mužík z Prahy II. Štěpánská ulice vyzdobil výkladní skříň svého obchodu tak, že okolo obrazu soudruha Gottwalda měl různé nápisy, ceníky, obraz byl špinavý a látka kolem něho rovněž. Celek působil urážlivým dojmem a kolemjdoucí tuto urážlivou výzdobu kritisovali. Po dohodě s prokurátorem byl Mužík zatčen.*⁶⁵ Příznačné pro postupy bezpečnostních a justičních orgánů v první polovině 50. let je i to, že nebyli ušetřeni ani psychicky nevyrovnaní lidé. *Kraj Plzeň: Dne 17. 3. 1953 byl po dohodě s okr. prokurátorem zatčen Martin Kafka, nar. 1896, důchodce, dříve samostatný živnostník, bytem Buková č. 6, okr. Domažlice, v r. 1947 léčený jako choromyslný, který se urážlivě vyjádřil o s. K. Gottwaldovi.*⁶⁶ Mnohé případy udiví svou absurditou, ale i tím, že represivní složky nezřídka jednaly z podnětu iniciativních „bezúhonných“ občanů. *Kraj Praha: [...] Bohumila Veverková, roz. Lokosová, nar. 1909, bytem Praha 7., Kostelní číslo 6, převážela vlakem elektrické dráhy bustu Ježíše Krista, kterou měla zabalenou v Rudém právu s obrazem presidenta Gottwalda. Svým jednáním vzbudila pohoršení a proto byla vzata do vazby.*⁶⁷

Posledním tématem, které ve společnosti po odchodu K. Gottwalda rezonovalo a jemuž příslušníci Bezpečnosti a jejich tajní spolupracovníci věnovali velkou pozornost, byly marné naděje na změnu politického systému. Dokládají, že část obyvatelstva stále vkládala důvěru do západních demokracií a nepřestávala podnikat osamocené i organizovanější kroky k tomu, aby připravila půdu vytoužené pomoci ze zahraničí. Materiály StB nicméně zaznamenávají pouze drobné incidenty a letákové akce, ze závažnějších případů jde vesměs o nepromyšlené a lokálně omezené pokusy o vyvolání „převratu“ a činy klukovských „protistátních“ skupin motivovaných spíše touhou po dobrodružství, bohužel doprovázenou naprostým nepochopením vážnosti situace.

*Kraj Praha: Dne 16. 3. 1953 o 9. hod. byly zabaveny u nájemce nádražní restaurace v Mělníce Karla Drahovzala, bytem Mělník, brožury s nápisem „Přijedou k nám Angličané, učte se“ a to celkem 2.000 kusů. Brožury jsou starého tisku. Dnešního dne je měl dát do prodeje. Příklad převzalo k šetření OO-StB Mělník.*⁶⁸ *Kraj Ostrava: [...] Dne 18. března 1953 byl na hlavním nádraží Ostrava/Přívóz zajištěn balík, v němž byly americké a anglické vlajky. K odhalení balíku došlo tím, že při výdeji došlo k záměně balíků a zbylý balík s označením požívatin byl kontrolován, zda požívatin nepodléhají zkáze. Místo požívatin byly v balíku uvedené vlajky. Balík byl předán KS-StB Ostrava, která provádí vyšetřování.*⁶⁹ *Kraj Liberec: Dne 15. 3. 1953 o 5,30 hod. byly nalezeny*

podél trati Liberec–Frýdlant v Čechách 24 ks závadných letáků s heslem „Bud' připraven – stráž republiky“ a „Občané ČSR, semkněte se, jdeme s Vámi“. Po neznámých pachatelích se pátrá.⁷⁰ *Kraj Olomouc*: [...] Dále byla zjištěna v obci Raková, okr. Hranice, zpráva o tom, že se v obcích ustavil převratový výbor, jehož členy mají býti zemědělci reakčního smýšlení.⁷¹ *Kraj Pardubice*: [...] Dne 19. 3. 1953 byl ve sněhu u obecní studny ve Stríteži, okr. Polička nalezen vyrytý nápis „Smrt komunistům – voda je otrávena“. Vedle byla namalována lebka se zkříženými hnáty. V pachatelích byla zjištěna skupina chlapců ve věku od 13 do 18 let. Současně u nich byly zajištěny 3 ilegálně držené zbraně, bylo zjištěno, že se připravovali k vyhození kolejnic u vojenské továrny, k zastřelení příslušníka VB a jednoho občana, aby si opatřili peníze pro plánovaný útěk za hranice. Případ vyšetřuje OO-VB Polička.⁷²

Závěr

Na předešlých stránkách jsme se seznámili se dvěma hlavními druhy ohlasů československé veřejnosti na smrt K. Gottwalda a související události v polovině března 1953. Zatímco první druh tvořily zcela uniformní texty a vzorce chování, které komunistická vláda občanům předepisovala jako závazné a nutné, druhým typem reakcí byly různorodé dohady a případy pohrdání, nesouhlasu a vzdoru, prostupující napříč společností.

Bylo by chybou podlehnout zdání rozdvojenosti tehdejší veřejnosti, které nám diktuji dochované prameny. Oba druhy ohlasů lidí na Gottwaldovu smrt je třeba chápat mnohem spíše jako dvě strany jedné mince. Kromě mocenských elit a opravdových fanatiků totiž v ČSR roku 1953 mohl sotva žít někdo, kdo by byl s vnitropolitickým a hospodářským vývojem země i se svou osobní životní úrovní bezesbytku spokojen. Na druhou stranu by bylo velmi pochybné domnívat se, že početná část společnosti jen útrpně snášela vynucenou hru na podporu režimu výměnou za klid od represe, zatímco vnitřně nikdy nepřijala na Československo údajně uměle naroubovaný komunistický způsob hospodaření a správy věcí veřejných. Naopak. Pro mnohé byl socialismus po bolestně pocitovaném selhání předválečného systému a zkušenosti okupace jediným řešením a byli připraveni a ochotni na jeho budování spolupracovat se stranou, která měla mít na zavádění socialismu patent.⁷³

Ačkoli jistě existovaly úzké skupiny fanatických přívrženců režimu a jeho stejně zanícených odpůrců, vztah většiny společnosti k němu byl mnohem diferencovanější a mnohoznačnější. Bylo v něm nadšení i únik do soukromí, podpora i podvolení se, oportunistus, aktivismus i rezignace.⁷⁴ To vše lze vysledovat i při studiu a vzájemném porovnávání pramenů k ohlasům veřejnosti na smrt K. Gottwalda.

Zdá se, že mnozí z těch, kdo podepsali soustrastné dopisy, kondolenční archy, rezoluce a závazky, zúčastnili se tryzen či uronili slzu při defilé před Gottwaldovým katafalkem ve Španělském sále, mohli cítit upřímnou lítost nad ztrátou prezidenta „Sjednotitele“. Nicméně v jiných situacích neváhali zanedávat si na zesnulého vůdce,⁷⁵ načež se dostali do hlášení, která skončila až v centrále StB. Přestože povaha obou skupin dostupných pramenů nedovoluje tuto hypotézu potvrdit, samotná statistika došlých projevů soustrasti a masové účasti obyvatelstva na tryznách i zpráv

o „negativních jevech“ ze všech krajů ČSR ukazuje, že právě tak tomu nezdá se bylo.

Veřejnost byla zkrátka vrtkavá a její mínění mnohovrstevnaté. Titíž lidé mohli mít současně zcela protikladné názory na tutéž událost. Mnohé z reakcí veřejnosti na smrt K. Gottwalda ukazují, že s černobílými protiklady typu přizpůsobení – odpor, podpora – represe, my (dobří rodáci) – oni (zlý režim) v bádání o československém stalinismu nelze vystačit.⁷⁶

V této souvislosti je třeba poukázat i na místy až zarážející otevřenost, s níž obyvatelé vyjadřovali své „negativní“ názory na Gottwaldovu smrt. Odporuje totiž zažité představě totalitního státu, který má smýšlení veřejnosti zcela pod kontrolou. Ačkoli právě o to komunisté usilovali, stále se jim nedařilo takového stavu dosáhnout, a to ani ve vlastních řadách. Po pěti letech represí, zastrasování, masového zatýkání, politických procesů, poprav atd., se ani v hysterické a dusivé atmosféře poloviny března 1953 lidé nebáli říci nahlas svůj názor, ačkoli si v naprosté většině museli být vědomi možných následků.

Nežádoucí reakce veřejnosti na smrt K. Gottwalda tím potvrzují závěr anglického historika Kevina McDermotta, k němuž dospěl po výzkumu veřejného mínění o procesu s „vedením protistátního spikleneckého centra“, totiž že stalinizace veřejného života v Československu ani pomocí teroru nevedla ke vzniku společenského monolitu zbaveného schopnosti nezávisle myslet a „totálně“ ovládaného komunistickou stranou.⁷⁷

-
- 1 CHARVÁT, Josef: *Můj labyrint světa. Vzpomínky, zápisky z deníků*. Galén, Praha 2005, s. 229–240.
 - 2 Tamtéž, s. 229.
 - 3 Tamtéž, s. 230.
 - 4 Tamtéž, s. 231–232.
 - 5 *Klement Gottwald 14. 3. 1953: dokumenty o nemoci a úmrtí Klementa Gottwalda*. SNPL, Praha 1953, s. 25–27. *Rudé právo*, 14. 3. 1953, s. 1–2 zvláštního vydání.
 - 6 CHARVÁT, Josef: *Můj labyrint světa. Vzpomínky, zápisky z deníků*, s. 233.
 - 7 Tamtéž.
 - 8 Tamtéž, s. 234. Poslední etapu Gottwaldova života líčí s až náboženským zápletem pro jeho „nadlidské“ schopnosti, sílu a vůli k životu jeho životopisec a hlavní architekt jeho vůdcovského kultu – NEČÁSEK, František: Klement Gottwald nás učí žít a bojovat. Poslední dny a hodiny soudruha Gottwalda. *Rudé právo*, 29. 3. 1953, s. 3.
 - 9 K dějinám tohoto pracoviště viz POVÝŠIL, Ctibor: Historie Ústavu patologie 1. LF UK a VFN. *Nemocnice*, 2008, č. 5, s. 6–9.
 - 10 NA, f. ÚV KSČ, Mezinárodní oddělení (100/3), sv. 182, a. j. 622, Uskov B. N., Romakov J. A., Vaščagina N. P., Fedorova, Markov, Pavlov A. S. – Zpráva tlumočnicka za období od 14. 3. 1953 do 21. 3. 1953.
 - 11 Tamtéž; rozhovor autora s R. Vaněčkem dne 2. 8. 2008; CHARVÁT, Josef: *Můj labyrint světa. Vzpomínky, zápisky z deníků*, s. 237.
 - 12 *Klement Gottwald 14. 3. 1953: dokumenty o nemoci a úmrtí Klementa Gottwalda*, s. 31.
 - 13 CHARVÁT, Josef: *Můj labyrint světa. Vzpomínky, zápisky z deníků*, s. 238. Vzpomínky prof. Charváta jsou i zde podle všeho jediným pramenem. Podrobný pitevnický nálezný, který zůstal veřejnosti utajen, se patrně stále nachází v moskevských archivech. Jeho jediná známá kopie byla komisionálně zničena 11. 6. 1962 při předání dokumentace uzavřeného mauzolea K. Gottwalda. NA, f. ÚV KSČ, Klement Gottwald 1896–1954 (100/24), nezpracováno – mauzoleum, kniha č. 37, list 49: *Komisionálně zničeny: [...] 2.) Kopie s pitevnickým náleznem K. Gottwalda, která byla předána s. prof. Vaněčkovi po pítvě K. Gottwalda jako jednému z lékařů zúčastněných při pítvě.*

- 14 Prof. Charvát sice svěřil svému deníku: *Nemůžu se znovu ubránit myšlence, že jak Gottwald, tak i jeho žena měli nejhorsí možné léčení, jaké si člověk dovede představit* (CHARVÁT, Josef: *Můj labyrint světa. Vzpomínky, zápisky z deníků*, s. 266), nicméně je třeba vzít v úvahu situaci v kremelské nemocnici v té době. Krátce před smrtí Stalina tam totiž proběhla rozsáhlá čistka lékařů především židovského původu, kteří byli obviněni z úkladů o vůdcův život. Literatura k případu tzv. „vrahů v bílých pláštích“ je rozsáhlá. Užitečný přehled nabízí SALOMONI, Antonella: *State-Sponsored Anti-Semitism in the Post War USSR. Studies and Perspectives of Research. Quest. Issues in Contemporary Jewish History*, 2010, č. 1, s. 75–90, viz <http://www.quest-cdecjournal.it/focus.php?issue=1&id=212> (citováno k 16. 7. 2013). Oslabený a otřesený personál nemocnice tak patrně neměl dostatek sil ani chuti účinně přesvědčit čs. představitele k hospitalizaci či alespoň k cestě vlakem. Na československé straně byla situace po zatčení Gottwaldova osobního lékaře prof. Haškovce v roce 1951 obdobná. K případu Vladimíra Haškovce viz např. *ABS*, f. Sekretariát ministra vnitra (1948–1959) I. díl (dále jen A 2/1), inv. j. 549, Žaloba na MUDr. Haškovce a MUDr. Haase.
- 15 *NA*, f. ÚV KSČ, Politický sekretariát 1951–1954 (dále jen 02/5), sv. 55, a. j. 144, Zápis z mimořádné schůze politického sekretariátu ÚV KSČ konané dne 14. 3. 1953.
- 16 *Rudé právo*, 14. a 15. 3. 1953, s. 2.
- 17 *Rudé právo*, 15. 3. 1953, s. 3.
- 18 *Rudé právo*, 16. 3. 1953, s. 1.
- 19 *Rudé právo*, 19. 3. 1953, s. 7
- 20 Užitečný přehled a rozbor náplně *Svobodného slova*, *Mladé fronty* a *Rudého práva* ve dnech 14. 3. až 1. 4. 1953 viz PLESKOTOVÁ, Kristýna: *Smrt Klementa Gottwalda a její mediální obraz v dobových periodikách v roce 1953* (bakalářská práce). Univerzita Karlova – Fakulta sociálních věd, Praha 2009. Pro výběr z poezie viz např. *Literární noviny*, 1953, č. 12.
- 21 Cenné svědectví o těchto dnech poskytuje dokumentární film režiséra Iva Tomana *Rozloučení s Klementem Gottwaldem* z produkce Armádního filmu, Praha 1953.
- 22 K otázce nálady ve společnosti s ohledem na prožitek mnichovské zrady a okupace jako dílčího faktoru úspěšné cesty komunistů ke státnímu převratu viz ABRAMS, Bradley F.: *The Struggle for the Soul of the Nation. Czech Culture and the Rise of Communism*. Rowman & Littlefield, Lanham 2004. Srov. *ABS*, f. Velitelství Státní bezpečnosti (1945) 1948–1953 (dále jen 310), sign. 310-62-9, Zprávy o veřejném mínění na úmrtí K. Gottwalda, Agenturní zpráva ze 17. 3. 1953: *Starší a staří lidé, kteří patří k pracující třídě, vesměs plakali při zprávě o úmrtí presidenta a všichni spontánně vyslovovali obavu, zdali smrt presidenta nezavdá příčinu reakci k pokusu o nějaký zvrat. Při té příležitosti velmi dobře argumentovali srovnáváním dneška s včerejškem. Vždyť kdyby se mělo vrátit kapitalistické panství, jak by nám bylo? Mnohem hůř než tehdy, čekalo by nás zbití.*
- 23 Podrobně k pohřbu K. Gottwalda viz GALANDAUER Jan: Zachvěl se, zakymácel rudý prapor náš. Vojensko-civilní pohřeb Klementa Gottwalda. *Historie a vojenství*, 1995, roč. 44, č. 1, s. 40–65.
- 24 Tamtéž, s. 44; *VHA – VÚA*, f. Ministerstvo národní obrany 1953, k. 13, inv. č. 97, sign. 79/6, Smuteční akta a pohřeb s. presidenta Kl. Gottwalda; *ABS*, f. A 2/1, inv. j. 469, Návrh na organizaci pohřbu presidenta s. Klementa Gottwalda.
- 25 Viz např. PERNES, Jiří: *Krise komunistického režimu v Československu v 50. letech 20. století*. CDK, Brno 2008, s. 79–83.
- 26 Např. *ABS*, f. 310, sign. 310-115-10, Bezpečnostní opatření při úmrtí a pohřbu Klementa Gottwalda, s. 25–27.
- 27 *ABS*, f. A 2/1, inv. j. 469, Návrh na organizaci pohřbu presidenta s. Klementa Gottwalda – Protokol smutečního průvodu na pohřbu presidenta republiky soudruha Klementa Gottwalda, s. 1–4.
- 28 Že se celý „husitský“ národ stal po 14. 3. 1953 (také „gottwaldovským“, se dozvídáme kromě novinových článků a rezolucí občanů pro ÚV KSČ i z komentáře Pavla Kohouta k dokumentu *Rozloučení s Klementem Gottwaldem* (režie Ivo Toman, Armádní film, Praha 1953). Gottwald byl tedy v rámci československé „revoluční“ mytologie vnesen na samý vrchol hierarchie hrdinů jako dovršitel odedávna „pokrokových“ národních dějin.
- 29 *NA*, f. ÚV KSČ, Bulletin ÚV KSČ 1946–1968 (dále jen 014/12), sv. 11, a. j. 159, Informační bulletin 21/II (23. 3. 1953), část 2 – Konečná zpráva o průběhu smutečních tryzen k uctění památky soudruha Klementa Gottwalda, s. 6.
- 30 Tamtéž, s. 6–7.
- 31 K ritualizaci, symbolice a významu událostí a textů kolem Gottwaldovy smrti a pohřbu viz podnětnou analýzu *Smrt vůdce* v MACURA, Vladimír: *Šťastný věk (a jiné studie o socialistické kultuře)*. Academia, Praha 2008, 2. vyd., s. 121–130.
- 32 *NA*, f. ÚV KSČ, 014/12, sv. 11, a. j. 159, Informační bulletin 21/II (23. 3. 1953), část 2 – Konečná zpráva o průběhu smutečních tryzen k uctění památky soudruha Klementa Gottwalda, s. 7.

- 33 Podobné schůze probíhaly již po oznámení Gottwaldovy nemoci, viz např. tamtéž, a. j. 153, Informační bulletin 15/II (14. 3. 1953), Ohlas na onemocnění a úmrtí soudruha Klementa Gottwalda, s. 3–5. Občané na nich vyjadřovali pevnou víru v prezidentovo brzké uzdravení, zachycenou v dopisech a telegramech zaslaných poté ústřednímu výboru.
- 34 Viz kapitolu *Speaking Bolshevik* v KOTKIN, Stephen: *Magnetic Mountain. Stalinism as a Civilization*. University of California Press, Berkeley – Los Angeles 1995, s. 198–237.
- 35 Zde ovšem nešlo jen o mluvené a psané slovo, nýbrž o celý soubor vyžadovaných vzorců chování. Viz např. CHARVÁT, Josef: *Můj labyrint světa. Vzpomínky, zápisky z deníků*, s. 236: *Neděle 15. března – [...] Lidi u nás jsou už vycepaní: stačilo věřejší oznámení, že prezident zemřel, a hned se automaticky bez vyzvání začala zdobit okna, na domech se vyvěsily prapory, ve všech výkladech se objevily fotografie se smuteční páskou.*
- 36 NA, f. ÚV KSČ, 014/12, sv. 11, a. j. 153, Informační bulletin 15/II (14. 3. 1953), Ohlas na onemocnění a úmrtí soudruha Klementa Gottwalda, s. 6. Celkový počet na rukou psaném lístku v NA, f. ÚV KSČ, I. oddělení, rezoluce a závazky 1945–1963 (dále jen 019/6), a. j. 14, sv. 2–3.
- 37 NA, f. ÚV KSČ, 014/12, sv. 11, a. j. 153, Informační bulletin 15/II (14. 3. 1953), Ohlas na onemocnění a úmrtí soudruha Klementa Gottwalda, s. 6.
- 38 Tamtéž, s. 11.
- 39 Tamtéž, s. 11–12.
- 40 NA, f. ÚV KSČ, 019/6, a. j. 14, sv. 2–3, Pracující bohumínských železáren GK světlé památce soudruha Klementa Gottwalda.
- 41 Tamtéž, Projevy soustrasti k úmrtí Klementa Gottwalda.
- 42 Některé původní zprávy zachycující veřejné mínění o smrti K. Gottwalda a především jejich souhrny podle jednotlivých krajů a vojenských posádek jsou uloženy v ABS, f. 310, sign. 310-62-5 až 310-62-15 a 310-113-1 až 310-113-20. Výňatky pro ÚV KSČ se nacházejí v NA, f. ÚV KSČ, 014/12, sv. 11, a. j. 161, Informační bulletin 23/II (31. 3. 1953), Zpráva o některých záporných věcech ve dnech nemoci a smrti soudruha Klementa Gottwalda.
- 43 Viz zejména DAVIES, Sarah: *Popular Opinion in Stalin's Russia. Terror, Propaganda and Dissent, 1934–1941*. Cambridge University Press, Cambridge 1997.
- 44 Viz především McDERMOTT, Kevin: „A Polyphony of Voices“? Czech Popular Opinion and the Slánský Affair. *Slavic Review*, 2008, roč. 67, č. 4, s. 840–865. V souvislosti se smrtí K. Gottwalda je třeba zmínit průkopnickou práci GALANDAUER, Jan: *Zachvěl se, zakymácel rudý prapor náš. Vojensko-civilní pohřeb Klementa Gottwalda*, zde s. 49–59.
- 45 Kritice zpráv o veřejném mínění jako pramenů historického výzkumu se věnuje zejména HOLQUIST, Peter: „Information Is the Alpha and Omega of Our Work“: Bolshevik Surveillance in Its Pan-European Context. *Journal of Modern History*, 1997, roč. 69, č. 3, s. 415–450. Srov. FÖLLMER, Moritz: Surveillance reports. In: DOBSON, Miriam – ZIEMANN, Benjamin (eds.): *Reading Primary Sources. The interpretation of texts from nineteenth- and twentieth-century history*. Routledge, London – New York 2009, s. 74–89.
- 46 ABS, f. 310, sign. 310-62-9, Zprávy o veřejném mínění na úmrtí K. Gottwalda, Agenturní zpráva ze 17. 3. 1953.
- 47 Tamtéž, sign. 310-113-4, Průzkum veřejného mínění k úmrtí presidenta republiky s. Klementa Gottwalda – zpráva 16. 3. 1953, s. 24
- 48 Tamtéž.
- 49 ABS, f. 310, sign. 310-62-13, Zprávy HS-VKR o mínění na úmrtí K. Gottwalda v ČLA 16. 3. 1953, Reakce na úmrtí s. presidenta Klementa Gottwalda v čs. armádě. Zpracováno z hlášení, došlých do 11.00 hod. dne 16. 3. 1953, s. 2.
- 50 Tamtéž, sign. 310-62-5, Zprávy o průzkumu veřejného mínění o úmrtí K. Gottwalda, Zpráva z průzkumu dne 15. 3. 1953 odpoledne, s. 7
- 51 Tamtéž, sign. 310-62-9, Zprávy o veřejném mínění na úmrtí K. Gottwalda, Agenturní zpráva z 15. 3. 1953.
- 52 Tamtéž, sign. 310-113-4, Zpráva o průzkumu veřejného mínění k úmrtí presidenta republiky s. Klementa Gottwalda 17. 3. 1953, s. 14.
- 53 Tamtéž, sign. 310-62-5, Zprávy o průzkumu veřejného mínění o úmrtí K. Gottwalda, Zpráva z průzkumu dne 15. 3. 1953 odpoledne, s. 7.
- 54 Tamtéž, sign. 310-113-3, Zprávy a hlášení KS StB a HS VB z r. 1953 o situaci v krajích a bezp. opatřeních v souvislosti s úmrtím Stalina a Gottwalda, KS StB Čes. Budějovice, 16. 3. 1953, s. 18.
- 55 Tamtéž, sign. 310-62-13, Zprávy HS-VKR o mínění na úmrtí K. Gottwalda v ČLA 16. 3. 1953, Reakce na úmrtí s. presidenta Klementa Gottwalda v čs. armádě. Zpracováno z hlášení, došlých do 11.00 hod. dne 16. 3. 1953, s. 2.

- 56 Tamtéž, sign. 310-62-15, Zprávy HS-VKR o reakci na úmrtí K. Gottwalda v jednotkách ČLA 19. 3.–22. 3. 1953, Zpráva z hlášení došlých dne 20. 3. 1953 do 0.5 hod., s. 7.
- 57 Tamtéž, sign. 310-113-4, Průzkum veřejného mínění k úmrtí s. K. Gottwalda, Úmrtí soudruha Gottwalda – hlášení událostí, 19. 3. 1953, s. 50.
- 58 Tamtéž, Úmrtí J. V. Stalina a s. Klementa Gottwalda – zpráva o bezpečnostní situaci, 17. 3. 1953, s. 43.
- 59 Tamtéž, Úmrtí s. K. Gottwalda – zpráva o bezpečnostní situaci, 15. 3. 1953, s. 33.
- 60 ABS, f. 310, sign. 310-113-3, Zprávy a hlášení KS StB a HS VB z r. 1953 o situaci v krajích a bezp. opatřeních v souvislosti s úmrtím Stalina a Gottwalda, KS StB Čes. Budějovice, 16. 3. 1953, s. 18.
- 61 Tamtéž, sign. 310-113-4, Průzkum veřejného mínění k úmrtí s. K. Gottwalda, Úmrtí J. V. Stalina a s. Klementa Gottwalda – zpráva o bezpečnostní situaci, 21. 3. 1953, s. 54.
- 62 Tamtéž, sign. 310-113-15, Zprávy a hlášení KS StB a HS VB z r. 1953 o situaci v krajích a bezp. opatřeních v souvislosti s úmrtím Stalina a Gottwalda, KS StB Bratislava, 15. 3. 1953, s. 10.
- 63 Tamtéž, sign. 310-113-4, Průzkum veřejného mínění k úmrtí s. K. Gottwalda, Úmrtí soudruhů Stalina a Gottwalda – zpráva o bezpečnostní situaci, 19. 3. 1953, s. 49.
- 64 Tamtéž, Úmrtí soudruha Gottwalda – hlášení událostí, 19. 3. 1953, s. 50.
- 65 Tamtéž, Úmrtí J. V. Stalina a s. Klementa Gottwalda – zpráva o bezpečnostní situaci, 17. 3. 1953, s. 43.
- 66 Tamtéž, s. 44.
- 67 ABS, f. 310, sign. 310-113-4, Průzkum veřejného mínění k úmrtí s. K. Gottwalda, Úmrtí J. V. Stalina a Klementa Gottwalda – zpráva o bezpečnostní situaci, 15. 3. 1953, s. 28.
- 68 Tamtéž, Úmrtí J. V. Stalina a s. Klementa Gottwalda – zpráva o bezpečnostní situaci, 16. 3. 1953, s. 34.
- 69 Tamtéž, Úmrtí soudruha Klementa Gottwalda – zpráva o situaci, 20. 3. 1953, s. 53.
- 70 Tamtéž, Úmrtí J. V. Stalina a Klementa Gottwalda – zpráva o bezpečnostní situaci, 15. 3. 1953, s. 27–28.
- 71 Tamtéž, Úmrtí s. K. Gottwalda – zpráva o bezpečnostní situaci, 15. 3. 1953, s. 33.
- 72 Tamtéž, Úmrtí J. V. Stalina a s. Klementa Gottwalda – zpráva o bezpečnostní situaci, 21. 3. 1953, s. 54–55.
- 73 Srov. McDERMOTT, Kevin: Popular Resistance in Communist Czechoslovakia: The Plzeň Uprising, June 1953. *Contemporary European History*, 2010, roč. 19, č. 4, s. 287–307, zde s. 288–290.
- 74 Srov. VIOLA, Lynne: Introduction. In: VIOLA, Lynne (ed.): *Contending with Stalinism: Soviet Power and Popular Resistance in the 1930s*. Cornell University Press, Ithaca – London 2002, s. 9.
- 75 Viz elegantní metaforu hypotetického sovětského občana, který plakal nad smrtí Stalina 5. března 1953 a později téhož dne vyprávěl o Stalinovi vtipy v PLAMPER, Jan: Beyond Binaries: Popular Opinion in Stalinism. In: CORNER, Paul (ed.): *Popular Opinion in Totalitarian Regimes: Fascism, Nazism, Communism*. Oxford University Press, Oxford 2009, s. 64–80, zde s. 75.
- 76 Viz McDERMOTT, Kevin: *Popular Resistance in Communist Czechoslovakia: The Plzeň Uprising, June 1953*, s. 290.
- 77 Týž: „A Polyphony of Voices“? *Czech Popular Opinion and the Slánský Affair*, s. 864.

Klement Gottwald na ruzyňském letišti po návratu ze Stalinova pohřbu 11. 3. 1953.

Zdroj: ČTK/Rostislav Novák

Tělo Klementa Gottwalda vystavené ve Španělském sále Pražského hradu. Zdroj: NA

Podpisování kondolenčních archů na Hradě (15. 3. 1953). Zdroj: NA
Ostravští dělníci podepisují kondolenční archy (17. 3. 1953). Zdroj: NA

1953

knj Plzeň

o. Rokycany

S L I B

k uctění památky presidenta republiky

s. K L E M E N T A G O T W A L D A .

My zaměstnanci Průmstavu n.p. stavební správy III. v Rokycanech slibujeme, že ze všech našich sil přičiníme se o zabezpečení a splnění úkolu ve stavebnictví na našem okrese, aby 5 rok Gotwaldovy pětiletky byl čestně ve stavebnictví splněn.

Zavazujeme se, že naše normy budeme překračovati v celém roce 1953 průměrně na 175 % .

- Za stavební správu : *Valbo Kláček, vedoucí stavební správy Rokycany*
- Za záv.org.KSČ : *Bohus. Frankl, člen KSČ Rokycany*
- Za závodní radu : *Josef. Holan, J. V. V.*
- Za stavbu Kanalisace : *Brauner, Štrob. Horava, Emil, Dvořák H.*
- Za stavbu ČSAD : *Josef. Holan, J. V. V., J. V. V.*
- Za stavbu b.j. Rokycany : *Josef. Holan, J. V. V.*
- Za stavbu Břasy : *Josef. Holan, J. V. V.*
- Za stavbu Zbívotia : *Josef. Holan, J. V. V.*
- Za stavbu b.j. Hrádek : *Josef. Holan, J. V. V.*
- Za stavbu regulace Hrádek : *Josef. Holan, J. V. V.*

Rokycany, dne 17. března 1953.

PRŮMSTAV, n. p. PLZEŇ,
STAVEBNÍ SPRÁVA 1030
Rokycany.

Slib zaměstnanců Průmstavu Rokycany, jímž se zavázali svědomitě plnit své úkoly a překračovat normy. Zdroj: NA

DOMOWINA
ZVJAZK LUŽISKICH SERBOW
ŽUPA WOJEREČY

we Wojerecach, 16.3.1953
telefon 324

L./W.

48467

Na
Diplomatisku misiju Č.S.R.
w B a r l i n j e .
=====

W hłubokej zrudobje zhoni serbski lud wo zemrjeću ministerskeho prezidenta Čěskoslowakskej republiki Klement Gottwald. My budžemy přečelstwo mjez serbskim a čěskoslowakskim ludom hište bóle skrućić a so aktiwnje zasadzić pfi natwarje soci-alizma w Němskej demokratiskej republice a pfi wojowanju wo zdžerženju měra.

W tutych čěžkich hodžinach žarowanja zwjazamy so tež my Serbja wusko z Centralnym komitejom Komunistiskeje strony Čěskoslowak-skeho zwjazka a z wulkim čěskom ludom.

Semi
Domowina
Zwiazk Łužiskich Serbow
Župa Wojerecy.

Občané u katafalku Klementa Gottwalda. Zdroj: NA
Smuteční výzdoba jednoho z ostravských prostranství. Zdroj: NA

1953 a.
o. Rokycany

Březen 1953

1953

Kry. Plac

KLEMENT GOTTLIB
PRESIDENT REPUBLIKY ČESKOSLOVENSKE

**Závazky pracujících
závodu Kovohutě Gustava
Klimenta n.p. Rokycany k uctění
pomůtky předsedy ÚSC a presidenta
ČSR. s. Klementa Gottwalda.**

Titulní strana rezoluce pracujících Teplotechny Ostrava (18. 3. 1953). Zdroj: NA
Smuteční výzdoba s hesly v areálu továrny TOS Kuřim (19. 3. 1953). Zdroj: NA

Příklad smuteční výzdoby ve výlohách obchodů. Zdroj: NA
Čestná stráž u Gottwaldova kenotafu v Brně (18. 3. 1953). Zdroj: NA

Smuteční tryzna v Ostravě (19. 3. 1953). Zdroj: NA

Dagmar Blümllová

Aby z dítěte vyrůstal socialistický člověk. Nad produkcí Státního nakladatelství dětské knihy v roce 1953

Státní nakladatelství dětské knihy (SNDK) vzniklo v roce 1949, nicméně rok 1953, čtvrtý rok jeho existence, byl ve vývoji knižní produkce pro českého a částečně i slovenského dětského čtenáře výrazným mezníkem.¹ Toho roku se totiž právě on ocitl v zorném poli ideologického zájmu stranického aparátu,² jehož mluvčím se stal Svaz československých spisovatelů. Do svého sídla na Dobříši svolal spisovatele a výtvarníky věnující se tvorbě pro děti a mládež k třídnímu jednání, jehož cílem mělo být jednoznačné zformulování dalšího vývoje dětské knihy, stanovení obsahových, respektive výchovných priorit a distancování se od velké části literárního dědictví z předúnorového období. Není pochyb o tom, že hlavní inspirace přišla ze Sovětského svazu, jak zaznělo v hlavních referátech konference a jak také prokázala následující skladba produkce SNDK, specializovaného nakladatelství soustřeďujícího veškerou knižní produkci pro tři věkové kategorie: předškolní věk, šest až jedenáct let a od jedenácti let výše. Rozhodující úlohu roku 1953 podtrhuje i skutečnost, že v témže roce SNDK poprvé vydalo dokonce čtyři teoretické spisy k tématu, z nichž tři byly překlady z ruštiny a jeden se týkal sovětské literatury.³

V úvodníku *Literárních novin*, týdeníku pro kulturněpolitické a umělecké otázky, z 21. listopadu 1953 informoval ředitel SNDK Karel Nový veřejnost o *první schůzi tohoto druhu*, která se na Dobříši sejde v následujících dnech, 22.–24. listopadu.⁴ Hlavním cílem jeho poměrně rozsáhlého článku je zdůraznit naléhavou potřebu přehodnocení dosavadního stavu literatury pro děti a mládež. Nový zároveň naznačuje, k jakým výsledkům zasedání dospěje; budoucí, tj. bezprostředně následující literární produkce pro děti musí zúročit klasické dědictví, nejlépe folklor a jím inspirované autory, musí vytvořit nový, progresivní typ hrdiny, musí reflektovat aktuální životní situace dětí a mládeže. *Děti chtějí číst samy o sobě*, což znamenalo čtení o činnosti Pionýrské organizace, brigádách či letních táborech. Nového hlavním argumentem pro toto tvrzení byla *oblíba Odvážné školačky a Gajdarových knih*, tedy knih sovětské provenience.⁵ Sovětské vzory nechyběly ani na listopadovém jednání v projevech hlavních mluvčích, kterými byli brněnský specialista na dětskou literaturu František Tenčík, pověřený vstupním referátem, a teoretik literatury pro děti a mládež Václav Stejskal, učenlivý žák Ladislava Štolla. Stejskalův referát nazvaný *O situaci a úkolech naší dětské literatury* změřil kritickým pohledem veškerou aktuální produkci pro děti, aby nakonec zvolal: *Jak velký dluh, čeští spisovatelé!* „Chybující“ nebyli pouze

literáti (včetně kupř. Jana Mareše či Donáta Šajnera), ale i pedagogové, neboť na řadě kladných hrdinů zůstávaly *stíny špatné práce školy*. Měl na mysli zejména špatný jazyk, povrchnost a necitelnost, což měli autoři napravit.⁶

Výtvarníky ve vstupním referátu zastupoval akademický malíř Josef Liesler. Hlavními diskutujícími byli Karel Nový za SNDK a Jan Drda jako vůdčí osobnost Svazu československých spisovatelů, za autory pak promluvili Bohumil Říha, Jarmila Urbánková a František Kožík. V drobnějších sděleních kromě spisovatelů dostali prostor také učitelé, redaktoři, bylo připomenuto i loutkářství a rozhlas (v příspěvku Františka Pavlíčka).⁷ Poslední jednací den, 24. listopadu, vystoupil akademik Zdeněk Nejedlý, hlavní iniciátor vzniku SNDK, pro něhož byl vzor Sovětského svazu naprosto samozřejmostí. Shrnutí jeho vystoupení s názvem *Zdeněk Nejedlý mezi spisovateli pro děti* vyšlo pod šifrou dš (Donát Šajner?). Vyplývá z něj, že podobu žádoucího realismu Nejedlý demonstroval na hračkách, neboť na nich bylo nejvíc vidět, *kam až dospěla potřeba úpadkové buržoasie zohyžďovat skutečnost*.⁸ V rezoluci přijaté na závěr jednání se sice odrazila také řada praktických myšlenek – vybudování Domu dětské knihy, požadavek kvality kladený na pracovníky polygrafického průmyslu či neodkladné řešení honorářů, hlavní myšlenkou však byla nutnost *zhodnotit naše literární dědictví a dosavadní theoretickou a kritickou práci a podle sovětského vzoru ji bohatě rozvinout*.⁹ Teprve pak se naše literatura mohla stát *účinným nástrojem socialistické výchovy našich dětí – budoucích hospodářů*.¹⁰

Hlavní sovětskou literární autoritou pojednávaného období byl Maxim Gorkij (1868–1936). Díky zásadní formující roli, již přisoudil knize – *Za vše, co je ve mně dobré, vděčím knize* –, se coby klasik socialistického realismu stal rovněž klasikem teoretického myšlení o dětské literatuře. Výbor z jeho textů *O dětské literatuře* vyšel v SNDK jako první svazek aktuálně založené teoretické knižnice, za nímž takřka v předvečer dobříšského rokování následovala pro tisk upravená přednáška L. V. Dubrovinové *Dětská literatura s hlediska úkolů komunistické výchovy*.¹¹ Úplná přednáška byla proslovena na schůzi Akademie pedagogických věd a ministerstva osvěty RSFSR konané v Moskvě ve dnech 4.–6. února 1952. Není pochyb o tom, že impulz k československé aktivitě v oboru kniha pro děti a mládež roku 1953 vzešel právě odtud.

Také Dubrovinová se hned první větou odvolává na Gorkého v citátu *Knih je snad nejsložitější a největší zázrak ze všech zázraků vytvořených lidstvem na jeho cestě k šťastné a veliké budoucnosti*.¹² Posunutý výklad dobře míněných slov šestnáct let mrtvého klasika, pro něhož kniha skutečně znamenala zásadní průzor do jasnějšího světa, než byl ten, ve kterém prožil dětství a mládí, dokonale ilustruje následující odstavec: *Sovětský lid, vedený stranou Lenina a Stalina, kráčí vítězně a bezpečně cestou ke komunismu. Kniha v rukou sovětského lidu nabyla zvláštní, skutečně zázračné síly*.¹³ Proměna prožitého, londonovsky laděného vyznání tuláka Aljoši Peškova (vlastní jméno Gorkého) v pustou frázi je zde přímo hmatatelná. Tento posun, tedy klasikova aktuální využitelnost, provází jak text sovětské pedagožky, tak projevy účastníků listopadové konference roku 1953 na Dobříši, a následně se promítá do skladby knižní produkce SNDK a zejména do úvodů k vydaným knihám. Některé tóniny ruského výkladu však přece jenom v českém podání chybějí. V prvé řadě šlo o akcentovanou stranickost, respektive o slovo strana průběžně používané jako zaklínadlo. U nás by se

v roce 1953 k takovýmto výrokům v souvislosti s literaturou pro děti a mládež uchýlil jen málokdo: *Zásada stranickosti vyžaduje, aby díla pro děti na jakékoli thema a jakéhokoliv druhu podávala pravdivé, realistické zobrazení jevů skutečnosti a zásadní, přesný, stranický vztah k nim.*¹⁴ I když také českou variantu tzv. pravdivosti života provázela myšlenka, že *starý svět umírá, ale brání se vítězným silám,*¹⁵ říci, že se také v naší dětské literatuře již vytvořila *slavná stranická tradice*, nebylo dost dobře možné.¹⁶

S tím souvisí i další specifický rys sovětského vzoru, sklon k až fanatickému patosu. Zaregistrovali jsme jej již ve výše uvedené vstupní pasáži, v závěru textu je vygradován s pomocí citace z dopisu (údajně) žákyně 7. třídy ze Pskova. Ta v něm vyjadřuje vděčnost za šťastný život, za mládí, za školu a za knihy, které ji naučily *opravdově žít, žít v kolektivu, snít.*¹⁷ Především však je vděčna *naší [rozuměj sovětské] vlasti, našemu Komsomolu, naší straně, našemu drahému Stalinovi!*¹⁸

Přivlastňovacím zájmem i emotivními adjektivy se v rokování o dětské knize šetřilo, ne tak už v poezii české proveniencce. O adekvátní hold se velice operativně postaral sám Jan Drda šestadvacetistránkovou knížečkou *Dětství soudruha Stalina*, jež jistě nikoliv náhodou v SNDK vyšla těsně před listopadovým zasedáním; do sazby byla dána 16. října, do tisku 22. října a v listopadu se distribuovala. Lze předpokládat, že nejprve na Dobříši. Faktografii oficiální Stalinovy biografie, respektive jeho dětských let Drda přibarvil heroickými přívlastky a hned v úvodu použil výmluvnou symboliku řecké báje – hrdý Kavkaz a rouhač Prométheus mají potvrdit souvislost s faktem, že z jednoho kavkazského městečka vzešel *největší génius lidstva*, tj. Džugašvili – Stalin.¹⁹

Velmocenská suverenita vytváří v textu Dubrovinové další významný konstrukční prvek – nekompromisní hodnocení názorového protivníka, „prohnilého“ Západu. *Současná literatura amerického imperialismu a v tom i literatura pro mládež, připravující kádry banditů a vrahů [...] je výrazem rozkladu, marasmu buržoasní kultury kapitalismu [...].*²⁰ Zatímco americkou mládež hubil za všechno zlo odpovědný komiks,²¹ v SSSR již *Timur nahradil Tarzana*²² a sovětská literatura se stala *namířenou zbraní.*²³ I když militantní rétorika také u nás postupně opanovala veškerá jednání o literatuře, včetně té pro děti, velmocenská nadřazenost jí dána nebyla ani být nemohla.

Černobílé komparaci v české literatuře pro děti tradičně podléhalo líčení sociálního protikladu. Zatímco dřívější, od obrozenecké literatury jdoucí obrazy chudoby a bohatství (Němcová, Neruda) měly burcovat lidské svědomí, vést k mravní odpovědnosti a zdokonalovat tak jedince i úroveň jeho sociálních vazeb, nyní se zobrazovala nesmířitelná propast. Měla jediné, násilné řešení: zlá „černá“ strana musí být zlikvidována. Tomuto destruktivnímu tónu revoluce nepodléhal jen slovník, ale i další komponenty příběhů – zápletky, motivy, figury. Do dětského světa, který má přirozený sklon k jasnému formulování protiv (viz pohádky či dobrodružnou literaturu), tak vstupoval poměrně zhoubný, destruktivní potenciál. Implikace dětských válečných i revolučních hrdinů sovětské proveniencce byla hojná, nicméně české historické zkušenosti přece jen cizí.²⁴ Příklady sociální nerovnosti měly u nás, jak již bylo řečeno, svou tradici. Po roce 1948 se v jejich zpodobení vytrvale razila výchova k třídní nenávisti – a pokud tomu kupříkladu text plně neodpovídal, do kýžené podoby jej vyhroutil úvod či doslov knihy.

O snaživou komparaci temné a světlé stránky světa se pokusil Vlastimil Maršíček, od roku 1952 působící v sekretariátu Svazu československých spisovatelů; o čtyři roky později se stal jeho tajemníkem. Podivný knižní hybrid tvořený dvěma povídkami a nazvaný *Dva světy* byl jeho prvním prozaickým dílem. Poselství podtitulu Vyprávění o chlapcích ze dvou různých zemí dotváří již ilustrace na protititulu: zkroušeného ubožáčka v hadrech drží kolem ramen usměvavá zdravá bezpohlavní bytost v letním pionýrském oděvu.²⁵ Průběžný obrazový materiál je fotografický, jako takový má přispívat k autenticitě vyprávění. K témuž slouží autorův závěrečný odkaz k pramenům, k údajné slohové práci francouzského školáka a v druhé povídce k zápiskům pardubického pionýra. Maršíčkovo podivné dvojvyprávění drží pohromadě na bázi konfrontace: v kapitalistické Francii jsou děti vykořisťovány, ve východním bloku žijí radostně. Zatímco druhá část Pionýr je konstrukt ryziho schematismu, první Pasáček nese stopy jakéhosi původního děje dodatečně uzpůsobeného ideologickým požadavkům. Otec, pařížský dělník a vdovec, z bídy posílá syna na venkov do služby k sedlákovi. Zprostředkovatelem je Červený kříž, „distributorem“ skupiny sirotků dvě jeptišky. Jejich nenávislné karikatury jsou vrcholným obrazem autorovy představy nelidskosti, ani zlý sedlák na tento koncentrát zla nedosahuje. Jeptišky budí odpor již svou vizáží, děti ve vlaku bezdůvodně bijí, před hladovýma očima sirotků si cestou pochutnávaly na chlebě se slaninou, kterou zapíjely vínem.²⁶ Když malého Luciena vysazují ve vesnici, kam byl určen, s *potutelným úsměvem* ho vyzvou, aby se pomodlil, bude-li mu *někdy něco chybět*.²⁷ Z těžké práce a ubližování hojeného chabě motivovaným spojenectvím vykořisťovaných ho jako *deus ex machina* vysvobodí dvojice mladých lidí, kteří jej odvezou do města a dovedou do domu, na němž se skví nápis *Komunistická strana Francie – okresní sekretariát*.²⁸ V *dlouhé zakouřeně místnosti, plné svátečně ustrojených lidí* dostane balíček jídla a informaci, že se může vrátit domů k otci, dál chodit do školy a také že má *doma novou maminku*.²⁹ Strana prostě myslela na všechno; novou maminku vyfasoval i někdejší spolutrpitele Jacques.

Pionýr je timurovský příběh v českých reáliích, apologie kolektivismu. Pionýrská skupina má milované vůdce premianty, kolektiv dětí neprahne po ničem jiném než po zlepšení prospěchu černé ovce Emila. Ten zaostal z toho důvodu, že jeho otec, dříve ředitel cukrovaru, byl propuštěn a synovy školní výsledky mu byly lhostejné. *Byl zvyklý, aby za něho pracovali jiní a on sám chtěl mít pohodlí. Žil nepoctivě, a proto byl potrestán. A dnes, kdy má pracovat jako každý jiný, není mu to po chuti a je nespokojen*.³⁰ Premianti pochopí, jak skupina chybovala, když se nezajímala o ty, kteří ještě nejsou pionýry. Náprava buržoova syna se nakonec povedla a její hlavní iniciátor byl odměněn pobytem v mezinárodním pionýrském táboře v Artěku, v Sovětském svazu, *nejkrásnější zemi na světě*.³¹ Blažený pobyt v kolektivních hrách a povinnostech pionýrského ráje vrcholil soutěží modelářského kroužku.

Náš pionýr obsadil čestné druhé místo s traktorem Zetor. První byl samozřejmě domácí Vasil s holubicí, k českému zetoru navíc ještě pomohl přípevnit kolečka. Inu, jak znělo tatínkovo naučení: *Nikdy nezapomeň, že je to země, jejíž vojáci nás osvobodili*.³² Maršíčkův produkt je příkladem nejen tzv. společenské objednávky, ale hlavně servilní snahy zavděčit se, vyjít vstříc požadavku doby bez ohledu na literární hodnotu a hlavně na dětského čtenáře. Ke cti SNDK budiž řečeno, že takový škvár byl v menšině.

Vrátíme-li se k teoretické výbavě spisku L. V. Dubrovinové, k stěžejním bodům jejího sdělení dále patří funkce plánování, doslova: *Pro naši zemi je charakteristická zásada plánování ve všech oborech našeho života. Tento plán vnášíme i do oblasti dětské literatury.*³³ Plán Dětgizu (Dětského gosudarstvennogo izdatelstva – Dětského státního vydavatelství) byl zdokonalován tak důkladně, až se stal přesným předpisem, jak a o čem psát. Pokud jde o žádoucí témata, Dubrovinová v roce 1952 (rok přednesení textu) stanovuje tuto hierarchii: *o našich velikých vůdcích Leninovi a Stalinovi; o činitelích strany a sovětského státu; o naší veliké socialistické vlasti, její hrdinské minulosti, přítomnosti i budoucnosti; o leninsko-stalinském Komsomolu a slavné pionýrské organizaci V. I. Lenina; o tvořivé budovatelské práci sovětských lidí; o životě sovětské školy; o životě a učení sovětských dětí; o životě národů jiných zemí a o jejich boji za mír proti podněcovatelům nové války.*³⁴

U nás naštěstí první dva, v SSSR zřejmě nejzávažnější body nenalezly příliš široké uplatnění. Kromě již jmenovaného Drdova dílka o Stalinově dětství v roce 1953 vyšel pouze stodvacetistránkový sborník *O velikém učiteli Karlu Marxovi*. V čtyřčlenném týmu upravovatelů a překladatelů nechyběl Ladislav Štoll.³⁵ Z domácích činitelů strany a státu byl zastoupen Julius Fučík a Zdeněk Nejedlý – obě biografie vyšly v sledovaném roce 1953.³⁶ Zato bod třetí, hrdinská minulost naší vlasti, ne sice veliké a socialistické zatím ne úplně, byl v produkci SNDK zastoupen poměrně hojně. Obecně se dařilo Jiráskovi; v roce 1953 vyšlo druhé vydání *Čech hrdinských* a v třetím vydání *Psohlavci*.³⁷ Objevil se i Zdeněk Vavřík, druhdy blízký spolupracovník katolických autorů, s *Čtením o Janu Želivském*.³⁸ Husitství, nikoliv poprvé v našich dějinách, opět posloužilo jako obraz revoluční slávy národa. Pokrokové směřování české kultury ilustrovalo i vydávání dalších klasiků: v roce 1953 to byly kupř. *Povídky* K. V. Raise, Vrchlického *Básně*, Bezručova *Maryčka Magdonova*, Haškovy *Veselé povídky*, *Babička* Boženy Němcové a *Kytice* K. J. Erbena. Více než kdy předtím se kladl důraz na ediční práci, na odpovědnost za obsah výborů z díla, za úvody, doslovy či dokonce vysvětlivky. To všechno hrálo roli při vytváření žádoucího obrazu autora a interpretace, velmi často dezinterpretace jeho díla, k níž stačilo opravdu málo – předimenzování sociálních akcentů, elipsy „nevhodných“ pasáží či vkládání ideového hodnocení k vysvětlovaným pojmům z minulosti. Posledně jmenované dva typy zásahů se nejčastěji týkaly náboženských prvků a poznamenaly i jubilejní, vizuálně skvostné vydání *Kytice* s ilustracemi Jana Zrzavého. Františku Tencíkovi – víme již, že mu byl svěřen hlavní referát na listopadovém jednání o dětské knize – byly úpravy dětských knih zadávány velice často. Důvěru, již do něj kompetentní orgány vkládaly, rozhodně nezklamal. Z neznámějšího a nejkrásnějšího Erbenova díla tentokrát odstranil *Záhořovo lože*, vrchol duchovní klenby celku, a jeho vysvětlování motivace zápletek ostatních balad je dokonale zbavilo příznačného kouzla a poetického poselství. Nelze se divit, že tato vivisekce provedená moravským pedagogem výrazně rozčeřila pražskou intelektuální hladinu a vedla k nelichotivým glosám o *brněnské bandě pederastů* a jejich *podučitelské* snaživosti.³⁹

Tím „správným“ směrem namířený výbor z klasika mohl působit i mnohem nenápadněji, takřka skrytě. A to překvapivě i v nejnižší čtenářské kategorii dětí do šesti let. Vzhledem k tomu, že ji vlastně tvořili nečtenáři, dostávali knihu do rukou rodi-

če, kteří se stávali tlumočníky prezentovaných témat. Zůstaneme-li u Karla Jaromíra Erbena, za zmínku v tomto smyslu stojí výbor z jeho folklorního sběru vydaný pod názvem *Říkej si a hraj*. První vydání se objevilo již v roce 1949 jako jedna z prvních knížek SNDK. První tři vydání vyšla ve shodném počtu dvaceti tisíc výtisků, čtvrté z roku 1952 bylo padesátitísícové. Je jasné, že taková zásoba pár let vydržela a kniha byla čtenářsky přítomna i v pojednávaném roce 1953. Motivace specializovaného výběru Ondřeje Sekory z rozsáhlé Erbenovy sbírky je čitelná na první pohled: sociální rozdíly, především ve venkovském prostředí. Sekora byl prominentní autor SNDK i daného období, jako výtvarník i jako vypravěč.⁴⁰ Jeho proslulý spisek, spíš leták *O zlém brouku Bramborouku. O mandelince americké, která chce loupit z našich talířů* z roku 1952 svým nákladem 120 000 výtisků jednoznačně překonal ostatní tituly z produkce SNDK v prvním pětiletí jeho existence. Sekorova nekompromisní důslednost v dělení světa na hodnou chudou a zlou bohatou polovinu udala hlavní tón jeho výběru. Z Erbenovy tematicky bohaté sbírky říkadel a písní jednoznačně převládly lidové reflexe práce „na panském“. Za vydatné podpory ilustrací Aleny Ladové tak do dětského vědomí vcházel zlý, tlustý a hloupý bohatý sedlák, čemuž Sekora napomohl ještě dodáním vlastních názvů místo původních incipitů, kupříkladu *Na bohaté sedláky*. Zatímco na většině obrázků se páni obžirají – této slozce třídního rozdílu i předškolní dítě může rozumět –, jedna celostránková ilustrace ukazuje radostnou prognózu: pán v paruce se škvaří v pekelném kotli, lid na nebesích je andělskou obsluhou nácipován koláči, kávou a kaší. Cílevědomé poselství knížky nezjemní ani závěrečná ne-, respektive beztřídní *Běhala myška/ okolo bříška*.

Jistě nebylo náhodou, že v kategorii knih pro děti do šesti let se objevila vedle domácích textů (kromě Sekory zde byl zastoupen hlavně Hrubín a Lada) řada titulů přeložených z ruštiny. Nechyběly mezi nimi knížky o přírodě, koncipované jinak, než znala domácí tradice, která zpravidla směřovala k oduševnění světa zvířat; pro Karafiátovy *Broučky* a podobné tituly z prvorepublikové produkce samozřejmě nebylo v SNDK místo. V sovětských knížkách o přírodě byla všudypřítomná spojitost s lidským působením-budováním, jak dokazuje kupříkladu samostatně vydaná báseň *Odkud přišel stůl* (1953) Samuila Maršaka, v SNDK zastoupeného poměrně hojně.⁴¹ Strom odňatý lesním zvířátkům dal vzniknout stolu pro důležitou práci; jezevec či liška by si s ním teď nevěděli rady, ale malý člověk se u něj připraví na svou tvořivou budoucnost. Jisté mínění představovalo i samo zpodobení krajiny nejen v ruské k učebnicovému realismu tíhnoucí ilustraci, ale v samotných reáliích. Kupříkladu rys a medvěd v českém kontextu nepatřili k běžným obyvatelům české podoby lesa.⁴²

O záměrném působení lze hovořit v případě obrazů společenského soužití, v kategorii literatury pro děti do šesti let ve vzoru sovětské rodiny. Typickou ukázkou je *Táta, máma a já* Sergeje Michalkova s původními ilustracemi Alexeje Pachomova.⁴³ Model rodiny, v níž otec pracuje jako projektant, matka jako učitelka a která obývá až do kuchyňských drobností perfektně vybavený byt s parketami v každé místnosti, rozhodně nepředstavoval sovětskou realitu šest let po skončení války. Pro ruského čtenáře to snad mohla být kýžená perspektiva, pro českého – ne pro dítě, ale pro předčítající rodiče! – zase lživý obraz sovětského vzoru. Kromě leitmotivu budování – otec rýsuje *překrásný dům*, děti ve školce budují zatím z kostek, při vyjížďce na

lyžích se otevírá pohled na celý rozestavěný komplex –, podporovaného průběžnou denní prací, zaujme role ženy-matky. Objevuje se na třinácti ze čtyřadvaceti obrazových stran, když: obléká dcerku, utírá prach, vede dcerku do školky, vyučuje děti, šije na šicím stroji, vzdělává se, předčítá dceři, vaří, servíruje, koupe dceru a uspává ji. Otcova domácí role je užší: cvičí s dcerou, pracuje a vzdělává se, lyžuje s dcerou, stoluje s rodinou. Na matce je ideologická výchova – na titulním obrázku ukazuje dceři v knížce kremelskou hvězdu, ve škole učí děti *naše první drahá slova/ Stalin, vlast a rodná Moskva/*.⁴⁴ Pro českou matku – v roce 1953 jich značná část byla v domácnosti – to byl jednoznačný apel na tzv. rezervy.

Víme již, že v realizaci požadavku zobrazování života dětí ve sprátelených zemích ve všech třech čtenářských kategoriích převládaly obrazy sovětské provenience. Poněkud překvapivě se z ruštiny přejímala dokonce díla světové klasiky jako *Robinson Crusoe*.⁴⁵ Výjimečně se objevovaly překlady z polštiny, bulharštiny či němčiny, obzvlášť byl výběr z italské a francouzské literární produkce, angličtina byla vzácnou výjimkou – brilantní překlad *Gulliverových cest* J. Swifta od Aloyse Skoumala působil jako zjevení.⁴⁶ To, že v letech 1950–1954 SNDK vydalo 184 000 výtisků verneovek, sice ne v excelentních, zato „domestikovaných“ překladech Václava Netušila, je rovněž divem a jistě polehčující okolností v hodnocení produkce toho specializovaného nakladatelského domu.⁴⁷ Skutečnost, že SNDK pracovalo operativně, potvrzují i tituly reagující na vznik Čínské lidové republiky (*Dvě čínské pohádky s původními ilustracemi*, 1952) či na korejskou válku (*Čeští spisovatelé korejským dětem*, vybral a uspořádal Jindřich Hilčr, 1952).⁴⁸

V návaznosti na posledně jmenované tituly je nutno připomenout požadavek výchovy k proletářskému internacionalismu. Z domácí produkce roku 1953 mu nejvíce odpovídala knížka Marie Majerové *Bruno anebo Dobrodružství německého chlapce v české vesnici*. Zdařilý obrázek roční reality „handlu“ se opíral o autorčinu znalost reálií a zaměřil se zejména na podoby vztahů v dětském kolektivu. Tak mohla autorka kupříkladu eliminovat doprovodné znaky venkovského roku v obřadech a zvycích křesťanského charakteru. Jistota české rodiny, která německého chlapce chránila před okolní nedůvěrou, byla základní jednotkou cílového obrazu internacionalismu chudých. Majerová byla vedle Drdy hlavní literární autoritou, takže snaživý Tenčíkův úvod byl nadbytečný a pravděpodobně vyplynul z jeho osobní „učitelské“ starosti o správné myšlení českého dítěte. To naštěstí úvod nečetlo, takže je oslovil pouze příběh, nikoliv Tenčíkova hypotéza o tom, jak dorostlý Bruno je v Německé demokratické republice *dělníkem ve velikém závodě, možná i úderníkem* a jistě nechybí mezi těmi, kdo vítají návštěvy z Československa, *české a slovenské dělníky, úderníky, zlepšovatele, hrdiny socialistické práce* (s. 7).

Jako výchova k internacionalismu, ale také k revolučnímu odporu bylo vnímáno erbovní dílo Victora Huga *Bídníci*. Vývoj jeho úprav pro dětské čtenáře od počátku 20. století po sledovaná 50. léta představuje samostatné badatelské téma. Zde si všimneme pouze dvou podob z produkce SNDK. V roce 1950 to byla volná úprava Václava Sýkory, pravděpodobně vycházející z překladu Augustina Spáčila vydaného v několika reedicích ve 20. letech u J. R. Vilímka. Je však stručnější, kromě historických exkurzů redukuje rovněž emocionální pasáže. Původní pravopis francouzských

jmen a názvů doplňuje výslovnostní slovníček. Marie Majerová v roce 1953 uchopila Hugův odkaz nečekaně osobitě; vyjmula pouze příběhy dvou dětských akterů Cosetty a Gavroche a vydala je v jedné knížce s názvem *Kozeta – Gavroš*. Jak je z názvu patné, pravopis (poprvé a naposled v dějinách českých vydání Huga) důsledně přizpůsobila výslovnosti, a to i u názvů francouzských měst.⁴⁹ Její přetlumočení je v podstatě koláží přeložených pasáží dotvářených vlastním textem někdy svévolně, jindy nutně, protože z celku vytržené příběhy vyžadují motivaci svého vývoje.⁵⁰ Rysy, kterými se Majerové úprava vyznačuje, jsou dva. Je to jednak naprosté potlačení sebestmenší náboženské aluze, jednak podtržení proletářského charakteru pařížských bouří v červenci 1832. Až komickým příkladem prvního je Cosettčin – Kozetčin zoufalý povzdech nad těžkým vědrem i osudem z logického *Bože! Můj Bože! (O mon Dieu! Mon Dieu!)* na *Achich ouvej! Achich ouvej!*⁵¹ Druhý zásah Majerové tkví v deformaci historické reality, v potlačení studentské role v pouličních nepokojích, jež posunula až na práh revoluce, a důrazu na vůdčí roli dělníků.

Historicky první československé jednání o literatuře pro děti a mládež konané na Dobříši 22.–24. listopadu 1953 mělo osnovu sovětského vzoru poněkud časově posunutou. „Převratná“ doba u nás panovala teprve pět let. Proto musel Karel Nový v předznamenání konference teprve zvolat, co je dnes *všude kolem nás vzrušujících událostí, co napětí, námětů a jaké životní perspektivy! Jaké konflikty! Starý svět umírá, ale brání se vítězným silám!*⁵² Pak teprve bylo možné apelovat na mladičkou a značně rozkolísanou „novou“ literární produkci pro děti, aby vytvářela postavy *z masa a krve*, nikoliv *schematické stíny*.⁵³ Aktuálním úkolem bylo kriticky zhodnotit předúnorové literární dědictví, jinými slovy vyselektovat to, co se do nové doby nehodí, kulantně řečeno *důkladně vážít a soudit, mají-li se [knihy] znovu octnout v rukou našich dětských čtenářů*.⁵⁴ Nešlo pouze o *starou falešnou romantiku, jejíž jedovaté plody buržoasní pakultury dodnes nahlodávají a otravují mnohé dětské čtenáře*.⁵⁵

Na desetiletí měly zmizet nejen rodokapsy, ale také May či Cooper, Foglar, Dewetter a mnozí jiní. Zavřela se voda nad tradičními knihami budovanými na křesťanské morálce, obrazech selství či maloměstského života. Naději na přežití měly výbory klasiků z 19. století, budoucnost před sebou pak levicoví autoři z první republiky. Nedostatek požadované populárně vědecké a technické literatury pro děti suploval sovětský import, v roce 1953 kupříkladu *Elektrína kolem nás* A. P. Beljakova nebo darwinovský *Vznik a vývoj člověka* M. S. Pliseckého.⁵⁶

Na dobříšském jednání se řešila rovněž úloha redaktorů ve vztahu k novým zamýšleným edičním řadám, jako závažná byla vnímána rovněž technická kvalita dětské knihy.⁵⁷ Ta vystupovala do popředí zejména v souvislosti s dětskými čítárnami, které byly součástí obvodních knihoven. Jen v Praze jich v roce 1953 bylo 24 a jednou z nich, žižkovskou, jen v průběhu měsíce října prošlo tři a půl tisíce dětí!⁵⁸ Dětské čtenářství mělo v Čechách dlouhou tradici, dětství bez přítomnosti knih bylo nemyslitelné. Státní nakladatelství dětské knihy mělo nač navazovat a pro koho vydávat. Za prvních pět let existence, tj. v letech 1949–1954, vydalo 739 titulů, což znamenalo v průměru 147 ročně. Rok 1953, kdy se dětská literatura poprvé ocitla v centru ideologické a didaktické pozornosti, přinesl mírný nadprůměr – pokud budeme počítat i druhá a další vydání, bylo to 160 knižních titulů. Prvních vydání bylo v tomto roce 151; v kategorii

předškolního věku včetně leporel 42, z toho 9 překladů, pro věk 6–11 let 48 titulů, z toho 26 překladů, konečně třetí kategorie pro čtenáře od 11 let výše 61 knižních titulů, z toho 24 překladových.⁵⁹ Uvážíme-li, že průměrný náklad se pohyboval kolem 20 000 a že se všechny knihy skutečně četly, když ne doma, tedy ve škole, uvědomíme si onen ohromný potenciál knihy, která formovala nebo také více či méně deformovala generace. Vzhledem k příliš širokému kvalitativnímu spektru dětské literatury nestálo její studium nikdy v centru literárněvědné pozornosti a zabývali se jím spíše pedagogové než vědci. Problém umělecké kvality literatury pro děti a mládež trvá stejně dlouho jako ona sama. Dodnes platí, že ji píše i ti, kteří by si s literaturou pro dospělého čtenáře nevěděli rady, a že uznávaní spisovatelé si do ní většinou chodí jaksí odpočinout. Mlčením přecházená, „věčná“ teze, že dítě přečte všechno, co se mu předloží, a jí zrychlený odbyt dětské literatury (krátké texty, rychlé přečtení a odložení, potřeba dalšího textu) byly a dosud jsou značnou výhodou.⁶⁰ Padesátá léta tuto výhodu ještě povýšila – nabídla do důsledků vypracované vzorce, které stačilo pouze doplnit určitým penzem realii. Mechanicky jako kupříkladu výše citovaný Maršíček, obratněji jako Drda či Majerová.

Oba typy byly čteny, dobrovolně či povinně, a v nich obsažené vzorce tak nenápadně, často latentně, avšak vytrvale působily na utváření životních hodnot a postojů. Tento proces fungoval zcela nezávisle na kritickém odmítání či nekritické chvále. Jakkoliv úsměvně se nejkřiklavější případy mohou jevit v časovém odstupu, šlo o jeden z nejvýznamnějších hodnototvorných fenoménů programově cílený na nejtvrdější a nejzranitelnější obyvatelskou skupinu. Pokud jeho recipienti neměli k dispozici korektiv v podobě rodičovského vedení či v nabídce knihovny předchozích generací, aniž by to tušili, mohli si do života odnést škodlivý základ pro budování vlastních názorů a systému hodnot.

-
- 1 Historie SNDK není zpracována. Kompetentní, byť subjektivně zabarvený je článek Zdeňka K. SLABÉHO: Padesátiletá historie nakladatelství Albatros. *Ikaros*, 1999, roč. 3, č. 5. Viz <http://www.ikaros.cz/node/361> (citováno k 16. 10. 2013). Poúnorovou dětskou literaturou obecně se zabývá FORMÁNKOVÁ, Pavlína: Propaganda pro nejmenší. Dětská literatura ve službách komunistických idejí. *Dějiny a současnost*, 2007, roč. 29, č. 1. Viz <http://dejinyasoucasnost.cz/archiv2007/1/propaganda-pro-nejmensi-/> (citováno k 16. 10. 2013).
 - 2 V diskusi na listopadovém zasedání ÚV KSČ mimo jiné zaznělo: *Bude třeba se nyní s veškerou intenzitou starat o to, aby se naši spisovatelé s novým elánem, s jasnou myslí a ve svobodném rozletu ducha dali do další práce ve všech druzích slovesné tvorby i v oblasti dětské literatury a literatury pro mládež.* KOPECKÝ, Václav: K některým otázkám naší kultury. *Literární noviny*, 12. 12. 1953.
 - 3 HOLEJŠOVSKÁ-GENČIOVÁ, Miroslava: *Povídka o škole v sovětské literatuře poválečných let.* SNDK, Praha 1953 (náklad 3000 výtisků). Překlady: DUBROVINOVÁ, L. V.: *Dětská literatura s hlediska úkolů komunistické výchovy.* SNDK, Praha 1953 (překlad F. Holešovský, náklad 3000 výtisků; text vyšel paralelně slovensky ve Slovenském spisovatelí); GORKIJ, Maxim: *O dětské literatuře. Stati a projevy.* SNDK, Praha 1953 (překlad F. Holešovský, náklad 5000 výtisků); NAGIŠKIN, Dmitrij: *O pohádce.* SNDK, Praha 1953 (překlad F. Vitek, náklad 3000 výtisků). Informace pocházejí z bibliografické příručky *Státní nakladatelství dětské knihy 1949–1954.* SNDK, Praha 1955, s. 76.
 - 4 NOVÝ, Karel: K úkolům tvorby pro děti. *Literární noviny*, 21. 11. 1953. Karel Nový byl šéfredaktorem SNDK v letech 1952–1955, od roku 1956 byl spisovatelem z povolání. Za svého šéfredaktorství v SNDK vydal také dvě vlastní knihy: *Nehasnoucí ohně* (první vydání 1951, druhé 1954) a oblíbená lišákova dobrodružství *Potulný lovec* (1951, 1953).

- 5 První vydání *Odvážné šolačky* Jevgenije ŠVARCE v překladu T. Haškové vyšlo v SNDK v roce 1950 v nákladu 25 000 výtisků. Stejný náklad mělo i druhé vydání z následujícího roku. Třetí vydání z roku 1952 kleslo na 20 000, ovšem v roce 1954 se v Knižnici mimočítankové četby knížka objevila v 50 000 výtiscích. Během čtyř let tedy 120 000 výtisků. *Čuk a Gek* Arkadije GAJDARA vyšel poprvé v roce 1952 v nákladu 20 000 výtisků, druhé vydání z roku 1954 v dvojnásobném nákladu již bylo součástí nové Knižnice mimočítankové četby.
- 6 STEJSKAL, Václav: O situaci a úkolech naší dětské literatury. *Literární noviny*, 5. 12. 1953.
- 7 O jednání informovala tři čísla *Literárních novin* (48–50) vždy na třetí straně, což znamenalo poměrně vysokou důležitost.
- 8 dš: Zdeněk Nejedlý mezi spisovateli pro děti. *Literární noviny*, 12. 12. 1953.
- 9 Porada spisovatelů a výtvarníků o dětské literatuře. Z přijaté rezoluce. *Literární noviny*, 28. 11. 1953.
- 10 Tamtéž.
- 11 Díky tehdejšímu úzu podrobných tiráží víme, že kniha vyšla v září 1953.
- 12 DUBROVINOVÁ, L. V.: *Dětská literatura s hlediska úkolů komunistické výchovy*, s. 7.
- 13 Tamtéž.
- 14 DUBROVINOVÁ, L. V.: *Dětská literatura s hlediska úkolů komunistické výchovy*, s. 18.
- 15 NOVÝ, Karel: *K úkolům tvorby pro děti*.
- 16 DUBROVINOVÁ, L. V.: *Dětská literatura s hlediska úkolů komunistické výchovy*, s. 18.
- 17 Tamtéž, s. 48.
- 18 Tamtéž.
- 19 DRDA, Jan: *Dětství soudruha Stalina*. SNDK, Praha 1953, s. 10.
- 20 DUBROVINOVÁ, L. V.: *Dětská literatura s hlediska úkolů komunistické výchovy*, s. 47.
- 21 Tamtéž, s. 46.
- 22 Tamtéž, s. 47.
- 23 Tamtéž, s. 45.
- 24 První vydání nejznámějších sovětských válečných bestsellerů v SNDK: KATAJEV, Valentin: *Syn pluku* (1952); KOSMODĚMJANSKÁ, Ljubov: *Příběh o Zoje a Šurovi* (1951); ILJINA, Jelena: *Čtvrtá překážka* (1950). Pro srovnání FUČÍKOVÁ *Reportáž psaná na oprátce* v SNDK vyšla poprvé v roce 1950.
- 25 Tiráž uvádí, že *obrázek navrhl* František Tručka.
- 26 MARŠÍČEK, Vlastimil: *Dva světy. Vyprávění o chlapcích ze 2 různých zemí*. SNDK, Praha 1953, s. 9.
- 27 Tamtéž.
- 28 Tamtéž, s. 27.
- 29 Tamtéž.
- 30 Tamtéž, s. 31.
- 31 Tamtéž, s. 35.
- 32 Tamtéž.
- 33 DUBROVINOVÁ, L. V.: *Dětská literatura s hlediska úkolů komunistické výchovy*, s. 37.
- 34 Tamtéž, s. 37–38.
- 35 Ilustrace byly původní, ruské, náklad 20 000 výtisků, cílová skupina čtenáři od jedenácti let. Viz *Státní nakladatelství dětské knihy 1949–1954*, s. 55.
- 36 Výbor *Julius Fučík hrdina naší doby. Stati a projevy o Juliu Fučíkovi* upravil J. Kalaš, náklad 20 000 výtisků; KOJZAR, Jaroslav – RYSKA, Jan: *O Zdeňkovi Nejedlém*, 25 000 výtisků. Obě knihy byly určeny čtenářům od jedenácti let.
- 37 Předmluvu a spojovací texty k výboru *Čechy hrdinské* napsal Karel Nový. Za prvních pět let existence SNDK vyšlo 240 270 kusů Jiráskových knih.
- 38 Máme zde na mysli zejména jeho působení v časopisu *Poesie*, který v letech 1931–1933 redigoval spolu s Janem Strakošem a Zdeňkem Šmídem. V oblasti literatury pro mládež se věnoval zejména adaptacím starších látek. Nejzdařilejší z nich, *Dobrodružství Marca Pola*, vytvořil za protektorátu z podnětu Františka Halase (Orbis, Praha 1942).
- 39 K tomu podrobně BLŮMLOVÁ, Dagmar: Erbenova Kytice ve Státním nakladatelství dětské knihy (1953) aneb Editorovo vítězství nad básníkem. In: *Z Českého ráje a Podkrkonoší. Supplementum 14. Karel Jaromír Erben a úloha paměťových institucí v historických proměnách*. Státní oblastní archiv v Lito-měřicích – Státní okresní archiv Semily, Turnov 2011, s. 127–137.
- 40 V kategorii literatury do šesti let vyšly tyto tituly Ondřeje Sekory: *Jak se uhlí pohněvalo* (1949, 1950), *Pohádka o stromech a větru* (1949, 1950, 1951, 1952, 1953 – přepracované a rozšířené vydání), *O zlém brouku Bramborouku. O mandelince americké, která chce loupit z našich talířů* (1950), *Ferda mravenec ničí škůdce přírody* (1951), *O traktoru, který se splašil* (1951), *Malované počasí* (1951, 1952, 1953, 1954), *Štědrý večer* (1951).

- 41 Jako příklad českého kompromisu žádoucí spojitosti přírody s technikou a budováním lze uvést knížku STUCHL, Vladimír: *Jdeme tátovi naproti. Verše pro nejmenší*. SNDK, Praha 1953 s ilustracemi Dagmar Berkové. Příjemně poznáváci přírodní momentky (žáby, čáp, vlčí máky, sova) doplňuje vlak, silnice a tovární komín, východiskem je čekání na otcův návrat z práce. Podle placaté čepice je otec evidentně dělníkem a jeho šťastné setkání s dětmi chrání povinná mírová holubice (s. 25).
- 42 Kupř. ČARUŠIN, Jevgenij: *Velcí a malí*. SNDK, Praha 1953, ilustrace autora.
- 43 Vyšlo roku 1953 v Knižnici pro nejmenší, přeložil Jan Noha. Název originálu *Naša družnaja semja* (1951) mnohem vemlouvavěji předkládá myšlenku společensky žádoucí vřelé komunikace.
- 44 MICHALKOV, Sergej: *Táta, máma a já*. SNDK, Praha 1953, s. 10.
- 45 DEFOE, Daniel: *Život a podivuhodná dobrodružství mořeplavce Robinsona Krusoe*. SNDK, Praha 1953. Z ruského originálu přeložil V. Karoch, původní ilustrace W. Pageta, pouhých 208 stran a náklad 30 000 výtisků.
- 46 První vydání 1952 v 10 000 výtiscích, druhé z roku 1953 ve 20 000. Ilustrace Cyrila Boudy. Aloys Skoumal (1904–1988) byl v roce 1953 přizván jako externí redaktor SNDK. Jeho úkolem bylo vybudovat novou edici Knih odvahy a dobrodružství, později tak oblíbených „kodovek“. Řada byla zahájena následujícího roku 1954 vydáním *Příběhu opravdového člověka* Borise Polevého, ovšem za ním se již objevil *Matyás Sandorf* Julesa Verna, *Bílý tesák* Jacka Londona, Stevensonův *Poklad na ostrově* a Bassova *Klabzubova jedenáctka*. V kontextu ostatní produkce nakladatelství to byl velice svěží závan. Skoumal rovněž vystoupil na listopadovém jednání o dětské literatuře s příspěvkem o úpravách klasických textů pro děti. Spolupráci s ním SNDK rozvázalo v březnu 1957. K tomu BLŮMLOVÁ, Dagmar: *Aloys Skoumal. Ironik v české pasti*. Jihočeská univerzita, České Budějovice 2009, zejména strany 263–270.
- 47 *Děti kapitána Granta* přeložila M. Sobotková, s ilustracemi O. Fuchse vyšly roku 1950 v obezřelém nákladu 12 000 výtisků. Týž ilustrátor doprovodil i první vydání *Cesty kolem světa za 80 dní* (1951), druhé vyšlo v roce 1953 již s původními ilustracemi L. Benetta. V téže roce byly vydány *Dva roky prázdnin* (Benett), *Dvacet tisíc mil pod mořem* (Neville a Riou) a *Patnáctiletý kapitán* (H. Meyer) s doslovem J. P. Brandise. V roce 1952 to byl *Tajuplný ostrov* (J. Férat) a v roce 1954 *Robur Dobyvatel* (L. Benett). Posledně jmenovaná kniha dosáhla „závratného“ nákladu 40 000 výtisků. Pro srovnání: stejný náklad měl v roce 1952 Veretěnnikovův *Voloda Uljanov*.
- 48 Jinou podobou aktuální reakce byly tři překlady českých knih (1950) do řečtiny pro řecké děti žijící v Československu.
- 49 V tomto smyslu je zajímavé, že Majerová si zřejmě nevěděla rady s francouzským slovem *le gamin*, v jejím podání *gamén* – kluk, uličník, které nepřekládá, ale poměrně toporně a složitě se je pokouší vysvětlit. Přitom valčík Adriena Marèse *Un Gamin de Paris* (Pařížský kluk) byl i u nás velmi populární melodií. Nicméně je to jeden z důkazů, že Majerová skutečně pracovala či spíš bojovala s originálem, k čemuž se zřejmě cítila být povolána díky ročnímu pobytu (1906–1907) v Paříži.
- 50 Smysluplněji postupovala Marie Burešová v úpravě minimalizované verze románu v roce 1940. Její *Bídníci. Výbor pro jednoroční učebné kursy (IV. třídy) měšťanských škol*, vydaný Školním nakladatelstvím pro Čechy a Moravu v Praze, sestává ze čtyř kapitol věnovaných hlavním aktérům: Jean Valjean, Cosetta, Malý Gavroche a Marius, přičemž jednotlivé kapitoly, i dílčí, jsou uváděny průvodním slovem, které udržuje kontinuitu celkového děje.
- 51 HUGO, Victor: *Kozeta – Gavroš*. SNDK, Praha 1953, s. 22. V úpravě Burešové z roku 1940 zůstává povzdech dítěte práv originálu (s. 35), v prvním vydání *Bídníků* v SNDK z roku 1950 však již upravovatel V. Sýkora volil opis *Zoufalství se v ní uvolnilo hlasitým vzlykotem* (s. 102). Srov. HUGO, Victor: *Les Misérables*. Nelson, Paris 1913, s. 504.
- 52 NOVÝ, Karel: *K úkolům tvorby pro děti*, s. 1.
- 53 Tamtéž.
- 54 Tamtéž.
- 55 Tamtéž.
- 56 Sovětské provenience byly i praktické příručky. Typickým příkladem mohou být *Zázraky na záhonech* N. Naděždinové (1950, 1951). Oproti české tradici vlídných zahrádek se zde v centru pozornosti ocitá pozemek obdělávaný kolektivem uvědomělých pionýrů inspirovaných válečným hrdinou. Jednají podle Leninova hesla, že práce v předměstských zahradách je významným úkolem komunistické mládeže. Činnost, jejíž výsledky snad mohly pomoci v době hladomoru v Rusku během občanské války, však jen těžko mohla najít ohlas po třiceti letech v českém prostředí. U nás se dala převzít pouze technická stránka výsevu, hnojení, uskladňování atp., pak už zbyval snad jen obdiv k oddanosti sovětských dětí frontě a straně. Během dvou let v SNDK vyšlo 40 000 výtisků této knihy.
- 57 Srov. Porada spisovatelů a výtvarníků o dětské literatuře. Z přijaté rezoluce. *Literární noviny*, 28. 11. 1953. Bod adresovaný polygrafickému průmyslu.

- 58 KEPRTA, Josef: Dětský čtenář. *Literární noviny*, 21. 11. 1953.
- 59 Bibliografie in: *Státní nakladatelství dětské knihy 1949–1954*.
- 60 *Že na tenhle žánr leckdo vrť se,/ to má objektivní příčiny./ Píše jednak z potřeb svého srdce/, ale hlavně z hmotných potřeb rodiny//*. Epigram A. Skoumala z roku 1956. Moravské zemské muzeum v Brně, historické oddělení, literární archiv, A. Skoumal, strojopis sbírky *Budiždán*.

Jiří Křestán

„Rok smrti“ očima Zdeňka Nejedlého. Pokus o pohled zevnitř

Rok 1953 patrně nebyl pro Zdeňka Nejedlého rokem tak osudovým jako v případě let 1939, 1945 či 1948. Nešlo však rozhodně o rok nezajímavý. V tom roce Nejedlý prožil silné turbulence, jež ohýbaly jeho životní dráhu. Mohl poměřit, jak je blízko od vrcholu... ke dnu. Dne 31. ledna 1953 se ujal úřadu náměstka předsedy vlády a dosáhl tedy v tomto okamžiku nominálně nejvyššího postu ve své politické kariéře. V únoru 1953 se konaly velkolepé oslavy jeho 75. narozenin. Probíhala jedna slavnostní schůze za druhou, Realistické divadlo na Smíchově přijalo do názvu jeho jméno, byla mu propůjčena nejvyšší československá a sovětská vyznamenání. V Československé akademii věd byl zřízen Kabinet Zdeňka Nejedlého, který měl shromažďovat a studovat dílo velkého žijícího klasika. V Národním muzeu v Praze byla otevřena výstava *Život a práce Zdeňka Nejedlého*.

Oslavenec přijímal deputace vědců a umělců, pracujících měst a venkova i školních dětí. Slova obdivu a chvály pršela v denním tisku, v rozhlase i v jubilejních sbornících vydaných na jeho počest. Poetové se předháněli, kdo jubilanta oslaví vřelejšími a barvitějšími verši. Slezský bard Petr Bezruč například napsal:¹

*Z lesů, polí, vod a trav
zní hlas svorně, bystře.
Budte dlouho živ a zdráv,
vzácný náš ministře.*

Věčné mládí bylo atributem budovatelů nové společnosti, jak to vyjádřil básník Vítězslav Nezval:²

*Mladý je ten, kdo obrozuje svět,
jenž upadl málem do rozvalin,
ať je mu šestnáct či sedmdesát let,
mladý, ach mladý je soudruh Stalin.*

*Mladý je básník, jenž zpívá pro mladé.
Mladá je píseň, holubička čistá.
My všichni jsme mladí, měšťácký Západe,
mladý je každý komunista.*

*Mladí jsou všichni, kdo nás převedli
do nové epochy s Klementem Gottwaldem v čele.
Mladý je Zápotocký, mladý je Nejedlý,
mladá je strana a její ručitelé.*

V Národním divadle se 9. února konalo slavnostní dvoutisící představení Nejedlým tolik milované *Prodané nevěsty*. V lóži usedl vedle oslavence sám Klement Gottwald. V osobním listu z 13. února 1953 Nejedlý prezidentovi děkoval: *Vím, jak na všechny působilo to přímo něžné chování se ke mně v Národním divadle – kdekdo z obecenstva si toho všiml a hovořil o tom – což však teprve co to pro mne bylo a co já při tom procítil.*³

V době oslav v roce 1953 se po boku Nejedlého již neobjevovala jeho choť Marie. V roce 1945 se vrátila ze Sovětského svazu do vlasti zlomena smrtí milovaného syna Víta, talentovaného hudebního skladatele, který zemřel u Dukly na samém začátku toho roku. *My vedem život, který je živoření, a ne život*, psala bolestí omráčená matka své snaše, Vítkově manželce Štefě Petrové, dne 12. února 1945. Svět se pro ni jediným okamžikem zhroutil. *Nikdy bych nemyslela, že bych něco takového přežila, ale musím, musím. Jsem víc kámen než člověk, tak ve mně všecko ztuhlo. Táta by sám zůstat nemohl, čekají ho těžké povinnosti a snad už brzo, tak povleču také ten svůj život jako břemeno [...] Žiju jak ve strašném snu halucinacemi a beznadějí.*⁴

V den 31. výročí založení KSČ, 14. května 1952, se Zdeněk Nejedlý svěřil se svými obavami o manželčin zdravotní stav sovětskému velvyslanci Anatoliji Josifoviči Lavrentěvovi, svému někdejšímu blízkému spolupracovníkovi ze Všeslovanského výboru v Moskvě. Lavrentěv o Marii Nejedlé referoval svým nadřízeným v Sovětském svazu slovy bezohledně otevřenými: *Nedá se říci, že by zešlela, ale chová se podivně. Nic nedělá, nechce číst, když Nejedlý odchází, pláče atd.*⁵ Nejedlý zřejmě očekával, že ze „země milované“ přijde vzápětí nabídka pomoci, k sovětským lékařům vzhlížel s úctou téměř bezmeznou. Podané ruky se ovšem nedočkal. Nedlouho předtím ostatně Lavrentěv zamítl žádost o umožnění léčby manželky Karla Kreibicha v Sovětském svazu s odůvodněním, že je „známá sionistka“ a „aktivně pracovala v židovských organizacích“.⁶

V roce 1953 psychicky zlomená Marie Nejedlá ještě zaznamenala, že její dcera Zdenka, vdova po hrdinovi národního odboje Miloši Nedvědovi, se podruhé prodala – za manželova osobního tajemníka Jaroslava Kojzara. Od této významné rodinné události však uběhlo jen o málo více času než jeden měsíc a Zdenka dostala naléhavý vzkaz, aby ihned přijela do rodinné letní vily v Turnově. Otce zastihla u matčina lože, jak zdrcen volá: „Máničko, Máničko!“⁷ Dne 16. července 1953 Marie Nejedlá zesnula v turnovské nemocnici. Dávno již ztratila bezmeznou víru v poslání svého manžela, život po jeho boku brala jako těžký úděl a sebestravující oběť. Zdeněk Nejedlý jejího odchodu upřímně želel. V minulosti se k ní nechoval právě příkladně, dokázal panovat jako přísný domácí tyran, zmítající se navíc v proměnlivých náladách. Zraňoval ji svými útekami z domova i tím, že uznání hledal ve společnosti jiných žen, ale ve své choti stále spatřoval chápající a oddanou „druhou galerii“.

Ani s Klementem Gottwaldem, který, jak jsme již zaznamenali, prokazoval Zdeňku Nejedlému při oslavách 75. narozenin něžnosti v lóži Národního divadla, to ne-

bylo tak jednoduché, jak by se zdálo. Dne 10. ledna 1953 prozradil Antonín Novotný na sovětském velvyslanectví, že na poslední schůzi politického sekretariátu ÚV KSČ si Gottwald na Nejedlého stěžoval: *Čert ví, co s tím Nejedlým počít. Všichni se bojí s ním mluvit, a přitom situace na ministerstvu školství je špatná.*⁸ Pravdou bylo, že Nejedlý, od února 1948 do konce ledna 1953 ministr školství, věd a umění, se po celý předchozí rok úporně bránil přípravě nové školské reformy, jež měla zlikvidovat gymnázia, Nejedlým zřízené pedagogické fakulty a po sovětském vzoru zkrátit školní docházku, aby se rychle dodaly nové síly do výroby a do armády, připravující se na novou světovou válku. Bránil se houževnatě příchodu sovětských poradců. Nejedlého zeť Jaroslav Kojzar si 16. září 1952 po diskusi na ministerstvu školství, kde Nejedlý se svými náměstky rozebíral předchozí jednání na předsednictvu ÚV KSČ, poznamenal do deníku: *Dlouze mluvil zase o poměru k SSSR, a pěkně a správně. V tom smyslu, že i oni se chtějí od nás učit a že nás i jejich zájem je, abychom nebyli satelity.*⁹ Návrh nové reformy vnímal Nejedlý jako útok na svůj zákon o jednotné škole z roku 1948, na němž si tolik zakládal.

Ministr národní bezpečnosti Karol Bacílek na zasedání předsednictva ÚV KSČ 15. září 1952 obvinil Nejedlého ministerstvo, že se *nechce učit z SSSR*, a jeho náměstkům dokonce vmetl do tváře výtku buržoazního nacionalismu.¹⁰ Po všem, co jsme konstatovali, není ani tolik překvapující, že dne 30. ledna 1953 byl Zdeněk Nejedlý sesazen z úřadu ministra školství, věd a umění. Ministerstvo bylo rozděleno na dva úřady a školskou reformu podepsal nový ministr Ernest Sýkora, bývalý svazácký funkcionář ze Slovenska, který byl ostatně nedlouho poté, co odvedl svou neblahou práci, z funkce odvolán. „Povyšení“ Zdeňka Nejedlého do nominálně vysoké funkce náměstka předsedy vlády na konci ledna 1953 se nám tedy nyní jeví v jiném světle – šlo o klasické „vykopnutí směrem nahoru“, jež se ostatně uplatňuje s úspěchem nejen v autoritářských režimech. V září 1953 byl posléze odvolán i z funkce vicepremiéra a zařazen do nominálně již zcela bezvýznamné funkce ministra bez portfeje. Ústup ze slávy byl trpký. Před svou sekretářkou Miladou Červinkovou v roce 1959 vzpomínal, že po určitou dobu tehdy na *receptcích ani nesměl sedět s hlavními představiteli.*¹¹

Do roku 1953 nicméně Zdeněk Nejedlý vstupoval obdařen jinou vysokou funkcí, která jako by měla poněkud kompenzovat chystané odvolání z postu ministra školství, věd a umění. Dne 12. listopadu 1952 ho Klement Gottwald jmenoval do funkce prezidenta nově ustavované Československé akademie věd. Konečně se tedy ješitný stařec dočkal prezidentského stolce, byť byl jiný, než o jakém snil ve válečných letech a v době únorové krize. Rok 1953 v dějinách ČSAV analyzuje ve svém příspěvku Jiří Jindra, takže se mohu omezit jen na dílčí poznámku. Zdeněk Nejedlý přes silný zdravotní handicap, o němž se blíže zmíním později, vstoupil v roce 1952 poměrně razantně (a pro mnohé překvapivě) do procesu přípravy založení Akademie. Přispěl k tomu, že Akademie se proti vůli radikálů přihlásila k odkazu předchozích „buržoazních“ vědeckých spolků, ústavů a institucí¹² a že převzala některé vynikající vědce, včetně nestraníků, do stavu akademiků. Na zásah příslušného oddělení ÚV KSČ byl ale na druhé straně podstatně zredukován seznam navržených členů-korespondentů, který byl sestaven za jeho účasti a s jeho souhlasem.¹³ Další chod Akademie již Zdeněk Nejedlý významně neovlivňoval – iniciativy se chopili jiní. Ti

brzy pochopili, že větší význam než podpora vrtošivého starce má pro ně vliv, který získají ve stranickém či státním aparátu.

Zdeněk Nejedlý nebyl silným politickým hráčem, vždy musel ustupovat vlivnějším pracovníkům stranického aparátu (zpočátku zejména vedoucímu agitačního a propagačního oddělení ÚV KSČ a zástupci generálního tajemníka ÚV KSČ Gustavu Barešovi) nebo mocnějšímu ministru informací Václavu Kopeckému. Nejedlý osobně přispíval ke kritice a k zavrhování takzvané buržoazní kultury (například takzvaného formalismu) a vědy, což nabývalo občas groteskních rysů – filozofům například navrhol, aby vymetli dosavadní školskou filozofii a studovali lidové mudrlantství, filozofii Kašpárka a Babičky Boženy Němcové. Filozofové na to reagovali bonmotem, že ministr z nich chce udělat hloupé Honzy.¹⁴ Přesto se jeho pozice lišila od přístupu mladých nihilistů a „kulturních“ úderníků, toužících zlikvidovat předrevoluční kulturu jako celek. Jeho láska ke klasikům 19. století i částečná obhajoba meziválečné avantgardy (připomeňme, že jeho žáky byli Jiří Wolker, Vítězslav Nezval či Jaroslav Seifert, že se přátelil s Jaroslavem Ježkem a úzce spolupracoval s Karlem Teigem) pomohly uchovat některé hodnoty minulosti. Připomeňme alespoň tzv. jiráskovskou akci, kterou ocenil i jinak k Nejedlému velmi kritický Václav Černý.¹⁵

Poměrně pozitivní roli při obhajobě kulturních hodnot a při kritice sektářského dogmatismu sehrál aspoň v několika případech Nejedlým v roce 1948 obnovený časopis *Var*.¹⁶ Ten byl ovšem právě v roce 1953 zastaven. Nejedlý si dělal obavy o perspektivy dalšího rozvoje kultury. Jaroslav Kojzar si na počátku března 1953 zaznamenal jeho znepokojená slova: *Mluví trochu o situaci. Má obavy o další vývoj naší kultury. Myslí na Kopeckého, který prý není pevný, mění často názor o věci, kterou sám dobře nezná [...] Z řeči vyrozumívám, že nevidí osobu, která by dala směr naší kultuře. Štoll a Tauffer podléhají Kopeckému, nejsou sami pevní.*¹⁷ Veřejně se ovšem v podobném duchu vyjádřit neodvážil.

Nejedlého politický vliv byl podlamován nedobrým zdravotním stavem. Problémy vyvrcholily na konci srpna 1951 těžkým infarktem myokardu, který starého muže symbolicky zasáhl při slavnostním večeru k 100. výročí narození Aloise Jiráska, právě v průběhu koncertu Smetanovy *Mé vlasti*. Od té doby trávil mnoho času po nemocnicích a v lázních. Na podzim roku 1952 jej podrobili zevrubné prohlídce sovětsí lékaři P. J. Lukomskij a P. D. Jalcev. Po prostudování jejich zprávy shrnul závěry dne 28. října 1952 Klementu Gottwaldovi vedoucí lékař Státního sanatoria Miloše Nedvěda v Praze František Závodný: *Na podkladě klinické diagnózy – rakovina žaludku se známkami rozpadu při stávajícím těžkém poškození srdečněcévní soustavy – je třeba prognosticky hodnotiti zdravotní stav s. ministra jako naprosto beznadějný, zejména z toho důvodu, že operační výkon je kontraindikován.*¹⁸ Diagnóza sovětských expertů, která vyvolala v rodině a mezi blízkými zděšení, byla naštěstí chybná. Ve skutečnosti měl Nejedlý velký žaludeční vřed, který se později vyléčil. Znamky zchátralosti a starécké sešlosti, které lékaři shledali, však byly zjevné a neoddiskutovatelné.

A bylo tu ještě něco, co Zdenka Nejedlého ochromovalo v jeho činnosti. Tento muž, který se sám nazýval „posledním husitou“ či „posledním rytířem“ a chlubitě vzpomínal na polemiky, při nichž „lebky praskaly“, se totiž... bál. V deníku Nejedlého budoucího zetě nalezneme první signál o Nejedlého znepokojení nad skutečnými

i domněnými hrozbami v zápisku ze dne 8. září 1952. Z něj ovšem vyplývá, že to nebylo pro Jaroslava Kojzara téma zdaleka nové. Nejedlý se tehdy při jejich rozmluvě tvářil ještě bojovně: *Když bude třeba, budu se bít, až budou třísky lítat.*¹⁹ Později mluvil o svých obavách spíše sklesle, s lítostí a se smutkem. Je pravděpodobné, že reagoval především na zatýkání a soudní postihy vysokých komunistických funkcionářů. Poučen vlastními zkušenosti z pobytu v Sovětském svazu, kdy byl spolu s některými sovětskými historiky obviněn z buržoazního nacionalismu a musel provést sebekritiku,²⁰ a se vzdálenější vzpomínkou na „velký teror“ 30. let²¹ si uvědomoval, že represe se mohou kdykoli obrátit proti komukoli.

Na začátku 50. let se Nejedlý domníval, že je mu otevírána a cenzurována pošta, že jsou mu odposlouchávány telefonní hovory, prohledáván pracovní stůl (skutečně jednou zastihl řidiče skloněného nad jeho stolem). Před svým zetěm opakovaně vyjádřil přesvědčení, že ho zatknou, a vyslovil obavu, že bude postiženo jeho dílo. V září 1953 mu v této souvislosti řekl: *Nemyslete si, [...] když je třeba, jde se přes mrtvoly.*²² Bedlivě sledoval některé členy stranického vedení, kteří jej svým postupem děsili a kterých se bál. Jaroslav Kojzar si v září 1953 poznamenal: *Bojí se Čepičky. To je ctižádostivý člověk, všeho schopný, a Bacílek je jeho nástroj. Ti zatím měli a mají moc a využívali ji.*²³ Svůj děs z toho, že bude odhalen třeba jako bývalý masarykovec, nacionalista a spolupracovník československých „trockistů“, jako člověk osobně blízký vůdci „protistátního spikleneckého centra“ Rudolfo Slánskému, přebíjel hlasitými veřejnými útoky na obviněné a odsouzené. Padala slova velmi zlá, která nelze ničím ospravedlnit. To svědčí o jistých trhlinách a temných proláklínách v jeho osobním charakteru, ale také o míře strachu, jež zakoušel.

Dnes se nám starcovy téměř paranoidní obavy mohou zdát neodůvodněné, ale připuštěme, že v té době se do soukolí represí dostávaly i ženy a muži starší a nemocnější, než byl Nejedlý. Promlouvala tu jeho osobní zkušenost, nejen jeho stáří, nemoci a dědičný sklon k depresím. Navíc dnes víme, že sovětské komunisty pečlivě evidovali Nejedlého slabosti a nedostatky, jak o tom svědčí jeho osobní spis vedený v centrále Kominterny a později bolševické strany v Moskvě. V tomto spise nalezneme například posudek na Nejedlého z 25. března 1945, v němž se mimo jiné uvádí, že se *ještě úplně nezabavil své buržoazní politické minulosti a jeho marxisticko-leninský vývoj se nedovrší.*²⁴

V roce 1949 se Nejedlý dostal do nepříjemné hádky se sovětským velvyslancem Michailem Alexandrovičem Silinem – spor nastal o hodnocení T. G. Masaryka. Silin si v hlášení ze dne 8. září 1949 do Moskvy nakvašeně stěžoval: *Bez ohledu na mé poznámky o reakčnosti T. Masaryka, Nejedlý trval na tom, že první prezident byl pokrokovým činitelem, a připustil pouze, že T. Masaryk byl pokrokový do roku 1918 a potom se vyvíjel. Na důkaz svého přesvědčení odkázal Nejedlý na Plechanova, který prý prodělal stejný vývoj jako Masaryk.*²⁵ Nejedlému se nicméně podařilo napomoci tomu, že v roce 1950 byla památka prezidenta Osvoboditele připomenuta způsobem ještě poměrně důstojným,²⁶ nesrovnatelným s pozdější hrubou kampaní proti masarykismu.

Rok 1953 byl pro mezinárodní a československé komunistické hnutí „rokem smrti“²⁷ – zemřeli Josif Vissarionovič Stalin a Klement Gottwald. Dnes se jen těžko dokážeme vžít do pocitů tehdejších lidí, zejména těch, kteří pocítovali emocionálně svou

sounáležitost s komunistickým hnutím. Stanislav Budín, muž do té doby jistě ne-jednou brutálně poučený o podstatě stalinského bolševismu (ze strany byl vyloučen jako „trockista“ již v roce 1936), popisoval svou tehdejší náladu slovy: *Srdce se mi svíralo úzkostí a strachem před neznámou budoucností při pohledu na statisícové masy, které v tichu zaplnily Václavské náměstí, kde měl promluvit nad Gottwaldovou rakví Zápotocký, do očí se mi draly slzy a jako všichni ostatní i já jsem si připadal osiřelý. Píše o strachu [...] ocitnout se sám, mimo celonárodní kolektiv.*²⁸ Zdeněk Nejedlý byl již v té době rovněž poučen, nahlédl předtím hned několikrát druhou, strašnou tvář stalinismu. Věděl, jak vrtkavá bývá přízeň vládců. Celý život však bažil po autoritě, která by mu přinesla uklidnění a spočinutí ve světě jednoduchých pravd. K vůdcům Československa i Sovětského svazu se upínal i v době obav z politických soudních procesů na začátku 50. let. Gottwald se mu jevil jako *velehora uprostřed lidí*, Stalina vzýval jako *velkého našeho učitele a otce a pokrokového světa vůdce*.²⁹ Následná odha-lení kultu osobnosti přijímal se směsicí obav, nejistoty i opatrných nadějí...

Domnívám se, že pohled jednoho z prominentů komunistického režimu,³⁰ který přináší i osobní perspektivu vidění a vnímání, je důležitý i z metodologického hlediska. Je myslím nezbytné pokoušet se nahlížet fungování společnosti po roce 1948 z různých zorných úhlů a perspektiv a rozevírat pluralitní, nedogmatické vějíře hodnocení. Je potom možno diferencovat i ve zdánlivě jednolitém monolitu mocenských elit a pochopit blíže například i kořeny pozdějších pokusů o reformu socialismu na konci 60. let, jež byly v nejednom případě reformami inspirovanými shora. V mocenské elitě shledáme různě se proplétající motivy fanatismu, idealismu, naivity i pragmatismu, ale i rozšiřující se náznaky vnitřní opozice a polemiky. Pohled na společnost po roce 1948 nám potom otevře pestřejší perspektivy a mnohočetnější průzory než jednorozměrný a v zásadě jednosměrný (byť neopominutelný) pohled po ose represe – odpor.

-
- 1 Faksimile Bezručovy básně bylo uveřejněno in: KONRÁD, Karel – NOHA, Jan – PEKÁREK, Václav – ZÁVADA, Vilém (eds.): *Zdeňku Nejedlému k 75. narozeninám*. Československý spisovatel, Praha 1953, s. 11.
 - 2 NEZVAL, Vítězslav: STM. In: TÝŽ: *Křídla. Básně z let 1949–1952*. Československý spisovatel, Praha 1952, s. 15–16.
 - 3 NA, f. ÚV KSČ 1945–1989, Klement Gottwald (100/24), sv. 106, a. j. 1325, l. 18.
 - 4 *Masarykův ústav a Archiv Akademie věd ČR*, f. Štefa Petrová, inv. č. 7.
 - 5 *Archiv vněšněj politiky Rossijskoj feděracii* (dále jen AVP RF), Moskva, f. 0138 – Referentura po Československu, op. 34, p. 207, d. 15, l. 68.
 - 6 Tamtéž, op. 34, p. 207, d. 14, l. 31, Lavrentěvův záznam ze dne 19. 1. 1952. Karel Kreibich (1883–1966), významný představitel KSČ v meziválečném období, na počátku 50. let protestoval proti nezákonnostem a byl v roce 1952 odvolán z postu velvyslance ČSR v Moskvě.
 - 7 KŘEŠŤAN, Jiří: „Když je třeba, jde se přes mrtvoly.“ Zdeněk Nejedlý v denících Jaroslava Kojzara. *Acta historica Universitatis Silesianae Opaviensis*, 2011, roč. 4, č. 4, s. 280.
 - 8 *Rossijskij gosudarstvennyj archiv socialno-političeskoj istorii* (dále jen RGASPI), Moskva, f. 495 – Komunističeskij internacionál, op. 272, d. 79, l. 34.
 - 9 KŘEŠŤAN, Jiří: „Když je třeba, jde se přes mrtvoly.“ Zdeněk Nejedlý v denících Jaroslava Kojzara, s. 272.
 - 10 Tamtéž, s. 274, záznam z 30. 9. 1952. Bacilkův útok potvrdil v roce 1968 také přímý účastník jednání, tehdejší Nejedlého náměstek Adolf Zajíc, který spolu s dalším náměstkem Vojtěchem Pavláskem průběh schůze podrobně popsal v besedě s redaktory. Srov. KONEČNÝ, Zdeněk – PEŘINA, Evžen: Stalo se v Lánech roku 1952. *Učitelské noviny*, roč. 18, č. 16, 18. 4. 1968, s. 3.

- 11 *Literární archiv Památníku národního písemnictví*, f. Milada Červinková, k. 1, inv. č. 62, záznam v deníku M. Červinkové z 31. 10. 1959.
- 12 Srov. NEJEDLÝ, Zdeněk: *Vybudujeme Československou akademii věd*. Československý spisovatel, Praha 1952, s. 4. Za Nejedlého úspěch lze považovat skutečnost, že se výslovně přihlásil ke Královské české společnosti nauk a k České akademii věd a umění.
- 13 NA, f. ÚV KSČ 1945–1989, Politický sekretariát 1951–1954 (02/5), sv. 44, a. j. 128, příloha k zápisu ze zasedání politického sekretariátu ÚV KSČ ze dne 13. 11. 1952. Srov. BERAN, Jiří: Vytváření členské základny ČSAV v roce 1952. *Soudobé dějiny*, 2005, roč. 12, č. 1, s. 102–139.
- 14 KŘEŠŤAN, Jiří: Nejedlého projev Slovo o české filosofii v historickém kontextu. In: ZILYNSKÁ, Blanka – SVOBODNÝ, Petr (eds.): *Věda v Československu v letech 1945–1953. Sborník z konference (Praha, 18.–19. listopadu 1998)*. Karolinum, Praha 1999, s. 307–319.
- 15 ČERNÝ, Václav: *Paměti 1945–1972*. Atlantis, Brno 1992, s. 228.
- 16 K tomu srov. alespoň ČORNEJ, Petr: Význam časopisu Var pro naši literaturu v letech 1948–1953. *Česká literatura*, 1975, roč. 23, č. 6, s. 552–554.
- 17 KŘEŠŤAN, Jiří: „Když je třeba, jde se přes mrtvolu.“ *Zdeněk Nejedlý v denících Jaroslava Kojzara*, s. 279–280. Citováno z Kojzarova záznamu psaného ve dnech 2.–8. 3. 1953.
- 18 NA, f. ÚV KSČ 1945–1989, Klement Gottwald (100/24), sv. 106, a. j. 1325, l. 11.
- 19 KŘEŠŤAN, Jiří: „Když je třeba, jde se přes mrtvolu.“ *Zdeněk Nejedlý v denících Jaroslava Kojzara*, s. 271. Zápis z 8. 9. 1952.
- 20 K aféře profesorky Milici Vasiljevny Něčkinové z roku 1941 srov. TÝŽ: *Zdeněk Nejedlý. Politik a vědec v osamění*. Paseka – Národní archiv, Praha – Litomyšl 2012, s. 283–287.
- 21 K Nejedlého postojům k politickým soudním procesům v době tzv. velkého teroru na konci 30. let v SSSR srov. TÝŽ: KSČ, Společnost pro hospodářské a kulturní styky s SSSR a obraz Sovětského svazu v prostředí české levicové inteligence (1925–1939). In: KÁRNÍK, Zdeněk – KOPEČEK, Michal (eds.): *Bolševismus, komunismus a radikální socialismus v Československu*, sv. 2. ÚSD AV ČR – Dokořán, Praha 2004, s. 104–106.
- 22 KŘEŠŤAN, Jiří: „Když je třeba, jde se přes mrtvolu.“ *Zdeněk Nejedlý v denících Jaroslava Kojzara*, s. 282. Zápis z 15. 9. 1953.
- 23 Tamtéž, zápis psaný před 21. 9. 1953.
- 24 *RGASPI*, f. 495 – Kommunističeskij internacionál, op. 272, d. 79, l. 80.
- 25 AVP RF, f. 07 – Sekretariat Vyšinskogo, op. 22, p. 41, d. 350, l. 35. Srov. edici dokumentu in: VOLOKITINA, Taťjana Viktorovna a kol. (eds.): *Sovetskij faktor v Vostočnoj Jevrope 1944–1953. Tom 2, 1949–1953*. ROSSPEN, Moskva 2002, s. 167–168. Silin později zúročil zájem o Masaryka in: SILIN, Michail Alexandrovič: *Kritika buržuaznoj ideologii i pobeda marksizma-leninizma v Čechoslovakii*. Institut meždunarodnych otnošenij, Moskva 1960; TÝŽ: *A Critique of Masarykism*. Progress Publishers, Moskva 1975.
- 26 NEJEDLÝ, Zdeněk: *T. G. Masaryk ve vývoji české společnosti a čl. státu*. Ministerstvo informací a osvěty, Praha 1950. Srov. též KOPECKÝ, Václav: *T. G. Masaryk a komunisté*. Kulturně propagační oddělení sekretariátu ÚV KSČ, Praha 1950.
- 27 Termín „rok smrti“ přebírám z moderních dějin Číny. Tímto názvem je označován rok 1976, kdy zemřel „velký kormidelník“ Mao Ce-tung, jeho druh a rival Čou En-laj i populární maršál Ču Te.
- 28 BUDÍN, Stanislav: *Jak to vlastně bylo*. Torst, Praha 2007, s. 490.
- 29 NEJEDLÝ, Zdeněk: *K procesu s protistátním spikleneckým centrem. Čtyři projevy v Československém rozhlase*. Československý spisovatel, Praha 1953, s. 21 a 31.
- 30 Blíže k osobnosti Zdenka Nejedlého srov. KŘEŠŤAN, Jiří: *Zdeněk Nejedlý. Politik a vědec v osamění*; ČERVINKA, František: *Zdeněk Nejedlý: studie s dokumentárními přílohami*. Melantrich, Praha 1969; RANSDORE, Miloslav: *Zdeněk Nejedlý*. Horizont, Praha 1988; DVORÁK, Jaromír: *Zdeněk Nejedlý a nová česká literatura*. Československý spisovatel, Praha 1978.

Marek Krejčí

Rok 1953 ve výtvarném umění

Rok 1953 byl pátým rokem prvního pětiletého plánu a šestým rokem monopolní vlády komunistické strany, která již dokázala ovládnout situaci ve společnosti, a tudíž i v uměleckých svazech.¹ Doba směřovala od individualismu ke kolektivismu – od kolektivních diskuzí nad rozpracovanými díly k pokusu o kolektivní tvorbu. Malíř Jan Čumpelík spolu s mladými umělci Alenou Čermákovou a Jaromírem Schořem vytvořili pracovní kolektiv, který zahájil práci nad monumentálním plátnem s aktuální politickou tematikou holdu československého lidu J. V. Stalinovi. Tento kolektiv se později stal základem Armádního výtvarného studia, vybudovaného podle sovětského vzoru. V rámci Stavoprojektu vznikl Mistrovský ateliér národního umělce Jiřího Krohy. Také tradiční monografické výstavy jednoho umělce stále více vytlačovaly z veřejného prostoru výstavy kolektivní, ať již členských středisek Svazu československých výtvarných umělců (dále SČSVU) nebo přehledové výstavy nazvané *Výtvarná úroda v letech 1950 a 1951*.

Klement Gottwald prohlásil, že československý lid potřebuje novou kulturu, kulturu dneška, žijící dneškem a pomáhající dnešku. Státní podpora umění byla podmíněna produkcí uměleckých děl, jež by svou tematikou glorifikovala komunistickou stranu, její vůdce i proces společenských přeměn a zároveň byla formou srozumitelná nejširším lidovým vrstvám, aby mohla plnit svou agitační funkci. V lednu 1953 SČSVU předložil sekretariátu pro státní ceny při úřadu předsednictva vlády seznam vhodných laureátů s odůvodněním jejich výběru. Volba padla na Vratislava Nechlebu, prominentního portrétistu pražské buržoazie, kterého po únoru 1948 ještě obviňovali z výtvarné upachtěnosti, lakýrnické tuposti a šíření nevkusů, který nicméně dal své zkušenosti s reprezentačním portrétováním do služeb nového režimu, když byl oceněn za portrét Klementa Gottwalda. Druhou státní cenu I. stupně v oblasti výtvarného umění přebíral národní umělec Václav Rabas. Ceny II. stupně obdržel kolektiv mladých autorů: Ludvík Kodým, Irena Sedlecká, Svata Hajerová a Vendelín Zdrůbecký za výzdobu Leninova muzea právě otevřeného v Lidovém domě v pražské Hyberské ulici. První dva se nakonec stali na nějakou dobu mladým manželským párem. Irena Sedlecká pak v roce 1967 emigrovala do Velké Británie, kde se etablovala jako sochařka, mimo jiné jí byla svěřena zakázka na pomník pop-idolu Freddieho Mercuryho na promenádě ve švýcarském mondénním letovisku Montreux. Dalším odměněným byl sochař Ladislav Novák za pomník hornictví na Kladně, v němž pro-

pojil v symbolickém pozdravu postavu starého horníka (předlohou mu měl být jeho otec) se stachanovským úderníkem, aby vyjádřil sepětí generací a kontinuitu třídního boje. Za podobný koncept byl již dříve odměněn Jan Čumpelík, který dokázal v jednom obraze spojit husitského bojovníka s příslušníkem Lidových milicí. Novákův kladenský pomník byl před několika lety pozměněn odstraněním pozdravu Práci čest! z podstavce na žádost města jako správce veřejné plastiky.

Laureáti převzali státní ceny 1. května 1953 v Domě umělců a o pět dní později prezident Antonín Zápotocký otevřel II. přehlídku československého výtvarného umění na Pražském hradě. První ročník přehlídky v roce 1949 v obnoveném prostoru Jízdárny Pražského hradu pod záštitou prezidenta republiky měl podle sovětského vzoru všesvazových výstav výtvarného umění přinést přehled o současné tvorbě. Druhý ročník shromáždil šest stovek prací českých a slovenských umělců. Kritika si pochvalovala, že z výstavních síní byl vymýcen prožluklý formalismus, ale stále shledávala vliv beztvárného impresionismu a nedostatek radostného optimismu, tolik potřebného budovatelům pětiletky. Bylo konstatováno, že mnozí umělci místo angažovaného umění volí raději úniková témata a že je patrná převaha krajinářství nad figurální, či řečeno tehdejší frazeologií, tematickou malbou. Řada vystavených děl pocházela z úkolové akce SČSVU, kdy vybraní umělci obdrželi zálohy, aby výtvarně zachytili proměny středního Povltaví spojené s budováním vodních děl. Tyto krajiny jsou dodnes ve sbírkách moderního a současného umění Národní galerie v Praze, snad právě pro určitou distanci od ideologie, která jinak prostupovala výtvarné umění tehdejší doby.

Sbírkové fondy, a tím spíše stálé expozice moderního umění galerií a muzeí umění, prošly v následném půlstoletí zásadními proměnami, ovlivňovanými proměnami politického diskurzu. Řadu příkladů angažovaného umění socialistického realismu dnes známe jen z černobílých reprodukcí v dobovém tisku. Nikoliv náhodou se dosud většina výstavních projektů věnovaných tomuto období opírala o sbírky Muzea českého dělnického hnutí, které působí jako samostatný právní subjekt, jehož sbírkový fond v 90. letech vznikl sloučením sbírek zaniklých Muzeí Klementa Gottwalda a Muzea V. I. Lenina.

Samostatnou kapitolu představují architektonická a sochařská díla umístěná ve veřejném prostoru, byť i řada pomníků byla později pro svůj politický náboj odstraněna. Prvním z nich byl Stalinův pomník v Praze na Letné, demontovaný již v roce 1962, jehož základní kámen byl položen 25. února 1953. Většina návrhů ve veřejné soutěži spojovala sochu s architektonickým řešením, někdy až přespřilíš přetvářejícím terén, jako v případě architekta Jiřího Krohy, který navrhl systém kamenných teras kaskádovitě se spouštějících k vltavskému břehu. V případě soutěžního návrhu Pavla Smetany se naopak pomník generalissima téměř ztrácel na pozadí dominantní architektury symbolické brány. V archiváliích zastupitelského úřadu ČSR v Moskvě je zachycena kritika vítězného projektu sochaře Otakara Švece a manželů Štursových. Člen-korespondent Akademie architektury SSSR profesor Michail Pavlovič Parusnikov jej měl označit za příklad kosmopolitického formalismu a vytýkal zejména to, že vůdce světového proletariátu je pouhou součástí reliéfu. Architektonické řešení zahrnovalo i úpravu protilehlého staroměstského předmostí, kde se plánovalo

masové shromaždiště, přičemž se předpokládal rozhlasový přenos projevů z tribuny na vyvýšeném místě před pomníkem. Orientace pomníku směrem k historickému jádra pak nedovolovala rozvinout výhodu prostorné Letenské pláně, která byla jinak využívána pro vojenské přehlídky u příležitosti Dne osvobození.

Pražský Stalinův pomník je pro své monumentální rozměry nejnámější, ale podobný osud v témže roce, tedy 1962, postihl i Stalinův pomník od sochaře Josefa Malejovského v Plzni, odhalený 7. listopadu 1953, který však byl oproti původnímu návrhu proveden v pískovci místo v bronzu. Upustilo se rovněž od architektonické úpravy okolí, projektované architektem Richardem F. Podzemným.² Dvojice Josef Malejovský – Richard F. Podzemný také projektovala Stalinův pomník pro Pardubice, kde však po XX. sjezdu KSSS v roce 1956 bylo ve stadiu rozpracovanosti rozhodnuto změnit koncept na Památník osvobození a ústřední Stalinovu postavu nahradit rudoarmějcem.

V současnosti mají lidé nejvíce možností být konfrontováni s architekturou socialistického realismu, která je zajímavou a přes časovou blízkost málo prozkoumanou oblastí novodobých dějin umění. Při bližším pohledu na Sovětský svaz, kde byla estetická (a politická) doktrína formulována už před válkou v 30. letech, nalezneme mnohovrstevnatý obraz realizovaných děl i projektů, jež spojuje především ideová a symbolická interpretace architektury vyjadřující *heroickou stalinskou epochu socialistického budování, které není v dějinách lidstva rovno*.³ Doporučovala se tvůrčí inspirace odkazem nejlepších děl evropské architektury, především klasické antiky, renesance a klasicismu, což nijak nebránilo likvidovat některé projevy národního kulturního dědictví jako pravoslavné kostely a kláštery. Kategoricky byly zavrženy experimenty sovětské avantgardy 20. let jako projevy formalismu a kosmopolitismu. Protože česká levicová avantgarda nebyla blíže seznámena s proměnami diskurzu, věnovala se velká pozornost popularizaci sovětských zkušeností, především prostřednictvím překladů vybraných statí sovětských státních představitelů a uměnovědců v odborném tisku nebo vydáváním samostatných antologií a brožur.⁴ Významnou úlohu sehrála cesta oficiální delegace československých architektů na podzim 1953, kterou se podařilo uskutečnit až po zmírnění izolace po Stalinově smrti. Již v červnu 1951 bylo v Československo-sovětském institutu Akademie věd zřízeno v rámci sekce věd o umění samostatné oddělení pro architekturu, které začalo vydávat dvouměsíčník *Sovětská architektura*. V obrazové části vycházel ze sovětských propagačních materiálů, které akcentovaly zejména prestižní projekt přestavby hlavního města Moskvy na vzorné socialistické velkoměsto, budování nových městských celků (v dobové rétorice byl používán rusismus „ansámblů“) s pohledovými perspektivami získanými prolamováním hmoty motivy oblouků, použitými později na Ostravsku. Silný vliv této „vzorové“ architektury, nazývané pozdější ruskou architektonickou kritikou jako „stalinský empír“, je patrný nejen v projektech tuzemských architektů, ale i ve školních pracích studentů vysokých uměleckých škol, kterým byl prezentován jako jediná možná cesta rozvoje.

Reprezentativní charakter moskevských novostaveb se projevil i v okázalé syntéze architektury a výtvarné výzdoby. V tomto směru představovala nová výstavba pro malíře a sochaře šanci na zakázky. V Československu se však v 50. letech SČSVU

marně domáhal u ústředních orgánů, aby určité procento investičních nákladů bylo povinně vyčleněno na výtvarné práce. Ze sovětských vzorů byly přejímány architektonické detaily výzdoby jako bosáž, rustika, kuželková balustráda. Je zřejmá tendence interpretovat architektonickou formu jako projev národní kultury. V Česku, ale i v Polsku byla patrna silná inspirace renesancí jako „národním slohem“, odkud se přejímaly vlysy se sgrafitovou výzdobou s psaníčky, ale i s rostlinnými a figurálními motivy nebo obloučkovité štíty.

V poválečných letech se ostatně podstatně proměnil status architekta. Zatímco v prvních letech po válce se věnovala velká pozornost stavovským zájmům a připravoval se zákon na ochranu architektonické práce, po roce 1948 se eliminací soukromé projektové praxe stal architekt z tvůrčího umělce zaměstnancem velkých projektových a stavebních národních podniků. Také si již z valné většiny nevolil projektové úkoly, ty mu byly direktivně přidělovány, jeho činnost byla normována, kromě vlastní projekční činnosti na něj byla přenesena i řada administrativních úkolů a ještě vyžadována politická práce. Snaha architektů uhájit alespoň část své tvůrčí autonomie vytvářením družstevních ateliérů v tomto směru skončila nezdarem. V prvotní podobě se uvažovalo o vytvoření architektonické rady při Ústřední plánovací komisi a regionálních ateliérů národní plánovací služby, po územně-správní reformě v roce 1949 pak oblastních ateliérů u krajských národních výborů.

Architektura socialistického realismu bývá ztotožňována především s obytnými celky v Ostravě či Ostrově nad Ohří, na něž obrátili pozornost regionální historici. V souladu s ekonomickými prioritami prvního pětiletého plánu směřovala většina stavebních investic do budování těžkého, chemického a důlního, průmyslu. Industriální architektura 50. let však podléhala procesu utajení a informace o projektech nebyly publikovány ani v odborném tisku. Stavba Nové huti Klementa Gottwalda, Válcoven železa Klementa Gottwalda či Hutního kombinátu Košice druhotně vedla ke stavbě obytných sídlišť pro zaměstnance těchto průmyslových podniků. Určitá závislost občanské výstavby na průmyslu je patrná v menším měřítku i v dalších českých a moravských městech (Rudný projekt v Mníšku pod Brdy, železárny v Hrádku u Rokycan, Aeropal v Uherském Hradišti, sídliště pro Důl Nosek ve Stochově).

S průmyslem souvisela i novostavba Vysoké školy chemické v Pardubicích, kterou projektoval architekt Jiří Kroha. Stavba, která v širokých oknech poslucháren má v sobě něco z konstruktivistické minulosti autora, zároveň ukazuje i znalost kánonu soudobé sovětské architektury. Kroha z něj v projektu aplikoval monumentalizaci hlavního průčelí sloupovým portikem, ústřední výškovou dominantu v podobě jehlanu, opakovanou v menším měřítku i po bocích budovy, a monumentální sochařskou výzdobu na sloupůradí i v arkádě bočních křidel.

Na Ostravsku na podkladě vládního usnesení z roku 1952 začaly vznikat nové sídelní útvary městského typu (Nová Ostrava, později Havířov), které měly být vzorovými socialistickými městy, nicméně již v průběhu stavby byly podrobeny kritice. Pro recepci sovětských vzorů nemusí být bez zajímavosti, že hlavní architekt Ostravy Evžen Friedl jako jeden z mála českých architektů plynule ovládal ruský jazyk (narodil se před revolucí v Rusku) a mohl tak dobře sledovat sovětskou odbornou literaturu. V roce 1954 však zahynul při havárii letadla na vnitrostátní lince Praha – Ostrava.

Dobová architektura řešila i výstavbu v menších městech a na vesnicích (obnovené Lidice, v souvislosti s budováním povltavské vodní soustavy i výstavba socialistické vesnice ve středočeských Zvíroticích, Velká Ida v Košickém kraji, účelové stavby JZD).

V režimu utajení pracovaly projektové složky ministerstva vnitra, které využívaly nucenou práci odsouzených. V době, kdy stál v čele rezortu národní obrany Gottwaldův zeť Alexej Čepička, vznikala v severozápadním sektoru hlavního města Prahy nová výšková dominanta, důstojnická ubytovna Družba v Dejvicích. V roce 1953 byla vypsána omezená veřejná soutěž na stavbu Ústředního domu armády na neďalekém dejvickém centrálním náměstí, které bylo právě přejmenováno na náměstí Říjnové revoluce. Většina projektantů se nesnažila zohlednit původní charakter a měřítko náměstí, projektovaného před válkou jednotně v novoklasicistickém stylu architektem Antonínem Engelem, naopak je chtěla přebít monumentálností nové stavby, kterou podle sovětských vzorů nejčastěji projektovali jako novou výškovou dominantu. Porota soutěže nakonec žádnému ze zúčastněných neudělila první cenu, druhou cenu získal kolektiv Pavel Bareš – Jiří Kadeřábek – Jaroslav Kándl – Karel Prager. Proti jejich návrhu vystoupil profesor Antonín Engel, který požadoval vytvoření jednotného prostoru náměstí podle předválečného projektu budovami ústavů vysokých škol, přičemž účelově využíval i kritiku soutěžních návrhů vyslovenou sovětským profesorem Fominem. Po Gottwaldově smrti se vliv jeho zetě Alexeje Čepičky postupně zmenšoval, Ústřední dům armády nakonec obsadil adaptovanou předválečnou budovu na protější straně náměstí, a také výškovou stavbu vojenské ubytovny Družba musela armáda předat k civilnímu využití jako hotel International.

Málo známou je také užší veřejná soutěž z roku 1954 na architektonické řešení jižního, pankráckého předmostí budoucího Nuselského mostu, kde se plánovaly novostavby Vysoké školy stranické ÚV KSČ, Vysoké školy ruského jazyka, monumentální pomník a zvýraznění vjezdu na most vítězným obloukem. Ideovost měla být vyjádřena jednotou architektonických, sochařských a monumentálně dekorativních prvků v duchu radosti z nového života a bojovného optimismu. Vítězný návrh Jiřího Gočára však již nebyl realizován.

Architektura stalinského období se v Československu ani dalších státech východního bloku nestačila ani rozvinout, když v roce 1953 zemřel její ideový inspirátor J. V. Stalin. Politika jeho nástupce Nikity Sergejeviče Chruščova v roce 1954 vedla k náhlé proměně architektonického diskurzu v Sovětském svazu a odvozeně i v celém sovětském bloku.⁵ Usnesení Rady lidových komisařů z roku 1939, které požadovalo, aby se architekti při vytváření typizovaných projektů pětipatrových malobytových obytných domů vyvarovali „zbytečnosti“, za něž se považovaly vysoké parapety, frontony, velké římsy, vysoké oblouky nebo lodžie, bylo ve stalinském období ojedinělým projevem. Tehdy byla prosazována symbolická, ideová monumentální architektura a naopak zavrhován přepjatý, bezideový ekonomismus předchozích období. Chruščovova politika měla své logické kořeny ve snaze prosadit ve válkou zničené zemi snížení nákladů na výstavbu důslednou typizací a industrializací masové výstavby. Jeho rozhodnutí však patrně mělo vedle ekonomických důvodů i své pozadí v zákuulisním boji o moc a vliv, jenž se projevil v kritice individuálních autorských projektů

některých dosud ceněných architektů, kteří byli náhle veřejně obviňováni z mrhání finančními prostředky. Nařízením ÚV KSSS z listopadu 1955 byla dokonce architektům Leonidu Michajloviči Poljakovovi a Alexandru Borisoviči Boreckému odebrána Stalinova cena, kterou v roce 1949 získali za projekt výškové budovy v Moskvě (pozdějšího hotelu Ukrajina).

Na okraj proměn architektonického diskurzu je možné připomenout svědectví architekta Václava Šantrůčka, který vzpomínal, jak mu při předválečné návštěvě SSSR v projekčním ateliéru Narkomprosu navrhli přepracovat jeho projekty funkcionalistických staveb v jónském slohu. Šantrůček vyslovil kritiku eklektického projektu Paláce Sovětů akademika Ivana Vladislavoviče Žoltovského, již prý v soukromých rozhovorech sdíleli architekti Alexej Viktorovič Ščusev i Hannes Mayer, kteří odsuzovali bezduchou aplikaci klasických slohů na soudobou architekturu bez ohledu na jejich účel a na ducha doby nebo stavbu vícepatrových domů s mohutnými betonovými tříčtvrtěsloupy se sádrovými hlavicemi, konzolami a různými průběžnými ornamentálními motivy. V roce 1949, kdy tyto názory přednesl v rámci přednášky na ČVUT, byl však tamními studentskými aktivisty obviněn z objektivistického hodnocení úpadkových směrů v sovětské architektuře, negativismu a nahrávání nepřítelům Sovětského svazu.

Socialistický realismus je po roce 1989 reflektován především jako produkt poražené komunistické ideologie. Pokusy některých historiků architektury o rehabilitaci této architektury v poslední době se jí proto v první řadě snaží vymanit z politického kontextu, když zdůrazňují její kontinuitu s předválečnou moderní architekturou jako jakýsi odkaz prvorepublikové kvality ukrytý pod vnějším socialistickým hávem.⁶ Jinak postoj ke komunismu jako by předurčoval i hodnocení umění epochy. Mluví se až o architekturomachii 50. let, kdy architektura spoluformulovala typ *hominis sovieticus*. Architekti jsou obviňováni z vytváření sociálně promiskuitních prostorů k depersonalizaci osobnosti, neandertálských sídlišť a mravenišť poslušných hlasů strany jako mravenčí královny.⁷

Předseda českého výboru Mezinárodní rady pro památky a sídla (ICOMOS) Josef Štulc považuje tuto epochu za období znásilňování tvůrčí svobody, které několik generací architektů naplnilo nepřekonatelným odporem k jakémukoliv historismu a u mnoha z nich vyvolalo trvalou nedůvěru v památkovou péči. Na druhou stranu se architektura 50. let stává předmětem památkové ochrany. V roce 1992 bylo vyhlášeno památkové ochranné pásmo architektury 50. let v Havířově. V roce 2003 část občanů západočeského Ostrova nad Ohří podalo návrh na jeho prohlášení městskou památkovou zónou. Podle předkladatelů by tento způsob ochrany měl konzervovat jednak jednotné urbanistické řešení souboru před případnou dostavbou dalších objektů, jednak architektonické prvky (původní formáty oken, tvar střechy, výtvarné prvky, původní omítku a umělý kámen, původní rozvrh zeleně a architektonické detaily parteru). V září 2001 Památkový ústav v Ostravě podal návrh na prohlášení domu v Ostravě-Porubě jako typického příkladu ideologické architektury 1. poloviny 50. let 20. století (tzv. socialistického realismu neboli sorely) za kulturní památku. Skutečnost, že ministerstvo kultury rozhodlo o prohlášení až v roce 2009, svědčí o určitých rozpácích nad hodnocením této architektury.

Je třeba si však přiznat, že architektura, stejně jako další druhy umění, ztratila v 50. letech svoji autonomii a postavila se do služeb politické idey.⁸ Později diskreditně zamčované angažmá v 50. letech nastartovalo mnoha významným architektům kariéru v evropském stylu: třeba spolutvůrce bruselského stylu František Cubr projektoval v 50. letech interiéry zastupitelského úřadu v Moskvě nebo úpravu obřadní síně Památníku národního osvobození pro pohřeb Klementa Gottwalda. Dnes tak cenění manželé Machoninovi, autoři pražského obchodního domu Kotva, začínali s projektem Ústředního domu ČSA, který se nepokrytě inspiroval sovětskou architekturou, jak výškovou dominantou, tak obrovskými arkádami průčelí. Ostatně sami umělci se aktivně ucházeli o ekonomicky výhodné zakázky. Grafik Vladimír Boudník v předjaří 1968 v dopise svému příteli, spisovateli Bohumilu Hrabalovi trpce napsal: *Copak ti současní kritici si neuvědomují, že mimo různých kultů osobnosti byly i možnosti si vydělat lehce peníze? A já si myslím, že býti ona volnost, které se domněle nedostávalo umělecké tvorbě, že by stejně 90 procent výtvarníků a spisovatelů sáhlo raději do otevřeného žlabu a onu volnost by si maximálně dali pod nohy, aby dále dosáhli.*⁹

-
- 1 ŠVÁCHA, Rostislav – PLATOVSKÁ, Marie (eds.): *Dějiny českého výtvarného umění 1939–1958*, díl V. Academia – Ústav dějin umění AV ČR, Praha 2005.
 - 2 PEŠTÁK, Michael: Stalinův pomník v Plzni. In: *Ročenka Státního oblastního archivu v Plzni 2006*. Státní oblastní archiv v Plzni, Plzeň 2007, s. 88–90.
 - 3 KOSENKOVA, Julija L. (ed.): *Architektura stalinské epochy: opyt istoričeskogo osmyslenija*, KomKniga, Moskva 2010. Ze západní literatury NOEVER, Peter (ed.): *Tyrannie des Schönen. Architektur der Stalin-Zeit*. Prestel Publishing, München – New York 1994; PAPERNY, Vladimir: *Architecture in the Age of Stalin: Culture Two*. Cambridge University Press, Cambridge 2002.
 - 4 *Proti kosmopolitismu v sovětském umění. Soubor statí a článků ze sovětského tisku*. Svět sovětů, Praha 1949; *Sovětská stavba měst. Soubor theoretických studií*. Orbis, Praha 1951; MORDVINOV, A. G. a kol.: *Sovětská architektura*. Orbis, Praha 1951; *Usnesení VKS(b) – Lenin – Stalin o stavbě měst a architektuře*. Orbis, Praha 1952.
 - 5 *Matěrialy II. vsesojuznogo sjezda sovětskich arhitektorov*, Gosstrojizdat, Moskva 1956. ÅMAN, Anders: *Architecture and Ideology in Eastern Europe During the Stalin Era. An Aspect of Cold War History*. The MIT Press, Cambridge (MA) 1992.
 - 6 SEDLÁKOVÁ, Radomíra: *Sorela. Česká architektura padesátých let*. Národní galerie, Praha 1994.
 - 7 ŠEVČÍK, Jiří: Socialistický realismus – neodreagované trauma. *Ateliér*, 2003, roč. 16, č. 1, s. 3; HALÍK, Pavel: Ideologická architektura. *Umění*, roč. 44, 1996, č. 5, s. 438–460; JANATA, Michal: Delirantní architektura. *Architekt*, 1997, roč. 43, č. 11, s. 46–47.
 - 8 VYBÍRAL, Jindřich: Architektura ve službách totalitní moci. In: GORYCZKOVÁ, Naďa – VYMĚTA-LOVÁ, Martina (eds.): *Poválečná totalitní architektura a otázky její památkové ochrany*. Státní památkový ústav v Ostravě, Ostrava 2002, s. 4–11.
 - 9 BOUDNÍK, Vladimír: *Z korespondence II (1957–1968)*. Pražská imaginace, Praha 1994.

Jiří Jindra

Československá akademie věd v roce 1953

Založení ČSAV

Ač je tento příspěvek omezen časově na rok 1953, nelze nezmínit události, které provázely založení ČSAV v roce 1952. Na podzim 1952 se konala poslední jednání o budoucí československé vědecké instituci (podrobně o tom psal J. Beran¹). K ustavení a vybudování nové akademie byla jmenována devětadvacetičlenná vládní komise, která se řídila pokynem nahradit v Československu stávající vědecké společnosti (Českou akademii věd a umění, Královskou českou společností nauk, Českou národní radu badatelskou a Masarykovu akademii práce). Komise akceptovala linii danou ÚV KSČ, ale současně se snažila uchovat co nejvíce z dobrých tradic české vědy. Šlo o vážný problém. Jaká bude budoucí Akademie?² Velmi důležité bylo její složení. Tato problematika byla důkladně probírána již dříve.³ Návrh na zřízení Akademie komise postoupila Národnímu shromáždění, neboť to muselo vydat o nové instituci zákon. Jeho plénum jej přijalo 29. 10. 1952 a v účinnost vešel 13. 11. 1952.⁴

V důvodové zprávě k zákonu bylo mimo jiné uvedeno: *Základem vědecké činnosti ČSAV je vítězné učení marxismu-leninismu, vědy všech věd, soustavy nauk Marxe, Lenina a Stalina, která má za základ dialektický materialismus jako filosofii, jako metodologii veškeré vědecké práce, jako světový názor. Vybudováním ČSAV se rozžehne veliké světlo vědy, pokroku a vzdělanosti.* Dále se v ní praví, že KSČ vede národy ČSR na cestě k socialismu a komunismu, že jejím příkladem je VKS(b) vedená génielem J. V. Stalina. V paragrafu 9 tohoto zákona je uvedeno, že Akademie je socialistická právnická osoba, ač v roce 1952 byla ČSR lidovědemokratickou republikou a socialistickou byla vyhlášena až v roce 1960.

Podle zákona o ČSAV byla akademie prohlášena za nejvyšší vědeckou instituci. Zmiňoval fakt, že podléhá vládě ČSR a je financována ze státního rozpočtu. Dále se v něm psalo o vědeckých pracovištích, o právu ČSAV udělovat vědecké tituly CSc. a DrSc., a zejména o členech Akademie, jimiž mohli být domácí i zahraniční vědci. Zákon vyjmenovával i orgány ČSAV: valné shromáždění všech členů a čestných členů Akademie, plenární zasedání členů Akademie a vědeckých pracovníků Akademie, prezidium Akademie, výbor prezidia a úřad prezidia.

Dne 17. listopadu 1952 proběhlo v Národním divadle slavnostní ustavující shromáždění ČSAV, na kterém pronesli projevy Antonín Zápotocký a Zdeněk Nejedlý.

Ladislav Štoll přednesl zprávu o činnosti vládní komise pro přípravu ČSAV.⁵ Jak bylo na počátku 50. let obvyklé, uzavřel svůj referát provoláním slávy marxisticko-leninskému učení a největšímu českému Stalinovu žáku Klementu Gottwaldovi i geniálnímu Stalinovi. Dekretem prezidenta republiky byli jmenováni první řádní členové-akademici a členové prezidia ČSAV.⁶ Dne 18. listopadu akademici na II. plenárním zasedání v Karolinu zvolili aklamací prvních 43 členů-korespondentů.⁷ Složení sboru akademiků a členů korespondentů zachycují tabulky I a II. V první jsou uvedena jména akademiků jmenovaných prezidentem republiky v roce 1952 a zvolených v roce 1953. Kromě oboru, ve kterém byli akademici specialisty, je uvedena i jejich politická příslušnost. Lze vyčíst, že jen zhruba jedna třetina akademiků byla v době jmenování či volby v KSČ, což se ovšem během dalších let měnilo – nestraníkem zůstal jen málokterý z nich. Obdobné charakteristiky jsou i u členů-korespondentů v druhé tabulce. Z prvních akademiků bylo 33 profesorů či docentů Univerzity Karlovy, 8 z ČVUT a 8 z dalších vysokých škol. Z prvních 43 členů-korespondentů bylo 18 z Univerzity Karlovy, 13 z ČVUT a 12 z dalších vysokých škol. Většina těchto profesorů a docentů získala tituly ještě před válkou, šlo tedy o vědce s dobrým renomé.

Výstižně zhodnotila situaci při zřizování sboru akademiků A. Míšková⁸: *Sbor členů ČSAV byl vytvořen v souladu s direktivami ÚV KSČ. [...] Jejich cílem bylo centralizovat řízení základního výzkumu, reorganizaci likvidovat na tomto poli opozici a podřídit novou vědeckou organizaci ideologii KSČ. [...] Základem sboru byly přední vědecké osobnosti tehdy zanikajících vědeckých společností (ČAVU a KČSN), z nichž bylo jen 15 členem KSČ. Komunistická ideologie se prosazovala [...] postupně a až na výjimky je spojena s mladší generací. [...] i u této skupiny vědců se dbalo nejen na politickou, ale i na odbornou úroveň, což platí především o oblasti přírodních a technických věd, společenské vědy hrály logicky služebnější roli. Z členství v nové Akademii byli předem vyloučeni v první řadě vědci, kteří patřili ke stoupencům opozice v letech 1945–1948. Tyto osobnosti byly komunistickou mocí postiženy většinou hned po únoru 1948. [...] Někteří z těch, kteří byli nuceni opustit vysokoškolské katedry, našli uplatnění právě na pracovištích ČSAV, byť ne v odpovídajícím funkčním zařazení. Další důsledná likvidace se týkala především oborů nepřijatelných z ideologického hlediska vládnoucí strany – nemarxistické sociologie, práva, filosofie, historie, pedagogiky a genetiky. [...] V této souvislosti byly v zásadě nepřijatelné i ty osobnosti, které získaly vzdělání a působily na církevních institucích, event. se specializovaly na výzkum s církevní problematikou.*⁹

Kádrový pořádek vydaný ÚV KSČ stanovil, že politbyro ÚV KSČ schvaluje prezidenta, jeho náměstky, hlavního vědeckého sekretáře, návrhy na řádné členy Akademie a členy prezidia a vedoucího stranické skupiny prezidia ČSAV a ředitele úřadu prezidia. Prezident republiky jmenoval do prezidia v listopadu 1952 akademiky uvedené v tabulce III. Je zřejmé, že pouze čtyři, tedy jen třetina z nich, nebyli členy KSČ, což byl opak situace u akademiků a členů-korespondentů.

Činnost prezidia a výboru prezidia ČSAV

Dne 5. prosince 1952 byl na 1. schůzi prezidia vytvořen výbor prezidia složený z prezidenta, jeho dvou náměstků a hlavního sekretáře, viz tabulka III. Těmto funk-

cionářům byly vymezeny jejich úkoly. Sekretář Šorm dále uvedl další organizační opatření, jako bylo rozdělení pracovišť do sekcí, viz tabulka IV, a zařazení pracovišť v sekcích, viz tabulka V.

O činnosti výboru prezidia je málo dokladů, zachovaly se jen části zápisů z jeho schůzí od září do prosince 1953,¹⁰ kterých bylo sedm místo stanovených 12. Hlavní slovo měl Šorm. Do výboru docházely žádosti a hlášení ze sekcí. Předjednávaly se body, které byly potom probírány na zasedáních prezidia. Byly to např. otázky, které ústavy Akademie by měly mít oprávnění udělovat vědecké hodnosti, jednalo se o kádrovém pořádku v ČSAV, zajištění cesty Hanzelky a Zikmunda, vysílání pracovníků ČSAV do ciziny, o problémech kolem aspirantur v ústavech, edičním plánu ČSAV, plánu pracovních sil na rok 1954, odměnách, zřízení Ústavu pro teoretickou radio-techniku atd.

Mezi jednotlivými valnými zasedáními ČSAV bylo výkonným orgánem prezidium a jeho výbor. Podívejme se, čím se prezidium zabývalo.¹¹ V roce 1953 bylo celkem 24 schůzí prezidia, na žádné z nich nebyl přítomen prezident Nejedlý. Jeho nepřítomnost však nebyla znát, orgán vedl ve skutečnosti akademik Šorm. Na schůzích prezidia se jednalo mj. o rozvoji technických věd, o výchově kádrů na pracovištích Akademie, zejména aspirantů, a o navázání styků s cizinou. Prezidium též sebekriticky (po sovětském vzoru) hodnotilo svou práci a konstatovalo, že přemíra organizačních úkolů odvádí jeho členy od vlastní odborné a ideologické práce. Dále se na schůzích pochopitelně probíraly plány činnosti ústavů a ostatních vědeckých útvarů, plány pracovních sil na roky 1954, 1955 a 1960, platy zaměstnanců, pořádání konferencí aj. Před volbami nových členů Akademie prezidium pečlivě vybíralo kandidáty. Diskutovalo se několikrát o náplni práce jednotlivých sekcí. První zprávu o činnosti prezidia, jež bude uvedena v další části tohoto příspěvku, podal v červnu 1953 akademik Šorm.

Shromáždění ČSAV

O prvním valném shromáždění ČSAV, které se konalo 18. listopadu 1952 v pražském Karolinu, bylo již pojednáno. Jen doplníme, že na něm byla podána zpráva o činnosti vládní komise pro vybudování ČSAV, potvrzení přijatých opatření a usnesení vládní komise, již zmíněná volba prvních 43 členů-korespondentů a projednání nejbližších úkolů Akademie

Druhé valné a první výroční shromáždění Akademie se konalo 23. 11. 1953 ve Valdštejnském paláci.¹² Zahájil je prezident Z. Nejedlý, který mj. uvedl, že na rozdíl od minulé doby, kdy česká a slovenská věda působila hlavně v oborech, kde nebyla potřeba velkých investic, v ČSAV bude třeba věnovat se investičně náročným vědám technickým. Po Nejedlém vystoupil hlavní vědecký sekretář akademik Šorm se zprávou o činnosti prvního roku Akademie (viz dále). Po něm zazněla přednáška sovětského akademika Georgije Konstantinoviče Skrjabina a českého akademika Jaroslava Böhma. Valné shromáždění zvolilo v tajných volbách nové členy Akademie: řádnými členy se stali B. Němec, J. Podpěra, S. Bechyně, F. Čechura a J. Smetana. Zvolilo též 30 nových členů-korespondentů. Na kandidátní listině bylo 32 jmen.

Akademici ne zvolili historika F. Krause a zoologa J. Kratochvíla. Tedy zvolení sice byli, ale u sedmi kandidátů (geolog F. Fiala, geolog J. Vachtl, fyzický geograf F. Vításek, zoolog J. Komárek, technik F. Laskota, historik F. Roubík a právník T. Bartošek) bylo hodně negativních hlasů.

Třetí valné shromáždění se konalo ve dnech 12.–15. dubna 1954.¹³ Zahajovací projev pronesl Z. Nejedlý. Zprávu o dosavadní činnosti, tedy zejména v roce 1953, přednesl F. Šorm (viz dále). Poté zasedaly jednotlivé sekce a připravovaly perspektivní plány svých oborů a oblastí. Neveřejné plenární zasedání členů ČSAV dne 15. 4. schválilo zástupce předsedů a vědeckých tajemníků sekcí, pracoviště a ředitele ústavů ČSAV v roce 1954 a ředitele ČSAV.¹⁴

Mezi valnými shromážděními bylo několik plenárních zasedání k různým výročím, např. k 75. narozeninám Z. Nejedlého, kde hlavní projevy přednesli Jaroslav Böhm a Jan Mukařovský, úmrtím (J. V. Stalin a K. Gottwald) atd. O plenárních zasedáních všeho druhu chybějí doklady, v Archivu AV ČR nejsou. Jen o IV. plenárním zasedání víme, že probíhalo 14.–15. ledna 1954 ve Valdštejnském paláci.¹⁵ Hlavní referát měl akademik Böhm k problematice společenských věd.¹⁶ Na zasedání vystoupila dále řada členů Akademie s příspěvkem ze svých oborů.

Zprávy o činnosti Akademie

Průběžné zprávy o činnosti poskytovaly prezidiu sekce a pracoviště Akademie. Z nich potom čelní představitelé ČSAV, především F. Šorm, I. Málek a J. Böhm, prezentovali ostatním členům důležité výsledky Akademie.

V červnu 1953 akademik Šorm jako hlavní sekretář podal zprávu o více než půlroční činnosti prezidia.¹⁷ V ní mj. uvedl: *Hlavní obecnou zásadou, jež usměrňovala činnost prezidia, bylo vytvořit z ČSAV vrcholnou pracovní instituci po příkladu a vzoru AV SSSR. Prvním úkolem prezidia bylo zabezpečit organizační chod Akademie. Na 1. schůzi prezidia v prosinci 1952 došlo k vytvoření výboru prezidia, který byl zřízen jako operativní řídicí orgán Akademie. Jeho členům byly vytyčeny oblasti činnosti. Jedním z organizačních opatření bylo zřízení vydavatelské rady. Prezidium přes likvidační komisi řešilo likvidaci starých vědeckých společností existujících před založením ČSAV. Úspěchem prezidia bylo vybudování úřadu prezidia a budování základní knihovny Akademie. Velkou pozornost věnovalo prezidium práci sekcí, s nimiž hodnotilo jejich plány ideologické a odborné práce. Prezidium definitivně schválilo rozčlenění pracovišť, návrhy na jmenování vedoucích a ředitelů pracovišť a návrhy na vědecké rady pracovišť. Hodnotilo i organizaci a průběh konferencí uspořádaných pracovišti. V prvním půlroce existence ČSAV bylo uspořádáno 21 konferencí, což je důkaz prudkého vědeckého života. V otázce stanov ČSAV bylo rozhodnuto vypracovat je per partes. Nejdůležitějším úkolem prezidia bylo vypracovat definitivní plán odborné a ideologické práce Akademie na zbytek roku 1953. Ten byl schválen koncem dubna. (Za ideologické akce se považovalo pořádání konferencí a oslav Dobrovského, Nejedlého, Stalina, Koperníka, pozn. autora). Prezidium probíralo s plény méně vyvinutých sekcí (např. technickou) jejich plány, které musí být zaměřeny na budování socialismu (velké stavby, výstavba Prahy aj.). Velmi intenzivně se prezidium zabývalo otázkami kolem aspi-*

rantur a aspiranty samými. Prezidium přistoupilo k navázání styků s cizinou, zatím přímý styk byl navázán s Maďarskou akademií věd.

Akademik Böhm podal zprávu o činnosti ústřední redakčně-vydavatelské rady ČSAV.¹⁸

O tom, co se v Akademii v prvních 18 měsících její existence vykonalo po odborné stránce, vypovídá zpráva F. Šorma, kterou přednesl na III. valném shromáždění ČSAV.¹⁹ Ze zprávy se dovídáme, že k 1. 1. 1953 měla Akademie 1619 zaměstnanců, z toho 456 vědeckých pracovníků a 193 pracovníků technických a 48 vědeckých pracovišť. Ke konci roku 1953 bylo v ČSAV 2311 pracovníků, z toho 643 vědeckých a 312 technických, pracovišť bylo 50. Již v lednu 1953 byly schváleny plány práce pracovišť, v závěru roku byly na pracovištích podrobně prodiskutovány tyto plány. Akademici zvážili budoucí spolupráci s SAV, ČSAZV a SÚP. Šorm konstatoval, že při kontrole plánů práce vedení ČSAV tápalo. Proto byly vypracovány směrnice ke kontrole a pracovníci dostali podrobné návody, jak sestavovat požadovaná hlášení. Začaly též práce s vypracováním perspektivního plánu rozvoje vědecké činnosti na několik příštích let. K ediční činnosti Akademie Šorm uvedl, že ČSAV vydává 43 časopisy, z toho 39 vědeckých a 4 vědecko-populární. Méně příznivá byla situace u vydávání knih, i když jich vyšlo 149.

Mnohá pracoviště ČSAV navázala úzký styk s katedrami a ústavy vysokých škol, s rezortními výzkumnými ústavy a i s výrobou. Některé ústavy pořádaly školení pracovníků mimo Akademii. ČSAV se starala o popularizaci vědecké činnosti v součinnosti se Společností pro šíření politických a vědeckých znalostí. Šorm hovořil i o tvořících se zahraničních stycích a o vzdělávání v Akademii. Koncem roku 1953 bylo v ČSAV 176 aspirantů, kdežto o rok dříve jen 144. Přitom během roku 1953 ukončilo aspiranturu 47 absolventů. Šorm uvedl údaje o věkovém rozložení vědeckých pracovníků ČSAV. Průměrný věk v Matematickém ústavu (včetně aspirantů) byl 32 let, bez aspirantů 38 let, v Biologickém ústavu bez aspirantů 37, s aspiranty 34 let, v Archeologickém ústavu 36 let, v Ústavu organické chemie bez aspirantů 31 let, s aspiranty 30 let a v Ústavu pro jazyk český 38 let, tedy Akademie byla z hlediska věku vědců mladá. To je na jedné straně výhoda, ale i určité nebezpečí sebeuspokojování nad dosaženými výsledky.

Pracovníci Akademie získali několik státních cen za vědu, ač tvoří zlomek všech pracovníků činných ve vědě a výzkumu. Samotné prezidium udělilo za první rok existence ČSAV 119 odměn za úspěšné vyřešení vědeckých úkolů.

Pokud jde o jednotlivé vědní obory, byly získány nové poznatky. V matematice byly skvělé výsledky teoretické zejména v úseku topologie a diferenciální geometrie. Pracovníci Matematického ústavu uplatnili své zkušenosti v technice, řešili úkol týkající se výpočtu rozdělení napětí ve velkých vodních přehradách. Pomáhali při řešení složitých statistických výpočtů pro zdravotnictví a pro energetiku. V Laboratoři matematických strojů studovali teoretické i konstrukční otázky pro zpracování informací, podle nichž byly v průmyslu vyrobeny i první prototypy. Nadsazeně Šorm prohlásil, že československé počítače jsou dokonalejší než nejlepší světové výrobky.

Ve srovnání s matematikou měly české fyzikální vědy podle Šorma horší úroveň, což bylo dáno dřívějším nedostatkem zájmu experimentálních fyziků o teorii. Přesto

v Ústavu technické fyziky (ÚTF) dosáhli pozoruhodných výsledků týkajících se termoelektrických zjevů v polovodičích. Ve spolupráci s Ústavem geologickým v ÚTF vypracovali metody k přípravě čistých látek, které budou použity ve slaboproudé elektrotechnice. Dokončen byl pedogeologický průzkum Ostravska zaměřený na výstavbu nové Ostravy, jímž bylo zjištěno nejvhodnější umístění nového města a zabezpečeny suroviny pro jeho výstavbu a vypracovány návrhy pro zásobování vodou.

V odvětví chemie se Šorm chlubil světovou úrovní polarografie a organické chemie. Světové prvenství Heyrovského polarografie bylo obhájeno na mezinárodním kongresu ve Stockholmu (kterého se Heyrovský nesměl zúčastnit – pozn. autora). Ve Stockholmu byly přijaty i pracovní výsledky Ústavu organické chemie (ÚOCh) z oboru struktury terpenů. U polarografie byly mimo jiné získány poznatky ke konstrukci automatických čidel registrujících přítomnost některých škodlivin v ovzduší. V Laboratoři fyzikální chemie uvedli v činnost hmotový spektrometr k analýze směsí látek. Pracovníci ÚOCh předali československému farmaceutickému průmyslu původní postup pro výrobu jednoho léčiva a léčiv ze skupiny hormonů. Kromě toho se v ústavu pracovalo na výrobních postupech plastických hmot speciálních vlastností – silikonů.

Československé biologické vědy se ve svém celku bez výhrad přihlásily k sovětské biologii. V boji proti infekčním chorobám byly získány výsledky o obranných pochodech v organismech. Pracovníci v biologických vědách se zabývali výzkumem některých nákaz jako chřipky či zánětu mozku a průzkumem přirozených ohnisek nákaz. Nové poznatky byly o původcích onemocnění zvířat, hlavně ovcí. V Laboratoři pro vyšší nervovou činnost byl zkonstruován nový přístroj pro registraci srdeční činnosti nazvaný spaciokardiograf jako významná diagnostická pomůcka. Ve fyziologii se studovaly moderní metody spánkové terapie.

Pracoviště ČSAV technických věd byla podle Šorma zatím málo rozvinuta. Ústav teoretické a aplikované mechaniky pomáhal v praxi s výpočty zvláštních konstrukcí. V ústavu vypracovali i podklady k návrhům stavebních konstrukcí.

Elektrotechnická laboratoř řešila teoretické otázky fyzikálních pochodů v transformátorech. Strojnická laboratoř řešila mj. konstrukci nových spalovacích turbín pro dopravní stroje.

Z výsledků věd společenských uvedl Šorm výsledky archeologických výzkumů, zásadní význam měly nové objevy z období starobronzových kultur. Výsledky výzkumů slovanských odstranily dosavadní tendenční výklady. Historici se soustředili na Přehled dějin ČSR. Práce z období husitského a předhusitského ukázaly podle Šorma společenské základy husitského hnutí, jeho sílu a význam národní a mezinárodní.

V sekci ekonomie a práva fungovala v roce 1953 tři zcela nová pracoviště, která bylo třeba od základu vybudovat. Všechny úkoly těchto pracovišť byly dlouhodobé, práce na pracovištích běžela.

V sekci jazyka a literatury vypracovali zaměstnanci Orientálního ústavu mluvnicki soudobé čínštiny, učebnici čínské fonetiky, rozpracovali učebnice indonézštiny, hebrejštiny a aramejštiny a slovník korejský a vietnamský. Slavistika ve Slovanském ústavu sledovala zásady nové srovnávací slovanské jazykovědy. Z velkých ukončených prací Šorm uvedl *Dějiny polské literatury*, *Úvod do studia slovanských jazyků*

a *Přehled lužickosrbské literatury*. Ústav pro jazyk český se soustředil na průzkum českých nářečí a jejich historický výklad, pokračoval ve vydávání *Akademického slovníku současného jazyka českého*. Připravil pravidla pravopisu spisovného jazyka a pravidla spisovné výslovnosti. Ústav též pečoval soustavně o nová odborná názvosloví. Ústav pro českou literaturu dokončil práce na výstavě pro Památník národního písemnictví. Připravoval dějiny české literatury. Pečoval o vydávání kritických spisů J. K. Tyla, B. Němcové, J. Nerudy a J. Wolkera. V Kabinetu pro studia řecká, římská a latinská se pracovalo na slovníku středověké latiny v našich zemích.

Prezentované výsledky Šormovi poskytla jednotlivá pracoviště Akademie a mohly být zveličeny, což lze po 60 letech stěží posoudit. Přesto dává zpráva Šormova obraz o činnosti prvního roku existence ČSAV.

V březnu 1954 podal akademik Málek (skutečným autorem přehledu byl Jan Hájek) prezidiu souhrnnou zprávu o zahraničních stycích ČSAV dosud uskutečněných.²⁰ V roce 1953 přijala Akademie šest hostů z SSSR, 11 z Maďarska, pět z Polska a po jednom z NDR a Bulharska. Z kapitalistických států přijelo devět hostů z Anglie a jeden z Francie. ČSAV vyslala do SSSR dva vědce, 14 do Maďarska, 25 do Polska, sedm do NDR, jednoho do Rumunska, do Švédska dva a do Itálie osm vědců.

Mezi úkoly, s nimiž se ČSAV jakožto nová instituce musela nezbytně vypořádat, patřilo navázání kontaktů se zahraničím. Představitelé ČSAV byli limitováni celou řadou faktorů. Mezi nejdůležitější patřila studená válka. Až do Stalinovy smrti v březnu 1953 byla přerušena většina komunikačních kanálů mezi sovětským blokem a Západem. Navazování kontaktů se zahraničím bylo výrazně omežováno rovněž stálým nedostatkem deviz. Zahraniční spolupráce se v tomto období řídila především mezinárodními kulturními dohodami s lidovědemokratickými zeměmi.

Oficiální ocenění prací z ČSAV

Státní ceny za rok 1953²¹ a 1954²² byly prvními oficiálními oceněními prací akademiků, členů-korespondentů a pracovníků ČSAV. Pochopitelně ve většině případů šlo o práce vykonané ještě před existencí Akademie, zejména u cen za rok 1953. Z 11 cen udělených v roce 1953 byly dvě kolektivní, jedna pro dvojici a zbytek pro jednotlivce. Ze 14 cen udělených v roce 1954 byly dvě kolektivní, dvě pro dvojice a 8 pro jednotlivce. Oceněné práce československých vědců však neměly světový ohlas.

Prezidium ČSAV udělilo 18. 12. 1959 celkem 119 odměn za vědecké práce vyřešené v roce 1953, které *významnou měrou přispívají k budování socialismu a plní důležité budovatelské úkoly*.²³ Přehled odměn udává tabulka VI.

Dobová angažovanost některých akademiků

V roce 1953 publikovali akademici v oficiálním tiskovém orgánu Akademie *Věstníku ČSAV* (vol. 62) silně tendenční články: člen Prezidia František Trávníček o stalinské epoše jazykovědy²⁴ a Viktor Knapp o významu Stalinova učení o objektivních zákonech vědy pro naši vědeckou práci.²⁵ Kdo ví, zda to byla úlitba době či vděk za zvolení akademikem. Profesor Knapp však rozhodně nechyběl v čelné funkci (jako

viceprezident ČSAV a ředitel Ústavu státu a práva ČSAV) i po sametové revoluci. Zdalipak se kál z projevů a činnosti v ČSAV v předrevolučním období?

S uvedenými akademiky si nezadali ani další, zejména František Šorm a Ivan Málek, mj. předseda stranické skupiny prezidia. Oba byli zastánci sovětské vědy jako vzoru pro československou vědu. I. Málek byl jejím obdivovatelem již od konce 40. let. Roku 1953 vydal knihu *Učíme se od sovětské vědy*, což byl sborník jeho článků a projevů z let 1948–1952, tedy ještě před založením ČSAV.²⁶ Už samotné názvy jeho statí v knize jsou příznačné pro dané téma: Dary sovětské vědy, Učíme se od Sovětského svazu, O tvořivou vědu biologickou, Setkání se sovětskou vědou, Základy síly sovětské vědy, Diskuse s akademikem Lysenkem, Kritika a sebekritika v SSSR a u nás, Spojení teorie s praxí v sovětské vědě, Čs. věda na cestě k socialismu, Sovětská lékařská věda – náš vzor, Rozvoj biologických věd v SSSR, Do nové etapy naší biologie, Výchova studentských i vědeckých kádrů na medicínských institutech, Sovětská mikrobiologie – zbraň míru a Za vzorem sovětských biologických věd.

Podle Mála se československá věda setkávala s velikou podporou KSČ i vlády a nepochyboval o tom, že i ona se dočká na všech svých pracovištích toho, co má sovětská věda největšího, nového člověka – vědce, očištěného od špíny, kterou na něj nanese vykořisťovatelský kapitalistický řád, hrdého, ale současně skromného a lidského budovatele a přetvořitele přírody, milovaného spolupracovníka dělníků a rolníků, velkého snílka i konkrétního pracovníka, uvědomělého bojovníka za socialismus, za mír. Pozoruhodný slovník výborného, leč pomýleného biologa.

Málekův přístup zejména k biologii byl vyloženě dogmatický, byl to projev fanatického komunisty. V eseji *Boj nového se starým v dnešní naší vědě*²⁷ předložil I. Málek své představy o nové Akademii. V knize jsou i poznatky z její dosavadní činnosti. Ježto činnost ČSAV se řadu let podle myšlenek Málekových vyvíjela, stojí za úvahu se této eseji věnovat.

Kniha je rozčleněna do šesti kapitol. V první kapitole je popsáno, co je v československé vědě nové a co staré. Druhá kapitola má název „Zápas o nové vědecké myšlení“. V ní je zdůrazněn význam ideologie pro tvůrčí vědeckou práci, přístup vědeckých pracovníků k marxismu-leninismu, který z nich má vytvořit nový typ pracovníka. Málek v podkapitole o vědci za kapitalismu uvádí individualismus, kosmopolitismus (zaklínací slovo padesátých let) a filozofické směry (subjektivní idealismus, pozitivismus, pragmatismus, agnosticismus a další praktiky používané západními vědci, které ohrožují i čs. vědu. Ve třetí podkapitole hledá Málek kořeny buržoazní ideologie v naší vědě. Zdůrazňuje závislost české a čs. vědy v období kapitalismu na zahraniční buržoazní ideologii, zmiňuje Masarykův vliv na vědu, pragmatismus a kondicionalismus a vývoj znalostí čs. vědců o dialektickém materialismu. Čtvrtá podkapitola pojednává o stavu myšlení čs. vědců v současnosti i jejich nechuť k ideologickým otázkám.

Kapitolu třetí Málek nazval „Boj nového se starým ve vztahu vědy k praxi“. Tato více než třicetistránková kapitola má pět podkapitol, které popisují spojení vědy s praxí v současné kapitalistické společnosti, vývoj této otázky v Československu, o údajných čs. nedostatcích zmíněného spojení a o úkolech, které z toho vyplývají, tedy výzkumný plán. Neopomněl uvést v této souvislosti příklad sovětské vědy.

Plynulý převod vědy do praxe by měl být formou spolupráce základního výzkumu (ČSAV) s rezortními výzkumnými ústavů a výrobou. Komplexní spolupráce má mít jak horizontální, tak vertikální směr.

Čtyřicetistránková čtvrtá kapitola se týká organizace a plánování vědy. Vrací se do dob první republiky a let po roce 1945. Jako pozitivum se uvádí zřízení sedmi centrálních výzkumných ústavů (pro fyziku, chemii, astronomii, historii, biologii, geologii, matematiku a polarografii), v nichž od r. 1950 principy plánování vědeckého zaměření byly už aplikovány. Zlomem pro čs. vědu bylo založení ČSAV na podzim 1952, která okamžitě akceptovala princip plánování prací. V nové instituci s řadou ústavů bylo důležité zvládnout organizaci vědecké práce.

Neobvykle velký prostor je v páté kapitole dán kritice a sebekritice - novému činiteli - v občanském životě a ve vědě. Ve vědecké sféře se Málek odvolává k sovětským zkušenostem. V závěrečné, šesté kapitole nazvané „Rodí se nový, socialistický vědec“ je vymezen i cíl - nový čs. socialistický vědec (podle sovětského vzoru). Zda se to v dalších letech podařilo, toť velká otázka.

Časem postupně mizela u Mála a Šorma adorace sovětské vědy. Málek nakonec prozřel z bludů učení Lepešinské atd.

Vliv KSČ na ČSAV

V zákonu o Akademii není vůdčí úloha KSČ výslovně uvedena, ale z jeho textu vyplývá. V roce 1953 byli dva akademici - Zdeněk Nejedlý a Vladimír Procházka - členy ÚV KSČ a člen-korespondent Julius Dolanský náhradníkem v ÚV KSČ. Uvedení byli zvoleni do těchto funkcí na IX. sjezdu KSČ v roce 1949. Pochopitelně tito členové sboru ČSAV museli vysoko držet prapor strany a ideologii v této instituci.

Poměr ČSAV a KSČ lze stručně popsat takto: KSČ, která prostřednictvím svých organizací a kádrových pracovníků měla možnost rozhodovat o obsazování všech míst v Akademii, věnovala zvláštní pozornost výběru jejích špičkových funkcionářů. Tedy veškerá práva členů Akademie spočívala v tom, že směli volit funkcionáře, o nichž bylo předem rozhodnuto jinde. Mělo to však velmi nepříznivé důsledky - stranický aparát byl zainteresován na vysoké kumulaci funkcí ve vědě, protože jedině při silně zúženém počtu funkcionářů mohl vědu uřídit.

Vliv aparátu KSČ v ČSAV se uplatňoval nejen přes funkcionáře a členy Akademie, ale i přes administrativní složky. Na čelná místa v Úřadu prezidia byli přímo aparátem ÚV KSČ dosazováni lidé různí, někdy kvalitní nebo dokonce vysoce kvalitní, jindy však třeba i odjinud odložený. Měli být zárukou, že se v ČSAV bude prosazovat linie KSČ.²⁸

Stranické organizace na vědeckých pracovištích měly dbát na dodržování směrnic daných ÚV KSČ. Ne vždy se to však dařilo. Svědčí o tom redakční články *Rudého práva* z roku 1953, v němž se psalo: *V některých ústavech [...] se vulgarizuje Pavlovovo učení a neorganizují se soudružské diskuse, v nichž by se všechny chyby vysvětlily.* O půl roku později *Rudé právo* uvedlo: *Na některých ústavech v Praze 6 byl podceňován význam marxismu-leninismu, např. v ÚOCH vedeném akademikem Šormem bylo zjištěno, že [...] ústavní konference a vědecká rada neposuzují vědecké výsledky vědeckých pracovníků z hlediska marxismu-leninismu. Komunistické stranické organi-*

zace neuměly zdůvodnit nematerialistický a nemarxistický postoj některých vědeckých pracovníků...²⁹

Zhodnocení ČSAV v roce 1953

Československá vědecká obec působící před založením ČSAV na vysokých školách či v několika vědeckých ústavech byla v podstatě spokojena s existencí a činností ČSAV. V jejích ústavech, laboratořích a kabinetech našli práci a na svou dobu i slušný plat zejména mladí vědci. K zaměstnání v ČSAV se nevyžadovalo členství v KSČ, stačil kladný poměr k lidovědemokratickému zřízení. Při obsazování funkcí v Akademii bylo však členství v KSČ velmi vítáno, ne-li nutnou podmínkou. Akademie zajišťovala zejména mladým postgraduální vzdělání. V jejích ústavech, hlavně s přírodovědeckým zaměřením, se provozovala věda na slušné úrovni. Kdo toužil „dělat“ vědu, mohl se jí věnovat právě v ČSAV, protože odejít vědecky pracovat do západní ciziny bylo absolutně nemožné. V první vlně emigrace v roce 1948 bylo málo vědců, čeští vědci zůstali ve vlasti a nakonec tvořili – kromě mladých, vystudovaných po 2. světové válce – vědecký kádr ČSAV.

Akademie v roce 1953 hospodařila zhruba s 90 miliony korun, což bylo dost na to, že v nich byly i menší investice. Rozpočet ČSAV v následujících letech rostl právě kvůli investičním nákladům i přírůstku zaměstnanců. Neuspokojivé bylo umístění pracovišť a jejich vybavení, hlavně vědeckými přístroji a zahraniční literaturou.

Celkově lze říci, že nová Akademie v roce 1953 splnila svou úlohu.

Tabulka I.³⁰

Řádní členové ČSAV v letech 1952 a 1953

Zdeněk Bažant	stavební mechanika		Václav Hora	právo	
Stanislav Bechyně	stavební technologie		Bedřich Hrozný	orientalistika	
Štefan Bella	meliorace		Václav Husa	historie	KSČ
Jaroslav Böhm	archeologie	KSČ	Otokar Chlup	pedagogika	KSČ
Dionýz Blaškovič	virologie	KSČ	Vojtěch Jareš	nauka o materiálech	
Rudolf Brdička	fyzikální chemie		Vojtěch Jarník	matematika	KSČ
Bohumil Bydžovský	matematika		Theodor Ježdík	hydrotechnika	KSČ
Eduard Čech	matematika	KSČ	Radim Kettner	geologie	
František Čechura	geofyzika		František Klokner	stavitelství	
Václav Dašek	stavební mechanika	KSČ	Vladimír Kořínek	matematika	
Josef Dobiáš	historie		Jaromír Koutek	geologie	
Viktor Dvorský	geografie		Josef Kratochvíl	petrografie	
Jan Eisner	archeologie		Václav Krouza	strojírenství	KSČ
Josef Hanuš	analytická chemie		Vilém Laufberger	fyzologie	
Bohuslav Havránek	lingvistika	KSČ	Vincenc Lesný	orientalistika	
Jaroslav Heyrovský	polarografie		František Lexa	egyptologie	
Antonín Hobza	právo	KSČ	Rudolf Lukeš	organická chemie	

Ivan Málek	mikrobiologie	KSČ	Antonín Salač	antika	
Jan Mukařovský	estetika	KSČ	František Slavík	mineralogie	
Zdeněk Nejedlý	historie	KSČ	Jan Smetana	hydraulika	KSČ
Bohumil Němec	anat. a fyziol. rostlin		František Studnička	histologie	
Josef Novák	matematika	KSČ	František Šorm	chemie	KSČ
Josef Pelnář	medicína	ČSL	František Trávníček	bohemistika	KSČ
Josef Podpěra	botanika	KSČ	Rudolf Urbánek	historie	
Vladimír Procházka	právo	KSČ	Josef Vašátko	chemie	KSČ
František Roubík	historie		Vítězslav Veselý	chemie	
Jan Rypka	filologie		Václav Vojtíšek	historie	
Josef Ryšavý	geodezie		Zdeněk Wirth	kunsthistorie	
Josef Řezníček	elektrotechnika		Jan Wolf	histologie	

Tabulka II³¹

Členové-korespondenti ČSAV zvolení v letech 1952 a 1953

Theodor Bartošek	právo	KSČ	Jaroslav Kožešník	mechanika	KSČ
František Běhounek	radiologie		Josef Kunský	geografie	
Jan Böhm	fyzikální chemie		Jan Květ	kunsthistorie	
Otakar Borůvka	matematika		Jiří Lammeraner	elektrotechnika	
Emil Buchar	astronomie	KSČ	František Loskot	konstrukce	KSČ
Jozef Čabelka	fyzikální metalurgie	KSČ	Štefan Luby	právo	
Ladislav Čepek	geologie	KSČ	Josef Macek	historie	KSČ
Václav Dědina	geografie	KSČ	Václav Machek	lingvistika	
Julius Dolanský	literární historie	KSČ	Arnošt Wenig-Malovský	právo	
Rudolf Dostál	fyzologie rostlin	KSČ	Ladislav Miškovský	parní turbíny	
Viktor Ettel	chemické technologie		Alois Myslivec	mechanika zemin	
František Faltus	konstrukce		Miroslav Nechleba	vodní turbíny	KSČ
František Fiala	geologie		František Němec	paleontologie	
Jan Filip	archeologie		Vladimír Novotný	kunsthistorie	KSČ
Bedřich Hacar	teorie betonu		Arnošt Okáč	analytická chemie	
Bedřich Heller	elektrotechnika		Jan Osolsobě	energetika	
Václav Hovorka	analytická chemie		Ondrej Pavlík	pedagogika	KSČ
Konrád Jar. Hruban	konstrukce		Václav Petržilka	fyzika	
Igor Hrušovský	filozofie	KSČ	Silvestr Prát	fyzologie rostlin	
Václav Husa	historie	KSČ	Jaroslav Průšek	sinologie	KSČ
Dionýz Ilkovič	fyzika	KSČ	František Roubík	historie	
Otto Jírovec	parazitologie		Bohumil Ryba	filologie	
Miroslav Katětov	matematika	KSČ	František Ryšánek	bohemistika	
Antonín Klečka	agrobiologie	KSČ	Alois Říman	hornictví	
Jiří Knap	analytická chemie	KSČ	Štefan Schwarz	matematika	KSČ
Julius Komárek	entomologie		Josef Sekanina	mineralogie	
Miloš Kössler	matematika		Vladimír Solnář	právo	

Josef Stránský	radiotechnika		Josef Vachtl	geologie	
Julius Strnad	elektrotechnika	KSČ	František Vitásek	geografie	
Josef Svoboda	geologie	KSČ	Felix Vodička	bohemistika	
Ludvík Svoboda	filozofie	KSČ	Václav Votruba	fyzika	
František Špetl	koksárenství		Otto Wichterle	chemie	
Václav Tesař	konstrukce		Frank Wollman	slavistika	
Oldřich Tomíček	analytická chemie		Quido Záruba	geologie	KSČ
Zdeněk Trnka	elektrotechnika		Vladimír Zoubek	geologie	KSČ

Tabulka III³²

Členové prezidia ČSAV v letech 1952–1953

Prezident:	ak. Zdeněk Nejedlý (1878–1962)	KSČ
Náměstek prezidenta:	ak. Jaroslav Böhm (1901–1962)	KSČ
Náměstek prezidenta:	ak. Vilém Laufberger (1890–1986)	
Hlavní vědecký sekretář:	ak. František Šorm (1913–1980)	KSČ
Předsedové sekcí		
I. matematicko-fyzikální:	ak. Vojtěch Jarník (1897–1970)	KSČ
II. geologicko-geografická:	ak. František Slavík (1876–1957)	
III. chemická:	ak. Rudolf Brdička (1906–1970)	
IV. biologická:	ak. Ivan Málek (1909–1994)	KSČ
V. technická:	ak. Theodor Ježdík (1889–1967)	KSČ
VI. historicko-filozofická:	ak. Zdeněk Wirth (1878–1961)	
VII. ekonomicko-právní:	ak. Antonín Hobza (1876–1954), později ak. Václav Vaněček (1905–1985)	KSČ KSČ
VIII. jazyková a literární:	ak. František Trávníček (1888–1961)	KSČ

Tabulka IV³³

Zařazení pracovišť ČSAV v sekcích v roce 1953

Sekce matematicko-fyzikální

- Matematický ústav, ředitel prof. Vladimír Knichal
- Laboratoř matematických strojů, vedoucí doc. Antonín Svoboda
- Astronomický ústav, ředitel dr. Bohumil Šternberk
- Ústav technické fyziky, ředitel dr. Jindřich Miroslav Bačkovský
- Fyzikální ústav, vedením pověřen ing. Čestmír Šimáně
- Laboratoř optiky, vedoucí prof. Bedřich Havelka
- Geofyzikální ústav, vedením pověřen PharmDr. Jiří Šubert

Sekce geologicko-geografická

- Geografické kabinety: vedením pověřen dr. Karel Kuchař
- kabinet pro historickou geografii, vedoucí prof. Bohuslav Horák

- kabinet pro kartografii, vedoucí dr. Karel Kuchař
- kabinet pro geomorfologii, vedoucí prof. František Vitásek

Sekce chemická

- Ústav organické chemie, ředitel ak. František Šorm
- Polarografický ústav, ředitel ak. Jaroslav Heyrovský
- Laboratoř pro fyzikální chemii, vedoucí ak. Rudolf Brdička
- Laboratoř heterocyklických sloučenin, vedoucí ak. Rudolf Lukeš

Sekce biologická

- Biologický ústav, ředitel ak. Ivan Málek
- Fyziologický ústav, ředitel doc. Zdeněk Servít
- Virologický ústav, ředitel ak. Dionýz Blaškovič
- Laboratoř pro výzkum vyšší nervové činnosti, vedoucí ak. Vilém Laufberger
- Laboratoř pro elektronovou mikroskopii, vedoucí ak. Jan Wolf
- Geobotanická laboratoř, vedoucí dr. Rudolf Mikyška
- Laboratoř biolog. filmu, vedoucí prof. Jan Calábek
- Laboratoř biofyziky, vedoucí prof. Ferdinand Herčík
- Laboratoř obratlovců, vedoucí prof. Josef Kratochvíl
- Sběrka autotrofních rostlin, vedoucí čl.-kor. Silvestr Prát
- Protozoologická laboratoř, vedoucí čl.-kor. Otto Jírovec
- Entomologická laboratoř, vedoucí čl.-kor. Julius Komárek
- Atlas anatomické stavby kulturních rostlin, vedoucí čl.-kor. Silvestr Prát

Sekce technická

- Ústav teoretické a aplikované mechaniky, ředitel čl.-kor. Bedřich Hacar
- Laboratoř hutnická, vedoucí doc. Jaroslav Malkovský
- Laboratoř pro vodní hospodářství, vedoucí ak. Jan Smetana
- Laboratoř pro silnoproudou elektrotechniku, vedoucí čl.-kor. Bedřich Heller
- Laboratoř strojnická, vedoucí ak. Josef Květoň

Sekce historicko-filozofická

- Archeologický ústav, ředitel ak. Jaroslav Böhm
- Historický ústav, ředitel čl.-kor. Josef Macek
- Ústav pro etnografii a folkloristiku, pověřený vedoucí prof. Josef Stanislav
- Kabinet pro filozofii, vedoucí prof. Ladislav Rieger
- Kabinet pro teorii a dějiny umění, vedoucí čl.-kor. Vladimír Novotný
- Kabinet Z. Nejedlého, vedoucí Václav Pekárek
- Kabinet pedagogických věd, vedoucí ak. Otokar Chlup

Sekce ekonomicko-právní

- Ekonomický ústav, ředitel doc. Vladimír Kaigl
- Kabinet dějin státu a práva, vedoucí dr. Jaroslav Žourek
- Kabinet pro stát a právo SSSR a lidových demokracií, vedoucí ak. Vladimír Procházka

Sekce jazyka a literatury

- Ústav pro jazyk český, ředitel ak. Bohuslav Havránek
- Slovanský ústav, ředitel čl.-kor. Julius Dolanský
- Ústav ruského jazyka, literatury a dějin SSSR, pověřený vedoucí dr. Jaroslav Vávra
- Ústav pro českou literaturu, ředitel ak. Jan Mukařovský
- Orientální ústav, ředitel čl.-kor. Jaroslav Průšek
- Kabinet pro moderní filologii, pověřený vedoucí prof. Zdeněk Vančura
- Kabinet pro studia řecká, římská a latinská, vedoucí ak. Antonín Salač

Tabulka V

Rozdělení pracovišť ČSAV do sekcí v roce 1953

Sekce, předseda sekce	Počet ústavů	Počet kabinetů nebo laboratoří
Matematicko-fyzikální, Vojtěch Jarník	5	2
Geologicko-geografická, František Slavík	0	3
Chemická, Rudolf Brdička	2	2
Biologická, Ivan Málek	3	10
Technická, Theodor Ježdík	1	4
Historicko-filozofická, Zdeněk Wirth	3	4
Ekonomicko-právní, Antonín Hobza, Václav Vaněček	1	2
Jazyka a literatury, František Trávníček	5	2

Tabulka VI³⁴

Odměny za vědecké práce vyřešené v roce 1953

Hodnota 1 ceny v tisících Kčs	počet cen	pro kolektivy	pro jednotlivce
20	2	2	0
15	3	3	0
10	10	10	0
8	6	6	0
6	20	13	7
4	25	12	13
2	30	12	18
1	23	6	17

- 1 BERAN, Jiří: Komise pro zřízení ČSAV utvořená při ÚV KSČ roku 1951. In: *Dějiny věd a techniky* 2004, roč. 37, č. 4. Společnost pro dějiny věd a techniky, Praha 2004, s. 219–245.
- 2 POKORNÁ, Magdalena: Sjednocením proti jednotě. Spor o budoucí podobu akademie věd. In: ZILYN-SKÁ, Blanka – SVOBODNÝ, Petr (eds.): *Věda v Československu v letech 1945–1953*. Karolinum, Praha 1999, s. 105–120.
- 3 BERAN, Jiří: Perspektivy a dobová i dějinná omezení ČSAV v období jejího vzniku. In: Tamtéž, s. 121–148; MÍŠKOVÁ, Alena: ČAVU a ČSAV. Otázky kontinuity a diskontinuity II. (Vytváření sboru členů ČSAV a jeho vztah k členské základně ČAVU a KČSN). In: NOVOTNÝ, Jan – POKORNÝ, Jiří (ed.): *Česká akademie věd a umění 1891–1991. Sborník příspěvků k 100. výročí zahájení činnosti*. Historický ústav AV ČR, Praha 1993, s. 101–121; SCHWIPPEL, Jindřich: ČAVU a ČSAV. Otázky kontinuity a diskontinuity I. In: Tamtéž, s. 89–100.
- 4 Zákon o Československé akademii věd č. 52/1952 Sb.
- 5 Antonín Zápotocký (1884–1957), předseda vlády ČSR v letech 1948–1953, od roku 1953 prezident ČSR, člen ÚV KSČ; Zdeněk Nejedlý (1878–1962), ministr školství, věd a umění v letech 1948–1953, od roku 1953 místopředseda vlády, prezident ČSAV v letech 1952–1962, člen ÚV KSČ; Ladislav Štoll (1902–1962), rektor Vysoké školy politických a sociálních věd v období 1949–1952, v roce 1953 ministr vysokých škol, v letech 1953–1954 ministr školství, člen ÚV KSČ. Uvádím pouze funkce, které zaujíмали v letech 1952–1953.
- 6 *Věstník ČSAV*, 1953, roč. 62, č. 1–2. Nakladatelství Československé akademie věd, Praha 1953, s. 29–30.
- 7 Tamtéž, s. 35–36.
- 8 MÍŠKOVÁ, Alena: *ČAVU a ČSAV. Otázky kontinuity a diskontinuity II. (Vytváření sboru členů ČSAV a jeho vztah k členské základně ČAVU a KČSN)*, s. 101–121.
- 9 Šlo zejména o Františka Bednáře (1884–1963), evangelického teologa, profesora Husovy teologické fakulty Univerzity Karlovy, a Josefa Cibulku (1886–1968), katolického teologa, kunsthistorika, řádného profesora Katolické teologické fakulty a docenta Filozofické fakulty UK, vědce evropského formátu.
- 10 *Archiv Akademie věd ČR Praha*, f. Presidium ČSAV, roky 1952–1954.
- 11 Tamtéž.
- 12 *Věstník ČSAV*, 1953, roč. 62, č. 9–10, s. 227–244.
- 13 Tamtéž, s. 202–218.
- 14 Tamtéž.
- 15 *Věstník ČSAV*, 1953, roč. 62, č. 1–3, s. 1.
- 16 Tamtéž, č. 5–6, s. 116–118.
- 17 Tamtéž, s. 110–112.
- 18 Tamtéž, s. 113–115.
- 19 *Věstník ČSAV*, 1953, roč. 62, č. 4–6, s. 128–147.
- 20 HÁLEK, Jan (ed.): *Ve znamení bdělosti a ostrážitosti. Zahraniční styky a emigrace pracovníků ČSAV v dobových dokumentech (1953–1971)*. Masarykův ústav a Archiv AV ČR, Praha 2011, s. 36–37.
- 21 *Věstník ČSAV*, 1953, roč. 62, č. 5–6, s. 116–118.
- 22 Tamtéž, č. 4–6, s. 212–214.
- 23 *Věstník ČSAV*, 1954, roč. 63, č. 1–3, s. 99–107.
- 24 *Věstník ČSAV* 1953, roč. 62, č. 7–8, s. 176–182.
- 25 Tamtéž, s. 163–175.
- 26 MÁLEK, Ivan: *Učíme se od sovětské vědy. Sborník článků a projevů*. Nakladatelství ČSAV, Praha 1953.
- 27 MÁLEK, Ivan: *Boj nového se starým v dnešní naší době: essay*. ČSAV, Praha 1955.
- 28 BERAN, Jiří: *Perspektivy a dobová i dějinná omezení ČSAV v období jejího vzniku*, s. 121–148.
- 29 *Rudé právo*, 1953, roč. 33, č. 22 a 199.
- 30 MÍŠKOVÁ, Alena: *ČAVU a ČSAV. Otázky kontinuity a diskontinuity II. (Vytváření sboru členů ČSAV a jeho vztah k členské základně ČAVU a KČSN)*, s. 101–121.
- 31 Tamtéž.
- 32 *Věstník ČSAV*, 1953, roč. 62, č. 1–2, s. 29–30.
- 33 SCHWIPPEL, Jindřich: Prameny k vývoji řízení a správy ČSAV 1952–1961. In: NOVÝ, Luboš (ed.): *Práce z dějin ČSAV, serie A, sv. 1. Ústřední archiv ČSAV*, Praha 1986, s. 250, 291.
- 34 *Věstník ČSAV*, 1954, roč. 63, č. 1–3, s. 99–107.

Letákové operace Svobodné Evropy

Propaganda a náhradní nástroje vedení politického boje mají v určitých dobách obrovský význam a nezastupitelnou roli. Tuto fázi nepřátelství lze charakterizovat jako psychologickou válku, kdy obě strany využívají k získání převahy všech dostupných a únosných nástrojů, s výjimkou přímého násilí.

Zatímco pojem informace je vnímán poměrně neutrálně, pojem propaganda v sobě nese negativní konotaci. Slovník cizích slov z předlistopadové doby uvádí u „propagandy“ výklad: veřejné šíření, objasňování a doporučování nějakých myšlenek, názorů apod. s cílem získat přívržence; činnost, jejímž cílem je ovlivnit nebo usměrnit myšlení civilního obyvatelstva nebo vojsk ve vlastní prospěch. Letáky Svobodné Evropy byly běžně považovány za propagandistický nástroj. Ale propaganda je ve skutečnosti souhrn všech nástrojů (i těch, jež takto nejsou běžně chápány), kterými se hlásá určitý názor či ideologie nebo kterými se snaží někdo někoho přesvědčit o své pravdě. V tomto smyslu představují letáky ze zahraničí segment nástrojů propagandy, kterou může být prakticky všechno, včetně informací o dosažených hospodářských, sportovních, vědeckých, politických a kulturních úspěších. Souhrn všech úspěchů, ale také jejich prezentace jsou propagandou. A propaganda je nástrojem diplomacie a politiky. V prostředí uzavřené společnosti je místo i pro netradiční formy komunikace, jako byly balony s letáky.¹

V dosavadní historiografii, a to i v mezinárodním měřítku, nenalezneme na otázky týkající se balonů Svobodné Evropy mnoho odpovědí. Konkrétně československé souvislosti pak nezpracovával prakticky nikdo.

Jako první poodhalil již roku 1958 pozadí balonové akce Robert T. Holt v knize „Radio Free Europe“.² Většina autorů, která se zejména v USA zabývala tématem RFE (Radio Free Europe – Rádio Svobodná Evropa), jeho politikou a vývojem jako celkem, věnovala balonovým (letákovým)³ kampaním jen málo prostoru.⁴ Balonovou kampaň podrobně zkoumal bývalý ředitel bezpečnostního oddělení RFE Richard Cummings, který dlouhodobě studuje zejména zpravodajské operace související s RFE.⁵ Jiří Pernes v doslovu k výboru rozhlasových projevů Ferdinanda Peroutky publikoval, v české odborné literatuře pravděpodobně poprvé, text zásadního letáku „Program Lidové opozice“ z akce „Veto“.⁶ Souvislosti s krizí v Československu let 1953–1956 si povšiml Karel Kaplan, který popsal průběh a obsah letákových kampaní ve své knize věnované Československu tohoto období.⁷ Autor této studie pojednal téma balo-

nových akcí v jedné z kapitol své práce, věnované úsilí represivního aparátu umlčet RFE,⁸ a také v knize k šedesátému výročí zahájení pravidelného vysílání této stanice. Polskými zkušenostmi s balony Svobodné Evropy,⁹ stejně jako i polskou redakcí RFE a reakcemi režimu se pak zabýval historik Paweł Machcewicz.¹⁰

Problematicke letáků však v padesátých letech věnovala výraznou pozornost režimní propagandistická publicistika. Zveřejňovala stručné informace, reakce veřejnosti skutečné či inscenované, karikatury a také komentáře. Tato produkce je ale spíše dokladem ohlasů režimu na kampaně než pramenem.

Archivní prameny v České republice poskytují dostatečné zdroje ke zmapování reakcí režimu na posílání balonů. Stěží však poskytují obraz o celkové letákové produkci nebo původních úmyslech organizátorů. V českých archivech a muzejních sbírkách se alespoň nacházejí v různém rozsahu kolekce letáků. V Archivu ministerstva zahraničních věcí a v Archivu bezpečnostních složek jsou navíc uchovávány archivní dokumenty dokládající vliv letáků na režim a jeho následné reakce. Archiv MZV pak odhaluje diplomatickou hru mezi československým ministerstvem zahraničí a ambasádou USA v Praze i kořeny a vývoj snah československé diplomacie o zákrok proti letákové kampani na mezinárodním fóru.

Ze zahraničních zdrojů je nejdůležitějším archiv RFE/RL v Hooverově ústavu Stanfordské univerzity v Kalifornii v USA (Hoover Institution, Collection: Radio Free Europe/Radio Liberty – Corporate Records).

Stejně jako projekt Rádía Svobodná Evropa, vzešla i myšlenka realizace balonových operací z prostředí Národního výboru pro Svobodnou Evropu (The National Committee for Free Europe – NCFE), který vznikl v dubnu 1949 v USA. Formálně šlo o občanskou iniciativu, ve skutečnosti to byla organizace iniciovaná a financovaná vládními místy USA.

Přestože se mezi plánovanými i realizovanými aktivitami NCFE objevovalo mnoho různých forem boje, doprava letáků na území protivníka v nich dlouho chyběla. V podstatě první konkrétní informace o dopravě letáků NCFE balony se objevují až roku 1951 v souvislosti s realizovanou letákovou kampaní.

Do té doby dominovala mezi aktivitami NCFE operace rozhlasového vysílání pro země za železnou oponou. K tomu došlo koncem roku 1949, kdy byly položeny organizační základy ke vzniku rozhlasové stanice Rádio Svobodná Evropa (RFE), vysílající postupně od počátku padesátých let do pěti satelitních zemí tzv. sovětského bloku. Roku 1953 se přidala sesterská stanice Rádio Osvození (později Svoboda, RL) s rozhlasovými programy v jazycích národů Sovětského svazu.

Méně známy jsou další aktivity NCFE. Odbor „Vztahy exilu Svobodné Evropy“ (the Free Europe Exile Relations) měl na starosti zprostředkovávání, podporu a sjednocování kontaktů a spolupráce exilových politických a profesních organizací uprchlíků z tzv. porobených národů. Jako československá reprezentace protikomunistického exilu vznikla počátkem roku 1949 Rada svobodného Československa, složená zejména (ale nejen) z představitelů předúnorových československých nekomunistických stran. Dochované dokumenty svědčí zcela jasně o tom, že existence RSČ byla plně závislá na subvencích poskytovaných pravidelně Národním výborem pro Svobodnou Evropu.

A konečně jedna z divizí výboru, zvaná Tisk Svobodné Evropy (The Free Europe Press), se měla zabývat vydáváním a šířením různých tištěných materiálů. Tisk Svobodné Evropy zprvu připravoval především zpravodajské výtahy, bulletiny a tiskové materiály pro veřejnost v USA na podporu boje proti komunismu.

Druhý směr aktivit divize Tisk Svobodné Evropy později zamířil za železnou oponu. Distribuce svobodného tisku a tištěných informací za železnou oponu existovala v různých skrytých formách až do pádu totalitních režimů východního bloku. Ovšem v padesátých letech byly možnosti velice omezené. Pro dopravu připadalo v úvahu teoreticky několik cest, ale v praxi většina z nich nebyla použitelná. Například cestování mezi Východem a Západem pokleslo v případě Československa po únoru 1948 na minimum a podléhalo přísné hraniční kontrole, což vylučovalo tajnou kurýrní přepravu. Poštovní zásilky se ve východním bloku staly předmětem přísné cenzury, což prakticky vylučovalo otevřené zaslání poštou.

Proto Svobodná Evropa vyzkoušela relativně dostupnou formu přepravy tiskovinu vzduchem pomocí balonů plněných vodíkem. Do Československa směřovaly tři balonové operace. První, pod označením „Winds of Freedom“, se uskutečnila v létě roku 1951. Trvala dva týdny a nad Československo doputovalo balony více než 11 milionů letáků. Vypouštění balonů s letáky ohlásilo čs. vysílání RFE 14. srpna 1951 jako „zahájení nového dramatického způsobu, jak spojit národy za železnou oponou“.

Jediný typ letáku této kampaně obsahoval i přehled vlnových délek západních rozhlasových stanic. V textu se možná poprvé objevila formulace „balony svobody“. Podobné označení se používalo u dopravních prostředků, kterými někteří uprchlíci překonali železnou oponu na cestě za svobodou (např. vlak svobody, tank svobody, kachna svobody – obojživelné auto apod.)

Druhá letáková akce Svobodné Evropy pro Československo v roce 1953 se nazývala „Prospero“. Zvláštní jméno odkazuje na hrdinu Shakespearovy hry „Bouře“. Prospero zkontroloval větrného ducha Ariela a udělal z něj svého sluhu.

Pozadí operace lze spolehlivě odhadnout v souvislostech roku 1953 a tehdejších událostí v Československu. Projekt prokazatelně reagoval na neklid v Československu po známé červnové peněžní reformě a také na protesty, které se 16. června 1953 rozhořely v NDR jako důsledek zhoršení pracovních podmínek dělníků.

Potvrzuje to velmi otevřená informace určená pro zaměstnance Výzkumné a publikační služby Svobodné Evropy, jak se v té době jmenovala reorganizovaná divize Tisk Svobodné Evropy: Po zprávách o potížích za železnou oponou byla bez prodlení schválena a realizována akce se záměrem vytěžit z kritické situace výhodu. Československo bylo vybráno jako nejvhodnější cílové území pro relativní blízkost.¹¹

Výzkumná a publikační služba Svobodné Evropy urychleně připravila oboustranný leták „Češi a Slováci“ s informacemi a fotografiemi z dělnických nepokojů v NDR. Text se zaměřoval vcelku překvapivě spíše na stoupence režimu a vyzýval je k přechodu na druhou stranu. A obyvatele k hájení vlastních zájmů na nepolitickém poli: *Vaše bojiště je v továrnách a na polích. Na tomto pracovním bojišti máte převahu, na tomto bojišti nemůžete být poraženi. Nespokojte se sliby, budete žádat činy. Nespokojte se drobty, budete na svých vykořisťovateli žádat víc a víc. Neosobujeme si právo*

Vám poroučet nebo Vám radit. Vy sami a Vaši noví vůdcové, kteří se rodí a kteří se zocelují v boji, víte sami nejlépe, kde a jak zasáhnout.

Balony nesly současně i tzv. hladovou korunu, což byla kopie papírové korunové bankovky s textem reagujícím na důsledky reformy. Ujišťoval, že režimy východního bloku slábnou: *Režim slábne a bojí se Vás. Moc je v lidu a lid stojí proti režimu. Sjednocujte a mobilisujte svoje síly! Pryč s kolchozy! Trvejte na právech dělnictva! Dnes si vymáhejte ústupky, zítra svobodu!*¹²

A konečně kulaté plíšky z hliníkové fólie se zvonem svobody – symbolem Svobodné Evropy a nápisem měly připomínat Svobodnou Evropu.

Letáky, napodobeniny bankovky a plíšky připravil tým Výzkumné a publikační služby v New Yorku okolo 7. července a letecky je nechal přepravit do Mnichova. V noci z 13. na 14. července 1953 bylo ze strážných základen na území SRN nedaleko hranice s Československem vypuštěno množství jednoduchých balonků.¹³

Podle vizuálního průzkumu StB se v obci Brunn u Matzersreuthu (okres Tirschenreuth) skutečně nacházela základna pro vypouštění balonů Svobodné Evropy a sestávala ze tří dřevěných, žlutě natřených budov. V největší z nich se balony plnily plynem.¹⁴ Místo se nachází asi pět kilometrů od státní hranice na úrovni Tachova.

Ve svém rozhlasovém vysílání RFE akci prezentovala jako dílo servisní organizace RFE „Tažení za svobodu“ (Crusade for Freedom). Plán ale ve skutečnosti vypracovala i realizovala zmíněná Výzkumná a publikační služba Svobodné Evropy.¹⁵ Přímo na základnách poblíž státních hranic se dokonce vypouštění balonů osobně zúčastnili Jan Stránský a Jiří Trutnovský z redakce v New Yorku spolu s americkými představiteli z vedení Svobodné Evropy Thomasem W. L. Ashleyem¹⁶, a dokonce i s ředitelem Výzkumné a publikační služby Svobodné Evropy Samuelem S. Walkerem Jr.¹⁷ Přítomnost těchto osobností potvrzuje význam, jaký operaci NCFE přikládal. Ve skutečnosti byl Walker pravděpodobně nejdůležitější postavou projektu. Současně je však třeba říci, že NCFE svou účast na projektu utajoval. Cesta týmu Stránský, Trutnovský, Ashley, Walker a dvou odborníků od výrobce balonů, firmy General Mills, byla tajná a účastníci museli jako důvod cesty uvádět smyšlenou záminku. Tehdy bylo vypuštěno devět milionů „korunových bankovek“, 500 tisíc „mincí“ a dva miliony letáků.¹⁸

Na místo dorazil i meteorolog pro přesnější zaměřování balonů. V akci byly opět použity dva druhy balonů jako u první akce „Winds of Freedom“. Jeden o rozměrech 4 a 1/2“ (1,3716 m) byl čtvercový plastový „polštář“ s nápisy „SVOBODA“ na obou stranách, který se s letáky snášel na zem. Druhým typem byl kulový balon rovněž o průměru 4 a 1/2“, ale z gumy, původně asi meteorologický. Ten vystoupal do 30 tisíc stop (9144 m), kde explodoval, a letáky v něm přepravované se pak rozptýlily a snesly na zem. Cílovými oblastmi byly Praha, Plzeň a Ostrava.

Podle tiskové zprávy vydané 16. července se daly z území Německa pozorovat v akci proti balonům stíhací letadla československého letectva MiG-15, stejně jako prý byla slyšet střelba automatických zbraní ze země, snažící se balony po přeletu hranic ničit.

Již několik dnů po zahájení, 18. července 1953, organizátoři vypouštění balonů pro nevhodné povětrnostní podmínky ukončili. Propaganda zpočátku mlčela, až

právě 18. července *Rudé právo* otisklo článek s titulkem „Akce, odsouzená ke krachu“.¹⁹ Letáky prý předávali občané na stanici SNB a údajně odsuzovali zneužití nové bankovky jako vzor pro jeden z letáků. A leták věnovaný povstání v NDR z 17. června 1953 byl podle nich prý oslavou žhářství a provokací. *Náš lid nemá však tak krátkou paměť, jak se „Svobodná Evropa“ domnívá, a dobře si pamatuje, co „dobrého“ mu přicházelo shůry ze západu. Že to byly bomby, které v předvečer konce války vrazily ženy i děti v pokojných obytných čtvrtích v Praze i Plzni a rozbily plzeňskou Škodovku a pražskou Kolbenku, aby byla ztížena naše cesta obnovy. Později k nám přicházela shůry – ze západního Německa – násada mandelinky bramborové, která k nám měla přinést hlad a bídu. A dobře ví, co přinášeli a přinášejí shůry američtí letci korejským ženám a dětem.*²⁰

Článek je typickou ukázkou manipulace. Nálety západních Spojenců na střediska zbrojního průmyslu v závěru války a omyly v důsledku navigačních chyb propaganda připomínala s velkou oblibou. Občané zato měli mít krátkou paměť na nálety sovětského taktického letectva v posledních dnech války na průmyslové objekty v Mladé Boleslavi a na řadu měst ve východních Čechách a na Moravě, které měly za následek kromě velkých materiálních škod i na 1300 obětí, vesměs civilistů.

Československé ministerstvo zahraničních věcí předalo 20. července 1953 velvyslanectví USA v Praze a následně v *Rudém právu* zveřejnilo nótu *proti vypouštění balonků se štvavými letáky zaměřenými na znepokojení obyvatelstva. Vypouštění balonků samozřejmě nemůže mít destabilizující vliv na čs. občany, ale vláda USA umožnila tuto činnost z okupačního území Německa pod svoji správou a k této činnosti dochází prý v době snahy o upevnění míru a zajištění mírové spolupráce.*²¹ Dne 31. července 1953 odpovědělo americké velvyslanectví na nótu v tom smyslu, že akci provozuje nevládní organizace „Tažení za svobodu“ a že příčinou jsou nesvobodné poměry v Československu a překážky kladené šíření informací. Československá strana v dalších diplomatických nótách protestovala proti údajnému vměšování do vnitřních věcí, narušování vzdušného prostoru, porušování pravidel okupace Německa americkou stranou a posléze poukazovala i na nebezpečnost posílání vodíkem plněných balonů pro zdraví a životy občanů. Vláda USA se oficiálně od akce distancovala jako od podniku soukromých osob, za nějž nenese žádnou odpovědnost. MZV tuto odpověď odmítlo nótou z 10. srpna 1953.²² Je potřeba potvrdit, že argumentace americké strany byla nepochybně nepravdivá. Ale taková už byla studená válka.

Celková bilance akce „Prospero“ činila 6500 balonů s 12 miliony letáků všech druhů. Její zahájení se také již plně odrazilo ve vysílání Rádía Svobodná Evropa. Dne 14. července v 9.00 zazněla v éteru zpráva o vypuštění balonů nesoucích československému lidu „poselství naděje“. Trvání akce bylo avizováno jen na několik dní. Klíčem ke zvolenému množství letáků byl počet obyvatel. Pro každého občana Československa byl určen jeden výtisk. Nejnovější balonová akce měla mít podle oznámení čtyřikrát větší rozsah než předcházející operace „Winds of Freedom“ v srpnu 1951.

Rozhlasové vysílání se snažilo posluchače upozornit i na další možné významy balonové akce. V komentáři pořadu „Voláme KSČ“ vysílaného 14. července 1953 ve 12.40 posluchači slyšeli: *Nášim hlavním úkolem je říkat vám co se děje. Proto jsme vám poslali fotografie ze vzpoury v NDR, ke které daly signál stávky a nepokoje v ČSR,*

*ke kterým došlo po měnové reformě. Neosobujeme si právo říkat vám, co byste měli dělat. Ale chceme vás ujistit, že nejste sami a že svobodná Evropa nezapomíná na Evropu obsazenou, kterou považuje za svou nedělitelnou část. Vyslání balonů není ve výroční den pádu Bastily náhoda.*²³

Přesto lze text letáku hodnotit jako umírněný. Nevyzýval k nějakému dobrodružství, ale k aktivitě na poli hájení pracovních a existenčních práv. Výslovně uváděl, že Svobodná Evropa nehodlá jakkoli doporučovat, co mají lidé v Československu dělat. V pořadu „Vzkazy domovu“ zazněla v den zahájení kampaně i originální píseň o „balonech svobody“. Text napsal herec a komik Jára Kohout, hudbu složil Josef Stelibský a píseň do vysílání nazpíval Mirko Markovič.

Název poslední operace „Veto“ se symbolicky vztahoval k tzv. volbám, plánovaným v Československu na květen a listopad 1954. Vypouštění balonů zaštitilo opět „Tažení za svobodu“ a započalo 29. dubna 1954. Akce „Veto“ byla nejen nejrozsáhlejší, ale i nejpropracovanější. Její akční program sice koncem roku 1954 skončil, ale v nastaveném formátu po následujících dva a půl roku vycházelo každých 14 dní a později jednou měsíčně nové číslo časopisu s jednoznačným názvem „Svobodná Evropa“. Časopis měl formu skládaného letáku. Rozměry se postupem času měnily z počátečního formátu A6 až na rozměr A5 od čísla 37 ze září 1955. Grafická podoba se rovněž vyvíjela od poměrně jednoduché formy a od září 1955 evokovala styl deníku Lidové noviny. Také obsah začal připomínat periodikum, a to včetně četných fotografií, ilustrací a karikatur.

Myšlenkovou osou obsahu letáků akce „Veto“ se stal program československé „lidové opozice“. Autor konceptu Václav Holešovský formuloval deset bodů zobecnujících různé problémy a požadavky běžných pracujících, dělníků i zemědělců. Program šířily jak letáky, tak rozhlasové vysílání Svobodné Evropy. „Lidová opozice“ měla být hnutím bez formální organizace, vedení, materiální základny a bez konspirace. Další definice zněla: „Duchovní jednota všech vlasteneckých Čechů a Slováků“. Za programem deseti bodů měla stát analýza množství informací a pečlivé zkoumání režimního tisku a rozhlasu.

Ačkoli se odkazy na program „lidové opozice“ táhly jako leitmotiv dlouhou řadou časopisu Svobodná Evropa, obsah byl mnohem pestřejší. V podstatě však kopíroval dvě hlavní témata rozhlasového vysílání Svobodné Evropy. Tím bylo informování o domácích událostech v Československu a navazující komentáře a dále informace o kultuře, vědě a společnosti ve svobodném světě, včetně srovnávání ekonomické situace na Západě a na Východě.

V rámci akce „Veto“ a jejího volného pokračování vyšlo od dubna 1954 do října 1956 celkem 57 čísel časopisu *Svobodná Evropa* a řada dalších neperiodických tiskovin. Náklad byl obrovský. Leták z května 1955 uváděl, že za rok dopravilo 180 000 balonů do Československa 90 milionů letáků o celkové váze 188 tun.

Protiakce režimu sestávaly z pokusů sestřelovat balony (od roku 1954), sbírat a ničit letáky. Počty zabavených letáků se zdají úctyhodné. Ve skutečnosti šlo o nevelké množství vzhledem k milionům letáků vyslaných.

Pro příklad můžeme analyzovat počty zadržovaných letáků v průběhu roku 1954, tedy z doby operace „Veto“. Pokrytí území republiky letáky pochopitelně nemohlo

být rovnoměrné, záviselo na počasí a vzdušných proudech, protože naprogramování shozu letáků z neřiditelných balonů bylo dosti primitivní. Největší množství letáků spadlo na území jižních a západních Čech. Trvale největší počet byl logicky zaznamenáván na území plzeňského regionu, tedy nejbližší státních hranic se SRN, odkud balony s letáky přilétaly. Možná byl počet vysoký i kvůli sestřelům balonů v příhraniční oblasti. V roce 1954 zde bylo zaznamenáno 1 351 246 kusů, tedy bezmála polovina všech letáků zajištěných úřady na celém území státu. Dalšími kraji s vysokým výskytem letáků byly České Budějovice (619 000 kusů), Karlovy Vary (313 550) a Praha (275 256), což možná svědčí o jisté schopnosti odborníků vysílajících balony přece jen určit do jisté míry místo dopadu. Ve většině ostatních českých a moravských krajů bylo zadrženo za celý rok 1954 průměrně okolo 50 000 až 70 000 kusů. Nejméně letáků pak bylo úřadům odevzdáno v krajích Olomouc, Gottwaldov (Zlín) a Ostrava (45 500 dohromady). Ve slovenských krajích to bylo ještě méně, v průměru okolo 7000 letáků na kraj.²⁴

Je otázka, co se stalo se všemi zbylými miliony letáků. Kolik skutečně sesbírali, přečetli a zničili občané? Asi nejvíc letáků podlešlo postupné přirozené zkáze vlivem počasí. Ovšem papír použitý na letáky dokázal dlouhodobě odolávat nepřízní počasí. V srpnu 1957 našli na lesní brigádě studenti gymnázia z Českých Budějovic v polesí Jelení vrchy na Šumavě leták číslo 56 – Nový rok 1956. V čitelném stavu tedy vydržel leták vystaven nepřízní počasí rok a půl.²⁵

Další hlavní formou reakce režimu se stala propaganda, články v *Rudém právu*, diplomatické protesty adresované jak vládě USA, tak mezinárodní organizaci pro civilní letectví. Samotné několikagramové pruhy papíru nemohly způsobit zranění nebo škody. Zbytky výbušného plynu v plastových balonech měly za následek několik nepříjemných nehod po přistání. Výsledkem byla zranění a určité materiální škody, většinou vinou neopatrného zacházení náhodných svědků s balony plněnými výbušným vodíkem. Nejzávažnější událostí byla údajná srážka dopravního letounu Československých aerolinií OK-WDZ s balonem Svobodné Evropy 18. ledna 1956 na Slovensku. Při havárii a později na následky zranění na místě zahynulo celkem 22 osob (čtyři členové posádky a osmnáct cestujících). Katastrofu úřady prezentovaly od počátku jako srážku letounu s balonem. Ten našli i s letáky údajně nedaleko místa dopadu letadla. Jak archivní materiály, tak současná analýza leteckých odborníků jednoznačně ukazuje, že příčinou katastrofy bylo špatné počasí, turbulence, námraza i chybně nastavené výškoměry na palubě letadla.

V důsledku rozdrčení maďarského povstání a pochybností o roli Svobodné Evropy při něm podle prohlášení Free Europe Committee po 14. listopadu 1956 již balony s letáky Svobodné Evropy pro Československo nikdy nevzlétly. To byl skutečně konec balonových akcí Svobodné Evropy.

V mezinárodním srovnání se ukazuje zajímavá skutečnost. Balonové projekty Svobodné Evropy směřované na území Československa byly nejrozsáhlejší. Uskutečnily se i podobné projekty směrem do Maďarska a Polska. Maďarský koncept „Národní opoziční hnutí“ - „akce Focus“ byl zahájen až roku 1954 a trval do roku 1956. Projekt byl podobný akci „Veto“ pro Československo, ale rozsahem menší. Polský exil měl obavy z příliš radikální odezvy mezi lidmi, ofenzivní akci si nepřál, a tak do Polska

šly roku 1955 vzdušnou cestou jen informační materiály, např. překlad Orwellovy *Farmy zvířat* (akce Spotlight 1955–1956).

Přes vytrvalé úsilí se komunistickým úřadům nepodařilo ovlivnit či zamezit vypouštění balonů s letáky ani dosáhnout žádoucího výsledku stížnostmi na mezinárodní úrovni. Konec balonových akcí tak závisel na mezinárodněpolitickém vývoji, zejména na potlačení revoluce v Maďarsku. Skutečný vliv informací doručovaných balony nebylo v té době možné nezávislým způsobem zjistit. Obrovský rozsah akce a podrážděné reakce režimu nasvědčují tomu, že předpokládaný výsledek se v jistém smyslu dostavil.²⁶ Tedy že došlo k narušení sebejistoty a morálky protivníka, k jeho znepokojení, přesně v kategoriích propagandy. Podle toho, co je dnes známo o americké zahraniční politice v době prezidenta Eisenhowera, nebylo bezpochyby záměrem balonových akcí připravit půdu pro nějakou změnu s americkou účastí za železnou oponou.²⁷ Hlavním cílem bylo znejistit a zaměstnat protivníka a způsobit mu případně i nějaké škody za pomoci mobilizovaného domácího obyvatelstva. Hesla jako „doktrína osvobození“ byla určena domácím voličům a pak vládcům za železnou oponou, aby je v prvním případě upokojila a v druhém znejistila.

Případný vznik skutečné opozice za železnou oponou by znamenal neplánovanou (a pro skutečné iniciátory možná i nevíтанou) přidanou hodnotu. Jaký měly letákové operace vliv na obyvatelstvo, nelze ani zpětně zcela objektivně posoudit. V době jejich konání se zdálo, že přímá odezva byla minimální. Čekat nějaké hmatatelné doklady souhlasu by však vzhledem k rizikům té doby bylo naivní. Podle nynější znalosti pohybů v tehdejší společnosti ale můžeme konstatovat, že sázka na pracující a orientace na primárně nepolitické cíle nebyla zcela nesmyslná.

Mnoho se nedalo čekat na venkově. Zemědělci sice jistě neměli důvod ke spokojenosti. Zákazem agrární strany přišli již po válce o politické zastoupení a jejich specifické zájmy nikdo dostatečně nehájil. Ze své podstaty rozptýlení na venkově do samostatných rodinných jednotek se mohli jen obtížně bránit nucenému združšťování za pomoci i těch nejtvrděších metod. Byli vydíratelní dlouhodobě drženou půdou a majetkem. Snahy o záchranu majetku a úrody byly klasifikovány jako nepřátelský čin a tvrdě trestány. Navíc se i prakticky bez viditelného odporu stali objektem různých opatření. Například v letech 1952–1953 bylo nuceně přestěhováno několik tisíc zemědělských rodin. I když právě v létě 1953 byl vydán rozkaz přesídlování zastavit.²⁸ Spolu s dočasným uvolněním tlaku na zakládání JZD v letech 1953–1955 by se to snad dalo vykládat jako určitý úspěch nenápadného, ale masového odporu zemědělců.

Jinou otázkou je chování průmyslového dělnictva, významného faktoru projektu „Veto“. Výzkum například ukazuje, že v letech 1953–1954 podnikové závodní rady dokázaly omezovat moc závodních komunistických organizací a odbory získaly daleko větší vliv na pracovní a kázeňské spory.²⁹

V letech 1946–1968 se v Československu prokazatelně uskutečnilo 406 stávek. Zatímco v roce 1952 to byly pouhé dvě stávky, o rok později jich vyvolali dělníci už 146! A do roku 1957 neklesl jejich počet pod patnáct ročně. Příčinou jejich konání bylo trvalé zhoršování pracovních podmínek, zejména zpevňování výrobních norem.³⁰ Ale od roku 1959 se už stávky prakticky nevyskytovaly. První polovina

50. let tedy skutečně byla dobou větší vnitřní dynamiky dělnictva. Neznamená to ale, že by se dělníci nechali na dálku organizovat do cílevědomé aktivity za významnější (politickou) změnu, než byly jejich partikulární pracovní finanční problémy. Podle dosavadního výzkumu nelze najít přímé souvislosti mezi akcí „Veto“ a projevy nespokojenosti dělnictva. Výzkum potvrzuje, že dělnictvo určitě nebylo homogenní masou a překračovalo v řadě případů, jejichž vrcholným výrazem je stávka, meze dobové disciplíny, a to měrou, kterou by režim jiným sociálním skupinám obyvatelstva těžko toleroval. Sázka na dělníky tedy nebyla v principu nesmyslná. Tyto závěry potvrzuje ve své pozoruhodné práci i historik Peter Heumos: *Celkem vzato, strach, přizpůsobení a podřizování se bez odmluv nebyly však v první polovině padesátých let převládajícím rysem v chování dělnictva. Rozšířený bojkot práce ve směnách, především v těžkém průmyslu, masová fluktuace, která regionálně dosahovala až třiceti procent a pomýjela veškeré pracovní právní předpisy, tvrdší odpór proti prověřování pracovních norem v letech 1950–1952, doprovázený téměř ve všech průmyslových odvětvích značnými vnitrozávodními třenicemi a nepokoji, a konečně protestní stávkové hnutí od převzetí moci komunisty až do jara 1953 s více než stovkou větších zastavení práce, kulminující po měnové reformě ve stávkové vlně, které se zúčastnili dělníci ze 135 (!) závodů, mezi nimi i největších podniků v zemi (Škodovy závody v Plzni, strojírna ČKD v Praze a brněnská Zbrojovka) – to vše dokumentuje pro „vrcholný stalinismus“ silnou sociální dynamiku a ruku v ruce s tím připravenost ke konfliktům.*³¹

Ale současně si je třeba uvědomit, že zájem dělníků o řešení věcí veřejných byl omezený. Nebylo možno očekávat více než obranu vlastních, úzce vymezených zájmů. Síla prokázaná ve stávkách současně nedokazuje, že by dělnictvo mohlo být využito k něčemu, co by se byl jen vzdáleně podobalo státnímu převratu či alespoň politicky motivované rezistenci v odborech.

Pavel Tigrid ve své knize *Dnešek je váš, zítřek je náš* v kapitole nazvané „Neklid i nehybnost“ správně poukazuje na pochybný charakter zdánlivě obrovského potenciálu nespokojeného dělnictva. Živelné, nekoordinované protesty dělníků neměly šanci vyústit v něco trvalého. Na to byly tradiční vazby dělnictva příliš zprerthány. Úspěchu dosáhlo koncentrované dělnické úsilí až po delším vývoji, za více než dvacet let, v Polsku.³²

-
- 1 HALE, Julian: *Radio Power. Propaganda and International Broadcasting*. Paul Elek, London 1975.
 - 2 HOLT, Robert T.: *Radio Free Europe*. The University of Minnesota Press, Minneapolis 1958.
 - 3 Je opravdu otázka, zda operace nazývat podle dopravního prostředku, nebo tiskovin. Snad v případech, kdy se výslovně hovoří o vysílání balonů, je třeba mluvit na prvním místě o balonových akcích.
 - 4 Například PUDDINGTON, Arch: *Broadcasting Freedom. The Cold War triumph of Radio Free Europe and Radio Liberty*. The University Press of Kentucky, Lexington 2000, kapitola *We Tore a Big Hole in the Iron Curtain*, s. 61–72.
 - 5 CUMMINGS, Richard H: *Balloons over East Europe: The Cold War Leaflet campaign of Radio Free Europe*. In: *The Falling leaf No. 166* (Autumn 1999). Viz www.psywarsoc.org/FallingLeaf/balloons.php (citováno k 10. 10. 2013).
 - 6 PERNES, Jiří: Ferdinand Peroutka – neznámý známý. In: FIALOVÁ, Zuzana (ed.). *Mluví k vám Ferdinand Peroutka, díl první. Rozhlasové komentáře. Rádio Svobodná Evropa (1951–1959)*. Argo, Praha 2003. s. 510–513.

- 7 KAPLAN, Karel: *Kronika komunistického Československa. Doba tání 1953–1956*. Barrister & Principal, Brno 2005, s. 103–107, kapitola Ideologická ofenziva ze vzduchu.
- 8 TOMEK, Prokop: „Objekt ALFA“. *Československé bezpečnostní složky proti Rádiu Svobodná Evropa*. Sešity ÚDV č. 14. ÚDV PČR, Praha 2006. Nejnověji pak TOMEK, Prokop: *Balony svobody nad Československem*. In: JUNEK, Marek a kol: *Svobodně! Rádio Svobodná Evropa 1951–2011*. Radioservis – FF UK, Praha 2011.
- 9 Přestože jsou letáky ztotožňovány s rozhlasovou stanicí Svobodná Evropa, jejich přípravu a vysílání se zabývala jiná součást spadající rovněž jako RFE pod Národní výbor pro Svobodnou Evropu (National Committee for Free Europe), totiž Tisk Svobodné Evropy (Free Europe Press).
- 10 MACHCEWICZ, Paweł: „*Monachijska Menažeria*“. *Walka z Radiem Wolna Europa*. IPN, Warszawa 2007, s. 95–102.
- 11 *Archiv Centra pro československá exilová studia při FF UP Olomouc* (dále jen A ČČSES), f. RSČ, k. 68, sl. 379, Korespondence s NCFE 1952–1954. Dopis R. M. Hunt, to RPS staff, 16. července 1953.
- 12 ABS, f. Kabinet StB materiálů 1945–1955 (323), k. 22, sl. 4, Leták „Češi a Slováci!“.
- 13 Tamtéž.
- 14 *Muzeum Policie ČR*, album Zahraniční letáky.
- 15 A ČČSES, f. RSČ, k. 68, sl. 379, Korespondence s NCFE 1952–1954. Dopis R. M. Hunt, to RPS staff, 16. července 1953.
- 16 Thomas W. L. Ashley (1923–2010), po vojenské službě za války vystudoval Yale University a Ohio State University. Roku 1952 začal pracovat v RFE jako náměstek ředitele tiskové sekce RFE v Evropě a později jako asistent ředitele pro speciální projekty. Rezignoval 1. 3. 1954 a stal se na dlouhá léta členem amerického Kongresu za Demokratickou stranu.
- 17 Samuel S. Walker Jr. (1927–1992) pocházel z rodiny bohatých a vlivných bankéřů, absolvoval Yale University, od roku 1951 ředitel FEP (ve 24 letech!). V roce 1959 založil úspěšný vydavatelský podnik Walker Publishing Company.
- 18 *The Hoover Institution Archives*, k. 151, sl. 7, NY 1. 7. 1953, šifrovaný telegram od Walkera přes Langa pro Condonu a Griffitha.
- 19 Akce odsouzená ke krachu. *Rudé právo*, 18. 7. 1953, s. 2.
- 20 Tamtéž.
- 21 Nota ministerstva zahraničních věcí velvyslanectví USA, *Rudé právo*, 21. 7. 1953, s. 2.
- 22 Archiv MZV, f. teritoriální odbor – USA 1945–1954, k. 16.
- 23 NA, f. 311 (Monitoring zahraničního vysílání), k. Vysílání Svobodné Evropy, 14.–17. 7. 1953.
- 24 ABS, f. Kabinet StB materiálů 1945–1955 (323), k. 23, sl. 3, Hlášení náčelníka 2.odd. 5. odboru III. správy MV npor. Václava Pulce.
- 25 Leták zaslal počátkem devadesátých let pedagog školy tehdejšímu řediteli čs. redakce RFE Pavlu Pecháčkovi.
- 26 K tématu viz KAPLAN, Karel – TOMÁŠEK, Dušan: *O cenzuře v Československu v letech 1945–1956*. ÚSD AV ČR, Praha 1994, s. 59–62.
- 27 DURMAN, Karel: *Popely ještě žhavé. Velká politika 1938–1991. Díl I. Světová válka a nukleární mír 1934–1964*. Karolinum, Praha 2004, s. 389–392.
- 28 ROKOSOVÁ, Šárka: Administrativní opatření – jedna z forem perzekuce sedláků komunistickým režimem. *Securitas Imperii*, 2003, č. 10, s. 147–194.
- 29 HEUMOS, Peter: „*Vyhráme si rukávy, než se kola zastaví!*“ *Dělníci a státní socialismus v Československu 1945–1968*. ÚSD AV ČR, Praha 2006, s. 25–26.
- 30 Tamtéž, s. 64.
- 31 Tamtéž, s. 22.
- 32 TIGRID, Pavel: *Dnešek je váš, zítřek je náš. Dělnické revolty v komunistických zemích*. Vokno, Praha 1990.

Rok 1953 a prameny ve Státním oblastním archivu v Třeboni

Stručným přehledem pramenů uložených v oddělení správy fondů a sbírek Státního oblastního archivu v Třeboni, jež se vztahují k roku 1953, se pokusíme nabídnout pomoc v orientaci mezi soubory písemností vztahujících se k nejnovějším dějinám jižních Čech. Ač byl rok 1953 nabitý významnými dějinnými událostmi, podle pramenů krajské provenience se často zdá, že úřední mašinerie fungovala ze setrvačnosti a řešila obvyklé problémy 50. let, a zcela bez povšimnutí tak nechala např. vysílání pražského televizního studia nebo vystoupení Antonína Novotného v prosinci 1953, v němž se objevila první veřejná kritika kultu osobnosti.

Fondy krajské provenience lze rozdělit tematicky do okruhů:

I. Fondy úřadů státní správy, samosprávy a tzv. konfiskačních institucí

Krajský národní výbor České Budějovice (1880) 1949–1960 (1967)

Státní pozemkový úřad – obvodová úřadovna České Budějovice 1920–1952

Osídlovací úřad a Fond národní obnovy – oblastní úřadovna České Budějovice (1945) 1951–1960

Národní pozemkový fond při ministerstvu zemědělství – pobočka České Budějovice (1936) 1945–1950 (1961)

II. Fondy politických stran a společenských organizací

KSČ – JKV České Budějovice (1928) 1945–1990

Národní fronta – krajský výbor České Budějovice 1948–1960 (1962)

Československý svaz mládeže – krajský výbor České Budějovice 1950–1968 (1970)

Československý svaz protifašistických bojovníků – krajský výbor České Budějovice 1914–1971

III. Fondy orgánů činných v trestním řízení

Krajský soud České Budějovice II (1930) 1949–1999

Krajská prokuratura České Budějovice (1948) 1949–1999

IV. Fondy věznic

Oddělení nápravných zařízení České Budějovice 1949–1952

Věznice č. 1 České Budějovice 1887–1955

Věznice Písek 1873–1954
Věznice Tábor 1870–1955

Obsahově lze dále fondy rozdělit do dvou skupin:

1. Fondy obsahově bohaté

Krajský národní výbor České Budějovice (1880) 1949–1960 (1967)
KSC – JKV České Budějovice (1928) 1945–1990
Národní fronta – krajský výbor České Budějovice 1948–1960 (1962)
Krajská prokuratura České Budějovice (1948) 1949–1999

2. Fondy pouze doplňkové a okrajové

Krajský soud České Budějovice II (1930) 1949–1999
Státní pozemkový úřad – obvodová úřadovna České Budějovice 1920–1952
Osídlovací úřad a Fond národní obnovy – oblastní úřadovna České Budějovice (1945) 1951–1960
Národní pozemkový fond při ministerstvu zemědělství – pobočka České Budějovice (1936) 1945–1950 (1961)
Československý svaz mládeže – krajský výbor České Budějovice 1950–1968 (1970)
Československý svaz protifašistických bojovníků – krajský výbor České Budějovice 1914–1971
Oddělení nápravných zařízení České Budějovice 1949–1952
Věznice č. 1 České Budějovice 1887–1955
Věznice Písek 1873–1954
Věznice Tábor 1870–1955

Nyní blíže k jednotlivým fondům:

Krajský národní výbor České Budějovice, jeden z kmenových fondů SOA Třeboň, o celkovém rozsahu téměř 160 bm z let 1949–1960 (1967)¹ je od roku 2011 kompletně zpracován a ke všem spisovým manipulacím, podle kterých je členěn, existuje inventář, k zápisům rad a plén katalogy. Rok 1953 bude logicky obsažen ve spisové manipulaci 1951–1954. Právě rok 1953 byl pro fungování krajských národních výborů zásadní a zlomový, jejich působnost byla vyňata z pravomoci ministerstva vnitra a byly podřízeny na základě ústavního zákona č. 81/1953 Sb. přímo vládě.

V časové manipulaci 1951–1954 pracovalo celkem 11 odborů:

1. pro organizaci činnosti lidové správy, 2. krajská plánovací komise, 3. odbor vnitřních věcí, 4. školství, osvěty a tělesné výchovy, 5. pracovních sil, 6. zdravotnictví, 7. financí, 8. místního hospodářství, 9. zemědělské správy, 10. obchodní, 11. pro výstavbu. Pro rok 1953 je zachována kompletní řada zápisů ze zasedání celkem 53 rad KNV a 5 zasedání plén. Spisy jsou obsaženy v kartonech, č. 296–653, tedy ve 357 kartonech, a přinášejí informace k nepřebernému množství témat, za zmínku stojí jen nejdůležitější – v roce 1953 se stále ještě řešilo dost případů konfiskací a znárodnění živností nebo zemědělské půdy, neustále se sledovala zemědělská otázka a s ní zakládání a fungování JZD, řešení případů vesnických boháčů, neplnění dodávek a ohrožování jednotného plánu a konečné řešení, tedy násilný odsun z rodné

vesnice i z okresu, a ihned nato nedostatek pracovních sil, jejich plánování a přesuny, dále byla „černou mûrou“ Budějovického kraje otázka pohraničí, jeho dosídlení po plošném poválečném odsunu německého obyvatelstva, zajištění normálního chodu, jeho zásobování (s demografickými potížemi se pohraniční regiony potýkají dodnes), dále se projednávala bytová otázka a s ní tehdejší hit – výstavba sídlišť. Budějovický kraj byl hrdý na výstavbu dvou velkých hydrologických staveb – vodní dílo Orlík a přehradu Lipno, řešila se otázka zásobování a trhu, k čemuž byla na přelomu let 1953 a 1954 vytvořena a budována síť prodejen a provozoven spotřebního družstva Jednota, aktuální byla reorganizace školské soustavy a dostatek pedagogických kádrů, i v roce 1953 zajímala tehdejší společnost vzdálená Korea, konalo se několik sbírek na pomoc válkou souženému korejskému lidu.

Dalším důležitým zdrojem jsou písemnosti ve fondu Národní fronta – krajský výbor České Budějovice.² Právě v roce 1953 končila vývojová fáze krajského akčního výboru Národní fronty fungujícího jako očištný element veřejného života, organizace byla na vrcholu své činnosti, svých politických a společenských aktivit, dosáhla likvidace spolkové činnosti, vytvořila a stmelila pod svým vedením společenské organizace a spolka zbylé „bezzubé“ politické strany. Od roku 1954 již nadále existoval krajský výbor Národní fronty České Budějovice. Z roku 1953 jsou kompletně zachovány zápisy ze schůzí předsednictva, sekretariátu, tajemníků, spisový materiál se tematicky velmi podobá výše zmíněnému KNV a je obohacen o sledování chodu společenských organizací.

V celkové fondové skladbě nelze opomenout soubor písemností Krajského soudu České Budějovice,³ knižní i spisový materiál tohoto fondu o celkovém objemu 41 bm z let 1949–1999 je dosud nezpracován, lze se v něm však orientovat bez velkých potíží. Trestní agenda je v něm zastoupena velmi sporadicky, nejen k roku 1953, ale celkově k 50. letům se trestní spisy nenacházejí v SOA Třeboň, ale v Národním archivu v Praze. Přímo k roku 1953 lze studovat odvolací spisy proti rozhodnutí okresních soudů, i tento zlomek trestních spisů je vydatným pramenem pro studium stíhání hospodářské kriminality v kraji (živnostníci, zemědělské obyvatelstvo – kulaci), narušování socialistické morálky nebo běžné trestné činnosti

Pro studium problematiky roku 1953 na území jižních Čech je stěžejním archivní fond KSČ – JKV České Budějovice,⁴ což jsou archiválie z činnosti vrcholného orgánu KSČ na území tohoto regionu. Z hlediska významu jsou pro naše téma nejdůležitější písemnosti, které byly při pořádání fondu v letech 2003 a 2004 zařazeny do tří následujících tematických bloků.⁵

Na prvním místě je to blok nazvaný „Písemnosti volených orgánů JKV KSČ“. V tomto bloku jsou zařazeny: „protokol z krajské konference KSČ – 1953 (fascikl č. 3)“, „protokoly z plenárních zasedání JKV KSČ – 1953“ (fascikl č. 17), „protokoly ze zasedání byr“ (pojmenování používané pro předsednictvo KV KSČ v letech 1953–1962), „JKV KSČ – 1953“ (fascikly č. 80, 81, 82, 83, 84 a 85), „protokoly ze zasedání sekretariátu JKV KSČ – 1953“ (fascikly č. 290 a 291) a „protokoly z městských konferencí KSČ – 1953“ (fascikl č. 421).

Dalším blokem jsou pak „Písemnosti týkající se kontrolní, disciplinární a revizní činnosti“. Zde se jedná o zápisy a protokoly z plenárních zasedání krajské revizní

komise, zápisy a protokoly ze zasedání předsednictev krajské revizní komise, zápisy z aktivů členů revizních komisí – 1953 (fascikl č. 443); rozhodnutí, žádosti a podněty došlé na krajskou revizní komisi (disciplinární případy) – 1953 (fascikl č. 487) a písemnosti disciplinární komise – 1953 (fascikly č. 493, 505 a 506). Nejrozsáhlejší část tohoto bloku tvoří tzv. stížnosti a připomínky pracujících. Stížnosti a připomínky pracujících z roku 1953 jsou uloženy ve fasciklech č. 527 a 528. Jde o udání, která byla již pracovníky JKV KSČ pečlivě zpracována a chronologicky seřazena. Hledání v nich je usnadněno také tím, že pracovníky archivu JKV KSČ k nim byly pořízeny podrobné a rozsáhlé kartotéky. Na prvním místě je to kartotéka inv. č. 2 z let 1948 až 1989, ve které jsou abecedně řazeny kartotéční lístky podle jmen stěžovatelů, názvů institucí a jednotlivců, na které je stížnost podávána, popřípadě podle místa, kde k inkriminované události mělo dojít. Dále je to kartotéka inv. č. 3, ve které jsou lístky řazeny chronologicky podle data podání. Tato kartotéka je z let 1954–1989. Jako další původní registraturní pomůcky vznikly kartotéky inv. č. 4 (evidence připomínek a stížností, které nebyly uzavřeny, z let 1980–1989), inv. č. 5 (soupis anonymních připomínek a stížností z let 1956–1989) a inv. č. 6 (anonymní připomínky a stížnosti nevyřízené z let 1980–1989). Ty se ovšem stejně jako kartotéka inv. č. 3 roku 1953 již netýkají. Zaměstnanci původce fondu dále vypracovali dvě kartotéky disciplinárních trestů. Jde o kartotéku inv. č. 7, což je jmenná kartotéka disciplinárních trestů z let 1945–1970. Tou druhou je kartotéka inv. č. 8, která obsahuje abecedně řazené záznamy o disciplinárních trestech členů KSČ z Jihlavského kraje z let 1952–1956.

Nejzajímavější je třetí a poslední blok, který byl při pořádání nazván „Mimořádné politické události a sledované akce“. Skupiny písemností zařazené v tomto bloku byly vytvořeny právě při sledování politicky významných událostí vyčleňováním a shromažďováním písemností vlastní i cizí proveniencí. Jde tedy o písemnosti značně rozmanitého charakteru, které vznikaly činností samotného KV KSČ a stranických orgánů nižší i vyšší úrovně. Připojeny jsou pochopitelně i písemnosti státních institucí. Našeho tématu se z oněch písemností dotýkají následující skupiny: Sledování činnosti Československé strany lidové (fascikl č. 696), Sledování činnosti Československé strany socialistické (fascikl č. 696), Důchody podnikatelů a živnostníků – přezkoumávání výše důchodů podnikatelů a živnostníků (fascikl č. 696) a Stavba přehrad na Vltavě (fascikl č. 699–700). Nejzajímavější, nejrozsáhlejší a takřikajíc „nejvýživnější“ jsou ovšem Měnová reforma (fascikl č. 697) a Kulaci a zakládání JZD (fascikl č. 698). Písemnosti týkající se měnové reformy obsahují především zprávy o jejím zajištění, průběhu a výsledcích následných prověrek v kraji. Zprávy z okresů velmi barvitě vypovídají o tom, jak byla měnová reforma vnímána běžnými občany i funkcionáři KSČ okresní a místní úrovně. Nejrozsáhlejší jsou přitom zprávy z okresu Strakonice. Právě ve Strakonících totiž vyvolala měnová reforma vlnu nevole mezi dělníky místní ČZ Strakonice, která přerostla ve spontánní demonstraci. Právě v jejím průběhu byl napaden příslušník StB, který celou akci monitoroval. Neméně zajímavá je i skupina písemností nazvaná Kulaci a zakládání JZD. Zde se nacházejí písemnosti vzniklé ve spojitosti s kolektivizací venkova na jihu Čech a pronásledováním vesnických boháčů, tzv. kulaků. Jde o nejrůznější přehledy za okresy a zprávy okresů o násilném přestěhování kulaků a informace o dění okolo zakládání JZD.

Archiválie fondu KSČ – JKV České Budějovice jsou sice nejdůležitější pro historické bádání v poválečném období, a tedy i pro bádání ohledně roku 1953, ale nejsou jediným, co může v tomto ohledu Státní oblastní archiv v Třeboni nabídnout.

Z fondů politických stran a společenských organizací je to dále fond Československý svaz mládeže – krajský výbor České Budějovice.⁶ Rok 1953 je však v písemnostech tohoto fondu přítomen velmi sporadicky. Jde pouze o ojedinělé archiválie z provenience krajského výboru Československého svazu mládeže, protože komplexněji jsou zachovány písemnosti až od roku 1956.

Naopak příjemné překvapení představuje fond Československý svaz protifašistických bojovníků – krajský výbor České Budějovice,⁷ který je v současnosti reinventarizován a pořádan Mgr. Janem Machem a Mgr. Lubošem Zemanem. Při zpracovávání a zapracovávání přírůstků byla objevena rehabilitační agenda z let 1968–1970. Obsahuje spisy Krajské rehabilitační komise Svazu protifašistických bojovníků v Českých Budějovicích a okresních komisí Svazu protifašistických bojovníků (okresy České Budějovice, Český Krumlov, Jindřichův Hradec, Pelhřimov, Písek, Prachatice, Strakonice a Tábor) týkající se soudních i mimosoudních rehabilitací kauz z 50. let.

Z fondů úřadů státní správy, samosprávy a tzv. konfiskačních institucí jsou to, mimo informacemi nabitý fond KNV České Budějovice, pouze dílčí a doplňující informace v archiváliích tzv. konfiskačních institucí.

Písemnosti týkající se pozemkoprávních změn zemědělského majetku, zámků, lesů a rybníků po roce 1948 jsou zařazeny ve fondu Státní pozemkový úřad – obvodová úřadovna České Budějovice.⁸ V tomto fondu, který nese název instituce působící především před 2. světovou válkou v souvislosti s první pozemkovou reformou, jsou uspořádány písemnosti oddělení IX/5d (dříve IX/4c a později IX/2) pro pozemkovou reformu zemědělského referátu KNV České Budějovice. Jde o agendu pozemkoprávních změn (konfiskace a pozemkové reformy včetně tzv. Lex Schwarzenberg a nuceného pachtu) zemědělského majetku, zámků, lesů a rybníků.

Poněkud hůře je na tom, pokud jde o rok 1953, agenda týkající se přidělování německého nemovitého nezemědělského majetku. Tyto písemnosti obsahuje fond Osidlovací úřad a Fond národní obnovy – oblastní úřadovna České Budějovice,⁹ ale pro naše téma je jeho význam pouze okrajový.

Stejně okrajový je pro dějiny roku 1953 i význam písemností fondu Národní pozemkový fond při ministerstvu zemědělství – pobočka České Budějovice.¹⁰ V celém fondu se našeho tématu týká pouze karton 1 z dodatku II (inv. č. 1). Zde dochované písemnosti se vztahují ke konfiskaci zemědělského majetku dle dekretu prezidenta republiky č. 12/1945 Sb. a č. 108/1945 Sb. v okrese Písek (konfiskační výměry, rozsah konfiskace, dispozice s majetkem, soupisy inventáře, návrhy přidělu, protokoly o hospodaření národní správy, zastavení konfiskace, řešení a odvolání stížností atd.).

Naopak významné jsou fondy orgánů činných v trestním řízení. Nedostatky v informační struktuře Krajského soudu České Budějovice po roce 1949 je schopen suplovat fond Krajská prokuratura České Budějovice.¹¹ Písemnosti v tomto fondu jsou bohužel dosud neuspořádané, ale v průběhu vyřizování žádostí v souvislosti se zákonem č. 262/2011 Sb., o účastnících odboje a odporu proti komunismu, bylo zjištěno, že se v přírůstku č. 24/62 nacházejí trestní spisy z provenience Krajské proku-

ratury České Budějovice z 50. let. Jde o spisy spisových značek KPB a SKPt ročníků 1952–1954. Spisy spisové značky KPB z roku 1953 jsou uloženy v kartonu 62 tohoto přírůstku v číselném rozmezí 1–4000. Spisy spisové značky SKPt z roku 1953 jsou uloženy v kartonech 64–67 téhož přírůstku v číselném rozmezí 1–64.

Pro studium problematiky roku 1953 jsou dále důležité fondy věznic působících v kraji České Budějovice. Mezi tyto fondy patří: Oddělení nápravných zařízení České Budějovice,¹² Věznice č. 1 České Budějovice,¹³ Věznice Písek¹⁴ a Věznice Tábor.¹⁵ V našem archivu jsou ještě uloženy fondy Věznice Vodňany¹⁶ a Věznice Mimořádného lidového soudu České Budějovice.¹⁷ Archiválie ve fondu Věznice Vodňany jsou však z let 1930–1951 a roku 1953 se nedotýkají vůbec. V případě písemností ve fondu Věznice Mimořádného lidového soudu České Budějovice, které pocházejí z rozmezí let 1948–1954, je jejich význam pro informace k roku 1953 z důvodu jejich vazby na retribuční řízení z let 1945–1948 pouze minimální. Fondy věznic uložených ve Státním oblastním archivu v Třeboni jsou bohužel neuspořádány, a tak naše znalosti o informační struktuře vycházejí z osobní znalosti archivářů při práci s těmito fondy a ze sekundárních informací pocházejících z jiných zdrojů. Na prvním místě je to tedy 52 kartonů z let 1949–1955 z fondu Oddělení nápravných zařízení České Budějovice, informační hodnota materiálů ale nebude pravděpodobně s ohledem na charakter původce příliš veliká. Co se týče informací, lépe na tom budou fondy jihočeských věznic. Informačně nejhodnotnější je fond Věznice č. 1 České Budějovice. Tato věznice nesla v období od 1. 10. 1952 do 1. 6. 1954 název Ústav pro výkon vazby České Budějovice a byla spravována ministerstvy vnitra a národní bezpečnosti. Součástí archivního fondu jsou kromě úředních knih také spisy jednotlivých vězňů, které právě z období, kdy věznice sloužila k účelům vazby, obsahují mimo jiné často zápisy protokolovaných výslechů. Podobnou informační strukturu mají i fondy Věznice Písek a Věznice Tábor. Také tyto věznice řídila v období 1. 10. 1952 do 1. 6. 1954 ministerstva vnitra a národní bezpečnosti. Obě věznice měly v tomto období statut nápravného zařízení (kde byl vykonáván trest), a nazývaly se tedy Útvar nápravných zařízení Písek a Útvar nápravných zařízení Tábor. Vzhledem ke skutečnosti, že v těchto věznicích již byly osoby ve výkonu trestu, neobsahují pravděpodobně jejich osobní spisy zdaleka tolik výslechových protokolů, zato v nich je možné nalézt rozsudky k výkonu trestu.

Závěrem lze říci, že obraz roku 1953 či celých padesátých let lze i přes různý stupeň dochovanosti a mezerovitosti archivních dokumentů poskládat velmi plasticky, zkombinují-li se právě zmíněné prameny s fondy v jihočeských státních okresních archivech a zejména s prameny uloženými v Archivu bezpečnostních složek v Praze.

-
- 1 SOA Třeboň, f. Krajský národní výbor České Budějovice, NAD 94, I/155. Fond obsahuje písemnosti ve 1462 evidenčních jednotkách (120 úředních knih, 10 registraturních pomůcek, 19 kartoték, 1311 kartonů, 12 map a plánů) z let 1949–1960 (1967) v celkové metráži 158,53 bm. K fondu existuje třísvazkový inventář s jedním svazkem dodatků a s celkem třemi svazky katalogů zasedání rad a plén.
 - 2 SOA Třeboň, f. Národní fronta – krajský výbor České Budějovice, 1948–1990, NAD 97, I/215. Fond obsahuje dva podací protokoly a 41 kartonů zpracovaného materiálu o celkovém objemu 4,60 bm, většina fondu (21,22 bm) je však nezpracována a objem této nepřístupné části tvoří 296 balíků. Blíže

- viz JANÁKOVÁ, Helena – ŠEDA, Oldřich: *Krajský výbor Národní fronty České Budějovice 1948–1960 (1962). Dílčí inventář*. SOA Třeboň, Třeboň 1964.
- 3 SOA Třeboň, f. Krajský soud České Budějovice (1930) 1949–1999, NAD 395, I/1401. Fond je nezpracován, existuje k němu však inventární seznam, obsahuje v metráži celkem 40,50 bm 496 evidenčních jednotek (30 úředních knih, 201 rejstříků, 91 kartonů a 173 balíků).
 - 4 SOA Třeboň, f. KSČ – JKV České Budějovice, NAD 488, I/141. Fond obsahuje 177 inventárních jednotek adjustovaných v 1250 evidenčních jednotkách (6 registraturních pomůcek, 20 kartoték, 715 fascikulů, 26 alb, 478 fotografií, 4 magnetofonové pásky a 1 hliněná plaketa) z let (1928) 1945–1990 v celkové metráži 90,40 bm.
 - 5 MACH, Jan: *KSČ – JKV České Budějovic (1928) 1945–1990. Inventář*. SOA Třeboň, Třeboň 2004.
 - 6 SOA Třeboň, f. Československý svaz mládeže – krajský výbor České Budějovice, NAD 515, I/242. Fond obsahuje 248 inventárních jednotek adjustovaných ve 143 evidenčních jednotkách (2 úřední knihy, 80 kartonů, 59 razítek a 2 magnetofonové pásky) z let 1950–1968 (1970) v celkové metráži 8,88 bm. Blíže viz BEDNÁŘOVÁ, Anna – MALÍK, Lubomír: *Československý svaz mládeže – krajský výbor České Budějovice 1950–1968 (1970)*. Inventární seznam. SOA Třeboň, Třeboň 1985–1986.
 - 7 SOA Třeboň, f. Československý svaz protifašistických bojovníků – krajský výbor České Budějovice, NAD 73, I/90. Fond obsahuje 318 evidenčních jednotek (59 úředních knih, 13 registraturních pomůcek, 6 kartoték, 26 kartonů, 54 map, 1 plán, 3 grafické listy, 60 fotografií, 17 negativů a 79 magnetofonových pásků) z let 1914–1971 v celkové metráži 11,75 bm.
 - 8 SOA Třeboň, f. Státní pozemkový úřad – obvodová úřadovna České Budějovice, NAD 404, I/16. Fond obsahuje 63 evidenčních jednotek (tj. 63 kartonů) z let 1920–1952 v celkové metráži 6,96 bm.
 - 9 SOA Třeboň, f. Osídlovací úřad a Fond národní obnovy – oblastní úřadovna České Budějovice, NAD 47, I/284. Fond obsahuje 157 inventárních jednotek adjustovaných v 225 evidenčních jednotkách (9 úředních knih, 22 registraturních pomůcek, 18 kartoték a 176 kartonů) z let 1945–1951 (1960) v celkové metráži 28,93 bm. Blíže viz ZEMAN, Luboš: *Osídlovací úřad a Fond národní obnovy – oblastní úřadovna České Budějovice 1945–1951 (1960)*. Inventář. SOA Třeboň, Třeboň 2005.
 - 10 SOA Třeboň, f. Národní pozemkový fond při ministerstvu zemědělství – pobočka České Budějovice, NAD 396, I/11. Fond obsahuje 128 inventárních jednotek (87 v inventáři z roku 1964, 26 v dodatku I inventáře z roku 1998 a 15 v dodatku II inventáře z roku 2005) adjustovaných v 82 evidenčních jednotkách (1 úřední kniha, 9 registraturních pomůcek a 72 kartonů) z let (1936) 1945–1951 (1961) v celkové metráži 8,99 bm. Blíže viz JURÁNKOVÁ, Marie: *Národní pozemkový fond při ministerstvu zemědělství – pobočka České Budějovice 1945–1951. Inventář*. SOA Třeboň, Třeboň 1964; SWIDEROVÁ, Ludmila – ZEMAN, Luboš: *Dodatek k inventáři fondu Pobočka Národního pozemkového fondu při ministerstvu zemědělství České Budějovice 1945–1951*. SOA Třeboň, Třeboň 1998; ZEMAN, Luboš: *Národní pozemkový fond při ministerstvu zemědělství – pobočka České Budějovice (1936) 1945–1950 (1961). Dodatek II*. SOA Třeboň, Třeboň 2005.
 - 11 SOA Třeboň, f. Krajská prokuratura České Budějovice, NAD 95, I/213. Fond obsahuje 586 evidenčních jednotek (276 úředních knih, 108 kartonů a 211 balíků) z let (1948) 1949–1999 v celkové metráži 51,87 bm.
 - 12 SOA Třeboň, f. Oddělení nápravných zařízení České Budějovice, NAD 400, I/61. Fond obsahuje 68 evidenčních jednotek (1 úřední kniha, 15 registraturních pomůcek a 52 kartonů) z let 1949–1955 v celkové metráži 6,49 bm.
 - 13 SOA Třeboň, f. Věžnice č. 1 České Budějovice, NAD 541, I/74. Fond obsahuje 300 evidenčních jednotek (155 úředních knih, 61 registraturních pomůcek a 84 kartonů) z let 1887–1955 v celkové metráži 15,81 bm.
 - 14 SOA Třeboň, f. Věžnice Písek, NAD 542, I/79. Fond obsahuje 188 evidenčních jednotek (113 úředních knih, 22 registraturních pomůcek, 50 kartonů a 3 balíky) z let 1870–1955 v celkové metráži 8,83 bm.
 - 15 SOA Třeboň, f. Věžnice Tábor, NAD 101, I/86. Fond obsahuje 182 evidenčních jednotek (83 úředních knih, 30 registraturních pomůcek, 66 kartonů a 3 balíky) z let 1873–1954 v celkové metráži 10,95 bm.
 - 16 SOA Třeboň, f. Věžnice Vodňany, NAD 543, I/113. Fond obsahuje 22 evidenčních jednotek (8 úředních knih, 1 registraturní pomůčka, 12 kartonů a 1 balík) z let 1930–1951 v celkové metráži 1,69 bm.
 - 17 SOA Třeboň, Věžnice Mimořádného lidového soudu České Budějovice, NAD 540, I/65. Fond obsahuje 6 evidenčních jednotek (tj. 6 kartonů) z let 1948–1954 v celkové metráži 0,70 bm.

Josef Halla

Nedohrané mistrovství světa v ledním hokeji 1953 aneb Jak politika zasahovala do sportu

Historie ledního hokeje u nás je více než stoletá, stejně jako existence české, respektive československé reprezentace. Ta jednou zvítězila na olympijských hrách (18. zimní olympijské hry v japonském Naganu 1998),¹ obdržela 12 titulů mistrů světa (v době, které se věnujeme, bylo Československo dvojnásobným šampionem – 1947, 1949)² a navíc získala 15 titulů mistra Evropy (zvítězila hned při první účasti v roce 1911).³

Žádná reprezentace se nezúčastnila všech vrcholných mezinárodních soutěží (mistrovství Evropy, světa a olympijských her⁴), důvody byly různé – ekonomické, organizační nebo politické, hra v dané zemi nebyla ještě natolik rozšířena, spory s Mezinárodní hokejovou federací (zákaz startu profesionálů).

Náš tým chyběl na ME roku 1910 kvůli tréninkovému manku z důvodu mírné zimy,⁵ z organizačních důvodů jsme se nezúčastnili ME 1924, konaného pár týdnů po olympiádě. Z finančních důvodů nehrála naše reprezentace na ZOJ (a MS) roku 1932 v americkém Lake Placid. Po druhé světové válce jsme chyběli na třech MS v letech 1950, 1951 a 1962 (a nebyli klasifikováni na MS 1953).

Vliv politické situace a změněných společenských poměrů na sjednocenou tělovýchovu a hokejovou reprezentaci je předmětem následujícího textu, se zaměřením na okolnosti nedohraného MS 1953. Text nečerpá jen z dobového tisku⁶ a hokejové literatury, ale i z archivních pramenů ve fondu Státního výboru pro tělesnou výchovu a sport (SVTVS)⁷ v Národním archivu a z materiálů zastupitelských úřadů v Archivu ministerstva zahraničí. Některé dokumenty byly vytvořeny ve stupni utajení „důvěrné“, který byl u nich zrušen až v roce 2007 (i z těchto důvodů nebyly do té doby badatelsky přístupné).

Archivní prameny umožňují nahlédnout do činnosti funkcionářů sekce ledního hokeje v rámci sjednocené tělovýchovy. Součástí fondu jsou zprávy o jednotlivých sportovních akcích, podávané členy realizačního týmu reprezentace, resp. pověřenými funkcionáři SVTVS (v zahraničí i u akcí jednotlivých klubů). Zprávu ke každé akci reprezentace či klubu v zahraničí psali i diplomaté jednotlivých zastoupení ČSR v zahraničí. Možný vliv orgánů KSČ a složek Státní bezpečnosti, ať přímý, nebo v rámci nejrůznějších forem součinnosti sportovních funkcionářů a sportovců s těmito orgány, není předmětem tohoto příspěvku.⁸

Likvidace týmu šampionů a zrod nového, obrozeného národního mužstva⁹

V letech 1947 a 1949, na MS v Československu (Praha) a Švédsku (Stockholm), získala naše reprezentace dva tituly mistrů světa. Důvody, proč hokejisté nemohli obhájit titul mistrů světa roku 1950, jsou známy,¹⁰ stejně jako to, jakého vděku se „zlatí hoši“ dočkali.¹¹

Po smrti pěti mistrů světa, Trojáka, Štovíka, Stibora, Pokorného a Jarkovského,¹² dne 8. listopadu 1948 při leteckém neštěstí a emigraci tří (Slámy¹³ koncem roku 1948, Marka po MS 1949¹⁴ a Drobného¹⁵ v červenci 1949) bylo osm mistrů světa v březnu 1950 zatčeno a v říjnu 1950 odsouzeno v politickém procesu¹⁶ (Modrý,¹⁷ Augustin Bubník,¹⁸ Konopásek,¹⁹ Kobranov,²⁰ Roziňák,²¹ Jirka,²² Macelis²³ a Hainý²⁴). Pro další byla reprezentace zapovězena (Mizera, Pícha, Vacovský), resp. se jí vzdali (Bouzek).²⁵ Tehdy se většinou hrálo na dvě obranné dvojice a dvě (někdy tři) útočné trojice... Během několika měsíců byla reprezentace, která zcela nepochybně mohla ještě léta bojovat o medaile na MS a ZOH, naprosto zdecimována.

V sezoně 1950/1951 bylo vytvářeno nové, obrozené národní mužstvo, bez zhyčkaných primadon.²⁶ Předseda sekce ledního hokeje²⁷ Karel Klíma,²⁸ který byl jmenován na IX. sjezdu České obce sokolské (ČOS) roku 1951, v rozhovoru pro *Československý sport* 1973 komentoval hlavní úkol: ...*jak dáme dohromady nové reprezentační mužstvo, když z reprezentantů z roku 1949 jsme s nikým nepočítali.*²⁹ Objevilo se v něm 73 hokejistů z 19 klubů (28 hráčů v tu dobu nehrálo 1. ligu!), řada v juniorském věku, v mezistátních utkáních hrálo 36 hráčů z 15 klubů, nejvíce, šest, jich bylo z Motorletu (bývalý I. ČLTK Praha), po pěti z ATK (Armádní tělocvičný klub) Praha a Vítkovice. Sehrálo čtyři mezistátní utkání s Finskem: 14. a 16. prosince 1950 v Praze (8:2 a 7:0), 14. a 15. ledna 1951 v Helsinkách (2:0) a v Tampere (4:2).

V rámci rozšiřování a upevňování styků se sovětskými sportovci, při kterých bylo možné čerpat z jejich bohatých zkušeností,³⁰ se vrcholem sezony stal zájezd reprezentace do Moskvy. V termínu, kdy probíhalo v Paříži mistrovství světa... V Moskvě prohráli ve dnech 9. a 11. března 1951 s jejím výběrem (ve skutečnosti šlo de facto o reprezentaci SSSR) 2:5 a 1:7 (a s Polskem vyhráli dne 10. března 10:6). Novináři i funkcionáři ocenili výkonnostní vzestup ledního hokeje v SSSR od návštěvy LTC krátce po olympiádě (a pár dnů po převratu).³¹ Na konec sezony, 15. dubna 1951, v Berlíně s NDR poprvé vyhráli – 27:3.³²

Sezona 1951/1952 – návrat na mezinárodní soutěže

V sezoně 1951/1952 reprezentace vyhrála všechna přípravná utkání³³ a na 6. ZOH a 19. MS v Oslu obsadila 4. místo. Tým v posledním utkání potřeboval zdolat Švédsko 4:0, aby získal stříbro a titul mistra Evropy. Tohoto skóre dosáhl již po dvou třetinách zápasu. Ale jasný vítěz Kanada remizoval překvapivě s USA 3:3. Na kongresu LIHG³⁴ se před začátkem turnaje rozhodlo, že při rovnosti bodů nerozhoduje poměr branek, ale dodatečný zápas. Hráčům to funkcionáři nesdělili... A tak další den, 25. února 1952, Československo se Švédskem v utkání o 3. místo prohrálo a odvezlo si „bramboru“ (hráči ztratili vedení 3:1 a prohráli 3:5). Až na mistra světa z roku 1949 Charouzda šlo o nováčky na velké akci...

Reprezentant – sportovec nového typu a angažovaný, uvědomělý občan

U sportovců se dbalo na důsledný amatérský status, na to, aby se hokeji nevěnovali na úkor svého zaměstnání, studia či vojenské služby. Kromě toho byli rozptylováni společenskou angažovaností (besedy, příspěvky v tisku,³⁵ brigády, závazky...) a celou řadou „novinek“ dle sovětského vzoru. Aby reprezentanty coby vzory bylo možné brát jako sportovce nového typu, kteří jsou schopni se ctí reprezentovat naši lidově demokratickou republiku,³⁶ vyhlásila Česká obec sokolská na rok 1951 povinnou soutěž pro reprezentanty jednotlivých sportovních odvětví. Každý reprezentant mohl v této povinné soutěži získat 59 bodů – 20 bodů, pokud se stal úderníkem na svém pracovišti, 15 bodů jako vzorný pracovník, voják nebo student, 12 bodů coby nositel Fučíkova či Jilemnického odznaku³⁷ (pokud ho již neměl), 5 či 10 bodů vynesl Tyršův odznak zdatnosti (TOZ) I., resp. II. třídy,³⁸ 10 bodů bylo za účast na nejméně 10 akcích vlastní tělovýchovné jednoty a 7 bodů dostal sportovec, věnoval-li týden dovolené na částečnou úhradu volna, poskytnutého mu na závodění, sebevzdělání nebo reprezentaci.³⁹ Akce začala 1. února 1951 a trvat měla do 1. prosince 1951. Z 36 reprezentantů uplynulé sezony k 10. červenci získalo body pouze 17 (mj. 2 úderníci, 1 nositel Fučíkova odznaku).

Tvrdé kritice byli vystaveni ti, co neměli ani bod, i ti, co nějaké získali, ale měli jich málo. *Nevzali asi na vědomí soutěž a ignorují dopisy, které je do soutěže pobízely a zároveň vysvětlovaly, jak si mají počínat. Nebo snad lajdačí, domnívají se, že to ještě ve dvou – třech týdnech dohoní? A nebo docela spí a nevnímají, co se kolem nich děje? To by ovšem bylo velmi zlé...*⁴⁰ Herman⁴¹ upozornil, že budou zavedeny výkonnostní třídy,⁴² jejichž předpokladem bude mj. i splnění TOZ – bez toho nebude možné být reprezentantem!⁴³

Jak si reprezentanti vedou, se bedlivě sledovalo, v měsíčníku *Lední hokej – bruslení* pravidelně vycházela tabulka s výsledky.⁴⁴ Někteří se zapojili až těsně před sezonou, v září 1951 ...*stále však ještě 7 hráčů stojí mimo soutěž. Proč – nepatří do kolektivu, nebo opustili kamarády, – překvapuje to.*⁴⁵ Šlo o Bartoně, Blažka, Vlastimila Bubníka, Charouzda, Kratochvila, Pletichu a Valtu.

Nakonec se do konce roku 1951 zapojilo všech 36 hráčů, tři hráči věnovali dva týdny a tři dokonce tři týdny dovolené (činili tak za druhé, neboť 16 tak neučinilo či nemohlo, např. studovali nebo absolvovali vojenskou prezenční službu), a tak měl nejvíce Jiří Anton⁴⁶ – 68 bodů, dvěma úderníky byli Miroslav Kluc⁴⁷ a Karol Fako,⁴⁸ 18 hráčů bylo „vzorných“ (ve svém oboru), 27 získalo TOZ (Anton a Kluc dokonce II. třídy), v jednotě se zapojilo 32 hráčů. Pouze tři hráči (Anton, Kluc a Dobrovolný) získali Fučíkův odznak...⁴⁹

Sezona 1952/1953 – nedohraný šampionát

Zemřel Stalin, dostali jsme na ruce černé pásky. Pak zemřel Gottwald a jeli jsme domů (Miroslav Kluc).⁵⁰

Návrat na MS (účast na turnaji v Oslu 1952 byla chápána jako účast na olympijských hrách, že se turnaj hrál zároveň jako MS a ME, bylo jaksi upozaděno) byl interpretován politicky a provázen rozsáhlou agitací – podíleli se na ní i hokejoví funkcionáři Karel Bureš⁵¹ a František Rajman⁵².

Takto mluvil o naší účasti na MS trenér Eduard Farda⁵³ v *Československém sportu* 16. ledna 1953: *Je před námi velký úkol – nezklamat důvěru našeho pracujícího lidu v úspěch československých hokejistů na mistrovství světa ve Švýcarsku. Přihlášení se k zátokovskému hnutí⁵⁴ národního mužstva před utkáním s Norskem v Praze a vyhlásování individuálních závazků jednotlivých hráčů dokazuje, že jsou si vědomi významu státní reprezentace. Dokonale připravení, obohaceni o zkušenosti ze Sovětského svazu, pojedeme do Švýcar, abychom hájili dobré jméno naší vlasti, našeho lidu, abychom ukázali, jak jsme připraveni a odhodláni hájit světový mír.*⁵⁵

Přípravné zápasy dopadly vesměs dobře. Ve dnech 12. a 14. prosince 1952 sehráli naši reprezentanti ve Stockholmu dvě vítězná mezistátní utkání se Švédskem (6:5 a 5:4), 16. prosince 1952 vyhráli s výběrem Stockholmu 5:3.⁵⁶

Z pobytu ve Švédsku se dochovala zpráva vyslance Otto Kličky. Chválí hru týmu (záporem byla *stálá nervozita obou brankářů* i zdravotní stav některých hráčů) i vystupování hráčů, *jen ideový vedoucí* (J. Bartoň – pozn. aut.) *nebyl dostatečně šzit s výpravou*. Klička výpravu čítající 22 členů úmyslně ubytoval 20 km od Stockholmu, *s cílem, aby výprava měla více klidu a aby bylo docíleno více přehlednosti.*⁵⁷

Po Vánocích zdolali naši hokejisti 26. prosince 1952 v Praze Norsko 9:0.⁵⁸ Koncem ledna přijeli Švédové do Prahy – 29. ledna jsme vyhráli 5:1 a 31. ledna 1:5 prohráli (Švédové pak prohráli v Ostravě 3:4).

Několik týdnů před MS odjela reprezentace do SSSR – s týmem Moskvy prohrála 13. února 2:8 a 15. února 1953 0:2. Dále sehrála tréninkové zápasy v Moskvě a Leningradě, kam jela na otočku.⁵⁹ Před samotným odjezdem sehrála tréninková utkání v Kladně a v Chomutově (tam prohrála 3:4).

V sezoně 1952/1953 se naší reprezentaci naskytlá velká šance na získání medaile na MS. Do Švýcarska nedorazily týmy Kanady a USA, SSSR svoji premiéru o rok odložilo a odřekly celky Finska, Norska a Polska, a tak o titul hrály jen čtyři země – ČSR, Švédsko, SRN a Švýcarsko. *Start čs. hokejistů ve Švýcarsku na hokejovém mistrovství světa měl svůj politický význam, vždyť znovu ukázal, že je možné, aby národy a lidé i odlišných společenských systémů žili v míru. Čechoslováci byli v soutěži jediným zástupcem tábora míru, zemí lidové demokracie.*⁶⁰

Podle rozpisu jednotlivých zápasů 18. MS a 31. ME jsme měli první okruh sehrát v Basileji – v sobotu 7. března 1953 od 18:30 s Německem (po zahajovacím ceremoniálu), o den později od 18:00 se Švýcarskem a v úterý 10. března od 21:00 se Švédskem. Zápasy druhého kola měl náš tým sehrát na curyšském Hallenstadionu, ve čtvrtek 12. března od 20:30 s Německem, v sobotu 14. března od 20:15 se Švýcarskem a v neděli 15. března od 20:30 se Švédskem. Poté měl následovat závěrečný ceremoniál a rozdělení cen.⁶¹

Na kongresu LIHG dne 9. března 1953 bylo rozhodnuto, že při rovnosti bodů na 1. a 2. místě nebude rozhodovat skóre, ale – jako na ZOH v Oslu 1952 – bude sehrán dodatečný zápas.⁶²

Vedoucím výpravy byl náměstek SVTVS Václav Pleskot,⁶³ technickým vedoucím Dr. František Rajman, delegátem kongresu Karel Bureš, zdravotníkem MUDr. Jaroslav Urbánek, rozhodčím Ladislav Tencza.

Sestava Československa: Richter,⁶⁴ Záhorský⁶⁵ – Gut,⁶⁶ Lidral,⁶⁷ Nový,⁶⁸ Ošmera,⁶⁹ Bacílek⁷⁰ – Vlastimil Bubník,⁷¹ Danda,⁷² Charouzd,⁷³ Rejman,⁷⁴ Bartoň,⁷⁵ Sekyra,⁷⁶ Seiml,⁷⁷ Kluc, Vidlák,⁷⁸ Bílek.⁷⁹ Trenéry byli Eduard Farda a Josef Herman.

Ve středu 4. března 1953 tým odletěl do Curychu, kde ho přivítal generální konzul Bohumil Bláha, který o průběhu pobytu reprezentace i okolnostech jejího odjezdu zpracoval pro MZV dvě zprávy.⁸⁰ Po hodině se výprava přesunula vlakem do Basileje. Při přestupování byli hráči informováni o Stalinově zdravotním stavu.⁸¹

Ve čtvrtek 5. března proběhl trénink,⁸² odpoledne odjeli hráči na pozvání tamního generálního konzula Bohumila Bláhy do Curychu.⁸³

Dne 6. března byla výprava informována o Stalinově smrti, jež nastala předchozího večera, *proto byla narychlo uspořádána pietní oslava, na které promluvil politický vedoucí s. Rajman a byla učiněna některá nutná opatření pro vystoupení na veřejnost, v souvislosti s naším národním smutkem. Především bylo zařízeno, aby čl. státní vlajky byly staženy na půl žerdi a aby hráči měli všichni připnuty černé pásky.*⁸⁴

V sobotu 7. března porazili naši 11:2 SRN a v neděli 8. března 9:4 Švýcarsko.⁸⁵

V hotelu Metropol proběhla v pondělí 9. března za účasti asi 100 lidí beseda „s dělnickými sportovci“⁸⁶ z Basileje a místními hokejovými juniory. Hovořilo se o československém hokeji, jeho organizaci a tréninkových metodách u nás, sportovních hráčů mládeže.⁸⁷ *Byl to opravdu vskutku soudružský večer.*⁸⁸

První okruh naší reprezentanti ukončili v úterý 10. března 1953 prohrou se Švédskem 3:5. Nakolik za ni mohla chybná taktika trenéra Tarasova, toť otázka...⁸⁹

Ve volném čase absolvovala celá výprava *výlet do okolí autokarem, což mělo velký úspěch a z našeho hlediska bylo velmi vhodné, jelikož hráči mohli být drženi stále pohromadě a byli vzdáleni od městského centra, kde hrozilo stále rozptylování se jednotlivců po městě, což nebylo možno kontrolovat. Mimo to byl to vhodný druh zábavy, který jim ve Švýcarsku mohl být poskytnut.*⁹⁰

Odvety v Curychu zahájili naši hráči ve čtvrtek 12. března 1953 výhrou nad SRN 9:4.⁹¹ O programu výpravy zde informoval Bláha ve své zprávě pro MZV: *Po odjezdu do Curychu byla hráčům umožněna návštěva biografu, a to se zvláště vybraným programem, aby viděli na vlastní oči rozdíl americké kultury od naší. Později jim byla ještě jednou dána příležitost zhlédnout film. Také z Curychu byl uspořádán výlet do okolí, který u všech zúčastněných vzbudil ohromné nadšení. Mužstvo bylo ve velmi dobré náladě a byly dány veškeré předpoklady pro zdárné zakončení mistrovství.*⁹²

Přišel pátek třináctého... Bláha průběh tohoto dne popisuje takto: *Dne 13. března dozvěděli jsme se o onemocnění Klementa Gottwalda z pražského rozhlasu. Nikdo nechtěl věřit tomu, že stav prezidenta jest opravdu vážný. [...] Zpráva z rozhlasu byla okamžitě tlumočena vedoucím činovníkům národního mužstva. Mezi mužstvo nebyla tato zlá skutečnost rozšiřována a čekalo se na další zprávy, při čemž každý z nás doufal, že se zdravotní stav prezidenta znovu vyrovná.*⁹³

Vzhledem k tomu, že to byl poslední volný den na turnaji, je možné, že na něj připadla některá akce z programu (výlet, návštěva kina).

V sobotu 14. března, pokračuje ve své zprávě Bláha, *přinesly však zprávu o těžkém onemocnění soudruha prezidenta též časopisy. Z vyslanectví v Bernu bylo nám sděleno,*

že stav jest již velmi vážný a že lze očekávat to nejhorší. Toho dne se mělo hrát jedno z nejdůležitějších utkání a to právě se Švýcarskem.

O úmrtí prezidenta K. Gottwalda jsme se dověděli prakticky až ve 4.00 hod. odpoledne. Přednosta úřadu spěchal ihned do hotelu, kde bydlelo čsl. hokejové mužstvo, a dohodl se s vedením na následujících opatřeních:

1/ mužstvo okamžitě zanechá dalších zápasů a pojede nazpět do Prahy,

2/ vedoucí výpravy učiní za tím účelem prohlášení kompetentním místům švýcarským a odjezd čsl. mužstva zdůvodní,

3/ všichni zaměstnanci konzulátu, jejich příbuzní a veškerí účastníci hokejového mistrovství spolu s novináři, hlasateli atd., se dostaví v 8 hod. večer na konzulát.

Dále přednosta úřadu spolu se zaměstnanci zajistil vyvěšení vlajky a smuteční úpravu konzulátu. Současně bylo dbáno na to, aby všichni přítomni byli též označení páskou, na znamení smutku.

Před osmou hodinou dostavil se předseda krajského spolu Josef Strnad⁹⁴, který projevil soustrast nad úmrtím a uvědomil nás o tom, že bude okamžitě krajský spolek Tábor posílat soustrastný telegram vládě.

Po příchodu hokejistů promluvil s. generální konzul o zásluhách prezidenta Klementa Gottwalda a oficiálně oznámil jeho úmrtí. Všem bylo jasné, že se celá výprava musí vrátit zpět do Prahy, aby sdílela dny smutku společně se svými lidmi. Projev byl zakončen 2mi minutami ticha. Po ukončení této oficiální části byly dělány konečné přípravy k odjezdu mužstva, jelikož letadlo letělo druhý den ráno. Tuto záležitost řídil soudr. Pleskot, vedoucí výpravy spolu se svými spolupracovníky.⁹⁵

Na utkání se Švýcarskem a Švédskem tedy již nedošlo, tým z turnaje odstoupil (jistě měl „přínejhorším“ stříbrné medaile) a jeho výsledky byly anulovány.⁹⁶ Premiérový titul mistrů světa tentokrát neunikl Švédsku, které vyhrálo všechna utkání, druhá skončila SRN a třetí domácí Švýcarsko. Domácí reprezentace místo utkání s naším týmem sehrála přátelské utkání se Švédskem.⁹⁷

V neděli 15. března se generální konzul, spolu se zaměstnanci vyslanectví v Bernu, byl rozloučit naposled s účastníky hokejového mistrovství na letišti. Zde byl pochopitelně velký zájem od žurnalistů o celý odjezd čsl. mužstva, který byl od reportérů fotografován.⁹⁸ Před polednem byla výprava na Ruzyni.⁹⁹

Odstoupení reprezentace bylo komentováno i v zahraničním tisku,¹⁰⁰ ukázky přiložil i konzul Bláha ke své zprávě ze dne 21. března 1953.¹⁰¹

Kapitán reprezentace Karel Gut k MS 1953: *V duchu to každý hráč považoval za nesmysl, ale nahlas jsme se báli cokoliv říct. Vše se posuzovalo politicky.*¹⁰²

Jak sdělil v rozhovoru, nikdo s nimi nediskutoval, jejich názor funkcionáře nezajímal, byli postaveni před hotovou věc. A že v týmu mají „dozor“ pod rouškou sportovních novinářů či funkcionářů, jen tušili...¹⁰³

Dochovala se informace o vyúčtování akce¹⁰⁴ i zpráva lékaře výpravy MUDr. Jaroslava Urbánka. Zmiňuje nedostatky v ubytování (nevytopené pokoje, nevhodné postele) nebo zbytečné cestování během přípravy (na soustředění mají dojíždět soupeři). *Neveliký zbytek času byl věnován několika přednáškám (politického, odborného a zdravotně-osvětového obsahu), zábavě (sportovní utkání v kopané a stolním tenisu, kino, Matějská pouť, opereta) a organizačním záležitostem (příprava výstroje a pod.).*

V denním zaměstnání chybělo (hlavně v důsledku nedostatku času z uvedených důvodů) více nehokejové vážně pracovní náplně. Charakter kulturní náplně byl moc lehký a zábavný. Není třeba obávat se např. návštěvy činohry. Ubytování ve Švýcarsku bylo podle něj průměrné, curyšský hotel Metropol byl na rušném místě, stravy mohlo být více (moučníky, nápoje). Nevýhodou velké curyšské haly byla její zakouřenost, diváci ze vzdálenějších míst na protější stranu hřiště nevidí. Prohru se Švédy přičítá MUDr. Urbánek nedostatečnému sebevědomí. Měl několik aktuálních zdravotnických připomínek (pití Koky-koly, sprchování po treningu a utkáni, hygienické prohršky ohledně spodního prádla – „ryban“).¹⁰⁵

Předseda trenérské rady Kostka zhodnotil sezonu 1952/1953 na historicky prvním posezonním soustředění v dubnu 1953 v Krkonoších.¹⁰⁶

V tisku vyšly komentáře ústředního trenéra Hermana,¹⁰⁷ některých hráčů,¹⁰⁸ nebo lékaře Macha: *Prvním nedostatkem našich reprezentantů je malá politická uvědomělost, a z té vyplývající špatná kázeň.*¹⁰⁹ Jak je patrné, vítězila politika...

-
- 1 Kromě toho jsme získali 4 stříbrné a 5 bronzových medailí a jsme v pořadí za Kanadou a Ruskem (SSSR), které vyhrály osm olympiád, USA a Švédskem (2 tituly) pátí. *Lední hokej na olympijských hrách* – viz http://cs.wikipedia.org/wiki/Ledn%C3%AD_hokej_na_olympijsk%C3%BDch_hr%C3%A1ch (citováno k 30. 10. 2013).
 - 2 První tři mistrovství světa se uskutečnila v rámci olympijských her (r. 1920 se turnaj hrál v dubnu v Antverpách v rámci LOH, r. 1924 v Chamonix a v r. 1928 ve Svatém Mořici již v rámci zimních olympijských her). Od r. 1930 se mistrovství světa koná každý rok (s výjimkou let 1940–1946, 1980, 1984 a 1988), do r. 1968 i v rámci olympijských her. Kromě let 1947 a 1949 získalo Československo titul v letech 1972, 1976, 1977, 1985 a jako Česká republika v letech 1996, 1999, 2000, 2001, 2005 a 2010. V historickém pořadí zemí je za Ruskem (Sovětským svazem) a Kanadou (26, resp. 24 titulů) třetí. Získali jsme i 13 stříbrných a 21 bronzových medailí. Ze 77 ročníků jsme se účastnili 73x a získali 837 bodů, v počtu účastí i získaných bodů jsme první. Mistrovství světa v ledním hokeji – viz http://cs.wikipedia.org/wiki/Mistrovstv%C3%AD_sv%C4%9Bta_v_ledn%C3%ADm_hokeji (citováno k 30. 10. 2013).
 - 3 Mistrovství Evropy probíhalo v rámci mistrovství světa od r. 1910 do r. 1991 (66 ročníků, kromě let 1915–1920 a 1940–1946, 1980, 1984 a 1988). Náš tým vyhrál v letech 1911, 1912 (soutěž později anulována), 1914, 1922, 1925, 1929, 1933, 1947, 1948, 1949, 1961, 1971, 1972, 1976 a 1977. Mistrovství Evropy v ledním hokeji – viz http://cs.wikipedia.org/wiki/Mistrovstv%C3%AD_Evropy_v_ledn%C3%ADm_hokeji (citováno k 30. 10. 2013).
 - 4 Dále budou používány zkratky ME, MS a ZOH.
 - 5 JENŠÍK, Miloslav: *Kronika českého hokeje 1894–2000*. Olympia, Praha 2001, s. 25–26.
 - 6 Roku 1953 začaly vycházet *Československý sport* (2x týdně) a čtrnáctideník *Stadion*. Již od roku 1949 vycházel měsíčník *Lední hokej – bruslení*.
 - 7 SÚTVS 1949–1952, pak do r. 1957 SVTVS... Na základě zákona č. 187/1949 Sb., o státní péči o tělesnou výchovu a sport, ze dne 14. 7. 1949, účinného ode dne 23. 7. 1949, vznikl Státní výbor pro tělesnou výchovu a sport (SVTVS). Jeho výkonným orgánem byl Státní úřad pro tělesnou výchovu a sport (SÚTVS). Měl územní člunek pro Slovensko a krajské a okresní pobočky. V čele SVTVS měl stát člen vlády (byli to ministři Kopecký a Svoboda), ale výbor fakticky nefungoval a nikdo ho neřídil. Až po novelizaci zákona č. 71/1952 Sb., o organizaci tělesné výchovy a sportu, ze dne 12. 12. 1952, účinného ode dne 17. 12. 1952, kterým došlo ke zrušení zglajchšaltovaného Sokola, se novým vrcholným orgánem sportu stal SVTVS (1952–1957) v čele s gen. Františkem Jandou. K osobě (sborového generála) genplk. Františka Jandy (1898–1964) viz mj. *Československé vojenství. Vaše dotazy* – http://vojenstvi.cz/vase-dotazy_42.htm (citováno k 30. 10. 2013). Informaci o vývoji organizace podává inventář AF SVTVS, vypracovaný roku 1981 Václavem Babičkou, Raisou Machatkovou a Janem Šturzem, viz <http://www.badatelna.cz> (citováno k 16.11.2013). Zákonem č. 68/1956 Sb., o organizaci tělesné výchovy, ze dne

20. 12. 1956, účinným od 1. 1. 1957, vznikl Československý svaz tělesné výchovy (ČSTV, zásadní legislační úpravy proběhly roku 1990), od r. 2013 Česká unie sportu (ČUS). Sbírká zákonů a Sbírká mezinárodních smluv, viz <http://aplikace.mvcr.cz/sbirka-zakonu/GetAll.aspx> (citováno k 30. 10. 2013).
- 8 Medailonky osob jsou z prostorových důvodů velmi stručné, statistická data o utkáních jsou čerpána z uvedené literatury a ze stránek Českého svazu ledního hokeje – viz <http://www.cslh.cz> a internetového portálu <http://www.hokej.cz> (citováno k 22. 10. 2013).
- 9 VLK, Gustav: *Osvobozený hokej. Lední hokej – bruslení*, 1951, roč. 3, č. 1, s. 8; VLK, Gustav – GUT, Karel: *Zlatá kniha hokeje. Z dějin československého ledního hokeje*. Olympia, Praha 1978, s. 143. K tématu mj. i SMETANA, Vít: *Tvrdě proti primadonám. Proměna československého sportu v 50. letech. Dějiny a současnost*, 2006, roč. 28, č. 6, s. 36–39.
- 10 Mj. ŠKUTINA, Vladimír – BAKALÁŘ, Robert: *Ztracená léta. Příběh hokejového zločinu*. Helios, Pardubice 1990; JENŠÍK, Miroslav: *První mistři světa. Pravdivá zpráva o zlaté partě ze Švanice*. Olympia, Praha 1997; MACKŮ, Jiří: *Zapřené generace. Obětovaní šampióni. Utajené stránky hokejové historie*. TYPO JP, Praha 2004; TÝŽ: *Kauza Zábrodský. Na oltáři komunismu. Utajené stránky hokejové historie 2*. TYPO JP, Praha 2005. LUKŠŮ, David – PALÁN, Aleš: *Stanislav Konopásek. Hráč, který přežil*. Česká televize, Praha 2007; TÍŽ: *Skutečný příběh hokejové legendy. Vladimír Zábrodský*. Česká televize, Praha 2010; ŠVEPEŠOVÁ, Alena: *Spis Modrý a spol.* (bakalářská práce). Univerzita Karlova, Pedagogická fakulta, Katedra dějin a didaktiky dějepisu, Praha 2012. Česká televize natočila roku 2010 na toto téma dokument *Postavení mimo hru* (režie Ivan Biel).
- 11 Proslavili jste naši republiku. Projev Václava Kopeckého. *Rudé právo*, 1949, roč. 29, č. 45, 23. 2. 1949, s. 4. Závěr řeči při uvítání reprezentantů dne 22. února 1949 na Wilsonově nádraží: *Chci Vás ujistiti, že celý národ, pracující lidé, dělníci, všechna mládež, sledovali s nebyvalým napětím vaše zápolení na ledě a zahrnou vás vděčnou láskou za váš světový úspěch*.
- 12 Šlo o prvního Slováka v čs. reprezentaci, útočníka Ladislava Trojáka (1914–1948), člena Síně slávy IIHF 2011, obránce Vilibalda Štovíka (1917–1948), útočníka Karla Stibora (1923–1948), obránce Miloslava Pokorného (1926–1948), hráče LTC Praha, a brankáře I. ČLTK Zdeňka Jarkovského (1918–1948). Všichni byli rovněž držitelé stříbra ze ZOH 1948. Dále zahynul obránce I. ČLTK Zdeněk Švarc (1919–1948).
- 13 Miroslav Sláma (1917–2008), útočník I. ČLTK Praha (v reprezentaci obránce) hrál několik let ve Švýcarsku a poté vystudoval knihovnictví na univerzitě v Denveru (práva na UK). V prosinci 1948 posílil LTC Praha na Sprenglerově poháru, ze Švýcarska se již nevrátil. Miroslav Sláma – viz <http://forums.internationalhockey.net/showthread.php?7656-Miroslav-Slama> (citováno k 30. 10. 2013).
- 14 Zdeněk Marek (1925), útočník ATK Praha, emigroval do USA, kde hrál hokej a vystudoval práva na University of North Dakota. Většinu života prožil v New Yorku. O jeho úteků informoval mj. časopis *Time* 7. 3. 1949, viz PINCHEVSKY, Tal: *Breakaway. From Behind the Iron Curtain to the NHL – The Untold Story of Hockey's Great Escapes*, John Wiley, Mississauga 2012, s. 35–36.
- 15 Útočník I. ČLTK Jaroslav Drobný (1921–2001) reprezentoval Československo také v tenisu, v Davisově poháru, vítěz French Open 1951 a 1952 (1948 ve čtyřhře i mixu), Wimbledonu 1954, 5x byl na nich ve finále (dále 3x ve čtyřhře, 1x i na Australian Open). Emigroval v červenci 1949 během turnaje ve švýcarském Gstaadu (do roku 1955 hrál za Egypt, poté ve Velké Británii). Člen Mezinárodní tenisové síně slávy 1983, Síně slávy IIHF 1997. Je autorem knihy *Champion in exile* (Hodder & Stoughton, Londýn 1955). Viz mj. BUDKA, Tomáš: *Mediální reflexe emigrace Jaroslava Drobného* (diplomová práce). Univerzita Karlova, Fakulta sociálních věd, Katedra mediálních studií, Praha 2009.
- 16 Kromě zde zmíněných byli v soudním procesu Modrý a spol. ve dnech 6.–7. 10. 1950 odsouzeni ještě Mojmir Ujčík (3 roky), Zlatko Červený (3 roky), Antonín Španinger (1 rok) a Josef Stock (8 měsíců). Literatura viz pozn. č. 10.
- 17 Bohumil Modrý (1916–1963), jeden z nejlepších brankářů své doby, hráč LTC Praha (uváděná klubová příslušnost platí u hráčů pro sezonu 1949/1950), mistr světa 1947 a 1949, člen Síně slávy IIHF 2011. Odsouzen na 15 let, vězněn 5 let. Jeho osudu je věnován i román rakouského spisovatele Josefa Haslingera *Jáchymov. Tragický osud legendárního československého brankáře Bohumila „Bózi“ Modrého*. Jota, Brno 2012.
- 18 Augustin Bubník (1928), útočník ATK Praha, mistr světa 1949, odsouzen na 14 let, vězněn 5 let. V letech 1966–1969 trenér finské reprezentace.
- 19 Stanislav Konopásek (1923–2008), útočník LTC Praha, mistr světa 1947 a 1949, odsouzen na 12 let, vězněn 5 let.
- 20 Vladimír Kobranov (1927), útočník, resp. obránce ATK Praha, mistr světa 1947 a 1949, odsouzen na 10 let, vězněn 5 let. Roku 1968 emigroval do Švýcarska.
- 21 Václav Roziňák (1922–1997), útočník LTC Praha, mistr světa 1947 a 1949, odsouzen na 10 let, vězněn 5 let. Roku 1968 emigroval do Švýcarska.
- 22 Josef Jirka (1926–2000), brankář ATK Praha, mistr světa 1949, odsouzen na 6 let, vězněn 3 roky.

- 23 Jiří Macelis (1923–1998), obránce Českých Budějovic, mistr světa 1949, odsouzen na 2 roky, vězněn 20 měsíců.
- 24 Přemysl Hainý (1925–1993; objevuje se i tvar Hajný), obránce ATK Praha, mistr světa 1949, odsouzen na 1 rok.
- 25 Hráči Českých Budějovic a mistři světa 1949 – útočníci František Mizera (1919–1994), Čeněk Pícha (1921–1984) a obránce František Vacovský (1926). Útočník a hrací trenér Vítkovic Vladimír Bouzek (1920–2006), mistr světa 1947 a 1949, člen Síně slávy IIHF 2007, byl později trenérem úspěšných hokejistů Brna a reprezentace. Hrál i fotbalovou ligu (za Vítkovice), zde v reprezentaci zůstal. Viz mj. BOUZEK, Vladimír – ZEMAN, Miloslav: *Hokejový profesor*. Tempo, Třebíč 1995.
- 26 VLK, Gustav: *Osvobozený hokej*, s. 6–9.
- 27 Sekce ledního hokeje existovala v oddělení kolektivních sportů SVTVS.
- 28 Karel Klíma (1910), důstojník ČSA, v letech 1931–1950 dělník v ČKD, v letech 1949–1954 předseda ústřední sekce ledního hokeje. Hokej nikdy nehrál, od roku 1936 byl sportovním funkcionářem.
- 29 VLK, Gustav – GUT, Karel: *Zlatá kniha hokeje*, s. 146.
- 30 Tento argument se objevuje prakticky při každé zmínce o sovětském ledním hokeji, ač se tam lední hokej v podobě, jaké ho známe, hrál až po 2. světové válce, do té doby se tam provozoval pouze dosud oblíbený hokej s míčkem (bandy hokej). Viz <http://en.wikipedia.org/wiki/Bandy> (citováno k 30. 10. 2013).
- 31 HERMAN, Josef: Hokej v Moskvě. *Lední hokej – bruslení*, 1951, roč. 3, č. 3, s. 70–72; VLK, Gustav – GUT, Karel: *Zlatá kniha hokeje*, s. 154–155.
- 32 HERMAN, Josef: Číslice a přehled sezony 1950–51. *Lední hokej – bruslení*, 1951, roč. 3, č. 6, s. 162–164.
- 33 Nad Polskem 25. 1. 1952 v Praze 9:0, 23. a 25. 11. 1951 ve Stockholmu se Švédskem 5:2 a 3:1, odvety v Praze 30. 1. a 1. 2. 1952 3:1 a 3:2.
- 34 Mezinárodní hokejová federace (IIHF, International Ice Hockey Federation) byla založena roku 1908 ve Francii (LIHG, Ligue International de Hockey sur Glace), viz <http://www.iihf.com/iihf-home/history/the-iihf.html> (citováno k 14. 11. 2013)
- 35 Např. brankář Jan Richter publikoval článek Jak má chytat hokejový brankář. *Lední hokej – bruslení*, 1952, roč. 4, č. 10, s. 292–295.
- 36 HERMAN, Josef: Zrcadlo uvědomění. *Lední hokej – bruslení*, 1951, roč. 3, č. 7, s. 186.
- 37 Jednalo se o formu ideologické indoktrinace a seznámení se „s pokrokovými a revolučními“ literárními a filmovými díly, ze kterých byli žadatelé zkoušeni, viz mj. Fučíkův odznak – <http://www.ustrcr.cz/cs/fucikuv-odznak> (citováno k 22. 10. 2013) nebo brožury *Jak získám Fučíkův odznak* (Sekretariát ÚV ČSM, Praha 1950), resp. *Ako získam Jilemnického odznak* (Kulturně propagační oddělení SÚV ČSM, Bratislava 1950).
- 38 Další z aplikací sovětských zkušeností byla soutěž o Tyršův odznak zdatnosti (TOZ; roku 1953 nahrazen odznakem PPOV – Připraven k práci a obraně a vlasti (ev. BPOV, s přidáním Bud), která měla učinit tělovýchovu masovou. Viz brožura *Připraven k práci a obraně a vlasti. Pokyny k soutěži o odznak* (Orbis, Praha 1953). Tato akce probíhala až do konce 80. let, kdy se používaly ještě i čestné tituly „vzorných“ (s dovětkem oboru činnosti). Viz mj. *Pokyny k závodům o Tyršův odznak zdatnosti*. Státní nakladatelství, Praha 1949.
- 39 HERMAN, Josef: Zrcadlo uvědomění. *Lední hokej – bruslení*, 1951, roč. 3, č. 7, s. 186.
- 40 Tamtéž, s. 187–188.
- 41 Josef Herman (1901–1980), ve 30. letech hrál za AC Sparta Praha, po válce byl mezinárodním rozhodčím, trenérem (u reprezentace 1951–1953, ústředním trenérem 1953–1961), funkcionářem – referentem ústřední sekce ledního hokeje (1948–1955).
- 42 HROCH, Josef – MÖHWALD, Zdeněk: *Jednotná sportovní klasifikace. Výkonnostní třídy*. Sokolské nakladatelství – SÚTVS, Praha 1952.
- 43 HERMAN, Josef: *Zrcadlo uvědomění*, s. 186–188.
- 44 Rubrika „Soutěž reprezentantů“. *Lední hokej – bruslení*, 1951, roč. 3, č. 8, s. 204–205, č. 9, s. 241–242, a č. 10–11, s. 271–272.
- 45 Soutěž reprezentantů. *Lední hokej – bruslení*, 1951, roč. 3, č. 9, s. 241.
- 46 Jiří Anton (1924), obránce Zbrojovky Židenice, v letech 1955–1956 a 1962–1964 trenér čs. reprezentace.
- 47 Miroslav Kluc (1922–2012), útočník Chomutova, 1x účast na MS (1953), 1x na ZOH (1956), trenér, mj. jugoslávské reprezentace (1971–1975).
- 48 Karol Fako (1931), útočník Slovanu Bratislava, trenér, mj. čs. juniorské reprezentace s K. Gutem (1971–1972).
- 49 HERMAN, Josef: Soutěž reprezentantů. *Lední hokej – bruslení*, 1952, roč. 4, č. 1, s. 29–30.
- 50 To řekl Miroslav Kluc po více než půlstoletí v interview. BÍLEK, Petr: Kluc, nedostizný hokejový rytíř.

- Za Chomutov nasázel 1194 gólů. *Mladá fronta Dnes*, 6. 12. 2012, viz http://hokej.idnes.cz/zemrel-nejstarsi-hokejovy-representant-miroslav-kluc-pg1-/representace.aspx?c=A121206_093647_reprezentace_rou (citováno k 30. 10. 2013).
- 51 Někdejší Foglarův spolupracovník v *Mladém hlasateli* RNDr. Karel Bureš (1909–2000) napsal např.: *Hokejový sport stal se věcí zájmu mas našeho lidu. [...] Díky tomuto zájmu lidu, který vládá proměňuje v bohatou materiální podporu, stal se hokejový sport nesmírně cenným prostředkem pro výchovu naší chlapecké mládeže. [...] Proto všichni, nejen cvičitelé a trenéři, musíme dbát, aby výchovný proces v našich hokejových oddílech probíhal ve shodě s velkými, nádhernými cíli, které nám vytyčila komunistická strana a k nimž nás vede moudrý hospodář naší země Klement Gottwald.* BUREŠ, Karel: Před mistrovstvím světa. *Stadion*, 1953, roč. 1, č. 4, 13. 2. 1953, s. 4–5. K osobě K. Bureše viz HOSNEDL, Jan: Novinář RNDr. Karel Bureš, viz http://old.mikulasske.cz/historie/dopluky_historie/bures.pdf (citováno k 30. 10. 2013).
 - 52 F. Rajman, propagáčně výchovný referent sekce ledního hokeje, zveřejnil mj. úvodník „J. V. Staline, buďte nám dlouho svěží a zdrav“ (*Lední hokej – bruslení*, 1952, roč. 4, č. 12, s. 1), nebo článek „V duchu proletářského internacionálního protiprojevům kosmopolitismu v hokeji“ (*Lední hokej – bruslení*, 1953, roč. 5, č. 2, s. 21–22).
 - 53 Eduard Farda (1914–1961), obránce, trenér, mj. RH Brno, reprezentace (1952–1953, 1959–1960).
 - 54 BŘEZINA, J.: Zátopkovské hnutí – naše cesta vpřed. *Lední hokej – bruslení*, 1953, roč. 5, č. 1, s. 2–3. To bylo inspirováno osobností čtyřnásobného olympijského vítěze v lehké atletice Emila Zátopka (1922–2000).
 - 55 FARDA, Eduard: Jak se budeme připravovat na mistrovství světa v hokeji. *Československý sport*, 1953, roč. 1, č. 5, 16. 1. 1953, s. 3.
 - 56 BARTOŇ, Slavomír: Z trojnásobného vítězství ve Švédsku. *Lední hokej – bruslení*, 1953, roč. 5, č. 1, s. 5–8; BUREŠ, Karel: Mezinárodní triumf hokejistů. *Stadion*, 1953, roč. 1, č. 1, 2. 1. 1953, s. 8–9. Barevná fotografie z prvního utkání byla na první obálce časopisu *Stadion*.
 - 57 NA, f. Státní výbor pro tělesnou výchovu a sport (dále jen SVTVS), k. 131, inv. č. 407, ČSR – Švédsko v ledním hokeji – zpráva, 10. ledna 1953 (stupeň utajení Důvěrné byl zrušen dne 12. 10. 2007, č. j.: 267261/01-OZÚ). Zpráva byla na SVTVS poskytnuta formou referátníku pod č. j.: 2378/1953 příslušným funkcionářům – náměstkovi Pleskotovi, oddělení sportovních her a přímo hokejové sekci, oddělení kádrovému a tisku a propagace. Poté, co se s ní seznámil předseda Janda, se vrátila zpět na mezinárodní oddělení. NA, f. SVTVS, k. 53, inv. č. 121, Zpráva vedoucího výpravy hokejového mužstva ČSR do Švédska v prosinci 1952. Tato zpráva Karla Bureše má 8 stran a zmiňuje např. potíže členů výpravy s pasy, zbytečné cestování a nekvalitní ubytování během soustředění (viz i Urbánková zpráva – viz pozn. č. 105). Ubytování bylo v lázních Saltsjöbaden.
 - 58 BUREŠ, Karel: Tři reprezentační mužstva. *Stadion*, 1953, roč. 1, č. 2, 16. 1. 1953, s. 5. NA, f. SVTVS, k. 53, inv. č. 121, Zpráva o zájezdu norských hokejistů v ČSR v době od 28. XII. 1952 do 4. I. 1953.
 - 59 Českoslovenští hokejisté v Leningradě. *Československý sport*, 1953, roč. 1, č. 15, 20. 2. 1953, s. 6; BUREŠ, Karel: V zemi hokejového mládí. *Stadion*, 1953, roč. 1, č. 5, 27. 2. 1953, s. 6. Vladimír Kostka v článku Zhodnocení I. soustředění reprezentantů ledního hokeje po hlavním období. *Lední hokej – bruslení*, 1953, roč. 5, č. 5, ale ve výčtu mezinárodních utkání na s. 67 uvádí SSSR, nikoli výběr Moskvy! První oficiální zápas ale proběhl až počátkem roku 1954, kdy tým SSSR oficiálně vstoupil na mezinárodní scénu.
 - 60 VLK, Gustav: O letošním mistrovství světa v ledním hokeji. *Československý sport*, 1953, roč. 1, č. 24, 24. 3. 1953, s. 4.
 - 61 Média „pokrývala“ šampionát povětšinou agenturním zpravodajstvím, a tak se bylo možné dozvědět z *Rudého práva*, *Mladé fronty*, nebo *Lidové demokracie* prakticky totéž. Obširnější zpravodajství zajišťoval sportovní novinář Gustav Vlk (1910–2000), (spolu)autor řady publikací nejen o ledním hokeji.
 - 62 Hrál by se v pondělí 16. března 1953. Pokud by skončil v základní hrací době nerozhodně, mělo se prodloužovat o 2x10 minut, jakmile by padla branka, utkání by okamžitě skončilo. Pokud by nerozhodlo prodloužení, dalším kritériem by byl poměr branek dosažený během turnaje, při shodě rozdíl branek, popř. počet vstřelených branek, pokud by se ani tehdy nerozhodlo, *byl by titul mistra rozdělen mezi obě mužstva*. Mezi delegáty 16 zemí (poprvé i SSSR) zastupovali ČSR kromě Bureše i ústřední trenér Josef Herman. Kongres Mezinárodní ligy ledního hokeje. *Československý sport*, 1953, roč. 1, č. 21, 13. 3. 1953, s. 4.
 - 63 Václav Pleskot (1921–2012), v letech 1954–1956 předseda Československého olympijského výboru, poté pracoval na MZV. Viz [http://cs.wikipedia.org/wiki/V%C3%A1clav_Pleskot_\(politik\)](http://cs.wikipedia.org/wiki/V%C3%A1clav_Pleskot_(politik)) (citováno k 30. 10. 2013).
 - 64 Jan Richter (1923–1999), brankář, SK (Spartak) Královo Pole, 3x účastník MS (1952–1954), 1x ZOH (1952). První brankář z mimopražského týmu v reprezentaci.
 - 65 Jozef Záhorský (1929–2002), brankář ATK Praha, 1x účastník MS (1953). Odehrál první utkání na ZOH 1952, pak stažen (přítelkyně emigrovala), do reprezentace se nevrátil ani ve 2. polovině 50. let, kdy podával v lize výborné výkony.

- 66 Karel Gut (1927–2014), obránce Tatry Smíchov, 9x účastník MS (1952–1960), nejlepší obránce MS 1955, 3x ZOH (1952–1960), v letech 1951–1960 kapitán týmu (nebyl v KSČ). Trenér (mj. Sparty Praha, kde řadu let hrál), EV Landshut (mistr SRN 1970 a 1983), reprezentace (1973–1979 s Jánem Starším; mistr světa 1976 a 1977, 1979–1980 s Ludkem Bukačem a Stanislavem Neveselým), poté ústřední trenér. Na přelomu 80. a 90. let trenér a sportovní ředitel v Landshutu, 1994–2004 předseda ČSLH. Člen Síně slávy IIHF 1998. Autor řady publikací o hokeji.
- 67 Jan Lidral (1929–1982), obránce ATK Praha, 3x účastník MS (1952, 1953 a 1955), 1x ZOH (1952).
- 68 Miroslav Nový (1930), obránce ATK Praha, 3x účastník MS (1952–1954), 1x ZOH (1952), trenér. Jako první používal přilbu.
- 69 Miroslav Ošmera (1924), obránce Vítkovic, 3x účastník MS (1952–1954), 1x ZOH (1952), trenér a středoškolský učitel na gymnáziu v Brně.
- 70 Stanislav Bacílek (1929–1997), obránce Křídél vlasti Olomouc, na konci kariéry hrál v italské Cortině (1969–1971), 7x účastník MS (1953–1959), 1x ZOH (1956), trenér.
- 71 Vlastimil Bubník (1931), útočník SK Královo Pole, 11x mistr republiky v dresu RH (ZKL) Brno (1953–1966), kariéru zakončil v rakouském Feldkirchu (1968–1971), člen Klubu ligových střelců (421 gólů), 127x v reprezentaci (1949–1964), 121 gólů, 9x účastník MS (1952–1956, 1960–1961, 1963–1964), nejlepší útočník MS 1961, na MS 1955 v utkání s Finskem (18:2) vstřelil 9 gólů, byl králem střelců (17 gólů), 4x ZOH (1952–1964 – vlajkonoš ZOH 1952 i 1956, 1964 bronz; do 2010 rekord v počtu utkání i kanadském bodování (29 zápasů, 22 gólů a 15 asistencí), trenér. Barvy Brna hájil v 1. lize kopané, 11x v reprezentaci (1957–1960), 4 góly, držitel bronzu z prvního Mistrovství Evropy ve fotbale 1960 (v zápase o 3. místo s Francií vstřelil branku). Člen Síně slávy IIHF 1997, 6. místo v anketě Hokejista století 1998, Velká plaketa Václava Jíry 2005 (fotbal).
- 72 Bronislav Danda (1930), útočník Spartaku ZJŠ Brno, 11x mistr republiky v dresu RH (ZKL) Brno (1953–1966), kariéru zakončil v HC Auronso, Itálie (1968–1969), člen Klubu hokejových střelců (257 gólů), 80x v reprezentaci, 45 gólů, 6x účastník MS (1952–1956, 1960), 3x ZOH (1952–1960), trenér.
- 73 Ing. Miloslav Charouz (1928–2001), útočník ATK Praha, 4x MS (1949 mistr světa, 1952–1954), 1x ZOH (1952), poté středoškolský profesor a externí komentátor týdeníku *Gól*.
- 74 Ing. Miroslav Rejman (1925–2008), útočník ATK Praha, 4x MS (1952–1955), 1x ZOH (1952).
- 75 Slavomír Bartoň (1926–2004), útočník Spartaku ZJŠ Brno 7x mistr ČSR v dresu RH Brno, 6x účastník MS (1952, 1953, 1955–1958), 2x ZOH (1952, 1956), trenér, mj. italské (1962–1964) a polské (1978–1980) reprezentace.
- 76 Jiří Sekyra (1929–1977), útočník ATK Praha, 4x účastník MS (1952–1955), 1x ZOH (1952).
- 77 Oldřich Seiml (1927–1978), útočník Vítkovic, 1x účast na MS (1953).
- 78 Milan Vidlák (1926–2001), útočník Křídél vlasti Olomouc, 3x účastník MS (1953–1955), mezinárodní rozhodčí.
- 79 Karel Bílek (1925–1996), útočník Českých Budějovic, 1x účast na MS (1953).
- 80 A MZV, f. Teritoriální odbory – obyčejné 1945–1959 – Švýcarsko (dále jen TO–O), k. 11, Zdravotnictví – sport, 1953, Zájezd čl. hokejistů do Švýcarska, dne 21. března 1953. Výtisk, adresovaný mj. náměstkovi SVTVS (je uložen v NA, f. SVTVS, k. 53, inv. č. 121) a vedoucímu výpravy Pleskotovi, byl vyhotoven ve stupni utajení důvěrné, stupeň utajení byl dne 11. října 2007 zrušen č.j.: 490/2000-NBÚ/80. *Hokejové mužstvo bylo přivítáno na letišti soudr. Švarcem, zástupcem vyslanec v Bernu, s. Milfajtem a s. Hruboněm. Za generální konzulát přivítal hokejové mužstvo generální konzul v Curychu s. B. Bláha. Při příjezdu byli na letišti přítomni též zástupci švýcarské hokejové asociace.*
- 81 VLK, Gustav: Basilejská tryzna. *Československý sport*, 1953, roč. 1, č. 20, 10. 3. 1953, s. 8; KLUC, Miroslav: Nezapomeneme... *Československý sport*, 1953, roč. 1, č. 20, 10. 3. 1953, s. 6.
- 82 VLK, Gustav: Českoslovenští hokejisté ve Švýcarsku. *Československý sport*, 1953, roč. 1, č. 19, 6. 3. 1953, s. 8.
- 83 A MZV, f. TO–O, k. 11, Zdravotnictví – sport, 1953, Zájezd čl. hokejistů do Švýcarska, dne 21. března 1953. *...bude postaráno o malé pohoštění. Toto bylo také dodrženo a u příležitosti tohoto setkání, v krátké přednášce, spojené s dotazy se strany mužstva, byla jim osvětlena struktura Švýcarska, jak po stránce politické, tak po stránce hospodářské. Především bylo dbáno na to, aby bylo mezi zaměstnanci a hráči vytvořeno přátelské ovzduší. Současně byl projednán se skupinou vedoucích program na další volné dny jejich pobytu ve Švýcarsku, aby bylo zabráněno pokud možno styku hráčů s čl. emigranty (zvláště s bývalými hokejisty).*
- 84 A MZV, f. TO–O, k. 11, Zdravotnictví – sport, 1953, Zájezd čl. hokejistů do Švýcarska, dne 21. března 1953.
- 85 ČSR – SRN 11:2 (4:1, 5:0, 2:1), branky Bartoň 3, Danda, Kluc a Bubník po 2, Rejman a Lidral. ČSR – Švýcarsko 9:4 (4:0, 3:1, 2:3), branky Danda a Rejman po 3, Sekyra, Bartoň a Gut. VLK, Gustav: Mistrovství světa v ledním hokeji. *Československý sport*, 1953, roč. 1, č. 20, 10. 3. 1953, s. 8.

- 86 Na základě žádosti švýcarské obdoby komunistické strany, Strany práce (Die Partei der Arbeit in der Schweiz). Pro zájemce viz <http://www.pda.ch> (citováno k 30. 10. 2013). *Schůzka byla velmi zdařilá a nejvíce imponovalo vystoupení s. Bartoně, jednoho z hráčů našeho národního mužstva, když jim tento sám německy velmi vhodně odpovídal.* A MZV, f. TO–O, k. 11, Zdravotnictví – sport, 1953, Zájezd čsl. hokejistů do Švýcarska, dne 21. března 1953.
- 87 Sportovní hry mládeže (SHM) byly od roku 1950 přebory republiky v jednotlivých sportovních disciplínách a měly přivést mládež ke sportu v masovém měřítku.
- 88 VLK, Gustav: Soudružský večer v Basileji. *Československý sport*, 1953, roč. 1, č. 21, 13. 3. 1953, s. 6.
- 89 ČSR – Švédsko 3:5 (1:5, 1:0, 1:0), góly dali Bartoň, Gut a Danda. *Špatná hra a pochybená taktika v zahájení*, dle redaktora příčina prohry. VLK, Gustav: Mistrovství světa v ledním hokeji. *Československý sport*, 1953, roč. 1, č. 21, 13. 3. 1953, s. 6. Od listopadu 1951 jsme hráli se Švédy 11 zápasů, vyhráli jich devět, z toho všech pět ve Švédsku. Za příčinu prohry byla Vlkem později označena příliš dlouhá sezona, už od září, herního vrcholu dosáhli v prosinci... VLK, Gustav: Jak hráli naši hokejisté ve Švýcarsku. *Československý sport*, 1953, roč. 1, č. 25, 27. 3. 1953, s. 3. Karel Gut to roku 1964 komentoval ve *Světě sovětů* takto: ... je těžko v reprezentačním týmu přeorientovat hráče na jiný způsob hry, než na jaký je zvyklý. *Dobře a dokonale může zahrát jen to, co umí. Pro mužstvo je nutné vybírat takové typy hráčů, jaké kolektiv potřebuje. Každý se může do jisté míry hře celku přizpůsobit, avšak má zůstat tím, čím je, hrát, co obvykle hraje. Jinak jeho výkon klesá.* VLK, Gustav – GUT, Karel: *Zlatá kniha hokeje*, s. 168–169. Až po roce 1989 se v literatuře objevilo, že našim trenérům tuto taktiku navrhl přítomný trenér reprezentace SSSR Anatolij Tarasov (1918–1995).
- 90 A MZV, f. TO–O, k. 11, Zdravotnictví – sport, 1953, Zájezd čsl. hokejistů do Švýcarska, dne 21. března 1953. Neutěšené devizové poměry se odrazily i v absenci kapesného: *Jelikož nebyli hráči vybaveni žádnými penězi a některé drobné výdaje, jako na dopisy, se jevily nutnými, bylo zařízeno prostřednictvím vyslanectví a vedení mužstva, aby jim bylo povoleno kapesné. Toto kapesné jim však nebylo vypláceno, jelikož rozhodnutí o tom přišlo později. Jest nutno poznamenat, že hráčům bylo již v Praze řečeno, že kapesné obdrží, což se ukázalo až na místě jako nepravda. Vzhledem k tomuto slibu bylo mezi hráči určité rozladění, i když nutno přiznat, že si otevřeně nestěžovali.* Tamtéž.
- 91 ČSR – SRN 9:4 (4:2, 2:1, 3:1) – skórovali Rejman a Bubník 2x, Danda, Sekyra, Seiml, Bartoň a Bílek. *Prostředí krytého stadionu, ve kterém se kouří a kde je poměrně špatná viditelnost, bylo pro naše mužstvo hodně nezvyklé.* VLK, Gustav: Hokejové mistrovství světa do druhé poloviny. *Československý sport*, 1953, roč. 1, 21, 13. 3. 1953, s. 1. Zápas s Německem v Curychu vidělo 4000 diváků. Kvůli nepřízní počasí se nehrálo na otevřeném umělém kluzišti Dolder, ale v kryté hale Oerlikon pro 4000 diváků. *Ovšem vstupné bylo vskutku „lázeňské“: k stání od 5 franků (asi 60 Kčs) a pro utkání „B“ skupiny od 2,20 franku. A sedadlo stálo až 16 franků (téměř 200 Kčs).* Porážíme západní Německo 9:4 (4:2, 2:1, 3:1). *Lidová demokracie*, 1953, roč. 9, č. 61, 13. 3. 1953, 4; VLK, Gustav: O letošním mistrovství světa v ledním hokeji. *Československý sport*, 1953, roč. 1, č. 24, 24. 3. 1953, s. 4.
- 92 A MZV, f. TO–O, k. 11, Zdravotnictví – sport, 1953, Zájezd čsl. hokejistů do Švýcarska, dne 21. března 1953.
- 93 A MZV, f. TO–O, k. 7, President, Ohlas úmrtí presidenta Klementa Gottwalda v německé části Švýcarska, dne 27. března 1953. Toto je druhá zpráva konzula Bláhy ve spojitosti s hokejisty.
- 94 Josef Strnad (+ 1962) byl představitelem Československého vzdělávacího a zpěváckého spolku Tábora, který patřil spolu s Československou besedou v Bernu k výjimkám mezi švýcarskými spolky – udržovaly styky s Československem po roce 1948, kvůli čemuž byly ostatními izolovány a v polovině 60. let zanikly. Viz TRAPL, Miloš – SKOUPÝ, Arnošt – KOUŘIL, Miloš: *Československý exil a krajské hnutí ve Švýcarsku v letech 1945–1989 I. Od května 1945 do srpna 1968.* Univerzita Palackého – Centrum pro československá exilová studia, Olomouc 2004.
- 95 A MZV, f. TO–O, k. 7, President, Ohlas úmrtí presidenta Klementa Gottwalda v německé části Švýcarska, dne 27. března 1953. Druhá zpráva konzula Bláhy ve spojitosti s hokejisty. První obsahuje prakticky stejný text, navíc uvádí, že reprezentantům bylo přednostou úřadu *za jejich vzorné vystupování po dobu jejich přítomnosti* poděkováno. Viz A MZV, f. TO–O, k. 11, Zdravotnictví – sport, 1953, Zájezd čsl. hokejistů do Švýcarska, dne 21. března 1953.
- 96 Do statistik nebyli započítáni ani střelci: Danda dal 7 branek, stejně jako nejlepší střelci turnaje Sven Tumba Johansson a Göte Blomqvist, 4.–5. místo by obsadili Bartoň a Rejman se 6 brankami (a to hráli naši reprezentanti o dvě utkání méně). Bez medaile skončila reprezentace po válce nejdéle pět ročníků za sebou (1950–1954).
- 97 VLK, Gustav: O letošním mistrovství světa v ledním hokeji. *Československý sport*, 1953, roč. 1, č. 24, 24. 3. 1953, s. 4. Švýcaři prohráli 4:8. Možnosti vrátit vstupenky využilo jen 3000 z 15 000 návštěvníků. O den později pak Německo v posledním kole oplátilo Švýcarsku porážku z prvního kola a po výhře 7:3

- skončilo druhé. Od té doby skončili již jen jednou třetí, na XII. ZOH v Innsbrucku 1976 (zde nestartovaly týmy Kanady a Švédska), na MS po medaili sahalí již jen jednou, roku 2010, kdy na domácím, 74. MS, vedli v semifinále nad Ruskem i v utkání o 3. místo se Švédskem, aby nakonec 1:2 a 1:3 prohráli. Švýčarští od té doby byli pouze dvakrát čtvrtí (1992 a 1998), bronzové medaile získali až po vynikajícím výkonu na MS 2013 ve Švédsku a Finsku.
- 98 A MZV, f. TO–O, k. 7, President, Ohlas úmrtí presidenta Klementa Gottwalda v německé části Švýcarska, dne 27. března 1953. A MZV, f. TO–O, k. 11, Zdravotnictví – sport, 1953, Zájezd čl. hokejistů do Švýcarska, dne 21. března 1953. Ke zprávě jsou přiloženy tři novinové výstřižky ze švýcarského tisku, bohužel však není uvedeno, o jaké noviny se jednalo. Na jednom z výstřižků je fotografie výpravy na letišti pod titulkem „Státní prezident Klement Gottwald je mrtvý a hokejisté se vrací domů!“ a v textu *Při odletu z Klotenu podal vedoucí výpravy vysvětlení a vyjádřil svůj zármutek nad úmrtím prezidenta Gottwalda a rovněž politování nad odstoupením mužstva z mistrovství světa*. Samotné prohlášení obsahuje třetí výstřižek, článek „Československé hokejové mužstvo děkuje švýcarskému publiku“ z deníku *Vorwärts* ze dne 17. března 1953: *Československé národní hokejové mužstvo děkuje švýcarskému publiku za přátelské přijetí v Basileji i Curychu. Československé národní hokejové mužstvo cítí hluboký zármutek nad úmrtím prezidenta Československé republiky Klementa Gottwalda a vrací se do vlasti. Proto dnes odstupuje z mistrovství světa a Evropy v ledním hokeji. Srdečně blahopřejeme mistru světa a Evropě pro rok 1953.*
- 99 Gottwaldovu smrt a odjezd z turnaje zmínil redaktor Vlk: *...zasáhla celou výpravu tvrdě a nečekaně. V tak těžké chvíli pro nás všechny cítili jsme se dvojnásob osamoceni. Ač jsme prožívali poslední přípravy k závěrečným utkáním se Švýcary a Švédy, která měla rozhodnout o mistru světa, naráz celé naše srdce a všechn náš zájem patřil domovu. Jen tam bylo možné rozdělit se o svůj žal, svěřit bolest a současně nabrat novou sílu. Domů, k našim, a co nejrychleji, tak bylo společně rozhodnuto. VLK, Gustav: O letošním mistrovství světa v ledním hokeji. *Československý sport*, 1953, roč. 1, č. 24, 24. 3. 1953, s. 4.*
- 100 Dvě zprávy o odstoupení, jedna z „každé strany“ železné opony: *Otřesení náhlým odchodem předsedy komunistické strany a prezidenta ČSR Klementa Gottwalda, odstoupili českoslovenští hokejisté, kteří se účastnili mistrovství světa ve Švýcarsku, a v neděli ráno se vrací do vlasti ... Českoslovenští hokejisté oplakávají prezidenta Gottwalda. Neues Deutschland*, 15. 3. 1953, s. 6. Viz <https://www.nd-rchiv.de/artikel/863606.csr-eishockeyspieler-trauern-um-pracsident-gottwald.html> (citováno k 30. 10. 2013). CURYCH, 16. března: *Český hokejový tým, který se ve Švýcarsku účastnil světového šampionátu, se v sobotu rozhodl z důvodu úmrtí českého prezidenta Klementa Gottwalda pro návrat domů. Podle zpráv vedení letecké společnosti Swiss Air český tým odletěl do Prahy v neděli ráno. Český tým měl v sobotu večer nastoupit proti Švýcarsku a v neděli proti Švédsku. Oba zápasy byly zrušeny. Světovým šampionem se tak zřejmě automaticky stane Švédsko, které zvítězilo ve všech svých zápasech. Češi odstoupili z hokejového turnaje. Ottawa Journal*, 16. 3. 1953, s. 16. Viz http://www.collectionscanada.gc.ca/hockey/024002-119.01-e.php?&id_nbr=501&&PHPSESSID=06112ga80 (citováno k 30. 10. 2013).
- 101 A MZV, f. TO–O, k. 11, Zdravotnictví – sport, 1953, Zájezd čl. hokejistů do Švýcarska, dne 21. března 1953. Výstřižky ze švýcarských časopisů jsou bez uvedení bibliografických údajů.
- 102 KOVÁŘ, Pavel: Hokej – šance malého národa. *Osudové osmičky. Reflex*, 1998, roč. 9, č. 17, 30. 4. 1998, s. 78.
- 103 Rozhovor autora s Karlem Gutem z 1. května 2013. K tomu viz i A MZV, f. TO–O, k. 11, Zdravotnictví – sport, 1953, Zájezd čl. hokejistů do Švýcarska, dne 21. března 1953. V článku „Bei den Tschechen herrscht Schweigen“ (U Čechů vládne mlčení) se u fotografie hráčů den po prohře se Švédy píše: *Čeští hráči, kteří jsou doprovázeni mnoha komisáři...*
- 104 NA, f. SVTVS, k. 3, inv. č. 4, Zpráva o plnění úkolů za I. čtvrtletí 1953, s. 12. Vypracoval referent Dr. Kumpéra ze sekretariátu SVTVS, předkládal Janda. Projednáno na schůzi předsednictva SVTVS dne 9. dubna 1953. Příloha č. 1 Zpráva o plnění usnesení strany a vlády o opatření k rozvoji tělesné výchovy a sportu a plánu rozvoje tělesné výchovy a sportu na rok 1953 a rozbor dosažených výsledků za I. čtvrtletí 1953. Zprávu předložil ministr A. Čepička vládě; tamtéž, Návrh plánu a rozpočtu mezinárodních sportovních utkání a jiných styků v roce 1953, s. 8, bod 6, kapitoly lední hokej: *vyslání 22 osob na mistrovství světa a Evropy v březnu na 10 dní do Švýcarska – doprava 86 400 Kčs a pobyt 150 000 Kčs. Nebyli počítáni 2 delegáti kongresu LIHG (12 + 7 tisíc). Na s. 23 je uvedeno, že náklady na pobyt Švédů v ČSR v únoru 1953 činily 196 000 Kčs.*
- 105 NA, f. SVTVS, k. 53, inv. č. 121, Zdravotnická zpráva o hokejovém mistrovství světa 7.–15. III. 53 v Basileji a Curychu ze dne 21. března 1953. Ribano je sportovní trikot vcelku, tj. tílko a spodky, který jako spodní prádlo využívají hlavně hokejisté.
- 106 KOSTKA, Vladimír: Zhodnocení I. soustředění reprezentantů ledního hokeje po hlavním období. *Lední hokej – bruslení*, 1953, roč. 5, č. 5, s. 66–72.
- 107 HERMAN, Josef: Naši soupeři na mistrovství světa. *Lední hokej – bruslení*, 1953, roč. 5, č. 5, s. 72–75.

- Podle něj hráčům úspěšné výsledky z přípravné části sezony stouply do hlavy, mužstvo *přestalo věřit v sílu kolektivu a každý jedinec věřil jen sám sobě a – proto se hra zvrhla v probíjení se jednotlivých hráčů.*
- 108 PÝCHA, Zdeněk: Nedostatek taktiky – příčina našich neúspěchů. *Lední hokej – bruslení*, 1953, roč. 5, č. 5, s. 77–78.
- 109 Špatná disciplína, životospráva, nerespektování příkazů trenéra, rivalita mezi hráči, individualismus. *Za vzájemné nenávisti vůči sobě a pachtění po osobní slávě (vyniknutí) ničeho nedosáhnete. Toto měšťácké haraburdí musíte samozřejmě odklidit. To platí pro celý kolektiv – hráče, trenéry, lékaře i ostatní vedoucí! Za výkonnostní vrchol sezony považoval prosincový zájezd do Švédska, kritizoval hokejisty, že si často jako doplňkový sport volí fotbal.* MACH, František: Příčiny porážek hokejistů očima lékaře. *Lední hokej – bruslení*, 1953, roč. 5, č. 7, s. 99–100.

28. 11. 13. AM
29
GENERALNÍ KONSULÁT ČESKOSLOVENSKÉ REPUBLIKY
V CURYCHU
CONSULAT GÉNÉRAL
DE LA RÉPUBLIQUE TCHÉCOSLOVAQUE

V Curychu dne 21. března 1953.
Renselbergstr. 49

č. 62/53-dův.

Při odpovědi uveďte toto číslo.

Bl/vidh.

Věc: Zájezd čl. hokejistů
do Švýcarska, 5x

K ž.

ze dne

Přílohy: 3.

Vyhotoveno 5x.

MINISTERSTVO ZAHRAJNIČNÍCH VĚCÍ
Důvěrné

Došl. 111498

ZEO

Ministerstvo zahraničních věcí

Praha - Hradčany.

Hokejové mužstvo bylo přivítáno na letišti soudr. Švarcem, zástupcem vyslanec v Bernu, s. Milfajtem a s. Hruboněm. Za generální konsulát přivítal hokejové mužstvo generální konsul v Curychu s. B. Bláha. Při příjezdu byli na letišti přítomni též zástupci švýcarské hokejové asociace.

Před odjezdem hokejistů do Basileje, kde bylo jejich první působiště, bylo dohovořeno se soudr. Pleskotem, vedoucím výpravy, že se všichni dostaví druhý den odpoledne na čl. generální konsulát do Curychu, kde jim bude postaráno o malé pohoštění. Toto bylo také dodrženo a u příležitosti tohoto setkání, v krátké přednášce, spojené s dotazy se strany mužstva, byla jim osvětlena struktura Švýcarska, jak po stránce politické tak po stránce hospodářské. Především bylo dbáno na to, aby bylo mezi zaměstnanci a hráči vytvořeno přátelské ovzduší. Současně byl projednán se skupinou vedoucích program na další volné dny jejich pobytu ve Švýcarsku, aby bylo zabráněno pokud možno styku hráčů s čl. emigranty/ zvláště s bývalými hokejisty/.

Těsně před zahájením prvních zápasů obdrželi jame smutnou zprávu o úmrtí J.V. Stalina. Proto byla narychlo uspořádána pietní oslava, na které promluvil politický vedoucí s. Rajman a byla učiněna některá nutná opatření pro vystoupení na veřejnost, v souvlasti s naším národním smutkem. Především bylo zařízeno, aby čl. státní vlajky byly staženy na půl žerdi a aby hráči měli všichni připnuty černé pásy.

- 9 dubna 1953

137/6826

Bláha
Konec
13. 4. 1953
R. 2. 5187 - P 250 48150

Vyřizeno /.

Dále bylo zařízeno spojení s redaktorem Vorwärtsu Arnoldem a sportovními redaktory Freiem a Buesem, jimž byl poskytnut materiál o čsl. sportu a jeho rozvoji k uveřejnění. Na žádost soudruhů sportovců z PdA byla uspořádána schůzka mladých švýcarských sportovců s naším mužstvem, kde byli informováni o vývoji a možnostech našeho sportu. Schůzka byla velmi zdařilá a nejvíce imponovalo vystoupení s. Bartoně, jednoho z hráčů našeho národního mužstva, když jim tento sám německy velmi vhodně odpovídal.

V přestávce mezi jednotlivými vystoupeními byl uspořádán s hráči a funkcionáři výlet do okolí autokarem, což mělo velký úspěch a s našeho hlediska bylo velmi vhodné, jelikož hráči mohli býti drže- ni stále pohromadě a byli vzdáleni od městského centra, kde hrozilo stále rozptylování se jednotlivců po městě, což nebylo možno kontrolovat. Mimo to byl to vhodný druh zábavy, který jim ve Švýcarsku mohl být poskytnut.

Jelikož nebyli hráči vybaveni žádnými penězi a některé drobné výdaje, jako na dopisy, se jevily nutnými, bylo zařízeno prostřednictvím vyslanectví a vedení mužstva, aby jim bylo povoleno kapesné. Toto kapesné jim však nebylo vypláceno, jelikož rozhodnutí o tom přišlo později. Jest nutno poznamenat, že hráčům bylo již v Praze řečeno, že kapesné obdrží, což se ukázalo až na místě jako nepravda. Vzhledem k tomuto slibu bylo mezi hráči určité rozladění i když nutno přiznat, že si otevřeně nestěžovali.

Po odjezdu do Curychu byla hráčům umožněna návštěva biografu a to se zvláště vybraným programem, aby viděli na vlastní oči rozdíl americké kultury od naší. Později jim byla ještě jednou dána příležitost zhlédnout film.

Také z Curychu byl uspořádán výlet do okolí, který u všech zúčastněných vzbudil ohromné nadšení. Mužstvo bylo ve velmi dobré náladě a byly dány veškeré předpoklady pro zdárné zakončení mistrovství.

V předvečer zápasu se Švýcarsy došla zpráva o onemocnění presidenta Klementa Gottwalda. Nikdo, až do samého oznámení jeho smrti, nevěřil, že zdravotní stav presidenta Gottwalda je tak vážný. Odpoledne v sobotu, když došlo potvrzení této neradostné zprávy z Prahy, by-

ly okamžitě podniknuty kroky k ukončení celého zájezdu národního mužstva na mistrovství světa a dohodnuto o jeho návratu. Toto rozhodnutí bylo ihned oznámeno na příslušných místech a objednáno zvláště letadlo pro čsl. sportovce na neděli ráno. V sobotu večer sešli se všichni sportovci, funkcionáři a zaměstnanci konsulátu na čsl. konsulátě v Curychu, kde přednosta úřadu oficiálně oznámil smutnou skutečnost o úmrtí předsedy ČSR Klementa Gottwalda a promluvil krátce o jeho zásluhách pro čsl. pracující lid. Poděkoval všem sportovcům za jejich vzorné vystupování po dobu jejich přítomnosti a oficiálně se s nimi rozloučil.

V neděli ráno byl přednosta generálního konsulátu v Curychu spolu se zástupci vyslanectví v Bernu doprovodit na letišti čsl. hokejové reprezentanty a funkcionáře, kde se s nimi ještě jednou rozloučil.

Generální konsul :

GENERÁLNÍ KONSULÁT ČESKOSLOVENSKÉ REPUBLIKY

V CURYCHU
CONSULAT GÉNÉRAL
DE LA RÉPUBLIQUE TCHÉCOSLOVAQUE

V Curychu dne 27. března 1953.
Rastelbergstr. 49

č. 70/dáv-53.

Při odpovědi uveďte toto číslo.

Bl/vidh.

Vše: Chlas úmrtí presidenta
Klementa Gottwalda v německé
části Švýcarska.

K č. 203.471- depeše, ze dne

Přílohy: 9.

Rozpočet: K.P.P.
1/1
TO

DOUVĚRNĚ **KURÝREM**

D.P. (dopl. prot.) 13.3.53
Polomník 27.3.53
Stna

MINISTERSTVO Z
111846
Ministerstvo zahraničních věcí
Praha - Hradčany.

Došlo: 3. III. 1953
Přílohy: 9
Váha: -

Číslo: ZEO-Z
Re: *g. (příj.) 2. 8.4. 1953*

Dne 13. března dozvěděli jsme se o onemocnění Klementa Gottwalda z pražského rozhlasu. Nikdo nechtěl věřit tomu, že stav presidenta jest opravdu vážný. V oněch dnech bylo pořádáno v Curychu právě mistrovství světa a Evropy v ledním hokeji. Zpráva z rozhlasu byla okamžitě tlumočena vedoucím činovníkům národního mužstva. Mezi mužstvo nebyla tato zlá skutečnost rozšiřována a čekalo se na další zprávy, při čemž každý z nás doufal, že se zdravotní stav presidenta znovu vyrovná.

14. března přinesli však zprávu o těžkém onemocnění soudruha presidenta též časopisy. Z vyslanectví v Bernu bylo nám sděleno, že stav jest již velmi vážný a že lze očekávat to nejhorší. Toho dne se mělo hrát jedno z nejdůležitějších utkání a to právě se Švýcarskem.

O úmrtí presidenta K. Gottwalda jsme se dověděli prakticky až ve 4.00 hod. odpoledne. Přednosta úřadu spěchal ihned do hotelu, kde bydlelo čl. hokejové mužstvo a dohodl se s vedením na následujících opatřeních:

- 1/ mužstvo okamžitě zanechá dalších zápasů a pojede nazpět do Prahy,
- 2/ vedoucí výpravy učiní za tím účelem prohlášení kompetentním místům švýcarským a odjezd čl. mužstva zdůvodní,
- 3/ všichni zaměstnanci konsulátu, jejich příbuzní a veškerí účastníci hokejového mistrovství spolu

11. dubna 1953

45

Staatspräsident Klement Gottwald ist tot...

Kurz nach dem Tode seines großen Protektors Stalin starb nun auch der tschechoslowakische Staatspräsident Klement Gottwald im Alter von 57 Jahren. Gottwald, der zur Moskauer Gruppe der tschechischen Kommunisten gehört hatte, war 1948 der sogenannte «legale Staatsstreich» und noch vor kurzem die Vernichtung seines Konkurrenten Slansky gelungen. Unser Bild zeigt ihn bei seiner Rückkehr aus Moskau.

...und die Eishockeyspieler kehren heim!

Da der tschechoslowakische Ministerrat Landestramer anordnete und alle Sporttreffen absagte, mußte die Nationalmannschaft der tschechischen Eishockeyspieler sofort nach Prag zurückkehren. Beim Abflug von Kloten gab der Mannschaftsführer noch eine Erklärung ab, worin er seine Trauer über Präsident Gottwalds Tod ausdrückte und den Rückzug vom Weltmeisterschaftsturnier bedauerte.

Zdravotnická správa

o hokejovém mistrovství světa 7. - 15. III. 53 v Basileji a Curychu.

Po návratu ze Sovětského svazu a jednodenním volna soustředili se naši reprezentanti na necelý týden před odjezdem do Švýcarska v Praze a 4. března odletěli do Basileje. Byl jsem Státním výborem pro tělesnou výchovu a sport pověřen zdravotnickou prací v soustředění a při zájezdu a o tomto udělám podávám zprávu a hodnocení.

Po oděknutí události přihlášeného Polska, při neúčasti hokejistů Sovětského svazu, Kanady a USA i některých evropských /na př. Norsko/ byla v soutěži o mistrovství světa jen 4 družstva včetně našeho /švédsko, Švýcarsko, Německo a my/. Do průběhu turnaje spadají tragické události - umrtí soudruha Stalina a Gottwalda - které pochopitelně nejvíce působily na výpravu naši a v případě umrtí prezidenta byly pak důvodem k odstoupení z mistrovství.

Hygiena.

Soustředění v Tyršově domě mělo dva velké hygienické nedostatky. V pokojích Sokolského domova, kde tělesa ustředněného topení hrála nejvýš půl hodiny denně, byla zima na spaní, natož pro odpočinek na pokojích po obědě, který tím byl znehodnocen až znemožněn. Za druhé spali někteří hráči na nepohodlných krátkých uzkých pohovkách místo postelí. Ani poměrná ukázněnost a porozumění u hráčů a snaha vedení krátkodobých škol /s. Navrátil na mé upozornění intenzivnější topení urgoval/ nemohly tyto nedostatky zakrýt.

Za trainingem a trainingovými zápasy národního družstva denně cestovalo /do Kladna, do Chomutova/, ačkoli už při hodnocení minulého soustředění v Pardubicích před odjezdem do Švédska se došlo k závěru, že soupeři mají dojíždět do místa soustředění. Důvody propagační, finanční a lokální /soupeř hraje raději doma než za úhradu výloh na cizím hřišti/ nemohou překonat hlavní zájem: soustředěná optimální příprava národního družstva. Cestování na kondici nepřidá a zabralo tolik času v soustředění, že na ostatní program toho už nezbylo.

Neveliký zbytek času byl věnován několika přednáškám /politického, odborného a zdravotně-osvětového obsahu/, zábavě /sportovní utkání v kopané a stolním tenisu, kino, Matějská pout, opereta/ a organizačním záležitostem /příprava výstroje a pod./.

V denním zaměstnání chybělo /hlavně v důsledku nedostatku času z uvedených důvodů/ více nehokejové vážné pracovní náplně. Charakter kulturní náplně byl moc lehký a zábavný. Nemí třeba obávat se na př. návštěvy činohry. Hráči jsou většinou zvyklí na denní pořádek sestávající z 8 hodin všední práce a 2 hodin rozptylujícího sportu. Tomu odpovídá - pavlovovský vzato - příslušný dynamický stereotyp. Zapazením téměř výlučně sportovní a zábavné náplně do soustředění a zájezdu dochází k nervové únavě z jednostranné činnosti a sport ztrácí svou rozptylující, radost působící a vlastní výkon zvyšující funkci, protože z denní náplně jsme odstranili upevňující rytmus a kontrast mezi prací a aktivním odpočinkem ve formě sportu. Uvedené závěry jsou v soulahu s vyjádřeními mnoha hráčů.

Při návštěvách Kladna prohlédl jsem interně spojených oceláren co do vhodnosti pro výcvikové soustředění hokejistů. Splňuje v takové míře základní požadavky /podmínky ubytovací, vyučovací, hygienické, stravovací, trainingové, dopravní a pod./, že je zatím nejvhodnějším místem, pokud jsem je poznal.

Při pobytu v Basileji a Curychu měla výprava takové hygienické podmínky, jaké jsou obvyklé u hotelového ubytování, běžného u zahraničních zájezdů. Nepředstavuje to žádoucí podmínky, jakých docílujeme na př. v olympijské vesnici. Ubytování v Curychu bylo vhodnější - v pensionu méně rušném než basilejský hotel Metropol. Přiletěli jsme do stejného počasí jako bylo u nás doma; aklimatizace nedělala potíže, prakticky odpadla /Basilej cca 200 m n. m./, švýcarská kuchyně po několika připomínkách kvalitativního /více moučnická/ i kvantitativního rázu /hlavně více nápojů/ celkem vyhovovala. Většího přizpůsobení kuchyně se v cizích hotelích těžko docílí, jsme-li vězní na cizí kuchyňský personál a kuchyni společnou pro domorodé strávníky.

Stadiony, na nichž jsme trenovali a hráli, dávaly možnost teplého sprchování po skončení. V curyšské hale jsme hráli jeden zápas při malé účasti diváků. Jiný, zvláště při vyprodaném hledišti, je její zakouření i p **K i l e d b o v é p l o** - š e takové, že diváci se vzdálenějších míst na protější strahu hřiště nevidí, nehledíc k škodlivému působení na hráče. Přitom je tu umělé větrání. V obou městech mělo jen několik hotelových pokojů koupelny pro další umytí. Pro použití po trainingu či zápasu je ale hotelová koupelna vhodnější než šatovna sprcha leda v případě, že do hotelu se jde bezprostředně z trainingu a v trainingovém oblečení /je-li hotel přímo u sportoviště či jen nepatrně vzdálen/.

Během soustředění i zájezdu dodržovali všichni hráči sami úplnou alkoholovou abstinenci. Kuřáci jsou: brankář Záhorský, obránci Lidral a Ošmera a náhradník Bilek. Slabý kuřák je obránce Nový a utوčník ing. Rejmann, zcela vyjimečně kouří Vl. Bubník. Uvedené zajímavě ukazuje, že ze 17 hráčů - reprezentantů, jsou kuřáci téměř již jen mezi obránci /event. brankář/, u nichž jsou nároky na fyzický výkon na hřišti zdánlivě menší než u utوčníků a tudíž snížení výkonnosti kouřením méně nápadné. Jediný kouřící utوčník /Rejmann/ bývá ze své řady první, kdo dává podnět k střídaní za hry.

V nejdůležitějším utkání se švédskem naši hráči prohráli hlavně slabým výkonem v I. třetině. Uvádí se, že pro nepřesnou hru, obrannou taktiku, špatnou kombinaci a pod. Zdá se, že tyto nedostatky, objevující se vždy v nejtěžších a rozhodujících utkáních, jsou jen vnějším obrazem jiné základní příčiny, tkvící v nervové oblasti. Neurofysiologicky vysvětleno podle Pavlova, důležitost utkání má takový brzdivý vliv na výkon většiny hráčů, jako na př. strach na jinak neobtížný výkon /provedení poměrně snadného cviku na neumerně vysoké kladné/. Dominanta se přesunuje z hokejové hry na uvahy o významu probíhajícího utkání, je narušena. Populárně řečeno totéž - hráči začínají víc o významu utkání myslet než hrát hokej.

Prevence a úrazová zábrana.

Ve smyslu vědeckých prací /hl. přednášky Žemčušnikova/ o daleko vyšší vitaminové spotřebě při sportovní činnosti a pro veliký prevenční vliv dostatku l-askorbové kyseliny na předchá-

zení katarhám dýchadel byly přiměřené dávky C a B, vitamínu podávány všem hráčům při soustředění. Na zájezdu od toho bylo vědomě upuštěno /dostatek ovoce, zejména pomerančů/. Podle individuální znalosti, jak členové výpravy lépe či máje snášejí cestu letadlem, byla u některých provedena prevence letadlové nemoci Vomitinovými tabletami, sesílená individuálně použitím čípků. Let byl poměrně klidný, event. prevence úspěšná. Jediný případ letadlové nemoci při cestě zpět u 1 člena výpravy /ne hráče/ byl zvládnut celkem hladce a rychle na palubě.

Orientační preventivní komplexní prohlídka reprezentantů před odjezdem do zahraničí, zvláště na západ, je doporučitelná snad vždy, natož za dnešního stavu, kdy ani vyšetření před sezónou nejsou ještě dost systematicky prováděna. Můžeme se tak vyhnout poruchám zdravotního stavu v cizině, jimž se mohlo předejít ošetřením a vyšetřením před odjezdem /na př. pulpitida ev. periodontitida neošetřeného zubu, komplikace chron. katarru dýchacích cest a vedl. dutin a pod./. Vyhneme se též event. vyhládkování cizí nežádoucí lékařské pomoci a sbytečným valutovým výdajům. Z technických /hlavně časových/ důvodů bylo předodjezdové vyšetření hokejistů na mistrovství světa jen individuálně /někteří posláni na odborné vyšetření event. fyzikální terapii/ a u jiných hlavně anamnestické.

Ačkoli jak se strany hráčů tak trenérů nejsou uváděny důvody proti širšímu zavedení ochranných přilb, používají ji hráči jen individuálně a náhodně, přestože statistika uvádí vysokým počtem postižení hlavy a hlavně čela a kořene nosu si žádá téměř systematické jejich zavedení. Mluví pro to i psychologické činitele působící na nositele i na soupeře. Některé současné konstrukce přilb přecenují ochranu týlu na úkor temene; nejdůležitější je ovšem ochrana čela.

Prevence úsehu a narušení kondice velikými náhlými změnami nadmořské výšky diktovala také omezení větších a delších horských výletů v dny odpočinku.

Therapie.

V deníku zdravotníka je 79 ošetření, dle druhů takto rozdělených:

dýchací katarhy	19
poranění a onemocnění kůže	16
kontuze svalů a kloubů a distorse	15
cefalgie, neuralgie a arthralgie neuraxové	11
zařivací potíže	5
prevenční zásahy	5
ostatní ošetření	8

Hrálo se většinou nepřiliš tvrdě, natož unfair. Ani jedno zranění či onemocnění či zranění nespůsobilo neschopnost k nastoupení.

Zdravotnická výchova, spolupráce s vedením a hráči, organizační otázky.

Hodinová přednáška v soustředění měla za thema prodiskutování hladké spolupráce zdravotníka s členy výpravy a objasně-

ní smyslu prevence, zvláště vitaminové. Na zájezdu jsem měl při kolektivních hodnoceních několik aktuálních zdravotnických připomínek /pití Koly-koly, sprechování po treningu a utkání, hygienické prohřešky ohledně spodního prádla - "ryban" a pod./.

Před odjezdem jsem se setkal se sklonem k dissimulaci z obavy před vyřazením ze zájezdu.

Důkazem, že hodinový pohovor nestačí v e v š e ch p ř í p a d e ch k žádoucímu poměru mezi hráči a lékařem výpravy, je vyřazení se jednoho z hráčů otorhilogickému vyjednanému vyšetření způsobem, svědčícím o znacích nevyspělosti.

Se švýcarskými zdravotníky jsem si předem zajistil rychlou ústavní pomoc v případě potřeby. Nabídky a ochota s. gen. konsula Bláhy k této službě nebylo třeba využít. Jelikož se strany příslušného oddělení SVTVS, zajišťujícího zdravotní stránku zájezdu, požadavky, které konsulát ještě před naším příjezdem dostal /obstaratí nám lékaře - chirurga/, nepožádaly, bylo by dobré zjistit, kdo a s jakým úmyslem je vyslovil.

Spolupráce zdravotníka s vedením, zvláště trenérem, byla dobrá. Též s hráči jsem si velmi dobře rozuměl.

Závěry.

Vyzdvíhují nakonec nejdůležitější /zejména pro budoucnost/ poznatky ze správy:

1. Soustředěním, ale hráčům nenápadným úsilím trenérů, sport. lékařů, výchovných pracovníků a organizátorů dosáhnout toho, aby reprezentanti přistupovali k nejvýznamnějším utkáním sebedůvěrně, klidně a soustředěně a podávali v nich nejvyšší, nikoli oslabené výkony.
2. Při zájezdech, ale hlavně v soustředěních, program splnit kromě sportu a nutného odpočinku a osobního volna i dostatečnou mimosportovní programovou pracovní náplní.
3. Zkvalitněním trenérské a lékařské práce už v DSO a výchovou hráčů docílit, aby jejich autorita stoupla a instrukcí bylo důsledně ukázněně dbáno, zejména jde-li o reprezentanty a jejich trenéry a lékaře /je těžko k tomuto postoji vychovávat až v dny před odjezdem za hranice či za hranicemi/.
4. Nekuřáctví stavět jako tréninový požadavek zvyšující výkonnost stejně jako na př. důkladnější všeobecná příprava.
5. V oddílech zavádět široce nošení přílb již od treningu.
6. Soustředění potřebuje ubytování ve vytopených nejlépe dvoulůžkových pokojích na řádných postelích. Je na čase opakovaně nesplněný tento požadavek prosadit u organizátorů pražských soustředění. Cestování za trainingem a utkáními důsledně odstranit z programu soustředění. Program a hygienické podmínky připravovaného soustředění projednat za kontroly lékaře, který v soustředění, event. na zájezdu bude účasten. Počítat s několika hodinami na vyšetření sportovců. Dbát všech připomínek z hodnocení soustředění a zájezdů minulých.
7. Pro provoz naší kryté sportovní haly počítat s bezpodmínečným zákazem kouření diváků.

V Praze 21. března 1953.

J. Urbánek
/MUDR. Jaroslav Urbánek/
Na Černém vrchu 25, Praha XVI.

Změna vedení Komunistické strany Československa na počátku roku 1953

Dědictví velkého procesu

Vedení Komunistické strany Československa vstupovalo do roku 1953 s přesvědčením, že bude pokračovat v dosavadní stalinistické politice, jíž se drželo od roku 1948. K nejdůležitějším úkolům, které před ním stály, patřila nutnost vyrovnat se s neblahým dědictvím velkého procesu, k němuž došlo o necelý měsíc dříve: 3. prosince 1952 skončil na pražském popravišti život bývalého generálního tajemníka Komunistické strany Československa Rudolfa Slánského a deseti dalších vedoucích stranických funkcionářů. Další tři vyvázli s trestem odnětí svobody na doživotí. Jejich odhalení coby zrádců dělnické věci sice režimu posloužilo jako vysvětlení nezdarů, které jej v posledních letech postihly, a umožnilo svalit vinu na několik konkrétních lidí, kteří se hráli roli obětních beránků, současně však bylo do značné míry i kontraproduktivní. Mezi řadovými členy KSČ totiž vyvolalo nespokojenost se situací ve straně a nečekaně otevřelo otázku „vnitrostranické demokracie“ a vnitrostranických praktik obecně.

Václav Brabec v roce 1969 upozornil,¹ že již *Šlingovo zatčení* (na podzim 1950 – pozn. aut.) *podnítilo ve vedení krajů ostrou kritiku nedemokratických poměrů ve straně: kritiku diktátorských metod vedoucích funkcionářů krajských výborů, nahrazení volených stranických orgánů i orgánů lidové správy aparátem KV, omezování vlivu členstva na politiku KV.*² Zatčení Slánského a proces s tzv. protistátním spikleneckým centrem sice provázely souhlasné projevy a vedení strany docházely rezoluce požadující nejpřísnější tresty pro obžalované, Brabec však také zdůrazňuje, že tato demonstrace souhlasu s přísným potrestáním zatčených, označených za zrádce a agenty, byla současně *výrazem nespokojenosti s vývojem sociálního postavení pracujících, nespokojeností s úrovní politického a hospodářského řízení, s omezením účasti občanů na formulaci politické linie státu i se silným omezením možností podílet se na kontrole jejího provádění.*³ Právě pod vlivem procesů začalo mnoho členů KSČ vyjadřovat pochybnosti o systému, v němž se mohli do vedení státu a vládoucí strany dostat „agenti Gestapa“ a „agenti imperialismu“, v němž vedoucí funkcionáři mají neomezenou moc svévolně rozhodovat o všech zásadních záležitostech, v němž není žádná účinná demokratická kontrola a společenské záruky odpovědného rozhodování.⁴

Brabcova zjištění potvrzují i nově získané dokumenty z ruských archivů. Zápis rozhovoru rady sovětského velvyslanectví v Praze Pavla Grigorjeviče Krekoteně s Antonínem Novotným 10. ledna 1953 reprodukuje Novotného výrok, že ústřednímu výboru KSČ po skončení procesu přicházejí tisíce dopisů od řadových členů i základních organizací. *V dopisech je kritizováno předsednictvo ÚV, včetně s. Gottwalda, za to, že nepostřehlo nepřátelskou činnost druhého centra jak ve stranickém, tak ve státním aparátu*, řekl doslova.⁵ Mnoho pisatelů dopisů podle Novotného požadovalo sebekritiku celého předsednictva ÚV KSČ, Klementa Gottwalda nevyjímaje, za to, že svou nečinností umožnili, aby *nepřátelské centrum, vedené Slánským, mohlo tak dlouho beztržně působit, čímž způsobilo ohromnou škodu jak straně, tak i hospodářství země*. Ostatně sám Gottwald v rozhovoru se sovětským velvyslancem Alexandrem Jefimovičem Bogomolovem 4. prosince 1952 musel připustit, že v postojích některých pracovních kolektivů se projevovala nedůvěra vůči stranickému vedení a výhrady vůči jeho postupu.⁶

Snahy o zlepšení situace v zemi na přelomu let 1952 a 1953

Gottwald si uvědomoval, že po těžké deziluzi, jakou pro řadové členy KSČ a mnoho ostatních obyvatel země nepochybně bylo odsouzení Slánského a dalších významných stranických funkcionářů, jim musí nabídnout nějakou novou perspektivu. Chtěl toho docílit řadou organizačních opatření jak v oblasti vnitrostranické, tak i v oblasti řízení státu. Na zasedání ÚV KSČ 6. září 1951 byl Rudolf Slánský zbaven funkce generálního tajemníka KSČ a jeho povinností se ujal předseda strany. Současně byl zrušen systém zástupců generálního tajemníka a místo nich bylo zvoleno šest tajemníků ÚV KSČ, kteří měli řídit jednotlivé pracovní úseky stranického aparátu. Ti společně s předsedou strany tvořili organizační sekretariát ÚV KSČ. Dále vznikl ještě politický sekretariát ÚV KSČ, do nějž byli zvoleni Karol Bacílek, Alexej Čepička, Jaromír Dolanský, Klement Gottwald, Viliam Široký, Antonín Zápotocký a na nějaký čas i Rudolf Slánský.⁷ Avšak již k 6. prosinci 1951 přestal být Slánský členem tohoto vrcholného stranického grémia; 24. listopadu jej Státní bezpečnost zatkla a následně jej strana zbavila všech funkcí. Téhož dne byli do politického sekretariátu nově zvoleni Václav Kopecký a Antonín Novotný.⁸

Všechna tato opatření ovšem byla v rozporu s platnými stanovami strany a Gottwald si uvědomoval, že je nezbytné je změnit. Podle dochovaných svědectví se otázkou stanov osobně zabýval a velmi jej zaměstnávala.⁹ Přestože se jednalo o vnitřní záležitost Komunistické strany Československa, cítil potřebu projednat ji se sovětskými soudruhy. Práce nad novými stanovami KSČ v Moskvě začaly už koncem léta 1952, 18. listopadu téhož roku poslal Gottwald ústřednímu výboru Komunistické strany Sovětského svazu jejich konečnou verzi. Pracovníci sekretariátu ÚV KSSS ji znovu posoudili a v několika případech upravili tak, aby konkrétní ustanovení byla „uvedena do souladu“ se zněním stanov KSSS.¹⁰ Nové stanovы schválila celostátní konference strany ve dnech 16. až 18. prosince 1952.

Gottwald se ve svých plánech na provedení změn na přelomu let 1952 a 1953 neomezoval pouze na změnu stanov KSČ a na personální obměnu stranického vedení.

K jeho záměrům patřila také reorganizace vlády. Z prezidentovy iniciativy se politický a organizační sekretariát zabývaly myšlenkou na vytvoření předsednictva vlády ČSR. Zamýšlel je co nejtěsněji propojit se stranickými orgány; podle jeho představ se členy předsednictva měli stát členové politického sekretariátu.¹¹ Podle „Vládního nařízení o nové organizaci vládních prací“ tvořili předsednictvo vlády premiér a jeho náměstci. Úkolem tohoto orgánu bylo vyřizovat běžné práce vlády mezi jejími zasedáními a operativně řídit a kontrolovat činnost jednotlivých jejích členů.¹² Na základě Gottwaldova návrhu pak ÚV KSČ schválil usnesení, že pověřuje předsednictvo strany, aby *v nejkratší době reorganisovalo a rozšířilo předsednictvo vlády a vytvořilo z něho kolegiální orgán k řízení a kontrole jednotlivých ministerstev*.¹³ Politický sekretariát a předsednictvo ÚV KSČ pak návrh projednaly¹⁴ a schválily 28. ledna 1953. Jak řekl Antonín Novotný, stalo se tak *bez ohledu na skutečnost, že zamýšlená reorganizace vlády v části vytvoření předsednictva vlády neodpovídá ústavě, neboť podle ústavy se může usnášet jen celá vláda a ne pouze předsednictvo*.¹⁵

K 31. lednu téhož roku pak byla provedena rozsáhlá reorganizace vlády, v níž se náměstky premiéra nově stali Karol Bacílek, Alexej Čepička, Zdeněk Nejedlý, Antonín Novotný a Jindřich Uher. Václav Kopecký byl jmenován prvním náměstkem předsedy vlády.¹⁶ Některá ministerstva, například ministerstvo informací a osvěty, byla zrušena, jiná rozdělena a zřízena ministerstva nová, například energetiky, státních statků, vysokých škol aj. Každý z náměstků předsedy vlády měl dohled nad několika rezortními ministerstvy.¹⁷ Z funkce náměstka předsedy vlády musel odejít Jozef Kyselý, protože nebyl komunistou a ve vládě zastupoval Stranu slovenské obrody. Členem prezidia vlády se naopak stal Zdeněk Fierlinger, do jehož gesce spadalo ministerstvo vnitra, ministerstvo zdravotnictví a ministerstvo spravedlnosti. Ovšem – vzhledem k tomu, že nebyl členem politického sekretariátu – bylo nutné zvolit jej tajemníkem ÚV KSČ a podle Novotného s tím Gottwald počítal.¹⁸ Ostatně reorganizace politického sekretariátu se předpokládala rovněž, reorganizace organizačního sekretariátu ÚV KSČ proběhla už 28. ledna 1953. Poté, co *odchodem tří sekretářů do vlády vznikla nutnost doplnit a rozšířit počet jeho členů*, doplnilo jej předsednictvo ÚV o Bruno Köhlera, Jiřího Salgu, Annu Baramovou, Richarda Hradce a Vratislava Krutinu.¹⁹

Dalším opatřením, které Gottwald chtěl provést, bylo zrušení lístkového systému v zásobování. Hovořil o tom na celostátní konferenci KSČ 16. listopadu 1952. Otevřeně prohlásil, že *pokud se týče zásobování obyvatelstva jak potravinami, tak průmyslovými výrobky denní potřeby – tu nemůžeme být spokojeni*. Nedostatek potravin i zboží denní potřeby byl podle něj také hlavním důvodem přetrvávající existence lístkového systému. Avšak dříve, než mohl nějakým způsobem své představy realizovat, zemřel.

Nové vedení KSČ po Gottwaldově smrti

Sotva skončil Gottwaldův pohřeb, sešlo se 20. března 1953 na mimořádné schůzi předsednictvo ÚV KSČ, aby rozhodlo o obsazení nejvyšší stranické a státní funkce, které se jeho smrtí uvolnily. V diskusi nejprve zazněl názor, že by úřad prezidenta

republiky měl být po Gottwaldově smrti zrušen a po vzoru ostatních komunistických států nahrazen nově vytvořeným kolektivním orgánem, například státní radou. Bruno Köhler, který byl neaktivnějším zastáncem tohoto názoru, se však nesetkal s výraznější podporou a jeho návrh brzy zmizel z pořadu jednání.²⁰ Současně členové předsednictva jednomyslně dospěli k závěru, že nevhodnějším kandidátem na tuto funkci je dosavadní premiér Antonín Zápotocký.²¹

Větší rozpaky však vyvolala otázka, koho postavit na Gottwaldovo místo v čele strany. Je nesporné, že si Zápotocký myslel i na ně, jednak proto, že byl ze všech členů předsednictva nejstarší, jednak proto, že se již v době Gottwaldovy nemoci ujal řízení schůzí a ostatní jeho autoritu akceptovali.²² Že by se však měl stát předsedou strany, si očividně nemysleli, a to vzdor tomu, že se po zatčení Slánského stal ve vedení strany mužem číslo dvě. Většinu členů předsednictva se zdálo přijatelnější místo předsedy strany neobsazovat²³ a řízením sekretariátu ÚV KSČ pověřit některého z tajemníků. Nakonec se dopracovali k závěru, že nejlepším mužem pro tento úkol je Antonín Novotný,²⁴ jeden z náměstků předsedy vlády.²⁵

Nikdo netušil, že tímto okamžikem na československou politickou scénu vstupuje silný muž, který v dalším vývoji země sehraje klíčovou roli. Jeho jmenování do této pozice nebylo ničím samozřejmým. Novotný, kterému tehdy bylo 49 let, působil od roku 1945 ve funkci vedoucího tajemníka pražského krajského výboru KSČ. Do vrcholných stranických orgánů se dostal v souvislosti s likvidací Slánského. Když ten byl odvolán z funkce generálního tajemníka strany a současně byla zrušena struktura jeho zástupců, stal se Novotný 6. září 1951 jedním z šesti nově zvolených tajemníků ÚV KSČ, kteří jejich funkci převzali.

V září 1951 sice přešly všechny Slánského povinnosti na předsedu strany, prakticky však bylo vyloučeno, aby Gottwald agendu generálního tajemníka, spojenou s vedením KSČ, vykonával souběžně s prezidentským úřadem. Proto se rozhodl jednoho z tajemníků ústředního výboru pověřit řízením vnitrostranických záležitostí. Měl být vlastně jen jakýmsi úředníkem, uskutečňujícím předsedovy pokyny. Gottwald usoudil, že nevhodnějším člověkem k výkonu této funkce je Antonín Novotný a právě jeho si vybral za svého nejbližšího spolupracovníka.²⁶

Celostátní konference KSČ v listopadu 1952 Novotného potvrdila ve funkci tajemníka ÚV KSČ, vzdor tomu však jeho postavení nebylo příliš pevné. Někteří vlivní členové vedení KSČ jej sice pokládali za velice schopného, například Václav Kopecný jej podle hlášení sovětských diplomatů hodnotil „velmi vysoko“ a doslova řekl, že *jak se jemu zdá, čeká Novotného velká budoucnost*,²⁷ jiní však proti němu ještě za Gottwaldova života intrikovali a snažili se dosáhnout jeho odchodu ze sestavy tajemníků ústředního výboru. Sám Novotný si 24. ledna 1953 postěžoval radovi sovětského velvyslanectví v Praze Krekoteňovi, že má informace o tom, že jde o jeho odvolání z aparátu ÚV KSČ a že se o to zřejmě zasazují Viliam Široký a Antonín Zápotocký, kteří k tomu chtějí využít chystané reorganizace vlády. Podle toho, co řekl sovětskému diplomatovi, tomu tak mělo být proto, že *on se neustále snaží, aby řídící stranické orgány rozhodly o očištění stranických a zejména státních orgánů od politicky zkompromitovaných lidí, konkrétně na ministerstvu zahraničních věcí a na Slovensku, což vadí Širokému. Zřejmě, poznamenal Novotný, příliš znepokojují a překážím jim,*

*tj. Širokému a Zápotockému.*²⁸ Gottwald prý dlouho všechny návrhy na odchod Novotného ze stranického aparátu odmítal a označoval je za „hloupost“, ale 21. ledna 1953 si ho zavolal a oznámil mu, že hodlá politickému sekretariátu předložit návrh na jeho jmenování ministrem národní bezpečnosti.²⁹ Sovětský diplomat, z jehož hlášení do Moskvy tuto informaci máme, poznamenal, že Novotný je *Gottwaldovým sdělením o přeřazení na novou funkci velmi rozladěn.*³⁰ Novotný byl skutečně 28. ledna 1953 uvolněn z funkce tajemníka ÚV KSČ³¹ a k 31. lednu téhož roku se stal jedním z místopředsedů vlády. Nezodpovídal však za ministerstvo národní bezpečnosti – spolu s ministerstvem národní obrany si je vyhradil sám prezident, tedy Gottwald. Novotnému připadla zodpovědnost za ministerstvo těžkého strojírenství, ministerstvo všeobecného strojírenství, ministerstvo stavebnictví, ministerstvo stavebních hmot a ministerstvo lehkého průmyslu.³²

Fakt, že se Novotný po Gottwaldově smrti do stranického aparátu vrátil, má nepochybně pozadí, jež dosud neznáme. V závěru roku 1952 a počátkem roku 1953 byl přesvědčen, že musel ze sestavy tajemníků ÚV KSČ odejít v důsledku intriky Zápotockého a Širokého. Z Krekoteňovy zprávy do Moskvy rovněž víme, že se oplátkou snažil Zápotockého v očích sovětských politiků co nejvíce dehonestovat: dne 24. ledna 1953 Krekoteňovi řekl, že Zápotocký jako předseda vlády neobstál, protože *řídí ministry nedostatečně a nadto [...] je nerozhodný, pomalý a ke všemu liberál.* Nakonec ještě dodal, že *dělníci o Zápotockém říkají, že není komunista, ale odborář,* což bylo těžké obvinění.³³ Ale už 18. března svůj názor radikálně změnil a Krekoteňovi sdělil, že *je Zápotocký po Gottwaldovi jedinou politickou figurou, která má autoritu a je dobře známá ve straně, odborech i mezi lidem. Zápotocký je čestný člověk. Ještě do odhalení Slánského vedl Zápotocký boj proti němu. Zápotocký je ctižádostivý, ale ne přespříliš. Ke slabostem Zápotockého patří, že nezná stranickou práci, protože od roku 1927 do roku 1948 pracoval v odborech a pak jako předseda vlády. Zápotocký je mírné povahy a slabý v části organizační práce. Přesto, podle názoru Novotného, při všech těchto nedostatcích, je Zápotocký jediným člověkem, který se těší autoritě a je dobře znám ve společnosti i ve straně.*³⁴ Nelze tedy vyloučit, že Novotný se po Gottwaldově smrti se Zápotockým domluvil a ten mu k návratu do stranického aparátu dopomohl: Novotný byl 20. března 1953 předsednictvem ÚV KSČ navržen³⁵ a zasedáním téhož orgánu následujícího dne nejen znovu schválen tajemníkem ÚV, ale také pověřen řízením práce sekretariátu.³⁶

Funkce, kterou Antonín Novotný nyní obdržel, dostala teprve na zasedání ÚV KSČ 4. září 1953 označení „první tajemník“ a mimochodem v nedávno přijatých stanovách strany neměla opodstatnění. Členové předsednictva počítali s tím, že Novotný bude pouhým vykonavatelem jejich pokynů a že praxe, která panovala v době, kdy stál po boku Klementa Gottwalda, bude zachována. Protože mezi sebou nenašli nikoho, kdo by se mohl se spontánní podporou ostatních stát předsedou strany, představovali si, že budou stranu a jejím prostřednictvím republiku řídit společně, tedy „kolektivně“. Vyplývá to i z projevu Jaromíra Dolanského na zasedání ústředního výboru 21. března, kde výslovně prohlásil: *Ztráta, která postihla naši stranu a naši republiku odchodem soudruha Klementa Gottwalda je nezměrná a nenahraditelná. Jsme si všichni vědomi toho, že po soudruhu Gottwaldovi nemáme a ani nevíme, kdy*

*takový veliký duch nám ve straně vyroste. [...] Tak velkého ducha, jakým byl soudruh Gottwald, můžeme nahradit jen kolektivem. Proto síla našeho vedení musí spočívat v jeho kolektivnosti, sjednocení a jednotnosti. To bylo první, co zdůraznilo předsednictvo Ústředního výboru, když řešilo otázku, jak nyní uspořádat vedoucí funkce ve straně.³⁷ Antonínu Novotnému se však v nové pozici otevřel prostor k tomu, aby ve svých rukou soustřeďoval postupně čím dál větší díl moci: *Byla to největší stranická dřina, jakou jsem kdy vykonával. I když jsem měl z minulosti určité politicko-organizační zkušenosti, musel jsem se prvnímu tajemníkovi teprve učit [...]. Obvykle to dopadlo tak, že po schůzi přistrčili všechny probrané materiály ke mně, a já musel přirozeně makat [...]. A po čase jsem změnil funkci prvního tajemníka v takovou sílu, se kterou dříve nikdo nepočítal, byla to skutečně vedoucí stranická funkce, řekl později.³⁸**

Nové vedení KSČ a Moskva

Nové vedení, které stanulo v čele KSČ po Gottwaldově smrti, chtělo dokončit nejdůležitější kroky, které její nedávno zemřelý vůdce připravoval, především zrušení přídelového zásobování a nově s tím spojenou peněžní reformu. Toto opatření se však setkalo s rozhořčeným odmítnutím širokých vrstev veřejnosti a ukázalo, že hloubka odcizení strany a dělnictva, které bylo vždy její spolehlivou oporou a dopomohlo jí před pěti lety k získání monopolu moci v zemi, je hlubší, než se zdálo. Komunistický režim, reprezentovaný nyní Antonínem Zápotockým a Antonínem Novotným, neměl ovšem ani na chvíli v úmyslu před nespokojenými občany ustoupit a naopak připravoval tvrdé represe proti skutečným či domnělým původcům protivládních demonstrací.³⁹ Stejně tak pokračoval v tažení proti tzv. kulakům v rámci akce „K“⁴⁰ proti církvím,⁴¹ proti osobám nějakým způsobem spjatým s „bandou Slánského“⁴² atd. Paradoxně to bylo právě nové sovětské vedení, které se snažilo tvrdý politický kurz KSČ – přezívající z dob Stalina a Gottwalda – zmírnit.

Sovětské úřady vývoj v Československu bedlivě sledovaly a aktivně ovlivňovaly. Rada sovětského velvyslanectví Krekoteň hned 1. června hovořil s Antonínem Novotným o průběhu peněžní reformy a negativních jevech, které ji provázely. Ještě téhož dne poslal do Moskvy zneklidňující zprávu o bouřích v Plzni a na jiných místech.⁴³ Z Kremlu obratem přišel šifrovaný telegram, v němž sovětsští představitelé vyjádřili své „znepokojení“ nad situací v zemi a současně nabízeli vedení KSČ pomoc.⁴⁴

Dne 6. června předal Novotný jménem vedení KSČ sovětskému velvyslanectví podrobné hodnocení peněžní reformy, jejího průběhu a výsledků. Autoři se snažili svalit odpovědnost za stávkový a demonstrační jevy hlavně na *reakční živly z řad bývalých obchodníků, podnikatelů a kulaků...*⁴⁵ Tento závěr však Moskvu nepřesvědčil; dne 20. června 1953 přišel do Prahy další telegram, v němž ministr zahraničních věcí Molotov sovětským diplomatům ukládal, aby vedení KSČ sdělili názor Kremlu, že *českoslovenští přátelé očividně podceňují obtíže vnitropolitické situace v zemi a z uplynulých událostí si pro sebe nevyvodili patřičné závěry, což hrozí ještě horšími těžkostmi v budoucnu.*⁴⁶ Teprve poté začalo politické vedení ČSR dělat první nesmělé ústupky od linie tvrdé ruky – neuskutečnila se další etapa vystěhovávání „nepřátelských živlů“ z měst,⁴⁷ byly zastaveny již připravené nové zásahy proti řádům katolické církve⁴⁸

a skončila akce „K“ – tažení proti tzv. kulakům. Mnohé tyto „změkčující“ kroky byly podniknuty pod přímým tlakem Sovětského svazu, ne proto, že by si snad českoslovenští komunističtí vůdcové uvědomovali jejich kontraproduktivnost.⁴⁹ Nicméně nové vedení KSČ nastoupilo koncem léta 1953 politiku zaměřenou na zvyšování životní úrovně obyvatelstva a snižování politického napětí, což se příznivě promítlo ve stabilizaci otrěseného komunistického režimu v Československu.

Změna vedení Komunistické strany Československa počátkem roku 1953

Jedním z důsledků procesu s bývalým generálním tajemníkem KSČ Slánským a dalšími funkcionáři v závěru roku 1952 byl růst nespokojenosti členů strany s úrovní vnitrostranické demokracie, řízení státu i s vývojem sociálního postavení pracujících. Vedení KSČ s Klementem Gottwaldem v čele proto chystalo opatření, která měla veřejnost přesvědčit, že po odhalení zrádců budou nedostatky odstraněny. Avšak dříve, než většina z nich mohla být realizována, Gottwald zemřel. Bezprostředně po jeho pohřbu se konstituovalo nové vedení KSČ a státu. Prezidentem republiky se stal dosavadní předseda vlády Antonín Zápotocký, funkce předsedy strany obsazena nebyla, vedení KSČ mělo být „kolektivní“. Řízením stranického aparátu byl pověřen Antonín Novotný, který byl krátce předtím z pozice tajemníka ÚV KSČ odstraněn. Jak ukazují dokumenty z ruských archivů, byl jeho návrat zřejmě důsledkem kompromisu se Zápotockým. Ruské dokumenty rovněž ukazují, že do politiky KSČ výrazně zasahovalo nové vedení KSSS. V důsledku toho došlo v Československu ke zmírnění politického tlaku na společnost – postih demonstrantů proti peněžní reformě byl mírnější, než vedení KSČ původně chystalo, došlo k zastavení akce „K“ – tažení proti kulakům, neuskutečnila se další etapa vystěhovávání „nepřátelských živelů“ z měst a byly zastaveny již připravené zásahy proti katolické církvi. Mnohé tyto „změkčující“ kroky byly podniknuty pod přímým tlakem Sovětského svazu.

-
- 1 BRABEC, Václav: Vztah KSČ a veřejnosti k politickým procesům na počátku padesátých let. *Revue dějin socialismu*, 1969, roč. IX, č. 3, s. 364.
 - 2 Tamtéž, s. 365.
 - 3 Dokonce také příslušník československého demokratického exilu v Londýně dr. Lev Sychrava ve svých přednáškách hovořil o procesu se Slánským jako o „vítězství demokratického socialismu nad byrokratismem“ a očekával všestranné zlepšení poměrů v zemi. Viz PERNES, Jiří: Lev v kleci. Návrat dr. Lva Sychravy z exilu v roce 1955. *Soudobé dějiny*, 2007, roč. XIV, č. 4, s. 607–650.
 - 4 Viz také PERNES, Jiří: *Krise komunistického režimu v Československu v 50. letech 20. století*. CDK, Brno 2008, s. 79.
 - 5 *Archiv vnější politiky Rossijskoj federaciji* (AVP RF), f. 0138, op. 35, p. 226, d. 14, l. 32–37. Z deníku P. G. Krekoteně. Zápis besedy s A. Novotným. Dokument je publikován rovněž in VOLOKITINA, Tatjana Viktorovna a kol. (eds.): *Vostočnaja Jevropa v dokumentach rossijskich archivov 1944–1953. Tom II. 1949–1953*. „Sibirskij chronograf“, Moskva – Novosibirsk 1998, s. 861–865.
 - 6 AVP RF, f. 0138, op. 34, p. 207, d. 16, l. 113–115. Z deníku A. J. Bogomolova. Zápis besedy s K. Gottwaldem. Dokument je publikován rovněž in VOLOKITINA, Tatjana Viktorovna a kol. (eds.): *Vostočnaja Jevropa v dokumentach rossijskich archivov 1944–1953. Tom II. 1949–1953*, s. 841–843.
 - 7 BUCHVALDEK, Miroslav a kol.: *Dějiny Československa v datech*. Svoboda, Praha 1968, s. 389.
 - 8 ŠTVERÁK, František: *Schematismus k dějinám Komunistické strany Československa (1921–1992)*. Zá-

- kladní informace o ústředních orgánech a biografické údaje o vedoucích představitelích strany.* Národní archiv, Praha 2010, s. 260.
- 9 AVP RF, f. 0138, op. 34, p. 207, d. 16, l. 113–115. Z deníku A. J. Bogomolova. Zápis besedy s K. Gottwaldem. Dokument je publikován rovněž in VOLOKITINA, Taťjana Viktorovna a kol. (eds.): *Vostočnaja Jevropa v dokumentach rossijskich archivov 1944–1953. Tom II. 1949–1953*, s. 841–843.
 - 10 Tamtéž.
 - 11 Tamtéž.
 - 12 NA, f. ÚV KSČ, Předsednictvo ÚV KSČ 1945–1954 (dále jen 02/1), sv. 35, a. j. 322, Návrh na reorganizaci vlády a organizačního sekretariátu ÚV KSČ.
 - 13 Tamtéž.
 - 14 Tamtéž, Zápis z 33. schůze Předsednictva ÚV KSČ konané dne 28. ledna 1953 v 16 hodin na Hradě.
 - 15 AVP RF, f. 0138, op. 35, p. 226, d. 14, l. 32–37. Z deníku P. G. Krekoteně. Zápis besedy s A. Novotným, dat. 10. 1. 1953. Dokument je publikován rovněž in VOLOKITINA, Taťjana Viktorovna a kol. (eds.): *Vostočnaja Jevropa v dokumentach rossijskich archivov 1944–1953. Tom II. 1949–1953*, s. 861–865.
 - 16 BUCHVALDEK, Miroslav a kol.: *Dějiny Československa v datech*, s. 458–459.
 - 17 NA, f. ÚV KSČ, 02/1, sv. 35, a. j. 322, Návrh na reorganizaci vlády a organizačního sekretariátu ÚV KSČ.
 - 18 AVP RF, f. 0138, op. 35, p. 226, d. 14, l. 4–12. Dokument je publikován rovněž in VOLOKITINA, Taťjana Viktorovna a kol. (eds.): *Vostočnaja Jevropa v dokumentach rossijskich archivov 1944–1953. Tom II. 1949–1953*, s. 855–861.
 - 19 NA, f. ÚV KSČ, 02/1, sv. 35, a. j. 322, Návrh na reorganizaci vlády a organizačního sekretariátu ÚV KSČ.
 - 20 Tamtéž, f. ÚV KSČ, Ústřední výbor KSČ (dále jen 01), sv. 20, a. j. 32, Zápis ze zasedání ÚV KSČ dne 21. 3. 1953.
 - 21 Tamtéž, f. ÚV KSČ, 02/1, sv. 35, a. j. 327, Zápis z 36. schůze předsednictva ÚV KSČ, konané dne 20. března 1953 v 18.30 hodin v budově předsednictva vlády.
 - 22 ČERNÝ, Rudolf: *Antonín Novotný. Vzpomínky prezidenta*. PolART, Česká Kamenice 2008, s. 102.
 - 23 NA, f. ÚV KSČ, 02/1, sv. 35, a. j. 327, Zápis z 36. schůze předsednictva ÚV KSČ, konané dne 20. března 1953 v 18.30 hodin v budově předsednictva vlády.
 - 24 Široká veřejnost Antonína Novotného v té době prakticky neznala. Dokazuje to například zápis, který 22. 3. 1953 učinil do svého deníku brněnský spisovatel Čestmír Jeřábek: *Viliam Široký ministerským předsedou, jakýsi* (zvýraznil J. Pernes) *Ant. Novotný předsedou komunistické strany ČSR*. Viz JEŘÁBEK, Čestmír: *V zajetí stalinismu. Z deníků 1948–1958*. Barrister & Principal, Brno 2000, s. 207.
 - 25 NA, f. ÚV KSČ, 02/1, sv. 35, a. j. 327, Zápis z 36. schůze předsednictva ÚV KSČ, konané dne 20. března 1953 v 18.30 hodin v budově předsednictva vlády.
 - 26 ČERNÝ, Rudolf: *Antonín Novotný. Vzpomínky prezidenta*, s. 88.
 - 27 *Rossijskij Gosudarstvennyj Archiv Novějšej Istoriji Moskva* (dále jen RGANI), f. 5, op. 28, d. 29, r. 5080. Z deníku P. G. Krekoteně. Zápis besedy s místopředsedou vlády V. Kopeckým 4. dubna 1953.
 - 28 AVP RF, f. 0138, op. 35, p. 226, d. 14, l. 32–37. Z deníku P. G. Krekoteně. Záznam rozhovoru s Antonínem Novotným, dat. 24. 1. 1953. Dokument je rovněž publikován in VOLOKITINA, Taťjana Viktorovna a kol. (eds.): *Vostočnaja Jevropa v dokumentach rossijskich archivov 1944–1953. Tom II. 1949–1953*, s. 717–720.
 - 29 Tamtéž.
 - 30 Tamtéž.
 - 31 ŠTVERÁK, František: *Schematismus k dějinám Komunistické strany Československa (1921–1992)*, s. 17.
 - 32 AVP RF, f. 0138, op. 35, p. 226, d. 14, l. 69–74. Z deníku P. G. Krekoteně. Záznam rozhovoru s Antonínem Novotným, dat. 31. 1. 1953. Dokument je rovněž publikován in VOLOKITINA, Taťjana Viktorovna a kol. (eds.): *Vostočnaja Jevropa v dokumentach rossijskich archivov 1944–1953. Tom II. 1949–1953*, s. 720–724.
 - 33 AVP RF, f. 0138, op. 35, p. 226, d. 14, l. 32–37. Z deníku P. G. Krekoteně. Záznam rozhovoru s Antonínem Novotným. Dokument je rovněž publikován in VOLOKITINA, Taťjana Viktorovna a kol. (eds.): *Vostočnaja Jevropa v dokumentach rossijskich archivov 1944–1953. Tom II. 1949–1953*, s. 717–720.
 - 34 RGANI, f. 5, op. 28, d. 29, r. 5080. Dokument je rovněž publikován in VOLOKITINA, Taťjana Viktorovna a kol. (eds.): *Vostočnaja Jevropa v dokumentach rossijskich archivov 1944–1953. Tom II. 1949–1953*, s. 883–885.
 - 35 NA, f. ÚV KSČ, 02/1, sv. 35, a. j. 327, Zápis z 36. schůze předsednictva ÚV KSČ, konané dne 20. března 1953 v 18.30 hodin v budově předsednictva vlády.
 - 36 ŠTVERÁK, František: *Schematismus k dějinám Komunistické strany Československa (1921–1992)*, s. 17. Srov. NA, f. ÚV KSČ, 01, sv. 20, a. j. 32, Zápis ze zasedání ÚV KSČ dne 21. 3. 1953.

- 37 NA, f. ÚV KSČ, 01, sv. 20, a. j. 32, Zápis ze zasedání ÚV KSČ dne 21. 3. 1953.
- 38 ČERNÝ, Rudolf: *Antonín Novotný. Vzpomínky prezidenta*, s. 102
- 39 Blíže viz PERNES, Jiří: *Krise komunistického režimu v Československu v 50. letech 20. století*, s. 92–93.
- 40 Blíže viz BLAŽEK, Petr – KUBÁLEK, Michal: Akce „Kulak“. Přijetí, uplatňování a zrušení směrnice tří ministrů. In: BLAŽEK, Petr – JECH, Karel – KUBÁLEK, Michal a kol.: *Akce „K“. Vyhnaní sedláků a jejich rodin z usedlostí v padesátých letech. Studie, seznamy a dokumentace*. Pulchra – Česká zemědělská univerzita v Praze, Praha 2010.
- 41 KAPLAN, Karel: *Akce K – likvidace klášterů v roce 1950. Dokumenty a přehledy, I. část*. ÚSD AV ČR, Praha 1993.
- 42 KAPLAN, Karel – PALEČEK, Pavel: *Komunistický režim a politické procesy v Československu*. Barrister & Principal, Brno 2008.
- 43 AVP RF, f. 138, op. 35, p. 226, d. 15, l. 141–144, dat. 1. 6. 1953. Dokument je rovněž publikován in VOLOKITINA, Tatjana Viktorovna a kol. (eds.): *Vostočnaja Jevropa v dokumentach rossijskich archivov 1944–1953. Tom II. 1949–1953*, s. 758–761.
- 44 *Archiv Prezidenta Rossijskoj Federaciji* (dále jen AP RF), f. 3, op. 66, d. 806, l. 109–110. Šifrovaný telegram ministra zahraničních věcí SSSR V. M. Molotova sovětskému velvyslanci v Praze A. J. Bogomolovovi, dat. 2. 6. 1953. Dokument je rovněž publikován in VOLOKITINA, Tatjana Viktorovna a kol. (eds.): *Vostočnaja Jevropa v dokumentach rossijskich archivov 1944–1953. Tom II. 1949–1953*, s. 761–762.
- 45 Viz komentář ruských historiků k šifrovanému telegramu ministra zahraničních věcí SSSR V. M. Molotova sovětskému velvyslanci v Praze A. J. Bogomolovovi s hodnocením informace československé strany o situaci v zemi, dat. 20. 6. 1953, in VOLOKITINA, Tatjana Viktorovna a kol. (eds.): *Vostočnaja Jevropa v dokumentach rossijskich archivov 1944–1953. Tom II. 1949–1953*, s. 768–769.
- 46 Tamtéž.
- 47 Politický sekretariát ÚV KSČ ještě na svém zasedání 12. 5. 1953 přijal usnesení, že se schvaluje *vystěhování osob z Prahy podle předloženého seznamu*, viz NA, f. ÚV KSČ, Politický sekretariát ÚV KSČ 1951–1954 (02/5), sv. 57, a. j. 155, bod 0, Zápis ze 130. schůze politického sekretariátu ÚV KSČ, konané dne 12. května 1953. Avšak již 28. 7. 1953 přijal usnesení, *aby provádění akce B bylo zastaveno*. Tamtéž, sv. 61, a. j. 165, bod 0, Zápis ze 139. schůze politického sekretariátu ÚV KSČ, konané dne 28. července 1953.
- 48 KAPLAN, Karel: *Akce K – likvidace klášterů v roce 1950. Dokumenty a přehledy, I. část*.
- 49 Například právě zamýšlenému zákroku proti duchovním řádům katolické církve zabránil apel sovětské tajné služby, viz AP RF, f. 3, op. 66, d. 806, l. 130–131. Hlášení pracovníka speciálních služeb D. K. Kaverz-něva L. P. Berijovi, dat. 23. 6. 1953. Dokument je rovněž publikován in VOLOKITINA, Tatjana Viktorov-na a kol. (eds.): *Vostočnaja Jevropa v dokumentach rossijskich archivov 1944–1953. Tom II. 1949–1953*, s. 771–772.

Milan Bárta

Vedení KSČ a bezpečnostní problematika

Rok 1953 představoval vyvrcholení dlouhodobé politické, ekonomické a společenské krize komunistického režimu v Československu, současně však také počátek jejího překonávání a konsolidace.

Ekonomická koncepce, přijatá po únoru 1948, která kladla na čs. ekonomiku v rámci sovětského bloku nepřiměřené nároky, spolu se stupňující se militarizací státu i společnosti, likvidací „zbytků vykořisťovatelských tříd“ a násilnou kolektivizací přivedly hospodářství do chaotického stavu. Tento vývoj byl provázen velkými sociálními změnami, především sociální nivelizací, která sice měla okamžité příznivé politické důsledky a působila jako účinný stabilizační prvek režimu, v dlouhodobé perspektivě však čs. hospodářství narušovala. Životní úroveň části obyvatelstva, především dělníků, nakrátko stoupla, po roce 1951 však začala stagnovat, popřípadě klesat, což podlomilo důvěru dělníků v komunistický režim.¹ Omezení dělnických výhod vedlo na konci roku 1951 ke stávkám v průmyslu, které vyvrcholily rozsáhlými nepokoji v Brně.²

Sociální destabilizace s sebou nesla narušení mocensko-politické struktury, k čemuž přispívaly masové nezákonnosti, především politické procesy s vrcholnými představiteli komunistické strany a následné plošné stranické čistky. Politické procesy výrazně otřásly postavením strany, liknavost při hledání nepřátel ve straně řadoví členové vytýkali celému vedení s výjimkou předsedy strany. Gottwald se stal pro československé komunisty ikonou a nezpochybnitelným vůdcem, kolem něhož se po druhé světové válce vytvořil kult osobnosti, který vrcholil v době procesu s tzv. protistátním spikleneckým centrem v čele s Rudolfem Slánským.³

To vše ještě umocňovala atmosféra vrcholící studené války. Toto politické ovzduší a rozšířené přesvědčení o zostřování třídního boje demonstroval také fakt, že se prezident a nejvyšší státní a straníční funkcionáři stali přísně střeženými osobami,⁴ Alexej Čepička prý dokonce navrhoval uzavřít pro veřejnost celý Pražský hrad.⁵ Vrcholné komunistické orgány se tak čím dál více stávaly závislé na státobezpečnostních silách, které jim předávaly informace o situaci ve společnosti⁶ a rozpoutaly vlnu násilí mezi skutečnými i potenciálními odpůrci režimu. Státní bezpečnost (StB) díky síti tajných spolupracovníků, provokatérů a odposlouchávacích zařízení jako by byla všudypřítomná.⁷ Obavy kulminovaly v době zatýkání mezi předními funkcionáři komunistické strany, kdy se necítil jistý ani sám Gottwald.⁸

V březnu 1953 krátce po sobě zemřeli J. V. Stalin a Kl. Gottwald. V Hostinném ve východních Čechách došlo již 7. března v souvislosti se Stalinovou smrtí a výročím narozením T. Garrigua Masaryka k bombovému útoku proti sekretariátu městského výboru Komunistické strany Československa (KSČ), následně byly ve městě vyvěšeny portréty Stalina s hanlivými nápisy a oslavné obrazy Masaryka a Beneše.⁹

V době národního smutku byla doporučována maximální spolupráce stranických a bezpečnostních orgánů. Intenzivně se monitorovala situace mezi obyvateli po úmrtí obou státníků. Gottwaldova smrt byla vážným problémem, ve vrcholných orgánech neexistoval nikdo, kdo by se těšil stejné vážnosti a mohl ho přirozeně nahradit. Pohřeb prvního dělnického prezidenta se proto stal manifestací pevnosti komunistického režimu. Nebyl vypraven obyčejný, ale vojensko-civilní pohřeb (Gottwald byl pohřben v uniformě), který byl inspirován Stalinovou tryznou a který měl současně demonstrovat sílu a bojové odhodlání režimu. Průběh smutečních obřadů v celé republice bedlivě sledovaly stranické orgány a Bezpečnost.¹⁰

Předsednictvo ústředního výboru Komunistické strany Československa (ÚV KSČ) dne 20. března rozhodlo, že se prezidentem republiky stane Antonín Zápotocký, do čela KSČ byl nakonec zvolen Antonín Novotný, který zastával i funkci náměstka předsedy vlády, což bylo v souladu s dosavadní politikou soustředění stranické a státní moci v rukou jedné skupiny lidí.¹¹ Všechny tyto kroky měly ukázat pevnost a kontinuitu komunistického režimu.

V Československu také docházelo k projevům nespokojenosti, byť zatím ojedinělým a izolovaným, kterými se byly nuceny zabývat nejvyšší stranické orgány. Krize, do níž se komunistický režim dostal, se přenesla i do stranického aparátu v regionech a do řad příslušníků Bezpečnosti.¹²

V noci na 10. dubna 1953 byla v Prostějově stržena socha T. G. Masaryka. Akci provedla skupina dvou desítek lidí složená z příslušníků vojenské kontrarozvědky, místní vojenské posádky a StB. Sochu odvezli a zahrabali ve vojenském prostoru.¹³ Následující den proti jejímu odstranění protestovaly stovky lidí, přítomnost příslušníků Lidových milicí (LM) v civilu situaci pouze rozbouřila. Navečer dav dokonce zaútočil na radnici a obsadil přízemí budovy. V půl jedenácté večer byl povolán rychlý oddíl milicionářů z Olomouce, jeho zákrok ovšem již nebyl třeba, v té době situaci v podstatě zvládli místní příslušníci Lidových milicí a Sboru národní bezpečnosti (SNB), lidé se navíc začali sami rozcházet. Podle informací se na protestech aktivně podílelo asi 600 osob, dalších 5000 přihlíželo. Zajímavé je složení aktivních účastníků: asi stovka z nich měly být děti do 14 let, další stovka mládež do 18 let a 200–250 žen ve věku 40–50 let (nejaktivnější pocházely z řad bývalých sociálních demokratů, národních socialistů, sokolek apod.), mužů ve stejném věku (a stejného politického složení) mělo být asi 80.¹⁴ Události na místě prověřovala komise politického sekretariátu ÚV KSČ, která navrhla vyloučit ty členy strany, kteří se aktivně účastnili protestů, u mladých lidí, dělníků a příslušníků armády a SNB v případě, že vyhovovali „z třídního hlediska“, navrhla upustit od dalšího stíhání, pokud uznají chybu, proti osobám „buržoazního a kulackého původu“ však mělo být tvrdě zakročeno (a to i v případě, že se protestů vůbec neúčastnily).¹⁵

K dalším nepokojům došlo 3. května 1953 v dílnách Československých státních drah (ČSD) v České Lípě. Problém se týkal připravovaného odbourávání režijních

výhod pro zaměstnance ČSD a jejich rodinné příslušníky. V České Lípě byly plány předčasně prozrazeny, a tak po nástupu odpolední směny začali lidé místo práce debatovat. Několik stovek zaměstnanců se po bouřlivé diskusi rozhodlo sepsat rezoluci a vyslat delegaci na ministerstvo železnic do Prahy. Druhý den po jednání se zástupci ministerstva, vedení závodu a stranických organizací nakonec dělníci od svých požadavků ustoupili.¹⁶

Zpráva ministerstva národní bezpečnosti (MNB) tuto drobnou epizodu zveličila, jak bylo v té době zvykem. Podle ní reakční živly (nejspíše z řad bývalých pravicových sociálních demokratů) stojící v čele protestů plánovaly rezoluci a vyslání delegace do Prahy pravděpodobně pouze jako signál k tomu, aby vypukly podobné stávky v dalších služebnách ČSD, částečné odbourání výhod zaměstnanců ČSD prý bylo jenom záminkou.¹⁷

Politický sekretariát následně nařídil prověření stranické a odborové práce v podniku, MNB mělo zajistit kontrolu situace pomocí StB, ale nesmělo nikoho zatýkat bez souhlasu A. Zápotockého.

Podobné události byly ojedinělé a neměly v místě větší ohlas, signalizovaly však nespokojenost s omezováním dělnických výhod a s politikou prováděnou komunisty. Vedení KSČ si to uvědomovalo a reagovalo posilováním represivního aparátu.¹⁸ Na jaře 1953 vrcholila násilná kolektivizace, v rámci akce „K“ (Kulak) probíhalo hromadné vystěhovávání rodin „vesnických boháčů“,¹⁹ vznikl cenzurní orgán nazvaný Hlavní správa tiskového dohledu,²⁰ pokračovalo zatýkání a vyšetřování lidí podezřelých z protistátní činnosti, vrcholilo protijugoslávské tažení,²¹ při nejrůznějších příležitostech (oficiálních akcích, státních svátcích, cestách prezidenta republiky apod.) byla opakovaně vyhlášována pohotovost příslušníků Lidových milicí a bezpečnostních složek. Např. 16. dubna 1953 při cestě A. Zápotockého z Pražského hradu do parlamentu vydalo MNB pokyn *obsadit všechny domy, nebezpečná prostranství na trase a střechy domů. Okna domů musí být uzavřena a v domech se nesmí zdržovat cizí osoby. Provést kontrolu obyvatel podle domovních knih.*²²

Skutečnou zkouškou byla pro režim peněžní reforma. Ta měla být východiskem z latentní a cyklické krize ekonomiky a připravovala se již v průběhu roku 1952 za osobní Gottwaldovy účasti a za pomoci Sovětského svazu. Přípravy na ni probíhaly utajeně, informováno o nich bylo pouze několik desítek osob.

Komunistické vedení počítalo s projevy nespokojenosti. Antonín Zápotocký ráno 30. května na zasedání ÚV KSČ zdůraznil, že reforma je útokem proti zbytku „třídního nepřítele“, poukázal na možnost protestů a nepochopení podstaty tohoto kroku, zdůraznil úkoly komunistů: *Od toho, aby akce byla důsledně a organizovaně provedena, aby bylo poruchám zabráněno a záškodnické úmysly reakce akci zneužiti k sabotážnickým nepřátelským plánům zmařeny – od toho je zde naše Komunistická strana. A doplnil, že plnění daných úkolů na každém místě a za každých okolností bude nejlepší prověrkou každého funkcionáře a každého jednotlivého člena. Podle jeho práce a podle jeho boje v prosazování dané linie strany bude nutno upravovat kádrové posudky. Přidělovat funkce a případně i funkcí zbavovat.*²³ A. Novotný dodal, že Lidové milice stojí v *naprosté bojové pohotovosti připraveny k drtivému zásahu proti každému, kdo by se snažil a pokoušel mařit náš postup k vítěznému budování socialismu.*²⁴

Po návratu krajských tajemníků z Prahy se konala mimořádná rozšířená zasedání krajských výborů strany,²⁵ na která navazovaly rozšířené schůze okresních (městských, obvodních) výborů, a nakonec proběhly schůze základních organizací strany. Dopravu účastníků na tyto schůze měly pomoci zajistit armáda a Bezpečnost.²⁶ Všichni pracovníci aparátu KSČ na všech stupních řízení měli pohotovost. Zprávy na krajské výbory KSČ (KV KSČ), zajišťující průběh reformy v regionech, přicházely ze tří zdrojů – od Bezpečnosti, Lidových milicí a po stranické linii, mnohdy ovšem prezentovaly rozdílné názory, někdy byly zveličené nebo nesprávně interpretované, jako příklad špatné spolupráce byl udáván kraj Ostrava. Naopak jako vzorná byla označována spolupráce bezpečnostních složek a stranických orgánů v kraji Praha.²⁷

Ministr národní bezpečnosti vydal 28. května tajný rozkaz „o zajištění zvláštní vládní akce“ a učinil konkrétní opatření k případným zásahům proti nespokojencům, podobně tomu bylo v milicích a armádě.²⁸ O den později byla vyhlášena sto procentní pohotovost všech příslušníků Hlavní správy StB (HS StB).²⁹ Její náčelník také nařídil vytvořit zvláštní jednotky schopné okamžitého nasazení,³⁰ ostatní příslušníci se měli věnovat především průzkumu situace a aktivizaci agenturních sítí.³¹ Důležitá role byla přisuzována Lidovým milicím, „ozbrojené pěsti strany“, které byly podřízeny krajským tajemníkům KSČ.³² Měly přesvědčovat pracující o správnosti reformy, střežit vybrané závody a být v bojové pohotovosti, v krajských městech navíc zůstávaly v pohotovosti čtyři tzv. rychlých oddílů.³³

Bezpečnost se v průběhu peněžní reformy soustředila na ochranu výměnných středisek.³⁴ Tam však panoval klid a k hlavním nepokojům došlo na závodech, někde se následně přelily do ulic. V republice stávkovalo podle statistiky zpracované ministerstvem národní bezpečnosti celkem 129 závodů s 32 359 zaměstnanci. Ve statistice byly přitom uvedeny pouze organizované stávky, řada případů přerušení práce v ní zaznamenána nebyla.³⁵ Nepokoje se soustředily především do českých zemí, ale i zde existovaly lokality, kterých se protesty ve větší míře nedotkly – např. východ Čech nebo jižní Morava. Na Slovensku měly události mnohem mírnější průběh, což bylo dáno absencí velkých průmyslových aglomerací a s tím souvisejícími odlišnostmi v práci policejního aparátu.³⁶ Ve skutečnosti se však do akcí většinou zapojila pouze část zaměstnanců a aktivní protesty nenabývaly masového charakteru, vyznačovaly se spíše živelností a nekoordinovaností.³⁷ Protirežimní aktivity nikdy nedosáhly takového rozměru, aby mohly vládu KSČ skutečně ohrozit.³⁸ Projevy nespokojenosti dělníků s reformou nebyly motivovány politicky, vedlo k nim především zklamání ze sociální necitlivosti rozhodnutí strany a státu. Podle zpráv Státní bezpečnosti ovšem šlo o „organizované akce reakce“, které vedli nepřátelé z řad kulaků, národních socialistů a podobně.³⁹

Přestože reforma jako celek dopadla podle plánů komunistického vedení, v jejím průběhu se objevila řada skutečností, které byly tvrdě kritizovány, např. nedostatečné politické objasnění reformy na mnoha místech nebo fakt, že se do protestů zapojila řada členů strany. Kritika se snesla na vedení některých závodů pro nedodržení pokynů předsednictva ohledně rozdělení výplatního termínu, na řadě míst se jako málo aktivní jevil postup orgánů Bezpečnosti. Největší kritiku si vysloužila krajská správa StB (KS StB) v Plzni, kde podle vyjádření určeného kolegiu MNB selhalo ve-

dení, které podcenilo situaci. Náčelník KS StB se zaměřil jen na opatření organizačně-technického rázu (vybudování výměnných středisek a spojení s nimi, jejich ochranu před útoky apod.), agenturní síť, která mohla varovat před narůstáním nepokojů, zůstala prakticky nečinná, operativní zálohy byly velmi slabé, náčelník téměř nespolupracoval se stranickými orgány atd.⁴⁰

To ovšem neplatilo plošně a na mnoha místech se díky spolupráci stranických orgánů a bezpečnostních složek podařilo zamezit vypuknutí nepokojů. V některých případech se příslušníci Bezpečnosti díky agentuře dozvěděli o přípravách a ve spolupráci s funkcionáři KSC se pomocí agitátorů či aktivistů podařilo zabránit stávkám, jako např. ve Spojených ocelárnách, národním podniku (SONP) Kladno, ČSD České Budějovice, v dalších případech pomohlo individuální preventivní „přesvědčování“ nahlášených iniciátorů, jako tomu bylo v Sokolovském revíru.

Stoprocentní pohotovost příslušníků všech součástí MNB v souvislosti s peněžní reformou byla zrušena 6. června 1953,⁴¹ zanedlouho však byly bezpečnostní síly znovu aktivizovány v souvislosti s událostmi v Německé demokratické republice (NDR) a vyhlášována pohotovost v obavách z opakování rozsáhlých protirežimních akcí. StB získala např. informace o možných nepokojích vyvolaných balonovou akcí Svobodné Evropy,⁴² připravované generální stávce 25. července, která měla být organizována formou řetězových dopisů, a výzvách k sabotážím v této souvislosti.⁴³ Rozhodující roli při sledování těchto aktivit přisuzovalo vedení MNB agenturní práci.

V té době vrcholily postihy účastníků červnových protestů. Představitelé moci na projevy nespokojenosti spojené s peněžní reformou zareagovali represemi a perzekucí hlavních aktérů. Okresy shromažďovaly údaje, které zasílaly na KV KSC a krajské národní výbory (KNV), podobně k nadřazeným složkám směřovala hlášení útvarů SNB, souhrnné informace byly předkládány vedení KSC, které tak soustřeďovalo informace ze dvou linií – stranické a bezpečnostní.

Zatýkáni účastníků protestů probíhalo během peněžní reformy i později. Vyvrcholením postihů byly exemplární procesy, nejrozsáhlejší probíhaly v Plzni. Také při přípravě těchto procesů měl rozhodující slovo politický sekretariát ÚV KSC, který 23. června schválil návrh na veřejný proces s „osnovateli protistátního spiknutí v Plzni“.⁴⁴ Doporučil, aby iniciátoři nepokojů byli urychleně individuálně odsuzováni a rozsudky s uvedením charakteristik odsouzených byly zveřejněny, souhlasil také s propuštěním 109 lidí, kterým nebylo možné prokázat žádné nepřátelské činy během demonstrace s tím, že ti, kteří byli zatčeni na místě a v době demonstrací, budou postiženi mimosoudně, v dobové terminologii administrativní cestou. MNB navrhovalo tři varianty procesů. Podle první mělo být souzeno třináct osob, druhá počítala s deseti souzenými a třetí jejich počet snížila na šest. Každý z těchto plánů měl své výhody i nevýhody, první varianta počítala s postihem nejaktivnějších iniciátorů a organizátorů z řad bývalých aktivních funkcionářů a členů nekomunistických stran, bývalých „soukromokapitalistických živlů“, vyznavačů „amerického způsobu života“, „morálně rozložených osob“ a podobně, nevýhodou bylo, že šlo o lidi, které navzájem spojovala pouze účast na demonstraci. Druhá a třetí varianta nabízely postih lidí, kteří spolu pracovali a patřili mezi nejaktivnější iniciátory nepokojů. Výhodou těchto variant bylo i to, že činnost všech zde uvedených obviněných na sebe

navazovala a že se svými výpověďmi navzájem usvědčovali. Nevýhodu z tehdejšího hlediska představovalo, že se nejednalo pouze o „reakcionáře“, ale i o „neuvědomělé dělníky“, kteří jako důvod pro účast na demonstraci uváděli mladickou nerozváženost nebo nespokojenost s měnovou reformou, kterou vedení závodů nedokázala dost vysvětlit. Jména uvedená v těchto seznamech se částečně kryla. Nakonec v západočeské metropoli proběhla ve dnech 13.–22. července série procesů, ve kterých bylo odsouzeno více než dvě stě lidí.

Později došlo, z důvodů, které budou uvedeny dále, ke zmírnění perzekucí, a když politický sekretariát projednával 12. října 1953 trestní oznámení na skupinu demonstrantů z Ostravska, rozhodl v rozporu s původním návrhem, že proces nebude veřejný,⁴⁵ zúčastní se ho pouze pozvané obecenstvo a ani jeho průběh nebude zveřejněn.⁴⁶ Osm mužů a jedna žena měli být obviněni z navádění k poškození národního majetku, násilí na veřejném činiteli a pobuřování.

Mnohem více lidí bylo postiženo mimosoudně, ať již z rozhodnutí místních stranických orgánů, orgánů Revolučního odborového hnutí (ROH) nebo ad hoc zřízenými dělníckými komisemi v závodech. Šlo přitom o propuštění ze zaměstnání, násilné vystěhování z bytu i z místa bydliště, přeřazení na horší práci, snížení platu apod. Přesto i na podzim 1953 docházelo v některých podnicích ke stávkám.⁴⁷

Větším čistkám zabránilo nesouhlasné stanovisko vedení Komunistické strany Sovětského svazu (KSSS), které se bálo dalších komplikací ve vnitropolitické situaci v Československu. Sovětské vedení se snažilo zklidnit situaci v zemích východního bloku (vedle Československa vypukly nepokoje spojené s protesty proti zhoršujícím se životním podmínkám v NDR a Maďarsku), doporučovalo shovívavost a určité reformní kroky.⁴⁸ Změny ve velmocenské a vojenské politice SSSR po smrti J. V. Stalina a zmírňování studené války se tak staly důležitým podnětem pro korektury ekonomické a sociální politiky KSČ.⁴⁹

Pod vlivem tzv. nového kurzu uplatňovaného v SSSR začalo komunistické vedení v Praze pomalu ustupovat od politiky tvrdých postupů proti „nepřátelským živlům“, skončily zásahy proti katolickým řádům, 1. srpna A. Zápotocký v projevu na Klíčavské přehradě prohlásil, že jednotná zemědělská družstva (JZD) nesmějí být zakládána pod administrativním nátlakem, a oznámil, že vláda a vedení KSČ nebudou bránit odchodům z JZD.⁵⁰

Na počátku srpna se politický sekretariát ÚV KSČ usnesl na tzv. Srpnových tezích, které kriticky hodnotily ekonomický vývoj v Československu počátkem 50. let. Z tezí vycházel Zápotockého referát nazvaný *Politická situace a úkoly strany*, který přednesl 4. září 1953 na zasedání ÚV. V textu však chyběly pasáže o porušování zákonnosti, kritika stranického aparátu a SNB, v podstatě se tak omezil na ekonomickou sféru. Na závěr konstatoval, že generální linie výstavby socialismu je správná, chyby se dělaly pouze při jejím uskutečňování a tyto dílčí nedostatky je třeba postupně odstraňovat a napravovat.⁵¹ Referát nebyl publikován ve veřejném tisku, přesto však byl nový politický kurz přijat občany kladně.

Vedení KSČ nebylo schopné řešit situaci komplexně, otevřeně přiznat nedostatky režimu a reformy se v podstatě omezily na ekonomické prvky. Zmírnění růstu těžkého a zbrojního průmyslu, zvýšení výroby spotřebního zboží, snižování maloob-

chodních cen, podpora rozvoje zemědělství a služeb a tomu odpovídající rozdělení investic vedly ke zvýšení životní úrovně a tím i ke zklidnění vnitropolitické situace.⁵²

Výraznou změnou v té době prošly také bezpečnostní složky. Na podzim 1953 došlo podle sovětského vzoru a za pomoci sovětských poradců ke sloučení ministerstva národní bezpečnosti a ministerstva vnitra (MV). Při vzniku nového ministerstva vnitra byla zrušena Hlavní správa StB, nově vzniklé správy StB byly nyní přímo podřízeny ministru vnitra a jeho náměstkům. Jedním z důvodů tohoto uspořádání byla snaha bezpečně ovládat StB a orientovat její zájem žádoucím směrem mimo KSČ.

Dne 14. září 1953 byl ve svých osmatřiceti letech jmenován ministrem vnitra ambiciózní a schopný Rudolf Barák, který do čelných stranických funkcí pronikl po čistkách v KSČ, vrcholícím zatčením generálního tajemníka R. Slánského.⁵³ O necelý rok později se stal také členem politbyra ÚV KSČ (PB ÚV KSČ). Sloučení vysokých stranických a státních funkcí mu zajišťovalo pevnou politickou pozici a faktickou nekontrolovatelnost, což mu v podstatě umožňovalo ignorovat snahy oddělení státní administrativy ÚV KSČ podílet se na řízení ministerstva vnitra.

Posílena měla být také úloha komunistické strany v orgánech MV. Nové směrnice ústředního výboru komunistické strany pro práci útvarových organizací zdůrazňovaly důležitost politické výchovy a určily, že v čele stranických organizací na ministerstvu bude jeden centrální hlavní výbor s pravomocemi okresního výboru strany, který bude podřízen přímo ÚV strany.⁵⁴ Na shromáždění náčelníků a politických pracovníků ministerstva v prosinci 1953 prohlásil R. Barák, že *pod kontrolou strany pracuje každý komunista, pracujeme i my [...] Sepětí se stranou a jejími vedoucími orgány musí být živé a konkrétní. Spolupráci mezi orgány strany a útvary ministerstva vnitra je skutečně třeba dále prohloubit. A na závěr své řeči uvedl: Každé vyvyšování orgánů bezpečnosti nad stranu, jak ho záměrně hlásali a praktikovali zrádci v bezpečnosti, je zločinem proti straně. Je nepřijatelné a musí být se vši rozhodnutí v zárodku potíráno.*⁵⁵

V listopadu 1953 byl vydán Řád Lidových milicí, který je převedl z podřízenosti SNB a MV přímo pod ÚV KSČ, kde se jejich činností zabývalo samostatné oddělení, vrchním velitelem přitom byl předseda KSČ (později první, resp. generální tajemník ÚV KSČ jako nejvyšší vedoucí strany). V krajích a okresech potom řídili činnost LM krajské a okresní velitelé. Na všech vyšších stupních řízení LM působily štáby v čele s náčelníky. Rozhodování o nasazení milicionářů tak plně spadalo do kompetence stranických orgánů, členové LM měli při plnění úkolů stejná práva a povinnosti jako příslušníci SNB. Od poloviny roku 1953 se také budovaly úderné oddíly LM, které přednostně dostaly kvalitní moderní výzbroj a výstroj. Byly určeny k rychlým zásahům při narušování veřejného pořádku. To nepochybně souviselo se zkušenostmi z potlačování nepokojů při měnové reformě na počátku června 1953.⁵⁶ Koncem roku 1953 navíc byly z pravomoci MV vyjmuty národní výbory, které nadále podléhaly přímo vládě.

Vedení strany i Bezpečnost se obávaly možného opakování nepokojů a začaly se na ně připravovat. Politický sekretariát při hodnocení měnové reformy uložil ministerstvu národní bezpečnosti vypracovat konkrétní návrhy na likvidaci případných rozsáhlých nepokojů. Konečnou verzi plánu připravilo již ministerstvo vnitra a politickému sekretariátu ji předložilo v březnu 1954. Odpovědnost za situaci v krajích nesli náčelní-

ci krajských správ SNB, kteří měli spolupracovat s Lidovými milicemi a politickými a masovými organizacemi. Velká role při preventivních opatřeních připadla agentuře, která měla pomoci monitorovat situaci mezi lidmi a varovat před možnými nepokoji. Pokud by k nim skutečně došlo, měl následovat zásah ozbrojených složek MV (za pomoci jednotek Pohraniční a Vnitřní stráže) ve spolupráci s Lidovými milicemi a v krajním případě se silami Československé (lidové) armády (ČSLA).⁵⁷

Konkrétní plány měly být vypracovány ve spolupráci s vedoucími tajemníky KSČ, předsedy KNV a představiteli ČSLA. Tyto plány měly několik variant – první byla varianta pro případ stávek nebo nepokojů na jednom místě (např. v závodě), druhá počítala s rozšířením nepokojů na celý závod nebo celé město, třetí se měla uplatnit, pokud by se střety a násilí přenesly do ulic, a konečně čtvrtá měla reagovat na násilné povstání. Použití krajních prostředků (zbraní, bojových plynů a tanků) povoloval pouze ústřední štáb zřízený při ÚV KSČ (tvořili ho vedoucí tajemník ÚV KSČ A. Novotný, ministr národní obrany A. Čepička a ministr vnitra R. Barák). Novotný ještě dostal za úkol zajistit vypracování plánů politických akcí v krajích v případě narušení klidu a pořádku.

Komunistický režim v Československu tak byl nucen začít počítat i s možností rozsáhlých nepokojů, nebo dokonce ozbrojeného povstání (i pod vlivem událostí v okolních státech), nebyl však schopen změnit výrazným způsobem svou politiku. Kontinuitu s dosavadním vývojem signalizovala mj. série „dojíždějících“ procesů se Slánského „pomahači“ (pracovníci ministerstva zahraničních věcí, funkcionáři Bezpečnosti) a tzv. slovenskými buržoazními nacionalisty. Přesto nastaly důležité změny, jejichž dopad se měl projevit až později. Krize počátku 50. let byla zdánlivě překonána, především díky krátkodobému vyřešení ekonomických problémů (čemuž dopomohlo i zmírnění mezinárodního napětí po Stalinově smrti). Rychlý růst příjmů, snižování cen a zájem o zvýšení životné úrovně obyvatelstva napomohly tomu, že Československo zůstalo stranou během krize komunistického systému v roce 1956, o to výrazněji se ovšem posléze v souvislosti se zhoršující se ekonomickou situací projevily v 60. letech.

1 KAPLAN, Karel: *Sociální souvislosti krizí komunistického režimu v letech 1953–1957 a 1968–1975*. ÚSD AV ČR, Praha 1993, s. 11.

2 Více viz PERNES, Jiří: *Brno 1951. Příspěvek k dějinám protikomunistického odporu na Moravě*. ÚSD AV ČR, Praha 1997.

3 KAPLAN, Karel – KOSATÍK, Pavel: *Gottwaldovi muži*. Paseka, Praha – Litomyšl 2004, s. 45–46.

4 V roce 1953 působilo u Hlavní správy ochrany MNB více než tisíc příslušníků, každý člen politického byra měl dva osobní ochránce a čtyři doprovodné orgány. DVOŘÁKOVÁ, Jiřina: *Státní bezpečnost v letech 1945–1953 (Organizační vývoj zpravodajských a státně bezpečnostních složek)*. Sešity ÚDV č. 16. ÚDV PČR, Praha 2007, s. 222.

5 KAPLAN, Karel – KOSATÍK, Pavel: *Gottwaldovi muži*, s. 52–53.

6 K. Kaplan a P. Kosatík dokonce tvrdí, že dobrovolná Gottwaldova izolace a téměř ignorování styků se členy strany byly důsledkem toho, že politicky rozhodující v nových poměrech již nebyly informace o vnitřním životě strany, ale hlavně zprávy, které dodávala Bezpečnost. Tamtéž, s. 50.

7 V roce 1952 dokonce Gottwald odhalil odposlouchávací zařízení ve svém bytě na Pražském hradě, osobně z instalace spíše podezíral sovětskou než domácí zpravodajskou službu, bližší okolnosti se však nepodařilo zjistit. Tamtéž, s. 60–61.

- 8 Tamtéž, s. 51, srovnaj KNAPP, Viktor: *Proměny času. Vzpomínky nestora české právní vědy*. Prospektrum, Praha 1998, s. 100.
- 9 ABS, f. Kabinet StB materiálů 1945–1955 (dále jen 323), sign. 323-24-5, Teror Hostinné – akce „Městský výbor“, souhrnná zpráva, 12. 3. 1953. Nejspíše v návaznosti na to se politický sekretariát ÚV KSČ usnesl na zvýšení ochrany stranických objektů KV KSČ a OV KSČ a stranických škol, viz ABS, f. Organizační a vnitřní správa FMV III. díl (dále jen A 6/3), inv. j. 353, Tajný rozkaz ministra národní bezpečnosti (dále jen TR MNB) č. 69 ze dne 24. dubna 1953, Ochrana stranických objektů – úprava.
- 10 Více viz GALANDAUER, Jan: Zachvěl se, zakymácel rudý prapor náš. Vojensko-civilní pohřeb Klementa Gottwalda. *Historie a vojenství*, 1995, roč. 44, č. 1, s. 40–65.
- 11 PERNES, Jiří: *Krise komunistického režimu v Československu v 50. letech 20. století*. COK, Brno 2008, s. 85.
- 12 ABS, f. A 6/3, inv. j. 365, TR MNB č. 814 ze dne 14. května 1953, Podlamování autority nadřízených.
- 13 NA, f. Politický sekretariát ÚV KSČ 1951–1954 (dále jen 02/5), sv. 56, a. j. 151, bod 23, Zpráva o odstranění pomníku T. G. Masaryka v Prostějově, nedatováno; tamtéž, sv. 58, a. j. 156, bod 5, Zpráva o událostech dne 10. dubna 1953 v Prostějově a návrh na opatření, 4. 5. 1953. Události provádějící odstranění pomníku byly na základě archivních pramenů popsány in TRAPL, Miloš a kol.: *Osudy sochy*. Městský úřad Prostějov, Prostějov 1999.
- 14 NA, f. 02/5, sv. 56, a. j. 151, bod 23, Zpráva o odstranění pomníku T. G. Masaryka v Prostějově, nedatováno.
- 15 Tamtéž, sv. 58, a. j. 156, bod 5, Zpráva o událostech dne 10. dubna 1953 v Prostějově a návrh na opatření.
- 16 Tamtéž, sv. 57, a. j. 155, bod 9, Zpráva o stávce v dílnách ČSD v České Lípě, 8. 5. 1953.
- 17 ABS, f. Sekretariát ministra vnitra I. díl (dále jen A 2/1), inv. j. 485, Zpráva o stávce v dílnách ČSD v České Lípě, 8. 5. 1953.
- 18 PERNES, Jiří: *Krise komunistického režimu v Československu v 50. letech 20. století*, s. 71.
- 19 Více viz např. JECH, Karel: *Kolektivizace a vyhánění sedláků z půdy*. Vyšehrad, Praha 2008, s. 183–189; TÝŽ: Narůstání a útlum kolektivizační krize v Československu v první polovině 50. let. In: *Krízy režimov sovietskeho bloku v rokoch 1948–1989 (historicko-politologické pohľady)*. Pedagogická spoločnosť J. A. Komenského, Banská Bystrica 1997, s. 73–82; KAPLAN, Karel: *Proměny české společnosti 1948–1960. Část druhá – Venkov*. ÚSD AV ČR, Praha 2012, s. 364–365.
- 20 Více viz např. BÁRTA, Milan: Cenzura československého filmu a televize v letech 1953–1968. *Securitas imperii*, 2003, č. 10, s. 5–71; KAPLAN, Karel – TOMÁŠEK, Dušan: *O cenzuře v Československu v letech 1945–1956*. ÚSD AV ČR, Praha 1994.
- 21 Více viz BÁRTA, Milan: Akce Jugoslávie. Státní bezpečnost v boji proti „agentům titoismu“ v letech 1948–1955. *Paměť a dějiny*, 2011, roč. 5, č. 1, s. 73.
- 22 ABS, f. Velitelství Státní bezpečnosti (dále jen 310), sign. 310-62-16, Rozkaz náčelníka Hlavní správy státní bezpečnosti č. 16, 15. 4. 1953.
- 23 NA, f. Antonín Zápotocký 1945–1957 (dále jen 100/35), sv. 26, a. j. 882, Projev soudruha presidenta A. Zápotockého na zasedání ÚV dne 30. května 1953 v Praze, 30. 5. 1953. Účastníci měli kvůli utajení jako hlavní bod programu na pozvánkách uvedeno „Hodnocení okresních a krajských konferencí“, až od Zápotockého se dozvěděli, že jde o seznámení s chystanou měnovou reformou.
- 24 Tamtéž, Zápis o zasedání Ústředního výboru Komunistické strany Československa dne 30. května 1953 v Míčově na pražském Hradě, 30. 5. 1953.
- 25 ABS, f. 310, sign. 310-72-29, Dopis ÚV KSČ adresovaný krajským výborům KSČ, 30. 5. 1953.
- 26 Tamtéž, Dopis ÚV KSČ adresovaný okresním, městským a obvodním výborům KSČ, 30. 5. 1953.
- 27 ABS, f. A 2/1, inv. j. 122, Hodnocení bezpečnostních opatření k provedení peněžní reformy, 17. 6. 1953.
- 28 ABS, f. 310, sign. 310-111-11, Zhodnocení bezpečnostních opatření při zajišťování měnové reformy, nedatováno.
- 29 Tamtéž, sign. 310-72-31, Dopis náčelníka Hlavní správy StB, 29. 5. 1953.
- 30 Jejich příslušníci měli být oblečeni v civilních šatech a vyzbrojeni pistolemi a samopaly s ostrými náboji.
- 31 ABS, f. 310, sign. 310-72-31, Rozkaz náčelníka Hlavní správy státní bezpečnosti, 30. 5. 1953.
- 32 Tamtéž, sign. 310-72-29, Dopis ÚV KSČ adresovaný okresním, městským a obvodním výborům KSČ, 30. 5. 1953.
- 33 Tamtéž, sign. 310-111-10, Dopis vedoucího oddělení Lidových milicí Aloise Kotvy adresovaný Hlavní správě StB, 29. 4. 1953.
- 34 PETRÁŠ, Jiří: Peněžní reforma 1953. In: *Sborník archivu ministerstva vnitra*, č. 3. OASS MV ČR, Praha 2005, s. 149. Podle původních plánů měli pomáhat se střežením výměnných středisek příslušníci ČSLA, armáda však svou přítomnost omezila pouze na nejnütnější míru a krátce před zahájením akce tak musely být jednotky Bezpečnosti střežící střediska posilovány. ABS, f. 310, sign. 310-72-31, Zpráva z HS StB pro všechny KS StB a oddělení StB Jáchymov, 30. 5. 1953.

- 35 ABS, f. A 2/1, inv. j. 122, Hodnocení bezpečnostních opatření k provedení peněžní reformy, 17. 6. 1953.
- 36 VARINSKÝ, Vladimír: Historické peripetie menovej reformy v roku 1953 s osobitným zreteľom na jej vývoj na Slovensku. In: *Krízny režimov sovietského bloku v rokoch 1948–1989*, s. 67.
- 37 Např. v Československé kraji v 28 závodech proběhlo 30 stávek, ze 17 881 zaměstnanců jich stávkovalo 6 312, ti „prozaháleli“ celkem 235 694 hodin. ABS, f. 310, sign. 310-72-30, Přehled stávek v kraji Č. Budějovice, nedatováno.
- 38 PERNES, Jiří: *Krise komunistického režimu v Československu v 50. letech 20. století*, s. 72.
- 39 ABS, f. Historický fond MV (dále jen MV-H), a. č. H-193, Měnová reforma 1953, 8. 7. 1976.
- 40 ABS, f. A 2/1, inv. j. 122, Hodnocení bezpečnostních opatření k provedení peněžní reformy, 17. 6. 1953.
- 41 ABS, f. A 6/3, inv. j. 377, TR MNB č. 93 ze dne 6. 6. 1953, Bezpečnostní opatření v MNB od 6. června 1953, 6. 6. 1953.
- 42 ABS, f. 310, sign. 310-48-5, Šifrovaný dálnopis náčelníkům krajských správ StB a odboru StB Jáchymov, 14. 7. 1953. Vysílání balonů bylo reakcí na nepokoje po peněžní reformě, viz TOMEK Prokop: *Balony svobody nad Československem*. In: JUNEK, Marek a kol: *Svobodně! Rádio Svobodná Evropa 1951–2011*. Radioservis – FF UK, Praha 2011, s. 156.
- 43 ABS, f. 310, sign. 310-48-5, Šifrovaný dálnopis náčelníkům krajských správ StB a odboru StB Jáchymov, 17. 7. 1953.
- 44 ABS, f. A 2/1, inv. j. 494, Návrh na veřejný proces s osnovateli protistátní provokační demonstrace v Plzni, 22. 6. 1953; tamtéž, f. 310, sign. 310-68-4, Návrh na obviněné pro veřejný proces s účastníky protistátní provokační demonstrace dne 1. června 1953 v Plzni, 16. 6. 1953; NA, f. 02/5, sv. 60, a. j. 160, bod 18, Návrh na veřejný proces s osnovateli protistátní provokační demonstrace v Plzni, 22. 6. 1953.
- 45 ABS, f. A 2/1, inv. j. 500, Návrh na provedení veřejného soudního přelíčení se skupinou provokatérů a organisátorů protistátních demonstrací a provokačních stávek v ostravském kraji, 14. 7. 1953.
- 46 Tamtéž, inv. j. 515, Návrh trestního oznámení na skupinu demonstrantů v Ostravě, říjen 1953.
- 47 HEUMOS, Peter: „Výhrňme si rukávy, než se kola zastaví!“ *Dělníci a státní socialismus v Československu 1945–1968*. ÚSD AV ČR, Praha 2006, s. 23, 83.
- 48 PERNES, Jiří: *Krise komunistického režimu v Československu v 50. letech 20. století*, s. 93–95.
- 49 KAPLAN, Karel: *Sociální souvislosti krizí komunistického režimu v letech 1953–1957 a 1968–1975*, s. 16.
- 50 O změnách v zemědělské politice v roce 1953 více viz např. JECH, Karel: *Kolektivizace a vyhánění sedláků z půdy*, s. 190–206; URBAN, Jiří: *Československá cesta kolektivizace venkova po Stalinově a Gottwaldově smrti: od mezinárodních souvislostí k místním praktikám*. In: *Prameny a studie 48: Z historie zemědělství*. Národní zemědělské muzeum, Praha 2012, s. 92–115.
- 51 PERNES, Jiří: *Krise komunistického režimu v Československu v 50. letech 20. století*, s. 99.
- 52 PERNES, Jiří: *Snahy o překonání politicko-hospodářské krize v Československu v roce 1953*. Prius – ÚSD AV ČR, Brno 2000, s. 18.
- 53 K osobě R. Baráka více viz TOMEK, Prokop: *Život a doba ministra vnitra Rudolfa Baráka. Securitas Imperii*, 2005, č. 12, s. 329–362; TÝŽ: *Život a doba ministra Rudolfa Baráka*. Vyšehrad, Praha 2009.
- 54 ABS, f. A 2/1, inv. j. 139, Projev soudruha ministra na shromáždění náčelníků a politických pracovníků ministerstvu vnitra, 10. 12. 1953.
- 55 Tamtéž.
- 56 BAŠTA, Jiří: *Lidové milice – nelegální armáda KSČ. Paměť a dějiny*, 2008, roč. 2, č. 2, s. 103.
- 57 ABS, f. A 2/1 inv. j. 631, Zajištění veřejného pořádku v případech kontrarevolučních provokací, 22. 3. 1954.

Jakub Šlouf

Rozvrat lokálního stranického a bezpečnostního aparátu v průběhu plzeňských demonstrací 1. června 1953

Soudobá česká historiografie zpravidla popisuje stranické a bezpečnostní aparáty éry státního socialismu jako vysoce výkonné nástroje „absolutní moci“ režimu. Činí tak mimo jiné v pochopitelné snaze zdůraznit represivní aspekty někdejší „totalitní“ minulosti. Přílišný důraz na efektivitu represivních mechanismů socialistického státního zřízení však vede k podcenění významu jiných podstatných stabilizačních faktorů tehdejšího systému. Mezi ně patřil, vedle určité míry společenského konsenzu, zejména komplex celospolečensky sdílených očekávání a zvyků, prostřednictvím nichž jedinci v každodenním životě vnímali moc jako reálnou a svým jednáním ji de facto stvrzovali.

Výstižně tento fenomén popsal americký politolog československého původu Karl Wolfgang Deutsch. K vyjádření relace mezi mocí a represí použil analogii státní měny (moc), která je pouze částečně kryta zlatým pokladem uloženým v bance (represe). Každý stát vymáhá plnění svých nároků vůči občanům prostřednictvím hrozby sankcí a disponuje za tím účelem jistými donucovacími prostředky. Tyto prostředky jsou však omezené a mohou být užívány pouze v jednotlivých mimořádných případech, nejsou dostatečné k tomu, aby čelily odmítnutí veškerých nároků státu ze strany všech obyvatel. V každodenním provozu je proto státní moc více závislá na koordinovaných očekáváních a zvycích než na přímém tlaku represí. Lidé například přecházejí na zelenou i na těch křižovatkách, kde není aktuálně přítomen žádný policista. Pravděpodobnost hromadného porušení těchto sdílených zvyků je mizivá, protože by předpokládala společný postup množství lidí. Pokud však taková situace nastane, podobá se runu na banku, kdy stát není schopen odolávat soustředěnému náporu svých „věřitelů“ a mocensky garantovat všechny své nároky, protože jeho moc není dostatečně kryta.¹ Zdánlivě neomezená moc se v takových chvílích ukazuje být křehkou a odhalují se její skutečné limity.

Rád bych v této studii nabídl nevšední perspektivu pohledu na mocenské aparáty éry státního socialismu a zaměřil pozornost na takovou modelovou situaci, ve které se všechny stranické i bezpečnostní struktury ukázaly jako překvapivě disfunkční a kdy se moc doslova drotila jejím reprezentantům pod rukama. Takovým mezním okamžikem byla právě vlna známých plzeňských protestů vyvolaná tzv. měnovou reformou v roce 1953. Přestože to byla událost pouze epizodická, která navíc dosáhla jen lokálního rozsahu, šlo o vůbec největší případ dočasného zhroucení mocenských aparátů v Československu 50. let, který nejhmatalejší poodhalil meze tehdejší státní moci.

Tzv. měnová reforma, vyhlášená vládou v sobotu 30. června 1953, byla souborem opatření, který výrazným způsobem znehodnocoval měnu a tím i úspory obyvatelstva.² Zároveň byl též rušen dosavadní přidělový systém zásobování, který doposud zvýhodňoval některé kategorie obyvatel (zejména tzv. těžce pracující dělníky). V mnoha městech republiky proto v následujících dnech vypukly stávky a nepokoje.³ Nejvážnější situace nastala v Plzni, kde následující pracovní den, 1. června 1953, vstoupila do stávky část dělníků celostátně významných Závodů V. I. Lenina.⁴ Dělníci navíc vyšli demonstrovat do ulic města, kde se k nim připojily další skupiny obyvatel. Dav násilím pronikl do sídla Jednotného národního výboru v Plzni a do budovy justičního paláce v Plzni.⁵ V lokálním měřítku nastal kolaps stranických i bezpečnostních struktur a demonstrace v centru města se podařilo pacifikovat až v pozdních odpoledních hodinách po příjezdu mimoplzeňských posil.⁶ Následující text se pokusí zodpovědět otázku, jak bylo něco takového vůbec možné.

Z perspektivy samotných stranických a bezpečnostních aparátů byla měnová reforma především mimořádně náročným úkolem. V politické rovině bylo třeba uspořádat rozsáhlou přesvědčovací kampaň, jejímž posláním bylo prosadit oficiální zdůvodnění velmi nepopulárních opatření vlády. V administrativní oblasti bylo nutné zajistit rychlou výměnu peněz, provést inventury v obchodech, zorganizovat přechod na prodej v nových cenách a zabránit výpadkům v zásobování obyvatelstva. Bezpečnostní složky se plně soustředily na ochranu výměnných středisek a na eliminaci očekávaných protestních incidentů při výměně platidel. Šlo tedy o komplexní akci, která by sama o sobě znamenala vysoce nadstandardní zatížení veškerých aparátů jakéhokoli režimu.

Situaci navíc ještě zhoršovala skutečnost, že měnová reforma byla připravována tajně, a nižší složky stranických a bezpečnostních struktur se proto na akci nemohly připravit s předstihem, ale musely ji realizovat za pochodu, téměř ze dne na den. Právě tato okolnost měla zásadní význam pro průběh plzeňských protestů. Mocenské aparáty byly totiž natolik přetíženy politickými, bezpečnostními a administrativními úkoly, že nebyly s to plnit své základní funkce, natož pak adekvátně reagovat na vznik veřejných nepokojů.

Stranický aparát

Prvním symptomem kolapsu celého systému bylo zhroucení běžně aplikovaného mechanismu politického přesvědčování obyvatelstva. Tento mechanismus obyčejně spočíval v tom, že opatření vlády byla nejprve sestupnou cestou vysvětlována jednotlivým stupňům stranické struktury a posléze prostřednictvím osobní agitace nejnižších stranických složek též bezpartijnímu obyvatelstvu. Kampaň schůzí okresních, místních a závodních organizací strany, která se uskutečnila po vyhlášení měnové reformy ve dnech 30. května až 1. června 1953, však tuto funkci zdaleka nesplnila.

Schůzí okresních a místních organizací se předně o víkendu v plzeňském kraji nezúčastnila řada funkcionářů. Někteří z nich se podíleli na administrativní přípravě reformy,⁷ jiní dali přednost zabezpečení ohrožených rozpočtů svých rodin. V organizacích, kde se běžně účastnilo schůzí 200 členů, bylo toho dne přítomno mnohdy

jen 20-30 osob. V některých obvodech na schůze dorazilo pouhých 2-5 % členů,⁸ a v šesti organizacích se dokonce schůze nepodařilo svolat vůbec.⁹

Ti komunisté, kteří byli přítomni, navíc byli náhlým vyhlášením reformy zaskočeni, a proto nedokázali dostát požadavkům stranické disciplíny a odhlédnout od svých osobních finančních ztrát.¹⁰ Někteří členové strany (zejména penzisté) dokonce projevíli obavy, že nebudou mít z čeho žít. Zasažena byla také řada dělníků ze mzdově preferovaného těžkého průmyslu, kteří si stihli za uplynulé roky prostřednictvím brigád a přesčasů našetřit mnohdy i statisícové úspory. Nyní jim tyto prostředky získané ideologicky propagovaným budovatelským úsilím měly být odebrány, přestože se sotva mohli považovat za buržoazii, proti které byla reforma oficiálně zaměřena.¹¹

Předmětem vášnivých debat nebyla však pouze redukce úspor obyvatelstva, ale také samotný způsob, jakým byla reforma členské základny strany oznámena. Mnozí komunisté kritizovali skutečnost, že se o reformě dozvěděli z rozhlasu zároveň s ostatním obyvatelstvem, aniž by s nimi byla záležitost předem alespoň formálně projednána.¹²

Podstatnou roli sehrála také předchozí kampaň, prostřednictvím které se komunistická strana snažila v posledních dvou týdnech zamezit „fámám“ o přípravě měnové reformy a s nimi spojenému plošnému vykupování zboží z obchodů obyvatelstvem. Ti z komunistů, kteří dříve uvěřili stranické kampani proti nákupní horečce, nyní vstupovali do měnové reformy za nejméně výhodných podmínek, protože své úspory nestihli ani zčásti utratit. To v nich vyvolávalo pocit, že jsou měnovou reformou nespravedlivě trestáni právě za svou věrnost straně a že strana dala svým opatřením za pravdu všem „nedůvěřivým“ jedincům, kteří se mohli komunistům nyní oprávněně vysmívat.¹³ Po těchto komunistech strana navíc nyní požadovala, aby podrážděnému obyvatelstvu vysvětlovali prospěšnost reformy, o které přednedávnem sami hovořili jako o smyšlence „imperialistické“ propagandy. Zcela realisticky se proto obávali, že budou považováni za lháře.¹⁴

Významný vliv na smýšlení členské základny strany měly též nedávné politické procesy s vrcholnými komunistickými funkcionáři (zejména proces se Slánským), rozšiřující atmosféru nedůvěry vůči lokálním i celostátním stranickým špičkám. Někteří komunisté v důsledku toho z nedávné nákupní horečky vyvozovali podezření, že z ÚV KSČ *musí někdo vynášet* a že *nahoře musí sedět nepřátelé*,¹⁵ protože odpůrci komunismu byli o chystané reformě informováni dříve než členové strany. Část diskutujících si rovněž všimla skutečnosti, že se řada vedoucích funkcionářů aktivně podílela na vykupování obchodů. Konkrétně byl jmenován bývalý tajemník městského výboru KSČ v Plzni Miloslav Mudra, jehož tchyně byla spatřena při velkých nákupech (koberec za 21 000 Kčs).¹⁶ Značné pobouření vzbudilo na Plzeňsku též chybné vyplacení záloh na mzdy v Závodech V. I. Lenina, jež bylo některými zaměstnanci tohoto podniku otevřeně označováno za „sabotáž“ a jež se posléze stalo jedním ze spouštěcích impulzů stávek a demonstrací.¹⁷

V neposlední řadě se mnozí komunisté obávali toho, že zrušení dosavadního listkového systému zásobování povede k opětovnému vyprodání obchodů a že zásobovací krize bude pokračovat.¹⁸

Odpor proti měnové reformě v řadách komunistické strany byl proto veden ze značně různorodých pozic a nebyl vždy slučitelný s tím, co bychom dnes nazvali „antikomunistickým“ odporem. Na schůzích například v souhlasu s výše uvedenými výhradami zaznívaly zároveň požadavky, *aby bylo ostře postupováno proti křeč-kům, kteří během dnů [nákupní horečky] shromažďovali potraviny a podobné věci.*¹⁹ Do stejné kategorie kritických připomínek náležel další frekventovaný dotaz: Proč se „kapitalistům“ vyměňují úspory v poměru 50:1 a neodeberou se jim jednoduše všechny peníze?²⁰ Mnoho diskutujících si stěžovalo, že dělníkům po výměně 1:5 nezbudou z poctivě vydělaných úspor téměř žádné prostředky, kdežto „spekulanti“, kteří vyměňují statisícové částky, budou i po reformě disponovat stále značným kapitálem.²¹ Zloba se proto obracela proti vysokým funkcionářům komunistické strany stejně jako proti bývalým soukromým živnostníkům s relativně větším majetkem.

Na schůzích zazněla také řada hlasů, které reformu považovaly za nutné opatření a pozitivní krok kupředu. Tyto projevy sice nepřevažovaly (a informátoři mohli navíc jejich četnost záměrně zveličovat), přesto nebylo možné je zcela přehlížet. Nezanedbatelná část členské základny byla pravděpodobně ochotna na chystané měnové reformě vidět i její oficiálně propagované pozitivní důsledky.²² Patřilo mezi ně například zrušení vázaného trhu, které teoreticky slibovalo obyvatelstvu možnost neomezeného nákupu a bylo jej navíc možno vnímat jako překážku nelegálních spekulací na černém trhu.²³

Účastníci schůzí se sice nakonec nechali přesvědčit k formálnímu odvolání svých výhrad,²⁴ bezesporu si však alespoň někteří z nich ponechali jistou vnitřní nejistotu, která v následujících dnech brzdila jejich nasazení při řešení vzniklého konfliktu.²⁵ Kvůli bouřlivým diskusím navíc nezbýval na stranických schůzích čas k projednání propagačního zabezpečení reformy ani k osvojení základních faktů o praktických důsledcích reformy. Funkcionáři, kteří měli zanedlouho vysvětlovat reformu obyvatelstvu, proto zůstali sami nerozhodní a neinformovaní.²⁶ Vedení strany tak již samotným způsobem vyhlášení měnové reformy vyřadilo z provozu jeden ze svých nejvlivnějších aparátů a otevřelo prostor pro vznik nepokojů.

Neúspěch této kampaně vyvrcholil na schůzích závodních organizací strany, které proběhly ve zcela nevhodném termínu - na začátku prvního pracovního dne, v šest hodin ráno v pondělí 1. června 1953. Zatímco všichni komunisté plzeňských Závodů V. I. Lenina teprve projednávali měnovou reformu za zavřenými dveřmi svých schůzí, bezpartijní dělníci na pracovištích zastavili stroje a dožadovali se zodpovězení základních otázek týkajících se sociálních dopadů reformy. Ozývaly se výkřiky: *Za co vlastně děláme?* či *Kolik budeme brát?*²⁷ V mnoha dílnách však nebyl přítomen nikdo, kdo by byl schopen jim adekvátně odpovědět. Zároveň na pracovištích chyběl jakýkoli stranický dohled i vzory očekávaného jednání reprezentované řadovými komunisty.²⁸ Proto došlo v těch dílnách, ve kterých nebyly okamžitě ukončeny stranické schůze,²⁹ k zahájení stávků a následně část dělníků odešla do města, kde vyvolala známou vlnu plzeňských demonstrací.³⁰

Většina plzeňských komunistů poté zůstala během celého dne zcela pasivní a do konfliktu se zdráhala zasahovat. Říkali například: *Když chtěli lidi ven, tak jsem je pouštěl, přece si nenechám rozbít hubu,*³¹ popřípadě: *Kdo si to spískal, ať si to vylíže.*³²

Bezpečnostní aparát

Také bezpečnostní aparát byl bleskovou přípravou měnové reformy citelně ochromen. Většina příslušníků Veřejné bezpečnosti, Státní bezpečnosti i Lidových milicí byla totiž vyčleněna pro ostrahu výměnných středisek, kde se očekávalo největší riziko protestních incidentů.³³ Situaci navíc zkomplikovala armáda, která v noci z neděle na pondělí odřekla v plzeňském kraji slíbené posily a začala stahovat své jednotky (v počtu 900 mužů) z výměnných středisek. Ty pak musely být narychlo nahrazeny nevojenskými útvary.³⁴ Počet příslušníků Lidových milicí vázaných v kraji na výměnná střediska tak například stoupl z předpokládaných 492 na 917.³⁵ Krajský bezpečnostní štáb proto v Plzni disponoval 1. června jen zcela nepatrnými zálohami, čítajícími pouhých několik desítek osob (konkrétně 49 příslušníků Veřejné bezpečnosti a tři čtyři Lidových milicí).³⁶ Tato hrstka osob, představující jedinou okamžitě použitelnou brannou moc ve městě, se navíc skládala především ze starších ročníků, protože fyzicky nejschopnější a ideologicky „nejuvědomělejší“ muži byli přiděleni k ochraně středisek.³⁷ Nepokoje přitom neočekávaně vypukly přímo v továrnách, takže Lidové milice nebylo možno nasadit proti demonstracím v ulicích, neboť byly nezbytné pro případnou neutralizaci zbylých dělníků v závodech. Vyřazena z provozu byla též agenturní zpravodajská síť informátorů, jejímž úkolem bylo varovat před vznikem nepokojů – toho dne totiž neměla Státní bezpečnost dostatek osob k její obsluze.³⁸

Proti zaměstnancům Závodů V. I. Lenina pochodujícím do centra města se proto cestou postavilo pouze 25 neozbrojených příslušníků Lidových milicí,³⁹ budova radnice zpočátku bránilo před demonstranty pouze šest příslušníků Veřejné bezpečnosti⁴⁰ a budova justičního paláce byla v době napadení bez jakékoli nadstandardní ochrany. Krajský bezpečnostní štáb po celé dopoledne nedisponoval žádnou adekvátní akceschopnou silou, kterou by mohl použít k potlačení nepokojů, a zůstával zcela ve vleku událostí. Demonstrace se tak rozvinuly do nebývalých rozměrů zejména z toho důvodu, že jim zpočátku nestálo téměř nic v cestě.

Vzniklá situace měla však ještě některé další příčiny. Předně nebyly krajský výbor strany ani krajská správa Bezpečnosti dlouhodobě informovány o politických a sociálních náladách zaměstnanců Závodů V. I. Lenina. Vyšší stranické orgány se o dění v továrně zajímaly pouze z hlediska plnění hospodářského plánu a řešení předchozích drobnějších stávek ponechávaly zcela v režii celozávodního výboru komunistické strany.⁴¹ Ten navíc nebyl nikým politicky řízen. Formálně sice podléhal městskému výboru strany, ale neoficiálně si stále udržoval dřívější postavení nezávislého stranického okresu.⁴² Také Státní bezpečnost nebudovala v továrně žádnou efektivní síť informátorů, neměla dokonce ani pravidelné spojení s kádrovým oddělením podniku.⁴³ V důsledku tohoto diletantismu dosavadní politické a bezpečnostní práce byly všechny rozhodující plzeňské autority vývojem 1. června nemile zaskočeny.

Další limitující strukturální vlastností systému byl vztah komunistické strany k dělnické „třídě“, určený oficiální ideologií. Plzeňské stávky a demonstrace vyvolané dělníky byly proto zpočátku považovány za nepřijemný, ale legitimní protest.⁴⁴ Až v důsledku útoku demonstrantů na administrativní budovy bylo přehodnoceno

bezpečnostní riziko protestů. A teprve v odpoledních hodinách byly demonstrace veřejně označeny za pokus o „reakční“ puč.

Tato počáteční tolerance k protestům dělníků zásadním způsobem omezovala prostředky použitelné k pacifikaci demonstrací. V důsledku toho se stala Plzeň 1. června 1953 jevištěm bizarních, jindy obtížně představitelných scén. Krajský tajemník komunistické strany Jan Hlína vysílal po celé dopoledne neozbrojené příslušníky Lidových milicí a dobrovolníky z řad komunistů, aby pokojným způsobem v malých skupinkách přesvědčovali rozvášněný dav ke klidu.⁴⁵ Tito komunisté a milicionáři byli fyzicky napadáni a vraceli se na krajský sekretariát strany zbití a zcela demoralizovaní.⁴⁶ Vedle milicionářů a aktivně vystupující části komunistů byli v průběhu dne inzultováni též odhalení tajní policisté, kteří byli mnohdy davem doslova naháněni ulicemi města a schovávali se v budovách úřadů.⁴⁷ Příslušníci Veřejné bezpečnosti naproti tomu stáli zpravidla na svých stanovištích a do konfliktů s demonstranty raději nezasahovali. Dav jejich služební povinnosti respektoval a většinou na ně neútočil.⁴⁸ Po celý den se tak v Plzni projevovala téměř nulová koordinace postupu jednotlivých bezpečnostních složek.

Celkový kolaps systému byl posílen též zjevným lajdáctvím na straně některých vedoucích funkcionářů. Ačkoli se v Plzni již 30. května 1953 ustavil zvláštní bezpečnostní štáb, složený z náčelníka Krajské správy StB (Matěj Bálek), náčelníka Krajské správy VB (Antonín Vintř) a krajského velitele Lidových milicí (Václav Drozda),⁴⁹ řízení zásahu proti protestujícímu obyvatelstvu se vůbec neujal. Velitel krajského štábu Matěj Bálek totiž ráno 1. června, ještě před vznikem demonstrací, zajišťoval zprovoznění výměnných středisek a posléze uvízl v obležené budově radnice, takže nemohl postup bezpečnostních složek řádně koordinovat.⁵⁰ Krajský velitel Lidových milicí Václav Drozda odjel po několikadenní služební cestě domů, aby se oholil, a chyběl proto na svém velitelském stanovišti. Jeho politický zástupce František Petrucha místo koordinace akcí hlídal osobně se samopalem vchod do budovy krajského sekretariátu strany.⁵¹

Bezpečnostní složky proto na vznik protestů reagovaly opožděně a chaoticky. Dostupné zálohy příslušníků VB byly například nasazeny do akce až poté, co demonstranti okolo desáté hodiny vtrhli do budovy radnice.⁵² Krajská správa VB pak dlouho marně urgovala pomoc Lidových milicí⁵³ a teprve po napadení justičního paláce okolo jedenácté hodiny požádala o povolání jednotek armády, Vnitřní stráž ministerstva národní bezpečnosti a dalších mimoplzeňských útvarů.⁵⁴ Tyto posily se však do Plzně sjížděly jen pozvolna a první z nich zasáhly do dění v centru města až okolo dvanácté hodiny.⁵⁵ Navíc ani ony nebyly vybaveny jednotným velením, a proto postupovaly značně nekoordinovaně.⁵⁶ Až v půl třetí odpoledne dorazil do Plzně náměstek ministra národní bezpečnosti plk. Jindřich Kotal,⁵⁷ který převzal řízení celého zásahu a pověřil velením všech soustředěných sil brigádního generála Miroslava Kuchaře.⁵⁸ Teprve od tohoto okamžiku bylo možno vůbec zahájit pokusy o definitivní pacifikaci demonstrací.

Naprostý zmatek a nefalšované zděšení tak 1. června na několik hodin zcela ovládly všechny lokální stranické a bezpečnostní struktury. Vedoucí autority kraje se v tento kritický moment nemohly opřít ani o široký kádr členů komunistické strany,

ani o bezpečnostní složky. V lokálním měřítku přestala státní moc během několika hodin prakticky existovat a musela být obnovena zásahem zvenčí. Ještě překvapivější je zjištění, že tento modelový případ zhroutil zdánlivě pevného systému nebyl vynucen veřejnými nepokoji celospolečenských rozměrů. Demonstrací se totiž v dopoledních hodinách účastnilo „jen“ přibližně 3000–5000 osob,⁵⁹ což představovalo pouhý zlomek ze 132 000 obyvatel města Plzně. Radikální jádro demonstrantů útočící na administrativní budovy tvořilo přitom pouze několik stovek osob a za běžných poměrů by pro bezpečnostní stabilitu města neznamenal vážnější ohrožení.⁶⁰ Klíčem k pochopení závažnosti situace proto nebyly samotné aktivity protestujících, ale především zlověstná pasivita těch nezúčastněných, včetně většiny členů komunistické strany a některých příslušníků uniformovaných bezpečnostních složek. Právě jejich postoj k probíhajícím nepokojům totiž přivodil ve svých důsledcích dočasně zhroutil státní autoritu.

Plzeňské události 1. června 1953 názorně ukazují, že moc poučnorového režimu byla v některých ohledech nesmírně křehká, závislá na respektu obyvatelstva k autoritě oficiálních institucí a ke společenským rolím z této autority plynoucím. Přetížení lokálních stranických a bezpečnostních aparátů peněžní reformou vytvořilo v Plzni neobyčejně příznivé podmínky pro realizaci hromadných protestů. V průběhu provádění reformy a zejména během demonstrací pak viditelně kolabující mocenské instituce přicházely o svoji autoritu. Tento jev byl patrný i u té podstatné části společnosti, která se ještě v roce 1953 vnitřně s komunismem nerozešla (například výše uvedené diskuse uvnitř členské základny strany). Z tohoto úhlu pohledu se plzeňské události roku 1953 nejeví ani tak jako pokus o státní převrat, ale spíše jako dočasný stav bezvlády, vakuum moci.

-
- 1 DEUTSCH, Karl Wolfgang: *Nervy vlády: modely politické komunikace a řízení*. Svoboda, Praha 1971, s. 204–209.
 - 2 Zákon č. 41/1953 Sb. ze dne 30. května 1953, o peněžní reformě; NA, f. Ministerstvo financí II Praha – neuspořádáno, Sekretariát, sig. F 72d-III, Směrnice ministra financí ze dne 30. května 1953 o způsobu provedení peněžní reformy.
 - 3 Srov. JIRÁSEK, Zdeněk – ŠŮLA, Jaroslav: *Velká peněžní loupež v Československu 1953 aneb 50:1*. Svítání, Praha 1992; MUSILOVÁ, Dana (ed.): *Měnová reforma 1953 a její sociální důsledky. Dokumenty o perzekuci a odporu*, sv. 8. ÚSD AV ČR, Praha 1993; PETRÁŠ, Jiří: Peněžní reforma 1953. In: *Sborník Archivu ministerstva vnitra*, č. 3. OASS MV ČR, Praha 2005, s. 141–171.
 - 4 Srov. McDERMOTT, Kevin: Popular Resistance in Communist Czechoslovakia: The Plzeň Uprising, June 1953. *Contemporary European History*, 2010, Volume 19, Issue 4, s. 287–307; SMULA, Johann: The Party and the Proletariat: Škoda 1948–53. *Cold War History*, 2006, Volume 6, Issue 2, s. 153–175.
 - 5 Srov. ŠTĚPÁNEK, Zdeněk: *Utajené povstání 1953*. Michael, Praha 1993; SKÁLA, Adam: Měnová reforma 1. června 1953 v Plzni v hlášení mocenských orgánů. In: *Minulostí západočeského kraje*, roč. 42, sv. 2. Archiv města Plzně – Albis International, Ústí nad Labem 2007, s. 592–630.
 - 6 Srov. BÍLEK, Jiří: Československá armáda a měnová reforma v roce 1953. *Historie a vojenství*, 1995, roč. 44, č. 1, s. 66–91.
 - 7 SOA Plzeň, f. KSČ – Západočeský krajský výbor Plzeň (dále jen KV KSČ v Plzni), k. 449, inv. č. 3603, Dálnopis KV KSČ zasláný ÚV KSČ č. 305 z 31. 5. 1953, 5:10 hod.; tamtéž, Dálnopis KV KSČ zasláný ÚV KSČ č. 307 z 31. 5. 1953, 17:20 hod.
 - 8 NA, f. ÚV KSČ, Organizační sekretariát ÚV KSČ 1947–1954 (dále jen Organizační sekretariát ÚV KSČ), sv. 43, a. j. 231/1, Zápis schůze organizačního sekretariátu ÚV KSČ z 3. 8. 1953.

- 9 SOA *Plzeň*, f. KV KSČ v Plzni, k. 449, inv. č. 3603, Dálnopis KV KSČ zaslaný ÚV KSČ č. 307 z 31. 5. 1953, 17:20 hod.
- 10 Tamtéž, Dálnopis KV KSČ zaslaný ÚV KSČ č. 305 z 31. 5. 1953, 5:10 hod.; tamtéž, Dálnopis KV KSČ zaslaný ÚV KSČ č. 307 z 31. 5. 1953, 17:20 hod.
- 11 Tamtéž, Dálnopis KV KSČ zaslaný ÚV KSČ č. 307 z 31. 5. 1953, 17:20 hod.; ABS, f. Ústředna Státní bezpečnosti 1945–1948 (dále jen 305), sign. 305-403-3, hlášení o náladách obyvatelstva v souvislosti s měnovou reformou, počátek června 1953, s. 206.
- 12 SOA *Plzeň*, f. KV KSČ v Plzni, k. 450, inv. č. 3603, Zpráva o členských schůzích základních organizací KSČ v okrese Plzeň-město 31. 5. 1953.
- 13 Tamtéž, k. 449, inv. č. 3603, Dálnopis KV KSČ zaslaný ÚV KSČ č. 314 z 1. 6. 1953, 22:50 hod.; tamtéž, Dálnopis KV KSČ zaslaný ÚV KSČ č. 307 z 31. 5. 1953, 17:20 hod.
- 14 Tamtéž, Dálnopis KV KSČ zaslaný ÚV KSČ č. 305 z 31. 5. 1953, 5:10 hod.
- 15 Tamtéž, k. 450, inv. č. 3603, Zpráva o členských schůzích základních organizací KSČ v okrese Plzeň-město 31. 5. 1953.
- 16 Tamtéž, k. 449, inv. č. 3603, Zpráva z členské schůze závodních organizací KSČ v úpravě elektrooceli Závodů V. I. Lenina 1. 6. 1953; tamtéž, k. 108, inv. č. 800, zápis schůze byra KV KSČ 5. 6. 1953; AMP, f. KSČ – městský výbor Plzeň (dále jen MV KSČ Plzeň), k. 42, zápis schůze byra MV KSČ v Plzni 8. 6. 1953, výrok Františka Štětiny.
- 17 SOA *Plzeň*, f. KV KSČ v Plzni, k. 449, inv. č. 3603, Zpráva oddělení průmyslu a staveb sekretariátu KV KSČ v Plzni, 1953.
- 18 Tamtéž, Dálnopis KV KSČ zaslaný ÚV KSČ č. 307 z 31. 5. 1953, 17:20 hod.; tamtéž, k. 450, inv. č. 3603, Zápis mimořádné schůze MV KSČ 3. 6. 1953, projev Adama Pittnera.
- 19 Tamtéž, k. 449, inv. č. 3603, Dálnopis KV KSČ zaslaný ÚV KSČ č. 313 z 1. 6. 1953, 17:45 hod.
- 20 Tamtéž, Dálnopis KV KSČ zaslaný ÚV KSČ č. 314 z 1. 6. 1953, 22:50 hod.; tamtéž, k. 450, inv. č. 3603, Zpráva o mimořádných členských schůzích závod. organizací KSČ v Závodech V. I. Lenina v Plzni 4. 6. 1953.
- 21 ABS, f. 305, sign. 305-403-3, Hlášení o náladách obyvatelstva v souvislosti s měnovou reformou, počátek června 1953, s. 196–197, 202 a 209.
- 22 Tamtéž, s. 199.
- 23 SOA *Plzeň*, f. KV KSČ v Plzni, k. 449, inv. č. 3603, Dálnopis KV KSČ zaslaný ÚV KSČ č. 313 z 1. 6. 1953, 17:45 hod.
- 24 Tamtéž, Dálnopis KV KSČ zaslaný ÚV KSČ č. 307 z 31. 5. 1953, 17:20 hod.
- 25 Tamtéž, Dálnopis KV KSČ zaslaný ÚV KSČ č. 305 z 31. 5. 1953, 5:10 hod.
- 26 Tamtéž, Zpráva z členské schůze závodních organizací KSČ v úpravě elektrooceli v Závodech V. I. Lenina 1. 6. 1953.
- 27 NA, f. ÚV KSČ – nezpracovaný fond, Podrobnější zpráva o událostech v Plzni dne 1. června 1953, z června 1953.
- 28 SOA *Plzeň*, f. KV KSČ v Plzni, k. 449, inv. č. 3603, Dálnopis KV KSČ zaslaný ÚV KSČ č. 314 z 1. 6. 1953, 22:50 hod.; tamtéž, Hlášení ze schůze závodních organizací KSČ slévárny šedé slitiny v Závodech V. I. Lenina 1. 6. 1953.
- 29 Tamtéž, souhrnná zpráva o činnosti členů a kandidátů KV KSČ určená pro zasedání KV KSČ v Plzni 15. 8. 1953; Přehled o činnosti Čestmíra Císaře dne 1. 6. 1953, z června 1953; tamtéž, k. 450, inv. č. 3603, Zpráva o schůzi závodních organizací KSČ v oddělení ZVIL „TS hala“, z 30. 7. 1953.
- 30 SOA *Plzeň*, f. Západočeský krajský národní výbor Plzeň (dále jen ZKNV Plzeň), tajné, přísně důvěrné a důvěrné spisy, k. 147, Zpráva KS VB v Plzni předsedovi KNV v Plzni, 2. 6. 1953; tamtéž, f. KV KSČ v Plzni, k. 450, inv. č. 3603, Zápis mimořádné schůze byra MV KSČ 3. 6. 1953.
- 31 Tamtéž, f. KV KSČ v Plzni, k. 449, inv. č. 3603, Hlášení ze schůze závodních organizací KSČ Strojirna II v Závodech V. I. Lenina 4. 6. 1953.
- 32 Tamtéž, Zápis mimořádné schůze MV KSČ 3. 6. 1953, projev Josefa Žáka; tamtéž, Průběh zajišťování a plnění usnesení strany a vlády o provedení reformy a zrušení lístků na potravinové a průmyslové zboží v kraji Plzeň, 1953.
- 33 V plzeňském kraji bylo zřízeno celkem 305 civilních výměnných středisek, každé z nich měli hlídat nejméně dva příslušníci Veřejné bezpečnosti. Tamtéž, Hodnocení práce SNB v Plzni, 1953.
- 34 SOA *Plzeň*, f. ZKNV Plzeň, tajné, přísně důvěrné a důvěrné spisy, k. 147, Zpráva KS VB v Plzni předsedovi KNV v Plzni, 2. 6. 1953; tamtéž, f. KV KSČ v Plzni, k. 451, inv. č. 3603, hlášení náčelníka KS VB v Plzni Antonína Vintra zaslané KV KSČ 17. 9. 1953.
- 35 Tamtéž, f. KV KSČ v Plzni, k. 449, inv. č. 3603, Zpráva oddělení LM sekretariátu KV KSČ, 1953.
- 36 Tamtéž, k. 451, inv. č. 3603, Zápis o poradě krajského štábu LM 1. 9. 1953; NA, f. ÚV KSČ, Organizační sekretariát ÚV KSČ, sv. 43, a. j. 231/1, Zápis schůze organizačního sekretariátu ÚV KSČ 3. 8. 1953.

- 37 SOA Plzeň, f. KV KSČ v Plzni, k. 450, inv. č. 3603, stížnost Lidových milicí Plzeňských energetických rozvodných závodů n. p. Plzeň na KV KSČ v Plzni zasláná ÚV KSČ 15. 6. 1953.
- 38 ABS, Sekretariát ministra vnitra I. díl 1948–1959 (dále jen A 2/1), inv. j. 494, zpráva Situace na KS StB v Plzni v průběhu měnové reformy, z 3. 11. 1953.
- 39 SOA Plzeň, f. KV KSČ v Plzni, k. 450, inv. č. 3603, Stížnost Lidových milicí Plzeňských energetických rozvodných závodů n. p. Plzeň na KV KSČ v Plzni zasláná ÚV KSČ 15. 6. 1953.
- 40 Tamtéž, f. ZKNV Plzeň, tajné, přísně důvěrné a důvěrné spisy, k. 147, Zpráva předsedy Jednotného národního výboru v Plzni předsedovi KNV v Plzni 4. 6. 1953.
- 41 V letech 1950–1953 vypukla v továrně řada drobnějších stávek. Největší z nich se odehrály v červenci 1950 v pobočném závodě ET Doudlevec (příčinou byly nerovně rozdělené prémie) a v lednu 1953 v oddělení Slévárna železa a v dalších hutních provozech (příčinou bylo plošné odnímání hutních příplatků). Poslední stávka proběhla krátce před měnovou reformou během nákupní horečky v květnu 1953 v odděleních Strojírna I a Apretura II (příčinou byl nedostatek potravin v závodních kantýnách).
- 42 AMP, f. MV KSČ Plzeň, inv. č. 494, k. 42, Zápis schůze byra MV KSČ v Plzni 23. 6. 1953, výrok Václava Myslíka.
- 43 ABS, f. A 2/1, inv. j. 494, zpráva Situace na KS StB v Plzni v průběhu měnové reformy, z 3. 11. 1953.
- 44 NA, f. ÚV KSČ, Organizační sekretariát ÚV KSČ, sv. 43, a. j. 231/1, Zápis schůze organizačního sekretariátu ÚV KSČ 3. 8. 1953.
- 45 SOA Plzeň, f. KV KSČ v Plzni, k. 451, inv. č. 3603, Hlášení o činnosti zemědělského referenta Jana Pelnáře dne 1. 6. 1953, z června 1953; tamtéž, k. 450, inv. č. 3603, Dopis závodní organizace KSČ vysoké školy strojní a elektrotechnické v Plzni zasláný ÚV KSČ 20. 6. 1953.
- 46 Tamtéž, k. 449, inv. č. 3603, Přehled o činnosti Josefa Mervarta dne 1. 6. 1953, z června 1953; tamtéž, k. 450, inv. č. 3603, Stížnost Lidových milicí Plzeňských energetických rozvodných závodů n. p. Plzeň na KV KSČ v Plzni zasláná ÚV KSČ 15. 6. 1953; tamtéž, f. KV KSČ v Plzni, k. 449, inv. č. 3603, Zpráva oddělení Lidových milicí sekretariátu KV KSČ, 1953.
- 47 SOA Plzeň, f. Okresní soud Plzeň-město, sp. zn. 1T 39/1954, žaloba okresního prokurátora v Plzni zasláná lidovému soudu v Plzni 3. 2. 1954; tamtéž, sp. zn. 1T 139/1953, Protokol o hlavním líčení 14. 7. 1953, Výpověď Jaroslava Vojáka; tamtéž, Výpověď Josefa Žezulky; tamtéž, sp. zn. 1T 143/1953, Protokol o hlavním líčení 16. 7. 1953, Výpověď Adolfa Jílka. ABS, f. Inspekce ministra vnitra I. díl 1953–1972 (A 8/1), inv. j. 1218, Protokol výpovědi Josefa Fencla pro inspekci ministerstva vnitra, 2. 6. 1964; tamtéž, Protokol výpovědi Antonína Votavy pro inspekci ministerstva vnitra 7. 7. 1964.
- 48 SOA Plzeň, f. KV KSČ v Plzni, k. 450, inv. č. 3603, protokol výslechu Václava Huncla 10. 7. 1953; tamtéž, Protokol výslechu milicionáře Františka Růžičky 26. 6. 1953; tamtéž, Protokol výslechu milicionáře Františka Lešáka 25. 6. 1953.
- 49 NA, f. ÚV KSČ, Organizační sekretariát ÚV KSČ, sv. 43, a. j. 231/1, Zápis schůze organizačního sekretariátu ÚV KSČ 3. 8. 1953.
- 50 SOA Plzeň, f. KV KSČ v Plzni, k. 451, inv. č. 3603, Zpráva o činnosti Matěje Bálka dne 1. 6. 1953, z června 1953.
- 51 Tamtéž, k. 449, inv. č. 3603, Prověra krajského štábu Lidových milicí 7. 7. 1953; tamtéž Doplnková prověrka krajského štábu Lidových milicí 14. 9. 1953.
- 52 Tamtéž, f. ZKNV Plzeň, tajné, přísně důvěrné a důvěrné spisy, k. 147, Zpráva Krajské správy VB v Plzni předsedovi KNV v Plzni, 2. 6. 1953.
- 53 Tamtéž, f. KV KSČ v Plzni, k. 449, inv. č. 3603, Zpráva oddělení Lidových milicí sekretariátu KV KSČ, 1953; tamtéž, k. 451, inv. č. 3603, Hlášení náčelníka Krajské správy VB v Plzni Antonína Vintra zasláné KV KSČ 17. 9. 1953.
- 54 ABS, f. A 2/1, inv. j. 250, kolegium ministerstva vnitra 30. 5. 1957, Zpráva správy vojenské kontrarozvědky 1. vojenského okruhu o plzeňské demonstraci, z června 1953; VHA – VÚA, f. Ministerstvo národní obrany, k. 344, inv. č. 1999, sign. 44/1/3, č. j. 004500 NGŠ 1953, Zpráva zástupce náčelníka generálního štábu pplk. Vojtěcha Dolníčka o situaci v Plzni 30. 5. – 3. 6. 1953, 6. 6. 1953.
- 55 SOA Plzeň, f. ZKNV Plzeň, tajné, přísně důvěrné a důvěrné spisy, k. 147, Zpráva Krajské správy VB v Plzni předsedovi KNV v Plzni, 2. 6. 1953.
- 56 ABS, f. A 2/1, inv. j. 250, kolegium ministerstva vnitra 30. 5. 1957, důvodová zpráva; SOA Plzeň, f. KV KSČ v Plzni, k. 451, inv. č. 3603, Zpráva o činnosti poslance Ivo Skály 1. 6. 1953, z 9. 6. 1953.
- 57 SOA Plzeň, f. ZKNV Plzeň, tajné, přísně důvěrné a důvěrné spisy, k. 147, Zpráva KS VB v Plzni předsedovi KNV v Plzni, 2. 6. 1953; tamtéž, f. KV KSČ v Plzni, k. 451, inv. č. 3603, Hlášení náčelníka Krajské správy VB v Plzni Antonína Vintra zasláné KV KSČ 17. 9. 1953.
- 58 ABS, f. A 2/1, inv. j. 250, kolegium ministerstva vnitra 30. 5. 1957, Zpráva správy vojenské kontrarozvědky 1. vojenského okruhu o plzeňské demonstraci, z června 1953.

- 59 SOA Plzeň, f. ZKNV Plzeň, tajné, přísně důvěrné a důvěrné spisy, k. 147, zpráva předsedy JNV v Plzni předsedovi KNV v Plzni 1. 6. 1953; tamtéž, f. KV KSČ v Plzni, k. 449, inv. č. 3603, dálnopis KV KSČ zaslaný ÚV KSČ č. 314 z 1. 6. 1953, 22:50 hod.
- 60 Tamtéž, f. KV KSČ v Plzni, k. 451, inv. č. 3603, Zpráva o činnosti Josefa Žáka 4. 7. 1953; NA, f. ÚV KSČ, Organizační sekretariát ÚV KSČ, sv. 43, a. j. 231/1, Zápis schůze organizačního sekretariátu ÚV KSČ 3. 8. 1953.

Dav demonstrujících před budovou plzeňské radnice dopoledne 1. června 1953
Shromáždění protestujících obyvatel na Dukelském náměstí v Plzni odpoledne 1. června 1953
Zdroj: SOA Plzeň

Dalibor Státník

Revoluční odborové hnutí v roce 1953

Rok 1953, rozumíme-li jím jakýsi nejhlubší bod krize režimu a jeho organizací,¹ začal v odborech nejpozději o rok dříve, kdy několikrát odkládaná plenární schůze nakonec v červenci 1952 zvolila nové představenstvo, sekretariát a nového předsedu a formálně akceptovala změny, ke kterým došlo od II. všeodborového sjezdu v 1949.² Ani tehdy už nebylo z hlediska socialistické vnitroodborové demokracie vše v pořádku a o odborovou pluralitu už nešlo celá léta. Ale ještě na tomto sjezdu se uvažovalo o delegované účasti odborových svazů v práci nejvyšších orgánů Ústřední rady odborů (ÚRO). Ovšem během krátké doby získal aparát a nejvyšší funkcionáři jasnou nadvládu nad celým hnutím. Změnila se rázně i rétorika a pojetí odborů.

Stručná historie odborů v Československu

Odbory měly v 50. letech za sebou již více než půl století dlouhou tradici bojů za práva dělníků a zaměstnanců. O zpočátku bezprizorní hnutí, které se přimykalo logicky k sociálně demokratické straně, již od přelomu 19. a 20. století projevovaly zájem i ostatní politické strany s cílem získat dělníky a zaměstnance pro své stranické záměry, a tak vznikaly desítky odborových ústředí a svazů podle politické a náboženské orientace, a to téměř vždy na základě povolání a profesí. Na jedné straně žádoucí svoboda a pluralita, na druhé straně mnohokrát dobově kritizovaná roztříštěnost násobená národnostními poměry a bránící akční jednotě vykořisťovaných.³ Ke zglajchšaltování odborů docházelo již za druhé republiky a pak za protektorátu, kdy vznikly dvě zastřešující centrály: Národní odborová ústředna zaměstnanecká (NOÚZ) a Ústředí veřejných zaměstnanců (ÚVZ). Bylo by asi příliš simplisitní prohlásit Ústřední radu odborů a ROH za jejich přímé nástupce. Ovšem jednotná odborová organizace, která se vytvořila formálním sloučením českých a slovenských odborů a která byla nakonec zakotvena i zákonem č. 144/1946 Sb., nutně napodobovala a opakovala leccos z metod a cílů každé nesvobodné, centralistické a tím zákonitě zbyrokratizované společnosti v nesvobodné době.

Obecné vymezení tematiky

Problémy, s nimiž se ROH potýkalo nejen v roce 1953, ale vlastně po celou dobu své existence, jen s jinou mírou přiznané intenzity, byly vnitřní – tedy problém organizace,

kompetence, odpovědnosti orgánů a jejich konstrukce a pojetí – a vnější, tedy vztah ke komunistické straně, který byl jednoznačně podřízený podle teorie převodové či transmissní páky, kdy odbory měly přenášet její vůli mezi pracující, a k hospodářským orgánům, vedení v závodech a ministerstvům, který měl být samostatnější. Na rozhraní mezi těmito dvěma hlavními okruhy byla svým způsobem nejdůležitější otázka, a sice stav členské základny, vlastní *raison d'être* odborů. Podle leninského pojetí odborů za socialismu měly být školou správy. Jinými slovy měly indoktrinovat nejširší masy pracujících, dohlížet na ně a kontrolovat je. ROH tuto úlohu plnilo vzorně, z čehož – díky odporu „zaostalých“ mas – pramenily krizové momenty. Tolik alespoň podle dobových interpretací neúspěchů a obtíží ROH při různých kampaních a aktivitách, na něž většina členů reagovala přinejmenším pasivitou a nezájmem.

Politické a hospodářské potíže, jež v letech 1952–1953 zasáhly celou socialistickou soustavu a také ČSR, byly zcela nesprávně voluntaristicky interpretovány jako nedostatky v nasazení lidského faktoru a organizační struktury a v neposlední míře i jako důsledek působení třídního nepřítel apod.

Na základě vládního usnesení z 8. 7. 1952 bylo odmítnuto dříve tolik propagované vstřícné plánování. Sekretář ÚRO Gustav Hnilička na aktivu plánovačů ministerstev, hlavních správ a předsedů odborových svazů (OS) a velkých závodních rad upozornil na zneužívání *účasti pracujících při plánování ke stanovení nízkých výrobních úkolů, které nikoho nemobilizovaly*, jehož se měli dopustit někteří hospodářští činitelé. *Pod záštitou účasti pracujících prosazovali výrobu takového druhu, která na naše techniky a dělníky nekladla vyšší požadavky...* A tak proti některým hospodářským činitelům bylo nutné postupovat v souvislostech s „psychózou“ odhalování sabotáží pod dojmem právě probíhajícího procesu s „centrem“, na který se Hnilička odvolával.⁴

Z tohoto důvodu bylo třeba něco provést, aby vznikl dojem, že existuje snaha odstraňovat příčiny problémů. To je ostatně jeden ze zdrojů socialistických reorganizací. Proto po nastoupení nového kurzu,⁵ který poukázal na poněkud jiné, hlubší příčiny krize, mohla být de facto další reorganizace částečně zastavena a vše se mohlo vrátit k původnímu stavu. Ten byl už svým způsobem osvědčený a vyhovoval aparátu jako nutný důsledek a zároveň příčina demokratického centralismu. Reorganizace – mělo jít o posílení svazové linie a vlastně došlo pouze ke zrušení okresních odborových rad – sice probíhala od začátku 1953, ale formálně a bez politické náplně. Funkcionáři si v krajích podle průběžného hodnocení neuvědomovali její politickou nutnost a důvody. Vliv reorganizace všeodborových orgánů na aktivizaci funkcionářů v závodech byl vcelku nepatrný, nepřinesla tedy očekávané zlepšení výsledků činnosti.

Struktura ROH. Demokratický centralismus a vnitroodborová demokracie

Po celou dobu existence ROH přetrvávalo napětí mezi svazovou a všeodborovou linií. Po většinu času bylo latentní, ale v krizových dobách se naplno projevilo a v době Pražského jara bylo hlavním momentem revize poslání a činnosti celého ROH. Ale rozpory mezi všeodborovou a svazovou linií nebyly v roce 1953 ještě tak velké, aby se nedaly překonat, jak vyjádřil předseda Krajské odborové rady (KOR) v Ostravě Jakub Peterek:

Ve dnech 30. 5. až do 7. června se nediskutovalo v Ostravském kraji o tom, kdo je zodpověden za úkol zajistit usnesení strany a vlády, zda KOR nebo KVS, ale všichni společně a nerozdílně jsme si byli vědomi své velké odpovědnosti v tomto směru.⁶

V roce 1968 znamenalo vítězství svazové linie zcela jinou koncepci fungování a působení ROH, a i když byla za normalizace utlumena, nebyla nikdy potlačena a přispěla ke zrušení ROH v dubnu 1990 a vytvoření nových odborů právě a jen jako hnutí svazů. O co šlo? Podle zásady „jeden závod – jedna odborová organizace“ byli zaměstnanci organizováni nikoli podle své profese, ale podle příslušnosti závodu k určitému druhu průmyslu nebo služeb. Takže různé svazy slučovaly stejné profese, snad podle politiky „rozděl a panuj“. Nicméně nad takto fragmentovanou masou pracujících a odborovými svazy ještě bděly všeodborové orgány, svým způsobem to byla ÚRO a především krajské odborové rady (KOR) a okresní odborové rady (OOR), které vstupovaly do přímého kontaktu se základními organizacemi. Měly jim „pomáhat“, ve skutečnosti je rovněž řídily a kontrolovaly. Přispívalo k tomu i to, že svazy většinou neměly vybudovány krajské, natož okresní výbory už z důvodu malého zastoupení dotyčného průmyslového odvětví v místě. Svazoví funkcionáři ovšem těžce nesli stále zásahy do své kompetence.

Základním prvkem mechanismu moci byl demokratický centralismus, tedy závaznost usnesení vyšších orgánů a nemožnost svobodné diskuse a vytváření názorových platforem, které mohly být snadno označeny za frakce se všemi důsledky z toho plynoucími. V odborech byly navíc vztahy komplikovány právě nevyjasněným vztahem mezi svazy a tzv. všeodborovými orgány, krajskými a okresními odborovými radami, které nad svazy po většinu existence ROH dominovaly. V této souvislosti se hovořilo o tzv. dvoukolejnosti jako škodlivém faktoru, kdy základní reorganizace byly řízeny a kontrolovány kromě svazové ještě po všeodborové linii. Ta byla komunisty v odborech obecně považována za spolehlivější než svazy, které byly vždy podezřívány z přílišné náklonnosti vůči požadavkům svých členů, byť se mnohdy jednalo o svazy neorganické, velké a chaoticky slučující nejrůznější profese.

Na jednom ze svých posledních vystoupení na odborové půdě koncem dubna 1953 předseda Augustin (Gustav) Kliment opět hovořil o nutnosti vyjasnění úlohy ÚRO a jejího vztahu ke svazům, a to v celém spektru všech orgánů – představenstva, sekretariátu, oddělení a vedoucích oddělení, *poněvadž v této oblasti panuje nejvíc různých názorů*. Poměrně idealisticky naznačil cestu a očekávaný výsledek: *Výměnou názorů chtěli bychom dosáhnout úplného souladu v těchto otázkách, abychom se k nim nemuseli v budoucnu vracet... ÚRO by měla koordinovat činnost svazů a provádět výměnu zkušeností mezi svazy. Ale jsou zde některé teorie, že nebýt ÚRO, práce by šla lépe než dosud*. Sekretář Jaroslav Kolář, který po dobu nemoci předsedy fakticky ÚRO řídil, vysvětloval poslání odborů při uskutečňování politiky KSČ, jejíž *nejmohutnější pákou jsou právě odbory* a význam ÚRO jako *naproste záruky plnění politiky strany při jejím správném přenášení do celého odborového hnutí*.

ÚRO se ovšem skoro nescházela a byla naprosto nefunkčním orgánem, protože jejich řídkých zasedání se účastnili hosté, zástupci ministerstev apod., takže počet účastníků někdy dosahoval až 530 osob, což bylo kritizováno jako znevažování orgánu. Proto se předsedové svazů chtěli scházet nezávisle na tomto orgánu, aby si mohli

„vyměňovat zkušenosti“. To bylo samozřejmě „podezřelé“, ale nakonec se tyto schůze s předsedy KOR, vedoucími oddělení ÚRO apod. pod vedením sekretariátu konaly a úspěšně nahrazovaly volená grémia. ÚRO bylo rovněž předsedy svazů kritizováno, že často vyžaduje připomínky k materiálům *v příliš krátké době a pak tedy rozhoduje aparát a ne volený orgán*.⁷

Neklid v ROH trval. Kritika dosavadního stavu práce byla dána i další změnou ve vedení ÚRO, nástupem Josefa Tesly do funkce prvního sekretáře ÚRO v září 1953. Již na poradě předsedů a tajemníků ústředních výborů svazů (ÚVS) a vedoucích oddělení ÚRO 10. 10. 1953 nabádal k nutnosti spolupráce s pracovníky aparátu ÚV KSČ, s příslušným odborem ROH, i když upozorňoval, že jejich kvalita není na první pohled příliš vysoká.⁸

Na poradě s předsedy KOR o dva dny později přiznal, že vlastně ničemu nerozumí, ani odborové tematicke, ale že to nevadí, protože když dostane úkol od strany, tak mu referát vypracují příslušní odborníci a on dodá politický podtext.⁹ Při závěrečném slovu na plenární schůzi v listopadu 1953 potvrdil, že nejvyšším odborovým orgánem v kraji je KOR a *nejvyšším odborovým vůdcem na kraji je předseda KOR*. Tím skončilo zahrávání se svazovou myšlenkou.¹⁰ Ke svazové linii a jejímu posílení se J. Tesla vrátil ještě na plenárním zasedání ÚV KSČ v prosinci 1953, kdy uvedl, že může být plně uplatněna, až budou dostatečně vybudovány krajské výbory svazů (KVS), které zabezpečí styk se závody, neboť také v důsledku zrušení OOR závodní odborové skupiny postrádaly „živý“ styk s vyššími odborovými orgány. Je ovšem nutno uvést, že proti posílení středních článků svazů směřovala tendence snižování systemizace aparátu a tuto tendenci nemohl vyvážit ani převod pracovníků z ÚVS na KVS. Na tomto plénu Tesla odsoudil i ustupování odborových funkcionářů a orgánů nepřátelským náladám, nereálným požadavkům a provádění tzv. líbivé politiky, což byl neuralgický bod ROH. Bylo za ni považováno cokoli, co jen vzdáleně připomínalo obranu skutečných zájmů zaměstnanců. Kdyby totiž funkcionáři skutečně nálady členů a jejich požadavky nejen poznali, ale dokonce je jako odboráři hájili, bez ohledu na tzv. celospolečenské zájmy, hrozilo by samozřejmě riziko jejich „defekce“.¹¹

ÚRO zvolená na II. všeodborovém sjezdu byla svým způsobem reprezentantem svazů. Podle některých názorů bylo ale chybné, že se členové představenstva považovali za zastupitelský orgán a pak i zastávali názor svazu nebo všeodborového orgánu. Otázka koncepce orgánů jako zastupitelských v ROH byla jednou ze zásadních. Jak se situace změnila za několik let, dokládá skutečnost, že možnost pojetí orgánů jako zastupitelských byla natolik zneklidňující, že J. Tesla znovu opakoval: *Zde nejste zástupci svazů, ale jako jedni z nejschopnějších odborářů, kteří mají řídit odbory*.¹² Při uplatnění tohoto principu byla skladba orgánů vydána do libovůle stranických orgánů, jež v konečné instanci podle kádrového pořádku rozhodovaly. Podle J. Tesly pak úloha předchozího předsedy ROH A. Zápotockého, který nadále zůstal členem představenstva, spočívala v tom, že *jako prezident plní svou funkci, i když není přítomen. Čte všechny materiály i usnesení a dává k nim písemné připomínky*.¹³

Plenární schůzi v červenci 1952, resp. změny na ní formalizované je možno považovat za dozvuky politických procesů a kádrových změn v KSČ. Někteří byli do odborů a jeho řídicího orgánu, sekretariátu, vysláni přímo z aparátu ÚV KSČ, jež vedl

Rudolf Slánský. Jeden z těchto exponentů, sekretář Karel Marvan, prohlásil, že chce přispět k odhalení Slánského „kliky“. Do odborů přišel po únorových událostech *vybudovat kádrovou politiku*. Řekl to celkem otevřeně: *Bylo to po únorovém vítězství, a proto bylo na mně žádáno, abych v odborech čistil. Snažil jsem se to dělat vždy v dohodě s voleným orgánem, ale přesto jsem byl neustále považován za komisaře, šedou eminenci apod.* A konstatoval, že od počátku byly ve vedení ÚRO rozpory. Podle Ladislava Jašíka, zástupce Slovenské odborové rady (SOR) v ÚRO došlo k narušení jednoty odborů v důsledku rozporů *přímo v generálním štábu nejmasovější organizace dělnické třídy, v našem sekretariátu a představenstvu ÚRO*. Centralizovaná kádrová politika vedla podle něj ke vzniku frakcí a k rozeštvání členů sekretariátu. Odbory ztratily autoritu a očekávala se iniciativa zdola. Bylo ji ovšem třeba podnítit, např. socialistickým soutěžením. Stále jsme svědky obavy z vlivu „zahranicí“ a snah vše správně lidem doma vysvětlit. Vliv Svobodně Evropy a dalších ideodiverzních centrální tedy rozhodně sehrál významnou roli. Podle dalších funkcionářů se zanedbávalo přesvědčování členstva na schůzích, *když nám všechno šlo tak hladce, že jsme nikdy neslyšeli, že by se proti našim usnesením někdo stavěl*. Jak bylo v té době obvyklé, s rozsáhlým diskusním příspěvkem vystoupil A. Zápotocký, který mj. opět uváděl nutnost centralizace v dřívější době a možnost jejího nynějšího uvolnění. Požadoval, aby odbory měly a zastávaly svá stanoviska a neopakovaly jen názory vlády a KSČ, kritizoval funkcionáře, kteří své funkce považovali za sinekury za své dřívější zásluhy. Za přežitek z doby Slánského považoval odtrženost funkcionářů od mas, od toho pak pramenila jejich nízká autorita. Usnesení se pak dostávala jen mezi funkcionáře. Mnozí ani nebyli přesvědčeni o jejich správnosti a referovali o nich jen proto, že šlo o příkaz ústředí.¹⁴ To je, myslím, velmi realistické vystižení stavu, který se stále opakoval. Ale ani tato schůze nepřinesla očekávaný zvrat v metodách práce a otázkou je, zda to skutečně bylo jejím cílem.

Formálnost schůzí ÚRO dospěla tak daleko, že J. Tesla krátce po svém nástupu do funkce prvního sekretáře navrhoval, aby se schůze představenstva svolávaly *čas od času společně s předsedy odborových svazů*.¹⁵

Námítky k formálnosti představenstva pokračovaly i nadále. Nanejvýše připomínkovalo sekretariátem nebo politickými orgány již předem schválené materiály, zcela pak postrádalo tvůrčí roli, nevystupovalo samostatně s podněty a návrhy, ale vyjadřovalo se k materiálům projednaným již sekretariátem a vypracovaným aparátem ÚRO, a to podle předem opět aparátem sestaveného a sekretariátem schvalovaného čtvrtletního plánu práce.

Skutečné organizační a rozhodující výkonné a programové kompetence byly „předelegovány“ na nejužší vedení ÚRO. To byl důsledek nového složení orgánů tvořených některými předsedy a tajemníky ÚVS a KOR, ale nikoli všech, a doplněných o funkcionáře z výroby, což bránilo tomu, aby ÚRO a představenstvo byly skutečně rozhodujícími orgány v rámci hnutí. I když se stále opakovala koncepce posílení vlivu volených orgánů, jimž měl aparát být k dispozici, ve skutečnosti tomu bylo naopak.¹⁶ Převaha sekretariátu znamenala dominanci aparátu v ROH, neboť model ÚRO byl napodobován na svazové úrovni, kde v ÚVS vznikly ústřední sekretariáty.

Institut náměstků předsedy a především generálního tajemníka (Evžen Erban) fakticky zanikl již po odstoupení E. Erbana koncem června 1950, kdy bylo rozhodnuto, že funkce nebude dále obsazována.

Za mimořádně důležitý můžeme označit tok informací nebo otázky přenosu odborové informace především shora dolů. Problém spočíval v tom, že usnesení vyšších orgánů byla sice rozeslána do vedení odborů na závodech, ale nebylo dosaženo toho, *aby každý člen s usnesením plně souhlasil a byl pro ně získán, aby byl přesvědčen, že usnesení je správné a že je nutno je plnit.*¹⁷ Jak se později ukázalo, třeba v kritické diskusi roku 1956 a konečně i v době Pražského jara, mnozí předsedové závodních organizací a funkcionáři upozorňovali, že právě tato skutečnost, tedy ignorování usnesení a příkazů vyšších orgánů a příklon ke každodenní drobné práci ve prospěch lidí, alespoň částečně zachránila autoritu odborů.

Vedení ROH

Formálně nejvyšším orgánem mezi všeodborovými sjezdy byla Ústřední rada odborů. Byl to ovšem, jak víme, tak velký orgán, že skutečně rozhodujícími se stala užší grémia – předsednictvo a ještě spíše sekretariát ÚRO tvořený sekretáři (tajemníky) odpovídající za určitý úsek.

Sekretariát si udržel či spíše ještě získal své výsadní postavení v době předsednictví A. Klimenta, kterému nemoc bránila v účasti na denní práci ÚRO, a tak se ještě více posílila úloha tohoto orgánu a jeho aparátu. O jeho postavení svědčí, že svolávání *jakýchkoliv porad vedoucích funkcionářů a to jak předsedů a tajemníků svazů, tak vedoucích oddělení apod., musí být předem předloženo ke schválení sekretariátu. Současně musí být sekretariátu zdůvodněna nutnost takové porady, předložené téze referátu a předpokládané náklady.*¹⁸ Někdy se dokonce hovoří o „ilegálních“ schůzkách a poradách v případě snahy o operativní řešení, a za nepřipustné byly prohlášeny dokonce porady vedoucích funkcionářů, které jako by nahrazovaly neexistující spojení a kontakty poté, co byli zástupci svazů v roce 1952 fakticky vyloučeni z představenstva. Nic z toho však nepřipomínalo nezávislé odborové struktury.

V září 1953 po odchodu A. Klimenta z funkce, nedlouho poté zemřel, nastoupil Josef Tesla, předválečný komunistický funkcionář, do funkce prvního sekretáře ÚRO, což jako by reflektovalo, že nešlo o předsedu celého ROH, neboť byl do funkce a všech dalších nejvyšších orgánů (ÚRO a předsednictva ÚRO) kooptován, a tak jej můžeme trochu s nadsázkou považovat za „prvního mezi rovnými“.¹⁹ V prosinci 1953 sekretariát přijal usnesení o novém formálním uspořádání zápisů ze schůzí orgánů ÚRO. Přijaté formální náležitosti, upravující např. obálku dokumentu, titulní list apod., se uchovaly až do ukončení činnosti ROH.²⁰

K požadovanému zlepšení práce sekretariátu nedošlo již proto, že nemohla být provedena změna metod práce a skutečná decentralizace pravomocí na odborové svazy a nižší orgány, protože by to bylo i přes obvyklou kritiku a sebekritiku jednotlivců a orgánů v rozporu s demokratickým centralismem. I na přelomu let 1953 a 1954 přetrvávaly schůze sekretariátu, které byly zahlceny řadou podružných otázek, protože plány práce nevytyčily „hlavní článek“. Příští léta se pak hledala mož-

nost, jak rozdělit úkoly podle jejich závažnosti mezi představenstvo, sekretariát a oddělení.²¹ Ve struktuře kanceláře jednotlivých sekretářů byla systematizována místo tzv. pomocníků sekretářů. Pro některé z nich, např. pro Bedřicha Kačírka, prvního pomocníka J. Tesly a Emiliana Hamerníka, který byl pomocníkem Gustava Hniličky, byly tyto posty odrazovým můstkem k další kariéře v ROH i mimo něj.²²

Symptomatický byl strach z diskuse, z veřejného autentického projevu jako takového. Jak uvedl A. Zápotocký na červencovém plénu 1952, obdržel od funkcionáře ÚRO anonymní dopis k reorganizaci odborů. *Tak daleko to došlo, že když sekretář odborů má určité názory na reorganizaci, sděluje to předsedovi vlády anonymním dopisem*, konstatoval smutně A. Zápotocký. Sekretář Josef Šmíd majer zmiňoval úlohu sovětských expertů, kteří přímo v ČSR pomáhali s touto reorganizací. Více sice o jejich účasti nevíme, ovšem o reorganizaci jako takové se vědělo. Tak např. dělení svazů, k němuž došlo, bylo zřejmě prozrazeno instruktory ÚRO, kteří to *roztrnuli [...] a byla toho plná celá republika*.²³ Na nečinnost ÚRO doplácely také svazy, jejichž ÚVS a nižší orgány, které většinou svolávaly svá pléna po plénech ÚRO, se většinou také vůbec nescházely.

Všeodborové orgány

Do období 1952–1953 spadá také rušení nejnižších všeodborových článků OOR.²⁴ V důsledku toho došlo k omezení styku se závody a poklesu aktivity ROH. Později bylo toto rozhodnutí kritizováno a koncem 50. let byly OOR obnoveny. Byla tak sice částečně odstraněna „dvoukolejnost“, ale mnohé svazy neměly vytvořeny své krajské výbory (KVS). Až do přelomu 1954/1955 zůstaly zachovány jediné dvě OOR, a to v Aši, neboť *okres je pro normální přístup uzavřen a vstup na území okresu je podmíněn zvláštním povolením*, a tudíž byla omezena spolupráce s KVS. Podobně uzavřeným prostorem byl okres Vejprty, na jehož území ležel Jáchymov. *Vstup na území je ztížen jak voleným orgánům, tak i placeným funkcionářům. Komunikační spojení je velmi ztíženo v zimních měsících a jak vlakové tak i silniční spojení je téměř nemožné*. Zrušení těchto OOR v následujících letech pak bylo jistým dokladem zmírnění „režimu“ těchto oblastí.²⁵

Odborové svazy

Podle Karla Kaplana poklesl vliv svazů na odborovou činnost, změnil se ve vykonavatele směrnic všeodborových orgánů a přebíraly úkoly, které náležely státním orgánům (prověrky norem, podíl na odbourávání naturálních dávek apod.).²⁶ Nicméně J. Kolář se po červencovém plénu 1952 domníval, že *byla nastoupena cesta k důkladné decentralizaci a svazům byla dána skutečná volnost...*²⁷ To je ovšem samozřejmě přehnané. Na přelomu let 1952 a 1953 jako by opravdu vypukla „svazová“ horečka: *Uděláme všechna opatření, aby se KOR nepletly svazům pod nohy*.²⁸ Proběhly sice celostátní svazové konference a příslušné volby, asi jako příprava pro III. všeodborový sjezd, který se nakonec konal až v roce 1955, ale to bylo vše. Volby byly tajné na základě volné kandidátky a přitom téměř nedocházelo ke škrtání kandidátů. Funkcio-

náři byli v pokušení vysvětlovat, že volené orgány začínají postupně řídit práci svazů. *Je to proto, že členové předsednictev jsou vedoucími jednotlivých oddělení. Tím bylo těžiště práce přeneseno na volené orgány a aparát je nenahrazuje.*²⁹ Přitom byla naopak tímto úloha aparátu posílena. Nevyjasněné zůstávaly vztahy s hospodářskými orgány a ani účast předsedů ÚVS na kolegiu ministra situaci nezlepšila, ministerstva je nebrala vážně, jak by si odboráři představovali. Jednalo se totiž ještě o období, kdy se odboroví funkcionáři snažili věci brát vážně a vybojovat si autoritativní postavení vůči svým stranickým kolegům pověřeným prací na hospodářském úseku.

ROH a KSC

Na celostátní konferenci KSC 16.–18. 12. 1952 označil J. Kolář sebe samého jako komunistického pracovníka v ÚRO. Uvítal změnu stanov KSC, hlavně vytvoření stranických skupin ve volených orgánech, které měly znamenat zlepšení práce. Funkcionáři pak podle jeho názoru budou vystupovat v orgánu disciplinovaně, protože k vytržení názorů dojde již v těchto skupinách. Dosud bylo totiž běžné, že komunisté v ÚVS a ÚRO měli různé názory, které bylo při jednání orgánu obtížné sjednotit, a to je důležitý moment. J. Kolář se tím dotkl zásadních problémů činnosti odborů a masových a jiných organizací v tehdejší společnosti. Na aktivu komunistů – odborářů 11. 9. 1953 při příležitosti vyhlášení nového kurzu J. Tesla zcela otevřeně uvedl, že takto kriticky je možno hovořit jen na stranické půdě, nikoli však před ostatními členy: *Zde není důvěra k těm ostatním členům představenstva* a podobně ani na plénu.³⁰

Vztah ke straně byl často definován a vymezován. Také J. Tesla se k ní během svého krátkého působení v čele ÚRO několikrát vyjádřil. *My jsme řízení stranou. Strana s námi nespolupracuje, ona nás řídí a pomáhá nám. Spolupracovat, to je syndikalismus. Strana nemá s námi co spolupracovat.*³¹ J. Tesla na toto téma poměrně zajímavě, ale celkově jalově a přitom nebezpečně teoretizoval na poradě předsedů a tajemníků ÚVS a vedoucích oddělení ÚRO 10. 10. 1953.³²

Spolupráce s hospodářskými orgány

Kromě jasné podřízenosti straně byla pro odbory důležitá spolupráce s hospodářskými orgány, která nebyla ideální, a ROH bylo odhodláno využít k nastolení rovnoprávného vztahu pomoc strany. Otázkou vztahu s hospodářskými orgány se zabýval sekretariát ÚRO 1. 4. 1953. Konstatoval nedostatečnou spolupráci mezi svazy a hospodářskými orgány. Spolupráce ÚVS s ministerstvy měla být realizována např. účastí předsedy na kolegiu ministra a opačně, účastí ministra na důležitých zasedáních ÚVS. Rovněž oddělení, tedy aparát ÚVS, měl být v kontaktu s ministerstvy a *zaujímat stanoviska k návrhům předkládaným ministroví, zvláště ve věcech týkající[ch] se plánování, mzdové politiky, socialistické soutěže a zlepšovatelského hnutí, péče o sociální a kulturní potřeby...* Obdobná spolupráce měla probíhat mezi krajskými výbory svazů (KVS) a podnikovými řediteli.³³

Změny ve složení a počtu ministerstev v září 1953 vyvolaly pokusy o okamžité adekvátní přizpůsobení svazů ministerstvům. *Přizpůsobením organizační struktury*

odborových svazů organizaci ministerstev budou vytvořeny podmínky pro konkrétnější, pevnější a operativnější řízení a úspěšnější plnění úkolů odborových svazů.³⁴ Ovšem dále vypukly spory o to, jak mají být složena předsednictva sloučených svazů, zda tam mají být dělníci z pražských závodů, což bylo odůvodněno tím, že předsednictvo tak bude moct jednat pružně a že soudruzi nebudou nemuset dlouho cestovat. Podle J. Tesly se ukazuje, že *když jsou v předsednictvu dělníci, že to není tak familiární. Musí se zachovat forma [...] Můj názor je ten, že dělníci v předsednictvu mají význam, ovšem musí se vést.* Podobně podle předsedy jednoho odborového svazu Františka Holého: *My se opíráme o lidi, kteří jsou z venku. To jsou celí lidé. Když budou v předsednictvu jen lidé ze sekretariátu, nebude to správné.* V té době ale vznikla drobná komplikace, protože v SSSR byla svazová předsednictva složena výhradně z vedoucích oddělení, a při této příležitosti se J. Tesla pokusil o zajímavý myšlenkový obrat: *My se nesmíme řídit tím, co je v Moskvě, ale tím, co je na Ukrajině nebo v Estonsku. Klidně by mohl být v předsednictvu někdo ze severu, třeba některý havíř [...] Druhá věc je, jestli má být předsednictvo ze samých dělníků. Myslím, že ne, ale aby tam byli asi čtyři, to je správná věc.* Domnívám se, že tato licitace přesně ukazuje na mechanismus moci a výstižně dokládá degradaci ČSR na jednu ze sovětských republik.³⁵ J. Tesla znovu zopakoval, že zastoupení dělníků *nás potom vede k tomu, abychom byli slušnější a daleko pracovitější, protože zde jim musíme skládat účty.*³⁶

Šlo o to, aby ministerstvo mělo jen jednoho partnera, jeden svaz, a tak sami odboráři přistupovali iniciativně k reorganizaci. V roce 1953 bylo původně 21 svazů rozděleno na 27 a později, v roce 1959 a v 60. letech, se zase naopak sloučily, až jich na začátku roku 1968 zbylo pouhých 12. Zkrátka vždy šlo o přizpůsobení.

Členská základna

ROH, které stále kalkulovalo s tím, že je nejmasovější společenskou organizací Národní fronty, a tedy celého československého politického systému, a vzhledem ke své početnosti si nárokovalo i jistý politický kapitál, bylo od počátku konfrontováno nejen s pasivitou členské základny, ale také se zpochybněním úsilí o maximální, ideálně stoprocentní organizovanosti. Sekretář J. Kolář kladl řečnickou otázku takto emotivně: *Jak je možné, že po tolika letech existence odborové organizace, po tolika konferencích a po tolika školeních, máme u nás část lidí, která vůbec neví, proč je členem odborové organizace. Lidé nechápou, proč jsou členy odborové organizace a jaké jsou její úkoly.* Lidé se ptají: *...proč bych byl členem odborové organizace? Vždyť lístky nejsou, mýdlo modráky se nerozdělují.*³⁷ Do jisté míry, jak se dovídáme i z jiných reflexí, bylo na odbory pohlíženo jako na redistributory pracovních oděvů, přídatkových lístků apod.

Otázky členství a výběru členských příspěvků byly tedy nejen otázkou finanční, ale i ideologickou a politickou. Na představenstvu ÚRO 14. 5. 1953 to vyjádřil šéfredaktor *Práce* Vojtěch Dolejší výstižně: *S. Pytlík upozornil na velmi vážnou věc, že poprvé po trvalém stoupání inkasa členských příspěvků, je v letošním roce pokles, který není ničím odůvodněn. Jistě se projevil přechod k přímému vybírání příspěvků. Obávám se, že zde ještě nejsme u konce, když zjišťujeme, jaký poměrně velký počet dělníků*

není organizován, když zjišťujeme, jak se platí nízké příspěvky, kde se přechází k přímému placení příspěvků, domnívám se, že není vývoj u konce. Bude třeba se velmi starat, aby do inkasa členských příspěvků byl zaveden pořádek. Dokud se to strhávalo, bylo to jednoduché. Legitimaci zpravidla nikdo neměl a nevěděl, zda je vůbec členem. Dnes se to stává řádnou masově politickou prací. Musíme se vrátit k starým tradicím, které byly v odborovém hnutí, že členská knížka měla vážnost, člen si svou knížku opatroval, staral se, jak mu bude známka vylepena. Nám se podařilo, bohužel, tyto celkem dobré tradice likvidovat. Dnes člen knížku buď má, nebo nemá, vážnost ke knížce není. To všechno způsobil nešťastný srážkový systém, který vedl k zbyrokratizování, že se nedělala politická práce.³⁸

Členské průkazy neměli v pořádku ani členové ÚRO.³⁹ Na plenární schůzi 22. až 23. 1. 1953 téměř polovina členů tohoto nejvyššího grémia neměla průkazy a mnozí neplatili správně příspěvky. Vztah řádného placení příspěvků, tedy organizovanosti, byl i nadále spojován s možným poskytováním určitých výhod plynoucích z členství.

Po měnové reformě kleslo plnění plánu inkasa členských příspěvků na pouhých 81 %, které se jinak se pohybovalo kolem 85–90 % zaměstnanců. Nebylo ale zřejmé, zda větší podíl na tomto stavu mělo nedodržování výše členských příspěvků nebo jejich neplacení vůbec. Počet neorganizovaných činil podle některých údajů 12 %, ale podle finančního oddělení ÚRO, tedy podle skutečného inkasa, téměř 20 %.⁴⁰ Podobná nekázeň panovala i v KSČ, aspoň si na tuto skutečnost stěžoval na prosincovém plénu A. Novotný a podobně i budoucí předseda ÚRO Miroslav Pastyřík, podle něhož tento stav nezavinila jen měnová reforma, ale existoval už před ní.⁴¹ Podle svědectví předsedy Slovenského výboru svazu zaměstnanců ve stavebnictví Jozefa Hvizdáka z roku 1956, kdy se kritizovalo vše minulé, se docílovalo vysoké, stoprocentní organizovanosti tak, že stačilo, aby třetina zaměstnanců souhlasila se strháváním příspěvků, nebyly zavedeny známky a odvádělo se třeba jen 50 % příspěvků a zbytek si nechával účetní.⁴²

Měnová reforma přinesla mj. zpochybnění členství v odborech. Jednak z důvodu její obhajoby, ovšem na závodech mnohdy funkcionáři vystupovali proti oficiální linii ÚRO a někdy se i oni účastnili protestů, ale také proto, že v době vázaného hospodářství odbory přidělovaly a distribuovaly v závodech různé zboží. Poté, co pominula tato situace, ztratily odbory ještě více na své přitažlivosti.⁴³

Po 1. červnu 1953 se tak znovu objevila možnost zvýhodněného členství v odborech. Podle J. Tesly, tedy podle vedení odborů, odboroví „indiferentní“ měli mít nižší dávky nemocenského pojištění – tedy nešlo ani tak o zvýhodnění členů jako nezvýhodnění nečlenů – a výše těchto dávek měla být odvislá od délky členství v ROH.⁴⁴ Nikoliv, jak vyplývalo z dalších diskusí, třeba od věrnosti podniku nebo vůbec členství v odborech, protože pak by byli údajně zvýhodnění neuvědomělí pracovníci oproti „starým“ komunistům a revolucionářům, kteří byli naopak dříve propouštěni pro své přesvědčení, nemohli najít práci atd.⁴⁵

O svévoli, s níž se k této choulostivé otázce přistupovalo, svědčí diskuse na schůzi představenstva v únoru 1953. Josef Teper, o němž se ještě dočteme, se dotazoval, zda proti těm, kdo nejsou členy odborového hnutí, se zavedlo nějaké opatření. Sekretář Václav Cipro odpověděl: Nečleni ROH běrou jen 50% v případě nemoci a tvrdil, že je

to známá věc. J. Kolář podotkl, že odbory mají zmocnění, aby členové byli preferováni v úrazovém a nemocenském pojištění a rekreaci. Na to si ovšem mnozí dělníci stěžovali a poukazovali na to, že Zápotocký zdůrazňoval, že členství je dobrovolné. J. Kolář reagoval tím, že *výklad dobrovolnosti je různý*.⁴⁶

Dosažení co možno nejvyššího členství a inkasa členských příspěvků byl tedy úkol politický i ekonomický a měl být splněn i za cenu jasného porušování práv zaměstnanců. Na představenstvu 26. 11. 1953 zasadil tuto problematiku do širšího třídního rámce J. Teper: *Dosud jsme se dopouštěli chyby, že dáváme stejně těm, kdo jsou členy jako těm, kdož členy nejsou. My ty věci musíme stavět trochu bojovně [...] Ten, kdo není členem odborové organizace, nemá právo chtít to, co ten, kdo je členem a kdo pro organizaci pracuje. Bez tohoto opatření odborovou organizací nikdy řádně nevybudujeme...* Dosavadní zákony o odborech už považoval za nevyhovující a překonané.

Kromě jasného nezájmu o odbory jako takové, a s lhostejnými lidmi je třeba vždy počítat, jistě existoval i opačný faktor uvědomělých předválečných odborářů, kteří se jen těžko smířovali se současnou podobou odborů. Za úspěch bylo považováno, že vytvořením jednotného ROH a závodních skupin ROH byla překonána „stará“ cechařská a stavovská politika, jak bývalo zdůrazňováno. Ale přes všechn oficiální dohled docházelo k pokusům o vytváření samostatných odborových skupin, odborů. *Ve Škodových závodech v Hradci Králové byla bez vědomí závodní rady konána samostatná schůze sekce mědikovců, na které byl zvolen nový výbor [...] Na této schůzi bylo odsuzováno údernické hnutí⁴⁷ a prosazováno, aby mědikovecké práce, které mají být přemístěny z Brna do Hradce králové, nebyly v Hradecké Škodovce přijímány. Na této schůzi se zúčastnili mědikovci z Prahy a Plzně.*⁴⁸

Na začátku roku 1953 si opět postěžoval předseda ÚVS zaměstnanců v kovoprůmyslu Karel Carva: *Nám se ilegálně scházejí mědikovci. Platí si udržovací příspěvek. Mají zvláštní obřad přijímání členů. Zdá se, že se mědikovci již uchýlili do podzemí a vytvořili si rituály příznačné pro tajná a pronásledována společenství. V odborovém svazu zaměstnanců ve stavebnictví zase měly působit místní skupiny tesařů a penzistů. Ano, dokonce penzisté chtěli svůj zvláštní svaz. K zamezení činnosti ilegálních skupin uvnitř svazů se J. Kolář vyslovil následovně: *To bychom museli udělat usnesení a domluvit se s SNB a požádat je, a bychom rozpustili takovou ilegální schůzi. To se těžko likviduje.*⁴⁹*

Dělnická třída

Z důsledků změny ve složení dělnické třídy, která byla vyvolána politikou vládnoucí strany za vydatné pomoci odborů, byli nakonec sami iniciátoři vyděšeni, protože opora systému se rozmělnila a přestala být kompaktní revoluční složkou společnosti. Je pravděpodobné, že tento proces odboroví funkcionáři nepodceňovali, a je možné se domnívat, že při vědomí těchto souvislostí spočívala „skrytá“ úloha odborů v dohledu nad takto „proměněnou“ dělnickou třídou v roli „policejta“ nad dělníky, což bylo skryto za eufemismem výchovná práce a výchovné poslání odborů. Existovala snaha v rámci dělnické třídy oddělovat kádrové dělníky jako spolehlivé a omlouvat jejich projevy právě působením druhé složky dělnické třídy. Předseda KOR Středo-

českého kraje Josef Bína uvedl, že se mezi dělníky dostávají reakcionáři, „kapitalistická smečka“, která však ochotně plní plán, protože čekají v skrytu na svou příležitost. *Oni plní plán dobře, dělají, jsou zahaleni v dělnické haleni.*⁵⁰

O těchto autentických projevech jsme zpraveni pouze ze zpráv z delegací, zápisů porad a schůzí a projevů jednotlivých funkcionářů a nejde o nějaký reprezentativní vzorek vypracovaný na základě objektivních kritérií. Nálada mezi členstvem či v určitých regionech nebo závodech nebyla v tomto období předmětem seriózního výzkumu v rámci ROH jistě také v souvislosti se zrušením Československého ústavu lidské práce a jeho nahrazením Výzkumným ústavem bezpečnosti práce a desavování sociologie na okraj vědeckého života. Této tematice se a priori nevěnoval žádný materiál projednávaný orgány ÚRO. Jsme tedy odkázáni jen na zřejmě subjektivní a často náhodně zvolené příklady. Přesto se o „ředění“ dělnické třídy častokrát hovořilo i v nejvyšších orgánech ROH.⁵¹

Stávky

Institut stávky nebyl nikterak zákonně upraven, a to ani v odborových stanovách, což mělo své konsekvence. Nejznámější jsou stávky a demonstrace po vyhlášení měnové reformy, ale nebyly jediné. Oficiálně jako by neexistovaly, přesto k přerušením práce, byť krátkodobým a jen části pracovních kolektivů docházelo v době kolem roku 1953 velmi často.⁵²

V předvečer měnové reformy na schůzi představenstva 28. 5. 1953 se jeden diskutující odvolával na Leninovu teorii stávek, podle níž byla v době diktatury proletariátu stávka buď dílo třídního nepřítel, a k tomu názoru se přiklápěla při hodnocení tehdejší situace většina, nebo jako instrument proti byrokracii: *Měli bychom oprávnění vstoupit do stávky, kdybychom bojovali proti byrokratizmu. Je třeba použít nejostřejších prostředků, které máme v ruce, abychom byrokratizmu zamezili škodit dělnické třídě.*⁵³

Již před měnovou reformou připustil A. Kliment, že v poslední době došlo v řadě závodů ke stávkám. *Bylo to zastavení práce na několik hodin, někde více. V posledních dnech pro nic, pro určité pověsti zastavily práci železničáři. V České Lípě a ještě železničáři ve Velenicích [...] Tyto stávky vznikly, jak se říká, jako divoké stávky. S. Zápotocký zde říká, a to jsme vždycky zdůrazňovali, že právo na stávku je právo odborové organizace, to si nedáme nikým vzít a jak tedy, soudruzi, můžeme trpět, aby kde kdo se utrhne, aby nám vyvolával stávku. A ještě k tomu jsou to i funkcionáři naší odborové organizace. V případě dopravy jsou to vysocí funkcionáři. Budeme trvat na tom, že tito soudruzi přestanou být funkcionáři, musí se z toho udělat ve svazu příklad pro všechny odborové organizace, poněvadž právo na stávku máme tehdy, když odborová organizace tu stávku usnese a jsou-li pro to důvody. Svazy se často o stávce dozvěděly, když jim to ÚRO telefonuje nebo sdělí. Podrobněji se zabýval stávkou ve Spojených ocelárnách na Kladně, jednalo se podle názoru jeho, a tedy vedení odborů, o dílo záškodníků. Jediným poučením pro něj bylo zavedení přísnější odborové disciplíny, aby nikdo na divoko stávku nemohl vyvolat. Požadované disciplíny mělo být dosaženo zvýšením důvěry k vedení odborů, aby autorita vedení svazu stále a stále se zvyšovala, rostla, aby proti vůli a rozhodnutí*

vedení svazů nikoho ani ve snu nenapadlo podnikat nějaký odboj a stavět se proti. A. Kliment kritizoval nízký stupeň informovanosti vedení svazů o situaci a událostech na závodech, řada funkcionářů *žije a pracuje odtrženě od mas, neradí se s pracujícími, nevysvětluje jim všechny otázky denního života*. I když stávky, spíše jen „zastavení práce“, trvají 2–3 hodiny, vyvolají velký rozruch a negativně působí na morálku dalších pracovníků. Je třeba vysvětlovat dělníkům, *že závody jsou opravdu jejich a že by byli sami proti sobě, proti celku, proti svým dětem, kdyby stávkovali...*⁵⁴

Stávky a demonstrace propukaly obecně vzato proti stupňovaným požadavkům na zvyšování výkonu a produktivity extenzivním způsobem, tedy zvyšováním norem bez dostatečného technického a organizačního zabezpečení, ale též prostředkem nejprostším – prodlužováním pracovní doby. Konkrétně se jednalo např. o zavedení nepřetržitého provozu v dolech, tedy zrušením volné neděle. Dokumentována je např. situace na Dole Jiří na Sokolovsku. Na celozávodní schůzi 3. 6. 1953, tedy po měnové reformě v náladě velmi zjitřené, protestovali proti tomu horníci s tím, *že si [...] nenechají vzít od nás neděli, protože chtějí se svými ženami a dětmi, které většinou pracují, být pospolu*. Pod dojmem schůze bylo od zavedení nepřetržitého provozu upuštěno, ale 5. 6. byl důl obsazen SNB a došlo k zatčení několika horníků, aby byli vypátráni původci odporu. V pátek 5. 6. bylo horníkům zabráněno v přístupu na pracoviště s tím, *že mají přijít až v neděli*. Což byl zřejmě rafinovaný pokus, jak je donutit, aby směnu napracovali právě v neděli. Situace na dole byla komplikována tím, že část osazenstva tvořili Němci a reemigranti, kteří otevřeně vystoupili proti KSČ a vedení. Časem se na důl dostavily ženy horníků, jejichž názory shrnul autor zprávy a přímý aktér popisované události následovně: *Nyní jste nás okradli o naše tvrdě našetřené peníze a chcete nám vzít i neděli. Vy jste smutní zástupci dělníků, dělejte, abyste se odtud dostali*. Sebevědomí horníci argumentovali tím, že je v jejich moci sesadit ředitele závodu i předsedu závodní rady a zvolit si jiné. Autor zprávy, člen KOR Karlovy Vary Němec Josef Poetzl, který vystupoval v tomto sporu též jako tlumočnick pro německé horníky, kteří byli většinou pasivní a odpor vedli Češi a reemigranti, neopomenul uvést svou zásluhu, že tyto názory německým horníkům nepřeložil. Horníci pak dokonce volali do prezidentské kanceláře, která jim potvrdila, že zavedením nepřetržitého provozu v dolech se bude zabývat Národní shromáždění. Zdá se tedy, že nepopulární opatření díky masovému vystoupení dělníků bylo aspoň na čas odvoláno. O situaci na tomto dole svědčí Poetzlův závěr, že v současné době tam není možno pořádat schůze, protože by je „reakcionáři“ obrátili proti odborářům.⁵⁵

Odbourávání naturálií

Odbory kromě důrazu na zvyšování norem, údernické hnutí a socialistické soutěžení, což vše mělo sloužit vyšší produktivitě práce, se také aktivně podílely na likvidaci všech tradičních dělnických práv.⁵⁶ Můžeme mezi ně zařadit i likvidaci různých deputátů, nadlepení, výhod a podílů na naturálních produktech toho či onoho oboru.

Příkladem negativní solidarity je značně primitivní leták „přípravného výboru železničářů v Čechách a na Moravě“ z roku 1952, který by snad mohl být svědectvím

pokusů o vytváření autonomních odborů. „Tonda“ Zápotocký je v něm označen za českého „Geblse“ a celý leták je vlastně protestem proti připravovanému zrušení výhod železničářů s tím, aby A. Zápotocký (apel na něj svědčí o významu, který mu připisovali i odpůrci) také zruší *privilegované výhody horníků, zaměstnanců Masny, zaměstnanců lihovarů atd.* Anonymní autoři dále oznamují, že budou bojovat za volné neděle na železnici, za dvousetprocentní příplatky za noční práci, kritizují přidělový systém, stoupající životní náklady a v závěru vyhrožují stávkou k dosažení těchto požadavků.⁵⁷

V průběhu let 1952-1953 byla řada naturálních dávek v řadě sektorů odbourána, ale nikoli v plánovaném rozsahu. Tato nedůslednost byla způsobena měnovou reformou, resp. následným výbuchem nespokojenosti a taktickým opuštěním dříve vytčených a plánovaných cílů, což se stejně dotklo i prověrky výkonových norem. Do 1. 2. 1953 bylo např. deputátní uhlí poskytováno v celém sektoru paliv a energetiky. Ale po platové úpravě zvyšující platy úředníků byl jim tento nárok odebrán.

Po měnové reformě bylo přijato politické rozhodnutí, aby se dočasně rušení naturálií zastavilo.⁵⁸ Podle pozdějších návrhů na pokračování odbourávání deputátního uhlí se ho horníci měli vzdát dobrovolně za peněžitou náhradu, event. za „příkup“ za režijní ceny.⁵⁹

Zaměstnanci se proti odnímání naturálií mnohdy bránili a bouřili, i když neznáme přesnou míru tohoto protestu. Na schůzi ČSAD Slaný zaměstnanci přijali rezoluci proti vyřazení z přidělu uhlí a zaslali ji nejen ÚVS a ministerstvu, ale *rozeslali to ve formě rezoluce všem závodům ČSAD Čech a Moravy a snad i na Slovensko. Dokonce šli tak daleko, že uváděli, že rezoluce má být zaslána na všechny závody.* Předseda ÚVS zaměstnanců v dopravě Oldřich Beran hovořil o tom, že v této souvislosti došlo v rezortu v prvních dnech roku 1953 k narušení pracovní morálky.⁶⁰

Otázky naturálií se dotýkaly i otázky výroby a produktivity, protože mohly plnit úlohu hmotné stimulace. Na Státním statku Skalná bylo kritizováno, že minulý rok (1954) *zůstalo velké množství mrkve v zemi, protože na vydobytí nebyli lidé. Lidé a zejména ženy by to rády dělali, kdyby za to dostali mimo mzdu i určité naturálie.* Jeden soudruh řekl, že *kdyby si každou čtvrtou mrkev mohli nechat, nedošlo by k tomu, že mrkev shnije v zemi, a že na jiných statcích se v tomto případě naturálie poskytují.*⁶¹

Ztráta autority ROH. Sebereflexe

Symptomatický byl pocit ochablosti a ztráty perspektivy přiznávány i mezi nejvyššími funkcionáři. Již v roce 1951 byl znám skutečný stav věci. *Prohlédli jsme do pasivity mas. Přišli jsme na závod a odborový život žádný. Hovoříme s dělníky a oni nejeví žádný budovatelský elán. Vidíte pasivitu. V důsledku toho naši dělníci přestali věřit ve schopnost vedení organizovat řádně práci a zajistit řádný chod závodu.*⁶²

Na schůzi představenstva ÚRO 31. 3. 1953 uvedl předseda KOR Ostrava Jakub Peterek: *Vzpomeňte si jen na dobu před únorem 1948. Tenkrát nás do aktivity honili odpůrci jednoty ROH, kteří ve formě otázek a připomínek nutili funkcionáře k tomu, aby byli skutečně vyzbrojeni [...] Po únoru 1948, když jsme porazili reakci, pak jsme najednou ochabli. Domnívali jsme se, že odpůrce je poražen a že není třeba provádět odborářskou práci jako před únorem.*⁶³

Sebekritika nebyla jen izolovanou sebereflexí obecných poměrů, ale mnohdy byla přímo konkrétně spojena s akcemi, na nichž se ROH podílelo. Poměrně značně k poklesu autority přispěl jeho podíl na provádění prověrky výkonových norem a následném pokusu o zavádění nových, tzv. technicky odůvodněných norem. Na plenární schůzi v květnu roku 1953, kdy ještě tento proces probíhal, byl kritizován jeho postup, a sice především to, že po zpevnění norem nenásledovala slíbená technicko-organizační opatření (zlepšení organizace práce a technického vybavení), na jejichž základě teprve mělo k úpravě norem dojít a jimiž měla být zajištěna realnost nových norem, a tedy i minimálně dosavadní mzdy pracovníků. Protože ale k těmto opatřením nedocházelo, byť byla zakotvena např. v kolektivních smlouvách, a ty tímto také ztrácely na významu, dělníci se zavádění nových norem bránili. Odborová organizace pak ztrácela svou „tvář“, když nevyvodila z těchto případů závěry. *Dělníci se pak cítí napáleni a právem, poněvadž napáleni byli závodem a nakonec i odborovou organizací tím, že k takovému přístupu mlčela.*⁶⁴ V době normalizace pak bylo toto období označeno za realizaci generální linie výstavby socialismu, na němž se ROH podílelo rozvojem pracovní iniciativy a údernickým hnutím.⁶⁵

V diskusi ovšem byly jasně vymezeny mantinely proti možnému příklonu k ochraně práv dělníků a jejich zájmů: *Především se řídíme vždy stranickou a státní disciplínou, i když musíme tak trochu dát na sociální otázky.* O nedostatku revoluční odborářské kontroly vůči hospodářským orgánům pak hovořil předseda ÚVS zaměstnanců v hornictví J. Teper, který ale zároveň uvedl, že odbory věnují málo pozornosti mechanizaci a že je nutno starat se o pracovní podmínky horníků, aby byla podnícena těžba. Nedostatečné pracovní nadšení a výkonnost odůvodňoval tím, že mnozí lidé se ještě řídí zásadou, kterou on sám za kapitalismu *s velkou oblibou propagoval, co vyležíš, pro sebe, co uděláš, pro pána.* Realističtější, méně voluntaristické a idealizované náhledy na celkovou situaci a postavení odborů se přece jen od poloviny roku 1953 začínaly pozvolna objevovat a částečně prosazovat. Sekretář Jaroslav Kolář přiznal skutečnost upřímně: *Naši ředitelé závodů nebo účetní mohou si dělat s dělníky, co chtějí a u odborové organizace nenajdou ochranu.*⁶⁶

Podobně ve VŽKG Ostrava zpevnění norem a *neuskutečnění ani velké ani drobné mechanizace a organizačních opatření vytváří nepříznivou situaci a nedůvěru ve vedení a v odbory.* Tato zpráva vysvětluje nechuť dělníků k socialistickému soutěžení jejich obavou, že budou normy a plán znovu zvýšeny a že není možno po zpevnění norem podávat celý rok požadovaný výkon.⁶⁷

Neúspěch pokusu o plošnou prověrku výkonových norem přiznala plenární schůze ÚRO konaná ve dnech 12.–13. 11. 1953. Přechodný vedoucí odborů Josef Tesla uznal, že se dělníci brání zavádění nových norem, protože vedení liknavě přistupuje k technicko-organizačním opatřením ve výrobě, která by byla zárukou zachování mezd.⁶⁸

Již dříve při projednávání usnesení proti zmetkům, na jaře 1953, uvedl J. Teper, že pomocné síly v dolech házejí kameny do větrání, aby byla práce zastavena. *Když se těmto pracovníkům něco vytýká, to abyste chodili se státní bezpečností, protože on je schopen vzít kámen a praštití vás.*⁶⁹ Podobně o něco později konstatoval Ilja Prachař: *Stále se setkáváme na našich pracovištích s nepřátelskými projevy vůči našemu státnímu zřízení. A místo abychom jim čelili, buď mlčíme, nebo odejdeme.*⁷⁰

ÚRO rovněž monitorovalo průběh diskuse k vládnímu prohlášení z 15. 9. 1953, jímž byl zahájen nový kurz. Podle dílčích zpráv ze svazů a KOR byla místy živá, více méně ale zaměřená na konkrétní problémy na pracovištích a jen málo se diskutovalo o vnitroodborové problematice. Na aktivu předsedů závodních rad spojů ve východních Čechách se ozývaly připomínky typu *budeme kontrolovat stranu, jak plní své usnesení a úkoly, strana a vláda a ÚRO lhaly a neříkaly lidem pravý hospodářský stav* a dále se ozývalo i „štvaní“ proti ministrům a poslancům. Objevila se kritika neodbornosti řízení, přiznal se pokles aktivity po měnové reformě, bylo konstatováno, že lidé nemají dostatek peněz a že zboží je drahé a nekvalitní. Zaměstnanci byli celkově znechuceni a *nikdo nemá o nic zájem*.⁷¹ Je třeba si uvědomit, že šlo o jedno z nejobtížnějších období po reformě a před prvním snížením cen a prvními důsledky aplikace nového kurzu na trhu se spotřebním zbožím.

O různých chybách, jako třeba o přehlížení drobných zájmů pracujících, se jednalo na listopadové plenární schůzi a stejně tak se diskutovalo, zda na úpadku odborů a zájmu o ně má vinu odchod A. Zápotockého apod.⁷² Pro ilustraci: na Dole J. Šverma v Žacléři byla účast na odborových schůzích 5–10 % z celkového počtu zaměstnanců. Příčiny spočívaly v ignorování kritiky nedostatků a na dole panoval názor: *Nemá cenu tam chodit, vždyť si to stejně dělají, jak chtějí*.⁷³

J. Tesla při hledání vysvětlení dané situace přecenil nebezpečí anarchosyndikalismu, tím se rozumělo, že úkolem odborů je sestavovat hospodářské plány a plnit úkoly, které přísluší státním a hospodářským orgánům a sociáldemokratismu. Přitom vyšel z Novotného kritiky přetrvávajícího vlivu reformismu v odborech, přednesené na prosincovém plénu ÚV KSČ roku 1953. Později bylo zjištěno, že tyto názory ve skutečnosti dezorientovaly členy, protože ti nevěděli, o co se vlastně jedná.

Úkolem odborů oproti tomu měla být mobilizace pracujících ke splnění hospodářských úkolů, nikoli zajišťování výroby, jak tomu bylo u závodních rad v předválečném období. Od toho prý už mohl být podle J. Tesly jen krůček k oportunistu, který měl v odborech živnou půdu, protože *odbory sdružují vedle uvědomělých příslušníků dělnické třídy také příslušníky těch vrstev, které byly po desetiletí pod vlivem reformistických odborů a buržoasních stran*. Poukazoval rovněž na nebezpečí přílivu nedělnických skupin a vrstev obyvatelstva do závodů, *odtud se rodí názory a nálady, které stojí v rozporu s revolučním posláním odborového hnutí*.⁷⁴

Obava z disproporce mezi kupní silou a možnostmi trhu zazněly na plénu ÚRO 22.–23. 1. 1953. Sám předseda vlády upozornil na toto nebezpečí. Lidé nevěří ve zvýšení výroby elektřiny a těžby uhlí, když si nemají čím posvítit a zatopit. Podle něj byl nedostatek elektřiny způsoben jejím plýtváním na rozdíl od první republiky, protože bylo více žárovek (sic!) apod.⁷⁵

Měnová reforma

O situaci po měnové reformě svědčí zápis ze schůze představenstva 19. 6. 1953. Této schůze rozšířeného představenstva se zúčastnilo přes 500 funkcionářů – 210 členů ÚVS, členové Slovenské odborové rady, téměř 300 učitelů a žáků odborových škol

apod. Byla to jedna z největších schůzí odborového voleného orgánu, uvážíme-li početnost představenstva po jeho decimaci v červenci 1952, kdy v něm zbylo sotva 30 členů. Proti tomu směřovaly pozdější výtky zpochybnující smysl takových akcí, při nichž volený orgán zcela ustoupil do pozadí.

Opět se setkáváme s názorem, že na průběhu událostí na začátku června – konkrétně ve Stalinových závodech v Záluží – mělo podíl oslabení zdravého dělnického jádra *přilivem pracovních sil z řad bývalých řemeslníků, živnostníků, obchodníků, bývalých národních správců a také z řad reakce 77 a půl*. Byli to právě tito lidé, kteří tvořili hlavní oporu třídního nepřítele, kteří byli také jeho hlásnou troubou a z jejichž úst se nakonec objevila ona hesla a argumenty, které byly hlášány závodním rozhlasem a které nakonec byly s to v některých případech a v některých provozech zarazit nám na několik hodin provoz. Několik organizátorů bylo ihned vyvedeno přímo za brány, někteří byli vyloučeni ze strany a odborů. *Bylo také vidět, že jakmile se ostře vykročilo proti rozvratníkům, nastal klid*. Za projev mimořádné opovážlivosti byl označen požadavek některých stávkujících, kteří přišli na závodní rady pro vyplácení stávkové podpory jako za první republiky. V Plzni se jeden darebák přišel na závodní radu zeptat, kde je stávkový výbor, aby mu zaplatil prozrahálenou dobu.⁷⁶

Měnová reforma byla považována vcelku za zvládnutou, ale přece jen se dostavilo trauma, že došlo ke stávkám a demonstracím. My jsme si [...] zvykli říkat šablonovitě, že všechno jde, že jsme schopni všechno překonat, jen když bude dobrá vůle a iniciativa našich pracujících. Zkušenosti ukázaly, že tomu tak zdaleka není. Sekretářka ÚRO Marie Trojanová přiznala, že živý člověk a jeho potřeby byly přehlíženy a důležitější byly otázky výrobní. Ovšem sebekritika a kritika měly své meze, takže při tom všem byla linie 9. sjezdu KSČ, která vytyčila budování socialismu, správná a chyb se dopouštěli jen lidé.⁷⁷

Na aktivu komunistů v odborech 11. 9. 1953 budoucí první sekretář ÚRO J. Tesla označil množství stávek za důsledek špatné práce závodních organizací strany a odborů. Tyto stávky způsobily velké politické škody, které nevyváží ani nedělní směny, protože z nich získává kapitál emigrace. Zřejmě ještě pod dojmem nedávných demonstrací po měnové reformě určil následující strategii přístupu k nespokojeným zaměstnancům: *V závode s nimi budeme diskutovat, ale venku přestává, soudruzi, úloha strany a odborů. A začíná úloha státní bezpečnosti*.⁷⁸

Ani po vyhlášení nového kurzu se situace ihned nezměnila a na podzim roku 1953 došlo k dalším stávkám. I na východním Slovensku *se objevuje drobné stávkové hnutí*, např. z důvodu nevyplacení prémie. Stávky byly zjednodušeně vysvětlovány poklesem autority odborů a omezeným kontaktem se závody po zrušení OOR. *To, že se hovoří o poklesu autority odborů, pociťujeme od likvidace OOR. Styk se závody je velmi slabý. My jsme dosud nedobudovali svazové orgány tak, jak bychom měli a ne-našli jsme takový systém práce, abychom byli denně ve styku s revolučními masami*. Reakce staví populární věci a pak se stane, že máme na krku stávku. J. Tesla vyžadoval, aby se v zájmu lepší informovanosti ÚRO okamžitě telefonovalo a telegrafovalo na ústředí, *ať se stane cokoliv, shluk, demonstrace*, protože v opačném případě dostává ÚRO informace od SNB.⁷⁹

Závěr

Odbory se v roce 1953 po předchozím vývoji ocitly zřejmě na nejnižším bodě své autority. Víceméně jen aktivně rozpracovávaly stranické pokyny a direktivy, jako např. nešťastnou participací na vládním nařízení proti absenci a fluktuaci⁸⁰ a řadě dalších nepopulárních opatření a akcí. Podle mnohých badatelů, např. Karla Kaplana, se odbory dělníků příliš nezastávaly a nikdy jejich odpor neorganizovaly. Stály naopak spíše na straně moci a plnily roli „hasičů“. Neschopnost odborů pak vedla k živelným projevům nespokojenosti, k sociálním konfliktům a výbuchům. Závodní výbory možná s nespokojenými vnitřně souhlasily, *ale bály se svůj postoj vyjádřit veřejně, natož přidat se na jejich stranu a převést živelný výbuch v organizovanou akci*. Odbory se tak ocitly v rozporu se svým posláním.⁸¹ Ani v dalších letech se sice neodhodlaly a ani nemohly vzchopit vzhledem ke stranické disciplíně k samostatnější politice, ale díky modifikaci politiky KSČ v následujících letech, která ustoupila z mnoha důvodů od extrémních postojů, se jim přece jen otevřel jistý prostor, již se nemusely podílet přímo na protizaměstnanecké politice.⁸²

- 1 Krize postihla celý tzv. sovětský blok, objektivní příčiny a důvody byly ještě gradovány úmrtím J. V. Stalina a nejistotou a bojem o moc mezi sovětským „kolektivním“ vedením. Blíže k tomu např. KLESSMANN, Christoph – STÖVER, Bernd (eds.): *1953 – Krisenjahr des kalten Krieges in Europa*. Böhlau Verlag, Köln – Weimar – Wien, 1999. Nejspektakulárnější bylo povstání „17. června“ v Berlíně a východním Německu. Z poslední doby k tomu např. KLESSMANN, Christoph: *Arbeiter im Arbeiterstaat DDR. Deutsche Tradition, sowjetisches Modell, westdeutsches Magnetfeld (1945–1971)*. Dietz Verlag, Bonn 2007, s. 311–374.
- 2 Odložení využívali podle sekretářů Ústřední rady odborů (ÚRO) „nepřátelé“, kteří rozšiřovali různé fámy: *Jsou to hrůzy, co se vykládá o tom, proč se plenárka odkládá a mluví se i o zatýkání*. Podle sekretáře M. Šedivého zahraniční rozhlas hlásil, že „ROH stojí před čistkou“, což vnášelo neklid mezi pracující. Byl to ovšem jen důsledek tehdejší „utajovací“ mánie. Na schůzi byl předsedou ÚRO zvolen Augustin (Gustav) Kliment, dosavadní předseda odborového svazu zaměstnanců v kovoprůmyslu a ministr těžkého strojírenství, a František Zupka předsedou Slovenské odborové rady (SOR). VOA, f. Plenární schůze ÚRO (dále jen Pl. ÚRO) konané 17.–18. 7. 1952, k. 9, inv. č. 29.
- 3 Z rozsáhlé, hlavně předlistopadové literatury jmenujme např. TĚHLE, Jaroslav a kol.: *Přehled dějin československého odborového hnutí*. Práce, Praha 1984, a ČAPKA, František: *Odbory v českých zemích v letech 1918–1948*. Masarykova univerzita, Brno 2008.
- 4 VOA, f. Ústřední rada odborů – organizační oddělení (dále jen ÚRO – org.), k. 123, inv. č. 416, zpráva z 1. 12. 1952.
- 5 K novému kurzu např. PERNES, Jiří: Die politische und wirtschaftliche Krise in der Tschechoslowakei 1953 und Versuche Iber Überwindung. In: KLESSMANN, Christoph – STÖVER, Bernd (eds.): *1953 – Krisenjahr des kalten Krieges in Europa*, s. 103an. K situaci v NDR např. KLESSMANN, Christoph: *Arbeiter im Arbeiterstaat DDR. Deutsche Tradition, sowjetisches Modell, westdeutsches Magnetfeld (1945–1971)*, s. 377an.
- 6 VOA, f. Předsednictvo ÚRO (dále jen P ÚRO), k. 16, inv. č. 180, schůze 19. 6. 1953. Podobná jednota panovala také v době maďarského povstání.
- 7 VOA, f. ÚRO – org., k. 137, inv. č. 439, zpráva z 29. 4. 1953.
- 8 VOA, f. Celostátní akce, 3/8a.
- 9 VOA, f. Celostátní akce 3/8b, porada 12. 10. 1953.
- 10 VOA, f. Pl. ÚRO, k. 10, inv. č. 33, plenární schůze konaná ve dnech 12.–13. 11. 1953.
- 11 NA, f. Plenární zasedání ÚV KSČ, 01, sv. 22, a. j. 35.
- 12 VOA, f. P ÚRO, k. 17, inv. č. 187, 15. 10. 1953, schůze konaná dne 15. 10. 1953.
- 13 Tamtéž.
- 14 VOA, f. Pl. ÚRO, k. 9, inv. č. 29, plenární schůze konaná ve dnech 17.–18. 7. 1952.

- 15 VOA, f. P ÚRO, k. 17, inv. č. 187, plenární schůze konaná ve dnech 15. 10. 1953. Snad poprvé bylo na oficiální odborové půdě oznámeno odložení všeodborového sjezdu až na dobu po sjezdu KSČ.
- 16 Již na II. všeodborovém sjezdu v roce 1949 se o této otázce diskutovalo, obecně se akcentovala autorita a pravomoci představenstva, ale protože byla zároveň odmítnuta svazová linie a „delegační“ princip volených orgánů, byly tyto snahy neplodné a v duchu doby se vývoj ubíral opačným směrem. *Protokol II. všeodborového sjezdu*, Praha 1950, s. 319 a jiné.
- 17 VOA, f. ÚRO – org., k. 107, inv. č. 383, zpráva z Okresní odborové rady Rumburk z roku 1951.
- 18 VOA, f. Sekretariát ÚRO (dále jen S ÚRO), k. 31, inv. č. 557, schůze 4. 2. 1953.
- 19 Jeho jméno vůbec nezmiňuje např. TĚHLE, Jaroslav a kol.: *Přehled dějin československého odborového hnutí*. Práce, Praha 1984.
- 20 VOA, f. S ÚRO, k. 43, inv. č. 590, schůze 18. 12. 1953.
- 21 Tamtéž, k. 44, inv. č. 593, schůze 4. 1. 1954.
- 22 E. Hamerník byl od září 1969 až do června 1986 ministrem práce ČSR, B. Kačírek se v době normalizace stal tajemníkem ÚRO a redaktorem deníku *Práce* a Vydavatelství a nakladatelství Práce.
- 23 VOA, f. Pl. ÚRO, k. 9, inv. č. 29, schůze 17.–18. 7. 1952, a také P ÚRO, k. 13, inv. č. 152, schůze 19. 6. 1952.
- 24 TĚHLE, Jaroslav a kol.: *Přehled dějin československého odborového hnutí*, s. 429.
- 25 VOA, f. S ÚRO, k. 29, inv. č. 529, schůze 23. 12. 1953.
- 26 KAPLAN, Karel: *Československo v letech 1948–1953*, I. SPN, Praha 1991, s. 34.
- 27 Po červencovém plénu 1952 byly svazy reorganizovány v zásadě podle struktury hospodářského aparátu. TĚHLE, Jaroslav a kol.: *Přehled dějin československého odborového hnutí*, s. 429.
- 28 VOA, f. P ÚRO, k. 15, inv. č. 168, schůze 22. 12. 1952.
- 29 Tamtéž, f. Pl. ÚRO, k. 10, inv. č. 30, plenární schůze konaná ve dnech 22.–23. 1. 1953.
- 30 Tamtéž, f. Celostátní akce 3/7.
- 31 Tamtéž, f. Celostátní akce 3/15. porada předsedů a tajemníků ÚVS a vedoucích oddělení 17. 6. 1954.
- 32 *Syndikalismus byl ve vládním nařízení o absenci. Pak jsme cítili, že je to špatné a museli jsme to napravit. To byl též projev syndikalismu. A dále: Reformismus je setrvávat na požadavcích, které si lidé postavili a ještě za ně bojovat.* Zároveň ale podle J. Tesly odborům nikdo nedával příkazy, komunisté v odborech plnili úkoly uložené stranou. Tamtéž, f. Celostátní akce 3/8a.
- 33 Tamtéž, f. S ÚRO, k. 32, inv. č. 544, schůze 1. 4. 1953.
- 34 Tamtéž, k. 40, inv. č. 583, schůze 4. 11. 1953.
- 35 VOA, f. P ÚRO, k. 17, inv. č. 191, schůze 26. 11. 1953.
- 36 Tamtéž. Jako by nejasné povědomí vzniku „nové třídy“ vyžadovalo tento nepatrný korelativ.
- 37 VOA, f. P ÚRO, k. 16, inv. č. 179, schůze 18. 6. 1953.
- 38 VOA, f. P ÚRO, k. 16, inv. č. 176, schůze 14. 5. 1953. Úpravou členských příspěvků po měnové reformě se zabýval sekretariát znovu 4. 6. 1953. Viz VOA, f. S ÚRO, k. 34, inv. č. 553, schůze 4. 6. 1953. Šlo ale jen o novou tabulku příspěvků podle platů po měnové reformě, přičemž 1 % z hrubé měsíční mzdy zůstalo zachováno.
- 39 VOA, f. S ÚRO, k. 32, inv. č. 546, schůze 15. 4. 1953.
- 40 Tamtéž, k. 41, inv. č. 585, schůze 19. 11. 1953. Zpráva o příčinách neplnění plánu inkasa v 1953.
- 41 NA, f. Plenární zasedání ÚV KSČ, 01, sv. 22, a. j. 35.
- 42 VOA, f. Odborový svaz zaměstnanců ve stavebnictví, k. 64, plenární schůze 24. 10. 1956.
- 43 VOA, f. S ÚRO, k. 39, inv. č. 575, schůze 23. 9. 1953.
- 44 VOA, Celostátní akce 3/8a, porada předsedů, tajemníků ÚVS a vedoucích oddělení ÚRO 10. 10. 1953.
- 45 VOA, f. Oddělení Práce a mzdy, k. 1, r. 1951.
- 46 VOA, f. P ÚRO, k. 16, inv. č. 173, schůze 5. 2. 1953.
- 47 HEUMOS, Peter: K sociálněhistorickému výzkumu komunistických systémů. *Soudobé dějiny*, 2008, roč. XV, č. 3–4, s. 686–702.
- 48 VOA, f. ÚRO – org., k. 103, inv. č. 353, zpráva a hlášení Krajských odborových rad (KOR) z roku 1950.
- 49 VOA, f. P ÚRO, k. 16, inv. č. 169, schůze 8. 1. 1953.
- 50 VOA, f. S ÚRO, k. 39, inv. č. 575, schůze 23. 9. 1953.
- 51 Např. J. Tesla na plénu ÚRO 26. 6. 1954. VOA, f. Pl. ÚRO, k. 12, inv. č. 36, schůze 28. 6. 1954. K tomu také s poučeným odstupem KALINOVÁ, Lenka: *Společenské proměny v čase socialistického experimentu. K sociálním dějinám v letech 1945–1969*. Academia, Praha 2007.
- 52 HEUMOS, Peter: „Vyhrňme si rukávy, než se kola zastaví!“ *Dělníci a státní socialismus v Československu 1945–1968. Česká společnost po roce 1945*, sv. 2. ÚSD AV ČR, Praha 2006, 61an.
- 53 VOA, f. P ÚRO, k. 16, inv. č. 177, schůze 28. 5. 1953.
- 54 VOA, f. Pl. ÚRO, k. 10, inv. č. 31, plenární schůze konaná ve dnech 14.–15. 5. 1953. V závěrečném shrnutí uvedl A. Kliment, že právě opět vypukly problémy na Kladně a že někteří byli ze schůze uvolněni, aby jeli

- na místo. Dále dostal zprávu, že také bylo nějaké menší povstání, které ovšem snad neskončilo zastavením práce u třetí vysoké pece ve Vítkovicích. To vše dokazuje, že situace v květnu 1953 před měnovou reformou byla již značně napjatá, po vyhlášení měnové reformy eskalovala a pak zůstala latentně napjatou.
- 55 VOA, f. ÚRO – org., k. 146, inv. č. 485, zpráva z delegace člena KOR Karlovy Vary Josefa Pötzla o zavádění nepřetržitého provozu a zrušení volné neděle na Sokolovsku. Specifickou kategorií zaměstnanců, na kterou se ROH obracelo a jejichž nálady sledovalo a snažilo se je ovlivnit ve prospěch uvědomělého budování, byli němečtí pracující. I přes jejich rozptýlení do vnitrozemí byli koncentrováni především v krajích Karlovy Vary, Liberec a České Budějovice. V nich se vyskytovaly závody, kde Němci tvořili buď většinu nebo nezanedbatelnou menšinu osazenstva. Jednalo se např. o Lenoru, Kvildu a některé lokality na Chebsku a Ašsku, což byla dáno i místním průmyslem – sklárnami, výrobou hudebních nástrojů, hornictvím, textilnictvím apod. Velký vliv na české Němce měly události v NDR v červnu 1953, které podle zpráv interpretovali ze „západního“ hlediska. Zprávy opoziční postojů označují za fašistické a provokační, jejichž nositele je nutno izolovat od ostatních. Dozor nad Němci prováděl příslušný referát pro práci s občany a pracujícími německé národnosti opravdu důkladně. Všiml si i takových drobností jako literární besedy v obci Starý Rybník v r. 1953. *Tak na příklad není možné, aby předseda MNV při besedě o knize A. Zápotockého Vstanou noví bojovníci, označil tuto knihu jako pohádku, že za starých časů to tak nebylo, že to bylo lepší apod. Samozřejmě, že na takové a podobné případy a nedostatky jsem již upozornil nebo v nejbližších dnech upozorním příslušná místa jako ministerstvo vnitra, Krajský národní výbor, KOR, příslušný svaz atd. a že připravím a projednám další akci.* Současně řada zpráv přináší z hlediska ROH jako garanta produktivity velmi podstatnou věc, a sice ocenění německých pracovníků jako jedněch z nejlepších: *Máme celou řadu fašistů mezi Němci, kteří jsou proti nám, ale kteří současně vzorně splní výrobní úkoly.* VOA, f. ÚRO – org., k. 146, inv. č. 485.
- 56 HEUMOS, Peter: *K sociálněhistorickému výzkumu komunistických systémů*, s. 700.
- 57 VOA, f. S ÚRO II, k. 46, inv. č. 184, různé materiály z roku 1952.
- 58 VOA, f. S ÚRO, k. 74, inv. č. 663, k. 74, schůze 22. 12. 1954. Ale třeba zástupce ÚRO v Státní mzdové komisi Jindřich Gref požadoval odbourání deputátního uhlí i v těch sektorech, kde podobně jako na železnici bylo dosud zachováno.
- 59 VOA, f. S ÚRO, k. 79, inv. č. 678, schůze 16. 2. 1955.
- 60 VOA, f. Pl. ÚRO, k. 10, inv. č. 30, plenární schůze konaná ve dnech 22.–23. 1. 1953.
- 61 VOA, f. ÚRO – org., k. 154, inv. č. 515, zprávy z delegací.
- 62 Tamtéž, k. 121, inv. č. 406, schůze 15. 2. 1952.
- 63 VOA, f. P ÚRO, k. 16, inv. č. 173, schůze ze dne 31. 3. 1953.
- 64 VOA, f. Pl. ÚRO, k. 10, inv. č. 31, plenární schůze konaná ve dnech 14.–15. 5. 1953.
- 65 TĚHLE, Jaroslav a kol.: *Přehled dějin československého odborového hnutí*, s. 416–420.
- 66 VOA, f. ÚRO – org., k. 137, inv. č. 439, porada předsedů a tajemníků ÚVS, předsedů KOR a vedoucích oddělení ÚRO 21. 8. 1953.
- 67 VOA, f. ÚRO – org., k. 138, inv. č. 467, zprávy z delegací pracovníků a členů ÚRO k ověřování socialistického soutěžení.
- 68 VOA, f. Pl. ÚRO, k. 10, inv. č. 33, plenární schůze konaná ve dnech 12.–13. 11. 1953. Podle J. Grefa se prověřka norem zvrhla v „handlování“ o časy, výdělky, technická a organizační opatření, jež nebyla splněna.
- 69 VOA, f. P ÚRO, k. 16, inv. č. 177, schůze 28. 5. 1953. Úloha a prameny Stasi jsou v citovaných německých studiích o východoněmecké dělnické třídě spíše potlačeny.
- 70 VOA, f. Cs. akce, schůze k závěrům 10. sjezdu KSČ 29. 6. 1954.
- 71 VOA, f. ÚRO – org., k. 139, inv. č. 475, zprávy z delegací.
- 72 VOA, f. Pl. ÚRO, k. 10, inv. č. 33, plenární schůze konaná ve dnech 12.–13. 11. 1953.
- 73 VOA, f. ÚRO – org., k. 154, inv. č. 515b, zprávy z delegací.
- 74 VOA, f. P ÚRO, k. 19, inv. č. 202, schůze 25. 6. 1954.
- 75 VOA, f. Pl. ÚRO, k. 10, inv. č. 30, plenární schůze konaná ve dnech 12.–13. 11. 1953.
- 76 VOA, f. S ÚRO, k. 39, inv. č. 575, k. 39, schůze 23. 9. 1953. A jako zajímavost, která dokládá třídně podmíněný horizont a schopnost reálně zvažovat situaci, můžeme uvést vysvětlení stávek v Plzni a Záluží: *Není také náhodou, že tak, jako američtí imperialisté bombardovali v r. 1945 i Stalinovy závody, rovněž takřka před koncem druhé světové války. A není také náhodou, že události, k nimž došlo v Leninových závodech v Plzni, se zcela organicky udály i ve Stalinových závodech v Záluží u Mostu.*
- 77 VOA, f. Cs. akce 3/7, aktiv 11. 9. 1953, na kterém byla podána informace o plenárním zasedání ÚV KSČ, 6. 9. 1953.
- 78 Tamtéž; HEUMOS, Peter: *„Vyhrňme si rukávy, než se kola zastaví!“*, s. 79–81.
- 79 VOA, f. Cs. akce 3/8b, porada předsedů a tajemníků KOR 12. 10. 1953.

- 80 STÁTŇÍK, Dalibor: *Sankční pracovní právo v padesátých letech: vládní nařizení o opatřích proti fluktuaci a absenci č. 52/1953 Sb.* ÚSD AV ČR, Praha 1994, s. 176.
- 81 KAPLAN, Karel: *Proměny české společnosti (1948–1960)*. ÚSD AV ČR, Praha 2007, s. 298–299. Podle P. Heumose to bylo složitější a dělníci si vydobyli jakousi autonomii. Dovojuje, že jakési hnutí závodních odborových organizací požadovalo, aby KSČ už nesměla přímo zasahovat do výrobního procesu, aby ve stanovách závodních výborů ROH byl zakotven zákaz intervence Ústřední rady odborů do závodů a aby právní nárok na stávkou platil i pro jednotlivé závody, bylo to výsledkem zdlouhavého procesu, v němž přetrvávala jedna konstanta: opozice proti spoluvládě centrálních mocenských instancí v závodech. Již dávno před rokem 1968 zřetelná redukce socialistických pracovních iniciativ (stachanovské hnutí, socialistické soutěžení), ústup komunistické strany a státní bezpečnosti od regulačních iniciativ při řešení pracovních konfliktů ve druhé polovině padesátých let pod tlakem stávkovou hnutí z let 1948 až 1953 a současně již vzpomenuťá „kariéra“ závodních odborových organizací, to vše podtržené zřetelnou každodenní praxí neskrývaného odmítání nařizení „shora“ s poukazem na skutečné poměry v závodech. Základním předpokladem silného postavení dělníků v závodech [...] byly nakonec už načrtnuté neformální závodní mocenské poměry [...] Z politických a profesních důvodů až do pozdních šedesátých let celkově slabá pozice průmyslového managementu umožňovala závodním radám, respektive závodním výborům ROH, přebírat neformálními cestami i faktickou pravomoc nad organizací práce, a tím i kontrolu pracovního výkonu a mezd, tj. rozhodování o tom, zda musí jednotlivý dělník vyplnit „tvrdou“ nebo „měkkou“ normu, dostane-li vyšší plat a prémie a podobně. Tato neformálně podporovaná mzdová politika v režii závodní odborové organizace, vedením odborů marně skandalizovaná, absorbovala sociální výbušnou náplň a předcházela proto – čím dál tím více – pracovním konfliktům; může tudíž sloužit jako nepřímý důkaz pro prosazování dělnických zájmů bez odborů a proti nim. HEUMOS, Peter: *K sociálněhistorickému výzkumu komunistických systémů*, s. 696.
- 82 Ani teror nezpůsobil, že by společnost zcela ztratila schopnost samostatného jednání. Odpor proti do extrému vystupňovanému mocenskému nároku komunistické strany podnítil v průmyslových závodech sociální a organizační vývoj, jehož závažnost lze odvodit z toho, že jej bylo možné stále znovu reprodukovat a že v letech 1948 až 1968 vytvářel konstantní struktury. Za těmito strukturami lze rozeznat cílovou představu závodu jako pevnosti proti centrálním mocenským instancím a jejich nařizovací pravomoci. Na jaře 1968 muselo i vedení KSČ připustit, že toto hnutí mělo úspěch: politbyro konstatovalo, že vazby dělnictva na organizační ústrojí režimu jsou natolik uvolněné, že dělnictvo v něm nenachází žádnou oporu. Tak např. o „akci 77 000“ k převodu administrativních sil do výroby soudí, že většina lidí stejně skončila v závodní správě, a ne ve výrobě. V historiografii to není žádný velký objev, že státní aparát nemohl bezezbytku prosadit direktivy strany. K těmto inspirujícím závěrům dospěl po důkladném studiu obdobné pramenové základny již několikrát citovaný německý badatel, který tak mimoděk zajišťuje objektivitu pohledu „zvenčí“. HEUMOS, Peter: *K sociálněhistorickému výzkumu komunistických systémů*, s. 697. K tomu také HEUMOS, Peter: *Zum industriellen Konflikt in der Tschechoslowakei 1945–1968*. In: HÜBNER, Peter – KLESSMAN, Christoph – TENFELDE, Klaus (eds.): *Arbeiter im Staatssozialismus. Ideologischer Anspruch und soziale Wirklichkeit*. Böhlau Verlag, Köln – Weimar – Wien 2005, s. 473–497.

Peněžní reforma roku 1953 jako nástroj sociální změny¹

Ve *Zprávě o peněžní reformě a jejím vyúčtování*, vypracované ministerstvem financí ještě v roce 1953, byl položen důraz i na její cíle politické. Výslovně se v ní konstatovalo, že tato reforma sleduje mimo jiné *likvidaci finanční základny zbytku kapitalistů, zbavených výrobních prostředků po únoru 1948*.² Zpráva jen opakovala jinými slovy část oficiálního, pro veřejnost určeného usnesení vlády a ústředního výboru komunistické strany z 30. května 1953, v němž se uvádělo, že *peněžní reforma, zrušení lístkového systému zásobování a přechod k rozvinutému obchodu s jedinými státními maloobchodními cenami budou novou ranou kapitalistickým a spekulantským žvlům ve městě i na vesnici*.³ Zejména jim komunistická propaganda přičítala na vrub růst velkých finančních přebytků, negativně působících na hodnotu měny a tím vyvolávajících inflační tendenci.

Za viníka byl označen „třídní nepřítel“, přežívající v sociální struktuře lidovědemokratického Československa. Nebyl sice explicitně jmenován, ale obecně za něj byla označována každá hospodářsky samostatně činná osoba schopná „pro sebe“ (tedy ne pro společnost) produkovat zisk a akumulovat kapitál. Těmto lidem se proto mělo „sáhnout“ na peníze, neboť, jak zdůrazňovalo komunistické *Rudé právo*, *Vladimír Iljič Lenin učil, že zvítězivší dělnická třída může vybudovat socialismus jen za nesmiřitelného boje proti odporu poraženého, ale nezničeného třídního nepřítele, který je silný mimo jiné také proto, že mu zůstaly hotové peníze*.⁴

Peněžní reforma byla teprve dodatečně připojena k připravované reformě trhu, která koncem května 1953 vedla ke zrušení přidělového lístkového systému, tzv. vázaného trhu, a k plnému přechodu na volný trh s jednotně stanovenými maloobchodními cenami. O reformě trhu se začalo vážněji uvažovat na jaře 1952, kdy ve vázaném trhu začínala být spatřována jedna z příčin kumulujících se hospodářských potíží. Podle úřední analýzy Úřadu předsednictva vlády vedl přidělový lístkový systém k rovnostářskému zásobování a tím prý utlumoval pracovní iniciativu a zvyšování produktivity práce. Umožňoval části zemědělského obyvatelstva, které pracovalo také v průmyslu, dopravě atd., a které proto mělo nárok na přidělové lístky, přístup k levným vázaným potravinám, přičemž vysoké ceny zemědělských výrobků na volném trhu měly zemědělcům nepřiměřeně zvyšovat příjmy. Průmysl, zejména textilní, prý zase zneužíval svého postavení na vázaném trhu, omezoval sortiment a zhoršoval kvalitu zboží, zkrátka prý znehodnocoval *úspěchy, kterých bylo dosaženo*

*v rozvoji hospodářství, neboť obyvatelstvo je měří hlavně podle poměrů na trhu a práce obchodu.*⁵

Úvahy o přechodu jen k volnému trhu byly silně ovlivněny maďarským příkladem. Na počátku roku 1952 byl v Maďarsku zrušen vázaný trh zavedený předchozího roku ve velkých městských aglomeracích. Československá strana se nechala maďarským postupem inspirovat. Do Prahy pozvala předsedu maďarského státního plánovacího úřadu Z. Vase, dále dva odborníky, kteří v Maďarsku řídili přípravy na zrušení vázaného trhu, a pochopitelně i dva vedoucí stranické představitele. Jedním z nich byl Ernő Gerő, tvrdý stalinista a stoupenec superindustrializace převážně agrárního Maďarska.

Československá strana se rozhodla, že bude postupovat přesně podle maďarského vzoru, v němž ji zaujaly zejména dva principy. Prvním bylo výrazné zvýšení cen, přičemž jejich drtivý dopad na obyvatelstvo byl zmírněn jen u té jeho části, která závisela na mzdách a platech, a to jistým jejich zvýšením. Vzestup cenové hladiny však plně dopadl na zemědělce (relativně nízké výkupní ceny zůstaly zachovány), dále na živnostníky, obchodníky aj., zkrátka na subjekty soukromě podnikající. Druhým pak bylo maximální rozevření cenových nůžek mezi zemědělskými a průmyslovými výrobky, aby bylo možno neekvivalentní směnou odčerpávat finanční prostředky ze zemědělství.⁶ Oba principy se odrazily v československém konceptu příprav na odstranění listkového systému z poloviny června 1952.

I v Československu mělo být obyvatelstvo závislé na mzdách a platech, v prvé řadě dělnictvo, novými vyššími cenami zatíženo podstatně méně než obyvatelstvo zemědělské. Nejtěživěji a cíleně měly tyto ceny dopadnout na tu skupinu obyvatelstva, do níž patří zejména soukromí řemeslníci, živnostníci, majitelé domů, zbytky vykořisťovatelské třídy.⁷ V československém přístupu k reformě trhu se daleko zřetelněji než v maďarském promítal třídní přístup. Ten byl ostatně patrný i v již připravovaných daňových opatřeních postihujících soukromý sektor. Dávala se jim přednost před radikálnějším postupem v Maďarsku, v němž např. zestátněním většího domovního majetku byla podstatně redukována ta sociální skupina, kterou tvořili vlastníci činžovních domů.⁸

V prvních fázích přípravných prací na zrušení přídělového systému se očekávalo, že zvýšený výnos daní, rozdíl mezi růstem cen a růstem mezd a platů i růst maloobchodního obratu v důsledku předpokládaného plynulého a rozsáhlejšího zásobování vnitřního trhu povede k žádoucímu snižování objemu peněz v oběhu, tedy že není třeba uvažovat o peněžní reformě.⁹ Takovéto závěry se zdály reálné – vždyť v prvním čtvrtletí 1952 obyvatelstvo v panice, že měnová reforma je na spadnutí, ze svých úspor tezaurovaných doma či uložených v peněžních ústavech vydalo za zboží kolem 15 miliard korun a vnitřní trh tento nápor ustál.¹⁰

Cenové a daňové nástroje měly tedy vést k odčerpání obyvatelstvem tezaurovaného oběživa ve výši přibližně 40 miliard korun.¹¹ Současně měly odebrat či alespoň výrazně podlomit finanční sílu „zbytku kapitalistických živlů“, ale zdaleka se nejednalo jen o ně. Celý soubor těchto opatření sledoval urychlení procesu vytěšňování soukromého podnikání v zemědělství, obchodu a živnostech. Z hlediska dobového ideálu se měla sociální struktura společnosti postupně transformovat do nových sociálních skupin vymezených třídně, s důrazem na dělnictvo a družstevní rolnictvo.

V červenci 1952 byla podle maďarského příkladu ustavena zvláštní osmičlenná komise vedená předsedou vlády Antonínem Zápotockým, která do příchodu sovětských poradců pracovala ve vládní Kramářově vile. V režimu přísné izolace sestavovala bilanci kupních fondů, tedy zboží, s nímž se mohlo počítat pro zásobení maloobchodní sítě po zrušení přidělového systému, dále vypracovávala návrhy na změny v oblasti mezd, platů a cen.¹² Původně se předpokládalo, že tato komise bude moci konzultovat s několika *maďarskými odborníky na ceny a s jedním sovětským, o jejichž vyslání měly být požádány vlády v Budapešti a v Moskvě*. Proti maďarské účasti na reformě československého trhu Moskva pravděpodobně vznesla námitky, možná proto, že maďarská vláda provedla zrušení lístkového systému bez sovětské účasti. Do Prahy přijeli jen sověští poradci, kteří se sice se členy komise scházeli jen sporadicky,¹³ nicméně prostřednictvím připomínek k jimi vypracovaným koncepčním materiálům „usměrňovali“ jejich činnost. Touto formou vlastně komisi řídili, neboť slovo sovětského poradce mělo v té době prakticky absolutní platnost.

Na ministerstvech financí a vnitřního obchodu se pod taktovkou ministrů Jaroslava Kabeše a Františka Krajčíra a za aktivního přispění sovětských poradců připravovaly nové zákony, kterými mělo být mimo jiné rozšířeno instrumentarium třídní politiky, budované v československém právním řádu po nástupu komunistické totality. O toto instrumentarium se opíral např. již sazebník k zákonu o všeobecné dani,¹⁴ který vstoupil v platnost počátkem roku 1949. Uvalil na soukromé podnikání řemeslníků a živnostníků a na soukromé zemědělce vyšší daňové sazby než na ty, kteří již náleželi k tzv. socialistickému sektoru. Toto třídně diferencované zdanění se např. u soukromého zemědělského podnikání zdůvodňovalo předpokládanou vyšší efektivitou kolektivní formy obhospodařování půdy, která prý *zmenšuje národohospodářské ztráty při zemědělské výrobě, takže újma na výnosu daně by byla vyvážena kolektivním prospěchem*.¹⁵ Stejná argumentace byla užita v případě vyšších daňových sazeb pro individuální výrobu než pro výrobní družstva.

Zavedení pro soukromý sektor diskriminační všeobecné daně se neminulo účinkem, ovšem rozdílným ve výrobních živnostech a v zemědělství. Jestliže v roce 1948 bylo registrováno na 196 100 soukromých výrobních živností, do roku 1952 jejich počet klesl na 52 900.¹⁶ Obdobně tomu bylo v zemědělství. V roce 1948 se v rukou soukromých zemědělců nacházelo 93,7 % z celkové výměry zemědělské půdy, o čtyři roky později to bylo 66 %.¹⁷ Všeobecná daň se jako nástroj třídní politiky v zásadě osvědčila a podle očekávání mocenského centra přispěla *k zatlačování soukromokapitalistických živlů v [...] řemeslném a zemědělském podnikání a záměrným zvýhodňováním napomáhala ke sdružování jednotlivých malovýrobců ve vyšší celky – družstva*.¹⁸

Tato daň se však vymykala sovětskému daňovému systému, a proto na základě usnesení ÚV KSČ a vlády z 6. září 1951 o reorganizaci hospodářství, které vedlo k jeho sovětizaci, byly zahájeny práce na jejím nahrazení daní z obratu podle podkladů poskytnutých sovětskou stranou, zřejmě prostřednictvím poradců pozvaných do Prahy. Nezůstalo jen u přípravy zákona o dani z obratu, přepracovávala se celá daňová soustava při současném jejím propojení s cenovými a mzdovými úpravami v souvislosti se zrušením vázaného trhu a přechodem na trh jediný. Všechna tato

opatření měla společného jmenovatele, totiž *zrychlení tempa budování socializace*.¹⁹ Ruku v ruce s ní se měla měnit sociální struktura společnosti tak, aby odpovídala ideologickému modelu „svazku dělnické třídy s družstevním rolnictvem a pracující inteligencí“.

Zvýšení daňové zátěže soukromých zemědělců, řemeslníků a vůbec živnostníků mělo posílit jejich motivaci k „dobrovolnému“ zařazení do tohoto modelu. V podkladu pro direktivní směrnici politického sekretariátu ústředního výboru komunistické strany se proto navrhovalo nastavit nové daně spolu s novými maloobchodními cenami tak, aby největší zatížení dopadlo na soukromé řemeslníky, živnostníky, ale také na majitele nájemních domů a vůbec zbytky „vykořisťovatelské třídy“. Těmto kategoriím obyvatelstva se měly podle prvních propočtů zvýšit životní náklady asi o 26 %, soukromým zemědělcům přibližně o 17 %. Nové daně a ceny ovšem přinášely zatížení, a to asi o 18 %, také pro dělníky a vůbec obyvatelstvo závislé na mzdách a platech. Aby se dodržela zásada, že všechna opatření přijímaná v souvislosti s odstraněním lístkového systému se co nejméně dotknou zejména dělníků, ale i dalšího obyvatelstva pracujícího za mzdu, předpokládalo se zvýšení jejich hrubých mezd o 10–11 %. Tvrdý dopad nových cen na příjemce starobních a jiných sociálních důchodů mělo zmírnit jejich desetiprocentní zvýšení.²⁰

Odhadovalo se, že jenom nová zemědělská daň zvýší daňové zatížení zemědělců o 3,5 miliardy korun. Výnosnost domovní daně měla vzrůst po zavedení nového sazebníku z 0,8 na 2,0 miliardy korun. Předpokládali se průměrný narůst cen průmyslového zboží o 11 % a potravinářského zboží o 27 %, pak logicky stoupla úhrnná cena zboží dodávaného na vnitřní trh. Takto kalkulované ceny promítnuté pro hrubou představu na dodávky vnitřnímu trhu v roce 1952 zvýšily jejich úhrnnou cenu asi o 67 miliard korun.²¹ Názor, že se v krátkém čase podaří prostřednictvím nových daní a nových cen odčerpát obyvatelstvem tezaurované peníze, se zdál opodstatněný a s peněžní reformou se počítalo.

Sovětští poradci si ujasnili československý koncept přechodu k jedinému volnému trhu prostřednictvím sedmi otázek, s nimiž se obrátili na členy komise. Jejich odpovědi, jen v dílčích záležitostech korigované sovětskými poradci, se staly po schválení tzv. komisí ministrů²² v polovině října 1952 závaznou směrnicí pro dokončení reformy trhu.²³ Závěrečná zpráva z konce října však přinesla znepokojivá zjištění, natolik závažná, že o nich byl neprodleně informován prezident Klement Gottwald. Komise z Kramářovy vily poukázala na politická rizika – dala se očekávat nepříznivá reakce zemědělského obyvatelstva na nový výkupní systém zemědělských výrobků kopírující sovětský vzor, s nímž se původně nepočítalo, předvídatelná byla i negativní reakce městského obyvatelstva na zvýšení cen po reformě trhu. Neméně závažná byla i rizika sociální. Ukázalo se totiž, že rodiny s více dětmi budou *i při minimálním zvýšení cen, zvláště u zboží určeného pro děti a při maximálním zvýšení příplatků na děti, citelně postiženy*.²⁴

Původně komise vycházela z plošného zvýšení mezd a platů. Takový přístup ovšem znamenal, že propad reálných příjmů rodiny (ale i osob samostatně žijících) v důsledku plánovaného zvýšení cen a nových daní bude nejvýraznější právě u nejnižších příjmů a nejmenší u příjmů nejvyšších.²⁵ Sovětští poradci zjevně navrhovali jiné řeše-

ní, a to takové, které bylo uplatněno u nich doma v prosinci 1947 při zrušení lístkového systému na potraviny a průmyslové zboží. V Sovětském svazu bylo poměrně značné rozpětí mezi nejnižšími a nejvyššími příjmy, a proto byl vzestup cen kompenzován diferencovaně. Nízké mzdy a platy byly navýšeny podstatně výrazněji než ty vyšší.

Tento postup se jevil jako sociálně spravedlivější, ale v československých podmínkách jen stěží proveditelný, zejména vzhledem k platovému řádu státních zaměstnanců. V něm platové rozpětí mezi nejnižší a nejvyšší platovou třídou bylo příliš nízké, než aby bylo schopno únosnou měrou kompenzovat cenový vzestup.²⁶ V Československu totiž ve srovnání s jinými zeměmi východního bloku, včetně Sovětského svazu, byl podíl vázaného trhu s nízkými cenami na celkovém maloobchodním obratu zboží největší. Řešení tohoto problému členové komise spatřovali v postupném uvolňování trhu, a to ve dvou etapách, i nadále bez zásahu do oběhu peněz.²⁷ V elaborátu z 10. listopadu 1952, podepsaném Václavem Hůlou, pracovníkem národohospodářského oddělení Kanceláře prezidenta republiky, byla tato varianta označena sice jako nejriskantnější a nejobtížnější, současně ale jako nejpřijatelnější pro obyvatelstvo. Další dvě varianty byly již spojeny s peněžní reformou.²⁸ Lze předpokládat, že v dusivé atmosféře podezírání a represí počátku 50. let se členové komise, většinou erudovaní národohospodáři, tímto elaborátem jistili a rozhodnutí jak dál, tedy i odpovědnost, přesunuli na politické vedení. Podle Rozsypalovy vzpomínky dokonce Zápotockému položili otázku, zda politické vedení zvažuje i variantu s peněžní reformou. Odpověď jejich obavy rozhodně nerozptýlila. Asi tušili, že se chystá, ale oficiálně o ní byli informováni až v polovině května 1953.²⁹

Rozhodnutí o provedení peněžní reformy padlo ve vší tajnosti v nejužším kruhu kolem prezidenta Gottwalda někdy před 17. listopadem 1952, neboť k tomuto dni je datován dopis vládě Sovětského svazu s žádostí o zajištění výroby nových československých papírových platidel a mincí.³⁰ Určit, kdo do tohoto úzkého kruhu náležel, je obtížné. Jistě do něj lze zařadit ministra financí Jaroslava Kabeše a jeho náměstka Bohumila Suchardu, někdejšího zástupce Československa v Mezinárodním měnovém fondu, dále náměstka ministerského předsedy Jaromíra Dolanského, pochopitelně sovětské poradce s J. I. Golevem, poradcem na ministerstvu financí. Naproti tomu je v této fázi přípravy peněžní reformy zpochybnitelná přímá účast Antonína Novotného, byť zastával vysoké funkce, a to tajemníka ústředního výboru komunistické strany a člena jeho politického sekretariátu.³¹ Obecně se předpokládá, že podnět k peněžní reformě dali sovětské poradci.³² Je to pravděpodobné, neboť zrušení lístkového systému v Sovětském svazu bylo spojeno právě s peněžní reformou. Důvodů, které vedly k rozhodnutí provést peněžní reformu, je nesporně více. Sucharda ve svém deníku akcentoval dva – odpoutání parity koruny od amerického dolaru a provázání jejího zlatého obsahu se sovětským rublem, dále zvýšení její kurzovní hodnoty vůči zahraničním měnám.³³ Pro Moskvu to byl dobrý signál, neboť tím se upevňovala vazba Československa na sovětskou ekonomiku. Nemalou roli jistě hrála příležitost vyřešit otázku vnitřního státního dluhu či zvýšením kurzu koruny snížit obchodní zadluženost v cizině. Nelze pominout ani celkové politické klima ovlivňované oficiální ideologickou tezí o zosťřujícím se třídním bojem v dané etapě vývoje.

Zatímco kruh kolem Gottwalda tajně připravoval organizačně-politická opatření pro spuštění peněžní reformy, členové komise, aniž by o ní byli informováni, už poněkolkáté přepracovávali návrhy nových cenových a mzdových relací v přísně tajném režimu a v plné izolaci, tentokrát na zámku v Kolodějích. Na ministerstvu financí byly dokončeny daňové zákony, jejichž přijetí mělo vytvořit podmínky pro fungování volného trhu po zrušení trhu vázaného. Na podzim roku 1952 se dostaly do příslušných parlamentních výborů a v prosinci na plénum Národního shromáždění. Tyto zákony byly koncipovány jednak s ohledem na fiskální zájmy státu, jednak jako nástroj sociální změny.

Daňové zákony měly působit na přeměnu rolníka v rolníka družstevního a současně likvidovat či přinejmenším podlomit ekonomické pozice tzv. vesnického boháče. Dále měly vytlačit nežádoucí rezidua soukromého podnikání v malovýrobě a maloobchodu, jinak řečeno, daně měly živnostníky a obchodníky motivovat buď k tomu, aby vstoupili do národních, komunálních či družstevních podniků, nebo aby ukončili podnikání. Pro ještě přežívající akciové společnosti a podobná podnikatelská sdružení byly připraveny daňové sazby v podstatě likvidační. Obdobný osud čekal majitele nájemních domů – obě tyto podnikatelské kategorie byly předurčeny k zániku.

Základním předpokladem bezproblémového přechodu na volný trh bylo zajištění dostatečného množství základního zboží, aby po reformě trhu nebylo vyprodáno. Na tento problém se tázali sovětsí poradci členů komise a v říjnu 1952 se jim dostalo odpovědi, že potíže by mohly nastat jen u masa, tuků, cukru a mýdla. Jinak prý bude poptávka na vnitřním trhu plně kryta, ovšem s jednou naléhavou podmínkou: je *nutno zajistit, aby plánované dodávky a plánované počáteční zásoby tohoto zboží byly splněny*.³⁴ Vzhledem k tomu, že sortiment zboží na vázaném trhu z více než padesáti procent sestával ze zemědělských výrobků, právě na zemědělství byla upřena zvláštní pozornost všech míst participujících na reformě trhu, sovětské poradce nevyjímaje. Ti se ostatně výrazně angažovali v přípravě příslušné legislativy, a to nejen v oblasti daňové politiky.

Vliv sovětských poradců byl zcela zřetelný v opatřeních, jimiž mělo být zajištěno plnění plánovaných dodávek zemědělských produktů. Zvláštní ministerstvo výkupu sice vzniklo již v květnu 1952³⁵ a do jeho čela byl dosazen předválečný komunist Josef Krosnář, ale teprve se konstitovalo a postrádalo legislativně zakotvené kompetence. Těch se mu dostalo zákonem o dodávkové povinnosti z listopadu 1952. Koncepce zákona plně přejímala sovětskou direktivní plánovací praxi založenou na administrativně stanovených dodávkových normách na jeden hektar a na nekompromisních sankcích včetně zajištění zásob, či dokonce nuceného odnětí zemědělských výrobků.³⁶ Třídní diskriminace jedné sociální skupiny vesnické společnosti, tzv. vesnických boháčů, je zřejmá až z prováděcího nařízení. „Vesničtí boháči“ měli mít povinné dodávky podle dodávkových norem o 10 % vyšší než ostatní samostatně hospodařící rolníci.³⁷ Dodávkové normy, stejně jako předchozí systém povinného výkupu, představovaly nástroj třídního boje na vesnici, o čemž svědčí celá řada soudních procesů s tzv. neplniči.

Změnu sociální struktury vesnice nastartovanou zahájením procesu kolektivizace měla urychlit nově koncipovaná zemědělská daň. Jednalo se o problematiku mimo-

řádně citlivou, neboť vesnické obyvatelstvo si přivyklo na velkorysé daňové úlevy, které mu ve snaze získat jeho přízeň poskytla nová vládní garnitura po únorovém převratu.³⁸ Zemědělskou daň platilo jen necelých deset procent zemědělských závodů – ostatní se po využití škály různých slev dostali na daněproště minimum. Již 11. července 1951 padlo na půdě Hospodářské rady ústředního výboru komunistické strany rozhodnutí o nutnosti zemědělskou daň upravit.

Teprve zahájení prací na odstranění vázaného trhu zahrnující i změny v daňové soustavě urychlilo koncipování nového pojetí zemědělské daně. Podle ní se daňové zatížení zemědělského obyvatelstva mělo rovnat daňovému zatížení dělnických a úřednických kategorií. Od tohoto kroku stát očekával dva efekty. Prvním bylo zvýšení státních příjmů – roční výnos zemědělské daně pohybující se kolem 260 milionů korun se měl zvýšit na 1,2 miliardy. Druhým mělo být vytvoření předpokladů *pro přechod malých a středních zemědělců ke kolektivní formě zemědělské výroby s vyšší produktivitou práce*.³⁹ Před soukromým rolníkem tak vyvstávala volba – buď se stane členem družstva a tím si zajistí příjem, který bude jen nepatrně zdaněn, nebo si zachová hospodářskou samostatnost a s ní přijme i daňovou zátěž.⁴⁰ Někdejší bankovní úředník a komunista z roku 1921 Jaroslav Kabeš, niterně věřící v „přirozený třídní svazek mezi dělnickou třídou a malými a středními zemědělci“, v této úvaze sázel na spořivost vesnického obyvatelstva a nedocenil vlastnický vztah k půdě zakořeněný v jeho mentalitě. Právě v těchto „malých a středních rolnících“ spatřoval „hlavní kádry jednotných zemědělských družstev“. Zatímco tito rolníci se měli postupně transformovat v družstevní rolnictvo, z vesnice pomocí daní měly být vytlačeny *zbytky soukromokapitalistických forem zemědělské výroby, především vesničtí boháči*.⁴¹

Jak se dalo očekávat, i na půdě Národního shromáždění se v prosinci 1952 při projednávání zemědělské daně brojilo proti „vesnickým boháčům“. Parlamentní zpravodaj, komunista Karel Mestek, připravovanou zemědělskou daň označil za „třídní“, jejím cílem je *zatlčit zbytky vykořisťovatelské třídy, vesnické kulaky, kteří se snaží brzdit rychlý růst jednotných zemědělských družstev a sabotovat zásobování našeho lidu zemědělskými výrobky*. „Vesnické boháče“ vykreslil jako poživitele bezpracných důchodů, kteří se vyhýbají občanským povinnostem a *za první republiky pomocí daní a různých obecných dávek vykořisťovali malé a střední rolníky*.⁴²

Sazba nové zemědělské daně byla mírně progresivní, začínala u 2 % a plynule stoupala na 12,15 % u ročního příjmu ve výši 200 000 korun. Vše, co tuto částku převyšovalo, však již bylo zdaněno 40 %. V zákonu o zemědělské dani byly zakotveny dvě procentuální přírážky, jichž měly místní a okresní národní výbory využít v „boji proti vesnickým boháčům“. Podnikatelsky zdatnější a finančně silnější zemědělec totiž mnohdy míval příjmy i z jiné než zemědělské činnosti, např. ze zpracovávání vlastní produkce (na jižní Moravě vinaři), z prodeje zemědělských produktů, z poskytování služby za úhradu (např. orby či dopravy). Těmto soukromým zemědělcům mohla být zemědělská daň zvýšena až o 30 %. Druhá přírážka, rovněž až třicetiprocentní, ani nepotřebovala specifikaci předmětu zdanění, prostě stačilo, že ji na návrh místního národního výboru konkrétnímu rolníkovi předepsal okresní národní výbor.⁴³

Nikoli nepodstatný rozdíl daňové zátěže mezi soukromně hospodařícími rolníky a jednotnými zemědělskými družstvy měl přispět k rozhodnutí dosud váhajících

vstoupit do družstva. Současně měl vést k podstatnému oslabení ziskovosti těch zemědělských závodů, jejichž majitelé nesli nálepku vesnických boháčů. Diferencovaná zemědělská daň nebyla jediným nástrojem k prosazování zemědělské politiky. Další představovala soustava dodávkových norem těch zemědělských produktů, které byly nejdůležitější pro výživu obyvatelstva. Od dodávkových norem se očekávalo, že po odstranění lístkového systému zajistí plynulé zásobování vnitřního trhu základními potravinami.

Státní výkup založený nyní na dodávkových normách jmenovitých zemědělských komodit snižoval objem přebytků, které soukromně hospodařícímu rolníkovi zůstávaly a které mohl i nadále legálně zpeněžit. Ziskovost soukromých zemědělských závodů byla těmito administrativními opatřeními soustavně snižována, aby jim byla znemožněna akumulace kapitálu, kterou marxistická ekonomie pokládala za základní předpoklad reprodukce kapitalistické výroby, a tak „vytlačeny zbytky vykořisťovatelských tříd“ brzdící kolektivizaci vesnice.

Dodávkové normy byly konstruovány obdobně jako zemědělská daň. Normy platící pro zemědělská družstva byly ve srovnání se samostatně hospodářskými rolníky měkčí. Na jejich základě stanovená dodávková povinnost družstev ze zemědělské půdy stejné bonity se pohybovala kolem úrovně vyměřené rolnickým hospodářstvím s výměrou pouhých 3,5–5 ha.⁴⁴

Dodávkové normy vybraných zemědělských produktů (q/ha)

Zemědělský produkt	Průměrný výnos v q	Typ zemědělského závodu			
		3,5–5 ha	JZD III. a IV. typu	nad 20 ha	nad 20 ha vesnický boháč (+ 10 %)
pšenice	20,5	3,90	3,70	5,80	6,38
žito	16,5	0,30	0,35	1,30	1,43
ječmen	18,2	2,00	3,25	4,70	5,17
brambory	110,4	16,00	16,00	25,20	27,72
vepř. maso	–	0,60	0,60	0,83	0,91
mléko v litrech	–	700	600	780	858

Zdroj: Sb. z. RČS 1952, č. 105 – Vládní nařízení z 23. 12. 1952, kterým se vyhláší dodávkové normy některých zemědělských výrobků a stanovují dodávkové oblasti pro rok 1953, s. 422–424, 427, 430–431; NA, f. Státní úřad statistický, k. 22, Návrh statistické ročenky ČSR 1956, tabulka 10–12. Sklizeň hlavních zemědělských plodin.

Daňovými opatřeními urychlovaná eliminace „vesnických boháčů“, v konečném cíli ale všech individuálně hospodařících rolníků, nemohla minout další typy soukromého podnikání, jakými bylo podnikání obchodní, výrobní, řemeslné, hostinské a další, v soukromé dopravě, povoznictví atd. V letech 1949–1951 sice většina těchto podniků přešla do tzv. socialistického sektoru provozovaného zejména národními a komunálními podniky a lidovými družstvy, nicméně jistá jejich část si stále ještě udržovala soukromopodnikatelský charakter. Vůli řemeslníků a živnostníků provozovat samostatnou výdělečnou činnost měla podlomit hned dvě nově koncipovaná zdanění – daň z příjmů a daň živnostenská.

Pohled komunistického režimu na tyto samostatně výdělečné osoby prezentoval v Národním shromáždění zpravodaj JUDr. Václav Hulínský, poslanec za Československou stranu socialistickou, slovy: *Jde o zbytky soukromých podnikatelů, kteří buď zaměstnávají námezdní síly nebo jsou činní v těch oborech, kde jejich soukromopodnikatelská píle je jen na překážku dalšího vývoje. Je jen spravedlivé, aby vyšší příjmy, které, jak se zdá, jim jejich podnikavost stále ještě vynáší, byly odčerpány ostrou daňovou progresí.* Barvitě zdůvodňoval nutnost vysokého zdanění příjmů ze soukromého podnikání, a to jak s ohledem na zájmy státních financí, tak z *hlediska vývoje k socialismu.* V hysterii doby procesů obviňoval zejména živnosti obchodní, hostinské, autodopravu a povoznictví, že *poskytují často existenční základnu vesnickým boháčům a dávají jim příležitost, aby záškodnickým ovlivňováním malých a středních rolníků brzdili přechod naší vesnice k socialismu.*⁴⁵

To důvodová zpráva k osnově zákona o dani z příjmů obyvatelstva, podepsaná Jaroslavem Kabešem a Antonínem Zápotockým, připouštěla, že živnostníci, řemeslníci (ale i lékaři a jiná svobodná povolání), ovšem za předpokladu, že *nevykořisťují* (rozuměj nezaměstnávají) žádnou pracovní sílu, *v dané etapě mají ještě své odůvodnění.* I oni však zdůrazňovali, že příjmy těchto samostatně podnikajících osob musí být zdaněny výrazněji, než jak jsou zdaněny mzdy dělníků a platy úředníků, neboť v samostatném podnikání mají prý možnost vyšších výdělků.⁴⁶ Příjmy těchto lidí podléhaly proto silně progresivní dani v rozpětí od 5 % při ročním příjmu do 15 000 korun do 80 % při příjmu půl milionu. V případě, že měli zaměstnance, zdanění bylo vyšší – při stejných příjmech v rozpětí 6–90 %.⁴⁷

Živnostníkům byla uložena ještě jedna daň, a to živnostenská, která se svým pojetím zásadně lišila od předchozí normy z března 1948. V tomto novém pojetí nabyla charakter poplatku za státem udělené oprávnění k provozování živnosti. K živnostem byly nyní přiřazeny i živnosti obchodní, které, jak se výslovně podotýkalo v důvodové zprávě, *jsou z hlediska vývoje socialismu nežádoucí.*⁴⁸ „Nežádoucí“ byly tedy obchodní živnosti, dále autodoprava, povoznictví a hostinské živnosti zdaněny nejvyšší sazbou. Byla-li řemeslná živnost provozována vlastními silami, tak prozatím ještě byla tolerována. V případě, že řemeslník měl zaměstnance, živnostenská daň mu výrazně narůstala. Vzestupná daňová zátěž měla živnostenské podnikání postupně utlumovat a vést k jeho dalšímu začleňování do „socialistického sektoru“.

Potlačovací, v podstatě likvidační charakter měly daně uvalené na soukromé podniky představující marginální zbytky akciových a jiných společností s výjimkou družstev. Ty byly zdaněny silně progresivně – pokud zisk nepřesahoval částku

400 000 korun, činila daň 75 % z bilančního zisku, dosahovaly-li zisků vyšších, pak z nich bylo těmto podnikům ponecháno jen 10 % (zdanění tedy činilo 90 %).⁴⁹

Další úder směřoval proti majitelům větších činžovních domů. V souvislosti s přechodem na jediný volný trh se sice objevila myšlenka následovat maďarský příklad a tyto domy prostě zestátnit.⁵⁰ Vláda ale dala přednost vyššímu zdanění příjmů z činžovních domů, které mělo přispět k odčerpání nadbytečného oběživa. Možná že v jejím rozhodování hrála jistou roli úvaha, že když odebere majitelům domů dispoziční právo k části nájemného, která měla být povinně ukládána na účet oprav, zajistí údržbu budov. Na ně nahlížela v podstatě jako na státní majetek, neboť, jak se pravilo v důvodové zprávě k osnově zákona o domovní dani, vlastníci prý jen užívají bezpracného zisku, *neprovádějí údržbu, takže náš bytový majetek chátrá*. Zdůvodnění slova „náš“ následovalo – „buržoazní vrstvy“ zneužívaly prý v meziválečném čase zákony na podporu stavebního ruchu a *stavěly si domy za peníze státu, který jim nejenom pomáhal platit hypotékami úroky a splácet hypotéku, nýbrž je i osvobodil na dlouhou řadu let od domovní daně a větší části bytových dávek*.⁵¹

Návrh zákona o domovní dani představoval v Národním shromáždění bezpartijní zpravodaj JUDr. Jaromír Berák, který sugestivně vykreslil negativní obraz vrstvy „neúprosných domácích pánů“, zneužívajících *svého třídního panství k tomu, aby vykořisťovala své nájemníky*.⁵² Domovní daň byla stanovena na 45, resp. 50 % z příjmu nájemného, z něj se odkrojilo 30 % na povinný fond oprav, a tak někdejší movitý příslušník středních vrstev byl sražen do sociální nicoty.⁵³

Všechny tyto zákonné normy měly vést k přetavení sociální struktury společnosti. V tomto duchu je charakterizoval ve své parlamentní řeči ministr financí Jaroslav Kabeš: *Jsou to zákony zaměřené třídně jednak na upevnění svazku mezi třídou dělníků a rolníků, jednak na omezování a zatlačování kapitalistických prvků, které se ještě udržely v naší společnosti*.⁵⁴ Je s podivem, že nevyvolaly ve veřejnosti bouři nevole. Pravda, byly přijímány v atmosféře hysterie, kterou režim vyvolal v souvislosti s monstrprocesem se skupinou v čele s Rudolfem Slánským. Citelně se dotkly nejen těch skupin obyvatelstva, které ještě vzdorovaly tlaku komunistického režimu, tedy rolnictva, živnostníků apod., ale dokonce i některých preferovaných dělnických kategorií.

Zákon o dani ze mzdy z roku 1947⁵⁵ zaváděl poměrně ostrou progresivní sazbu, což se v první pětiletcejevilo jako překážka rozvoje tzv. nových forem práce (úderníci, stachanovci). Zdaněno proto bylo maximálně 115 % úkolové sazby, mzda za pracovní výkon přesahující tuto hranici již zdaňována nebyla. V extrémních případech úderník s průměrným měsíčním výdělkem 2200 korun, který čtyřikrát překročil normu, zaplatil na dani jen 77 místo 1158 korun.⁵⁶ Nový zákon o dani z příjmu obyvatelstva tuto výhodu rušil⁵⁷ s odkazem na náklady státu na zabezpečení *rostoucích hmotných a kulturních potřeb celé společnosti*.⁵⁸

Současně s přijetím zákona o peněžní reformě 30. května 1953 a zrušením lístkového systému došlo k úpravě mezd, důchodů a některých sociálních dávek, rolníkům byla opětovně potvrzena možnost i nadále volně prodávat přebytky. Bezprostřední ztráta peněžních hotovostí po peněžní reformě spustila vlnu protestních akcí, ztráta budoucích příjmů v důsledku nárůstu daňové zátěže byla aktuálně méně bolestivá.

Režim ale krizi ustál a ke korekci třídní daňové politiky nedošlo. Předseda vlády Viliam Široký v Národním shromáždění při zdůvodňování peněžní reformy mimo jiné prohlásil, že její provedení *nesporně upevní svazek dělníků s družstevníky a (zatím ještě – pozn. aut.) malými a středními rolníky*.⁵⁹ Tato věta zdá se být standardní frází jako mnoho jiných. Frází nicméně nebyla – byl v ní obsažen program zásadní transformace sociální struktury československé společnosti, k jehož realizaci významně napomohly daňové zákony připravené v rámci zrušení vázaného trhu a posléze i sama peněžní reforma. Ke konci 50. let byla ukončena kolektivizace v zemědělství a v podstatě i likvidace živností, což dobová marxistická ideologie vydávala za „vítězství socialistických výrobních vztahů“ v důsledku „zespolečenštění výrobních prostředků“. Tak podle představ komunistické vládní garnitury, vzdor krizovému vývoji československé společnosti v polovině padesátých let, byly položeny základy nové, prý již socialistické sociální struktury prosté třídních antagonismů, jejichž zdroj byl spatřován právě v soukromém vlastnictví půdy a výrobních prostředků.

-
- 1 Tato studie vznikla v rámci Programu rozvoje vědních oblastí na Univerzitě Karlově č. P 12 *Historie v interdisciplinární perspektivě*, podprogram *České země jako otevřený prostor svěbytné historické zkušenosti v Evropě. Od počátku 18. do 21. století*.
 - 2 NA, f. Ministerstvo financí – nezpracováno (dále jen MF-T), Peněžní reforma 1953, k. 14, Zpráva o peněžní reformě a jejím vyúčtování, s. 2.
 - 3 NA, f. MF-T, Peněžní reforma 1953, k. 20, Usnesení vlády republiky Československé a ústředního výboru Komunistické strany Československa ze dne 30. 5. 1953 o provedení peněžní reformy a zrušení lístků na potravinářské a průmyslové zboží, s. 5. Viz *Rudé právo*, roč. 33, 31. 5. 1953, s. 1–2.
 - 4 Peněžní reforma a zrušení lístků – cesta k dalšímu rozvoji našeho hospodářství. *Rudé právo*, roč. 33, 31. 5. 1953, s. 1.
 - 5 NA, f. Úřad předsednictva vlády – nezpracováno (dále jen ÚPV), Měnová reforma 1953, sign. 501, elaborát ing. Františka Stránského (Kancelář prezidenta republiky) a Lubomíra Němce (Úřad předsednictva vlády) z 16. 6. 1952.
 - 6 NA, f. ÚPV, Měnová reforma 1953, sign. 501, Zrušení lístkového hospodářství v Maďarsku, s. 3, b. d. Blíže viz JANČÍK, Drahomír: Cesta k měnové reformě roku 1953. Od maďarského modelu zavedení volného trhu k měnové reformě sovětského typu. In: *Královéhradecko. Historický sborník pro poučenou veřejnost*, 2007, č. 4. Muzeum východních Čech v Hradci Králové – Státní okresní archiv v Hradci Králové, Hradec Králové 2007, s. 253–254.
 - 7 NA, f. ÚPV, Měnová reforma 1953, sign. 501, elaborát ing. F. Stránského a L. Němce z 16. 6. 1952.
 - 8 Tamtéž.
 - 9 Tamtéž
 - 10 JANČÍK, Drahomír: *Cesta k měnové reformě roku 1953*, s. 253.
 - 11 A ČNB, f. Státní banka československá, 10. správa, Zpráva Státní banky československé o finančním hospodářství v roce 1951, s. 5.
 - 12 ROZSYPAL, Kurt: Vývoj plánovitého řízení v netržních podmínkách (Část 1. Úvod a období 1945–1952). In: *Acta oeconomica pragensia*, 1998, roč. 6, č. 5. VŠE, Praha 1998, s. 207.
 - 13 Tamtéž, s. 208.
 - 14 *Sbírka zákonů republiky Československé*. Státní tiskárna, Praha 1948 (dále jen Sb. z. RČS), č. 283 – Zákon ze dne 21. 12. 1948 o všeobecné dani; novelizován 7. 12. 1949 (Sb. z. RČS 1949, č. 263).
 - 15 Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna – viz <http://www.psp.cz/eknih/index.htm> (citováno k 29. 10. 2013), Národní shromáždění republiky Československé (dále jen NS RČS) 1948–1954, Tisky, tisk č. 156 – Vládní návrh zákona o všeobecné dani – důvodová zpráva (30. 11. 1948).
 - 16 MAREK, Pavel: *České živnostnictvo 1945–1960. Likvidace živnostníků, řemeslníků a obchodníků v českých zemích*. Doplněk, Brno 2006, s. 195.
 - 17 NA, f. Státní úřad statistický – nezpracováno (dále jen SÚS), k. 22, Návrh statistické ročenky ČSR 1956, tabulka 10-2. Zemědělská půda podle sektorů.

- 18 NA, f. ÚPV, Měnová reforma 1953, sign. 509/11, Důvodová zpráva k osnově zákona o dani z obratu (1952).
- 19 Tamtéž.
- 20 Tamtéž, sign. 501, elaborát ing. F. Stránského a L. Němce z 16. 6. 1952. Údaje o zatížení obyvatelstva daňovými a cenovými změnami byly vícekrát měněny. V říjnu 1952 po zahrnutí všech kompenzací činilo u pracujících za mzdu – dělníků 4 %, zemědělců 8,7 % a u ostatního obyvatelstva 12,9 %. Viz tamtéž, sign. 513, Záznamy k návrhu Steiner I (Bedřich Steiner – náměstek ministra financí), Příloha k Záznamu z porady u Jaromíra Dolanského 15. 10. 1952 (dopis prezidentovi).
- 21 NA, f. ÚPV, Měnová reforma 1953, sign. 501, elaborát ing. F. Stránského a L. Němce z 16. 6. 1952.
- 22 „Komisi ministrů“ tvořili: náměstek předsedy vlády Jaromír Dolanský, ministr – předseda Státního úřadu plánovacího Július Púčik, ministr financí Jaroslav Kabeš a ministr vnitřního obchodu František Krajčír.
- 23 NA, f. ÚPV, Měnová reforma 1953, sign. 513, Záznamy k návrhu Steiner I, Příloha k Záznamu z porady u Jaromíra Dolanského 15. 10. 1952 (dopis prezidentovi).
- 24 Tamtéž.
- 25 Tak např. reálný příjem rodiny s jedním dítětem do šesti let, v níž příjem ženy činil 2500 korun a muže 5500 korun, měl klesnout o 17 %, zatímco reálný příjem stejné rodiny, v níž muž vydělával 10 500 korun, se měl snížit jen o 8 %. NA, f. ÚPV, Měnová reforma 1953, sign. 501, elaborát ing. F. Stránského a L. Němce z 16. 6. 1952.
- 26 Po dvacetileté praxi v I. pracovní třídě byl stanoven plat 2520 korun, v nejvyšší VIII. na 6120 korun. Sb. z. RČS 1950, č. 68 – Vládní nařízení z 30. 5. 1950, kterým se vydává platový řád pro správní zaměstnance, s. 157. U učitelských platů i platů ve zdravotnictví tomu bylo obdobné.
- 27 NA, f. MF-T, Peněžní reforma 1953, k. 13, Zpráva Lubomíra Němce (Úřad předsednictva vlády), Kurta Rozsypala (Státní úřad plánovací), Eduarda Pikarta (Státní úřad plánovací) a Ivana Loukotky (ministerstvo vnitřního obchodu) z 26. 11. 1952.
- 28 JIRÁSEK, Zdeněk – ŠŮLA, Jaroslav: *Velká peněžní loupež v Československu 1953 aneb 50:1*. Svítání, Praha 1992, s. 17–18.
- 29 Otázka, zda bude peněžní reforma, byla prý zodpovězena protiotázkou: *Kdo vám něco říká o měnové reformě? Odpovídáte plně za úspěch. V Rumunsku došlo k nepokojům. Autoři šli ke zdi*. Měnová reforma byla v Rumunsku provedena koncem ledna 1952, lístkový systém byl zrušen až v roce 1954. ROZSY-PAL, Kurt: *Vývoj plánovitého řízení v netržních podmínkách*, s. 208.
- 30 ŠOUŠA, Jiří – ŠŮLA, Jaroslav: *Peníze v proměnách moderní doby. Tvorba československých bankovek v letech 1945–1989*. Nová tiskárna Pelhřimov, Praha – Pelhřimov 2006, s. 66.
- 31 ČERNÝ, Rudolf: *Antonín Novotný. Vzpomínky prezidenta*. PolArt, Česká Kamenice 2008, s. 104. V prosinci 1952 byl totiž A. Novotný převeden do funkce místopředsedy vlády a funkci tajemníka ústředního výboru získal zpět až v březnu 1953. Podílet se tedy mohl až na závěrečné fázi přípravy peněžní reformy, zejména pak na její realizaci. KAPLAN, Karel: *Antonín Novotný. Vzestup a pád „lidového“ aparátčíka*. Barrister & Principal, Brno 2011, s. 41–44.
- 32 Viz např. KAPLAN, Karel: *Kronika komunistického Československa. Klement Gottwald a Rudolf Slánský*. Barrister & Principal, Brno 2009, s. 112.
- 33 NA, f. MF-T, Peněžní reforma 1953, k. 19, Poznámky B. Suchardý.
- 34 NA, f. ÚPV, Měnová reforma 1953, sign. 513, Záznamy k návrhu Steiner I, Příloha k Záznamu z porady u J. Dolanského 15. 10. 1952 (dopis prezidentovi).
- 35 Sb. z. RČS 1952, č. 18 – Vládní nařízení z 27. 5. 1952, kterým se zřizuje ministerstvo výkupu.
- 36 Tamtéž, č. 56 – Zákon z 30. 10. 1952 o dodávkové povinnosti a o výkupu zemědělských výrobků, s. 263–265; srov. NS RČS 1948–1954, Tisky, tisk č. 639, důvodová zpráva (7. 10. 1952).
- 37 Sb. z. RČS 1952, č. 57 – Vládní nařízení ze 4. 11. 1952, kterým se provádí zákon o dodávkové povinnosti a o výkupu zemědělských výrobků, § 17, s. 269.
- 38 Sb. z. RČS 1948, č. 49 – Zákon z 21. 3. 1948 o zemědělské dani, s. 460–475.
- 39 NA, f. ÚPV, Měnová reforma 1953, sign. 509/12, J. Kabeš: Návrh na novou úpravu zemědělské daně, s. 4–5.
- 40 Sb. z. RČS 1952, č. 77 – Zákon z 11. 12. 1952 o zemědělské dani, s. 340–344. Družstevníkům byl ovšem zdaněn příjem ze záhumného hospodářství.
- 41 NA, f. ÚPV, Měnová reforma 1953, sign. 509/12, J. Kabeš: Návrh na novou úpravu zemědělské daně, s. 5 a 8.
- 42 NS RČS 1948–1954, stenoprotokoly, 68. schůze z 11. 12. 1952 – projev zpravodaje K. Mesteka.
- 43 Sb. z. RČS 1952, č. 77 – Zákon z 11. 12. 1952 o zemědělské dani, §§ 7 a 10, s. 341–342.
- 44 Tamtéž, Nařízení vlády č. 105 z 23. 12. 1952, kterým se vyhláší dodávkové normy některých zemědělských výrobků a stanoví dodávkové oblasti pro rok 1953.
- 45 NS RČS 1948–1954, stenoprotokoly, 68. schůze z 11. 12. 1952 – projev zpravodaje JUDr. V. Hulinského.

- 46 NS RČS 1948–1954, Tisky, tisk č. 690, Důvodová zpráva k návrhu zákona o dani z příjmů obyvatelstva (5. 12. 1952).
- 47 *Sb. z. RČS 1952*, č. 78 – Zákon z 11. 12. 1952 o dani z příjmů obyvatelstva, s. 344–345.
- 48 NS RČS 1948–1954, Tisky, tisk č. 688, Důvodová zpráva k návrhu zákona o živnostenské dani (5. 12. 1952).
- 49 *Sb. z. RČS 1952*, č. 75 – Zákon z 11. 12. 1952 o důchodové dani družstev a jiných organizací, s. 335.
- 50 NA, f. ÚPV, Měnová reforma 1953, sign. 501, elaborát ing. F. Stránského a L. Němce z 16. 6. 1952.
- 51 NS RČS 1952, Tisky, tisk č. 664 – Důvodová zpráva k návrhu zákona o domovní dani (25. 11. 1952).
- 52 NS RČS, stenoprotokoly, 68. schůze z 11. 12. 1952 – projev zpravodajce JUDr. J. Beráka.
- 53 *Sb. z. RČS 1952*, č. 80 – Zákon z 11. 12. 1952 o domovní dani.
- 54 NS RČS 1948–1954, stenoprotokoly, 68. schůze z 11. 12. 1952 – projev ministra financí J. Kabeše.
- 55 *Sbírka zákonů a nařízení republiky Československé*. Státní tiskárna, Praha 1947. Zákon č. 109 z 26. 6. 1947 o dani ze mzdy, s. 557–567.
- 56 NS RČS 1948–1954, stenoprotokoly, 68. schůze z 11. 12. 1952 – projev zpravodaje J. Lindauera.
- 57 *Sb. z. RČS 1952*, č. 78 – Zákon z 11. 12. 1952 o dani z příjmů obyvatelstva, s. 344–347. Zde zákon spojoval daň ze mzdy a příspěvky na pojistné národního pojištění, které u dělníků a nestátních úředníků činily 8,9 % hrubého příjmu, u úředníků ve veřejné správě 2 % hrubého platu.
- 58 NS RČS 1948–1954, stenoprotokoly, 68. schůze z 11. 12. 1952 – projev zpravodaje J. Lindauera.
- 59 *Tamtéž*, 76. schůze z 30. 5. 1953 – projev V. Širokého.

Měnová reforma a důchodové zabezpečení

Měnovou reformu nelze oddělovat od celkové státní sociální politiky. Základní poznatky o vlivu na sociální zabezpečení byly v dosavadní historiografii zpracovány poměrně uspokojivě, třebaže spolehlivých dobových statistických dokumentů pro sledování této problematiky není příliš mnoho.¹ V tomto příspěvku bude pozornost zaměřena na jeden z doprovodných procesů, který probíhal paralelně s měnovou reformou a který měl zajistit, aby v oblasti důchodového zabezpečení byly zamýšlené cíle, tedy postižení třídního nepřítele, spolehlivě splněny. Šlo o akci pracovních označovanou jako akce „D“, zaměřenou proti jednotlivým důchodcům považovaným za nepřátele lidovědemokratického režimu.² Na tomto místě se pokusím demonstrovat širší souvislosti této akce. Spíše než výkladový model založený na střetu mezi nejvyšším mocenským centrem a úzce definovanou bezmocnou skupinou za nezájmu veřejnosti akce „D“ ukazuje, jak určitý záměr mocenského centra vtělený do právně závazných předpisů žije následně svým vlastním životem a řadoví vykonavatelé na úrovni okresů a obcí mu vkládají vlastní obsah, který záměrům tvůrce neodpovídá – a to mnohdy navíc za účinné podpory širší veřejnosti. Tuto z kvantitativního hlediska na první pohled zcela okrajovou akci můžeme považovat za vynikající příležitost pro analýzu fungování totalitního panství, při níž badatel dříve či později narazí na limity teoretických modelů, jakmile dojde na konfrontaci s empirií dochovaných dobových materiálů.

Hlavní tezi tohoto příspěvku proto můžeme formulovat pomocí volné parafráze slavné Thompsonovy studie: v očích tvůrců na první pohled snadná realizace shora naordinované a řízené akce „D“ narazila na „morální ekonomii československého lidu“, jenž si tuto akci vykládal po svém a přizpůsoboval si ji svým představám o spravedlivé distribuci. Byl to Edward P. Thompson, britský historik věnující se období první průmyslové revoluce, kdo se přičinil o etablování pojmu „morální ekonomie“ v sociální historiografii.³ Nejjednodušším způsobem můžeme morální ekonomii definovat jako soubor představ jednotlivců či kolektivních představ o odůvodněnosti a spravedlnosti určitého způsobu rozdělování vzácných zdrojů v konkrétní společnosti.⁴ Na sledované akci lze velmi dobře demonstrovat napětí mezi stranickým ústředím, odkud intence pro její spuštění vzešla, a těmito představami o spravedlivé distribuci, jež si do ní projektovali její realizátoři na okresní úrovni, včetně jejich informátorů, pomocníků i prostých udavačů. Pro přehlednost je tento

příspěvek rozdělen do tří dílčích částí: Intence (zabývá se motivacemi ke spuštění akce), Realizace (mapuje její průběh) a Výsledky (shrnuje její celkové vyústění).

Intence

V komunistické sociální politice se po celé období let 1948–1989 svářely dva protikladné principy. Na jedné straně to byl princip rovnostářství, na druhé straně princip zásluhovosti. Rovnostářství výrazně dominovalo ve mzdové politice, což vedlo k relativně vysokým mzdám v dělnických povoláních (zvláště některých preferovaných) a relativně nízkým mzdám vzdělanějších vrstev pracujících. Tato sociálně nivelizační tendence byla dědictvím éry protektorátu a třetí republiky. Komunisté ji tedy nevynalezli, jen zvýraznili a upevnili trendy, které měly kořeny hlouběji v minulosti. Měnová reforma z roku 1953 měla nezjevný denivelizační efekt v tom smyslu, že se do té doby část příjmů lépe placených pracujících realizovala na volném trhu za vyšší ceny, než byly ceny v rámci vázaného trhu. V dlouhodobější perspektivě byl však tento denivelizační impuls příliš slabý na to, aby zabránil demotivujícímu působení rovnostářského mzdového systému. Stěží vystačíme s vysvětlením, že to bylo výhradní vinou plánovačů nebo neprozřetelností politiků. V praxi totiž stáli před dvěma nepřijemnými volbami. Denivelizace by mohli dosáhnout buď zvýšením mezd kvalifikovaných pracovníků, což by nevyhnutelně zvýšilo inflační tendence v ekonomice, anebo by museli snížit mzdy dělnickým profesím, což zase z hlediska politické stability společenského systému bylo těžko akceptovatelné.

V oblasti sociálního zabezpečení byl po roce 1948 vývoj více diferencovaný. Nejprve dominovalo rovnostářství. I v tomto případě šlo o dědictví předchozího období. Ve třetí republice rostly nejnižší důchody nesrovnatelně rychleji než důchody adresátů, kteří měli nárok na vyšší dávky. Národní pojištění zavedené zákonem č. 99/1948 Sb. toto rovnostářství dále upevnilo. Nicméně již brzy, nejpozději poté, co II. všeodborový sjezd v prosinci 1949 vyhlásil heslo „Národní pojištění čelem k výrobě“, začalo vedení KSČ stále více zdůrazňovat principy zásluhovosti – jistěže ovšem formulované jinak, než tomu bylo ve výrazně zásluhovém systému sociálního pojištění za první republiky.⁵ Později Evžen Erban, v letech 1948–1951 ministr sociální péče a posléze šéf Státního úřadu důchodového zabezpečení (SÚDZ), v jednom ze svých projevů výstižně konstatoval, co na národním pojištění začalo vadit: *V celku rovnostářský způsob přiznávání důchodů nepodporuje přechod pracovníků k společensky důležitější práci, ani věrnost oborům těžkého průmyslu, ani snahu co nejdříve sloužit výstavbě nového řádu. Nepřispívá k utužování socialistické pracovní kázně, nepodněcuje dostatečně zvyšování produktivity práce a neodměňuje po zásluze přední budovatele socialismu...*⁶ Zdůrazňování zásluhového kritéria, které zvýhodňovalo v sociálním zabezpečení příslušníky některých preferovaných, avšak zároveň často také rizikových povolání (např. horníky), nakonec vyvrcholilo v roce 1956 vydáním nových zákonů o nemocenském pojištění a sociálním zabezpečení. Tehdy zavedený systém tří kategorií pracujících, jejichž požitky se navzájem výrazně odlišovaly, pak zůstal bez hlubších změn zachován až do roku 1989.

Za součást rovnostářských tendencí v sociálním zabezpečení, jež byly charakteristické pro první období budování socialismu po roce 1948, můžeme považovat i akci „D“, která měla postihovat exponenty předúnorových politických režimů, jejichž důchody byly vnímány v nových podmínkách jako neadekvátně vysoké, navzdory faktu, že šlo o dávky nárokové, vyplývající z pojištění placeného během aktivního života. Vedle rovnostářské motivace zde hrál roli ještě jeden důležitý princip, který byl v komunistické koncepci sociální politiky významný – princip třídnosti. Výmluvně tuto tendenci vyjádřil na začátku 60. let Karel Pinc, když napsal: *Socialistický humanismus nezavírá oči před třídním bojem. Straní v něm silám pokroku, tj. dělnické třídě. A třídní boj zasahuje i do sféry sociálního zabezpečení [...] Naše sociální zabezpečení musí být dnes ještě v dosti široké míře proniknuto třídními hledisky, musí plnit též svou třídní funkci.*⁷ Akce „D“ měla být právě jednou z takových forem třídní sociální politiky, která se vypořádá s privilegii významných představitelů předchozích režimů pobírajících starobní důchod a vykazujících nepřátelské postoje vůči lidovědemokratickému uspořádání. Již citovaný Erban formuloval tehdejší intence strany a vlády jednoznačně: [Národní pojištění] *umožňuje příživnictví živlů, cizích svazku dělníků a rolníků [...] Zmíněná nesrovnalost, že nadměrné důchody se zachovaly oporám buržoasní byrokracie, vedla např. k tomu, že ti, kteří prováděli nejsurovější teror a pronásledování dělnické třídy, pobírají ještě dnes podstatně vyšší důchody než naši horníci.*⁸

Mezi měnovou reformou a restrikcí důchodů třídních nepřátel byla úzká souvislost nikoli jen časová, o čemž svědčí červnové číslo věstníku Státního úřadu důchodového zabezpečení, v němž bylo uvedeno: *Peněžní reforma obrátila své ostrí proti třídnímu nepříteli a spekulantům a prohloubila tak účinky vládního nařízení č. 22/1953 Sb. Znehodnocením majetku bývalých představitelů buržoasního hospodářského a politického útlaku bylo ještě více odbouráno jejich privilegované postavení a znehodnocením úspor, neuložených ve státních peněžních ústavech, byli potrestáni i ti důchodci, kteří nedůvěřovali vládě a mají nepřátelský postoj vůči lidově demokratickému zřízení.*⁹ Podobné metody jako v případě měnové reformy byly zvoleny také při přípravě tohoto nařízení. Osnova nařízení i směrnic byla přísně tajná, neproběhlo žádné připomínkové řízení ani nebyly konzultovány odbory, jakkoli to v případě sociální legislativy bylo běžnou procedurou. Z logiky věci vyplývalo, že tak přísná konspirace, jakou vyžadovala měnová reforma, nebyla v tomto případě potřeba – adresáti důchodů neměli možnost jakkoli ovlivnit v budoucnu vyplácené nově vyměřené dávky.¹⁰ K utajení celého procesu se patrně přistoupilo jen s ohledem na veřejné mínění, aby nevznikaly zbytečné fámy o krácení důchodů, k čemuž by nepochybně docházelo. O těchto obavách nás přesvědčují také interní instrukce pro provádění akce, jež doporučovaly, že *šetření [...] musí být konána důvěrně a v rozsahu co možná nejmenším, aby nebyl zneklidněn nebo dokonce pobouřen velký počet důchodců, kteří mají kladný poměr k našemu lidově demokratickému zřízení.*¹¹ Obdobně ministerstvo národní bezpečnosti nabádalo k obezřetnosti, *aby v celé mase penzistů nevznikla představa, že jde o všeobecnou revisi důchodů.*¹²

Nové důchodové výměry měly být účinné od 1. června 1953. Vzhledem k faktu, že příslušné právní předpisy, které regulovaly akci „D“, byly vydány 17. dubna (nařízení 22/1953 Sb.) a 18. dubna (prováděcí vyhláška č. 119/1953 Ú. l.), nezbyvalo mnoho

času na realizaci. Od počátku příprav nařízení nebylo jasné, jak velkou skupinu obyvatelstva by měla restrikce důchodů zasáhnout. Původní plány byly poměrně radikální. Nejprve totiž byla zamýšlena akce, která by se dotkla asi padesáti tisíc osob (tedy cca 3 % všech adresátů důchodových dávek). To však v daném časovém horizontu bylo stěží splnitelné, a proto prováděcí vyhláška stanovila jako hranici přezkumu minimálně pětistícové důchody, což splňoval jen zlomek důchodců (necelých devět tisíc osob). Protože pouhé kvantitativní kritérium nemohlo splnit cíl spolehlivého postižení třídního nepřítele, bylo možné jít (ovšem výslovně jen ve „výjimečných případech“) i pod určenou hranici, pokud se tak dělo: a) význačným představitelům dřívějšího politického a hospodářského zřízení a vdovám po nich; b) těm, kdo horlivě sloužili dřívějšímu kapitalistickému řádu, a vdovám po nich, jestliže tyto osoby projevují nepřátelský postoj k lidovědemokratickému řádu. Snížení důchodu bylo možné až na 700 Kčs, což představovalo nejnižší zákonnou důchodovou dávku (tzv. sociální důchod). Ve zvláště odůvodněných případech pak mohl být důchod zcela odňat, pokud bylo o výživu dotyčného postaráno.

Kritérium působnosti bylo tedy určeno primárně politicky, a nikoli třídně. Ačkoli se původně zvažovalo výslovné vyjmutí dělníků, věc nakonec byla vyřešena elegantně pomocí poměrně vysokého kvantitativního kritéria – důchody dělnických profesí mohly pěti tisíc korun měsíčně dosahovat naprosto výjimečně.

Realizace

Institucionálně záležitost spadala do kompetence národních výborů, které v rámci přebudování národního pojištění¹³ získaly významné pravomoci v důchodovém zabezpečení. Okresní národní výbory (ONV) vytvořily zvláštní komise, které měly shromažďovat podklady. Návrh restrikce důchodových požitků v konkrétním případě předkládaly radě ONV ke schválení a ta jej následně postoupila SÚDZ k vydání konečného rozhodnutí (§ 3). U závažných případů, tj. kompletního odejmutí důchodu, byla rada ONV povinna věc postoupit ke schválení radě KNV a vyžádat si předběžné schválení následného vydání nového výměru. O opravných prostředcích, jež neměly odkladný účinek ve vztahu k vykonatelnosti, rozhodovala speciální komise, kterou na návrh Ústřední rady odborů (ÚRO) po dohodě s předsedou SÚDZ jmenovala vláda. Přezkum ze strany soudní moci nepřicházel v úvahu. Komise se skládala z devíti členů a tří náhradníků. Členové byli rozděleni do tří senátů, jež projednávaly jednotlivá odvolání. Jejich nečekané zahlcení odvolací agendou však nakonec vedlo k urychlené novelizaci vyhlášky, podle níž byl počet senátů zdvojnásoben.

Praktické provádění revizí nakonec vůbec neodpovídalo záměrům. Na mnoha místech ONV výše citovaná nabádání k opatrnosti ostentativně přehlížely a zahájily plošné tažení proti všem osobám, které měly podle jejich názoru vysoké důchody, aniž by jakkoli zkoumaly jejich poměr k lidovědemokratickému zřízení.¹⁴ Již první zprávy o realizaci, které měl ÚV KSČ k dispozici, nezavdávaly mnoho důvodů ke spokojenosti: *Je zřejmé, že téměř všude je předpis vládního nařízení [...] vykládán radikálně. Tak zejména na Slovensku se zdá, že ti, kdo se dostali do seznamů (snad až na vdovy s větším počtem dětí), budou touto akcí značně postiženi, ať jsou osobami*

popsanými v § 2 nebo ne. Nejradiálněji postup byl volen v Hodoníně, kde za účasti SNB byly od pošty vyžadovány obsáhlé seznamy důchodců i pod 5000 Kčs. Také v okrese Senica (Slovensko) se rada ONV usnesla kontrolovat všechny důchodce bez ohledu na výši důchodu. Objevily se také nikoli ojedinělé případy, kdy si bez ohledu na směrnice členové komisí sami určovali nižší hranice přípustných důchodů (doloženo je i 3200 Kčs) s tím, že žádný důchod v okrese nesmí být vyšší. Tímto způsobem se někde postupovalo zejména proti učitelům, prý proto, že chtěli takto učinit nátlak na všechny příslušníky tohoto stavu, aby se více zapojili do osvětové činnosti.¹⁵

Další zpráva, ze dne 4. května, poukazovala na ochotu místního obyvatelstva přispět k odhalování osob, na něž se vztahovala působnost normativních předpisů upravujících akce. Poštovní zaměstnanci a hlavně listonoši dokonce prý sami často upozorňovali ONV na případy, které *skutečně jsou potřeba rázně řešit*. Znovu se však objevil stejný nedostatek, kdy *vesměs komise chápou tento úkol jako získání úspor, ale nevidí politický moment třídního boje*.¹⁶ Hodnocení politického sekretariátu KSČ bylo v tomto směru jasné. Dosavadní praxe problémových ONV byla označena za jasné a úmyslné porušení stranické a státní disciplíny. Nejprve se zdálo, že pro odstranění nepochopení celé akce postačí zvýšit počty instruktorů. Nicméně, jak se ukazuje podle zprávy o deset dní mladší, toto opatření se míjelo účinkem, protože národní výbory v rozporu s výslovnými pokyny instruktorů zpravidla odmítaly měnit svá nesprávná usnesení s poukazem např. na to, že dotčeným důchodcům stačí i snížený důchod, aniž by jakkoli vzali v potaz normou požadované nepřátelství k lidovědemokratickému režimu.¹⁷

Požadavek, aby akce byla prováděna na celostátní úrovni podle jednotných kritérií, se rovněž zcela míjel účinkem. Od 7. května se zvyšovalo úsilí o nápravu. Již po dvou týdnech provádění akce „D“ bylo evidentní, že se do věci bude muset znovu vložit důkladněji politický sekretariát ÚV KSČ, který přinutí nižší složky státní správy respektovat vládní nařízení a zajišťovat revizi extrémních rozhodnutí. Nakonec bylo 12. května vydáno usnesení o potřebě revize, jež dílčím způsobem situaci stabilizovalo a sjednotilo praxi. Revize, která proběhla o dva dny později, výmluvně dokresluje řadu pochybení: *Z diskusních příspěvků vyplývalo, že byla instruktáž k této akci nedostatečně připravena, soudruzi si činí výklad nařízení každý svým způsobem a ÚNV ani SÚDZ v průběhu akce si této mnoho nevšímaly. Většina přítomných porovnává důchody dělnické s těmito a z toho také vychází*. Výsledek této revize nebyl příliš uspokojivý, protože více než 12 % posudků bylo uznáno za vadné.¹⁸ Lokální praxe tedy vedla k tomu, že se z původní demonstrativní akce perzekuce politických nepřátel vyvinulo kvůli postupu odpovědných osob doslovné rovnostářské tažení proti všem starším lidem, kteří měli vyšší důchody a neměli dostatečně prokazatelný dělnický původ. I pouhé nevyvěšování vlaječek do oken o státních svátcích mohlo být dostatečným důvodem pro zařazení dotyčného do příslušných seznamů. Pracovníci ÚV KSČ byli nakonec radikálním přístupem většiny národních výborů natolik zaskočeni, že se rozhodli přímo zasahovat, aby jednotlivé orgány státní správy respektovaly dikci vládního nařízení a nedopouštěly se excesů v důsledku jeho příliš extenzivního výkladu.

Výsledky

Když byla měnová reforma uskutečněna, úvodník *Rudého práva* její cíle formuloval kategoricky: *Abychom třídního nepřítele zneškodnili, je nutno jeho záškodnické možnosti omezit, nebezpečný přebytek jeho kupní síly znehodnotit [...] Kupní síla a kupní možnosti zbytků kapitalistických živlů budou však značně omezeny, a proto peněžní reforma znamená veliký úder do jejich existence a činí škrť přes jejich záškodnické plány.*¹⁹ Tomu odpovídaly i výsledky akce „D“. Její význam oproti měnové reformě byl výhradně politický. Stát nemohl zásadní finanční úspory z restrikce důchodů očekávat, protože se jednalo o velmi omezenou skupinu adresátů důchodových dávek. Ostatně i interní instrukce kategoricky nabádaly činovníky národních výborů, že je *nutné přihlížet při jejím provádění především k tomu, aby ve svém celku byla uvitána příznivě co nejširšími masami pracujících a nevidět v ní především záležitost finanční, tj. snahu o docílení úspor v důchodech.*²⁰

Shrnující zpráva z 20. června 1953 ukazuje některé obecné výsledky. Z celkového přehledu nakonec vyplývá, že revize ponechala kolem tří čtvrtin přezkoumávaných důchodů v původní výši (v českých zemích 76,8 % a na Slovensku 74 %). Sníženo bylo 20,1 %, resp. 24,1 % a odňato 3,1 %, resp. 1,9 %. Obě části republiky tedy vykazovaly v podstatě obdobné trendy. V případech snížených a odňatých důchodů, které v souladu s nařízením přezkoumávaly rady KNV, byla zachována restrikce ve více než polovině případů (53,6 % v českých zemích a 58,8 % na Slovensku).²¹ Výrazná diskrepance mezi českými zeměmi a Slovenskem se ovšem objevila v absolutních číslech. Zatímco na české země připadalo 8111 přezkoumávaných případů, na Slovensko nakonec pouhých 801, což neodpovídá podílu Slováků na celkové populaci. Zdůvodnění se naskýtají dvě. Jednak na Slovensku bylo podle interních statistických výzkumů velmi málo osob s vyššími důchody. Dalším důvodem by mohla být též skutečnost, že značná část „důchodců – nepřátel režimu“ se z důvodů své dřívější profesní kariéry i nadále zdržovala nejčastěji v Praze a jejím okolí. Napovídaly tomu i procentní relace postižení jednotlivých profesí. Zatímco v českých zemích připadal na politiky a úředníky podíl 30,7 %, na Slovensku pouze 22,4 %. V případě dalších uváděných kategorií nelze dost dobře uvést přesvědčivé argumenty pro stávající rozdíly i s ohledem na relativně nízké absolutní počty lidí, kteří byli do akce „D“ zahrnuti. V odvětví peněžnictví bylo v českých zemích 15,2 % a na Slovensku 10 %, v soudnictví 4,5 %, resp. 8,7 %, v průmyslu a hospodářství 24,7 %, resp. 47,4 %, ve skupině učitelů a kněží 13,5 %, resp. 10,4 %. Na zbývající nerozlišená povolání pak připadalo v českých zemích plných 11,4 %, zatímco na Slovensku pouze 1,1 %. Přestože v době projednávání této zprávy probíhalo ještě velké množství neukončených odvolacích řízení, z dokumentu nevyplývá, že by jistota ohledně jejich řádného „třídního“ posouzení odvolací komisí byla nějakým způsobem zpochybněna.²² Z téměř devíti tisíc prověřovaných důchodů bylo nakonec zcela odňato jen 263 a sníženo 1680.²³

Reprezentanti lokální moci si za zjevné podpory nemalé, třebaže těžko přesněji kvantifikovatelné části obyvatelstva tuto politickou akci vyložili jako příležitost k uskutečnění svých morálně-ekonomických představ o spravedlivé distribuci. Aktivní participace obyčejných lidí, která z archivních zpráv tu a tam vyplývá, vrhá

více světla do způsobu fungování státní moci, které se vymyká jednoduché představě o totalitářském státu a bezbranné, atomizované společnosti. Iniciativa při vlastní realizaci nařízení č. 22/1953 Sb. jednoznačně vycházela zdola a na první pohled paradoxně to byl právě ÚV KSČ, kdo nakonec vystupoval v úloze korektora, který početné excesy nižších správních orgánů eliminoval, aby se z akce „D“ nestalo plošné tažení proti inteligenci. Navzdory skutečnosti, že šlo o jednorázové opatření a nařízení 22/1953 Sb. bylo výslovně zrušeno novým zákonem o sociálním zabezpečení (č. 55/1956 Sb.), tento zákon počítal s postihem bývalých vykořisťovatelů, a velká novela č. 41/1958 Sb. se dokonce vracela zpátky k možnosti postihu „význačných představitelů dřívějšího politického a hospodářského zřízení“.²⁴

- 1 PRŮCHA, Václav a kol.: *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918–1992. Díl II. (1945–1992)*. Doplněk, Brno 2009; KALINOVÁ, Lenka: *Společenské proměny v čase socialistického experimentu: K sociálním dějinám v letech 1945–1969*. Academia, Praha 2007; KAPLAN, Karel: *Proměny české společnosti 1948–1960, část I. ÚSD AV ČR, Praha 2007; ĐOUBALOVÁ, Iva: Sociální dopady měnové reformy 1953 v Československu*. In: STŘEDOVÁ, Veronika – ŠTĚPÁN, Jiří a kol.: *České, slovenské a československé dějiny 20. století, sv. 5*. Oftis – Historický ústav Univerzity Hradec Králové, Ústí nad Orlicí – Hradec Králové 2011, s. 255–264.
- 2 Rozbor primárních pramenů jsem provedl na jiném místě. Viz RÁKOSNÍK, Jakub: *Sověťizace sociálního státu. Lidově demokratický režim a sociální práva občanů v Československu v letech 1945–1960*. FF UK, Praha 2010. Viz též podkladová materiálová studie pro příslušnou monografii – In: ŠMIGEL, Michal (ed.): *Radikální socializmus a komunizmus na Slovensku 1918 – 1989. Spoločnosť medzi demokraciou a totalitou*. Katedra histórie FHV UMB – HÚ SAV, Banská Bystrica 2007, s. 198–209.
- 3 Srov. THOMPSON, Edward: *The Moral Economy of the English Crowd in the Eighteenth Century*. *Past and Present*, 1971, No. 50, s. 76–136.
- 4 K základním definicím pojmu viz SVALLFORS, Stefan: *The Moral Economy of Class: Class and Attitudes in Comparative Perspective*. Stanford University Press, Stanford 2006, s. 1–8.
- 5 Srov. RÁKOSNÍK, Jakub – TOMEŠ, Igor a kol.: *Sociální stát v Československu. Právně-institucionální vývoj v letech 1918–1992*. Auditorium, Praha 2012.
- 6 NA, f. ÚV KSČ, Sociálně politická rada ÚV KSČ 1945–1955, a. j. 576.
- 7 PINC, Karel: *Společenská spotřeba obyvatelstva v ekonomice socialismu*. NPL, Praha 1962, s. 69.
- 8 NA, f. ÚV KSČ, Sociálně politická rada ÚV KSČ 1945–1955, a. j. 171/2, Projev E. Erbana na celostátní konferenci pracovníků lidové správy konané dne 20. dubna 1953.
- 9 VERGEINER, Valter: Peněžní reforma a důchodové zabezpečení. *Důchodové zabezpečení*, 1953, roč. 11, č. 6, s. 1.
- 10 JANČÍK, Drahomír: Cesta k měnové reformě roku 1953. Od maďarského modelu zavedení volného trhu k měnové reformě sovětského typu. In: *Královéhradecko. Historický sborník pro poučenou veřejnost*, 2007, č. 4, s. 249–268.
- 11 NA, f. ÚV KSČ, Sociálně politická rada ÚV KSČ 1945–1955, a. j. 171/1.
- 12 NA, f. Úřad předsednictva vlády – tajné, k. 559, sign. 252/2.
- 13 Viz zákon č. 102/1951 Sb., o přebudování národního pojištění.
- 14 Úprava důchodů nepřátel republiky. *Důchodové zabezpečení*, 1953, roč. 11, č. 6, s. 3.
- 15 NA, f. Úřad předsednictva vlády – tajné, k. 559, sign. 252/2, Zpráva o dosavadním postupu prací, 28. 4. 1953.
- 16 NA, f. ÚV KSČ, Sociálně politická rada ÚV KSČ 1945–1955, a. j. 171, Situační zpráva o průběhu revise ze dne 4. května 1953.
- 17 NA, f. Úřad předsednictva vlády – tajné, k. 559, sign. 252/2, Zpráva o dosavadních zkušenostech..., 15. 5. 1953.
- 18 Tamtéž, Porada zvláštních komisí svolaná na ÚNV Praha za účelem kontroly, 14. 5. 1953.
- 19 Pevná základna k dalšímu růstu životní úrovně. *Rudé právo*, roč. 33, č. 151, 1. 6. 1953.
- 20 NA, f. Úřad předsednictva vlády – tajné, k. 559, sign. 252/2, Zpráva o dosavadních zkušenostech..., 15. 5. 1953.

- 21 K postihům jednotlivých významných politiků, jako byli např. Karel Engliš, Ivan Dérer, Jan Černý, Jiří Hoetzel nebo Josef Zadina, viz podrobněji RÁKOSNÍK, Jakub: *Sovětizace sociálního státu*, s. 291.
- 22 NA, f. ÚV KSČ, Sociálně politická rada ÚV KSČ 1945–1955, a. j. 171/1, Zpráva o provedení úpravy ze dne 20. 7. 1953.
- 23 KAPLAN, Karel: *Proměny české společnosti 1948–1960, část I.*, s. 74.
- 24 Podrobněji viz RÁKOSNÍK, Jakub: *Sovětizace sociálního státu*, s. 293–294.

Měnová reforma roku 1953 na Kutnohorsku

Měnová reforma roku 1953 patří k poměrně dobře zpracovaným tématům. Přesto náhled na provedení reformy v konkrétním regionu může přinést některé nové poznatky, které v celostátním pohledu, který nejdokonaleji přinesli Jirásek a Šůla ve *Velké peněžní loupeži*, zůstávají na pokraji zájmu. Další Jiráskovy práce analyzují měnovou reformu z ekonomických, sociálních a politických hledisek. Posouvají hodnocení příčin reformy z roviny ryze politické směrem ke komplexnějšímu pohledu.¹ Analýza politických a ekonomických poměrů v předvečer měnové reformy velmi dobře ukazuje, proč byla realizována, avšak dozvíme se již méně, co si o ní mysleli obyčejní lidé z továren, úřadů či zemědělských závodů. Pozornost je také zacílena téměř výlučně na velká města, resp. města minimálně okresního formátu, a to mluvíme téměř výhradně o „velkých“ okresních městech po roce 1960.² Stranou pozornosti zůstávají malá venkovská městečka, často s mizivým průmyslem, a vůbec nejsou zmiňovány vesnice odkázané z převážné části na zemědělství, eventuálně na vyjížděku za zaměstnáním do nejbližších měst.

Tento příspěvek v první části stručně rekapituluje průběh měnové reformy v městech a vesnicích okresu Kutná Hora, resp. bývalých soudních okresů Kutná Hora a Čáslav. V druhé části se již podrobněji věnuje obrazu měnové reformy v některých typech pramenů. Pramenná základna k měnové reformě roku 1953 na Kutnohorsku je poměrně chudá. Systematicky lze sledovat tuto problematiku pouze ve dvou typech pramenů. Jsou to obecní kroniky a materiály místních, resp. vesnických organizací KSČ. Materiál OV KSČ a místní tisk pouze doplňují obraz v měřítku celého okresu. Jiné typy pramenů, u nichž autor příspěvku předpokládal, že budou mít vzhledem k tématu vypovídací hodnotu – např. materiály odboru obchodu, vnitřních věcí, bezpečnosti městských národních výborů a v případě místních NV příslušných komisí – se ukázaly jako nevyužitelné. Pokud vůbec zaznamenaly měnovou reformu, tak jen jedinou větou, obvykle z novin převzatou frází. Z tohoto důvodu byla pramenná základna rozšířena o rozhovory s pamětníky. Je jich vzhledem k jejich věku pouze omezený počet, důraz byl kladen na to, aby jejich výpovědi umožnily poznat problematiku města i venkova.

Autor se pokusil rozšířit pramennou základnu o prameny uložené v archivu České národní banky, ukázalo se však, že jde o nezpracovaný fond. Zde je sice možné dohledat regionální archivní materiál vztahující se k měnové reformě, ale jde pouze o „audit“ práce výměnných středisek, z něhož se lze dozvědět dílčí chyby při vý-

měně v řádu desítek, maximálně stovek korun. Celkový objem vyměněných peněz, natožpak např. jednotlivé výměny abnormálního množství peněz či jiné konkrétní poznatky, zde nalézt nelze. Ještě hůře dopadl průzkum materiálu uloženého v Archivu bezpečnostních složek. Zde se dochoval pouze všeobecný podací protokol SNB z roku 1953. Z materiálů StB, které by byly zřejmě nejprínosnější, se pro okres Kutná Hora, resp. Čáslav nedochovalo nic.

Již od poloviny května se začal na Kutnohorskú šířit neklid, který se nevyhnul ani těm nejmenším vesnicím. Všude se mluvilo o měnové reformě, zatímco oficiální místa opakovaně tvrdila, že reforma nebude. Až na menší část komunistů z přesvědčení a nadšených budovatelů socialismu lidé věřili, že reforma musí přijít, otázkou je pouze kdy. Všeobecně po 20. květnu, někdy již i dříve – např. v Ledečku či Zbýšově již po 15. květnu – vypukla nákupní horečka.³ Kupovalo se nejprve to, co bylo doma potřeba ihned, a následně i do zásoby, a jelikož zboží rychle došlo, kupovalo se vše, jen aby se utratily peníze. Jen co velkoobchod zavezl zboží do prodejen, utvořily se okamžitě fronty a vše bylo rychle vykoupeno. Poškození byli ti, kteří pracovali dlouho do odpoledne, jako tomu bylo v případě komunistky Palečkové z Malešova, která po příchodu z práce již neměla šanci si nakoupit.⁴ Takto je zřejmě třeba interpretovat i zápis kronikáře ze Suchdola, v němž píše, že zboží skoupili spekulanti a na obyčejné pracující se nedostalo. Z vesnic, jejichž prodejny byly zásobeny pouze zbožím běžné denní spotřeby, se jezdilo nakupovat do nejbližších měst. Ze Zbýšova např. jezdily po polovině května denně do Čáslavi autobusy plné lidí, kteří skupovali vše, co jim přišlo pod ruku. Firma Železný, n. p., prodala v Čáslavi za jediný den 32 mopedů a neměla dál co prodávat.⁵ Dva hlízovští občané si zakoupili motorku. Hlad po zboží na volném trhu byl velký, avšak nerovnoměrný. Největší zájem byl o průmyslové zboží a poté o textil a obuv. Ve Zruči s letitou baťovskou tradicí výroby bot se největší fronty tvořily právě před prodejnou obuvi.⁶

Dne 25. května byl ukončen volný prodej a nadále zůstaly otevřeny jen obchody s potravinářským zbožím. Na venkově to neznamenalo žádnou podstatnou změnu, neboť dříve i ve větších vesnicích běžné nepotravinářské prodejny byly v první vlně nacionalizace živnostenských podniků zrušeny. Jedinou prodejnou, která zbyla, byla právě prodejna potravin, kde se prodávalo i drobné nepotravinářské zboží každodenní potřeby. Tyto prodejny zůstaly otevřeny do 30. května, poté byly prováděny generální inventury. Dochované vzorky inventurních soupisů dokládají jen minimální stavy zboží a absenci řady jinak běžných druhů zboží. Některé druhy zboží před měnovou reformou zcela zmizely z oběhu. Dne 31. května se lidé snažili zbavit neutracených peněz. Ten den byla otevřena vedle potravinářských obchodů pouze kina, divadla, zábavní podniky a také restaurace, které byly v obležení, jak se lidé snažili zbavit veškerých starých peněz.

Dne 1. června byla zahájena výměna peněz. Trvala čtyři dny, pro jednotlivé vesnice byly stanoveny úřední dny. V řadě výměnných středisek se záhy nedostávalo nových peněz. Z těchto důvodů stále platily až do 3. června vedle nových i staré peníze. Pouze se přepočítaly ceny. Pro lidi se tím prodlužovala možnost utratit staré peníze, byť již v nevýhodném kurzu, a tak skupovali některé druhy zboží i nadále. K nevyhledávanějším artiklům patřil především cukr.

Vláda tajila měnovou reformu až do 31. května do 17 hodin, kdy ji předseda vlády Viliam Široký v rozhlasovém projevu oficiálně vyhlásil. Informaci o provedení měnové reformy nedostal ani aparát okresního výboru KSČ. Nepodařilo se zjistit, zda někdo z okresních funkcionářů získal tuto informaci po soukromé linii. Nikdo z aparátčiků však nic neobvykle nákladného nekupoval, a lze tudíž předpokládat, že žádná informace se předem do okresu nedostala.⁷ Jakmile okresní výbor informaci o měnové reformě obdržel, ihned informoval místní organizace a vyzval je ke svolání mimořádných členských schůzí. Konaly se v podvečerních hodinách 31. května, do vybraných obcí přijel vysvětlit problematiku reformy delegát okresního výboru KSČ. V některých obcích se schůze vůbec nesešly. Část funkcionářů zvyklá na včasné informace od nadřízených složek byla silně znechucena. Nejenže nebyli včas informováni, ale okresní výbor po nich chtěl, aby lidi přesvědčili o výhodách měnové reformy. Jinde se komunisté rychle zbavovali zbylých peněz. Předseda vesnické organizace KSČ z Adamova jel místo organizování schůze na nákup do Čáslavi.⁸

Zatímco na vesnicích ležela tíha vysvětlování reformy a případného chlazení horkých hlav na venkovských komunistech, ve městech měly na pořádek při výměně peněz dohlížet Lidové milice, SNB i tajná policie. I milicionáři však někdy „stávkovali“, jak je vidět na příkladu velitele milic v Uhlířských Janovicích, který místo asistence při výměně seděl v hospodě u piva.⁹

Vlastní výměna peněz probíhala ve dnech 1. až 4. června. Ve městech byla zřízena výměnná střediska dvojího typu, jednak přímo v největších továrnách a jednak „veřejná“ na poštách, v bankách apod. Na vesnicích byla výměnná střediska otevřena obvykle na poštách, případně v místních kempeličkách, zkrátka tam, kde existovalo zázemí pro práci s penězi a kde pracoval kvalifikovaný personál. To byl i hlavní důvod, proč výměna probíhala pouze ve větších obcích, ze kterých se v následujících desetiletích většinou staly tzv. střediskové obce. Obvykle na jednu obec připadly tři čtyři menší obce. Každá obec měla předem určen den, kdy její občané měli přijít na výměnu peněz. Obce v blízkém okolí větších měst, zejména Kutné Hory, Čáslavi a Uhlířských Janovic, měly výměnné místo v těchto městech.

Přestože vše bylo do detailu naplánováno, docházelo k řadě drobných nesrovnalostí způsobených nedostatkem nových peněz a zejména nezkušeností personálu s výměnou peněz. Ukazovalo se totiž, že zkušenost s prací za poštovní nebo spořitelni přepážkou je nedostatečná. Navíc z 9000 hodin odpracovaných na výměně peněz v okrese Kutná Hora zajistil 6000 hodin pomocný personál.¹⁰ Skládal se především v menších obcích z učitelů, účetních a dalších úředníků místních podniků včetně tehdy již existujících JZD a státních statků. Problém spočíval jak v technických nedostatcích – především chyběly nové peníze v době, kdy byly zapotřebí na konkrétním místě okresu – tak i v oblasti psychologické. Lidé se cítili být až na výjimky okradeni, snažili se usmlouvat výměnu více peněz, ve výhodnějším kurzu apod. a značnou část doby na výměnu strávili nadáváním. Výměnný personál považoval reformu za krádež stejně jako lidi, kterým peníze vyměňoval. To rozhodně nepřispívalo k motivaci odvádět práci co nejlépe a nejrychleji. OV KSČ se snažil napomáhat hladkému průběhu výměny peněz tím, že do jednotlivých středisek posílal delegáty okresního výboru. Ti měli přímo ve frontách provádět tzv. masově

politickou práci, tj. vysvětlovat lidem důvody reformy, a zejména to, že se dělá pro ně a kvůli nim, aby se měli lépe.

Velmi kusé poznámky o výsledcích masově politické práce během výměny peněz spojené s poznámkami o obtížnosti této práce spolu s hlášením o problémech souvisejících s výměnou peněz naznačují, že lidé agitátory vykřičeli a ti pod hrozbou inzultace raději agitace zanechali. Ostatně ani oni nebyli přesvědčeni o tom, že reforma je krokem ke světlým zítřkům, a v duchu museli dávat za pravdu těm, kteří si stěžovali. Před výměnnými středisky se tvořily dlouhé fronty trvající místy až deset hodin.

Během výměny peněz byl v pohotovosti Sbor národní bezpečnosti včetně Státní bezpečnosti a mobilizovány byly také Lidové milice na jednotlivých závodech. Jeden z pamětníků trávil dobu reformy na vojně a vzpomínal, že i vojsko mělo pohotovost a byly organizovány společné hlídky vojáků a příslušníků SNB.¹¹ Nedochoval se však žádný doklad o tom, že by musely na kutnohorském okrese zasáhnout. I v řadách těchto privilegovaných represivních složek komunistického režimu však byli mnozí, kteří o správnosti a smyslu měnové reformy pochybovali. Velitel místní jednotky Lidových milic v Uhlířských Janovicích Kotěra, který byl s lehkým zraněním nohy v pracovní neschopnosti, odmítl nastoupit do pohotovosti a místo toho šel do hospody propít poslední peníze. Jelikož vzápětí provedl účinnou sebekritiku, vyvázl pouze se stranickým trestem.¹²

Na Kutnohorsku nebyly rozpoutány větší akce odporu proti měnové reformě. Nejzávažnější byly události v elektrotechnickém závodě ČKD. Podle Šůly a Jirásků zde došlo ke stávce, v regionálních pramenech se však tuto informaci potvrdit nepodařilo.¹³ Ředitel závodu nechal předčasně vyplatit zálohy na mzdy, aby nemusely být vyplaceny v nových znehodnocených penězích. OV KSČ tuto skutečnost hodnotil jako nezvládnutí politické situace a průběh výměny v továrním výměnném středisku ČKD hodnotil jako vrážení klínu mezi dělnickou třídou. Pravděpodobně však šlo jen o individuální, a to pouze slovní odpor některých zaměstnanců proti reformě. Například Vladimír Götz, aktivní fotbalista pocházející z maloburžoasního prostředí, byl exemplárně potrestán – byl propuštěn ze zaměstnání a dán k dispozici odboru pracovních sil Okresního národního výboru v Kutné Hoře. Proti měnové reformě se zde ozvali i někteří komunisté, kteří přišli o svoje pracně uspořené peníze. Např. ZO KSČ v ČKD musela své řadové člence Marii Buňkové třikrát vysvětlovat, že reformou nebyla okradena, *než správně pochopila její smysl*. Ředitel Václav Zdeněk i závodní organizace KSČ a odborů provedli účinnou sebekritiku a jejich jednání se obešlo bez větších následků – i ředitel dostal pouze stranický trest.¹⁴ Svědectví kronikářů i výpovědi pamětníků ukazují shodně, že lidé na reformu nadávali, cítili se okradeni, ale k žádné akci se neodhodlali. V hodnocení OV KSČ je uveden jediný případ takového odporu, a to prodavačky Olgy Volákové, která se před zákazníky netajila svými názory na reformu. Informace o jejím postoji se záhy donesla na OV KSČ, který rozhodl o jejím okamžitém propuštění a přeřazení na jinou práci. Okresní výbor KSČ se snažil situaci při reformě líčit v růžových barvách, a chtěl tak dokázat, jak úspěšně její průběh organizačně zvládl. Hodnocení na jednotlivých závodech ale ukazuje, že zde zřejmě krom nadávání k žádné akci nedošlo a průběh reformy byl na Kutnohorsku poklidný. Přesto měl některé nepříliš výrazné následky, které ukazují,

že lidé s měnovou reformou nesouhlasili. Nejviditelnějším bylo odhlašování stranického tisku v řadě továren i zatím nepočtených zemědělských družstvech. Primární snaha ušetřit a neutráct peníze za zbytečnosti zde měla zcela jasný politický kontext. Agitace za odběr stranického tisku se v následujících měsících míjela účinkem. Dalším důsledkem bylo odevzdávání členských legitimací a neplnění náborů nových členů.¹⁵ Výjimečně se odrazila měnová reforma i v hospodářské oblasti – v případě JZD Třebešice se nepodařilo zajistit lidi na obdělání dosud neobdělávaných polí a část polí zůstala tento rok ladem.

V dlouhodobějším horizontu však měla měnová reforma v hospodářské oblasti pozitivní důsledky – nedostatek peněz lidi donutil intenzivněji pracovat a většina závodů hlásila zlepšení pracovní morálky a snížení nemocnosti. Lidé také začali s penězi lépe hospodařit a běžné se stalo sestavování rodinných rozpočtů. Na druhé straně ovšem lidé vše okamžitě utráceli – prodejny byly poměrně slušně zásobeny po čtrnácti letech opět volně dostupným zbožím – a nic neodkládali stranou. Báli se toho, že je v budoucnu o jejich úspory opět někdo okrade.

V červenci a zčásti i v srpnu probíhaly členské schůze závodních, uličních i vesnických organizací KSČ i dalších organizací Národní fronty, jež měly vyhodnotit průběh měnové reformy. Jednalo se o stranické prověrky, jejichž smyslem bylo potrestat osoby, které se byť jen projevením svého názoru postavily proti měnové reformě, a očistit tak stranu od lidí s odlišným politickým názorem a s vlastním úsudkem. Funkcionáři místních organizací museli nejprve provést sebekritiku a jmenovitě uvést, jak oni sami reagovali na výměnu peněz. Následně zhodnotili řadové straníky, případně další osoby v místě působení organizace. Soustředěná propaganda ve stranickém tisku a rozhlase i pokyny vyšších orgánů udělaly během jednoho až dvou měsíců od reformy svoje. Všechny organizace hlásily, že u nich proběhla výměna peněz v úplném klidu, nanejvýš si někdo v soukromí zanádal – jméno dotyčného není nikdy uvedeno. Sami funkcionáři měli z reformy radost, neboť bez ní by nebylo možné „budovat světlou budoucnost“. Jen výjimečně se objevují v hlášení ze schůzí názory, že měnová reforma lidi poškodila. Ihned však následuje dodatek, že to bylo v zájmu lepší budoucnosti, a zatímco v krátkodobém horizontu možná na výměně někdo tratí, v dlouhodobém výhledu na ní všichni bez rozdílu vydělají. Nedostatek pramenů neumožňuje přesně stanovit, kolik osob vyloučených či vyškrtnutých v roce 1953 bylo vyhozeno z KSČ kvůli měnové reformě. Vzhledem k tomu, že reforma byla nejvýznamnější politickou událostí roku, pak lze dovodit, že zřejmě převážná část byla postižena za své názory, eventuálně i činy související s měnovou reformou. Např. v obci Nové Dvory byli vyloučeni nejen ti, kdo se postavili proti peněžní reformě, ale všichni, kteří *stáli během reformy mimo*.¹⁶ Za okres pak bylo vyloučeno 82 osob.¹⁷ Závažnější důsledek reformy však spočíval v tom, že KSČ neplnila plány náboru nových komunistů. Zatímco z úřednických vrstev, kde lze předpokládat prospěchářské důvody vstupu do KSČ, nebyl nedostatek zájemců o členství, mezi dělníky bylo problematické nové zájemce najít a mezi zemědělci se to nezdařilo vůbec.

Prameny z Kutnohorska zaznamenaly ojedinělé příklady „protistátní propagandy“. Zatímco podle tisku šlo o naprosto výjimečné letáky, které byly ihned odevzdány SNB, pamětníci vzpomínají na červené balony s letáky a zejména s tzv. hladovou

korunou, která se na lícové straně shodovala s běžnou papírovou korunou a zezadu měla nápis „hladová koruna“. Zejména děti si nechávaly hladovou korunu jako suvenýr, ale když ji u nich našli rodiče, ihned ji spálili.¹⁸

Pramenná základna k měnové reformě na Kutnohorsku, zejména prameny více subjektivního charakteru, jako jsou zápisy v kronikách a především výpovědi pamětníků, umožňuje nejen rekonstruovat její průběh a reakce na ni, ale zároveň nahlédnout do mysli lidí. Z reakcí lidí v období těsně před reformou bylo možné vysledovat hloubku či rozsah důvěry v lidovědemokratický režim. Nákupní horečka nasvědčuje tomu, že lidé tvrzení oficiálních míst nevěřili a „jistili se“ pro případ měny. Na druhou stranu ale bylo nemálo těch, kteří straně a vládě věřili. Pamětníci potvrzují silnou důvěru zejména v Antonína Zápotockého.¹⁹ I když nelze pro omezený počet vyslechnutých pamětníků zobecňovat, jejich výpovědi naznačují, a svým způsobem to potvrzuje i oficiální propaganda, že nedůvěru v režim spojený s nákupní horečkou měly především dřívější střední vrstvy. Šlo především o živnostníky, kteří měli s oblastí obchodu a financí konkrétní zkušenost, ale i o intelektuály, kteří měli zase široký všeobecný rozhled, a byli tudíž finančně gramotní. Pamětníci z těchto kruhů shodně tvrdili, že všichni čekali, „kdy to praskne“. Do opačné skupiny patřili lidé, kteří neměli s financemi žádné zkušenosti, především obyčejní dělníci a zemědělci. Sem náleželi i mladí lidé, které finance prostě nezajímaly a středem jejich zájmu byla zábava.²⁰ Náleželi sem i skalní komunisté a další lidé, kteří se osobně nedostali do žádného konfliktu s novým režimem a jež politika nezajímala.

Výpovědi také poměrně jasně ukazují, co si lidé mysleli o jednotlivých sociálních skupinách, jak na tom po sociální, resp. ekonomické stránce jsou. Odráží se to zejména v mínění, kdo byl do jaké míry postižen peněžní reformou. Prakticky všichni se shodli na tom, že nejhůře byli postiženi senioři. Jejich běžným způsobem „spoření na pohřeb“ bylo ponechávání nasporené hotovosti doma. V poměru 1:50 o ni poté přišli. Avšak všichni důchodci na tom nebyli stejně. Zde je velký rozdíl mezi vesnicí a městem. Zatímco ve městech již byla rozšířena „penze“, na venkově stále existoval pouze výměnek. O staré práce neschopné lidi pečovala jejich rodina a poskytovala jim ve výměnkářské smlouvě dohodnuté finanční částky a naturálie. Povinné dodávky soukromých zemědělců neumožňovaly platit rodičům výměnek. Členové JZD dostávali pouze velmi nízkou zálohu a dobírku teprve na konci roku podle odpracovaných jednotek, přičemž často měla i dobírka zanedbatelnou výši. Soukromí zemědělci měli potíže s plněním dodávek. Nebylo výjimkou, že skupovali po vesnici např. vejce, aby je dali na dodávku. Zachyceny jsou i případy, kdy příbuzní z Prahy vozili draze kupované maso na dodávky na venkov. Na rodiče se opět nedostalo.²¹ Proto bylo v zemědělství běžné, že jen trochu práceschopní lidé pracovali i ve věku kolem 70 let.

Názor na stupeň postižení dalších skupin obyvatelstva se objevuje při hodnocení významu zrušení přídělového hospodářství. Za silně postižené byly obvykle považovány početné rodiny, obzvláště pokud byly odkázány pouze na jeden příjem. Před reformou byli tito lidé podle některých kronikářů schopni vcelku pohodlně vyžít z přidělů. Na volném trhu pochopitelně nenakupovali, neměli na to. Po reformě se ale ceny zvýšily a výhoda chráněného trhu padla. Za další postiženou skupinu byli

považováni lidé s rozestavěnými nemovitostmi a s půjčkami. Vše se pochopitelně přepočítávalo, ale vzhledem ke zvýšené hladině cen je reforma postihla citelněji. Někteří kronikáři považují za méně postiženou sociální skupinu mladé lidi, kterým reforma umožnila osamostatnit se od rodičů. Jiní zase zemědělce. Je pravdou, že zemědělci vcelku bez obtíží dokázali žít z přídělů, neboť téměř veškeré jídlo si vypěstovali v rámci své usedlosti, členové JZD na záhumenku. Druhou stránkou věci je však neúměrná pracovní zátěž zemědělců, jen obtížně srovnatelná s dělníky v průmyslu zejména co do délky pracovní doby a kvality pracovního prostředí. Pro množství práce nepředstavovala měnová reforma pro lidi na vesnici na rozdíl od města žádnou významnou událost.²² Všeobecně se však všichni pamětníci shodli na tom, že postižení reformou byli všichni bez výjimky, byť stupněm postižení se jednotlivé sociální skupiny lišily.

Peněžní reforma vyvolala solidaritu mezi lidmi.²³ Do jaké míry byla tato solidarita rozšířena, však neumožňuje omezená pramenná základna stanovit. Lidé, kterým zbyly staré peníze, je byli ochotni darovat lidem, aby neutratili nové.

Peněžní reforma byla zkouškou loajality k režimu. A nutno konstatovat, že pro režim dopadla poměrně dobře. Přestože pocit ukřivdění a poškození reformou byl téměř všeobecný, skutečný odpor proti ní byl poměrně omezený a ve sledovaném regionu zanedbatelný. Rovněž potřeba řešit rozpor mezi omezenou nabídkou a výrazně převyšující poptávkou, udržovaný stále obtížněji v přijatelných mezích přídělovým systémem, byla široce přijímána. I přesto, že pocit křivdy nikdy nezmizel, zrušení přídělového hospodářství se setkalo s pozitivní reakcí a bylo považováno za návrat k normálu.²⁴

Měnová reforma přinesla závažné poučení i samotnému režimu. Regionálně významné protesty proti peněžní reformě jeho představitele vystrašily a přesvědčily nejvyšší vedení o nezbytnosti pro lidi něco skutečně dělat. „Politická obleva“ po úmrtí Stalina a Gottwalda spojená s koncem vize Československé republiky jako výzbrojny východního bloku a dodavatele výrobních zařízení umožnila více prostředků státního rozpočtu směřovat do spotřební sféry a do zemědělství. Polevil tlak na kolektivizaci zemědělství, což se sice projevilo rozpadem stovek družstev, ale současně ustal organizovaný odliv pracovních sil ze zemědělství a mírně se zlepšily podmínky výkupu zemědělských plodin. V názoru na to, zda se zlepšila po reformě úroveň zásobování spotřebním zbožím, se prameny rozcházejí. Tisk i materiály organizací KSČ tvrdily, že zásobování se výrazně zlepšilo. Shodně vypovídá i část kronikářů a pamětníků. U pamětníků postižených režimem však převažuje názor, že „v krámech nebylo nic před reformou stejně jako po ní“.

Na podzim 1953 přišlo první snížení maloobchodních cen spotřebního zboží a do konce 50. let následovala další. Zlepšení sociální situace většiny obyvatelstva v období po roce 1953 statisticky prokázal Václav Průcha.²⁵ A právě zlepšení sociální situace většiny občanů v tomto období rozhodlo o téměř všeobecné podpoře režimu ze strany obyvatel. Již nikdy později se sociální situace obyvatelstva tak výrazně nezlepšila. Měnová reforma představovala vyvrcholení první politické krize režimu započaté zkraje 50. let, zatímco např. Polsko a Maďarsko tuto krizi prožily až v roce 1956 a na rozdíl od Československa byla spojena s obětmi na životech.

- 1 JIRÁSEK, Zdeněk: Čtyři roviny měnové reformy 1953. In: LOUŽEK, Marek (ed.): *Fenomén Stalin: náhoda, nebo nevyhnutelnost? Padesát let od měnové reformy. Sborník textů*. CEP, Praha 2003, s. 107–111.
- 2 Srov. k situaci v menších městech PETRÁŠ, Jiří: Postih účastníků demonstrací ve Vimperku 1953. *Výběr. Časopis pro historii a vlastivědu jižních Čech*, 1996, č. 2, s. 143–144; TÝŽ: Akce Strakonice-Vimperk 1953 (armáda a peněžní reforma). *Výběr. Časopis pro historii a vlastivědu jižních Čech*. 2005, č. 1, s. 37–43; SELNEROVÁ, Alena: Měnová reforma na Děčínsku. In: *Děčínské vlastivědné zprávy*, 2001, roč. 11, č. 4. Okresní muzeum Děčín, Děčín 2001, s. 15–25. Mimořádné místo v historiografii měnové reformy má vzhledem k potlačeným demonstracím Plzeň. Blíže SKÁLA, Adam: Měnová reforma 1. června 1953 v Plzni v hlášení mocenských orgánů. In: *Minulostí Západočeského kraje*, 2007, roč. 47, č. 2. Archiv města Plzně – Albis international, Ústí nad Labem 2007, s. 602–639; TÝŽ: „...a bude se vám bydlet jako v Tatrách.“ Nuceně vystěhovaní plzeňští občané do obce Úterý v roce 1953. In: *Sborník k počtě Evy a Karla Waskových, západočeských archivářů*. M. Wasková, Plzeň 2011, s. 313–326; KREJČÍŘÍK, Milan: *Měnová reforma 1953. Demonstrace v Plzni*. Viz http://www.totalita.cz/vysvetlivky/ref_menov_a_1953_03.php (citováno k 12. 11. 2013).
- 3 *SOKA Kutná Hora*, kronika obce Ledečko, s. 33, kronika obce Zbýšov, s. 329.
- 4 Tamtéž, f. OV KSČ Kutná Hora, inv. č. 840, kn. 829, zápisy ze schůzí místní organizace KSČ Malešov, 17. 7. 1953.
- 5 Tamtéž, kronika Zbýšov, s. 329.
- 6 Tamtéž, kronika Zruč nad Sázavou, s. 190.
- 7 Utajení se podařilo udržet i na úrovni ministerstev. Otec pamětníka Pavla Suka z Rohozce pracoval v roce 1953 jako vedoucí legislativního odboru ministerstva spravedlnosti a tvrdil, že žádnou informaci předem nedostal. Jelikož ale podlehl nákupní horečce a koupil řadu věcí do domácnosti, byl vyšetřován StB. Rozhovor autora s Pavlem Sukem, Rohozec čp. 15, okr. Kutná Hora, ze dne 8. 2. 2013
- 8 *SOKA Kutná Hora*, f. OV KSČ Čáslav, inv. č. 25, kn. 25, předsednictvo OV KSČ, 12. 6. 1953.
- 9 Tamtéž, f. OV KSČ Kutná Hora, inv. č. 74, kn. 74, byro OV KSČ, 25. 8. 1953.
- 10 Tamtéž, f. ONV Kutná Hora, inv. č. 8, kn. 8, zápis ze zasedání rady ONV, 31. 7. 1953.
- 11 Vojáci nebyli předem instruováni, při jaké akci budou asistovat. Podle jeho vzpomínek byly na vojenských útvech přechodně uloženy peníze v mezidobí, kdy byly odeslány z centra a ještě nebyly předány do výměnných středisek. Rozhovor autora s Vlastimilem Havránkem z Rohozce čp. 21, okr. Kutná Hora, ze dne 8. 2. 2013.
- 12 *SOKA Kutná Hora*, f. OV KSČ Kutná Hora, inv. č. 74, kn. 74, byro OV KSČ, 25. 8. 1953. Mírnost trestů všeobecně v souvislosti s měnovou reformou je zarážející a je v příkrém rozporu s tresty za různá marginální obvinění v politické i ekonomické oblasti z předchozích let i s represemi v jiných regionech, zejména na Plzeňsku. Tak jako celá peněžní reforma je snahou o řešení krize, tak i mírné tresty jsou zřejmě příznakem nového kurzu v politice KSČ na Kutnohorsku.
- 13 JIRÁSEK, Zdeněk – ŠŮLA, Jaroslav: *Velká peněžní loupež v Československu 1953 aneb 50:1*. Svítání, Praha 1992, s. 114.
- 14 *SOKA Kutná Hora*, f. OV KSČ Kutná Hora, inv. č. 74, kn. 74, byro OV KSČ, 25. 8. 1953.
- 15 Tamtéž, f. OV KSČ Čáslav, Okresní konference OV KSČ 1954, zpráva o činnosti za rok 1953. Celkový úbytek členů byl 448 osob, z nichž 139 bylo vyškrtáno (odevzdali legitimace). Největší úbytek nastal u dělníků. Nábor nových dělníků dosáhl pouhé devítiny jejich úbytku a v roce 1953 nebyl přijat žádný rolník.
- 16 Tamtéž, f. OV KSČ Kutná Hora, inv. č. 886, kn. 875, schůze vesnické organizace Nové Dvory, 24. 6. 1953.
- 17 Z 82 osob bylo vyloučeno 56 na mnohem menším Čáslavsku a pouze 26 na Kutnohorsku. Viz *SOKA Kutná Hora*, f. OV KSČ Čáslav, inv. č. 25, kn. 25, předsednictvo OV KSČ, 12. 6. 1953; tamtéž, f. OV KSČ Kutná Hora, inv. č. 74, kn. 74, byro OV KSČ, 28. 7. 1953.
- 18 Rozhovor autora s Evou Sukovou, Rohozec čp. 15, okr. Kutná Hora, ze dne 8. 2. 2013.
- 19 Rozhovor autora s Marií Vaňkovou-Novákovou z Bylan čp. 42, okr. Kutná Hora, ze dne 21. 1. 2013.
- 20 Rozhovor autora s Josefem Vaněčkem, jenž v době reformy bydlel v Uhlířských Janovicích, ze dne 15. 1. 2013.
- 21 Maso nakupovali v Praze a vozili ho na Zbizožsko příbuzným. Rozhovor autora s Pavlem Sukem, Rohozec čp. 15, okr. Kutná Hora, ze dne 8. 2. 2013.
- 22 O relativně malém významu peněžní reformy pro zemědělce svědčí skutečnost, že většina pamětníků z vesnic si dnes již plete měnové reformy z roku 1945 a z roku 1953. Zřízení vázaných vkladů, které je ozebračilo těsně po válce mnohem více než reforma roku 1953, běžně spojují s rokem 1953.
- 23 Pamětnice Marie Vaňková-Nováková z Bylan uvedla příklad, že v obchodě, kde bylo po nějakou dobu možno v nepříliš výhodném kurzu platit souběžně starými i novými penězi, za ni a za kamarádku zaplatila salám na svačinu do práce paní, která měla ještě staré peníze, zatímco ona s kamarádkou měly již jen nové.

- Neznámá dávkyně to komentovala slovy: *Nevyhazujte si peníze, tyhle (tj. staré) stejně k ničemu nejsou.* Rozhovor autora s Marií Vaňkovou-Novákovou z Bylan čp. 42, okr. Kutná Hora, ze dne 21. 1. 2013.
- 24 Zejména na vesnici bylo sjednocení a uvolnění trhu hodnoceno velmi pozitivně. Obyvatelé venkova se obecně na volném trhu podíleli jen malou měrou vzhledem k nedostatku hotových peněz a mohli tak využívat pouze vázaného trhu, který je omezoval.
- 25 PRŮCHA, Václav: *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918–1992. Díl 2., období 1945–1992.* Doplněk, Brno 2009, s. 614–615.

„Jdeme do ulic!“ Historická rekonstrukce protestů proti měnové reformě ve Vimperku 4. června 1953

Jedním z ohlasů na měnovou reformu v červnu 1953 byla velká vlna stávek, jejichž celkový počet byl mnohonásobně vyšší než v předchozích i následujících letech.¹ Nejčastěji měly podobu krátkodobého přerušení práce, které netrvalo déle než několik hodin. V několika městech se však původní protesty v závodech přelily do ulic.

Nejrozsáhlejší byly živelné protesty v Plzni, kde se 1. června 1953 dočasně zhroutily lokální mocenské struktury, včetně represivního aparátu.² Tisíce nespokojených plzeňských občanů ovládly radnici, na jejímž průčelí vyvěsily portrét druhého československého prezidenta Edvarda Beneše. Demonstranti ovládli také vysílání místního rozhlasu. Z tlapačů se následně ozývala protikomunistická hesla a pochodové sokolské písně. Dav vtrhl také do budovy plzeňského soudu, kde zničil některé spisy a napadl přítomné soudce. Komunistům se město podařilo ovládnout až ve večerních hodinách, kdy proti shromážděnému davu zasáhly narychlo povolované ozbrojené jednotky Pohraniční stráže, které doplnily posily z Československé lidové armády, Lidových milicí a Sboru národní bezpečnosti.³

Živelné pouliční demonstrace byly do 3. června 1953 zaznamenány v různém rozsahu také v dalších městech (jen v českých zemích to byly Blovice, Bohumín, Brno, Havlíčkův Brod, Horažďovice, Horšův Týn, Ostrava, Strakonice či Ústí nad Labem). Většinou se jednalo o větší shluky osob, které byly záhy rozehnány. Poslední pouliční nepokoje spojené s měnovou reformou se odehrály 4. června 1953 ve Vimperku. Právě ty jsou tématem tohoto příspěvku.⁴ Na rozdíl od dosavadního přístupu⁵ se na základě doposud nevyužitého typu archivního pramene pokusíme především o podrobnější historickou rekonstrukci vimperských nepokojů, a to na základě výpovědí jejich účastníků.⁶

Nepokoje

Otevřené protesty ve Vimperku začaly 4. června 1953 v národním podniku Šumavan,⁷ největším závodě ve městě, okolo šesté hodiny ráno, bezprostředně po zahájení ranní směny. Podle souhrnné zprávy náčelníka Krajské správy StB České Budějovice škpt. Vladimíra Bouzka, která vznikla tři dny poté, přispěly k radikalizaci situace mezi tamními pracujícími, mezi nimiž byly v naprosté většině dělnice, dvě důležité okolnosti.⁸ Do Šumavanu byl 3. června 1953 údajně zaslán telegram, v němž se prý psalo, že se

Tab. č. 1 – Počet stávek a stávkujících v letech 1946–1960⁹

Rok	Stávky celkem	Počet stávek podle počtu stávkujících					
		do 49	50–99	100–499	500–999	1000 a více	nelze zjistit
1946	3	1	–	2	–	–	–
1947	103	9	23	66	5	–	–
1948	27	8	1	10	5	–	3
1949	2	–	1	–	–	1	–
1950	7	4	2	1	–	–	–
1951	34	7	6	14	2	2	3
1952	2	–	1	1	–	–	–
1953	146	37	15	31	8	–	51
1954	17	5	2	6	2	4	2
1955	12	2	3	6	1	–	–
1956	16	3	–	12	1	–	–
1957	18	3	3	10	2	–	–
1958	9	5	1	3	–	–	–
1959							
1960	1	–	1	–	–	–	–
Celkem	397	84	59	162	26	7	59

v klatovské pobočce a v jiných podnicích nepracuje.¹⁰ Zaměstnanci vimperského závodu v něm byli požádáni, aby se přidali ke stávce. Druhou okolností měly být zprávy o násilném potlačení nepokojů ve Strakonících, k nimž došlo rovněž předchozího dne.¹¹

Práce byla v Šumavanu nejdříve přerušena v dílně šicích strojů a žehlírně ve druhém poschodí: *Většina zaměstnanců přišla do zaměstnání značně opožděně a ty zaměstnankyně, které již v zaměstnání byly, až na několik výjimek nepracovaly a v hloučcích reptaly proti vysokým cenám cukru a másla.*¹² Počátek živelného protestu popsala 5. června 1953 ve výslechovém protokolu jedna ze zatčených dělnic, osmnáctiletá svobodná žehlířka Emilie Myslíková: *Můj pracovní úsek byl v žehlírně, která jest na společné hale, kde se šije prádlo. Po příchodu jistě Vozobulové, která jest ve zmíněném podniku jako čistička prádla, během rozhovoru uváděla, že nemá peníze, že chce, aby jí byl plat zvýšen. K tomu prohlásila, že dříve dělat nezačne, dokud nedostane větší plat. K Vozobulové se během rozhovoru přidaly další dělnice, které se s názorem Vozobulové ztotožňovaly. Během jedné hodiny nepracoval ve zmíněném závodě nikdo a všichni zaměstnanci byli v hale, kde se šije prádlo.*¹³

Do haly přišel přesvědčit dělnice, aby změnilly svůj postoj, vedoucí provozu Rašek.¹⁴ Podle dvaadvacetileté šičky a svobodné matky dvou dětí Vlasty Holubové, která byla vyšetřovateli označena za jednu z hlavních iniciátorek protestů, neměla jeho snaha úspěch: *Rašek jim domlouval, aby zahájila práci a vysvětloval jim jejich dotazy. Proto, že děvčata nechtěla pracovat ani po vysvětlení, které jim Rašek dal, přišel do díl-*

Tab. č. 2 – Přehled stávek v Českobudějovickém kraji v červnu 1953¹⁵

Okres	Počet závodů (stávek)	Celkový počet zaměstnanců	Trvání stávky (v hodinách)	Počet zúčastněných	Předvedených osob	Po výsledku propuštěno	Zatčeno	Prozhalených hodin
Strakonice	10 (11)	10 470	65 hod.	2 765	30	12	18	179 725
Vimperk	7 (7)	1 814	33,30	1 215	11	2	9	40 702,30
Prachatice	1 (1)	200	5,00	150	1	1	0	750
Písek	4 (4)	2 340	5,30	310	0	0	0	1705
Tábor	1 (1)	1 000	5,30	800	3	0	3	4400
Kaplice	1 (1)	1 200	10,30	745	3	0	3	7 822,30
Jindřichův Hradec	1 (1)	12	2,00	12	0	0	0	24
Vodňany	1 (1)	145	1,00	15	0	0	0	15
Trhové Sviny	1 (1)	200	1,00	50	1	0	1	50
České Budějovice	1 (1)	500	2,00	250	0	0	0	500
Celkem	28 (30)	17 881	131,00	6 312	49	15	34	235 694,60 ¹⁶

ny s. Jáchym Jan, předseda org. KSČ v závodě a krátce po něm přišel i podnikový ředitel Šesták. Oba dva se pokoušeli přemluvit dělnice, aby zahájily výrobu. Ženy však začaly dělat tak velký hluk, že jim nebylo vůbec rozumět a proto museli přestat hovořit.¹⁷

Když rozzlobené ženy v hale nedostaly kýžené odpovědi od vedení podniku, začaly se shánět po pracovníkovi aparátu komunistické strany Jirouškoví, který se shodou okolností nacházel v podniku, kde měl patrně sledovat situaci.¹⁸ Vlasta Holubová a Lída Klasová hledaly stranického funkcionáře nejdříve v účtárně, tam se však dozvěděly, že právě odešel. Dostihly ho u dolní vrátnice, právě když opouštěl areál Šumavanu: *Řekly jsme mu, aby se vrátil do podniku, že si to děvčata přejí a aby jim všechno vysvětlil. Jiroušek nechtěl jít s námi, vymlouval se, že má nějakou schůzi a že se na ni musí dostavit. My jsme jej však nepustily, a proto musel jít s námi. Když jsme přišli ke kanceláři, Jiroušek se vymlouvil, že musí telefonovat tam, kam měl jít na schůzi. Aby nemohl utéct, čekali jsme na něho v kanceláři, dokud neskončil hovor. Potom jej Klasová s druhými děvčaty vedly do dílny. Já jsem využila té doby, než si Jiroušek odtelefonoval, k tomu, že jsem šla do mzdové účtárny, kde byl přítomen ředitel Rašek. Jmenovaný hovořil s děvčaty v účtárně, zda jest možno, aby to ještě dneska vyřídily s tou zálohou. Já jsem k řediteli prohlásila, že zálohu žádnou nechceme a že dělat nebudeme. Rašek pokrčil rameny a řekl, abychom si dělaly, co chceme.*¹⁹

Jiroušek následně v dílně vysvětloval okolnosti vyhlášení měnové reformy. K ženám ve druhém patře se postupně přidávali další zaměstnanci. Některé přivolaly Holubová a Klasová, když ve třetím patře vypnuly okolo 6.45 hod. přívod elektrického proudu a zastavily tak celou pásovou výrobu.²⁰ Myslíková mezitím zjistila, že na svém pracovišti není údernice Bartíková, která patřila ke stoupencům režimu. Když se dozvěděla, že Bartíková odešla nahlásit stávku (patrně do budovy městské organizace KSČ), sunda-

la společně s Holubovou její zasklenou fotografii na nástěnce nejlepších zaměstnanců v jídelně, hodily ji na zem a rozšlapaly. Myslíková měla také údajně (podle výpovědi svědků ovšem nezůstávaly pozadu ani ostatní ženy) přispět k radikalizaci situace tím, že vykřikovala následující průpovídky: *Nikomu nevěřte, Za pár šestáků dělat nebudeme, Nenecháme si mazat med kolem huby a Žádáme snížení cen másla a cukru.*²¹

Vášnivá debata v druhém patře závodu trvala nakonec až do osmé hodiny, poté se dav začal přesouvat na dvůr. Zde zazněly výkřiky *Jdeme do ulic* a zaměstnanci se postupně přesouvali před Šumavan. Důležitou roli v tomto okamžiku sehrála žehlírka Myslíková, která přibližně v 8.10 hod.²² vyhlásila závodním rozhlasem výzvu, aby se všichni dostavili před závod.²³ Z dochovaných dokumentů není jasné, kdo konkrétně navrhl, aby obešli ostatní vimperské závody a získali na svou stranu další dělníky. Průvod, kterého se měla zúčastnit naprostá většina zaměstnanců Šumavanu,²⁴ zamířil okolo 8.15 hod. k národnímu podniku Jitona,²⁵ kde tehdy pracovalo okolo 250 lidí.²⁶ Během cesty a následně před Jitonou vykřikoval dav hesla, kterými vyjadřoval především nespokojenost s měnovou reformou a solidaritu s postiženými dělníky ze Strakonice: *Zvyšte nám mzdy!, Zlevněte ceny zboží!, Propustte uvězněné ze Strakonice!, Všichni dělníci do průvodu!*²⁷

Když ředitel Valenta odmítl vydat zaměstnancům Jitony povolení, aby se přidali k demonstraci, vnikla část demonstrantů do objektu s pomocí bývalého mistra Klimenta, který odstrčil člena závodní stráže u vchodu. K průvodu se následně připojilo mezi 150 až 200 zaměstnanci. Současně bylo z iniciativy Ladislava Kaňáka, devětatřicetiletého řeznického pomocníka a bývalého lesního dělníka, vypraveno z druhé provozovny Jitony nákladní auto, které přivezlo zaměstnance národního podniku Šumavský lesní průmysl.²⁸

Z Jitony pokračoval průvod k dalšímu závodu. Vedoucí Jihočeských tiskáren, dvatřicetiletý Josef Kroupa, se o blížícím průvodu dozvěděl s předstihem a snažil se rychle učinit opatření, aby se jeho zaměstnanci k protestům nepřipojili. V tiskárně byli také zástupci okresního výboru KSČ, kteří ho informovali o událostech v Šumavanu.²⁹ Kroupa čekal na dav před podnikem společně s tajemníkem okresního výboru KSČ Preiningerem. Pro jejich snahu situaci uklidnit však neměl dav pochopení a začal skandovat heslo *Pusťte dělníky do ulic!* Nakonec dav vnikl do tiskárny vedlejším vchodem.³⁰ Když se Kroupa snažil davu bránit, byl odstrčen násilím: *Kaňák se prorval sroceným davem, vběhl do chodby, kde jsem byl vtlačen, uchopil mě za klopy kabátu a vtáhl mě do strojovny. Při tomto jednání si počínal surově, stále se mnou cloumal a dožadoval se určitých vysvětlení ve věci státní půjčky. Počal jsem mu věc vysvětlovat, přičemž jsem použil slova soudruhu, načež mi odpověděl „já nejsem u tebe žádný soudruh“ a stále se mnou cloumal.*³¹

V tiskárně se nakonec k průvodu přidala velká většina přítomných dělníků.³² Jeho další zastávkou byl místní pivovar, kde se odehrála podobná scéna jako v předchozím podniku. Dav opět vnikl do dvora a snažil se přesvědčit místní zaměstnance, aby se přidali k demonstraci. Tentokrát se k nim ovšem připojilo pouze několik pracovníků. Důvod, proč v pivovaru neměly výzvy k přerušení práce úspěch, není možné z dostupných dokumentů určit. Patrně zapůsobily výhružky vedení podniku, které straničtí funkcionáři podle všeho již informovali o blížící se pohromě.³³ I zde však byla situace velmi vypjatá, z davu měly podle zprávy tajné policie létat na „stávkokaze“ prázdné láhve.³⁴

Průvod poté zamířil k Vyšší hospodářské škole, která se nacházela hned v sousedství.³⁵ Do školní budovy vniklo několik demonstrantů a snažilo se agitovat ve třídách, aby se k nim studenti přidali. Byla mezi nimi také dělnice ze Šumavanu Emilie Myslíková, která zpočátku nebyla úspěšná, neboť studenti měli obavy z postihu: *Po příchodu k uvedené škole jsem vnikla do jedné třídy, kde se již nevyučovalo, kde jsem žákyňě vyzývala k tomu, aby se zúčastnily srocení. Bylo mi řečeno z jejich strany, že školu nemohou opustit, že by byly propuštěny ze školy. Já jsem na ně působila v tom, aby se nebály a zúčastnily se srocení. Mezi tím již z dalších tříd žáci opouštěli školu, rovněž tak odešly [žákyňě] ze třídy, kde jsem vyzývala k účasti na srocení.*³⁶ Demonstrace se nakonec zúčastnilo okolo osmdesáti studentů školy, tedy značná většina.³⁷ V průvodu měli někteří z nich vykřikovat heslo, které bylo reakcí na předchozí politické čistky: *Žádáme znovupřijetí všech vyloučených žáků do školy!*³⁸

Dav poté pokračoval tehdejší Leninovou třídou do centra Vimperka. Přibližně v 10 hodin se zastavil před cukrářstvím, které bylo tehdy součástí Sdruženého komunálního podniku (SKP) Vimperk, jehož vedoucí František Vávra – stejně jako ostatní vedoucí – odmítl vyjít se zaměstnanci do ulic. Po krátké debatě byl napaden. Konfliktu byla přítomna také jeho manželka Emilie Vávrová, která se bez úspěchu snažila manžela zastat. Nakonec byla i napadena jednou³⁹ z protestujících žen: *Při tom mě počala tahat za vlasy a na konec mě rukou udeřila do tváře. Pokud si pamatuji, vykřikovala „až si vydobýdu větší kus chleba, pak budeš žrát“ a stále proti mně štvála, že nejdu s nimi na srocení. Mezitím dělníci podniku SKP se uzamkli na půdě a srocený dav se domáhal, aby se k nim dostal a přiměl je k tomu, aby se zúčastnili srocení. Jiných osob jsem mezi sroceným davem nepoznala. Když srocený dav viděl, že dělnictvo podniku SKP neopustí zaměstnání, odešli dále do města. Po opuštění výroby někdo ze sroceného davu zatáhl roletu a přiložil ke dveřím pojízdný dvoukolový vozík, čímž dílnu doslova zabarikádovали.*⁴⁰

Ve stejné době, kdy průvod postupně táhl do centra města, přerušili práci také dělníci v Armastavu, posledním velkém vimperském podniku. Důležitou roli při zapojení tamních dělníků do demonstrace sehrál člen závodní stráže z Armastavu František Voldřich, který se účastnil průvodu a u budovy tiskárny zastavil nákladní automobil ze svého podniku. Když řidič Josef Krýcha odjel do Armastavu, před vrátnicí už byla část zaměstnanců, kteří přerušili práci.⁴¹ Vedení podniku se snažilo dělníkům zabránit v odchodu pomocí závodního rozhlasu, jehož prostřednictvím varovalo před opuštěním pracoviště: *Místo uposlechnutí výzvy vyslal dopravní referent František Sova několik přítomných zpět do závodu, aby zalarmovali ostatní z dílen. Polovině, která váhala a nechtěla práci přerušit, nabídl Sova, že je nechá odvézt až na místo srocení nákladními auty, kterými jako dopravní referent disponoval. Před odchodem ze závodu byli ještě všichni instruováni Sovou v tom smyslu, že kdyby někoho z nich chtěla bezpečnost zatknout, že ho nevydají a budou se bránit. Přítomný kádrovák Mach s odchodem do města projevil souhlas a vyhradil si pouze podmínku, aby v podniku zůstali strážníci. Na základě tohoto stanoviska došlo pak k přerušení práce a zaměstnanci Armastavu v počtu asi 150 odejeli pod vedením dopravního referenta Sovy a řidičů na místo srocení před ONV, kde měl v této době projev z okna úřadu tajemník OV KSČ s. Preininger.*⁴²

Tab. č. 3 – Přehled stávek ve Vimperku 4. června 1953⁴³

Název a místo závodu	Celkový počet zaměstnanců	Datum stávky	Počet zúčastněných	Počet předvedených	Po výsledku propuštěno	Zatčeno	Příčiny stávky
Šumavan n. p. Vimperk	600	6.45–14.00	550	4	1	3	Zaměstnanci se dožadovali: 1. zvýšení mezd 2. snížení cen másla a cukru 3. propuštění 4 zatčených ve Strakonících. V důsledku politické nepřipravenosti.
Jitona n. p. Vimperk	250	8.10–14.00	200	0	0	0	Účast na stávce byla vyprovokována průvodem stávkujících ze Šumavanu ze stejných příčin (viz pol. 1).
Jihočeské tiskárny n. p. Vimperk	240	8.40–14.00	200	0	0	0	
Armastav n. p. Vimperk	500	13.10–14.00	150	4	0	4	
Šumavský lesní průmysl n. p. Vimperk ⁴⁴	54	8.40–14.00	30	2	0	2	
Jihočeské pivovary n. p. Vimperk	80	9.25–14.00	5	0	0	0	
Vyšší hospodářská škola Vimperk	90	9.50–14.00	80	1	1	0	
Souhrn	1 814	33.30 hod.	1 215	11	2	9	

Jako cíl pochodu si nespokojení zaměstnanci vimperských závodů vybrali budovu ONV ve Vimperku na centrálním náměstí.⁴⁵ Důvodem byla skutečnost, že výbor sídlil v budově historické radnice, která byla vnímána jako tradiční centrum moci.⁴⁶ Důvodem ovšem mohly být také informace o údajné schůzi, které stávkující ženy získaly od stranického funkcionáře Jirouška. Postupně se před budovou ONV shromáždilo podle údajů Státní bezpečnosti okolo 1400 osob, které provolávaly různá hesla proti měnové reformě a komunistickému režimu.⁴⁷

Reakce

Vedoucí tajemník OV KSČ žádal podle souhrnné zprávy tajné policie krajské orgány o vyslání posil do Vimperka ještě předtím, než průvod vyšel ze Šumavanu. Postupně se do města dostavili poslanci Národního shromáždění zvolení za KSČ Jan Pilát (volební kraj Tábor) a František Bubník (volební kraj České Budějovice), tajemník KV KSČ Jindřich Kouba a frekventanti krajské politické školy z Českých Budějovic,

kteří měli za úkol „posílení agitační práce v masách“. Koordinaci ze strany KV KSČ zajišťoval v Českých Budějovicích člen ÚV KSČ a poslanec Jiří Hendrych.⁴⁸

V 10.45 hod. se ve Vimperku objevil také náčelník Hlavní správy Veřejné bezpečnosti plk. Jan Janulík, který převzal velení. Jak napsal v hlášení ministru národní bezpečnosti Karolu Bacílkovi, byla zde „situace vážnější než ve Strakoncích“, kde 3. června 1953 vešel v platnost zákon proti demonstrujícím dělníkům. Vedení OV KSČ ve Vimperku podle něho především nezajistilo plnění stranického a vládního usnesení o měnové reformě. Zaměřilo se hlavně na organizování výměnných středisek a zcela stranou ponechalo politickou agitaci. Po vypuknutí nepokojů nezvládlo adekvátně reagovat: *Po zjištění celkové situace, jak se projevila v závodu Šumavan, nebyli komunisté mobilizováni, aby zůstali na svých pracovištích, ale naopak komunisté táhli s demonstranty. Celková situace vypadala tak, že pole ovládla na několik hodin reakce a komunisté na Vimpersku až na několik jednotlivců byli v defenzivě nebo se zúčastnili demonstrace.*⁴⁹

Ve 12.15 hod.⁵⁰ na vimperském náměstí nastoupily k zásahu jednotky Pohraniční stráže z Volar a Sušice.⁵¹ Ačkoliv plk. Janulík v citované zprávě uvedl, že byl následný zásah „tvrdý“,⁵² ve skutečnosti měl minimálně zpočátku podobu frašky. Naznačuje to již jeho délka. Trval totiž velmi dlouho a demonstrující dav byl definitivně rozehnán teprve ve 13.45 hod. Místo okolo budovy ONV se přitom doslova nabízelo pro rychlou údernou akci. Stačilo vytlačit dav z náměstí dolů do přilehlé úzké ulice a přitom vybrané osoby zadržet. Jak dokládají nejen výslechové protokoly několika zadržovaných demonstrantů, ale i souhrnná zpráva Státní bezpečnosti, nebyl zásah armády dobře koordinován a tvrzení plk. Janulíka bylo spíše jeho dodatečné alibi.

Když k budově ONV ve Vimperku vyšli z postranní ulice vojáci Pohraniční stráže, přivítal je dav provoláváním hesel: *Ze strany srocených byla přivítána provoláváním hesla „Armáda jde s lidem!“, čímž chtěli provokatéři dosáhnout stržení vojenské jednotky na svoji stranu. Když viděli, že tato taktika selhala, změnili heslo a skandovali: „Hanba armádě!“, „Pryč s SNB“. Aby zamezili pochodující jednotce v dalším postupu, zorganizovali provokatéři čelo vystavené nárazu jednotky tak, že do první řady postavili ženy a studenty a roztáhli ji do šíře, čímž zatarasili celou ulici. Postupující jednotka PS byla tak donucena přešlapovat na místě. Na výzvu k rozchodu, opakovanou z rozhlasového vozu SNB, uposlechla pouze malá část. Ostatní setrvali na místě s odhodláním vyprovokovat vojsko buď ke střelbě, nebo k přechodu na jejich stranu. Vojáci, kteří nechtěli použít zbraně, snažili se zpěvem a vlnitým jednáním dosáhnouti rozchodu srocených. Z taktických důvodů, aby se předešlo zaskočení jednotky zezadu, bylo vojsko staženo zpět do Stalinovy ulice.*⁵³

Demonstrující dělníci si dokonce zpočátku dělali ze zasahujících vojáků legraci. Šička Vlasta Holubová na jednoho z nich křičela, že se dal na vojnu proto, aby nemusel pracovat a měl velký plat. Dokonce se mu údajně snažila sebrat zbraň: *Když jsem sáhla na pouzdro pistole, zpozoroval tento důstojník můj pohyb a řekl mi, že tam stejně nemá náboje.*⁵⁴

Během dalšího zásahu armády, který okolo 13.45 hod. definitivně ukončil demonstraci, zatýkali příslušníci tajné policie vytipované osoby, o které se často doslova přetahovali s davem. Nakonec byli přímo na místě zatčeni a později odsouzeni pouze

třiatřicetiletý dělník z Armastavu Antonín Had, devětadvacetiletý řeznický pomocník Ladislav Kaňák, čtyřadvacetiletý řidič František Mondl a třiadvacetiletý úředník Státní pojišťovny ve Vimperku a člen KSČ od roku 1945 Antonín Marek. Během zásahu proto demonstraci byli zatčeni ještě dva další lidé, kteří však byli následujícího dne propuštěni a nebyli nakonec vůbec souzeni. První byl devatenáctiletý úředník ONV ve Vimperku a kandidát KSČ Bohumír Balhout (propuštěn byl patrně na přímluvu stranických funkcionářů) a druhá sedmatřicetiletá spolujatelka pily Františka Zachová (tu propustili s ohledem na to, že byla v pátém měsíci těhotenství).⁵⁵

Dodatečně byly ve svém bydlišti zatčeny také dělnice Vlasta Holubová a Emilie Myslíková, které vyšetřovatelé StB následně označili za hlavní iniciátorky protestů v Šumavanu. Posledním, sedmým zadrženým byl jednapadesátiletý člen závodní stráže z Armastavu a člen KSČ od roku 1945 František Voldřich. Všechny zatčených převezli do věznice StB v Českých Budějovicích, kde je vyslyšeli. Na základě výpovědí a získaných agenturních poznatků byla dodatečně zatčena šestadvacetiletá účetní ze Šumavanu Ludmila Uhlířová a třicetiletý dopravní referent z Armastavu František Sova.⁵⁶

Výmluvná je také skutečnost, že podle hlášení Státní bezpečnosti nastoupili po skončení živelné demonstrace její účastníci (až na výše uvedené zatčené osoby) opět do práce. Večer se ve Vimperku uskutečnil celostátní aktiv stranických funkcionářů a na jeho základě se v následujících dnech konaly na závodech stranické schůze. Proti aktivním účastníkům nepokojů byly vyvozovány různé důsledky jak po stranické linii v případě komunistů, tak ze strany vedení závodů, které současně organizovaly „směny ctí“ jako náhradu za promeškané hodiny.⁵⁷ Za účast na demonstraci byli potrestáni rovněž studenti Vyšší hospodářské školy ve Vimperku. Patnáct z nich bylo nakonec vyloučeno ze studií.⁵⁸

Jednotky Pohraniční stráže byly z města odvolány teprve 6. června 1953 ve 12.20 hod.⁵⁹ Za vzorné plnění povinností bylo osm vojáků základní služby z volarské brigády odměněno peněžitým darem ve výši 200 až 400 Kčs.⁶⁰

Dne 26. června 1953 se v Českých Budějovicích uskutečnila na KV StB schůze, na níž funkcionáři tajné policie hodnotili události spojené s měnovou reformou. Náčelník KV špkt. Vladimír Bouzek, který se ocitl pod velkým tlakem nadřízených pro svou nerozhodnost při zásazích, uvítal nejdříve soudruhy a informoval je o tom, jak byla jejich práce přijata v Praze: *V podstatě mezi kraji vyšli jsme jako kraj, kde se něco stalo a kde se s tím celkem dobře vypořádali. Kdybychom dokázali rychle informovat HS-Stb a likvidovat lépe sročení ve Vimperku a ve Strakonících, mohli jsme být vyznamenáni. Bylo hovořeno o tom, že není agentura a že nebyly zprávy. Náčelníci nevycházeli z poznatků, z nichž vycházet měli.*⁶¹

Bouzek se na schůzi také zmínil, jaká nejdůležitější opatření očekává od svých podřízených vedení tajné policie a jak vypadá vyšetřování nepokojů: *Je třeba zvýšit počet agentů, jak říká s. poradce, na 12 na jednoho orgána a 15 informátorů. Ve Strakonících je jich 8 na jednoho, ve Vimperku 5. Ve Vimperku stačili vyšetřit 62 lidí, ve Strakonících jen 34. V první etapě je teď potřeba soustředit materiál na vázání. Čím více agentů bude, tím lépe budeme zvládat situaci. Na závodech, ČSSS a JZD je třeba zřídit hlášenou síť ze spolehlivých soudruhů, kterým dáme i telefonní klapku a dojed-*

náme s nimi, jak často nám budou dávat zprávy z pracoviště. Politbyro se usneslo, že každý komunista projde prověrkou, jak pochopil měnovou reformu a jak se v průběhu choval, podobně jako byl mezníkem únor. 12 příslušníků PS bude vyznamenáno řády za vzorně provedenou akci. To je pro nás výstraha, že příště se budeme muset ještě více snažit, aby se nám toho vyznamenání také dostalo.⁶²

Tab. č. 4 – Přehled opatření krajské správy StB provedených v souvislosti s nepokoji proti měnové reformě v červnu 1953 ve Strakonících, Vimperku, Táboře a Velešíně⁶³

Opatření	Počet osob
Celkový počet zatčených	34
Počet vyšetřovaných na svobodě za účelem podání trestních oznámení	0
Počet propuštěných na svobodu	0
Počet předaných k soudu	0
Počet osob vyslechnutých svědecky	44
Počet osob vyslechnutých za účelem získání informací	115
Celkem	193

Přesně měsíc po zmíněné poradě, 26. července 1953, podal špkt. Bouzek trestní oznámení na devět osob, které adresoval Okresní prokuratuře ve Vimperku. Jako hlavní obviněná byla označena šička ze Šumavanu Vlasta Holubová. Důvodem bylo nejen její vůdčí vystupování během nepokojů, ale také její osobní život. Vyšetřovatelé StB se ji snažili vykreslit jako „lehou ženu“, která měla pomáhat jednomu z agentů-chodců. Negativně byl vykreslen také další zatčený, František Mondl, který byl již navíc v minulosti trestán za nelegální přechody státní hranice. U obou byla zdůrazněna skutečnost, že pocházejí ze smíšených česko-německých rodin (otec Mondla byl údajně členem SA). Mezi obviněnými byli také dva členové komunistické strany (oba do ní vstoupili již v roce 1945), kteří byli při přípravě procesu představeni jako zrádci dělnické třídy. U člena závodní stráže Františka Voldřicha, který byl původním povoláním zedník, se navíc zdůrazňovalo, že byl za první republiky sociálním demokratem pouze z vypočítavosti, aby dostal vyšší podporu v nezaměstnanosti. Poslední skupinou byli účastníci demonstrace, kteří se dopustili fyzického násilí.⁶⁴

Většina obviněných byla následně eskortována do vazebních věznic Útvaru nápravných zařízení České Budějovice – Vlasta Holubová a Emilie Myslíková do věznic v Písku, František Sova, Antonín Had, Ladislav Kaňák a František Mondl do volyňské věznic. Na svobodě byli stíháni Ludmila Uhlířová, František Voldřich a František Marek. Žalobu podal 18. října 1953 okresní prokurátor JUDr. Miroslav Novotný ve Vimperku. Mezi spáchanými trestnými činy, které navrhoval potrestat, bylo pobuřování proti republice, nepřátelské jednání proti republice, útok proti skupinám obyvatelstva, rušení výkonu veřejného činitele a násilí na veřejném činiteli.⁶⁵

Hlavní líčení se před Lidovým soudem ve Vimperku uskutečnilo 27. a 28. října 1953. Senátu předsedal soudce JUDr. Jaromír Hesoun, roli soudců z lidu sehráli Vilém Bublik a Václav Grabmüller. Všichni odsouzení se přiznali a uvedli, že svého počínání litují a že chtějí svou vinu napravit prací. Soud všechny uznal vinnými podle obžaloby a vynesl poměrně nízké tresty v rozsahu od 3 do 12 měsíců odnětí svobody.⁶⁶ Všichni odsouzení rozsudek přijali a vzdali se odvolání. Hlavním důvodem tohoto kroku byla patrně obava z možných ohlasů ve veřejnosti.⁶⁷

Tab. č. 5 – Seznam zatčených osob v souvislosti s nepokoji ve Vimperku 4. června 1953⁶⁸

Jméno a příjmení	Datum narození	Zaměstnavatel (pracovní pozice)	Výše trestu – počet měsíců odnětí svobody
Vlasta Holubová	17. 9. 1930	Šumavan n. p. Vimperk (dělnice – šička)	12
Emilie Myslíková	16. 4. 1935	Šumavan n. p. Vimperk (dělnice – žehlička)	6
Ludmila Uhlířová	5. 11. 1926	Šumavan n. p. Vimperk (úřednice)	4
František Sova	2. 3. 1923	Armastav n. p. Vimperk (dopravní referent)	5
František Voldřich	5. 12. 1901	Armastav n. p. Vimperk (člen závodní stráže)	3
Antonín Had	1. 1. 1920	Armastav n. p. Vimperk (dělník)	10
Ladislav Kaňák	4. 1. 1924	Šumavské pily n. p. Vimperk (lesní dělník)	6
František Mondl	29. 3. 1929	Šumavské pily n. p. Vimperk (řidič)	10
Antonín Marek	22. 10. 1922	Státní pojišťovna, Vimperk (bankovní úředník)	4

Závěrem

Historická rekonstrukce nepokojů ve Vimperku ukazuje, že se jednalo o velmi živelnou událost. Hlavním důvodem účasti na nich byla nespokojenost s provedenou měnovou reformou a obavy ze zdražování základních potravin. K radikalizaci přispěly také zprávy o stávkách a demonstracích v jiných městech, zejména v Praze, Plzni a Strakonících. Často měly podobu fám a obsahovaly řadu přehnaných informací.

Spíše než o klasické stávce, při níž by si pracující kladli jasné požadavky a vyjednávali s vedením závodu či zástupci mocenských struktur, je v případě vimperských nepokojů přesnější hovořit o dočasném přerušení práce a spontánní demonstraci. Přestože je možné vysledovat náznaky organizovanosti, ve skutečnosti převažovala

ze strany protestujících dělníků naprostá improvizace. Živelná demonstrace, které se zúčastnili zaměstnanci ze všech velkých podniků ve Vimperku, nakonec skončila dříve, než se jejím účastníkům podařilo vytvořit reprezentaci, která by se pokusila vyjednat s místními stranickými a státními funkcionáři.

Vimperské nepokoje se v několika aspektech částečně odlišovaly od dalších protestů proti měnové reformě, které se v červnu 1953 uskutečnily v jiných českých a slovenských městech. Zásadní roli při nich sehrály mladší ženy, které pracovaly jako dělnice v textilním závodě Šumavan. Další odlišností byla skutečnost, že se pouliční demonstrace zúčastnila také většina středoškolských studentů vimperské Vyšší hospodářské školy. Poslední specifikum souvisí s regionální strukturou obyvatelstva. Mezi zatčenými bylo několik osob s německými kořeny.

Během nepokojů se objevily ojedinělé případy fyzického násilí ze strany demonstrantů proti osobám, které bránily ostatním v přerušení práce. Měly však podobu pouhých potyček, které nevedly k žádnému zranění. Taktéž při zásahu armádních jednotek nedošlo k použití zbraní. Při nepokojích rovněž nebyl významněji poškozen majetek. Mocenský aparát přesto hodnotil vimperské protesty jako velmi závažnou událost. Pražské centrum kritizovalo za jejich nezvládnutí místní mocenskou strukturu, zejména vedení komunistické strany a krajské vedení bezpečnostních složek.

Epilogem byl soudní proces s devíti účastníky nepokojů, kteří byli 28. října 1953 nakonec odsouzeni k poměrně nízkým trestům.

1 Srov. tabulku č. 1.

2 Přehled stávek po jednotlivých dnech je dostupný v knize JIRÁSEK, Zdeněk – ŠŮLA, Jaroslav: *Velká peněžní loupež v Československu 1953 aneb 50:1*. Svítání, Praha 1992, s. 100–126.

3 Srov. tamtéž, s. 102–103.

4 Poprvé jsem se tématu dotkl okrajově při studiu případů odpírání vojenské služby v Československu na počátku 50. let. Jedním z odpíračů byl totiž František Mondl, mladík pocházející z česko-německé rodiny, který byl v roce 1953 odsouzen za účast na vimperských protestech proti měnové reformě. Srov. BLAŽEK, Petr: *Odpírání vojenské služby muži německé národnosti v letech 1953–1954*. In: BLAŽEK, Petr (ed.): *A nepozdvihne meč... Odpírání vojenské služby v Československu 1948–1989*. Academia, Praha 2007, s. 69.

5 Událostem ve Vimperku 4. června 1953 se věnoval zejména českobudějovický historik Jiří Petráš, který vycházel především z přehledových zpráv českobudějovické krajské správy StB. Blíže PETRÁŠ, Jiří: *Postih účastníků demonstrace ve Vimperku*. *Výběr. Časopis pro historii a vlastivědu jižních Čech*, 1996, roč. 33, č. 2, s. 143–144; TÝŽ: *Akce Strakonice – Vimperk 1953 (Armáda a peněžní reforma)*. *Výběr. Časopis pro historii a vlastivědu jižních Čech*, 2005, roč. 42, č. 1, s. 37–43. Stejný autor napsal také přehledový článek o měnové reformě, který je zaměřen na Českobudějovický kraj a věnuje se rovněž vimperským událostem; TÝŽ: *Peněžní reforma*. In: *Sborník Archivu ministerstva vnitra*, č. 3. OASS MV ČR, Praha 2005, s. 141–171.

6 Jedná se o poměrně rozsáhlý vyšetřovací spis, který nebyl doposud využit k historickému bádání. ABS, f. Vyšetřovací spisy – České Budějovice (dále jen CB-V), vyšetřovací spis a. č. V-397 ČB, podsv. Holubová Vlasta a spol. Na rozdíl od historika Jiřího Petráše, který měl k dispozici pouze ukázky z výsledků uvedené v souhrnné zprávě, se po studiu tohoto typu pramene nedomnívám, že můžeme pochybovat o „autentičnosti a věrohodnosti výpovědí“. Pomíneme-li některé fráze v úvodcích některých protokolů, které evidentně napsali příslušní vyšetřovatelé StB, obsahují tyto dokumenty velké množství faktografických informací. Cenné jsou ovšem také pro svou autentičnost, neboť vznikly krátce po zkoumaných událostech. Většina ze zadržených navíc neměla žádnou zkušenost s výslechy a až na výjimky vypovídala „ochotně“. Srov. PETRÁŠ, Jiří: *Akce Strakonice – Vimperk 1953 (Armáda a peněžní reforma)*, s. 42.

- 7 Národní podnik Šumavan vznikl v roce 1949 sloučením několika znárodněných západočeských a jihočeských textilních závodů. Zaměstnával tisíce osob (převážně žen, které pracovaly většinou jako šičky). Pobočky měl vedle hlavního závodu ve Vimperku také v Klatovech, Kolinci, Nepomuku, Nýřsku a Vodňanech.
- 8 ABS, f. Krajská správa SNB České Budějovice 1935–1968 (dále jen B 2), inv. j. 14, Akce VIMPERK – souhrnná zpráva, 7. 6. 1953.
- 9 Tabulka je převzata z publikace německého historika Petera Heumose, který uvádí také dalších pět stávek v letech 1961–1968. Jak tento autor upozorňuje, počty nejsou úplné a zcela jistě nezachycují všechny stávky v uvedeném období. Srov. HEUMOS, Peter: „Výhrůme si rukávy, než se kola zastaví!“ *Dělníci a státní socialismus v Československu 1945–1968*. ÚSD AV ČR, Praha 2006, s. 64. Významnější dělnické protesty se odehrály také v prosinci 1951. Blíže PERNES, Jiří: *Brno 1951. Příspěvek k dějinám protikomunistického odporu na Moravě*. ÚSD AV ČR, Praha 1997.
- 10 V Klatovech měla podle přehledu vypracovaného patrně Krajskou správou StB Plzeň stávkovat 1. a 2. června 1953 část zaměstnanců strojřin a 3. června 1953 někteří zaměstnanci místní pobočky Šumavanu. ABS, f. 310, sign. 310-72-10, Přehled o srocení v jednotlivých závodech kraje Plzeň v důsledku vládních opatření, b. d.
- 11 Ve Strakonících podle souhrnné zprávy Státní bezpečnosti 3. června 1953 stávkovalo 2765 osob z deseti závodů (zejména z místní Zbrojovky). Nepokoje ukončil teprve zásah vojenských jednotek poddůstojnické školy 7. sušické brigády. Blíže PETRÁŠ, Jiří: *Akce Strakonice – Vimperk 1953 (Armáda a peněžní reforma)*, s. 37–43.
- 12 ABS, f. B 2, inv. j. 14, Akce VIMPERK – souhrnná zpráva, 7. 6. 1953.
- 13 V tomto i dalším citátu z archivních dokumentů z proveniencí bezpečnostního aparátu jsou příjmení psána normálním písmem, nikoliv verzálkami jako v originále. Provedeny byly také dílčí pravopisné úpravy podle současné normy. ABS, f. CB-V, vyšetřovací spis a. č. V-397 ČB, podsv. Holubová Vlasta a spol., Denní protokol č. 1/538, 5. 6. 1953.
- 14 ABS, f. B 2, inv. j. 14, Akce VIMPERK – souhrnná zpráva, 7. 6. 1953.
- 15 ABS, f. Velitelství Státní bezpečnosti (1945); 1948–1953 (dále jen 310), sign. 310-72-10, Přehled stávek v kraji České Budějovice, b. d. Tabulku vypracovala Krajská správa StB České Budějovice na základě hlášení regionálních útvarů. Jiří Petráš usuzuje, že odpor obyvatelstva nebyl ve všech regionech zdaleka tak masový, jak se doposud soudilo. Je ovšem otázka, zda jsou uvedené údaje úplné. Navíc by bylo vhodné zabývat se i méně otevřenými projevy nespokojenosti obyvatelstva, které bylo v předchozích letech vystaveno (či alespoň bylo svědkem) masového teroru. Srov. PETRÁŠ, Jiří: *Peněžní reforma*, s. 157–158.
- 16 V původní tabulce je uveden chybný údaj 235 694,00. Srov. ABS, f. 310, sign. 310-72-10, Přehled stávek v kraji České Budějovice, b. d.
- 17 ABS, f. CB-V, a. č. V-397 ČB, podsv. Holubová Vlasta a spol., Denní protokol č. 3/53, 10. 6. 1953.
- 18 Podle souhrnné zprávy se mělo jednat o pracovníka aparátu krajského výboru KSČ. Ve vyšetřovacích protokolech o něm někteří vyslýchání hovoří jako o funkcionáři OV KSČ ve Vimperku. ABS, f. B 2, inv. j. 14, Akce VIMPERK – souhrnná zpráva, 7. 6. 1953.
- 19 ABS, f. CB-V, vyšetřovací spis a. č. V-397 ČB, podsv. Holubová Vlasta a spol., Denní protokol č. 3/53, 10. 6. 1953.
- 20 Tamtéž, Denní protokol č. 1/53, 5. 6. 1953; tamtéž, Denní protokol č. 3/53, 10. 6. 1953; ABS, f. B 2, inv. j. 14, Akce VIMPERK – souhrnná zpráva, 7. 6. 1953.
- 21 ABS, f. B 2, inv. j. 14, Akce VIMPERK – souhrnná zpráva, 7. 6. 1953.
- 22 V protokolech z výslechu Emilie Myslíkové je uvedena devátá hodina. V souhrnné zprávě je uveden čas 8.10 hod., který je podle kontextu zřejmě správný. ABS, f. CB-V, vyšetřovací spis a. č. V-397 ČB, podvazek Holubová Vlasta a spol., Denní protokol č. 1/538, 5. 6. 1953; ABS, f. B 2, inv. j. 14, Akce VIMPERK – souhrnná zpráva, 7. 6. 1953.
- 23 ABS, f. CB-V, vyšetřovací spis a. č. V-397 ČB, podsv. Holubová Vlasta a spol., Denní protokol č. 1/538, 5. 6. 1953.
- 24 Srov. tab. č. 3.
- 25 Národní podnik Jitona (zkratka ze sousloví Jihočeské továrny nábytku) vznikl v roce 1951 sloučením drobných výrobců nábytku v jihočeském kraji. Vedle hlavního závodu v Soběslavi měl n. p. Jitona také několik poboček, mezi něž patřily závody v Prachaticích a ve Vimperku.
- 26 Srov. tab. č. 3.
- 27 ABS, f. B 2, inv. j. 14, Akce VIMPERK – souhrnná zpráva, 7. 6. 1953.
- 28 Tamtéž.
- 29 ABS, f. CB-V, vyšetřovací spis a. č. V-397 ČB, Skupinový spis státněbezpečnostního vyšetřování, Protokol o výpovědi Josefa Kroupy, 17. 6. 1953.

- 30 ABS, f. B 2, inv. j. 14, Akce VIMPERK – souhrnná zpráva, 7. 6. 1953; ABS, f. CB-V, a. č. V-397 ČB, podsv. Holubová Vlasta a spol., Denní protokol č. 4/53, 20. 6. 1953.
- 31 ABS, f. CB-V, vyšetřovací spis a. č. V-397 ČB, Skupinový spis státněbezpečnostního vyšetřování, Protokol o výpovědi Josefa Kroupy, 17. 6. 1953; tamtéž, podsv. Holubová Vlasta a spol., Denní protokol č. 2/53, 19. 6. 1953.
- 32 Srov. tab. č. 3.
- 33 Srov. tamtéž.
- 34 ABS, f. B 2, inv. j. 14, Akce VIMPERK – souhrnná zpráva, 7. 6. 1953.
- 35 Vyšší hospodářská škola ve Vimperku, jejíž budova se nachází v Pivovarské ulici, vznikla v roce 1949 z obchodní akademie. V letech 1952–1958 byl jejím ředitelem Miloslav Hejda. Srov. tab. č. 3.
- 36 ABS, f. CB-V, vyšetřovací spis a. č. V-397 ČB, podsv. Holubová Vlasta a spol., Denní protokol č. 4/53, 20. 6. 1953.
- 37 Srov. tab. č. 3.
- 38 ABS, f. B 2, inv. j. 14, Akce VIMPERK – souhrnná zpráva, 7. 6. 1953.
- 39 Původně Emilie Vávrová ve výpovědi z 16. června 1953 uvedla, že se jednalo o Emilii Myslíkovou. Před soudem při konfrontaci vypověděla, že si již nevzpomíná, kdo konkrétně stál za jejím napadením. Podle kontextu se dá usuzovat, že se Vávrová snažila souzené ženě nepřítížit. ABS, f. CB-V, vyšetřovací spis a. č. V-397 ČB, Skupinový spis státněbezpečnostního vyšetřování, Protokol o výpovědi Emilie Vávrové, 16. 6. 1953; tamtéž, Rozsudek MLS ve Vimperku, 28. 10. 1953.
- 40 ABS, f. CB-V, vyšetřovací spis a. č. V-397 ČB, Skupinový spis státněbezpečnostního vyšetřování, Protokol o výpovědi Emilie Vávrové, 16. 6. 1953.
- 41 ABS, f. B 2, inv. j. 14, Akce VIMPERK – souhrnná zpráva, 7. 6. 1953.
- 42 Tamtéž.
- 43 V tabulce jsou uvedeny příčiny stávky tak, jak byly zachyceny v původní tabulce. ABS, f. 310, sign. 310-72-10, KS StB Č. Budějovice, okres Vimperk, b. d. Stejná tabulka se dochovala také v další archivní jednotce, kde jsou uloženy rovněž dokumenty Krajské správy StB České Budějovice. Týkají se především nepokojů ve Strakonících a Vimperku. ABS, f. B 2, inv. j. 14, Měnová reforma v roce 1953 – situační zpráva a záznamy o zadržených osobách.
- 44 V původní tabulce je uveden závod Šumavské pily n. p. Vimperk.
- 45 Dnes je v této budově na náměstí Svobody sídlo Městského úřadu ve Vimperku.
- 46 Obdobným způsobem postupovali také demonstranti v Plzni. Srov. SKÁLA, Adam: Měnová reforma 1. června 1953 v Plzni v hlášení mocenských orgánů. In: *Minulostí Západočeského kraje*, 2007, č. 42. Albis international, Ústí nad Labem, s. 602–639.
- 47 ABS, f. B 2, inv. j. 14, Akce VIMPERK – souhrnná zpráva, 7. 6. 1953.
- 48 Tamtéž.
- 49 ABS, f. Sekretariát ministra vnitra 1948–1959, I. díl (dále jen A 2/1), inv. j. 1586, Řízení akce „Strakonice – Vimperk“ – předložení poznatků, 6. 6. 1953.
- 50 V souhrnné zprávě Státní bezpečnosti je uveden jiný časový údaj, 11.15 hod., který podle kontextu není patrně správný. ABS, f. B 2, inv. j. 14, Akce VIMPERK – souhrnná zpráva, 7. 6. 1953.
- 51 Ve Vimperku zasahovali frekventanti poddůstojnické školy 10. volarské pohraniční brigády, kterým asistovaly jednotky poddůstojnické školy 7. sušické pohraniční brigády (převelené ze Strakonice, kde den předtím potlačily obdobné nepokoje). PETRÁŠ, Jiří: *Akce Strakonice – Vimperk 1953 (Armáda a peněžní reforma)*, s. 38.
- 52 ABS, f. A 2/1, inv. j. 1586, Řízení akce „Strakonice – Vimperk“ – předložení poznatků, 6. 6. 1953.
- 53 ABS, f. B 2, inv. j. 14, Akce VIMPERK – souhrnná zpráva, 7. 6. 1953.
- 54 ABS, f. CB-V, vyšetřovací spis a. č. V-397 ČB, podsv. Holubová Vlasta a spol., Denní protokol č. 5/53, 19. 6. 1953.
- 55 ABS, f. B 2, inv. j. 14, Akce VIMPERK – souhrnná zpráva, 7. 6. 1953.
- 56 Tamtéž.
- 57 Tamtéž.
- 58 Srov. přehled dějin Vyšší hospodářské školy na stránce jejího nástupce. Viz – <http://www.oag.cz/studium/historie-skoly/vyvoj-po-roku-1945/> (citováno k 11. 10. 2013)
- 59 ABS, f. B 2, inv. j. 14, Akce VIMPERK – souhrnná zpráva, 7. 6. 1953.
- 60 PETRÁŠ, Jiří: *Akce Strakonice – Vimperk 1953 (Armáda a peněžní reforma)*, s. 42.
- 61 ABS, f. B 2, inv. j. 14, Zápis z porady náčelníků OO Stb, 26. 6. 1953.
- 62 Tamtéž.
- 63 Tabulka je sestavena na základě zprávy Krajské správy StB České Budějovice špkt. Bouzka, kterou adresoval 24. června 1953 Správě státně-bezpečnostních vyšetřování. ABS, f. Historický fond MV 1948–1990 (MV-H), inv. j. H-193, Akce Reforma, 14. 6. 1953.

- 64 ABS, f. CB-V, vyšetřovací spis a. č. V-397 ČB, Skupinový spis státněbezpečnostního vyšetřování, Trestní oznámení, 26. 7. 1953.
- 65 Tamtéž, Obžaloba, 18. 10. 1953.
- 66 Srov. tab. č. 5. Dále byla všem odsouzeným vyslovena ztráta čestných práv občanských na dobu tří let. Všichni pak museli uhradit náklady na trestní řízení každý jednou devítinou a každý sám také náklady výkonu trestu.
- 67 ABS, f. CB-V, vyšetřovací spis a. č. V-397 ČB, Skupinový spis státněbezpečnostního vyšetřování, Rozsudek, 28. 10. 1953.
- 68 Zdrojem jsou protokoly uložené ve vyšetřovacím spise StB – viz ABS, f. CB-V, vyšetřovací spis a. č. V-397 ČB, podsv. Holubová Vlasta a spol.

Zvláštní tajný rozkaz ministra národní bezpečnosti o zajištění
speciální vládní akce.

Počínaje dnem 29. května t.r. bude probíhat na území celé republiky speciální vládní akce. Během této akce musí příslušníci národní bezpečnosti podat důkaz připravenosti, pohotovosti a akceschopnosti. Všechny složky národní bezpečnosti musí dokázat, že jsou na výši daných úkolů a že přesně splní, co od nich strana a vláda očekávají.

Národní bezpečnosti se ukládá zajištění naprostého pořádku a narušeného průběhu akce. Musí být včas a úspěšně čieno možné nepřátelské činnosti jako teroristickým akcím, machinacím a podvodům, shlukům, rozšiřování pobuřujících zpráv, šíření rozvratu a pod.

K zajištění speciální vládní akce vymezují odpovědnost a nařizují provedení bezpečnostních opatření takto:

- I. Politické projednávání otázek speciální vládní akce provede ministr národní bezpečnosti a jeho první náměstek plk. Antonín Prehel.

Náměstkům ministra národní bezpečnosti se ukládá řízení jím podřízených složek.

Přímým velitelem opatření v celostátním měřítku jmenují náčelníka HS-Stb pplk. Jaroslava Millera, jeho zástupcem náčelníka HS-VB plk. Jana Jamulíka.

Velitelem bezpečnostních opatření v Pražském kraji jmenují zástupce náčelníka HS-Stb mjr. Františka Svobodu, jeho zástupcem zástupce náčelníka HS-VB špkt. Františka Malaxu. Velení nad bezpečnostními akcemi v krajích ukládám náčelníkům krajských správ Stb. Jejich zástupci jmenují náčelníky KS-VB. V oblasti Jáchymov ukládám velení nad zabezpečením vládní akce náčelníku Správy NB Jáchymov a jeho zástupcům.

V okresech, kde jsou zřízeny oddíly Stb, velí akcím náčelníci OG-Stb, jejich zástupci jmenují náčelníky OG-VB

ZVLÁŠTNÍ ROZKAZ

náčelníka krajské správy státní bezpečnosti čís. 79 ze dne 30.5.1953.

Od 29.5.1953 probíhá zvláštní vládní akce, ve které příslušníci SNB prokážou plnou oddanost a lásku ke KSČ a vládě ČSR tím, že vynaloží všechno úsilí a obětavost ke zdárnému zajištění a splnění této akce. Tato akce bude novou ranou pro třídního nepřítele a velkou posilou a pomocí pro pracující lid a upevnění hospodářské moci ČSR. Je nutné, aby příslušníci SNB celou tuto akci brali jako velmi důležitý politický úkol a plnili všechny služební úkoly a rozkazy svůdomitě, rozvážně a čestně.

K zajištění zvláštní vládní akce vydávám následující prováděcí nařízení :

Náčelník pohotovosti s.por. NEDOROST, zástupce s.por. HŘEDÍK, který odpovídá za včasné, odpovědné a pravdivé informování náčelníka KS-Stb a HS-Stb.

- 1./ K zesílení akceschopnosti OO-Stb Milevsko určuji jako výpomoc s.náčelníku OO-Stb s.štržm. BRABCE, štržm. VLKA, mstržm. ŠUBU.
 - 2./ K zesílení akceschopnosti OO-Stb Soběslav určuji jako výpomoc s.náčelníku OO-Stb s.ppor. NEVORLA a vstržm. RAŽIČKU Fr.
 - 3./ K řízení a zajištění zvláštní akce na OO-Stb Tábor určuji s.ppor. MIČHLA, který se dostaví na OO-Stb Tábor nejpozději do 14 hod. dne 30.5.1953. Téhož dne se současně zúčastní porady náčelníků OO-Stb u náčelníka KS-Stb.
 - 4./ K zesílení akceschopnosti OO-Stb Trhové Sviny určuji jako výpomoc s.náčelníku OO-Stb s.vstržm. HOLINKU
 - 5./ K zesílení akceschopnosti OO-Stb Kaplice určuji jako výpomoc s.náčelníku OO-Stb s.štržm. MELICHA a štržm. KAŇOVA
 - 6./ K zesílení akceschopnosti OO-Stb Týn nad Vltavou určuji jako výpomoc s.náčelníku OO-Stb s.vstržm. HUMBEJE, štržm. ŠTÁSTKU
- Orgánové určení k zesílení OO-Stb nastoupí na určená OO-Stb do 14.00 hod. dne 30.5.1953 a jsou až do odvolání k dispozici náčelníku příslušného OO-Stb, jemuž v plném rozsahu podléhají.

První strana zvláštního rozkazu, který vydal 30. května 1953 náčelník krajské správy StB špkt. Vladimír Bouzek.
Zdroj: ABS

00 646 75
MNB - HLAVNÍ SPRÁVA VEŘEJNÉ BEZPEČNOSTI

POŠTOVNÍ ÚRAD PRAHA 1 - SCHRÁNKA 1111

Čj. VB. 1980-57/02 taj.

Dne 6. června 1953.

Při odpovědi uveďte vždy toto číslo jednací.

Ministr národní bezpečnosti
arm.gen. Karol Bacílek

Výtisk č.1

P r a h a .

Odbor archivní a spisové služby
ZRUŠEN STUPEŇ UTAJENÍ (SVAZK)
dnem 1. 4. 1999, pokynem MV č. 6/1999

Řízení akce "Strakonice-Vimperk" - předložení poznátek.

Přílohy: -

Předkládám na vědomí tyto poznatky z řízení akce "Strakonice-Vimperk".

K akci "Strakonice":

Projevila se zdlouhavost a nerozhodnost v jednání náčelníka KS-Stb škpt. Bouzka a to zejména v taktice a operativním zásahu.

Zprávu o zastavení práce v ČZ Strakonice obdržel o 7.00 hod. dne 3.6.1953. Demonstranti vyšli ze závodu o 8.- hod., kdy škpt. Bouzek dojel na místo.

Plán zásahu byl vypracován teprve po mém příjezdu o 11.30 hod. K zásahu došlo teprve ve 12.15 hod. po příjezdu jednotek PS.

S.škpt. Bouzek projevil obavu zasáhnout rychle a rozhodně, aby prý nebyli demonstrující jítřeni.

Zpravodajské zajištění spolupracovníků po zatčení čtyř obviněných /špionáž/ dne 1.6.1953 bylo mělké. Stávka, jak se průběhem šetření ukázalo, byla již v pondělí připravována a celé řadě osob byl termín znám. Zvláště zde vidím nedostatek proto, že vlastně zámkou ke stávce nebyla ménová reforma, nýbrž propuštění "politických vězňů" a v průběhu demonstrace zajištění provokateři jsou bývalí živnostníci, osoby kompromitované či známé jako notoričtí provokateři /Miler, Vondrys a jiní, jak bylo uvedeno již v předchozí zprávě předložené s.náměstkou plk.Kotalovi/.

Projevily se technické nedostatky, zejména ve spojení. Byla nemožnost spojení s KS -VB či KS-Stb telefonem a dálkopis okresní oddělení nemá. Byl takový stav, že zprávy pro HS-VB či HS-Stb musely být dopravovány motospojkou do Písku a dokonce jsem zjistil, že

Třístránková zpráva náčelníka Hlavní správy Veřejné bezpečnosti plk. Janulíka o potlačení nepokojů ve Strakonících a ve Vimperku, kterou 6. června 1953 zaslal ministru národní bezpečnosti arm. gen. Karolu Bacílkovi. Zdroj: ABS

přísně tajné zprávy z akce byly diktovány telefonicky z okresního oddělení dálkopisné stanici do Písku, tam zašifrovány a teprve odeslány do Prahy.

Radiospojení bylo omezeno pouze na obvyklé relace.

Byla opomenuta důležitá okolnost, t.j. kontrola dálkových a meziměstských hovorů civilních linek.

U náčelníka OO-VB jako člena byra OV-KSČ se projevil nedostatek při řízení akce. Jako stranický funkcionář se zúčastnil stranického aktivu a teprve v e 24.00 hod. sestavoval plán hlídkového zajištění města. Projevila se formální jeho spolupráce s náčelníkem oddílu Stb. Nebyla zásadně prováděna koordinace úkolů.

Mimo normální stranické schůze k měnové reformě nebyla žádná péče o příslušníky. Náčelník OO-VB zařadil svého zástupce pro věci politické v den demonstrace jako velitele střežení objektu. Samozřejmě bylo pak zjištěno, že jeden okrskový zmocněnec zastával linii demonstrantů, neboť jako bývalý zaměstnanec Zbrojovky se cítil s nimi solidární.

Na oddíle Stb se projevovala nekázeň, familiernost a do očí bijící rozdíl oproti příslušníkům VB a PS.

Po stránce p o l i t i c k é jsem zjistil, že byro OV-KSČ nepřipravilo komunisty na toto důležité usnesení strany a vlády k jeho řádnému zajištění. Propadli sebeuspokojení, že je vše v pořádku a že se nic neděje. Reakce se připravovala na vyvedení dělníků ze závodů. Hlavní výbor KSČ v ČZ ve Strakonících také naprosto zklamal. Je i zajímavá ta skutečnost, že dělnictvo Strakonické zbrojovky bylo používáno k vymáhání různých investic jako na výstavbu bytů, hřiště, koupaliště, kdy pod hrozbou vystoupení dělnictva byly vynucovány tyto investice. Komunisté na závodě nebyli vychovávaní a vedení k plnění stranických a vládních usnesení a politické práce byla tak rozplizována.

K akci "V i m p e r k":

Ve Vimperku byla situace o něco vážnější než ve Strakonících. Po mém příjezdu do Vimperka v 10.45 hod. a po příjezdu jednotek PS o 12.15 hod. nastoupilo se do akce, kde v 13.45 hod. byli demonstranti rozehnáni při současném zatčení hlavních provokatérů. Zásah byl

tvrdý, který velmi zapůsobil, když jsme z davu, který demonstroval, vybírali hlavní provokatery a zatýkali je.

Po p o l i t i c k é stránce také byro OV-KSČ nezajistilo plnění stranického a vládního usnesení o měnové reformě a zrušení lístkového hospodaření. Tajemník OV-KSČ zaměřil se hlavně na organisování středisek a masové politické práci se vůbec nevěnoval. Po zjištění celkové situace, jak se projevila v závodě Šumavan, nebyli komunisté mobilisováni, aby zůstali na svých pracovištích, ale naopak komunisté táhli s demonstranty. Celková situace vypadala tak, že pole ovládla na několik hodin reakce a komunisté na Vimpersku až na několik jednotlivců byli v defenzivě nebo se zúčastnili demonstrace.

Oddíly PS se chovaly naprosto uceleně, ukázněně a tvrdě.

Náčelník hlavní správy VB :
posl.NS,plk.SNB Janulík J.

J. Janulík

SEKRETARIÁT MINISTRA NÁRODNÍ BEZPEČNOSTI - 6. VI. 1953 Děle: _____ Č.: KM-616/Janulík

Zápis z porady náčelníků odborů, konané dne 25.6.1953 ve 20,30.

Přítomní soudruzi : Škpt. Bouzek, por. Nedosta, por. Hřebík,
por. Kuoisl, por. Krejcar, por. Knišátek,
por. Štarba, por. Minna.

S.náčelník informoval soudruhy o průběhu porady kraj.náčelníků, která se konala v Praze. Na poradě byl hodnocen průběh mánové reformy v jednotlivých krajích:

Situace byla s.ministrem hodnocena tak, že kraj Č.Budějovice v podstatě splnil úkoly, ale objevily se slabiny a nedostatky, na které soustavně poukazují. Je to otázka hlášení mezi KS-Stb a HS-Stb. Soudruh ministr hodnotil opatření velmi kladně; ale říká, že v otázce podávání zpráv KS-Stb Č.Budějovice úplně zkrachovala. Teprve 3., 4. a 5.6. docházely zprávy plynule, do 3. byly zprávy nekonkrétní, nepodstatné a špatně vyložené.

Po stránce nasazení jednotek a likvidování případů nebylo podstatných chyb.

Soudruh ministr dodnes nemá zprávu o tom, jak pokračuje v Č.Budějovicích šetření v otázce sročení. Je třeba se s tím vypořádat.

Dnes na př. spadlo tryskové letadlo v 16 hod, hlášeno je to v 18, a já o tom ještě ve 20 hod. nevím. Není možné tak poročovat. Desítky lidí nám dělají poctivě, ale proto, že organizačně nezvládneme podávání řádných zpráv, nemůžeme to dotáhnout výše, Včera jsem vrátil 2.odboru zprávu. To byla lež, tak to vůbec neprobíhalo a s.Petráš by neměl za to jít do školy, protože to byl podvod.

Charakteristika celého případu sročení.

Průzkum. S.ministr říká, že měl dojem, že zprávy byly od manželek orgánů. Tak není možno pokračovat. To jsem dal i do mého rozkazu. S.ministr říká, že jsou to zprávy nekonkrétní a nepodložené. Tyto zprávy dostává do rukou i s. prezident. Zprávy z 2.odboru jsou nedostatečné, proto jsem tam dal s. Nezvala. Náčelník HS-Stb také nebyl informován, žádná zpráva mu tam nepřišla. S. poradce stačí vždycky Prahu informovat, ale my ne. L. 2. a 3.června nedostala Praha vůbec zprávy o ohlasu.

Na hodnocení případu byla vytvořena komise ze soudruhů z 1. 2. a 3.odboru, ale tyto úkoly neplní.

Stalo se, že manželka učitele HOUEOVÁ ve Střekonicích na náměstí v neděli vyzývala zaměstnance, aby nechoďili v pondělí do práce. Nebyla ani vyslechnuta, ani zatčena.

MINISTERSTVO NÁRODNÍ BEZPEČNOSTI ³⁹⁷

~~1919~~

~~4005~~

^V 397

Skupinový spis
státněbezpečnostního vyšetřování
proti Holubové Vlastě
a společníkům

60
18
14
16
16
15
15
16
23
14
213
231
449

Č. j. B/4-V- j: 7908 /
Číslo mapy:

Číslo archivní: _____

Obálka vyšetřovacího spisu StB s dokumenty k vyšetřování nepokojů ve Vimperku 4. června 1953. Zdroj: ABS

Fotografie zatčených. Shora Vlasta Holubová, Emilie Myslíková, Ludmila Uhlířová

František Sova, Antonín Had, František Voldřich

Ladislav Kaňák, František Mondl, Antonín Marek. Zdroj: ABS

Praxe trestních komisí okresních národních výborů na Pelhřimovsku

Ve svém příspěvku se budu zabývat několika zajímavými dokumenty z počátku padesátých let 20. století, jež se dochovaly ve Státním okresním archivu Pelhřimov ve fondech okresních prokuratur. Vesměs upozorňovaly na nesprávné postupy trestních komisí okresních národních výborů, které nedodržovaly směrnici tří ministrů národní bezpečnosti, spravedlnosti a vnitra z 22. října 1951. Toto nařízení č. 33 vydané tajným rozkazem ministra bezpečnosti s platností od 1. listopadu mělo být návodem pro soudy a národní výbory, jak postupovat při úpravě poměrů rodinných příslušníků odsouzených vesnických boháčů. Deset článků se týkalo určení místa pobytu mimo obec, výčtu osob považovaných za rodinné příslušníky, zajištění výchovy nezletilých dětí, umístění výměnkářů, zavedení národní správy na nekonziskované části majetku, vynětí z konfiskace movitého majetku potřebného k nutnému zaopatření rodiny, oznámení pracovního místa a přestěhování rodinných příslušníků. Rovněž 22. října 1951 byl ministerstvem spravedlnosti vydán pokyn pro krajské prokurátory, který směrnici vysvětloval.¹

O jedenáct měsíců později, 23. září 1952, byl vydán další výnos ministerstva spravedlnosti, který již vyjmenovával nedostatky v provádění této směrnice.² Upozorňoval na to, že nařízení se týká pouze vesnických boháčů a jejich rodinných příslušníků. Zařazení mezi venkovské boháče mělo být pečlivě zkoumáno na základě daných znaků. Mezi ně patřila velikost výměry půdy, strojové vybavení, využívání námezdních sil, bezpracně získaný příjem či provozování další výdělečné činnosti. Trestní orgány měly dbát na to, aby nebyli souzeni střední rolníci.

U každého okresního národního výboru byla zřízena komise, která se skládala z okresního prokurátora, zemědělského referenta ONV, zástupce okresního výboru KSČ, příslušníka Veřejné bezpečnosti a samozřejmě předsedy ONV. Tato komise na úpravu poměrů rodinných příslušníků měla vždy zodpovědně zvážit všechny okolnosti případu, zejména před konečným rozhodnutím o vysídlení. Zákaz pobytu mohly národní výbory udělovat podle § 23 trestního zákona správního č. 88 z roku 1950 jen výjimečně, za určitých předpokladů závažnosti přestupku.

V průběhu akce „K“ odhalila Krajská prokuratura Jihlava na Pelhřimovsku závady v práci komisí spočívající právě v nedodržování a porušování výše uvedené směrnice tří ministrů. Hlavním prohřeškem byly časté zásahy proti středním rolníkům, vysídlování práce neschopných osob, které se stávaly přítěží státních statků, nedostatečná

obeznámenost s konkrétním případem, nezajištění dalšího hospodaření na konfiskované usedlosti, pozdní určení nového pracovního místa a nezvládnutí politické stránky zákroku. Komise byly viněny také z toho, že bez vědomí okresního prokurátora stíhaly a trestaly kulaky propadnutím jmění a zákazem pobytu.

Na správné provádění směrnice tří ministrů nedbali důsledně ani okresní prokurátoři, kteří byli členy komisí. Omlouvání byli tím, že jen při ústním sdělení nebyli dostatečně seznámeni s obsahem platných výnosů a instrukcí. Nezasílali krajské prokuratuře pravidelně zprávy o rozhodnutích komise a nevedli evidenci všech případů.

Podrobnou zprávu podal správce Krajské prokuratury v Jihlavě, který hodnotil činnost trestní komise nalézací pelhřimovského okresního národního výboru.³ Dr. Jan Nebl upozornil na velký rozdíl mezi počty případů navržených prokurátorem k nejpřísnějšímu potrestání a počty skutečně potrestaných. Komise při ONV Pelhřimov totiž ve 14 kauzách odsoudila kulaky k propadnutí celého majetku a k zákazu pobytu. Okresní prokurátor však ve svém hlášení o jednání komise předsedy okresního národního výboru uvedl pouze tři případy, kde bylo domluveno „zneškodnění“ vesnického boháče pomocí správného trestu.

Krajská prokuratura si vyžádala příslušné spisy okresního národního výboru, rozebrala je a došla k překvapivým závěrům. Z porušení výnosu tří ministrů bylo nařčeno obvodní oddělení Veřejné bezpečnosti kvůli tomu, že adresovalo trestní oznámení přímo Okresnímu národnímu výboru v Pelhřimově, a nikoliv okresnímu prokurátorovi, jak mu nařizovala směrnice o účinném stíhání neplničů. Ve zprávě bylo vysvětleno, že mezi krajským prokurátorem a orgány Veřejné bezpečnosti byla sice u méně závažných případů, kde se ukládal pouze peněžitý trest, učiněna neformální dohoda. Podle ní mohla být trestní oznámení po předběžné domluvě s okresním prokurátorem adresována přímo ONV. Rozhodně se však neměla týkat kauz, kde bylo jako vedlejší trest navrženo propadnutí jmění a zákaz pobytu.

Trestní komise byla kritizována za to, že se nezabývala otázkou důvodu zavinění a tvrdými tresty odnětí svobody postihovala osoby přestárlé a nemocné, jimž nebylo možné prokázat vinu. Podle úsudku krajského prokurátora přicházela v těchto případech v úvahu spíš opatření podle zákona č. 55 z roku 1947 Sb., o pomoci rolníkům při uskutečňování zemědělského výrobního plánu.

Bez prokázané míry zavinění tak byl na dva roky odnětí svobody, propadnutí majetku a zákazu pobytu odsouzen Oldřich Markalous ze Starého Pelhřimova, kterému na pravé ruce chyběly čtyři prsty a na 31 ha hospodařil se svým devětadvacitiletým synem, který byl na podzim 1952 téměř měsíc v nemocnici. Ačkoli předepsané dávky až na drobné výjimky přes jmenované obtíže splnil, byl v lednu 1953 trestní komisí neúměrně potrestán. Podobný byl i případ Aloise Paclíka ze Skryšova, jenž měl nemocnou nohu, jeho téměř nevidomé manželky a jedenadvacitiletého syna. Pro malé dávky odevzdané po termínu byl A. Paclík odsouzen k jednomu roku odnětí svobody, propadnutí jmění a zákazu pobytu v okrese. Jen šestiměsíční odnětí svobody, avšak stejné vedlejší tresty si od komise vysloužil Alois Bečka z Vyskytné, chromý na jednu nohu, kterému v roce 1946 vyhořela usedlost a na 45 ha hospodařil jen v provizorních budovách s dvěma nezletilými dětmi.

Krajský prokurátor ve svém hodnocení napadl také to, že okresní národní výbor se nezabýval zkoumáním třídního původu stíhaných osob. Např. z popisu případů ve vyžádaných spisech Františka Hubaty z Božejova a Josefa Skály ze Služátek nevyplývaly žádné vykořisťovatelské snahy těchto obviněných. Udělené vedlejší tresty neodpovídaly závažnosti jejich obvinění.

Několik zkoumaných případů bylo podle názoru prokurátora naopak vhodných k důkladnějšímu prošetření a pro stíhání u okresního soudu, nikoliv jen správního orgánu, jakým byl okresní národní výbor. Okresní prokurátor, který od Veřejné bezpečnosti neobdržel příslušné spisy k prostudování, tehdy kvůli rychlému postihu mlčky souhlasil s předáním případů přímo národnímu výboru. Obešel tak soud, kde by mohlo dojít k přesvědčivějšímu prokázání viny. Jednalo se např. o Josefa Labeye z Petrkova, který nedodržel agrotechnické lhůty, nezajistil krmivovou základnu a neosázal předepsané plochy. Tím nesplnil dodávky v rostlinné ani živočišné produkci. Šlo tedy o podezření z trestného činu sabotáže, který měl řešit soud. Trestní oznámení bylo sice dodáno okresní prokuratuře, ale ta ho bez vědomí kraje postoupila přímo komisi ONV, která si ho údajně sama vyžádala.

Hodnotitel schválil postup ONV pouze v případech kulaků vyloučených z JZD Horní Ves, které mimochodem vzniklo jako první v okrese. Potrestaní zemědělci odmítli pracovat na přidělených pozemcích a odvolávali se na špatný zdravotní stav. Za to si vysloužili několikaměsíční tresty odnětí svobody, zabavení majetku a zákaz pobytu. Jejich jednání vzhledem k vedoucímu postavení na vesnici opodstatňovalo rychlý administrativní zákrok, a nebylo tak třeba zdlouhavého soudního stíhání.

Celou situaci krajský prokurátor uzavřel s tím, že některá provinění lze sice považovat za porušení zákona, nechtěl je však měnit prokurátorským opatřením, aby nebyla ohrožena autorita veřejné správy. Přiznání chyby by podle jeho názoru vedlo k prospěchu třídního nepřítele a způsobilo vážné politické škody. Všechny napadené případy byly znovu konkrétně projednány s pelhřimovským okresním prokurátorem Vlastimilem Cebákem. Ten své konání omlouval pouze povšechnou informovaností o případech, které se mu nejevily jako vyžadující soudní postih, a proto souhlasil s jejich postoupením ONV. Obhajoval se také tím, že upozorňoval komisi na nutnost řádného prošetření. U případů bez zavinění navrhoval opatření podle zákona č. 55 z roku 1947, tj. svěření majetku do nuceného nájmu místnímu národnímu výboru a uložení mírnějších trestů, než jaké byly běžné v soudních řízeních. Podle slov okresního prokurátora byl v okrese proti uplatňování zákona č. 55 zásadní odpor, a proto nebyl využíván. Při svém bádání jsem však na několik případů narazila.

Závěrem zprávy hodnotící činnost trestní komise bylo konstatováno, že podobné nepřiměřené zásahy proti zemědělcům byly užívány i u jiných okresních národních výborů – v Humpolci a Kamenici nad Lipou.⁴ Zde bylo dokonce přistoupeno k projednávání jednotlivých případů přímo na místě. Referenti navštívili vytipovanou obec, kde si na místní národní výbor svolali zároveň bezproblémové hospodáře i neplniče předepsaných dodávek, ty obvinili a příkladně potrestali.

Tyto nesprávné, ukvapené a neprošetřené postupy komisí byly zhodnoceny ještě před vypracováním konečné zprávy pro Pelhřimov na konferenci konané z podnětu krajského výboru Komunistické strany Československa 9. dubna 1953. I přes účast

předsedů okresních národních výborů, okresních prokurátorů, okresních plnomocníků, náčelníků Veřejné bezpečnosti a politických pracovníků bylo v mnoha případech postupováno nesprávně i nadále. Na nedostatky v postupu trestní nalézací komise při ONV Pelhřimov upozornil krajský prokurátor III. referát Krajského národního výboru v Jihlavě a navrhl znovu přezkoumat sporné případy.

Zdá se, že některé trestní komise při ONV si stanovily svá vlastní pravidla, která byla mnohem přísnější než ta, která určovaly oficiální předpisy. Možná i zde je příčina toho, proč bylo na Pelhřimovsku, a ještě více na Humpolecku, tak velké množství hospodářů postiženo vysokými tresty mnohdy neodpovídajícími míře jejich zavinění. Celkem se mi v databázi zemědělců postižených nejkrutějšími tresty podařilo shromáždit na 280 jmen rodinných celků, které měly v rozsudku uveden zákaz pobytu nebo alespoň propadnutí jmění.

Práce trestních komisí působících při ONV byla krajským prokurátorem kritizována několik měsíců. Již na Silvestra 1952 byla vydána zpráva o nezákonném postupu trestních komisí, které nemají vydávat rozhodnutí o zákazu pobytu. To bylo povoleno jen v opodstatněných případech, tam, kde byla potřeba rychlá likvidace, která by při soudním projednávání nebyla možná. Také bylo na poradě krajských představitelů KSČ, národního výboru a Státní bezpečnosti v lednu 1953, kde byl zhodnocen dosavadní postup vysídlování, upozorněno na nedostatky v práci těchto komisí a značné rozdíly v praxi jednotlivých okresů. Zde se zúčastnění dohodli na koordinaci práce a byli informováni okresní prokurátoři.

Druhá část mého příspěvku vychází z databáze, která vznikla v roce 2006 během mého pracovního úkolu ve Státním okresním archivu Pelhřimov a od té doby je příležitostně doplňována. Jde o soupis nuceně vystěhovaných zemědělských rodin, který jsem zpracovávala pro stávající okres Pelhřimov. Zahrnoval bývalé správní okresy Humpolec, Kamenice nad Lipou, Pacov, Pelhřimov a částečně Ledec nad Sázavou. Původně vycházel pouze z trestních spisů okresních soudů a okresních národních výborů, které vynášely své rozsudky a výměry podle dvou trestních zákonů z roku 1950 – soudního a správního. Během studia archivních materiálů bylo zjištěno, že sedláci nebyli v první polovině padesátých let likvidováni jen soudními rozsudky a výměry okresních národních výborů. Mnozí byli postiženi novou pozemkovou reformou, nuceným nájmem či donuceni k dobrovolnému darování státu. Tito lidé nebyli do této statistiky zahrnuti, protože ve většině případů neznáme přesné datum vystěhování a zaboru majetku. Vesměs se tak ve větší míře dělo po celé desetiletí až do konce padesátých let 20. století.

Pokusím se porovnat četnost a způsoby perzekuce sedláků na sledovaném území v průběhu let 1952 a 1953. Na příkladu bývalého okresu Humpolec bylo zjištěno, že ve druhé polovině roku 1952 vynesl tamní okresní soud téměř 30 rozsudků zakazujících obviněným pobyt v jejich obci či na území okresu. Naopak humpolecký okresní národní výbor, který vyměřoval obdobné tresty, byl v tomto směru aktivní až od druhé poloviny listopadu do konce prosince 1952. Naopak v následujícím roce se vzájemný poměr mezi oběma institucemi vyrovnal. Okresní národní výbor dokonce zaznamenal lepší skóre v poměru počtu vydaných výměrů. Stále se jedná pouze o případy propadnutí jmění, zákazu pobytu, odnětí svobody a s tím související trest ztráty čestných práv

občanských, zveřejnění v tisku a podobně. Při porovnání druhé poloviny roku 1952 a prvního pololetí roku 1953 bylo v prvním roce na Humpolecku vyneseno minimálně 35 rozsudků tohoto obsahu, většinou ze tří čtvrtin soudních. Naproti tomu v podobném časovém období roku 1953 se poměr téměř vyrovnal a jen mírně se prosadily výměry ONV. Z celkového počtu bylo více rozhodnutí vydáno hned v roce 1952.

Okresní soud v Humpolci udělil první zákaz pobytu 17. dubna 1952 a jeho rozhodnutí bylo následně potvrzeno rozhodnutím opravné stolice.⁵ Další případ, kdy Okresní soud Humpolec rozhodl o vystěhování, je z května 1952, kdy trestal zároveň syna a otce.⁶ Během tohoto roku bylo několik sedláků odsouzeno k propadnutí jmění, odnětí svobody a pokutě. Zákaz pobytu obdrželi až později po svém odvolání k vyšší instanci. Od září 1952 už soud uděloval zákaz pobytu jako vedlejší trest běžně a postižení se již k vyšší instanci raději neodvolávali. Stejný trest udělil Okresní národní výbor Humpolec až 18. listopadu 1952.⁷ Období největších perzekucí zemědělců trvalo zhruba od dubna 1952 do července 1953.

Ve spádové oblasti bývalého pelhřimovského okresu byl v roce 1952 ve vynášení nejprísrnějších trestů pro zemědělce naopak mírně aktivnější okresní národní výbor. V následujícím roce se počet případů u obou institucí nepatrně zvýšil a vzájemný poměr se téměř vyrovnal. Chronologicky se jednalo o několik případů z dubna 1952 a zejména o druhou polovinu téhož roku a první dvě čtvrtletí roku následujícího. Právě rok 1953 znamenal vyvrcholení snah o likvidaci soukromého vlastnictví zemědělců, kteří byli nuceni k začlenění do kolektivní práce. Hlavním úkolem bylo získání jejich majetku – zejména orné půdy, na které měla začít hospodařit nově vznikající jednotná zemědělská družstva.

Nepředstavitelně krutým trestem bylo nejen zabránění majetku a v podstatě navazující úřední zákaz pobytu v obci či okrese. Šestašedesáti rodinám stíhaným na území dnešního okresu Pelhřimov určily komise při ONV místo vysídlení dokonce mimo tehdejší Jihlavský kraj.⁸ Tato novinka nařizující místo pobytu mimo kraj byla na Humpolecku uplatňována až v roce 1953. V bývalém okresu Pelhřimov a Kamenice n. L. byla v šesti případech využita již od října 1952.

Jako důvod tohoto postihu členové komise většinou uváděli velký vliv těchto lidí v původní obci, kde by byli překážkou při zakládání společných zemědělských družstev. Komise zasedala ještě před vynesením konečného ortelu nad provinilým hospodářem. Rozhodovala jak o případech souzených okresním soudem, tak i okresním národním výborem. Výjimečným případem je osud Bohumila Vrány z Krasoňova, který byl jako první již v listopadu 1951 odsouzen k vystěhování do sousedního okresu Havlíčkův Brod, v roce 1953 mu byl při druhém vystěhování komisí tohoto okresu nařízen přesun mimo kraj.

Vzhledem k výše uvedené kritice práce komisí národních výborů se lze domnívat, že vysoký počet zemědělců odsouzených k nejprísrnějším trestům zákazu pobytu a propadnutí majetku úzce souvisel s nelegitimní praxí těchto orgánů, která v mnoha ohledech odporovala tehdejšímu zákonům.

Rozbor nezákonných postupů státního aparátu zapadá do mozaiky roku 1953, který je vnímán jako historický mezník, vrchol a synonymum pro celé těžké období padesátých let 20. století.

-
- 1 *SOKA Pelhřimov*, f. Okresní prokuratura Humpolec, nezpracováno, k. 1, sp. zn. T 24/53 – Krajská prokuratura Jihlava, sp. zn. T 78/53, Úprava poměrů rodinných příslušníků odsouzených kulaků z 26. 2. 1953, v příloze opis výnosu tří ministrů.
 - 2 Tamtéž, Ministerstvo spravedlnosti Praha, čís. T 1173/52-II/4, Úprava poměrů rodinných příslušníků odsouzených vesnický boháčů z 23. 9. 1952.
 - 3 *SOKA Pelhřimov*, f. Okresní prokuratura Pelhřimov, k. 85, inv. č. 571, sp. zn. Spr 251/53 – Krajská prokuratura Jihlava, sp. zn. Pd 9/53-5, Průzkum činnosti TNK při ONV v Pelhřimově – upozornění z 1. 6. 1953.
 - 4 *SOKA Pelhřimov*, f. Okresní prokuratura Kamenice nad Lipou, k. 7, inv. č. 135, sp. zn. Spr 126/53 – Krajská prokuratura Jihlava, sp. zn. Spr 929/53, Zpráva o řádné prohlídce Okresní prokuratury Kamenice n. L. dne 16. 4. 1953 z 22. 4. 1953.
 - 5 *SOKA Pelhřimov*, f. Okresní soud Humpolec, nezpracováno, balík, sp. zn. T 31/52, rozsudek ze dne 17. 4. 1952, Bohumil Vrána, Krasoňov.
 - 6 Tamtéž, sp. zn. T 49/52, rozsudek z 23. 5. 1952, Karel Tvrdý, Josef Tvrdý, Řečice.
 - 7 *SOKA Pelhřimov*, f. Okresní národní výbor Humpolec, k. 124, inv. č. 550, sp. zn. Tr 842/52 z 18. 11. 1952, Marie Stejskalová, Záběhlice.
 - 8 BLAŽEK, Petr – JECH, Karel – KUBÁLEK, Michal a kol.: *Akce „K“: Vyhnání sedláků a jejich rodin z usedlostí v padesátých letech. Studie, seznamy a dokumenty*. Česká zemědělská univerzita – Pulchra, Praha 2010, s. 315–517.

Kaleidoskop českobudějovických událostí roku 1953

Úvod

Osmý poválečný rok byl doslova napěchovaný událostmi – těmi na globálním „hřišti“ počínaje a těmi na československém či českobudějovickém konče. Z celosvětového pohledu to byl především rok, kdy skončila korejská válka – jakýmsi nerozhodným výsledkem, kdy obě hlavní světové mocnosti zjistily, že se navzájem porazit nemohou, že spolu musí koexistovat. Po smrti Josefa Vissarionoviče Stalina žil z válečné „velké trojky“ již pouze jediný – Winston Churchill. V Sovětském svazu vypukl boj o moc mezi jednotlivými mocenskými skupinami, který vyvrcholil instalací Nikity Chruščova a jeho slavným přelomovým projevem na XX. sjezdu KSSS v roce 1956.

V zemích tzv. třetího světa bylo také co sledovat. Vietnamští vojáci hrdě čelili francouzské armádě v boji o národní nezávislost, na africkém kontinentě se připravovaly podmínky k osvobozeneckému hnutí, které dokonale změnilo mapu světa. Několik set let trvajících koloniální systém se pozvolna hroutil.

Pro občany Československa, jakožto pevné součásti sovětského lidovědemokratického tábora, tento rok přinesl mnoho fatálních událostí. Vedle úmrtí Klementa Gottwalda jenom několik málo týdnů po sovětském generálním tajemníkovi to byla především peněžní reforma z 1. června.¹ Toho roku také pokračovala úprava okolí západní hranice s Rakouskem a zejména se Spolkovou republikou Německo budováním neprostupné pohraniční linie, likvidací obcí ležících poblíž či přímo na samotné hranici a vystěhováním jejich obyvatel směrem do vnitrozemí – mnohde probíhaly oba poslední zmiňované procesy ruku v ruce.² Opevňování hranic bylo vůbec důležitým, nejen symbolickým krokem k rozdělení Evropy na dvě části. Z republiky prchali lidé, kteří nechtěli mít s novým režimem nic společného a nechtěli respektovat jeho pravidla, aby se pak mnozí z nich vraceli směrem dovnitř jako tzv. agenti-chodci.³

Samozřejmě, že většinu obyvatel nezasáhly tyto špionážní hry, většina z nich ani nebyla přímo účastna na systémovém potírání živnostníků, soukromě hospodářících zemědělců či církve (a už téměř vůbec se jich netýkal boj proti představitelům nejvyšších pater – hospodářských i politických – dřívější i stávající moci). Všichni se však museli vypořádat s důsledky peněžní reformy a naučit se žít v dané realitě, kdy starý systém skončil a ten nový se konstituoval.

Pokusme se proto nahlédnout do života lidí v Českých Budějovicích, sledujeme, jak se jejich osudy odrážejí v příslušných archivních materiálech, a berme to jako střípek mozaiky k sestavování reality osmého poválečného roku.

Českobudějovická statistika

Krajské město sestávalo v roce 1953 z deseti obvodů. Vedle historického města jako takového sem spadaly některé okrajové části, které ještě před rokem 1952, kdy byly vytvořeny tzv. Velké České Budějovice,⁴ byly samostatnými obcemi: Suché Vrbné, Čtyři Dvory, Rožnov, Mladé, Vráto, Dobrá Voda, Kněžské Dvory, Pohůrka a Litvínovice. V těchto deseti obvodech žilo v osmém poválečném roce 61 779 obyvatel.⁵

Bylo to zhruba o osm tisíc občanů více než v roce 1950, kdy bylo provedeno první poválečné sčítání lidu. V tomto roce žilo v Budějovicích celkem 53 377 obyvatel.⁶ V samotném městě to bylo 38 790 Budějovičanů,⁷ zbytek připadal na prstenec okrajových, leč dosud nepřičleněných obcí: Suché Vrbné 3567 obyvatel, Čtyři Dvory 3124, Rožnov 2797, Mladé 1515, Vráto 1322, Dobrá Voda 925, Kněžské Dvory 907, Pohůrka 430.⁸

Zatímco v roce 1950 se živilo zemědělskou činností 892 obyvatel krajského města⁹ a dalších pár set jich bylo v okolních obcích,¹⁰ o čtyři roky později, k 1. 1. 1954, to bylo již jen 596 lidí pro celé Velké České Budějovice.¹¹ V roce 1950 bylo v průmyslových odvětvích zaměstnáno 13 731 občanů krajské metropole a přilehlých obcí.¹² Údaj k 1. 1. 1954 není bohužel znám, dá se však předpokládat, že jak ubýval počet pracovníků v zemědělství, v průmyslu naopak přibýval. Dále můžeme vysledovat, že k tomuto datu bylo zaměstnáno ve 118 provozovnách místního průmyslu¹³ přibližně 12 492 zaměstnanců¹⁴ a v 35 provozovnách komunálního hospodářství¹⁵ 324 osob.¹⁶

Počet všeobecně vzdělávacích škol dosahoval k 1. 1. 1954 ve Velkých Českých Budějovicích čísla sedmnácti,¹⁷ odborných škol pak sedmi¹⁸ a na Pohůrce byl jeden zemědělský útulek.¹⁹

Soukromý a veřejný sektor

K témuž datu, tedy k 1. 1. 1954, bylo ve Velkých Českých Budějovicích 214 prodejen potravin a dalších 128 s jiným sortimentem.²⁰ Vesměš šlo o malé obchůdky, částečně ještě v soukromém vlastnictví. Například na Žižkově náměstí mohli občané nakupovat ve třech koloniálech, čtyřech prodejních chemodrogy²¹, byly zde dvě provozovny – cukrárna a cukrovinky, po dvou obchůdkách textilu, tabáku, skla a porcelánu a soukromé prodejny novin. Dále pak jedno pekařství, řeznictví a uzenářství, kožená galanterie, starožitnictví, narpa,²² bazar a knihkupectví se sovětskou knihou. Vedle dvou hotelů byl na náměstí i jeden hostinec a jedna závodní jídelna jednotného národního výboru (JNV).²³ Drobné obchůdky byly rozesety doslova po celém městě.²⁴ Mezi nimi vévodil největší a jediný obchodní dům ve městě – Vltavan v ulici Dr. Stejskala.²⁵ Velké procento prodejen – celkem jich bylo 223 – bylo již v roce 1953 soustředěno v síti Pramen, jenž měl své budějovické ředitelství na třídě 5. května.²⁶ Zatímco ve městech vládla síť prodejen Pramen, vesnici opanovala Jednota – pokud

byl na vsi obchod, patřil na konci roku 1953 do sítě Jednota.²⁷ A byl-li už v obci soukromý obchod, pak to byla jediná trafika²⁸ nebo hostinec²⁹.

Ve Velkých Českých Budějovicích bylo téhož roku celkem 60 hostinců, restaurací či hotelových restaurací v socialistickém sektoru. Z toho ve městě samotném jich bylo 50, zbytek připadal na prsteneček přičleněných obcí.³⁰

I přes masivní proces likvidace soukromých živností bylo ve městě ještě dosti lidí, kteří byli odkázáni sami na sebe a sváděli nadále svůj marný boj se státem. Vesměs to byli majitelé malých firem, kteří zaměstnávali sami sebe, resp. členy své rodiny. Pro rok 1953 byla jednotným národním výborem naplánována další etapa jejich likvidace a následné včleňování do státního, resp. družstevního sektoru. U několika z nich byla učiněna poznámka „na dožití“ – to byly pravděpodobně případy, kdy provozovna se zdála neperspektivní z hlediska nového vlastníka nebo její znárodnění mohlo – třeba i ze zdravotních důvodů stávajícího majitele – ještě počkat.³¹ Toho roku mělo být znárodněno 297 firemiček v celkem 60 oborech činnosti. Z těchto malých soukromých subjektů mělo přejít do státního, resp. družstevního sektoru celkem 239, dalších 49 bylo necháno jejich majitelům „na dožití“, tři malé provozovny byly navrženy ke zrušení a další tři byly doporučeny k zachování. Dvě soukromé provozovny měly přerušenu činnost pro nemoc majitele a jedna pak měla odhlášenou živnost.³²

Poválečné těžkosti – společně ostatně pro velkou většinu evropských států – byly všudypřítomné a odstraňovány byly pomalu, téměř nezatelně. Týkalo se to i zásobování trhu, které nebylo v osmém poválečném roce v Československu ideální. Svědčí o tom i příslušné materiály Jednotného národního výboru v Českých Budějovicích.³³ Chudou nabídku vázaného hospodářství se stranické a státní orgány snažily zlepšovat mimo jiné u příležitosti různých svátků – tedy politických oslav, zejména pak v měsíci únoru, květnu a říjnu. Stranou zájmu nezůstaly samozřejmě ani Vánoce. Je zajímavé z archivních materiálů sledovat rozpor mezi přísně plánovaným hospodářstvím a touhou po zisku z těchto akcí, kterého chtěly docílit státní organizace a družstva, jež se podílely na uspokojování tužeb občanů. Že byli z tohoto procesu zcela vyloučeni dosud přežívající soukromníci, netřeba dodávat.

Státní a družstevní podniky však byly pronásledovány mnoha problémy, které jim znepříjemňovaly tyto akce – ale zcela jistě nejenom je. Likvidace soukromých živností na jedné straně a dosud nekonsolidovaný a nestabilní stav státních a družstevních podniků na straně druhé byly příčinami řady turbulencí a problémů, které se vršily jeden na druhý.³⁴ Jedna těžkost například spočívala v nedostatečně zajištěné přepravě zboží. Zástupci podniků si stěžovali na nedostatek automobilové techniky i na počet pracovníků, kteří měli zboží vykládat a dále distribuovat: *Stavy zaměstnanců nemohou zvládnout šturmovštinu výroby.*³⁵ Byl nedostatek skladovacích prostor.³⁶ I přesto vylepšovaly tyto prodejní akce roční plán tržeb jednotlivých zúčastněných podniků.³⁷

Situaci označil jednotný národní výbor za kritickou například v únoru 1953, kdy konstatoval, že *„dodávky mléka a vajec neustále klesají, ač jsou všechny podmínky k zlepšení situace v dodávkách. Toto již souvisí s porušováním stranické a státní disciplíny ze strany členů MNV a zvláště komunistů v MNV. Rada JNV rozhodla [...] vyvodit plné důsledky pro nedodržování státní disciplíny proti těm, kdož lehkovážně nezajišťují úkoly v zásobování pracujících.“*³⁸

Aby bylo zajištěno rovnoměrné zásobování a plnění dodávek, bylo dle JNV zapotřebí následujících postupů: 1. *Sběrači mléka i vajec budou denně předkládat předsedovi MNV [...] sběrací knížky se sběrnými archy tak, aby MNV prováděl kontrolu dodávky mléka i vajec, i podle jednotlivých zemědělských závodů, aby mohl učiniti okamžitý zásah v porušování dodávek jednotlivce. [...] 2. Pro zajištění kontroly ve sběrnách je nutné, aby MNV vystavil ženám z Výboru žen při MNV pověření k denní kontrole sběrný a samotného sběrače, jak on zajišťuje a přesvědčuje zemědělce k zlepšování dodávek mléka a rovnoměrného plnění. Tam, kde by sběrač toto nezaručoval, je nutné vyhledati vhodnou osobu, hlavně z řad žen, která by již z vlastní iniciativy zajišťovala toto plnění.*³⁹

Na poradě o pouhé čtyři dny později⁴⁰ byla pro změnu konstatována neutěšená situace v zásobování uzenin a masných výrobků. Kritice byl podroben zejména československý podnik Jihočeský průmysl masný, a to za nekvalitní výrobky, navíc dodávané nerovnoměrně. Daleko lépe byly hodnoceny kostelecké uzeniny a výrobky ze Studené.⁴¹

Velká pozornost byla věnována i dvěma květnovým oslavám – 1. máje a osvobození Československa. Především druhý ze svátků byl výrazně ovlivněn jedním důležitým faktorem – chystanou peněžní reformou, resp. neoficiálními zprávami a pověstmi o ní. Od počátku května lidé skupovali prakticky vše, co bylo na pultech, i „ležáky“, kterých se předtím ani nedotkli.⁴² Takže na příslušných poradách X. referátu JNV k zajišťování stánkového prodeje průmyslového zboží, který se toho roku odehrál 9. května,⁴³ byli nuceni zástupci jednotlivých podniků konstatovat, že zatímco bylo ještě dostatek drobného spotřebního zboží a sortimentu podniku Chronor – klenoty, podniky jako Mototechna, Odívání a Potřeby pro domácnost již prakticky neměly co nabídnout.⁴⁴

Při oslavách osvobození se tedy prezentoval v krajském městě podnik Pramen 14 stánky, ve kterých nabízel cukrovinky, cukrářské výrobky, nanuky, uzeniny, obložené chlebičky a housky, zmrzlinu, kuřivo, nápoje, kompoty a pečivo.⁴⁵ Prakticky identické zboží ve městě nabízely i podniky České hotely (5 stánků), Sdružený komunální podnik (2), Vzlet (3), Vltavan (2) a Drobné zboží (3).⁴⁶ Stánky jednotlivých podniků byly rozesety po městě pouze do 12 hodin, do ukončení oficiální části oslav. Poté se veškeré prodejní stánky přesunuly do prostoru Sokolského ostrova před stadion.⁴⁷

Několik vět o školkách

Výbor žen, o kterém jsme se letmo zmínili výše, se nestaral pouze o plnění dodávek. Ženy-aktivistky na sebe braly roli jakýchsi lidových kontrolerek v různých oblastech hospodářského, sociálního a společenského života. Jednou z takových oblastí byla i sféra mateřských škol. Zjišťovaly kvalitu jejich služeb – jak se v nich starají o dětské svěřence, jaký je v jednotlivých školkách pořádek a jak chutně tam vaří. A nutno podotknout, že dospívaly mnohdy k nelichotivým výsledkům.

Z dochovaných hlášení je patrná rozkolísanost v kvalitě služeb – vesměs byly stížnosti na stravu a školky se lišily – a to i dosti výrazně – v celkové úrovni.⁴⁸ Tak zatímco školka č. 17⁴⁹ byla charakterizována jako bezproblémová a se vzorným vedením

paní ředitelky Čáповé,⁵⁰ školka č. 3 v Havlíčkově kolonii byla jejím opakem: *Stav neutěšený, velký nepořádek, vedoucí učitelka Simonová je zavřena, školka je opravdu v neutěšeném stavu.*⁵¹

Často bylo kritizováno jídlo, jeho úroveň a někdy i množství. Výslovně bylo řečeno, že k obědu *dršťky se nedoporučují, děti nechtějí dršťky jíst, jsou tvrdé. Dostávají málo játrové polévky a rohlíků...*⁵² Kdo by to byl řekl, že děti nechtějí dršťky... A jak vypadal takový průměrný týdenní jídelníček? V týdnu od 7. do 11. dubna 1953 vařila kuchyně mateřských škol v Jeronýmově ulici tato jídla – úterý: polévka bramborová, pažitková omáčka, kynuté knedlíky; středa: polévka ze smažené krupice, roštěnky, bramborová kaše, strouhaná mrkev; čtvrtek: polévka zeleninová, guláš, těstoviny; pátek: polévka z kostí s nudlemi, trhanec, kompot; sobota: polévka z droždí, pečené telecí, špenát a brambory, piškot.⁵³ Aktivistky též navrhovaly, aby školky měly svá drobná hospodářství, tedy vepřový dobytek, který by byl vykrmován z přebytků předtím, než se pašáci sami stanou součástí jídelníčku.⁵⁴

Péče o předškolní mládež byla jistě důležitá věc, na kterou se samozřejmě zaměřovala pozornost. Nicméně v centru výchovy nového člověka stál dospělý jedinec s jeho nešvary a špatnostmi. K jedné z oněch stinných stránek života patřil bezesporu alkohol, kladný vztah člověka k této droze, což samozřejmě příliš neladilo s novým náhledem na svět a filozofií života.

Boj za nového člověka – tažení proti alkoholismu

V Českých Budějovicích byla 19. 3. 1951 zřízena v kanceláři Ústavu národního zdraví za účasti zástupců JNV, SNB, soudu a vedoucího lékaře protialkoholní poradny poradní komise pro zintenzivnění boje proti alkoholismu.⁵⁵ Na základě prvního jednání můžeme vysledovat základní filozofii – alkoholik byl chápán jako nemocný člověk. Bezprostředním léčebným prostředkem byl lék Antabus. Současně však bylo konstatováno, že není dosti zákonných prostředků pro to, aby ti, kteří trpí touto „nemocí“, byli donuceni absolvovat léčbu, a když už léčbu nastoupí, aby v ní setrvali. Současně nebylo jasné, koho mají příslušné orgány k léčení nutit, na základě jakých kritérií.⁵⁶ Nejprve bylo tedy nutné vytvořit seznam, kartotéku chronických opilců – a to za součinnosti SNB a zástupců soudu. V rámci dalšího bodu – prevence – měl být navázán lepší a intenzivnější kontakt se sociálně-zdravotními pracovníci v jednotlivých závodech a podnicích, s lidovými zdravotníky jakož i s Českým červeným křížem. Těm, jejichž vztah k alkoholu byl tak silný, že jím trpěla jak rodina, tak jejich pracovní výkonnost, měla být III. referátem JNV nařízena protialkoholní léčba. Očekávalo se, že tímto sofistikovanějším a intenzivním bojem bude zachyceno *daleko větší procento nemocných a tím antabusová akce může mít i absolutně dobrý výsledek.*⁵⁷

Součástí boje proti alkoholismu byla i osvěta – tedy krátké přednášky z pera odborných lékařů, které měly být čteny *v rámci morálně politických pětiminutovek ve všech závodech a při různých schůzích i ve vesnicích. Zjistilo se totiž, že moderní prostředky protialkoholního boje nejsou známy a že většina obyvatelstva neví, že alkoholismus je tak jako jiné choroby léčitelný.*⁵⁸

V následujícím roce byla zřízena tzv. „létací komise“, jejíž členové měli pravomoci provádět *namátkovou kontrolu v hostinských místnostech při zábavách a přesvědčiti se, zda řidiči nejsou v podnapilém stavu a zda hostinští dodržují ustanovení nenalévatí alkoholické nápoje mladistvým do 18 let.*⁵⁹

Při tomto sysifovském boji s démonem alkoholu přispěchalo na pomoc i ministerstvo vnitra svým plánem souborných opatření podle usnesení vlády ze dne 9. 12. 1952.⁶⁰ Problém rozdělilo do tří skupin: preventivní, hospodářské a preventivně-represivní. Prevence směřovala k výchově nového člověka. *Šlo by tu o seznámení nejširších lidových vrstev, zvláště pak pracujících, s problémy alkoholismu, tj. se škodlivostí alkoholu a jeho zhoubnými účinky jak pro zdraví člověka, tak i pro společnost ve formě nejrůznějších druhů národohospodářských škod.*⁶¹ S protialkoholní výchovou se mělo začít od dětského věku školkami počínaje přes školy, dětské domovy, domovy mládeže, různými sportovními a společenskými organizacemi a továrnami a podniky konče. Součástí prevence se měla stát i vhodná zábava *obyvatelstva a pracujících. Stává se totiž obvykle, že pracující, kteří mají možnost vydělat si daleko více než dříve, nemají příležitost za vydělané peníze se dobře pobavit a v důsledku toho utrácejí své peníze v alkoholu.*⁶²

Hospodářská redukce alkoholismu spočívala v jednoduchém „figlu“ – vyrábět méně alkoholu a více nealkoholických kvalitních nápojů. S tím šla ruku v ruce i úprava cen jednotlivých typů nápojů. *Důležitým článkem v boji proti alkoholismu bude péče o to, aby na trhu, zejména ve velkých průmyslových střediscích, byl dostatek vhodných, rozmanitých a dobře připravených jídel, uzenářských výrobků, pečiva, ovoce atd., aby pracující obraceli své peníze na nákup tohoto zboží, nikoli na nákup alkoholických nápojů.*⁶³ Poslední bod plánu spočíval v různých vyhláškách a nařízeních, které umožňovaly příslušným orgánům kontrolovat *zákaz prodávat, podávat, nebo požívat alkoholické nápoje osobám mladších 18 roků, osobám podnapilým nebo opilýým resp. osobám vykonávajícím určité povolání (např. řidiči motorových vozidel), dále zákaz těchto nápojů při tanečních zábavách a v případech uvedených v konkrétních vyhláškách okresních národních výborů.*⁶⁴ Národním výborům měly zůstat zachovány pravomoci vydávat vyhlášky a nařízení, které by v průmyslových podnicích sledovaly omezení prodeje a podávání alkoholických nápojů *například při nástupu do práce, v blízkosti pracovišť nebo dokonce na pracovištích.*⁶⁵ S příslušnými ustanoveními zákona boje proti alkoholismu měli být dle ministerstva vnitra seznámeni všichni zaměstnanci v podnicích pohostinství a prodejnách s alkoholickými nápoji. Nedoručování těchto norem bylo dílem pokutováno, dílem řešeno sítí protialkoholních poraden a záchytných stanic pro alkoholiky.⁶⁶

V úředních záznamech tedy můžeme s odstupem několika desetiletí posoudit míru provinění těch, kteří se stali subjekty, cílovými osobami boje systému o nového člověka – do soukolí moci, jež se je snažila převychovat, se dostali vinou své slabosti, ale i „pozornosti“ sousedů či spoluobčanů obecně, jakož i na udání svých blízkých. Tak například Rudolf Hudeček, duchodce, se musel na Jednotný národní výbor v Českých Budějovicích dostavit na udání své sestry. *Jmenovaný se velmi často opíjí. U referátu mu bylo domluveno podle směrnic protialkoholních. Hudeček přislíbil, že pít zanechá. Žádal jen, aby mu bylo povoleno pít pivo.*⁶⁷

Stížnost družky přivedla před nápravné orgány Ondřeje Jakuba, původem z Humenného. Ten podle jejího výroku *vypije někdy několik lahví vína a pije i kořalku. Když je opilý křičí na děti a dokonce utratí i peníze, které vydělá i Jakobová a její syn 14 roků starý [...]* V zájmu výživy dětí je nutné, aby orgánové lidosprávy se případem cikána Ondřeje Jakuba zabývali. Domluva orgánů SNB neměla dosud výsledku.⁶⁸ V rodině muselo být veselo, protože vedle těchto dvou dospělých žili v jejich bytě prarodiče a šest dětí.⁶⁹ Oba dospělí byli přitom zaměstnaní a pracoval i jejich nejstarší syn.

Poslední případ, který zde pro ilustraci uvádíme, byla stížnost nájemníků z Panské ulice na spolubydlícího Michala Tancoše. Ten podle sousedů nepracoval a často se opíjel. *Tento stav trvá téměř tři roky. Rodina cikána Tancoše je velmi nepořádná – nečistá – do žumpy hází láhve a hadry. Se ženou se pere – tluče jí.*⁷⁰

Jednotný národní výbor, resp. jeho referát pro vnitřní věci průběžně prováděl statistiku týkající se boje proti alkoholismu v krajském městě. Sumární zpráva se vyhotovovala vždy za jednotlivá čtvrtletí⁷¹ a sledovala pravidelně několik aspektů: přednášky a osvětu, trestnou činnost a dopravní nehody pod vlivem alkoholu a zejména množství prodeje likérů a vína – pivo ve statistikách obsaženo nebylo, zřejmě pro své specifické postavení v životě české společnosti.

A nutno podotknout, že zejména v oblasti prevence a přednášek se plán zdaleka nedařilo plnit. Výkaz za první čtvrtletí roku 1953⁷² konstatoval, že několik přednášek bylo uskutečněno v lednu a únoru, šlo však o přesunuté termíny z konce roku 1952, neboť v té době byly pořádány přednášky *o jiných nakažlivých nemocích – neméně důležitých.*⁷³ Taktéž nebyla realizována přednáška do rozhlasu o škodlivosti nadměrného požívání alkoholu.⁷⁴ Stejně tak nebyla – pro nedostatek vhodného místa – instalována výstava pojednávající o protialkoholním boji. Vůbec se zdá, že s prevencí to nebylo nikterak slavné, přílišný zájem o ni asi nebyl.

Spotřeba lihovin ve I. čtvrtletí 1953 v Českých Budějovicích

likéry	litry	víno	litry
leden	14 221	leden	14 808
únor	14 458	únor	15 349
březen	15 654	březen	18 285

Ve srovnání s posledními třemi měsíci roku 1952 poklesla dle statistiky spotřeba likérů o více než polovinu, u vína to bylo téměř o 50 %.⁷⁵ Pozitivní trend byl zaznamenán i u trestných činů spáchaných pod vlivem alkoholu – zatímco za říjen až prosinec 1952 to bylo 19 takových skutků, za první kvartál roku 1953 pouze sedm případů. Dopravní nehody pod vlivem alkoholu pak „vyrobili“ dva řidiči. Doplátili na to ztrátou řidičského průkazu.⁷⁶

Ve druhém čtvrtletí bylo uspořádáno několik besed v protialkoholní poradně, přednáška v celostátním médiu však nebyla opět realizována. Výstavku vyřešil JNV tak, že do svých vývěsních skříněk umístil propagační materiály krajského národní-

ho výboru – údajně se „výstava“ těšila velké pozornosti kolemjdoucích. Pod vlivem alkoholu byly spáchány pouze tři trestné činy a odebrán byl jeden řidičský průkaz.⁷⁷

Spotřeba lihovin ve II. čtvrtletí 1953 v Českých Budějovicích⁷⁸

likéry	litry	víno	litry
duben	16 961	duben	11 531
květen	8 884	květen	7 490
červen	13 265	červen	10 744

Pozitivní trend jarních měsíců se však v létě nepotvrdil. Veškerá prevence se omežila na vydání několika propagačních plakátů a letáků. V českobudějovickém okrese bylo v tomto období registrováno 97 alkoholiků, kteří prodělávali léčbu.⁷⁹ Počet trestných činů ovlivněných alkoholem vzrostl na sedm a u tří řidičů bylo navrženo odebrání řidičského průkazu. Výrazný skokový nárůst zaznamenala spotřeba alkoholických nápojů, která byla způsobena jejich zlevněním!⁸⁰

Spotřeba lihovin ve III. čtvrtletí 1953 v Českých Budějovicích⁸¹

likéry	litry	víno	litry
červenec	14 331	červenec	11 185
srpen	21 732	srpen	17 037
září	28 454	září	19 367

Poslední zpráva roku 1953 pak otevřeně konstatuje, že *opětne činnost v boji proti nadměrnému požívání alkoholických nápojů nebyla nijak uspokojuv*.⁸² Přednášky byly provedeny pouze dvě. Devět bylo případů trestné činnosti, jedna dopravní nehoda byla způsobena pod vlivem alkoholu a celkem čtyřem řidičům byl odňat řidičský průkaz. Spotřeba lihovin a vína dále rostla.

Spotřeba lihovin ve IV. čtvrtletí 1953 v Českých Budějovicích⁸³

likéry	litry	víno	litry
říjen	27 837	říjen	17 590
listopad	35 347	listopad	34 186
prosinec	32 690	prosinec	13 487

Inu, v Čechách se asi boj proti alkoholu vyhrát nedá...

Jak se mohl člověk dostat do maléru

Poté, co jsme se věnovali alkoholu, přenesme pozornost k činům, kterých by si dnes nikdo nevšiml, avšak v době všeobecného nedostatku a společenských změn se jisté zvyky a praktiky najednou jevily nežádoucími, ba dokonce i kriminálními.⁸⁴ Dnes se nám níže uvedené příklady mohou zdát absurdní, avšak každá doba má své neuvěřitelnosti.

Vánoční svátky roku 1952 se staly osudné Karlu Malenickému, zaměstnanci Krajského národního výboru v Českých Budějovicích, který *zprostředkoval prodej a nákup syrového vepřového masa z přebytků JZD Nítovice zaměstnancům ref. IX. KNV Č. Budějovice, ačkoliv jako zootechniku KNV – ref. IX. muselo Vám býti známo ustanovení směrnic min. vnitř. obchodu, že syrové maso nesmí JZD prodávati přímo spotřebiteli. Umožnil jste zaměstnancům ref. IX. KNV, že dne 20. 2. 1952 odebrali od JZD Nítovice celkem 107 kg syrového vepřového masa, které po převozu do budovy KNV Č. Budějovice si rozprodali za cenu Kčs 155,- za 1 kg, včetně již úhrady za spotřebované pohonné látky k dopravě masa.*⁸⁵ Nešťastníkovi byla nařízena pokuta ve výši 6000 Kčs. V případě, že by nezaplátil, si měl odpykat ve vězení 40 dní – vše bylo potvrzeno a uzavřeno v květnu 1953.⁸⁶ Byla to patrně nejdražší vepřová pochoutka na vánočním stole toho roku v Československu.

Poslední listopadový den roku 1953 se stal noční můrou pro rodinu Václava Holzäpfela,⁸⁷ bytem v Hlinské ulici. Při domovní prohlídce bylo zabaveno 15 párů teplých ponožek, tzv. filcáků, a tři kusy látek!⁸⁸ Vzhledem k původní živnosti Václava Holzäpfela⁸⁹ pojali příslušní orgánové podezření, že se s rodinnými příslušníky chtěl dopustit *trestného činu tím, že prováděl neoprávněnou obchodní činnost, při čemž prodává různé látky a podobné věci.*⁹⁰ Rodina Holzäpfelova se samozřejmě bránila, látku a ponožky koupila dle výpovědi pro vlastní potřebu, a část látky dokonce na poukázky ještě před peněžní reformou. Po několika měsících byl případ definitivně uzavřen (v dubnu následujícího roku), kdy Krajský národní výbor v Českých Budějovicích, ke kterému se Václav Holzäpfel odvolal proti nálezu jednotného národního výboru, mu vyhověl a nález JNV zrušil, *poněvadž nebylo prokázáno, že byste s látkami obchodoval a poněvadž se zřejmě jedná o množství nepatrné, určené a odpovídající potřebě jednotlivce.*⁹¹ Slavné vítězství rozumu bylo završeno ještě téhož měsíce, kdy si mohli postižení odebrat zabavené ponožky a látky.⁹² Že by nesmělý závan nových časů?

Závěr

„Starý“ kapitalistický řád selhal na konci třicátých let jako systém. Nebylo proto divu, že se lidé (nejenom v Československu) po skončení nejhrůznějšího válečného konfliktu v dějinách upnuli k myšlenkám solidarity, socialismu, spravedlivého sociálního systému, který by jim zaručil zaměstnanost, sociální jistoty a mírové soužití.

Teze o vývoji společnosti hlásané po druhé světové válce Komunistickou stranou Československa přijala většina populace za své. Bohužel, život po roce 1948 nebyl z mnoha důvodů jednoduchý. Osmý poválečný rok pak připravil občanům Českých Budějovic – a samozřejmě nejen jim – řadu těžkých zkoušek. Svůj marný boj napří-

klad sváděli živnostníci a soukromě hospodařící zemědělci, byť se mnohým dosud dařilo přežívat.

Až do provedení peněžní reformy, která postihla všechny vrstvy a skupiny obyvatelstva, byly systémové změny zaměřeny vždy na jednotlivé minoritní skupiny obyvatelstva. K nim se však samozřejmě přidružovaly i problémy dílčí. Většina z nich měla, dle našeho soudu, společného jmenovatele – společnost rozkolísanou zásadními změnami v jejím chodu po roce 1948, a tudíž i ochromený chod všech jejích součástí. Jeden systém byv zrušen nebyl nahrazen dosud ničím plnohodnotným.

Třiapadesátý rok se ale také z odstupu jeví jako zlom, po kterém se přece jen začalo blýskat – i když zpočátku neznatelně – na lepší časy. Historicky méně zmapované období druhé poloviny padesátých let a počátku šedesátých vedlo k velkému vzmachu československé společnosti.

- 1 PETRÁŠ, Jiří: Peněžní reforma 1953. In: *Sborník Archivu ministerstva vnitra*, č. 3. OASS MV ČR, Praha 2005, s. 141–172. Zde i další literatura.
- 2 PETRÁŠ, Jiří: Život na hranici dvou světů. In: Kol. autorů: *Tak blízcí, a přece tak vzdálení. Lidé v jižních Čechách a ve Waldviertelu 1945–1989*. Národní muzeum fotografie – Waldviertel Akademie – Jihočeské muzeum v Českých Budějovicích, Jindřichův Hradec – Waidhofen an der Thaya – České Budějovice 2012, s. 313–368; KOVÁŘÍK, David: *Proměny českého pohraničí v letech 1958–1960. Demoliční akce v českém pohraničí se zřetelem k vývoji od roku 1945. Studijní materiály výzkumného projektu Komunistické Československo na přelomu 50. a 60. let*, sv. 3. Prius, Brno 2006; JÍLEK, Tomáš – JÍLKOVÁ, Alena a kol.: *Železná opona. Československá státní hranice od Jáchymova po Bratislavu 1948–1989*. Baset, Praha 2006.
- 3 PETRÁŠ, Jiří: Příběh Jaroslava Kasky – agenta chodce. In: *Sborník Archivu bezpečnostních složek*, č. 10. ABS, Praha 2012, s. 211–230. Zde i další literatura.
- 4 Ač se o vytvoření Velkých Českých Budějovic hovořilo již před druhou světovou válkou, k realizaci došlo až počátkem padesátých let. Dne 23. května 1951 se rada Jednotného národního výboru v Českých Budějovicích usnesla tyto obce přičlenit a podala návrh na ministerstvo vnitra. Vládní nařízení z 13. listopadu téhož roku této žádosti vyhovělo – ovšem s platností od 1. ledna 1952. O dva roky později byly přičleněny Nemanice a Litvínovice se opět osamostatnily. Více viz KOVÁŘ, Dan – KOBLASA, Pavel: *Ulicemi města Českých Budějovic. Názvy českobudějovických veřejných prostranství v minulosti a dnes*. Jelmo, Rudolfovo 1998.
- 5 SOKA *České Budějovice*, Okresní oddělení státní kontroly a statistiky České Budějovice, f. A 69, sign. II/3.
- 6 Tamtéž, sign. II/5.
- 7 Tamtéž.
- 8 Tamtéž. Uvádíme některé další údaje z roku 1953 – tentokrát se vztahující k tehdejšímu okresu České Budějovice:

1953	<i>sňatky</i>	<i>narození</i>	<i>úmrtí</i>	<i>+ / -</i>	<i>přistěhovalí</i>	<i>vystěhovalí</i>
1. čtvrtletí	146	365	287	+ 78	954	623 (+331)
2. čtvrtletí	161	435	266	+ 169	858	577 (+281)
4. čtvrtletí	208	431	207	+ 224	1192	994 (+198)

- Tamtéž, sign. II/3.
- 9 Tamtéž, sign. II/5.
- 10 Tamtéž, Suché Vrbné 32 zemědělců, Čtyři Dvory 124, Rožnov 101, Mladé 49, Vráto 104, Dobrá Voda 15, Kněžské Dvory 65, Pohůrka 60.
- 11 Tamtéž. České Budějovice 315 zemědělců, Suché Vrbné 24, Čtyři Dvory 30, Rožnov 74, Mladé 17, Vráto 63, Dobrá Voda 17, Kněžské Dvory 20, Pohůrka 36.
- 12 Tamtéž. České Budějovice 9354, Suché Vrbné 891, Čtyři Dvory 952, Rožnov 915, Mladé 423, Vráto 480, Dobrá Voda 254, Kněžské Dvory 341, Pohůrka 121.
- 13 Tamtéž. České Budějovice 107, Suché Vrbné 5, Mladé 1, Vráto 4, Kněžské Dvory 1.
- 14 Tamtéž. České Budějovice 11 789, Suché Vrbné 214, Mladé 2, Vráto 468, Kněžské Dvory 19. V tomto případě, jak uvádí pramen, se však jedná pouze o přibližné údaje.

- 15 Tamtéž. České Budějovice 27, Suché Vrbné 3, Čtyři Dvory 2, Rožnov 1, Mladé 1, Vráto 1.
- 16 Tamtéž. České Budějovice 306, Suché Vrbné 8, Čtyři Dvory 4, Rožnov 2, Mladé 2, Vráto 2.
- 17 Tamtéž. České Budějovice 9, Suché Vrbné 1, Čtyři Dvory 1, Rožnov 1, Mladé 1, Vráto 1, Dobrá Voda 1, Kněžské Dvory 1, Pohúrka 1.
- 18 Tamtéž. Všechny odborné školy byly v Českých Budějovicích.
- 19 Tamtéž. Zemědělské útulky sloužily především pro děti rodičů, kteří byli zaměstnáni v zemědělství a hlavně v období žňových prací byli vytiženi a péči o jejich ratolesti pak přebíraly právě tyto útulky.
- 20 Tamtéž.
- 21 Drogerie.
- 22 Papírnictví.
- 23 *SOkA České Budějovice*, f. Jednotný národní výbor České Budějovice, k.143, sign. 134.
- 24 Tamtéž.
- 25 Tamtéž. Samozřejmě šlo o původní funkcionalistickou budovu sítě prodejen Brouk a Babka z roku 1935. Blíže in Kol. autorů: *Encyklopedie Českých Budějovic*. Nebe, České Budějovice 1998, s. 46.
- 26 V síti prodejen Pramen bylo v historické části města (bez přičleněných obcí) 63 sortimentních prodejen, 49 cukrářství, 40 mlékáren, 27 pekařství, 21 prodejen ovoce a zelenina a 9 řeznických a řeznicko-uzenářských prodejen. Kromě toho byla například v České ulici prodejna nuceného výseku, v Nádražní ulici pak prodejna výseku koňského masa.
- 27 *SOkA České Budějovice*, f. Jednotný národní výbor České Budějovice, k. 143, sign. 134.
- 28 Tamtéž. Soukromá trafika byla v následujících obcích Českobudějovicka: Dasný, Hlincova Hora, Hluboká nad Vltavou, Jaronice, Poněšice, Rudolfov, Římov, Jamné.
- 29 Tamtéž. Soukromé hostince byly v roce 1953 v Hluboké nad Vltavou (4), Boršové (3), Jivné (2), Jamném (2), Záhorčicích (2), Zábouří (2), po jednom soukromém hostinci pak měly obce Adamov, Bavorovice, Borovnice, Dasný, Dobrá Voda, Doubravice, Doudleby, Habří, Haklový Dvory, Opalice, Kosov, Radošovice, Roudné, Rudolfov, Vělná, Vrábče, Zborov a Zliv. Oproti nim stála síla 83 hostinců v socialistickém sektoru v obcích Českobudějovicka.
- 30 Tamtéž.
- 31 Tamtéž, k. 142, sign. 125. Plán socializace Jednotného národního výboru v roce 1953 (bez příměstských obcí a Čtyř Dvorů).
- 32 Tamtéž. Seznam pro rok 1953 obsahoval následující živnosti: autodopravce 4 (Sdružený komunální podnik – SKP 4), bednář 2 (SKP 2), brašnářství a sedlářství 3 (Obnova 3), cukrářství 1 (SKP 1), čalounictví 5 (SKP 5), čištění oken 1 (Služba domů 1), deštníkářství 2 (Služba domácnosti 2), fotograf 10 (Družstvo fotografů 10), hodinářství 9 (hodinářské družstvo 9), hodinářství – zlatnictví 1 (hodinářské družstvo 1), holičství – kadeřnictví 7 (SKP 3, na dožití 4), insertní kancelář 1 (zrušit), instalatérství 4 (SKP – 3, na dožití 1), kamenosochařství 1 (SKP 1), kamnářství 7 (SKP 5, stavební závod 1, na dožití 1), kartáčnictví 4 (na dožití 3, odhlášená živnost 1), kartonáž 1 (SKP 1), klempířství 8 (SKP 7, na dožití 1), kloboučnictví 2 (Služba domácnosti 2), knihařství 6 (SKP 5, na dožití 1), kolářství 3 (SKP 3), košíkářství 3 (SKP 3), kovářství 5 (kovodružstvo 5), kožešnictví 4 (Služba domácnosti 4), krejčovství 26 (Oděvní družstvo Typ 18, Služba domácnosti 3, na dožití 5), lakýrnictví 4 (Bytomalba 3, na dožití 1), malířství pokojů 3 (SKP 2, Bytomalba 1), malířství průmyslové 1 (Bytomalba 1), masérství 1 (SKP 1), mechanik 6 (SKP 6), mědikopectví 3 (kovodružstvo 3), modistka 3 (Služba domácnosti 3), nožířství 5 (kovodružstvo 4, na dožití 1), obuvnictví 18 (Jihočeská snaha 12, na dožití 5, nemocen 1), oprava prádla 3 (Služba domácnosti 3), opravářství chladicích zařízení 1 (kovoslužba 1), opravářství kočárků 1 (kovodružstvo 1), opravářství kožených rukavic 1 (Služba domácnosti 1), plánografie 1 (SKP 1), pohostinství 5 (Rovnost 5), pokrývačství 2 (SKP 2), povoznictví 7 (SKP 7), praní a žehlení prádla 16 (na dožití 16), provaznictví 1 (SKP 1), rytečství 1 (nechat – umělecká řemesla), sedlářství 3 (Obnova 3), sklenářství 1 (na dožití 1), soustružnictví dřeva 1 (nechat – umělecká řemesla 1), soustružnictví kovů 1 (SKP 1), švadlena 14 (oděvní družstvo Typ 13, na dožití 1), truhlářství 20 (Dřevodíly 15, SKP 1, na dožití 2, zrušit 1, nechat 1), úschovna jízdních kol 5 (SKP 5), velkovýroba leštidel, kramů, inkoustů atd. 1 (SKP 1), vulkanizérství 1 (SKP 1), výroba svíček a voskového zboží 1 (zrušit), výroba hraček 1 (SKP 1), výroba hudebních nástrojů 4 (SKP 2, na dožití 2), zahradnictví 17 (SKP 17), zámečnictví 16 (SKP 5, kovoslužba 7, Jihočeské mlýny 1, na dožití 2, nemocný 1), zednictví a stavitelství 2 (na dožití 2), zlatnictví 6 (družstvo hodinářů 6).
- 33 *SOkA České Budějovice*, f. Jednotný národní výbor České Budějovice, k. 125.
- 34 K tomu se přidružily ještě důsledky změn na venkově, kde probíhala kolektivizace spojená s likvidací soukromé hospodářické sedláků, a vlastně celkové celospolečenské změny související s poválečným vývojem v Československu i ve světě.
- 35 *SOkA České Budějovice*, f. Jednotný národní výbor České Budějovice, k. 125, sign. 052.6.
- 36 Tamtéž.

- 37 Tamtéž. Tak například Drobné spotřební zboží i díky vánočním trhům splnilo plán tržeb v prosinci 1952 na 116 %, a to především díky prodeji hraček, kterých bylo prodáno za 5 600 000 Kčs. Národní podnik Vltavan splnil prosincový plán na 103 %, Konzum Rovnost na 114 %, národní podnik Pramen pak na 100 %. Co se týče vánočních trhů, cítil se Pramen poškozený, neboť mu byl neustále měněn plán prodeje, zásobování bylo mizerné – kvůli chaotické distribuci ze strany velkoobchodu zela většina prodejen prázdnotou. Na stejné potíže si stěžovali všichni zúčastnění. Problémů byl kompletní řetězec – od výroby přes distribuci, pomalé vykládání z vagonů na nádražích a rozvoz, jakož i chaotické plánování. Takže bylo například konstatováno, že lidé si nemohli koupit tolik ryb na vánoční stůl, kolik chtěli. Nebylo to však z důvodu, že by nebyly na trhu, ale byl chaos v jejich distribuci, po Vánocích se totiž muselo prodat ještě zbylých 60 q ryb.
- 38 Tamtéž. Zápis ze schůze dislokační komise JNV ČB dne 20. 2. 1953.
- 39 Tamtéž.
- 40 Tamtéž. Porada vedoucích prodejen masa a masných výrobků a prodejen sortimentních zabývajících se prodejem uzenin a výsekového masa. 24. 2. 1953.
- 41 Tamtéž.
- 42 Podrobně o peněžní reformě viz PETRÁŠ, Jiří: *Peněžní reforma 1953*, s. 141–172.
- 43 SOKA České Budějovice, f. Jednotný národní výbor České Budějovice, k. 125, sign. 052.6. Zápis z pracovní porady ref. X JNV v Čes. Budějovicích dne 6. května 1953 o 11. hodině za přítomnosti distribučních podniků průmyslových.
- 44 Tamtéž. Mototechna měla k prodeji pouze motocykl 250 cm³ a obsahy 125 a 150 cm³ nejsou na skladě. Mototechna k stánkovému prodeji nepřichází v úvahu. Zástupce podniku Potřeby pro domácnost konstatoval, že zboží sortimentu „kolo“ není na skladě a podniku Odívání podminil stánkový prodej uvolněným zásob úzkoprofilového zboží od velkoobchodu.
- 45 Tamtéž. Zápis z porady konané dne 4. května 1953 se zástupci distribučních podniků na ref. X. JNV v Českých Budějovicích.
- 46 Tamtéž.
- 47 Tamtéž.
- 48 SOKA České Budějovice, f. Jednotný národní výbor České Budějovice, k. 129, sign. 052.9. Schůze výboru žen ze dne 21. dubna 1953.
- 49 Bohužel nemůžeme přesně lokalizovat.
- 50 SOKA České Budějovice, f. Jednotný národní výbor České Budějovice, k. 129, sign. 052.9. Schůze výboru žen ze dne 21. dubna 1953.
- 51 Tamtéž.
- 52 Tamtéž.
- 53 SOKA České Budějovice, f. Jednotný národní výbor České Budějovice, k. 129, sign. 052.9.
- 54 Tamtéž.
- 55 SOKA České Budějovice, f. Jednotný národní výbor České Budějovice, k. 181, sign. 260. Zápis z ustavení a prvé schůze poradní komise pro zintenzivnění aktivního boje proti alkoholismu.
- 56 Tamtéž.
- 57 Tamtéž.
- 58 Tamtéž.
- 59 SOKA České Budějovice, f. Jednotný národní výbor České Budějovice, k. 181, sign. 260. Zasedání Krajského národního výboru v Českých Budějovicích, referát pro vnitřní věci dne 24. 5. 1952.
- 60 SOKA České Budějovice, f. Jednotný národní výbor České Budějovice, k. 181, sign. 260.
- 61 Tamtéž. Boj proti nadměrnému požívání alkoholu. Návrh plánu souborných opatření podle usnesení vlády ze dne 9. 12. 1952.
- 62 Tamtéž.
- 63 Tamtéž.
- 64 Tamtéž.
- 65 Tamtéž.
- 66 Tamtéž.
- 67 SOKA České Budějovice, f. Jednotný národní výbor České Budějovice, k. 181, sign. 260.
- 68 Tamtéž.
- 69 Dalšíh osm dětí, jak dle protokolu podotkla družka obviněného, zemřelo.
- 70 SOKA České Budějovice, f. Jednotný národní výbor České Budějovice, k. 181, sign. 260.
- 71 Zprávy se mimo jiné zasílaly i na referát vnitřních věcí Krajského národního výboru v Českých Budějovicích.
- 72 SOKA České Budějovice, f. Jednotný národní výbor České Budějovice, k. 181, sign. 260. Boj proti nadměrnému požívání alkoholu ze dne 13. 4. 1953.

- 73 Tamtéž.
- 74 Tamtéž. Ač MUDr. Vaňata přednášku připravil, rozhlas ji nevysílal.
- 75 Tamtéž.
- 76 Tamtéž.
- 77 *SOka České Budějovice*, f. Jednotný národní výbor České Budějovice, k. 181, sign. 260. Boj proti nadměrnému požívání alkoholu ze dne 3. 7. 1953.
- 78 Tamtéž.
- 79 Protialkoholní léčebny byly již zřízeny ve všech tehdejších okresech vyjma Milevska.
- 80 *SOka České Budějovice*, f. Jednotný národní výbor České Budějovice, k. 181, sign. 260. Boj proti nadměrnému požívání alkoholu ze dne 9. 10. 1953.
- 81 Tamtéž.
- 82 *SOka České Budějovice*, f. Jednotný národní výbor České Budějovice, k. 181, sign. 260. Boj proti nadměrnému požívání alkoholu ze dne 11. 1. 1954.
- 83 Tamtéž.
- 84 I zde se však občas usmálo na člověka štěstí a soudní mašinerie mu dala zapravdu – viz dále případ rodiny Holzäpfelovy.
- 85 *SOka České Budějovice*, f. Jednotný národní výbor České Budějovice, k. 130, sign. 072.3. Nález Jednotného národního výboru ze dne 14. 4. 1953.
- 86 *SOka České Budějovice*, f. Jednotný národní výbor České Budějovice, k. 130, sign. 072.3.
- 87 Tamtéž. Trestní oznámení proti Václavu Holzäpfelovi, bývalému ambulatnímu obchodníkovi, byl živnostenský list odňat v roce 1950. Poté přijal místo vedoucího pojízdné prodejny Jednota Vodňany, odtud však musel odejít pro machinace – od té doby byl trvale nemocen, a proto byl v roce 1953 uveden již jako důchodce.
- 88 Tamtéž. Dva kusy byly po třech metrech a jeden kus čtyřmetrový.
- 89 Tamtéž. Navíc mu přitížila i skutečnost, že jeho zeť Jiří Dubský, původem z Dobré Vody, se neustále přižívoval podomním obchodem, a bylo podezření, že látky a ponožky obstaral Václav Holzäpfel pro něj. Ten se však bránil tím, že svého zetě již tři roky neviděl a ani vidět nechce, neboť s ním žádné styky neudrzuje – měl údajně bít svou ženu Karolinu, roz. Holzäpfelovou.
- 90 *SOka České Budějovice*, f. Jednotný národní výbor České Budějovice, k. 130, sign. 072.3. Nález JNV v Českých Budějovicích ze dne 18. 3. 1954.
- 91 Tamtéž.
- 92 *SOka České Budějovice*, Jednotný národní výbor České Budějovice, k. 130, sign. 072.3.

Lenka Kaloušová

Krise režimu v kontrastu s akcí „Kulak“ na Lounsku

Akce „Kulak“ postihla Lounsko až ve druhé fázi, v některých případech dokonce v období těsně předcházejícím jejímu zastavení na podzim 1953. Tento fakt s sebou přináší mnohé otázky, ale i jistá úskalí v hodnocení. V té době již mělo být naplňování směrnic tří ministrů¹ dokonale propracované a neměly se ve větší míře stávat takové excesy jako při jejím spuštění. K lepšímu a především hladkému průběhu měla sloužit řada prováděcích směrnic vydaných ministerstvem národní bezpečnosti. Každý člověk, který hrál v procesu vystěhování nějakou roli, měl přesně vědět, co má dělat, na koho se obrátit v případě jakýchkoliv problémů nebo komu přímo podléhá.

Cílem této studie je na základě detailního zmapování celého průběhu akce „K“ ve sledovaném regionu popsat problémy, které ji ještě v roce 1953 provázely. Nejdříve bude akce v regionu celkově zhodnocena, přiblížena z různých úhlů pohledu a po různých stránkách (např. majetkové poměry vystěhovaných sedláků, počet obcí na Lounsku dotčených akcí „K“, oblasti, do kterých byly rodiny nově přiděleny). Závěrečná část studie bude věnována všem možným odlišnostem a problémům v průběhu akce „K“ na Lounsku. Ta tady totiž měla mnohdy daleko k propracovanosti. Je jisté přirozené, že její průběh měl silně individuální nádech, zaleželo tedy na daném socioekonomickém prostředí a povaze postižených osob. Ani existence prováděcích pokynů však nepříspěla v lounském okrese k bezproblémovému naplňování směrnic tří ministrů. Byla to především chyba lidí, kteří v celém procesu zastávali důležité posty na okresní úrovni. Nedokázali však spolu dobře komunikovat, což byl jeden z důležitých předpokladů zdárného průběhu akce „Kulak“.

Shrnující údaje

Materiály, ze kterých byly informace o akci „K“ na Lounsku čerpány, pocházejí především ze Státního okresního archivu v Lounech, kde je ve fondu Okresního národního výboru (ONV) Louny uložen karton zabývající se přímo tímto fenoménem.² V tomto kartonu, v seznamu vysídlených vesnických boháčů, figuruje 45 jmen, tedy 45 rodin. Není však možné uvést, že všech 45 rodin bylo z území kraje přesídleno. Z dostupných materiálů vyplývá, že s určitostí bylo přesídleno 36 rodin, u čtyř byl výměr o přidělení k práci³ zrušen, nebo bylo jeho provedení zatím pozastaveno. Pře-

stěhovány pak již nebyly a byly trestány a postihovány jiným způsobem. Nakonec u pěti jmen není možné dnes již s určitostí říct, zda byly jejich rodiny přestěhovány. Patrně se do seznamu dostala omylem, neboť se jednalo jen o „klasické“ trestně správní delikty, u nichž ani nebyl vysloven zákaz pobytu.

Množství obcí postižených akcí „K“ v závislosti na počtu obyvatel

Pro celkové zmapování akce „K“ na Lounsku je jedním z vypovídajících ukazatelů údaj, z kolika obcí byly selské rodiny vystěhovány. Bylo by mylné předpokládat, že z každé obce byl do akce „K“ zařazen alespoň jeden sedlák. Tuto akci je nutné považovat za radikální řešení problémů transformace československé vesnice v této době. Cílem bylo vytvoření socialistického systému na úkor individualistických snah jednotlivců. Ze známých případů nejen v lounském okrese je patrné, že soudci byli často napomínáni, že málo udělují zákaz pobytu, který měl být předpokladem pro akci „K“. Přesto je počet obcí na Lounsku, jichž se akce týkala, nízký. Jedná se jen o 21 obcí, přičemž okres Louny jich měl v této době 66. Proč nebyly vystěhovány rodiny i z dalších vesnic, když celý okres je převážně zemědělsky zaměřen a v každé vesnici tedy nějaký kulak byl?

Ve většině obcí byla vystěhována vždy jen jedna rodina. Možným vysvětlením může být rozdíl mezi menšími a většími obcemi, tedy spor mezi společenstvím a individualitou. S velikostí obce a počtem jejích obyvatel klesá soudržnost mezi lidmi. Ve větších obcích se lidé neznali tak dobře, proto se nezajímali o rodiny, které se musely nuceně vystěhovat. S tím souvisí ale i jistá forma nejistoty, do které je jejich nedostatečná informovanost uvrhuje v případě, že se k nim dostanou nějaké zvěsti o stěhování. Jeden exemplární příklad odsunuté rodiny mohl ve větší obci působit na psychiku lidí mnohem více než stejná událost v malé obci, kde lidé drželi při sobě a dokázali se za sebe postavit.

Naproti tomu největší počet rodin zahrnutých do akce „K“ byl v Černochově, kde se to týkalo pěti, resp. čtyř rodin.⁴ Černochoch měl v roce 1955 378 obyvatel, patřil tedy v rámci okresu mezi středně velké obce.⁵ Čtyři vystěhované rodiny jsou vcelku vysoké číslo. Pokud totiž mělo přestěhování sloužit jako exemplární příklad pro ostatní sedláky, stačilo vystěhovat jednu nebo maximálně dvě, z hlediska kolektivizace nejvíce problémové rodiny. Proč byly právě v této vesnici postiženy hned čtyři rodiny, dnes již opět přesně nevíme. Je možné, že jedno exemplární potrestání nestačilo, protože lidé v obci stále projevovali nepřátelství k novým poměrům v zemi. Z tohoto důvodu mohlo být přistoupeno k dalšímu stěhování. Největší roli zde však pravděpodobně sehrály problematické mezilidské vztahy. Ty se táhnou jako červená niť celým procesem vystěhovávaní ve sledovaném regionu. Na jednotlivých pozicích totiž byli jen lidé. Lidé, kteří mnohdy sledovali vlastní cíle, které ovládaly dlouhodobé antipatie k některým spoluobčanům. Předsedy místních národních výborů (MNV) nebo jednotných zemědělských družstev (JZD) se v té době stávali ti, kteří dříve žádné funkce nezastávali a ve vesnické hierarchii stáli na mnohem nižší úrovni než sedláci. V rozhodování, kdo bude vystěhován, tak hrály roli staré krivdy a záště, ať už opravdu nebo domněle způsobené.

Majetkové poměry vystěhovaných sedláků

Při rozboru důvodů a dopadů akce „K“ na Lounsku je nutné zaměřit se i na to, z jakých poměrů jednotliví sedláci pocházeli, a především kolik hektarů zemědělské půdy vlastnili. Hektarové určení bylo totiž i v procesu samotné kolektivizace stěžejní, přesto stanovení kritérií pro definování vesnického boháče nebylo jednoduché. Dalo by se očekávat, že vystěhovaní sedláci budou patřit mezi opravdu velké vlastníky půdy. Více než 50 ha již v té době samozřejmě většinou nikdo neměl, ale majitelé půdy mezi 30 a 50 ha se mohli v této době řadit mezi vesnické boháče-kulaky. Ani tak to ale na Lounsku nebylo jednoduché. Po prozkoumání vlastnických poměrů postižených sedláků se objevila velmi různorodá skupina. Stalo se, že na jedné straně byl sedlák Ladislav Průša (*1908) z Dobroměřic, který měl 14,20 ha, a na opačném pólu figuroval sedlák Miloš Hüttig (*1899) ze Třtěna vlastníci 49 ha zemědělské půdy.

Již jsme hovořili o nezpochybnitelné roli mezilidských vztahů ve vesnici. Neméně důležitá však byla i velikost a bohatost vesnice, z níž sedlák pocházel. Tato kritéria na vesnici určovala, kolik hektarů budou vlastnit největší sedláci. V případě vesnice, která nejen svou rozlohou nepatřila mezi velké, pak opravdu mohla nastat situace, že největší sedlák měl třeba jen 18 ha. V jiném měřítku by byl považován za typického středního sedláka, v měřítku této vesnice se ale najednou stal kulakem. Právě takovým případem byla rodina Františka Vlasáka (*1901) z vesnice Orasice, jenž vlastnil 18,34 ha. V Orasicích bylo v roce 1955 pouze 171 obyvatel a 55 domů, a proto patřil tento sedlák mezi největší v obci. Podle hektarové výměry bylo nejvíce vystěhovaných sedláků vlastníci mezi 20–30 ha zemědělské půdy, nejmenší počet tvořili sedláci s výměrou do 20 ha. Množství to bylo sice malé, důležité přesto zůstává, nehledě na počet, že i takto malí sedláci byli do akce „K“ na Lounsku zahrnuti.

Nové bydliště a motivace Československých státních statků

V rámci akce „K“ byly selské rodiny vystěhovávány většinou do jiného kraje. To je stěžejní i pro tuto práci. Výjimku tvoří dvě rodiny, které byly přestěhovány „jen“ do jiného okresu Ústeckého kraje. Obou se však dle dochovaných materiálů výrazně dotýkala celá akce na Lounsku, byly rovněž zařazeny do stejného seznamu v rámci kartonu a stejně jako ostatní dostaly také zákaz pobytu v okrese Louny, byly tedy započítány rovněž do akce „K“ v tomto regionu.⁶ Těžištěm této studie je především popis situace v lounském okrese až do doby samotného vystěhování. Přesto však je důležité přiblížit i situaci na určených místech, kam měly rodiny přijít. Klíčová je především motivace, kterou měly konkrétní státní statky, když žádaly o přísun kulackých rodin.

Z lounského okresu byli rodinní příslušníci odsouzených vesnických boháčů umísťováni takřka po celé republice, respektive v rámci Čech a Moravy. Žádná rodina nemusela totiž odejít na Slovensko, což se v jiných oblastech během první fáze akce stávalo. Největší měrou byly rodiny odsouzených sedláků vystěhovávány do tehdejšího Olomouckého kraje, výhradně do okresů Šumperk a Bruntál, kam bylo přesídleno 11 rodin. V zastoupení krajů chybí pouze Gottwaldovský (Zlínský), Karlovarský a Ostravský. Pouze po jedné rodině přestěhovali do Českobudějovického a Jihlavského kraje.⁷

Spíše než cílenému osidlování a upevnování socialismu v dané lokalitě odpovídá výběr okresů požadavkům na doplnění pracovních sil. Na základě prostudovaných materiálů je možné říct, že v době vzniku směrnice tří ministrů bylo hlavním cílem potlačit odbojné sedláky a usnadnit tím průběh kolektivizace v dané vesnici. V období roku 1953, kdy vstoupila akce do druhé fáze a téměř se blížila ke svému konci, se na ní ideologicky nic nezměnilo, ale v praxi šlo především o zajištění pracovních sil v oblastech, kde jich byl nedostatek.

Dokladem je urgentní žádost vedení Československého státního statku (ČSSS) ve Lnářích zasláná ministerstvu národní bezpečnosti, ve které žádalo o urychlené přestěhování dvou vybraných rodin z okresu Louny. Jako důvod uvádělo: *Žádost odůvodněna tím, že zajištěné a připravené byty pro tyto celky jsou na provozovnách delší dobu prázdné a provozovny na které mají být celky přesídleny trpí velkým nedostatkem pracovních sil.*⁸ V případě, že by žádost nebyla urychleně vyřízena, požadovalo, aby jim byla přidělena jiná rodina se stejným počtem práce schopných členů. Doplňujícím požadavkem bylo, aby nově vybraná rodina byla bezdětná nebo alespoň s dětmi, které nechodí do školy. Děti samozřejmě nepracovaly, navíc rodiny s malými dětmi znamenaly pro státní statek další problémy, především se zajištěním školní docházky. Státní statky potřebovaly hlavně další pracovníky, takže děti byly spíše nežádoucí.

V souvislosti s byrokratickými úkony musely jednotlivé státní statky podávat souhrnné hodnotící zprávy o začlenění přidělených kulackých rodin. Právě z nich se dá vyčíst, že vyřešení chybějících pracovních sil pro ně bylo stěžejní a že mnohdy chtěly v další fázi žádat přísun nových rodin. Jako příklad je uvedena zpráva Československého státního statku v Bruntále, kam bylo do 13. května 1953 sedmnáct selských rodin. *Tato akce pomohla našemu statku, neboť nedostatek pracovních sil ohrožoval ve značné míře naše hospodaření. Jelikož se tyto rodinné celky osvědčily na provozovnách našeho statku, žádáme o další přísun těchto pracovníků cca asi 10 rodin.*⁹ Ministerstvo národní bezpečnosti jejich požadavek na přidělení dalších rodin patrně vyslyšelo, protože právě na ČSSS Bruntál byly v červenci a srpnu přiděleny i tři rodiny z lounského okresu.¹⁰

Může se zdát, že přesuny zkušených sedláků s rodinami mohly být vedeny snahou zkvalitnit hospodaření v nových místech. Zkušený hospodář měl mít pozitivní vliv na efektivitu práce. Z dochovaných příkladů je však zřejmé, že jediným záměrem – vedle vyřešení naléhavého nedostatku pracovníků – bylo potlačení odbojných sedláků. Cílem bylo zlomit jejich charakter, a ne využít jejich zkušenosti, ty byly jen přidanou hodnotou. Tento závěr je podpořen i prostou souvislostí následků, které si vedení muselo uvědomovat. Když přijde člověk se zakořeněným vztahem k půdě o vše a je donucen přestěhovat se do cizí obce, kde musí pracovat na cizích polích, nemá již žádný rozumný důvod pomáhat rozvíjet socialistický způsob hospodaření.

Existovaly však i případy, které byly s touto teorií v rozporu. Několik vystěhovanců se totiž stalo dobrými pracovníky, mnohdy i těmi nejlepšími z celého státního statku. Je nutné si uvědomit, že řada sedláků, především těch mladších, se i po vystěhování snažila domoci návratu do své rodné vesnice. Nejlepší pracovník mohl mít lepší argumenty pro svou žádost o zrušení zákazu pobytu a návrat do okresu Louny. Jednalo se tak patrně o čirou kalkulaci.¹¹

Období konečného přesunu rodinného celku

Posledním parametrem, podle něhož se dá akce „K“ na Lounsku posuzovat, je období, ve kterém byly jednotlivé rodiny vystěhovány. Čas odchodu se jeví jako méně podstatný, přesto nám může pomoci rozklíčovat případné pozadí a vedlejší motivy iniciátorů jednotlivých přestěhování. Hlavní vlna vystěhování proběhla až v roce 1953, přesněji od března do srpna. Nejvíce rodin muselo odejít v březnu a srpnu, nejméně v dubnu a v červenci. Nedá se říci, že by se přestěhování sedláků odehrálo hlavně před započítáním jarních prací a pak zase po žních, kdy už jejich práce nebyla tolik potřeba, jelikož jen o něco menší počet rodin než v srpnu a březnu byl vysídlen i v květnu a červnu. Ze zřejmých důvodů přesídlování neprobíhalo v období zimy, kdy by ho příroda mohla zkomplikovat.

Mechanismus vystěhování

Důležité pro rekonstrukci akce „K“ na Lounsku je pochopení okresní struktury a hierarchie jednotlivých osob podílejících se na vystěhování. Na následujících řádcích tak budou představeny zainteresované osoby se všemi úkoly a pravomocemi. Na okresní úrovni nebyl nejdůležitější osobou, která o všem rozhodovala, prezident nebo třeba člen ústředního výboru KSČ, ale naopak okresní prokurátor. Ústřední výbor, vláda i prezident udávali samozřejmě směr, jakým se bude republika ubírat, a stanovovali mantinely, aplikace pak již byla na krajích a okresech. Je neuvěřitelné, jakou sílu a moc pak mohla mít jedna jediná osoba. O moci a důležitosti okresního prokurátora svědčí i jeho účast na všech dotčených případech. Jediný člověk tak rozhodoval podle vlastního úsudku o tom, kdo je problémovou osobou určenou k přesídlení.

Co se týče akce „Kulak“ v lounském okrese, průběh byl následující: Nejdříve se rozhodlo na národní úrovni. Ministerstvo národní bezpečnosti stanovilo počet lidí, který měl být z Ústeckého kraje vysídlen. Pro vybrané rodiny pak určilo i místo přesunu. Rozhodnutí o počtu vysídlených bylo zasláno na Krajský národní výbor v Ústí nad Labem. Na regionální úrovni byly tyto požadavky zpracovány a podle okolností v jednotlivých okresech delegovány formou žádosti na jednotlivé okresní národní výbory. Právě na Okresním národním výboru v Lounech byl výběr sedláků.

Je třeba připomenout samotné pozadí těchto žádostí o vystěhování rodin. ONV a okresní prokurátor byli v úzké vazbě, o čemž svědčí společné sídlo v jedné budově.¹² Správný výběr problémových sedláků byl ve společném zájmu okresního národního výboru i okresní prokuratury. V hierarchii trestů však připadlo ONV řešení méně závažných správních přečinů, zatímco okresní prokurátor řešil významnější trestní přečiny, které podléhaly posouzení okresními soudy. Z této provázanosti je zřejmé, že bylo možné kalkulovat, zda problémového sedláka trestat pouze správními žalobami, nebo zda volit tvrdší postih formou trestních žalob. Na některé sedláky mělo zásadní vliv již samotné správní řízení, k ničemu dalšímu pak již nebylo nutno přistoupit. Na mnohé však neměly správní postihy patřičný dopad, a tudíž bylo nutné vše překvalifikovat jako trestní delikty, kterými se již zabýval okresní prokurátor.

Uvážíme-li, že u některých charakterově odolných osob bylo toto přeformulování nutné, začíná se nám jevit osoba okresního prokurátora jako zásadní, neboť připravoval obžalobu. Touto osobou byl v lounském okrese Antonín Vališ. Ze spisů vyplývá, že vše konzultoval s krajským prokurátorem Oldřichem Hlaváčkem, ovšem nejlépe znal jednotlivé trestní věci sedláků on sám.

Na Antonínovi Vališovi záviselo vypracování a znění žaloby a do jisté míry i příprava celého procesu. Na základě rozsudku byla pak rodina odsouzeného kulaka vystěhována. O trestu sice rozhodl okresní soudce,¹³ nikdy se však nestalo, že by byl sedlák uznán nevinným. Je zajímavé sledovat i práci obžaloby, tedy prokurátora Valíše. Ne vždy totiž soud vyslyšel návrh obžaloby v plném rozsahu. U devíti případů se stalo, že zvolil mírnější trest, než jaký navrhoval prokurátor. Ten, pokud to bylo možné, požadoval stanovit rozsudek na základě paragrafu 85 trestního zákona, tedy označit sedlákův čin jako sabotáž. To umožňovalo uložit trest odnětí svobody i v řádu několika let. Stalo se tak například u odsouzeného sedláka Ladislava Vilhelma (*1888) – prokurátor očekával trest v rozmezí dvou až tří let na základě zmíněného paragrafu o sabotáži, soud ale čin překvalifikoval na nižší úroveň, jen jako ohrožení jednotného hospodářského plánu podle § 135 zákona č. 86/1950 Sb.¹⁴ V období 50. let bylo až nečekané, aby soudce nevyslyšel návrh prokurátora a trest snížil. Ve zbylých dvou třetinách případů ale Vališ již rovnou navrhoval posuzovat čin podle § 135. Pouze u čtyř sedláků, kteří byli následně vystěhováni, byl soudem potvrzen trestný čin sabotáže.¹⁵

Ne vždy byly rodiny přestěhovány na základě odsouzení okresním (lidovým)¹⁶ soudem, někdy byl využit i trest uložený okresním národním výborem ve správním řízení. I to však probíhalo po předchozí domluvě s okresním prokurátorem. Na základě využití trestního zákona správního bylo takto vystěhováno patrně jen šest rodin. Například příbuzní Josefa Konráda (*1903) z Dobroměřic byli odsunuti do okresu Dvůr Králové,¹⁷ u ostatních byl většinou využit rozsudek lidového soudu.

Specifickým prvkem v hierarchii akce „K“ byla komise pro vysídlování vesnických boháčů. Ta projednávala jednotlivé případy a rozhodovala o vystěhování sedláků. Komisi, jejíž složení, jak se dle materiálů zdá, bylo pevné, svolal vždy tzv. referent V, tedy krajský referent pro mimořádná opatření při Státní bezpečnosti (StB). V Ústeckém kraji to byl jistý Mergl.¹⁸ Ten pak působil při jednání jako zapisovatel. Vzhledem k tomu, že byl zároveň i zástupcem ministerstva národní bezpečnosti, pod které Státní bezpečnost spadala, hrál v celém procesu velkou roli. Navzdory tomuto faktu však stále přicházel s konkrétními jmény adeptů na přesídlení z řad sedláků předseda ONV a okresní prokurátor. Členy komise byli vedle předsedy ONV v Lounech Josefa Jocha a okresního prokurátora Antonína Valíše dále náčelník Veřejné bezpečnosti Václav Kalina, tajemník OV KSČ Vlastimil Špiegl, zemědělský referent ONV Zdeněk Rauer a nakonec již zmíněný Mergl, referent pro mimořádná opatření krajské správy StB v Ústí nad Labem.¹⁹ Některá jména se měnila, ale funkce zůstávaly. Složení této okresní komise se zdá logické, přesto by bylo možné položit si otázku, zdali někteří lidé v ní sedící tím nesledovali i své osobní zájmy. O složení komisí však ve své směrnicí rozhodlo ministerstvo národní bezpečnosti, proto se tato úvaha nezdá na místě.²⁰

V okamžiku, kdy se sešla komise, bylo již o výběru rodiny rozhodnuto a projednalo se jen schválení celého postupu. Podle instruktážních pokynů pro referenta V, které vydalo ministerstvo národní bezpečnosti 24. března 1952, mělo vysídlení proběhnout krátce po vynesení rozsudku a v součinnosti s prokurátorem nebo v případě správního řízení s předsedou ONV. Referent měl korigovat datum přesídlení tak, aby vše proběhlo hladce.²¹

Po vytipování a projednání případů jednotlivých sedláků, kteří byli komisí pro vysídlování vesnických boháčů určeni k vystěhování, se většinou během čtrnácti dnů přistoupilo k vykonání rozhodnutí. Pokud zasedání kulacké komise svolával a měl na starosti referent pro mimořádná opatření, pak samotné vystěhování připravoval na místní úrovni okresní referent pro vnitřní věci, v určitých bodech přistupoval k celému procesu i finanční referent.²² Úloha okresního referenta pro vnitřní věci v této fázi vystěhování neznamenal, že by se již referent V (pro mimořádná opatření) celého procesu neúčastnil. Na Ústecku jím byl již zmíněný Mergl. Ten musel na ministerstvo národní bezpečnosti stále podávat zprávy o celém průběhu a právě na něj se obraceli všichni, pokud nastal nějaký problém, nesrovnalost nebo chyba během provádění akce v celém kraji.

Pokud vše proběhlo bez komplikací, uvedl Mergl jen den a čas odsunu rodiny. V případě, že se vyskytly nějaké problémy, musel průběžně informovat, jak se situace vyvíjí. Právě z těchto zpráv je patrný chaos při řešení problémů. Nebylo jasné, kdo a co má na starosti, přestože právě kvůli tomu vznikly prováděcí pokyny. Celá procedura byla navíc velmi zdlouhavá. V době, kdy telefon byl již obvyklým vybavením úřadů, se přesto všechno řešilo služebními cestami. Ty se však nejdříve musely naplánovat a na konkrétní místa oznámit. To vše samozřejmě jednání protahovalo.

Okresní referát pro vnitřní věci připravil potřebné dokumenty. Ty svým podpisem zaštitil předseda ONV Louny.²³ O vystěhování byl většinou několik dní²⁴ dopředu informován MNV v místě bydliště sedláka. Ve stejnou dobu bylo zpraveno i okresní velitelství Veřejné bezpečnosti, aby mohlo na vše dohlížet. Jako poslednímu článku celého procesu byl výměr o vystěhování a výměr o přidělení k práci zaslán samotné rodině, většinou tak, aby neměla moc času se na přestěhování připravit. Ve většině případů šlo o rozmezí jen několika dnů.²⁵ Paradoxně ale ONV chtěl, aby si členové dotčené rodiny sami zařídili odhlášku z pobytu v obci a ze zásobování.²⁶

Staly se ale i případy, kdy se sedlák (resp. jeho rodina) dozvěděl, že má nastoupit do nového pracovního místa, mnohem dříve.²⁷ Mohl se pak na stěhování alespoň nějakým způsobem připravit, přesto ale nevěděl, kdy k němu dojde, protože u data nástupu do práce bylo napsáno *dle výměru referátu III ONV v Lounech*.²⁸ Možná že nejistota a očekávání toho nejhoršího se nakonec snaší hůř, než když k takto násilnému aktu dojde znenadání, během několika málo dní. I rodiny, jež nedostaly výměr takto dopředu, přesto někdy měly možnost dozvědět se o přesunu alespoň s malým předstihem, například když tato informace unikla z MNV, který o všem věděl vždy o něco dřív.

Vystěhování bylo ve většině známých případů naplánováno na sedmou hodinu ranní.²⁹ U nikoho se ale tento čas nedodržel. Většinou celá akce proběhla o dvě i více

hodin později. Nejdéle to trvalo u rodiny Josefa Smetany z Obory, jejíž odsun byl proveden dokonce až v 11.30 hod.³⁰ Důvody volby tak brzké ranní hodiny není těžké si domyslet. Pravděpodobné jsou dva, praktický a ideologický. Vzhledem k tomu, že rodina byla často vystěhovávána na druhý konec republiky, muselo se začít hodně brzy, aby se vše stihlo. Druhým důvodem, neméně závažným, byl fakt, že na vesnici se vstávalo a chodilo na pole v časných ranních hodinách. Celá vesnice tak mohla vidět potrestaného „nepřítele“, což bylo varováním pro zbylé revoltující sedláky.

Jak se na to dívali jednotliví obyvatelé vesnice, většinou není známo. Mnohé zápisy v místních kronikách vystěhování buď úplně pomíjejí, nebo se spokojují s věcným konstatováním, že ta která rodina byla v určitý den vystěhovávána. V tomto světle se tak jeví jako velmi vzácná informace z kroniky obce Líšňany, odkud byly v březnu 1953 vystěhovány hned tři selské rodiny. *Zajímavé bylo: většinou naši občané nadávali na způsob života těchto sedláků, ale když tito odjížděli z obce, slzeli, až z kapesníků kapalo.*³¹ Toto tvrzení je o to přesvědčivější, že jde o zápis kronikáře, který po únoru 1948 převzal vedení kroniky. Byl tak přesvědčeným komunistou, že měl potřebu dokonce přepracovávat a doplňovat zápisy kroniky po roce 1945, kdy ji ještě nevedl on. Muselo ho stát velké přemáhání, aby přiznal, že vesničanům bylo vystěhovaných líto. Reakce lidí je tak možné jen předpokládat. Vystěhování ale jistě nezůstalo bez povšimnutí zvláště tam, kde ještě přetrvávaly staré sousedské vazby. O stále dobrých sousedských vztazích v této obci svědčí i fakt, že někteří starousedlíci uschovali u sebe ve stodole majetek vystěhovaných sedláků.³² Riskovali tím vlastní trestní stíhání za zadržování majetku propadlého státu. Prokázali tak velkou morální odvahu v době, kdy bylo hrdinů pomálu.

Zajištění majetku bylo důležitým a často i kontroverzním bodem celé akce „K“. Jak již bylo uvedeno, počáteční fázi této akce v celorepublikovém měřítku provázely problémy. Jedním z nich byl i fakt, že si vystěhování často nemohli vzít do nového bydliště téměř nic. V roce 1953 se to již většinou nestávalo. Ve spisech rodin zahrnutých do akce „K“ nebyly nalezeny stížnosti na to, že by si s sebou nesměli nic vzít. Pokud přece, většinou se jednalo jen o dílčí předměty, které lidé požadovali vyjmout ze zabraného majetku. Stěžejní pro majetkové vyrovnání byl soupis, který se dělal při zajištění věcí. O tom rozhodl soud nebo okresní prokurátor a většinou proběhlo jen několik dní po sedlákově nástupu do vazby, většinou z toho důvodu, aby stíhaný nemohl majetek na někoho převést nebo ho rozprodat. U většiny se tyto soupisy zachovaly, byly vytvořeny obdobným způsobem a mají vždy stejný vzhled.

Nejpodrobnější je soupis majetku Jana Babušky ze Smolnice. Na tohoto hospodáře byla uvalena vazba 21. února 1953, zajištění majetku bylo provedeno 12. března dle rozhodnutí datovaného o dva dny dříve. Bylo v něm detailně popsáno vybavení všech místností, od kuchyně až po komoru. Zahrnuto bylo i oblečení. Na seznamu tak bylo uvedeno, kolik měla rodina kapesníků, kalhot, spodního prádla. Celý výčet měl 201 položek na deseti stranách, byl napsán obyčejnou tužkou,³³ což snižuje jeho čitelnost. U každého zajištění majetku byl vždy přítomen zástupce MNV, finanční referent ONV Louny a většinou manželka stíhaného.

Zabavení veškerého majetku ve prospěch státu bylo součástí rozsudku nad každým sedlákem. Právě kvůli tomu se na začátku celého procesu zajišťoval majetek,

aby tak státu nebyla způsobena finanční újma. Vzhledem k tomu, že ve většině případů byl odsouzen jen sedlák, měla státu propadnout jen polovina majetku, druhá totiž vždy patřila manželce. Na základě nařízení soudu však bývala zabavena i tato druhá – ideální – polovina. Byl to běžný postup. Přestože manželka nebyla odsouzena, často ani obviněna,³⁴ bylo konstatováno, že se jako spolumajitelka hospodářství měla stejnou měrou podílet na řádném vedení. Zabavovaly se samozřejmě peníze, jak v hotovosti, tak na vkladních knížkách, dále také nemovitosti a hospodářské vybavení. Nejasný je zábor vybavení domu a oblečení. Právě na základě dochovaných materiálů ve spisu Jana Babušky lze usuzovat, že na oblečení a určitou část nábytku se rozhodnutí soudu patrně nevztahovalo. U této rodiny, která byla vystěhována 15. srpna 1953,³⁵ se totiž vzácně dochoval i seznam věcí, které si vzala s sebou, a těch, které ve Smolnici nechali. Božena Babušková odjížděla nákladním autem ČSAD, jež sloužilo při každém vystěhování z Lounska, a s sebou si odvážela lustr, kredenc, židle a další nábytek, naopak doma nechala elektrickou pračku se ždímačkou a železná kamna.³⁶ O oblečení tu zmínka není, ale lze předpokládat, že jim bylo ponecháno všechno.

Majetek, který si s sebou vystěhování nevzali nebo nemohli vzít, šel většinou do místní dražby. Příkladem je dražba majetku Václava Šedivého z Líšťan, jehož rodina byla 31. března 1953 přestěhována do šumperského okresu. Dne 10. října 1953 informovalo obvodní oddělení VB v Ročově okresní prokuraturu o průběhu dražby. *Na tyto předměty byla konána jen jedna dražba, při které se prodala jen malá část věcí, ač o ostatní věci byl mezi občany v obci značný zájem, více dražeb se nekonalo. Neprodal se v dražbě nábytek jehož odhadní ceny jsou značně vysoké, že ani nový nábytek nepřišel by na tyto ceny, tak-že prodej zbývajících věcí nebyl uskutečněn pro vysoké odhadní ceny.*³⁷ Zmiňované neprodané věci byly uloženy v budovách JZD, mohlo to být dokonce i na původním statku vystěhovaného sedláka, neboť bylo obvyklé, že hospodářské a často i obytné budovy převzalo místní JZD.

Zarážející je především fakt, že ještě několik let po vystěhování rodiny byl někde v obci uschován její majetek. Proto bylo možné třeba ještě po dvou letech žádat o vyjmutí některých věcí ze záboru. Zjištění, že v 50. letech, období tak velkých represí, že se mu v moderní české historii vyrovnají jen válečná léta, se nějaké skříně a židle schovávaly po řadu let a že bylo možné se domoci jejich navrácení, je opravdu překvapivé. V celém procesu akce „K“ je tak možné vysledovat řadu rozporů. Na jedné straně v podstatě nezákonné a především násilné vystěhování, na druhé straně snaha režimu alespoň o nějakou zákonnost a humanitu. Ta se však projevovala jen v takovýchto drobných a z hlediska celé akce nepodstatných aspektech, jako byla právě evidence a úschova majetku.

Porušení pravidel akce „Kulak“

V některých případech se na Lounsku podařilo provést vystěhování a přesun rodiny zcela podle směrnic akce „K“.³⁸ Stěhování však často provázely problémy, které ho zdržovaly. V následující části budou přiblíženy tři nejmarkantnější odlišnosti od bezproblémového případu.

1. Sedlák stěhován spolu s rodinou

Na Lounsku nastala situace, kdy byla rodina přestěhována se zpožděním, a tak se s ní stěhoval i sedlák, který si již odpykal trest. Takováto varianta mohla nastat ve dvou případech: když sedlák dostal relativně krátký trest, do půl roku vězení, který vykonal ještě před datem vystěhování rodiny, nebo když se nástup k výkonu trestu neuskutečnil do doby přesunu rodiny na nové místo. S variantou, že by se sedlák mohl stěhovat s rodinou, žádné prováděcí pokyny nepočítaly. V tomto případě se bráno do důsledku ani nejedná o akci „K“, jelikož směrnice tří ministrů, na jejímž podkladě proběhla, se týkala rodinných příslušníků odsouzeného vesnického boháče. Ten měl být ve vězení a jeho rodina vystěhována, on se za ní měl přestěhovat po odpykání trestu. Na Lounsku se však stalo hned několikrát, že se rodina stěhovala celá. Jde o největší pochybení, k jakému v rámci akce „K“ v tomto okrese došlo.

Jedním z příkladů je případ sedláka Josefa Smetany (*1911) z Obory, který vlastnil v této vesnici hospodářství o výměře necelých 50 ha. Ve vazbě byl od 23. listopadu 1952 až do procesu u Okresního soudu v Lounech 29. prosince 1952, ve kterém byl odsouzen opět podle § 135 trestního zákona z roku 1950 k odnětí svobody na jeden rok nepodmíněně a pokutě 50 tisíc korun.³⁹ Spolu s ním byla podmíněně odsouzena jeho manželka Anna. Dne 26. ledna 1953 se odsouzený proti rozsudku odvolal. Rodina⁴⁰ byla na příkaz ONV Louny vystěhována až 15. června 1953 na ČSSS Čeminy, provozovna Kunějovice, v plzeňském okrese. V materiálech ministerstva národní bezpečnosti je však uvedeno, že se s rodinou stěhoval i Josef Smetana, protože si již odpykal trest. To potvrzovala i zpráva ze státního statku v Čeminech, která uváděla Josefa Smetanu jako jednoho z nově příchozích.⁴¹ Byl sice odsouzen na jeden rok, do této doby se však započítávala i měsíční vazba a další prodlení, které patrně následovalo po nepravomocném odsouzení. Je možné, že mu byl trest snížen, ať už rozhodnutím krajského soudu jako odvolací instancí nebo amnestií ze 4. května 1953. Podklady pro toto tvrzení se však bohužel nedochovaly. Faktem zůstává, že od nepravomocného odsouzení uplynula relativně dlouhá doba a že Josef Smetana byl opravdu přestěhován zároveň s rodinou, což rozhodně nebylo standardní.

Podobně nestandardní je případ rodiny Václava Šedivého (*1916) z Líšťan, který byl 14. ledna 1953⁴² odsouzen Lidovým soudem v Lounech podle § 135 trestního zákona k nepodmíněnému trestu odnětí svobody na 6 měsíců a k pokutě 50 tisíc korun nebo náhradnímu trestu odnětí svobody na 3 měsíce.⁴³ Stejně jako v předchozím případě, i zde byla vystěhována hlava rodiny rovnou s jejími členy. U Václava Šedivého však šlo o to, že ministerstvo národní bezpečnosti mělo za to, že trest již vykonal, a proto dodatečně uvedlo, že se z tohoto důvodu stěhuje společně s ostatními. Je nepochopitelné, jak se mohlo stát, že nikdo nevěděl, jestli si trest již odpykal, nebo ne.⁴⁴ Ve skutečnosti výkon trestu do té doby ještě nenastoupil. Celá rodina, tedy Václav Šedivý, jeho manželka Marie a dvě malé děti, byla vystěhována na ČSSS Staré Město pod Sněžníkem, provozovna Ostružná, okres Šumperk. Až během května 1953, kdy už rodina více než měsíc bydlela na Šumpersku, začala lounská prokuratura řešit Šedivého neodpykaný trest. I tak se vše ještě protáhlo, jednání totiž ztěžovalo, že odsouzený byl až v Olomouckém kraji. Dne 5. června 1953 nakonec nastoupil do vinařické věznice k odpykání tříměsíčního trestu namísto nezaplacené pokuty. Hlav-

ní trest 6 měsíců odnětí svobody mu byl zkrácen na základě prezidentské amnestie z 4. května 1953. Za zkrácením trestu je možné vidět snahu ponechat státnímu statku ve Starém Městě dobrou pracovní sílu. Přesně o tři měsíce později, 5. září 1953, byl Šedivý propuštěn na svobodu a vrátil se do Ostružné.⁴⁵ Celý případ svědčí o naprosté organizační neschopnosti odpovědných lidí na okresní úrovni. Přesto z tohoto případu nadřazené orgány patrně nevyvodily žádné důsledky a nevzaly si z něj ani ponaučení, jelikož se podobná situace opakovala.

V souvislosti s těmito dvěma případy vyvstává otázka, zda se pro rodinné příslušníky něco změnilo, pokud se s nimi stěhoval i sedlák. Z hlediska psychiky to bylo jistě lepší. Taký pro státní statek, na který byla rodina přikázána, to samozřejmě znamenalo jediné výhody. Jeho vedení potřebovalo především dobré a schopné pracovníky a těmi sedláci bezpochyby byli. Zato okresnímu národnímu výboru mohla takto stmelená rodina působit větší potíže než samotná manželka s dětmi. ONV v Lounech si těmito případy velmi zkomplikoval situaci. Musel řešit problémy, pro které neexistovaly žádné doplňující směrnice nebo nařízení.

2. Pracovní využitelnost rodinného celku

Druhým problémem bylo pracovní využití rodinných příslušníků odsouzeného sedláka. Kromě ojedinělých případů, kdy se z Lounska stěhoval s rodinou i sedlák, byla z celého rodinného celku práce schopná jen manželka. Mohla nastat i situace, kdy rodina měla již dospělé děti, které sice ještě byly svobodné, ale žily a pracovaly mimo rodnou vesnici, případně s ní žili rodiče jednoho z manželů. Rodiče vystěhovaných byli většinou již staří a nezřídká i nemocní, neschopní cestovat na dlouhé vzdálenosti.⁴⁶ Z pohledu státu však byly obě skupiny, jak děti, tak prarodiče, stále součástí rodiny a měly být tudíž vystěhovány spolu s ní. Dospělé děti samozřejmě mohly pracovat na státním statku, ale protože samy již práci měly, musel jim být tento pracovní poměr nejdříve ukončen, teprve pak mohly být přesídleny za rodinou. Tento proces se ale většinou protahoval, jelikož komunikace mezi jednotlivými místy a úřady nefungovala tak, jak bychom čekali. Staly se i případy, kdy průtah byl tak dlouhý, že přesun byl nakonec z důvodu ukončení celé akce „K“ pozastaven. V den, kdy byl nařízen přesun rodiny, tak mnohdy odešla jen sedláková manželka, která však problém nedostatku pracovních sil na státních statcích nemohla vyřešit.

To byl i osud již zmíněné Boženy Babuškové, jejíž jednadvacetiletá dcera Ilona (*1932) pracovala v Krajském ústavu národního zdraví v Liberci. Syn Jan byl v té době na vojně, jeho se vystěhování také nemělo týkat. Podle rozhodnutí obsaženém v červnovém výměru o přidělení k práci byla Ilona Babušková určena k přesídlení spolu s matkou. Nestalo se tak mimo jiné i proto, že pracovala až v Libereckém kraji. Nastalou situaci se snažil vyřešit referent V tím, že s ní bude rozvázán pracovní poměr. To však vyžadovalo zaškolení nové pracovnice, která by ji nahradila. Iloně Babuškové dokonce zaslali 9. září 1953 nový výměr o přidělení k práci určený jen jí.⁴⁷ Kvůli velké vzdálenosti a překvapivě špatné komunikaci mezi jednotlivými místy a úřady nakonec přesídlena nebyla. Svou roli sehrálo i to, že se tyto tahanice odehrávaly až v pozdní etapě celé akce.⁴⁸ Šlo-li o lidi pracující v problémových místech s nedostatkem pracovních sil, bylo jistě těžké přesvědčit nadřazené o nezbytnosti je-

jich uvolnění. Tento fakt se zprvu nedal předvídat do důsledků a musel být řešen za pochodu. „Napravení“ takových problémů jistě nebylo pro referenta V jednoduché. Často ani nevěděl, že se některá osoba na státní statek nedostavila. Po delší době ho o tom musel informovat až samotný státní statek.⁴⁹

Rodina, u níž naopak vše proběhlo bez zádrhelů, ale přesto nemohla být pro ČSSS žádným velkým přínosem, pocházela z Vršovic. Jedná se o rodinu Václava Karhana (*1897), jež byla přesídlena 22. května 1953 do královédvorského okresu. Pro manželku Vítězslavu Karhanovou (*1918) muselo být vyhnání z domova o to složitější, že se starala o tři děti. Všechny byly ještě školou povinné (ve věku od 11 do 16 let), což pro státní statek znamenalo nutnost zajistit pro ně odpovídající školní výchovu.⁵⁰ Jak již bylo řečeno, o rodiny se školou povinnými dětmi státní statky moc nestály. Právě takových ale odešlo z Lounska nejvíc. Podle dostupných materiálů jich bylo nejméně čtrnáct. V jednom případě s sebou rodina měla jen sedm měsíců staré miminko.⁵¹

3. Obrana proti vystěhování

Poslední odlišností od bezproblémového případu je možná obrana proti vystěhování. Obecně se předpokládá, že sedláci a především jejich rodiny žádnou reálnou šanci na obranu neměli. Ve většině případů to tak opravdu bylo. Řada vystěhovaných se aktivněji snažila o nápravu až po odsunu. Před ním byly možnosti omezené, především z časových důvodů. Často se nejen o kolektivizaci, ale o celém období 50. let paušálně uvažuje jako o období, kdy všechny zákony platily jen na papíře a skutečná vymahatelnost práva byla nulová. Může se zdát, že prvotní rozhodnutí o vystěhování bylo definitivní, přesto se vyskytly situace, kdy se opravdu zvažoval dopad vystěhování a názor dotčených osob. Jaké to byly situace? Zřejmě jediným důvodem, kdy byli příslušní úředníci ochotni změnit své původní rozhodnutí, byl zdravotní stav dotyčného. V případě, který to má dokumentovat, však nešlo o zdravotní stav dotyčného, ale jeho blízkých. To se týkalo sedláka Antonína Jiráka z Líššan, který již dostal výměr o přidělení k práci, nakonec však vystěhován nebyl. Důvodem uvedeným v jeho materiálech byl fakt, že se staral o nemocnou matku a sestru.⁵²

Vlastimil Pastyřík starší (*1868) měl být vystěhován spolu se snachou a vnučkou do Bernartic (okres Jeseník). Jak je patrné ze zápisů, které referent V. Mergl odeslal na ministerstvo národní bezpečnosti, bylo s Vlastimilem Pastyříkem ještě před vystěhováním projednáváno, zda se vystěhuje, nebo ne. *...u 85 leteho vlastimila pastyrika bylo predem hovoreno prislusnymi org. lidospravy, ktery se rozhodl ze pojede s rodinou. v den jeho vysidleni svoje rozhodnuti zmenil. po novem rozhovoru v umistení v nekerem ustavu pro prestarle, jmenovany prohlasil, ze se dodatecne prestehuje za jeho rodinou.*⁵³ Je velmi překvapivé, že někoho vůbec zajímalo, co tento stařec chce. Částečně by se to dalo vysvětlit tím, že tak starý člověk by stejně nebyl schopen práce v novém místě. Ani to však zcela nevysvětluje tuto neočekávanou diskusi.

Úřady se samozřejmě snažily, aby vystěhování nekladli odpor, aby na něj ani neměli čas. Rodina se o svém zařazení do odsunu měla dozvědět co nejdříve. Z tohoto důvodu probíhala celá operace velmi rychle. Oba výměry sice umožňovaly odvolání, to ale nemělo mít odkladný účinek. Odvolání bylo třeba podat ke Krajskému národnímu výboru v Ústí nad Labem prostřednictvím Okresního národního výboru v Lounech.⁵⁴

Možnost odvolání byla pouze formální. Přesto ho většina rodin podala, ale téměř v žádném případě se nedochoval. Existují pouze informace, že se proti rozhodnutí odvolali. Je však nutné si uvědomit, že přestěhování proběhlo většinou během dvou až tří dnů od obdržení výměru o vystěhování. V tak krátkém čase rodinní příslušníci, jimž byl výměr určen, odvolání vůbec nestihli podat. Je tedy zřejmé, že ho podávali až v novém bydlišti, kde nikoho neznali a kde musela být komunikace s úřady o to složitější.

Šance na návrat

Otázku, zda vůbec existovala možnost vrátit se do domovského kraje, do rodné vesnice, není lehké zodpovědět. Nebyly pro to žádné normy nebo směrnice, jelikož návrat byl pro představitele moci nežádoucí. Nakonec v tom byli utvrzeni i sami vystěhovávaní, jelikož ve výměru o přidělení k práci v kolonce, odkdy dokdy by měla určená práce trvat, bylo vyplněno *na trvalo*. Tento fakt možná odradil řadu rodin od snahy domoci se návratu. Jednalo se vlastně o novodobé nevolnictví, lidé byli přikázáni na základě pochybných zákonů do míst mnohdy i stovky kilometrů vzdálených od původního bydliště. Nesměli se vrátit, a pokud chtěli i jen na jediný den navštívit příbuzné v původním okrese, museli žádat ONV o svolení. Byli to navíc lidé, kteří nebyli odsouzeni ani nespáchali žádný trestný čin, přesto trpěli po řadu let stejně jako například odsouzení zločinci. U selských rodin byla tato situace ještě markantnější. Jejich provázanost s půdou a majetkem, který se mnohdy dědil po generace, byla silnější než u jiných lidí, například ve městě.

Je zajímavé sledovat i to, jak se jim v novém prostředí dařilo. Všichni totiž byli zařazeni jako zemědělství dělníci a dělnice, měli tedy vykonávat práce, o kterých dříve spíš rozhodovali a určovali, kdo je bude dělat. Přesto se jim nedá vytknout, že by i velmi těžkou manuální činnost nezvládali, za což je často kritizovali lounští okresní představitelé strany nebo samotný prokurátor Vališ (viz citace). *V té době (za první republiky – pozn. aut.) zaměstnávali průměrně ročně 14 pracovních sil, 2 kočí a 2 služebné. Tyto pracovní síly udržovali na hospodářství i v okupaci takže žádný z rodiny Hüttigů na práci vůbec nesáhl. Po okupaci zaměstnávali zase osobnosti německé národnosti, takže se znovu práci na hospodářství vyhýbali. Jakmile zaměstnanci opustili jejich hospodářství a museli sami pracovat přestali řádně plnit své dodávkové povinnosti což se projevilo v r. 1951 a zvláště letos kdy nedodali celkem 354.40 q obilovin.*⁵⁵ Napak v posledních letech, která předcházela vystěhování, mnohdy prokázali neuvěřitelné úsilí a snahu splnit jen ve dvou lidech⁵⁶ dodávkové předpisy, jež byly stanoveny pro mnohem více pracovníků. Umění dobře řídit hospodářství bylo velkou devízou zkušených sedláků. Právě tuto schopnost často postrádali předsedové JZD. V novém prostředí se však řada sedláků stala dobrými a výkonnými pracovníky, někteří byli dokonce označeni za nejlepší na celém státním statku. Buď se chtěli přizpůsobit nové situaci, nebo za tím byla snaha získat díky nejlepším výsledkům šanci na návrat. I takové případy se vyskytly.⁵⁷

Na závěr ještě jedna důležitá statistika: z 36 prokazatelně přestěhovaných rodin byl jen u 13 z nich zjištěn jejich další osud. Z nich se vrátily jen tři rodiny, část ještě před

listopadem 1989. Zbýlých deset rodin zůstalo již natrvalo v místě přesídlení. I těmto rodinám byl samozřejmě během restitucí v 90. letech 20. století navrácen majetek, většinou ho však prodaly. Jejich domov byl již jinde. Třináct je samozřejmě jen malý počet, z něhož se nedá vytvořit věrohodný statistický vzorek. Vzhledem k povaze akce „K“ a šedesáti letům, jež nás od ní dělí, je obtížné ještě najít lidi, kteří to všechno zažili a nebyli v té době malými dětmi. I když by se podle počtu těch, kterým se návrat podařil, zdálo, že šance vrátit se do původního domova byla minimální, řadě rodin se to přesto povedlo, mnohdy opravdu nečekaným způsobem.

Závěr

Přestože akce „K“ měla být v roce 1953 již dostatečně připravena, vyskytla se na Lounsku řada problémů. Případ každého sedláka byl svým způsobem jedinečný. Na všechny se ale přikládala jedna šablona. Obvyklý postup se pak dostal do konfliktu s individualitou a konkrétní situací sedláka. Na tyto situace však orgány zainteresované na celém procesu nebyly na Lounsku vůbec připraveny. Nastal pak chaos, způsobený především špatnou a zdlouhavou komunikací. To se tak jeví jako klíčový problém celé akce v lounském okrese. V důsledku toho se proto stávalo, že se celé stěhování tak protáhlo, že se sedlák mezitím vrátil z vězení a byl potom odsunut spolu s rodinou do nového bydliště. Bezpečnostní složky někdy nebyly schopné donutit některé členy rodiny k přestěhování, dokonce o nich neměly téměř žádné informace. Spletitost celé situace dokresluje i případ, kdy sedlák po návratu z vězení neodešel za svou vystěhovanou manželkou, ale rovnou – díky známostem – docílil toho, že se mohla vrátit do Ústeckého kraje.

Závěrem je možné říct, že především střet individuality a jedinečnosti každého člověka s represivním aparátem zapříčinil celkový neúspěch akce „Kulak“. Na jednu stranu dokázal komunistický aparát připravit procesy, v nichž obvinění přiznávali vinu a žádali sami pro sebe nejvyšší trest. Na druhou stranu mu mnohdy dělalo problémy vystěhovat jednu rodinu, pro komunisty bezvýznamnou. Důvodem může být fakt, že i represivní aparát sestával z lidí, u nichž se mohly projevovat antipatie nebo snaha dělat svou vlastní politiku. Detailnější pohled, který však nebyl v možnostech této studie, by přinesl řadu nových otázek. Společnost, jak se zdá, nebyla bipolární. Jako se na jedné straně projevovala individualita sedláka, mohla se stejným způsobem do celého procesu promítat i individualita okresního prokurátora nebo předsedy JZD, tedy lidí stojících na opačné straně. Takovéto rozbití na první pohled homogenního represivního aparátu může být dalším badatelským cílem v souvislosti s akcí „Kulak“.

- 1 Jedná se o směrnicí ministra národní bezpečnosti, ministra vnitra a ministra spravedlnosti ze dne 22. října 1951 o úpravě poměrů rodinných příslušníků odsouzených vesnických boháčů. Rodinní příslušníci měli být stěhováni do jiného kraje, kde měli pracovat na předem určeném státní statku. Přestěhování mělo být trvalé.
- 2 *SOKA Louny*, f. 398 ONV Louny II, k. 73.
- 3 Tím se samozřejmě rozumí rozhodnutí o vystěhování.
- 4 Vystěhování rodiny Josefa Zázvoroky bylo zrušeno.
- 5 *Statistický lexikon obcí Republiky Československé 1955. Podle správního rozdělení 1. ledna 1955, sčítání lidu a sčítání domů a bytů 1. března 1950*. Státní úřad statistický a Ministerstvo vnitra, Praha 1955, s. 141.
- 6 Jedná se o rodinu Jaroslava Dandy z Černochova, který byl přestěhován do Žatce, a o rodinu Václava Liehneho z Loun, jež byla vystěhována do Teplic.
- 7 *SOKA Louny*, f. 398 ONV Louny II, k. 73.
- 8 NA, f. Ministerstvo národní bezpečnosti, Správa nápravných zařízení, Ústí nad Labem, A-N, k. 11, žádost ze dne 7. 7. 1953.
- 9 ABS, f. Organizační a vnitřní správa FMV 1946–1973, II. díl (dále jen A 6/2), inv. j. 114, Vesničtí boháči – „Kulaci“.
- 10 Jednalo se o rodiny Adolfa Šafra z Chožova, Stanislava Miroslava z Dobroměřic a Jiřího Holého z Nečich.
- 11 To je případ Josefa Sachra mladšího z obce Mnichovský Týnec.
- 12 Od června 1951 sídlila okresní prokuratura (OP) v budově ONV v Lounech.
- 13 V procesech se sledovanými sedláky byl soudcem většinou Bohumír Radosta, který byl původně od 1. února 1949 do 25. června 1951 okresním prokurátorem rovněž v Lounech. Po něm nastoupil do funkce okresního prokurátora právě Antonín Vališ. Oba byli vystudovaní právníci.
- 14 *SOKA Louny*, f. 334 OP Louny, k. 16, trestní spis Ladislava Vilhelma.
- 15 Byli to tyto sedláci: Jan Babuška a Adolf Žatecký ze Smolnice, Václav Tautrman z Hřivic, Vlastimil Pastyřík z Hřivčic a Ladislav Smetana ze Stradonic.
- 16 V roce 1953 se okresní soudy změnila na lidové soudy, jejich kompetence byly ale v podstatě stále stejné.
- 17 *SOKA Louny*, f. 398 ONV Louny II, k. 73.
- 18 Křestní jméno bohužel není z materiálů zřejmé.
- 19 NA, f. Ministerstvo národní bezpečnosti, Správa nápravných zařízení, Ústí nad Labem, A-N, k. 11, osobní spis Josefa Sachra.
- 20 ABS, f. A 6/2, inv. j. 114, Vesničtí boháči – „Kulaci“.
- 21 Tamtéž.
- 22 Finanční referent měl na starosti především soupis majetku vystěhovávaného.
- 23 Zkraje roku 1953 byl předsedou ještě Josef Joch, od května je jako předseda uváděn J. Zima.
- 24 Většinou se jednalo o jeden až tři dny.
- 25 Vycházím zde jen z materiálu, které si vedl ONV, a z obecných pravidel, jež určovaly prováděcí pokyny ke směrnicí tří ministrů. Chybějí ale důkazy, zda rodiny obdržely výměry k datu, které je v nich uvedeno.
- 26 *SOKA Louny*, f. 398 ONV Louny II, k. 73.
- 27 Takovým případem byla i rodina Ladislava Průši, která obdržela výměr o přidělení k práci již 29. června 1953, přestěhována ale byla až 13. srpna.
- 28 *SOKA Louny*, f. 398 ONV Louny II, k. 73.
- 29 Výjimkou byla rodina Josefa Štorcha z Blišan – mělo se tak stát až v devět hodin dopoledne. *SOKA Louny*, f. 398 ONV Louny, k. 73.
- 30 Tamtéž.
- 31 *SOKA Louny*, f. Sbirka kronik, inv. č. 127b, Kronika obce Líšťany 1921–1965.
- 32 Veřejná bezpečnost zde řešila případ několika lidí, kteří potají v noci odnesli část zabaveného majetku a chtěli ho pro vystěhovávané rodiny uschovat. Bezpečnost na to bohužel přišla a donutila je, aby vše vrátili do skladu JZD.
- 33 *SOKA Louny*, f. 334 OP Louny, k. 21, trestní spis Jana Babušky.
- 34 Božena Babušková byla jako jedna z mála souzena spolu se svým manželem. Její trest byl mírnější, protože její případ byl kvalifikován na základě jiného paragrafu trestního zákona (§ 135). Soud ji odsoudil k odnětí svobody na deset měsíců, na rozdíl od manžela podmíněně na dva roky, a pokutě 30 tisíc korun. Podmíněné tresty dostávaly všechny ženy souzené spolu s manžely, do vězení tak nikdy nenašly. Zde socialistická justice ukazovala jistou benevolenci a vstřícnost vůči ženám jako slabšímu pohlaví.
- 35 *SOKA Louny*, f. 398 ONV Louny II, k. 73.

- 36 Tamtéž, f. 334 OP Louny, k. 21, trestní spis Jana Babušky.
- 37 Tamtéž, k. 16, trestní spis Václava Šedivého.
- 38 Bez komplikací proběhl například přesun rodiny Václava Andráse z Vršovic.
- 39 U pokuty byl udělen i náhradní trest odnětí svobody na tři měsíce v případě její nedobytnosti. Uděleny byly i vedlejší tresty: ztráta čestných práv občanských na pět let, propadnutí majetku ve prospěch státu a zákaz pobytu. *SOkA Louny*, f. 334 OP Louny, k. 16, trestní spis Josefa Smetany.
- 40 Spolu se sedlákem bylo vystěhováno dalších šest osob (manželka, tři děti, sestra a tchyně).
- 41 *NA*, f. Ministerstvo národní bezpečnosti, Správa nápravných zařízení, Ústí nad Labem, A-N, k. 11, osobní spis Josefa Smetany.
- 42 Původně se mělo hlavní líčení konat o měsíc dřív, 12. prosince 1952, ale protože obviněný neměl dosud žádného obhájce, muselo být odročeno.
- 43 *SOkA Louny*, f. 334 OP Louny, k. 16, osobní spis Václava Šedivého.
- 44 Tamtéž, f. 398 ONV Louny II, k. 73.
- 45 Tamtéž.
- 46 Příkladem je případ Josefa Kučery z Obory, který nebyl ještě ženatý, a tak se s ním stěhovali jen rodiče (56 a 65 let).
- 47 *SOkA Louny*, f. 398 ONV Louny II, k. 73.
- 48 Naplňování směrnic tří ministrů bylo dokonce již 13. července 1953 ministrem národní bezpečnosti Karlem Bacílkem ústně zastaveno, vystěhovávání však ještě nějakou dobu probíhalo. Do velké krize se ale dostalo právě v září 1953, celá směrnice pak byla v lednu 1954 zrušena.
- 49 To byl i případ Miluše Tvrdkové, která se měla vystěhovat se svojí matkou Marií do okresu Hořovice. Ona však s matkou nebydlela, protože v té době pracovala v Mostě. V jejím případě bylo následně užito i dosti radikálního řešení. V červnu 1953 byla totiž Veřejnou bezpečností eskortována do Hořovic ze svého bydliště v Horním Litvínově, odkud běžně dojížděla do Mostu do práce.
- 50 *NA*, f. Ministerstvo národní bezpečnosti, Správa nápravných zařízení, Ústí nad Labem, A-N, k. 11, osobní spis Václava Karhana.
- 51 Tím miminkem byl Vlastimil Lehman, narozený 16. listopadu 1952.
- 52 *SOkA Louny*, f. 398 ONV Louny II, k. 73.
- 53 *NA*, f. Ministerstvo národní bezpečnosti, Správa nápravných zařízení, Ústí nad Labem, A-N, k. 11, osobní spis Vlastimila Pastyřika.
- 54 Výměr o přidělení práce se opíral o jeden z poválečných dekretů prezidenta Beneše a obsahoval tak i výčet důvodů, pro které mohlo být odvolání podáno. *V odvolání může přidělená osoba namítnuti zejména svou zdravotní nezpůsobilost nebo skutečnosti, týkající se jejich osobních, hospodářských a sociálních poměrů. Naproti tomu není přidělená osoba legitimována podávat námítky, týkající se důležitosti prací, k nimž byla přidělena, nebo skutečností, které jsou dány na straně dosavadního zaměstnavatele* *SOkA Louny*, f. 398 ONV Louny II, k. 73.
- 55 *SOkA Louny*, f. 334 OP Louny, k. 16, trestní spis Vlastimila Hüttiga.
- 56 Zde je míněn sedlák a jeho manželka, často jim samozřejmě pomáhali rodiče nebo ostatní příbuzní a mnohdy i zadarmo někteří sousedi, to však bylo ojedinělé.
- 57 Takovým příkladem byl sedlák Josef Sachr ml.

Veronika Halamová

Život malého města na pozadí událostí roku 1953 očima pamětníků

Úvod

Rok 1953 byl v komunistických dějinách Československa zlomový. Končilo tzv. zakladatelské období komunistického režimu, kdy docházelo k upevňování jeho moci všemi prostředky. Dnes tento rok spojujeme zejména s úmrtím Stalina a Gottwalda, s peněžní reformou, která obyvatelstvo doslova ožebračila, či s rušením a znovuzakládáním JZD. Další zásadní událostí byla pro některé občany amnestie, která se však nevztahovala na osoby odsouzené za velezradu, sabotáž či vyzvědačství podle zákona č. 231/48 Sb, na ochranu lidově demokratické republiky.¹ Zmíněné události jsou historiky poměrně hojně reflektovány. Jak je ale vnímali řadoví občané? Jak se promítly do jejich každodenního života?

Položené otázky se pokusíme zodpovědět prostřednictvím výpovědí vybraných pamětníků z Nové Paky v Podkrkonoší. Dříve než budeme analyzovat jejich odpovědi, seznámíme čtenáře se základními reáliemi, historickým pozadím a společenskou atmosférou tohoto města, abychom tak mohli předložit ucelený obraz doby v daném místě.

Pamětníky, kteří by byli schopni o událostech roku 1953 vypovídat, jsme vybrali podle vlastního uvážení na základě znalosti prostředí i obyvatel daného města. Ve výběru hrála hlavní roli snaha obsáhnout následující témata: prožívání smrti Stalina a Gottwalda na maloměstě, amnestie, peněžní reforma a události spojené se zakládáním JZD v okolí. Získané informace jsme doplnili poznatky čerpanými z dalších zdrojů, jako je např. městská kronika či místní periodikum *Novopacké vesnické noviny*.

První dotazovanou byla paní Blanka Čilová (nar. 1928). V roce 1953 pracovala jako textilní dělnice v místním Bonexu.² Její první manžel Zdeněk Šolc byl v procesu Maděra a spol. odsouzen k 16 letům těžkého žaláře a přidruženým trestům.³ Zemřel v roce 1969 na následky věznění. Druhým manželem paní Blanky byl Vratislav Číla, odsouzený v témže procesu k 22 letům těžkého žaláře a přidruženým trestům.⁴

Druhou dotazovanou byla paní Růžena Petráková (nar. 1926), dámská krejčová. Její bratr František Šulc byl ve výše uvedeném procesu odsouzen k 20 letům těžkého žaláře a přidruženým trestům.⁵

Další dotazovanou byla paní Věra Roučková (nar. 1927), úřednice. Její manžel Vladimír byl lékař. Pocházel z váženého novopackého rodu, který spolu s několika dalšími rody tvořil intelektuální a kulturní základnu města.

Jediným mužským zástupcem mezi respondenty byl Jaroslav Vágenknecht (nar. 1932), který v letech 1992–2005 zastával funkci kronikáře města.

Poslední dotazovanou byla paní Alena Česáková (nar. 1955), ředitelka mateřské školy. Její dědeček Josef Kracík patřil k malozemědělcům, kteří byli násilím nuceni vstoupit do JZD.

Společenské klima počátku roku 1953

Na společenské klima v Nové Pace v roce 1953 měly vliv dvě zásadní události. Již v polovině roku 1950 proběhl u Státního soudu v Hradci Králové proces se skupinou Maděra a spol., v němž bylo souzeno i 21 osob pocházejících z Nové Paky a okolí. V čele „novopacké sekce“ stál Vratislav Číla se svým otcem Otakarem. Souzení byli obžalováni z nezákonného spolčování, z pokusu o rozvracení lidovědemokratického zřízení, společenské a hospodářské soustavy republiky a organizování pomocných sil a hromadění zbraní a střeliva za tímto účelem. Kromě toho byli obžalováni z pokusu o atentát na ministra Václava Kopeckého a ze spolupráce s „protistátní skupinou“ dr. Milady Horákové.⁶ Tito obžalovaní zastupovali všechny sociální vrstvy. Můžeme mezi nimi najít studenty (např. Vratislav Číla nebo František Šulc), umělce (např. Otakar Číla), rolníky a drobné zemědělce (bratři Stanislav a Vladimír Hanušovi), obchodníka (Jiří Radimský), majitele zahradnictví (Zdeněk Sourek) a jiné. V procesu padlo pět doživotních trestů. Úhrn všech trestů činil 1350 roků.⁷

Růžena Petráková vzpomíná na události spojené se zatčením svého bratra Františka Šulce následovně: *Když přijeli Frantu zatknout, spravoval zrovna komín, takže vše včas viděl. Mamince řekl, že musí pryč a ať se na nic neptá. Utekl přes Pustou Proseč do Prahy k paní Hostičkové, která mu dala kontakt na převaděče. Odjel do Chebu, kde měl přejít hranice. Zde se schovával asi 14 dní v klášteře. Naneštěstí jej ale rozbolel zub, a proto musel jít těsně před útekem k zubaři. Na náměstí potkal agenta StB, který na něj byl nasazený⁸ a na jehož udání byl v klášteře proveden zátah. Při něm stihl Franta na poslední chvíli ukrýt pistoli za hoření futro u jedněch z dveří, čímž se vyhnul obvinění z nedovoleného ozbrojování a pravděpodobně si tak zachránil život. [...] Přes neštěstí, které nás potkalo, se našli lidé ochotní nám pomoci. Mezi ně patřil i pan Beránek, dozorce z královéhradecké věznice, který se vždy snažil o to, aby byl Frantovi doručen balíček. [...] Soud byl veřejný. Nejhorší na něm bylo publikum, které před soudní budovou vytvořilo špalír, jímž jsme museli při odchodu po procesu projít. Házeli na nás rajčata a nějaké další předměty, již si nepamatuji co, a sprostě nám nadávali...⁹*

Druhá událost, která zásadně poznamenala společenské klima v Nové Pace, se odehrála v polovině roku 1952. Ve dnech 12.–13. června se přímo v Nové Pace, v hotelu Centrál, konal proces s Vladimírem Cermanem a spol. Ten pocházel z rolnické rodiny z Čisté u Horek, kde 29. 12. 1951 vystřelil žárovku na schůzi místní KSČ, která měla ten večer za úkol hodnotit zradu Rudolfa Slánského. Dalo by se říci, že tato výtržnost byla unáhlenou reakcí na zabavování zemědělského příslušenství a plodin. Šetřením celé události bylo pověřeno OV VB v Nové Pace, které přes všechna opatření pátralo neúspěšně. Proto případ převzala StB, která z výstřelu učinila teroristický útok. Velitel StB v Nové Pace šstržm. Jaromír Kučera proto na počátku roku 1952

podal návrh na použití provokační metody, protože *bylo zjištěno, že pachatelem tohoto činu jest pravděpodobně Cerman Vladimír, syn kulaka, který soustavně narušuje výstavbu socializace vesnice a jest velkým odpůrcem našeho zřízení. Jmenovaný jest velmi prudký, gangsterské povahy a jest schopen provést ten nejhorší zločin. Cerman svým vystupováním hlavně mezi mládeží dává najevo svůj odpor proti funkcionářům strany a lidosprávy, což se projevilo zvláště v poslední době. U výše jmenovaného jsou velké předpoklady k provedení teroristického činu.*¹⁰ Za Cermanem tak měl přijít člověk, který se mu měl představit jako zahraniční agent, aby od něj mohl získat veškeré informace o výstřelu a případně vyslovit jménem emigrace pochvalu a sjednat s ním schůzku v jičínském hotelu Praha, kde by bylo možné ji odposlouchávat. Agent s krycím jménem „Sedlák“ měl po Cermanovi chtít, aby založil ilegální skupinu, vybudoval tajné schránky a dodával zprávy špionážního charakteru. Do této činnosti byli podle obžaloby zapojeni také Cermanův otec a bratr, Stanislav Ježek se svým otcem a Jiří Zaplatílek. Všichni byli zemědělci. Tento postup se ale neosvědčil, protože se Cermana ze střelby nepodařilo usvědčit. Proto se „Sedlák“ u Cermana snažil vyvolat strach z možného zatčení a přemluvit jej k přechodu hranic, což se nakonec podařilo. Pracovník KS MV Hradec Králové jej odvezl do Karlových Varů, kde jej předal dalšímu orgánu MV vystupujícímu jako příslušník cizí rozvědky. Při tzv. screeningu prováděném údajným členem zahraniční rozvědky Vladimír Cerman čin v Čisté přiznal, což vedlo k jeho bezprostřednímu zatčení. Za údajnou protistátní činnost byl zatčen i Cermanův otec a další výše zmínění, kteří byli souzeni spolu s ním. Proces vedený státním soudem byl veřejný. Vladimíra Cermana odsoudil k trestu smrti, Stanislava Ježka na 12 let, Vladimírova otce Františka na 12 let, Jiřího Zaplatílka na 5 let a Vladimírova bratra Františka na 3 roky. Všichni jmenovaní dostali i vedlejší tresty.¹¹ Vladimír Cerman byl 11. října 1952 v 5.21 hod. v Praze na Pankráci popraven.¹² Blanka Čílová vše popsala jako hrůzu, které nikdo nechtěl věřit. *Vládkova maminka se úplně zhroutila. Hrozně plakala a nebylo možné ji utiшит. Nemohla s ním po procesu ani promluvit. Před Centrálem chodili lidé, kteří na ni slovně útočili, že své syny špatně vychovala. Čekala na odvoz do Čisté, tak jsem ji pozvala k sobě alespoň na čaj, nic jiného jsem doma neměla. Paní Cermanová nechtěla, aby mi také nepřitížila, ale já už neměla co ztratit, protože Zdenek¹³ byl stejně zavřený.*¹⁴

Rok 1953 se tedy v Nové Pace od samého začátku nesl v tísnivé atmosféře strachu, nedůvěry a uzavřenosti. Tu podpořila i povaha prostředí malého města, v němž se všichni znají a vědí také o mnohých spolupracovnících StB. Podívejme se, jak v této atmosféře vnímali naši pamětníci hlavní politické události zmíněného roku.

Úmrtí Stalina a Gottwalda

Z výpovědí pamětníků nevysvítá, že by město smrt Stalina a Gottwalda nějakým zásadním způsobem prožívalo. Byly uspořádány povinné tryzny. Městská kronika hovoří o tom, že v neděli 8. III. *byl před budovou OV zřízen smuteční katafalk, v jehož středu na podstavci byla umístěna Stalinova busta a na černém pozadí zlaté iniciálky J. V. S. [...] V pondělí dne 9. III., v den Stalinova pohřbu v Moskvě, byla na náměstí uspořádána smuteční tryzna. Po osm hodině sešli se tu pracující ze závodů, podniků*

a kanceláři a po krátkém projevu okr. tajemníka KSČ Celera vyslechli si účastníci přenos státního rozhlasu.¹⁵ Podobně popisuje městská kronika také Gottwaldovu smrt: ...ve čtvrtek dne 19. března odpoledne byla na náměstí uspořádána velká smuteční trýzna. Již ve 13 hodin rozezvučely se v celé republice tovární sirény k počtě zesnulého.¹⁶

Blanka Čílová uvedla, že v obou případech měli v Bonexu symbolický katafalk, k němuž museli všichni zaměstnanci přijít, poklonit se a podepsat kondolenční knihu. *Já jsem ji ale spolu s Maryčkou Hrubou¹⁷ nepodepsala. Jen jsme kolem toho musely projít. Tehdejší ředitel byl naštěstí rozumný stejně jako ti, kdo stáli okolo nás. Všichni dobře věděli, co jsme zač, a nechali nás být.*¹⁸ Stejně jako paní Roučková uvedla, že jí obě úmrtí víceméně splynula v jedno, protože celková atmosféra byla trochu hysterická.

Věra Roučková v té době očekávala brzké narození prvního syna Tomáše. Její manžel měl jako lékař pravidelné příslužby v jičínské nemocnici, proto často nebyl doma. Paní Roučková ale v souvislosti s oběma úmrtími uvedla, že *se Vláda vrátil radostně domů s tím, že to musí jít s kamarády zapít, jako každou jinou radostnou událost. Tato že je o to radostnější, že snad už bude od komunistů pokoj...*¹⁹ Ostatní dotázaní si události spojené s oběma úmrtími příliš nevybavovali.

Amnestie

Propouštění na základě prezidentské amnestie v roce 1953 vyvolalo na tomto malém městě pozdvižení. Rodiny politických vězňů, zejména těch, kteří byli odsouzeni v procesu Maděra a spol., doufaly v návrat svých blízkých. Naději v nich vzbudilo a živilo propuštění Zdenka Šolce, který, ač politický vězeň, byl 15. března 1953 propuštěn. Důvodem byl jeho vážný zdravotní stav.²⁰ Protože jeho návrat nikdo neočekával, stal se událostí číslo jedna. To bylo podle výpovědi jeho manželky i tím, že se vrátil rovnou z Prokopa²¹ ve svátečním mundúru. *Neměl totiž co na sebe, protože když ho zatýkali, měl na sobě jenom montérky. A tak v tom svátečním mundúru šel přes celé město domů. Mně volali z vrátnice, ať všeho nechám a jdu domů, že se vrátil Zdenek.*²² Největší obavy měla paní Čílová z toho, jak tatínka přijmou děti, kterým bylo v té době 7 a 5 let. Dcera, která asi jako čtyřletá navštívila tatínka v Jáchymově, jeho návrat přijala bez obtíží. Mladší syn si na něj nepamatoval, proto bylo nutné začít budovat vztah od začátku. *Když přišly děti ze školy a ze školky, řekla jsem jim v předsíni, že na ně za dveřmi někdo čeká. Blanička otevřela dveře a řekla: „Tak tě tady, tatínku, pěkně vítám.“*²³ Pan Šolc se od svého propuštění potýkal s vleklými zdravotními potížemi, způsobenými uranem. Nejprve byl na dlouhé nemocenské dovolené a po krátkém zaměstnaneckém poměru mu byl vyměřen invalidní důchod. Nemoc se však zhoršovala a pan Šolc na její následky v prosinci roku 1969 zemřel. Po celou dobu ale navštěvoval své kamarády ve vězení, kam vozil i jejich rodinné příslušníky.

Již jsme se zmínili, že tato událost vzbudila naději na propuštění dalších odsouzených, jak potvrdila i paní Petráková. Podle jejích slov nikdo neuvažoval o tom, že byl pan Šolc propuštěn kvůli nemoci.²⁴ Tato naděje se však nenaplnila. Další spousoodsouzení byli propuštěni až po velké amnestii v roce 1960, někteří až v roce 1964.²⁵

Peněžní reforma

Na peněžní reformu vzpomínali pamětníci jako na nejhorší, co je v tom roce mohlo potkat. Paní Petráková se na podzim roku 1953 vdávala. Reforma ji připravila o celé věno, které jí našetřil tatínek. Byla to podle jejích slov částka okolo 30 000 korun. *Neměli jsme ani za co svatbu vystrojit, natož abychom si zařídili pořádné bydlení. Já jsem si na sebe spíchla kostýmek, který jsem pak mohla nosit i při jiných příležitostech. Žádná velká hostina se nekonala. Maminka mi pomohla připravit u nás doma pro těch pár hostů oběd a odpoledne jsme poseděli. Bylo to trochu smutné, protože Vojtovi rodiče s jeho sňatkem nesouhlasili, jelikož bratr byl v kriminále.*²⁶

Také Blanka Čilová vzpomíná na toto období jako na čas absolutní nouze, kdy sama živila celou rodinu, protože propuštěný manžel byl stále nemocný. Několikrát se při rozhovoru zmínila o tom, že v té době kolikrát vůbec nevěděla, čím druhý den nakrmí děti nebo za co jim jídlo koupí.

Věra Roučková uvedla poněkud radostnější zkušenost. Od tatínka dostala věnem asi 50 000 korun, které rozdělila na dvě části. Po svatbě v roce 1952 nechala polovinu částky uloženou v bance v Mladé Boleslavi, druhou si převedla do banky v Nové Pace. Její manžel Vladimír za tyto peníze postupně nakupoval umělecké předměty, např. obrazy Antonína Slavíčka nebo šperky a kožešiny, čímž část převedenou do novopacké pobočky zachránil. Přesto ale na tento rok vzpomíná jako na *nepěkný a nedobrý*.²⁷

Zakládání JZD

Posledním dotazovaným tématem bylo zakládání JZD. V samotné Nové Pace žádné nevzniklo. V okolních vesnicích jich však bylo založeno hned několik – v Heřmanicích, kde ovšem záhy zase zaniklo, ve Vidochově nebo ve Vrchovině. Tomuto tématu se poměrně podrobně věnuje novopacký kronikář Otakar John, který uvádí, že v tomto roce *na okrese novopackém byly ustanoveny další JZD, takže ke konci roku byly již téměř ve všech obcích okresu. [...] Obec Nová Paka neměla vlastního JZD, a proto zdejší rolníci podle polohy svých pozemků byli připojeni k nejbližším JZD.*²⁸ Kronikář zmiňuje těžkosti provázející zakládání družstev, které spočívaly zejména v tom, že rolníci do nich odmítali vstoupit. To byl i případ vrchovinského družstva. *Protože chlapi nechtěli do JZD vstoupit, zavřeli je na několik dní a přesvědčovali je a nutili, aby do družstva vstoupili. Babička Kracíková vzpomínala, že když dědečka pustili, za několik dní dostal infarkt, na který ve 42 letech zemřel. Ostatní pak do družstva raději vstoupili.*²⁹

Ostatní dotazovaní událostem spojeným se zakládáním JZD nevěnovali pozornost. Nejen pro jiné problémy v každodenním životě, ale také proto, že se zemědělstvím neměli nic společného. Všichni uvedli, že se jim doneslo, že byla ta která rodina v rámci akce „K“ vystěhována nebo jinak postižena.

Závěr

V předloženém textu jsme se pokusili nastínit, jak vnímali vybraní pamětníci zlomové události roku 1953 na malém městě. Původně jsme očekávali, že do života vybra-

ných respondentů zasáhly mnohem více. Všichni dotázaní na tento rok vzpomínají jako na rok špatný, jako na nepěknou dobu, kdy se lidé v Nové Pace jeden druhému vyhýbali, protože nevěděli, co mohou od svých sousedů čekat. V tomto městě byla atmosféra strachu umocněna politickými procesy z června 1950 a 1952, po nichž se obyvatelé ještě více stáhli do soukromí. Rodiny politických vězňů každý den bojovaly o holé přežití, takže události veřejného života, které se jich bezprostředně netýkaly, neměly čas sledovat. Úmrtí Stalina a Gottwalda ve všech vzbudila naději, že snad bude lépe a že teror, který přímo či nepřímo zažívali, pomine.

Nejvíce si všichni pamatovali peněžní reformu, kdy ze dne na den přišli o všechny peníze nebo přinejmenším o jejich větší část. Ani události spojené s amnestií nebyly zcela zapomenuty. Ne u všech dotázaných lze hovořit o konkrétních vzpomínkách. U těch starších ale můžeme konstatovat, že si pamatují překvapení způsobené nenadálým návratem Zdeňka Šolce z vězení.

Rok 1953 se navzdory historickým událostem v každodenním životě maloměsta příliš nelišil od roků ostatních. Synonymem každodennosti byly šedá a strach.

-
- 1 Srov. ROKOSKÝ, Jaroslav: Amnestie 1960. *Paměť a dějiny*, 2011, roč. 5, č. 1, s. 36–54.
 - 2 Továrna Bonex se zabývala výrobou bavlnářských a pletářských přízí a pletených výrobků.
 - 3 Srov. KUŘÍKOVÁ, Veronika: *III. odboj na Novopacku. Rozsudek Or T 1512/49*. Asco, Praha 2008, s. 82–86.
 - 4 Srov. tamtéž, s. 65–57.
 - 5 Srov. tamtéž, s. 77–79.
 - 6 Soudnímu přelíčení předsedal JUDr. Vojtěch Rudý. V podnětu pro podání stížnosti pro porušení zákona se můžeme dočíst, že v roce 1949 byla z okresu Nová Paka a Hradec Králové souzena Státním soudem v Hradci Králové za předsednictví JUDr. Rudého velká protistátní skupina čítající 72 členů. Žalobu podával JUDr. Josef Aksamit, t. č. soudce v Hradci Králové. *Rozsudek byl vydán v roce 1950 pod č. j. Or T 1512/49*. Skupina byla uváděna jako hlavní podskupina skupiny Dr. Mil. Horáková, která údajně měla vytvořit ilegální centrum býv. Národně-socialistické strany. VANĚK, Rudolf: *Podnět pro podání stížnosti pro porušení zákona*. Hradec Králové, nedatováno, s. 1. Opis v majetku paní Blanky Čilové. Víc k tomuto procesu viz KUŘÍKOVÁ, Veronika: *III. odboj na Novopacku. Rozsudek Or T 1512/49*.
 - 7 Srov. KUŘÍKOVÁ, Veronika: *III. odboj na Novopacku. Rozsudek Or T 1512/49*, s. 47. K tomu srov. Pomahači imperialistů před státním soudem v Hradci Králové. *Pochodeň*, 7. 7. 1950; Skupina zrádců a přísluhovačů válečných paličů odpovídá se v Hradci Králové před státním soudem. *Rudé právo*, 2. 7. 1950. Tak skončí všichni. *Rudé právo*, 10. 7. 1950.
 - 8 Informaci o nasazení tajného agenta StB na Františka Šulce získala jeho rodina až po jeho zatčení, také zjistila, že byla tajnou policií od počátku sledována celá „novopacká skupina“.
 - 9 AA, rozhovor autorky s Růženu Petrákovou dne 4. 4. 2013. Přítel Vratislava Čily, Ladislav Leiterman, který v roce 1949 utíkal spolu se Stanislavem Maděrou do Německa, na to vzpomínal následovně: *Než jsme se vydali na cestu do emigrace, schovávali jsme se někde u Pecky, na chalupě Čilových, kde byla neskutečná zima, protože jsme samozřejmě z důvodu prozrazení nemohli vůbec topit. [...] Maděra se znal s Čilou již z druhého odboje a myslím, že na ně měla velký vliv jakási idealistická představa o hrdinných partyzánech [...] Pro přechod hranic jsme zvolili šumavskou Kvildu. Původně jsme měli namířeno do Sušice. Z autobusu jsme však museli vystoupit, jelikož jsme byli velmi nápadní a příslušníky SNB se to všude jen hemžilo. [...] Německé hraniční pásmo jsme přecházeli celkem čtyři. Odcházel jsem já, Stanďa Maděra, bratranec Vráti Radovan Číla a syn lékárníka z Benešova, o němž si pamatuji, že se jmenoval Rokos. Museli jsme projít CIC a IRO screeningem, což by bývalo poměrně obtížné, kdybych v kanceláři IRO nepotkal bývalého banderovce, se kterým jsem se v roce 1946 setkal na Dumbieru a který mě našel. AA, telefonický rozhovor autorky s Ladislavem Leitermanem, březen 2006.*
 - 10 *Návrh na provokační metodu na Cermana Vladimíra ze dne 9. 1. 1952*. KV-StB Hradec Králové, č. j. A-4/52. Kopie v archivu autorky.

- 11 Srov. Rozsudek jménem republiky ze dne 13. června 1952. Státní soud v Praze. 5 Ts I 44/52. Kopie poskytnutá paní Blankou Čílovou v archivu autorky.
- 12 Srov. <http://www.ustrcr.cz/cs/vladimir-cerman> (citováno k 30. 10. 2013). K tomu i *Novopacké vesnické noviny pro okres Nová Paka*, č. 15, 19. 6. 1952. Celé číslo bylo věnováno tomuto procesu.
- 13 Výslovnost jména bez háčku není v této oblasti ničím neobvyklým. Lze ji slyšet zejména od lidí starší generace.
- 14 AA, rozhovor autorky s Blankou Čílovou dne 4. 4. 2013.
- 15 JOHN, Otakar: *Kronika města Nové Paky, kapitola Rok 1953* (nestránkováno). Kopie v držení Městského muzea v Nové Pace.
- 16 Tamtéž.
- 17 Marie Hrubá, manželka letce RAF Otakara Hrubého.
- 18 AA, rozhovor autorky s Blankou Čílovou dne 4. 4. 2013.
- 19 AA, rozhovor autorky s Věrou Roučkovou dne 5. 4. 2013.
- 20 Blanka Čílová uvedla, že z původních 90 kg měl při návratu pouze 45 kg.
- 21 Původně trestanecký pracovní tábor Horní Slavkov, později přejmenovaný.
- 22 AA, rozhovor autorky s Blankou Čílovou dne 4. 4. 2013.
- 23 Tamtéž. Při této vzpomínce se paní Blanka neubránila slzám.
- 24 Pouze pan Vágenknecht jasně řekl, že se *Zdenek vrátil domů umřít*. AA, rozhovor autorky s Jaroslavem Vágenknechtem dne 5. 4. 2013.
- 25 Více informací viz KUŘÍKOVÁ, Veronika: *III. odboj na Novopacku. Rozsudek Or T 1512/49*.
- 26 AA, rozhovor autorky s Růženu Petrákovou dne 4. 4. 2013.
- 27 Tamtéž, rozhovor autorky s Věrou Roučkovou dne 5. 4. 2013.
- 28 JOHN, Otakar: *Kronika města Nové Paky, kapitola Rok 1953* (nestránkováno).
- 29 AA, rozhovor autorky s Alenou Česákovou dne 6. 4. 2013.

Benešovsko roku 1953 – regionální aneb kronikářský pohled

Tento příspěvek bych ráda uvedla citátem z díla autora, který je mi zvláště blízký, Jana Čepa: *Kdybychom ostatně sledovali rodokmen lidí, kteří žijí ve městě třeba už kolik generací a kterým nepatří nikde ani dlaň půdy, objevili bychom, že si odevzdávají z otce na syna vzpomínku na kraj, odkud vyšli jejich předkové, a opírají se v myslí o ono místo jako o svou skrytou zálohu, jako o nezcizitelné dědictví [...] Zdá se, jako by i duše potřebovala pro svůj život kus země, kde by mohla zapustit kořeny, odkud by mohla vyhnat kmen a korunu své obraznosti, žádostivé prostoru a světla, kam by se mohla uchýlit, uplouhaná po bludných cestách necestách, dřív než se navždycky vznese do oslnivého jasu, kde utkví bez podpory.¹*

Připadá mi totiž, že právě tato slova odpovídají velmi výstižně na otázku po smyslu bádání zaměřeného na minulost regionů, zejména zemědělských, v dnešní době obecného úniku do velkých měst. Rodové dějiny mnoha osob mně velmi blízkých jsou zakotveny na převážně zemědělském Benešovsku, v kraji obtékaném Sázavou a Vltavou. Původně jsem měla v úmyslu věnovat se kronikářskému obrazu Týnecka. Zajímalo mě, jak se politické a společenské změny počátku 50. let (neboť jediný, byť velmi významný, rok – 1953 nelze jen tak beze všeho izolovat a vytrhnout ze souvislosti) otiskly do pohledu kronikářů v místech ovlivněných podnikatelskými, ale především veřejně prospěšnými aktivitami rodiny Janečkových, vlastníků zbrojovky v Týnci na Sázavou a pozdější Jawy (zakladatel podniku po špatných zkušenostech ze svých počátků ve zbrojní továrně Na Zelené lišce v dnešním čtvrtém pražském městském obvodu přešel k výrobě naprosté většiny komponent pro své produkty vlastními silami, v těsném sousedství Týnce, v Brodcích, vybudoval ještě kovoobráběcí podnik). František Janeček měl ambice stát se místním Bařou a v souladu s tím se angažoval v rozvoji Týnce i přilehlých obcí. Kladla jsem si otázku, jak na to reagovala tamější poúnorová lidospolupráva, čím se snažila přebít a zahladit to pozitivní, co v obecném povědomí po Janečkových nutně zbylo.

Když jsem však procházela obecní kroniky v benešovském archivu – téměř všechny jsou již digitalizovány, ale díky laskavosti místních pracovníků jsem mohla dostat původní svazky s kresbami a nezaměnitelným rukopisem jednotlivých kronikářů – můj záměr nabral jiný směr. Zajímavějším zdrojem informací se mi vzhledem k záznamům o dokončení Slapské přehrady zdály kroniky obcí Krňany, Teletín a Třebosín, ležících na ostrohu mezi někdejšími Svatojánskými proudy a Štěchovicemi. Tyto kro-

niky, které poutají pozornost i samotným originálním a precizním grafickým provedením, zachycují život v oblasti zemědělské, byť s těžkými podmínkami danými kamenitou, nepřilíh úrodnou půdou. Zmíněné nevýhody byly zčásti kompenzovány úspěšným rozšířením jahodářství, zavedeného koncem 19. století přítelem Vojty Náprstka Rudolfem Strimplem původně na dvoře Chlístov.² Kromě toho si tyto obce z doby okupace odnesly zvláště těžké „startovní podmínky“ pro poválečný rozvoj. Obyvatelé byli z větší části vystěhováni, aby uvolnili místo cvičišti vojsk SS,³ budovanému v několika etapách od roku 1942 až do konce okupace od Benešova po Sedlčany. Teletín a přilehlé obce byly vysídleny v první etapě zřizování cvičiště s termínem do 15. září 1942. Vysídlovací vyhláška zveřejněná okresním hejtmanem v Benešově postihla nejen majitele trvalých obydlí, ale i chat. Klíče museli odevzdat četnickým hlídkám. Vybavení si mohli odvézt pouze se svolením velitelství cvičiště, umístěného původně v Benešově a posléze na Konopišti. Po návratu v roce 1945 – až k tomuto výchozímu bodu se musíme vrátit, abychom pochopili vývoj v 50. letech v těchto obcích v celé jeho složitosti – našli své příbytky zdevastované, pole zaplevelená, s nevybuchlou municí i zbraněmi, které zde zanechala prchající vojska. Po průchodu Rudé armády, která nabyla dojmu, že se nachází na území německé jazykové enklávy opuštěné obyvateli, utrpěly značné škody i větší statky, v době fungování cvičiště zachované pro základní zemědělskou výrobu k podpoře zásobování vojska jako tzv. SS-Hofy.⁴ Navíc poválečná vláda, Zemský národní výbor, velení čs. armády a další autority navrátilce až do počátku roku 1946 udržovaly v nejistotě o dalších osudech jejich rodiště. Zemědělská krajina se zdála odborníkům tak poničená (z trojlístku kronikami mapovaných osad byl nejhůře postižen Třebosín, součást střelnice pro ženíjní školu umístěnou v nedalekém Hradištku), že navrhovali nabídnout místním přesídlení do pohraničí na usedlosti, které se uvolní odsunem sudetských Němců a využít tuto oblast buď pro účely výcviku čs. armády (Netvořicko – Neveklovsko čili oblast blíže k Sázavě a Benešovu), nebo, především její povltavskou část, k rekreačním účelům. Netřeba jistě připomínat roli těchto míst při rozvoji trampského hnutí.

Výše řečené přispělo svým dílem k radikalizaci části obyvatel, a jak dokládají kronikářské zápisy, vedlo k posílení KSČ, a to citelnému. Před válkou tato strana ve jmenovaných obcích neexistovala. Již při svém založení v roce 1946 však měla např. teletínská stranická organizace 17 členů včetně 7 rolníků s pozemky přes 20 hektarů. Rok 1949 ovšem přinesl komunistům odliv sympatií, masové náborové akce rolníky spíše znechutily. Všichni střední zemědělci v té době ze strany vystoupili. Zůstali pouze malozemědělci hospodařící na méně než 10 hektarech. V ostatních dvou obcích, v Krňanech a Třebosíně, byla situace podobná.

Pro představu o posunu ve vnímání a hodnocení politiky komunistů, resp. toho, jak byla prezentována navenek, poslouží až podivuhodně charakteristické životní osudy nejznámějšího z obecních kronikářů, Vladimíra Mühlbacha⁵. Jeho příběh by stál za samostatnou studii, pro účely tohoto příspěvku uvedu jen pár zásadních skutečností. Kroniku vedl tři desetiletí, od roku 1949. Nebyl místním rodákem, o dvacet let dříve jej k Vltavě do Štěchovic přivedlo nadšení pro trampování. Tento kožešník z pražských Vinohrad, vlastenec vyznamenaný za odbojovou činnost za okupace a účast v Pražském povstání, právě v uvedeném roce 1949 zlikvidoval svou živnost, odstěho-

val se do srubové chaty u Teletína a započal novou existenci jako dělník na Slapské přehradě, kde se záhy stal vedoucím celé dělnické party. V roce 1950 začal někdejší mistr jemného kožešnického řemesla pracovat na otevření druhého teletínského kamenolomu pro materiál na betonáž přehrady. Kvalitou je zdejší žula podle odborníků srovnatelná s žulou alpskou. První lom se téměř vyléčil při stavbě Štěchovické přehrady v letech 1939–1942. *Chráněný přírodní výtvar Teletínský lom se nachází v jižní části Středočeského kraje, asi 16 km západně od Benešova, 500 m východně od obce Teletína. [...] vlastně se zde nacházejí lomy dva. Menší z nich je registrován od roku 1934. Kámen z něj se používal na mostní a vodní stavby. V roce 1941 bylo jeho kamene použito na stavbu štěchovického zdymadla. Asi 300 m jihozápadně od tohoto malého lomu byl v roce 1949 otevřen nový třítážový lom. Bylo zde těženo kamenivo pro stavbu Slapské přehrady. V obou lomech se vyskytují velmi zajímavé petrografické jevy. Z tohoto důvodu byly oba lomy navrženy na chráněná území. Stalo se tak v roce 1977. [...] Teletínský lom patří k petrograficky nejzajímavějším lokalitám Českého masivu. Stáří hornin lomu bylo odhadnuto na 350–380 milionů let. V rámci chráněného území a v širším okolí se uplatňuje několik samostatných geologických jednotek – svrchní proterozoikum, jílovské pásmo a středočeský pluton, což je rozsáhlé těleso hlubinných vyvřelin, které vystupuje na povrch mezi Českým Brodem, Nýrskem a Tábořem. Jedná se o třetí největší těleso vyvřelin v Českém masivu. Bylo v něm rozlišeno více než dvacet horninových typů.*⁶ Rozsáhlé pasáže kroniky jsou věnovány právě tomuto lomu, s řadou technických detailů líčí jeho rozvoj a stavbu lanovky pro transport materiálu na staveniště. Kronikáři pochopitelně každoročně absolvovali školení, kde jim příslušní osvětoví referenti, v našem případě referent benešovského okresu, vštěpovali, jak kroniky vést v souladu s požadavky strany a která témata upřednostňovat. Avšak u této kroniky nelze přehlédnout autentické zaujetí autora pro místní stavbu pětiletky.

Z bohatého tematického záběru kronikáře Mühlbacha se nadále soustředím na tři okruhy témat spjatých výhradně s rokem 1953.

Jde o počátky kolektivizace, resp. zakladatelské období místního JZD, pro které byl rok 1953 kritickým a zároveň přinesl na dobové poměry velmi otevřenou kritiku místních občanů, výstižně ilustrující potíže zemědělců stojících mimo JZD. Dále o záznamy zachycující reakci na smrt sovětského vůdce Stalina a prezidenta Gottwalda a konečně o měnovou reformu a její přijetí dělníky v teletínském lomu.

V Teletíně vzniklo JZD I. typu již v roce 1952. Byli odtud vystěhováni dva sedláci označení za kulaky. Vystěhování Josefa Bartoše s největší rozlohou půdy poznamenalo začátky JZD spíše negativně. Jeho statek patřil k těm, které byly za okupace zabráný jako tzv. SS-Hofy, a majiteli se ho nepodařilo obnovit. Jedním z nezanedbatelných důvodů k označení Bartoše za kulaka a jeho vystěhování byla pravděpodobně i skutečnost, že mu patřila většina lesních pozemků přiléhajících k výše zmiňovanému kamenolomu. Nároky Slapské přehrady na zvýšení těžby v lomu stoupaly, vysídlením a převzetím majetku hospodáře Bartoše se mj. dosáhlo i „legální“ možnosti využít jeho pozemky k rozšíření lomu. Podobně se vedlo i hospodářům Janu Sládkovi rovněž z Teletína a Janu Vaňovi ze sousedního Vysokého Újezda. Živý i mrtvý inventář Bartošova statku byl v neutěšeném stavu, jak uvádí zpráva prvního předsedy JZD Josefa Kokty: [...] *usedlost byla úplně zpuštěna, nebylo vozů, pluhů ani jiného*

náradí (přesto měl Bartoš podle staršího záznamu v kronice pro rok 1952 napláno-
ván v souvislosti s povinnými dodávkami chov 20 kusů hovězího dobytka, z toho
12 dojnic a 16 kusů vepřového – pozn. aut.). *Nepochopení ostatních zemědělců ještě
stěžovalo tuto jejich práci* (rozuměj: zakladatelů družstva – pozn. aut.) *pro záchranu
úrody pro výživu pracujících. Odříkáním a bezpříkladnou obětavostí několika členů
byla tato práce zvládnuta, kdy jednotlivci pracovali denně až 19 hodin.*⁷ Navíc většinu
ze zakladatelů JZD tvořily ženy starší 50 let a bezzemci. Pro míru jejich zkušeností
s hospodařením bylo víc než symbolické, že první předseda Josef Kokta byl vyučený
lakýrník. Začátky společného hospodaření provázela řada nezdarů. Vepřový doby-
tek postihla obrna z podvýživy a tři čtvrtiny stavu skončily v nuceném výkupu, ná-
sledkem nedostatečné péče uhynula velká část kuřat, sklizeň jahod nezachránili ani
brigádníci, kteří napáchali více škod, než kolik činil výnos z jejich sběru. Dodávky
u krmného obilí a brambor se podařilo splnit jen z 50 %, u pšenice ze 60 %. Bene-
šovský ONV sice přidělil družstvům koně, ale seno pro ně nedokázali místní druž-
stevníci zajistit vlastními silami, museli je nakoupit. Do následujícího roku družstvo
vstoupilo s nemalým finančním dluhem. Přesvědčovací akce pro vstup do JZD však
probíhaly v neztenčené míře a první hospodářsko-technická úprava pozemků druž-
stvo pozvedla. Na úkor soukromě hospodařících zemědělců, kteří stále představovali
v obci většinu, získalo pozemky s již plodícími jahodami. Druhou společnou sklizeň
zvládli družstevníci lépe a dluh podstatně snížili. Situaci soukromníků v roce 1953
popisují pečlivě přepsané a do kroniky vložené písemné stížnosti občanů. Kronikář
měl z pověření benešovského ONV vést v prosinci 1953 besedu s občany (v reakci na
klíčavský projev prezidenta Antonína Zápotockého vyzývající ke zpomalení tempa
zakládání JZD a důslednému uplatnění přesvědčovacích místo direktivních metod).
Vyzval je k písemnému vyjádření k poměrům ve vedení obce i JZD. Po prolomení
počáteční nedůvěry dorazila více než desítka dopisů, z velké části anonymních, ale
našli se i odvážlivci, kteří se podepsali.

Tímto způsobem se dochoval výčet stížností platných nejen pro trojici námi sle-
dovaných obcí, ale zřejmě i obecněji. Funkcionáři MNV i JZD jsou zde kritizováni
za prospěchářství, používání nátlaku, pomalost a liknavost při vyřizování stížností
občanů, alibismus při vysvětlování nepopulárních opatření (odvolávají se na naří-
zení ONV i v případech, kdy rozhodli od stolu sami), lživou propagandu při tech-
nicko-hospodářské úpravě pozemků, kdy soukromníci byli předem uklidňováni,
že dostanou po scelení pozemků louky a pole ve stejné kvalitě: *Žádám o vysvětlení,
proč mně nebyla vyřízena žádost o změnu přidělu pole. Na podanou žádost na MNV
jsem dostal neúplnou odpověď za dva měsíce a po mnoha ústních urgencích u před-
sedy Šmejkal. Proč mi bylo přiděleno 81 arů ve třech dílech a sice část pole, pak
část palouku a třetí část pole, kde se dobýval kámen na silnici a nedaří se tam ani
osevu travnímu.[...] To schválně, aby mě mohli z mého pole dostat a zatím je stejné
neobdělávají. Doufám, že mně bude vysvětleno, proč je se mnou takto jednáno a kdo
o tom rozhoduje, zda MNV nebo ONV?*⁸ Dále: *Při druhé úpravě mně byly pozemky
přeměněny a ty pohnojené vzaty a dáno mně 1.80 ha úhorů, 1.50 ha skalnaté půdy,
což by bylo dobré tak na šterk na silnici, a v tom zaměřen i lom. Za část louky jsem
obdržel tak zvaný „Bagrplac“ a při tom mně schází 57 arů. Dva díly tak zvaných polí*

*jsem obdržel ve velmi špatném stavu, byla tam narostlá chrpa, různé trávy, hlavně bodláčí tak, že při zakončení orby nemohl jsem najít ani pluh. K tomu ke všemu mně byly přiděleny pozemky v hodně pozdní době. Čí je potom vina při špatném plnění dodávek?*⁹ Jak vidíme z citovaných textů, ve skutečnosti slib přidělení pozemků ve stejné kvalitě nebyl dodržen, scelování bylo ve velké míře zneužito k vytlačení soukromníků na pozemky vzdálené od obce, nevyhnojené a kamenité. Kritika se rovněž týká špatného zacházení s dobytkem, mrhání nedostatkovými píceinami, neefektivního postupu při sklizni okopanin a sklizňových pracích vůbec. Pisatelé dopisů volají po převzetí odpovědnosti za zničení a rozkradení inventáře budov opuštěných vystěhovanými kulaky nebo občany, kteří odešli ze svých domovů v souvislosti s rozšiřováním prací v kamenolomu, a upozorňují na šikanování dětí soukromých zemědělců při pokusech získat zaměstnání v zemědělství v okolí rodné obce, v souladu s dobrými výsledky studia zemědělské školy. Pro dobové poměry je příznačné, že postižení nebyli přes velkou poptávku po pracovních silách přijati ani v kamenolomu, práci našli až na Kladensku jako horníci.

*Mám dva syny Jana a Jaroslava. Oba mají lásku k zemědělství a proto zůstali oba doma v zemědělství a prošli zemědělskou školou v Benešově s vyznamenáním. Bohužel jsem se já i můj nejstarší syn Jan zklamal neb mu někdo, pravděpodobně z naší obce zavinil to, že místo vojína pro obranu vlasti byl z něj horník a nyní místo zeměděle-oráče jest z něj zase horník. Rád bych se dověděl, kdo to udělal a hlavně proč to udělal, jakou měl k tomu příčinu. Snad proto, že můj syn i já jsme nestraníky. O tom však, kdo dal mému synovi tak špatný a falešný posudek, se domnívám, že má rád stranu, obec a vlast tehdy, když mu dávají, ale láska jeho k nim rychle ochladne, když od něj nějakou obět žádají. Proto tu obět musí za něj dát a nésti někdo jiný, jako v tomto případě obětoval mého syna, zatímco svoje jistě by nerad obětoval.*¹⁰ Tato slova, převzatá z autentických dopisů – stížností soukromých hospodářů z Teletína a okolí z konce roku 1953, velmi výstižně ukazují, kam až dospěla ideologie třídního boje na vsi: k pomstě na dětech. Zároveň jednoznačně odhalují prospěchářství a politiku „dvojího metru“ místních funkcionářů KSČ. Mezi řádky je totiž jasně čitelné, že autor má silné podezření na konkrétní osobu z tohoto okruhu.

JZD Teletín se v lednu 1960 spojilo s družstvy v Třebšíně (bylo založeno až v lednu 1958, zápolilo se stejně obtížnými startovními podmínkami jako družstvo teletínské) a v Krňanech pod předsednictvím Josefa Dolejše. Spojené družstvo bylo pojmenováno Vítěz. Sídlo v Krňanech, hospodařilo na rozloze 722 hektarů a bylo schopné vystavět i efektivně provozovat zemědělský areál s kravínem pro 174 krav a porodnou prasnici. V roce 1974 se toto družstvo sloučilo s JZD Pokrok Lešany, následujícího roku došlo ke konečnému sloučení do jedné z nejrozsáhlejších zemědělských organizací ve středních Čechách, JZD Rozvoj Posázaví se sídlem ve „zlatokopeckém“ městečku Jílové. Rozvoj hospodařil na 3132 hektarech zemědělské půdy a sklízel ze 20 hektarů jahodových plantáží každoročně kolem 90 tun kvalitních jahod. Právním nástupcem tohoto JZD je První jílovská akciová společnost, která se ovšem zaměřila na něco jiného než na původní zemědělské podnikání (na výrobu extraktů z léčivých rostlin pro kosmetiku, bytovou chemii a potravinářství, dále na výrobu mostových jeřábů v divizi Kovo).

Krátce za sebou následující (5. března a 14. března 1953) úmrtí vůdce sovětského proletariátu Josifa Vissarionoviče Stalina a československého prezidenta Klementa Gottwalda zachycují kroniky kupodivu stručně. Nevěnují se rozsáhlým popisům rozloučení se zemřelými v Praze i jinde v republice. Na tomto místě je nutno zdůraznit, že kronikář Mühlbach zahájil v roce 1949 kroniku návratem k letům první republiky a nejméně desítku stránek věnoval významu osobnosti prezidenta T. G. Masaryka a projevům zármutku nad jeho smrtí. Text působí, jako by autor chtěl zdůraznit, že dále popisované hrůzy okupace postihly zemi již nechráněnou autoritou jejího zakladatele.

Tryzna za zemřelého vůdce sovětského lidu se konala v místním hostinci za účasti pouhých 26 osob, při kapacitě hostinského sálu téměř 100 osob. Prezidenta Gottwalda si občané připomněli na MNV a počet účastníků byl zřejmě tak zanedbatelný, že se ani neuvádí.

K měnové reformě cituji opět Mühlbachovu teletínskou kroniku: *Od 17. do 24. května byla všude nákupová panika. Před obchody stály ve frontách dlouhé řady kupujících. Šeptandou rozhlásilo se, že bude nová měna, a každý se zbavoval peněz. 22. května bylo již mnoho obchodů v Praze i na venkově uzavřeno, protože neměly co prodávat. Prodávaly se jen nejnnutnější potraviny pouze na potravinové lístky. Konečně v pondělí 3. června vyhlášeno provedení měnové reformy v kurzu do pěti tisíc 1:5 a do deseti tisíc 1:50, čili za pět starých korun jedna nová.*¹¹

Jak se k této situaci postavili místní zemědělci, kronikář nezmiňuje, zato se rozepisuje o neklidu v kamenolomu, kde ranní směna nenastoupila do práce. Po vzrušeném vystoupení a debatě s ředitelem lomu Grabmüllerem, který měl nespokojené dělníky přesvědčit o budoucích skvělých vyhlídkách nové měny, se k polednímu znovu začalo pracovat.

V této souvislosti si neodpustím ještě několik poznámek souvisejících s kamenolomem. Přestože kronikář nezakrývá svůj obdiv k tempu jeho zprovoznění, výkonnosti a významu pro stavbu Slapské přehrady, nezamlčuje ani problémy. Odstřely v lomu výrazně zhoršily bezpečnost v okolních obcích: praskala tu okna, u chat v blízkosti lomu poškodily v létě roku 1953 úlomky kamení při silných odstřelech střechy a komíny. V jednom případě dokonce v témže roce dopadl patnáctikilový balvan do spíže zemědělské usedlosti v samotné obci. Vedení lomu zajistilo pro případ úrazu sanitku. Kronika neuvádí, jak často se využívala, pro rok 1953 jen s podivem konstatuje, že se nestal žádný smrtelný nebo život ohrožující úraz.

Kamenolom se potýkal se sezonním nedostatkem pracovních sil a stálým nedostatkem odborníků. Padesát procent zaměstnanců tvořili místní zemědělci, s nimiž nebylo možné o žních a při jarním setí počítat. S obtížemi je nahrazovali brigádníci. V roce 1953 byli povoláni namísto zemědělců studenti, vojáci a dělníci ze smíchovské Tatrovky, využívaní především na opravy strojního zařízení. Vedení lomu též trpělo personální nestabilitou, zejména ředitelé se často střídali. Na podzim roku 1953 např. nastoupil dělnický ředitel Kašpar, který byl záhy odvolán pro *používání nevhodných způsobů jednání s lidmi*.

Výše uvedené jasně dokumentuje, nakolik byl zdejší region zrcadlem sociálních a ekonomických změn, které v první polovině 50. let minulého století zahýbaly ce-

lou zemí. Jako autorem kronik zřejmě nezamýšlená, přidaná hodnota prosvítá mezi jejich řádky, věnovanými především líčení předností socializace zemědělství a industrializace, i řada negativ: třídní rozdělení a znesváření obyvatel osad Teletín, Krňany a Třebšín symbolizujících vesnici jako takovou, postupná ztráta schopnosti vzájemné výpomoci a solidarity v obcích, sdílejících za okupace stejný osud. Lze zde zachytit i nenápadné postesknutí nad nevratnými zásahy do přírodních krás zdejší části vltavského toku a mizející atmosférou tramských osad.

- 1 ČEP, Jan: *Rozptýlené paprsky*. K vydání připravili Bedřich Fučík a Mojmír Trávníček. Vyšehrad ve spolupráci s Knižním klubem, Praha 1993, s. 15.
- 2 Rudolf Strimpl (1859–1920) cestoval dvakrát po Americe (kromě dalších cest po Evropě). Ze zámoří si přivezl mnoho cenných znalostí z oboru zemědělství, včetně včelařství a pěstování jahod. V r. 1895 si pronajal od svatovítské kapituly statek Chlístov (původně snad Hlístov, Chlístov od 16. stol., zřejmě podle staročeského slova *chlist* čili dešťovka) v katastru obce Teletín poblíž Netvořic. Následujícího roku zde začínal s pěstováním z Ameriky přivezených jahod odrůdy Bedford Champion. Jahody složitými cestami dovážel po vodě ze Štěchovic na trhy v Praze a zpestřoval jimi též jídelníček rodiny následníka trůnu, arcivévody Františka Ferdinanda d'Este na nedalekém Konopišti, s kterým se osobně stýkal. Po Strimplově příkladu začali jahody pěstovat zemědělci nejprve v Teletině a v Krňanech (tato obec má dokonce jako jediná v českém prostředí jahodník se třemi plody ve svém znaku; použití jahodníku v heraldice má ovšem již biblické kořeny. Patří k rostlinám odkazujícím na Pannu Marii či na Nejsvětější trojici, symbolizuje ušlechtilost, skromnost a pokoru). Z uvedených obcí se jahodářství záhy rozšířilo po celém kraji. Informace byly čerpány z internetových stránek o. s. Mezi řekami. Viz www.mezirekami.cz (citováno k 15. 10. 2013).
- 3 Projekt vojenského cvičiště pro vojska SS, SS-Truppenübungsplatz Beneschau, nebyl odůvodněn pouze vojenskými zřeteli. Mnohem nebezpečnější byly při jeho uskutečnění germanizační záměry okupantů. Jednalo se o vysídlení a přeměnu území benešovského a sedlčanského okresu o rozloze 34 783 ha s 20 818 obyvateli ve výcvikový prostor se střelnicemi, strážními bunkry, školami různých druhů zbraní a pracovními tábory pro zajatce a vězně. *Hranice území na severu začínala u Hostěradic, kopírovala jižní břeh Sázavy, poté probíhala podél silnice Benešov – Týnec nad Sázavou – Kamenný Přívoz a končila u Žabovřesk. Východní hranice od Žabovřesk pokračovala přes Václavice, Vatečkov, obloukem západním směrem se vyhýbala Konopišti a přes Jarkovice, Jírovice a Semovice pokračovala přes Tožici na Slavkov u Vrchotových Janovic. Jižní hranice vedla od Slavkova přes Sedlčany na Příčov, odkud s odstupem 1 km severně kopírovala silnici Sedlčany – Dublovce – Lichovy. U Lichov začínala západní hranice vedoucí severně s kilometrovým odstupem od pravého břehu Vltavy až k Hostěradicím. Jestliže na mapě načrtneme spojnicí od území Brd (pro účely výcviku okupačních vojsk se zde plánovalo využití a rozšíření území bývalého cvičiště čs. armády) přes Neveklovsko – Benešovsko a Jihlavu (kde koncem války vznikl další výcvikový prostor SS) až po Vyškov (neuskutečněný podobný záměr cvičiště na Moravě), vznikne pás rozdělující ryze české osídlení na sever a jih. Rozšíření milovického cvičiště v severní části území by přispělo k dalšímu dělení zbylého severního prostoru od Prahy k Litoměřicím. Touto cestou hodlala okupační moc rozštěpit kompaktní české území a rozptýlit český živel tak, aby neměl možnost sjednotit se k nebezpečně rozsáhlé odbojové činnosti. Viz KOS, Petr: *Cvičiště Benešov. Vstup zakázán! Stručná historie výcvikového prostoru SS ve středních Čechách v letech druhé světové války a poválečná obnova území do roku 1948*. Posázaví o. p. s. ve spolupráci s Vojenským historickým muzeem, SOA Benešov a Muzeem Podblanicka ve Vlašimi, Jemniště 2011, s. 7.*
- 4 Záměr SS-Hofů objasňuje tamtéž Petr Kos na s. 42: [...] SS-Hofy neboli hospodářské dvory v režii SS. Podle nacistických představ se mělo jednat o jakési „rytířské“ dvory, vybudované z dosavadních statků a zemědělských usedlostí, které by byly v jednotlivých obcích sloučeny. Dvory měly být přidělovány za odměnu zasluhujícím příslušníkům SS a české obyvatelstvo se mělo stát pouhými ná denními otroky. Ze začátku budování cvičiště skutečně objížděly území komise SS vždy s nějakým veteránem, jemuž měl být dvůr přidělen. Záhy ovšem, s vývojem válečné situace, vzaly původní záměry za své a Němci se pokusili na evakuovaném území udržet alespoň nějakou zemědělskou výrobu [...]. Na území cvičiště vzniklo na tři desítky dvorů, osm polezí, několik rybníkářství a speciální útvary pro pěstování jahod a chov ovcí. Obecně

vzato bylo hospodaření na dvorech SS velmi neproduktivní a mnohdy naprosto diletantské. Nejdříve ze všeho vinou takového přístupu zaniklo pěstování jahod.

- 5 Vladimír Mühlbach (1905–1983) původně převzal ve 30. letech po svém otci dobře prosperující kožešnickou živnost v Praze na Vinohradech. Řemeslu se učil jednak od otce, jednak na studijní cestě do Francie. Jak složité pro něj bylo přizpůsobit se požadavkům doby po roce 1948, dokládají jeho vzpomínky, citované synem Vladimírem: *Doba nezvykle nepřijemná. Kožišnickou živnost jsem zlikvidoval k prvnímu listopadu 1949, víceméně z důvodů všeobecného nátlaku úřadů na živnostníky. Je mi zatěžko všechnu tu přemíru v sobě klidně strávit. Konečně 16. listopadu, společně se dvěma kamarády Bobem Hurikánem a Oldou Grossem z Police nad Metují nastupujeme jako dělníci na stavbě Slapské přehrad. Bydlíme všichni u nás v chatě v Teletíně.* Kroniku vedl na požádání MNV, od r. 1970 vedl i kroniku místní požární jednoty a postupně rozšířil svou práci i na zaznamenávání historie a současnosti střediskové obce Krňany, k níž byl Teletín spolu s dalšími dvěma obcemi, Třebsínem a Vysokým Újezdem, připojen (včetně kronikářských záznamů zahrnujících obě uvedené obce). Studoval v archivech, aby mohl zmapovat nejstarší minulost obcí, zvláště Teletína. Ten vynikal mezi ostatními posázavskými osadami, původně poddanskými, náležejícími církevním vrchnostem, svým „svobodnickým“ charakterem. Vznikl spojením usedlostí malých vladyků (jejich existence skončila pravděpodobně po husitských válkách) a svobodných sedláků – svobodníků, kteří si udrželi své, na vrchnosti nezávislé postavení do 19. století. Na přelomu 70. a 80. let minulého století se zhoršila kronikářova oční choroba natolik, že musel své práce zanechat. Poslední zápis o jeho smrti a rozloučení s milovaným kusem země mezi Sázavou a Vltavou a jeho obyvateli zanesla do kroniky podle jeho pokynů manželka. Viz www.mezirekami.cz (citováno k 15. 10. 2013).
- 6 NĚMEC, Jan: Geologie chráněného přírodního výtvaru Teletínský lom. In: *Sborník vlastivědných prací z Podblanicka*, 1978, roč. 19, č. 9, s. 5. Muzeum Podblanicka, Vlašim 1978.
- 7 SOA Benešov, Kronika obce Krňany a připojených obcí Třebsín a Teletín, okr. Praha-západ, díl III., kronikář Vladimír Mühlbach, Založení JZD, s. 351.
- 8 Tamtéž, příloha k Besedě s občany v prosinci r. 1953 – Došlé příspěvky do „Besedy s občany“, dopis ze dne 20. 12. 1953, statečně podepsaný soukromým hospodářem Vojtěchem Čížkem.
- 9 Tamtéž, nedatovaný dopis podepsaný soukromým zemědělcem Josefem Stibůrkem z Teletína, čp. 13.
- 10 Tamtéž, nedatovaný a nesignovaný dopis roztrpčeného otce, který ovšem při uvedení jmen synů a jejich potíží mohl být v obci s několika desítkami usedlostí snadno identifikován.
- 11 Tamtéž, Měnová reforma, s. 372.

Obec Teletín na fotografii z roku 1942

Tzv. druhý teletínský lom zásobující stavbu Slapské přehrady, foto z roku 1951.

Zdroj: SOA Benešov, obecní kronika Teletína

Beseda s občany.

9. prosince mne požádal s Příborský, okresní osvětlový referent v Benešově, abych se ujal přípravy večera „Besedy s občany“. Uvěřil jsem plakát na hostinci „Dednoly“ s programem a výzvou, aby do 15. prosince občané vložili do schránky, která byla umístěna v chodbě hostince své připomínky co se jim líbí i nelíbí ve vedení obce, SZD, ohledně ačkni fronty a pod., že se nemusí ničeho bát, že se mohou i nemusí podepsat, mohou psát psacím strojem, tiskacím písmem atd. Zkrátka když něco napsali, co by bylo někomu nepříjemné, aby neměli obavy, že za to budou nějakým způsobem stíháni. Celý týden nebylo ve schránce nic, až poslední den jsem našel ve schránce jeden příspěvek, anonymní, ve kterém neznámý poukazoval na poměry v SZD i MNV. Protože přišel zatím pouze [uvěřil jsem jej tedy podle příkazu s Příborského ve schránce na hospodě, aby si jej mohl každý přečíst. Příspěvek tam visel celý týden. Byl z toho v obci rovruch. Členové SZD mi nemohli „přijít na jméno“. Ze prý je to podnět k práci pracovní morálky a socialistického zřízení. S Příborský byl vyzván, aby se dostavil na schůzi MNV a záležitost vysvětlil. Ten tam řekl, že vše co jsem udělal, bylo podle směrnic o „Besedách s občany“. Na základě uveřejněného příspěvku došlo pak ještě 12 dopisů. Pro obsáhlost materiálu bylo nutno schůzi odložit z 22 XII na 28 XII –

Ukázka rukopisu Vladimíra Mühlbacha z obecní kroniky Teletína a připojených obcí Krňany, Třebšín, Vysoký Újezd, úvod k textu věnovanému besedě nad stížnostmi občanů z prosince 1953.

Zdroj: SOA Benešov, obecní kronika Teletína

Jiří Cukr

Rok 1953 v zápisech obecních kronik na Českobudějovicku

České obecní kronikářství prošlo po roce 1948 změnami, které i tuto činnost výrazně zpolitizovaly a přizpůsobily socialistickému myšlení. Vedle nařízení ministerstva informací a osvěty z 30. září 1950 se směrodatnou stala směrnice ministerstva školství a kultury z 30. ledna 1956. Kroniky měly nyní plnit roli *významného osvětového prostředku pro politické uvědomování a posilování našeho lidu v jeho budovatelském úsilí*. Jednotlivé záznamy musely *být oproštěny od dřívější falešné, předstírané objektivnosti a lhostejnosti k otázkám třídního boje*. A konečně kronikář byl *povinen pravdivě, věrně a věcně zapisovat události, které se staly v obci, zejména ty, které vystihují účast obce při budování socialismu*.¹

Do té doby platil zákon č. 80 z 30. ledna 1920, doplněný v roce 1921 (resp. 1932) vládním nařízením s podrobným návodem k psaní pamětních knih (kronik).² Nevelké procento kronik existovalo v českých obcích již před první světovou válkou, kdy vznikaly buď spontánně v průběhu druhé poloviny 19. století v souvislosti s rozvojem českého spolkového, kulturního a osvětového života, nebo ještě dříve jako reakce na guberniální nařízení z 31. srpna 1835.³

Předkládaný příspěvek vznikl metodou sondy do 38 obecních kronik⁴ z různých obcí českobudějovického okresu v jeho současných hranicích.⁵ Jde o poměrně rozsáhlé území (rozloha 1638 km²) s pestrým geografickým členěním (hory, pánve), ovlivněné rozdílným historickým vývojem (splavnění řek, odsun Němců v pohraničí) a drobnými lokálními specifiky (zemědělská oblast Blat okolo Zlivi, rozsáhlé lesní komplexy okolo Ševětína). Na tyto faktory, které měly vliv na směřování daného území v dějinách, však nebylo nahlíženo vzhledem k náročnosti takového případného projektu, kdy by se musela komparovat např. rozdílná úrodnost a bonita půdy, meteorologické podmínky, demografický vývoj, dostupnost služeb (související mnohdy s blízkostí větších měst) apod.

Stejně tak jsme upustili od bližšího poznání života jednotlivých kronikářů (věk, povolání, vzdělání, praxe, politické smýšlení apod.) a okolností, za kterých zápis prováděli (odstup mezi událostí a jejím zápisem, zásahy členů MNV), což mohlo mít vliv na závěrečnou podobu záznamů a jejich výpovědní hodnotu. Cílem nebylo podrobně rozebírat a vyhodnocovat jednotlivé zápisy ani porovnávat stav pamětních knih ve vybraných obcích, ale získat výtah rozličných událostí, objevujících se na stránkách obecních kronik, který po sumarizaci poskytl komplexní pohled na rok

1953 se všemi jeho změnami v místním, regionálním, republikovém, potažmo světovém prostoru (pokud to kronikář zaznamenal).

Ústředním tématem roku 1953 byla v drtivé většině zkoumaných obecních kronik měnová (peněžní) reforma, o jejíž přípravě se mezi lidmi vědělo. V kronice z Křenovic k tomu čteme: *Již celý květen rozšiřovány zprávy, že se něco bude dít s naší měnou. Byla velká nejistota a znovu se děly velké nákupy.*⁶ Protože měla dopad na všechny bez rozdílu, nalezneme o ní více či méně podrobnější zmínku v 33 kronikách (naopak snížení cen na podzim následně reflektovalo pouze šest kronikářů). Dle kronikáře z Nové Vsi u Českých Budějovic se jednalo o *největší událost roku*, ločenicový zase píše, že *tento rok byl pro naši obec dosti neklidný, k čemuž valnou měrou přispěla peněžní reforma* (podrobněji projevy „neklidu“ bohužel nezmiňuje). Kronikář z Hlincovy Hory ji charakterizoval jako *energický zásah do hospodářských poměrů, jenž měl vést k uvolnění cesty vpřed*. V Pištíně celou reformu komentovali v duchu tehdejší propagandy: *Tato reforma vyrazila poslední zbraň buržoasii z ruky, kterou jsme porazili v roce 1948 politicky a nyní hospodářsky.*

Vedle strohého konstatování, že reforma proběhla a co s sebou přinesla (kronika Krasejovky: *Peněžní reformou byly likvidovány dosavadní vázané vklady, provedena výměna starých peněz, a to na 1 osobu 300 Kčs v poměru 5:1, ostatní peníze, které nebyly uloženy na vkladní knížku, byly vyměněny v poměru 50:1*), se častěji setkáváme s rozsáhlejším líčením události, vysvětlováním nutnosti reformy (slovy dobrovodského kronikáře *politické objasňovací kampaně*), popisem dohledu bezpečnostních složek (SNB a milicí) na výměnná střediska, nákupů zásob a nesouhlasných projevů občanů a s tím souvisejících problémů. Zajímavý je případ ze Ševětína, kde se kvůli reformě uskutečnila 31. května tradiční pouť bez stánků a prodejců: *Právě 31. května, poslední den před měnovou reformou, konala se v obci tradiční výroční pouť, která však neměla ani jednoho stánku. Jen houpačky, kolotoč a střelnice připomínaly, že je pouť.*

V kronikách nechybějí nové cenové tabulky a informace o zrušení přidělových lístků na potraviny a průmyslové zboží, které v Československu existovaly od druhé světové války. Začalo se prodávat volně bez potřeby poukazů. Doudlebský kronikář, který měl osobní zkušenost se zásobováním, k tomu poznamenal: *Největší uspokojení nad tímto opatřením projevili hlavně vedoucí prodejen potravinářských a ti, kteří vedli zásobovací agendu [...] Složitost zásobovací agendy při stále se měnících předpisech mohl posoudit jen, kdo ji zastával [...] Měsíčně vyžadovala tato agenda v místní obci (370 obyvatel) průměrně 30 pracovních hodin, nepočítajíc ztrátový čas a stálé sledování zásobovacích předpisů uveřejňovaných v Zásobovacím zpravodaji, který vycházel dvakrát za měsíc.*

Velice důležité místo mají v obecních kronikách zmínky o zemědělských pracích, úrodě a následné sklizni. Tomuto tématu se věnuje 22 z 38 kronikářů, kteří rok 1953 vesměs hodnotí jako příznivý pro úrodu. Žně a sklizeň obilí prý byly jedny z nejlepších v posledních letech (Doudleby, Křenovice, Trpnouze). Na venkov jezdili vypořádávat brigádníci (např. v Hlincově Hoře to bylo 12 zaměstnanců výtopny Čs. drah), v některých obcích využili nové technické stroje (kombajny) dodané traktorovými stanicemi. Kvůli obavám z požárů byly svolávány žňové hlídky, které jsou v kronice obce Opalice popsány takto: *Každý člen byl povinen dbát ve zvýšené době a míře,*

aby byly odstraněny všechny závady, které by v době zvýšeného pracovního úsilí mohly způsobiti požár. Dále kontrolovat všechny osoby, a pokud by se zdály být podezřelé, předat je bezpečnostním orgánům. V době jakékoliv nebezpečí učinit poplach a přivolat požární sbor [...] Hlíдалo se od večerního soumraku do rána v době od 20. července do 23. srpna 1953.

U ostatních plodin se zprávy o úrodě rozcházejí, což je jistě ovlivněno jinými klimatickými podmínky a jarním počasím (bude o něm zmínka dále). Úroda brambor a ovoce byla v zásadě bohatá, avšak podle kronik z Dubného a Hluboké nad Vltavou se urodilo málo brambor, podle kroniky z Kamenného Újezda zase málo ovoce.

S úrodou souvisí fenomén 50. let, a sice akce spojené se sběrem mandelinky bramborové. Přímo se o ní píše ve 13 zkoumaných kronikách. Zatímco v Křenovicích již hledání škůdce oproti předchozím letům ochabuje, v Ločenicích s ním teprve v roce 1953 začali: *Přišla doba hledání i v naší obci.* Opalický kronikář zaznamenává: *K likvidaci škůdce bylo vydáno vládní nařízení z dubna 1953.* Tzv. „hledací akce“ probíhaly většinou každý týden nebo jednou za 14 dní a mnohde byly nasazeny také postřiky. Podle statistiky uveřejněné v kronice obce Roudné *sebráno bylo přes 500 brouků a přes 2300 larev.*

Výše a kvalita úrody se projevily v povinných dodávkách (vedle plodin se vztahovaly také na mléko a maso), o kterých je zmínka v 17 případech. Podle křenovické pamětní knihy *každý snadno splnil předepsané jemu dodávky, protože letos byla neobyčejná úroda obilovin.* Nebylo to tak ovšem všude (např. v Opalicích splnili na 72 %, v Purkarcí na 75 %, v Čejkovicích na 80 %, zato v Dobré Vodě měli splněno na 100 % již v září). Vedle procentuálního vyjádření se lze dočíst o trestech v případech, že dodávky nebyly splněny včas a dle předpisů (např. v Purkarcí z předepsaných 800 litrů mléka odevzdali pouze 130 litrů). Nejčastějším postihem bylo vystěhování a konfiskace majetku po soudním líčení, dále pokuty a veřejné vyvěšování jmen neplničů. Pro ilustraci, jak takové kronikařské zápisy věnující se této problematice vypadají, můžeme ocitovat slova z kroniky obce Dříteň: *František Plojhar č. 21 byl dne 6. června odsouzen ke ztrátě majetku se zákazem pobytu ve Dřítěni na 10 let. Jeho vystěhování způsobilo v obci značný rozruch a kritiku většiny občanů [...] Byl vystěhován na státní statek v okrese Chrudim. Živý inventář a část pozemků převzalo JZD a ostatní pozemky byly přidělovány podle zákona č. 55 ostatním zemědělcům, kteří měli podmínky pro jejich obdělávání. Do bytu v č. 21 se přestěhoval z č. 3 Antonín Scheichl, důchodce s manželkou. Podobně píše např. kronikář obce Chrástany: Dne 24. dubna byl zlikvidován a přestěhován zemědělec Josef Komzák z čís. 23 pro špatné plnění dodávkových úkolů zemědělských produktů státu do novobydžovského okresu na státní statek. A do třetice ještě zápis z kroniky obce Opalice: Rozsudkem okresního soudu v ČB ze dne 19. února 1953 odsouzen byl František Šebelka, majitel zemědělské usedlosti v Rančicích čp. 3, k 12 měsícům odnětí svobody a k pokutě Kčs 40 000 pro trestní čin sabotáže a ohrožení jednoty našeho hospodářského plánu.*

Pochopitelně se nesmíme zapomenout zmínit o problematice jednotných zemědělských družstev (JZD). Zprávy v obecních kronikách jsou velmi rozmanité, což souvisí s tím, jaká konkrétně byla v daném sídle situace okolo JZD (zakládání, likvidace, agitace, neaktivnost). V roce 1953 v daném okrese vznikla čtyři JZD (Dobřejo-

vice, Dubné, Chrášťany, Ševětín), zanikla tři (Chrášťany, Krasejovka – Dolní Svince, Třebeč), přičemž vidíme, že v Chrášťanech, obci ležící v nejsevernější části budějovického okresu, došlo během tohoto roku k založení a opětovnému zrušení JZD. Kronika celou záležitost odbývá touto stručnou větou: *V měsíci dubnu bylo založeno v naší obci jednotné zemědělské družstvo o 30 členech, které se později pro nedostatek pracovních sil a špatnou organizaci rozpadlo.*

Někde se problémy vyvstálé okolo JZD podařilo včas urovnat. Příkladem může být obec Hlincova Hora, kde *družstevníci zdatně pracovali přes to, že někteří z nich se necítili spokojeni s technicko-hospodářskou úpravou pozemků, ani s odměnou za práci v družstvu a proti původnímu rozhodnutí, účastnit se kolektivní práce a překonávat počáteční nesnáze, chtěli se vrátit k individuálnímu hospodaření a snažili se poměr s JZD rozvázat. Členská schůze z 2. září však tyto rozpory na čas urovnala.*

Zprávy o různých formách agitace se vyskytují v pěti případech (Čejkovice, Koloděje nad Lužnicí, Křenovice, Ledenice, Vrábče). V čejkovické kronice např. stojí napsáno: *Zemědělci před agitačními dvojicemi zavírali vrata, zapírali svou přítomnost, zemědělec Vobr Josef utekl před dvojicí střechou. Dvojice přesvědčovali dále. Kladného výsledku nebylo dosaženo. Obecní kronikář z Vrábče zase poznamenal, že pokus o založení ztroskotal na neuvědomělosti velké části rolníků. Přesvědčovacích pohovorů se účastnili i tovární dělníci, jak dokládá křenovická kronika: Rok 1953 začal znovu se silnějším přesvědčováním a větší agitací pro vstup do JZD [...] Prvního května ve večerních hodinách chodili dělníci z továren přesvědčovat zemědělce pro vstup do JZD. Celý červen silná agitace pro vstup zemědělců do JZD. A kronikář z Nové Vsi si posteskl: Obec jest již kolem obklopena JZD, jsou již v Borovnici, Nedabyli, v Doubravici, ve Zborově, ve Strážově i Strážkovicích, Srubci, jen Nová Ves a Hůrka nechtějí najít cestu ke společnému hospodaření ku škodě všeho pracujícího lidu a i své vlastní.*

Zcela ojedinělý je případ z Roudného, kde byli vzati do vazby a odsouzeni předseda JZD Jan Beníšek s místopředsedou Leopoldem Veselým. Beníšek byl potrestán dvěma roky vězení a ztrátou občanských práv na tři roky *pro zcizování majetku JZD* a Veselý dokonce čtyřmi roky žaláře, ztrátou majetku a občanských práv a ještě zákazem pobytu v budějovickém okrese, to vše *pro nesprávné vedení a jednání v JZD.*

V souvislosti s jednotnými zemědělskými družstvy a polními pracemi se občas vyskytují v kronikách zmínky o strojních a traktorových stanicích (STS). Většinou jsou to nářky nad jejich malou mechanizovaností, malou pracovitostí a neaktivností jejich zaměstnanců při pomoci se zakládáním JZD. Ocitujme zde zápis z dříteňské kroniky: *Zejména ve žních při výmlatu chyběla výkonná mláticí souprava. Mlátička přidělená z STS měla velkou poruchovost a tak se práce protahovala. Nedostatky, které se musely řešit, byly i ze strany traktoristů STS, kteří ráno dlouho přijížděli. Obdobně se staví k technizaci v Ločenicích, kde ke žním použili kombajn, jenž ale se u nás neosvědčil, stále měl nějakou poruchu a mnoho toho za den neudělal. Stručně a jasně spolupráci s STS hodnotí kronikář z Pištína: STS, možno říci vůbec, nepomohla ve žních ani v podzimních pracích a jeho kolega z Krasejovky: Práce STS byla v obci neuspokojivá, nepomáhala rolníkům.*

Se zemědělstvím úzce souvisejí informace o počasí. Z normálu vybočuje zejména počasí v květnu a červnu, které mělo v některých oblastech neblahý vliv na kvalitu

plodin. Začátek května nepředznamenával žádné výkyvy. Podle kroniky z Dobřeovic zavládlo okolo 5. 5. *počasí vskutku jarní a příroda začala hýřit*. V noci z 9. na 10. 5. ovšem napadlo okolo deseti centimetrů sněhu a v Novohradských horách podle kronikáře z Horní Stropnice až dvacet centimetrů. Tento údaj v podstatě potvrzuje i kronikář z nedaleké Olešnice: *Zajímavé je podotknouti, že v tomto čase byly novohradské vrchy pokryty sněhem jak o Vánocích*. Kronikář z Třebče píše: *Zůstala zima jak o Vánocích*. O sněhové nadílce a mrazech, které tehdy panovaly a které způsobily škody na již kvetoucích stromech, se zmiňuje dalších 21 kronik. Ledenická v této souvislosti připomíná, že se sníh měl podle vládního nařízení stříkat vodou. Počasí zasáhlo i do oslav Dne vítězství, příp. do organizování Běhu vítězství, tradiční sportovní akce na památku osvobození Československa v roce 1945. Podobné počasí přišlo ještě v polovině května, 16. a 17. 5. zaznamenaly mrazivé počasí se sněhovou přeháňkou v Dubném (10 cm sněhu) a Trhových Svinech (-14 °C, *v květnu mnohokrát sněžilo*). A zima se přihlásila ještě počátkem června (3. 6.), jak se dovídáme třeba z kronik obcí Ločenice: *... něco nebývalého tuto dobu, Opalice, Svatý Jan nad Malší nebo Trpnouze*. Následkem nezvyklého jarního počasí uhynulo ve volné přírodě mnoho mláďat zvěře.

Zprávy o těchto extrémních meteorologických jevech se vyskytují v kronikách obcí ležících v podhůří Novohradských hor (Horní Stropnice, Olešnice, Trhové Sviny, Trpnouze, Třebeč) nebo Blanského lesa (Dubné), příp. v prostoru mezi nimi (Ločenice, Opalice, Svatý Jan nad Malší).

Další extrémy přišly koncem léta a na podzim, kdy panovalo nebývalé sucho (od poloviny srpna až do konce roku v podstatě nezapršelo). Velice to ztěžovalo polní práce, protože *nedalo se skoro orat* (Dubné), resp. *těžko se oralo a selo* (Nová Ves). Podle křenovické kroniky se *čekalo se setím na déšť. Déšť nepřicházel a tak zaseto do suchých hrud. Obilí nevzcházelo. S orbou k jařinám také marně čekáno na déšť. A tak dokončeny polní práce až v listopadu*. V Krasejovce dokonce seli až s příchodem první sněhové nadílky: *Obilí zaseti později nešlo až pod sněhem*. Za takového počasí se podle několika svědectví (např. Čejkovice, Doudleby, Dubné, Nová Ves) přemnožili polní škůdci a hlodavci.

Hodně místa je v kronikách (26 případů) věnováno popisu různých kulturních akcí (oslav, plesů, divadelních představení), spolkové činnosti apod. (např. v Roudném měli za rok 1953 šest besed, pět přednášek, čtyři divadelní představení, dva plesy, tři taneční zábavy a dvě oslavy). Vyskytují se pochopitelně zejména tu více, jinde méně podrobné zprávy o tradičních oslavách – Vítězný únor (25. 2.), Mezinárodní den žen (8. 3.), Svátek práce (1. 5.), Den osvobození (9. 5.), Velká říjnová socialistická revoluce (7. 11.), Měsíc československo-sovětského přátelství (začátek listopadu až začátek prosince) – a s nimi spojených přednáškách, besedách, shromážděních, vzpomínkových akcích či filmových představeních. Občas se objeví zpráva o výročí úmrtí V. I. Lenina (21. 1. 1924) a Julia Fučíka (8. 9. 1943), výjimečně narazíme i na zprávy o Mezinárodním dni dětí (1. 6., pod heslem „Za mír a štěstí dětí“), výročí konce bitvy u Stalingradu (únor 1943), Dni československé armády (6. 10.) nebo o výročí uzavření smlouvy SSSR – ČSSR (1943). Na akcích se většinou velice aktivně podílely školní děti. Jednotlivé podniky měly vesměs všude stejný nebo hodně podobný scénář, proto není potřeba podrobněji popisovat, jak v které obci události vypadaly.

Ze spolkové činnosti upoutá přejmenování dosavadních sborů dobrovolných hasičů na svazy čs. požární ochrany (Kamenný Újezd, Křenovice). Z vyložení občanských spolků a sdružení byly neaktivnější výbory žen, osvětové besedy, místní organizace Československého svazu mládeže, Svazu československo-sovětského přátelství a myslivecká sdružení. Nově se v některých obcích ustavuje SVAZARM – Svaz pro spolupráci s armádou (Hluboká, Ledenice, Suché Vrbné) a spotřební družstva Jednota (Dubné, Hluboká nad Vltavou, Horní Stropnice, Kamenný Újezd), přebírající do své správy hostince a prodejny (včetně masen a trafik).

Ne všude ovšem byla kulturní a osvětová činnost na uspokojivé úrovni. Jedno z takových míst představuje Hlincova Hora, jak dokládá vybraná pasáž z tamní kroniky: *Kulturní činnost, kterou jsme očekávali v souvislosti se založením JZD v naší obci, se bohužel nijak nerozvíjela. Nebyloť iniciativy ani mezi mládeží ani jinde, a činitelé z okresu, ze st. filmu a jiných kulturních korporací se v obci po celý rok neobjevili. Je toho třeba velmi litovat, neboť život našich občanů nabyl tíživého jednostranného rázu, vystiženého případně jedním z občanů: My pro samou dřinu nemáme času na kulturu! Přitom zorganizovat záživnou besedu nebylo tak náročné, jak dokládá příklad z Doudleb, kde uspořádali přednášku o Africe, spojenou s promítáním obrázků na epidiaskopu. Jak poměrně malými prostředky, jako je kniha, obrázek a epidiaskop, dá se provést hodnotný zábavně-poučný večer. Knihovna, epidiaskop a popř. též gramofon a rádio měly by být výbavou každého venkovského spolku. I venkovský spolek v našich poměrech měl by při cílevědomém hospodaření vždy tolik možností, aby si je opatřil.*

V menší míře (v 11 kronikách) nacházíme též informace o návštěvě pojízdného kina, které jednou za čas (do Čejkovic jednou za 14 dní) zavítalo do obcí. V Pištětině za rok 1953 bylo 36 promítání, v Roudném 42, v Trhových Svinech 162. Podle slov kronikářů z Dubného a Svatého Jana nad Malší však návštěvnost nebyla valná.

Co se týče nové výstavby, rekonstrukcí a stavebních úprav různého druhu, představují poměrně hojně zmiňované téma (26 případů). Stavěly se zejména budovy související se zemědělstvím a JZD, jako kravíny (Doudleby, Srubec, Střížov, Ševětín), vepřiny (Zvíkov), slepičárny (Dobřejovice, Ločenice, Střížov) a stáje (Roudné). Někde se museli spokojit s provizorními prostory v domech po vystěhovaných zemědělci. Např. kronikář z Hlincovy Hory píše: *Z obytných místností u Kržů se stala skladiště obilí a krmiva, i Bendíků byla z nich zřízena drůbežárna. V chlévech a stáji u Kržů byly k 1. 4. umístěny družstevní dojnice (početem 22) a družstevní koně (pět). U Bendíků byl založen provisorní vepřinec, teletinec a v chlévech umístěny vyřaděné dojnice.*

Dále se budovaly a upravovaly vodohospodářské stavby (kanalizace v Zahájí, vodovod ve Střížově, regulace potoka v Dobré Vodě, čištění návesního rybníčku v Krasejovce), kulturní domy (Čejkovice), bytové jednotky a rodinné domy (Dubné, Trhové Sviny) nebo hasičské zbrojnice (Hlincova Hora, Zahájí). K úpravám školních budov přistoupili v Purkarcu a Vrábči, v Dřítině udělali novou školní tělocvičnu, v Ševětíně museli zřídit nové prostory pro jednu školní třídu v soukromém domě (celkem se vyučovalo ve třech budovách). Obecní dům s úřadovami místního národního výboru adaptovali v Kolodějích nad Lužnicí, Střížově a ve Srubci. V Hlincově Hoře opravili obecní hostinec. V Suchém Vrbném, obci, která byla v roce 1952 přičleněna k Českým Budějovicím, se v roce 1953 projednával návrh na stavbu škol-

ního areálu, obchodního domu a kina. Dokončit se zde roku 1953 podařilo stavbu modlitebny (kostela) Československé církve. V Hluboké nad Vltavou byla zahájena adaptace zámecké jízdárny pro potřeby Alšovy jihočeské galerie, založené k 1. lednu 1953 (do jízdárny se přestěhovala o tři roky později).

Chod místních národních výborů (MNV) ovlivňovala vlna pokračujících reorganizací. Např. v Opalicích se během roku 1953 hned třikrát vyměnil obecní tajemník, v Dubném a Dřítíně dvakrát, v Ševětíně jednou. Nového předsedu si zvolili v Trhových Svinech, Ševětíně a Záboří. Blíže nejasné změny prodělaly MNV v Hluboké nad Vltavou a Kamenném Újezdě. Zřizovaly se nové komise při MNV (např. v Hlincově Hoře komise propagační a agitační a komise zdravotní, v Opalicích komise finanční, komise zemědělská a komise kulturní). Nové uspořádání se dotýkalo rovněž služeb SNB (Trhové Sviny), příp. se zřizovaly nové okrsky a služebny (Dobrá Voda, Dubné, Ločenice, Vrábče).

Osm kronik se zmiňuje o sbírce pro válkou sužovanou Koreu. MNV v Hrdějovicích *apeloval na všechny občany, kteří cítí s touto zemí, aby pokud jim možnosti dovolují, přispěli na tuto akci*. Nakonec se v této obci mezi obyvateli vybralo 2154,24 Kčs; pro srovnání v Opalicích pouze 218 Kčs a v Čejkovicích 373 Kčs (ve škole ještě dalších 89,32 Kčs). V čejkovické kronice je v souvislosti s vybíráním peněz zaznamenána tato zajímavá událost: *Během sbírky, při návštěvě domácnosti Josefa Kučery, zeměděle čp. 21, naslouchal Josef Kučera vysílání Svobodné Evropy, při příchodu přesvědčovací dvojice úmyslně zesílil vysílání, aby přehlušil rozhovor dvojice se svými dcerami – Marií, učitelkou v Pištíně, a Boženou, referentkou na KÚNZ [Krajský ústav národního zdraví]. Obě dcery počínání otce trpěly a tohoto ani nenapomenuly*.

Seedm kronik připomíná převod obecních lesů na stát, pouze čtyři stručně líčí zavedení školské reformy (školský zákon č. 31/1953, sloučení škol národních /dříve obecných/ a středních /dříve měšťanských/ v osmileté střední školy). V některých pamětních knihách lze nalézt pozoruhodné informace, které mají primárně význam pro místní mikroregion a jeho badatele, nicméně si zaslouží připomenout i v našem výčtu pro dokreslení doby. Kronikář ze Svatého Jana vypsál k roku 1953 přehled dodržovaných lidových zvyků včetně těch, které již zanikly. V Suchém Vrbném přistoupili k přejmenování dvou ulic v duchu nového pořádku – Benešova se nově nazývala Fučíkova a Wilsonova se stala ulicí Ivana Olbrachta. Mezi Dobrou Vodou a Budějovicemi zahájil dne 1. 10. 1953 Dopravní podnik města České Budějovice pravidelnou autobusovou dopravu: *Je to velký přínos pro naši obec – přiblíží nám Č. Budějovice – usnadní hospodyňkám nákupy, umožní návštěvu kulturních podniků*. V Zahájí musel být opraven starý litinový kříž, protože ho v noci polámali opilí mladíci. V Záboří byl založen zemědělský útulek (mateřská školka), u Ledenic došlo v srpnu ke srážce dvou tryskových letadel nacvičujících leteckou akrobacii, olešnická kronika podává zprávu o životě nejstaršího dosud žijícího občana, Tomáše Zemana (narozen 1858), a jako první obyvatelka Srubce byla v prosinci 1953 pohřbena žehem v budějovickém krematoriu Marie Knotková.

Na závěr jsme si nechali líčení událostí spojených s úmrtím J. V. Stalina a K. Gottwalda. O skonu nejvyššího představitele Sovětského svazu se píše ve 29 kronikách, následné trizny a pohřby jsou zachyceny „jen“ v 21 případech. Některé zprávy jsou

velmi podrobné a zaobírají se Stalinovým významem, jiné celou záležitost odbývají strohým konstatováním. Maximální zestručnění čteme v jeznické: *Dne 5. 3. zemřel Stalin*, křenovické: 6. (sic) *března zemřel J. V. Stalin* nebo popovické kronice: *Pátého března zemřel J. V. Stalin*, o moc více se nevyskytuje ani v chráštanské knize: *Dne 5. 3. zemřel J. V. Stalin, předseda rady ministrů SSSR ve věku 74 let.*

Nejednou se jedná o opisy z novin či z oficiálních prohlášení, proto jsou si kronikářské zápisy mnohdy podobné (zemřel předseda Rady ministrů Sovětského svazu a tajemník ústředního výboru Komunistické strany Sovětského svazu). Častější jsou ovšem pompézní slova chvály a dnes možná až úsměvně znějící přívlastky. Ze zápisů, které stojí za zvláštní pozornost, nesmíme vynechat ten z Dobré Vody, který nám sděluje, že *dotlouklo srdce spolupracovníka V. I. Lenina, organisátora Velké říjnové socialistické revoluce, tvůrce sovětské pětiletky, odešel vítěz nad fašismem v 2. světové válce a neohrožený praporečník světového míru*. Neméně pozoruhodný je záznam z Nové Vsi, připomínající, že Stalin *dokázal vybudovati jak socialistický průmysl, tak zemědělství a osvobodil nás od okupantů a svět zachránil od fašismu*, nebo z Hrdějovic, kde kronikář (resp. kronikářka) poznamenal, že *všechn pracující lid želi úmrtí největšího muže naší doby a přísahá při jeho památce, že vybuduje naši vlast jako jednu z pevností světového tábora míru*. A za zmínku stojí i pasáž z kroniky obce Opalice: *J. V. Stalin zůstal věren naší zemi v dobách mnichovské zrady, osvobodil nás z jařma fašismu, zachránil nás před vyhlazením a vybojoval nám svobodu a samostatnost. Stalin umožnil nám zbavit se velkostatkářů a kapitalismu a neustále nám pomáhal úspěšně budovat socialismus*.

Den úmrtí stejně jako den Stalinova pohřbu (9. 3.) měl ve všech obcích přibližně stejnou podobu. Posílaly se smuteční telegramy, k podpisu byly připraveny kondolenční listiny, konaly se schůze pořádané společně místním národním, místním akčním výborem NF, komunistickou stranou, na nichž zazněly proslovy čelných obecních funkcionářů. Držela se minuta ticha. Ve větších obcích a městech se domy zdobily prapory a obrazy zemřelého a stála se čestná stráž. Průběh pohřbu lidé sledovali v rozhlase. Netradičně se s tryznou vypořádali v Doudlebech, Opalicích a Zahájí, kde si sovětského vůdce připomněli při oslavě Mezinárodního dne žen (v Opalicích minutou ticha). Naopak v Čejkovicích kvůli smutku zcela upustili od uspořádání kulturního programu na MDŽ a zazněl pouze blíže neurčený projev.

Velmi podobně je v kronikách zachyceno úmrtí (32 případů) a pohřeb (25 případů) Klementa Gottwalda. Kronikář z Jeznice i tentokrát velice úsporně uvádí, že *14. 3. zemřel Gottwald*. Podobně se zachoval jeho kolega z Chrášťan: *Dne 14. 3. zemřel Klement Gottwald, první dělnický prezident Československé republiky*, Křenovic: *Zemřel 14. března president naší republiky Klement Gottwald* a Popovic: *14. března zemřel náš milovaný soudruh president a předseda komunistické strany Klement Gottwald*. Naopak poněkud obsírněji či s použitím až přehnaně vzletných slov, ale vždy v duchu tehdejší propagandy, se i tentokrát vyznačují záznamy kronikářů z Dobré Vody, Nové Vsi a Opalic.

Dobrá Voda: *K záchraně jeho života podniknuto vše, co je v lidských silách. Žel, nejdražší nám život se nepodařilo zachránit. Odešel milovaný vůdce našeho pracujícího lidu, věrný žák Leninův. Národy Československé republiky a Komunistická strana*

Československa ztratily velikého vůdce, neúnavného a neohroženého bojovníka za vítězství lidově demokratického řádu a za vybudování socialismu v naší vlasti. Pracující celého světa ztratili jednoho z vynikajících představitelů mezinárodního dělnického hnutí, jemuž soudruh Kl. Gottwald zasvětil celý svůj život. V duchu marx-leninismu vedl po celý svůj život nesmířitelný boj za práva pracujícího lidu. Vybudoval a zocelil Komunistickou stranu Československa, v níž sjednotil všechny pracující k boji proti kapitalistickým vykořisťovatelům, řídil boj proti fašistickým okupantům a po osvobození naší vlasti Rudou armádou dovedl naše národy až na práh socialismu. Jedině v pevném spojení a nerozborném věčném přátelství se Sovětským svazem viděl pevnou záruku naší svobody.

Nová Ves: Muž zcela opačného ražení než Beneš a Masaryk, který dovedl zakroutit kapitalismu u nás krkem a který definitivně odčinil nejen Bílou horu, ale i porážku první demokracie u Lipan.

Opalice: Zemřel ten, jehož miloval náš lid pro jeho dobrotu a starostlivost. Jehož si vážil pro jeho moudrost a velikost. Ctil ho pro jeho nezdolnou pracovní energii a rozhodnost, s níž až do posledního dechu pečoval o blaho a štěstí republiky a všech pracujících. Zemřel ten, jehož věčná paměť zůstane na věky zapsána v myslích pracujícího lidu nejen u nás, ale i za hranicemi.

Tentokrát se k nim přidal kronikář ze Střížova: *Ještě větší smutek a překvapení způsobila náhlá smrt našeho milého presidenta s. Klementa Gottwalda [...] Neúnavný budovatel státu, neúnavný bojovník jako tribun lidu v poslanecké sněmovně první republiky, kde neohroženě pranýřoval veškeré činy kapitalistických vlád, které ať třeba směřovaly ke škodě národa a státu, nebo přímo ke škodě pracujících. Jeho nesmlouvavý postoj v době mnichovské zrady získal mu celé řady přátel a přívrženců z jiných politických stran. Zvláště pak při osvobozovacích akcích v druhé světové válce. Dožil se velkého vítězství, bylo mu dopřáno, že se dočkal nejvyšší pocty, jakou mohl dáti věčný národ, jsa zvolen presidentem republiky.*

Při popisu Gottwaldova pohřbu nechybějí zmínky o tryznách, prosloveh, kondolenčních listinách, smutečních telegramech, smuteční výzdobě, někde je podrobně vylíčen průběh pohřbu v Praze. Obyvatelé obcí poblíž větších měst se účastnili hromadných smutečních akcí tam. Ve 13.00 hod. vyslechli houkání sirén a následně drželi pět minut ticha. V čestné stráži se střídali funkcionáři místních národních výborů (např. Křenovice).

Často jsou stránky kronik doplněny fotografiemi obou zemřelých politiků. Pamětní knihy Hluboké nad Vltavou, Srubce a Zvíkova zmiňují jen smrt Gottwalda, o Stalinově mlčí. Opačný případ, kdy by se objevily údaje o skonu Stalina a odchod Gottwalda zůstal nezaregistrován, ve zkoumaných 38 kronikách nenajdeme. V 26 případech zaznamenal kronikář následnou volbu nového československého prezidenta Antonína Zápotockého, v sedmi případech jmenování nového předsedy vlády Viliama Širokého.

Procházení pamětních knih dává možnost nahlédnout na život v roce 1953 tak, jak jej zachytili kronikáři v obcích na Československu. Bylo prozkoumáno 38 kronik, uložených ve Státním okresním archivu České Budějovice a dostupných i v digitálním archivu na adrese digi.ceskearchivy.cz. Nejzajímavější z nich je bezesporu

kronika obce Svatý Jan nad Malší, psaná již od roku 1924 bývalým učitelem a velmi aktivním občanem Rudolfem Urbanem, který událostmi roku 1953 zaplnil celý jeden samostatný knižní svazek o 196 stranách. Velmi důkladné kronikáře měli také v Suchém Vrbném (53 s.), Trhových Svinech (29 s.), Ledenicích (22 s.) a Kamenném Újezdě (21 s.).

Největší pozornost zapisovatelé věnovali událostem dodnes všeobecně spojovaným s rokem 1953 – úmrtí Stalina a Gottwalda, peněžní reformě, problematice zemědělských družstev, úrody a dodávek. Neméně zajímavé jsou i další tematické okruhy, představené v tomto příspěvku – počasí, kulturní akce, výstavba, reorganizace MNV atd. Záležitostem objevujícím se v kronikách každoročně, zejména statistickým matričním údajům (narození, zemřelí, svatby), informacím ze škol (počty dětí, složení učitelských sborů) a knihoven (počty knih, výpůjček, návštěv), jsme se nevěnovali.

-
- 1 *Sbírka instrukcí pro výkonné orgány národních výborů*, částka 2, poř. č. 15. Praha 1956.
 - 2 *Sbírka zákonů a nařízení státu československého*, částka 16. Státní tiskárna, Praha 1920, s. 135; *Sbírka zákonů a nařízení republiky Československé*, částka 51. Státní tiskárna, Praha 1921, s. 478–480; *Sbírka zákonů a nařízení státu československého*, částka 64. Státní tiskárna, Praha 1932, s. 611–613.
 - 3 *Provinzialgesetzsammlung des Königreichs Böhmen für das Jahr 1835*, Band 17. Gottlieb Haase Söhne, Prag 1836, s. 547–552. K dějinám a vývoji českého obecního kronikářství (většinou jako úvodní kapitoly v publikacích s podrobným metodickým návodem ke správnému psaní kronik) více např. BARTOŇ, Jiří: *O kronikách obcí. Praktická pomůcka pro kronikáře obcí*. Sekurkon, Praha 2005; PUBAL, Václav: *Kroniky a kronikáři*. Ústřední muzeologický kabinet Národního muzea, Praha 1976; ŠOTNAROVÁ, Lidmila – KAŠUBOVÁ, Marie – GOŠOVÁ, Růžena: *Jak vést kroniku obcí a měst: metodika*. MC nakladatelství, Brno 2006.
 - 4 Excerpovány byly kroniky obcí Čejkovice, Dobrá Voda u Českých Budějovic, Dobřejojvice, Doudleby, Dříteň, Dubné, Hlincova Hora, Hluboká nad Vltavou, Horní Stropnice, Hrdějovice, Chrástany, Jeznice, Kamenný Újezd, Koloděje nad Lužnicí, Krasejovka, Křenovice, Ledenice, Ločenice, Nová Ves u Českých Budějovic, Olešnice, Opalice, Pištín, Popovice, Purkarec, Roudné, Rožnov, Srubec, Střížov, Suché Vrbné, Ševětín, Trpnouze, Trhové Sviny, Třebeč, Svatý Jan nad Malší, Vrábče, Záboří, Zahájí, Zvíkov. Všech 38 kronik je uloženo ve Státním okresním archivu České Budějovice a jsou dostupné rovněž na internetové adrese: digi.ceskearchivy.cz.
 - 5 V roce 1953 se tu rozkládaly okresy České Budějovice, Trhové Sviny a Týn nad Vltavou. Po správní reformě v roce 1960 vznikl jeden velký okres České Budějovice.
 - 6 V celém příspěvku jsme upustili od přesné citace stran z kronik. Z textu vždy jasně vyplývá jméno obce, z jejíž kroniky citovaná pasáž pochází, a podle roku (1953) se příp. dá celý zápis v dané knize snadno nalézt. Navíc některé z kronik postrádají paginaci i foliacci.

Josef Blüml

Koloděje nad Lužnicí 1953 – kolektivizace zemědělství v jihočeské obci

Již v roce 1949 a 1950 se v Kolodějích konala řada přednášek, besed a přesvědčovacích akcí o výhodách a významu společné práce v zemědělství. Mluvilo se na nich o tom, že založení jednotného zemědělského družstva umožní na scelených pozemcích především využít zemědělské stroje a podstatně tak ulehčí dosavadní těžkou práci rolníka na polích a že zvýšení efektivity zemědělské práce samozřejmě povede i k vyšším výnosům. Přestože byli zemědělci pro založení JZD získávání všemi prostředky, byla tato kampaň stále neúspěšná. Rolníci v Kolodějích neměli v tuto převratnou novinku důvěru, nechtěli se vzdát svých polí a odmítali společně hospodařit. Postupně přestávali schůze navštěvovat, a když už přišli, mlčky seděli a poslouchali – a pak stejně mlčky odcházeli. *Je to dnes palčivá otázka na našem venkově. O JZD se mluví denně a všude. Je nutné, aby 4–5 zemědělců v Kolodějích nad Lužnicí vzali si založení JZD za svoji věc a ostatní se přidají. Zatím takové zemědělce-novátory u nás nemáme.*¹

V roce 1953 pokus o socializaci vesnice v zemědělství v Kolodějích po několikaleté agitaci vyvrcholil. Přesvědčivé a výstižné svědectví o tom podává kronikář obce a řídicí učitel místní obecné školy František Kubín: *V naší vesnici bylo již o JZD dávno hovořeno. Zemědělci jsou o práci v JZD dobře informováni. Vědí, jak se tam pracuje, jaké jsou výsledky hospodaření. Ale!!! Naši zemědělci však vidí jen ta JZD v okolí a jinde, kde se hospodaří špatně. Bojí se proto utvořit JZD, vymlouvají se jeden na druhého, nevěří jeden druhému. Neradi si uvědomují, že družstvo bude takové, jaké oni sami si ho vytvoří vlastní prací. Bylo rušno v obci v měsíci dubnu, kdy za pomoci funkcionářů ONV v Týně nad Vltavou a Okresního výboru KSČ byla u nás prováděna přesvědčovací kampaň pro založení JZD. Bylo hovořeno se všemi zemědělci. Dalo mnohde velikou práci, než byl zemědělec přesvědčen o výhodách JZD. Nejprve se přesvědčování zaměřilo na HTÚP (hospodářsko-technickou úpravu půdy), tj. scelení pozemků na velké kusy a rozdělení na hony. Pro HTÚP se vyslovila většina zemědělců, ze 114 bylo pro 58. Z počtu 58 drobných zemědělců bylo mnoho těch, co nabízeli půdu do JZD, ale sami do JZD vstoupit nechtěli. A mnozí chytračili!!! Říkali: „Ano, já jsem pro JZD, ale tam nevstoupím, já mám práci jinde, ale moje žena tam bude dělat!“*

Konečně JZD bylo ustaveno, družstevníci měli několik schůzí, již se připravoval plán scelení pozemků. Byla chyba, že střední výkonní zemědělci nevstoupili do JZD a tak se najednou nově utvořené JZD ocitlo bez vedoucích sil v popředí JZD a tak koncem

*června ještě nenarozené JZD se rozplynulo. Byla sice marná práce, marné schůzování, ale vše uzraje. Nebude dlouho trvat a jistě i u nás v Kolodějích zemědělci učiní rázný krok vpřed.*²

Kronikářovo přání se splnilo, ale s jiným výsledkem, než si asi představoval. JZD v Kolodějích nad Lužnicí bylo opravdu založeno, ale až pod velkým nátlakem v roce 1958. Od samého počátku ho provázely vážné potíže. Do družstva se přihlásili převážně jen drobní zemědělci, ale pracovaly v něm většinou jejich ženy. Mezi 46 členy bylo jen několik mužů, kteří v JZD skutečně pracovali. Ostatní muži dojížděli do jiného zaměstnání, ve kterém byli již dříve. Většinou pracovali jako kovodělníci, stavební dělníci, horníci, dřevorubci, truhláři, košíkáři atd. Prvním předsedou družstva, jehož výměra půdy činila 230 hektarů (z toho orná půda 207 ha), byl zvolen střední rolník Jan Vondra, který však brzy „náhle onemocněl“ a z družstva vystoupil. Novým předsedou JZD byl zvolen kovodělník, který družstvo řídil také jen krátkou dobu. Konečně třetím a posledním předsedou kolodějského JZD se stal zedník. Není třeba dodávat, že také na krátkou dobu. A tak absence odborného vedení družstva, nedostatek pracovních mužských sil ke strojům, hlavně však evidentní nezájem družstevníků o společné hospodaření vedly ke konečnému úpadku družstva. Po necelých pěti letech bylo JZD v Kolodějích zlikvidováno a celé hospodářství i s inventářem převzal 1. ledna 1963 Státní statek Hluboká nad Vltavou (farma Jarošovice). Pro zajímavost uvádím, že u státního statku pracovalo na konci 60. let z Koloděj jen pět mužů a třináct žen. Ve stejné době v Kolodějích ještě hospodařilo devět drobných rolníků soukromě.³

V roce 1953 zde hospodařil pouze jeden větší sedlák. Byl to Josef Koubek, který vlastnil statek Homolí o výměře 25 hektarů. V té době byl označen jako vesnický boháč. Hostinský František Vansa, druhý kolodějský „vesnický boháč“, vlastnil už jen necelých 10 hektarů pozemků. Ostatní kolodějské rolníci, resp. drobní zemědělci či malozemědělci obhospodařovali v naprosté většině půdu do 5 hektarů a spíše méně. Zatímco před rokem 1948 byl o půdu v obci velký zájem, nyní se situace výrazně změnila. Kromě zmíněných snah o založení JZD tu byly nenáviděné povinné dodávky zemědělských produktů.⁴

V konečné fázi připravil rozpis povinných dodávek pro zemědělce Místní národní výbor v Kolodějích nad Lužnicí. Rada MNV ve spolupráci se zemědělským referentem a příslušnou komisí za pozorné asistence místního (újezdního) tajemníka ONV stanovila, co který zemědělec musí dodat. Plán dodávek, téměř vždy výrazně nadsazený vzhledem k možnostem rolníků, nemohl počítat např. s počasím, nebral se zřetel na úrodnost nebo neúrodnost toho či onoho pozemku, vlastníci větších polí měli předepsané nepoměrně vyšší dodávky atd. Odvádění kontroloval MNV s neúprosnou pravidelností na své schůzi doslova každý týden. Hlášení o stavu povinných dodávek státu se neprodleně zasílalo na ONV v Týně nad Vltavou.

Z živočišných produktů zemědělci odváděli mléko, vejce, vepřové a hovězí maso. Z obilovin pak žito, pšenici, ječmen a oves. Na podzim to byly brambory. Do povinných dodávek tehdy ještě patřilo seno a sláma a dokonce i len. Na ty, co dodávky neplnili, tzv. neplniče (nebo „úpadkáře“), byl vyvíjen soustavný tlak. Nedaleko budovy MNV v centru obce byla umístěna tzv. tabule cti a hanby. Na ni zapisoval MNV ty, kteří dobře plnili své dodávkové a budovatelské úkoly. Na tabuli hanby pak byli s pa-

tříčným důrazem uvedeni neplniči. Seznam neplničů byl tehdy vyvěšen i ve výkladní skříni místního obchodu s potravinami a ve sběrně mléka. V obci bylo i několik „zásadních neplničů“. Nejčastěji ovšem neplniče povolávali přímo na MNV, kde je různí funkcionáři přesvědčovali o správném plnění dodávkových povinností. Oblíbenou taktikou kolodějského MNV bylo posílat domů k neplničům dvojice žen z místního výboru Svazu žen, aby je „přesvědčovaly a politicky uvědomovaly“. Na MNV vymysleli dokonce roztomilou kuriozitu. Žáci národní školy měli napsat neplničům dopis s apelem na to, aby si uvědomili svou odpovědnost za mladou generaci a poctivě plnili úkoly při budování socialismu ve vlasti.

V zápisech ze schůzí MNV v Kolodějích nad Lužnicí z roku 1953 se můžeme o neplničích dočíst například toto: *Anna Písačková bude stále navštěvována, zvláště při dobývání brambor, čímž bude sledováno, aby dodávka obilovin byla plněna náhradně dodávkou brambor a hovězím masem, neboť zemědělství jest zanedbáváno a jiné produkty na plnění získat není možné.*⁵ Někdy se nepřijemnostem nevyhnul ani člen KSČ, jak dosvědčuje např. tento zápis: *Josef Janeček bude zavolán do schůze KSČ, kde jako straník si zodpoví, jak splní svoji dodávkovou povinnost.*⁶

Jako hlavní úkol MNV v roce 1953 se jeví přísný dozor nad veškerými zemědělskými pracemi v průběhu celého roku a zejména vymáhání povinných dodávek. V zápisech se každý týden hodnotí např. jarní průběh a postup zemědělských prací, do detailu se plánuje senoseč a hlavně žňové práce s různými „úsekáři“, „signalizátory“ atd. Určují se mlátičkáři, počet mlátiček, kdy kdo bude mlátit atd. Sleduje se průběh orby a podzimního setí. A samozřejmě plnění plánu dodávek. Například marně žádal MNV o povolení domácí porážky vepře ten, kdo nesplnil povinný kontingent.

MNV odpovídal rovněž za to, že bude veškerá půda v katastru obce řádně obdělána. V letech 1952–1953 zůstalo asi 16 hektarů polí neobděláno. Jedna majitelka poměrně velkých pozemků žila již v Praze a o své hospodářství v Kolodějích se nestarala. Jiní menší rolníci odešli do pohraničí nebo se odstěhovali. Někteří staří lidé již nechtěli nebo nemohli hospodařit. MNV tak musel dát neobdělané pozemky do nuceného nájmu. Ačkoliv šlo o poměrně malé přídělky do jednoho hektaru, pole do nájmu žádný zemědělec nechtěl. Kolodějští rolníci nucený nájem razantně odmítali a uváděli někdy kuriózní důvody (*pole je nezorané a tak rozryté od myši, že ho nelze osít*), ale někdy i právní argumenty (citace zákonů). Nátlak byl ovšem velký. MNV užíval všemožné argumenty: *Odvolání p. Vansy projednáno. Usneseno. Jmenovaný Fr. Vansa vlastní pár koní, které půjčuje Jar. Janečkovi, ten mu za to pomáhá na jeho hospodářství. Pomáhá mu denně i Barbora Mrázková. Vansa má dceru Danuši, je zaměstnána na ÚNZ [Ústav národního zdraví] v Táboře, bylo by možno, aby se vrátila a pracovala u svého otce. Jinak je nebezpečno, že toto hospodářství ve výměře 8,30 ha bude bez hospodáře. Za těchto podmínek je schopen tento příděl (tj. nucený nájem) obdělávat. I když není dle lékařského nálezu schopen.*⁷ Nutnost brutálního nátlaku MNV na drobné zemědělce, aby převzali do nájmu nevelké plochy polí, které by před pouhými pěti lety jistě rádi získali, svědčí o tom, že celková zemědělská politika KSČ od převratu v roce 1948 byla jedním velkým neúspěchem, vzhledem k totální kolektivizaci venkova v dalších důsledcích vlastně katastrofou. Mám na mysli nejen obrovské hospodářské škody, ale především morální devastaci venkovského obyvatelstva.

Situaci kolodějských rolníků v roce 1953 ještě zhoršilo nové zásobovací nařízení, které vyšlo 1. února. Zemědělci, kteří nesplnili povinné dodávky, a živnostníci nedostali žádné potravinové lístky. I drobní zemědělci s výměrou přes 50 arů pozemků byli již považováni za samozásobitele. Potravinové lístky pochopitelně nedostali ani „vesničtí boháčí“. Největší potíže měly tyto rodiny s cukrem. Ten byl sice na volném trhu, ale v nedostatečném množství. V rodinách se sladilo cukerínem a byla po něm velká poptávka. Kupovalo se prý tehdy hodně bonbonů.⁸

V souvislosti se zakládáním JZD v Kolodějích je zajímavý postup MNV a ONV vůči „vesnickému boháčí“ Josefu Koubkovi. Ten měl syna na studiích na vysoké škole, která musel přerušit a nastoupit vojenskou službu v pracovním táboře. Hlavně proto se Koubek odvolával a žádal, aby nebyl označován jako vesnický boháč. MNV a místní stranická organizace KSČ se po konzultaci na ONV rozhodly, že by mohl být zapojen do práce v právě zakládaném družstvu. A tak se stal malý zázrak. Plénium MNV odhlasovalo, aby byl zproštěn označení vesnický boháč a označen jako střední zemědělec. *Dle nového šetření bylo zjištěno, že p. Josef Koubek jest střední zemědělec a učiněno rozhodnutí, aby jeho syn byl z vojenské služby propuštěn k dokončení svých studií.*⁹ V roce 1958 bylo v Kolodějích JZD konečně založeno a Josef Koubek v něm krátce vykonával funkci rostlináře.

Úsměvnou kapitolou spojenou se zemědělským hospodařením v Kolodějích je boj s „americkým broukem“ – mandelinkou bramborovou.¹⁰ Podle pokynů ONV se sestavovaly hledací čety na tzv. bramborové hledačky, které na všech bramborových kulturách hledaly a označovaly ohniska výskytu mandelinky. Pole se pak práškovala nebo byl proti škůdci proveden postřik. V místním kině se promítaly filmy o škůdcích na zemědělských kulturách, hlavně mandelince.

Kronikář obce považoval za nutné zmínit se o mandelince i v pamětní knize. Píše: *Ve velkém množství objevila se ve zdejší obci mandelinka bramborová. Pravidelně hledací čety místních občanů i školních dětí dvakrát týdně procházely všechna pole osázená brambory. Na některých polích se nacházelo sta larev mandelinky bramborové. Všechna místa výskytu mandelinky byla poznamenána a desinfikována hubicím prostředkem Gesarolem. Kultury brambor jsou ohroženy. Proto bylo nařízeno, že všechna pole (celá) musela být poprášena tímto prostředkem, aby se zamezilo dalšímu rozšiřování a množení. Při rozprašování Gesarolu na bramborové kultury užívá se stroje taženého koňmi, tzv. Azota.*¹¹

A jaké bylo hodnocení povinných dodávek zemědělských produktů v Kolodějích nad Lužnicí za rok 1953? Mléko splněno na 85 %, vejce na 101 %, vepřové maso na 82,5 %, hovězí maso na 91,7 %, zrniny na 93,8 %, brambory na 109,4 %.¹² Uvedená čísla ukazují, že plán byl splněn pouze v dodávce vajec a brambor. Je ale velmi pravděpodobné, že dodávky byly ve skutečnosti podstatně nižší, než ukazují uvedená čísla. O kolik, to je ovšem těžké odhadnout.

Všechny občany Koloděj nad Lužnicí, tím spíše kolodějské rolníky, zasáhla v roce 1953 nečekaná měnová (peněžní) reforma. Evidentně neutěšená hospodářská situace většiny obyvatel obce se ještě zhoršila. Budování socialistické vesnice procházelo všestrannou krizí. Kronikář obce a ředitel národní školy František Kubín podal v pamětní knize toto svědectví o měnové reformě: *Dne 1. června 1953 byla provedena*

v celém našem státě měnová reforma. Najednou – jako když uhoří! Bylo mnoho peněz mezi lidmi, stav nebyl udržitelný. Bylo hodně rozruchu, hodně kritiky, ale jedno je jisté, že měnová reforma postihla všechny. Mnozí lidé vyměňovali velké částky. Mnozí si dali vyměnit peníze druhými, kteří sami neměli. Výměnné středisko bylo na poště. Peníze byly vyměňovány v poměru 1:50. Za padesát starých korun dostal jednu korunu. Z obnosu prvních 300 Kč obdržel každý člen rodiny výměnu 1:5, tj. za 300 Kč obdržel 60 Kč v nové měně. Současně s měnovou reformou byl toho dne zrušen lístkový systém na potraviny a textilie. Byly upraveny ceny zboží a upraveny mzdy. Mzdy byly upraveny v poměru 1:5. Výklady v obchodech naplnily se novým zbožím. Ovšem nebylo možno koupit vše, nyní je nutno velmi dobře počítat, dobře výdaje uvážit, zkrátka: šetřit!¹³

Kronikář neopomněl zaznamenat také ceny některého základního zboží po měnové reformě v roce 1953. Tak tříkilový bochník chleba stál 8,40 Kčs, 1 kg másla 44 Kčs, 1 kg cukru 14 Kčs, 1 kg vepřového masa 30 Kčs, 1 l mléka 2,40 Kčs, 1 l piva 1,60 Kčs, 100 kg brambor 40 Kčs, 10 cigaret partyzánek 1,60 Kčs.¹⁴

Kolodějští rolníci a vlastně všichni obyvatelé obce jistě s napětím prožívali dramatické dějinné události desetiletí po druhé světové válce. Zvláště však události spojené s únorovým převratem v roce 1948. Poválečné nadšení mnohých lidí pro politiku KSČ za pouhých pět let vyprchalo. Politické procesy a popravu nevinných, útoky proti náboženství a církvím a zejména snahy bezohledným násilím kolektivizovat zemědělství a socializovat vesnici a měnová reforma v roce 1953 byly v očích venkovského obyvatelstva zásadním neúspěchem politiky KSČ. Kolektivizace a celý proces socializace vesnice navzdory problematickým „dílcím úspěchům“ neblaze poznamenaly český venkov až do pádu režimu v roce 1989. Kromě škod hospodářských, které je teoreticky možné nahradit, tyto experimenty způsobily nenapravitelné škody morální.¹⁵

1 SOKA České Budějovice, f. Koloděje nad Lužnicí, Pamětní kniha obce Koloděje nad Lužnicí, rok 1950. Dne 1. března 1950 bylo v Kolodějích provedeno sčítání lidu. Bylo zjištěno, že v obci je celkem 157 domů (z toho 16 neobydlených) a 529 obyvatel. (Pro zajímavost uvádím stav hospodářského zvířectva v obci v témže roce: počet zemědělských závodů 98. Zvířectvo a drůbež: koní 15, mula 1, skotu 321, prasat 193, ovcí 8, koz 117, slepic 1 275, kohoutů 95, husí 27, houserů 13, kachen 26, kačerů 14, krůt a krocanů 7, včelstev 43. Celková katastrální výměra obce činila 526 hektarů.). Tamtéž.

2 Tamtéž, rok 1953.

3 KUBÍN, František: *Z dějin obce Koloděje nad Lužnicí 1570–1970*. MNV Koloděje nad Lužnicí, Koloděje nad Lužnicí 1970, s. 91–93, 110.

4 O poválečných Kolodějích a socializaci vesnice pojednávám podrobněji ve dvou člancích. BLÜML, Josef: Koloděje nad Lužnicí na cestě k socializaci vesnice. *Výběr. Časopis pro historii a vlastivědu jižních Čech*, 1998, roč. 35, č. 3, s. 196–200; TÝŽ: Koloděje nad Lužnicí 1945–1948 (Studie k zemědělské tematice). In: *Zemědělství na rozcestí 1945–1948. Sborník příspěvků z mezinárodní konference konané ve dnech 22.–23. 9. 1998. Studie Slováckého muzea 3*. Slovácké muzeum v Uherském Hradišti, Uherské Hradiště 1998, s. 175–178. Mimo jiné zde popisují konfiskaci a následnou parcelaci zemědělského majetku Němký Kláry Krečetové a hlavně osudy kolodějského šlechtického velkostatku, jehož poslední majiteli byli baroni Dercsényiové. Ti vlastnili v Kolodějích kromě zámku a příslušných správních a hospodářských budov velkostatek o celkové výměře 458 hektarů (z toho 292 ha lesní půdy, 138 ha orné půdy, 25 ha luk a pastvin, 1 ha měl park). Velkostatek byl postupně zestátněn a část jeho pozemků byla rozdělena mezi drobné zemědělce, kteří tehdy ještě měli „hlad po půdě“. Ten trval jen krátce. Skončil v roce 1949, kdy byla v obci zahájena kampaň za socializaci vesnice a zakládání JZD. Baroni

- Vojtěch a Evžen Dercsényiové byli v roce 1949 dáni na „převýchovu“ do pracovního tábora a „po právu na velkostatku dohospodařili“. Po necelých dvou letech už pracovali „ve výrobě“ v Praze. Na zámku dožívala jejich matka, paní baronka Marie Dercsényiová, rozená hraběnka Vratislavová. Zemřela v roce 1961 ve věku 78 let na svém zámku, který je spjat především s rodem Vratislavů z Mitrovic. O posledních majitelích kolodějského zámku viz MIKESKA, Jan: *Marie Terezie Vratislavová – Dercsényiová ze zámku v Kolodějích nad Lužnicí*. Město Týn nad Vltavou, Praha 2011. Publikace obsahuje také mnoho unikátních fotografií a jiných dokumentů.
- 5 SOKA České Budějovice, f. Koloděje nad Lužnicí, Zápisy ze schůzí Místního národního výboru v Kolodějích nad Lužnicí, Zápis ze schůze MNV dne 9. září 1953.
 - 6 Tamtéž.
 - 7 SOKA České Budějovice, f. Koloděje nad Lužnicí, Zápisy ze schůzí Místního národního výboru v Kolodějích nad Lužnicí, Zápis ze schůze MNV dne 16. listopadu 1953.
 - 8 Tamtéž, Pamětní kniha obce Koloděje nad Lužnicí, rok 1953.
 - 9 Tamtéž, Zápisy ze schůzí Místního národního výboru v Kolodějích nad Lužnicí, Zápis ze schůze MNV dne 15. července 1953.
 - 10 Poprvé se mandelinka objevuje v našich pramenech v roce 1950. *Nebezpečný škůdce bramborových kultur – mandelinka bramborová – byla nalezena na poli Václava Hornáta pod Semencem. Učiněno ihned opatření, tj. místo označeno, posypáno smrticím práškem. Hledací čtyři (školní děti, dospělí) dvakrát týdně bedlivě prohlížejí všechny kultury brambor v celé obci. Zatím v naší obci našlo se jedno místo výskytu, ale v okolních obcích našla se mnohde ve velkém počtu a množství a je obava, aby se nerozšířila tak, že by zcela ohrozila pěstování bramborů nejen u nás, ale v celé Československé republice. Bylo úředně zjištěno, že mandelinku k nám hází americká letadla. Úmysl západních mocností je jasný. Zničit a tak těžce poškodit naše zemědělství. Na obranu proti mandelince pomohl nám Sovětský svaz. Poslal k nám speciální letadla i s letci, kteří z letadel virtuózně způsobilým poprašovali naše kultury bramborové. Měli nouzové letiště v Depě u Týna nad Vltavou. Viz tamtéž, Pamětní kniha obce Koloděje nad Lužnicí, rok 1950.*
 - 11 Tamtéž, Pamětní kniha obce Koloděje nad Lužnicí, rok 1952. Použití tzv. azoty nařídil „mandelinkář“ ONV. Rada MNV byla ale proti a dožadovala se ručních práškovačů (pulvisů). Ruční poprašování bylo k bramborové kultuře nepochybně šetrnější. V boji proti americkému brouku se prováděl také postřík arzeničnanem vápenatým. Tamtéž, Zápisy ze schůzí Místního národního výboru v Kolodějích nad Lužnicí, Zápis ze schůze MNV dne 8. července 1952 a 23. července 1952.
 - 12 Tamtéž, Zápisy ze schůzí Místního národního výboru v Kolodějích nad Lužnicí, Zápis ze schůze MNV dne 6. ledna 1954.
 - 13 Tamtéž, Pamětní kniha obce Koloděje nad Lužnicí, rok 1953. Srov. KUBÍN, František: *Z dějin obce Koloděje nad Lužnicí*, s. 96.
 - 14 SOKA České Budějovice, f. Koloděje nad Lužnicí, Pamětní kniha obce Koloděje nad Lužnicí, rok 1953.
 - 15 Ze starší literatury k dané tematice uvádím: PEŠEK, Jan: *Přerod jihočeské vesnice. K historii združstevňování zemědělství Českobudějovického kraje v letech 1949–1959*. Jihočeské nakladatelství, České Budějovice 1985. Z nejnovější literatury pak dvě zásadní monografie: JECH, Karel: *Kolektivizace a vyhánění sedláků z půdy*. Vyšehrad, Praha 2008; KAPLAN, Karel: *Proměny české společnosti 1948–1960. Část druhá – Venkov*. ÚSD AV ČR, Praha 2012.

Rok 1953 a regiony v pohraničí

Pohraničí bylo a je specifickým územím. Po II. světové válce se stalo oblastí velkých migrací po vzoru SSSR. Sovětský svaz jimi od roku 1924 řešil především problémy politické i hospodářské.

Migrace obyvatel, vytváření nových entit v pohraničí i ve vnitrozemí, vztah státu k nim, to vše je důležitým historickým pramenem, který vypovídá o sociálních dějinách a dějinách regionů. Poválečné migrace v Československu jsou významným ukazatelem stavu české společnosti i záměrů politiků, kteří v těchto migracích využili mnoha historických zkušeností z různých zemí, aby obnovili národní stát Čechů a Slováků a minimalizovali národnostní menšiny z předválečného Československa na marginální skupinky lidí vystavené rychlé asimilaci; současně tak minimalizovali vliv dalších skupin obyvatelstva. Poválečné migrace v Československu byly součástí velkých migračních pohybů v Evropě, které rozhýbaly oba totalitární režimy v meziválečném období. V soužití více národností v jedné oblasti měla po vzoru SSSR převládnout oficiální politika proletářského internacionalismu. S touto politikou, prosazovanou KSČ, byla spojena v podstatě neoficiální, ale přece žádaná a předpokládaná spontánní asimilace národnostních menšin. Tato politika byla označována a prosazována jako žádaný opak ideologie předcházejících totalitárních režimů (fašistických a nacionálně socialistických), které vedly k diskriminaci národů, etnickým čistkám a genocidám. Tak i zde se stala sovětská ideologie, jejíž cíl naplňovaly migrační pohyby po celém SSSR, vzorem pro české a slovenské komunisty.

Jedním z očekávaných přínosů odsunu neslovanských menšin byl kromě národnostního hlediska posun českého a slovenského obyvatelstva v sociální sféře. Tyto vertikální migrace byly v utvářených národních státech v daném období běžné a dostalo se jim též podpory velmocí, protože byly součástí reparací. Komunisté je dokázali postupně využít ve prospěch své strany.

Migrace (mezistátní i vnitrostátní) vypovídají o stavu země, zda jde o demokracii, autoritativní nebo totalitární stát. Nařízené a řízené migrace mohou různě působit na přesídlovanou skupinu. V pohraničních regionech najdeme dostatek pramenů ke každodennímu životu nových menšin, který ovlivňovala totalitní komunistická moc.

Pohraničí Čech, Moravy, Slezska a Slovenska bylo územím, na němž žily různé národnostní menšiny, etnické a etnografické skupiny. Stalo se oblastí, ve které byly postupně za podpory sovětské moci zkoušeny sovětské praktiky – likvidace střední-

ho stavu, likvidace nepohodlných politických stran, tzv. rozptyl obyvatel atd. Vše se dělo za výrazné spolupráce s StB.

Pohraničí v letech 1945–1950 a nové kulturní minority

Klíčovým obdobím pro pohraničí a jeho regiony byla léta 1945–1950, kdy z 30 % národnostních menšin zůstala na českém území jen 4 % menšinového obyvatelstva, a léta 1951–1954, kdy nepolevovalo úsilí o dosídlení, sledování nepohodlného obyvatelstva, konstruování „případů“ porušení zákonů a spolupráce s nepřítelem, obviňování z buržoazního nacionalismu atd. Původní německé obyvatelstvo nahradili Češi a Slováci z vnitrozemí, zčásti čeští a slovenští reemigranti ze zahraničí, kteří ale potřebovali výraznou oporu v novém prostředí. Příkladem jedné z nových menšin v různých pohraničních regionech byli volyňští Češi. Znali praktiky totalitní moci ze svého předchozího domova v SSSR a rozpoznali je i po přesídlení do Čech a na Moravu. Jejich schopnost rychlé orientace v politickém dění předpokládali i komunističtí politici, kteří se snažili zamezit přesídlení volyňských Čechů ze SSSR.¹ Veřejná bezpečnost podávala hlášení o již osídlených volyňských Čechách, demobilizovaných vojácích, kteří získali do národní správy usedlosti v pohraničí a čekali na reemigraci svých rodin ze SSSR. Nejvíce negativních hlášení přicházelo z okresu Horšovský Týn a Chomutov. Týkala se sympatií, které volyňští Češi projevovali národním socialistům a lidovcům. VB sledovala také rodiny volyňských Čechů při přesídlování ze SSSR, na cestě z Čopu do shromažďovacích táborů v Čechách a na Moravě je v transportech pozorovala, zaznamenávala veškeré projevy hodnocení života v SSSR² a opírala se o různé charakteristiky této osobité menšiny, která se ocitla v českém pohraničí. Jednou z těchto charakteristik začíná obsáhlá, přísně důvěrná zpráva o volyňské reemigraci, která rekapituluje historické a geografické hledisko, přidává vlastní politický rozměr, čímž podle vlastních slov pisatele vytváří pojem Čechů z Volyně:

Pod pojem volyňských Čechů bývají obyčejně zahrnovány dvě české nacionální aglomerace, z nichž vlastně pouze jedna je usazena ve vlastním Volyňsku. Je to skupina českého obyvatelstva, jež osídlilo volyňské roviny koncem XVIII. a XIX. století a jež je v podstatě soustředěna na území bývalého pevnostního trojúhelníku Luck – Rovno – Dubno, kolem řek Styr a Ikva. Toto území připadlo řížským mírem v r. 1920 Polsku, ačkoliv je osídleno výlučně ukrajinským obyvatelstvem. Češi v tomto kraji tvořili živel z 90 % zemědělský a byli to bohatí rolníci, zčásti tzv. kulaci – zapřísáhlí nepřátelé Sovětského svazu i kolchozního systému, pevná opora násilné polské vlády v těchto ukrajinských krajích. Měli výstavné statky s bohatým živým i mrtvým inventářem a pěstovali pšenici, řepu cukrovou, chmel a dobytek. Výrobní poměry v této oblasti odpovídají téměř přesně výrobním poměrům v řepařsko-chmelařské oblasti na Žatecku v Čechách.

Druhou skupinou, jež nebyla usazena ve vlastním Volyňsku, jsou Češi ze starých území Sovětského svazu v prostoru Žitomir – Šepetovka – Slavuta, kteří od let třicátých jsou v kolchozech a jichž hospodářská a sociální úroveň je vzhledem k špatnému stavu kolchozů v těsné blízkosti bývalé sovětsko-polské hranice poměrně nízká. Mezi nimi je také větší procento řemeslníků, dělníků a drobných živnostníků. Vzájemný poměr obou skupin je asi sedm k jedné.³

Volyňští Češi vytvořili v pohraničí svébytné skupiny nových obyvatel, které však místní nepřijímali vždy kladně. Často byli nařčeni z dobrého vztahu k místním Němcům, ke střelínským a zelovským Čechům, které místní Češi rovněž přiřazovali k Němcům.⁴ Další menšiny tvořili Slováci ze Sedmihradska v Rumunsku, Slováci z Maďarska, Slováci z Francie, Češi z Německa, Češi z Rakouska, méně výrazní byli Slováci z vnitrozemí Slovenska. Slováci, podobně jako volyňští Češi, nebyli v daném období národnostní menšinou, protože byli jedním ze dvou státotvorných národů v poválečném Československu. Právě tak jako volyňští Češi, střelínští a zelovští Češi, Češi a Slováci z Rumunska tvořili vlastní kulturní minority.⁵

K národnostním menšinám v pohraničí náleželi kromě Němců Poláci, Ukrajinci, Maďaři, dále k národnostním menšinám v té době nepřipřazovaní Chorvaté, Lužičtí Srbové a Romové.

V nové ústavě z roku 1948 pak menšinová práva nahradila práva občanská a docházelo k dalším změnám. Všechny dopadly zejména na pohraniční regiony, které se vyznačovaly nestabilitou obyvatelstva, jejich vykořeněností, migracemi územními i v rámci postupů na sociálním žebříčku. Tyto regiony se staly hned po válce a po další desetiletí jakýmsi pokusným územím pro komunistické experimenty, které pak byly přenášeny i do vnitrozemí. Nově osídlené obyvatelstvo nemělo oporu v novém prostředí a snáze podléhalo nátlaku. Ve své různorodosti mohlo být vystaveno mnohým tlakům.

Skutečnost, že v řízení migrací v pohraničí ihned převzali iniciativu komunisté, potvrzuje předpoklad, že počítali s využitím migrací i pro destabilizaci rozsáhlých oblastí, která způsobí rozvolnění sociálních vazeb a podpoří zánik střední třídy nejen v pohraničí,⁶ ale s různými přesuny obyvatel také ve vnitrozemí.⁷ I pohraničí českých zemí se díky své rozloze mohlo stát podle přání českých a slovenských komunistů nástupním prostorem pro sociální změny, obdobně jako „osvědčený“ Stalinův experiment, který ani v SSSR ještě nebyl ukončen a pokračoval až do roku 1954.

Lidé žijící v pohraničí tvořili pestrou paletu různých jazyků, zvyklostí, smýšlení atd. Různé pohraniční regiony byly vystaveny neustálému odlivu a přílivu, snahy o stabilizaci narušil únorový převrat a např. odchod Slováků zpět na Slovensko, postupný odliv Maďarů, migrace Romů, přelévání osídlenců mezi různými pohraničními regiony. Důvodem byla kolektivizace, opouštění půdy a hledání práce v průmyslu apod.⁸ Léta plynula a pohraničí zůstávalo podosídlené, lidé nevytvářeli pevnější osídlenecké entity, vyjma volyňských Čechů, Slováků ze Sedmihradska a Maďarska a místních Němců.

Pouze volyňští Češi přiměli orgány zabývající se reemigrací, aby vypracovaly osnovy a nařízení k provádění reemigrace a usídlování reemigrantů, zavádění sociální péče o reemigranty a dalších úlev ve smyslu uznání vzdělání, úlev v oblasti školství apod. Instituce pak využily stávajících shromažďovacích středisek určených k repatriaci a rozšířily je o další, která pak sloužila skupinám reemigrantů z jiných zemí, právě tak jako směrnice a nařízení původně určené volyňské reemigraci. Pouze volyňští Češi založili ihned po přesídlení do pohraničí spolek Svaz Čechů z Volyně (SČZV) a začali vydávat vlastní časopis *Věrná stráž*. Tuto jejich činnost komunističtí politici od počátku nevívali a po převzetí moci spatřovali ve volyňských Čechích problematické osídlení pohraničí.

Pohraničí v letech 1950–1953 jako prostor pro Státní bezpečnost

V letech 1950–1953 se situaci v pohraničí nepodařilo stabilizovat. Migrace pokračovaly a mířily na preferované stavby prvního pětiletého plánu, který byl do Československa zanesen po vzoru SSSR. Problémy pětiletky se prolínaly s doosídlováním pohraničí. Tyto regiony se nadále vyznačovaly pestřejší národnostní a kulturně-etnickou skladbou obyvatelstva. Výrazné skupiny tvořili Slováci, kteří však přináleželi k několika kulturním minoritám: např. v Aši tvořili 50 % obyvatel, taktéž na Přimdě, v Hoštce, Hranicích, Studánce, Trojmezí a dalších pohraničních obcích. V kolonkách sčítání nebyli uváděni Rusíni, Řekové, Chorvati, Lužičtí Srbové a Romové, protože jim v té době nebylo přiznáno postavení národnostní menšiny. Rusíni žili především v několika vesnicích na Tachovsku a v západních Čechách, kde se hlásili ke slovenské národnosti, protože rusínská národnost jako nežádoucí přestala být uváděna.

Zcela specifickou skupinou zůstávali volyňští Češi, kteří reemigrovali z bývalé polské a sovětské Volyně na základě dohody o výměně obyvatelstva. Usídlili se především na Žatecku, Žluticku, Chomutovsku, Litoměřicku a v moravských i slezských pohraničních regionech.

V závěru roku 1953 byla zřízena funkce a aparát vládního zmocněnce pro otázky pohraničních okresů. Doosídlování se tak stalo řízeným procesem. Státní podpora byla zaměřena na rozvoj zemědělství, opravy domků a další materiální výhody pro doosídlence, kdy dostávali zařízení kuchyně, a sociální výpomoci. Pohraniční okresy byly rozděleny podle preferencí na tři stupně. Mezi nejpreferovanější patřily okresy Karlovarského, Libereckého a Českobudějovického kraje. Mezi nejméně preferované pak Žamberecko s Králickem, které bylo v roce 1955 z podpory pohraničí vyňato. V roce 1956 bylo k podporovaným okresům opět přiřazeno, protože byl zaznamenán odliv obyvatelstva z regionu, v němž klesala životní úroveň. Avšak i v letech 1954–1959 se ukázalo, že preference samotného zemědělství nepřinesla žádoucí efekt. Pohraničí se více slovakizovalo a věkově omládllo migrujícími slovenskými tzv. náboranty, ale obyvatelstvo v regionech bylo stále nestabilizované, různorodé a nemělo oporu ve svém okolí. Toho využívala Státní bezpečnost.

Podle zpráv místních aparátů StB byli v pohraničí lidé neustále vystaveni tzv. třídnímu nepříteli, banderovcům, vlivům ze Západu. Pohraničí bylo prostorem pro *nekalé spolčování se zde žijících volyňských Čechů s Němci, Ukrajinci – buržoazními nacionalisty, národními socialisty i lidovci*.⁹ Osídlovací komise si zase z hospodářského hlediska stěžovaly na Slováky a jejich stálé migrace po pohraničních regionech a návraty na Slovensko. Tam tito Slováci šířili zprávy o krušném a nebezpečném životě v pohraničí a dokládali je činnostmi StB, která vyhledávala nepřátele, tzv. bývalé lidi, východní reemigraci atd.

Prubířským kamenem pro činnost StB se stali volyňští Češi. Proti jejich usídlování se od samého počátku stavěli komunisté. Volyňští Češi měli podporu národních socialistů, lidovců a sociálních demokratů, kteří od nich očekávali, že vytvoří v pohraničí střední třídu. Nejen pro svou pracovitost, ale také na základě majetkového vyrovnání se SSSR, kde zanechali v soupisech majetek i kvitance v hodnotě 200 milionů rublů.¹⁰

Vyrovnaní však vzhledem k měnovým reformám a neuzavřeným smlouvám nenaplnilo očekávání. Naopak, stali se nejméně majetnými obyvateli pohraničí. Protože se před měnovou reformou očekávaly nepokoje v regionech s početnějším usídlením Čechů z Volyně, byli volyňští Češi postaveni pod dozor StB jako nedůvěryhodné živly, východní migrace a třídní nepřítel. Tato tvrzení bylo nutné doložit, navodit opět v pohraničí atmosféru strachu. Práci StB s vykonstruovaným nepřítelem dokládá i komentovaný neúplný sběr pramenů z archivu MV za léta 1951–1953. Byl pokračováním sledování Čechů z Volyně v letech 1947–1950.

Konspirativní činnost StB versus „kspirace“ volyňských Čechů v letech 1951–1954

Další intenzivní práce StB na vytváření hodnověrného nepřítele dostala podobu „Směrnice k evidenci veškerých našemu lidovědemokratickému zřízení nepřátelských živlů“ ze 16. února 1951. Tato evidence rozdělovala údajné nepřátele do 15 skupin. Do 13. skupiny byli zahrnuti emigranti a reemigranti, zejména pak emigranti z kapitalistických států, východní migrace, reemigranti z kapitalistických států a další.¹¹

StB pak sledovala činnost volyňských Čechů, usilovala o vytvoření zpravodajských sítí a získání agentů mezi nimi prostřednictvím „východních oddělení“. Tato oddělení zřídila KV StB podle směrnic z 20. března 1951 a rozšířila je o referát „volyňští Češi“ ve všech krajích s výraznějším zastoupením těchto reemigrantů. Měla být založena v kraji Pražském, Karlovarském, Ústeckém, Libereckém, Plzeňském, Českobudějovickém, Ostravském, Brněnském, Olomouckém, Bratislavském, Pardubickém, Košickém, Jihlavském, Hradeckém a Gottwaldovském.¹²

V lednu 1952 zasedala porada všech orgánů z krajů pracujících na problému volyňských Čechů. Účastníci se opět seznámili s historií volyňských Čechů a s historií volyňského problému v ČSR. Členové V StB opět zdůraznili spolupráci špiček národních socialistů s volyňskými Čechy, shrnuli veškerá již zde citovaná šetření z let 1946–1949 (události na Horšovskotýnsku, Žatecku, Krnovsku a podobně), připomněli údajné kontakty volyňských Čechů s banderovci a zpravodajskou sítí západních mocností (tzv. ašský případ a mostecká aféra) a představili volyňské Čechy jako skutečné nepřátele ČSR, kterým není cizí jakékoli násilí na bezbranném obyvatelstvu právě proto, že neustále přechovávají zbraně a cítí nenávisť k SSSR a lidové demokracii v ČSR. Obvinili je také ze záškodnických činů na vesnici, tj. zapalování stohů slámy a picnin zákeřným způsobem – použitím chemikálie v prášku.

Především ale obvinili volyňské Čechy z konspirativní činnosti. Jejich kspirace měla být tak dokonalá, že jsou, jak uvedly orgány, ve značném předstihu před StB, protože poznatky StB o volyňských Čechích byly pořád roztržštěné a byla jim věnována malá pozornost. *Právě z tohoto důvodu se také bezpečnostním orgánům nepodařilo vybudovat agenturní síť mezi volyňskými Čechy, přesto že je to do budoucna naprosto nutné, protože podle VStB jsou a budou právě volyňští Češi základnou všech nepřátelských špiónážních služeb americké, anglické i služeb podřadnějších francouzské, švýcarské, titovské a pod.*¹³ Dále zařadili volyňské Čechy mezi záškodníky, teroristy a vrahy,

proti kterým se V StB chce bránit především dobrými znalostmi marx-leninského učení, protože podle orgánů StB jenom tyto znalosti umožňují vybudování dobré agentury. *Při naší práci musíme stále cítit, že jsme spolubojovníci sovětských „čekistů“, musíme se z jejich práce učit. Nesmí se mezi námi objevit metody fašistického gestapa, metody to západních četníků buržoazie.* Dále organizátor akce ppor. Kopal doporučil všem účastníkům číst sovětský román *Bruski*, kde se měli seznámit s úklady na sovětské vesnici. Situaci převedl i na domácí poměry: *Případ Babic u nás je nám výstrahou, abychom nespali, ale usilovně budovali agenturu, abychom tak mohli oddálit základny nepřátelské, imperialistické, zákeřné, vraždící rozvědky. V případě Babic byl též vrah Malý pseudo Willy Gross napojen na volyňské Čechy a je naší vinou, že jsme nebudovali včas mezi nimi agenturu a tento problém nechali roztržštěný a nepomohli Malého včas odhalit a zneškodnit. V jeho společnosti byl též nějaký KOZÁK, Vol. Čech, který pravděpodobně je stále na našem území.*¹⁴

Podle referenta se často stávalo, že právě volyňští Češi mezi sebou přechovávali nebezpečné živly. Přitom, jak uvedl, jednotlivá oddělení a referáty na krajských a okresních odděleních mají dost poznatků o volyňských Čěších, ale nejsou schopni důrazně proti nim zakročít. *Z těchto poznatků je vidět, že vol. Češi jsou ovládnuti inteligentnějšími osobami z jejich řad a jeví se nám zde tzv. vůdcovský systém.*¹⁵ Závěrem byla zdůrazněna nutnost propojení všech poznatků o volyňských Čěších ze všech referátů a oddělení, další posílení východního oddělení a potřebu rychlého získání agentů z řad těchto reemigrantů.

Účastníci zasedání dostali tabulkovou přílohu s názvem „Situace v problému volyňských Čechů na krajích leden 1952“, podle které nejvíce volyňských Čechů žilo v okrese Karlovy Vary (6300), Ústí nad Labem (5000), Plzeň (4156), Brno (2500), Ostrava (2183) a dále početné skupiny v okrese Liberec, Olomouc, Hradec Králové. V těchto místech také působila „východní oddělení“ KV StB, s referátem „volyňští Češi“.¹⁶

Po zasedání KV StB rozeslala pokyny k zajištění systematické práce v problému volyňských Čechů a zjistila, že v uplynulém roce byly výsledky velmi slabé. V některých referátech založili jenom všeobecný pozorovací svazek s podsvazky podle okresů, kde byli volyňští Češi usazení. Někde založili i osobní svazky na podezřelé osoby z řad volyňských Čechů, *kteří jsou reakčně zaměřeni a podezřelí z protistátní činnosti.*¹⁷

Poznatků však bylo málo, a proto se orgány StB zaměřily na „dokazatelná“ provinění spáchaná volyňskými Čechy proti lidovědemokratické republice. Jedním z nich byla spolková činnost volyňských Čechů soustřeďující se okolo Svazu Čechů z Volyně a jeho poboček, okolo týdeníku *Věrná stráž* a muzea v Žatci, kde se písmáci z řad volyňských Čechů setkávali nad retrospektivním sepisováním kronik o českých osadách na Volyni a přípravách na vydání sborníku o dějinách volyňských Čechů.

StB v regionech dostávala impulzy pro svou činnost ze svého centra. KS StB obdržely v únoru 1953 pokyny HS StB, aby všude sledovaly přípravu volyňských Čechů na valnou hromadu pořádanou 29. března 1953 v Žatci. Měly zjistit, jaký bude její program, jak probíhají přípravy, agitace, kdo je prosazován do vedení, kým je podporován a proč, jaké rozpory jsou mezi vedením a pobočkami, a hlavně všechny pobočky měly zařadit, aby se jejich agenti účastnili valné hromady a rozpoutávali

diskusi o potřebě či nepotřebě Svazu Čechů z Volyně, o kvalitách jeho funkcionářů, o účelu sbírek na fond republiky, sbírek na Malínský fond apod. Kromě toho měli vyslechnout co nejvíce soukromých rozhovorů mezi volyňskými Čechy.

Snad až příliš dobrodružně zněla následující instrukce: *V případě, že váš agent získá během valné hromady zprávu, která bude vyžadovat neodkladné řešení z naší strany (provokace, teror) instruujte vaše agenty tak, že musí takové zprávy ihned předat v Žatci v hotelu Stalingrad, místnost č.52, přítomným orgánům s ohlašovacím heslem: hledám pana Nováka.*¹⁸ StB v závěru doporučila svým agentům, aby se po ukončení valné hromady účastnili soukromých večírků a opět odposlouchávali veškeré rozhovory.

Odpovědi agentů však neobsahovaly žádné závažné skutečnosti. Neobjevily se žádné agitace ani náznaky teroru. Přítomní volyňští intelektuálové a bývalí tzv. kulaci nesouhlasili s rozpuštěním Svazu Čechů z Volyně.

V roce 1954 pobíhalo nové šetření StB mezi volyňskými Čechy ve znamení blížících se voleb. Podkladem pro toto šetření měly být nové podmínky pro majetkoprávní vyrovnání a práce Svazu Čechů z Volyně. Vedení SČzV mělo být sledováno agenty z řad volyňských Čechů, těch se však nedostávalo. Přesto bylo údajně agenturně zjištěno, že vedení SČzV chce mezi volyňské Čechy rozšiřovat, že vláda ČSR je chce okrást, chtějí z téhož činu obviňovat SSSR a chtějí volyňské Čechy navádět, aby peníze za těchto podmínek nepřijímali. Vzhledem k blížícím se volbám může tento nesprávný postup narušit volby a postavit většinu volyňských Čechů proti dnešnímu zřízení v ČSR a mohlo by dojít k provokacím při volbách.¹⁹

Sled žádostí SČzV zaslaných Úřadu předsednictva vlády uvedených v části o majetkoprávním vyrovnání a další citované prameny dokládají záměrné překrucování činnosti SČzV, kterého se dopouštěly orgány StB. Na tyto skutečnosti již v předstihu upozornilo předsednictvo SČzV. Právě tak jako v jiných případech se orgány StB snažily manipulovat s časovými údaji a předstírat informace, které vlastně neměly. Předpokládaly, že se jim podaří zdiskreditovat vedení Svazu Čechů z Volyně před jeho členy, zpochybnit celou organizaci a způsobit její rozpad. Zpráva jednoho z referátů KS StB adresovaná 5. odboru ministerstva vnitra přinesla zřejmě celkem pravdivé informace následujícího znění:

*Z jednotlivých míst bylo zjištěno pouze to, že Volyňští Češi se při diskusích na závodech k volbám [...] vůbec nezapojují, ani jinak se k volbám do národních výborů nevyjadřují. Rovněž k proplacení majetku jsme nezachytili žádných poznatků, které by stály za to, abychom Vás o těchto informovali. Spolupracovník VAŠEK, který o této věci hovořil s mnoha Volyňskými Čechy, sdělil, že ještě jim není známo, jak to s jejich majetkem dopadne a čekají na vyřízení.*²⁰

Pádnou odpověď na březnové dohady StB bylo zveřejnění zprávy Majetkoprávní vyrovnání s reemigranty z Volyně (SSSR) uveřejněné v *Informativním oběžníku* SČzV ze dne 4. května 1954, který nahradil *Věrnou stráž*. Poskytl volyňským Čechům všechny informace související s majetkoprávním vyrovnáním. Volyňští Češi pak přijali náhradu svého majetku zanechaného v SSSR v poměru 1:50. Z propočtené sumy jim byly strženy splátky za usedlosti. Některým se podařilo zaplatit usedlost celou, jiným stačily peníze pouze na částečnou splátku. Nejvíce byli poškozeni pozůstalí

po padlých a invalidé z války, kteří již těžko šetřili na splátky za přidělený majetek a v konečném důsledku se nevyhnuli kolektivizaci. Jejich vztah ke kolektivizaci byl hodnocen různě: někteří byli oceňováni jako zakladatelé družstev III.–IV. typu, další byli označováni za podvrtné živly a sabotéry, což obnášelo následná dlouhá vyšetřování a další konspirace ze strany StB.

Přímá šetření mezi volyňskými Čechy nepřinášela pro StB očekávané výsledky, avšak náhle získali nový podnět z publikace J. Rejzka *Nezradili*.²¹ Pracovníci StB se v dubnu 1954 zaměřili na ilegální organizaci Blaník, popisovanou v knize. Zjistili z ní, že Blaník založili volyňští Češi, většinou učitelé, redaktori a statkáři, asi v roce 1943, tedy živly nedůvěryhodné, které navíc reemigovaly do ČSR. Důkazem bylo, že Blaník vydával ilegální časopis *Hlasatel*, v nacionalistickém duchu masarykovsko-benešovské ČSR, s pozdravem „Na stráž!“ StB usoudila, že organizace napodobovala ve své činnosti UPA a měla kontakty s Němci. Podle ní tuto organizaci přenesli volyňští Češi na území ČSR pod názvem Svaz Čechů z Volyně. StB dokazovala, že osoby, které působily v Blaníku, působí i v SČZV, a dále se pokoušela obrátit citovat z *Věrné stráže*, aby dokázala pokračující konspirativní činnost. Následující citace souvisely s činností historické skupiny SČZV, která připravovala podklady pro sepsání sborníku *Dějiny Čechů na Volyni*. Pro StB se staly závažným dokladem o protistátní činnosti volyňských Čechů tyto zprávy:

Výpis z *Věrné stráže*, roč. II., č. 26, 1947, s. 7: *Umluvená schůzka vedoucích funkcionářů BLANÍK koná se 5. července 1947 ve 3 hodiny odpoledne v restauraci U červeňého orla, Celetná 19, v Praze I. Dochvilnost a účast nutná! Pokud jste nezaslali organizačnímu referentovi R. Hlaváčkovi Podbořany 489 všechen, byť poškozený materiál BLANÍKU, učíte tak okamžitě.*²²

Další citované zprávy z *Věrné stráže* měly stejný charakter a informativní význam. Nebyly šifrovanými vzkazy, jak se domnívala StB.

Z dlouhodobých šetření a výsledků volyňských Čechů, studia různých materiálů vznikl postupně spis Blaník s podtitulem „Poznatky o ilegální organizaci Vol. Čechů z doby okupace Volyně Němci“. Měl dokázat, že členové Blaníku byli chráněni jak německými okupanty, tak ukrajinskými nacionalisty. Proto s Němci udržovali důvěrné kontakty i po přesídlení do ČSR a taktéž s ukrajinskými nacionalisty. Stávali se tak podle orgánů StB nepřáteli lidovědemokratického zřízení. Stigma třídního nepřítele opravňovalo StB k šetření i represím mezi volyňskými Čechy.

Závěr

Prezentovaný archivní materiál StB, archivní materiál SČZV a několika dalších institucí dokládá činnost StB, která usilovala o manipulaci skupin obyvatelstva v letech 1948–1954. Současně však také ilustruje, z jak nepodstatných skutečností dokázal tento orgán osnovat nejzávažnější obvinění, bez jakéhokoliv konkrétního důkazu.

Materiály StB byly jediným důkazovým materiálem ke stíhání osob a skupin obyvatelstva, které si StB vybrala a zařadila do svých směrnic k boji proti nepřítelům a dalším živlům. Přes prokazatelnou nehodnověrnost a přímé podvrhy ihned po roce 1948 a v le-

tech 1951–1956 se staly závažnými důkazy a argumenty, které byly využity v roce 1953, přestože volynští Češi přijali pro ně katastrofické majetkové vyrovnání v poměru 1:50.

Komunisté ve stranickém aparátu a ve funkcích v různých institucích byli ovlivňováni činností a agendou represivních orgánů, které ostatně pracovaly dle jejich instrukcí a instrukcí povolaných sovětských poradců. Své úsilí ale také zaměřili na „výchovu a převýchovu“ volynských Čechů, na ovlivnění sociální politikou, na jejich asimilaci a integraci do majoritní společnosti.

V letech 1948–1954 tak vznikla dvojkolejnost aparátu moci KSČ. Prvá politická a vládnoucí moc se soustředila v ÚV KSČ, v celém aparátu strany a vlády ČSR, kde usilovala o propagaci výchovy v duchu učení marxismu-leninismu a reprezentovala moc KSČ navenek především líbivou sociální politikou, důsledným internacionalismem, solidaritou s proletáři všech zemí – jak před obyvatelstvem své země, tak před zahraničím.

Druhá represivní moc zůstávala skryta v orgánech ministerstva vnitra, ale svým prorůstáním do společnosti se postupně, přes všechny její prokazatelné nedůvěryhodnosti, stávala rozhodující, protože byla všudypřítomná a vyvolávala strach a nedůvěru. Umožňovala manipulaci lidí, dlouhodobě zpřítomnila bezvýchodnost jakéhokoli postavení, protože připravovala perzekuci svých odpůrců zkeslováním skutečnosti, provokacemi a podvrhy. Byla všemocná. A protože tato druhá moc chránila moc první, stala se pro celý mocenský aparát nepostradatelnou.

-
- 1 NOSKOVÁ, Helena: *Návrat volynských Čechů. Naděje a skutečnost let 1945–1954*. ÚSD AV ČR, Praha 1999, s. 19–37.
 - 2 Tamtéž, s. 41–43.
 - 3 NA, f. ÚV KSČ, 100/24, sv. 45, a. j. 853, Tajná zpráva o volynské reemigraci. *Tato přísně důvěrná zpráva pojednává o zemědělské části volynské reemigrace a byla sestavena na příkaz pana ministerského předsedy Klementa Gottwalda odborovým přednostou ministerstva zemědělství, Dr. Ing. Kotátkem, podle stavu ku dni 10. března 1947*.
 - 4 Problematikou menšin v pohraničí, zejména Němců a volynských Čechů, se zabývá SPURNÝ, Matěj: *Nejsou jako my. Česká společnost a menšiny v pohraničí (1945–1950)*. Antikomplex, Praha 2011.
 - 5 NOSKOVÁ, Helena – TOŠOVSKÁ, Eva: *Kapitoly o proměnách pohraničí se zřetelem na Králicko*. ÚSD AV ČR, Praha 2010, s. 235–245.
 - 6 O tom, že komunisté řídili osídlování a že bylo kladem v poválečném dění, být rozmetalo a nivelizovalo sociální struktury, se píše v publikaci ČAPKA, František – SLEZÁK, Lubomír – VACULÍK, Jaroslav: *Nové osídlení pohraničí českých zemí po druhé světové válce*. Akademické nakladatelství CERM, Brno 2005, s. 25–89. Důrazněji je vyzvednuto toto dílo komunistů v publikaci SLEZÁK, Lubomír: *Zemědělské osídlování pohraničí českých zemí po druhé světové válce*. Blok, Brno 1978.
 - 7 Pozdější odsun tzv. kulaků, „rozptyl“ živnostníků a tzv. bývalých lidí po roce 1948 směřoval do těch oblastí v pohraničí, které se nepodařilo osídlit.
 - 8 NOSKOVÁ, Helena: The History of Border Regions and the Search for an Identity. In: NOSKOVÁ, Helena – BEDNÁŘÍK, Petr (eds.): *National Minorities, Identity, Education*. ÚSD AV ČR, Praha 2011, s. 129.
 - 9 ABS, f. Historický fond MV (dále jen MV-H), inv. j. H-798-7 ČR, Pokyny ministerstva vnitra přednostům okresních úřadoven StB, jak postupovat proti osobám z řad volynských Čechů podezřelým z protistátní činnosti.
 - 10 NOSKOVÁ, Helena: *Návrat volynských Čechů. Naděje a skutečnost let 1945–1954*, s. 64–68.
 - 11 ABS, f. Velitelství státní bezpečnosti (1945) 1945–1953 (310), sign. 310-11-1, Ministerstvo národní bezpečnosti, evidence nepřátelských živlů a evidenční řád. Směrnice z 20. března 1951.
 - 12 Tamtéž, f. MV-H, inv. j. H-798-7, Směrnice pro zřízení „východního oddělení“ při KV StB, 1. odd. Datace 20. března 1951.

- 13 Tamtéž.
- 14 Tamtéž.
- 15 Tamtéž.
- 16 Tamtéž, inv. j. H-255, Volynští Češi. Volyňskými Čechy v politických procesech se zabývá VACULÍK, Jaroslav: Volynští Češi v politických procesech 50. let. In: PERNES, Jiří – FOITZIK, Jan (eds.): *Politické procesy v Československu po roce 1945 a „případ Slánský“*. Sborník příspěvků ze stejnojmenné konference pořádané ve dnech 14.–16. dubna 2003 v Praze. ÚSD AV ČR – Nakladatelství Prius, Praha – Brno 2005, s. 204–215.
- 17 ABS, f. MV-H, inv. j. H-255, Volynští Češi.
- 18 Tamtéž.
- 19 Tamtéž.
- 20 Tamtéž.
- 21 REJZEK, Josef V.: *Nezradili. Generační obraz volyňských Čechů*. Rovnost, Brno 1947.
- 22 ABS, f. Hlavní správa Vojenské kontrarozvědky 1945–1954 (302), sign. 302-594-3.

Summaries

Milan Bárta

The Communist Party leadership and security issues

The economic policy of the Communist Party associated with forced collectivization, breaking the existing social structure, and a mass lawlessness culminating in the political trials of leading Communist officials led to the first crisis of the Communist regime in Czechoslovakia at the start of the 1950s. The regime responded by strengthening the repressive apparatus. Currency reform was the real test, where security in cooperation with the party and state authorities played a pivotal role. The Communist leadership reckoned with outbreaks of discontent, but the extent of unrest and in particular the fact that they involved mainly workers, until that time represented as the ruling class and the pillar of the regime, was surprising. The planned large-scale repression against those involved in the unrest was prevented mostly by the new attitude of the Soviet leadership, which sought to calm the internal political situation in the countries of the Eastern bloc and recommended clemency and certain reform measures. Changes in the superpower and military policy of the Soviet Union after the death of Stalin and the mitigation of the Cold War provided important ideas for correcting the economic and social policy of the Communist Party. Under the influence of the Soviet New Course, the Communist leadership in Prague agreed to certain reforms, but carried them out half-heartedly and incompletely. The reorganization and strengthening of the position of the Communist Party in the security forces were meant to prevent any repetition of anti-communist speeches, but also to focus its interests outside the Communist Party. Certain concessions especially in the economic area were able to calm the domestic situation and Czechoslovakia was spared the major effects of the crisis of the Communist system in 1956, but, of course, they were felt much more significantly in the 1960s together with the deteriorating economic situation.

Petr Bednařík

The activities of Jewish communities in the Czech lands in the early 1950s

After the Second World War, a number of activities of Jewish communities in the Czech lands were restored. The supreme body was the Council of Jewish Religious Communities. Due to the great loss of human life, only 53 communities were successfully restored. Very important for the Jewish community in western and northern Bohemia was the arrival of Jews from Ruthenia, Ukraine. These Jews encountered a large number of diverse problems. The political changes of 1948 dramatically affected the lives of the Jewish communities, and many major personnel changes occurred in running the communities and the Council. Relations between Czechoslovakia and Israel were very good at that time, with Czechoslovakia helping the newly established State of Israel and providing both arms and military training for

Israel. In 1948-1949 thousands of Jews left Czechoslovakia for Israel. At the beginning of the 1950s, however, relations with Czechoslovakia grew significantly negative. The anti-Semitic atmosphere in the country was associated with the political trials, and propaganda emphasized the dangers of a worldwide Zionist conspiracy. In this difficult time, Jewish religious communities continued their activities. After 1949, churches were governed by the State Office for Church Affairs, ministers were paid by the State, and the Office made decisions regarding the financial situation of the Church. A major reorganization of the Jewish communities took place and after 1953 there were only 9 Jewish communities, and the other communities were changed into synagogue units. In November 1953 a meeting of delegates approved a new constitution, which established the means of organizing Jewish communities. A major problem of the communities was the long-term lack of community spirit. The Jewish communities also did not have enough funds for their social activities. Despite the difficult conditions, however, the communities were able to continue their activities.

Petr Blažek

“Let’s take to the streets”

Protests against currency reform in Vimperk on 4 June 1953

One of the responses to currency reform in June 1953 was a great wave of strikes, whose total number was much higher than in previous and subsequent years. Mostly they took the form of short interruptions in work, which did not last more than a few hours. In several cities, however, the initial protests in the factories poured out into the streets and took the form of riots, which were suppressed only by the armed forces. The most extensive were the spontaneous protests in Pilsen on 1 June 1953. The spontaneous street demonstrations were repeated over the next three days and in varying degrees in other cities.

The last street riots took place on 4 June 1953 in Vimperk, which is the main topic of this contribution. In Vimperk work was interrupted for several hours in five local factories (Šumavan, Jitona, Armastav, Sumava Šumavské sawmills and Šumavské breweries). A large number of employees subsequently took part in a street demonstration outside the building that housed the District National Committee in Vimperk. The crowd demanded not only an end to currency reform and better working conditions, but also shouted out anti-communist slogans. In several ways did the Vimperk riots partially differ from the protests in other cities. Young women who worked as laborers in the Šumavan textile mill played a major role in them. Another difference was the fact that most of the students of the Economic College in Vimperk also took part in the street demonstrations. The final aspect was related to the regional structure of the population, for among those arrested were several persons of German descent.

The local power apparatus in Vimperk was largely paralyzed for a few hours. Finally, units of the border patrol accompanied by the secret police moved in against the protesters. Like the day before in Strakonice, the intervention was managed by

the chief of the Main Administration of Public Security, Col. Jan Janulík. The intervention took the form of a farce, as evidenced by the number of people affected. Although at least hundreds of people took part in the work stoppage and street demonstrations (the situational reports of the regional security administration in České Budějovice claimed that 1,215 people took part in the strikes in Vimperk), in the end only nine people ended up in court. On 27 – 28 October 1953, they were given relatively light sentences by the People's Court in Vimperk (three to twelve months in prison). Two of them were members of the Communist Party (one of them was even a member of the factory militia).

The description of these events in Vimperk is based on eyewitness accounts in addition to the literature that has been written up about it. They are stored in an extensive investigative file of the State Security, which had not been used for historical research until this time.

Josef Blüml

Koloděje nad Lužnicí 1953 (collectivization of agriculture in a South Bohemian village)

This article discusses the attempt to establish a collective farm in the South Bohemian village of Koloděje nad Lužnicí. The process of establishing the collective farm in Koloděje lasted ten years, from 1949 to 1958, when the collective farm was actually founded. After five years, however, it bankrupted. The campaign to establish the collective in Koloděje culminated in 1953. This article leans heavily on archival sources (chronicles and records of MNV meetings). The author has tried to capture the issue in the broader context of time and material.

Dagmar Blümlová

So that a child becomes a good socialist. On the production of the State Publishing House for Children's Books in 1953

In her study *So that a child becomes a good socialist. On the production of the State Publishing House for Children's Books in 1953* D. Blümlová looks at a turning point in the development of Czechoslovak books for children. The impulse in this new direction emerged from the first-ever supreme meeting about domestic children's literature in November 1953. The Union of Czechoslovak Writers conveyed the expectations of the Central Committee of the Communist Party through the mouths of their prominent members. The State Publishing House for Children's Books (SNDK) was asked to distance itself from part of the pre-war book heritage and create a new kind of hero. The ideological focus on the youngest readers had its model in the theory and practice of Soviet books for children and young people. This influence was significantly promoted in the output of SNDK after 1953. Since children's reading in this country had a long tradition, an intense form and large printing numbers, the harmful potential for the creation of future ideas and the hierarchy of values was the result.

Jiří Cukr

The Year 1953 in the Records of the Local Chronicles of the České Budějovice Region

This contribution focuses on how the events of 1953 were reflected in the records of the local chronicles of the České Budějovice Region. Excerpts have been taken from 38 chronicles, currently stored at the České Budějovice Public District Archive and also available in the digital archive. Various thematic issues were studied – such as the currency reform, problems faced by agricultural co-operatives, harvesting and compulsory supplies, the death of Stalin and Gottwald, meteorological phenomena, various celebrations and festivities, development of technical equipment etc. The elaboration of the topics in the books differs greatly and varies due to the individual approach, knowledge and skills of the chroniclers. The outcome of the study provides an integral view of life in 1953 with all of its specifics, accompanied by a number of observations and remarkable comments. Thanks to this, it is possible not only to learn about the events of that time in the South Bohemian countryside, but also to document the manifestations and impacts of the “big history” on a regional level.

Markéta Doležalová

Benešovsko 1953 – Regional or chronicle view

This paper focuses on the response to the events of 1953 in the chronicles of a specific trio of communities in the western tip of Benešovsko, forming a background to the building of the Slapy Dam. These communities were Třebosín, Teletina and Krňany. During the occupation, they were affected by expulsion and the subsequent devastation of houses and farmland, with the occupiers turning the region into a training ground for SS troops in the first phase and later carrying out Germanization there. These facts, together with the post-war uncertainty about the future fate of the region and the little help provided in the reconstruction, led to a radicalization of small farmers and in many ways strengthened their faith in communist propaganda. Yet there were major problems with the collectivization that took place in these communities, as captured by chronicler Vladimír Mühlbach and which survive in the eyes of the farmers and freeholders whose complaints were collected by the chronicler. The critical year for the small, ailing cooperative was 1953. This paper also focuses on the relatively modest and understated (in a nationwide context) commemoration of the deaths of Stalin and Gottwald. Currency reform and the reaction to it were also captured. Although the farmers lost their life savings, they reacted with moderation. But workers in the local quarry, an enterprise vital to the building of Slapy Dam, were provoked by the devaluation of their wages into striking. Another benefit is an unexpectedly independent to “between the lines” critical opinion of the chronicler in capturing the atmosphere of the 1950s.

Veronika Halamová

The life of a small town in the background of the events of 1953 through the eyes of witnesses

The year 1953 meant for the ruling power in communist Czechoslovakia turning point, for whose sake it is possible to consider the general crisis caused not only economic problems, which resulted in undisclosed monetary reform, the impact was negative for all groups of the population. This paper reflects the impact of this and other important events of the year mentioned, such as disturbances in plants associated with the aforementioned reform, the death of Klement Gottwald, allowing performances of the collective farms or amnesty for some politically persecuted people in the background of private and public life of the selected town near Krkonoše mountains. This paper is based on the stories that complement the information from historical materials.

Josef Halla

The unfinished World Ice Hockey Championships in 1953 or how politics interfere in sports

The history of ice hockey is more than a century old, the same as the Czech or Czechoslovak national team. Influenced not only by athletic ability, but also by external circumstances. In 1947 and 1949 Czechoslovakia won two world championships, but then came the bitter years after exile and a plane crash, and in 1950, instead of defending the title, there was a political trial and more players expelled from the national team. The revamped team did not even participate in the Championships in 1951. A fourth place finish at the Winter Olympics in Oslo in 1952 led to medal hopes at the World Ice Hockey Championships in March 1953 in Switzerland. There were no teams from Canada and the USA, the USSR postponed its entrance onto the world stage, and the only rival for the title was Sweden. In the course of the championships, however, both Stalin and Gottwald died. Two rounds from the end, before the runoff, our team resigned and went home to participate in national mourning. Their results were annulled and the players had lost the chance for at least a silver medal. How the championships took place and what was preserved in the documents of sports officials and diplomats. About the influence of state power, contemporary ideology and the Soviet experience (i.e. from a country where ice hockey was played until the end of World War II) on the composition of the team and the effort to create athletes, hockey players and representative of the *new type*.

Ondřej Hladík

1953 as the peak of Sovietization of the prison system

The beginning of 1953 culminated in the Sovietization of the Czechoslovak prison system, but this should not be considered a one-off step that occurred without any preparation in previous years. On the contrary, the development of this goal was set

out in 1948, when the new ruling group began to adapt this branch of justice to suit its own needs. It gradually became one of the tools for persecuting the opponents of the communist leadership. For this purpose, new legislation suppressing existing legalities was passed following the February coup and a new category introduced within punishable offenses called “class enemy”, which in practice meant complete insufficient access to the prisoners falling into this group. Compared to conventional criminal offenders, they found themselves in a totally lawless position and usually only experienced inhumane treatment or even torture.

The task of this paper is to outline the events of that period, from 1948 to 1952, which cannot be separated from the actions taken in 1953, because it was part of a continuous development. At the same time, of course, it does not neglect the year, which is the main topic of these proceedings, both in terms of adapting laws and internal regulations and the impact on the service of prison guards. Overall, however, this stage of the post-war prison system can be considered a time when professionalism suffered, as did access to prisoners and the humanization of sentences from the practices of the First Republic.

Drahomír Jančík

Monetary reform in 1953 as a tool for social change

This study interprets monetary reform in 1953 as one of the tools of the class politics of communist totalitarianism, whose aim was the gradual elimination of the “remnants of exploited classes” and the creation of a social structure without “antagonistic classes”. The abolition of the bond market can be considered the first tool of this policy. The expected increase in prices on the free market was supposed to have its full impact on private craftsmen, traders, farmers and owners of apartment buildings, while the workers (generally working for pay) were to receive some compensation with higher wages. In parallel, a new tax system enacted in late 1952 was conceived as the second tool of class politics. The high tax burden on private enterprise in agriculture and manufacturing trades was meant to force their operators to enter either co-operatives (whose taxes were negligible) or else cease doing business. Also, the introduction of standards of delivery according to the Soviet model was supposed to support the collectivization of villages, since these standards were considerably harsher for private farmers than for agricultural cooperatives. In June 1952 a political decision was reached on the transition to the free market by the Czechoslovak commission set up for this purpose, but the last word belonged to the invited Soviet advisers. In November 1952 they recommended linking the transition to the free market to monetary reform, which the Communist Party leadership had not anticipated. Monetary reform was prepared in secret within a narrow circle around Gottwald and among its aims was the sterilization of “class enemies” by depriving them of funds, to prevent the accumulation of capital, and thus the “reproduction of capitalist elements”. These tools were the start of the process of changing the social structure of Czechoslovak society, where by the end of the 1950s the private farmer and tradesman had almost disappeared.

Jiří Jindra

Czechoslovak Academy of Sciences in 1953

The preparation and foundation of Czechoslovak Academy of Sciences (CAS) in 1952 are described herein. Further, the activity of the Presidium of CAS and the Committee of the Presidium (Professors Nejedlý-President, members Böhm, Laufberger and Šorm) is reviewed in detail. Also, the general meetings of CAS are mentioned. Particularly, it is possible to learn of reports on the activity of the whole CAS, the state appreciation of the work of members and scientists of CAS. The contemporary political and scientific engagement of some members of CAS is described using the case of Professors Málek, Šorm, Trávníček and Knapp. The great influence of the communist party of Czechoslovakia on CAS is assessed. The CAS fulfilled in 1953 its role – to be the highest scientific institution in Czechoslovakia. The location of workplaces of CAS and the facilities with equipment and foreign literature was unsatisfactory.

Martin Jindra

1953 as one of the turning points in the implementation of the church policy of the state

This work addresses one of the turning points in the church policy of communist Czechoslovakia. The years in question, 1952-1953, can be described as the beginning stages of the struggle over worshipers as well as the clergy of individual churches. The state no longer put its chief emphasis on the direct repression of the church and its attempt to break up the relationship between the hierarchy and clergy, and by extension the faithful, manifested in particular against the Roman Catholic Church. Thrust into the foreground was the beginnings of a struggle against religion whose consequences also impacted non-Catholic churches to a much greater extent than before. This period was supposed to see mass political and propaganda work significantly involved in the process of creating an atheistic society and the acquisition of the faithful to the “cause of socialism”. Transformation also took place in the approach towards numerically superior groups of believers, who on the one hand should not have been needlessly troubled by administrative errors in church policy, and who on the other were members of the communist party openly pushing people to leave individual churches. This paper is mainly based on an analysis of archival sources from not only nationwide provenance.

Jan Kalous

1953 in the life of the Ministry of National Security and the Ministry of the Interior

This paper offers an analysis of the systematic changes in the communist bloc during 1953 with special emphasis on changes in the Ministry of the Interior (National Security). The year 1953 saw many changes within the security apparatus (MV merger with MNB, new minister, personnel changes in MV) and reaction to major societal changes (the deaths of Stalin and Gottwald, the regime crises in Czechoslovakia and

the GDR). Political trials (begun at the end of the 1940s and start of the 1950s) were also continued during the course of 1953 and inescapably affected members of the security forces.

Lenka Kaloušová

Crisis mode in contrast with Operation Kulak in Louny

This paper focuses on the defects of Operation Kulak focused on the Louny region. It offers a microprobe of the expulsion of farm families from their homes and their subsequent migration to other regions for the purpose of understanding the practical aspects of this operation. The operation took place in Louny in 1953 and affected nearly fifty families. In many respects, however, their fates differed and defy classical assumptions about the course of the operation. It is on this fact that this paper will be focused. On the one hand, there is the fate of one farmer who in 1946 was hailed by the regional Communist newspaper as a Stakhanovite and the best producer, yet several years later he was convicted of failing to deliver his quotas and was subsequently evicted. On the other, there is a farmer proven to have once owned a tractor, and so was, according to the criteria set out, an obvious kulak, but he was not evicted. And that was operation “K” in 1953.

Irena Krčilová

The work of the penal commission of the district people's committees in Pelhřimov

The paper “The work of the penal commission of the district people's committees in Pelhřimov” deals chiefly with an analysis of a report evaluating the activities of the Pelhřimov Commission prepared in 1953 by the Jihlava regional prosecutor, who pointed out the incorrect procedures used in the prosecution of farmers at the beginning of the 1950s. The second part is a comparison of the number of cases of farmers convicted by district courts and people's committees. The content of this contribution is based on sources originally collected for compiling a list of displaced farmers kept in the State District Archive in Pelhřimov. The aim is to highlight the lack of uniformity in procedures and the arbitrariness of the criminal authorities at this time.

Marek Krejčí

1953 in Art

Archival sources indicate that most artists were more or less willing to quickly conform to the new cultural policy in exchange for public contracts, bonuses, awards and other benefits. Cultivation initially started in the traditional art associations, which, despite adapting to the new conditions, were eventually dissolved and membership converted into a uniform and party-controlled Union of Czechoslovak Artists. Some artists chose passive resistance, suggested by both the high proportion of landscapes or still-lives in the exhibition halls as opposed to propaganda-laced themed paintings and the high number of artists who opted out of union exhibitions. The idea of col-

lectivism was promoted – from collective discussions on works in progress and collective exhibitions to attempts at collective creation. Today, socialist realism in art is primarily identified with agitation posters or the construction of new regional clusters created to accelerate industrialization, whose architecture and urbanism have made them the latest objects of heritage preservation (Ostrava-Poruba, Ostrov nad Ohří). Period architectural contests generated interesting designs, derived from Soviet models, but the reality of the post-war economy, and later changes in the Soviet Union after Stalin's death, saw these projects end up in the archives.

The fifties are now assessed through the prism of current historical experience, where the spoliation of creative freedom is condemned and hidden parallels with pre-war avant-garde and expressions of opposition to the regime are sought. Even active creators began to relax their sometime commitment during the liberalization in the sixties, even though their careers often started out this way. It helps that the award-winning works bought for public collections were later removed from them, and this fails to provide a balanced perspective on art work in the early fifties. The atmosphere of this time could be clarified by an anthology of contemporary art criticism, which would expose the denial of objective assessment and full subservience to ideological preferences and political context.

Jiří Křesťan

“The Year of Death” through the eyes of Zdeněk Nejedlý. A view from the “inside”

1953 was a significant year in the life of politician and scientist Zdeněk Nejedlý (1878-1962). The bombastic celebration of his 75th birthday in February of that year seemed to indicate that he was at the peak of his career and could enjoy tributes and respect. At the end of January 1953 he was appointed Deputy Prime Minister. In reality, his “promotion” meant his fall from power. He was removed from the ministry of education, science and the arts, and educational reform was enacted against his will, negating many of the advantages of the uniform school law in 1948. Nejedlý resisted the Sovietization of education (shortening school attendance, eliminating the gymnasium and faculties of education, etc.). He was criticized by Klement Gottwald, and Karol Bacílek accused him of “bourgeois nationalism”. Nejedlý was not a strong political player. He could not even control the Czechoslovak Academy of Sciences despite being named director in November 1952. He did manage, however, to link the Academy to earlier scientific societies and made it possible for several reputable, non-communist scientists to work there. Nejedlý's magazine *Var*, which had provided a certain platform against the cultural nihilism of the leftists after 1948, was stopped in 1953. At the beginning of the 1950s, Zdeněk Nejedlý was afraid he would become a victim of the political trials. His health deteriorated after myocardial infarction in 1951. The death of his wife Marie in 1953 was another blow. The point of view of one of the prominent members of the communist regime is interesting from a methodological viewpoint. It is necessary to look into the life of society after 1948 from various angles and accept diverse interpretations. It is then possible to draw differences even in the seemingly homogenous monolith of power elites and under-

stand the roots of later attempts to reform socialism at the end of the 1960s, which in more than one case were inspired from above.

Jan Mach – Laděna Plucarová

1953 and sources in the State Regional Archives in Třeboň

In a brief overview of the sources stored in the State Regional Archives in Třeboň, in the department of resources and collections management relating to 1953, this contribution attempts to bring focus and clarity in the representation of different sets of documents (resources) for the recent history of South Bohemia. The list is thematically divided into resources of the public administration, local authorities and the so-called confiscation institutions, into the resources of political parties and social organizations, and the resources of law enforcement and prison administrations. In each group attention is given to specific resources in terms of making a more precise description (coverage, chronological definition of documentation, status of compilation and accessibility), and consideration to certain types of documents relating to 1953 and to some key events not only in 1953 but also continuously throughout the nineteen fifties. Large differences in the degree of preservation and completeness of the documents in the collections leads to an affirmation of the rich content of the resources, such as the Regional People's Committee of České Budějovice (1880) 1949 – 1960 (1967), the Communist Party – HRH of České Budějovice (1928) 1945 – 1990, the National Front – Regional Committee of České Budějovice 1948 – 1960 (1962), and the Regional Prosecutor of České Budějovice (1948) 1949 – 1999. The list of other resources poorer in content and marginalized is equally valuable, however. In conclusion, it can be said that an image of 1953 and the entire nineteen fifties can be pieced together very flexibly despite varying degrees of preservation and incompleteness in archival documents, if the just-mentioned sources are combined with the resources in the South Bohemian district state archives and in particular with the sources stored in the Archives of the Security Forces in Prague.

Denisa Nečasová

“He will live forever.” The death of Klement Gottwald in the concept of political religion

This study is devoted to contemporary reflection on an important event in 1953 – the death of Klement Gottwald. Sources for the study consist of material taken from the major newspapers at the time – Rudé právo, Svobodné slovo, Lidová demokracie and Mladá fronta (Red Law, Freedom of Speech, People's Democracy and the Young Front) – which covered this event extensively. Through cultural and historical analysis, the study focuses on the ways of presenting the president, the role of the Communist Party, the meaning of losing the leading champion of socialism, future prospects, his ritualized funeral, etc. The character of the presentation of this event has points in common with the concept of political religion, which indicates elements and processes of the sacralization of policy and its main players. Included in this context are

also the most important signs and images of the presentation. This study likewise provides a brief outline of the concept of political religion.

Kamil Nedvědický

Class justice and the “working class”

In this paper, the author is looking at the position of the working class before the class justice of the communist regime. First, it describes the role ascribed to workers by Marxist ideology and its modification in Soviet Russia (Marxism – Leninism). It highlights the difference between theory and practice, which showed that the state machinery of the totalitarian system of government, whose legitimacy depended on the workers, which had to deal with worker resistance and take steps to repress them. In the next section, the author focuses on the creation and embedding of class justice in Czechoslovakia after 1948. Presented here are the methods for controlling the judicial machinery of the ruling party state and for ensuring that court decisions complied with the views of the Communist Party. The author mentions a contradiction within the legal system, where legal standards outwardly declared equality between people, but other binding regulations and the actual exercise of justice matched the strictly unequal status of individual subjects of law, with the result being that the dominant principle was examining class origins as the decisive argument in the application of law in post-February Czechoslovakia. Attention is also given to the position of the working class after 1948, focusing on the fact that the officially declared “dictatorship of the proletariat” had substantial limitations in the demand for communist persuasion among the workers. The author concludes this part with an argument that questions the maintenance of power in the hands of the workers, because the de facto dictator was the Communist Party, claiming to be the sole representative of the workers, which did not correspond to reality. In the next section, the author describes the problems that were caused by the party prosecuting workers, who were theoretically members of the ruling class. On the basis of specific examples from primary sources, he illustrates the methods used by specialized courts to deal with the anti-regime activity of workers. He draws attention to the fact that in political cases not even workers were spared stiff penalties and their proportion of the number of prisoners was the highest of all social groups. In less politically tinted cases, however, the courts strictly distinguished between workers and members of the “vanquished classes”, with the result being that working-class origins guaranteed a lighter sentence or an advantage in judicial proceedings of a noncriminal nature. With regard to the researched year of 1953, the author mentions the massive worker protests, including basic political demands for regime change. He presents the drawbacks of punishing workers and resolving ideological complications associated with their penalization. In view of developments after 1953, he analyzes the strict class differentiation in the specific practice of the courts which governed the decisions of individual cases and, at first glance, the surprising circumstance of the ever deepening class nature of the legal sphere. He emphasizes, however, the existing rule that in the case of active opposition to the regime by the workers or their troublesomeness to the ruling group,

working-class origins did not prevent criminal repression and workers were still convicted of “seditious” offenses, all in the name of the ruling working class (behind which the Communist Party leadership, as the real power, hid).

Helena Nosková

1953 in the borderlands

The borderlands were and remain a specific area. After World War II they became an area of great migration along the lines of the USSR. Since 1924, the Soviet Union had used migration primarily to deal with political and economic problems.

The migration of inhabitants, the creation of new entities in the borderlands and in the interior, and the relationship of the state to them, all this provides an important historical source that bears witness to the social history and history of the region. The postwar migrations in Czechoslovakia are a major indicator of the state of Czech society and the intentions of the politicians who used many historical examples from various countries in these migrations in order to restore the national state of Czechs and Slovaks and to minimize national minorities from pre-war Czechoslovakia in marginal groups of people exposed to rapid assimilation, and simultaneously to minimize the influence of other groups.

The StB archival material, SČzV archival material and that of several other institutions demonstrates the activity of the StB, which sought to manipulate groups of the population between 1948 and 1954. At the same time, however, they also illustrate how this organ was able to engineer the most serious charges from irrelevant facts, without any particular demonstrability.

StB material was the only material of proof used to prosecute individuals and groups that the StB selected and incorporated into its guidelines to fight against enemies and other elements. Despite the demonstrable lack of plausibility and direct forgeries immediately after 1948 and between 1951 and 1956, the material used in 1953 became serious evidence and arguments, even though the Volhynian Czechs accepted a catastrophic property settlement at a ratio of 1:50. In 1948–1954 a double-tracking apparatus was created by the Communist Party. The first ruling political power was concentrated in the Central Committee, in the entire apparatus of the party, and in the government of Czechoslovakia, which sought to promote education in the spirit of the teachings of Marxism-Leninism and represented the power of the Communist Party outwardly, particularly as an appealing social policy, consistent internationalism, and solidarity with the proletarians of the whole earth. Repressive power remained hidden and scattered in various organs, which were controlled by the state police.

Pavel Novák

Currency reform in 1953 in Kutná Hora

This paper is a summary of chronicles, the material of rural and local Communist Party organizations and eyewitness accounts of the currency reform in the towns

and villages of the district of Kutná Hora. In mid-May a shopping frenzy began in Kutná Hora with people from villages going to shop in the city stores. Local officials learned about the reform the same as ordinary people on 31 May at 5:00 PM via radio broadcast. Exchange centers were set up only in villages with larger communities and exchange days were established for individual communities. The police and militias were on alert in the cities. In each exchange center, the Communist Party committee sent its staff to convince people of the correctness of currency reform. Most of them were “heckled”. Exchanging money in Kutná Hora took place without much difficulty. The only major incident was the premature payment of money in CKD, for which the managing director was sanctioned by the party and the loudest protesting employee was fired from his job. Otherwise, the protests were confined to swearing at reform. This is followed by unsubscribing to the party newspaper and on a smaller scale handing in party cards. An attempt to recruit new party members from the ranks of workers and farmers completely failed. Currency reform forced people to work harder and create family budgets. They did not save because they feared they would lose these savings again. Party inquiries took place during the next two months, leading to the exclusion of people who did not agree with reform, and they showed that not only tradesmen but also ordinary workers, farmers, and especially seniors were hurt by the reform. The feeling of injustice, however, was overcome by the good feeling from the abolition of rationing and the several drops in retail prices that followed, which provided the communists with a favorable resolution for this first crisis of socialism in Kutná Hora.

Jiří Pernes

Changing the leadership of the Communist Party of Czechoslovakia in early 1953

One of the consequences of the trial of former Secretary General of the Communist Party Slánský and other officials at the end of 1952 was the growth of dissatisfaction of party members with the level of internal party democracy, state management, and the development of the social status of workers. The Communist Party leadership under Klement Gottwald therefore prepared measures that were meant to convince the public that the disclosure of traitors would lead to the remedy of deficiencies. However, Gottwald died before most of them could be implemented. A new party leadership and the state were constituted immediately after his funeral. Prime Minister Antonín Zápotocký became the president of the country, the office of Prime Minister remained vacant, and the Communist Party leadership was supposed to be “collective”. Antonín Novotný, who had been recently removed from the position of Secretary of the Central Committee, was charged with running the party apparatus. As documents from Russian archives show, his return was apparently the result of a compromise with Zápotocký. Russian documents likewise show that the new leadership of CPSU greatly interfered with the policy of CPC. As a result, political pressure on society in Czechoslovakia was relaxed – penalties for protesters against monetary reform were more moderate than the party leadership originally intended, and Operation K, the campaign against kulaks, was halted. The next stage of evicting “hostile

elements” from the cities did not take place and the interventions prepared against the Catholic Church were stopped. Many of these “softening” steps were taken under direct pressure from the Soviet Union.

Jiří Petráš

Kaleidoscope of events in České Budějovice in 1953

A total of ten city districts were home to 61,779 people during the eighth year following the war. There were 17 general educational schools and seven specialized schools in greater České Budějovice as of 1 January 1954. The city also had 214 food shops and another 128 with other ranges of products. Altogether they were small shops, some of them still privately owned.

Despite the massive process of liquidating free enterprise, there were still quite a few people in the city who were dependent on themselves and continued their futile struggle with the state. They were mostly the owners of small firms who employed themselves or family members. For 1953, the Uniform National Committee had planned the next phase to liquidate and incorporate them into the state, i.e. cooperative sector.

On 19 March 1951 an anti-alcohol advisory commission to intensify the fight against alcoholism was established in the offices of the National Institute of Health with the participation of representatives of JNV, SNB, the court and the senior doctor. The alcoholic was considered a sick man. The immediate therapeutic means was the powder Antabus.

Up until the implementation of monetary reform, which affected all layers and groups of the population, systemic changes were targeted at individual minority groups. These, of course, included sub-problems. Most of them had, in our opinion, a common denominator – a society made unstable by fundamental changes in the way it functioned after 1948 and therefore all the components within it malfunctioned as well. One system was abolished, but not yet replaced by anything full-valued. Seen from a distance, however, 1953 appears as a turning point, after which there was a glimmer – even if imperceptible at first – of better times ahead. The historically less mapped out second half of the fifties and early sixties led to a major boom in Czechoslovak society.

Jakub Rákosník

Currency reform and retirement security

Currency reform cannot be separated from overall state social policy because of its projected impact on the living standards of the population. The currency adjustment in the spring of 1953 was accompanied by another operation, with the working title “Operation D”, directed against individual pensioners regarded as enemies of the people’s democratic regime. “Operation D” shows how the specific intent of the center of power embodied in legally binding regulations subsequently takes on a life of its own and ordinary authorities add their own intentions at the regional and municipal levels – often, moreover, with the active support of the general public. Of nearly nine thousand exam-

ined pensions, only 263 were deprived of them and 1680 had their pensions reduced. A review left about three quarters of the pensions at their original amount (76.8% in the Czech Republic and 74% in the Slovak Republic). Reductions involved 20.1%, i.e. 24.1%, and 3.1% were deprived, i.e. 1.9%. Both parts of the country thus showed essentially similar trends. Affected among the prominent representatives of the First Republic's regime were Karel Engliš, Ivan Dérer, Jan Černý, Jiří Hoetzel and Josef Zadina.

Jaroslav Rokoský
Amnesty in 1953

Prison conditions were harsh in Czechoslovakia, the community of prisoners incredibly diverse, the possibility of release from stiff penalties slight. They lived together in common cells, or they were war heroes who fought on the front lines or took part in local resistance, democratic politicians, priests, university professors, ordinary people of various professions, but also communists, collaborators, informers and murderers. After the accession of Antonín Zápotocký to the presidency on 21 March 1953 an amnesty in the spirit of tradition and after the Soviet model was expected. This study looks at how the amnesty was developed. What was the wording? Which prisoners did it cover? What was the experience of political prisoners with it? How did the release of retribution prisoners go? How did the communist regime judge it? After the amnesty of 4 May 1953 the number of prisoners in Czechoslovakia declined to about 32,000 convicts. Political prisoners were not covered unless they were severely ill and with short times remaining on their sentences. Still, they firmly believed that change was coming and the totalitarian regime would collapse. They were left with only one satisfaction, but a very pleasing one: they survived Stalin and Gottwald.

Jerguš Sivoš
The reorganization of security in 1953

Comprehensive changes took place in the security units of communist Czechoslovakia shortly after the death of Joseph Stalin and Klement Gottwald. They were preceded by measures and taken by the minister of national security Karol Bacílek in the investigative apparatus. Outwardly the regime proclaimed to fight against the illegal activities of members of the StB, in particular the lower apparatchiks, but in reality, they continued to tolerate the same methods. Their full suppression would destabilize the totalitarian system. Minister Bacílek, fully controlled by Soviet advisers, had taken steps concerned with solving the relationship between the Communist Party of Czechoslovakia (CPC) and State Security when the Secret Service began to overtake its founder during the previous period. With the blessings of Moscow, the party leadership prepared fundamental changes in the ministry of national security. This ultimately led to the abolition of the ministry, but also the headquarters of the secret police. The reorganization of security took place in early autumn 1953 under the direction of Soviet advisers. The interior subdivision reflected the Soviet model of the organizational division of security departments. The attempt by the Communist Party to strengthen the party's

control led to the division of StB headquarters into several separate components and their subordination to four leading officials at the ministry. They sought to formally distance the changes from the previous period – the ministry of national security was essentially transferred to the Ministry of Interior, and organizational changes did not go hand in hand with changes in the command cadre. Party officials also reevaluated the methods of the fight against the enemies of the regime. The actions of the political police were no longer directed towards preparing major trials, spreading fear and locking up opponents in prisons and camps. Controlling the opposition was moved into the foreground, in particular through a network of secret collaborators. Even the limited use of the term *State Security* documents the effort to disassociate itself from the previous period. The organization of the Ministry of Interior at the turn of the years 1953/1954 remained in force with minor changes until the mid-1960s.

Dalibor Státník

Revolutionary Trade Union Movement in 1953

This study deals with the position, organization and activities of the uniform trade union organization – the Revolutionary Trade Union Movement (ROH) in 1953. On the basis of researching sources held primarily in union provenance, it explains the causes and effects of the complete subordination of trade unions to the Communist Party and the consequent loss of authority among the core membership, which often responded to unpopular measures (tightening of performance standards, eliminating payment in kind, etc.) either passively or in critical cases with demonstrations and strikes. The culmination of this discontent culminated in the period after the currency reform of June 1953. Developments in Czechoslovakia, however, were part of an overall crisis of the Soviet bloc, which peaked in the first half of 1953 and was partly controlled by the so-called New Course, which eliminated some of the worst excesses and disparities of the Stalinist regime.

Libor Svoboda

National security in the České Budějovice region in 1953

In 1953, five years had passed since February 1948 and it saw the communist regime established in Czechoslovakia and managing to overcome a severe crisis it encountered during that critical year of 1953. This is, of course, reflected in the development of an important unit of the communist security apparatus, the political police called State Security (StB), which formed one of the most important pillars of power in the post-February political regime. The history of the secret police has not been adequately addressed until now, and if any work is discovered dealing with this issue, it is usually more about the history of this institution on a national scale, while knowledge of its operation at the regional level has still not been treated. To remedy this situation, this contribution focuses on the history of the State Police in southern Bohemia in 1953. This paper mainly deals with personnel issues (the status of members, etc.) and the activity of the organization itself in the region of České Budějovice,

i.e. the number of persons arrested and tried, the characteristics of so-called subversive activities, agency work, etc. This paper is largely based on an analysis of archival material from the activity of the StB itself and the regional state and party organs.

Jakub Šlouf

The collapse of the local party and security apparatus during demonstrations in Pilsen on 1 June 1953

The implementation of currency reform in 1953 overburdened the lower echelons of the party and state apparatus on a political, administrative and security level. First of all, a hastily organized campaign by rank-and-file communists to convince people of the correctness of the reform completely failed. Party structures were paralyzed by stormy discussions and lost influence in talks with the public. Security forces were fully occupied with guarding exchange centers, and therefore were unable to respond to the growth of wider unrest. In the particular circumstances of the Pilsen region, the unprecedented conditions were therefore favorable for mass protests by the inhabitants. Although only a small part of the citizenry of Pilsen took part in the demonstrations, there was an overall breakdown of authority of the state institutions. Especially indicative in this respect was the passivity of the core membership of the party and some uniformed security personnel who were reluctant to intervene against the demonstrators. Complete confusion reigned supreme in the regional party leadership and security and state power temporarily ceased to exist locally.

Marek Šmíd

Pope Pius XII and post-war Czechoslovakia

This study addresses the relationship of Pope Pius XII (1939-1958) to postwar Czechoslovakia in the context of the political and religious development of the post-war period. It analyzes the position of the Pope to post-war Europe, i.e. Czechoslovak society, which it warned about a tilt towards communism. It simultaneously follows the renewed Czechoslovak-Vatican relations and opinions of Saverio Ritter, the Apostolic Nuncio in Prague, who returned to Czechoslovakia after World War II as internuncius, and the doyen of the diplomatic corps became the Soviet ambassador instead of the representative of the Holy See.

This contribution provides interesting insight into Czechoslovak church history from 1945 to the beginnings of the 1950s. It maps out the links of leading exponents of the domestic hierarchy to the Vatican and vice versa the interest of the Holy See in the events taking place in Czechoslovakia, which was made clear to not only the dignitaries in the country, but also to the European public, such as the papal blessing *Urbi et Orbi* on 28 March 1948, which commented on the recent tragic events in Central Europe.

This study emphasizes the Pope's opposition to communism, which was nothing new in the post-war conditions, but followed up earlier criticisms by the Vatican, especially the hard stance taken by Pius XI during the 1920s and 30s. Pius' criticism culminated in 1949, when the Pope excommunicated those believers who defended

and promoted materialistic and anti-Christian communist principles. The communist regime reacted aggressively and decided to liquidate its heaviest and most tenacious enemy, the Catholic Church. Difficult years, however, were still in store for the Catholic Church.

This work is based on numerous domestic and foreign studies and published sources.

Pavla Štorková

Mapping out the propaganda campaign of agitation to support collectivization

This contribution addresses the summer propaganda campaign to support the harvest in the countryside of Czechoslovakia in 1953 and maps out the agitation by officials of the Pardubice Regional People's Committee to convince farmers to join the collective farm. Their plan called for an awareness campaign set out as a major policy objective for the socialization of villages, which was supposed to result in the development and consolidation of a single agricultural cooperative, the fulfillment of production targets, and also in educating working people to constantly develop their socialist consciousness. Using the example of the former Polička district and especially the village of Rohozná in Svitavsko, this work describes the propaganda and agitation activity played out in the villages. The village of Rohozná was not represented in a single collective farm in 1953 and the author documents the agitation-propaganda efforts of communist officials to force inhabitants to cooperate and join the collective farm.

Lucia Šulejová

The collapse of single farm cooperatives in the Prešov region in 1953 as an indication of resistance by farmers to collectivization

Since 1952, the ongoing crisis of the collectivization process in Prešov under the effects of events in 1953 (the introduction of a new system of ransom, cancellation of the ticket system for food and industrial goods, monetary reform) fully broke out and farmers were publicly expressing what they thought about collectivization. Their responses oscillated between ignoring working in the agricultural cooperative, verbal statements about working in the agricultural cooperative, and actively contributing to the disintegration or paralysis of the agricultural cooperative to separate individual violent acts against the leadership of the agricultural cooperative, local party officials and members of the National Security Corps.

Prokop Tomek

Leaflet operations by Radio Free Europe

Leaflet operations by Radio Free Europe is a half-forgotten topic. At the time it represented one of the remarkable attributes of the Cold War. The results of these operations appear to be at least questionable. Not much is known about their background and the actual intentions of the initiators.

Some of the noteworthy aspects of these campaigns include the use of balloons as unique methods of propaganda warfare. Although they scattered hundreds of millions of leaflets over the territory of Czechoslovakia, today only a few have been sporadically preserved in archives and museums. It was still the largest project ever of sending leaflets by air to Czechoslovakia. One interesting fact for international comparisons is that the balloon projects of Radio Free Europe directed at Czechoslovakia were the largest. Similar projects were directed towards Hungary and Poland, but on a much more modest scale.

There were three operations. In 1951 operation “Winds of Freedom”, in 1953 operation “Prospero”, and in the years 1954-1956 the largest operation “Veto”.

The actual impact of delivering information by balloons could not be independently determined at that time. The immense scale of the operation and the annoyed reaction of the regime suggests that the anticipated result was achieved in a certain sense. According to what is known today about U.S. foreign policy at the time of President Eisenhower, there was no doubt that the intention of the balloon operations was to pave the way for any change with American involvement behind the Iron Curtain. The main objective was to unsettle and engage the enemy and perhaps cause him some damage by forcing him to mobilize the local population.

Luděk Vacín

Devastated by a cruel blow versus thank God, he's gone: the death of Klement Gottwald in the eyes of the Czechoslovak public

This paper deals with reactions to the death of Klement Gottwald in Czechoslovak society. The introductory passage describes the actual course of the last moments of his life, which today remain the subject of speculation similar to those that were circulated among people immediately after the president's death. A survey of the political rituals accompanying the period of national mourning and funeral of K. Gottwald follows.

These included the compilation and transmission of the required condolences of the ruling group, and the resolutions and commitments of various organizations by the central authorities of the Communist Party, which is dealt with in the following section. These official, written responses to the leader's death are among the most telling examples of the Stalinist regime communicating to the people through formal pseudo-religious rhetoric. They served to strengthen the legitimacy of the regime at a critical moment with the loss of the leader and to maintain the illusion of the unity of all groups of citizens willing to take part in building the new order.

The real sentiments of Czechoslovaks who expressed their feelings outside the public sphere were naturally under the scrutiny of the security organs. Their reports about public opinion for party authorities at the local and national level are used in the next part of the contribution. The three themes that stick out in the surviving reports show people eagerly discussing it and the security forces devoting considerable attention to them. They concerned speculation about the cause of Gottwald's death and future political arrangements, the invective and symbolic acts of resistance against the regime,

and finally the hope for a change in the political structure as expressed by minor incidents, leaflet operations, and even attempts at greater resistance activities.

A comparison of the public and private comments on the death of K. Gottwald shows that the communist regime, despite all the efforts of the first five years of its dictatorship, did not have the thinking of the population under control, and that the support of all those who favored it by virtue of their social origin and political beliefs was still very uncertain despite the official declarations.

Vladimír Varinský

1953 – The culmination of crisis developments in agriculture in Slovakia

This contribution points to some new facts in the implementation of agricultural policy adopted in 1953 – 1954, and on their results that were much different from the expected ones. First of all, it points to the evident effort to allow the existence of objective reasons for the lag in agriculture that found its opinion in the demand to substantially increase investment in agriculture in order to achieve a higher level of mechanization. A new method was used to present the share of the socialist and private sector in output of production and food tasks. In principle, the idea was reviewed that the very existence of small-scale identified with the cause of slow development of agricultural production and those responsible for the situation had to admit that without the support of the private sector an increase in production and purchasing tasks could not be expected in the nearest time. At the same time, there occurred for the first time an effort to make space for the execution of tasks even on the basis of physical stimulation and an initiative “from below”. This should facilitate complex measures in exchange and management and planning in agriculture. Despite the significant increase in the prices of agricultural products, the reduction of delivery standards and a partial decentralization of a management and planning, the results achieved were far from the expected ones. Instead of stimulating the development of gross agricultural production and market production, they only led to an increase in the revenue of agricultural producers, while both gross production or market output stagnated in subsequent years.

Seznam literatury a pramenů

Archivy Česká republika

Archiv Akademie věd ČR Praha

f. Presidium ČSAV, roky 1952–1954

Archiv bezpečnostních složek

f. Historický

f. Hlavní správa Vojenské kontrarozvědky 1945–1954

f. Inspekce ministra vnitra

f. Kabinet StB materiálů 1945–1955

f. Krajská správa Sboru národní bezpečnosti – Správa StB České Budějovice
a útvary StB v Jihočeském kraji (1946–1980), II. díl

f. Organizační a vnitřní správa FMV 1946–1973, II. díl

f. Organizační a vnitřní správa FMV III. díl 1951–1956

f. Osobní evidenční karty příslušníků MV

f. Personální spisy příslušníků

f. Rozkazy ministra vnitra

f. Sbírka různých písemností

f. Sekretariát ministra vnitra I. díl 1948–1959

f. Správa kontrarozvědky (II. správa) I. díl

f. Velitelství Státní bezpečnosti

f. Vyšetřovací spisy

Přírůstek ze S-StB České Budějovice z 2. 2. 1994

Přírůstek ze S-StB České Budějovice 30. 1. 2008

Archiv Pražské diecéze Církve československé husitské

f. František Kovář

Archiv Ministerstva zahraničních věcí

f. Teritoriální odbory – Švýcarsko

f. Teritoriální odbory – USA

Archiv Centra pro československá exilová studia při FF UP Olomouc

f. RSC

Kabinet dokumentace historie Vězeňské služby

Výroční zpráva o činnosti soudů a prokuratur (včetně finančních prokuratur) za rok 1950

Literární archiv Památníku národního písemnictví

f. Milada Červinková

Národní archiv

- f. Antonín Zápotocký 1945–1957
- f. Ministerstvo financí
- f. Ministerstvo národní bezpečnosti, Správa nápravných zařízení, Ústí nad Labem
- f. Správa Sboru nápravné výchovy
- f. Státní úřad pro věci církevní
- f. Státní úřad statistický
- f. Státní výbor pro tělesnou výchovu a sport
- f. Úřad předsednictva vlády
- f. ÚV KSČ 1945–1989 - Klement Gottwald
- f. ÚV KSČ 1945–1989, Politický sekretariát 1951–1954
- f. ÚV KSČ - Bulletin ÚV KSČ 1946–1968
- f. ÚV KSČ - Kancelář Václav Kopecký
- f. ÚV KSČ - Mezinárodní oddělení
- f. ÚV KSČ, Organizační sekretariát ÚV KSČ 1947–1954
- f. ÚV KSČ, Předsednictvo ÚV KSČ 1945–1954
- f. ÚV KSČ, Sociálně politická rada ÚV KSČ 1945–1955

Státní oblastní archiv Plzeň

- f. KSČ – Západočeský krajský výbor Plzeň
- f. Západočeský krajský národní výbor Plzeň

Státní oblastní archiv Třeboň

- f. Československý svaz mládeže – krajský výbor České Budějovice
- f. Československý svaz protifašistických bojovníků – krajský výbor České Budějovice
- f. Krajská prokuratura České Budějovice
- f. Krajský národní výbor České Budějovice 1949–1958
- f. Krajský soud České Budějovice (1930) 1949–1999
- f. KSČ – JKV České Budějovice
- f. Národní fronta – krajský výbor České Budějovice, 1948–1990
- f. Národní pozemkový fond při ministerstvu zemědělství – pobočka České Budějovice
- f. Obchodní a živnostenská komora České Budějovice 1850–1949 (1952).

Registraturní období 1936–1949

- f. Oddělení nápravných zařízení České Budějovice
- f. Osidlovací úřad a Fond národní obnovy – oblastní úřadovna České Budějovice
- f. Státní pozemkový úřad – obvodová úřadovna České Budějovice
- f. Věznice č. 1 České Budějovice
- f. Věznice Mimořádného lidového soudu České Budějovice
- f. Věznice Písek
- f. Věznice Tábor
- f. Věznice Vodňany

Státní oblastní archiv Zámorsk
f. Krajský národní výbor Pardubice

Státní okresní archiv Benešov u Prahy
f. Místní národní výbor Krňany

Státní okresní archiv České Budějovice
f. Jednotný národní výbor České Budějovice
f. MNV Koloděje nad Lužnicí
f. Okresní oddělení státní kontroly a statistiky České Budějovice

Státní okresní archiv Český Krumlov
f. Věznice okresního soudu Český Krumlov

Státní okresní archiv Kutná Hora
f. Okresní národní výbor Kutná Hora
f. Okresní výbor KSČ Čáslav
f. Okresní výbor KSČ Kutná Hora
Kronika obce Ledečko
Kronika Zbýšov
Kronika Zruč nad Sázavou

Státní okresní archiv Louny
f. Okresní národní výbor Louny II
f. Okresní prokuratura Louny
f. Sběrka kronik

Státní okresní archiv Pelhřimov
f. Okresní národní výbor Humpolec
f. Okresní prokuratura Humpolec
f. Okresní prokuratura Kamenice nad Lipou
f. Okresní prokuratura Pelhřimov
f. Okresní soud Humpolec

Státní okresní archiv Svitavy se sídlem v Litomyšli
f. Místní národní výbor Polička
f. Místní národní výbor Rohozná

Státní okresní archiv Uherské Hradiště
f. Okresní výbor KSČ Uherské Hradiště

Vojenský historický archiv – Vojenský ústřední archiv
f. Ministerstvo národní obrany 1953

Všeodborový archív
f. Celostátní akce
f. Oddělení Práce a mzdy
f. Plenární schůze ÚRO
f. Předsednictvo ÚRO
f. Sekretariát ÚRO
f. Sekretariát ÚRO II
f. Ústřední rada odborů – organizační oddělení

Muzeum Policie ČR
album Zahraniční letáky

Archivy zahraniční Slovenská republika

Archív Ústavu pamäti národa
f. Poľnohospodárstvo

Štátny archív v Prešove
f. Krajský národný výbor Prešov

Slovenský národný archív Bratislava
f. Byro ÚV KSS
f. Predsedníctvo ÚV KSS
f. Sekretariát ÚV KSS
f. Ústredný výbor Komunistickej strany Slovenska

Rusko

Archiv vněšněj politiky Rossijskoj feděracii Moskva
f. 07
f. 0138

Rossijskij gosudarstvennyj archiv novejšej istoriji Moskva
f. 5

Rossijskij gosudarstvennyj archiv socialnoj i političeskoj istoriji Moskva
f. 495

Edice pramenů

HÁLEK, Jan (ed.): *Ve znamení bdělosti a ostražitosti. Zahraniční styky a emigrace pracovníků ČSAV v dobových dokumentech (1953–1971)*. Masarykův ústav a Archiv AV ČR, Praha 2011, s. 36–37.

- JECH, Karel (ed.): *Vystěhování selských rodin v Akci K („kulaci“) 1951–1953. Seznamy a vybrané dokumenty*. Dokumenty o perzekuci a odporu, sv. 3. ÚSD ČSAV, Praha 1992.
- KAPLAN, Karel: *Akce K – likvidace klášterů v roce 1950. Dokumenty a přehledy, I. část*. ÚSD AV ČR, Praha 1993.
- KAPLAN, Karel: *StB o sobě. Výpověď vyšetřovatele Bohumila Doubka*. ÚDV, Praha 2002.
- Matérialy II. vsesojuznogo sjezda sovětskich arhitektorov*, Gosstrojizdat, Moskva 1956.
- MUSILOVÁ, Dana (ed.): *Měnová reforma 1953 a její sociální důsledky. Dokumenty o perzekuci a odporu, sv. 8*. ÚSD AV ČR, Praha 1993.
- PERNES, Jiří: *Dělnické demonstrace v Brně v roce 1951. Výběr dokumentů*. ÚSD AV ČR, Praha 1996.
- VOLOKITINA, Tatjana Viktorovna a kol. (eds.): *Sovětskij faktor v Vostočnoj Jevrope 1944–1953. Tom 2, 1949–1953*. ROSSPEN, Moskva 2002.
- VOLOKITINA, Tatjana Viktorovna a kol. (eds.): *Vostočnaja Jevropa v dokumentach rossijskich archivov 1944–1953. Tom II. 1949–1953*. „Sibirskij chronograf“, Moskva – Novosibirsk 1998.
- VOREL, Jaroslav – ŠIMÁNKOVÁ, Alena – BABKA, Lukáš: *Československá justice v letech 1948–1953 v dokumentech, díl II*. ÚDV, Praha 2004.
- ŽÁČEK, Pavel: *Menší sestra I. Vznik a vývoj První správy ministerstva vnitra 1953–1959. Edice dokumentů*. Prameny k dějinám československého exilu 1948–1989, sv. 7. ÚSD AV ČR – Nakladatelství P rius, Brno 2004.

Tištěné prameny

- Ako získam Jilemnického odznak*. Kulturně propagační oddělení SÚV ČSM, Bratislava 1950.
- HROCH, Josef – MÖHWALD, Zdeněk: *Jednotná sportovní klasifikace. Výkonnostní třídy*. Sokolské nakladatelství – SÚTVS, Praha 1952.
- Jak získám Fučíkův odznak*. Sekretariát ÚV ČSM, Praha 1950.
- Klement Gottwald 14. 3. 1953: dokumenty o nemoci a úmrtí Klementa Gottwalda*. SNPL, Praha 1953.
- Knižní produkce Státního nakladatelství dětské knihy v roce 1953.
- N. S. Chruščov o zemědělství. Díl 1, září 1953 – únor 1958*. Nakladatelství politické literatury, Praha 1963.
- Plenární zasedání ÚV KSČ ve dnech 16.–17. prosince 1953*.
- Pokyny k závodům o Tyršův odznak zdatnosti*. Státní nakladatelství, Praha 1949.
- Politická situácia a úlohy strany. Referát A. Zápotockého na zasadání ÚV KSČ 4. 9. 1953*. Ústřední výbor KSČ, Bratislava 1953.
- Proti kosmopolitismu v sovětském umění. Soubor statí a článků ze sovětského tisku*. Svět sovětů, Praha 1949.
- Protokol X. řádného sjezdu KSČ. Praha 11.–15. června 1954*.
- Připraven k práci a obraně vlasti. Pokyny k soutěži o odznak*. Orbis, Praha 1953.
- Statistický lexikon obcí republiky Československé 1955. Podle správního rozdělení*

1. ledna 1955, sčítání lidu a sčítání domů a bytů 1. března 1950. Státní úřad statistický a Ministerstvo vnitra, Praha 1955.
Usnesení VKS(b) – Lenin – Stalin o stavbě měst a architektuře. Orbis, Praha 1952.
Uznesenie strany a vlády o niektorých otázkach budovania socialistického hospodárstva (november 1952 – september 1953), II. časť. Bratislava 1953.
Věstník ČSAV, 1953, roč. 62, Nakladatelství Československé akademie věd, Praha 1953.
Věstník ČSAV, 1954, roč. 63, Nakladatelství Československé akademie věd, Praha 1954.
Věstník Židovské obce náboženské v Praze, Praha 1945.
Věstník Židovské obce náboženské v Praze, Praha 1948.
Základní předpisy o výkupu 1954. MV, Praha 1954.

Dobový tisk

Československý sport, 1953
Důchodové zabezpečení, 1953
Lední hokej – bruslení, 1951, 1952, 1953
Lidová demokracie, 1946, 1948, 1953
Literární noviny, 1953
Mladá fronta, 1953
Nové obzory, 1984
Osvětová beseda, 1953
Pochodeň, 1950
Právník, 1949
Rolnícke noviny, 1953
Rolnícke družstevné noviny, 1949
Rudé právo, 1949, 1950, 1952, 1953
Stadion, 1953
Život strany, 1955

Zákony a sbírky zákonů

Acta Apostolicae Sedis. Commentarium Officiale. Annus XXXXI, series II, vol. XVI, Vaticano 1949.
Encykliky Pia XI. Encykliky Divini Redemptoris (O bezbožeckém komunismu) a S palčivou starostí (O postavení katolické Církvě v Německu). Lidové knihkupectví a nakladatelství, Olomouc 1937.
Provinzialgesetzsammlung des Königreichs Böhmen für das Jahr 1835, Band 17, Prag 1836.
Sbírka instrukcí pro výkonné orgány národních výborů, částka 2, poř. č. 15. Praha 1956.
Sbírka zákonů a nařízení republiky Československé, částka 51. Státní tiskárna, Praha 1921.
Sbírka zákonů a nařízení republiky Československé. Státní tiskárna, Praha 1947.
Sbírka zákonů republiky Československé. Státní tiskárna, Praha 1948, č. 283 – Zákon ze dne 21. 12. 1948 o všeobecné dani; novelizován 7. 12. 1949 (Sb. z. RČS 1949, č. 263).

Sbírka zákonů a nařízení státu československého, částka 16. Státní tiskárna, Praha 1920.
Sbírka zákonů a nařízení státu československého, částka 64. Státní tiskárna, Praha 1932.
Zákon o Československé akademii věd č. 52/1952 Sb.

Literatura

- ABRAMS, Bradley F.: *The Struggle for the Soul of the Nation. Czech Culture and the Rise of Communism*. Rowman & Littlefield, Lanham 2004.
- AMAN, Anders: *Architecture and Ideology in Eastern Europe During the Stalin Era. An Aspect of Cold War History*. The MIT Press, Cambridge (MA) 1992.
- APOR, Balázs: Communist Leader Cults in Eastern Europe: Concepts and Recent Debates. In: HALMESVIRTA, Anssi (ed.): *Cultic Revelations: Studies in Modern Historical Cult Personalities and Phenomena*. Spectrum Hungarologicum, Vol. 4. University of Jyväskylä, Jyväskylä – Pécs 2010, s. 37–63.
- ARON, Raymond: *Opium intelektuálů*. Mladá fronta, Praha 2001.
- BALÍK, Stanislav – HANUŠ, Jiří: *Katolická církev v Československu 1945–1989*. CDK, Brno 2007.
- BALÍK, Stanislav – KUBÁT, Michal: *Teorie a praxe totalitních a autoritativních režimů*. Dokořán, Praha 2004.
- BÁRTA, Milan: Cenzura československého filmu a televize v letech 1953–1968. *Securitas imperii*, 2003, č. 10, s. 5–71.
- BARTOŇ, Jiří: *O kronikách obcí. Praktická pomůcka pro kronikáře obcí*. Sekurkon, Praha 2005.
- BARTOŇ, Slavomír: Z trojnásobného vítězství ve Švédsku. *Lední hokej – bruslení*, 1953, roč. 5, č. 1, s. 5–8.
- BAŠTA, Jiří: Lidové milice – nelegální armáda KSČ. *Paměť a dějiny*, 2008, roč. 2, č. 2.
- BERAN, Jiří: Komise pro zřízení ČSAV utvořená při ÚV KSČ roku 1951. In: *Dějiny věd a techniky* 2004, roč. 37, č. 4. Společnost pro dějiny věd a techniky, Praha 2004, s. 219–245.
- BERAN, Jiří: Perspektivy a dobová i dějinná omezení ČSAV v období jejího vzniku. In: ZILYNSKÁ, Blanka – SVOBODNÝ, Petr (eds.): *Věda v Československu v letech 1945–1953*. Karolinum, Praha 1999, s. 121–148.
- BERAN, Jiří: Vytváření členské základny ČSAV v roce 1952. *Soudobé dějiny*, 2005, roč. 12, č. 1, s. 102–139.
- BÍLEK, Jiří: Československá armáda a měnová reforma v roce 1953. *Historie a vojenství*, 1995, roč. 44, č. 1, s. 66–91.
- BIZZARRI, Luigi: *Il Principe di Dio. La vera storia di Pio XII*. Ancora, Milano 2004.
- BLAŽEK, Petr: Odpírání vojenské služby muži německé národnosti v letech 1953–1954. In: BLAŽEK, Petr (ed.): *A nepozdvihne meč... Odpírání vojenské služby v Československu 1948–1989*. Academia, Praha 2011.
- BLAŽEK, Petr: Typologie opozice a odporu proti komunistickému režimu. Přehled koncepcí a limity bádání. In: BLAŽEK, Petr (ed.): *Opozice a odpor proti komunistickému režimu v Československu 1968–1989*. Ústav českých dějin FF UK – Dokořán, Praha 2005.

- BLAŽEK, Petr – JECH, Karel – KUBÁLEK, Michal a kol.: *Akce „K“: Vyhnutí sedláků a jejich rodin z usedlostí v padesátých letech. Studie, seznamy a dokumenty*. Česká zemědělská univerzita – Pulchra, Praha 2010.
- BLAŽEK, Petr – KUBÁLEK, Michal (eds.): *Kolektivizace venkova v Československu 1948–1960 a středoevropské souvislosti*. Česká zemědělská univerzita – Dokořán, Praha 2008.
- BLÜML, Josef: Koloděje nad Lužnicí na cestě k socializaci vesnice. *Výběr. Časopis pro historii a vlastivědu jižních Čech*, 1998, roč. 35, č. 3, s. 196–200.
- BLÜML, Josef: Koloděje nad Lužnicí 1945–1948 (Studie k zemědělské tematice). In: *Zemědělství na rozcestí 1945–1948. Sborník příspěvků z mezinárodní konference konané ve dnech 22.–23. 9. 1998. Studie Slováckého muzea 3*. Slovácké muzeum v Uherském Hradišti, Uherské Hradiště 1998, s. 175–178.
- BLÜMLOVÁ, Dagmar: *Aloys Skoumal. Ironik v české pasti*. Jihočeská univerzita, České Budějovice 2009.
- BLÜMLOVÁ, Dagmar: Erbenova Kytice ve Státním nakladatelství dětské knihy (1953) aneb Editorovo vítězství nad básníkem. In: *Z Českého ráje a Pokrkonoší. Supplementum 14. Karel Jaromír Erben a úloha paměťových institucí v historických proměnách*. Státní oblastní archiv v Litoměřicích – Státní okresní archiv Semily, Turnov 2011, s. 127–137.
- BOUDNÍK, Vladimír: *Z korespondence II (1957–1968)*. Pražská imaginace, Praha 1994.
- BOUZEK, Vladimír – ZEMAN, Miloslav: *Hokejový profesor*. Tempo, Třebíč 1995.
- BRABEC, Václav: Vztah KSČ a veřejnosti k politickým procesům na počátku padesátých let. *Revue dějin socialismu*, 1969, roč. IX, č. 3, s. 363–385.
- BŘEZINA, Vladimír: Kolektivizace zemědělství v Československu v letech 1955–1960. In: BLAŽEK, Petr – KUBÁLEK, Michal (eds.): *Kolektivizace venkova v Československu 1948–1960 a středoevropské souvislosti*. Česká zemědělská univerzita – Dokořán, Praha 2008, s. 128–135.
- BUDÍN, Stanislav: *Jak to vlastně bylo*. Torst, Praha 2007.
- BUDKA, Tomáš: *Mediální reflexe emigrace Jaroslava Drobného* (diplomová práce). Univerzita Karlova, Fakulta sociálních věd, Katedra mediálních studií, Praha 2009.
- BUCHVALDEK, Miroslav a kol.: *Dějiny Československa v datech*. Svoboda, Praha 1968.
- CAJTHAML, Petr: Antonín Prchal (1923–1996). *Securitas Imperii*, 2006, č. 13, s. 113–115.
- CAMBEL, Samuel (ed.): *Leninov družstevný plán v politice KSČ. Kapitoly z dějin socialistického poľnohospodárstva v Československu*. Pravda, Bratislava 1983.
- CAMBEL, Samuel: *Päťdesiate roky na slovenskej dedine. Najťažšie roky kolektivizácie*. Universum, Prešov 2005.
- CAMBEL, Samuel – SKRIP, Vasiľ – VANKO, Augustín: *Rolnícka politika KSČ v období výstavby socializmu na Slovensku*. Pravda, Bratislava 1978.
- COHEN, Yves: The Cult of Number One in an Age of Leaders. In: *Kritika: Explorations in Russian and Eurasian History*, 2007, vol. 8, nr. 3, s. 597–634.
- COURTOIS, Stéphane a kol.: *Černá kniha komunismu I. Zločiny, teror, represe*. Paseka, Praha – Litomyšl 1999.

- CUHRA, Jaroslav: KSČ, stát a římskokatolická církev (1948–1989). *Soudobé dějiny*, 2001, roč. VIII, č. 2–3, s. 267–293.
- CUMMINGS, Richard H: Balloons over East Europe: The Cold War Leaflet campaign of Radio Free Europe. In: *The Falling leaf No. 166* (Autumn 1999).
- ČAPKA, František: *Odbory v českých zemích v letech 1918–1948*. Masarykova univerzita, Brno 2008.
- ČAPKA, František – SLEZÁK, Lubomír – VACULÍK, Jaroslav: *Nové osídlení pohraničí českých zemí po druhé světové válce*. Akademické nakladatelství CERM, Brno 2005.
- ČEP, Jan: *Rozptýlené paprsky*. K vydání připravili Bedřich Fučík a Mojmir Trávníček. Vyšehrad ve spolupráci s Knižním klubem, Praha 1993.
- ČERNÝ, Rudolf: *Antonín Novotný. Vzpomínky prezidenta*. PolArt, Česká Kamenice 2008.
- ČERNÝ, Václav: *Paměti 1945–1972*. Atlantis, Brno 1992.
- ČERVINKA, František: *Zdeněk Nejedlý: studie s dokumentárními přílohami*. Melantrich, Praha 1969.
- ČORNEJ, Petr: Význam časopisu Var pro naši literaturu v letech 1948–1953. *Česká literatura*, 1975, roč. 23, č. 6, s. 552–554.
- DAVIES, Sarah: *Popular Opinion in Stalin's Russia. Terror, Propaganda and Dissent, 1934–1941*. Cambridge University Press, Cambridge 1997.
- DEUTSCH, Karl Wolfgang: *Nervy vlády: modely politické komunikace a řízení*. Svoboda, Praha 1971.
- DOLEŽAL, Miloslav: *Dějiny státu a práva v Československu 1938–1960. Skripta pro posluchače Právnické fakulty Univerzity Karlovy*. Univerzita Karlova, Praha 1984.
- DRDA, Adam: *1953: Nechceme měnovou reformu, ale svobodné volby! Příběh stávkujícího dělníka Miroslava Hnátky*. In: DRDA, Adam: *Příběhy bezpráví – příběhy vzdoru. Člověk v tísní*, Praha 2009, s. 76.
- DRDA, Jan: *Dětství soudruha Stalina*. SNDK, Praha 1953.
- DUBROVINOVÁ, L. V.: *Dětská literatura s hlediska úkolů komunistické výchovy*. SNDK, Praha 1953.
- DUDEKOVÁ, Gabriela a kol.: *Na ceste k modernej žene. Kapitoly z dejín rodových vzťahov na Slovensku*. Veda, Bratislava 2011.
- DURMAN, Karel: *Popely ještě žhavé. Velká politika 1938–1991. Díl I. Světová válka a nukleární mír 1934–1964*. Karolinum, Praha 2004.
- DVOŘÁK, Jaromír: *Zdeněk Nejedlý a nová česká literatura*. Československý spisovatel, Praha 1978.
- DVOŘÁKOVÁ, Jiřina: *Státní bezpečnost v letech 1945–1953 (Organizační vývoj zpravodajských a státně bezpečnostních složek)*. Sešity ÚDV č. 16. ÚDV PČR, Praha 2007.
- ĎOUBALOVÁ, Iva: Sociální dopady měnové reformy 1953 v Československu. In: STŘEDOVÁ, Veronika – ŠTĚPÁN, Jiří a kol.: *České, slovenské a československé dějiny 20. století, sv. 5*. Ofts – Historický ústav Univerzity Hradec Králové, Ústí nad Orlicí – Hradec Králové 2011, s. 255–264.
- FORMÁNKOVÁ, Pavlína: Propaganda pro nejmenší. *Dětská literatura ve službách komunistických idejí. Dějiny a současnost*, 2007, roč. 29, č. 1, s. 17–20.

- FROLÍK, Jan: Ještě k nástinu organizačního vývoje státobezpečnostních složek Sboru národní bezpečnosti v letech 1948–1989. In: *Sborník archivních prací*, 2002, roč. LII, č. 2, s. 371–519.
- FROLÍK, Jan: Nástin organizačního vývoje státně bezpečnostních složek Sboru národní bezpečnosti v letech 1948–1989. In: *Sborník archivních prací*, 1991, roč. XLI, č. 2, s. 447–510.
- FROLÍK, Jan: Plukovník Antonín Prchal a jeho doba. In: *Minulostí Západočeského kraje*, 1996, sv. 31. Archiv města Plzně – Albis International, Ústí nad Labem 1996, s. 129–185.
- GAĎOUREK, Ivan – NEHNĚVAJSA, Jiří: *Žalářování, pronásledování a zneuznaní. Svědectví ještě žijících obětí stalinismu v českých zemích*. Masarykova univerzita, Brno 1997.
- GALANDAUER, Jan: Zachvěl se, zakymácel rudý prapor nás. Vojensko-civilní pohřeb Klementa Gottwalda. *Historie a vojenství*, 1995, roč. 44, č. 1, s. 40–65.
- GENTILE, Emilio: *Politická náboženství. Mezi demokracií a totalitarismem*. CDK, Brno 2008.
- GORKIJ, Maxim: *O dětské literatuře. Stati a projevy*. SNDK, Praha 1953.
- GRONSKÝ, Ján: *Komentované dokumenty k ústavním dějinám Československa. Sv. 2 – 1945–1960*. Karolinum, Praha 2006.
- HÁJEK, Miloš – RYŠÁNKOVÁ, Jarmila a kolektiv: *Svět a Československo ve 20. století*. Horizont, Praha 1990.
- HALE, Julian: *Radio Power. Propaganda and International Broadcasting*. Paul Elek, London 1975.
- HALÍK, Pavel: Ideologická architektura. *Umění*, roč. 44, 1996, č. 5, s. 438–460.
- HASLINGER, Josef *Jáchymov. Tragický osud legendárního československého brankáře Bohumila „Bózi“ Modrého*. Jota, Brno 2012.
- HERZ, Dietmar: Concept of „political religions“ in thought of Eric Voegelin. In: MAIER, Hans (ed.): *Totalitarianism and Political Religions*, vol. I. Routledge, London – New York 2004, s. 149–166.
- HEUMOS, Peter: Zum industriellen Konflikt in der Tschechoslowakei 1945–1968. In: HÜBNER, Peter – KLESSMAN, Christoph – TENFELDE, Klaus (eds.): *Arbeiter im Staatssozialismus. Ideologischer Anspruch und soziale Wirklichkeit*. Böla Verlag, Köln – Weimar – Wien 2005, s. 473–497.
- HEUMOS, Peter: K sociálněhistorickému výzkumu komunistických systémů. *Soudobé dějiny*, 2008, roč. XV, č. 3–4, s. 686–702.
- HEUMOS, Peter: „Vyhřníme si rukávy, než se kola zastaví!“ *Dělníci a státní socialismus v Československu 1945–1968*. ÚSD AV ČR, Praha 2006.
- HLEDÍKOVÁ, Zdeňka – JANÁK, Jan – DOBEŠ, Jan: *Dějiny správy v českých zemích. Od počátků státu po současnost*. Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2007.
- HOLEC, Roman (ed.): *150 rokov slovenského družstevníctva. Víťazstvá a prehry*. Družstevná únia SR, Bratislava 1995.
- HOLEJŠOVSKÁ-GENČIOVÁ, Miroslava: *Povídka o škole v sovětské literatuře poválečných let*. SNDK, Praha 1953.
- HOLT, Robert T.: *Radio Free Europe*. The University of Minnesota Press, Minneapolis 1958.

- HRDLIČKA, Jaroslav: *Život a dílo prof. Františka Kováře. Příběh patriarchy a učence*. Nakladatelství L. Marek, Brno 2007.
- CHARVÁT, Josef: *Můj labyrint světa. Vzpomínky, zápisky z deníků*. Galén, Praha 2005.
- CHENAUUX, Philippe: *Pius XII. Diplomatico e pastore*. San Paolo Edizioni, Milano 2004.
- ILTIS, Rudolf: *Die aussäen unter Tränen, mit Jubel werden sie ernten. Die jüdischen Gemeinden in der Tschechoslowakischen Republik nach dem zweiten Weltkrieg*. Ústřední církevní nakladatelství, Praha 1959.
- ILTIS, Rudolf (ed.): *Volte život. Sborník prací a úvah Gustava Sichra*. Ústřední církevní nakladatelství, Praha 1975.
- JANÁK, Dušan: Organizace a řízení československého vězeňství v letech 1945–1955, In: *Vězeňství ve střední Evropě v letech 1945–1955*, Vězeňská služba ČR, Praha 2001, s. 3–49.
- JANATA, Michal: Delirantní architektura. *Architekt*, 1997, roč. 43, č. 11, s. 46–47.
- JANČAROVÁ, Markéta: Právní úprava výuky náboženství v Českých zemích v 19. a 20. století. *Revue církevního práva*, 2008, roč. XIV, č. 1, s. 52.
- JANČÍK, Drahomír: Cesta k měnové reformě roku 1953. Od maďarského modelu zavedení volného trhu k měnové reformě sovětského typu. In: *Královéhradecko. Historický sborník pro poučenou veřejnost*, 2007, č. 4. Muzeum východních Čech v Hradci Králové – Státní okresní archiv v Hradci Králové, Hradec Králové 2007, s. 249–268.
- JECH, Karel: *Kolektivizace a vyhánění sedláků z půdy*. Vyšehrad, Praha 2008.
- JECH, Karel: Narůstání a útlum kolektivizační krize v Československu v první polovině 50. let. In: *Krízy režimov sovietského bloku v rokoch 1948–1989 (historicko-politologické pohľady)*. Pedagogická spoločnosť J. A. Komenského, Banská Bystrica 1997, s. 73–82.
- JELINEK, Yeshayahu: Carpatho-Rus' Jewry: The last czechoslovakian Chapter 1944–1949. In: *Studies in Russian and East European, Jewish History and Culture*. Tel Aviv University, Tel Aviv 1995, s. 531–549.
- JELINEK, Yeshayahu: The Jews in Slovakia 1945–1949. In: *The Jews of Czechoslovakia*, volume III. Jewish Publication Society of America and the Society for the History of Czechoslovak Jews, New York – Philadelphia 1984, s. 531–549.
- JÍLEK, Tomáš – JÍLKOVÁ, Alena a kol.: *Železná opona. Československá státní hranice od Jáchymova po Bratislavu 1948–1989*. Baset, Praha 2006.
- JINDRA, Martin: *Z milosti trpět pro Krista. Životní příběh faráře CČS(H) Václava Mikuleckého*. Blahoslav ve spolupráci s NO CČSH Praha-Staré Město, Praha 2011.
- JINDRA, Martin: Životní putování moravského biskupa Církve československé PhDr. Bohumíra Cigánka. In: *Solitér. Pocta historikovi Václavu Veberovi*. ÚSTR, Praha 2012, s. 157–171.
- JIRÁSEK, Zdeněk: Čtyři roviny měnové reformy 1953. In: LOUŽEK, Marek (ed.): *Fenomén Stalin: náhoda, nebo nevyhnutelnost? Padesát let od měnové reformy. Sborník textů*. CEP, Praha 2003, s. 107–111.
- JIRÁSEK, Zdeněk – ŠŮLA, Jaroslav: *Velká peněžní loupež v Československu 1953 aneb 50:1*. Svítání, Praha 1992.

- JENŠÍK, Miloslav: *Kronika českého hokeje 1894–2000*. Olympia, Praha 2001.
- JENŠÍK, Miroslav: *První mistři světa. Pravdivá zpráva o zlaté partě ze Štvanice*. Olympia, Praha 1997.
- JUNEK, Marek a kol.: *Svobodně! Rádio Svobodná Evropa 1951–2011*. Radioservis – FF UK, Praha 2011.
- KAFKOVÁ, Alena: Cesta ke vzniku Generálního ředitelství VS ČR (1865–1965). In: *Historická penologie*. 2010, č. 1, Praha 2010, s. 9–26.
- KALINOVÁ, Lenka: *Společenské proměny v čase socialistického experimentu: K sociálním dějinám v letech 1945–1969*. Academia, Praha 2007.
- KALOUS, Jan a kol.: *Biografický slovník představitelů ministerstva vnitra v letech 1948–1989. Ministři a jejich náměstci*. ÚSTR, Praha 2009.
- KALOUS, Jan: *Instruktažní skupina StB v lednu a v únoru 1950. Zákulisí případu Číhošť*. Sešity ÚDV č. 4. ÚDV, Praha 2001.
- KALOUS, Jan: Komunisté před soudem. K některým aspektům politických procesů v Československu na počátku 50. let. *Paměť a dějiny*, 2012, roč. VI., č. 4, s. 3–8.
- KALOUS, Jan: Krize uvnitř bezpečnostního aparátu na počátku 50. let. Kdo byl „zrádce“ podle Štěpána Plačka? *Paměť národa*, 2008, č. 2, s. 50–60.
- KALOUS, Jan: KSČ jako iniciátor a vykonavatel politických čistek a procesů. In: KALOUS, Jan – KOCIAN, Jiří (eds.): *Český a slovenský komunismus (1921–2011)*. ÚSTR – ÚSD AV ČR, Praha 2012, s. 87–93.
- KALOUS, Jan: Muž s krví na rukou. Několik poznámek k dvoudílným pamětem Karla Košťála. In: *Solitér. Pocta historikovi Václavu Veberovi*. ÚSTR, Praha 2012, s. 195–204.
- KALOUS, Jan: *Štěpán Plaček. Život zpravodajského fanatika ve službách KSČ*. ÚSTR, Praha 2010.
- KAPLAN, Karel: *Antonín Novotný. Vzestup a pád „lidového“ aparátčíka*. Barrister & Principal, Brno 2011.
- KAPLAN, Karel: Československo a Izrael v letech 1947–1953. In: DUFEK, Jiří – KAPLAN, Karel – ŠLOSAR, Vladimír: *Československo a Izrael 1947–1953*. Studie. ÚSD AV ČR v nakladatelství Doplněk, Brno 1993.
- KAPLAN, Karel: *Československo v letech 1953–1966. Část 3 – Společenská krize a kořeny reformy*. SPN, Praha 1992.
- KAPLAN, Karel: *Kronika komunistického Československa. Doba tání 1953–1956*. Barrister & Principal. Brno 2005.
- KAPLAN, Karel: *Kronika komunistického Československa. Klement Gottwald a Rudolf Slánský*. Barrister & Principal, Brno 2009.
- KAPLAN, Karel: *Nebezpečná bezpečnost*. Doplněk, Brno 1999.
- KAPLAN, Karel: *Nekrvavá revoluce*. Sixty-Eight Publishers, Toronto 1985.
- KAPLAN, Karel: *Proměny české společnosti 1948–1960. Část druhá – Venkov*. ÚSD AV ČR, Praha 2012.
- KAPLAN, Karel: *Proměny české společnosti 1948–1960. Část první*. ÚSD AV ČR, Praha 2007.
- KAPLAN, Karel: *Sociální souvislosti krizí komunistického režimu v letech 1953–1957 a 1968–1975*. ÚSD AV ČR, Praha 1993.

- KAPLAN, Karel: *Stát a církev v Československu 1948–1953*. ÚSD AV ČR – Nakladatelství Doplněk, Brno 1993.
- KAPLAN, Karel: *Zpráva o zavraždění generálního tajemníka*. Mladá fronta, Praha 1992.
- KAPLAN, Karel – KOSATÍK, Pavel: *Gottwaldovi muži*. Paseka, Praha – Litomyšl 2004.
- KAPLAN, Karel – PALEČEK, Pavel: *Komunistický režim a politické procesy v Československu*. Barrister & Principal, Brno 2001.
- KAPLAN, Karel – TOMÁŠEK, Dušan: *O cenzuře v Československu v letech 1945–1956*. ÚSD AV ČR, Praha 1994.
- KARLÍČEK, Jiří: *Věrní straně a lidu*. Sbor nápravné výchovy ČSR, Praha 1980.
- KEPRTA, Josef: Dětský čtenář. *Literární noviny*, 21. 11. 1953.
- KLESSMANN, Christoph: *Arbeiter im Arbeiterstaat DDR. Deutsche Tradition, sowjetisches Modell, westdeutsches Magnetfeld (1945–1971)*. Dietz Verlag, Bonn 2007, s. 311–374.
- KLESSMANN, Christoph – STÖVER, Bernd (eds.): *1953 – Krisenjahr des kalten Krieges in Europa*. Böhlau Verlag, Köln – Weimar – Wien, 1999.
- KNAPP, Viktor: *Proměny času. Vzpomínky nestora české právní vědy*. Prospektrum, Praha 1998.
- KNAPP, Viktor: *Předmět a systém československého socialistického práva občanského*. ČSAV, Praha 1959.
- KOCIAN, Jiří: Kauza ambiciózního ministra aneb Pád Rudolfa Baráka. In: KOCIAN, Jiří – PERNES, Jiří – TŮMA, Oldřich a kol.: *České průšvihy aneb Prohry, krize, skandály a aféry českých dějin let 1848–1989*. Barrister & Principal, Brno 2004, s. 266–271.
- Kolektiv autorů: *Československé státní právo. Určeno pro posluchače fakulty právnické*, díl II, část IV. až VI., SPN, Praha 1957.
- Kolektiv autorů: *Základy obecné teorie státu a práva. Část D – K historickým a recentním typům státu a práva. Ústav státní správy*, Praha 1989.
- KOLMAN, Arnošt: *Zaslepená generace. Paměti starého bolševika*. Host, Brno 2005.
- KONEČNÝ, Zdeněk – PEŘINA, Evžen: Stalo se v Lánech roku 1952. *Učitelství noviny*, roč. 18, č. 16, 18. 4. 1968, s. 3.
- KONRÁD, Karel – NOHA, Jan – PEKÁREK, Václav – ZÁVADA, Vilém (eds.): *Zdeňku Nejedlému k 75. narozeninám*. Československý spisovatel, Praha 1953.
- KOOP, Volker: *Der Aufstand vom 17. juni 1953*. Landeszentrale für politische Bildungsarbeit Berlin, Berlin 2003.
- KOS, Petr: *Cvičiště Benešov. Vstup zakázán! Stručná historie výcvikového prostoru SS ve středních Čechách v letech druhé světové války a poválečná obnova území do roku 1948*. Posázaví o. p. s. ve spolupráci s Vojenským historickým muzeem, SOA Benešov a Muzeem Podblanicka ve Vlašimi, Jemniště 2011.
- KOSENKOVA, Julija L. (ed.): *Architektura stalinské epochy: opyt istoričeskogo osmyslenija*, KomKniga, Moskva 2010.
- KOUDELKA, František: *Státní bezpečnost 1954–1968 (základní údaje)*. Sešity ÚSD, sv. 13. ÚSD AV ČR, Praha 1993.

- KOVÁŘ, Dan – KOBLASA, Pavel: *Ulicemi města Českých Budějovic. Názvy českobudějovických veřejných prostranství v minulosti a dnes*. Jelmo, Rudolfov 1998.
- KOVÁŘ, Pavel: Hokej – šance malého národa. Osudové osmičky. *Reflex*, 1998, roč. 9, č. 17, 30. 4. 1998, s. 78.
- KOVAŘÍK, David: *Proměny českého pohraničí v letech 1958–1960. Demoliční akce v českém pohraničí se zřetelem k vývoji od roku 1945. Studijní materiály výzkumného projektu Komunistické Československo na přelomu 50. a 60. let, sv. 3*. Prius, Brno 2006.
- KOZÁK, Jan: *Na ceste... (ako sa združstevňoval Michalovský okres)*. Vydavateľstvo politickej literatury, Bratislava 1963.
- KRATOCHVIL, Antonín: *Žaluji. Díl III – Cesta k Sionu*. Česká expedice – Dolmen, Praha 1992.
- KRETSCHMER, Adam: Antonín Kavan – pilíř socialistické zákonnosti. *Securitas Imperii*, 1994, č. 2, s. 291–298.
- KRUTINA, Václav: Rozvoj zemědělské výroby – podmínka růstu životní úrovně pracujících. *Nová mysl*, 1953, č. 10, s. 747.
- KŘEŠŤAN, Jiří: „Když je třeba, jde se přes mrtvolky.“ Zdeněk Nejedlý v denících Jaroslava Kojzara. *Acta historica Universitatis Silesianae Opaviensis*, 2011, roč. 4, č. 4, s. 253–286.
- KŘEŠŤAN, Jiří: KSČ, Společnost pro hospodářské a kulturní styky s SSSR a obraz Sovětského svazu v prostředí české levicové inteligence (1925–1939). In: KÁRNÍK, Zdeněk – KOPEČEK, Michal (eds.): *Bolševismus, komunismus a radikální socialismus v Československu*, sv. 2. ÚSD AV ČR – Dokořán, Praha 2004, s. 84–109.
- KŘEŠŤAN, Jiří: Nejedlého projev Slovo o české filosofii v historickém kontextu. In: ZILYNSKÁ, Blanka – SVOBODNÝ, Petr (eds.): *Věda v Československu v letech 1945–1953. Sborník z konference (Praha, 18.–19. listopadu 1998)*. Karolinum, Praha 1999, s. 307–319.
- KŘEŠŤAN, Jiří: *Zdeněk Nejedlý. Politik a vědec v osamění*. Paseka – Národní archiv, Praha – Litomyšl 2012.
- KUBÁT, Michal: Nedemokratické politické režimy. In: NOVÁK, Miroslav a kol.: *Úvod do studia politiky*. Sociologické nakladatelství, Praha 2011, s. 724–749.
- KUBÍN, František: *Z dějin obce Koloděje nad Lužnicí 1570–1970*. MNV Koloděje nad Lužnicí, Koloděje nad Lužnicí 1970.
- KUBÍN, Petr (ed.): *Brány pekelné ji nepřemohou. Kapitoly z pronásledování církvi v Československu kolem roku 1950*. Karolinum, Praha 2013.
- KUKÁNOVÁ, Zlataše – MATUŠÍKOVÁ, Lenka: Demografická struktura židovských náboženských obcí v severních Čechách v letech 1945–1949. Mikrosonda na základě matrik obnovených obcí v Děčíně-Podmoklech, Liberci, Teplicích a Ústí nad Labem. In: *Tereziánské studie a dokumenty*. Nadace Tereziánská iniciativa v nakladatelství Academia, Praha 1997, s. 89–98.
- KUŘÍKOVÁ, Veronika: *III. odboj na Novopacku. Rozsudek Or T 1512/49*. Asco, Praha 2008.
- KVAPILOVÁ, Iva: Přehled organizačního vývoje SNB v letech 1948–1950 se zaměřením na veřejně bezpečnostní (resp. pořádkovou a kriminální) složku. In: *Sborník Archivu Ministerstva vnitra* 2003, č. 1, s. 68–90.

- KÝR, Aleš: Odborná činnost odsouzených v technických odděleních ministerstva vnitra. In: *Historická penologie*, 2010, č. 1, Praha 2010, s. 49–58.
- KÝR, Aleš: Zacházení s vězni na území ČSR v letech 1945–1955. In: *Vězeňství ve střední Evropě v letech 1945–1955*. Vězeňská služba ČR, Praha 2001, s. 50–66.
- KÝR, Aleš – KAFKOVÁ, Alena: Proměny odborné přípravy vězeňského personálu. In: *Historická penologie*, 2010, č. 2, Praha 2010, s. 1–68.
- LENIN, Vladimír Iljič: *Stát a revoluce. Učení marxismu o státu a úkoly proletariátu v revoluci*. Svoboda, Praha 1949.
- LINZ, Juan J.: The religious use of politics and/or the Political Use of Religion: Ersatz Ideology Versus Ersatz Religion. In: MAIER, Hans (ed.): *Totalitarianism and Political Religions*, vol. I. Routledge, London – New York 2004, s. 102–120.
- LUKŠŮ, David – PALÁN, Aleš: *Stanislav Konopásek. Hráč, který přežil*. Česká televize, Praha 2007.
- LUKŠŮ, David – PALÁN, Aleš: *Skutečný příběh hokejové legendy. Vladimír Zábrodský*. Česká televize, Praha 2010.
- LUXMOORE, Jonathan – BABIUCHOVÁ, Jolanta: *Vatikán a rudý prapor. Zápas o duši východní Evropy*. Volvo Globator, Praha 2003.
- LYNNE, Viola (ed.): *Contending with Stalinism. Soviet Power and Popular Resistance in the 1930s*. Cornell University Press, Ithaca and London 2002.
- MACKŮ, Jiří: *Zapřené generace. Obětovaní šampióni. Utajené stránky hokejové historie*. TYPO JP, Praha 2004.
- MACURA, Vladimír: *Šťastný věk (a jiné studie o socialistické kultuře)*. Academia, Praha 2008.
- MACHCEWICZ, Paweł: „*Monachijska Menażeria*“. *Walka z Radiem Wolna Europa*. IPN, Warszawa 2007.
- MACHULA, Jaromír: *Vatikán a Československo (1938–1948). Paměti*. ÚSD AV, Praha 1998.
- MAIER, Hans: *Politická náboženství. Totalitární režimy a křesťanství*. CDK, Brno 1999.
- MÁLEK, Ivan: *Boj nového se starým v dnešní naší době: essay*. ČSAV, Praha 1955.
- MÁLEK, Ivan: *Učíme se od sovětské vědy. Sborník článků a projevů*. Nakladatelství ČSAV, Praha 1953.
- MAREK, Pavel: *České živnostnictvo 1945–1960. Likvidace živnostníků, řemeslníků a obchodníků v českých zemích*. Doplněk, Brno 2006.
- MARX, Karl – ENGELS, Friedrich: *Komunistický manifest*. Otakar II, Praha 2000.
- MATĚJKA, Ondřej: Čeští evangelíci a KSČ (30.–60. léta 20. století). In: *K svobodě je dlouhé putování* (připravil Ondřej Ruml). EMAN, Benešov 2010, s. 9–20.
- MATĚJKA, Ondřej: „Jsou to berani, ale můžeme je využít.“ Čeští evangelíci a komunistický režim 1948–1956. *Soudobé dějiny*, 2007, roč. XIV, č. 2–3, s. 305–340.
- McDERMOTT, Kevin: „A Polyphony of Voices“? Czech Popular Opinion and the Slánský Affair. *Slavic Review*, 2008, roč. 67, č. 4, s. 840–865.
- McDERMOTT, Kevin: Popular Resistance in Communist Czechoslovakia: The Plzeň Uprising, June 1953. *Contemporary European History*, 2010, Volume 19, Issue 4, s. 287–307.
- MEDVECKÝ, Matej – SIVOŠ, Jerguš – JAŠEK, Peter: *V stopách železného Felixa. Štátna bezpečnosť na Slovensku v rokoch 1945–1989*. ÚPN, Bratislava 2012.

- MENCL, Vojtěch – HÁJEK, Miloš – OTÁHAL, Milan – KADLECOVÁ, Erika: *Křižovatky 20. století. Světlo na bílá místa v nejnovějších dějinách*. Naše vojsko, Praha 1990.
- MIKESKA, Jan: *Marie Terezie Vratislavová – Dercsényiová ze zámku v Kolodějích nad Lužnicí*. Město Týn nad Vltavou, Praha 2011.
- MÍŠKOVÁ, Alena: ČAVU a ČSAV. Otázky kontinuity a diskontinuity II. (Vytvoření sboru členů ČSAV a jeho vztah k členské základně ČAVU a KČSN). In: NOVOTNÝ, Jan – POKORNÝ, Jiří (ed.): *Česká akademie věd a umění 1891–1991. Sborník příspěvků k 100. výročí zahájení činnosti*. Historický ústav AV ČR, Praha 1993, s. 101–121.
- MORDVINOV, A. G. a kol.: *Sovětská architektura*. Orbis, Praha 1951.
- NAGIŠKIN, Dmitrij: *O pohádce*. SNDK, Praha 1953.
- NEJEDLÝ, Zdeněk: *K procesu s protistátním spikleneckým centrem. Čtyři projevy v Československém rozhlase*. Československý spisovatel, Praha 1953.
- NEJEDLÝ, Zdeněk: *T. G. Masaryk ve vývoji české společnosti a čl. státu*. Ministerstvo informací a osvěty, Praha 1950.
- NĚMEC, Jan: Geologie chráněného přírodního výtvaru Teletínský lom. In: *Sborník vlastivědných prací z Podblanicka*, 1978, roč. 19, č. 9, s. 5. Muzeum Podblanicka, Vlašim 1978.
- NEŠPOR, Zdeněk R.: Sekularizace, implicitní náboženství. In: NEŠPOR, Zdeněk R. – VÁCLAVÍK, David a kol.: *Příručka sociologie náboženství*. Sociologické nakladatelství, Praha 2008, s. 296–305.
- NEUTATZ, Dietmar: Nadšení nebo krize? Nálady sovětského obyvatelstva ve stalinových třicátých letech. *Dějiny a současnost*, 2000, roč. 22, č. 4, s. 26–30.
- NOEVER, Peter (ed.): *Tyrannie des Schönen. Architektur der Stalin-Zeit*. Prestel Publishing, München – New York 1994.
- NOSKOVÁ, Helena: *Návrat volyňských Čechů. Naděje a skutečnost let 1945–1954*. ÚSD AV ČR, Praha 1999.
- NOSKOVÁ, Helena: The History of Border Regions and the Search for an Identity. In: NOSKOVÁ, Helena – BEDNAŘÍK, Petr (eds.): *National Minorities, Identity, Education*. ÚSD AV ČR, Praha 2011.
- NOSKOVÁ, Helena – TOŠOVSKÁ, Eva: *Kapitoly o proměnách pohraničí se zřetelem na Králicko*. ÚSD AV ČR, Praha 2010.
- NOVOTNÁ, Lucie: *Kolektivizace v okrese Polička* (bakalářská práce). FF UPCE, Pardubice 2011.
- O'SHEA, Paul: *A Cross Too Heavy. Pope Pius XII and the Jews of Europe*. Palgrave Macmillan, New York 2011.
- ORWELL, George: *Farma zvířat*. Aurora, Praha 2004.
- PAPERNY, Vladimir: *Architecture in the Age of Stalin: Culture Two*. Cambridge University Press, Cambridge 2002.
- PERNES, Jiří: *Brno 1951. Příspěvek k dějinám protikomunistického odporu na Moravě*. ÚSD AV ČR, Praha 1997.
- PERNES, Jiří: Ferdinand Peroutka – neznámý známý. In: FIALOVÁ, Zuzana (ed.). *Mluví k vám Ferdinand Peroutka, díl první. Rozhlasové komentáře. Radio Svobodná Evropa (1951–1959)*. Argo 2003. s. 510–513.

- PERNES, Jiří: *Krise komunistického režimu v Československu v 50. letech 20. století*. CDK, Brno 2008.
- PERNES, Jiří: Lev v kleci. Návrat dr. Lva Sychravy z exilu v roce 1955. *Soudobé dějiny*, 2007, roč. XIV, č. 4, s. 607–650.
- PERNES, Jiří: *Snahy o překonání politicko-hospodářské krize v Československu v roce 1953*. Prius – ÚSD AV ČR, Brno 2000.
- PERNES, Jiří – FOITZIK, Jan (eds.): *Politické procesy v Československu po roce 1945 a „případ Slánský“*. ÚSD AV ČR – Nakladatelství Prius, Brno 2005.
- PEŠEK, Jan: *Přerod jihočeské vesnice. K historii združstevňování zemědělství Českobudějovického kraje v letech 1949–1959*. Jihočeské nakladatelství, České Budějovice 1985.
- PEŠEK, Jan: *Štátna bezpečnosť na Slovensku 1948–1953*. Veda, Bratislava 1999.
- PEŠEK, Jan a kol.: *Aktéri jednej éry na Slovensku 1948–1989. Personifikácia politického vývoja*. Vydavateľstvo Michala Vaška, Prešov 2003.
- PEŠEK, Jan – LETZ, Róbert: *Štruktúry moci na Slovensku 1948–1989*. Vydavateľstvo Michala Vaška, Prešov 2004, s. 121–253.
- PEŠŤÁK, Michael: Stalinův pomník v Plzni. In: *Ročenka Státního oblastního archivu v Plzni 2006*. Státní oblastní archiv v Plzni, Plzeň 2007, s. 88–90.
- PETRÁŠ, Jiří: Akce Strakonice – Vimperk 1953 (Armáda a peněžní reforma). *Výběr. Časopis pro historii a vlastivědu jižních Čech*, 2005, roč. 42, č. 1, s. 37–43.
- PETRÁŠ, Jiří: Peněžní reforma 1953. In: *Sborník archivu ministerstva vnitra*, č. 3. OASS MV ČR, Praha 2005.
- PETRÁŠ, Jiří: Postih účastníků demonstrace ve Vimperku. *Výběr. Časopis pro historii a vlastivědu jižních Čech*, 1996, roč. 33, č. 2, s. 143–144.
- PETRÁŠ, Jiří: Příběh Jaroslava Kasky – agenta chodce. In: *Sborník Archivu bezpečnostních složek*, č. 10. ABS, Praha 2012, s. 211–230.
- PETRÁŠ, Jiří: Život na hranici dvou světů. In: Kol. autorů: *Tak blízcí, a přece tak vzdálení. Lidé v jižních Čechách a ve Waldviertelu 1945–1989*. Národní muzeum fotografie – Waldviertel Akademie – Jihočeské muzeum v Českých Budějovicích, Jindřichův Hradec – Waidhofen an der Thaya – České Budějovice 2012, s. 313–368.
- PINC, Karel: *Společenská spotřeba obyvatelstva v ekonomice socialismu*. NPL, Praha 1962.
- PINCHEVSKY, Tal: *Breakaway. From Behind the Iron Curtain to the NHL – The Untold Story of Hockey's Great Escapes*, John Wiley, Mississauga 2012.
- PLAMPER, Jan: Beyond Binaries: Popular Opinion in Stalinism. In: CORNER, Paul (ed.): *Popular Opinion in Totalitarian Regimes: Fascism, Nazism, Communism*. Oxford University Press, Oxford 2009, s. 64–80.
- PLESKOTOVÁ, Kristýna: *Smrt Klementa Gottwalda a její mediální obraz v dobových periodikách v roce 1953* (bakalářská práce). Univerzita Karlova – Fakulta sociálních věd, Praha 2009.
- POKORNÁ, Magdalena: Sjedení proti jednotě. Spor o budoucí podobu akademie věd. In: ZILYNSKÁ, Blanka – SVOBODNÝ, Petr (eds.): *Věda v Československu v letech 1945–1953*. Karolinum, Praha 1999, s. 105–120.
- POVOLNÝ, Daniel: *Organizační vývoj vojenské kontrarozvědky v letech 1945–1990*. MO ČR, Praha 2009.

- POVÝŠIL, Ctibor: Historie Ústavu patologie 1. LF UK a VFN. *Nemocnice*, 2008, č. 5, s. 6–9.
- PRŮCHA, Václav: *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918–1992. Díl 2., období 1945–1992*. Doplněk, Brno 2009.
- PUBAL, Václav: *Kroniky a kronikáři*. Ústřední muzeologický kabinet Národního muzea, Praha 1976.
- PUDDINGTON, Arch: *Broadcasting Freedom. The Cold War triumph of Radio Free Europe and Radio Liberty*. The University Press of Kentucky, Lexington 2000.
- PULEC, Martin: *Organizace a činnost ozbrojených pohraničních složek. Seznamy osob usmrcených na státních hranicích 1945–1989*. Sešity ÚDV č. 13. ÚDV, Praha 2006.
- PÝCHA, Zdeněk: Nedostatek taktiky – příčina našich neúspěchů. *Lední hokej – bruslení*, 1953, roč. 5, č. 5, s. 77–78.
- RÁKOSNÍK, Jakub: *Sovětizace sociálního státu. Lidově demokratický režim a sociální práva občanů v Československu v letech 1945–1960*. FF UK, Praha 2010.
- RÁKOSNÍK, Jakub – TOMEŠ, Igor a kol.: *Sociální stát v Československu. Právně-institucionální vývoj v letech 1918–1992*. Auditorium, Praha 2012.
- RANSDORF, Miloslav: *Zdeněk Nejedlý*. Horizont, Praha 1988.
- RATAJ, Jan: *KSČ a Československo I. (1945–1960)*. VŠE – Oeconomica, Praha 2003.
- REJZEK, Josef V.: *Nezradili. O protinacistickém odboji volyňských Čechů*. Brno 1947.
- ROKOSKÝ, Jaroslav: Amnestie 1960. *Paměť a dějiny*, 2011, roč. 5, č. 1, s. 36–54.
- ROKOSOVÁ, Šárka: Administrativní opatření – jedna z forem perzekuce sedláků komunistickým režimem. *Securitas Imperii*, 2003, č. 10, s. 147–195.
- ROZSYPAL, Kurt: Vývoj plánovitého řízení v netržních podmínkách (Část 1. Úvod a období 1945–1952). In: *Acta oeconomica pragensia*, 1998, roč. 6, č. 5. VŠE, Praha 1998, s. 207.
- RUML, Ondřej (ed.): *K svobodě je dlouhé putování*. EMAN, Benešov 2010.
- RUPNIK, Jacques: *Dějiny Komunistické strany Československa. Od počátků do převzetí moci*. Academia, Praha 2002.
- RUPNIK, Jacques: *Jiná Evropa*. Prostor, Praha 1992.
- ŘEZNÍČEK, Jiří: Konec kurýra francouzské zpravodajské služby Jana Krále. Příspěvek k činnosti kurýrů západních zpravodajských služeb v 50. letech 20. století. *Výběr, časopis pro historii a vlastivědu jižních Čech*, 2010, roč. 47, č. 1, s. 44–51.
- ŘEZNÍČEK, Jiří: Spojte se všichni utlačovaní a svrhnete tu bolševickou sebranku! *Paměť a dějiny*, 2010, roč. 4, č. 3, s. 109–119.
- ŘEZNÍČEK, Jiří: Tajný úkryt Františka Ondráška ze samoty Benák na Velešínsku. *Výběr, časopis pro historii a vlastivědu jižních Čech*, 2011, roč. 48, č. 1, s. 38–46.
- SALOMONI, Antonella: State-Sponsored Anti-Semitism in the Post War USSR. Studies and Perspectives of Research. *Quest. Issues in Contemporary Jewish History*, 2010, č. 1, s. 75–90.
- SEDLÁKOVÁ, Radomíra: *Sorela. Česká architektura padesátých let*. Národní galerie, Praha 1994.
- SELLNEROVÁ, Alena: Měnová reforma na Děčínsku. In: *Děčínské vlastivědné zprávy*, 2001, roč. 11, č. 4. Okresní muzeum Děčín, Děčín 2001, s. 15–25.
- SCHWIPPEL, Jindřich: ČAVU a ČSAV. Otázky kontinuity a diskontinuity I. In:

- NOVOTNÝ, Jan – POKORNÝ, Jiří (ed.): *Česká akademie věd a umění 1891–1991. Sborník příspěvků k 100. výročí zahájení činnosti*. Historický ústav AV ČR, Praha 1993, s. 89–100.
- SILIN, Michail Alexandrovič: *A Critique of Masarykism*. Progress Publishers, Moskva 1975.
- SILIN, Michail Alexandrovič: *Kritika buržoaznoj idéologie i pobeda marksizma-leninizma v Českoslovačii*. Institut meždunarodnych otnošenij, Moskva 1960.
- SIVOŠ, Jerguš: Pevně stát na stráží míru a bezpečnosti. Vznik ministerstva vnútra a reorganizácia Bezpečnosti v roku 1953. *Paměť a dějiny*, roč. 7, 2013, č. 3, s. 73–84.
- SIVOŠ, Jerguš – KINČOK, Branislav: Organizačná štruktúra a personálne obsadenie Krajskej správy Ministerstva vnútra Bratislava v rokoch 1954–1966. *Paměť národa*, roč. 6, 2010, č. 3, s. 39–52.
- SKÁLA, Adam: „... a bude se vám bydlet jako v Tatrách.“ Nuceně vystěhovaní plzeňští občané do obce Úterý v roce 1953. In: *Sborník k počtě Evy a Karla Waskových, západočeských archivářů*. M. Wasková, Plzeň 2011, s. 313–326.
- SKÁLA, Adam: Měnová reforma 1. června 1953 v Plzni v hlášeních mocenských orgánů. In: *Minulostí Západočeského kraje*, 2007, roč. 47, č. 2. Archiv města Plzně – Albis international, Ústí nad Labem 2007, s. 602–639.
- SKRIP, Vasil': *O socialistickej prestavbe východoslovenskej dediny v rokoch 1949–1953*. SPN, Bratislava 1967.
- SLABÝ, Zdeněk K.: Padesátiletá historie nakladatelství Albatros. *Ikaros*, 1999, roč. 3, č. 5.
- SLÁNSKÁ, Josefa: *Zpráva o mém muži*. Svoboda, Praha 1990.
- SLEZÁK, Lubomír: *Zemědělské osídlování pohraničí českých zemí po druhé světové válce*. Blok, Brno 1978.
- SMETANA, Vít: Tvrdě proti primadonám. Proměna československého sportu v 50. letech. *Dějiny a současnost*, 2006, roč. 28, č. 6, s. 36–39.
- SMULA, Johann: The Party and the Proletariat: Škoda 1948–53. *Cold War History*, 2006, Volume 6, Issue 2, s. 153–175.
- SOBČAK, Anatolij: *Byla jednou jedna komunistická strana*. Absolute a Fleyberk Publishing, Praha 1999.
- Sovětská stavba měst. Soubor theoretických studií*. Orbis, Praha 1951.
- SPURNÝ, Matěj: *Nejsou jako my. Česká společnost a menšiny v pohraničí (1945–1950)*. Antikomplex, Praha 2010.
- STALIN, Josef Vissarionovič: *K otázkám leninismu*. Svoboda, Praha 1949.
- STANĚK, Tomáš: *Retribuční vězni v českých zemích 1945–1955*. Slezský ústav Slezského zemského muzea, Opava 2002.
- Státní nakladatelství dětské knihy 1949–1954*. SNDK, Praha 1955.
- STEJSKAL, Václav: O situaci a úkolech naší dětské literatury. *Literární noviny*, 5. 12. 1953.
- SVALLFORS, Stefan: *The Moral Economy of Class: Class and Attitudes in Comparative Perspective*. Stanford University Press, Stanford 2006, s. 1–8.
- ŠEVČÍK, Jiří: Socialistický realismus – neodreagované trauma. *Ateliér*, 2003, roč. 16, č. 1, s. 3.

- ŠIMKOVÁ, Dagmar: *Byly jsme tam taky*. Monika Vadasová-Elšíková, Praha 2011.
- ŠKUTINA, Vladimír – BAKALÁŘ, Robert: *Ztracená léta. Příběh hokejového zločinu*. Helios, Pardubice 1990.
- ŠMIGEL, Michal (ed.): *Radikální socializmus a komunizmus na Slovensku 1918 – 1989. Spoločnosť medzi demokraciou a totalitou*. Katedra historie FHV UMB – HÚ SAV, Banská Bystrica 2007.
- ŠOTNAROVÁ, Lidmila – KAŠUBOVÁ, Marie – GOŠOVÁ Růžena: *Jak vést kroniku obcí a měst: metodika*. MC nakladatelství, Brno 2006.
- ŠOUŠA, Jiří – ŠŮLA, Jaroslav: *Peníze v proměnách moderní doby. Tvorba československých bankovek v letech 1945–1989*. Nová tiskárna Pelhřimov, Praha – Pelhřimov 2006.
- ŠTĚPÁNEK, Zdeněk: *Utajené povstání 1953*. Michael, Praha 1993.
- ŠTVERÁK, František: *Schematismus k dějinám Komunistické strany Československa (1921–1992). Základní informace o ústředních orgánech a biografické údaje o vedoucích představitelích strany*. Národní archiv, Praha 2010.
- ŠVÁCHA, Rostislav – PLATOVSKÁ, Marie (eds.): *Dějiny českého výtvarného umění 1939–1958, díl V*. Academia – Ústav dějin umění AV ČR, Praha 2005.
- ŠVEPEŠOVÁ, Alena: *Spis Modrý a spol.* (bakalářská práce). Univerzita Karlova, Pedagogická fakulta, Katedra dějin a didaktiky dějepisu, Praha 2012.
- TĚHLE, Jaroslav a kol.: *Přehled dějin československého odborového hnutí*. Práce, Praha 1984.
- THOMPSON, Edward: *The Moral Economy of the English Crowd in the Eighteenth Century*. *Past and Present*, 1971, No. 50, s. 76–136.
- TIGRID, Pavel: *Dnešek je váš, zítřek je náš. Dělnické revolty v komunistických zemích*. Vokno, Praha 1990.
- TOMEK, Prokop: *Balony svobody nad Československem*. In: JUNEK, Marek a kol: *Svobodně! Rádio Svobodná Evropa 1951–2011*. Radioservis – FF UK, Praha 2011, s. 154–175.
- TOMEK, Prokop: *Dvě studie o československém vězeňství 1948–1989*. In: *Sešity ÚDV*, č. 3, Praha 2000.
- TOMEK, Prokop: „Objekt ALFA“ *Československé bezpečnostní složky proti Rádiu Svobodná Evropa*. Sešity ÚDV č. 14. UDV PČR, Praha 2006.
- TOMEK, Prokop: *Život a doba ministra vnitra Rudolfa Baráka*. *Securitas Imperii*, 2005, č. 12, s. 329–362.
- TOMEK, Prokop: *Život a doba ministra Rudolfa Baráka*. Vyšehrad, Praha 2009.
- TORNIELLI, Andrea: *Pio XII. Eugenio Pacelli – un uomo sul trono di Pietro*. Mondadori, Milano 2009.
- TRAPL, Miloš a kol.: *Osudy sochy*. Městský úřad Prostějov, Prostějov 1999.
- TRAPL, Miloš – SKOUPÝ, Arnošt – KOUŘIL, Miloš: *Československý exil a krajanské hnutí ve Švýcarsku v letech 1945–1989 I. Od května 1945 do srpna 1968*. Univerzita Palackého – Centrum pro československá exilová studia, Olomouc 2004.
- ULČ, Ota: *Malá doznání okresního soudce, díl I*. In: *Bestseller* č. 2. Art-servis, Praha, 1990.
- URBAN, Jiří: *Československá cesta kolektivizace venkova po Stalinově a Gottwaldově smrti: od mezinárodních souvislostí k místním praktikám*. In: *Prameny a studie 48: Z historie zemědělství*. Národní zemědělské muzeum, Praha 2012, s. 92–115.

- URBÁNEK, Miroslav: Správa sledování Ministerstva vnitra v letech 1948–89. Stručný nástin organizačního vývoje. In: *Sborník Archivu Ministerstva vnitra*, 2005, č. 3. OASS MV ČR, Praha 2005, s. 173–232.
- VÁCLAVÍK, David: Definice náboženství. In: NEŠPOR, Zdeněk R. – VÁCLAVÍK, David a kol.: *Příručka sociologie náboženství*. Sociologické nakladatelství, Praha 2008, s. 119–129.
- VACULÍK, Jaroslav: Volyňští Češi v politických procesech 50. let. In: PERNES, Jiří – FOITZIK, Jan (eds.): *Politické procesy v Československu po roce 1945 a „případ Slánský“*. Sborník příspěvků ze stejnojmenné konference pořádané ve dnech 14.–16. dubna 2003 v Praze. ÚSD AV ČR – Nakladatelství Prius, Praha – Brno 2005, s. 204–215.
- VARINSKÝ, Vladimír: Historické peripetie menovej reformy v roku 1953 s osobitným zreteľom na jej vývoj na Slovensku. In: *Krízy režimov sovietského bloku v rokoch 1948 – 1989 (historicko-politologické pohľady)*. Pedagogická spoločnosť J. A. Komenského, Banská Bystrica 1997.
- VARTÍKOVÁ, Marta (ed.): *Generálna línia výstavby socializmu*. Pravda, Bratislava 1975.
- VAŠKO, Václav: *Dům na skále II. Církev bojující 1950 – květen 1960*. Karmelitánské nakladatelství, Kostelní Vydří 2007.
- VAŠKO, Václav: *Neumlčená. Kronika katolické církve v Československu po druhé světové válce*, I. – II. díl. Zvon, Praha 1990.
- VEVERKA, Vladimír – BOGUSZAK, Jiří – ČAPEK, Jiří: *Základy teorie práva a právní filozofie*. Codex, Praha, 1996.
- VLK, Gustav – GUT, Karel: *Zlatá kniha hokeje. Z dějin československého ledního hokeje*. Olympia, Praha 1978.
- VODIČKOVÁ, Stanislava: Ať si Berana vezmou, doma je nebezpečný. *Paměť a dějiny*, 2008, roč. 2, č. 4, s. 85–98.
- VOJÁČEK, Alois: *Vývoj socialistického poľnohospodárstva na Slovensku*. Príroda, Bratislava 1973.
- VOJANEC, Emil: Vše pro splnění Gottwaldovy pětiletky. *Lidová demokracie*, 18. 3. 1953, s. 2.
- VYBÍRAL, Jindřich: Architektura ve službách totalitní moci. In: GORYCZKOVÁ, Naďa – VYMĚTALOVÁ, Martina (eds.): *Poválečná totalitní architektura a otázky její památkové ochrany*. Státní památkový ústav v Ostravě, Ostrava 2002, s. 4–11.
- YDRA, Vladimír: *Úloha výkupu v ekonomickém svazku dělnické třídy a rolnictva*. ČSAV, Praha 1963.
- WEHLE, Kurt: The Jews in Bohemia and Moravia (1945–1948). In: DAGAN, Avigdor – HIRSCHLER, Gertrude – WEINER, Lewis (eds.) *The Jews of Czechoslovakia*, Volume III. Jewish Publication Society of America and the Society for the History of Czechoslovak Jews, New York – Philadelphia 1984, s. 531–546.
- WOLF, Hubert (ed.): *Eugenio Pacelli als Nuntius in Deutschland. Forschungsperspektiven und Ansätze zu einem internationalen Vergleich*. Ferdinand Schöningh, Paderborn – München – Wien – Zürich 2012.
- WOLF, Hubert – UNTERBURGER, Klaus (eds.): *Eugenio Pacelli. Die Lage der Kirche in Deutschland 1929*. Ferdinand Schöningh, Paderborn – München – Wien – Zürich 2006.

- ZAPLETALOVÁ, Jarmila: Norbert Klein – poslední německý biskup v Brně a první klerikální velmistr Řádu německých rytířů. In: MAREK, Pavel a kol.: *Jan Šrámek a jeho doba*. CDK, Brno 2011.
- ZLÁMAL, Bohumil: *Příručka českých církevních dějin VII. Doba československého katolicismu (1918–1949)*. Matice cyrilometodějská, Olomouc 2010.
- Zločiny komunizmu na Slovensku 1948–1989*. Vydavatelství Michala Vaška, Prešov 2001.
- ZOULÍK, František: *Soudy a soudnictví*. C. H. Beck – SEVT, Praha 1995.
- ŽÁČEK, Pavel: *Nástroj triedneho štátu. Organizácia ministerstiev vnútra a bezpečnostných zborov 1953–1990*. ÚPN, Bratislava 2005.
- ŽÁČEK, Pavel: *Odvrátená tvář pražského jara. Státní bezpečnost v Praze a srpen 1968*. Svět křídél, Cheb 2010.
- ŽÁČEK, Pavel: *Přísně tajné. Státní bezpečnost za normalizace. Vybrané směrnice a metodické pokyny politické policie z let 1978–1989*. Votobia, Praha 2001.

Elektronické zdroje

- <http://aplikace.mvcr.cz/sbirka-zakonu/GetAll.aspx>
- <http://en.wikipedia.org>
- <http://forums.internationalhockey.net>
- <http://hokej.idnes.cz>
- <http://old.mikulasske.cz>
- <http://portal.justice.cz>
- <http://vojenstvi.cz>
- <http://www.badatelna.cz>
- <http://www.collectionscanada.gc.ca>
- <http://www.cslh.cz>
- <http://www.hokej.cz>
- <http://www.iihf.com>
- <http://www.mezirekami.cz>
- <https://www.nd-rchiv.de>
- <http://www.pda.cz>
- <http://www.psp.cz>
- <http://www.psywarsoc.org>
- <http://www.quest-cdecjournal.it>
- <http://www.revuepolitika.cz>
- <http://www.totalita.cz>
- <http://www.ustrcr.cz>

Seznam zkratek

I. ČLTK	– První Český Lawn Tennis Klub
1. LF UK	– 1. lékařská fakulta Univerzity Karlovy
AA	– archiv autora / autorky
ABS	– Archiv bezpečnostních složek
A ČČSES	– Archiv Centra pro československá exilová studia při FF UP Olomouc
a. č.	– archivní číslo
A ČNB	– Archiv České národní banky
a. j.	– archivní jednotka
A KPR	– Archiv Kanceláře prezidenta republiky
AMP	– Archiv města Plzně
A MZV	– Archiv ministerstva zahraničních věcí
APD CČSH	– Archiv pražské diecéze Církve československé husitské
AP RF	– Archiv prezidenta Rossijskoj federacii
ATK	– Armádní tělocvičný klub
A ÚPN	– Archiv Ústavu paměti národa
A ÚV KSS	– Archiv ústředního výboru Komunistické strany Slovenska
AV ČR	– Akademie věd České republiky
AVP RF	– Archiv vněšněj politiky Rossijskoj feděraciji
b. d.	– bez data
BJB	– Bratrská jednota baptistů
bm	– běžný metr
BPPOV	– (odznak) Buď připraven k práci a obraně vlasti
CASD	– Církev adventistů sedmého dne
CB-V	– vyšetřovací spisy České Budějovice
CČS(H)	– Církev československá (husitská)
ČCE	– Českobratrská církev evangelická
CDK	– Centrum pro studium demokracie a kultury
č.	– číslo
ČAVU	– Česká akademie věd a umění
č. j.	– číslo jednací
ČKD	– Českomoravská – Kolben – Daněk
ČOS	– Česká obec sokolská
ČOV	– Český olympijský výbor
čs., čsl.	– československý
ČSAV	– Československá akademie věd
ČSAZV	– Československá akademie zemědělských věd
ČSD	– Československé státní dráhy
Č(S)LA	– Československá lidová armáda
ČSLH	– Český svaz ledního hokeje
ČSM	– Československý svaz mládeže
ČSR	– Československá republika

ČSS	– Československá strana socialistická
ČSSS	– Československé státní statky
ČSTV	– Československý svaz tělesné výchovy
ČTK	– Československá tisková kancelář
ČUS	– Česká unie sportu
ČVUT	– České vysoké učení technické
ČZ	– Česká zbrojovka
ČZU	– Česká zemědělská univerzita
d.	– dělo (v ruských archivech)
ev. č.	– evidenční číslo
f.	– fond
FEC	– Free Europe Committee
FEP	– The Free Europe Press
FF UK	– Filozofická fakulta Univerzity Karlovy
FF UP	– Filozofická fakulta Univerzity Palackého
FF UPCE	– Filozofická fakulta Univerzity Pardubice
FHV UMB	– Fakulta humanitných vied Univerzity Mateja Bela
FMV	– federální ministerstvo vnitra
HBF	– Husova československá bohoslovecká fakulta v Praze
HS StB	– Hlavní správa Státní bezpečnosti
HS ŠtB	– Hlavná správa Štátnej bezpečnosti
HS VB	– Hlavní správa Veřejné bezpečnosti
HTÚP	– Hospodářsko-technická úprava půdy
HÚ SAV	– Historický ústav Slovenskej akadémie vied
IIHF	– International Ice Hockey Federation
inv. č.	– inventární číslo
inv. j.	– inventární jednotka
IPN	– Instytut Pamięci Narodowej
JKV	– jihočeský krajský (národní) výbor
JNV	– Jednotný národní výbor
JRD	– jednotné rolnické družstvo
JU	– Jihočeská univerzita
JZD	– jednotné zemědělské družstvo
k.	– karton
KCT	– krajský církevní tajemník
Kč	– koruna česká
k. č.	– katalógové číslo
Kčs	– koruna československá
KDH	– Kabinet dokumentace a historie Vězeňské služby ČR
KDS	– Křesťanskodemokratická strana
KGB	– Kamitét gasudárstvennoj bezopásnosti
kn.	– kniha
KNV	– krajský národní výbor
KONZ	– krajské oddělení nápravných zařízení

KOR	– krajská odborová rada
KR	– kádrové rozkazy
krab.	– krabica
KČSN	– Královská česká společnost nauk
KSC	– Komunistická strana Československa
KS MV	– krajská správa ministerstva vnitra
KS NB	– krajská správa Národní bezpečnosti
KSS	– Komunistická strana Slovenska
KS StB	– krajská správa Státní bezpečnosti
KS VB	– krajská správa Veřejné bezpečnosti
KSSS	– Komunistická strana Sovětského svazu
KV	– krajský výbor
KV KSC	– krajský výbor Komunistické strany Československa
KV KSS	– krajský výbor Komunistickej strany Slovenska
KV NB	– krajské velitelství Národní bezpečnosti
KVS	– krajský výbor svazu
KV StB	– krajské velitelství Státní bezpečnosti
l.	– list
LIGH	– Ligue International de Hockey sur Glace
LM	– Lidové milice
LTC	– Lawn Tennis Club
MDŽ	– Mezinárodní den žen
ME	– mistrovství Evropy
MfS	– Ministerium für Staatssicherheit
MGB	– Ministerstvo gosudarstvennoj bezopasnosti
MNB	– ministerstvo národní bezpečnosti
MNV	– místní národní výbor
MO KSS	– miestny výbor Komunistickej strany Slovenska
MS	– mistrovství světa
MV	– ministerstvo vnitra
MVD	– Ministerstvo vnutrennich děl
MZV	– ministerstvo zahraničních věcí
NA	– Národní archiv
NAD	– národní archivní dědictví
NCFE	– The National Committee for Free Europe
NČSAV	– Nakladatelství Československé akademie věd
NDR	– Německá demokratická republika
NF	– Národní fronta
NKVD	– Narodnyj komissariat vnutrennich děl
NLN	– Nakladatelství Lidové noviny
NO	– národní obrana
NOÚZ	– Národní odborová ústředna zaměstnanecká
n. p.	– národní podnik
NPL	– Nakladatelství politické literatury

npor.	– nadporučík
NS	– Národní shromáždění
NS RČS	– Národní shromáždění republiky Československé
OCT	– okresní církevní tajemník
OH	– olympijské hry
okr.	– okres, okresní
ONV	– okresní národní výbor
OOD	– okresní odborová rada
OO StB	– okresní oddělení Státní bezpečnosti
OO VB	– okresní oddělení Veřejné bezpečnosti
OP	– okresní prokuratura
op.	– opis (v ruských archivech)
OPK	– oddíl pasové kontroly
OP VK	– Operační program Vzdělání pro konkurenceschopnost
OS	– odborový svaz
OSD	– okresné skladištné družstvo
O StB	– oddíly Státní bezpečnosti
OŮ StB	– oblastní úřadovna Státní bezpečnosti
OÚVV	– okresní útvar výkonu vazby
OV ČSM	– okresní výbor Československého svazu mládeže
OV KSČ	– okresní výbor Komunistické strany Československa
OV NB	– okresní velitelství Národní bezpečnosti
OV SČSP	– okresní výbor Svazu československo-sovětského přátelství
OŽK	– Obchodní a živnostenská komora
p.	– papka (v ruských archivech)
PB ÚV KSČ	– politbyro ÚV KSČ
plk.	– plukovník
podsv.	– podsvazek
Po StB	– pobočka oblastní úřadovny Státní bezpečnosti
pozn. aut.	– poznámka autora / autorky
PPOV	– (odznak) Připraven k práci a obraně vlasti
PTP	– Pomocné technické prapory
PÚNZ	– pracovní útvar nápravných zařízení
PV JRD	– přípravný výbor jednotného rolnického družstva
r.	– rok; rolik (v ruských archivech)
RAF	– Royal Air Force
RFE	– Radio Free Europe
RFE/RL	– Radio Free Europe/Radio Liberty
RGANI	– Rossijskij gosudarstvennyj archiv novejšej istoriji Moskva
RGASPI	– Rossijskij gosudarstvennyj archiv socialno-političeskoj istorii
RH	– Rudá hvězda
RMO	– Rada ministerstva obrany
roč.	– ročník
RSČ	– Rada svobodného Československa

ROH	– Revoluční odborové hnutí
RŽNO	– Rada židovských nábož. obcí v zemích České a Moravskoslezské
s.	– strana
SA	– Sturmabteilung
Sb.	– sbírka zákonů
SČSVU	– Svaz československých výtvarných umělců
SČzV	– Svaz Čechů z Volyně
SHM	– Sportovní hry mládeže
sign.	– signatura
SKP	– Sdružený komunální podnik
sl.	– složka
SNA	– Slovenský národný archív
SNB	– Sbor národní bezpečnosti
SNDK	– Státní nakladatelství dětské knihy
SNPL	– Státní nakladatelství politické literatury
SNZ	– Správa nápravných zařízení
SOA	– státní oblastní archiv
SOkA	– státní okresní archiv
SOR	– Slovenská odborová rada
SPN	– Státní pedagogické nakladatelství
sp. zn.	– spisová značka
SR	– Slovenská republika
SRN	– Spolková republika Německo
srov.	– srovnej
SSNV	– Správa sboru nápravné výchovy
SSSR	– Svaz sovětských socialistických republik
StB	– Státní bezpečnost
STS	– strojní a traktorová stanice
SÚA	– Státní ústřední archiv
SÚC	– Státní úřad pro věci církevní
SÚDZ	– Státní úřad důchodového zabezpečení
SÚP	– Státní úřad plánovací
SÚTVS	– Státní úřad pro tělesnou výchovu a sport
sv.	– svazek
SVS	– Sbor uniformované vězeňské stráže
SVTVS	– Státní výbor pro tělesnou výchovu a sport
ŠA	– štátny archív
ŠM	– štátny majetok
ŠtB	– Štátna bezpečnosť
tab.	– tabulka
TD	– Trať družby
TGM	– Tomáš Garrigue Masaryk
TOZ	– Tyršův odznak zdatnosti
TRMNB	– tajný rozkaz ministra národní bezpečnosti

TRMV	- tajný rozkaz ministra vnitra
tzv.	- takzvaný, takzvaně
ÚAV NF	- Ústřední akční výbor Národní fronty
ÚDV	- Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu
UK	- Univerzita Karlova
ú. l.	- úřední list
ÚNV	- Ústřední národní výbor
ÚNZ	- útvar nápravných zařízení; Ústav národního zdraví
ÚOCh	- Ústav organické chemie
ÚO KSČ	- útvarová organizace Komunistické strany Československa
ÚO KSS	- ústřední odbor Komunistické strany Slovenska
UPA	- Ukrajinská povstalecká armáda
ÚPN	- Ústav paměti národa
ÚRO	- Ústřední rada odborů
USA	- United States of America
USD AV ČR	- Ústav pro soudobé dějiny Akademie věd České republiky
ÚSTR	- Ústav pro studium totalitních režimů
ÚTF	- Ústav teoretické fyziky
ÚV KSČ	- ústřední výbor Komunistické strany Československa
ÚV KSS	- ústřední výbor Komunistické strany Slovenska
ÚV KSSS	- Ústřední výbor Komunistické strany Sovětského svazu
ÚVS	- ústřední výbor svazu
ÚVZ	- Ústředí veřejných zaměstnanců
VB	- Veřejná bezpečnost
VFN	- Všeobecná fakultní nemocnice
VHA – VÚA	- Vojenský historický ústav – Vojenský ústřední archiv
VKR	- Vojenská kontrarozvědka
VKS(b)	- Všesvazová komunistická strana (bolševiků)
VOA	- Všeodborový archiv
V StB	- velitelství Státní bezpečnosti
VO StB	- velitelství oddílů StB
VŽKG	- Vítkovické železářny Klementa Gottwalda
Zb.	- zbirka zákonov
ZKNV	- Západočeský krajský národní výbor
zn.	- značka
ZNB	- Zbor národnej bezpečnosti
ZOB II.	- Zemský odbor bezpečnosti II.
ZOH	- Zimní olympijské hry
ZO KSČ	- závodní organizace Komunistické strany Československa
zost.	- zostavil/a
ZÚNZ	- Zvláštní útvar nápravných zařízení
ŽNO	- židovská náboženská obec

Autorský kolektiv

PhDr. Milan Bárta

Ústav pro studium totalitních režimů, Praha

PhDr. Petr Bednařík, Ph.D.

Ústav pro soudobé dějiny Akademie věd ČR, Praha

PhDr. Petr Blažek, Ph.D.

Ústav pro studium totalitních režimů, Praha

Doc. PhDr. Josef Blüml, CSc.

Historický ústav Filozofické fakulty Jihočeské univerzity, České Budějovice

Doc. Dagmar Blümllová, CSc.

Historický ústav Filozofické fakulty Jihočeské univerzity, České Budějovice

Mgr. Jiří Cukr

Státní okresní archiv České Budějovice

PhDr. Markéta Doležalová

Ústav pro studium totalitních režimů, Praha

Mgr. Veronika Halamová

Pedagogická fakulta Univerzity Hradec Králové

Mgr. Josef Halla

archivář ve státní správě

PhDr. Ondřej Hladík, Ph.D.

Kabinet dokumentace a historie Vězeňské služby ČR, Praha

Prof. PhDr. Drahomír Jančík, CSc.

Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Praha

RNDr. Jiří Jindra, CSc.

Ústav pro soudobé dějiny Akademie věd ČR, Praha

Mgr. Martin Jindra

Ústav pro studium totalitních režimů, Praha

PhDr. Jan Kalous, Ph.D.

Ústav pro studium totalitních režimů, Praha

Mgr. Lenka Kaloušová

Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Praha

Mgr. Irena Krčilová

Moravský zemský archiv v Brně – Státní okresní archiv Pelhřimov

Mgr. Marek Krejčí

Center for Slavic Art Studies, Praha

PhDr. Jiří Křestřan, CSc.

Národní archiv, Praha

Mgr. Jan Mach

Státní oblastní archiv Třeboň

Mgr. Denisa Nečasová, Ph.D.

Historický ústav Filozofické fakulty Masarykovy univerzity, Brno

JUDr. Kamil Nedvědický

Ministerstvo vnitra ČR, Praha

PhDr. Helena Nosková, CSc.

Ústav pro soudobé dějiny Akademie věd ČR, Praha

PhDr. Pavel Novák, CSc.

Národní zemědělské muzeum, Praha

Doc. PhDr. Jiří Pernes, Ph.D.

Ústav pro soudobé dějiny Akademie věd ČR, Praha

PhDr. Jiří Petráš

Jihočeské muzeum v Českých Budějovicích

PaeDr. Laděna Plucarová

Státní oblastní archiv Třeboň

Doc. PhDr. et JUDr. Jakub Rákosník, Ph.D.

Univerzita J. A. Komenského, Praha; Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Praha

PhDr. Jaroslav Rokoský, Ph.D.

Ústav pro studium totalitních režimů, Praha,

Filozofická fakulta Univerzity J. E. Purkyně, Ústí nad Labem

Mgr. Jerguš Sivoš, Ph.D.

Ústav pro studium totalitních režimů, Praha

Mgr. Dalibor Státník

Státní okresní archiv Mělník

Mgr. Libor Svoboda, Ph.D.

Ústav pro studium totalitních režimů, Praha

PhDr. Jakub Šlouf

Státní oblastní archiv, Praha

PhDr. et PaeDr. Marek Šmíd, Ph.D.

Historický ústav Filozofické fakulty Jihočeské univerzity, České Budějovice

Mgr. Pavla Štorková

Filozofická fakulta Univerzity Pardubice

Mgr. Lucia Šulejová

Historický ústav Slovenskej akadémie vied, Bratislava

PhDr. Prokop Tomek, Ph.D.

Vojenský historický ústav, Praha

Mgr. Luděk Vacín, Ph.D.

Freie Universität Berlin

Prof. PhDr. Vladimír Varinský, CSc.

Fakulta humanitních věd Univerzity Mateja Bela, Banská Bystrica

Jmenný rejstřík

Rejstřík pokrývá hlavní text včetně poznámek na konci jednotlivých příspěvků (bez odkazů na sekundární literaturu) a popisků obrazového doprovodu.

A

Aksamit, Josef 422
Alexander (sovětský poradce) 28
Alžběta II., britská královna 19
András, Václav 416
Anton, Jiří 255, 261
Arendt(ová), Hannah 162
Aron, Raymond 162, 165, 168
Ashley, Thomas W. L. 239, 245
Aster, Jaroslav 17

B

Babička, Václav 259
Babuška ml., Jan 411
Babuška st., Jan 408, 409, 415, 416
Babušková, Božena 409, 411, 415
Babušková, Ilona 411
Bacilek, Karol 20, 21, 24, 26–28, 31, 109, 110, 116, 172, 209, 211, 212, 277, 278, 363, 371, 373, 416
Bacilek, Stanislav 257, 263
Bačkovský, Jindřich Miroslav 232
Bakulev, Alexandr Nikolajevič 171
Baláž, Michal 97
Bálek, Matěj 300, 303
Balhout, Bohumír 364
Barák, Rudolf 22–31, 33, 34, 49, 64, 291, 292, 294
Baramová, Anna 278
Bareš, Gustav 210
Bareš, Pavel 218
Barnáš, Štefan 131
Barnovský, Michal 90
Bartíková (dělnice) 359
Bartoň, J. 256
Bartoň, Slavomír 255, 257, 263, 264
Bartoš, Josef 426, 427
Bartošek, Theodor 224, 231

Bass, Eduard 205
Bašťovanský, Štefan 88
Baťa, Tomáš 424
Baudyš, Stanislav 21, 28
Bažant, Zdeněk 230
Bečka, Alois 383
Bečka, František 102
Bednář, František 235
Bednář, Karel 67, 76
Běhounek, František 231
Bechyně, Stanislav 223, 230
Beljakov, Alexandr Petrovič 202
Belko, Jozef 49
Bella, Štefan 230
Benedikt XV., papež 126
Beneš, Edvard 127, 165, 176, 286, 357, 416, 442
Benett, Léon 205
Beníšek, Jan 437
Berák, Jaromír 336, 339
Beran, Jiří 221
Beran, Josef (arcibiskup) 127, 130, 152
Beran, Josef (příslušník StB) 51
Beran, Oldřich 319
Beránek (vězeňský dozorce) 418
Berija, Lavrentij Pavlovič 19, 35, 116, 284
Berková, Dagmar 205
Besčasnov, Alexej D. 28
Bezruč, Petr 199, 207, 212
Biedermann, Erich 76
Biedermannová, Gabriela 76
Biel, Ivan 260
Bílek, Karel 257, 263, 264
Bílková, Zdena 75
Bína, Antonín 21
Bína, Josef 317
Bláha, Bohumil 257, 258, 263, 264, 267, 270, 271

Blaškovič, Dionýz 230, 233
Blažek, Miloslav 255
Blomqvist, Göte 264
Bogomolov, Alexandr Jefimovič 277,
282–284
Böhm, Jan 231
Böhm, Jaroslav 223–225, 230, 232, 233
Böhm, Karel 153
Boreckij, Alexandr Borisovič 219
Borůvka, Otakar 231
Bouda, Cyril 205
Boudník, Vladimír 220
Bouzek, Vladimír (hokejista) 254, 261
Bouzek, Vladimír (příslušník StB)
56–58, 61–63, 71, 72, 74, 357, 364,
365, 369, 372
Brabec, Václav 276, 277
Bradna, Antonín 146
Braitto, Silvestr Maria 131
Brandis, Jevgenij Pavlovič 205
Brdička, Rudolf 230, 232–234
Buberník, Jozef 49
Bublik, Vilém 366
Bubník, Augustin 254, 260
Bubník, František 362
Bubník, Vlastimil 255, 257, 263, 264
Buďín, Stanislav 212
Buchar, Emil 231
Bukač, Luděk 263
Bulganin, Nikolaj Alexandrovič 173
Buňková, Marie 351
Bureš, Karel 255, 256, 262
Burešová, Marie 205
Burget, Cyril 148
Burian, Emil František 136
Burzio, Giuseppe 127
Buřival, Zdislav 101
Buzalka, Michal 130, 152
Bydžovský, Bohumil 230

C

Calábek, Jan 233
Capl, Karel 76
Carva, Karel 316

Cebák, Vlastimil 384
Celer, Václav 420
Cerman ml., František 419
Cerman st., František 419
Cerman, Vladimír 418, 419, 422
Cermanová, Olga 419
Cibulka, Josef 235
Cigánek, Bohumír 152
Cipro, Václav 315
Císař, Čestmír 302
Clementis, Vladimír 136
Condon 245
Condorcet, Jean Antoine Nicolas de 168
Cooper, James Fenimore 202
Coufalík, Otakar 66
Cubr, František 220
Cummings, Richard 236

Č

Čabelka, Jozef 231
Čapková, Miroslava 179
Čápková (ředitelka mateřské školy) 392
Čech, Eduard 230
Čechura, František 223, 230
Čemus, Miloslav 152
Čep, Jan 424
Čepecký, Ladislav 231
Čepička, Alexej 110, 172, 178, 211, 218,
265, 277, 278, 285, 292
Čermák, Jaromír 165
Čermáková, Alena 214
Černohorský, Václav 151
Černý, Jan 347
Černý, Václav 210
Červený, Zlatomír (Zlatko) 260
Červinková, Milada 209, 213
Česáková, Alena 418, 423
Číla, Otakar 418
Číla, Radovan 422
Číla, Vratislav 417, 418, 422
Čílová, Blanka 417, 419–423
Čížek, Vojtěch 431
Čou En-laj 213
Čumpelík, Jan 214, 215

Ču Te 213

D

Danda, Bronislav 257, 263, 264
Danda, Jaroslav 415
Daňhel, Jaroslav 68
Dašek, Václav 230
Davidovič, Emil 139, 140
Dédina, Václav 231
De Gasperi, Alcide 132
De Liva, Ottavio 127, 132
Dercsényi, Evžen 448, 449
Dercsényi, Vojtěch 448, 449
Dercsényiová (roz. Vratislavová), Marie 449
Dérer, Ivan 347
Deutsch, Karl Wolfgang 295
Dewetter, Karel 202
Diviš, Jiří 171
Dobiáš, Josef 230
Dobrovolný (hokejista) 255
Dobrovský, Josef 224
Dolanský, Jaromír 277, 280, 331, 338
Dolanský, Julius 229, 231, 234
Dolejš, Josef 428
Dolejší, Vojtěch 314
Doležal, Milan 32
Dolníček, Vojtěch 303
Dostál, Rudolf 231
Doubek, Bohumil 18, 32, 69
Drahovzal, Karel 180
Drápal, Oldřich 148
Dráždil, Jan 119
Dráždilová, Erna 119
Drda, Jan 196, 197, 199, 201, 203
Drobný, Jaroslav 254, 260
Drozda, Václav 300
Dubrovinová, Ljudmila Viktorovna 196, 197, 199
Dubská (roz. Holzäpfelová), Karolina 400
Dubský, Jiří 400
Ďuriš, Július 136
Durkheim, Émile 162
Dvorský, Viktor 230

E

Eisenhower, Dwight David 19, 243
Eisner, Jan 230
Ekart, Vladimír 153
Engel, Antonín 218
Engels, Friedrich 8
Engliš, Karel 347
Erban, Evžen 311, 341, 342, 346
Erben, Karel Jaromír 199, 200
Ettel, Viktor 231

F

Fako, Karol 255, 261
Faltus, František 231
Fanta, František 67, 76
Farda, Eduard 256, 257, 262
Farkaš, Bernard 139
Farúk I., egyptský král 19
Feder, Richard 139
Fedorovová 182
Fencl, Bohumil 73
Fencl, Josef 303
Férat, Jules 205
Fiala, František (geolog) 224, 231
Fiala, František (obviněný) 76
Fiala, Karel 66, 76
Fiala, Ladislav 68
Fiala, Ludvík 32
Fierlinger, Zdeněk 116, 142, 151–153, 157, 278
Filip, Jan 231
Foglar, Jaroslav 202, 262
Fomin, Igor Ivanovič 218
Forni, Raffaele 127
Fotij (sovětský poradce) 28
Fousek, František 151
Frajkor, Jozef 49
František Ferdinand d'Este, rakouský arcivévoda 430
Frel, Jiří 178
Friedl, Evžen 217
Frischer, Arnošt 134, 135
Frolík, Jan 26, 28, 51, 52, 70, 74
Fryč, Jaroslav 67

Fučík, Julius 199, 204, 438
Fuchs, František 135, 138
Fuchs, Otakar 205

G

Gajdar, Arkadij Petrovič 195
Gariš, Ivan
 viz Prchal, Antonín
Gašpar, Ivan 48
Gažík, Štefan 90
Geminder, Bedřich 135
Gentile, Emilio 162, 163, 167, 168
Gerő, Ernő 328
Glanz, Karel 76
Gočár, Jiří 218
Godovčík, Ján 97
Goebbels, Joseph 319
Gojdič, Pavol 130, 152
Golev, Jakov Iljič 331
Gorkij, Maxim 196
Gottwald, Klement 7, 19, 21, 27, 102,
 115, 117, 120, 130, 135, 142, 161,
 164–167, 170–186, 190, 193, 208–214,
 218, 220, 222, 224, 255, 257, 258, 262,
 264, 265, 270, 277–283, 285–287, 292,
 330–332, 354, 388, 417, 419, 420, 422,
 426, 429, 440–443, 458
Gottwaldová, Marta 178
Götz, Vladimír 351
Grabmüller (ředitel lomu) 429
Grabmüller, Václav 366
Gref, Jindřich 325
Griffith 245
Gross, Oldřich 431
Gruber, Karel 67, 76
Gut, Karel 257, 258, 261, 263–265

H

Haas, Ladislav 183
Hacar, Bedřich 231, 233
Had, Antonín 364–366, 379
Hainý, Přemysl 254, 261
Hájek, Jan 227
Hajerová, Svata 214

Hajna, František 76
Halas, František 204
Hamerník, Emilian 312, 324
Hanuš, Josef 230
Hanuš, Stanislav 418
Hanuš, Vladimír 418
Hanzelka, Jiří 223
Hasil, Josef 65, 66, 76
Haslinger, Josef 260
Hašek, Jaroslav 199
Hašková, Taťjana 204
Haškovec, Vladimír 183
Hatina, Oldřich 76
Havelka, Bedřich 232
Havelka, Jaroslav 149
Havránek, Bohuslav 230, 234
Havránek, Vlastimil 355
Hejda, Miloslav 369
Heller, Bedřich 231, 233
Hendrych, Jiří 363
Herčík, Ferdinand 233
Herman, Josef 255, 257, 259, 261, 262
Hesoun, Jaromír 366
Heumos, Peter 244, 326, 368
Heyrovský, Jaroslav 226, 230, 233
Hilčr, Jindřich 201
Hitler, Adolf 126, 131
Hlaváček, Oldřich 406
Hlaváček, R. 457
Hlína, Jan 300
Hlouch, Josef 130
Hnilička, Gustav 307, 312
Hobza, Antonín 230, 232, 234
Hodinová-Spurná, Anežka 136
Hoetzel, Jiří 347
Hoffmanová, Marie 75
Hofmanová, Antonie 146
Holešovský, František 203
Holešovský, Václav 241
Holt, Robert T. 236
Holubová, Vlasta 358–360, 363–370,
 378
Holý, František 314
Holý, Jiří 415

Holzäpfel, Václav 396, 400
Holzäpfelová, Karolina
 viz Dubska, Karolina
Hora, Václav 230
Horáček, Jan 106
Horák, Bohuslav 232
Horáková, Milada 418, 422
Hornát, Václav 449
Horský, Rudolf 152
Hostičková 418
Hošek, Josef 146
Hotárek (krycí jméno)
 viz Jirkal, Jiří
Houska, Josef 48
Hovorka, Václav 231
Hrabal, Bohumil 220
Hradec, Richard 278
Hradec, Rudolf 172
Hrdlička, Bedřich (krycí jméno Sedlák)
 419
Hrnčiar, Jozef 49
Hromádka, Jaroslav 63, 71
Hromádka, Josef Lukl 147
Hrozný, Bedřich 230
Hrubá, Marie 420, 423
Hruban, Konrád Jaroslav 231
Hrubín, František 200
Hruboň 263
Hrubý, Otakar 423
Hrušovský, Igor 231
Hub, František 153
Hubata, František 384
Hudeček, Rudolf 393
Hugo, Victor 201, 202
Hůla, Václav 331
Hulínský, Václav 335, 338
Huncl, Václav 303
Hunt, R. M. 245
Hurikán, Bob 431
Hus, Jan 145
Husa, Václav 230, 231
Hüttig, Miloš 403
Hüttig, Vlastimil 416
Hvizdák, Jozef 315

CH

Charouzd, Miloslav 254, 255, 257, 263
Charvát, Josef 170, 171, 182, 183
Chlup, Otokar 230, 233
Chruščov, Nikita Sergejevič 19, 89, 168,
 218, 388
Churchill, Winston 388

I

Ilko (předseda MNV) 97
Ilkovič, Dionýz 231
Iltis, Rudolf 138, 140, 141

J

Jakub, Ondrej 394
Jakubová 394
Jalcev, P. D. 210
Jan, Jáchym 359
Janda, František 259, 262, 265
Janeček, František (podnikatel) 424
Janeček, František (strážmistr) 111
Janeček, Jaroslav 446
Janeček, Josef 446
Janulík, Jan 363, 373
Jareš, Vojtěch 230
Jarkovský, Zdeněk 254, 260
Jarník, Vojtěch 230, 232, 234
Jašík, Ladislav 310
Jedlička, Václav 172
Jeleň, Oskar (Oskár) 22, 23, 28, 31
Jerman, Jaroslav 21
Jeřábek, Čestmír 283
Ježdík, Theodor 230, 232, 234
Ježek, Jaroslav 210
Ježek, Stanislav 419
Ježíš Kristus 148, 164–166, 180
Jílek, Adolf 303
Jindra, Jiří 209
Jiras, Václav 32
Jirásek, Alois 199, 204, 210
Jirásek, Antonín 412
Jirásek, Arnold 171
Jirásek, Zdeněk 348, 351
Jírka, Josef 254, 260

Jirkal, Jiří (krycí jméno Hotárek) 66
Jiroušek (funkcionář KSČ) 359, 362
Jírovec, Otto 231, 233
Johansson, Sven Tumba 264
John, Otakar 260, 421
Joch, Josef 406, 415
Just, Jan 151

K

Kabeš, Jaroslav 329, 331, 333, 335, 336,
338, 339
Kačírek, Bedřich 312, 324
Kadeřábek, Jiří 218
Kafka, Martin 180
Kaigl, Vladimír 233
Kajpr, Adolf 131
Kalina, Václav 406
Kamencová, Margita 97
Kamiński, Łukasz 93
Kaňák, Ladislav 360, 364–366, 380
Kándl, Jaroslav 218
Kandráč, Anton 76
Kaplan, Karel 24, 236, 292, 312, 323
Karafiát, Jan 200
Karhan, Václav 412, 416
Karhanová, Vítězlava 412
Karoč, Václav 205
Kasan, Michal 49
Kaska, Jaroslav 66, 76
Kastner, Miroslav 18
Kašpar (ředitel lomu) 429
Kašpar, Gustav 76
Katětov, Miroslav 231
Katz, Eliáš 139
Kavan, Antonín 31, 32, 50, 51
Kaverzněv, D. K. 284
Keš, František 76
Kešjar, Michal 148
Kettner, Josef 76
Kettner, Radim 230
Klasová, Lída 359
Klečka, Antonín 231
Klečka, Josef 67, 76
Klembara, Jozef 49
Klement, Antonín 71
Klička, Otto 256
Klíma, Karel (příslušník StB) 32, 50, 51
Klíma, Karel (sportovní funkcionář)
254, 261
Klíma, Rudolf 64
Kliment (mistr) 360
Kliment, Augustin (Gustav) 172, 308,
311, 317, 318, 323, 324
Klokner, František 230
Kluc, Miroslav 255, 257, 261, 263
Knap, Jiří 231
Knapp, Alexandr 135
Knapp, Viktor 227
Kneisl, Jan 58, 73
Knichal, Vladimír 232
Knotková, Marie 440
Kobranov, Vladimír 254, 260
Kocian, Jiří 24
Kodym, Ludvík 214
Köhler, Bruno 172, 278, 279
Kohn, Erich 138
Kohout, Jára 241
Kohout, Pavel 183
Kojzar, Jaroslav 208–211, 213
Kojzarová (roz. Nejedlá), Zdenka 208
Kokta, Josef 426, 427
Kolář, Jaroslav 308, 312–314, 316, 320
Kolman, Arnošt 168
Komárek, Julius 224, 231, 233
Komzák, Josef 436
Konopásek, Stanislav 254, 260
Konrád, Josef 406
Kopal (příslušník StB) 455
Kopecký, Dobroslav 151
Kopecký, Václav 136, 142, 149, 151, 172,
210, 259, 277–279, 283, 418
Koperník, Mikuláš 224
Kopřiva, Ladislav 20, 21
Kořínek, Vladimír 230
Kos, Petr 430
Kosatík, Pavel 292
Kosjanov (sovětský poradce) 51
Kössler, Miloš 231

- Kostečka, Josef 58, 73
 Kostka, Vladimír 259, 262
 Košťál, Karel 23, 28, 31, 36
 Kotal, Jindřich 21–23, 28, 30, 300
 Koťátko, Jiří 458
 Kotěra (člen Lidových milicí) 351
 Kotva, Alois 293
 Kouba, Jindřich 362
 Koubek, Josef 445, 447
 Koutek, Jaromír 230
 Kovář, František (patriarcha) 145, 151,
 156, 159
 Kovář, František (příslušník StB) 65, 71,
 72
 Kozák (volyňský Čech) 455
 Kožešník, Jaroslav 231
 Kožík, František 196
 Kracík, Josef 418
 Kracíková 421
 Krajčír, František 329, 338
 Král, Jan 66
 Kraml, Ladislav 65, 71
 Krašňák, Ján 97
 Kratina, Antonín 57, 72
 Kratochvil (hokejista) 255
 Kratochvíl, Josef 224, 230, 233
 Kraus, F. 224
 Krečetová, Klára 448
 Kreibich, Karel 136, 208, 212
 Krekoteň, Pavel Grigorjevič 277,
 279–283
 Kroha, Jiří 214, 215, 217
 Kropáčková, Dagmar 75
 Krosnář, Josef 332
 Kroupa, Josef 360, 368, 369
 Krouza, Václav 230
 Krutina, Vratislav 278
 Krýcha, Josef 361
 Křižan (obviněný) 68
 Kubín, František 444, 447
 Kubová, Marta
 viz Kudláčková, Marta
 Kubovec, Josef 74
 Kubovi, Arieh 137
 Kučera, Jaromír 418
 Kučera, Josef (zemědělec z Čejkovic)
 440
 Kučera, Josef (zemědělec z Obory) 416
 Kučernák, Miroslav 67
 Kudláčková (roz. Kubová), Marta 58, 73
 Kuchař, Karel 232, 233
 Kuchař, Miroslav 300
 Kumpera (referent) 265
 Kunský, Josef 231
 Kuška, Josef 146
 Kvasnička, Václav 179
 Květ, Jan 231
 Květoň, Josef 233
 Kýr, Aleš 112
 Kyselý, Jozef 278
- L**
- Labey, Josef 384
 Lada, Josef 200
 Ladová, Alena 200
 Lagron, Josef 66, 76
 Lammeraner, Jiří 231
 Lang 245
 Laskota, F. 224
 Laufberger, Vilém 230, 232, 233
 Lavrentěv, Anatolij Josifovič 208, 212
 Lažanský, Josef 67, 76
 Lehman, Vlastimil 416
 Leiterman, Ladislav 422
 Lenin, Vladimír Iljič 8, 196, 199, 205,
 214, 221, 317, 327, 438, 441
 Lepešinská, Olga Borisovna 229
 Lesný, Vincenc 230
 Lešák, František 303
 Lev XIII., papež 129
 Lexa, František 230
 Lidral, Jan 257, 263
 Liehne, Václav 415
 Liesler, Josef 196
 Linart, Josef 32
 Lindauer, Jaroslav 339
 Linz, Juan J. 162
 Lipa, Józef 139

Loewy, Jiří 118
Lokosová, Bohumila
 viz Veverková, Bohumila
London, Jack 205
Loskot, František 231
Loukotka, Ivan 338
Luby, Štefan 231
Lukeš, Rudolf 230, 233
Lukomskij, Pavel Jevgeněvič 210
Lustig, Arnošt 140
Lutovský, Vladimír 66

M

Macek, Josef 231, 233
Macelis, Jiří 254, 261
Maděra, Stanislav 422
Maděra, Václav 76, 417, 418, 420
Magula, Ferdinand 179
Mach (kádrovák) 361
Mach, František 259
Mach, Jan 250
Mácha, František 77
Mácha, Milan 76
Machalka, Augustin Antonín 131
Machatková, Raisa 259
Machcewicz, Paweł 237
Machek, Václav 231
Machonin, Vladimír 220
Machoninová, Věra 220
Maier, Hans 162
Maixner, Artur 127
Majerová, Marie 201–203, 205
Malát, Štefan 179
Malejovský, Josef 216
Málek, Ivan 224, 227–229, 231–234
Malenický, Karel 396
Malenkov, Georgij Maximilianovič 178
Malíková, Jitka 146
Malkovský, Jaroslav 233
Malovský, Arnošt
 viz Wenig-Malovský, Arnošt
Malý, Ladislav 455
Mao Ce-tung 142, 178, 213
Marek, Antonín 364, 366, 380
Marek, František 365
Marek, Zdeněk 254, 260
Marès, Adrien 205
Mareš, Jan 196
Markalous, Oldřich 383
Markov 171, 182
Markovič, Mirko 241
Maršák, Samuel Jakovlevič 200
Maršíček, Vlastimil 198, 203
Marvan, Karel 310
Marx, Karl 8, 199, 221
Mařík, Jiří 67
Masaryk, Tomáš Garrigue 165, 176, 211,
 213, 228, 286, 293, 429, 442
Mašek, Jan 66, 76
Mašek, Miroslav 57, 72
Matocha, Josef Karel 130, 131
Matoušek, Kajetán 131
Matoušek, Vladimír 28, 31, 32, 51
Matuška, Jaroslav 76
May, Karl 202
Mayer, Hannes 219
McDermott, Kevin 182
Mercury, Freddie 214
Mergl (referent) 406, 407, 412
Mergl, Josef 66, 76
Mervart, Josef 303
Mestek, Karel 333, 338
Meyer, Henri 205
Michal, Maxim (Sičko) 100
Michalkov, Sergej Vladimirovič 200
Mikyška, Rudolf 233
Milfajt 263
Miller, Jaroslav 28, 31, 32, 49
Mindszenty, József 129
Miroslav, Stanislav 415
Míšková, Alena 222
Miškovský, Ladislav 231
Mizera, František 254, 261
Modrý, Bohumil 254, 260
Molotov, Vjačeslav Michajlovič 281, 284
Mondl, František 364–367, 380
Mosaddek, Mohammad 19
Moučka, Milan 32

Mráz, Jan 151
Mrázková, Barbora 446
Mudra, Miloslav 297
Mühlbach, Vladimír 425, 426, 429, 431,
433
Mukařovský, Jan 224, 231, 234
Mussolini, Benito 126, 131
Mužík, Jan 180
Myslík, Václav 303
Myslíková, Emilie 358–361, 364–366,
368, 369, 378
Myslivec, Alois 231

N

Naděždinová, Naděžda Avgustinovna
205
Nakládal, Dominik 66, 76
Náprstek, Vojta 425
Nebáznivý, Karel 65, 71
Nebl, Jan 383
Něčkinová, Milica Vasiljevna 213
Nedvěd, Miloš 208
Nechleba, Miroslav 231
Nechleba, Vratislav 214
Nejedlá, Marie 208
Nejedlá, Zdenka
viz Kojzarová, Zdenka
Nejedlý, Vít 208
Nejedlý, Zdeněk 166, 178, 196, 199,
207–213, 221, 223, 224, 229, 231,
232, 235, 278
Němcová, Božena 197, 199, 210, 227
Němec, Bohumil 223, 231
Němec, František 231
Němec, Lubomír 337–339
Neruda, Jan 197, 227
Netušil, Václav 201
Neuhort, Miloslav
viz Nezval, Miloslav
Neumann, Emil 138, 139
Neuville, Alphonse de 205
Neveselý, Stanislav 263
Nezval, Miloslav 58, 72, 74
Nezval, Vítězslav 207, 210

Noha, Jan 205
Nosek, Václav 20, 24
Novák, Ján 96
Novák, Josef 231
Novák, Ladislav 214, 215
Novák, Miroslav 147
Novotný, Antonín 24, 35, 172, 209, 246,
277–283, 286, 287, 292, 315, 321,
331, 338
Novotný, Miroslav 365
Novotný, Vladimír 231, 233
Nový, Antonín 56, 57, 62, 70, 71, 73
Nový, Karel 195, 196, 202–204
Nový, Miroslav 257, 263
Nun, Josef 20

O

Okáč, Arnošt 231
Olbracht, Ivan 136
Omelianovič, Alexij 96
Oren, Mordechaj 137
Orenstein, Šimon 137
Orsenigo, Cesare 127
Ortman, Rudolf 58, 72
Orwell, George 12, 243
Osolsobě, Jan 231
Ošmera, Miroslav 257, 263
Otčenášek, Jan 140
Otčenášek, Karel 130, 131
Ozarčíková, Mária 96

P

Pacelli, Eugenio Maria Giuseppe Gio-
vanni *viz* Pius XII., papež
Paclík, Alois 383
Pafčo, Eduard 49
Paget, Walter 205
Pachomov, Alexej Fjodorovič 200
Palečková (členka KSČ) 349
Parusnikov, Michail Pavlovič 215
Pastyřík, Miroslav 315
Pastyřík st., Vlastimil 412, 415, 416
Pavel, Josef 21
Pavelka (příslušník SNB) 111

Pavlásek, Vojtěch 212
Pavlíček, František 196
Pavlík, Ondrej 231
Pavlov, Alexandr Sergejevič 172, 182
Pavlov, Ivan Petrovič 229
Pecháček, Pavel 245
Pekárek, Václav 233
Pelnář, Jan 303
Pelnář, Josef 231
Pernes, Jiří 236
Peroutka, Ferdinand 236
Peřka, Felix 76
Pešek, Bohumil 151
Pešek, František 179
Pešková-Kounovská, Olga 151
Petelík, Čeněk 106
Peterek, Jakub 307, 319
Petráková, Růžena 417, 418, 420–423
Petráš, Jiří 367, 368
Petrová, Štefa 208, 212
Petrucha, František 300
Petržilka, Václav 231
Pieck, Wilhelm 178
Pícha, Čeněk 254, 261
Pícha, Mořic 130, 131
Pikart, Eduard 338
Pilát, Jan 362
Pinc, Karel 342
Pisačková, Anna 446
Pittner, Adam 302
Pius IX., papež 133
Pius X., papež 126
Pius XI., papež 126, 129, 131, 133
Pius XII., papež 126–129, 131–133
Plachý, Ladislav 49
Plechanov, Georgij Valentinovič 211
Pleskot, Jaroslav 144
Pleskot, Václav 256, 258, 262, 263
Pleticha (hokejista) 255
Pliseckij, Mark Solomonovič 202
Plívová-Marečková, Zdena 58, 72, 73
Plojhar, František 436
Plojhar, Josef 136, 172
Poděšř, Ludvík 118
Podpěra, Josef 223, 231
Podzemný, Richard F. 216
Poetzl, Josef 318, 325
Pokorný, Miloslav 254, 260
Poláček, Jiří 56, 57, 62, 70
Polánský, František 59, 74
Polevoj, Boris Nikolajevič 205
Poljakov, Leonid Michajlovič 219
Ponomarenko (sovětský poradce) 112
Popelář, Václav 180
Prager, Karel 218
Prachař, Ilja 320
Prát, Silvestr 231, 233
Predajniansky, Matúš 48
Preininger (tajemník OV KSČ) 360, 361
Prchal, Antonín 21–23, 28, 31, 36, 49, 74, 177
Procházka, Jindřich 148
Procházka, Vladimír 229, 231, 233
Průcha, Václav 354
Průša, Ladislav 403, 415
Průšek, Jaroslav 231, 234
Pučálka, František 58, 73
Púčik, Július 338
Pulec, Václav 245
Pytlík (odborář) 314

R

Rabas, Václav 214
Radimský, Jiří 418
Radosta, Bohumír 415
Rais, Karel Václav 199
Rajman, František 255–257, 262
Rákosi, Mátyás 178
Randík, Jozef 49
Rašek (vedoucí provozu) 358, 359
Raška, Pavel 148
Rauer, Zdeněk 406
Reicin, Bedřich 21
Rejman, Miroslav 257, 263, 264
Rejzek, Josef V. 457
Rieger, Ladislav 233
Richter, Jan 257, 261, 262
Riou, Édouard 205

Ritter, Saverio 126, 127
Roháč, Zdeněk 151
Rohrwasser, Michael 162
Rokos (emigrant) 422
Romakov, Jurij Alexejevič 171, 182
Roubík, František 224, 231
Roučka, Tomáš 420
Roučka, Vladimír 417, 420, 421
Roučková, Věra 417, 420, 421, 423
Roziňák, Václav 254, 260
Rozsypal, Kurt 331, 338
Rudý, Vojtěch 422
Ruml, Jiří 149, 158
Růžička, František 303
Ryba, Bohumil 231
Rybín, Jiří 31, 32, 50
Rypka, Jan 231
Ryšánek, František 231
Ryšavý, Josef 231

Ř

Řezníček, Josef 231
Říčař, Jan 148
Říha, Bohumil (příslušník StB) 57, 72
Říha, Bohumil (spisovatel) 196
Říman, Alois 231

S

Sachr ml., Josef 415, 416
Salač, Antonín 231, 234
Salga, Jiří 278
Sasina, Stanislav 68, 77
Scott, James C. 93
Sedláček, František 152
Sedlák (krycí jméno)
viz Hrdlička, Bedřich
Sedlecká, Irena 214
Seifert, Jaroslav 210
Seiml, Oldřich 257, 263, 264
Sekanina, Josef 231
Sekora, Ondřej 200, 204
Sekyra, Jiří 257, 263, 264
Servít, Zdeněk 233
Shakespeare, William 238

Scheichl, Antonín 436
Scholz, Heinrich 162
Schoř, Jaromír 214
Schvarc, Vlastimil 76
Schwarz, Edmund 135
Schwarz, Štefan 231
Schwarzenberg, František 127
Sicher, Gustav 136, 138–141
Silin, Michail Alexandrovič 211, 213
Simonová (učitelka mateřské školy) 392
Sivoš, Jerguš 25, 70
Skála, Ivo 303
Skála, Josef 384
Skalický, Bohumil 147
Skoumal, Aloys 201, 205, 206
Skoupý, Karel Boromejský 130, 146
Skrjabin, Georgij Konstantinovič 223
Sládek, Jan 426
Sláma, Miroslav 254, 260
Slánská, Josefa 168
Slánský, Rudolf 19, 23, 137, 138, 168,
170, 173, 176, 178, 211, 276, 277,
279–282, 285, 291, 292, 297, 310,
336, 418
Slaviček, Antonín 421
Slavík, František 231, 232, 234
Slavík, Theodor 57, 71
Slipýj, Josyf 129
Smetana, Bedřich 210
Smetana, Jan 223, 231, 233
Smetana, Josef 408, 410, 416
Smetana, Ladislav 415
Smetana, Pavel 215
Smíšek, Karel 31, 32, 50
Smrž, Josef 58, 73
Smrž, Viktor 76
Sobotková, Marie 205
Sochor, Antonín 136
Solnář, Vladimír 231
Soukupová (roz. Zimová), Marie 58, 73
Sova, František 361, 364–366, 379
Sova, Jan 108
Sova, Vojtěch 76
Spáčil, Augustin 201

- Stalin, Josif Vissarionovič 7–9, 17, 19, 27,
 81, 82, 102, 116, 120, 142, 146, 168, 170,
 172, 173, 175, 178, 179, 183–186, 196,
 197, 199, 201, 207, 211, 212, 214–216,
 218, 219, 221, 222, 224, 227, 255, 257,
 281, 286, 290, 292, 323, 354, 388, 417,
 419, 422, 426, 429, 440–443, 452
 Stanislav, Josef 233
 Starší, Ján 263
 Stavinoha, Josef 31, 32, 51
 Steiner, Bedřich 338
 Stejskal, Václav 195
 Stejskalová, Marie 387
 Stelibský, Josef 241
 Stepinac, Alojzije 129
 Stevenson, Robert Louis 205
 Stibor, Karel 254, 260
 Stibůrek, Josef 431
 Stock, Josef 260
 Strakoš, Jan 204
 Stránský, František 337–339
 Stránský, Jan 239
 Stránský, Josef 232
 Strimpl, Rudolf 425, 430
 Strnad, Josef 258, 264
 Strnad, Julius 232
 Struž, Otakar 151
 Stříbrný, Jan 133
 Studnička, František Karel 231
 Sucharda, Bohumil 331, 338
 Suk, Pavel 355
 Suková, Eva 355
 Světlý, Jaroslav 151
 Svoboda, Antonín 232
 Svoboda, František 31, 32, 50
 Svoboda, Jan 76
 Svoboda, Josef 232
 Svoboda ml., Karel 151
 Svoboda, Ludvík (filozof) 232
 Svoboda, Ludvík (politik) 259
 Svobodová, Anna 410
 Swift, Jonathan 201
 Sychrava, Lev 282
 Sýkora, Ernest 209
 Sýkora, Václav 201, 205
- Š**
 Šafr, Adolf 415
 Šajner, Donát 196
 Šantrůček, Václav 219
 Šárek (železničář) 67
 Ščusev, Alexej Viktorovič 219
 Šebelka, František 436
 Šedivá, Marie 410
 Šedivý, Miloslav 323
 Šedivý, Václav 409–411, 416
 Šesták (podnikový ředitel) 359
 Šilhan, František 131
 Šimáně, Čestmír 232
 Šimek, Jan 144
 Šimková, Dagmar 66, 68
 Šimková, Laura 135
 Šíp, Jaroslav 77
 Široký, Viliam 88, 117, 123, 139, 153,
 172, 178, 277, 279, 280, 283, 337, 339,
 350, 442
 Škranc, Ludvík 103
 Šlechta, Emanuel 136, 172
 Šling, Otto 24, 276
 Šlosárek, Adolf 148
 Šmejkal (předseda MNV) 427
 Šmíd, Zdeněk 204
 Šmídmajer, Josef 312
 Šolc, Zdeněk 417, 419, 420, 422
 Šorm, František 223–229, 231–233
 Šourek, Zdeněk 418
 Španinger, Antonín 260
 Špetl, František 232
 Špiegl, Vlastimil 406
 Štěch, Miloslav 76
 Šternberk, Bohumil 232
 Štětina, František 302
 Štetina, Ján 96
 Štoll, Ladislav 195, 199, 210, 222, 235
 Štorch, Josef 415
 Štovník, Vilibald 254, 260
 Štulc, Josef 219
 Štursa, Jiří 215

Štursová-Suková, Vlasta 215
Šturz, Jan 259
Šubert, Jiří 232
Šůla, Jaroslav 348, 351
Šulc, František 417, 418, 422
Šváb, Karel 20
Švarc (zástupce vyslance) 263
Švarc, Zdeněk 260
Švec, Otakar 215

T

Tancoš, Michal 394
Tarasov, Anatolij Vladimirovič 257, 264
Tardini, Domenico 129, 132
Taufel, Jiří 210
Tauš, Josef 58, 72
Tautman, Václav 415
Teige, Karel 210
Tencza, Ladislav 256
Tenčík, František 195, 199, 201
Teper, Josef 315, 316, 320
Tesař, Václav 232
Tesla, Josef 309–315, 320–322, 324
Thompson, Edward Palmer 340
Tigríd, Pavel 244
Tichý, Martin 72
Tocqueville, Alexis de 162
Toman, Ivo 183
Toman, Jan 66, 76
Tomášek, František 130, 131
Tomek, Prokop 24
Tomeš, Václav 148
Tomíček, Oldřich 232
Trávníček, František 227, 231, 232, 234
Trnka, Zdeněk 232
Trochta, Štěpán 130, 146
Troják, Ladislav 254, 260
Trojanová, Marie 322
Tručka, František 204
Trutnovský, Jiří 239
Tvrdková, Miluše 416
Tvrdý, Josef 387
Tvrdý, Karel 387
Tyl, Josef Kajetán 227

U

Überall-Avriel, Jehuda 136
Uher, Jindřich 89, 278
Uhlířová, Ludmila 364–366, 378
Ujčík, Mojmír 260
Ungár, Emil 135, 138
Urban, Rudolf 443
Urban, Václav 51
Urbánek, Jaroslav 256, 258, 259, 262, 272
Urbánek, Rudolf 231
Urbánková, Jarmila 196
Uskov, Boris Nikolajevič 171, 182

V

Vacek, Václav 136
Vacín, Luděk 169
Vacovský, František 254, 261
Vágenknecht, Jaroslav 418, 423
Vachtl, Josef 224, 232
Valášek, Oskar 21
Valenta (ředitel) 360
Vališ, Antonín 406, 413, 415
Valta, Jiří 255
Váňa, Jan 426
Váňa, Rudolf 32
Vaňata (lékař) 400
Vančura, Zdeněk 234
Vaněček, Josef 355
Vaněček, Rudolf 172, 182
Vaněček, Václav 232, 234
Vaňková-Nováková, Marie 355, 356
Vansa, František 445, 446
Vansová, Danuše 446
Vas, Zoltán 328
Vašátko, Josef 231
Vaščaginová, N. P. 182
Vaško, Václav 133
Vávra, František 361
Vávra, Jaroslav 234
Vávrová, Emilie 361, 369
Vavřík, Zdeněk 199
Vejsada, Václav 67
Veretěnnikov, Nikolaj Ivanovič 205
Verne, Jules 205

Verolino, Gennaro 127
Veselý, Leopold 437
Veselý, Vítězslav 231
Veverková (roz. Lokosová), Bohumila
180
Vidlák, Milan 257, 263
Vilhelm, Ladislav 406, 415
Vilímek, Josef Richard 201
Vinc, Ján 97
Vintr, Antonín 300, 302, 303
Vitásek, František 224, 232, 233
Vítek, František 203
Vlasák, František 403
Vlček, Jan 32, 51
Vlk, Gustav 262, 264, 265
Vobr, Josef 437
Voda-Pexa, Bedřich 143
Vodička, Felix 232
Voegelin, Eric 162, 168
Voják, Jaroslav 303
Vojtaššák, Ján 130, 131, 152
Vojtíšek, Václav 231
Voláková, Olga 351
Voldřich, František 361, 364–366, 379
Vondra, Jan 445
Votava, Antonín 303
Votruba, Václav 232
Vozobulová (dělnice) 358
Vrána, Bohumil 386, 387
Vrchlický, Jaroslav 199
Vyhlídka, František 58, 73

W

Walker Jr., Samuel S. 239, 245
Wehle, Kurt 135
Weiss, Jiří 140
Wenig-Malovský, Arnošt 231
Wichterle, Otto 232
Wirth, Zdeněk 231, 232, 234
Wolf, Jan 231, 233
Wölflová, Marie 119
Wolker, Jiří 210, 227
Wollman, Frank 232

Z

Zadina, Josef 347
Zadrobílek, Stanislav 28, 34, 50
Záhorský, Jozef 257, 262
Zahradník, Jan 67, 76
Zachová, Františka 364
Zajíc, Adolf 212
Zaplatílek, Jiří 419
Zápotocký, Antonín 14, 19, 24, 28, 35,
81, 83, 89, 96, 115, 117, 120, 123, 139,
144, 148, 153, 166, 172, 173, 178, 208,
212, 215, 221, 235, 277, 279–282,
286, 287, 290, 293, 309, 310, 312, 316,
317, 319, 321, 325, 329, 331, 335, 353,
427, 442
Záruba, Quido 232
Zátopek, Emil 262
Závodný, František 172, 210
Závodský, Osvald 20
Zázvorka, Josef 415
Zdeněk, Václav 351
Zdrůbecký, Vendelín 214
Zela, Stanislav 152
Zeman, Luboš 250
Zeman, Tomáš 440
Zenáhlík, Josef 66, 76
Zikmund, Miroslav 223
Zima, J. 415
Zimová, Marie
viz Soukupová, Marie
Zorin, Valerian Alexandrovič 127
Zoubek, Vladimír 232
Zrzavý, Jan 199
Zupka, František 323

Ž

Žák, Josef 302, 304
Žatecký, Adolf 415
Žejdl, Václav 67
Žežulka, Josef 303
Žoltovskij, Ivan Vladislavovič 219
Žourek, Jaroslav 233
Žurek, Alois 148

OSM LET PO VÁLCE

Rok 1953 v Československu

Jiří Petráš, Libor Svoboda (eds.)

Odborní recenzenti:

Mgr. Lukáš Novotný, M.A., Ph.D., doc. PhDr. Lukáš Valeš, Ph.D.

Editoři: Jiří Petráš, Libor Svoboda

Redakce: Jana Kudělková, Jitka Šmídová, Patrik Virkner

Korektury slovenských textů: Ingrid Hohošová, Eva Svorová

Jmenný rejstřík: Josef Schwarz

Grafická úprava, sazba a obálka: Zuzana Michálková

Foto na obálce: Na staveništi pomníku J. V. Stalina v Praze na Letné, listopad 1953
(ČTK/Leoš Nebor)

Vydal Ústav pro studium totalitních režimů, Siwiewcova 2, 130 00 Praha 3
a Jihočeské muzeum v Českých Budějovicích, Dukelská 1, 370 51 České Budějovice

Tisk: Unipress, spol. s r. o., Turnov

Vydání první

Praha 2014

ISBN 978-80-87211-98-4 (ÚSTR)

ISBN 978-80-87311-38-7 (Jihočeské muzeum v Českých Budějovicích)

Osm let po druhém globálním konfliktu dvacátého století byl svět rozdělen na dvě politické soustavy, u nichž bylo zřejmé, že porazit se navzájem nemohou, naopak že spolu musí koexistovat. Součástí tohoto světa bylo i lidovědemokratické Československo, jehož obyvatele zasáhlo v roce 1953 několik fatálních událostí: smrt sovětského vůdce J. V. Stalina i prezidenta republiky Klementa Gottwalda, peněžní reforma, vysídlení obcí poblíž železné opony. Pokračovala likvidace živnostníků a soukromě hospodařících zemědělců...

Tato kolektivní monografie nabízí bezmála čtyři desítky příspěvků, jejichž autoři zkoumali rok 1953 z různých úhlů a pokusili se složit mozaiku života celé společnosti i jejích jednotlivých segmentů. Místo zde tedy mají jak regionálně zaměřené texty, tak studie o velkých celospolečenských tématech, jako je problematika Státní bezpečnosti, role KSČ či odborového hnutí v tehdejší společnosti, průběh peněžní reformy či situace ve vědě, kultuře i sportu.

ISBN 978-80-87211-98-4

9 788087 211984